ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН "ХАРКІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ"
ЦЕНТР ЄВРАЗІЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ "ДЕШТ-І КИПЧАК"

Олександр ГАРКАВЕЦЬ

УРУМСЬКИЙ СЛОВНИК

баур
Алма-Ата 2000

Олександр ГАРКАВЕЦЬ

УРУМСЬКИЙ СЛОВНИК

Розташування урумських населених пунктів на території Донецької й Запорізької областей України

Для орієнтації на карті підписані також обласний центр Донецьк, райцентри Волноваха та Тельманове Донецької області й Куйбишеве Запорізької області

ГАРКАВЕЦЬ Олександр Миколайович. Урумський словник.— Алма-Ата: Баур, 2000.— 632 стор.

Г $\frac{4602000000\text{-}0\text{-}0}{00(05)\text{-}97}$ Без оголошення

ISBN 5–7667–3229–5

© О.М.ГАРКАВЕЦЬ, 2000

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН "ХАРКІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ"

ЦЕНТР ЄВРАЗІЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ "ДЕШТ-І КИПЧАК"

Олександр ГАРКАВЕЦЬ

УРУМСЬКИЙ СЛОВНИК

баур

Алма-Ата 2000

На добру згадку про всіх шанувальників урумського слова і як заохочення нашим дітям плекати й шанувати свою і кожну іншу духовну культуру:

Олександр ГАРКАВЕЦЬ.
10 серпня 2000 року,
м. Алма-Ата.

Передмова

Автор із вдячністю згадує всіх тих простих урумських людей, котрі радо приймали його у себе вдома й зацікавлено розкривали неоціненні скарби урумської мови, фольклору, духовності цього народу, невеликого чисельністю, віками пригніченого, а однак дуже щирого і щедрого на добро. Тому через багато років після спілкування з ними в авторовій душі не слабнув голос неодмінного обов'язку повернути духовні скарби урумів Надазов'я урумському народові й відкрити їх для наукового світу. Перед цим авторові вже вдалося опублікувати й подарувати сучасникам корпус урумського фольклору [Гаркавець, 1999]. І оце тепер настала сприятлива нагода дати до тих же дбайливих рук і урумський словник. Нехай же словник цей буде замість монументального базальтового пам'ятника тим моїм старшим приятелям-урумам, що не дожили до цієї щасливої години, а заразом — нагадуванням для сучасників, котрі мусять переконатися, що й у малочисельного народу є досить духовних скарбів, аби почувати себе гідно серед багаточисельних народів.

Діалектна й писемна фіксація урумської лексики, звичайно, не є повною, тим паче, не є вичерпною. Припускаємо, що більшість зафіксованих слів має значно ширше розповсюдження. Своїм завданням ми вважали подати всі записані слова з такою діалектною атрибуцією, яку максимально дозволяє наш польовий матеріал.

Будова словника

1. Урумські слова розташовано в алфавітному порядку без об'єднання їх у гнізда. Кожне слово, в тому числі й складне, утворює окрему статтю.

2. Омоніми (слова, однакові за написанням і звучанням, але різні за змістом, а здебільшого й за походженням) подаються окремими словниковими статтями й позначаються світлими римськими літерами без крапки:

ат I кінь...

ат II ім'я...

3. Після гаслового (реєстрового) слова у круглих дужках наводиться фонетично своєрідна або відмінна від гаслової словозмінна форма:

ат (атай)...

афур (афруй)...

4. Урумська мова має такий діалектний поділ:
***діалект кипчацький**, говори:*
кипчацько-половецький — ВН, СБ, П — Велика Новосілка (Єні-Сала), Старобешеве (Бешев), Першотравневе (Мангуш);
кипчацько-огузький — СМ, Б, У — Старомлинівка (Керменчик), Богатир, Улакли;
***діалект огузький**, говори:*
огузько-кипчацький — Г, СЛ, К, СГ — Гранітне (Карань), Староласпа, Комар (Камара), Старогнатівка (Гурджі);
огузький — М, СК — Маріуполь, Старий Крим.

Як для гаслової, так і для похідних словоформ, якщо вони не є загальнопоширеними, — у напрямку послаблення кипчацьких і посилення огузьких характеристик від кипчацько-половецької говірки Великої Новосілки до огузької Старого Криму — з допомогою курсивних абревіатур вказується говірка і джерело фіксації:

***ВН* — Велика Новосілка**
ВНГ — Велика Новосілка, розмовник Ф.І.Грачової
***СБ* — Старобешеве**
НБ — Новобешеве
НБЄ — Новобешеве, дипломна робота Н.І.Єременко
СБА — Старобешеве, записи П.І.Асланова в обробці А.Х.Чолпанова
СБФ — Старобешеве, дипломна робота В.К.Богонос-Федорової
СБЧ — Старобешеве, записи А.Х.Чолпанова
***П* — Першотравневе**
***СМ* — Старомлинівка**
Георг. — Георгіївка
МК — Малий Керменчик
НМ — Новомлинівка
О — лексикографічна картотека і тексти Ф.І.Оглуха, вихідця зі Старомлинівки
***Б* — Богатир**
БТ — Богатир, дипломна робота О.О.Тарасьєвої
***У* — Улакли**
Р — Роздольне, з Богатиря й Улаклів
***Г* — Гранітне**
Андр. — Андріївка
Кам. — Кам'янка
НМар. — Новомар'їнка
НС І — Новоселівка І
НС ІІ — Новоселівка ІІ
***СЛ* — Староласпа**
БК — Білокам'янка
НЛ — Новоласпа
***К* — Комар**
НК — Новий Комар
НКД — Новий Комар, дипломна робота М.П.Демішевої
ЧЗ — Червона Зірка
Я — Ялта
***СГ* — Старогнатівка**
Григ. — Григорівка
МГ — Малогнатівка
СГМ — Старогнатівка, за [Муратов 1963]
СГС — Старогнатівка, дипломна робота А.Ю.Сагирової
***М* — Маріуполь**
ММ — Маріуполь, за [Марков 1892]
***СК* — Старий Крим**
***Кб.* — Євангеліє з Каракуби** — румейського села в Криму, XVIII століття.

Для загальнопоширених слів місце фіксації *ВН-СК* вказується при протиставленні діалектній формі:
авуч долоня, жменя *ВН-СК*, пригорща *СЛ*, *СК*...

Оскільки реєстрові слова й їхні форми та значення нами зафіксовано не в усіх говорах, у посиланнях маємо переважно не повний, а частковий діалектний ряд, наприклад:

сен ти; **сениң** *ВН-У* /**сенин** *Г-СК* / **сеэң** *СБ*, *СМ*, *У* / **сеэн** *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*, *СК* / **сеин** *Г*, *СЛ*; **саңа** *ВН-У* / **сана** *П*, *Г*, *М*, *СК* / **саа** *П*, *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*, *СК*; **сени**; **сендэ**; **сендэн**.

сенинт′и той, що в тебе, твій *К*.

сениңт′и той, що в тебе, твій *О*.

Редуковані й локативні форми займенника **сен** зафіксовано не в усіх говорах, але ми переконані, що вони вживаються скрізь, та, на жаль, цих форм немає в зафіксованих нами текстах.

5. Якщо форму зафіксовано в писемній пам'ятці або в піснях, то абревіатура береться у квадратні дужки:

аге старший брат, дядько, звертання до старшого *[ВН*, *СБ*, *Б*, *Г-СГ]*; *див*. **аға**.

6. Ремарки подаються курсивом перед перекладом:

ааң *род. в. займ.* **о**, **у** його *СБ*...

ажы-гужу *бот.* 1. грицики *У*. 2. сверіпа *НБЄ*, *БТ*...

7. Різні значення слова розділяються напівжирними арабськими цифрами з крапкою. Переклади, близькі за змістом, подаються через кому. Оскільки головне завдання крапки з комою — розрізнення джерел, то й переклади, більш віддалені за змістом, а також граматичні категорії (іменник, прикметник, прислівник тощо) в межах того самого лексичного значення часто даються через кому, а через крапку з комою — лише тоді, якщо відмінні лексичні чи граматичні значення мають те саме діалектне джерело й ті самі посилання. Різні значення словосполучень розділяються літерами з дужкою — а); б); в). Наприклад:

абра- II 1. берегти... *К*;.. 2. придбавати в нечесний спосіб *К*.

бель I (**-ли**) стан, поперек..; **белиңдэн берсин** а) хай (бог) дасть тобі добра по пояс; б) хай (бог) уразить тебе в поперек *СБЧ*...

8. Якщо ж джерела різні, крапка з комою усупереч семантичним вимогам уживається лише для розрізнення джерельної бази:

ал II яскраво-червоний, червоний, пурпуровий, рум'яний; красний, гарний *ВН*, *СБ*, *У-СЛ*, *М*, *СК*..

арыш голобля; дишло для волів *О, К*...

У наведених прикладах значення до крапки з комою властиві всім без винятку урумським говорам від *ВН* до *СК*, а тому посилання відсутні. Решту значень зафіксовано в окремих говорах.

9. Варіанти подаються через кому, в круглих дужках, через косу (/) або через дві паралельних косих (//), що зумовлено суто технічними умовами викладу:

ағыр 1. важкий *Г-СК*; **ағыр аста ол-** тяжко захворіти *[Г]*; **ағыр асталых/хасталык** тяжка хвороба *Г/ММ*...

айбет доля, талан, стан, становище *Г*; **айбет(иниз) хайыр осун** хай вам щастить — відповідь на привітання *Г*.

ах- (**ахар**, **ахай**; // **ағар**, **ағай** *ВН*, *СБ*, *СМ*) текти, протікати, струмувати, струменіти...

10. Реконструкції, що мають відповідники в інших записах, подаються у круглих дужках:

абельсе (<**абеле олса**) коли так, якщо так, у такому разі *К*.

алларазо(л)сун (<**алла разы о(л)сун**) спасибі — хай бог буде задоволений *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК*...

11. Реконструкції, що не мають відповідників в інших опрацьованих нами текстах, подаються в прямих квадратних дужках:

кескир [<**пешкир**] серветка, рушник *[Г]*.

ӱскӱт [<**сӱкӱт**] мовчання; **ӱскӱт хасеветли турур эди** вона сиділа в мовчазній тузі *[Г]*.

12. Ілюстративні приклади — словосполучення, прислів'я, приказки, загадки — наводяться в межах того значення слова, до якого вони відносяться. Якщо ж вони стосуються всіх значень або безпосередньо не пов'язані з жодним із них, то такі вирази подаються в кінці статті за знаком ромб (◇):

аст 1. низ *У*, *Г*, *СЛ*. 2. *післяйм*. під *О*, *У*, *Г*, *СЛ*; **астында** під ним *СЛ*; **йердан/эрдан астында** *СЛ*/*Г* у неї під шийкою; ◇ **аст бол** тихіше, спокійніше, заспокійся *О*.

13. До стійких зворотів можуть подаватися фразеологічні й буквальні переклади:

диз I коліно *[ВН*, *СБ*, *У]*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **дизи ӱстӱне** у неї на руках — на колінах *СЛ*...

бал мед; **солах балы** стільниковий, щільниковий мед *Г*; **ав(у)зуңа бал босун** спасибі тобі на доброму слові, *букв*. мед тобі на уста *СБЧ*, *СМ*...

14. Якщо гаслове слово, зафіксоване лише у словосполученні, не має власного перекладу, то після нього ставиться двокрапка й далі наводиться словосполучення з цим словом:

айныш: **кӱн доғар кӱнеш йандан, ай доғар айныш йандан** сонце сходить із сонячного боку, місяць сходить з місячного боку *СЛ*; *пор*. **айеш**, **айош**.

15. Для слів, що не мають еквівалента в українській мові, дається транслітерація й/або описовий переклад — курсивом:

ахче гроші *Г*, *К*; **ахче пита** корж із монетою на щастя *К*...

хайтарма хайтарма — урумський груповий танець.

16. Парні слова й форми інтенсиву виділяються в окрему статтю й даються за алфавітом першого слова. Для парних слів, перша частина яких є неповнозначною, відсилання до основного слова не дається:

ана-баба батьки; *див*. **ана**, **баба**.

ант-эмин присяга, обітниця *[Г]*; **ант-эмин хур-/эт-** присягати, давати обітницю *[Г]*.

ап-азир *О*, **ап-азыр** *К* цілком, зовсім, цілковито готовий.

17. Відмінкова розробка іменників подається при гасловій формі називного відмінка у складі словосполучень. Непрямі відмінкові форми іменників у реєстрі мають місце лише в разі фонетичної відмінності від основної форми слова:

ахлы *див*. **ахыл**.

18. Непрямі відмінкові форми займенників подаються переліком (*род., дав., зн., місц., вих. відмінки*) при основній формі, але паралельно описуються й у вигляді окремих статей:

аны I *знах. відм. займ.* **у** його *ВН*, *СБ*, *СМ*.

аның *род. відм. займ.* **о**, **у** його *СБ*...

19. Дієслова подаються у вигляді основи з дефісом, що дозволяє потиставити їх омонімічним іменним основам:

арт (арды/арты) 1. зад, тил, задня частина...

арт- (**артай**, **артар**) більшати, збільшуватися, підвищуватися...

20. Похідні дієслівні форми спонукального, пасивного, зворотного, спільного, взаємного та спільно-взаємного станів, утворювані регулярно, без зміни основного лексичного значення, зокрема багатоступеневі, залишаються, як правило, без перекладу й супроводяться граматичною ремаркою стосовно граматичного змісту останнього афікса без відсилання до дієслова-основи:

абутла- йти кроками, ступати, крокувати...

абутлат- *спон. О*.

абутлаттыр- *спон. О*.

21. Службові імена й післяйменники, сполучники, частки й енклітики (постпозитивні частки, що можуть писатися через риску), суфіксоїди, вигуки й наслідувальні слова звичайно супроводяться ремарками:

алд 1. передня частина... 3. *сл. ім.* попереду, спереду, перед...

сора *післяйм.* потім, потому, відтак, після...

ве *спол.* і *[Г*, *Кб.*, *М]...*

да... **да** *єд.-розд. спол. енкл.* і... і; **ашав да, урба да, бонҗах та** і страви, і одяг, і намисто *СМ*...

-а 1. *прот. енкл.* а; ...**көзет-а сон** а потім дивися *У*...

22. Велика літера, на відміну від загальних вимог правопису, у прикладах із текстів та перекладах не вживається з суто технічних причин — через надмірну обтяженість тексту абревіатурами:

арха 1. спина, хребет... 3. допомога, захист, заступник..; **ичиндэн, ичиндэн урғаннар, — "вай, архам-архам! вай, архам!"— дэген** били його все в живіт та в живіт, а він кричав: "о спино моя! о моя спино!" *СБА*, *СМ*...

Джерела

Марков С. И. Заметки о быте греков г. Мариуполя // Мариуполь и его окрестности.— Мариуполь, 1892. — Стор. 406-438; Приложение. — Стор. 3-38.

Муратов С. Н. Материалы по говорам тюркоязычных греков (урумов) Донецкой области УССР // Кр. сообщения Ин-та народов Азии.— № 72. Языкознание.— М., 1963.— Стор. 178-191.

Гаркавець М. О. Уруми Надазов'я: Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки.— Алма-Ата: Український культурний центр, 1999.— 624 стор.

Урумський алфавіт

Аа Бб Вв Гг Ғғ Дд (Δδ) Д′д′ (Ђђ) Ее Жж Җҗ Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн Ңң Оо Öö Пп Рр Сс Тт Т′т′ (Ћћ) Уу Ўў (Υυ) Фф Хх Һһ Цц Чч Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя Θθ

Урумські літери **Ђђ**, **Ћћ** відтворюють відсутні в сучасних говірках дзвінкий і глухий м'які вибухові приголосні, які мають те саме місце творення, що й фрикативний [й], і вживаються для транскрипції прикладів із Маріуполя за публікацією [Марков 1892].

Грецькі літери Δδ, Υυ, Θθ застосовуються у транскрипції прикладів із грекописемних пам'яток.

Список скорочень

акт. — активний
астр. — астрономічне
безос. — безособовий
бот. — ботанічне
в. — відмінок
вз. — взаємний
вих. — вихідний
дав. — давальний
див. — дивися
дит. — дитяче
дієсл. — дієслово
допом. — допоміжне
допуст. — допустовий
єд. — єднальний
енкл. — енклітика
ент. — ентомологічне
ж. — жіноче ім'я
займ. — займенник
зверт. — звертання
зв. — зворотний
зн. — знахідний
зоол. — зоологічне
ім. — іменник
ірон. — іронічне
іхт. — іхтіологічне
карт. — картярське
лайл. — лайливе
майб. — майбутній
мед. — медичне
мин. — минулий
місц. — місцевий
мн. — множина
мод. — модальний, модальність
муз. — музичне
наказ. — наказовий
насл. — наслідування
неозн. — неозначений
одн. — однина
ор. — орудний
ос. — особа, особовий
пас. — пасивний
перен. — переносне
перепов. — переповідний
пит. — питальний
післяйм. — післяйменник
пор. — порівняй
посил. — посилювальний
предик. — предикативний
прізв. — прізвище, прізвисько
прот. — протиставний
род. — родовий
розд. — розділовий
сл. ім. — службовий іменник
сп. — спільний
сп.-вз. — спільно-взаємний
спол. — сполучник
спол. енкл. — сполучникова енклітика
спол. сл. — сполучне слово
спон. — спонукальний
ств. — стверджувальний
теп. — теперішній
узаг.-ос. — узагальнено-особовий
ум. — умовний
хім. — хімічне
ч. — чоловіче ім'я

А

а *спол.* а; **а шинҗик башлайҗағым тўркўсўн йырламаға** а тепер розпочну співати його пісні *Б*; **меэм т′еменежим йох, а мында бир т′еменежи бар** у мене свого скрипаля немає, а тут ось є якийсь скрипаль *Б*; **а штэ алай** а оце так *У*; *пор.* **йа**.

а *вигук* 1. о *[М]*; **ве сен, а Вифлеем** і ти, о Віфлеєме *[М]*. 2. ах *СГ*.

-а 1. *прот. енкл.* а; **özекйе минд′ен сон-а башлай баш хусмаға** а як піде в стрілку, починає випускати колос *П*; **кözет-а сон** а потім дивися *У*; 2. *посил. енкл.* -но, а, ж; **тэк-а** тільки-но, тільки-тільки *ВН*; **не отурмас-а?** чому ж не сідаєш? *СМ*; **бошат-а маа абу кашолкайы** звільни-но мені цього кошика *СГС*.

а-а *вигук здогаду* а-а.

аан *род. в. займ.* о, у його *СБ*, *П*; **аан йыры бар** про нього є пісня *СБ*; **аан сон** потім, потому *СБ*, *П*; **аан сондан** після того *СБ*; **аан тарзы чалай** він грає подібно до нього *СБ*.

ааң *род. в. займ.* о, у його *СБ*; **ааң иши** його справа *СБ*.

аарға злодій *ВН*.

абадан комплект інструментів *СБ*; майстерня *СЛ*.

абаданлых скринька для інструментів, майстерня *СБ*.

абғадар стільки *О*, *У*; *пор.* **абхадар**; *див.* **абу**, **ғадар**, **хадар**.

абдал дурень *Г*.

абдала безглуздий, дурень *О*.

абдра- стріпуватися, здригатися, стрепенутися, злякатися *Г-К*; **абдрап т′ит-** смикнутися, рвонутися, сіпнутися *К*; **абдрап хал-** злякатися, застигнути з переляку *К*; **абдрап халх-** підхопитися, рвучко встати, зіскочити *Г-К*.

абдравух лякливий, нервовий.

абдрат- сполохати, приголомшити, злякати, змусити здригнутися, стрепенутися *К*.

абеле отакий, отак *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **абеле оба** отака купа *М*; **машалла саа — айтхансы абеле** господь з тобою — отаке сказав *К*; **абеле-абеле олду** сталося отак і отак *Б*; **абеле хадар öсей** росте до ось такого розміру *НМ*; *пор.* **авеле**.

абелесне отак *Б*, *СЛ*, *К*; **абелесне т′ет** іди отак *Б*.

абельсе (<**абеле олса**) коли так, якщо так, у такому разі *К*.

абер повідомлення, звістка, інформація, новина; **абер ал-** довідуватися; **алдых аберин** ми довідалися про нього, про це *ВН*; **сенин аберин вар ым?** чи ти знаєш про це? *Г*; **абер вердавати звістку, сповіщати *[Г]***; **абер вериҗи** вісник *[Г]*; **абер гöндэр-** посилати звістку *[Г]*; **абер йетиш-** приходити звістці, ставати відомим *У*; **абер йибер-/йолла-** *Г*, *СЛ* посилати звістку, повідомляти; **абери йох**

він нічого про це не знає *Г*, *СЛ*, *М*; **абери олсун** хай знає *СК*; **абер сор-** розпитувати, наводити довідки *СГ*, *М*; **абере т′ель-** прийти довідатися, розпитати *Г*; **абери т′ельди** надійшла звістка про нього, про це *СЛ*; **абер эт-** повідомляти *Г*, *НКД*, попереджати *СГС*; ◇ **не абер, не тэбер** ні слуху, ні духу *Г*; *пор.* **хабер**.

абердар вісник *[Г]*.

аберле- сповіщати, повідомляти.

аберлет- повідомляти через когось, переповідати *О*.

аберлеш- *сп.-вз.* *О*.

аберли сповіщений, обізнаний, свідомий чого *Г*, *К*.

аберсиз невідомий, без вісті *К*.

аберсизлик відсутність новин, повідомлень, свідчень, необізнаність, невідомість *К*.

абет доля, талан, стан, становище *Г*, *СЛ*, *СГ*; **абетиниз хайыр олсун** і вам усього доброго — *відповідь на привітання Г*; **абетиниз, зевхунуз да хайыр осун /олсун** і вам хай щастить і доброго вам настрою *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор.* **айбет**, **ахбет**, **ахпет**.

абийер оце місце *ВН*, *У*; **абийердэн** ось звідси *ВН*.

абийертэ ось тут *СМ*.

абийерчикт′е отутечки *У*.

абйанда отут *СК*.

абла старша сестра, тітка по батькові, вуйна *СК*; *пор.* **ала**, **апа**.

аблай отак, отакий, отаким чином *СБ*, *П*, *СМ-У*, *К*, *СК*; **аблай бизим т′ечинишимиз** отаке наше життя *Б*; **мына аблай** ось так *СБ*; **мына аблай урган** він ударив ось так *П*; **аблай эсаплар** отакі справи *НМ*.

аблайче отакечки *У*.

аблар оці, ось вони *ВН*, *СБ*, *Б-Г*, *К*; *див.* **абу**.

абра- I звалювати, обвалювати, обдирати, збивати тиньк, штукатурку, кахлю тощо *СГ*, *СК*; **ич маразы тапып сени абрайайды** щоб тебе різачка доконала *СК*; *пор.* **абун-**, **абын-**.

абра- II 1. берегти, оберігати *К*; **аллах абрасын ону** хай бог побереже його *К*; 2. придбавати в нечесний спосіб *К*.

абрада отут, ось тут, сюди, ось сюди *[ВН]*, *Б-СК*; **орада-абрада** тамтут, туди-сюди *СК*.

абрадан звідси *СЛ*, *М*.

Абраимов *прізв.*

абран- облуплюватися, обвалюватися *СК*.

абрасы оце місце *К*, *СГ*.

абрыкос абрикос *НКД*.

абу (**аблар**) оцей, оця, оце; **абу да баштан — абуну айтаҗам** про оце йдеться спочатку — оце й розповім *У*; **чох аблары** їх багато *СК*; **ойнайым абу лезгинканы** станцюю-но я оцю лезгинку *Б*; **абу эпси** це все *СМ*; **абу ғадар** ось стільки *У*; **абудан сора** після цього *О*; **абулар** оці *СБ*.

абулай отак *БТ*; **абулай лафетмед′е чаре ни?** хіба можна так розмовляти? *БТ*.

абун- перечіплятися, зашпортуватися *О*, *К*; *пор.* **абын-**.

абуна отут *СЛ*.

абунда отут *Б*, *К*, *СК*.

абур-йубур мотлох, лахміття *Г*; **абур-йубур сырты** спина в нього з лахміття *Г*.

абур-чубур 1. те-се, мотлох, ганчір'я, лахміття *СБ*, *К*; **абур-чубур җыйдым йумаға** зібрала я ганчір'я попрати *СБФ*. 2. нісенітний, недоладний, непродуманий *СБ*, *К*; **бир талай абур-чубур ший айттың** набалакав ти чимало дурниць *СБФ*. 3. таксяк, недбало *СБ*, *К*; **абур-чубур ўй чине тахым шийидир** у нього в хаті усе в безладному стані *СБФ*; *пор.* **хабур-чубур**.

абут крок *СМ*, *БТ*, *СЛ*, *СГ*; **абут-абут йўрўт-** пускати (коня) ступою *СЛ*.

абутла- йти кроками, ступати, крокувати; **бир хач абут абутлап** пройшовши кілька кроків *СМ*, *БТ*.

абутлан- бути переступленим *О*.

абутландыр- дати змогу переступити, виміряти кроками *О*.

абутлат- *спон*. *О*.

абутлаттыр- *спон*. *О*.

абхадар ось стільки *Б*; *пор*. **абғадар**; *див*. **абу**, **хадар**.

абын- перечепитися, спіткнутися, зашпортатися, оступитися *СБ*; *пор*. **абун-**.

ав 1. волок, сіть, мережа; сильце, тенето, тенета; матня (волока, штанів); **ав тут-** / **ав бле тутловити** волоком *СЛ*/*СМ*; **ав хойставити** мережу *У*; **ав хурйуғу** гузир волока *СМ*. 2. полювання; **ав тўфек** мисливська рушниця *О*; **ава чых-** / **т′ит-** піти на полювання *Г*.

ав- I (**авай**) перекидатися *СБ*; **араба авған соң йол коп табули(й)** після того, як віз перекинеться, багато шляхів знайдеться *СБ*; **кӧчер сынды — араба авды** вісь зламалася — віз перекинувся *СБЧ*.

ав- II (**авай**) долати, минати *СБ*; **хыбырдаған хырны авай** хто ворушиться, подолає гірський хребет *СБА*; **авуп т′итти** він проскочив *СБ*.

ава 1. повітря, атмосфера, небо; **ава булут** небо хмарне *Б*; **ава булутлады т′ельди** небо захмарило *У*; **ава ачылый** розгодинюється, небо відкривається *Г*; **авада думан** надворі туман *СБ*; **авадан учан хушлар** птахи, що летять по небу *СК*. 2. погода; **дӱн ава бозулду** учора погода зіпсувалася *СГС*; **ава ахшамға бузулду** надвечір погода зіпсувалася *СБФ*; **ава пек кӱнеш** погода дуже сонячна *Г*; **бӱгӱн ава салхын дӱгӱль** сьогодні не холодно *СГС*; **ава хутруй** погода казиться *НКД*; **йаман ава йахшы болий, йаман йисан йахшы болмай** негода розгодиниться — погана погода стане хорошою, погана людина хорошою не стане *СБФ*; **йахшы ава** добра погода *ВН*; **пӱсӱр ава** негода *К*. 3. клімат; **велаат авасы** місцевий клімат *[Г]*. 4. мелодія; **ава чалграти** мелодію; **бериң, мен дэ бир ава чалайым** дозвольте, я теж зіграю якусь мелодію *СБ*. 5. танок, танець; **авур ава** повільний танець *ВН*, *СМ*; **ҷыйын ава** спільний танець *СМ*, *К*; **йеңиль ава** легкий танець *ВН*, *СМ*; **урум авасы** урумський танець *СМ*; **хол кӧтэрген**/**кӧтэрд′ен ава** вид хайтарми — танець із піднятими на рівень плечей руками *ВН*/*СМ*, *К*.

аваз голос *[Г]*; **аваз эт-** гукати, кричати, подавати голос *[Г]*.

авалан- 1. здійматися, підійматися в небо, підноситися в повітря, злітати *О*. 2. перекидатися *К*.

аваландыр- *спон*. *О*.

аван ступа; **аван тохмах** товкач, товкачка, макогін, м’яло.

авара 1. клопіт, турбота, стурбованість, тривога *О*. 2. поганий, злий *У*, лихий, невдалий *СБ*, *К*; погано, тяжко, зле *СБ*, *СЛ*, *К*; **авара йисан** погана людина *СБЧ*; **авара йол** погана дорога *СБФ*; **авара лаф** погане слово *СЛ*; **маңа алай кӧрӱний, хонушумуз салта да бизим ӱчӱн авара лахырды айтый** мені здається, сусідка про нас завжди зле говорить *НБЄ*; **авара ший** погана справа, щось недобре, зло *СЛ*; **авара ший йаса-** робити

щось погане *У*; **саа авара ший этселер, сен она элик, йахшылых эт** якщо тобі хтось зробить зло, ти йому все-одно роби добро *СЛ*; **авара т′ечинир эди у вахта халх** тоді народ жив тяжко *СБ*; **авара бол** щоб тебе лихо спіткало *СБФ*; **ишлери авара** справи в нього кепські *П*; **хожӑсыз харыйа т′ечинмеэ авара** жінці без чоловіка жити важко *СЛ*.

аваралы клопітний, клопіткий, скрутний, тяжкий.

аваралых скрута, скрутний час, клопітність, заклопотаність.

авва погода *О*; *див*. **ава**.

аввасыз без погоди *О*.

авғу отрута *СК*; *пор*. **ағу**.

авғула- отруювати *СК*.

авғулан- бути отруєним *[СК]*; **кӧльмегим авғуланды** сорочку мою отруєно *[СК]*.

авғустос (**-зу**) серпень *[Г, М]*.

авдан: **бенӧле дӧгӱльдӱм авдан, бен сени севдим ӂандан** в сутності я не є таким, я покохав тебе всією душею *ММ*.

авдар- перекидати, звалювати *СБ*, *О*, *К*; **мен бир холум блен бу брычканы авдарим** цього воза я перекину однією рукою *СБФ*; **авдарып ал-** виривати силою, вивертати з руки *К*.

авдарт- *спон*. *О*.

авдартыр- *спон*. *О*.

авдарыл- перекидатися *СБ*, *СМ*, *К*; бути перекинутим, зваленим, обвалюватися, падати *СБ*, *О*.

авдарын- перекидатися *О*.

″Аведэс″ (**-зи**) різдвяна колядка ″Радійте″, ″Радуйся″ *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *БК*, *М*; **″Аведэзи″ д′ездирийлерди** вони колядували *М*.

аведе отакий, отак, отаким чином *ВН*, *Б*, *Г-СК*, **аведе адам** отака людина *Б*; **авелеси дэ вар** є й такі *К*; *пор*. **абеле**.

авес цікавий до чого, захоплений, охочий, пристрасний до чого, аматор, любитель, фанатик; енергійний, завзятий *СБФ*, *К*; ретельний *О*, *К*; **йырға мен авес дӱгӱль эдим** я не був охочим до пісень *СБ*; **йылан сӱтт′е да авес** гадюка любить і молоко *У*; **мен авес йырламаа** я люблю співати *К*; **мен авес эдим ӧле шийд′е** я був охочим до таких речей *Б*; **авес хычырма** любить покричати *НКД*; *пор*. **һавес**.

авеслен- захоплюватися, цікавитися, мати пристрасть до чого, бути завзятим; виявляти ретельність *О*, *К*.

авеслендир- захоплювати, викликати інтерес, пристрасть.

авеслендирт- *спон*. *О*.

авеслет- *спон*. захоплювати.

авеслеш- *сп.-вз*. цікавитися, захоплюватися *О*.

авеслештирт- *спон*. *О*.

авесли пристрасний, ревний, захоплений, завзятий, одержимий; ретельний *О*, *К*.

авеслик (**-ги**) пристрасть, ревність, захоплення, завзятість, інтерес; ретельність *О*, *К*; натхнення *[Г]*; **авеслигим бӱйӱктӱр д′итип д′езмейе** я маю велике бажання піти прогулятися *[Г]*.

авессиз позбавлений інтересу, захопленості, потягу *О*.

авессизлик відсутність інтересу, захопленості, потягу *О*.

авӂи мисливець *СЛ*; *пор*. **авӂу**, **авӂы**.

авӂилик (**-ги**), **авӂилых** (**-ғы**) полювання *СЛ*.

авӂу 1. мисливець *СБ*, *Г-М*; **менним ағам гӱзель авӂу, о севей авӂулуғу** мій старший брат чудовий мисливець, він любить полювати *СГС*. 2. вправний, спритний *СГС*; *пор*. **авӂи**, **авӂы**.

авҗулан- полювати *К*.
авҗулух полювання, мисливство *СБ*, *СМ*, *У*, *СЛ-СГ*; **авҗулух эт-** полювати, займатися полюванням, мисливством *СЛ-СГ*; **авҗулуға вар-** піти на полювання *СЛ*.
авҗўлик (**-ги**) полювання, мисливство *СЛ*.
авҗы мисливець, вистежувач, підстерігач *О*; *пор*. **авҗи**, **авҗу**.
авҗылых полювання, мисливство *О*.
авзу *див*. **авуз**.
Авксентьев *прізв*.
авла- ловити сіткою, мережею, волоком, сильцем, тенетом, тенетами; полювати *Г*, *СГС*; підстерігати, вистежувати *О*; **хуш авла-** полювати на птахів *СБФ*.
авлай отак *У*; *пор*. **аблай**.
авлан- полювати, займатися мисливством *О*, *СЛ*; бути залученим до полювання *О*.
авлах 1. далекий, далеко *ВН-У*, *СЛ-М*; **авлах доғмуш/сой** далекий родич *П*, *НМ*; **мен бек авлах отурим** я мешкаю дуже далеко *СБФ*; **т′етий авлах** відходить, відступає, віддаляється *СМ*; **авлах хал-** віддалятися, лишатися на відстані *СБ*. 2. відстань *СБ*; **бу серильтти тахым эльни бир километра авлах круғомда** він змусив усіх людей відступити на один кілометр навсібіч *СБ*; 3. далекий край, далека місцевість, далеч *ВН*, *СМ*, *У*, *СЛ-М*; **авлахка** далеко *ВН-У*; **хызым эвли авлахка** моя дочка замужем далеко *П*; **авлаға пший йалдай дэниз сўтне** далеко на морі щось плаває *СЛ*; **авлахта** далеко, в далині *Б*; **авлахтан** здалеку *СБ*, *СМ*, *К*, *СК*; **ўмўз/ўйўмўз авлахтан көрўний** нашу хату видно здалеку *СБФ*. 4. небо, небесна далеч, космос *СБФ*; **космонавтлар авлахка учуп т′еттилер** космонавти полетіли до космосу *СБФ*.
авлахла- віддаляти, відсувати *СБ*, *О*, *К*.
авлахлан- віддалятися, даленіти *О*.
авлахландыр- віддаляти *О*.
авлахландырт- *спон*. *О*.
авлахлаш- віддалятися одне від одного *О*, *К*.
авлахлаштырт- *спон*. *О*.
авлахлых (**-ғы**) далека відстань, далина *У*; простір *СБФ*.
авлахтат′и далекий, розташований далеко, в далині *О*.
авлахча далекувато, подалі *Г*.
авли двір, обійстя *М*; *пор*. **авул**.
авлушка галушка *У*; *пор*. **алушка**, **ғалушка**.
авна- валятися, качатися *М*.
Авраимов *прізв*.
Аврамов *прізв*.
аврет жінка *[Г*, *Кб.]*.
авру біль *ВН*; *пор*. **авурув**, **ағры**.
авруй *див*. **авур-**.
аву оце, оцей, цей, щойно згаданий *ВН*, *Г-К*, *СК*; **авуну ашады** він з'їв оце *К*.
авуз (**авзу**) 1. рот, уста, паща *ВН-У*; **авуздан авузға** з уст в уста *О*; **авзу хыйыш** рот у нього перекошений *СМ*; **авузу бар, тили йох** рот у нього є, а язика немає — про мовчазну, тиху, стриману людину *СБЧ*; **авузу — бахла хазан** рот у нього — казан із квасолею — про балакуна, базіку *СБЧ*; **авузу биле хуш тутай** устами птахів ловить / **холу тутай, авузу йутай** руками хапає, устами ковтає — про здібну, спритну людину *СБ*; **авузуна бахла чыланмай** у нього в роті квасолина не розмокне — про базікала, пліткаря *СБА*; **авузуна незетли аш, башына т′ескин таш** у нього на устах смач-

на страва, а в голові гострий камінь *СБЧ*; **авуз(у)на шайтан тўкўрген** йому на уста сатана плюнув — усе може сказати, придумати *СБ*; **авзуңа бал босун** спасибі тобі на доброму слові — мед тобі на уста *СБ*, *СМ*; **алма, пиш, авузыма тўш** яблучко, дозрій і впади мені до рота *СБЧ*; **бу меним авузумуң хашығы дўгўль** ця ложка не для моїх уст — ця справа не по мені *СБЧ*; **дамлы авузуму дамсыз этмем** не буду паскудити собі уст *СБА*; **жанаварның авузундан хойну алмаға болмай** у вовка з пащі вівцю не вирвати *СБФ*. 2. отвір, вхід *ВН-У*; **йеңавузу** отвір рукава *СБ*; **хуйу(нуң) авуз(у)** зруб колодязя, цямрина *СБ*. 3. лезо *ВН-У*; **балтанын авузу** лезо сокири *П*; *див.* **арана-вуз**, **ачхавуз**, **ачыхавуз**, **йўрек-авуз**.

авузачых роззява, солопій, ґава *ВН-У*.

авузачыхлых неуважність, солопійство *О*.

авузла- гнуздати, загнуздувати, надівати вуздечку, намордника *СБ*, *О*.

авузлат- *спон*. *О*.

авузлаттыр- *спон*. *О*.

авузлу який має рот, ротатий, балакучий, язикатий *ВН-У*.

авузлух вудила *ВН-У*; намордник *СБФ*; *пор*. **ағызлых**.

авузлухла- загнуздувати *ВН-У*; приборкувати *О*.

авузлухлаттыр- *спон*. *О*.

авузлухлу загнузданий *ВН-У*.

авузсуз безсловесний, мовчазний, безмовний, покірний, сумирний, стриманий, несмілий, безголосий *ВН-У*.

авузчух ротик *ВН*.

авул аул, селище *К*; упорядковане скупчення людей, ряд, лава, табір *СК*; **бу ҷанаш хойаҷах эт′ен — йапай бир бўўк хонушма, ҷыйай алай авулуну** він справляє поминки — робить велику учту, скликає все своє селище *К*; **базарларда олур да авул — топланый, сатылый онда** на базарах буває й табір — там збираються групами, торгують *СК*; *пор*. **авли**.

авулда- гавкати *СМ*, *У*, *К*; **көпечик башлады авулдамаға** песик почав гавкати *У*.

авулдат- *спон*. *О*.

авулдаттыр- *спон*. *О*.

авулдаш- гавкати разом, перегавкуватися — про зграю *О*.

авун- валятися *Г*.

авур 1. важкий, тяжкий, важко, тяжко *ВН-У*; **авур адам** важка людина *О*, *БТ*; **авур вахт** тяжкий час *СБ*; **авур иш** важка робота *У*; **авур йўк** важкий вантаж *О*; **авур киши** важка людина *СМ*; **авур эт-** робити важким *О*; **бек авур** дуже важкий *ВН*; **бек авур йыллар эди** роки були дуже тяжкі *Б*. 2. повільний, плавний *ВН-У*; **авур ава** повільний танець *ВН*, *СМ*. 3. низький — про голос, звук *ВН-У*. 4. вагітна *СБФ*. 5. біль, неміч, хвороба *НМ*, *СБ*; **баш авур** головний біль *СБФ*.

авур- (**авруй**, **авурий**) боліти *ВН-У*; **айахлары авурур эди** в нього боліли ноги *У*; **шерайат т′ескен бармах авурмай** палець, відрізаний судом, не болить *СБА*; **ҷаны авруй** у нього болить душа, він страждає, переживає *СБ*, він співчуває, жаліє *ВН*, він образився *Б*; **ҷаным авурий** страждаю, переживаю *СБФ*; **ырғат ҷаны авруй** наймит зжалюється *П*; **ҷан авурмах йох** співчуття, жалості немає *ВН*; *пор*. **ағыр-**.

авурайах(лы) вагітна *У*.

авурлан- важчати, тяжчати *ВН-У*; стомлюватися *СБФ*; ставати ледачим, млявим *СБФ*; вагітніти *СБФ*.

авурлат- робити важким, тяжким, утруднювати *ВН-У*, гнітити *СБФ*; **авурлатма жанымы** не муч мене, не завдавай мені жалю *СБФ*; **пачамы авурлатма** не завдавай мені болю, не дошкуляй мені *СБФ*.

авурлаш- 1. важчати *ВН-У*. 2. *вз*. обтяжувати *О*.

авурлаштыр- взаємно надавати ваги один одному *О*.

авурлаштырт- *спон*. *О*.

авурлу болісний, болючий, хворобливий *ВН-У*.

авурлух вага, важкість, труднощі, скрута, скрутність, тяжке переживання *ВН-У*; **авурлух тут-** горювати, сумувати, журитися *СБФ*; **авурлух чек-** терпіти, потерпати, зазнавати труднощів, скрути *СМ*.

авурлухсуз без труднощів, без зайвих зусиль *ВН-У*; **ӧгрений авурлухсуз** він навчається легко, без певних зусиль *СБФ*.

авурсуз безболісний *ВН-У*.

авурт- завдавати болю *ВН-У*; **авуртый** робить боляче *[ВН]*; **жан авурт-** кривдити, ображати *ВН*, *СБ*.

авурттур- *спон*. *О*.

авуртур- *спон*. *О*.

авурув біль, хвороба, страждання *СБ*; **баш авурув** головний біль *СБФ*; **нас авурув алды сени?** що за хвороба на тебе напала? *СБФ*.

авуч долоня, жменя *ВН-СК*, пригорща *СЛ*, *СК*; **авучун ичи** долоня *Б*; **бир авуч кукуч** жменя насіння *СБ*; **бир авуч тары** жменя проса *Г*; **бир авуч топрах** жменя землі *Б*; **бир авуч ун** жменя борошна *У*; **д'ирмем авуча** не піддамся *[П]*.

авучла- взяти у жменю *СБ*, брати жменями, пригорщами *СБ*, *О*, *К*; **авучладым алмаға** я намірився взяти у жменю *СБА*; **авучлап ал-** брати жменями, пригорщами *О*.

авучлат- *спон*. *О*.

авуш недосвідчений, обмежений, недалекий, наївний, дурний *ВН*, *Б*, *НКД*; **не хадар авуш эдим** до чого я була наївною *У*.

аг'ах ол- бути свідком *[К]*.

Агоф: **Агофун/Сеферин йоллары — даштан д'ечильмез** дороги Агофа/Сефера — непрохідне каміння *[СК]*.

аға- текти, протікати *О*; **ағып т'ет-** спливати за течією, пропадати *О*; *див*. **ах-**.

аға I 1. старший брат, дядько, старший чоловік *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **Сава аға** старший брат Сава *К*; **Йуван аға** дядько Іван *СМ*; **Савка аға** дядько Савка *СК*; **отаҕ аға** отаман чабанів *СБ*. 2. *шанобливе зверт*. пан; **базирд'ан аға** пане купець *СК*; **ағалар, беклер** *СЛ*, **ағалар, бӱйӱклер** *СК* шановні панове, старійшини; *пор*. **ака**.

аға II ага, так *СМ*, *Г*, *К*; **аға, штийим** ага/так, чую *СГ*.

-аға *суфіксоїд шанобливості, додається до імені старшого СМ*; **Костыкаға** дядьку Костику, пане Костику *СМ*; *див*. **аға**.

ағадар до такої міри *Б*; *див*. **оғадар**.

ағалых (-ғы) той, хто є на становищі старшого брата, дядько; *ласк*. *зверт*. дядьку, дядечку *Г-СК*; **не вар йа, ағалых?** що таке, дядечку? *СЛ*.

ағар- біліти; світлішати; бліднути; сивіти; линяти; **бет ағарды** обличчя збліднло *НКД*; **сачлары**

ағармаға башлады волосся в нього почало сивіти *СБФ*; **таң ағарды** розвиднілося *СБ*.

ағаринос агаряни, мусульмани *[Г]*; **ағаринос миллети** народ агарян *[Г]*.

ағармах білішання, сивіння; побілка, вапнування *СБ*, *О*.

ағарт- робити білим, вибілювати, відбілювати; білити *О*, *НКД*; **йавлухларны ағарт-** вибілювати рушники *СБФ*; **тэк эви ағартып битирдик** ми тільки-но побілили хату *НКД*; ◇ **о көзлерини ағартый** він дуже гнівається *СБФ*; **ағартхан көзлерин — бахар эт'ен ао альчиини** усі очі свої продивилася — все видивлялася, де та бабка *К*.

ағарттыр- *спон*. *О*.

ағартыл- бути побіленим *О*.

ағарыл- вибілюватися, відбілюватися; білитися *О*.

аға-хардаш брати — старший і молодший, старші й молодші *СМ-СК*; брат і сестра *К*, *СГ*.

ағач дерево, деревина, дрова, колода; **ағач борона** дерев'яна борона *П*; **ағач көмўр** деревне вугілля *О*; **ағач памуғун атхан — алайым** дерево скинуло пух — я його спіймаю *СБА*; **ағач ставроз** дерев'яний хрест *СМ*; **ағач уста** тесля, столяр, майстер по дереву *О*; **ағач хашых** дерев'яна ложка *О*; **дуп ағачы** дуб *СК*; **ўч ағачтан** із трьох колод *ВН*; **нарат ағач** сосна *К*.

ағача прищ на язику, пипоть, тіпун *СМ*.

ағачбит(и) *ент*. листоблішка, мідниця *К*.

ағачлы з дерева, дерев'яний.

ағачлых деревина *О*; дровітня, дривітня — місце, сарай для дрів *К*; гай *Г*; лісонасадження, лісопосадка *СГС*.

ағдыр- розливати *О*; *див*. **ах-**.

ағдырт- *спон*. *О*.

аге старший брат, дядько, звертання до старшого *[ВН*, *СБ*, *Б*, *Г-СГ]*; *див*. **ага**.

ағла- плакати, ридати *СМ-СК*, *[Кб.]*; **ненем ағлай-ағлай көзлерле көрмей энди** моя мати плакала-плакала й тепер не бачить очима *Б*; *пор*. **ағле-**, **жыла-**, **йығла-**, **йыла-**.

ағлав плач *К*.

ағлавжы хто плаче, плакальник, голосильник, плакса *К*.

ағлавуххуш *орн*. сова *К*.

ағламсын- хникати *Г*.

ағламсыра- хникати *К*.

ағламсырав хникання *К*.

ағламсыравжы плаксивий, хникаючий, хникало *К*.

ағламсырат- *спон*. *К*.

ағламсыраш- хникати разом, розхникатися *К*.

ағлат- змушувати плакати, ридати *Б*, *Г-СК*.

ағлаттыр- *спон*. *К*.

ағлаш- плакати разом, голосити *[ВН]*, *Г-СК*; **сойум-сопум ағлашыр** уся моя рідня плакатиме *[ВН]*.

ағлаштыр- *спон*. *К*.

ағле- плакати *[ВН-СК]*; **йеди йылдан бери ағлей-ағлей көзлерим зайыфленд'ен** я плакала сім років підряд, і очі мої заслабли *[Б]*; *пор*. **ағла-**, **ағле-**, **жыла-**, **йығла-**, **йыла-**.

ағлемек плач *[Г]*.

ағлет- змушувати плакати, ридати *[ВН*, *СБ*, *Г-М]*.

ағлеш- *сп*. *[СГ]*.

ағлых білизна, сивина *О*.

ағлычан гіркий перець *СЛ*.

ағмур млосний, посоловілий *[У]*; **гёзлери ағмур** очі в нього заплакані *У*; *див*. **магмур**.

ағраном агроном *У*.

Ағрапиния *ж*.

Ағруч *прізв*.

ағры I біль, мука, страждання *Г*, *М*; **баш ағрысы** головний біль; турбота, гризота *Г*; **ич ағрысы** біль у животі, черевний біль *Г*; **чекен билир ағрыларын дэрдини** хто страждав, той знає муки страждання *Г*; *пор.* **авру**, **авурув**, **ағыры**.

ағры II тяжкий *СГ*; **ағры йол** тяжка дорога *СГ*; *див.* **ағыр**.

ағрый *див.* **ағыр-**.

аҕ-сарҕылт світло-жовтий *О*; *див.* **ах**, **сарҕылт**.

ағтэрек *бот.* тополя срібляста *О*; *пор.* **ахдрек**, **ахтэрек**, **хавахдэрек**.

ағу 1. гіркий *ВН-СК*, несмачний *К*; **ағу бал** *перен.* гіркий мед *СМ*; **ағу бибер** *СГС*, **ағу пипер** *СБ* гіркий перець; **ағуның дамын бахмаған татлының дамын бильмез** хто не скуштував смаку гіркого, не розуміє смаку солодкого *СБА*. 2. отрута, отруйний *СБ*, *Г-СК*; **хады чне ағу бар эди** у чарці була отрута *СБФ*; **бильмеген ағу ичий** отруту п'є несвідомий *СБА*; **ағу ичирт-** напоїти отрутою, *СГС*; **ағу йылан т'ибик, йаман йит т'ибик** отруйний, як гадюка, злий, як пес *СБА*; *пор.* **авҕу**, *див.* **ап-ағу**.

ағу- прогіркнути *О*.

ағу-зейирли отруйний, затруєний, з сильною отрутою, дуже шкідливий *[СБ, Г]*; **ағу-зейирли шарап** дуже міцне вино *[Г]*; *див.* **ағу**, **зейир**, **зеэр**.

ағу-зеэр сильна отрута *[Кб.]*.

ағула- 1. робити гірким, гірчити. 2. отруювати, труїти *Г-СК*, *[Кб.]*.

ағулан- 1. робитися гірким. 2. отруюватися *СБ*, *К*. 3. бути ужаленим гадюкою *СБА*; **ағуланған йыланға да сарылый** ужалений горнеться (прагнучи співчуття) навіть до гадюки *СБА*.

ағуландыр- дати прогіркнути *О*.

ағуландырт- *спон. О*.

ағулат- 1. погірчити, зробити гірким. 2. отруїти *О*, *К*.

ағулаттыр- *спон. О*, *К*.

ағулу 1. гіркий. 2. отруєний, ужалений *СБ*, *СЛ-СГ*.

ағулух 1. гіркота. 2. засмута, прикрість *СБ*, *К*; **вай, нас ағулух т'етирдиң йўрекме** ой, як засмутив ти моє серце *СБФ*.

ағуот *бот.* полин гіркий, хрінниця *К*.

ағупенир *бот.* полин гіркий *К*.

ағусипирт'е *бот.* полин гіркий *К*.

ағут- погірчити *О*.

ағчылт білуватий, білявий, білястий *О*; *див.* **ах**.

ағыв течія, теча *О*.

ағыҗа гіркуватий *БТ*.

ағыз (аҕзы) 1. рот, уста, паща *[ВН, У]*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **ағыз ёрт-** закривати рот *СГ*; **ағызы вар, тили йох** рот у нього є, а язика немає — про мовчазну, тиху, стриману людину *СГ*; **ағыз(ы)на бахла сланмай** у нього в роті квасолина не розмокне — про базікала, пліткаря *Г*; **ағызынан учар хушу тутарсын** ти своїми устами птахів нальоту ловиш *Г*; **ағыҥдан дады чыхсын — хойнуҥа т'ирсин** *СЛ*, **ағзындан чыхсын, хойнуна д'ирсин** *СГ*, **ағызыҥдан чыххан хойнуҥа т'ирсин** *Г* нехай (твоя гидь) вийде із твоїх уст і вразить тебе в груди — хай сказане обернеться проти тебе самого; **о меэм ағызым хашығы дёгўль** ця ложка не для моїх уст — це не моя справа *СГ*. 2. отвір, вхід; **мезарын ағзы** вхід до могили *[Кб.]* 3. лезо; **чахын ағызы** лезо складаного ножа *СЛ*; *пор.* **авуз**.

ағыз- литися, текти *О*.

ағыздыр- проливати, лити *О*; капати, цідити, накапувати, наці-

джувати *СБ*; **ағыздырдым чий-хаймахны урбам ўстўне** я капнула сметаною собі на сукню *СБФ*.

ағыздырт- *спон*. *О*.

ағыздыртыр- *спон*. *О*.

ағызйапар масниця, масляна, масляниця *Г*, *К*; *пор*. **майхапар**.

ағызлы з ротом, ротатий *Г*.

ағызлых вудила *Г-СК*; *пор*. **авуз-лух**.

ағыз-мағыз рот і все навколо рота *Г*; **ағыз-мағыз былаштырған** він вимазав і рот, і все довкола *Г*.

ағын течія, струмінь *О*.

ағын- прокидатися, просинатися, пробуджуватися, опритомнювати, очунювати *О*; *пор*. **айан-** II, **айыл-**, **айын-**.

ағындыр- *спон*. *О*.

ағындырт- *спон*. *О*.

ағынт- будити *О*.

ағынты стрімка течія, швидкоплинний *О*.

ағыр 1. важкий *Г-СК*; **ағыр аста ол-** тяжко захворіти *[Г]*; **ағыр асталых/хасталык** тяжка хвороба *Г/ММ*. 2. повільний, плавний *Г-СК*; **ағыр ава** повільний, плавний танець *М*. 3. тихий, тихо, спокійний, спокійно *Г-СК*; **ағырдан сеси чыхай** стиха лунає його голос *Г*; **ағыр ол йерине, Шахфелек** заспокійся, Шахфелеку *Г*. 4. вагітна *К*; *пор*. **авур**.

ағыр- (**ағрый**, **ағрий** *К*) боліти, мучитися, страждати *[ВН*, *СБ]*, *СМ-СК*, *[Кб.]*; **не йаның ағырмай, о йаныңа йат** роби, як тобі легше, — лягай на той бік, який тобі не болить *СЛ*; **ағырмаз бенним башым** не болітиме мені голова, я не страждатиму *[К]*; ◇ **ҷаным ағырый** я ображаюся *Г*; **ҷаным ағырды она** я пожалів його *Г*, *К*; *пор*. **авур-**.

ағырайахлы слабкий на ноги, повільний у ході, вайлуватий, тюхтій *Г-СК*; вагітна *К*.

ағырлан- важчати, тяжчати, ставати тяжким, повільним, вайлуватим *Г-СК*.

ағырлаш- ставати важким, важчати *Г-СК*; вагітніти *К*.

ағырлых (-ғы) 1. вага, тягар *Г-СК*; вантаж *М*; **мен саа ағырлыын хадар алтын веэрим** я дам тобі золота стільки, скільки заважиш *Г*; **бу иш ағырлых т΄ибик сўтме** ця справа на мені, як тягар *СГ*. 2. труднощі, скрута *Г-СК*. 3. біль *Г-СК*.

ағырса- почуватися обтяженим, почувати себе тяжко *К*.

ағырсыз без болю, безболісний *СГС*.

ағырсын- сприймати обтяжливим для себе, почуватися обтяженим *К*.

ағырт- завдавати болю, засмучувати *СЛ*, *СГ*.

ағырханлы *У*, **ағырханны** *К* анемічний, млявий, апатичний.

ағыр-чабурлу повільний, ледачий, вайлуватий, неповоротний, важкий на підйом *К*.

ағыры біль, неміч, хвороба *Г-СГ*; **сенин йосам бир йизли ағырын вар мы?** може, в тебе якийсь прихований біль? *Г*; **баш ағырсы** головний біль *Г*, *К*; **ич ағырсы** біль у животі *Г*, *К*; **ағырсын / ағрысын чек-** зазнавати болю *СГ*; *пор*. **авру**, **авурув**, **ағры**.

ағыш течія *О*.

ад ім'я, назва; **ады боза** називається боза *СЛ*; **ады Йосиф эди** ім'я його було Йосиф *Г*; **ад ҷой-** втрачати добре ім'я *Б*; **ады чых-** зneславитися, ганьбитися *СБ*, *П*; **адын табалмам** я не можу підшукати назву *СБ*; **унутхан да махасын адын** забув навіть, як звуться ножиці *СМ*; **тырнаву-**

чун адын унутхан він забув назву граблів *П*; **адын хой-** давати комусь ім'я; **оон адын хойғаннар Ашых Ғарип** *СГ*; **адына** для нього, в його ім'я *Б*, *СГ*, *[Кб.]*; **мен айтсам онун чӱ, онун адына тʻетмей барйох?** якщо розкажу я, то на ньому, мабуть, не окошиться? *Б*; **мисафириң адына, шорбаҗыныӈ дадына** *СБЧ*, **мисафирин адына, шорбачиин дадына** *СК* в ім'я гостя, для вдоволення господаря; **адың биле/бе харт бол** спасибі — щоб ти дожив до старості в добрій славі *СМ*/*СБ*; **тахылма ад** прізвисько *К*; *пор.* **ат** II.

ада I острів *[Г]*, *СЛ*, *СК*.

ада II: **ада аданын хызы, йахтын да йандырдын бизи** дочко благородного/клятого роду, ти змусила нас пекельно страждати *[СК]*; *пор.* **йиди**.

ада- обіцяти, давати обітницю; **адах ада-** приносити жертву.

адав пожертва (на церкву) *Б*.

адалет праведний *[Г]*.

адалетлик праведність, справедливість *[Г]*.

адам 1. людина, чоловік; **эр адам** чоловік, мужчина, особа чоловічої статі *П*, *Б*, *СК*; **адама чыхвиходити на люди** *Г*; 2. путній, доладний, повноцінний, довершений, завершений; **адам дӧгӱльсӱз** які ви недоладні *СГ*; **адам ол-** бути повноцінним; видужувати; **энди бен адам олмам** тепер уже не буде з мене діла *[СБ]*; **бен бунда адам олмайым — йибериниз, тʻитэйим** тут я вже не видужаю — пустіть, я звідси поїду *[СГ]*; **адам эт-** доводити до пуття, до ладу, до діла, до розуму *СБ*, *П*, *Б*, *К*; **мен адам эттим да пиширдим тавухну** я довів курку до пуття і зварив *СБФ*.

адамйершилик людяність, гуманність *О*.

адамлых *О*, *БТ*, **адамных** *Г-СК* людяність; кого можна вважати за чоловіка *СГ*; **беш тэне атлы эр адамных** п'ятеро вершників, певно, чоловіків *СГ*.

адамсыз 1. безлюдний. 2. нелюдяний *О*, *К*.

адамсызлых 1. безлюдність, самотність. 2. нелюдяність *О*, *К*.

адамчазна по-людськи *БТ*.

адамчых *ласк.* хороша, добра людина *СГ*.

адар *післяйм.* до певної міри, кількості *СМ*; **не адар** скільки *СМ*; *пор.* **ғадар**, **кадар**, **хадар**.

адан- лінуватися, не хотіти *К*.

адат- приймати обітницю, змушувати давати обітницю *О*.

адах обіцянка, обітниця, пожертва; **адах ада-** приносити жертву, пожертву, жертвувати.

адаш тезка *О*; *пор.* **аддаш**.

адаш- помилятися, збиватися з дороги, заблукати, заблудитися *ВН*, *СБ*; **адаштым тав чине** я заблукав у лісі *СБФ*.

адашмах блукання, помилка *О*.

адаштыр- збивати з дороги, з пантелику, заплутувати *ВН*, *О*, *К*.

адаштырыл- *пас.* *О*.

адашыл- збиватися з дороги, заблукати *О*, *К*.

аддаш тезка, одноіменний *О*; *пор.* **адаш**.

адигағлер *зверт.* *СК*; **хызлар, адигағлерим, дʻель йаныма, сарайым** дівчата, мої красуні, йдіть до мене, обійму *СК*; *пор.* **адʻигағлер**.

ад-лағап ім'я й прізвище, повне ім'я *СБ*; **халған саңа да ад-лағап** і в тебе ще лишилося ім'я — ти щось іще важиш *СБЧ*.

адлы на ім'я, який має ім'я; **Вася адлы хыз** дівчина на ім'я Василина *СБФ*.

адлыхлы іменитий, шанований *СБФ*, *К*; **адлыхлы баздырйан** поважаний купець *СБФ*.

адсыз без імені, безіменний *СБ*, *О*, *К*.

адсыз-эсапсыз без імені й числа — незчисленна кількість *К*.

адым крок, хода *СБ*, *Б*, *О*, *К*; **бир адым йол** один крок ходи *СБ*; **адым атла-** крокувати *К*.

адымла- крокувати *О*, *К*; **адымлап ӧльче-** вимірювати кроками *О*; **адымлап т′ет-** іти кроком, крокувати *О*.

адымлат- *спон*. *О*.

адымлаттыр- *спон*. *О*

адымлаш- *сп*. крокувати *О*, *К*.

адыр-будур мінливий, змінний, непостійний *О*, *К*.

адэт 1. звичай, порядок, порядки, традиція; **бизим адэтимиз алай** у нас такий звичай *СБФ*; **адэт ӱзере** / **ӱзерине** за звичаєм *[М/Г]*; **адэт чӱн** задля звичаю *Б*; **адэтине кӧч-** прийняти його звичаї *СМ*. 2. звичка, характер, натура, порода; **нас чиркин адэти** до чого погана в нього натура *СБФ*. 3. натура, порода, категорія *[Г]*; **аптидат′и адэти будур т′и алты ханатлы серафимнер** перша категорія — шестикрилі серафими *[Г]*. 4. звичаєве право *О*, *К*.

адэтли 1. який дотримується звичаїв, традицій, порядків. 2. відповідний характерові, з певними звичками; **пӱсӱр адэтли** з поганими звичками *К*; **чиркин адэтли** з поганим характером *НБЄ*. 3. звичаєвий, стосовний звичаєвого права *О*, *К*.

адэтлик 1. сукупність звичаїв. 2. сукупність норм звичаєвого права *О*.

адэтсиз який не дотримується звичаїв, традицій, не відповідає їм, непорядний.

адэтчазна за звичаєм *БТ*.

ад′и *рефрен СЛ*; **жӱмне хушлар шарош та олур, ад′и оштур** усі птахи захмеліють, гей, як добре *СЛ*.

ад′игаглер *рефренне зверт*. *СК*; **аман, йар, ад′игаглер, аман, йар, д′ель, а йаврум, эла гӧзлӱм сен беним** гей, мила, моя красуне, гей, мила, прийди, моя крихітко, моя ти кароока *СК*; *пор*. **адигаглер**.

ажайип дивний, незвичайний *[Г]*; **ажайип хекмет** дивне чудо, знамення *[Г]*; **ажайип шей** дивна, подиву гідна річ *[Г]*.

ажап цікаво (знати) *[Г*, *Кб.]*; *пор*. **ажеб**, **ажеба**, **ажеп**, **ажип**.

аждар *СЛ*, **аждары** *СГ*, **аждэр** *Б*, *Г* дракон; *пор*. **ажидэр**, **ажыдар**.

ажеб, ажеба цікаво (знати) *[М]*; *пор*. **ажап**, **ажеп**, **ажип**.

ажеле терміновий *[М]*.

ажель нагла смерть від нещасного випадку, смертна година, напасть, зла доля, рок; **не бек йаман ажель дӱштӱ пешиме** яка нагла смерть спіткала мене *ВН*; **ажель аллахтан берилий/верилий** рок дається від бога *СБФ*/*К*; **ажелим алай** така вже моя нещасна доля *СБФ*, *К*.

ажельли той, кому судилося померти наглою смертю *О*, *К*.

ажельсиз 1. безсмертний, вічно живий, непідвладний несподіваним нещастям *О*, *ВН*. 2. без видимої смерті; **ажельсиз ӧль-** померти несподівано, без причини, без видимої смерті *ВН*.

ажеп цікаво знати, хіба, невже; **не чӱ, ажеп, кӧпегимиз авулдай?** цікаво, чому гавкає наш пес? *СМ*; **ажеп д′ечер ми?** цікаво, чи підійде *Г*; *пор*. **ажап**, **ажеб**, **ажеба**, **ажип**.

ажеплен- дивуватися, вражатися, чудуватися; сумніватися *К*.

аҗет потреба, необхідність *О*.
аҗетли нужденний, який чогось потребує *О*.
аҗетсиз який не потребує, не має потреби *О*.
аҗи паломник, прочанин, ходжа, хаджи *К*; *пор*. **ажу**, **аҗы** II.
аҗи- жаліти *П-Б*, *К*; **сеэң аҗид'ен апаң мына насай бизд'е** подивився, що робить нам твоя жаліслива старша сестра *Б*; *пор*. **аҗы-**.
аҗидэр дракон *СБ*; **аҗинген аҗидэр болуй** скривджений перетворюється на дракона *СБА*; *пор*. **аждар**, **аждары**, **аждэр**, **ажыдар**.
аҗилен- сжалюватися, виявляти співчуття, співчувати *СМ*.
аҗин- ображатися, почуватися скривдженим, бути ображеним, засмученим *СБ*; **аҗинген** скривджений, ображений.
аҗип цікаво, невже *СК*; **аҗип хоншулар чалды мы?** може, сусіди вкрали? *СК*; *пор*. **ажап**, **ажеб**, **ажеба**, **ажеп**.
Аҗйан/Ажы-Йан *прізв*.
ажу ходжа, паломник, прочанин *Г*; *пор*. **аҗи**, **аҗы** II.
аҗы I гіркий *Б*, *СЛ*; кислий *СЛ*; прикрий *[Г]*; **аҗы-аҗы ағлагірко-прегірко плакати** *[Г]*.
аҗы II паломник, прочанин, що здійснив паломництво до Єрусалима, Києво-Печерської лаври *К*, *СК*; *пор*. **аҗи**, **ажу**.
Аҗы-Андон *прізв*.
аҗы- 1. жаліти, співчувати, шкодувати *СМ*; **мен аҗыдым сени** я пожалів тебе *СМ*; **аҗыр дайанмаз йўрек** серце шкодує, не витримає *Г*. 2. засмучуватися *Б*; *пор*. **аҗи-**.
аҗыбаба святий отець, хто здійснив паломництво *НК*.
аҗы-гужу *бот*. 1. грициків *У*. 2. сверіпа *НБЄ*, *БТ*; *пор*. **аржы-гуржу**, **гажу-гужу**, **гажы-гужу**, **хыжы**, **хычы**.
аҗыдайым *див*. **аҗыт-**
аҗыдар дракон *СК*; **тан йерлери аҗыдар олмуш — ағзын ачар, йутар бир гўн** небо на сході перетворилося на дракона — розкриє пащу й одного дня проковтне *СК*; *пор*. **аждар**, **аждары**, **аждэр**, **аҗидэр**.
аҗыдэре *бот*. грициків *СЛ-СГ*.
аҗылан- шкодувати, жаліти *[Г]*.
аҗылы смутний *[Г]*.
аҗылых (**-ғы**) туга, смуток *[Г]*.
аҗын- засмучуватися, журитися, горювати *Г*.
аҗындыр- розжалобити *Г*.
аҗышелин *СБ*, *У-К*, **аҗышель** *У* *бот*. полин гіркий; *пор*. **аҗышенир**, **пелин**.
аҗышенир *бот*. 1. полин *СМ*, *Б*. 2. хрінниця *К*. 3. талабан *К*; *пор*. **аҗышелин**, **аҗышель**, **пелин**.
аҗыт- 1. засмучувати *О*, *Б*. 2. просити співчуття *[СГ]*; **аҗыдайым, хапудайым, ölеҗегим бен** я у тебе на порозі, я благаю співчуття, (інакше) я обов'язково помру *СГ*.
аҗытхан *бот*. кропива *Г*; *пор*. **гыжыртхан**, **ғыжыртма**, **ғыжыртхан**, **чығыртмах**.
аз мало, небагато, трохи; **аз-аз** потроху *СБ*, *К*; **аз босун да, уз босун** *СБЧ*, **аз да боса, уз босун** *П* нехай буде й мало, але до пуття; **аз ачык йўрекли** недовірливий, не відкритий серцем *[Кб.]*; **аз заман** недовго, інколи *СБ*; **аз сааттан сора** через кілька годин *[Г]*; **сарылмайа аз халды** до обіймів лишилося недовго *СБ*, *П*; **аздан да хуру хал-** втратити й мале *Г*; **олардан азы** менша частина з них *К*; *див*. **аз-бучух**.
аз- I (**азай**) худнути, охлянути; **олан пек азай** хлопець дуже

худне *Г*; **азып хал-** схуднути *О*, *К*, *СГ*; **азған-тузған** схудлий, виснажений, охлялий *О*; **азды бир кӱн чине він** схуд за один день *НБЄ*.

аз- II збиватися з дороги, ставати аморальним, безпутним *СК*, помилятися *К*.

азав зів, задня частина рота; **азав тиш** кутній зуб; **алтмыш — азав тишиң чыхмыш** тобі шістдесят — випали кутні зуби *СМ*.

Азав дэңиз(и) Азовське море.

аз-авлах як-небудь, так-сяк, небагато, невеликий *П*, *СК*; **ӱййе мен бердим аз-авлах ремонт** хату я як-небудь поремонтував *П*; **аз-авлах аннайым/билийим мен дэ чалмаа** я також умію сяк-так грати *СК*.

азай- меншати, зменшуватися *СБ*; **бу чувал чине ун азайды** борошна в цьому чувалі поменшало *СБФ*.

азар I страждання, мука, кривда, утиски *О*; *див*. **зар**.

азар II потроху; **азар-азар** потроху, поступово; **азар-азар табай** поступово знаходить *СМ*; **азар-азар т′етим** я потихеньку піду *СБФ*; **олар бизд′е йардым этмеселер, азар-азар ӧзӱмӱз башлайымыз т′ечинмед′е** якщо вони нам не допоможуть, почнемо жити потроху самі *Б*.

азарла- картати, сварити, докоряти, ганьбити *О*, *[Г]*; мучити, завдавати болю *О*.

азарлан- зазнавати докорів *О*; терпіти кривду, утиски *О*.

азарлат- *спон*. *О*.

азарлы скривджений, ображений, засмучений *О*.

азарт- зменшувати; **суну азарт-** зменшувати обсяг води *СБФ*.

азат вільний, незалежний *[Г*, *Кб.]*; **азат ол-** звільнятися *[Г]*; **азат эт-** звільняти *[Г*, *Кб.]*.

азатлых (**-ғы**) воля, свобода, спасіння, звільнення *[Г]*.

азбар 1. двір, подвір'я, загорода, загін для худоби; **т′ерат та туруй азбар чине** скакун тим часом стоїть у загоні *Б*. 2. садиба, обійстя *П*; **азбарым меэм отуз эт′и сотый** моя садиба — тридцять дві сотки *П*. 3. город *Г*; **азбар сӱр-** орати город *Г*; 4. хлів *СБФ*, *НКД* (*див*. **аран**); **сыйыры азбар чине** його корова у хліві *СБФ*.

аз-бучух небагато, трішки *СБ*, *НКД*; деякий, певний *М*; **аз-бучух йуртум оталмаған халды** незначна частина мого городу лишилася несапаною *СБФ*.

азған-тузған схудлий, виснажений *О*, *СК*.

азғын худий, схудлий, виснажений *О*.

азғына трішки, ненадовго *У*; **ӧзӱм дэ азғына йатайым софа сне, раатланайым** а сама приляжу на дивані, перепочину *У*; *пор*. **азна**.

аздыр- I виснажувати *О*.

аздыр- II збивати з дороги *[Г]*.

аздырт- виснажувати *О*.

азҗа малувато, порівняно мало, поменше *СБ*, *СМ*, *У*, *Г*, *К*; **азчых азҗа** трішки менше *Г*.

азҗых трішки *СБ*, *Г-СК*.

азиз святий *СМ*, *Б*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **азиз алла йолуна** на шляху святого бога *СК*; **азиз Барйам кӱнӱ** святий Великдень *Г*; **азиз Инҗиль** святе Євангеліє *[Кб.]*; **Азиз Рух/Урух** Святий Дух *[Кб.]* /*М*; **азиз Эванғелиос** святе Євангеліє *[Кб.]*.

азизлеме освячений *М*.

азизлен- святитися *[Г]*.

азизлендир- освячувати *[Г]*.

азизлик (**-ғи**, **-ги**) святість *О*, *[Г]*.

азим I воля, рішучість, владність *[К]*.

азим II великий, величний, високий *[Г, К]*; **ве йене келеҗектир азим эхтишам илен биле** і знову він прийде у великій славі *[Г]*; **азим кўрсўнўн ўстўне отурур иди** він сидів на високому престолі *[Г]*.

азиметли всемогутній *[К]*.

азир I готовий; **азир урба** готова сукня *СБФ*; **азир атмаға атэш чине өзў кölегин** готовий кинути в вогонь свою сорочку *СМ*; **азир тут-** тримати напоготові *СБ*; **азирге дуваҗы** охочий до всього готового *СБЧ*; **о да ашаҗах азирин, шлемеэн** він же їстиме готове, не працюючи *П*; *пор.* **азыр**, *див.* **азирбоғаз**, **апазир**.

азир II сущий *[Г]*; **сен ки эр йердэ азирсин** ти, що всюди єси *[Г]*.

азирбоғаз нахлібник, ласий до готового *СБА*.

азирле- (**азирлий**) готувати, приготувати, підготувати; **столларны азирле-** накривати, готувати столи *СБ*.

азирлен- готуватися; збиратися *СБ*, *СГС*; **азирлендим т′етмеге шейерге, Завудха** я зібрався їхати до міста, до Донецька *СБ*; **мен башладым азирленмеэ тўт′ана** я стала збиратися до крамниці *СГС*.

азирлендир- *спон.* *О*.

азирлендирт- *спон.* *О*.

азирлет- змусити готувати *СБ*; готувати когось *О*.

азирлеттир- *спон.* *О*.

азирлеш- готуватися разом *О*.

азирлештир- *спон.* *О*.

азирлештирт- *спон.* *О*.

азирли приготований, підготований *О*, *БТ*.

азирлик готовність, підготованість *О*.

азйат тиран, шкідник *[СМ]*; **чал хорозум азйат эди, беш он хасер зарени зийан этти** мій сірий півень був шкідником, знищив п'ятнадцять лантухів зерна *[СМ]*; *пор.* **изиет**, **эзиет**, **эзийет**.

азла- зменшувати *О*, *К*; **азлап** потроху *О*.

азлан- зменшуватися, меншати *О*, *БТ*, *К*.

азландыр- зменшувати, поменшувати, збавляти *О*, *К*.

азландырт- *спон.* *О*, *К*.

азлат- зменшувати, збавляти *О*, *К*.

азлаттыр- *спон.* *О*.

азлаш- зменшуватися *О*.

азлых мала кількість; нестача, брак *СБФ*; меншість, меншина *О*; **алдына азлых эди өкмекке дэ** раніше бракувало навіть хліба *СБФ*.

аз-маз потроху, ледь-ледь, ледве-ледве *О*.

азман трутень *Г*.

азмах болото, заливне озерце, засуха *О*.

азна трохи, небагато *СБ-У*; **азна даа ашайым** з'їм іще трохи *СМ*; **азна гўзель** трохи краще *СМ*; *пор.* **азғына**.

азначых трішки, трішечки *СБ-У*; **она азначых йеңиль чечирмед′е** йому трохи легше жити *СМ*; **кötэрдик азначых балларны** ми трохи підняли, поставили на ноги дітей *Б*; **йатый азначых йухсурамаға** лягає трішки подрімати *Б*.

азретли вельмишановний, високоповажний *Г*, *СЛ*.

азсын- вважати, що маєш мало *СМ*.

азханлы малокрівний *СБ*, *К*.

аз-чох ні мало ні багато, доволі небагато *К*.

азчых трішки *Г*, *СЛ*, *СГ*; **азчых азҗа** трішки менше *Г*; **азчых йухары** трохи вище *Г*; **бу сохах бек чамурлу, өбўрў азчых тэ-**

мизжӷе ця вулиця дуже грязька, наступна трохи чистіша *СГС*.

азы задоволений *СБА*; **мисефир мисефирдэн азы болмаған, ўй шорбажы — бириндэн дэ** гість невдоволений гостем, господар — обома *СБА*; *див.* **разы**.

азыл- меншати, зменшуватися *О*.

азылт- зменшувати *О*.

азыр готовий *СБ*, *Б*, *У*, *Г-СГ*; **азыр аша-** їсти готове, бути нахлібником *Г*; **азыр ол-** бути готовим, бути напоготові *[Г]*; **азыр отур-** сидіти напоготові *Г*; **азыр тут-** тримати напоготові *СБ*; **азыр эйле-** готувати *[Г]*; ◇ **азырындан бильмий** зовсім нічого не знає *К*; *пор.* **азир** I.

азырла- готувати *СБ*, *Б*, *У*, *Г-СГ*.

азырлан- готуватися *Г-СГ*.

азырландыр- готувати *К*.

азырлаш- готувати разом, готуватися *К*.

азырлых приготування, приготованість, готовність, приготований/зготований обід *Г*, *К*.

азыр-назир напоготові *[Г]*.

азых (**-ғы**) харч, продукти *Г*.

азых ай грудень *О*.

ай I 1. місяць (на небі); **ай батты** місяць зайшов *О*; **ай бети** личко, як місяць *СБ*; **ай доғай** місяць сходить *ВН*; **ай доғду** місяць зійшов *СГС*; **ай доғганда ай боса сырт сне — чобан бурун сне** якщо новий місяць на спині, то чабан на носі, — буде дощ *СМ*; **ай йарых** місячне світло; **ай йарых йеӷеси** місячна ніч *СБ*; **ай тувай** місяць сходить *СБ*; **ай хонду** місяць зайшов *СГС*; **йаңы ай** новий місяць *СБ*, *НМ*; **толу ай** повний місяць, повня *СБ*, *НМ*. 2. місяць (року); **айларнен** місяцями *Б*; **ай башы** початок місяця *О*; **айның соңу** кінець місяця *СБФ*; **ны айның кўнў?** яке число місяця? *СБФ*; **т′ечт′ен айче** минулого місяця *У*.

ай II святий; **ай Варвара** свята Варвара *Г*; **ай Василь баба йардымжы босун** помагай вам святий Василь *СБЧ*; **ай Жуван** *СБ*, **ай Йан** *К*, *М*, **ай Йани** *М*, **ай Йуван** *СБ* святий Іван; **ай Илийа** святий Ілля *Г*; **ай Йӧрйў/ Йӧрў** святий Георгій/Юрій; **ай Коста** святий Костянтин *Г*; **ай Кузма** святий Кузьма *НБ*; **ай Кустантинник кисле** церква святого Костянтина *Б*; **ай Марйалых кисле** церква святої Марії *Б*; **ай Никола/Нокола** святий Микола *СМ*, *Б*, *К/НБЄ*; **ай Сава** святий Сава *Г*; **ай Тодор** святий Федір *П*; **ай Т′ирт′е** свята Кир'якія *НБЄ*; *пор.* **айа**, **айон**, **айос**.

ай III *вигук* ай, ой; **ай ҷаным** душе моя *К*; **ай оғлум** ой синку *СЛ*; **ай олан** *зверт.* гей ти *ВН*.

ай IV *посил. енкл.* же, ж *СМ*; **мен хазанмаа т′етэм-ай** я ж іду на заробітки *СМ*.

айа свята *[Г, М]*; **айа Триада** свята Трійця *[Г]*; *пор.* **ай**, **айон**, **айос**.

айа- жаліти, шкодувати кого, співчувати, скупитися, берегти, економити, шкодувати дати, оберігати; стримувати, гамувати *СБ*, *НКД*, *СГ*; **айадым т′иймек йаңы урбаны** я пожаліла одягти нову сукню *СБФ*; **айадың су да бермеге** тобі шкода було навіть води подати *СБФ*; **сендэн айаған малым ташхан су билен т′етсин** моє майно, яке мені шкода для тебе, нехай краще піде за водою *СБЧ*; **өзўн айа-** остерігатися *СБ*; **суға артын тайаған, судан өзўн айаған** сам уперся задом у воду, а сам води боїться *СБА*; **көз йашымы айамам** я не стримую сліз *Б*.

айаа (=**айаға**, **айағы**, **айаы**): **айаамызға** (=**айағымызға**) **да оса чарых** а на ногах у нас шкарбуни *У*; *див*. **айах**.

айаӂых ніжка *К*; *див*. **айах**.

айаз мороз; **ава пек айаз** погода дуже морозна *НКД*, *СГС*; **ахшамға даан айаз турду** під вечір мороз посилився *СБФ*.

айазлан- надійти морозам, заморозитися, приморозити *О*, *К*.

айазлат- заморозити, дати промерзнути *О*, *У*, *К*.

айазлаттыр- *спон*. *О*.

айазлы морозний; морозно; **бек айазлы хыш** зима дуже морозна *СБФ*.

айазма свячення, освячення, хрещення водою, свячений на Водохреще; **йаӈы ӳйге айазма йаса-** святити нову хату *СБФ*; **айазма су** *СБ*, **айазма сув** *ВН*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, **айазма суву** *Б*, *М*, **айазма суйу** *СЛ* свячена вода; **айазма эт-** святити, кропити свяченою водою.

Айазма Водохреще, Водохрестя, Йордань.

айазмалых на Водохрестя, на Водохреще.

Айазмалых Водохреще.

айазмос освячення, свячення *[М]*; *пор*. **айасмос**.

айак 1. нога *[М]*; **айак бас-** прибувати, приходити *[М]*. 2. щабель, сходинка *[М]*; **ӳч айак мердивен** сходи з трьох щаблів *[М]*; *див*. **айах**.

айакташ товариш, приятель, друг *[М]*; *пор*. **айахташ**.

айала- мазати, обмазувати, тинькувати, штукатурити *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; **бийаз топрахнен айала-** білити крейдою *СГС*; **эв чамурнен айалайляр** хату обмазують глиною *Г*.

айалав обмазування, тинькування, штукатурка *О*.

айалан- бути обмазаним, потинькованим *О*, *К*.

айалат- *спон*. *О*, *К*.

айалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

айалаш- мазати разом *О*, *К*.

айалаштыр- *спон*. *О*, *К*.

айан I пішки; швидкий крок *О*, *К*; **айаннен** швидкою ходою *Г*; **айан бол-** іти поспішаючи *О*.

айан II відкритий *[У]*; **айан ол-** відкриватися *[У]*; **дӳльбер бана айан олурсе, Ӂёрт китапта вардыр йери** якщо красуня відкриється мені, то її місце в Чотирикнижжі *[У]*.

айан- I жаліти себе *СМ*; співчувати *О*; лінуватися, ледарювати *НБЄ*.

айан- II приходити до тями *СБ*, *[СГ]*; **Лахшуванда йӳрӳдӳм, йӳрӳдӳм, айанмадым** я певний час провів у Нахічевані, так і не прийшов до тями, не оговтався, не звик до цього міста *[СГ]*; *пор*. **ағын-**, **айыл-**, **айын-**.

айанла- швидко йти *О*.

айанна- іти рівною ходою, ступою, повільними кроками *К*.

айасмос святість *[Г]*; свячена вода *[М]*; *пор*. **айазмос**.

айат сіни, коридорчик, коридор; **айат хапу** сінешні двері *У*, *СЛ*; **орта айат** середній коридор *СГ*, *К*.

айах (**-ғы**) 1. нога, лапа; **айағма да чарых** *Б*; **айах ал-** піднімати ногу *П*; **бир айағын алғанча ӧбӳрин/бирин бӧрӳ ашай** *СБА*, **бир айаын алынӂес хадар ӧбӳрӳн көпек ашай** *Г* поки підійме одну ногу, другу вовки, собаки з'їдять; **айах басмасын меэм пенӂерем тӳбӳне** нехай ноги його не буде в мене під вікнами *У*; **таран-таран-тарантас, айахларың доғур бас** таран-таран-тарантас, ступай ногами прямо *У*; **мышых айағын йалай** кішка

лиже лапу *О*; **йўрген айахка чырмавух илиший** на ноги, що ходять, чіпляється березка *НБЄ*; **бер холуң блен — йўр айағың блен** *СБФ*, **холларың биле бер, айахларың биле ал** *СБЧ* дай руками, а потім виходи (цю річ) ногами; **айах ӧльчу** міряння ноги — весільний обряд *М*; **айах сар-** обвивати ногу *К*; **топаллай бир айаына** він кульгає на одну ногу *НКД*; **айахларын слатмаған балых тутамаз** не намочивши ніг, риби не спіймати *СМ*; **айах сне** на ногах *ВН*; **тўштў айаым сўтне** упало мені на ногу *Г*; **йўзлен сўрейим айағынын тозуна** волочитиму обличчям по пилюці від її ніг *СК*; **айахның тўбў/айағын дўбў** виїмка під підйомом ступні *СБ* / *СГС*; ступня, підошва *СБФ*, *НКД*, *СГС*, *НКД*; **айах тўбўне ал-** принижувати, розтоптувати ногами *Г*; **Шахфелегин айағы т′есильди** Шахфелекові дорогу сюди відрізано *Г*; **сағ айах ўзерине** на здорових ногах *[Кб.]*; **мен бўтўн кўн айах ўстне** я цілий день на ногах *НБЄ*; **айахлар ўсне бала** у неї дитина на руках — на колінах *У*; **айахлары ўсне отур-** сидіти, підібгавши ноги *Б*; **баштан айах** з голови до ніг, суціль. 2. ніжка, щабель, сходинка, приступка; **мердивенин хырх айах(у)** у драбини, у сходів сорок щаблів *[У]*; **хазан айах** таган, триніг під казан *Г*.

айахбав *СБ*, **айахбаг(ы)** *К* підв'язка до панчохів, шнурок.

айахйол(у) нужник, туалет *СБ*, *СМ*, *К*; стежка *НКД*; **айахйолуна т′ет-** піти, сходити надвір *СБФ*.

айахла- крокувати, тупати ногами, стусати, штурхати *О*, *К*.

айахлан- зводитися, підійматися, підніматися на ноги *О*, *К*; починати ходити — про дитину, хворого *К*.

айахландыр- підіймати, ставити на ноги *О*.

айахлы з ногами, довгоногий; **дӧрт айахлы айван/махлукат** чотиринога тварина *СБ*, *О* / істота, створіння *[Г]*.

айахсыз безногий.

айахташ товариш, друг, приятель, подруга, дружина, чоловік, спільник, супутник; **о адамын айахташлары йох** у тієї людини товаришів немає *СЛ*; *пор.* **айакташ**.

айахташлан- товаришувати.

айахташлых дружба, товариські стосунки, товариство; **айахташлых эт-** товаришувати *СБ*, *СЛ*; **биз даа дӧгўштэн айахташлых этимиз** ми приятелюємо ще з війни *СБФ*.

айаххабу *Г*, *СЛ*, *СГС*, **айаххабы** *П*, **айаххап (-бы)** *СБ*, *П*, *СМ*, *БТ*, *К* взуття.

айаххаплы взутий *О*, *К*.

айаххапу взуття *ВН*.

айаххапчы взуттєвик, швець *К*.

айачых ніжка *СМ*; *див.* **айах**.

айб эт- гніватися, сердитися *СГ*; **айб этмениз** не гнівайтеся, не ображайтеся *СГ*; *пор.* **айип, айыб эт-, айып, ғайыб, ғайып, хаип, хайип, хайып**.

айбет доля, талан, стан, становище *Г*; **айбет(иниз) хайыр осун** хай вам щастить — відповідь на привітання *Г*; *пор.* **абет, ахбет, ахпет**.

айваз слуга на кухні *О*; **айваз эт-** служити на кухні *О*.

ай-вай *вигук відчаю* ой-йой.

айван тварина; звір; худобина, бидло, скотина; **айван т′ибик** по-звірячому, по-тваринячому, по-свинськи *О*; **ады Йуван, ӧзў**

айван на ім'я Іван, а сам — тварюка *СБА*; *пор.* **хайван**.
айванҗы тваринник, скотар *О*, *К*.
айванҗылых тваринництво, скотарство *О*, *К*.
айванлых *О*, **айванных** *К* свинство, хамство, грубість.
айванчасына по-звірячому, по-свинському *О*.
айвар ікра риби *К*; *пор.* **хавйар**, **хайвар**.
айварлы з ікрою *К*.
айғыр огир, жеребець.
айғырлан- розпусничати, жеребцювати, бігати за жінками *О*, *К*.
айда 1. гаразд, добре; **айда, ону сора айтым** гаразд, про це я розповім згодом *Б*; **айда, траш этмеэ өгренсин** гаразд, нехай вчиться на перукаря, *букв.* голити *Г*. 2. нумо, нум, давай, ану; **айда хачайымыз** нумо тікати *ВН*; **айдаң** *ВН*, *П*, *Б*, **айдан** *СЛ* давай, давайте, нум, нумо; **айда чыхарайых** давай витягнемо *СМ*; **айда йасайых варэник** давай зробимо вареники *Б*; **айда т'етээк** ходімо *У*; **айдан хачайых** давай утечемо *СЛ*; **айда барышаах** помирімося *К*; **айда вараах бўгўн шеэре** нумо, поїдьмо согодні до міста *СГС*; **айда, айда, айдасы, не вахты дэгер файдасы?** нум-нум-нумо-нам, коли з нього користь буде нам? *СГМ*. 3. ходімо, ходім(те), гайда *ВН*; *пор.* **айды**, **ғайда**.
айда- гнати, поганяти; **бабам айдады сийирны чӧльге** мій батько погнав корову на поле *НБЄ*; **ат айдай** поганяє коней *НМ*; **атлы айдап т'елий** вершник їде сюди, поганяючи коня — поспішаючи *СМ*; **айдап т'ель-** приганяти *СЛ*; **айдап т'ир-** заганяти всередину *СБ*.
айдав поганяння *О*.
айдавлы гнаний *О*.
айдавҗу погонич, їздовий, кучер, візник *СМ*, *Г-СГ*.
айдамах I поганяння *О*.
айдамах II гайдамак, розбійник *СЛ*, *СК*, бродяга, лайдак, босяк *О*; дика людина *БК*.
айдан- бути гнаним *Г*, *СЛ*, *СК*; **тувар айданыр аралыхтан** худобу женуть провулком *СК*.
айданҗы погонич, кучер *К*.
айдат- *спон.* *О*.
айдаттыр- *спон.* *О*.
айдаттырт- *спон.* *О*.
айдаш пара місяцеві; **ай илен айдаш олмаз** у місяця пари не може бути *СБ*.
айдесимотатос батюшка, одружений священник *[М]*.
Айдин *прізв.*; *див.* **айдын**.
айды *вигук* гаразд, добре, давай, нумо *Б*, *СГ*; **айдымыз хачаах** давайте втікати, утечімо *СГ*; **айдын, т'итээк** *Г*, **айдыныз т'итэйик** *СК* ходімте; *пор.* **айда**, **ғайда**.
айдыллых сяйво *СБ*; **айның айдыллығына** у світлі, сяйві місяця *СБ*.
айдыма вівтар, приміщення за іконостасом *Г*.
айдын сяйво, світло, світлий, ясний; **көз айдын** *К*, **көзүң айдын болсун** *У* хай просяють твої очі — від радісної звістки; *пор.* **көзайдын**.
Айдын *прізв.*
айдынла- освітлювати, робити світлим, осявати *О*.
айдынлан- світитися, ясніти, сяяти, світліти *О*.
айдынлат- осявати, освітлювати, присвічувати *О*.
айдынлаттыр- *спон.* *О*.
айдынлаттырт- *спон.* *О*.
айдынлы світлий, ясний, сяючий, блискучий *О*.
айдынлых (**-ғы**) світло, сяйво, ясність, блиск *О*, *[Г, М]*.

айдынны світлий, ясний, сяючий, блискучий *К*.

айдынных сяйво *[Г]*, *К*.

айе паниеротата / паниеротатэ эфендим ваша первосвященість, мій пане — звертання єпископа до архиєпископа *[М]*.

айен *бот*. безсмертки, суховершки *СБ*; шавлія *СБ*; **айенимиз ачылды** у нас розквітли безсмертки *СБ*; *пор*. **аййен**, **аййын**, **айын**, **айынчичек**.

Айен Трійця *СБ*; **Айен йортусу** свято Трійці *СБ*; *пор*. **айын**.

айеш: кўн доғар кўнеш йандан, ай доғар айеш йандан сонце сходить із сонячного боку, місяць сходить з місячного боку *СЛ*; *пор*. **айныш**, **айош**.

айҗуван знедолений *СБФ*; *див*. **ай**, **Җуван**.

айилий *див*. **айыл-**.

айип сором, ганьба, ганебний вчинок, вина, провина, недолік *О*, *К*; **айип/айибин тап-** виявити недолік у чому *О*; ◇ **айип эт-** картати, корити, докоряти, звинувачувати; ставити в незручне становище *О*, *К*; **айип этмең** не гнівайтеся, не звинувачуйте, не ображайтеся, звиняйте, пробачте *О*, *К*; *пор*. **айб эт-**, **айыб эт-**, **айып**, **ғайыб**, **ғайып**, **хаип**, **хайип**, **хайып**.

айипле- звинувачувати, дорікати, ганьбити *О*, *К*.

айиплен- звинувачуватися, бути звинуваченим *О*, *К*.

айиплет- звинувачувати *О*, *К*.

айиплеттир- *спон*. *О*.

айиплеш- звинувачувати один одного *О*, *К*.

айиплештир- *спон*. *О*.

айипли винний, ганебний *О*, *К*.

айиплик винність, ганьба, сором *О*, *К*.

айипсиз невинний, безвинний, безсоромний *О*, *К*.

айипсизлик невинність, безвинність, відсутність провини, безсоромність *О*.

айир- розбирати, виразно чути *СЛ*; *див*. **айыр-**.

аййен, **аййын** *бот*. безсмертки, сухоцвіт, суховершки, бабка, шавлія лучна *Г*, *СЛ*; *пор*. **айен**, **айын**, **айынчичек**.

аййуван: аййуван харпуз недозрілий кавун *Г*; *див*. **ай**, **Йуван**.

айла- рахувати місяцями *О*, *К*; **айлап** місяцями, помісячно *О*.

айлан- повертатися, обертатися, крутитися, мінятися *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ*, *СК*; **онун башы айланған** у нього закрутилася голова *О*; **сиз мында не айланыйсыз?** чого ви тут вештаєтеся? *О*; **сув бузға айланды** вода перетворилася на лід *О*; **айланып т'ель-** повернутися назад *О*; **хапуйа айлан-а** підійди-но, до дверей, постукай-но у двері *СЛ*; *пор*. **айлен-**, **айлян-**, **эйлен-** II.

айландыр- повертати, обертати, крутити *О*; **айландырып ур-** ударити з розмаху *О*.

айланма коло *О*; **айланма йол** об'їзний шлях *СМ*.

айлант- *спон*. *О*.

айланч звивистий *П*; **көп йўрйенлер айланч йоллар биле** вони багато покружляли різними шляхами *П*.

айланыш обхідний, об'їзний *О*.

айланыш- рухатися, ходити, клопотатися, дбати *О*.

айле подружжя, чоловік, ладо *У*; **уйан**, **айлем**, **уйан** прокинься, ладо, прокинься *У*; *пор*. **але** I, **иле** I, **эйлим**.

айлем мабуть, певно *К*.

айлен- повертатися, обертатися, крутитися, мінятися, минати (про час) *СБ*; **кўн айленди** сонце повернуло (на захід) *СБФ*; *пор*. **айлан-**, **айлян-**, **эйлен-** II.

айлих 1. місячний, на місяць *СБ-СМ*, *Б*, *Г*, *К*; **айлих йолу** поїздка на місяць часу *Г*; **бир айлих** на один місяць *П*, *Б*, *К*; **бир айлих домуз бала** одномісячне порося *К*; **ӱч айлих бала** тримісячна дитина *СБ*; **бир кӱндэ ӱч айлих йол йӱрмеэ алы йохтур** за один день подолати тримісячний шлях неможливо *К*. 2. місячна платня *Б*, *К*. 2. місячні, менструація *СБ-Б*, *Г*, *К*; *пор.* **айлых**.

айлихла- тривати місяцями *ВН*; **айлихлап турий** стоїть місяцями *ВН*.

айлос ангел *НБЄ*; *пор.* **айос** II, **ангелос**, **анд′елос**.

айлы вагітна *О*; **айлы бол-** бути вагітною *О*.

айлы той самий *[Г]*; **айлы саат** тієї ж миті *[Г]*; *пор.* **айни**.

айлых (-ғы) 1. розрахований, призначений на місяць; **бир айлых** на один місяць *СБ*; **ӱч айлых йол** шлях на три місяці *СЛ*; **экишер айлых перик(лер)** двомісячні курчата *П*. 2. місячна платня *У*. 3. місячні кровотечі *К*; *пор.* **айлих**.

айля- повертати, обертати, крутити *П*, *У*; **айляан ший** така штука, яку крутять *П*.

айлян- 1. крутитися, кружляти, обертатися, повертатися, розвертатися, обходити, міняти думку; **далапчы йисан урчух тарзы айляный** старанна людина крутиться веретеном *СБЧ*; **бай айляный, берий хырар эвленмейе** багатій змінює думку й дає їм дозвіл одружитися *П*; **башым айляный** у мене крутиться голова *К*; **тилим ужӱне айляный** крутиться в мене на язиці *Я*; **кругом кӧйнӱ айляныйляр** обходять село кругом *Б*; **йармалыгы айляный** обходить базар *Г*; **изин версен, минейим, айлянаам абуун ичине** якщо дозволиш, я сяду верхи, проїду по колу тут усередині *СК*; **айляный т′елий бостанны** повертається, обійшовши баштан *СМ*; **айляный т′елий тавуну** повертається, обійшовши гору *Б*; **айляндым т′ельдим т′ери** я з'їздив і повернувся назад *Б*; **айлянды т′етти** повернувся й пішов *СМ*; **айляный учай** повертається і злітає, зривається *СМ*; **айлянды чыхты** зробив коло *ВН*. 2. крутитися, порядкувати; **хыз ичери айляный, эриф тэ чыхары** дівчина порядкує в хаті, хлопець у дворі *Г*. 3. увиватися, догоджаючи; **бизд′е мисафир т′еселер, бек айлянып бахаймыз** коли до нас приїздять гості, ми приймаємо дуже гостинно *У*. 4. захоплюватися; **айлянайым бен сендэн, балдан татлы тилиндэн** я захоплююся тобою, твоєю мовою, солодшою за мед *Б*; **айлянайым халайым хара/хуба хашлы душмандан** я безмежно закоханий у цю чорноброву/тонкоброву вражу дочку *У*; **башындан айлянайым** *У*, **айлянайдым башындан** *СК* я в захопленні від тебе; **айланый-салланый тэнтэк тавух т′ибик** кружляє, заточуючись, як дурна курка *СБЧ*; **башым, айлян, кӧзӱм, байлян, сӱгилли хызым, маңа айлян** запаморочуйся, голово, зав'язуйтеся, мої очі, кохана дівчино, закохайся в мене *СБЧ*. 5. бути підмазаним, підмальованим, підведеним, облямованим *П*, *СМ*, *У*, *К*; **кӧше башна эвлери ағарылған, айлянған** їхня хата на розі вулиці побілена й підведена — підмазана *К*; *пор.* **айлан-**, **айлен-**, **эйлен-** II.

айляндыр- завертати, повертати, обертати, перевертати, об'їздити, обводити, крутити, повертати назад; **өзўн дэ айляндыр өзўн йолуна** навертай себе на свій шлях *Б*; **тэрст'ери айляндырдым көлек** я вивернув сорочку навиворіт *Б*; **башын айляндырий** морочить йому голову *СЛ*.

айляндырма який крутиться, кручений, виткий *СЛ*; **айляндырма чухур** вир *СЛ*.

айлянҗых покручений, закручений, звивистий, хвилястий, виткий, в'юнкий, верткий *К*.

айлянма коло, круг, круглий *К*.

айлянчых 1. покручений, закручений, звивистий, хвилястий, виткий, в'юнкий *СМ*, *У*, *СГ*, *СК*; **айлянчых йол** покручений, звивистий шлях *СК*. 2. улюблений *У*; **айлянчығым-уланчығым** мій любий, мій синку *У*.

айляныш- постійно вертітися, крутитися *П*; **айлянышмай отруй** сидить непорушно, не крутиться *П*.

айляр (=**алыйляр**) *теп. час 3 ос. мн. дієсл.* **ал-** беруть *Б*; **айляр т'етийлер падышаға** відводять до царя *Б*.

айнаҗы 1. базіка, плутаник, хитрун *К*, вигадник *СГС*; підлесник, облесник, перелесник, лестун *СБФ*, *К*; брехун *НКД*; **бир айнаҗы даа т'елий** ось іде ще один шелихвіст *К*. 2. ласкавий *СБФ*, *К*; **айнаҗы бала** ласкава дитина *СБФ*.

айнаҗылан- лащитися, підлещуватися *СБ*, *К*.

айнаҗылых вигадництво *СГС*.

айнене люлі-люлі, колискова пісня *К*; **айнене айт-** співати колискову *К*.

айни такий самий, той самий, так само, достоту *[Г]*; **дайыма учар айни инсанын фит'ири т'ибик** постійно літає, достоту, як людська думка *[Г]*; *пор.* **айлы**.

айных тверезий, який не спить, пильнує, з ясним розумом *СБ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; *пор.* **айыных**.

айныш: күн доғар күнеш йандан, ай доғар айныш йандан сонце сходить із сонячного боку, місяць сходить з місячного боку *СЛ*; *пор.* **айеш**, **айош**.

айон святий (святе) *[Г]*; **Айон Оросун карасы** узбережжя Айон Орос *[Г]*; **Айон Пневма** Святий Дух *[Г]*; *пор.* **ай**, **айа**, **айос**.

айос I (**-зу**) святий *Г*, *СГС*, *[М]*; **айос Афанасиос** святий Афанасій *[Г]*; **айос Ғеорғиоз/Ғеорғиос** святий Георгій *[Г/М]*; **айос Никола** святий Микола *[М]*; *пор.* **ай**, **айа**, **айон**.

айос II ангел *НКД*, *СГС*; *пор.* **айлос**, **ангелос**, **анд'елос**.

айош: ай доғар айош йандан місяць сходить з місячного боку *Г*; *пор.* **айеш**, **айныш**.

айры окремий, окремо *БТ*, *СГ*; *пор.* **айрый** і т. ін.

айрый I крім, повз, далі *К*; **бундан айрый** далі цього *К*; *пор.* **айры**, **айыр**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыр**, **ғайыры**, **кайры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

айрый II *див.* **айыр-**.

айрыл- розділятися, відокремлюватися, розлучатися, розходитися; **не сен бенден айрыл, не бен сендэн** ні ти не розлучайся зі мною, ні я з тобою *Б*; **йол бырадан айрылыр** шлях звідси розділяється *СК*; **йашлар айрылмайлар бир бириндэн** молоді не розлучаються одне з одним *П*.

айрылмаз нерозлучний, невіддільний.

айрылмах розлука *ВН*.

айрылы окремий, відокремлений *К*.

айрылых розлука.
айрыч розділений, роздвоєний *СК*; **ханети айрыч-айрыч** пера в неї (ластівки) роздвоєні *СК*.
айт- (**айтый**, **айтыр**) 1. казати, говорити; **айтиим** *СБ*, **айтым** *Б* кажу; **айтымыз** ми кажемо *ВН*; **айтийлер** вони кажуть *ВН*; **наз айтлер буңа?** як на це кажуть? *ВН*; **айтмаға тилим бармай** у мене язик не повертається сказати *О*; **айтып йибер-** висловити *О*; **айтып йыла-** голосити *НБЄ*, *БТ*; **айтып хой-** сказонути, ляпнути, проговоритися *О*; **буруп-буруп айт-** говорити з викрутасами, плутано, натяками *СБ*, *К*; **йалан айт-** брехати, говорити брехню *К*; **айтып бошандым** я сказав і заспокоївся *Б*; **айтып аңнат-** розтлумачувати *Б*. 2. розказувати, розповідати; **о да алтын хадэни айтхан сора** а після того, як він розповів про золотий келих *Б*. 3. наказувати *Б*; **эп тэ о балаға, эптэ бўйўк ишлер айтый она** і весь час вона доручає цій дитині робити великі роботи *Б*; ◇ **пийит айт-** співати пісню *СБ*; *пор:* **эйт-**.
айтафу гроб господній *Г*.
айтмах мова, вислів *СБФ*.
айттыр- змушувати казати *К*; підтакувати *СЛ*; **йаланжы йалан айтый, шаады да йаланы айттырый** брехун бреше, а його свідок підбріхує *СЛ*.
айттырт- *спон*. *СБ*, *О*, *К*.
айтув мова, розмова, балачка, вислів, розповідь; **аның айтувун кишиге айтмаға болмай** його розмови людям переказати неможливо *СБФ*.
айтужу хто говорить, промовець, оповідач, доповідач *К*.
айтыв приказка, прислів'я *О*.
айтывчы хто говорить, має слово *О*.
айтыл- (**айтлий**) 1. казатися, говоритися, обговорюватися, бути сказаним, обговорюваним *П*, *СМ*, *К*; **айтылаҗах сөзўм вар** я маю тобі щось сказати *[СБ]*, *К*; **наз айтылый?** як сказати? *Б*, *К*. 2. називатися *ВН*; **наз бу айтылый?** як це називається? *ВН*, *К*.
айтылған сказаний *К*; відомий, знатний *О*.
айтыш обговорення, розмова, суперечка, диспут, дискусія *О*.
айтыш- казати один одному *К*; сперечатися, висловлювати невдоволення *О*, *К*.
айтышт- *спон*. *О*, *К*.
айтыштыр- *спон*. *О*, *К*.
айтыштырт- *спон*. *О*, *К*.
айтґет- нести (кудись) *Б*; *пор*. **алтґет-**.
айу 1. ведмідь *СБ*, *СМ*, *Б*, *У*, *СЛ*, *К*; **айу бала** ведмежа *СБ*; **көрдўм айуны тав чине** у лісі я бачив ведмедя *СБФ*; **айу да ойнамаа стэмей, ама ойнатыйляр ону** і ведмідь не хоче танцювати, але його змушують *СМ*. 2. неповороткий, вайлуватий, тюхтій, вайло, бамбула; **опси айу бу улан** цей хлопець просто ведмідь *СБФ*; *пор*. **айув**.
Айу *прізв*.
айув ведмідь *СМ*, *СГ*; **айувға** ведмедеві *СМ*; **айувун тэшиги** ведмежий барліг *СМ*; *пор*. **айу**.
айужу ведмежатник, дресирувальник ведмедя *О*, *К*.
айыб эт- гніватися, сердитися, ображатися *СЛ*, *К*, *СГ*; **айыб этме** не гнівайся, пробач *К*, *СГС*; *пор*. **айб эт-**, **айип**, **айып**, **ғайыб**, **ғайып**, **хаип**, **хайип**, **хайып**.
айыдынлых сяйво *[Г]*; *див*. **айдын**.
айыл попруга, підпруга *О*.
айыл- отямитися *У*; **айилий** приходить до тями *У*; *пор*. **ағын-**, **айан-** II, **айын-**.

айын I *бот*. бабка, шавлія лучна *Г*; *пор*. **айен**, **аййен**, **аййын**, **айынчичек**.

айын II святий, святі *[Г]*; **бен охудум, вукуф олдум айын ҷоғапларына** я почитав, осяг розумом святі слова (цієї книги) *Г]*.

айын- прокидатися, прийти до тями, отямитися, очунювати, тверезіти *СБ*, *СМ-К*; воскресати *НМ*; **бир сағат йухлап айынғаным** годину поспавши, я прокинувся *Г*; *пор*. **ағын-**, **айан-** II, **айыл-**.

айын-бейин ол- стривожитися *[М]*.

айындыр- будити, відкачувати, відходити, виходити, приводити до тями, витверезувати *ВН-П*, *СЛ*, *К*.

айын-ойун витівки, тонкощі *К*; **айын-ойун бильмей** він нічого не вміє *К*.

айынт- будити, приводити до тями, витверезляти *О*.

айынтыр- *спон*. *О*.

айынчичек *бот*. безсмертки, суховершки *П*, *НМ*, *У*; бабка, шавлія лучна *Г*; *пор*. **айен**, **аййен**, **аййын**, **айын** I.

айыных який не спить, прокинувся, пильнує, тверезий, ясний розумом *СБ*, *К*, *СГ*; **айыных отур-** не спати *СГ*; **мен эт′и сағат айыных йатым** я дві години лежу без сну *СБФ*; *пор*. **айных**.

айыныхлат- будити, приводити до тями, витверезляти *СБ*, *К*.

айыныхлых тверезість *О*.

айып сором, ганьба *ВН*, *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **маа айып** мені соромно, ганьба *Г*; **сендэн айыптыр** соромно перед тобою *СК*; **сиздэн айыптыр** сором перед вами *Г*; **айып осун** хай буде соромно *Г*; ◇ **сормах айып олмасын** дозвольте запитати *СК*; **айып эт-** сердитися, гніватися *ВН*, *СЛ*; *пор*. **айб эт-**, **айип**, **айыб эт-**, **ғайыб**, **ғайып**, **хаип**, **хайип**, **хайып**.

айыплых (**-ғы**) втрата *[Г]*.

айыр окремий, окремо, відокремленість, відділеність *СМ*, *К*; **оланнары чыхтлар айыра** його сини відділилися — стали жити окремо *К*; *пор*. **айры**, **айрый**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыр**, **ғайыры**, **кайры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

айыр- (**айырый**, **айрий**) 1. розділяти, розлучати; **чарйох оларны айырмаа** розлучити їх неможливо *Б*. 2. відокремлювати; **лӱзйар айырый буловну, зарени** вітер відокремлює полову й зерно *П*. 3. обирати, вибирати; **айырсын хошуну алған атлар** нехай вибере коней, які виграють перегони *СБ*; **папаз айырмайа т′ерек** слід обрати попа *СМ*. 4. розрізняти; **о хадар да бензей ағама — айырмайа чаре йохтур** він так схожий на мого брата — незмога відрізнити *СЛ*; **көзлерим айырмай йазувларны** мої очі не розрізняють написаного *СБ*. 5. розуміти, розбиратися *Б*.

айырды окремо *ВН*, *СМ*, *Г*; **айырды хоранда** окрема родина *СМ*; **айырды т′ечин-** жити окремо *СМ*; **ӱйдэн айырды чых-** поселятися окремо *СМ*.

айырлый розлучився *П*; *див*. **айырыл-**.

айырлых 1. розлука *СК*; **ӧлӱм вар — айырлых йох** смерть є — розлуки немає *Г*. 2. відосібненість, окремішність, розрізненість *О*; *див*. **айырылых**.

айырт(ы) розлучений, відділений, відлучений *[Г*, *М]*; **айырт олбути** відлученим *[М]*; **айырт эт-** відлучати, відділяти; **мухамбе-**

тиндэн айырт этамазлар не можуть позбавити мене любові до тебе *[Г]*.
айырт- *спон*. *О*.
айырттыр- *спон*. *О*.
айыры окремий, особливий, окремо, осібно, нарізно, крім, попри, далі *СБ*, *О*, *СЛ*; *пор*. **айры, айрый, айыр, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр** III, **хайыры, хары** II.
айырыҗа окремо *ВН*.
айырыл- розлучатися, розставатися, розводитися, розходитися, розділятися, бути розлученим, розведеним, відділеним, відлученим, втрачати; **у айырылды хатындан він** розлучився з жінкою *НБЄ*; **айырлыйляр эт′и йарыға** діляться на дві частини *СМ*; **бу хары айырылды хоҗасындан** ця жінка розлучилася зі своїм чоловіком *СГ*; **өгўз өльди, ортахлых айырылды** *СБА*, **өгўз өльген, ортахлых айырылған** *СМ* віл помер — спілка розпалася; **айырылдых хойундан** ми втратили овець *СБ*.
айырылмаз невіддільний, нероздільний, нерозлучний.
айырылт- *спон*. *О*.
айырылы окремий *О*.
айырылыш- *сп.-вз*. розлучатися.
айырых окремий, відокремлений, розділений, осібний *О*.
айырыш- розлучатися *СМ*.
айырыштыр- *спон*. *О*.
айых який не спить, тверезий *О*; *див*. **айыных**, *пор*. **айын-**.
айыхлан- тверезіти *О*.
айыхландыр- дати можливість, допомогти протверезіти *О*.
айыхлаттыр- *спон*. *О*.
айыхлых неспання, пильнування, тверезість *О*.
ака 1. старший брат *ВН-У*, *К*; **бўйўк ака** старший брат *Б*; **кичик ака** молодший брат *Б*; **ортанҗы ака** середній брат *Б*; **о сениң акаң дөгўль** він не твій брат *Б*. 2. дядько *ВН-У*; **Ғнат ака** дядько Гнат *СМ*. 3. зверт. до старшого *ВН-У*; **Мартин ака** дядьку Мартине *СБ*; *пор*. **аға, -ка**.
ака-хардаш брати — старший і молодший, старші й молодші *П*, *СМ*, *Б*, *У*; **ўч ака-хардаш** троє братів *Б*; **ака-хардаш тарзы т′ечинийлер** вони живуть між собою, як брати *СБФ*.
акарет нерухоме майно *[Г]*.
акимитос невпинний, сталий, постійний *[Г]*.
акона ікона *ВН*, *НБЄ*, *Б*, *К*; *пор*. **икона, оикона**.
Акоп ч.
Акулина *ж*.
акче гроші *[М]*; *див*. **ахча, ахче, ахчи, ахчы**.
акыллы розумний, мудрий *[М]*; *пор*. **ахыллы**.
ал I 1. стан, становище, стан здоров'я; **о алға энди биз** ми саме в такому стані *Б*; **не алдасыныз?** як ся маєте, як себе почуваєте?; **алым бек йаман** стан мій дуже поганий *Б*; **не олаҗах меэм алым?** що буде зі мною? *СК*; **ичтэ дэ алым йох** я зовсім не маю сил *НКД*; **ғарибим алымдан сиз дэ билирсиз** в якому я, бідний, стані, й ви знаєте *[СЛ]*; **наз алын?** як твої справи? *НКД*; **недир алын?** як ти себе почуваєш? *[СК]*; **нас алыңыз?** як ви себе почуваєте? *СБ*; **дўньйаан алын кўр** подивися на становище в світі *СБ*, *СЛ*, *СГ*. 2. здатність, спромога, спроможність, змога, можливість; **т′етирийлер не аллары бар** приносять що можуть *Б*; **алы бар сени йаманлама** він спроможний тебе ганьбити *СМ*; **оон эр бир шийи дэ алы бар болмаа** з ним усе може статися *СМ*; **ола-**

рын да мен саа йырламаға алым бар їх я також можу тобі заспівати *У*; **алмаға алы йох** узяти він не може *ВН*, *Б*; **алма алы йох** брати не можна *К*; **алым йох сув т'етирмед'е** я не спроможна принести води *Б*; **оларға айтмаға алым йох** їм я не можу сказати *Б*; **биший этмеэ алым йох** я не здатна нічого робити *Г*; **көзлерме көрме алым йохтур** я не можу бачити очима *Б*; **вармаа алым йохтур** я не можу піти *К*; **йўрмеэ дэ алы халмады** не лишилося навіть спроможності ходити *Г*; **бахар эдим алыма көре** я доглядала скільки було моїх сил *Б*; **алымызға гöре** згідно з нашими можливостями *ВН*; **өзў алың болғай** мусиш мати власні можливості *СМ*; **хоймадылар бени йенди** (**д'енди** *[СК]*) **алыма** не дали мені досягти того, що було в моїх силах, що мало мені належати *[Г]*. 3. воля, волевияв *Г*; **йиберийим мен ону өзў ална: анда стий — онда т'итсин** відпущу я його на власну волю: куди хоче — туди нехай і йде *Г*. 4. маєток, майно; **ане, бен өлўрсем, неҗолур алым?** мамо, якщо я помру, що буде з моїм маєтком, майном? *Г*; **не бу эве алы олсун, не зенд'инник?** що за майно є в цій хаті, що за багатство? *Г*. 5. лиха пригода, нещасний випадок, неприємність, нещастя, лихо; **не ала хойдун сен бени** в які тяжкі умови ти мене поставив *СК*; **бир ал д'ельди башыма** мене спіткала біда *СГ*; **сöйледилер онларын башына келен аллары** розповіли про пригоди, що з ними сталися *[Г]*; **ал баша д'ельсе, беле олур** коли трапиться нещастя, то буде отак *[М]*.

ал II яскраво-червоний, червоний, пурпуровий, рум'яний; красний, гарний *ВН*, *СБ*, *У-СЛ*, *М*, *СК*; **ал алма** червоне, рум'яне яблуко *Б*; **ал айах ат** кінь із червоними ногами *СБ*, *У*, *К*; **ал балых** золота рибка *[СГ]*; **ал д'елин** красна наречена *ВН*, *Г*, *СГ*; **ал йанахлы бийаз хызлар** рум'яноногі білі дівчата *М*; **бен олурум бир ал д'елин** я буду красною нареченою *[Г]*; **ал гўль/д'ўль** червона троянда *[Г*, *СЛ]*; **ал пери** красна фея *СЛ*; **ал пошу** яскраво-червона хустка — почесний приз на кінних перегонах *Г*, *К*; **ал т'ефин** яскраво-червоний саван *[Г]*; **ал хан** червона кров *[Г*, *СЛ]*; **минд'ен атым ал хашха** мій верховий кінь із ясно-червоною зіркою на лобі *Б*; **сийа зилифине ал хыналар силинди** її чорне волосся натерто червоною хною *[СК]*; **сен аллар гийсен, бен — хырмызы** ти одягнеш пурпурове, а я червоне *[У]*; *пор.* **эал** II, **эвал**.

ал III: **ал хочу** довгі перегони — на 40-50 кілометрів *ВН*.

ал IV той, та, те *[У]*; **бен җирени җаранттым ал шийере чапмайа** я підготував гнідого, щоб скакав у тому місті *[У]*; *пор.* **ол**, *див.* **алар**.

ал- (**алый**, **алыр**; **алий** *СБ*) 1. брати; **мен алам ону** я візьму його *Б*; **ал алаҗағын, сеэн ишлерин дэ, т'итэҗегиз** візьми, що мусиш узяти, свої речі, і поїдемо геть *СГ*; **алий биздэн** забирає в нас *ВН*; **нед'е мени алмай аллах — хыйнай?** чому бог не прибере — мучить мене? *Б*; **алым каструляче** виймаю до каструлі *У*; **дувасыны алғаннар** вони отримали його благословення *Б*; **өгўн ал-** випереджати *Б*; **севд'енин ал-** одружитися з коха-

ним *ВН*; **йеди километр йердэн сес алыр эт′ен** він чув голос на відстані семи кілометрів *СЛ*; **хонахка ал-** узяти на ночівлю *НМ*; **хошун ал-** перемогти в кінних перегонах *Б*; **алып т′ель-** приносити привозити *СМ*, *У*; **алып т′ет-/т′ит-** *СБ*, *Б*/*Г*, *СГ* нести, вести, брати звідси, відносити, відвозити; **хайа алып т′етэйим мен** сени? *СБ*; **йамбаштан алып уруй** кидає, схопивши за стегно *Г*; **алып хачай ону** забирає й утікає з нею *Б*. 2. здобувати, отримувати *П*; **бийыл алыймыз гүзель берет′ет** цього року ми отримаємо добрий урожай *У*. 3. приймати, погоджуватися *Б*; **о да алмай** але він не згоджується *Б*. 4. братися, приступати; **ӂыйыл(ды)лар, ал(ды)лар, стэйлер чыхармаға айны хуйу чиндэн** зібралися, узялися до діла, хочуть витягти той місяць із колодязя *У*. 5. купувати *ВН*; **буну алғанда көзлериң тöбеге эди ни йохсам?** коли це купував, твої очі були на тім'ї чи як? *СБЧ*; **Хырымда ала вера күннери** у дні свого торгування в Криму *[М]*; **алып сатылых** перекупництво, перепродаж *О*; **сатын ал-** купувати. 6. *допом. дієсл., передає завершену дію*; **йазып ал-** записати *Б*, *К*; **сайып алды** порахував *ВН*, *СБ*; **тутуп ал-** спіймати *Б*; **т′есип ал-** вирізати *У*; **хоралап ал-** оточити *СК*; **чалып ал-** скосити *СМ*.

ала I тітка по батькові, дядина, стрийна *Г*, *СЛ*, *СГС*; **ала — алва парчасы, тэзе — тэзек парчасы** стрийна — шматок халви, вуйна — шматок кізяку *СЛ*, *СГ*; **шорбаӂи ала** хазяйка *ВН*; *пор.* **абла, апа**.

ала II рябий, перістий, красий, плямистий, строкатий.

алабалых форель *Г*, *К*.

алабаш *зоол.* ховрах, ховрашок *СБ*, *Б*, *У*; хом′як *НБЄ*.

алабота *бот.* лобода *О*, *У*, *СЛ*, *К*; щириця *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; різнотрав'я *Б*; **томалах алабота** *бот.* калачики *СЛ*; мальва *СЛ*; *пор.* **лапота**.

алабуға *іхт.* окунь *К*.

Алабут *прізв.*

алаӂа строката домоткана веретa з дранок, дерюга *У*, *НКД*.

алай I гурт, процесія, натовп *СЛ*, *К*; банда *К*.

алай II місце фінішу *К*, фініш *СГ*.

алай III посміх, кепкування; **дилегим алайа халды** моє благання обсміяли *СК*.

алай IV 1. такий; **бизим адэтимиз алай** такий наш звичай *У*; **көзүң он чӳ алай олду** ось тому твої очі стали такими *У*; **алай адамнарға бар** іди до таких людей *Б*; **не йа алай сен хасеветли т′етэс?** що це ти ідеш такий засмучений? *Б*; **т′им алай сен?** ти хто такий? *Б*; **алайлар мында коп** таких тут багато *СБФ*; **алайы да бар** є серед них і такий *У*; **нас тӳркӳ стэз, алайыны йырлай** які пісні захочеш, такі він і співає *Б*; **не бар, алайны өгренеӂек** що є, те й вивчатиме *У*; **ни алай?** що таке? *СБ*. 2. так; **йа о штэ алай бир ший дэ тамыздырмады** але вона так нічого й не закапала *У*; **баба да алай** і батько так само *Б*. 3. весь, усі, все; **алай көй** усе село *К*; **алай көйд′е дэ айтый чыхай** розказує по всьому селу *Б*; **алай халх ӂыйылды** зібрався весь народ *У*; **абу Баҕатырын халхы алай да чыхар эдлер чӧльд′е** усі люди з Богатиря виходили в поле *Б*; **алай Тифлис шейри отлара йансын — тэк беним севд′или уста Ашых Ғарибим халсын** не-

хай згорить у вогні все місто Тифліс — тільки нехай залишиться мій коханий маестро Аших Гаріб *Г*; **алай дӱнйадан** з усього світу *СЛ*; **алай шейири элине алды** прибрав до рук усе місто *СЛ*; **т′ельди алай худам** прийшли всі мої свати *К*; **алайы** усі вони, усі з них *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ*, *СГ*, *М*; **алайы догмушларым** усі мої родичі *ВН*; **алайы сет′из ӂан** усіх їх разом вісім душ *СБ*; **баздырйаннар, хайсылар т′и йӱрӱйлер алайы падышахлыхны** купці, що їздять по всіх державах *Б*; **алай(ы)на барғаннар** ходили до всіх *У*; **балабан олуй бу балалар алайы да** усі ці діти стають великими, виростають *СГ*; **дэредэн алайы балығы тӱшкен, ашайляр тары** уся риба з річки ускочила до лану й жере просо *СГ*.

алай V *рефрен* так-так *[СК]*; **директэ алма алланыр да, алай, йере дӱшсе, балланыр да, алай** яблуко на дереві червоніє, так-так, упаде додолу — розливається медом, так-так *[СК]*.

алайах прислужник *СГ*.

алай-булай так-сяк, як-небудь *О*.

алай-былай і так, і отак *П*; як-небудь, так собі *СБ*; **алай-былай т′ельдик Завутха** якось-таки дісталися ми до Донецька *СБФ*.

алайла- такати, казати так, обіцяти, згоджуватися, підтверджувати *СК*; **алайым, алайладым** я обіцяв, що візьму *СК*.

алайначых так самісінько *СБ*.

алайсна таким чином *Б*; *див*. **алай**.

алайчых (-ғы) весь, усенький *Б*, *У*; **алайчых/алайчығы гулять этийлер** гуляють вони усі до одного *Б*; **алайчығы** вони усівсенькі *Б*, *У*.

Алакозов *прізв*.

алакӧз кароокий.

алала шум, гамір, гвалт *О*, *К*; *пор*. **ғалала**.

алала- робити строкатим *О*.

алалан- робитися строкатим, пістрявим, рябим, красим *О*.

алам смугаста доріжка *О*; прапор *О*.

аламан I голуб *СБ*; **аламан бала** голубеня *НБЄ*.

аламан II прудкий *[У]*: **аламан айах, алтын тайах, ӂын-ӂын этэй, ӂыңға хонай** прудконоге, як золота паличка, робить дзинь-дзинь, сідає на дзинь — *загадка про бджолу [У]*.

алар *мн. займ*. о вони *СБ*; **аларның** *род. в. мн. займ*. о, у їх *СБ*; **аларға** *дав. в*. їм *СБ*; **аларны** *зн. в*. їх *СБ*; **аларда** *місц. в*. уних *СБ*; **алардан** *вих. в*. від них *СБ*; **аларны** *зн. в*. їх *СБ*; **алар өзлери** вони самі *НБЄ*; *пор*. **олар, онлар, оннар, улар**.

аларазосун (<**алла разы осун**) спасибі — за гостину, почастунок — хай бог буде задоволений *СМ*; *див*. **алла, о(л)-, разы**.

аларча, аларчас, аларчас(ы)на поїхньому *О*.

ал-атир самопочуття, стан здоров'я *СЛ*, *К*, *СК*; **ал-атир сор-** цікавитися станом здоров'я, розпитувати про життя *СЛ*, *К*, *СК*; **ал-атир сормаан софраа отурма** не розпитавши про здоров'я, до столу не сідай *СЛ*; *пор*. **ал-хатир, ал-хатыр**.

алатлы дебелий, кремезний, гладкий, товстий, важкий, могутній, сильний *О*, *К*.

алатсыз кволий, миршавий, недолугий, хирлявий *О*, *К*.

албер- передавати *О*.

алберт- *спон*. *О*.

алберттир- *спон*. *О*.

алва халва — смажене борошно з медом *СМ*; *пор*. **халва**.

алд 1. передня частина, перед *ВН-П*, *О*; **урбаның алды** перед сукні *СБФ*; **алдынадыр хуваты** сила у нього спереду *СБ*. 2. передній; **алд айах** передня нога *НБЄ*; **алд/алды күпчек** *СБ/СБФ* переднє колесо. 3. *сл. ім.* попереду, спереду, перед; **хапы алдына** перед дверима; у дворі *СБФ*; **исанларын алдына** перед людьми *П*; **алдына** попереду, спереду, раніше *ВН*, *СБ*; **биздэн алдына** раніше за нас *ВН*; **алдында** попереду чого, перед чим *О*; **алдындан** спереду, від переду чого *О*; **алдындан хучахлай, артындан пичахлай** спереду обіймає, ззаду ножем вражає; ◇ **алдына алып** заздалегідь, завбачливо *ВН*, *О*.

алда- дурити, обдурювати.

алдав ошукання, обман *Г-К*; **алдав йап-** ошукувати, вводити в оману *Г*.

алдавжы брехун, брехло, ошуканець, дурисвіт, обманщик.

алдавуч сторож — пристосування, аби не збігло молоко *Б*.

алдан- помилятися, обманюватися, бути обдуреним, заблукати, заблудитися; **алдандым алып бу йетни** я помилився, купивши це м'ясо *СБФ*.

алдандыр- вводити в оману.

алдандырт- *спон*. *О*, *К*.

алданыл- бути введеним в оману, ошуканим, обдуреним.

алдат- обдурювати, обманювати, вводити в оману, дурити, ошукувати; **хызны алдатып алған** узяв дівчину обманом *СБФ*; **алдатый оларын** обдурює їх *Б*; **алдатып т'етмеге болий, хайтмасы бела** збрехавши, піти можна, повернутися після цього — ось біда *СБЧ*.

алдаттыр- *спон*. *О*.

алдаттырт- *спон*. *О*.

алдатыл- бути обдуреним.

алдындат'и передній *ВН*, *О*.

алдынлы передовий, передній, головний *О*.

алдынлых першість, становище передового, головного *О*.

алдыр- давати взяти, віддавати, діставати через кого, замовити купити, змушувати брати, умовляти взяти, послати взяти.

алдырт- *спон*.; **олан, пара чох олса, сатиннер алдыртайым** хлопче, якщо в тебе багато грошей, то я дам тобі замовлення накупити сатину *К*.

алдырттыр- *спон*. *О*.

але I подружжя, чоловік *П*, *СК*; **алем** мій милий *П*; *пор*. **айле**, **але** I, **иле** I.

але II ось, от *[Г]*; **але бүгүнеҗес турур** стоїть ось дотепер *[Г]*; **иштэ але тэмеллери көрүнүр** ось видно його підвалини *[Г]*.

алев полум'я *[Г]*; **атэшин алеви** полум'я вогню *[Г]*.

аледоз-валедоз *парне словосполучення* з *зачину казки [К]*.

алеим здається, мабуть, напевно *СБ*, *СМ-У*, *М*; **лишти, алеим** мабуть, зачепився *СМ*; **мен айттым доғру, алеим** напевно, я сказав правильно, вірно *СМ*; *пор*. **алем** II, **аллалем**, **аллеим**, **аллейим**, **аллем**.

алей проти, супроти *[Г]*; **алейиндэн дэр идилер** висловлювалися проти нього *[Г]*.

алейкем/алейким селам мир вашому дому, здрастуйте *[СК]*.

Александров *прізв*.

Алексеев *прізв*.

алем I світ; **алем масхарасы** ганьба на весь світ *П*; **алемин өгүндэ охудулар** читали перед людьми *[Г]*; **алем ашкере бүгүне дэк хекметлер этэр** донині чинить премудрі речі, явні усьому світові *[Г]*; **жӱмле алем ол**

эшитэнлер усі ті люди, що слухали *[М]*; **жейнет алеэт** (=**алем**) царство небесне *[Г]*.

алем II мабуть *К*; **алем өле, алем беледир** може бути й так, і так *К*; *пор.* **алеим, аллалем**.

алемкали вихор, смерч *Г*, *СЛ*; *пор.* **алимкали**.

Алеп Алеппо, Халеп *Б*, *Г*.

алет знаряддя, зброя *Б*.

алеэт *див.* **алем** I.

алилуйа алілуя *Б*.

алим учений *О*.

Алим ч.

алимдар здібний до науки *[К]*; *пор.* **илимдар**.

алимет стихійне лихо, кінець світу *[Г]*.

алимкали вихор, смерч *К*; *пор.* **алемкали**.

Алимов *прізв.*

Алип Алеппо *СК*.

алла бог; **алла баба** бог-отець, господь бог *М*; **алла сахласын** боронь боже *СБА*; **алла йырах этсин** боронь боже, хай бог тримає подалі (від усілякого лиха) *СБ*; **алла разы осун** спасибі — хай бог буде задоволений *СЛ*; **алла холай т'етирсин** боже поможи *СЛ*; **аллаға шӱкӱр** спасибі, слава богу *О*; **алланы йалвар**благати, молити бога *Г*; **азиз алла йолуна** на праведному божому шляху *СК*; *пор.* **аллах**.

алла- розуміти *СМ*; *див.* **аңла-**.

аллалем мабуть *ВН*; *пор.* **алеим, алем** II, **аллеим, аллейим, аллем**.

аллан- наливатися червоним, червоніти *СК*.

аллар (=**алдылар**) вони взяли *ВН*, *У-СЛ*; *див.* **ал-**.

алларазо(л)сун (<**алла разы о(л)сун**) спасибі — хай бог буде задоволений *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **алларазосун жыйыныныза** спасибі вам за вашу вечірку *Г*.

аллат- пояснювати *СМ*.

аллах бог; **аллах баба** бог-отець *М*; **нед'е мени алмай аллах?** чому бог мене не забирає? *Б*; **аллах берсин** дай боже *СБ*; **аллах берд'ен кӱн** усьому свій час — богом даного дня, в той день, коли дасть бог *О*; **аллах коп этсин** хай бог примножить — *подяка СБ*; **аллах көрсетмесин** не приведи боже *О*; **аллах сана пӱсӱр көрсетмесин** не дай боже тобі нічого поганого *К*; **аллах хуват берсин** дай боже сил, боже поможи, помагайбі *НБЄ*, *СМ*; **лафың аллаан хулағына осун** твої слова та богові в вуха *СЛ*; **вай, аллағым** о боже мій *СМ*; **эй, аллағым** о боже мій *Б*, *СК*; **аллағын ғариби** бідняк господній *СЛ*; **аллахтан шӱкӱр** спасибі від бога, слава богові *К*; **йаратан аллах** бог-творець *СГ*; **йаратан аллағым** мій боже-створителю *ВН*; **жӱмлесинин ғалибиндэгини билижи аллах** бог, що знає глибоку сутність усього на світі *[Г]*.

аллахлы боговірний, совісливий; **инсан аллахлыдыр** людина має в собі бога *[Г]*.

аллахсыз безбожний, не віруючий у бога, безсовісний.

аллахсызлых безбожність, атеїзм *О*, *К*; безсовісність *О*.

аллахтаалле бог-творець, всевишній бог *[Г]*.

аллахтуале бог-творець, всевишній бог *[М]*.

аллаһ бог *[Кб.]*.

аллачых *ласк.* бог, божечко; **ий аллачыгым** о божечку мій *Б*.

аллеим, аллейим *Г*, *Зп.*, **аллем** *НБЄ*, *СГС* мабуть, напевно; **ондан урба да чыхмаз, аллем** з цього й сукня, мабуть, не вийде *СГС*; *пор.* **алеим, алем** II, **аллалем**.

аллы I сильний, могутній, при здоров'ї, здоровий *О*, *К*.

аллы II з червоним, червонястий, червонуватий *К*.

аллы-гӱльлӱ з яскраво-червоними візерунками, квітчастий *СК*; **аллы-гӱльлӱ дыбалар** коштовні квітчасті тканини *СК*.

аллы-пуллу червоний, лускатий *[К]*: **аллы-пуллу, кӧтӱ хыллы** червонувате, з лушпинкою, з волохатою жопкою — *загадка про цибулину [К]*.

аллы-тахатлы здоровий, при здоров'ї *К*.

алма яблуко; **алма тэрек** *СБ*, *СМ*, *У*, **алма дреги** *СГС*, **алма д(и)реи** *Г*, *СЛ*, **алма д(и)рек** *К*, **алмат(э)рек** *СБ*, *НМ* яблуня; **алма тӱсӱ** в яблуках — *масть коня У*, *К*; **алма тӱст'е байтал** кобила в яблуках *У*; **алма директэн (тэректэн** *СБЧ*, **тэрегиндэн** *О*) **авлах/йырах тӱшмей** *СЛ* (**тӱшмез** *СГ*, **учмай** *СБЧ*) яблуко від яблуні далеко не падає; *пор.* **элма**.

алмазлых нежонатий *О*.

алмалы I яблучний, з яблуками.

алмалы I який любить, уміє, мусить брати *НМ*.

алмалых I яблуневий сад.

алмалых II дитяча гра із м'ячем: учасник, якого викликають, мусить з розгону розірвати лаву супротивних гравців і забрати з собою одного з двох, руки яких йому вдасться розірвати; при грі із м'ячем він просто перебігає на бік супротивника, а услід по ньому кидають м'яча, і якщо влучать, то він повертається назад, а ні — то переходить у лаву супротивників *НМ*, *О*, *К*; **алмалых — ал хылыч**; **биздэн сизд'е т'им т'ерек? — гӱзель Ваня т'ерек** кому слід брати — бери шаблю; хто потрібен вам від нас? — гарний Ваня потрібен *НМ*; **ал алма, ал хылыч, алған сон атлап т'еч**; **биздэн сизе т'им т'ерек? — гӱзель Лиза т'ерек** бери чи не бери, бери шаблю, узявши, сідай верхи на коня й утікай; хто потрібен вам від нас? — гарна Лізи потрібна *К*.

алмасӱйек кругла кістка тазостегнового суглоба *СБ*.

алмахтыра затвердіння на тілі тварини від укусу ґедзя *О*.

алнат- пояснювати *СМ*.

алсыз немічний, безсилий, нездоровий, недужий, кволий; невдалий *СБФ*.

алсызлан- нездужати, занедужати, заслабнути, виснажуватися, знесилюватися.

алсызландыр- послаблювати, знесилювати, виснажувати.

алсызлых неміч, недуга, слабкість, виснаженість.

алт I (**алды**) перед *СБ*; **алт көпчек** передпє колесо *П*; *пор.* **алд**.

алт II притьмом, притьма, миттю, швидко, прожогом *ВН*; **алт чабай алдымызға** швидко вибігає нам назустріч *ВН*; *пор.* **чалт**.

алтай півроку, шість місяців; **алтай д'ечсе — йаз олур** мине півроку — настане літо *СГ*; **алтай бир йыл** *СБ*, **алтай бир кӱз / гӱз** *Г*, *СЛ*/*СГ* півроку-рік, дуже довго, тривалий час.

алтайлых тривалістю з півроку *СК*; **алтайлых йол** шлях тривалістю з півроку *СК*.

алтмыш шістдесят; **алтмыш йыллых** років шістдесят *СБ*; **алтмыш кӱмӱш ахча** шістдесят карбованців, гривень грошей *У*; **алтмыш — азав тишиң чыхмыш** тобі шістдесят — випали твої кутні зуби *СМ*; **алтмыш-йетмиш — чыхмыш т'етмиш** шістдесят-сімдесят — вийшов і пішов (по гостях) *СБА*.

алтмышынҗы шістдесятий.

алтунжу шостий *НБЄ*; *пор.* **алтынжи, алтынжы** II, **алтынчы**.
алты шість; **алты ай** шість місяців, півроку; **алты-йеди** шістьсім *СМ*.
алтыарых шестиденна хуртовина на початку березня *НМ*.
алтылы *карт.* шістка *СМ*, *Г*.
алтылых *карт.* шістка *О*.
алтын (**алтыллар** *СБ*) 1. золото; **бўйўк алтын** велика золота монета *СБ*; **сары алтын** червоне золото *Б*; **фах алтын** дрібне золото, дрібні золоті вироби *Б*, *Г*; **йығ ао алтыннарын** позбирай оте своє золото *СК*; **алтын-кўмўш таш эт'ен, арпа-кўрпе аш эт'ен** золото й срібло — це все-таки каміння, а ячмінь і крупа — їжа *СБ*; **холу алтын т'есей** його руки крають золото — він є вправним, здобутливим *СБА*. 2. золотий; **алтын ахча** золоті гроші, золота валюта *П*; **алтын ханат** золотокрилий *[Г]*. 3. золотий, дирхем, дукат, таляр *У*, *СЛ*; **сана заамет ахы йўз бин алтын сайарым** я відлічу тобі як платню сто тисяч золотих *СЛ*.
алтынжи шостий *П*, *СМ*; *пор.* **алтунжу, алтынжы** II, **алтынчы**.
алтынжы I золотар, ювелір.
алтынжы II шостий; *пор.* **алтунжу, алтынжи, алтынчы**.
алтынла- золотити *О*.
алтынлан- золотитися, бути позолоченим *О*.
алтынлат- золотити *О*.
алтынлаттыр- *спон.* *О*.
алтынлаттырт- *спон.* *О*.
алтынлы золотий, золочений, оздоблений золотом *СБ*, *[Г]*; **алтынлы куршун** золочений свинець *[Г]*.
алтынна- золотити *К*, *М*.
алтыннан- золотитися, бути позолоченим *БТ*, *К*.
алтыннат- золотити *Г*, *К*.
алтыннаттыр- *спон.* *К*.
алтыннаттырт- *спон.* *К*.
алтынны золочений, із золотом, оздоблений золотом *К*.
Алтынпара *прізв.*
алтынчы шостий *[М]*; *пор.* **алтунжу, алтынжи, алтынжы** II.
алт'ель- приносити, привозити *ВН-К*.
алт'ельдир- *спон.* *О*.
алт'ет- відносити, відвозити *ВН-У*; **алт'етийлер падышаға** відводять до царя *Б*; **алт'етип сатайляр** відвозять і продають *П*; *пор.* **алт'ит-, альт'ет-, апт'ет-, апт'ит-, ат'ет-**.
алт'еттир- *спон.* *О*.
алт'ит- відносити, відвозити *Г-СК*; *пор.* **алт'ет-, альт'ет-, апт'ет-, апт'ит-**.
алув взяття, захоплення; пограбування *СБФ*.
алушка галушки *ВН*, *Б*, *СЛ*, *НКД*, *СГ*; суп, юшка з галушками *НКД*; *пор.* **авлушка, ғалушка**.
алх (**алхы**; **алғы** *[СК]*) люди, народ *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **алғы Тиблизин** населення Тифліса *[СК]*; **алх чох** людей багато *К*; **бир т'есек алх** група людей *К*; **бизим алх** людина нашої національності *Г-СК*; **харысы да бизим алх, хожасы да** і жінка нашої національності, і її чоловік *М*; **худа алх** *Б*, **дўгўн алхы** *СГ* весільний народ, гості; **алха — бир адам бин адама йарамай** серед людей — одна людина на тисячу є негідником *СК*; **алхтан т'елене тойум олмаз, о да вахтына булунмаз** одержаним від людей не вдовольнитися, і вчасно йому не з'явитися *СЛ*; *пор.* **халх**.
алха коло, кільце, браслет, каблучка, петля, бабка (гаплика).
ал-хатир стан, самопочуття *П*, *СМ*, *Б*; **ал-хатир сор-** розпитува-

ти про самопочуття, здоров'я *П*, *СМ*, *Б*; *пор.* **ал-атир**, **ал-хатыр**.

ал-хатыр стан, самопочуття *СБ*; **ал-хатыр сорамаған суфраға йанашма** не розпитавши про самопочуття, про здоров'я, до столу не наближайся *СБЧ*; *пор.* **ал-атир**, **ал-хатир**.

ал-хырмызы ясно-червоний, пурпуровий, рум'яний; **ал-хырмызы йанах** рум'яні щоки *ВН*.

алчаӂых низенький *К*; *див.* **алчах**.

алчак низький *[М]*; *пор.* **алчах**.

алчаклых (-ғы) ницість, низький вчинок *[М]*.

алчалых покірливість, стриманість, лагідність, приниженість *СБФ*; **алчалых тут өзүӈи** будь покірливішим *СБФ*.

алчарах більш низький, низькуватий *О*, *БТ*; *див.* **алчах**.

алчах низький, ниций, низько; **йүксеклердэ эгленирсин, алчахларда динленирсин, достумдам гечилирсин, душманым вар эр себеттэ севленирсин** ти проводиш життя у високих колах, про тебе чути серед низької верстви народу, ти уникаєш моїх друзів, радо береш участь в усіх бесідах, де є мої вороги *[У]*; **алчах бойлу/бойлӱ** *СБФ*, *Б*, *К*/*НМ* низького зросту; **алчах көнӱллӱк** убогість духу *[Г]*; **алчах сыра** низька верства *СМ*; **алчах хон-** низько сідати, опускатися, зазнавати краху кар'єри *СМ*; *пор.* **алчак**.

алчахла- принижувати, зневажати.

алчахлайыӂы принижувач *[Г]*.

алчахлан- нижчати, меншати, ставати нижчим на зріст, почуватися приниженим, принижуватися, бути приниженим.

алчахлат- зменшувати, робити нижчим, принижувати.

алчахлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

алчахлых (-ғы) 1. низовина, долина, балка, западина *О*, *БТ*. 2. низький вчинок, підлість, підлота, низькість, ницість *О*, *[Г]*, *К*.

алчачых низенький *О*, *Б*, *К*; *див.* **алчах**.

Алчиев *прізв.*; *див.* **алычи**.

алыӂы покупець *СБ*, *БТ*, *У-СГС*, клієнт *О*; *пор.* **алычы**.

алым 1. взяття, купівля; **сатым-алым** купівля-продаж, торгівля *О*. 2. покупка, базаринка. 3. *карт.* взятка. 4. побір, хабар *Г-К*.

алымсыз з допомогою якого не можна купити; **алымсыз-салымсыз хантарлары не чӱн тартарсыз?** навіщо ви тягаєте безмінни, з допомогою яких ні зважити, ні купити? *[Г, СЛ]*.

алын- 1. братися, бути взятим. 2. купуватися; **салдат алынды** його забрали в солдати *ВН*; **алынмай бу басма** цього ситцю не купують *СБФ*. 3. лущитися, облущуватися, облуплюватися *О*.

алыс далеко *СБ*.

алыча алича *СБФ*.

алычы покупець *[СЛ]*; *пор.* **алыӂы**.

алыш узяття *О*.

алыш- 1. брати(ся) разом, брати один одного; побратися *У*; **эль алыш-** тиснути руки один одному *СЛ*. 2. звикати, привчатися, приручатися; **алыштым көйге отурмаға** я звик жити в селі *СБФ*; **о ат йанна да бири дэ барамай, бахшасын бирне дэ алышмай** до того коня ніхто не може приступитися, він нікого до себе не підпускає *Б*. 3. відстоюватися; **амур алышый** тісто відлежується *К*.

алыш-бериш *НБЄ*, *О*, **алыш-вериш** *БТ*, *Г*, *СГС*, *[М]* купівля-продаж, торгівля; **алыш-бериш**

/ **алыш-вериш эт-** *ВН-У* / *Г-СК* торгувати, спекулювати.
алышма звичка, звиклий.
алыштыр- привчати, приручати, даватися привчити.
алыштырт- *спон. О, К.*
алышхан привчений, приручений.
алышых звичний, звиклий, привчений, приручений.
алышыхлых привченість, звичка, прирученість *О.*
альве халва *[СЛ]*; *див.* **алва.**
альд′и той самий, згаданий *Г-СК*; **альд′и падшах** той, згаданий цар *СГ*; **бидаа раст′ельди буна бу альд′и йеди дэне сазҗы** невдовзі зустрічаються йому ті самі семеро музикантів *Г.*
альт′ет- вести, нести, забирати звідси, відвозити, відносити *ВН-У*; *пор.* **алт′ет-, алт′ит-, апт′ет-, апт′ит-, ат′ет-.**
альт′им селам здрастуйте, добрий день *СЛ, СГ.*
альчи увігнута бокова сторона бабки *О*; *див.* **ашых.**
альчик бабка *К.*
ал-эвал становище *[ВН, СК]*; **алым-эвалым** лишенько моє, горенько моє *[ВН].*
ам I (**аму**) vulva *П*; *пор.* **аму.**
ам II *дит.* гам, кусь — їсти; **ам-ам** гам-гам *О.*
ама I 1. до*пустова спол. енкл.* хоч, хоча, нехай *Г-К*; **грек өзӳмӳз ама, грек тиль дӳгӳль бизим тилимиз** хоча самі ми греки, але грецька мова не є нашою мовою *СБ*; **тили бар ама, лафетмей коп** хоча язик у нього є, але він багато не балакає *П*; **сен ӧльдӳрдӳң ама, сен ӧльдӳрдӳң йарамаз кишини** хоч ти й убив, але вбив негідника *СМ*; **кӳльсӳн кӳльмесиннер ама, мен тойунҗасы ойнадым** нехай собі сміються чи ні, але я натанцювався досхочу *Б*; **айахташ ама, доғмуш дӳгӳль** хоч і товариш, але не родич *У*; **олар бир бирне беңзийлер ама, бир дӳгӳль** хоча вони й подібні один до одного, але це не те саме *У*; **чох билир эдим мен ама, энди йох** хоча я знав був багато, але тепер ні *У*; **доғру ама, т′им айтты буну саа?** це таки правда, але хто тобі це сказав? *СГ*; **олар мени аннай ама, лафетмеэ оламайляр** хоча мене вони розуміють, але говорити не вміють *М.* 2. *посил. енкл.* все-таки, однак; **Илюшака масал билий ама?** а все-таки дядько Ілля знає казки? *СБ*; **халған ама атсыз энди** він лишився все-таки без коня *Б*; **не хадар да бой тӳркӳ билий эдим ама** а все ж таки скільки ліричних пісень я знала *СК*; **салыхнен вар, оғлум, ама, — дэди консул, — мейдана чых, сӧле бир хач җоғап тӳркӳ** бувай здоров і йди собі, синку, однак,— сказав консул,— вийди на майдан, заспівай кілька пісень *СК.* 3. *прот. спол.* але, однак, проте; **о гӳзель киши, ама ону йаманлай** він хороша людина, але йоло ганьблять *СМ*; **Т′ӧр оғлуға сорайляр, ама олар бильмейлер онун дэрменҗи олғаны** вони запитують у самого Тьороглу, але не знають, що мельник — він *Б*; **мен сенин доғру анан, ама чаре йох маа да шанма** я твоя рідна матір, але й мені не можна довіряти *Г*; **сиз раатлан, ама йухламаң** ви спочивайте, однак не спіть *Г*; **ахыл д′елий, ама д′еч д′елий** розум приходить, але запізно *СГ*; **кичкене эт′ен оса да, ама хуватлы эт′ен** хоча він був і малий віком, але дуже сильним *СГ.* 4. *присл., вставне слово* втім, однак, од-

наче, проте, тим не менше; **ама, колхоз чыхты башна** а втім, з'явилися на їхню голову колгоспи *СК*; **да ама биль** але, тим не менше, знай *СМ*; **йа ама т'им олажах мында оса — хартын оғлу Йыбран** а втім, якщо хтось і може тут опинитися, то лиш Їбран, син старого *Г*.

ама II *ритмічне слово [СЛ]*; **ах, ама-ама, шет'ерим, ама** ах, ой-ой, мая солодка, ой *СЛ*; *пор.* **аман**.

амайыл: **олайды беним амайылым** (<**ама алым**?), **тутардым/тутайдым сени** але якби на той момент я був на силі, я спіймав би тебе *[СК/СГ]*; *див.* **ал, эвал**.

амал вантажник *К*.

амам лазня *[М]*.

аман I милість, пощада, помилування *О*.

аман II 1. зараз же, зразу, відразу, швидко, тут же, тієї ж миті *ВН*, *БТ*, *СГ*, *СК*; **аман-аман, тохта** зараз-зараз, постривай *П*; **аман башланды колхоз** якраз почали виникати колгоспи *П*; **аман тўшмий ахылна эпси** усі зразу на думку не спадають *У*; **мендэн чыхханнен аман она йетишт'ен** як тільки пішов від мене, відразу ж забіг до нього *Г*; **хзыым хайль олса, аман верим** якщо моя дочка згодна, відразу віддам *СК*. 2. саме, якраз, точнісінько *П*, *СМ*, *Г-СГ*; **аман бал** точнісінько, як мед *ВН*; **мен тўштўм аман о саат чухурчеэ** я спустився відразу ж до окопа *К*; **аман о т'ереттэ** зразу, тієї ж миті *СЛ*.

аман III *прот. спол.* однак, проте, все-таки, втім *СБ*, *Б*, *СЛ*; **мен хычырдым аман у ишитмеди** я кричав, але він не почув *НБЄ*, *СБФ*; **ахыл т'ели, аман т'еч т'ели** розум приходить, але приходить запізно *СБЧ*; **аман о боғулмаан, ону балых йутхан** але він не потонув, його проковтнула риба *Б*; *пор.* **ама**.

аман IV *ритмічне слово [СБ*, *П*, *У*, *СЛ*, *М*, *СК]*; **ах, йўлўм, аман, аман** ах, трояндо моя, ой-йой *[У]*; **ий, аман, ей** гей, ой-йой, гей *СБ*; **аман-аман** ой-йой *[ВН-СК]*.

аманат застава *О*; *пор.* **эманет**.

амансыз нещадний, лютий *О*.

аманчине швиденько *СМ*.

амбар амбар, склад, сховище, комора; **Йылбаш хутлу босын, амбарлар толу босун** Новий рік хай буде щасливим, комори хай будуть повними *СБЧ*; **амбар кӧз(ӱ)** закром, засік *ВН*, *СМ*, *К*; *пор.* **анбар**.

амбарҗы *К*, **амбарчи** *СК* комірник.

амда отут, ось тут *ВН*, *СМ*, *У*; **абуну эттг'ендг'ерек — амда энди йыртылый** поки він зробив оце — а вже рветься отут *СМ*; *пор.* **амында**.

амдан звідси, ось звідси *У*.

амелетлик діяння *[Г]*.

амель вчинок, дія, справа, заняття *[Г]*; **амелине кӧре** за його вчинком *[Г]*; **эйи амельлер эйле-** робити добрі вчинки *[Г]*.

амельдар діяч *[Г]*.

амин *[Кб.]*, **аминь** амінь *[Г]*.

амма але *[Г]*; а *О*; *пор.* **ама** I.

аму vulva *О*; *див.* **ам** I.

амур тісто *Г-СК*; **амур бас-** місити тісто *Г-СК*; **амур без** тканина накривати тісто *НКД*; **майалы / минд'ен амур** дріжджове тісто *К*; **суван амур** прісне тісто *СЛ*, *К*.

амураш різного виду локшина, затірка, засипки з тіста до юшки, супів *К*; *див.* **амур, аш**.

амурдолма пельмені *Г*, *К*, *СГ*; *див.* **амур, долма**.

амында ось тут *ВН*, *Б*; *пор.* **амда**.

амыша: **амыша бах, мыша бах, кӳшкӳнӳн ӳстӳндэн йахшы бах** ..? дивися, дивися зі свого балкона *СК*.

ан I момент, мить *О*.

ан II той, ген *[СЛ, СК]*; **ан обанын ардына йалныз орах орайляр** ген за тою горою самі вони жнуть *[СК]*; *див*. **ана** III.

ан III *род. відм. займ*. **о, у** його *ВН, П-У*; **ан сон** *ВН, СМ, Б*, **ан соң** *ВН, П*, **ан сора** *СМ*, **ан соратын** *Б, У* відтак, потому, після того; **т′есин асрет анем, кӧрейим — ан сон ал җанымы** хай прийде моя матір, побачу її — потім забирай мою душу *У*; **ан соратын ао халх шашхан-шашмалаған** після того ті люди зовсім розгубилися *У*.

ан IV ану, ну, а *Г-М*; **Шахсене, анэле, йол тӳркӳсӳнӳ сен сӧлейҗек аллағын ах диванына варанҗас** ану, Шахсене, заспівай від'їзну пісню, перше ніж іти до святого божого храму *СЛ*; **ан чыхты аралатханда — учай хачай папий** ну вже качка як вилізла, коли він прочинив, то відразу втекла й полетіла *СГ*.

ан- (**анай**) згадувати, поминати *Б, Г-СК*; **гӧктэ булут т′енарсыз, гӧрен достлар анарсыз / инарсыз... завал, дэйин дэ, йанарсыз** хмари в небі — ні кінця, ні краю, друзі, котрі бачили, згадаєте... і пожалієте нещасного *[СК]*; *пор*. **аң-, ин-** II.

ана I 1. мати; **анаңның т′ӧрӳ** ах ти сліпець твоєї матері *СБ*; **ӧгий ана** мачуха *СМ, У*; **ханы ана** теща, свекруха *О* (*див*. **хайнана, хайын ана**); **хыстан ана** хрещена мати *СК*; **анасы минсе тэрект′е, хызы минер путахха** якщо мати залізе на дерево, то дочка залізе на гілку *О*; **т′енарын кӧр дэ безин ал, анасын кӧр дэ хызын ал** *СБА*, **анасыны гӧр/бах — хызны ал** *СГ* купуючи тканину, подивися на її край, беручи дівчину, подивися на її матір; **э-э, анасыны** *лайл*. е-ех, його матір *Г*; **ананын чухурче сычайым** *лайл*. я випорожняюся в яму твоїй матері *К*. 2. поважна жінка *НКД*. 3. самиця, самка; **ана баш** племінна матка худоби, вівцематка *О*; **ана т′ирпи** їжачиха *СМ*; **ана хаз** гуска *К*. 4. материнський, рідний; **ана тили/ана тиль** рідна мова.

ана II *дав. в. займ*. **о, у** йому *[СЛ]*; **мейильдир ана/она** закоханий у неї *[СЛ/Г]*; *див*. **она**.

ана III той, отой; ген, он, от, ось, наприклад *ВН, П, СЛ*; **ана абрада** ось тут *СЛ*; **ана шаат** той свідок *П*; **ана шай** такий-от *ВН*; **айтый маңа бир ший бир ший, ана, йа барып сув т′етирмеэ, йа бир ший** каже мені що-небудь, наприклад, води принести чи щось інше *П*; *пор*. **ан** II.

ана IV де *[Г, СЛ]*; **йа ана сенин Ашых Ғарибин?** а де твій Аших Гаріб? *[СЛ]*; *пор*. **кана, кане, хана** II, **хане, ханы**.

ана V ану *К*; **ана т′ит** ану йди звідси геть *К*; *пор*. **хана** II.

анаа он там, отам, ген там; **анаа д′елийлер** ось-таки вони ідуть сюди *СГ*; *пор*. **ана** II.

ана-баба батьки; *див*. **ана, баба**.

анадоллу мешканець Великого Анадоля *СБ*.

анадолу схід *[М]*; *пор*. **анатолу**.

аналых (**-ғы**) 1. матінка, на становищі матері; *зверт*. матінко. 2. материнство.

анаскорда *бот*. дика цибуля *К*.

анастас воскресіння *[Кб.]*.

Анастас *ч*.

анастасы воскресіння *[М]*.

анасыз без матері, сирота *О*.

анасыз-бабасыз без батька-матері, круглий сирота *О*.
анатолу схід *[Г]*; *пор.* **анадолу**.
анахтар 1. ключ (до замка). 2. замок *СГС*.
анбар амбар, склад, сховище, комора *Б*; **анбар көз** засік, закром *НМ*; *пор.* **амбар**.
ангарак павутиння *ВН*.
Ангелин *прізв*.
ангелос ангел *[Г, Кб.]*; *пор.* **айлос, айос** II, **анд′елос**.
Ангельев *прізв*.
анги котрий, який *СБ, [Г, М, Кб.]*; *пор.* **анд′и**.
ангич драбина *ВН, У*.
ангурйа *ВН, СБ, СМ-У, НКД*; **ангурйа суву** сік з огірків *НМ*.
ангуч драбина *СБ*.
ангыч драбина *ВН, СМ-У*; драбина — надставна боковина гарби *НМ, У, Г, К*.
ангычлы з драбинами, надставними бортами *О, К*.
анда I 1. там, туди *ВН-У*; **анда бардым** я їздив туди *ВН, У*; **анда бир пейитчи бар эт′ен** там був один поет *П*; **сен анда йабан исансы** ти там стороння людина *П*; **биз дэ анда эдик, бардых, ойнадых, ичтик** і ми там були, поїхали, погуляли, випили *П*; **көзетийлер, насын анда о чыхкан, нас, сых мы, сирйек ми** роздивляються, як воно там зійшло, як, чи густо, чи рідко *П*; **т′еттик анда, отруймуз** ми пішли туди, сидимо *НМ*; **бед′енмей анда** там йому не подобається *Б*; **т′етийим, мен хайда, балам да анда** пішла я, де я, там і моя дитина *Б*; **насай о анда?** що він там робить? *Б*; **анда чине** там, у ньому, туди *СБ, СМ, Б*; **ао бек т′ерек анда чине?** а воно в тім ділі дуже треба? *Б*; **сен чых мында чиндэн, мен халайым анда чине** ти вилізь звідси, а я там усередині залишуся *Б*; **т′ир-чи анда чине** залазь-но туди досередини *СМ*; **чыхай анда чиндэн** вилазить звідти *У*. 2. там, приміром *СБ*; **йа т′и анда бир тувар баш** або приміром голову худоби *СБ*;
анда II де, куди *Г-СК*; **анда доғай, онда хонай** де вродиться, там і сяде *Г*; **алт′ет оларыны анда стис, онда** віднеси їх куди хочеш *К*; **анда вардын, онда архан д′ерек, дост лазым** де б ти не пішов, там скрізь тобі потрібна підтримка, потрібен товариш *СГ*; **т′им анда ишлий, онда да ашай** хто де працює, той там і їсть *СГ*.
анда-мында там і тут, там-сям, туди-сюди *СМ*.
андад′и який перебуває в нього, у них, їхній, тамтешній *Б*.
андай подібним чином *Б*; **дүнясына севинмесин андай, наз мени севиндирме стэмей** нехай і він не зазнає утіхи в житті так само, як він не схотів допомогти мені порадіти *Б*.
андан I від нього, після цього, потім, потому, згодом, звідти *ВН-У*; **стэй хутулмаға андан** хоче виплутатися з цієї ситуації *Б*; **андан басхан** наступив там, на те місце *П*; **андан сон** після цього *СБ*.
андан II звідки *Г-СК*; **андан алды, о йана бахай** звідки дістав, у той бік і дивиться *СЛ*.
андат′и тамтешній *ВН, О*.
андаче там, туди, у тому місці *ВН, Б*; **чүрүп халсын андаче** нехай він там і згниє *Б*.
Андон Антон *СБ, Г*.
Андриенко *прізв*.
андыр- нагадувати, поминати, замовляти поминальну службу *Б, К, СГС*.
Анд′елина *ж*.

анд′елос ангел, янгол *[Г]*; *пор.* **айлос**, **айос** II, **ангелос**.
анд′ерезма вергун *ВН*.
анд′и I той *СМ*.
анд′и II котрий, який *Б*, *Г-СК*; **т′ирди зала, башлады чалмаа — анд′и дэ ойнамаа бильмей, скаме сӱтне ойнай, отуруп халхай** зайшов до зали, почав грати — то навіть котрі танцювати не вміють, на лавах танцюють, підскакують *Г*; **эт′и эльне он пармах, анд′ин/анд′ини т′естин, о ағрый** на двох руках десять пальців, котрого вріжеш, той і болить *СГ/СЛ*; **анд′инен йазай?** яким чином, з допомогою чого пише? *К*; **анд′иси?** котрий з них? *СГ*; **бир бӱйӱк, анд′и т′и иш верий бизе** один начальник, який дає нам роботу *М*; *пор.* **анги**.
Анд′илахай *прізв*.
ане I мама, мамо, мати *[ВН-СК]*; **анем** моя мамо, моя матінко *[ВН-СК]*.
ане II ану; **ане, отур ашамаға** ну, сідай їсти *СМ*; **ане тохтал, эй оғлум** ану, синку, зупинись *Г*.
анежигез матінка *К*.
анежик матінка *СЛ*; **анежиим** матінко моя *СЛ*.
анеме пристрій для змотування ниток у клубок *О*.
анестез *див*. **анести**.
анести воскрес *Г*, *М*; **Хртоз анести — анестез анести** Христос воскрес — воістину воскрес *Г*.
анежик матінка *СБ*; **анечигим** моя матінко *СБ*.
анжа тільки, лише *СМ*, *СЛ-СГ*, *СК*; але, однак *НКД*.
анжыр-тунжур *насл. руху пилку СБ*; **айенимиз ачылды, анжыр-тунжур сачылды** розцвіли наші безсмертки, посипався на всі боки пилок *СБ*.
ани де *[Г]*; *див*. **аны**.
анла- розуміти *П*.
анна- 1. розуміти, тямити *Б-СК*; **наз буну аннама?** як це розуміти? *СГ*; **биший дэ аннамай** він нічого не розуміє, не тямить *Г*; **аннаан адам эди** він був тямущою людиною *СЛ*. 2. мати в результаті, в підсумку; **сант′им Шахсенейи дӱнйадан ӂойсах, не аннарых?** а якщо Шахсене зживемо зі світу, то що матимемо в результаті? *СЛ*; **не аннадым?** що я з цього маю? *Г*.
аннат- давати зрозуміти, пояснювати *Г-СК*.
аннаш- розуміти один одного, порозумітися *К*.
ансыз I мимоволі, несподівано *ВН*; **ансыздан** несподівано *[Г]*.
ансыз II без нього *НБЄ*; **этэльмем ансыз** без нього я робити не можу *НБЄ*.
ансызын несподівано *Г*, *СЛ*.
ант присяга, клятва; **ант ӱстӱне ант олсун** скільки б не довелося присягати *[СК]*; **ант буз-** порушувати присягу *О*; **ант вер-** *К*; приводити до присяги, приймати присягу *О*; **ант ич-/эт-** присягати *Г-СГ* .
антиӡоро проскура *[Г]*.
Антимоз *прізв*.
антихристоз антихрист *[Г]*.
антлаш- присягати, клястися одне одному *О*.
антлы який дав присягу, зв'язаний присягою *О*, *Г*; **йеди йыллых антлы саз** заклятий на сім років саз *Г*.
Антонов *прізв*.; *пор.* **Андон**.
ант-эмин присяга, обітниця *[Г]*; **ант-эмин хур-/эт-** присягати, давати обітницю *[Г]*.
анча I стільки, в такій мірі *СЛ*.
анча II по-його *СБ*.
анча III тільки *Г*, *М*; **анча аста дӧгӱль** тільки/однак вона не хвора *Г*.

анчак тільки *[М]*.
Анчерик Красна Поляна *К*.
аншай отак *ВН*.
аны I *знах. відм. займ.* у його *ВН*, *СБ*, *СМ*.
аны II (*на письмі:* **ани**) де *Г*, *СГ*, *М*; **ани хойун боғазлайалым?** де вівця, щоб нам зарізати? *[Г]*; **ани булунан?** де той, кого знайшли? де знайдений? *[Г]*.
аны III ану, гей *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **аны варын, тґесин, тґетитир ону да** ану, підіть, нехай прийде, приведіть і його також *Г*; **аны халх** ану вставай *СГС*.
аны-буну *зн. відм. займ.* **о-бу, у-бу** те-се *СБ*.
аның *род. відм. займ.* **о, у** його *СБ*; **аның йыры** його пісня *СБ*; **аның сойлары** їхні, його, її родичі *СБ*.
аныл- бути згадуваним *[Г]*
анылма тямущий, зрозумілий *Г*; **анылма адам** тямуща, з розумінням людина *Г*.
аң свідомість, розум *О*.
аң- (**аңай**) згадувати, пригадувати, нагадувати собі, пам'ятати *ВН-Б*; *пор.* **ан-, ин-** II.
аңа *дав. відм. займ.* **о, у** йому, до нього, за нього *СБ*; **тґим эртэ турий, аңа аллах берий** хто рано встає, тому бог дає *НБЄ*; **мендэн тґеткенчек, аңа жеткенчек** стук-грюк, аби з рук — поки від мене піде та поки до нього дійде *СБА*; **ниге алдым, аңа да сатайым** за що купив, за те і продаю *СБЧ*.
аңгыч драбина *ВН*.
аңдыр- нагадувати кому, поминати *ВН-Б*.
аңдырт- *спон. О*.
аңдыртыр- *спон. О*.
аңла- 1. розуміти, здогадуватися, усвідомлювати *ВН-СМ*; **аңламайым** не розумію *ВН*; **бештэн-ондан аңламай, ахыллы сёзни тыңламай** не тямить від п'яти до десяти, а розумного слова не слухає *СБЧ*. 2. згадувати *О*, *[Г, М]*.
аңлав розуміння, здогад *СБ*.
аңлавлу болсун щоб було зрозуміло *СБФ*.
аңлавлы тямущий, кмітливий *О*.
аңлавсуз незрозумілий *СБ*.
аңлавсыз нерозумний, нерозсудливий, некмітливий, нетямущий, безглуздий, безтямний *О*.
аңлавсызлых безглуздість, нетямущість *О*.
аңлавух тямущий *О*.
аңламаз нетямущий, дурний, неслухняний *О*.
аңламасыз без сенсу, нерозумний, абсурдний *О*.
аңлан- бути зрозумілим *О*.
аңлат- пояснювати, тлумачити, розтлумачувати, з'ясовувати *ВН-П*; повідомляти *СБФ*, викладати, розказувати *О*; називати *СБФ*.
аңлатмах пояснення, повідомлення *СБ*.
аңлаттыр- *спон. О*.
аңлаттырт- *спон. О*.
аңлатывчы тлумач, пояснювач, роз'яснювач, коментатор *О*.
аңлаш- порозумітися, розуміти один одного, домовлятися *П*, *СМ*; зводити порахунки *О*; з'ясовуватися, ставати зрозумілим *О*.
аңлашма угода, договір, згода, погодження, змова *О*.
аңлаштыр- *спон. О*.
аңлаштырт- *спон. О*.
аңмалы кмітливий *СБ*.
аңна- розуміти *Б*, *У*, *[М]*.
аңнадыр- давати зрозуміти, пояснювати *[М]*.
аңнат- викладати, з'ясовувати, розтлумачувати, пояснювати *Б*, *У*, *[М]*; **айтып аңнатый** розказує, розтлумачує *Б*.

аңнатыл- бути поясненим *У*.
аңсыз несподівано, раптово *О*.
аңсызлых несподіваність, раптовість, несподіванка *О*.
аңулух күн поминальний день *НБЄ*, *СБФ*.
аңыл- згадуватися, пригадуватися, нагадуватися, поминатися *О*, *У*; пам′ятатися *СМ*; бути згаданим, нагаданим, пом'янутим *ВН*.
ао ось цей, оцей, ось той, отой, згаданий *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*; **аон** *род. в.* оце його *СМ*, *К*; **аон чин** ось чому *СБ*; **аон чӱ** саме тому *СМ*; **аон ӱчӱ** оце тому *К*; **аона** *дав. в.* ось йому, отому *Б*, *СК*; **аондан** *вих. в.* оце від нього, ось від неї *ВН*, *СК*; **аону** *зн. в.* оце його, ось його, отого *ВН*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*, *М*; **аоларға** *дав. в. мн.* оце їм *Б*, *У*; **аоларны** *зн. в. мн.* оце їх *Б*; **ао тэшик болған көпчеги патлады** оте колесо, де була дірка, лопнуло *СМ*; **бу да туруй ао йердэ** то він там і стоїть *Б*; **ао балаға аоларын ишлетий өгий ана** оцій дитині мачуха доручає оті всі речі *Б*; **ао йеҗе** тієї ночі *У*; **буну йырлады о маңа ао мен хализ анда депутат олғанда** оце він мені співав тоді, як я саме була депутатом *У*; **аон чин биший дэ бильмем** ось чому я нічого не знаю *СБ*; *пор.* **абу**, **аву**.
аолай оце отак *СМ*, *У*.
аоле оце отак *Б*; **хуҗахлашыйляр аоле** обіймаються ось так *Б*, *К*.
аонда отам *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*; **ичем аонда чиндэн су** поп'ю-но я води ото звідти *Б*; *див.* **ао**.
аондан он звідти *ВН*, *СК*; *див.* **ао**.
аоондайы подібний до цього *СМ*; *див.* **ао**.
аӧле оце так, ось так, отак *К*.
апа старша сестра, старша за віком жінка, тітка *ВН*, *СБ*, *Б*, *У*, *К*; **бӱӱк апалары** *Б*; **Аньта апа** тітка Ганна, тітко Ганно, пані Ганно *СМ*; *пор.* **-па**.
ап-авур важелезний *О*.
ап-ағу гіркий-прегіркий *О*.
ап-аҗы зовсім гіркий *К*.
ап-азир *О*, **ап-азыр** *К* цілком, зовсім, цілковито готовий.
ап-ал зовсім червоний *К*.
апансыз несподівано, раптово *О*, *К*; **апансыздан** несподівано *СЛ*.
апансызлых несподіваність, раптовість *О*, *СЛ*, *К*.
ап-арых худий-прехудий, худющий *О*.
ап-ах білий-пребілий *О*.
апа-хардаш сестри — старша і молодша, старші й молодші *Б*.
ап-ачи, **ап-ачы** дуже кислий, кислий-прекислий *О*.
ап-ачых зовсім відкритий, відчинений навстяж *О*, *К*.
аперим/аперин браво, молодець *Г*, *СЛ*; *пор.* **аферим**, **аферин**.
апис 1. в'язниця *У*, *Г*, *СЛ*; **аписе /апсе йат-** сидіти у в'язниці *У*/*Г*. 2. в'язень *СГ*; *пор.* **апус**.
Апокалипси Апокаліпсис *[Г]*.
Апостол *прізв*.
апостолос апостол *[Г*, *М*, *Кб.]*.
ап-пак зовсім чистий *К*.
ап-пах білісінький *У*, *НКД*.
ап-пачых білесенький *СМ*, *У*.
апрач неохайний, недбалий *К*.
апраш неохайний *О*.
априлиос (-зу) квітень *[М]*.
априлиу квітень *[М]*.
апсе до в'язниці *Г*; *див.* **апис**.
апт′ет- *СМ*, **апт′ит-** *СК* відвозити, відносити, повезти, понести; *пор.* **алт′ет-**, **алт′ит-**, **альт′ит-**, **ат′ет-**.
апус (апсу) 1. в'язниця, тюрма *Г-К*; **апусха йат-** сидіти у в'язниці *[К]*; **апуслара хапа-** посадити до в'язниці *Г*. 2. в'язень, ув'язнений *Г*, *СЛ*; **эт′имизи бир зильдана апустур, дэйин, хойар-**

лар нас двох посадять до тюрми як в'язнів *[Г]*; *пор.* **апис**.

апуш внутрішня сторона стегон, кут між розсунутими ногами *СМ*.

апушайах клишоногий, клишавий *СМ*.

апушайахлан- стати клишоногим, клишавим *СМ*.

апушайахлы клишоногий, клишавий *СМ*.

апушайахлых клишоногість, клишавість *СМ*.

апхадар ось стільки, от стільки *СЛ*, *К*, *СГ*; досі, дотепер *К*; отаке́нний *СГ*; *див.* **абу**, **хадар**.

апхадарҗе ось до цих пір *К*.

апхадарҗых отаке́нький *К*; **апхадарҗых зареҗик** отаке́нька пшеничка *К*.

апхач- (<**алып хач-**) забрати й утекти *Б*.

ара 1. проміжок, протока, прога́лина, просвіт, щілина; **йўрўим танклар араға** іду в проміжку між танками *ВН*; **кӧк аралар бахайым булутлара** дивлюся на проміжки неба й на хмари *Г*; **(а)о ара** в цей час, в цей проміжок часу, в цей момент, у ту мить, тим часом *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **ао араға** за чей час *СМ*; **бу арада** в цьому місці, у цей час, у цю мить, у цей момент *СБФ*, *НКД*; **о арада** в цей час *СМ*, *Б*, *СГ*; **о арада чыхариймиз сени тартып** тієї ж миті ми витягнемо тебе *СМ*; **аман о арада** зразу в ту саму мить *СГ*; **арасы** його проміжок, те, що знаходиться в проміжку між ними, серед них; **тарачых арасы** вузький проміжок, як між зубцями гребінця *Г*; **оғадар тґечий арасы** стільки часу мине за цей період *П*; **чох арасы тґечмий** не минуло багато часу, невдовзі *Г*; **бир саат арасы** проміжок часу в одну годину *СГС*; **хапу арасындан бах-** подивитися в щілину між дверима *Г*; **бу лафын арасыны кестилер** ухвалили згідно з цим словом *[Г]*; 2. стосунки між ким; **аралары бузулуй** вони між собою посваряться *СМ*; **арамызы боз-** сварити нас *К*; **арасыны боз-** сварити кого між собою *СК*; 3. *сл. ім.* між, поміж, серед; **ўч кӧпеин арасы бири эн җамбаз** серед трьох псів цей був найкращим *СЛ*; **арас(ы)на** а) між ними; **алх арасна җойулмасын** серед людей не загубишся *К*; **беш бала арасна мен бир улан** серед п'яти дітей один я хлопець *СБФ*; **исанлар арасна** серед людей *П*; **урум арасна** серед урумів *У*; **халх арасына** на людях *СБ*; **чох чобан арасна хойун арам тґитий** коли чабанів багато, вівці дохнуть *К*, *СГ*; б) під час; **ойун арасна** під час гри *СБ*; **аҗдары о йана чевирильмеэн арасна** поки дракон повернувся був у протилежний бік *СГ*; **аралар(ы)на** *дав. в. мн.* серед них *СМ*; **арасында** між ними; **эклисейлен софранын арасында** між церквою й трапезною *[Г]*; **кенди араларында** між собою, між ними *[Кб.]*; **арасындан** з-поміж них; **бир дэрменҗи мени тапты дэрмен кӧпчеклеринин арасындан** один мельник знайшов мене між лопатями колеса водяного млина *СЛ*; *пор.* **ира**, **эра**.

ара- шукати *[СМ*, *У]*, *Г-М*, *[Кб.]*; **арар эдим** я знайшов би *[СМ]*; *пор.* **хыдыр-**.

араба віз, гарба; **араба йек-** запрягати воза; **араба йол** проїжджий шлях *ВН*; **Араба йол** *астр.* Чумацький шлях *ВН*; **атсыз араба** чортопхайка *П*; **хол араба** візок, тачка *О*; **араба сынған сон**

йол чох табулуй *СМ* як віз зламається, багато шляхів знайдеться; *див.* **арабахапу**.
арабаҗат гужовий кінь *СГ*.
арабаҗы 1. візник, кучер, фурман, фірман, машталір. 2. возороб, стельмах *НБЄ*, *СБФ*, *СГС*.
Арабаҗы *прізв.*
арабат арабський кінь *СЛ*, *СК*.
арабахапу *ВН-СК*, **арабахапў** *СБ* ворота.
арабачы візник *М*.
арабозар розпалювач ворожнечі *К*; *див.* **ара**, **боз-**.
араҗы посередник *К*.
арала- 1. прочиняти, розсувати; **эт′и кўн аралаған** протягом двох днів *Б*. 2. підривати сили *У*; **асталых аралады ону** хвороба його підкосила *У*.
аралан- прочинятися, розсуватися, розмикатися, віддалятися один від одного; **хапу араланса — кöрўй** коли двері прочиняться, то він бачить *Г*.
аралат- прочиняти, розсувати *СБ*, *СГ*.
аралаш змішаний, упереміж *О*.
аралаш- розходитися, віддалятися один від одного *О*, *К*.
аралаштыр- *спон.О*.
аралаштырт- *спон. О*.
аралых проміжок, проріз, отвір, щілина, тріщина, просвіт, простір між чим, відстань, провулок, перерва; **хапу аралых эт′ен** двері було прочинено *СЛ*, *СК*.
аралыхсыз безперервний, безупинний *СГС*.
арам нечистий, поганий, бридкий, паскудний, гидкий, мерзенний, мерзотний, непридатний до їжі, зіпсований, заборонений релігією, погань, скверна, гидота, бридота, мерзота; **дуйналар арам бана** світ мені остогид, життя мені набридло *ВН*; **бана дўньйа öле дэ арам, беле дэ арам** життя мені уприкрилось і так, і так *Г*; **бир дэнеҗик бен севдим дэ — дўнялар арам бана/мана** я покохав одну-єдину — і життя стало мені поперек горла *К*; **меэм саа арам да сучум йохтур** я перед тобою нічим не завинив *К*; **арам аша-** говорити щось погане *СМ*, *Б*; **арам ашама** не шахруй *СБЧ*, не роби дурного *СБ*; **арам д′ебер-/т′ет-** дохнути від зарази, мору, пропадати пропадом *СГ*/*СБ*, *Б*; **чох чобан арасна хой арам д′еберий** *СГ*, **чох чобан олан йере хойун арам т′итий — соймаа йетиштирамайяр** *СЛ* коли чабанів багато, вівці пропадають, дохнуть від мору — їх не встигають різати; **арам йаҕ** неїстівний жир *Г*; **дўньйа она арам олду** життя йому обридло *Г*; **арам осун ашаан шийин** щоб тобі не пішло на користь те, що ти їси *Г*; **арам öль-** помирати ганебною смертю *СМ*, *СГ*, *СК*; **арам пара** нечисті гроші *СМ*; **арама чыхаҗах олар тахым да** усі вони займатимуться негідними справами *К*; **сендэн айаан малым арама чыхсын** добро, яке я шкодую для тебе, нехай краще пропаде пропадом *К*; **арам эт-** псувати — воду, продукти, настрій, апетит *СМ*.
арамла- опоганювати, паскудити, спаскуджувати *О*.
арамлат- опоганювати, паскудити, спаскуджувати, завдавати зла *О*.
арамлаттыр- *спон. О*.
арамлых зловмисність, мерзотність, паскудство *О*.
арамна- опоганювати, шахраювати *К*.
аран сарай, хлів, стійло, стайня, конюшня, корівник, свинарник, саж; **ат аран** конюшня, стайня

СБ, *Б*, *У*, *К*; **аран чине сыйыры да, доңузу да** у нього у хліві й корови, і свині *СБФ*; **аран йаса-** будувати хлів, сарай *У*; **тувар аран** хлів, корівник *СБ*; **хой аран** кошара *СБ*.

аранавуз ненажера, ненаситний, ненажерливий, зажерливий *СБ*, балакун *СМ*.

аранағыз ненажера *К*.

арангылых темрява *[СБ]*; **арангылых инчесине** (<**харанғылых йеҗесине**) темної ночі *[СБ]*.

арап (**-бы**) I араб, арап, негр *Г*, *СЛ*, *СГ*; **Йуван арап** араб Іван *СГ*.

арап II руїна *СБ*; **ичтим шарап — болдым арап, ичтим рахы — болдым быралхы** пив я вино — перетворився на руїну, пив я горілку — став нетямою *СБЧ*; *пор.* **харап**.

араштыр- ретельно шукати, розшукувати *[Г]*, *СЛ*, *М*, *[Кб.]*.

арғын-каракубалы мешканець Аргин-Каракуби *[М]*.

арғынлы, **арғынны** мешканець Аргина *[М]*.

ард *див.* арт.

арды-сыра слідом, один за другим *У*, *[Г]*; **арды-сыра йашлар т'етий** один за другим ідуть хлопці *У*; **арды-сыра йек-** запрягти цугом *Г*; *пор.* **арт-сыра**.

ардындат'и задній *СК*.

Ареопаитис *[Г]*; *див.* **Дамаскинос**.

арҗ витрати, видатки *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **арҗ брах-** призводити до видатків *[Г]*; **арҗ вер-** платити данину *[Г]*; **арҗ эт-** тратити, витрачати *СЛ*, *М*, *СК*.

арҗа- тратити, витрачати *Г*, *СГ*, *СК*; **арҗама нафле лафларын** не трать марно своїх слів *СГС*.

арҗан- бути витраченим *[Г]*.

арҗла- тратити *СЛ*, *СГ*; **арҗламаа д'ерекмей чох** тратити багато не слід *СГ*.

арҗы-гурҗу *бот.* сверіпа *П*; *пор.* **ажы-гужу**, **гажу-гужу**, **гажы-гужу**, **хыҗы**, **хычы**.

арз бажання, жадання, прагнення, пристрасть *[ВН*, *Г]*; **астанын алындан, арзындан не билир сағлер?** що знають здорові про стан і прагнення хворих? *[Г]*; **арз эт-** прагнути, жадати *[Г]*; **бир минасип йарем йохтур, арз этэлим алымы** немає в мене гідної подруги, щоб прагнути щастя *[Г]*.

арзы клопотання, заява *[ВН]*; **арзылар йазайым-чызайым беклер бед'ине** напишу я листи з клопотанням беглербеєві — губернаторові *[ВН]*.

арзыла- бажати, жадати *[М]*.

ариф кмітливий, спритний, спритний *Г*, *СГ*; **шинт'и йашлар пек ариф — ойнайляр да алмайляр** нинішні парубки дуже кмітливі — гуляють, але не женяться *К*.

арйалы лиховісний, горевісний, який загрожує напастями *Б*; **арйалы кўн** ризикований день — про день Благовіщення *Б*; **арйалы — хаста олмаа алы бар**; **чаре бар да, зарар да осун, ишлесең, арйалы олуй** "арйалы" — значить можна захворіти; може статися, якщо працюєш, то піде на шкоду, занапаститься *Б*.

арйан I айран, ряжанка.

арйан II протилежний бік; **чечий сув арйанна** перепливає на той бік *СМ*.

арйах протилежний бік, берег *У*.

арк водогінний канал, акведук *[Г]*.

арктос північ *[Г]*.

армалых ярмарок *СБЧ*; **бир чингенедэн армалых бузулмай** без одного цигана ярмарок не зіпсується *СБЧ*; *див.* **йармалых**.

арман тік, гарман, гумно; **атларны арманче йиберип айдайляр** коней запускають на тік і пога-

няють *П*; **арман бас-** молотити на току *П*, *СМ*, *К*; **арман кӧтэр-** обмолочувати зерно на току, прибирати обмолочену солому з току, щоб зібрати зерно *СМ*; **арман таш(ы)** молотильний коток; **арман таш(ы) бле / ташнен бас(тыр)-** молотити котком *П* / *СМ*, *СГ*; **арман хайа** скеля на току *Г*; **арман хыр-** стругати, чистити тік *Г*; **арман эт-** молотити на току *П*.

армансипирт′еси *бот.* повій, дереза *СЛ*; віниччя *СЛ*.

арманӂы молотильник, гарманник, гуменник *О*, *К*.

арманла- складати збіжжя, немолочений хліб на току, працювати на гармані, гумні *О*.

арманлат- *спон.* *О*.

арманлаттыр- *спон.* *О*.

армут груша; **армут дэрек/тирек** дерево груша *Б*/*НБЄ*.

армутлу із грушами, грушовий *НБЄ*.

арнаут арнаутка — сорт ярової пшениці *СБ*, *О*.

арпа ячмінь.

арпаӂых 1. цибуля-сіянка *К*. 2. ячмінь на повіці, ячмінець *К*.

арпалы з ячменем, ячний, яшний; **арпалы аш** юшка з яшною крупою, куліш *СБ*, *К*.

арпачых 1. цибуля-сіянка *СБ*, *О*. 2. ячмінь на повіці, ячмінець *СБ*, *О*; **арпачых чыхты сувухлыхтан** від застуди вискочив ячмінець *СБФ*.

арсана причал *[Г]*; **олар арсанада йаттылар** вони лягли спати на причалі *[Г]*.

арсыз безчесний, безсовісний, безсоромний, нахабний, несумлінний, непристойний, невихований *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-К*; балуваний, неслухняний, розбещений *СБФ*, *НКД*; блудливий *СБЧ*; **арсыз бала** неслух, неслухняна дитина *СБФ*; **арсыз кӱчӱк йуртха йатмай** блудливий пес удома не ночує *СБЧ*.

арсызлан- розбещуватися *О*, *К*.

арсызландыр- *спон.* *О*, *К*.

арсыздандырт- *спон.* *О*, *К*.

арсызлых безсоромність, розбещеність, розпусність *О*, *К*; нахабність *К*.

арт (арды/арты) 1. зад, тил, задня частина, задниця; спина; **башның арты** тильна частина голови; потилиця (*див.* **эӈсе**) *СБ*; **хырсызын арты хулуш** у злодія в заду дірка — він усього боїться *СМ*; **артлен айлян-** повертатися задом *СМ*; **артымдан** з-поза моєї спини *СБФ*; **хылдан урба кийинди артына** вона одягла на себе — на спину волосяницю *[Г]*. 2. задній *СБ*, *Б*, *Г*; **ард айах** задня нога, задні ноги *СК*; **арт айахлары ӱстне отур-** стояти (*букв.* сидіти) на задніх лапах *СБ*; **арт кӧпчек/кӱпчек** *П*, *Б*, *СЛ*, *СГ*/*СБ* заднє колесо; **арт сыра** задній ряд *О*. 3. *сл. ім.* задня частина; **оӈлан, йезме ардыма — бендэн саӈа файда йох** хлопче, не ходи за мною, від мене тобі користі не буде *СМ*; **бизим артымызға** услід за нами *СБ*; **ардна /арт(ы)на** за ним, позад нього, ззаду, позаду *Г-СК*/*ВН-У*; **эм ардына, эм ӧгдэ** і позаду, і спереду *К*; **бир бири артна** один за одним *СБ*; **бир бир ардындан** один за другим *ВН*; **онун артна** за ним *ВН*; **Ростов-Дондан артна Нахичевань бар** за Ростовом-на-Дону є Нахічевань *П*; **руль артна** за кермом *У*; **эв артына** за хатою *У*; **эв ардына эт′и дал** за хатою дві верби *[ВН]*; **айдан, ағалар, шини мем ардымдан** ходімте, панове, тепер за мною *Г*; **ардына айлян-**

обертатися назад *Б*; **артыңа атханың алдыңа чығай** *СБЧ*, **артна ташлағаны өгне чыхай** *СМ*, **артна ташлаған өгне чыхай** *Б* що посієш, те й пожнеш — кинуте позаду зустріне тебе попереду; **малынызы битирсениз онун ардына** якщо потратите свій товар на нього *Г*; **брахый чалачын ардна** кидає за курінь *СК*; **ардымдан д′елий** іде за мною *СБ*; **жеттилер артына** вони їх наздогнали *ВН*; **шоп сенин ардындан йетишмеэ** щоб устигнути за тобою *СГС*; **у бек йўрий балларның артына** вона дуже дбає про своїх дітей *НБЄ*; **йўрўй бу мал артна** доглядає за цією худобою *СБ У*; **артындан йўр-** ходити за кимось *О*; **артларындан бир адам көзетий** один чоловік стежить за ними *П*; **стол артына/артна отур-** сідати до столу, сидіти за столом *Б*/*СМ*; **т′елинне т′ийев отруй стол артна** наречена з женихом сидять за столом *Б*; **энди оон ардындан салхын су ич** тепер про нього забудь — попий за ним холодної води *СГ*; **тутай ардындан** хапає ззаду *СЛ*; **артымыздан т′елир эди** він ішов услід за нами *ВН*; **бир бир артынан т′ель-** іти одне за одним *Б*; **т′елий таванын ардындан** іде в наш бік по горищі *Г*; **артына т′ет-** іти слідом за ким *СБЧ*; **йип йининиң артына т′етий** нитка снує за голкою *СБЧ*; **олан ардындан атнен т′етий** хлопець їде за ним на коні *Б*; **т′итий оларын ардындан** іде за ними *СГ*; **оон ардына хайттых** ми повернулися слідом за ним *СЛ*; **артна хал-** відставати *П*; **сендэн коп артна халмам** від тебе далеко не відстану *СБ*; **артына халған тоз-топрах** хто відстає, тому дістається пилюка й багно *СБЧ*; **мен өле дэ арттан халдым** я й так відстав *СГС*; **стол артына хой-** посадити за стіл *У*; **артындан хувай он алты атлы** за ним женуться шістнадцять вершників *СБ*; **ардына хувуп т′ет-** наздоганяти *Б*; **чыхай артындан** виходить за ним *СМ*; ◇ **ардына т′ит-** розкаюватися *К*.

арт- (артай, артар) більшати, збільшуватися, підвищуватися, додаватися, зростати, наростати, множитися, розмножуватися; **артсын — эксимесин, ташсын — тёгўльмесин** нехай примножується — не меншає, хай переливається через край — не розливається *СБЧ*; **иштэн артмай — тиштэн артай** зростає не від праці, а від зубів — коли мало витрачається *СБА*, *СБФ*, *СБЧ*.

артика неф, приділ *[Г]*; **ич артика** внутрішня частина, центральний неф *[Г]*; **чыхардаки артика** зовнішній приділ *[Г]*.

артла- чистити, обчищати *У*, *К*; **картоп артла-** чистити картоплю *ВН*, *Б*, *К*; **артлап-артлап ашай** їсть дуже швидко, як за себе кидає *К*.

артлан- зчищатися *СМ*.

Артоба обалар пагорби Артоба — Задні гори — місце складання здохлятини, падла *Б*, *К*.

артос хліб *[Кб.]*.

артсы понад, надміру *П*; **бир-бир артсына бер-** давати по одному більше належного *П*.

арт-сыра підряд, один за одним, цугом *О*; *пор.* **арды-сыра**.

арттат′и задній *М*.

арттыр- додавати, примножувати, накопичувати; **доғруға бир ший даан арттырый** щось додає до правди, доводить, підказує, прибріхує *СМ*.

арттырт- *спон.* *О*.

арттых *див.* **артых**.

арту ритуальний пиріг, каравай — із яйцем зверху, печеться на Проводи *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*.

Арту Проводи *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*, *М*; **Арту кӱнӱ** день Проводів *СМ*; **Арту йымырта** ритуальна крашанка, що готується на Проводи *СМ*.

артулух призначений на Проводи *ВН*, *Б*.

артӱкӱр: **артӱкӱр болсун** не зурочити б *О*.

артынӂы задній, останній.

артых більше, додатково, крім цього, ще, зайвий, надлишок; уже; **мен артых шлемеӂегим** я більше не працюватиму *Б*; **артых бир йердэ дэ** більше ніде, більше нікуди *Б*; **артых пита т′етирен йох** більше немає нікого, хто приніс би коржа *СЛ*; **артых бильмейим** я більше не знаю *СГ*; **артых биший дэ сӧлеме** більше нічого не кажи *Г*; **бир мых артых ишледилер** зробили на один цвях більше *[Г]*; **артых йохтур бири дэ** більше нікогісінько немає *СК*; **йохтур олар артых** більше їх немає *ВН*; **артых лаф йох** більше ні слова *К*; **артых чечмей оон ахылы** його розум більше ні на що не здатен *СМ*; **сычан болмаӂах артых дӱняға** більше не буде на світі цієї миші *СМ*.

артыхлых надлишковість, надмірність, надлишок, переважність, перевага.

арха 1. спина, хребет, спинка леза; **архасын йердэ тыйдыр-** притиснути спиною до землі, побороти *О*; **чалғының архасы** спинка коси *П*. 2. пагорб, бугор, гора, гірський хребет *О*. 3. допомога, захист, заступник, захисник, покровитель, спонсор, протекціоніст, опора, підтримка, блат; **архаӈ боса** / **архан о(л)са, тапарсын** якщо в тебе є підтримка, захист, знайдеш *П*/*СЛ*, *СГ*; **архаӈ болмаса, бек замет** тяжко, коли в тебе немає захисту, опори *СБФ*; **ичиндэн, ичиндэн урғаннар, — ″вай, архам-архам! вай, архам!″— дэген** били його все в живіт та в живіт, а він кричав: ″о спино моя! о моя спино!″ *СБА*, *СМ*; **башына урған, — ″вай архам!″— дэген** його били по голові, а він кричав: ″о моя спино!″ *СГ*; **сеэӈ архаӈ йохтур анда** у тебе там підтримки немає *Б*; **архам вар** у мене є захисник *СЛ*; **архасы бӱйӱк** у нього високі покровителі *Б*; *див.* **архасӱйек**.

архадат′и який є на хребті *СЛ*.

архадаш товариш *СБ*; *пор.* **архардаш**.

архала- надавати підтримку, допомогу *О*, *К*.

архалан- дістати підтримку, допомогу *О*, *К*.

архалат- *спон.* *О*, *К*.

архалаттыр- *спон.* *О*, *К*.

архалы 1. кремезний. 2. пагорбкуватий, пагористий *О*, *К*. 3. який має захист, підтримку, протекцію.

архалых центральна несуча балка даху, до якої приєднуються крокви *СБ*; *пор.* **омурға**.

архан товста вірьовка, канат, аркан; **архан йап-** плести вірьовку *СГ*; **архан хушах** очкур, пасок із вірьовки *К*.

архангелос, **арханд′елос** архангел *[Г]*.

арханла- заарканити, прив’язати, налигати *НБЄ*, *СБФ*, *К*.

арханлат- *спон.* *О*, *К*.

арханлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

архардаш товариш, приятель, друг *ВН*, *П*, *Г*, *СЛ*; **архардашыӈ болса, табас** якщо в тебе є то-

вариш, знайдеш, зумієш *СМ*; *пор*. **архадаш**.

архасӱйек *анат*. хребет *О*.

архачых горбок, пагорбок, горбочок, пагорок *О*.

архереос *[Кб.]*, **архиераас** *[Г]*; **архиереа** *[М]*, **архиерей** *СМ*, **архиереос** *[М]*, **архийереос** *[Г]* архиєрей, первосвященик.

архистратиғос Михаил архистратиг Михаїл *[Г]*.

архиэпископос архиєпископ *[Г]*.

архонда, **архондас** архонт, вельможа, старійшина *[Г]*.

архумдʼийа сверіпа *Б*.

аршын *СМ*, *У*, *К*, *М*.

арым заплава, лиман, болотиста місцевість *ВН*.

Арым — назва болотистої місцевості посеред села Велика Новосілка *ВН*.

арын- очищатися, чиститися, відмиватися; **сӱт арыный** молоко очищається від молозива *К*.

арынмах очищення; **йунахтан арынмах** очищення від гріхів *СБФ*.

арыт- (**арытым** чищу, **арытыс** чистиш, **арытый** чистить) чистити, очищати *СБ*, *Б*, *К*; **картоп арыт-** чистити картоплю *СБФ*, *К*.

арыттыр- *спон*. *О*, *К*.

арыттырт- *спон*. *О*, *К*.

арых I худий, худорлявий, виснажений; **арых йисан** худа людина *СБФ*; **арых топрах** пісна глина *О*, виснажена земля *К*; *див*. **ап-арых**.

арых II: *див*. **алтыарых**.

арыхҕан хирлявий, кволий, недолугий, миршавий, хирявий.

арыхлан- худнути, виснажуватися *СБ*.

арыхлат- виснажувати *О*.

арыхлаттыр- *спон*. *О*.

арыхлых худорба, недолугість.

арыхча худуватий *БТ*.

арыш голобля; дишло для волів *О*, *К*; **йабан йердэн хыз алсан, арышлары о йана бахай/дурсун** *СЛ/СГ* якщо візьмеш дівчину з чужини, її голоблі весь час стримітимуть у той бік — скільки вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться.

арышлы із голоблями; із дишлом для волів *О*, *К*.

ас- (**асай**) вішати, повісити, важити, зважувати; **асып ӧльдӱр-** повісити, стратити *О*, *К*; **асып чек-** зважувати безміном — підвішуючи *К*; **астых башларымызны** ми звісили голови *Б*; **не дудахларын астын?** *НКД*, **ни астың мусараларыңы?** *СБЧ* чому губи повісив? чому розпустив нюні?; **пиринч ас-** поставити варитися рис *У*; **хазан ас-** почати варити обід, повісити казана *Г*, *У*; **хулах ас-** уважно слухати *К*; розвісити вуха *О*.

асирет жаданий, коханий *СМ*, *У*; **асирет анем** моя люба мамо *У*; **асирет йарем** моя жадана лада, мій жаданий, мій милий *СМ*; *пор*. **асрет**.

аскер військо *[У*, *Г*, *М]*; військовий *О*; **ҕый, падышах, аскерни, йолла дӧгӱшке** збирай, царю, військо, посилай на війну *[У]*; *див*. **аст′ер**.

аскитислик аскетизм *[Г]*.

асла справді, в дійсності *[Г]*; **беним д′имин хызы олдуғуму сорсан, оғлан, бен асла фухаре харынын хызыйым, ғайыптат′и Ғарибин хардашыйым** якщо вже питаєш, парубче, чия я дочка, то я дійсно дочка бідної жінки *[Г]*; **асла хары малыны йейен дамыйен** [=адамын] **алы будур** справді, становище чоловіка, котрий живе за рахунок жінки, є саме таким *[Г]*; *пор*. **аслы**, *див*. **асыл**.

аслан лев, сильний, могутній, хоробрий *О*; **аслан хуватлы** сильний, як лев *К*; **аслан йигит** молодий богатир *СБ*; **аслан — астлан сöленийдэ, пек зенд΄ин, оларын ады мы, лағабы мы** "аслан" вимовляється також "астлан" — дуже багатий, це, може, їхнє ім'я або, може, прізвище *СК*; *пор.* **астлан**.

Асланов *прізв.*

аслан-хаплан тигр, леопард.

аслы I висячий, повішений *СГС*; *див.* **асылы**, **асувлу**, **асулу**.

аслы II дійсно, насправді, справді, справжній *Г*, *СК*; **аслы йахшы** справді добрий *СМ*; **аслы ший** дійсний випадок *У*; *пор.* **асла**, *див.* **асыл**.

аслыдат΄и який знаходиться під ним *СБ*.

асма 1. висячий *О*. 2. гілля, галуззя, гілячча, висячі, сланкі галузки рослин *СЛ*; **йўзўм асмасы** висячі стебла, гілки, паростi винограду *СК*. 3. скажений *К*; **асма кöпек** скажений пес *К*.

асман барило, бочонок, барильце *БТ*; *пор.* **йасман**, **йазман**.

асра- діставати, заробляти, набувати, придбавати, заводити; вирощувати *СБ-Б*, *К*; **мен ўйнў сатын алдым, асрадым özме ўй** я купив хату, придбав собі власну хату *П*; **а сон энди асраанлар арман таш** а згодом завели собі молотильний камінь *П*; **мен асрадым урба** я придбав собі сорочку *Б*; **асрайамай** не може собі придбати *Б*; **сат сандух-җийезни, асра беш йўз кўмўш ахча** продай скриню й придане, збери п'ятсот гривень грошей *Б*.

асравлу здобутливий *Г*.

асравсуз нездобутливий, недбалий *Г*; розбещений дармовими подачками *Б*.

асран- мати на прожиток *Г*.

асрат- *спон.* *Г*, *О*.

асрет 1. пристрасне бажання, жадання, вболівання, туга. 2. жаданий, коханий, любий, милий; **асрет ане(м)** моя люба мамо *[ВН*, *СБ*, *СМ*, *У*, *К*, *СК]*; **асрет балам** моя довгоочікувана дитино *У*; **асрет балачыхларым** мої жадані діточки *СБ*; **асретим** мій жаданий *К*; **асретлер хавушмаз мы?** хіба не з'єднаються ті, що прагнуть одне одного? *СК*; **асрет ол-** тужити, скучати по кому *К*; **асрет хал-** пристрасно бажати *Б*; *пор.* **асирет**.

асретлен- тужити, нудьгувати по кому, скучати, прагнути, журитися за ким *О*, *К*.

асретлендир- змушувати тужити, журитися *О*, *К*.

асретлендирт- *спон.* *О*, *К*.

асретли тужливий, журливий, жаданий *БТ*, *Г*, *СЛ*, *СК*.

асретлик (**-ги**) страждання від розлуки, туга, пристрасне бажання, жадання, жаданий, довго очікуваний *Г-СК*; **асретлигин бул-** знайти свого коханого, жаданого *СГ*; **асретлик чек-** терпіти розлуку *СК*; **эм асретлик, эм ғурбетлик чекерим** я страждаю й від розлуки з коханою, й від ностальгії *СК*; **асретлик чектир-** змушувати страждати в розлуці *[Г]*.

ассалы давній, древній, одвічний, предковічний *О*.

аст 1. низ *У-СЛ*. 2. *сл. ім.* низ, спід *О*, *У-СЛ*; **астында** під ним *СЛ*; **йердан/эрдан астында** *СЛ* / *Г* у неї під шийкою, під підборіддям; ◇ **аст бол** тихіше, спокійніше, заспокійся *О*.

аста хворий *СМ*, *Г-СК*; **аста йат-** лежати хворим, тяжко хворіти *СК*; **аста бўйўк тöшеклере тўштў** він є тяжко хворим, зліг у

ліжко *Г*; **бек аста** дуже хворий *СГ*; **забун-аста** тяжко хворий *Г*; *пор.* **хаста**.

астала- хворіти *Б*.

асталан- захворіти, розхворітися *Г-СК*.

асталых (-ғы) хвороба *У-СК*; **асталыым** моя хвороба *Г*; **асталыға тӱш-** захворіти *У*, *Г*, *К*.

астар підкладка; ◇ **не рыз, не астар** ні сорому, ні совісті *К*.

астарла- підшивати підкладку, підбивати (ватою, хутром).

астарлат- *спон.* *О*, *К*.

астарлы з підкладкою *О*, *К*.

астарлых тканина для підкладки *СБ*, *БТ*, *К*, *СГС*.

астарсыз без підкладки *О*, *К*.

астла- уповільнювати *О*.

астлан лев *СК*; *пор.* **аслан**.

астлан- уповільнюватися *О*.

астлат- уповільнювати, заспокоювати *О*.

астсыз безґрунтовний, непевний *Б*.

аст(ы)лан- наживатися *О*.

астыр- дати повісити; **хазан астыр-** доручати готувати їжу; **ачха хазан астырма** не доручай голодному готувати обід.

аст′ер 1. військо, військовий; **аст′ер урбасы** військова форма *Г*; **аст′ер хур-** шикувати військо *СГ*; **аст′ере ал-** брати до війська *СЛ*. 2. воїн, солдат *Г*, *К*.

асувлу висячий, який висить, повішений, накинутий на плечі *СБ-Б*; **асувлу тур-** висіти *У*, *К*; **асувлу туруй сурухка** висить на жердці *СБ*; *пор.* **аслы**, **асулу**, **асылы**.

асулу висячий, повішений, розвішаний *НБЄ*, *СБФ*.

Асхачых *прізв.*

асхыр- чхати *НБЄ*, *СБФ*, *БТ*, *СМ*, *К*; *пор.* **ахсур-**, **ахсыр-**.

асхы помочі, підтяжки.

асхыч шибениця *О*, *К*.

асыл (аслы) 1. основа, сутність, підстава, сенс, правда; **асыл вар ым?** чи це правда? *Г*; **асылы вар** в цьому є правда *К*; **аслы бар/вар ым, аслы йох ум?** чи правда це, чи неправда? *Б*/ *СЛ*; **оон асылы вардыр мы?** це дійсно правда? *СК*; **аслы/асыл олса** якщо це правда *Г*, *СЛ*, *СГ*; **ишин аслы** суть, єство справи *Г*; **эгер бунун аслы варса** якщо це правда *[М]*; **лафын асылы йохтур** у його словах правди, сенсу немає *СМ*; **о вахты аннай т′ечинишин асылны** тоді узнає ціну життя *К*; **тӱшлери асыл чыхай** їхній сон справдився *Г*. 2. походження; **аслы да бунун эрмени, заты да эрмени** з походження він вірменин, і в сутності вірменин *[Г]*; **аслым дэгер дағлығым** я походжу з горян *У*; **асылымы сорайдын** ти питав про моє походження *Б*; *пор.* **асла**, **аслы**.

асыл- вішатися; **асылып тур-** висіти, звисати, звішуватися.

асыллы висячий *О*, *НКД*; *див.* **асылы**.

асыл-пасыл близьке до правди *СБЧ*; **у иштильген лахырдының аслы-паслы чыхмады** та чутка не справдилася *СБЧ*.

асылсыз аморальний, розбещений, безпутний, безчесний, неблагородний, безпідставний, необґрунтований, недоладний, невдалий; **асылсыз адам** безчесна людина *Б*; **асылсыз атха минсе, атасын танымаз** хто стане на безчесний шлях, забуде й батька *О*.

асылсыз-насылсыз ні ладу, ні складу *Б*.

асылы висячий, звисаючий, який висить, повішений, притороченний *СМ*, *Г-СГ*, *СК*; **асылы хазан ташмаз мы?** хіба не скипає ка-

зан, повішений над вогнищем? *СМ*, *СК*; **асылы тур-** висіти *Г*; **асылы хал-** лишитися висіти *К*, *СК*; **асылы халсын** хай лишається висіти *Г*; **меэм атыма харшы асылы торба вар — варын т′етирин** у мене на коні приторочена торба — сходіть принесіть *СЛ*; *пор*. **аслы**, **асулу**, **асувлы**, **асыллы**.

асылын- (-лный) бути підвішуваним, навішуватися, вішатися, повіситися, звисати; **нед′е сен асылындын?** чому ти повісився? *Б*; **асылынсаң — öксек путахка асылын** якщо вже вішаєшся, то вішайся на високій гілляці *СБ*; **башы асылынған** він похнюпився, повісив голову *СМ*; **хапу асылынған** двері навішено *Б*.

асын- надівати, навішувати на себе (намисто, шаблю, браслет) *О*; **хылыч билен асын-** надіти на себе шаблю, підперезатися шаблею *О*.

асыр 1. рядно, дерюга, верета *[Г]*. 2. куль, лантух, центнер *К*; *пор*. **хасер**, **хасыр**.

ат I кінь; коник — вид печива для дітей, печеться разом із псатирями *ММ*; **ат аран** стайня, конюшня *СБ*; **ат атлан-** сісти на коня *П*; **ат атлат-** посадити на коня, змусити сісти на коня *СБ*, *П*; **ат(ын) башы** повід *СМ-У*, *К*, *СК*; **ат биле** конем, кіньми *СБ*; **ат брычкасы** кінний віз *Б*; **ат патлат-** загнати коня до смерті *П*; **ат ўстўне** на коні *СБ*; **ат хошу** *К*, **ат чабув** *О*, **ат чабуш** *СБ* кінні перегони; **йўк ат** гужовий, ломовий, вантажний кінь, ваговоз *К*; **чапан ат** скаковий кінь *К*; **ат йуварланған йердэ тўкў халый** *СГ*, **ат хаталанған йердэ тўкў хали** *СБА* де кінь качається, лишається його шерсть; **чапхан атны даан урма** коня, який біжить, не підганяй *СБФ*; **ат чапан оба** пагорб (біля Карані — Гранітного), звідки починалися кінні перегони *Г*; *див*. **атйабу**.

ат II (**аты**) ім′я *[СЛ]*; **энди чох та атымыздан худа** зараз готових піти сватами від нашого імені багато *[СЛ]*; *пор*. **ад**.

Ат мейдан Кінський майдан (у Стамбулі) *[Г]*.

ат- (**атай**) 1. кидати; **мен атсам, у табай** якщо я кину, він знайде *СБФ*; **хапартна атханлар** викинули за двері *СМ*; **аттых сачтых туз** ми порозкидали, посіяли сіль *Б*; **кötэр ат** підніми й викинь *Б*; **özўн ат-** кидатися *У*; **атайым özўм дэрйаға** кинуся я в річку *Б*; **таш ат-** кидати камінь *О*; **т′есий атай холларны** відрубує їй руки *Б*. 2. стріляти. 3. крокувати. 4. скакати, стрибати через перепону, перескакувати; **атты т′исленің азбарын** він перескочив церковний паркан *СБ*; **аман йапулардан атай миний** миттю перескакує через мур *СГ*; **стэмей Эст′и кöйге атып т′етмеге** не хоче йти до Старобешевого *СБ*; ◇ **салынжах ат-** розгойдувати гойдалку *СМ*; **тамур ат-** пускати коріння *О*; **хозу ат-** ягнитися *СЛ*.

ата 1. батько, пращур; **атасын баласы** дитя свого батька *О*; **ата йурт** рідний дім, батьківщина *О*; **Адам ата** пращур Адам *[Г]*; **аталар сözи/сözў** *[М]* / *СБ*, *Г-СК* прислів′я, приказка; **аталар сözлери** приказки, прислів′я *П*, *СЛ*; **ögей ата** вітчим *О*. 2. самець домашніх птахів *СГ*. 3. дорідний, великий *НМ*; **ата алма** дорідне яблуко *НМ*.

ата-ана батьки *О*.

ата-бабалар предки, пращури *О*.

аталы 1. який має батька *О*. 2. великий за розміром, велетенський *НМ*; **аталы киши** людина велетенського зросту *НМ*.

аталых становище батька, батьківство, хто заступає батька: вітчим, вихователь, опікун, покровитель *О*.

Атаманов *прізв*.; *див*. **одаман, отаман**.

ат-арабалар рухоме майно *О*.

атик меткий, спритний, швидкий, зграбний *Г-СГ*.

атиклен- ставати метким, спритним *О*, *К*.

атиклет- *спон*. *О*, *К*.

атиклик спритність, зграбність *О*, *К*.

атир I (**атри**) 1. пам'ять *[Г, К]*; **атриңе дэйиль ми?** чи не пам'ятаєш? *[Г]*; **атрине кель-** приходити на згадку *[К]*. 2. повага, пошана, шаноба, увага *Г-СК*; **атир ўчўн** з поваги *СК*; **атир йап-** вшановувати, шанувати, виявляти повагу, виказувати увагу *СК*; **ағанын атри чўн ал мени бögеҗе хонах** з поваги до свого старшого брата прийми мене сьогодні на нічліг *Г*; **аллағын атри ичўн** бога ради *СЛ*; **меним атриме ичўн хурбан этэсин** принесеш мені у жертву *[Г]*; **беним атирим ўчўн бу эклисеми йапасын** на честь мене збудуєш оцю мою церкву *[Г]*; **верин, Ашых Ғарибин атирине мен чалайым** дозвольте, я зіграю з пошани до Ашиха Гаріба *К*. 4. образа *К*; **атир айт-** поділитися образою *К*; **атир йизле-** приховувати образу *К*; **атир хайтар-** висловлювати образу *К*; *див*. **ал-атир**, *пор*. **атыр, хадыр** II, **хатир** I, **хатыр** III.

атир II самопочуття, стан, становище *У*; **атир сор-** розпитувати про здоров'я, про становище *У*; *пор*. **хадир** II, **хадыр** I, **хатир** II, **хатыр** IV.

атирлен- ображатися, бути ображеним *К*.

атирлендирт- *спон*. *К*.

атирлет- ображати, кривдити *К*.

атирлеттир- *спон*. *К*.

атирлеш- *вз*. *К*; **мен сет'из йыл хайнананен отурдум — "сенинменим" йох эди, бизе атирлешмек йох эди** я вісім років прожила зі свекрухою — не було в нас "мого-твого", не було взаємних образ *К*.

атирлештир- *спон*. *К*.

атирли образливий *К*.

атирлик образа *К*.

атирсиз необразливий *К*.

атирсизлик необразливість *К*.

атйабу *СБ*, **атйапу** *К* попона.

атла- I 1. крокувати *СБ*, переступати *О*; **атлап** кроком, переступцем *О*; **бир адым атла-** ступити один крок *К*. 2. скакати, стрибати, перескакувати, перестрибувати, кидатися *ВН*, *Г-СК*; **мен атлам т'ечем ону** я перескочу через нього *У*; **özэндэн атла-** перестрибнути через річку *СГС*.

атла- II сідати на коня; **атлаған йан** сторона, з якої сідають на коня *К*; **ат атла-** сідати на коня *СГ*; **атлап т'ет-** поскакати *БТ*.

атла- III додавати, розбавляти, розводити *ВН*; **хатыхны атлап ашайлер чырлама бе** хатих, розбавивши, їдять із чебуреками *ВН*; **сўзўльген хатыхны атлайлер сув блен** зціджений хатих розводять водою *ВН*.

атла- IV чистити, обчищати (овочі) *Г*, *НКД*; *див*. **артла-**.

атла- V бити, колотити *БТ*.

атлав крок, хода *СБ*; **бир атлав** один крок *СБФ*.

атлавуч маслоробка, збивачка масла *НКД*.

атлам крок *О*.

атламах хода, крокування *СБ*.
атлан- I 1. переступати *БТ*. 2. скочити, підскакувати, зіскакувати *О*.
атлан- II 1. сідати на коня; бути осідланим *К*; **атлан атха** сідай на коня *Б*; **Тунандан (=Тунадан) атландым** *СК*. 2. придбавати собі коня *О*.
атландыр- *спон*. *О*, *К*.
атландырт- *спон*. *О*, *К*.
атлас атлас *ВН*, *СГС*.
атлат- примустити скакати *ВН*; **ат атлат-** змусити коня скакати *Г*, *СЛ*; **атымы атлаттым** я змустив коня перескочити *ВН*, *СК*.
атлаттыр- *спон*. *О*.
атлаш- стрибати разом *СК*.
атлы вершник; **чал атлы** вершник на чалому коні *П*.
атлый *див*. **атыл-**.
атсимек *бот*. вовча ягода *СБ*.
атсыз без коня; **атсыз араба** автомобіль *П*; **атсыз-арабасыз йўрежек машина** машини, що їздитимуть без коней, возів *СМ*.
аттуйах *бот*. копитняк, підлистень *Б*, *БК*.
аттыр- спонукати кидати *О*, *К*; змушувати стрибати *СБ*; **хораны аттырый** перескакує (конем) паркан *СБ*.
аттырт- *спон*. *О*, *К*.
атхулах *бот*. щавель, щавель кінський *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор:* **хозухулах**, **хулахот**.
атхыз- скидати *К*.
атхыздыр- скидати, змушувати скидати, спускати (сперму), виділяти (слиз) *К*.
атхыздырмах сперма, слиз *К*.
атхызмах сперма, слиз *К*.
атхыч ткацький човник *Г*, *К*.
атчибин *ент*. сліпень, сліпак *НМ*; ґедзь *Г*.
атчы конюх, коняр *СБ*, *О*, *СЛ-СГ*; **атчы ҷыйай аран чине** конюх прибирає у стайні *НБЄ*.
атыл- (**атлый**, **атылый**) 1. кидатися, бути кинутим, відскакувати, відлітати *ВН*, *У*, *СЛ*, *СК*; **атылып чых-** вискакувати; **ат(ы)лый чыхай Бучух кӧпўр дўбўндэн** Бучух вискакує з-під мосту *СГ*. 2. стрибати, скакати *СЛ*; **Тʹӧр оғлунун аты тавшан дʹибик атылый** кінь Тьороглу скаче, як заєць *СК*. 3. бути битим, валяним *Б*, *К*; **шапувала йўн бердим, базар йеже атылсын** я дала шаповалу вовну, щоб у неділю вночі її було зваляно *[Б]*.
атылат- дати кидатися *СК*.
атым кидок, відстань кидка *О*.
атыр 1. пам'ять; **атырына кель-** приходити на згадку *[Г]*. 2. пошана, шаноба, увага *СК*; **не гӧнўль бахарым, не атыр** ні на почуття його не подивлюся, ні на повагу *СК*; *пор*. **атир** I, **хадыр** II, **хатир** I, **хатыр** III.
атырлан- ображатися *К*; **мен саа атырланыйым** я на тебе ображаюся *К*.
атырлы ввічливий *СГС*.
атыш кидання *СБ*, *О*, *К*; змагання на стрілах *СГ*; **атышын-тутушун кӧтне осун, дʹель, тутушаах** немає чого стрілятися, іди сюди, давай боротися *СГ*.
атыш- кидатися, кидати одне одному, кидати один в одного, кидати разом *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*.
атыштыр- розкидати, розбризкувати *О*, *К*.
атыштырт- *спон*. *О*, *К*.
атэш 1. вогонь; іскра *О*; **атэш вер-** запалювати *[Г]*; **сӧндўрдў атеш** загасив вогонь *СЛ*; **атэш хала-** розпалювати вогонь *У*. 2. стрільба, стрілянина *О*; **атэш эт-** стріляти, вести вогонь *О*. 3. горе; **атэш тўшкен йерне йанай** лихо завдає страждань там, куди приходить, *букв*. вогонь горить там, куди потрапить *СГ*.

атэшле- підпалювати, запалювати *О*, *Г*, *К*.
атэшлен- запалюватися, спалахувати; гарячкувати *О*, *К*.
атэшлендир- розпалювати; гнівати *О*, *К*.
атэшлендирт- *спон*. *О*, *К*.
атэшлет- підпалювати *О*, *К*.
атэшлеттир- *спон*. *О*, *К*.
атэшли полум'яний, вогнений, палаючий, з вогнем, охоплений горем, печальний, швидкий, гарячий, завзятий, спритний, моторний; **нас атэшли бу хыз** яка моторна ця дівчина *СБФ*.
атэшлик топка — частина печі, де горить вогонь; жаровня *О*, *К*.
ат'ет- відносити, нести звідси *П*, *О*, *Б*; **ат'етип ташла-** викидати *П*; *пор*. **алт'ет-**, **алт'ит-**, **альт'ет-**, **апт'ет-**, **апт'ит-**.
ау той *СБ*; **аулар** вони *СБ*; **ау йарым чеберка сувнан энди чыгайым** виходжу з тією половиною цеберки води *СБ*; *пор*. **абу**, **аву**.
аф пробачення, прощення *П*, *[Г*, *Кб.]*; **аф ол-** бути відпущеним, прощеним *[Г]*; **аф олун-** бути прощеним *[Кб.]*; **аф сора-** перепрошувати, просити вибачити *П*; **аф эйле-/эт-** пробачати, прощати *[Г/Кб.]*; *пор*. **афу**.
афан-дуфан: **афан-дуфан эт-** нищити, знищувати до пня *К*.
Афендиков *прізв*.
Афендулов *прізв*.
Афенка *прізв*.
Афенченко *прізв*.
аферим/аферин браво *СЛ*; *пор*. **аперим**, **аперин**.
афет здоров'я; **афет олсун** на здоров'я *К*; **иченнер афетлер олсун** доброго здоров'я пивши *У*, *СЛ*, *СГ*; *пор*. **эфет**.
афлых (**-ғы**) пробачення *[Г]*.
афруш- гавкати разом *К*.
афруштур- *спон*. *К*.
афта тиждень; **афтасына вармаз** протягом тижня не піде *ВН*; **афта арасы** середина тижня, будній день, будень, будні дні *О*, *Б*, *У*, *К* (*пор*. **афтарасы**); **афта башы** початок тижня *О*, *К*; **афта сайын** щотижня *Г*; **бель афта** пісний тиждень *Г*, *К*; **Бӱйӱк афта** Страсний тиждень *К*, *СГ*; **тӱз афта** пісний тиждень *Г*, *К*; **Чубух афта** Вербний тиждень *К*, *СГ*.
афталан- залежатися, затриматися на кілька тижнів *Г*.
афталых тижневий, з тиждень, на тиждень.
афтарасы середина тижня, будній день, будень *СМ*, *Б*, *У*, *К*; **афтарасы баш йувдум** я помила голову в будень *У*; **афтарасна** серед тижня, в будень *СМ*; *див*. **ара**, **афта**.
афу пробачення *Б*, *Г*, *СЛ*; **афу, ғарип, д'ит хапумдан** пробач, чужинцю, іди геть від моїх дверей *Г*; **афу вер-** прощати *Г*; **афу йохтур** пробачення, прощення немає *Б*; **афу сор-** просити пробачення *Г*; **афу эт-** пробачати *СЛ*; *пор*. **аф**.
афур- (**афруй** *СГС*) гарчати *Г*; гавкати *Г*, *К*, *СГС*; **афруп отурма** сиди й не гавкай *К*.
афурт- *спон*. *К*.
афурттур- *спон*. *К*.
афурух гавкіт *К*; **афурух кӧтэр-** здійняти гавкіт *К*.
ах I (**ахы**) винагорода, платня, ціна, вартість; **ишке кӧре ах истэ** вимагай винагороду відповідно до роботи *СБЧ*; **ах вер-** сплачувати винагороду, платню *Б*; **аның ахы беш капик** ціна йому п'ять копійок *СБФ*; **хурозумун ни ахы вар?** яка ціна моєму півневі? *СБ*; **жыйын ахы** платня за послуги під час гулян-

ня *Г*; **ах йемез малым** ціни моєму коневі не скласти *[СК]*; **ахынен** за гроші *Г*; **не верейим ахыны?** що я дам тобі як винагороду, як платню? *СК*.

ах II (**ахы, ағы**) 1. білий; сивий *О*; **ах бетли** білолиций *СБФ*; **ах öкмек** білий хліб *СБФ*; **ах сахаллы харт** білобородий дід *О*; **ах топрах** біла глина, крейда *СМ*; **ах т'ағыт** білий папір *СБ*; **ах шалвар** білі штани *К*. 2. білок; **гözÿн ахы** *СГ*, **кözÿн ағы** *НМ*, **кözÿн ахы** *Г* білок ока; **йымыртаан ағы** (**ахы** *К*) білок яйця *О*; **ах т'ибик бийаз** білий, як білок *П*. 3. більмо *Г*; **онун кözне ах тÿшкен** *О*, **ах кözне т'еген** *Г* у нього на оці виникло більмо; *див*. **ағ-сарғылт**, **ахбалых**, **ахдиван**.

ах III *вигук переживання*, *розчарування*, *відчаю* ой, ох, ах *СМ*, *У-СК*; **ах аллағым** о боже *СЛ*; **ах, йÿлÿм** ой, моя трояндо *У*; **ах сени** а щоб тебе *СК*; **ах сени, хары!** а щоб тебе, жінко! *Г*; **ах чек-** зітхати, тужити *Г*; **ах чекип ағла-** тужно ридати *Г*; **ах эт-** стогнати *Б*; **җандан ах эт-** шкодувати всім серцем *[Г]*; **ахынен зар** зітхання і стогін *Г*, *СЛ*; **ахынен зар чек-** зітхати і стогнати, тужити *Г*, *СЛ*.

ах- (**ахар**, **ахай**; // **ағар**, **ағай** *ВН*, *СБ*, *СМ*) текти, протікати, струмувати, струменіти; **ахмаса да, тамай** хоч не тече, та капає *СБ*; **сачахтан су ағай** зі стріхи тече вода *СБФ*; **ахкан сув/су** *ВН*/*СБФ* потік, стрімка вода; **ондан ағар эди, тамар эди май** звідти стікав, капав жир *ВН*; **бал ағай авузундан** він говорить приємно — з його з уст тече мед *СМ*; **кök йÿзÿне ахты** вознісся на небо *[Кб.]*; *див*. **сувахар**.

ахағач клен *СБ*; ясен *НМ*.

ахбалых *іхт*. головань *Г-К*.

ахбардах *бот*. проліска *Г*, *К*.

ахбет 1. доля, талан *СМ*, *Г*, *СЛ*; **ахбет(ин) хайыр осун** *Г*, *СЛ*; **ахбетиңиз хайыр осун** і вам усього найкращого — відповідь на привітання *СМ*; 2. результат, кінець, насамкінець, урешті, нарешті *СЛ*; **тэз сöлениз, җаным, ахбет, нефес аз халды** швидко кажіть, мої дорогі, бо, врешті, баритися ніколи *СЛ*; *пор*. **абет**, **айбет**.

ах-вах *вигук* ох-ах, ой-йой *[Г]*; **ах-вах илен чалышыр иди він** тяжко працював *[Г]*; **ахынен-вахынен гÿнмÿ д'ечердим** (=**д'ечирир эдим**) я проводила свої дні в тузі й журбі *Г*.

ахдиван шеэри столиця, ставка *[СК]*; **Хуршутбегин ахдиван шеэрине даван сÿрÿльсÿн** хай твій виклик — твоя слава дійде до ставки Хуршутбека *[СК]*.

ахдрек *бот*. ясен *К*; *пор*. **ағтэрек**, **ахтэрек**, **хавахдэрек**.

ахҗигер *СБ*, *Б*, **ахҗид'ер** *ВН*, *К*, *СК*, **ахҗиҗер** *СБ*, *Б*, *У* легені; **ахҗигер/ахҗиҗери харалды** він дуже хвилювався, переживав *СБФ*.

ахз-у-хапз беззастережно *[Г]*; **ахз-у-хапз этип хабул эйле меним бу кудретсиз хетайеми** прийми без будь-яких застережень цю мою скромну пожертву *[Г]*.

ахиһат правда, істина *[Кб.]*; **ахиһат Христос эфенди сағ-селим тирильдиги** правдиве й благополучне воскресіння господа Христа *[Кб.]*.

ахкöген *бот*. чортополох *НБЄ*.

Ахкöз *прізв*.

ахла- платити, сплачувати *НМ*.

ахлан- бути сплаченим, розплачуватися *СЛ*.

ахлапармут *бот*. дуля, груша-дичка, дика груша *Г*.

ахлат *бот.* дуля, груша-дичка, дика груша *Г*, *М*.
ахлаш- розплачуватися, розраховуватися, квитатися.
ахлаштыр- *спон. О*.
ахлаштырт- *спон. О*.
ахлы *див.* **ахыл**.
ахлых (**-ғы**) білизна, білість *К*, *СК*; сивина *СБФ*.
ахмантар білий гриб *К*.
ахмах дурень, дурний; **нас ахмах киши** до чого дурна людина *СБФ*; **ахыллыдан ахмах алмаз** дурень у розумного ніколи ума не набереться *Б*.
ахмахлан- ставати дурним, дурнішати, дуріти, ставити себе в безглузде становище *О*, *К*.
ахмахлат- одурити, ошукати, зробити з когось дурня *О*.
ахмахлых (**-ғы**) дурість, безглуздість, глупство.
ахмахча дурнуватий *Г*, *К*.
Ахменҗик су(й)у річка Ахменчик *[Г]*.
Ахпаш *прізв.*
ахпет доля, талан *СМ*; **ахпетиңиз хайыр олсун** усього вам доброго — відповідь на привітання *СМ*; *див.* **абет**, **айбет**, **ахбет**.
ахраба рідня, родичі *СЛ*; **хысым ахраба** уся рідня *[Г]*.
ахран вік, літа *К*; **біз бір ахранда эт′имиз** ми одного віку *К*.
ахрандаш ровесник *К*.
ахреби родичі *СГ*; *див.* **ахраба**, **сой-ахреби**.
ахрет кінець світу *Б*; **ахретине тоймасын** хай не зазнає задоволення й на тому світі *Б*; *пор.* **ахырет**.
ахрын тихий, тихо, повільний, повільно, поступово *СБ*; **ахрын йырла-** тихо співати *СБ*; *пор.* **ахырын**.
ахса- кульгати *О*.
ахсалан- покалічитися, скульгавіти, стати кульгавим *О*.
ахсаландыр- *спон. О*.
ахсаналдырт- *спон. О*.
ахсалат- зробити кульгавим, покалічити *О*.
ахсат- довести до кульгання, покалічити *О*.
ахсаттыр- *спон. О*.
ахсах кульгавий *О*.
ахсахал білобородий, дід.
ахсахаллы білобородий; **ахсахаллы папу** *Г*.
ахсахлан- стати кульгавим *О*.
ахсахландыр- *спон. О*.
ахсахландырт- *спон. О*.
ахсахлат- зробити кульгавим *О*.
ахсур- кашляти *БТ*; *пор.* **асхыр-**, **ахсыр-**.
ахсыз безкоштовний, безоплатний *О*.
ахсыр- чхати *О*, *Г*, *К*, *СГ*; *пор.* **асхыр-**, **ахсур-**.
ахсырт- *спон. О*, *К*.
ахсырых чхання *О*, *К*.
ахсырыш- розічхатися, чхати разом *О*, *К*.
ахсырыштыр- *спон. О*, *К*.
ахтар- 1.перекидати, перевертати, перегортати, перебирати, сортувати, нишпорити. 2. руйнувати *СБ*, *К*, *СК*.
ахтарла- перекидати *СБ*, *СМ*; **чуфут битленсе, эст′и тэфтэрлерни ахтарлай** єврей, завшивівши, гортає старі зошити *СБЧ*, *СМ*.
ахтар-тэмтэр ол- *К*, **ахтар-тэнтэр бол-** *СБ* перекидатися догори дриком, догори ногами.
ахтарыл- перекидатися, перевертатися *СБ*, *К*.
ахты обітниця *[Г*, *СЛ]*; **йа Шахсенем, беним диним-иманым, йеди йыла халды ахтым-иманым** о моя Шахсене, моя віро й надіє, лишається моя обітниця й віра (бути знову разом) через сім років *[Г]*; **йа Шахсенем, беним диним-иманым, йеди йы-**

ла айырды ахтым-иманым о моя Шахсене, моя віро й надіє, нас розлучила на сім років моя обітниця й моя упевненість (що ми знову будемо разом) *[СЛ]*; *пор.* **ахтэ**.

ахтэ обіцянка, обітниця, зобов'язання, угода; **сизин миннетэ / сойа вармайа ахтэм халды** мені нічого не лишилося, крім обов'язку конче піти в ваш рід, у вашу родину *[СК]*; *пор.* **ахты**.

ахтэрек *бот.* тополя *НМ*; *пор.* **ағтэрек**, **ахдрек**, **хавахдэрек**.

аххайын *бот.* береза *СБ*; *пор.* **хайын**.

ах-хара дотла *У*, *К*; **а бу ҷанымны/ҷанымы йахты ах-хара** це мені допекло, спалило дотла мою душу *У*, *К*/*К*.

ахча гроші; монета *ВН-П*, *Б*, *Г-К*; **он беш капик ахча** п'ятнадцять копійок грошей *У*; **ахча чалыш-** заробляти гроші *СБ*; **алтын, бахыр, т'ағыт ахча** золоті, мідні, паперові гроші *П*; **фах ахча** дрібні гроші *СМ*; **ах ахча хара кӱнге** білі гроші на чорний день *СБФ*; *пор.* **акче**, **ахче**, **ахчи**, **ахчы**.

ахчаҷых локшина *К*; *пор.* **ахчачых**.

ахчалан- багатіти, ставати грошовитим *О*.

ахчалат- забезпечити грішми *О*.

ахчалы 1. в білих плямах *К*; **ахчалы торат** сірий у яблуках кінь *К*. 2. який має гроші, грошовитий *СБ*, *О*.

ахчасыз без грошей, безкоштовно; **ахчасыз ашат-** годувати безкоштовно, без грошей *СБ*.

ахчасызлых безгрошів'я, відсутність, брак грошей *О*.

ахчачӧрек прісний рогалик *Б*.

ахчачых 1. грошики. 2. локшина квадратиками *ВН*, *СБ*, *Б*, *О*, *Г*, *СГ*; **ахчачых т'ес-** кришити тісто на локшину *СБФ*; *пор.* **ахчаҷых**.

ахче гроші *Г*, *К*; **ахче пита** корж із монетою на щастя *К*; *пор.* **акче**, **ахча**, **ахчи**, **ахчы**.

ахчелен- завести гроші, розжитися на гроші, розбагатіти *К*.

ахчелет- *спон.* *К*.

ахчели грошовитий *К*.

ахчесиз без грошей *К*.

ахчесизлик безгрошів'я *К*.

ахчи гроші *ВН*, *Г-СК*; **он капик ахчи** десять копійок грошей *Г*.

ахчисиз без грошей *СЛ*.

ахчы гроші *СГС*; *пор.* **акче**, **ахче**, **ахча**, **ахчи**.

ахшам вечір; **ахшам болуй** настає вечір, вечоріє *СМ*; **ахшам олду** настав вечір *СГ*; **ахшам сайы** щовечора *ВН*, *БТ*, *О*, *К*; **ахшам стӱ** надвечір *СМ*, *У*, *К*; **ахшама** надвечір *НКД*; **сабадан ахшамаҷе** з ранку до вечора *К*; **ахшамаҷаз кӧтэклеме лазым** слід лупцювати до самого вечора *СК*; **ахшамаҷе** до вечора *Г*; **ахшамда** увечері *СЛ*; **ахшамд'ерек** *СМ*, **ахшамерек** *СБ*, **ахшамйерек** *П* до самого вечора; **ахшам хайыр** *П*, *Б*, **ахшам хайыр болсун** *СБ*, *О*, **ахшам хайырлар осун** *СЛ*, **ахшам(лар)ыңыз хайыр олсун** *Б*, *Г*, **ахшам(ы)ныз хайыр осун** *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ* добрий вам вечір.

ахшамғы вечірній *НБЄ*.

ахшамдат'и вечірній *НМ*.

ахшамлан- вечоріти *О*, *К*.

ахшамлат- затримувати до вечора, на весь вечір *О*, *К*.

ахшамлы вечірній *О*, *К*.

ахшамлых 1. вечірній час *СМ*. 2. вечеря *НБЄ*; **ахшамлых аша-** вечеряти *НБЄ*.

ахшамных на вечір, надвечір, увечері *БТ-СК*.

ахшам-саба увечері і вранці, з вечора до ранку.

ахшамстӱ надвечір'я, надвечір *СМ*, *Б*, *У*, *К*.
ахшамт′и вечірній *О*, *Г*, *К*.
ахшамчых вечірок *СМ*, *К*.
ахыз *зверт. до дівчини, жінки, так само й до чоловіка-однолітка* агов, гей *ВН*, *П-Б*, *Г-СК*; **эй ахыз** гей ти *ВН*; **ахыз, Калиф паша, ӧзӱне т′ель** гей, Каліфе пашо, отямся *СЛ*.
ахыл (ахлы, ахылы) 1. розум, глузд, мудрість, розуміння; **ахыл дӱгӱль, баш беласы** не розум, а голова є причиною нещастя — лихо тому, хто живе не розумом, а почуттями *СБА*; **ахыл да стӱндэн ахыл, ахыллайлер** один розумніший за другого — вихваляються розумом *ВН*; **ахыл т′ели, аман т′еч т′ели** *СБЧ*, **ахыл д′елий, ама д′еч д′елий** *СГ* розум приходить, але приходить запізно; **ахыл(ын) ал-** забрати розум, підкорити *СК*; **ахыл алдыр-** дати себе ошукати, дозволити забрати розум *СК*; **ахылын бар мы?** розум у тебе є? *Б*; **ахыл ӂой-** втрачати розум *ВН*; **ахылы йохтур** розуму в нього немає *СЛ*; **бала доғғанда ахылы олмаса, сора хойсан да, турмай** коли в дитини від народження розуму немає, то пізніше, скільки не вкладай, не затримається *СЛ*; **ахылға талав тимеген: биңниң йарысы — беш йӱз** на розум він не страждає, бо знає: півтисячі — це п'ятсот *СБЧ*; **баланың ахылына болма** не впадай у дитинство *СБЧ*; **коп ахыл т′ерекмей** багато розуму не треба *СБФ*; **ахылдан тай-** з'їхати з глузду; **ахылындан тайды** він з'їхав з глузду *СЛ*; **ахылындан таймаа чаре вар** можна з'їхати з глузду *СГ*; **ахыл(ын)дан тӱш-** з'їхати з глузду *НБЄ*, *П*, *К*, *СК*; **ахылым т′есмей** я не розумію *О*, *К*; **ахылы т′ечмей** йому не доходить *Б*; **ахылыны чек-** піддурювати *СЛ*; **ахыл(ын) шашыр-** розгублюватися, втрачати глузд, непритомніти *ВН*, *Б*, *У*, *Г*, *СГ*; **ахылым шашырды** я втратив розум, розгубився *Г*, *К*, *СГ*; **ғарип тойға варғанда ахылын шашырыр** бідний, ідучи на весілля, втрачає розум — не знає, що понести на подарунок *СЛ*, *СГС*; **ахылың биле чувалға т′ир** *СБЧ*, **ахылыннан чувала д′ир** *СГ* зі своєю мудрістю залазь у чувал — натяк на розв'язку байки, коли хитруна врешті самого заманюють залізти в чувал. 2. пам'ять, свідомість, думки; **ахлым тэрен энди** пам'ять моя тепер глибока *СБ*; **ӧле празниклери ахылма** такі свята тепер у мене в пам'яті *М*; **сеэң ахылңа бар ым?** ти не пам′ятаєш? *СМ*; **ахылма йох** не пам'ятаю *СМ*; **ахылна тут-** пам'ятати *НКД*; **ахылна тӱшйен** прийшло на пам'ять *П*; **ахылна тӱший** доходить, згадує *П*; **тӱшмий ахылма** мені не пригадується *СК*; **тӱшт′ен ахылна т′ийик эти** він пригадав м'ясо дикої кози *Г*; **ахылма т′ельди** я пригадав *Б*; **ахылма т′ельмей** я не можу пригадати *СБ*; **ахыл т′ес-** розбирати, розуміти; **чыхармам ахлымдан, йар, фит′иримдэн сени** не викину з пам'яті, з думок тебе, моя мила *СК*; **ахыллара эр-** укладатися в розумі, доходити до свідомості *[Кб.]*. 3. думка, задум, намір, позиція *СБ*; **ахлым-фит′ирим ичмеге йарын буғаны** у мене на думці лише одне — завтра пропити бугая *СБ*; **ахыл сор-** питати думку *СЛ*; **ахыл сынап сора-** випитувати думку, ставлення, вивіряти ро-

зуму *СБЧ*; **тўшўндўк бир ахыл** ми задумали одну мудру річ *Г*; **бир ахыл бле т′ет-** бути однодумцями, мати спільну думку *П*; **эт′и ахылға т′ет-** не мати спільної думки *П*. 4. порада; **ахыл ал-** просити поради *СБ*; **ахыл бер-/вер-** радити, давати пораду *ВН-У/Г-СК*; **ахылына бахма** ти не слухай його порад *СБЧ*.

ахылдаш однодумець *О*.

Ахылдаш *прізв*.

ахылҗа дещо розумніший; **сендэн ахылҗа** дещо розумніший за тебе *СМ*.

ахылла- показувати свій розум, мудрувати *ВН*.

ахыллан- розумнішати, ставати розумним, розважливим, приходити до тями *СБ*, *О*, *К*.

ахылландыр- *спон*.*О*, *К*.

ахылландырт- *спон*. *О*, *К*.

ахыллат- навчати розуму, напучувати *СБ*, *О*, *К*.

ахыллаттыр- *спон*. *О*.

ахыллы розумний, мудрий, мудрець; **ахыллы адам** мудра людина *Г*; **ахыллы тутай өзүнү** мудрий себе стримує *Г*; **ахыллы баш дэлиге тўшкен** розумна голова дісталася дурневі *СБЧ*; **бири ахыллы, бири пахыллы** один мудрий, другий заздрий *СБЧ*; **ахыллыдан ахмах ахыл алмаз** дурень ніколи не послухає поради розумного *Б*; **чағырды ахыл(лы)лары** він скликав мудреців *Г*.

ахыллыҗа розумніший, більш розумний *СМ*.

ахыллылых розумність *О*.

ахыллы-фит′ирли мудрий, свідомий *К*; **ахыллы-фит′ирли хысайахлы** мудра, свідома жінка.

ахыллых розумність, мудрість *О*, *У*, *К*.

ахылны розумний *СМ*.

ахылсыз дурний, нерозумний, безглуздий.

ахылсызҗа дурнуватий *К*.

ахылсызлых нерозумність, безглуздість.

ахынды потік *[Г]*; **ахынды сулар кибик** як потоки води *[Г]*.

ахыр судний день *СБ*; **ахыр земан** кінець світу *ВН*, *Г*, *СГ*; **ахыр шераат** останній суд, страшний суд *[Г]*; **дўнйанын ахырынадах** до кінця світу *[Кб.]*; **ахыр ахыра дэк** навіки-віків *[Г]*.

ахырет кінець світу *Г*; *пор*. **ахрет**.

ахыр-зар тяжке становище *СК*; **ахыр-зар — җаны ағрый** лихонещастя — душа його тяжко страждає *СК*; **хойдун бени ахыр-зара** ти завдав мені пекельних мук *СК*.

ахыр-сону врешті, насамкінець, у решті решт *Г*.

ахырче на вагу *П*; **ахырче бер-** продавати на вагу *П*.

ахырын повільний обережний, обачний, повільно, поступово *СБ*, *У*; **ахырын т′ет-** повільно йти *СБФ*; **ахырын бол** не поспішай, будь обачним *СБФ*; **ахырын-ахырын** поступово *У*; *пор*. **ахрын**.

ахысыз безоплатний, безкоштовний *О*; *див*. **ахсыз**.

ахыт- проливати, лити, змушувати текти *Г*, *СК*; **ахыттым гөзўмдэн ханны йашлер** я проливав криваві сльози з моїх очей *[СК]*; **д′елсе йарем бырайа, халдырсын бу дашы, эм охутсун, эм ахытсын ханейлен гөзўнўн йашыны** як прийде милий сюди, хай підійме цей камінь, прочитає (мого листа), заплаче кривавими сльозами *[СК]*.

ah *вигук* ах *СБ*.

ач 1. голодний; **ачлары тойурур эди** він годував голодних *[Г]*; **ачха хазан астырма** не доручай го-

лодному варити їсти; **ач бол-/ол-** *П*, *СМ*/*Б* зголодніти, проголодатися; **ач заман** голодний час *Б*; **ач оруч** голодний піст — день посту, коли їжі не приймають зовсім *О*, *К*; **ач хал-** лишатися голодним *У*; **ач — тапханда, зенгин — сағынғанда** голодний (бідний) їсть, коли знайде, багатий — коли заманеться *СБА*; **т'еменеге тох чалай, ачның ичи гырылдай** ситий грає на скрипці, а в голодного деренчить у череві *СБЧ*; **сениң пиширген ашыңы ач кўчўк дэ ашамай** страву, яку ти приготував, не їстиме й голодний пес *СБЧ*. 2. голод; **ачтан öль-** помирати з голоду *СМ*; **ачтан йебер-** дохнути з голоду *Г*.

ач- 1. відкривати, відчиняти; **амур/хамур йапрахларын ач-** *Г*, *К*, *СГС* / *П*, *Б*, **йайым ач-** *У*, **йапрах ач-** *ВН*, *Б* розкачувати тісто на коржі, варяниці; **дэрт ач-** ділитися горем *О*, *К*; **дöрт тэне ачып — бири йох** дорахувала до п'яти — одного немає *У*; **йол ач-** відкривати дорогу *О*, *К*; **кўреш ач-** відкривати боротьбу *СБ*; **тэшик ач-** робити отвір *СМ*; **шишеэн башын ач-** відкорковувати пляшку *О*, *К*. 2. розпочинати; **жэнк ач-** розпочинати війну *К*.

ачавуз роззява, солопій, ґава *БТ*; *див*. **ачыхавуз**.

ачан коли *[Г*, *М*, *Кб.]*; **бир даа ачан гўдўрдэй — олған тэпе эшилий таван сўтне** згодом як загрюкотить — весь дах валиться на стелю *Г*; *пор*. **хачан**.

ачгöз жадібний, пожадливий, зажерливий *Г*, *СГС*; *пор*. **ачкöз**.

ачи I кислий; **ачи сўт** кисляк, кисле молоко *ВН*; **ачи хамур** кисле, дріжджове тісто *СМ*; *пор*. **ачы**, *див*. **ап-ачи**.

ачи II ображений *СБФ*.

ачи- киснути, скисати *СМ*; **ачид'ен сўт** скисле молоко *ВН*, *СМ*.

ачилик кислота (властивість) *О*.

ачит- давати скиснути *О*.

ачкöз жадібний, зажерливий, ненаситний, заздрісний *СБ*, *У*, *Г*, *К*; *пор*. **ачгöз**.

ачкöзлўк жадібність, заздрість *СБ*, *К*.

ачлажах відкриються *ВН*, *СМ*; *див*. **ачыл-**.

ачлых (-ғы; ачлыы *СБ*) голод; **ачлых кöр-** зазнавати голоду *У*; **ачлых чек-** терпіти голод *Г*, *СК*; **ачлыына тиленчи дэ сыхтай** у голод і жебраки пруть *СБА*.

ачмах відкриття, відчиняння.

ачол- проголодатися *БТ*, *СГС*; *див*. **ач**, **ол-**.

ачолан- ображатися *СБ*; гніватися, сердитися *Б*; переживати, тужити *СБФ*; **ачоланған ач хали, йухлағанға пай хали** ображений лишається голодним, а тому, хто спав, лишається пайка *СБФ*, *СБЧ*; **зенд'ин ачоланса — дағы дэвирир, ғарип ачоланса — кўркнў тэрс чевирир** як розгнівається багатий — перевертає гори, як розсердиться бідний — вивертає кожуха *СК*.

ачтыр- *спон*.

ачтырт- *спон*.

ачув гнів, злість, злоба, зло *О*.

ачувлан- ображатися *СБ*, злитися, сердитися, гніватися *О*.

ачувландыр- злити, гнівати, сердити *О*.

ачувлат- ображати *СБ*.

ачувлу злий, гнівний, лютий *О*.

ачулу ображений, скривджений *СБФ*.

ачхавуз роззява *О*; *див*. **ачыхавуз**.

ачхамур дріжджове тісто *СБФ*, *У*; *див*. **ачы**, **хамур**.

ачхарын натщесерце, на голодний шлунок *СБ*, *О*, *К*; **ачхарын-**

ға лаҗ ичийлер ліки п'ють натщесерце *СБФ*.

ачхыс *див.* **ачых-**.

ачхыч ключ, відкривачка *О*.

ачы кислий *СБ*, *СМ*, *У*, *К*; **ачы хамур** дріжджове тісто *СБ*, *У*; **ачы хамур болмаған йердэн мекертэ алий** збирає закваску там, де й дріжджового тіста не буває *СБЧ*; **ачысы йохтур** кислоти в ньому немає *ВН*; *пор.* **ачыхамур**.

ачы- 1. скисати, прокисати *СБ*, *П*. 2. переживати, горювати *СБФ*, *П*, *СЛ*.

ачыҗы який відкриває, відчиняє *О*, *К*.

ачыл- (**ачлый**, **ачылий** *Б*) бути відкритим, відчиненим, відкриватися, відчинятися, розквітати, розпускатися; розпочинатися *СМ*; **ачлый хапағы** ляда відчиняється *Б*; **ачылий көзлери** очі його розплющуються *Б*; **верин шарабы — ичейик — ачылмайан фычыдан** подай вина — вип'ємо — з непочатого барила *СЛ*; **ава ачылый** погода стає ясною, розгодинюється *Г*, *К*; **баарь т'есе, пек чох иш ачылый** коли настане весна, з'явиться багато роботи *К*; **айенимиз ачылды** у нас розквітли безсмертки *СБ*; **гӱль ачылый** троянди розквітають *К*.

ачын- розкриватися, відчинятися *О*, *К*.

ачых 1. відкритий, відчинений; **ачых йара** відкрита рана *СБФ*, *О*, *К*. 2. явний, очевидний. 3. ясний, світлий, яскравий; **ачых гӱлылӱ** яскраво-квітчастий *НБЄ*; **ачых йешиль** світло-зелений *Б*, *К*, *СГ*; **нас ачых платохнуң тӱсӱ** який ясний колір хустини *СБФ*; **мен алдым ачых тӱске урба** я купила світлу сукню *НБЄ*. 4. гучний, гучно; **ачых йырла-** голосно співати *СБ*. 5. відкритий, щирий, відвертий; **ачых йӱзлӱ йисан** добродушна, з відкритим лицем, щира людина *СБЧ*; ◇ **алла(х) йолуну ачых этсин** щасливої вам дороги *СЛ*, *К*.

ачых- бути голодним, зголодніти *СБ*, *СМ*, *К*; **тиленчини тойдурғант'ерек ӧзӱң да ачхыс** поки нагодуєш жебрака, сам зголодніеш *НМ*; **мен бек ачыхтым** я дуже зголоднів *СМ*.

ачыхавуз роззява, солопій, ґава *СБ*, *О*, *Б*; *пор.* **ачхавуз**.

ачыхағыз роззява *К*.

ачыхамур дріжджі (саморобні) *НБЄ*.

ачыхкӧз кмітливий, спритний.

ачыхлых відкрите місце, ясність, чіткість *О*, *К*.

ачыш відкриття, відкривання *Г*; **оғулнун хапу ачышындан танаҗах** вона впізнає сина по тому, як він відчиняє двері *Г*.

аш 1. їжа, рідка страва, юшка, суп; компоненти юшки з тіста *СМ*; пельмені *П*; серцевина, стрижень, зернятко горіха, насінини; **аш бах-** дбати про їжу, готувати їсти *ВН*; **мен энди ашадым, сав болун — аш босун** я вже поїв, спасибі — на здоров'я *НБЄ*; **аш пишир-** варити юшку, готувати їжу *ВН*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*; **т'етэр аш** десерт, остання страва *СБЧ*; **хамур аш** суп із локшиною й курятиною *СБ*; **сӱтлӱ аш** молочний суп із локшиною *СБ*; **аш (татлы) бо(л)сун** *СБ*, *СМ*, **аш о(л)сун** *У*, *К* смачного, на здоров'я; **урлух ашы** зернятко в насінині *Г*, *К*; **чигит ашы** зернятко соняшникового насіння *СГ*; **капыста ашлары лимон хохуй** насіння капусти пахне лимоном *У*; **карандаш ашы** серцевина олівця *К*. 2. щеплення, щепа, прищепа.

аш- минати, проминати, перетинати *У*, *СЛ*, *СК*; **отрўй чалашчеэ, эв ашып** мешкає в курені, побираючись по хатах *СЛ*; **дағлер ашмышым** я подолав численні гори *СК*.

аша низ, нижня частина *СБ*, *СМ*, *Г-М*; **ашаа** *П*, *СМ*, *Г-К*, **ашаға** *СБ*, *СМ*, *У* униз, унизу; **аша(ғ)а тўштў** він упав униз *СМ*; **эниниз ашаа** спустіться вниз *Г*; **ашағасна/ашаасна ал-** брати понижче (про спів) *У*; **ашада** внизу *СГ*; **ашада отруй** мешкає внизу *М*; **суйун ашасы** нижня течія річки *СЛ*, *К*; **ашасын йандырий** підпалює його знизу *СГ*; **ашадан** знизу *СБФ*, *О*; *пор.* **ашах**.

аша- їсти; **ашағанына көре иши дэ** як їсть, так і працює *СБФ*; **ашадым тойдум, хачымы хойдум** я поїв, наївся, поївши, перехрестився *СМ*; **ашап тоймағаллар** вони не наїлися *СБ*; **ашамасаң — йашамас, ишлемесең — тишлемес** не поїси — не житимеш, не попрацюєш — не кусатимеш *О*; **ашап битир-** з'їсти все до рісочки *СМ*; **арам аша-** шахрувати *СБЧ*; **бох ашама** не кажи дурниць *СБА*; **пачамы ашады** він прогриз мені душу, набрид *СБ*; **башың аша** їж свою власну голову — коли хтось відмовляється їсти *СМ*; **көтэк аша-** бути побитим *У*; **хушах аша-** дістати ременяки *У*; **шамар аша-** дістати ляпаса *СГ*.

ашав 1. їжа; страва *ВН-НМ*, *Б*, *К*, *СК*; **анда ашав эди** там було стільки їжі *СБФ*; **ашав сор-** питати поїсти *СБЧ*; **йырламах-ойнамах — ашавға тоймамах** пититанцювати — не наїдатися *СБЧ*; **ашаву** його їжа *Б*, *НКД*. 2. добриво *К*.

ашаға- принижувати *СБФ*.

ашағадад'и який знаходиться внизу, нижній *У*; **эң ашағадад'и путах** найнижча гілка *У*.

ашадат'и нижній *СМ*, *К*.

ашажа простіше *К*.

ашал- 1. бути з'їденим, їстися, з'їдатися *СБ*, *О*, *К*. 2. зношуватися, обтріпуватися *СБ*; **көлегим ашалды** моя сорочка зносилася *СБФ*; **тырнахларым да ашалды** (я так старався) аж нігті постиралися *НБЄ*.

ашала- принижувати *К*.

ашан- їстися; **ашанан** їстівний *К*.

ашарытайы т'ет- піти долом, низами, додолу *П*.

ашат- 1. годувати, давати їсти; **йа не ашатажах эдин? ашатма да тапмаз эдим** не а що ти їм даси їсти? я навіть не знаходила чим погодувати *Б*; **ашатып тойдур — йолға оздур** нагодуй досхочу й випроваджуй у дорогу *СБЧ*. 2. натирати (мозолі, водянки) *К*; **айаымы ашаттым** я натер ногу *К*.

ашаттыр- примушувати годувати *СБ*, *О*, *К*, *СГ*.

ашаттырт- *спон.* *СБ*, *О*, *К*.

ашах низ, спід, нижня частина *СМ*; **таваче хойайсы — ашах** кладеш на сковороду, це — спід *СМ*, *Б*; **ашаға тўш-** падати вниз, спускатися додолу *СК*; *пор.* **аша**.

ашин ось зараз *Г*.

ашинди ось тепер *У*.

ашкере явно, гласно *[Г]*; **алем ашкере** явно для всього світу *[Г]*.

ашла- заправляти дріжджами, прищеплювати, щепити, робити щеплення, зокрема, й медичне, калірувати *У-СЛ*, *М*; лікувати *О*, *Г*.

ашлавух *бот.* кропива *СМ*.

ашлама щеплення *СЛ*.

ашлан- бути прищепленим *О*.

ашлат- робити опару, заправляти опару *К*; прищеплювати, дати прищепити *О*, *СЛ*, *К*.
ашлаттыр- *спон*. *О*, *СЛ*.
ашлы 1. хрещений батько, хрещена мати *СЛ-СК*; кум, кума *СЛ*, *К*, *СК*; **ашлы бек** старший на весіллі *СЛ*, *М*; **ашлы калата** хрещений батько, розпорядник на весіллі *СГ*; **ашлы хулу** помічник розпорядника на весіллі *СГ*. 2. дружина *[К]*; *пор*. **эхли**, **эш**.
ашна кохана, коханий *[У*, *Г]*; **аман, ашнам, йанды җаным** о мій коханий, я зовсім змучилася *[Г]*.
ашне кохана, коханий *[Г*, *СЛ]*; **ашнем** моя кохана, мій коханий *[Г]*.
ашсыз без їжі; без смаку *СБФ*; **ашсыз лафет-** правити теревені, базікати, говорити недобре, балакати не до речі *СБ*, *К*.
аштэ оце, ось *У*, *К*.
аштэк оце *У*; **аштэк алай** оце отак *У*.
ашу худий, худорлявий, бідний, убогий, нужденний *О*.
ашух кісточка з задньої ноги вівці, альчик, бабка, паця *СБ*; **фах ашухлар** дрібні кістки руки, стопи *СБ*; **ашух ойун** гра в альчики, бабки, паці *СБФ*; **ашух ойна-** грати в паці *ВН*, *СБ*; *пор*. **ашых**.
ашхый поспішає *СК*; *див*. **ашых-**.
ашхана кухня, їдальня *СБ*, *О*, *Б*, *СЛ-СК*; літня кухня *НБЄ*.
ашхане літня кухня *БТ*.
ашхый *Б*, *Г див*. **ашых-**.
ашхын який виливається через береги, через край, надлишковий *О*; поспішливий, стрімкий *О*.
ашхыт- змушувати поспішати, підганяти *О*, *К*.
ашхыттыр- *спон*. *О*, *К*.
ашхыттырт- *спон*. *О*, *К*.
ашчы кухар *СК*; **ашчы ана(сы)** *СЛ*, *СГ*, *СК*, **ашчы хары** *СБ*, **ашчы хатын** *СБФ* куховарка.
ашыҗыш поспіх, поспішання, поспішливість *СБФ*.
ашын зараз, цієї ж миті *СГС*.
ашыр- минати, долати, переходити, перетинати, перескакувати, переганяти, ганяти з місця на місце; **дағлер ашырыр, ахылны шашырыр** захоплюється до нестями — гори перескакує, розум втрачає *Г*, *СЛ*; **ашырып т′етмем** не обжену *У*; **хорозуму ашырдылар, далдан дала шашырдылар/тӱшӱрдӱлер** ганяли мого півня з гілки на гілку *Б*, *СЛ*, *СГ*/*М*; **зенд′ин тойға варғанда бинлер ашырыр** багатій, ідучи на весілля, витрачає тисячі *СГ*.
ашырыл- перескакувати, переноситися, перестрибувати *[СК]*; **о т′ерети атын эт′и хулағын сӱтӱндэн уруп хамчинен ашырлый бу йапуун сӱтӱндэн** тієї ж миті б'є нагайкою коня поміж вухами й перелітає через паркан *СК*.
ашых I кісточка, бабка, паця; **ашых ойна-** грати в бабки, паці *О*, *СЛ*, *К*; **ашых хой-** виставляти бабки, грати в паці *СБ*, *Г*, *К*.
ашых II закоханий *ВН*; *пор*. **ошх**, **ышх**, **эшк**, **эшх**.
ашых- (**ашхый**, **ашығый**, **ашыхый**) поспішати; **ашығым айтмаға** поспішаю сказати *СБ*; **ашхыйым** поспішаю *Г*, *К*.
ашыхлых зап'ясток *Б*.
ашыхмах поспішання *СБ*, *О*.
ашыхтыр- змушувати поспішати, підганяти *У*.
ашыхтырт- *спон*. *О*.
ашыхыш поспіх, поспішність, поспішливість *О*.

Б

баа ціна, вартість; **шу Тиблизин тӳтʻаннары бир баайа чыхмыш** численні крамниці Тифліса відчинилися для продажу *СК*; **баайа чыхар-** виставляти на продаж *СК*; *пор.* **баға**, **паа**, **паға**.

баалы дорогий, цінний *СГ*, *СК*.

баар I весна *ВН*, *СБ*, *У*, *К*, *СГ*; **баар ачыл-** наставати весні *СБ*; *пор.* **баари**, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.

баар II запашна олія *[Кб.]*.

баари весна *О*, *К*, *пор.* **баар**...

бааридэтʻи весняний *О*, *К*.

баариле- проводити весну, жити весною в певному місці *О*, *К*.

баарилик на весну *О*.

баарь весна *ВН*, *Б*, *К*; **баарь ачыл-** наставати весні *Б*; **баарьлер ачылыр** настануть весняні дні *К*; **баарьдэ** весною, навесні *ВН*, *СМ*, *У*; **баарьдʻерек** до весни *У*; *пор.* **баар** I, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.

Баатыр *село* Богатир *Б*, *У*.

баатырлы мешканець Богатиря *Б*, *У*; *пор.* **бағатырлы**.

баба батько, дід, стара, поважна людина *Б*, *О*; **бизим бабаларымыз** наші батьки *П*, *НМ*; **бабален нене** батько з матір'ю *Б*; **бӳйӳк баба** дід *Г*; **падшах баба** /**баба падшах** *Г*; **падышах баба** *СБ* цар-батенько; **Хуртос баба** отець Христос *СБ*; **хыстан баба** хрещений батько *СК*; **бабан артна** *лайл.* твоєму батькові в задницю *НБЄ*.

баба-ана батьки *СМ*, *Г*, *М*.

баба-нене батько-мати, батьки *СБ*, *СМ*, *Б*, *СГС*; **а бизим бабанене йох эди, этʻимизин да** а в нас батьків не було, в обох *У*.

бабалы який має батька *О*, *К*.

бабалых становище батька, заміть батька, батьківство, шанобливе звертання до старшої людини; **селам, бабалых-аналых** здрастуйте, батьку-мати *Г*.

бабасыз без батька, безбатченко.

бабе батько *[ВН-СК]*; *див.* **баба**.

баби батько *[ВН*, *СБ]*; **бабим** мій тату *СБ*; *див.* **баба**.

бабу бабуся, бабця, бабка, повитуха, ворожка *СМ*, *Б*, *У*, *К*.

бабулух заняття повитухи *О*, *К*.

бабуч черевики *СК*; **сары бабуч** жовті черевики *СК*; *пор.* **папуч**.

бав (**баву**) зав'язка, перевесло, мотузка, поворозка, ремінець, шнурок, в'язка, в'язанка, пук, вінок, вузол, коса *ВН-У*; **чарых баву** поворозка до постолів *СМ*; **соған баву** вінок цибулі *СБ*; **сач бавлары ӧр-** заплітати коси *ВН*; **хундах бав** повивач *СБФ*; *пор.* **баҕ**.

бавла- в'язати, зав'язувати, обв'язувати, перев'язувати, прив'язувати *СБ*; *пор.* **бағла-**, **байла-**, **байле-**, **байля-**, **бейле-**, **бийле-**.

бавлан- бути зав'язаним, зв'язаним, перев'язаним *СБФ*.

бавлат- зв'язувати, перев'язувати, прив'язувати *СБФ*.

бавур печінка, серце, нутро *[У*, *К]*; **йанды баврум** я змучився *[У*, *К]*; **бавуруна дашлер бағленсин** хай він витримає *[К]*; *пор.* **бағыр** I.

баҕ I зав'язка, перевесло, поворозка, стрічка, шнурок *Г-СГ*; *пор.* **бав**.

баҕ II виноградник, сад *Г-СК*.

баҕ- дивитися, доглядати, дбати, виховувати *О*; *див.* **бах-**.

баға ціна, вартість *ВН*, *СБ*; **он кӱмӱш бағасы** його ціна десять карбованців, гривень *СБФ*; *пор.* **баа**, **паа**, **паға**.

бағалан- дорожчати *СБ*.

бағалы дорогий, коштовний, з високою ціною *ВН*, *СБ*; **меним көпегим сендэн бағалыдыр** мій пес є дорожчим за тебе *ВН*; **бағалы йӱзӱк** дорога обручка, дорогий перстень *СБФ*.

бағалых дорожнеча *СБ*.

бағасыз безцінний *СБ*.

бағатыр богатир, велетень *СГ*; **бағатыр йухусу** богатирський сон *СГ*.

Бағатыр *село* Богатир *У*.

бағатырлы мешканець Богатиря *У*; *пор.* **баатырлы**.

бағдыр- дати доглядати, показувати лікареві *О*, *К*; *див.* **бах-**.

бағдырт- *спон.* *О*, *К*.

бағла- в'язати, зв'язувати, прив'язувати, затримувати, не пущати *[СБ, Б]*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **хара платох бағлайсыңыз** ви пов'язуєте чорну хустку *СЛ*; *пор.* **бавла-**, **байла-**, **байле-**, **байля-**, **бейле-**, **бийле-**.

бағлама зв'язаний, в'язка, зв'язка; **пийитин бағламасы** слова для зв'язування в пісні *Кам*.

бағлан- бути зв'язаним, пов'язаним, прив'язаним, прив'язатися, зав'язуватися *[ВН-П]*, *Г-СК*.

бағлат- *спон.* *[Б]*, *Г-СК*.

бағле- прив'язувати *[СБ, Г, СЛ, СК]*; **ғарип бабам бағырына дашлер бағлесин** нехай підтримають мого нещасного батька — нехай прив'яжуть каміння йому до печінки, до серця *[Г]*.

Бағлер *прізв.*

бағлен- бути прив'язаним *[П, К]*.

бағлер багатії *[Б]*; *див.* **бай**.

бағлет- дати зв'язати *[СК]*.

бағлы зав'язаний, прив'язаний *[У]*, *Г-СК*, *[Кб.]*; залежний *НКД*, *СГС*; **элим бағлы** руки в мене зв'язані *Г*; **бағлы хал-** лишатися зв'язаним, бути затриманим, непрощеним *[Кб.]*.

бағлых (-ғы) зв'язаність, зав'язаність *[У]*; **башым йаре бағлығым** моя голова зав'язана (обов'язком) перед коханою *[У]*.

Бағмет *прізв.*

бағры *див.* **бағыр**.

бағрыр кричить *[СМ]*; *див.* **бағыр-**.

бағрыш- кричати разом *Г-СК*.

бағыв догляд, турбота, піклування, дбання *О*.

бағывсызлых бездоглядність *О*; безнадійність, ненадійність *О*.

бағыҗы доглядач, опікун *Г-СК*; ворожбит, ворожка *О*.

бағыл- виглядати, задивлятися, могти дивитися, бути доглядуваним *СМ*, *СЛ*.

бағылмыш зав'язаний *[ВН]*; **җирен тайның тизгини көпчек башха сарылмыш/бағылмыш** віжки гнідого намоталися на маточину колеса *[ВН]*; *див.* **бағылы**, **эмиш**.

бағылы прив'язаний, на прив'язі *[СБ]*.

бағым догляд *О*.

бағымлы який має добрий догляд, доглянутий, угодований, випестуваний *О*.

бағымсызлых бездоглядність *О*.

бағын- бути догляданим, пестуваним, поміченим *ВН*, *СБ*, *О*.

бағындыр- дати доглядати *О*.

бағындырт- *спон.* *О*.

бағынлы доглянутий *О*.

бағыныл- бути догляданим *О*.

бағыр (бағры) I печінка, груди, серце, черево *[СБ, У-СЛ, СГ, СК]*; **йанды бағрымын көшеси** я глибоко страждаю *[У]*; **йанды да бағрымыз отлар д'ибик** наші душі спопеліли *[СК]*; **йахты бағрымы** вона спалила мою душу *[Г]*; **бағрымы мызрахлар** про-

бивають списом мої груди *[Г]*; **бағырына ташлер/дашлер бағлесин** хай прив'яжуть каміння йому на серце — допоможуть йому витримати *[СБ, СК/СГ]*; **йылан бағырынен, хуш ханатынен д'емейен йерлере сен д'ельгенсин** ти прийшов туди, куди змії не доповзають на череві, куди птахи не залітають на крилах *[СГ]*; *пор.* **бавур**.

бағыр II мідь *ВН*; *пор.* **бахыр**.

бағыр- (**бағрый, бағрыр**) кричати, гукати *СМ-У, СЛ, СГ-СК*; **турна бағырый** журавлі кричать *СМ*.

Бағырбаш *прізв.*

бағыш 1. жертва *СБ*; **бағыш т'етир-** приносити жертву *БК, СЛ*. 2. дар, подарунок, підношення *О*; **бағыш эт-** дарувати, прощати, пробачати *О*.

бағышла- дарувати, заповідати, розпоряджатися, прощати, пробачати *О, Г, СЛ, М*; **суч бағышла-** прощати провину *СЛ*.

бағышлав посвята, призначення, прощення, вибачення *О*.

бағышлан- бути подарованим, вибаченим *О*.

бағышландыр- присвячувати, призначати *О*.

бағышландырт- *спон. О*.

бағышлат- дарувати, жертвувати *О*.

бағышлаттыр- *спон. О*.

бағышлы дарований *О*.

бағышлых річ на подарунок *О*.

бадышах цар *[М]*; *див.* **падышах**.

бадэ вино *[У, СГ]*; **бадэ шишеси** пляшка вина *[СГ]*.

бадэм мигдаль.

бадэху після, потім, згодом; **бадэху/батэху сора** відтак, після того *[Г]*.

Баенко *прізв.*; *див.* **бай**.

бажа димар *СМ, Г, СК*; **тўтўнў чыхсын бажадан** нехай дим від нього вийде через димар *СК*.

бажанах свояк *СБ-Б, К*.

бажанахлых свояцтво *О*.

бажах стегно, окіст, окорок *ВН, СБ, СМ-Г*; гомілка *О*; **арт бажах** заднє стегно *СМ*.

бажахлы довгоногий, з довгими стегнами *О*.

бажу молодша сестра *[Г, СЛ]*; **бажум** моя молодша сестра.

бажы молодша сестра *[Г, СК]*.

базар I базар, ринок; **чарше базары** критий ринок *У*; **т'ёр базарға бармаз, т'ёрсўз да базар болмаз** *СБА*, **дэли базарға бармай, базар дэлисиз болмай** сліпий/дурень на базар не ходить, але й базар без сліпого / без дурня не буває *СБФ*.

базар II неділя; **базар кўнў/гўнў** неділя *ВН-К, [СГ-СК, Кб.]* / *СГ-СК*; *див.* **базарэртэ(си)**.

базаржы хто ходить на базар, базарянин; урядник на базарі *О*.

базарйан купець *[М]*.

базаркўн неділя *ВН-У*; **базаркўнниң баласы базартэ дэ аны истэй** дитина, що (скуштувала утіх) у неділю, хоче того самого й у понеділок *СБЧ*.

базаркўнлў недільний *ВН*.

базарла- йти на базар, базарувати.

базарлаш- торгуватися *О, СЛ, К*.

базарлаштыр- дати торгуватися, посилати на базар *О, К*.

базарлы який має базар, із базаром *О, К*.

базарлых I торгування, базарювання, базарні стосунки, призначений для базару, на продаж; **базарлых эт-** торгуватися *К*.

базарлых II у неділю, на неділю.

базарлыхсыз без торгування, не торгуючись *СЛ*.

базартэ *СБ, Б, К*, **базартэси** *Г-К*, **базарэртэ** *ВН, НМ, БТ, У, К*, **базарэртэси** *О, [Г], К* понеділок.

баздырйан купець *СБ, П, У, К*.

бази певний *[Г]*; **базилери** деякі з них *[Г]*; *пор.* **базы**.
базирг'ан купець *У*.
базирг'анных купецтво, заняття купця *[Г]*.
базирд'ан купець *ВН*, *Г-СК*; **базирд'ан башы** отаман купців, голова каравану *СК*.
Базирд'ан *прізв*.
базирйан купець *СБ*.
базлаш- миритися *СБФ*.
базы дехто, деякі *[Г, М]*; **базылары** декотрі них *[М]*; **базысы** декотрі з них *[Г]*; *пор.* **бази**.
базыдырйан купець *Б*.
базыл- непритомніти ? *[Г]*: **Түркмен хызы базылыйор** [<**байылыйор**?] дочка Туркмена непритомніє, втрачає свідомість (?) *[Г]*.
базыржан купець *ВН*.
баир *[ВН]*, *Г*, *СЛ*, **баирь** *Г* весна; **баир ачыл-** наступати весні *СЛ*; *пор.* **баар** I, **баарь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.
бай багатий, багатій, багач, поміщик; **бай — бек зенд'ин адам** бай — дуже багата людина *П*.
байа: **т'имиси байада бўйўктўр, т'имиси кичиктир** декотрі з них (з ангелів) особливо великі, декотрі малі *[Г]*.
Бай-Аврам *прізв*.
байағы давній *[Г]*.
байар багатій, поміщик *У*, *К*.
байат старий, несвіжий, черствий *СБ*, *БТ*, *К*, *СГС*; **байат ökмек** черствий хліб *БТ*; **байат сала** старе сало *К*.
байатла- втрачати свіжість, старіти, черствіти *О*, *К*.
байатлан- робитися несвіжим, старим, черствіти *О*, *К*.
байатлат- робити старим, несвіжим, черствим *О*, *К*.
байатсыра- старіти — про сало, черствіти *СМ*.
байғуш 1. сирота, безпритульний, беззахисний *У*. 2. *орн*. дрімлюга, сплюшка *О*.
байдаравалы із Байдарави *[М]*.
байил- втрачати свідомість, непритомніти *СБФ*; *пор.* **байыл-**.
байир весна *У*; *пор.* **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.
байка байка, байковий *ВН*.
байла- в'язати, зав'язувати, зв'язувати, прив'язувати, перев'язувати *П*, *Б*, *О*; *пор.* **бавла-**, **бағла-**, **байле-**, **байля-**, **бейле-**, **бийле-**.
байлав вузол *СМ*, зв'язка, в'язка *О*; **байлав йериндэн йўзўльдў** де було зв'язано, там і порвалося, розпустилося *СМ*.
байлавлы зав'язаний, зв'язаний, прив'язаний *О*.
байлам пук, в'язанка, пучок *О*.
байлан- бути прив'язаним, зв'язаним, перев'язаним *О*, *СЛ*, зв'язуватся, прив'язуватися *О*; **авзу бек байланған** уміє тримати язика за зубами, рот міцно зав'язаний *О*.
байлат- *спон*. *О*.
байлаттыр- *спон*. *О*.
байлаттырт- *спон*. *О*.
байлаш- зв'язуватися один з одним, зв'язувати один одного *О*.
байлаштыр- *спон*. *О*.
байле- зв'язувати, в'язати *[СБ]*; *пор.* **бавла-**, **бағла-**, **байла-**, **байля-**, **бейле-**, **бийле-**.
байли зв'язаний, прив'язаний *СМ-У*, *К*.
байлип т'итти він втратив свідомість *СГ*; *див.* **байыл-**.
байлих багатство *Б*, *К*, *СГ*; **бахча байлих** дари саду *Б*; *пор.* **байлых** II, **майлых**.
байлы зав'язаний, зв'язаний, перев'язаний *П*, *О*.
байлых I багатство *СБ*; **бахча байлых — бир айлых** дари саду —

на один місяць *СБЧ*; *пор.* **байлих**, **майлых**.

байлых II зв'язаний *К*.

байлыхлы зав'язаний, зв'язаний, перев'язаний, з зав'язкою *О*.

байлыхсыз незв'язаний, без вірьовки, зав'язки *О*.

байля- в'язати, зв'язувати, пов'язувати *П-К*; **байляйляр бойнундан йиплен** його прив'язують за шию вірьовкою *Б*; **байаз платох та байлямадым башыма** навіть білою хусткою я не запиналася *Б*; *пор.* **бавла-**, **бағла-**, **байла-**, **байле-**, **бейле-**, **бийле-**.

байлям пук, зв'язка, пучок *К*.

байлян- бути зав'язаним, прив'язаним *СБ-К*, *СК*; **пошу байлян-** запинатися хусткою, пов'язувати хустку на себе *К*; **олар меним бар эди алдына бир чувал бўтўнчўк байлянмаған** раніше їх у мене було цілий незазв'язаний чувал *ВН*; **көзўм, байлян** зав'яжіться, мої очі *СБЧ*.

байляндыр- пов'язати на когось хустку *К*.

байляндырт- *спон. К*.

байляныл- бути зв'язаним *К*.

байляныш- *вз. К*.

байляныштыр- *спон. К*.

байлянышты́рт- *спон. К*.

байляш- *сп.-вз. К*.

байрам свято *К*; Пасха *К*, *М*; *пор.* **барйам**.

байтал молода кобила, що ще не мала лошати.

байталбаш дурний — кобилоголовий *К*.

байталлан- мати охоту — про кобилу *К*.

байыл ремінь, пас *О*.

байыл- (**байлый**, **байлий**) непритомніти, втрачати свідомість, мліти, умлівати *СБ*, *О*, *Г-СК*; діставати насолоду, відчувати млость, бути в захваті, екстазі *О*; **бала байылды халды** дитина знепритомніла *К*; *пор.* **байил-**.

байылт- *спон. О*, *К*.

байылыш- *сп.-вз. О*, *К*.

байылыштыр- *спон. О*, *К*.

байыр весна *ВН*, *Г-СК*; *пор.* **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.

бак- дивитися *[М]*; *пор.* **бах-**.

бакмез патока з кавуна *ВН*; *пор.* **бекмез**, **бекмес**, **бетмез**, **бетмес**.

бакчи сад *[СБ]*; *пор.* **бахча**, **бахче**, **бахчи**, **бахчы**.

бал мед; **солах балы** стільниковий, щільниковий мед *Г*; **ав(у)зуңа бал босун** спасибі тобі на доброму слові, *букв.* мед тобі на уста *СБЧ*, *СМ*; **онун ағызындан бал ахай** він дуже красномовний — з його уст тече мед *К*; **бал тутхан бармағын йалай** *СБЧ*, *П*, **бал тутан адам пармаыны/пармағын йалай** *СЛ/СГ* людина, що має справу з медом, облизує пальці; **бал хырх-** качати мед *Г*, *К*; **бал питэсиинен** мед із коржами *[Кб.]*; **балаңның баласы балдан да татлы** онуки — діти твоїх дітей — для тебе солодші за мед *СБФ*.

бала дитина; **баллар** діти *ВН*; **эт′и баллары бар** у нього двоє дітей *П*; **бала бахан хары** нянька *НКД*, *СГС*; **болажах бала боғундан бельли** *СБА*, **олажах бала бохундан бельли** *СГ* дитину, якою вона буде, видно по її гімну; **донуз/доңуз бала** *СБ/К* порося; **йитолунун баласы** сучий син *Г*; **оғлан бала** хлопець *Г*; **сколя бала** школяр *Б*; **хозу бала** ягня *У*; **эр бала** хлопець *Б*; **бала ахылы тут-** поводити себе, як дитина *Б*; **бала ахылына болма** не будь дитиною *СБЧ*.

балабалла- збільшувати *НБЄ*.

балабаллан- більшати, рости *СБ*; *див.* **балабан**.
балабан великий; **бӱгӱн балабан йорту — хуш уйасына бармай** сьогодні велике свято — птахи не летять до своїх гнізд *СБЧ*; **балабан ӧкмек** велика хлібина, коровай *Б*; **балабан тайфа** велика родина *СБФ*; **балабан хуш** великий птах *СМ*; **балабан эв** велика хата, будинок *ВН*, *СК*.
Балабан *прізв.*
балабанлан- більшати, ставати великим, рости, виростати *СБФ*.
балабанлат- робити великим *О*.
балабанлых висота, зріст *О*.
балабаннан- більшати, ставати великим, рости *К*, *СГ*.
балабаннат- вирощувати *К*.
балабанных висота, зріст *К*.
балабанчых величенький, більшенький *СГС*.
балавуз віск *СБ*, *НМ*, *Г*, *К*, *М*; **балавуз чырах** воскова свічка *СБФ*.
балавузла- вощити *О*, *К*.
балавузлат- дати вощити *О*, *К*.
балавузлаттыр- *спон.* *О*, *К*.
балавузлаш- *сп.* *О*.
балавузлаштыр- *спон.* *О*.
балавузлу вощений *О*, *К*.
балажас *К*, **балажасына** по-дитячому, наївно *К*.
балажыгаз дитя, дитинка *Г*.
балажых дитя, дитинка *СМ*, *Б*, *СЛ*, *СК*; **балажыым** дитинко моя *К*.
балалы з дитиною, дитям.
балалых 1. дитинство; **балалыхтан** із дитинства *Г*. 2. наївність.
баламух 1. куліш із протертого прокислого пшона *НБЄ*. 2. *бот.* блекота *СБ*.
баласыз 1. бездітний; **баласыз йисан** бездітна людина *СБ*. 2. яловий, без приплоду — про дрібну худобу, свиней *К*.
баласызлых бездітність.
балах 1. холоша *ВН-Б*, *К*. 2. кроква — одна з пари *СБ*.
балахлы з (широкими) холошами; **балахлы шалвар** штани з широкими холошами *БК*.
бала-чала дітлахи *ВН-П*, *БТ*, *К*; **балам-чалам** дітоньки мої *П*.
балачых дитинка *СБФ*.
балгам слиз, мокротиння, харкотиння *О*; *пор.* **балхам**.
балгамлы зі слизом *О*.
балдыз сестра жінки, своячка.
балдыр литка *СБ*, *О*, *К*, гомілка *СБ*, *Г-СГ*, стегно *СМ*; **балдыр т'емиги** гомілкова кістка *К*.
балдыр-булдур *насл.* *бурчання*, *мурмотіння*, *буркотіння* *О*.
балдырган *бот.* борщівник *О*; болиголов, свистуля *СМ*.
балдырлы товстоногий, із товстими литками *О*, *К*.
бале дитина *[СБ]*; *див.* **бала**.
балӂы бджоляр, бджільник, збирач меду *О*, *К*.
Балӂы *прізв.*
балӂылых бджільництво, заняття збирача меду *О*, *К*.
Бали *прізв.*
балийе *дав.* *в.* дитині *[СБ]*; *див.* **бала**.
Балиоз *прізв.* титул європейських купців та консулів *О*.
Балка *прізв.*
балла- приводити потомство, котитися *НБЄ*, *СБ*, *О*, *НКД*; **кучук баллады** собака привела щенят *НБЄ*; **мышых баллады** кішка окотилася *НБЄ*.
баллан- I наливатися медом, розтікатися медом *Б*, *У*, *К*, *СК*.
баллан- II дитинитися, впадати в дитинство *Б*; *див.* **бала**.
балландыр- підсолоджувати медом *О*, *К*.
балландырт- *спон.* *О*, *К*.
баллар діти; *див.* **бала**.
баллат- I підсолоджувати медом.

баллат- II викликати окіт *О*, *К*.
баллы з медом, на медові, медовий *СМ*; **баллы пряник** медовик, медовий пряник *СБФ*; **баллы рахы** мед, медовуха, медова горілка *М*.
баллы який має дітей, кітна, жереба *О*; *див*. **балалы**.
балма: **балма подушка** червона пухова подушка з тику *ВН*, *Б*, *У*.
балма-хызыл яскраво-червоний *ВН*.
балсепет вулик *Г*, *К*.
балта сокира; **балта сап(ы/у)** сокирище, ручка сокири; **тэзек т'есен балта** сокира різати кізяк *К*; **балта хах-** ударяти сокирою *Б*; **балтайы таша ур-** нарватися на належний опір — ударити сокирою об камінь *Г*; **ишлеген балта хапу артына йаты(й)** робоча сокира лежить за дверима — скільки не працюй, ніхто не пошанує *СБФ*, *СБЧ*.
балтажы майстер, що виготовляє сокири, працює сокирою, дроворуб, лісоруб, тесля.
балтала- рубати, виламувати сокирою.
балталат- *спон*. *О*, *К*.
балталаттыр- *спон*. *О*, *К*.
балталаш- битися на сокирах.
балталаштыр- *спон*. *О*, *К*.
балталы 1. із сокирою *О*, *К*. 2. *карт*. валет *СМ*, *Г*, *К*.
балтамур *бот*. солодка, солодковий корінь *О*, *Г*, *К*.
балхам слиз, мокротиння, харкотиння *К*; *пор*. **балгам**.
Балхудэре *прізв*.
балхурт бджола *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *НКД*; трутень *СБФ*; **балхурт йарын тишлежек — бүгүн хорхай** бджола укусить завтра, а він боїться сьогодні *НМ*.
балхуртсепет вулик *НБЄ*, *У*, *К*.
балхуртчибин бджола *НБЄ*.
балчам щітка на нозі коня позаду над копитом *К*.
балчибин бджола *СБФ*, *Г*, *СГС*.
балчых глина, рідка глина, багно, болото, мул, глиняний розчин *ВН-У*; сльота *СБФ*; **балчых чине баттым** я загруз у багні *Б*; **балчых ур-** обкидати, обмазувати глиною *СБ*; **балчыхтан т'ерпич т'ес-** робити саман із глини *СБФ*; **сары балчых** жовта (вогнетривка) глина *СБ*; **хара балчых** сіра, звичайна глина *П*; **хызыл балчых** червона глина *ВН*.
балчыхла- забруднити глиною, багном, втоптати, виробити в багно *О*, *СМ*.
балчыхлан- вимазатися глиною, виробитися в багно *СБ*, *О*.
балчыхлат- *спон*. *О*.
балчыхлаттыр- *спон*. *О*.
балчыхлы у глині, обмазаний глиною, у болоті, багні, заболочений, багнистий, замулений *СБ*, *П*, *О*; **балчыхлы йол** багниста, грузька, заболочена дорога *СБ*; **балчыхлы чызмалар** заболочені чоботи *НБЄ*.
балчых-чамур суцільне болото, багно *К*.
бал-шет'ер мед і цукор, солодощі; **бал-шет'ер йанахлары** в неї щоки солоденькі *ВН*; **бал-шет'ер йедиклер(и) осун** смачного, хай їжа смакує їм, як мед і цукор *У*; **балдан да шет'ердэн татлы** солодше за мед і цукор *П*.
балык риба *[М]*; *див*. **балых**.
балых риба; **бир көз бе балых** риба з одним оком — про камбалу *НМ*; **балых кебабы** шашлик із риби *[Кб.]*; **балых май** риб'ячий жир *О*; **балых тут-** ловити рибу *О*, *У*; **балыхка т'ет-** піти по рибу *СМ*; **балых баштан сасый / башындан чўрўр** риба гниє з голови *НБЄ/О*.

Балыхлава Балаклава *СМ*.
балыхлы рибний, із рибою *О*, *К*.
балыхчы рибалка, рибівник.
Балыхчы *прізв*.
балыхчылых рибальство, рибівництво.
бам-башха зовсім інакший, цілковито інший *СБФ*.
бана *дав. в. займ*. **бен** мені *[ВН-СК, Кб.]*; **бана д′ийдирсе д′ерек** напевно, одягатиме на мене *[СК]*; *пор*. **баңа**, **маа**, **маңа**, *див*. **бен**.
бант бантина *СМ*.
баңа *дав. в. займ*. **бен** мені *[Б, У, М]*; *пор*. **бана**, **маа**, **маңа**, *див*. **бен**.
бап розділ, частина, глава, параграф *[Г]*.
бапий качка *СГС*; *див*. **папий**.
баптизма хрещення *О*; **баптизма эт-** хрестити *О*; *пор*. **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фетиз**, **фитиз**, **Фота**, **фотис**, **фтиз**.
баптизмалы хрещений *О*.
баптизмасыз нехрещений *О*.
бар I є *ВН-У*; **йа не бар саңа?** а що в тебе нового? *Б*; **телефон бар сеэң?** у тебе є телефон? *СБ*; **бар ны у мында?** чи він тут? *СБФ*; **бар йисан — йисанлыгы бар, бар йисан — йисанлыгы йох** є люди, яким властива людяність, а є люди, у котрих людяності немає *ВН*; **бизим бар ӱч балам** у нас троє дітей *П*; **бек хуваты бар атның айахха, артна** у коня велика сила в ногах, ззаду *СБ*; **авузу бар, тили йох** у нього рот є, а язика немає *П*; **барын да башыма йазғанда бу-ну да айахларыма йазған** коли все було записано на мою голову, це було записано на мої ноги *СБЧ*; **бар эди** був колись, було колись *ВН*, *У*; **меэм эт′и алтын хадэм бар эди** у мене було два золотих келихи *Б*; **бар эт′ен** був собі *СБ*, *П*; **бир заманда бар эт′ен бир адам** був собі колись один чоловік *Б*; **бар эт-** створювати *О*.
бар II весна *У*; *пор*. **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бары** I, **барь**, **бейер**, **бейир**.
бар- (**барым** піду *Б*; **барый** *СМ*, *Б*, *У*, **барий** *СБ*, *П* іде; **бармамыз** ми не ходимо *Б*; **барыр** піде) піти, підходити, іти в певному напрямку, доходити *ВН-У*; **барый о ашых та, урулуй Ашых Ғарипнин тӱт′ан(ы)нын көшесне** покотилася та бабка й ударилася в ріг крамниці Ашиха Гаріба *Б*; **о ат йанна бири дэ барамай** до того коня близько ніхто не може підійти *Б*; **йахында бардым — бал** підійшов я ближче — мед *СБА*; **барыйляр сколяға** вони ходять до школи *П*; **суға барып сусуз хайтый** пішовши по воду, приходить без води *СБЧ*; **тӱт′анға бар-** піти до крамниці *Б*; **көпек уйаға барған** собака поліз до кубла *НМ*; **хайда бардың, хайдан т′ельдиң?** де ти ходив, звідки прийшов? *Б*; **барып т′ель-** сходити, з'їздити; **армияға барып т′ельлер** вони сходили до війська *Б*; **хайда барып т′ельдиң?** куди ти ходив/їздив? *Б*; **барый т′етрий шаннысын** їде, привозить свою наречену *У*; ◇ **она бармай** йому не доходить *СМ*; **айтмаға тилим бармай** у мене язик не повертається сказати *О*; **бардым фархына** до мене дійшло, я здогадався *ВН*.
барабар поряд, поруч, разом, спільно *СБ-СК*; на одному рівні *О*; **алый барабар атларын, брычкасын** бере з собою його коней, воза *П*; **барабар шле-** працювати разом *СМ*; **олар бле барабар**

бахшалары да чабай разом із ними біжать і інші *СМ*; **олар-нен барабар** разом із ними *Г*; **оннен барабар** з нею разом *М*; **халхле барабар** разом із людьми *Б*; **алайым хызхардашым барабарма** я візьму з собою свою молодшу сестру *Б*; **алсын мисафирин барабарна** нехай візьме з собою свого гостя *Б*; **барабарыныза т′итэрим** піду з вами разом *[Г]*.

барабарла- робити рівним, однаковим, прирівнювати *О*, *К*; спаровувати, ставити в пару *К*.

барабарлат- *спон*. *О*, *К*.

барабарлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

барабарлаш- рівнятися один до одного *О*, *К*.

барабарлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

барабарлых рівність *О*, *К*; спільність *К*.

Барабаш *прізв*.; *див*. **барах, баш**.

баразна борозна *СМ*, *Б*, *СЛ*.

Баранов/Хочхар *прізв*.

барах (-ғы) кудлатий, волохатий, кошлатий *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.

барахлат- робити волохатим, куйовдити, кошлатити. *О*.

барахлаттыр- *спон*. *О*.

барахлаш- ставати кудлатим, куйовдитися, кошлатитися *О*.

барахлаштыр- *спон*. *О*.

Барахол *прізв*.

бараш вівця *О*.

бараш-бараш *вигук для підкликання овець* биря-биря *О*.

Барбар *прізв*.

бардажых горщичок *Г*.

бардах (-ғы) глиняний горщик, глечик, макітра; **топрах бардах** глиняний горщик *К*.

бардачых горщичок *СГС*, *М*.

бардыр- дати піти, змусити відвідати, послати *ВН-У*.

бардырт- *спон*. *О*.

баре(м) хоча, хоч би, принаймні *ВН*, *О*, *Б*, *К*, навіть *[Г]*; **барем о т′емегей эди** краще б він не приходив *ВН*; **барем бен дэ йох олайдым йалан дүнянын йүзүндэн** хоч би вже я щез із цього брехливого світу *Б*; **барем, сөзнү бир этип сени йендиме алайым** хоч би нам домовитися, аби мені взяти тебе (заміж) *Б*.

баридүньйа тлінний світ *НМ-У*, *К*, *СК*; **баридүньйам, не дар олдун башыма** тлінний світе, до чого тісним ти став для мене *СК*; *пор*. **варедүньйа**, **паридүньйа**, **фаныдүньйа**, **фаридүньйа**.

барйам свято, Великдень, Пасха, Новий рік *У*; **Барйам хырхы** — сороковий день Пасхи — Вознесіння Господнє *Г*; **Бүйүк барйам** Великдень *СБ*, *Г*, *К*, *СГ*; **Петро-Павло барйамы** свято Петра й Павла *Г*; **Хртоз барйам** Різдво Христове *Г*; **барйам эт-** святкувати *СБ*, *О*; **йылда үч барйам олмаз мы?** хіба не три свята буває щороку? *Г*; **йа дүгүне варийлярды, йа барйам д′езийлерди — Ғнат Фёдорович сөлий** чи ходили на весілля, чи яке свято святкували — Гнат Федорович співає *СК*; **барйам т′ечкен сора / д′ечкен сон хынайы көтне чал** після того, як свято минуло, намазуй хною собі задницю *К/СГ*.

барйамла- святкувати *О*, *К*.

барйамлат- дати святкувати *О*, *К*.

барйамлаш- вітати один одного зі святом *О*, *К*.

барйамлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

барйамлых *ВН-СМ*, **барйамных** *Б-СК* на свято; **барйамных азирлен-** готуватися до свята *СГ*.

барйах прапор, корогва.

барйох мабуть, напевно, звичайно, усе-таки *СМ*, *Б*, *У*; **о торнум барйох** він усе-таки мій онук *НМ*; **о энди сексен бешке бар-**

йох йому, напевно, вже вісімдесят п'ять *СБ*; *пор.* **барох**.
барка барок *СБ*, *Б*, *У*, *Г*; **бир холлу/эльли барка** одинарний барок *СБ*, *Б* / *У*, *Г*.
барлы багатий, заможний, маєтний *О*.
барлых майно, маєтність, багатство, статок *ВН-У*.
бармах (-ғы) палець, ріжок, зубець *СБ*, *П*, *СК*; **баш бармах** великий палець *СБФ*; **бўйўк бармах** вказівний палець *П*; **кичне бармах** мізинець *СБФ*; **чельче бармах** мізинець *П*; **бармахнын чети** пучка *СБ*; **ўч бармах сенек** вила-тричата *ВН*; *пор.* **пармах**.
бармачых пальчик *СБ*.
барох мабуть *ВН*; *пор.* **барйох**.
барут порох *СГС*.
барх маєток, садиба *Г*, *СЛ*, *СК*; *див.* **эв-барх**.
бары I весна *НКД*; *пор.* **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **барь**, **бейер**, **бейир**.
бары II усі *ВН*, *СК*; **барымыз** ми всі *СК*; **барысы** вони всі *ВН*.
барыня бариня, поміщиця *СК*.
барыш 1. ходіння, хід *О*; прибуток *О*. 2. мир, примирення *СБФ*, *К*.
барыш- 1. ходити разом, ходити один до одного, сходитися *СБ*, *Б*. 2. домовлятися, миритися, прощати один одного *СБ-СК*.
барыш-кöрўш мир і злагода *О*.
барышлых примирення, прощення *СГС*.
барыштыр- мирити *О*.
барыштырт- *спон.* *О*.
барыш-тґелиш 1. ходіння туди-сюди, взаємовідвідання *СБ*. 2. дохід, прибуток *О*.
барышыл- миритися, примирюватися *К*.
барышых примирений, замирений, угамований *О*, *К*.
барышыхлых примирення *О*, *К*.
барь весна *П*; **барьдэ** повесні, весною, навесні *П*; *пор.* **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **бейер**, **бейир**.
барьйерек до весни *П*.
барьлик на весну *П*.
барьликйе на весну *П*.
бас- (**басай**) давити, тиснути, придавлювати, гнітити, ступати, наступати, топтати, витоптувати, вибивати (про град), місити, молотити, йти в наступ, нападати, захоплювати, плюндрувати, грабувати, пристрочувати; **айахларын доғур бас** ступай ногами прямо *У*; **басхан йизим** сліди, що я ступав *СБ*; **алд кўпчекниң йизине арт кўпчек дэ басай** *СБЧ*, **öгўндэтґи көпчегин йизине арт көпчек басайдыр** *СБ* заднє колесо котиться по слідові переднього колеса; **амур /хамур бас-** *Г-К*, *М/Б*, *У* місити тісто; **арман/заре бас-** молотити збіжжя; **йағмур тэмиз дэ басхан йуртумузу** дощ ущент вибив наш город *Г*; **йетмиш йедийе басты** йому пішов сімдесят сьомий рік *СК*; **ташлас хармахны — аман басай** закинеш вудку — зразу нападає *СМ*; **хойанға**: **"хач",— дий, тазыға**: **"бас",— дий** зайцеві радить тікати, хортові радить нападати *НМ*; **басты сойду душманын** напав і зарізав ворога *ВН*; **басты да сойду** притис і зарізав *СБ*; **олар эт'иси дэ бир харер — бир бирин басамайляр** вони один одного варті — один другого не переважить *К*; **тўт'анға бастлар** пограбували крамницю *НБЄ*.
басамак *[Г]*; *див.* **басамах**.
басамах поріг, сходинка, підніжок *ВН*, *НМ*, *[Г]*, *К*; ґанок *НКД*; *пор.* **босамах**.

басамахлы зі сходами, щаблями, східчастий, ступеневий *К*.
басма вибійка, ситець *ВН*, *СБ*, *К*, *СГ*, *СК*; полотно *К*.
бастоне шапка картуз з бостону *СК*.
бастыр- придавлювати, причиняти *СБ*; змушувати наступати *Б*, *СК*; пристрочувати *СГ*; **арман ташнен бастыр-** молотити збіжжя котком *К*, *СГ*; **йорған билен бастырып йабун-** щільно укриватися ковдрою *СБФ*; **бастырдым тавуғум/тавуғу кулук** *ВН*/*СГ*, **тавуғу/тавух кулук бастырдым** *СМ*/*Б*, **тавуғу бастырдым кулук** *Г* посадила я квочку на яйця.
бастырма страва із в'яленого м'яса, витриманого під гнітом *СБ*.
бастырт- *спон*. *О*.
бастырыл- бути притиснутим, придавленим, пригніченим *СЛ*; **йорғаннен örтӱнӱп бастырыл-** щільно укриватися ковдрою *К*.
басхала- гнітити, давити час від часу, придушувати, розтоптувати *СБ*, *К*.
басхыҗы нападник, грабіжник, гвалтівник.
басхыҗылых напади, грабіжництво, пограбування, грабунки.
басхын напористий, наполегливий, завзятий, заповзятий, агресивний, нападник, гвалтівник *СЛ*, *К*; скнара *О*; **т′ефим басхынмышты** у мене був пригнічений настрій *[СБ]*.
басхынла- притискати, притісняти, пригнічувати, гнітити *О*.
басхынлат- робити напористим, наполегливим, агресивним *О*.
басхынна- притискати тощо *К*.
басхынлат- робити напористим тощо *К*.
басхынных гвалт, напад, навала *К*; **басхынныхнен** гвалтом, силою, нахабно *К*.
басхыч 1. сходинка, щабель, приступка; драбина *О*; **узун басхыч** довга драбина *О*. 2. печатка *Г*, *К*; **нутурйа басхычы** проскурна печатка *Г*, *К*.
басыл- бути притиснутим, придушеним, утоптаним, утрамбованим; улягатися, спинятися *У*; молотитися, бути обмолоченим *ВН*, *П*; бути сплюндрованим *[Г]*; **аштэ аблай басылып халды** на тому припинилося *У*; **йухлап басыл-** мучитися нічними кошмарами, сновидіннями *К*.
басымчах ослінчик під ноги *О*.
басын- *пас*. *О*, *К*.
басындыр- дати змогу відбирати, вимагати *О*, *К*.
басындырт- *спон*. *О*, *К*.
басынчах ослінчик під ноги *К*.
басых притиснутий, пригнічений, придушений, плескатий *О*, *К*.
бат- 1. загрузати, вгрузати, залазити, провалюватися, занурюватися, тонути; протикати, втикатися *ВН*; потрапляти в неприємну ситуацію, зазнавати нещастя, лиха, неприємностей *К*, *СГ*; заходити (про сонце, місяць); **балчых чине/сувче баттым** я загруз у болоті / занурився у воду *Б*; **инелери баш(ы)на батмаз** заколки не застромляться їй у голову *ВН*; **кӱн батты** сонце зайшло *СБ*; **көпек батай хазана, сайляй ашай этлери** собака залазить до казана, вибирає й жере м'ясо *Г*; **дэртлере баттым** я зажурився, поринув у журбу *Г*; **йухуйа батмышсын** ти поринув у глибокий сон *Г*. 2. наважуватися, зважуватися, насмілюватися, дерзати; **батмайым айтмайа** я не зважуюся сказати *К*; **т′елинд′е батмай айтмаға** вона не зважується сказати невістці *У*. 3. зникати, щезати, пропадати, ховатися *СБ*,

О, *К*; **папийлеримиз батты** наші качки зникли, пропали *СБФ*.

батах (**-ғы**) болото, драговина, драговиння, багно, баговина, грязь, грязюка *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.

батахла- бруднити багном, заболочувати, закаляти *О*, *К*.

батахлан- бруднитися, вимазуватися, закалятися *О*, *К*.

батахлат- вимазувати в багно, закаляти *О*, *К*.

батахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

батахлаш- вимазувати одне одного багном *О*, *К*.

батахлы брудний, замазаний, закаляний, вимазаний, багнистий, драговинний.

батахлых заболочене місце, драговина, болото, баговиння; **бек батахлых** дуже багнистий *СГС*.

батинки черевики *СГС*.

батлых підкладне яйце *О*, *К*.

батман 1. батман — 26 пудів; **йемек-ичмек — батманнан, алыш-вериш — мысхалнан** проїдається й пропивається батманами, продається і купується золотниками *ММ*. 2. велика кількість *М*. 3. посуд для води *О*.

батмах трясовина, драговина.

батрий *див*. **батыр-**.

батрый *див*. **батыр-**.

баттыр- занурювати, вмочати *СБ*, *К*; приховувати *О*, *К*; змушувати щезати, втрачати *СБФ*.

баттырт- *спон*. *О*, *К*.

баты захід *СБ*, *Г*, *К*; **кӱн баты** захід *К*; **кӱн батыдан** із заходу *СБ*.

батыл марний, даремний, суєтний *[К]*.

батыл- бути зануреним, занурюватися *О*.

батым захід (сонця) *О*.

батыр богатир, герой, сміливець, хоробра людина; **батырлар исан** люди-богатирі *У*.

батыр- (**батрый** *П-Б*, *СЛ*, *К*; **батрий** *СБ*, *СЛ*, *СГ*, *СК*) занурювати, вмочати, умочувати, замочувати, потопляти, оздоблювати з ніг до голови; **ӧкмекни бал чине батыр-** умочати хліб у мед *СБ*; **хорозуму батырдылар** мого півня поклали до казана з головою *СМ*; **батырыйым о кӧпеги алтына да, ӧле йиберийим** оздоблю того пса золотом з ніг до голови й так відпущу *Г*.

батырлых мужність, героїзм, хоробрість, сміливість *О*.

батых впалий, увігнутий, затонулий *О*, *БК*.

батыш- *сп*. занурюватися, тонути.

батыштыр- занурювати, топити.

батэху *див*. **бадэху**.

бах- (**бағай** *СБ*; **бахайым/бағайым** *ВН*) 1. дивитися, стежити, сторожувати, виглядати, очікувати; **хана да бағайых** ану подивімося *СМ*; **баға-баға болдум баха** виглядаючи його, я зовсім втратив глузд — став жабою *СБЧ*; **бағай йалчини** очікує наймита *СБ*; **хайна, хазаным, алты ай, бах, хонағым, тохуз ай** кипи, мій казане, шість місяців, дожидайся, мій гостю, дев'ять місяців *СБА*. 2. доглядати, виховувати, дбати; **бала бах-** доглядати дитину *К*, *СГ*; **бала бахан хары** нянька *НКД*, *СГС*; **бир кӱн бӱтӱн йыл бағай** день рік годує *НБЄ*; **хоранда бах-** дбати про родину *У*; **торунларым бахтым** я доглядала своїх онуків *ВН*; **бахшасы т'етрип сени бахса** якщо хтось інший приносить і доглядає тебе *П*; **буканаң сени бахканда не кӧрӱндӱ хадэңе?** коли твоя бабуся тебе доглядала, що вона побачила в твоєму кухлі? — так тепер твоє життя і склалося *СМ*; **мал бах-** доглядати худобу *ВН*, *Б*; **о тайлярны бахтым мен** тих лошат доглядав я *Б*; **мен энди ӧзӱм**

ӧзӱмӱ бахамам тепер я вже сам себе не можу обслуговувати *У*; **жанаварны не ғадар да бахсаң, тавға кӧстий** скільки вовка не годуй, він весь час дивиться в ліс *СБФ*. 3. готувати їжу; **ахыз, бах бир парча йемек эртʼенҗе** послухай, приготуй що-небудь на сніданок дещо раніше *Г*. 4. роздивлятися, розглядати, шукати, ськати; **бах башыма** поськай у мене в голові *СМ*. 5. звертати увагу, зважати, рахуватися; **сиртʼеге бағыш кӧлекни отха урмайлар** зважаючи на блоху, сорочку в вогонь не кидають *СБЧ*; **сениң ахылыңа бахсаң, ӧзӱң дэ дэли-дувана болус** якщо слухати твоїх порад, сам здурієш і збожеволієш *СБЧ*; **тʼим саңа бахажах?** хто на тебе зважатиме? *Б*. 6. куштувати; **ағуның дамын бахмаған татлының дамын бильмез** хто не куштував смаку гіркого, не розуміє смаку солодкого *СБА*; **йейип бах-** куштувати *[Г]*; **ичсин бахсын** хай вип'є, скуштує *[Г]*.

баха жаба, ропуха; черепаха *О* (*див*. **ташбаха**); **гӧль баха** *О*, **сув баха** *СМ* водяна жаба; **йер баха** земляна жаба, ропуха *О*.

бахабоху жаб'яча ікра *БК*.

бахайапрағы *бот*. подорожник *СГ*.

бахатӧшеги *бот*. ряска *СБ*, *БК*.

бахла квасоля; **бийаз, хырмызы, чубар бахла** біла, червона, строката квасоля *Г*; **авузына бахла чыйланмай** *СБА*, **ағызна бахла сланмай** *Г* у нього в роті квасолина не розмокне — зразу розкаже кому не слід; **авузу — бахла хазан** у нього рот — казан із квасолею — весь час балакає *СБЧ*; **бахла хайнағанчах** поки квасоля звариться — дуже довго *СБФ*; *пор*. **пахла**.

Бахлажы *прізв*.

бахлалы аш квасоляна юшка *СБ*.

бахма вигляд *К*.

бахт щастя, щаслива доля *СБ*; *пор*. **бахыт**, **вакит**, **вах** I, **вахт**, **вахыт**.

бахта бавовна *СМ*.

бахтажи ворожка *НМ*.

бахтлы щасливий, вдатний *СБ*.

бахтсыз нещасний, невезучий *СБ*, *СК*.

бахтсызлых (**-ғы**) нещастя, нещасність, недоля *М*.

бахтыр- показувати, доручати, дати доглядати, чекати *Б*, *СЛ*, *К*; **этʼимнере бахтыр-** показувати лікарям *Г*; **бир йемек бахтырды** наказав приготувати обід *Г*.

бахтырт- *спон*. *О*, *К*.

бахча сад *СБ*, *Б-К*; **бахча байлых бир айлых** дари саду — на один місяць *СБЧ*; *пор*. **бакчи**, **бахче**, **бахчи**, **бахчы**.

бахчажы садівник *СБ*, *О*, *[Кб.]*.

бахчажылых садівництво *О*.

бахчалы із садом *О*.

бахчалых сад, місце з садом *СЛ*.

бахче сад *Б-Г*, *К*; **бахчечеэ** в саду *Г*; *пор*. **бакчи**, **бахча**, **бахчи**, **бахчы**.

бахчи сад *ВН*, *П*, *Б*, *У*, *СЛ-СГ*, *СК*; *пор*. **бакчи**, **бахча**, **бахче**, **бахчы**.

бахчы сад *ВН*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **бахчылара** в садах *СГС*; *пор*. **бакчи**, **бахча**, **бахче**, **бахчи**.

бахша інший, окремий; **бахша биший йох эди** іншого нічого не було *СГ*; **бахша бӧльме** інше відділення, кімната *П*; **бахша отур-** жити окремо *М*; **бахша сойу** *НМ*, *К*, **бахша тӱрлӱ** *СМ*, *Г*, *М* інакший, інакше; **бахша эзгʼи** інша мелодія *СК*; **бахшаларындан йардым тʼелий** надходить допомога від інших людей *П*; **бахшасы** хтось інший із них *СБ*, *Б*; *пор*. **башха**.

бахшы причастя *СЛ*; поздоровлення *О*; *див*. **бахшыш**.

бахшыш причастя; благодать, благословення *СМ*; дар, подарунок *[Г, М]*; підношення, хабар *О*; **бахшыш ал-** причащатися *Б*; *пор*. **бахыш** II.

бахыҗы відун, ворожбит *Г*; доглядач, наглядач *К*.

бахыл- дивитися, задивлятися, могти дивитися; **айға, күнґе бахылмаз, она бахылыр тэк** ні на місяць, ні на сонце ніхто не дивиться, задивляються тільки на нього *Б*; **ат та — айа, күне бахылый, она харшы бахылмай, о хадар гүзель ат** але й кінь — на місяць, на сонце можна дивитися, а на нього дивитися незмога, такий гарний кінь *СЛ*.

бахыл- бути догляданим, доглянутим, готованим, приготованим; **йемеклер бахылый** готуються страви *Б*, *К*, *СГ*.

бахылмахсызлых бездоглядність, занедбаність *К*.

бахымлы доглянутий *К*.

бахымсыз недогляданий, недоглянутий, занедбаний *К*.

бахын- бути спогляданим, догляданим, спостерігатися, роздивлятися, задивлятися *У*, *К*, лікуватися *Б*.

бахыр мідь *СБ-НМ*, *Г-СГ*, *СК*; **бахыр ахча** мідні гроші *П*; **бахыр хапла-** покривати міддю *К*; *пор*. **бағыр** II.

бахырҗы мідник *О*, *К*.

бахырла- покривати міддю *О*, *К*.

бахырлат- *спон*. *О*, *К*.

бахырлы оббитий міддю *[Г]*.

бахырташ малахіт *К*.

бахыт щастя *СБ*, *М*; *пор*. **бахт**, **вакит**, **вах** I, **вахт**, **вахыт**.

бахытлы щасливий *СБ*.

бахыш I погляд *К*.

бахыш II причастя *НБЄ*, *СБФ*, *К*; подарунок *СБФ*; **бахыш ал-** причащатися *НБЄ*, *СБФ*; *пор*. **бахшыш**.

бахыш- дивитися один на одного, переглядатися, перезиратися *К*.

баш 1. голова; **баш(ын) арты** задня частина голови; потилиця *СБ*; **баш тӧбеси/тӧпеси** верхня частина голови, тім'я *СБ/БТ*; **башы айляный** голова крутиться *ВН*; **башым энди авара шлей** голова в мене тепер діє погано *СБ*; **баш ас-** вішати голову, журитися *СГ*; **асай башын** він повісив голову *Б*; **астых башларымызны** ми звісили голови *Б*; **баш беласы** нещастя на голову *СБ*; **башыны тизине дэгнизько** кланятися *Г*; **баш йастыға д'ельмей** не спиться й не лежиться *СК*; **баш йазы(сы)** *О*, *БТ*, *Г*, *К*, *СК*, **баш йазых** *О* доля, рок, фатум; **эпчии дэ башым йазысы, бу да не мараз?** усе, що сталося,— від долі, а це що за хвороба? *Г*; **баш йез-** морочити голову *СБ*; **баш сағлығы** співчуття *К*; **баш ур-** бити чолом, звертатися з клопотанням *К*; **баш хойған йер** узголів'я *П*; **баш хондур-** прихиляти голову, знаходити притулок *СЛ*; **баш хош-** з'єднуватися, єднатися; **маңа баш хошсун о?** чи він зі мною з'єднається? *У*; **баш чевир-** повертати голову *Г*; **башма да д'ирмей тӱркӱлер** пісні не йдуть мені в голову *М*; **баштан ғарип, көздэн т'ӧр** головою нікчемний, очима сліпий *СБЧ*; **баштан айах** з голови до ніг; **т'ийий баштан айах сийа урбалар** одягає з голови до ніг чорний одяг *Б*; **баштан айах сийалери /харелери д'ийимишсин** ти одягнешся в чорне з голови до ніг *[Г, СЛ, СК]*; **баштан айах хумаш д'ийимиш алхы Тиблизи** народ

Тифліса з голови до ніг одягнений у шовки *[СК]*; **баштан ат-**кидати через голову *Г*; **баш-тэпен ат-** кидати сторч головою *Г*. 2. розум, глузд; **хайа баш?** де розум? *Б*. 3. волосся на голові; **ама öст′ен падышах сахалы, башы — хырхылмаа т′ерек, траш олунмаа т′ерек** але в царя відросла борода, волосся на голові, треба підстригатися, голитися *Г*. 4. вершина; **төбениң башы** вершина гори *СБФ*; **баш эниш** крутий спуск *О*. 5. головний, старший, голова, отаман; **баш чобан** головний чабан *СБ*; **бүйүгү баш эт′ен** старший з них був за головного *СЛ*; **базирд′ан башы** отаман купців *СЛ*, *СК*; **йүз башы** сотник *К*; **баш эт-** призначати за головного *М*, брати гору, долати *О*; **баш бармах/пармах** *СБ* / *НМ*, *У*, *СГ* великий палець. 6. початок, край, зачин; **көше башы** ріг вулиці; **башын тапсам** якщо знайду початок *СБ*; **масалын башы** зачин казки *СК*; **авгүстун башы бле олар т′елеҗеклер мында** на початку серпня вони приїдуть *СМ*; **башында** спершу *СБ*; **башындан** спочатку, починаючи з чого *О*, *СГ*; **о сана башындан алып чах сонунаҗаз түркӱ өгретир** він навчить тебе пісень від самого початку до самого кінця *СК*; **баштан** перше, спочатку, раніше, спершу *П*, *У*, *СЛ*, *СГ-СК*, *[Кб.]*; **баштан йалан айтхан** спершу він збрехав *П*; **баштан хоншуға чабайым** спершу побіжу до сусідів *П*; **баштан бек сайайлярмыш** раніше його дуже шанували *СК*; **баштан т′елен ат** кінь, що прибіг першим *СЛ*; **баштан баша** від краю до краю, поголівно *Б*, *К*; **җыхты аст′ер баштан баша** знищив військо до пня, розбив на голову *ВН*. 7. колос, волоть, качалка; **башлай заре баш хусмаға** пшениця починає випускати колос *П*; **хамуш башлары памухлу** волоть в очерету пухнаста *СЛ*; **боғдай башы** пшеничний колос *У*. 8. головна, головоподібна частина знаряддя; **балта башы** обух *СБ*; **тырнавучун башы, сабу** власне граблі (без держака) і держак граблів, грабильно *П*; **т′имене башы** голівка грифа *ВН*, *НМ*; **шишеэн башын ач-** відкорковувати пляшку *О*. 9. повід, налигач; **атын башы** віжка *Б*; **баву бир башха** на одному поводі вузол *СБ*; 10. штука, раз; **бир баш мал, хой** одна голова худоби, одна вівця *П*; **баша баш** так на так, раз на раз, один на один *О*; **адам башна да бир сазҗы осун** на кожного хай буде по музиканту *Г*; **бин баш хойуну вармыш о ғарибин** у того чужинця була тисяча голів овець *СК*; **эт′и бин баш хойун** дві тисячі голів овець *СЛ*; **бир тувар баш** одна голова худоби *СБ*. 11. особа, сам; **баш баша т′ит-** розійтися поодинці, кожен сам по собі *СК*; **йаш башыма** мені молодому *ВН*; **йӱзлев болуй йаш башыма** будуть дорікати мені молодому *Б*; **бағрыйляр башма** кричать на мене *М*; **бу дэртлер башма д′ельди** оці нещастя звалилися на мене *СК*; **ни аллах башыма йазған, көзлерим дэ аны көреҗек** що мені записав бог, те побачать мої очі *СБЧ*; **башыма т′етирдим бела** я накликав нещастя на свою голову *СК*; **хара күнлер башымыза т′ельди** на наші голови звалилися нещастя *[СЛ]*; **алдым башым, чыхтым-т′еттим/т′ит-**

тим ғурбет элине я зібрався й подався на чужину *Б*/*Г*; **алып башымы чыхып йитэйим**/**башымы алып д′идэйим** зберуся й піду світ за очі *СБ*/*СК*; **башыңдан айлянайым** я люблю тебе *У*; **сизиң башыңыз йаш** ви молоді *Б*; **башларына келен ишлери** їхні пригоди *[Кб.]*; **өз башна сөндӱ** згасло само собою *СЛ*; **өз башна чечиниш эт-** жити самостійно *СЛ*; **өзӱ башларна** вони самі по собі *СГ*; **өзӱ башна айт-** казати про себе *У*; **өзӱ башна** сам собою, своєю волею, сам по собі *П*, *Б*; **аллахтан өзӱ башна т′ельмей** від бога само собою нічого не приходить *СМ*. 13. *сл. ім.* початок, край, до, біля, коло; **башына бардых** ми сходили до нього (на могилу) *Б*; **бардым чохрах башына** *СБ*, **вардым чохрах башына** *СК* я пішов до криниці; **зан башына** на краю поля *СБ*; **софра башна отур-** *К*; **стол башна отур-** *П* сідати до столу; **суфра башына** за столом, при столі *СБЧ*; **суфра башына көзиңи ач, коп лафлама — халыс ач** за столом відкрий очі, будь уважним, багато не балакай — лишишся голодним *СБЧ*; *див.* **өгӱзбашы, сыйырбашы**.

башар- успішно виконувати, завершувати *П*, *СЛ*; **у адам бу ший башармай** та людина не впорається з цією справою *СГС*.

башка інший *[М]*; *див.* **бахша, башха**.

башла- починати, розпочинати; **башладлар сормаға** почали питати *ВН*.

башлав початок, починання.

башлавужу зачинатель, засновник, заспівувач, провідник *СБ*; **башлавужу йылдыз доғду** зійшла провідна зірка *БК*, *СЛ*.

башлавуч сколя початкова школа *СЛ*.

башлама початок *О*.

башлан- починатися; **абу тӱркӱ ондан башланый** ця пісня починається звідти *П*.

башланыл- бути початим *О*, *К*.

башлат- дати почати *О*, *К*.

башлаттыр- *спон. О*, *К*.

башлаттырт- *спон. О*, *К*.

башлы 1. з головою; **ӱч башлы аждэр** триголовий дракон *Г*; **он эт′и башлы аждар** дванадцятиголовий дракон *СЛ*; **йешиль башлы гӱгӱрҗин** голуб із зеленавою головою *К*; **тэльли башлы чал хорозум** мій сірий півень із головою, облямованою гарним пір'ям *СК*. 2. в ім'я *СЛ*; **беним башлы тойум** моє власне весілля, весілля для мене *СЛ*.

башлы-көтлӱ перекидом, перевертом, шкереберть, млинком, догори дриком *СБ*, *СГ*.

башлых башлик, відлога, накидка з відлогою *СБ*, *О*, *К*.

башмак (**-ғы, -кы**) черевик *О*, *Б*; **ағач башмак** дерев'яний постіл *О*; *пор.* **башмах, бэшмэк**.

башмакчи швець *СБ*, *О*.

башмах (**-ғы**) черевик *Б*, *У*; **башмах солдур-** розтоптати черевики *К*; *пор.* **башмак, бэшмэк**.

башмахчы швець *О*, *К*.

баш-сач волосся на голові *Б*; **сачын да башын йулхарым сенин** обскубу тобі всю голову *Б*.

башсыз без голови, безголовий, бездумний *Б*, *СМ*, *Г*, *НКД*; **башсыз балых сатылый** продається риба без голови *СБФ*.

башсызлых безголів′я; відсутність керівництва, начальства.

баштан спочатку, спершу, раніше; **баштандан** від самого початку *ВН*, *СМ*, *К*.

баштант′и перший, початковий, первісний *Г*, *СГ*.

баштах пустун, бешкетник, балуваний, розбещений, розпусний, розпусник *К*.
баштахлан- пустувати, бешкетувати, поводити себе розбещено, розпусно *К*.
баштахлат- заохочувати до пустощів, розбещувати *О*.
баштахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
баштахлаш- пустувати разом *О*, *К*; розбещуватисся, розпускатися *К*.
баштӧбен головою вгору, горілиць *П*.
баштэбен високочолий *К*.
башха інший, інакше *СБ*, *О*, *НКД*, *Г*; *див*. **бахша**.
башхажа інакше *О*.
башхала- міняти, змінювати, робити інакшим, переінакшувати, переробляти по-іншому *О*, *К*.
башхалат- дати змінити *О*, *К*.
башхалаш- мінятися, змінюватися, ставати інакшим, переінакшуватися *О*, *К*.
башхалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
башхалых відмінність, особливість, відокремленість *О*.
башхарт- змінювати *О*.
башхарыш галас, гамір, шум, безлад *О*.
башчы старший, старійшина, начальник, керівник, голова *К*; **башчыларын башы** голова старійшин *[Г]*.
башыбозух *К*, **башыбузух** *О* відчайдух, шибеник, зірвиголова, урвиголова, розбишака, розбійник, головоріз.
башымдат′и який знаходиться у мене на голові *Б*.
башындат′и пошу хустка, що в тебе на голові *СЛ*.
башэниш крутий спуск *О*.
бе *післяйм*. з, з допомогою *ВН*, *СМ*; **холу бе тутай** хапає руками *СМ*; **бир кӧз бе балых** риба з одним оком *НМ*; **ӧке бе ур**жорстоко бити *ВН*; **телеграммалар бе переписываться этэр эдлер** вони листувалися телеграмами; **йиберди ону бир киши бе** послав її з одним чоловіком *ВН*; **туварчи йарамазлых бе тувар харғамай** чередник лає худобу без зла *СМ*; *пор*. **биле** I, **билен**, **бле**, **илан**, **иле** II, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пле**, **плен**.
беан виклад, з'ясування *[Г]*; *пор*. **бейан** I, **бийан** I.
беанетлик (**-ги**) свідчення *[Г]*.
бебе I немовля *О*.
бебе II зіниця *БТ*.
бебей зіниця *О*; *див*. **бебек**.
бебек (**бебейи**) зіниця *О*, *Б*, *К*; **кӧзӱн бебейи** зіниця ока *СМ*, *К*; **кӧзӱнӱң бебейиндэн айлян-** бути від когось у захопленні *Б*.
бег (**беги**, **бед′и**) вождь, старійшина, старшина, пан; **беглер-бешлер** панове старійшини *Г*; **беглер бед′и** беглербек, голова ради старійшин *[СК]*; **Йуданын беглери** вожді [земель] Юди *[М]*; **ашлы бег** розпорядник на весіллі *СГ*; **кӱйев бег** *СЛ*, **т′ийов бег** *СГ* пан жених; *пор*. **бек**.
беген- уподобати, симпатизувати, любити *СБ*; **бегендим буну** мені це сподобалося *СБФ*; **сирт′е хабыындан чыхканда хабыын бегенмеген** гнида вилізла з яйця й його не вподобала *СБА*; *пор*. **беғен-**, **бед′ен-**, **бейен-**.
бегит- укріплювати *НБЄ*; *пор*. **бед′ит-**.
бегӱн сьогодні *[Кб.]*; *пор*. **бӧгӱн**, **бӧн**, **бӧӱн**, **бӱгӱн**, **бӱӱн**.
бегӱнки нинішній *[Г]*.
беғен- уподобати, симпатизувати, полюбити *[М]*; *пор*. **беген-**, **бед′ен-**, **бейен-**.
бедава задарма, безкоштовно, безоплатно.
бедарка двуколка, бідарка *У*.
беддоа прокляття *[К]*.

бедийат-медийат: **ласпильлерин дэ лахырды — ″нестэлейлер″, ″бедийат-медийат″ — алай лахырды этий, ″ӱле″, ″бӱле″** мешканці Староласпи говорять так: ″нестэлейлер″, ″бедийат-медийат″, ″ӱле″, ″бӱле″ *СБ*.

бедре- 1. розідрати *ВН*. 2. швендяти, шлятися, вештатися *У*.

бедэн тіло *О*, *Б*, *БК*; **айляндырдым тон т′ийдим, ичи да бедэн** я вивернув кожуха вовною всередину, до тіла *Б*; **бири бедэн сӱнгӱнен саплай** один із них простромлює тіло списом *БК*.

бедэне горлиця *ВН*.

бедэр отець *[Г]*; **эвельсиз бедэр** передвічний отець *[Г]*.

бед′ен- уподобати, симпатизувати, полюбити *СМ-СК*; **бек бед′ендилер йырлаганымы** їм дуже сподобався наш спів *ВН*; **бед′енийлер бир бирлерин** вони полюбили одне одного *СГ*; **т′естане хабусундан чыхканда хабусуну бед′енмеген** каштан, вилізши зі своєї шкаралупи, не вподобав її *СГ*; *пор.* **беген-**, **беӈен-**, **бейен-**.

бед′ендир- *спон.* *О*.

бед′ендирт- *спон.* *О*.

бед′еник який подобається, уподобаний, симпатичний *О*.

бед′ениль- бути схваленим, уподобаним, сприйнятим *О*, *К*.

бед′енмез вередливий, якому ніхто й нічого не подобається, якому неможливо сподобатися *О*, *К*; нелюбий *К*.

бед′енмезлик вередливість, невдоволення *О*, *К*; нелюбов *К*.

бед′ент- *спон.* *О*.

бед′ет- брати гору, перемагати, пересилювати *СГ*.

бед′и *див.* **бек**.

бед′ит- кріпити, закріплювати, зміцнювати *СМ*; міцно тримати, утримувати *У*; *пор.* **бегит-**.

бед′итиль- закріплюватися *СМ*.

бежер здібний, умілий *О*, *К*.

бежер- вміти, успішно справлятися, виконувати, бути здібним до чого *СБ*, *СМ*, *У*, *К*; **гӱзель йазмаға бежерий** він уміє гарно писати *СБФ*; **бежерип ишле-** працювати вміло, з успіхом *У*; **бежерип т′ечин-** жити вміючи *У*; **иш бежер-** успішно робити діло *Б*; **аш — хотарганның, иш — бежергенниң** юшка належить тому, хто розливає, справа — тому, хто її успішно робить *СБА*.

бежерик здібний, умілий *О*.

бежерикли здібний, талановитий, умілий, вправний, завзятий, заповзятливий *О*, *БТ*.

бежерли здібний, талановитий, умілий *О*, *К*.

бежерлик здібність, обдарованість, умілість *К*.

бежерт- *спон.* *О*, *К*.

без полотно, тканина; **без керрозпинати** полотно *[Г]*; **без тарах** гребінь ткацького верстата *О*, *К*; **амур без** тканина накривати тісто *НКД*; **бала безлери** пелюшки *К*; **пенир бези** тканина цідити сир *Г*, *К*; **хатых бези** тканина цідити хатих *Г*, *К*.

без- (**безий**) нудитися, набридати, відчувати нехіть, відразу; **бездим иштэн** мені набридла ця робота *СБФ*; **сен бездин бу иши** тобі набридла ця робота *СЛ*; **бездим энди бу иштэн** мені набридла ця робота *НКД*; **бездин у иштэн** тобі набридла та робота *СЛ*; **йаландан без-** відчути відразу до брехні *СМ*; **адам да энди безди олардан** уже й людям це обридло *СГС*.

без-бельли цілком ясний, очевидний *НБЄ*, *СГС*; *див.* **бес-бельли**.

бездир- викликати відразу, обридати *СБ*, *СМ*, *СЛ*, *К*; **у мени бездирий** вона мені набридає *НБЄ*.

бездириль- спротивитися, викликати відразу *К*.
бездирт- набридати, викликати відразу *БТ*.
безд′елек *орн*. стрепет, хохітва *СМ*; **безд′елек — папий хадар, гўзель аблай, узун, отлар чине** стрепет — убільшки з качку, гарний такий, високий, живе у траві *СМ*.
безендириль- бути прикрашеним, нарядженим, оздобленим *О*.
безӂи ткач *О*.
безиндир- дати привід відмовитися, зректися, відцуратися *О*.
безистан крамниця, критий ринок *У*, *К*, *СГ*; **йыхылыр безистаным, сатылыр малым** зруйнується моя крамниця, буде продано мій товар *[У-СЛ, СГ]*.
безмен терези, безмен *О*.
безменле- важити безменом *О*, *К*.
безӱвлӱ набридлий *СБФ*; **безӱвлӱ бол-** набридати, обридати, ставати обридлим *СБФ*.
бейаз білий *ВН*, *У*, *[Кб.]*; *пор*. **бийаз**.
бейан I виклад, з'ясування, пояснення, вияв, прояв, відомий *[Г, М]*; **бейан ол-** являтися, виявлятися, з'ясовуватися *[Г]*; **бейан олун-** повідомлятися, доводитися до відома *[М]*; **бейан эйле-** з'ясовувати *[Г]*; **бейан эт-** відкривати, викладати, розказувати, оповідати, переказувати *[Г]*, висловлювати, казати *[М]*, сповіщати *[Кб.]*; **бейан этип бильдир-** проповідувати *[Кб.]*; *пор*. **беан**, **бийан** I.
бейан II: **эйан-бейан**, **эғян-бейан** туди-сюди *Г*; *див*. **бу**, **йан**.
бейанеметлик знамення *[Г]*.
бейғамбер *[Г]*, **бейғампер** *[М]* пророк; *пор*. **пайғамбер**, **пейғамбер**.
бейдах эйле- набувати, придбавати, набирати, добирати, споряджати *[Г]*; **сечме ид′ит бейдах эйледи, йемийе кирди дэ татара китэӂек иди** він спорядив добірних вояків, сів на корабель із наміром пливти до татар *[Г]*; *див*. **пейда**.
бейен- уподобати, симпатизувати, полюбити *П*, *СГ*; **бейенийлер бир бирин** вони вподобали один одного *П*; *пор*. **беген-**, **беғен-**, **бед′ен-**.
бейер весна *СБ*; **бейерге** навесні *СБ*; **бейердэ** навесні *СБ*; *пор*. **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейир**.
бейерлик весняний, для весни, на весну *НБЄ*.
бейир весна *СБ*; *пор*. **баар** I, **баарь**, **баир**, **баирь**, **байир**, **байыр**, **бар** II, **бары** I, **барь**, **бейер**.
бейле- в'язати, зав'язувати, зв'язувати, прив'язувати, підв'язувати *СБ*; **бейлис** прив'язуєш *СБ*; *пор*. **бавла-**, **бағла-**, **байла-**, **байле-**, **байля-**, **бийле-**.
Бейлекчи *прізв*.
бейлен- бути пов'язаним, зв'язаним *СБ*.
бейӱк великий *[Г, Кб.]*; *пор*. **бӱйӱк**.
бек I (**беги**, **бед′и**) вождь, старійшина, старшина, пан *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **ағалар беклер** панове старійшини *СЛ*; **бегим** мій пане *СК*; **уста бек** пан майстер *СЛ*; **беклер бед′и** беглербек, голова ради старійшин *ВН*.
бек II 1. міцний, дужий, сильний, великий; **оон папасы бек тӱркӱжӱ эди** його батько був сильним співаком *У*; **насын сахалын бекти — траш олунмаа д′ерек** яка велика в тебе борода — треба поголитися *СГС*. 2. міцно, сильно, дуже сильно, дуже багато *СМ*, *Б*; **бек эт-** зміцнювати, укріплювати *О*; **атлары бек**

чапайляр його коні скачуть сильно *Б*; **бек хасевет кӧрдӳм** я зазнала дуже багато горя *ВН*. 3. дуже *ВН-У*, *СГ*, *М*; **бек аз чаре халсын** мабуть, залишиться дуже мало *СМ*; **бек ахыллы** дуже розумний *СГ*; **бек бетэр** набагато гірше *У*; **бек бӳйӳк** дуже великий *[Кб.]*; **бек гӳзель дӳгӳл** не дуже гарний *СМ*; **бек зенд'ин** дуже багатий *П*, *СМ*; **бек коп** дуже багато *СБ*; **бек кӳч заман** дуже тяжкий час *Б*; **бек йырлар эдим** я дуже (багато й добре) співала *ВН*; **бек ӧкеси чыхай о камаралыға** він дуже розізлився на того мешканця Комара *У*; **бир бирин бек саймайляр** не дуже шанують один одного *Б*; **бу бек севда эт'ен** він був дуже закоханим *П*; **бу шалвар бек уҗуз** ці штани дуже дешеві *СГС*; **бек чох** дуже багато *СК*; **бек сойу чох боса, бек айахташы чох боса** якщо дуже багато родичів, товаришів *СМ*; **бек чохтан** дуже давно *У*; *пор.* **пек**, **пет'ит-**.

бек III замок, засув *О*, *К*.

бекана бабуся *ВН*, *Б*, *К*, *СК*; *пор.* **букаана**, **букана**, **пкана**, **пукана**.

Бекеев *прізв.*

беки фортеця *Г*.

бекиль- бути замкненим *У*.

беким можливо, мабуть *[Г]*.

бекле- I (**беклий**) замикати *ВН-СГ*; **улу йол беклер** перекриває велику дорогу *ВН*.

бекле- II (**беклий**) очікувати, чекати *СБ*, *П*, *Г-М*; **йашлар, хызлар беклий сазҗыйа** юнаки, дівчата чекають на музик *Г*.

беклев засув *НМ*.

беклевич *СБФ*, *О*, **беклевӳч** *СБ* засув, засувка.

беклен- замикатися *СБ*, *О*, *К*.

беклет- дати замкнути *СБ*.

беклеттир- *спон. О*, *К*.

бекли замкнений *ВН*, *БТ*, *К*, *СГ*.

беклий очікує; *див.* **бекле-**.

бекмез, **бекмес** патока, сироп із кавуна *СБ*; *пор.* **бакмез**, **бетмез**, **бетмес**.

бектэ- замикати *У*.

бекче доволі міцно *О*.

бекчи охоронець, покровитель, захисник, заступник *[Г]*; переможець *[Г*, *СЛ]*; **җан бекчиси** заступник душі *[Г]*; **Ашых Ғариб олду бекчи бу җенке** Аших Гаріб став переможцем у цій битві *[Г*, *СЛ]*.

бела I лихо, біда, горе, нещастя, морока; **кӳч бела** тяжке лихо *О*; **бела ач-** наразитися на нещастя *СМ*, *Б*; **башма бела т'ельди** мене спіткало лихо *НКД*; **башыма т'етирдим бела** я наразив себе на нещастя *СК*; **тӳштӳ башыма бир бела: йат та йыла, тур да йыла** мене спіткало горе: хоч скачи та плач *СБЧ*; **бела чек-** зазнавати лиха *СГ*, *М*; **йалан биле / алдатып т'етмеге боли — хайтмасы бела** збрехавши, можна піти геть, лихо — повертатися *СБЧ*; **бела ташыр** біда тягає (людину світом) *СЛ*; **белаа оғра-** ускочити в халепу *Г*; **баш беласы** лихо на голову *СБ*.

бела II (=**беле**) такий *[К]*; *див.* **беле**.

белалы нещасний *Б*, *К*, *СГ*; з морокою, труднощами *Б*; лиховісний *О*; шкідливий, клопітний *К*, *О*; **белалы ший** морока *К*; **эп тутмасы белалы эди** ціле лихо було його спіймати *Г*.

Белалов *прізв.*

беле I 1. такий, так *ВН*, *Б*, *Г-СК*; **беле талашмаға чаре ми?** чи ж можна так мучитися? *Б*; **мен беле-беле адам** я така й така людина *Б*; **беле-беле мектуп алдых — Ашых Ғариб боғулған Эрал суйна** ми отримали тако-

го й такого листа — Аших Гаріб потонув у річці Ерал *Г*; **беле-беле, мени йиберди падышахнын хызы** так і так, мене послала дочка царя *Б*. 2. так, задарма; **сенин хойларын беле бахарым** я пастиму твоїх овець за так *СК*.

беле II (=**биле**) з, разом, спільно; **келин илен беле/биле** разом з невісткою *[Г/К]*.

беле-тӧле отак і отак *К*.

белеликнен таким чином *СГ*.

белесине таким чином *СК*.

белесне такий; таким чином *СЛ*; **шин белесне т΄ечиниш** таке зараз життя *СЛ*.

Бели *прізв*.

белиҗик *зменш.-ласк*. тендітний стан *К*; *див*. **бель**.

беллет- дати знати *ВН*.

белли *див*. **бельли**.

бель I (**-ли**) стан, пояс, талія, поперек, крижі; **бельдэн** до пояса *Б*; **бельдэн пиченник** трава по пояс *СГ*; **алый балтаны, хыстырый бельне** бере сокиру, застромляє за пояс *Б*; **белиң инҗе** стан у тебе тонкий *СБ*; **нас белим ағрый — сӧлемеэ чарйох** як болить у мене поперек — немає сил терпіти *СГС*; **фелек панҗасы сыхты белими** лапи злого духа стисли мій поперек *Г*; **белим бӱкӱльдӱ** *ВН*, *У*, *К*, **бӧкӱльдӱ белим** *Г* мене зламало горе, я загинув; **белим ӱзӱльдӱ** я підірвався, розтяг поперек *ВН*; **бель халдыр-** розпрямляти спину *Г*; **белим(дэ) хопту** у мене в попереці хруснуло *У*, *К*; **белиңе хуват** здоров'я тобі й сили *СБЧ*; **белиңдэн берсин** а) хай (бог) дасть тобі добра по пояс; б) хай (бог) уразить тебе в поперек *СБЧ*.

бель II: **бель ол-** (<**беле ол-**) бути так(им) *СБ*; **бель олур** буде таким *СБ*; **ӧль олур му, бель олур му?** таким буде чи отаким буде? *СЛ*; *див*. **беле**.

бель III: **бель афта** пісний тиждень *Г*, *К*; *пор*. **тӱз афта**.

бельбав пояс, крайка з бавовни, що її чоловіки пов'язують поверх одягу *СБ*.

бельгисиз таємний *[М]*.

бельд΄исиз невідомий, без вісті *К*, *СГ*.

бельки може, можливо *[Г, К, М]*.

бельлет- давати знати, показувати своїм виглядом, сповіщати, доводити до відома *К*.

бельли I відомий, ясний, певний, відомо, ясно *ВН*, *СБ*, *У*, *Г-М*; **тэмиз дэ бельли** достеменно відомий *К*; **эльли — ишиң бельли** п'ятдесят — з тобою все ясно *Г*; **без-бельли** цілком відомий *СГС*; **ахыллы болаҗағың бӧгӱндэн бельли** те, що ти будеш розумним, видно сьогодні *СБФ*.

бельли II зі станом, поясом; **инҗе бельли хыз** дівчина з тонким станом *СЛ*, *К*, *СК*.

бельни відомий, звісний *СМ*; *пор*. **бельли** I.

бельсӱйек крижі, поперек *СБ*.

бельт΄емик крижі, поперек, хребет у попереці *НМ*, *Б*, *К*, *СГ*.

белялы лихий, пов'язаний із нещастям *К*.

бем-бедава зовсім дешево, задарма, даремно *О*.

Бембекли *прізв*.

бен I родимка; цятка, пляма *СБ*, *Б*, *Г-СГ*, *СК*; *пор*. **беӊ**.

бен II я *[ВН-СК]*; *див*. **мен**.

бенамуслух (**-ғу**) безчесність, непорядність, безсовісність *[Г]*; **бенамуслуғумузу аф эйле** прости нам нашу безчесність.

бенек пляма, цятка, родимка *К*.

бензе- (**бензий**) бути схожим, подібним *СБ-Б*, *Г-СК*; *пор*. **беӊзе-**.

бензен- уподібнюватися, ставати схожим *К*.

бензет- робити схожим *Б*, *Г-СК*; нагадувати кого, що *Б*; порівнювати *СК*; упізнавати, уподібнювати кому, сприймати за щось інше або за когось іншого, плутати *Г-М*; **кӧрмейим сени гӧзлеримнен, бензетийим сӧзлериннен** я не бачу тебе очима, але упізнаю по твоїх словах *СК*; *пор.* **беңзет-**.

бензеш- уподібнюватися один до одного, ставати схожими *О*.

бензештир- *спон. К*.

бензий *див.* **бензе-**.

бени *зн. в. займ.* **бен** мене *[ВН-СК]*; *див.* **бен**, **мен**, **мени**.

беним *род. в. займ.* **бен** мене, мій *[ВН-СК]*; *див.* **бен**, **мен**, **меним**.

бенимки мій *[Г]*; *див.* **бен**, **мен**.

бенимт′и мій *[К]*; *див.* **бен**, **мен**.

бенли I з родимками *ВН*.

бенли II відомий *П*, *СМ*; *пор.* **бельли** I.

бенмер: **бенмер даш** мармур *[Б]*; *пор.* **мараман**, **мерман**, **мермер**.

беннет- нагадувати *Б*.

бенни із цятками *СГ*; **бийаз бенни чал хороз** сірий із білими цятками, рябий півень *Г*, *СЛ*.

бент 1. пов'язка *Г*, *СЛ*; **чезди кӧксӱнӱн бентини** вона розв'язала шнурівку в себе на грудях *Г*, *СЛ*; **йеди йердэн бент бағлайып чекти белиме** зав'язавши в семи місцях, затяг на моєму попереці *СК*; **бент ӱстӱне бент олсун** хай буде зв'язано не раз *СК*. 2. гребля *СЛ*, *СГ*; **жағыл-жағыл/жағыл-жуғул булар ахар Хомалайын бентине/бентиндэн** вода біжить стрімким потоком через греблю Хомалая *СГ/СЛ*.

бең родимка, цятка, пляма *СБ*, *О*; веснянка *НМ*; знак, позначка *СМ*; *пор.* **бен**.

беңзе- (**беңзий**) бути подібним, схожим *ВН-Г*; **бир шейд′е дэ беңземей** це ні на що не схоже *Б*; *пор.* **бензе-**.

беңзев подібність, схожість, уподібнення *О*.

беңзевли схожий, подібний *О*.

беңзен- уподібнюватися, ставати схожим *О*.

беңзет- робити подібним, уподібнювати *Б*, *У*; точно відтворювати *О*; *пор.* **бензет-**.

беңзеттир- *спон. О*.

беңзеш- уподібнюватися одне одному, бути схожими *О*.

беңзештир- *спон. О*.

беңзештирт- *спон. О*.

беңзий *див.* **беңзе-**.

беңлет- давати знати *СМ*.

беңли I цяткуватий, пістрявий, плямистий, рябий, з родимкою *СБ*, *О*; **беңли-бийаз, хош йердаллы, тик черили чал хурозум** мій рябий півень, із гарною шийкою, із прямим гребінцем *СБ*; **беңли йара оруну** місце шрама *НМ*.

беңли II відомий *СБ*, *СМ-У*; **болажах киши, о балалыхтан беңли, бир абуттан беңли дэ**; **олажах бала бохундан беңли** якою буде людина, видно з дитинства, з першого кроку, видно по її гімну *Б*, *СГ*; **эльни — ишлериң беңли** п'ятдесят — з тобою все ясно *СМ*; *пор.* **бельли** I.

беңни цяткуватий, пістрявий, плямистий, рябий *Г*; **беңни-бийаз чал хорозум** мій рябий півень *Г*.

бер- (**берий**, **берир**; **берей** *СМ*, **берем**, **берим** *Б*) давати *ВН-У*, *[М]*; **вай аллачығым, бер алай, эр бир ший дэ гӱзель осун** о божечку, зроби так, щоб усе було добре *Б*; **дува бер-** благословляти *Б*; **селам бер-** вітати *У*; **т′елин бер-** віддавати заміж *Б*; *пор.* **вер-**.

берабер разом *[Г]*.
бербат поганий, мерзотний, мерзенний *К*.
Бербер *прізв*. перукар *О*.
берберҗи перукар, цирульник, цилюрник, цилюрик *Г*, *СЛ*.
Бербушенко *прізв*.
бергўзар подарунок *[К]*.
бердир- дозволяти давати *ВН-У*.
бердирт- *спон*. *ВН-У*.
берек′ат урожай, добробут, статки, багатство; **сизе берек′ат версин** дай вам (боже) багатства *[Г]*; *пор*. **берекет**, **берет′ет**.
берекет урожай, добробут, статки, багатство *[М]*; урожай *СБ*; **аллах таале берекетини версин эвинин** хай господь бог дасть багатство твоєму домові *[Г]*; *пор*. **берек′ат**, **берет′ет**.
берекетли врожайний, багатий, вдалий, щасливий *СБ*, *О*, *[Г]*; **берекетли ол-** плодитися, родити *[Г]*; **кўнўң берекетли болсун** вдалого, успішного вам дня *О*.
Берет′ели *прізв*.
берет′ет 1. урожай, добробут, добро, статки, статок, достаток, багатство *СМ-СГ*; **сабан берет′ет** багатого врожаю — новорічне, різдвяне побажання *Б*. 2. продукти; **сийыр берет′ети** продукти від корови *ВН*; **сав бол — берет′ет болсун** спасибі — на здоров'я (подяка й відповідь на подяку) *СБФ*.
берет′етли урожайний, багатий, щедрий *О*, *К*; **берет′етли аш** добірна страва *СМ*.
берет′етлик достаток, багатство, щастя *О*.
берет′етсиз малопродуктивний *О*.
Бержа *назва однієї з околиць Старомлинівки СМ*.
берҗемек *О*, **берҗимек** сочевиця *СБ*; *пор*. **берҗмек**, **бўржўмек**.
берҗимекли сочевичний *О*.
берҗмек *бот*. сочевиця *СБ*; **сон папу да айтхан**: *"***берҗмек босун***"* після цього дідусь сказав: *"*нехай буде сочевиця*" НБЄ*; *пор*. **берҗемек**, **берҗимек**, **бўржўмек**.
бери 1. назад *СЛ*, *СК*; **дўн бери** обернися назад *СЛ*; **бери айлян-** обертатися назад *СК*. 2. починаючи з, від; **бўгўндэн бери** від сьогодні *СГС*; **он алтыдан бери** з шістнадцяти (років) *ВН*; **йеди йылдан бери йохту** його немає вже сім років *СБ*; **эвели замандан бери** з минулих часів *НМ*; **он эт′и йылдан бери** уже дванадцять років *Б*; **чохтан бери** віддавна *Б*; **бир бучух йылдан бери оланымыз анда** наш син там уже півтора роки *У*; **сабадан бери** зранку *Г*; **о замандан бери** відтоді *[Г]*; **о харт чобанных эткен доғган бери** той дід чабанував від самого народження *СЛ*; **йаштан бери авесим атын эд′ерлисине** змолоду я кохаюся в конях, що ходять під сідлом *СЛ*; **йирми йылдан бери** уже двадцять років *СЛ*; **о вахтын бери** відтоді *СЛ*; **чохтан бери** давно, здавна *СЛ*, *К*; **эт′и йылдан бери варамайым мен онда** уже два роки я туди не ходжу *К*; **дўрт йыл бери** уже чотири роки *СГ*; **бунҗа йылдан бери** за стільки років дотепер *СГ*; **не замандан бери** відколи *М*; **ўч йылдан бери йолу д′ечмедим** я уже три роки не переходила дороги *М*; **мен энди он йылдан бери оперировать олундум** уже десять років, як мене оперували *СК*.
беризи давач, щедрий *О*.
бериль- даватися *ВН-У*.
бериш давання *ВН-У*.
бериш- давати один одному *О*.

берли починаючи з, від; **бöгүндэн берли** від сьогодні *СГС*.
бермели який любить давати, щедрий *НМ*.
берч шрам *К*.
Берюш *прізв*.; *див*. **Бүрүш**.
Берюшчи *прізв*.
бес-бедава цілком безкоштовно, зовсім задарма *К*.
бес-бельли цілком ясний, абсолютно очевидний, достеменно відомий *К*, *СГ*.
бесле- годувати, вигодовувати, вирощувати, плекати; **башлай заре дане беслемейе** пшениця починає наливати зерно *П*.
беслев годування, годівля *О*, *К*.
беслевлик придатний для відгодівлі, годівлі *К*.
беслен- бути годованим, годуватися, харчуватися; бути перегодованим *СБФ*; **бесленип йүр-** побиратися, жебракувати, харчуватися жебрацтвом *СМ*, *К*.
бесленилъ- бути годованим *О*, *К*.
беслет- дати годувати, змусити годувати *СБ*, *О*, *К*.
беслеттир- *спон*. *О*, *К*.
беслеш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
бесли відгодований, вгодований, гладкий *О*, *К*, *СГ*.
бет I 1. обличчя, лице, морда *СБ-СГ*; совість, сумління *СБ*; верхній бік тканини *О*; **беттэн гүзель** гарний з лиця *П*; **бетлерни йувайляр** вони вмиваються *Б*; **бет йумаз, йол тапмаз** обличчя не вмиває, на дорогу не потрапляє *СБА*; **дабла бет** товста морда *Г*; **йүнлү бет** волохате обличчя *Г*; **халған саңа да бетырыз** і в тебе ще лишилася якась совість *СБЧ*. 2. бік; **öбүр бетне** на другому боці *СБ*; **эт´и беттэн** з двох боків *СБ*; **Зор тав бет** край села з боку Великого лісу *СБ*; **өзенин öбүр бети** другий бік річки *СГ*; **эвин күн бети** східний/сонячний бік хати *К*; *див*. **бет-сума**.
бет II воша *СГС*; *див*. **бит**.
бетле- докоряти, попрікати, картати *О*.
бетлеш- *вз*. *О*.
бетлештир- *спон*. *О*.
бетли з приємним обличчям, гарний з лиця *О*; **хайыш бетли** із ремінним обличчям *СЛ*.
бетлик маска, вуаль *СМ*, *Г*, *СЛ*.
бетмез патока з кавуна, дині *НБЄ*, *О*, *Б-СГ*; *пор*. **бакмез**, **бекмез**, **бекмес**, **бетмес**.
бетмезли з патокою *О*, *К*.
бетмес (-зи) патока з кавуна *СБФ*; **бетмес тава** латунний або мідний таз для приготування патоки, варення *К*; *пор*. **бакмез**, **бекмез**, **бекмес**, **бетмез**.
бет-сума вираз обличчя *НБЄ*.
бет-ырыз *див*. **бет**, **ырыз**.
бетэр гірший, гірше, ще гірше, ще більше; **бетэр йыллар эди** то були щонайгірші роки *Б*; **даа бетэр** іще гірший, іще гірше *ВН*, *П*, *У*, *СЛ*, *К*; **о милиция да олардан бетэр** та міліція є ще гіршою за них *У*; **даа бетэр баштахланый** іще дужче бешкетує *СМ*; **бетэр ағыр йүреиме** у мене дуже тяжко на серці *Г*; **бетэр болдурдум** я вкрай стомився *Г*; **энд´ер йолда бетэр олсам** якщо я в дорозі тяжко занедужаю *СЛ*; **бек бетэр росп(у)ланса, кахпелийлер** якщо ще дужче розбестяться, то блудять *НМ*; **бетэр чох** значно більше *Г*; **бетэриндэн** проти поганого, щоб не наврочити *У*; **беш бетэр** іще гірше, значно гірше *О*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **бир дэрд олур шинжик бетэр, бүгүн дүнт´индэн беш да бетэр** іще гірше лихо настало, нинішнє є уп'ятеро гіршим за вчорашнє *СК*; **д´итме, оғул, д´итме — өлүмдүр бизе, өлүмдэн**

бетэри зулумдур бизе не їдь, синку, — смерть нам буде, гірше смерті буде для нас приниження *Г*.

бетэрле- робити гірше, псувати, погіршувати *О*, *К*.

бетэрлен- гіршати, ставати гіршим *СБ*, *О*, *К*; **даа бетэрленди ахшамґа** надвечір стало ще гірше *СБФ*; **даа бетэрленди** погіршав іще дужче *У*.

бетэрлет- робити гіршим *О*, *К*.

бетэрлеттир- *спон*. *О*, *К*.

бетэрлеш- робитися гіршим *О*, *К*.

бетэрлештир- *спон*. *О*, *К*.

бет′и мабуть, звичайно *ВН*, *Б*; **бет′и даа да йырлас** ти, мабуть, іще заспіваєш *У*.

бет′иль- бути укріпленим, зміцненим *Г*; **бет′ильд′ен йер** укріплення, фортеця *Г*.

бет′им мабуть, може, можливо, напевно, певно, ймовірно, вірогідно *СБ-СК*; **бет′им билий** мабуть, знає *СБ*; **вахты бет′им раст′елий** тоді, мабуть, зустрінеться *П*; **бет′им, йед′ендир** мабуть, він їв *Г*; **бет′имни сачхаллар, аман чыхмады** "навмання" посіяли, але з того "навмання" нічого не виросло *СБФ*.

беч піч *ВН*.

бечаре бідний, безпомічний, нещасний *[Г]*.

беш I п'ять; **беш бетэр** набагато гірше, гірше уп'ятеро *О*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **о энди сексен бешке** йому зараз вісімдесят п'ять *СБ*; **беш чых-** вийти (дорожче) вп'ятеро *СМ*; **бешиси** *СБ*, **бешси** *ВН* усі п'ятеро, всі п'ять; **беш-он кўн** п'ять-десять днів *СМ*.

беш II: **беш д′ельдиниз** *СГ*, **беш т′ельдин** *СГ* — у парному фольклорному привітанні **хош т′ельдин, беш т′ельдин** ласкаво прошу, прошу ласкаво — привітався, як годиться *СГ*.

бешбармах дерев'яні вила на п'ять ріжків, вила-п'ятерчата *СБ*; *пор*. **бешпармах**.

бешевалы мешканець Старобешевого *К*.

бешевҗез по-бешівському *СГ*.

Бешев Старобешеве *Г-СК*; *пор*. **Бешўй(й)**.

бешевли мешканець Старобешевого *Г-СК*.

Бешевли *прізв*.

бешер по п'ять.

бешерлик п'ятірка *К*, *СК*; **менim алтыным вар, бешерлик, онарлых** у мене є золото, п'ятірки, десятки *СК*.

бешик (-ги) колиска *СБ*, *СМ*, *Г*, *СГ*; **бешиг ичне бала йухлай** дитина спить у колисці *СБФ*; *пор*. **пешик**.

бешинҗи п'ятий *ВН-СК*.

бешинчи *[М]*.

бешйыллых п'ятирічка *К*.

бешле- збільшити(ся) уп'ятеро.

бешлик п'ятірка *О*.

бешмек черевик *СБ*; **бешмекларма шнур йыртылды** на моїх черевиках порвалися шнурки *НБЄ*; *пор*. **башмак**, **башмах**.

бешпармах дерев'яні вила-п'ятерчата *О*; *пор*. **бешбармах**.

бешпармахлы сенек дерев'яні вила-п'ятерчата *К*.

бештахта лава; парта *У*.

бешташ кремухи — гра з п'ятьма кремухами, гальками *О*, *К*.

Бешташ *село* Бешташ *[СК]*.

Бешўй(й) Старобешеве *СБ*; **Бешўдэн** зі Старобешевого *НБЄ*; *пор*. **Бешев**.

бешўнҗў п'ятий *НБЄ*.

би павук *СБ*; *пор*. **бий**.

бибер перець *ВН*, *СМ*, *У-СГ*; **ағу бибер** *У*; **йахан бибер** *Г-СГ* гіркий перець; **сийа бибер** чорний перець *Г*, *СК*; **толу бибер** фаршированний перець *Г*, *К*; *пор*. **пипер**.

биберлик перечниця *СГС*.

бибер-мибер перець і таке інше *СЛ*.

биби: **тырнахның бибиси** підніжгтя *СБ*.

бигит- закріплювати, зміцнювати *СБФ*; *пор.* **бекит-**.

бидаа трохи згодом, знову, іще *Г*; **бидаа бахса** коли дивиться *Г*; **т′итийлер харыйлен хожа бидаа дэре йағасна** згодом ідуть чоловік із жінкою берегом річки *Г*.

бидэне 1. один, єдиний; **халды бидэне саха** лишилася одна-єдина паця *СЛ*, *СК*. 2. якийсь, якийсь такий, певний, особливий, унікальний, такий собі *Г*, *СЛ*, *СК*; **алды эльне бидэне алтын мешепе** узяв у руки такий собі золотий келих *СК*; **ава — бидэне йағмур ум, жель им, сувух ум** погода — таке щось — чи дощ, чи вітер, чи холод *Г*; **бидэне бет — селе т′ибик** така морда — як цідило для сиру *Г*. 3. помітний, значний, сильний, великий; **бидэне жель чыхты** знявся великий вітер *СЛ*. 4. щось, щось таке; **бидэне хохулуй бу зенд′инин бурна, бидэне хохуй, ӧле дэ гӱзель хохуй** щось таке пахтить багатієві перед носом, щось так сильно йому пахтить, так уже гарно пахне *СЛ*.

биз I ми; **бизим**; **бизге** *ВН*, *СБ* / **бизйе** *П* / **бизд′е** *ВНГ*, *СМ-У* / **бизе** *Г-СК*; **бизни** *СМ-У* / **бизи** *Г-СК*; **биздэ**; **биздэн**.

биз II шило; швайка *Г*; **биз, биз, биз эдик, отуз эт′и хыз эдик, бир тахтаға жыйылдых, сабағаэрек жойылдых** ми були шилами, шилами, шилами, нас було тридцять двоє дівчат, на одній лаві ми зібралися, а під ранок зникли — *загадка про зуби СБЧ*.

биз-биз *насл. дзижчання СГ*; **биз-биз эт-** гудіти, дзижчати *СГ*.

бизге *дав. в. займ.* **биз** нам *ВН*, *СБ*.

бизд′е *дав. в. займ.* **биз** нам, у нас *ВНГ*, *СМ-У*.

биздэ *місц. в. займ.* **биз** у нас.

биздэн *вих. в. займ.* **биз** нас, від нас.

бизе *дав. в. займ.* **биз** нам *Г-СК*.

бизҗасна по-нашому *К*; **бизҗасна дӱгӱн, баатырлара — той** по-нашому весілля — дӱгӱн, у Богатирі — той *К*.

бизҗелайын *Г*, **бизҗилейин** *М*, **бизҗылайын** *СГ* як ми.

бизи *зн. в. займ.* **биз** нас *Г-СК*.

бизильдэ- дзвеніти, дзижчати *К*.

бизим *род. в. займ.* **биз** нас, наш; **бизим алх** наш народ, наші люди *СК*; **бизим баллар** наші діти *ВН*; **бизим бахчаа** у нашому саду *СЛ*; **бизим кӧй** наше село *Б*; **бизим тиль** наша мова *У*; **бизим халх** наш народ, наші люди *П*; **бизим бар ӱч балам** у нас троє дітей *П*; **эт′и-ӱч йахлы бизим доғмуш бар** у нас є родичі з кількох сторін *Б*.

бизимдэт′и т′ибик такий, як у нас, як наші *О*.

бизимҗаз *СГ*, **бизимчазна** *НКД*, **бизимҗас** *Б*, **бизимҗасна** *К*, **бизимҗе** *СК*, **бизимҗез** *СГ*, *М*, *СК* по-нашому; **бизимҗез сӧлей** він говорить по-нашому *СК*.

бизимки наш *Г*; **бизимкилер(и)-ни кӧрмедин онда?** ти наших там не бачив? *Г*.

бизимт′и наш *ВН*, *П*, *СМ*, *У*, *К*.

бизимча *ВН*, *СМ*, **бизимчаз** *ВН*, *У*, **бизимчас** *П-У*, *СЛ*, **бизимчасна** *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, **бизимчасына** *О*, **бизимче**, **бизимчез**, **бизимчес** *СБ* по-нашому; **бизимчаз айтийимиз** ми говоримо по-нашому *У*.

бизирд′ан купець *Г*.

бизйе *дав. в. займ.* **биз** нам *П*.
бизни *зн. в. займ.* **биз** нас *ВН-У*.
бий павук *СБ*, *О*, *СГС*; **бий тарзы шиштим** я наївся — обдувся, як павук *СБФ*; *пор.* **би**.
бийаз 1. білий, білизна, білий колір; **бийаз бахла** біла квасоля *Г*; **бийаз топрах** крейда *СГС*; **бийаз урба** біла сукня *СМ*, *Б*, *У*; **бийаз хавун** біла диня *Б*; **бийаз харпуз** білий кавун *СМ*; **ах т'ибик бийаз** білий, як білок *П*, *К*; **ой хызым-хызым, йердан бийазым** ой ти доню моя, білошийко моя *У*; **бенсиз, бийазы йох эт'ен хара көпек** чорний пес, у котрого немає жодної цятки, нічого білого *Г*; **харанфилин бийазы** та біла гвоздика — з-поміж інших *Г*; **вар өле туз т'иби топачлы, өле нестэ, о бийазы тутай** є така речовина, схожа на сіль, грудкувата, вона підтримує білий колір *К*; **сора д'ельди бийазы** потім прилетів іще один із них, білий *СГ*. 2. **бийаз** носова хустинка, хусточка *СГ*; *пор.* **бйаз**.
бийазла- вибілити *Б*.
бийазлан- біліти, побіліти *О*, *К*.
бийазлат- білити, вибілювати; **скӱлӱ бийазлат-** вибілювати лляне полотно *О*, *Б*, *К*.
бийазлаттыр- *спон. О*, *К*.
бийазлы носова хустинка, хусточка *СГ*.
бийазлых білість, білина, білизна.
бийан I явний, відомий, звісний, наявний *У*, *СЛ*; **бийан ол-** ставати відомим, виявлятися, являтися, об'являтися *БК*, *СЛ*; **чобаннара бийан олду** (зірка) явилася чабанам *БК*; **бийан олун-** виявлятися *У*; *пор.* **беан**, **бейан** I.
бийан II цей бік, тут *СБ*, *У-СК*; **бийана** по цей бік *К*, *М*; сюди *СЛ*, *СГ*; **не о йана, не бийана** ні там, ні тут *Г*; **бийанда** по цей бік, з цього боку *У*, тут, у цих краях *М*, *СК*; **бийандан** звідси, з цього боку *Г*, *СГ*; **бийанна** по цей бік чого *СБ*, *У*, сюди *СЛ*; **бийанна т'ельди** він прийшов сюди, на цей бік чого *СБ*; **чечий бийанна** перепливає на цей бік *СЛ*; *пор.* **бйан(н)а**, **быйан**.
бийане тут *[К]*; **йене т'елъди йазлар — ачылды сарайляр, ичине йезеннер эбеда бӱльбӱльлер, бийане хурулмуш эбеда бӱльбӱльлер** знов настало літо — відчинилися палаци, всередині літають чудесні соловейки, тут розсілися райські солов'ї *[К]*; **йене д'елий йазлар — ачылыр д'ӱльлер, бийане хурдурдум эве бӱльбӱльлер** знову прийде літо — розквітнуть квіти, я тут порозсаджував чудесних соловейків *[К]*; *пор.* **мийане**.
бийардан звідси *К*.
бийары сюди *К*.
Бийата *прізв.*; *див.* **бий**, **ата**.
бийах цей бік, ця сторона *ВН-У*; **о йах бийах** туди-сюди *ВН*; **бийахха** по цей бік, у цей бік, сюди *СБ*, *У*; **бийахта** по цьому боці, тут *СБ*; **бийахтан** з цього боку, звідси *СМ*, *У*.
бийеже цієї ночі *ВН*; *див.* **бу**, **йеже**.
бийе кобила (яка жеребилася).
Бийежи *прізв.*
бийер якесь місце, десь, де-небудь *У*; **бийердэ** у якомусь місці, десь *У*; *див.* **бир**, **йер**.
бийле- в'язати, прив'язувати, зв'язувати *СБ*; *пор.* **бавла-**, **бағла-**, **байла-**, **байле-**, **байля-**, **бейле-**.
бийлен- розвести павуків, напустити павуків *К*.
бийыл цього року; **бийыл кӱз** цього року восени *СМ*; **бийылда** цього року *К*; *пор.* **быйыл**.

бийылгерек до цього року *СБ*.
бийылтʼи цьогорічний *СГС*.
бикир цнотлива, невинна, пречиста, діва *[Г]*; **Бикир Валидэ** Богородиця-Діва *[Г]*; **Бикир Мерйем** Діва Марія *[Г]*; **Бикир Хыз** Пречиста Діва *[Г]*.
бикирлик (**-ги**) цнота *[Г]*.
Била *кличка бика білої масті СБ*; **хутурду, Махмурның Биласы тʼибик** збісився, як Махмурів бик Біла *СБА*.
биле I *післяйм.* з, разом, спільно, і, з допомогою чого, по, уздовж, одночасно, *орудний інструментальний СБ, П, СМ, [Г, М]*; **адың биле харт бол** дожити до старості зі своїм добрим іменем *СБЧ*; **чокуш сабы биле** молоток із ручкою *П*; **ӧбирлерийлен биле** разом з іншими *[Г]*; **ахча биле** грішми, за гроші *П*; **тайах биле уруй топну** бʼє м'яча палицею *СБ*; **о ужузлух биле пенсия бизйе тӱштӱ аз** через ту дешевизну пенсія нам дісталася мала *П*; **бу оғлу биле хыз** ці його син і дочка *П*; **тʼим биле ойнас** з ким граєш *СМ*; **не олду хоранда биле?** що сталося з родиною? *НМ*; **эхтишам илен биле** зі своєю славою, у своїй славі *[Г]*; **генди анасыйлен биле** зі своєю матір'ю *[М]*; **хожа кӱрек биле обалағанын (блен обаласа *СБФ*) хатыны йине биле дағыты** те що чоловік нагромаджує лопатою, жінка розтринькує голкою *СБЧ*; **холларың биле бер, айахларың биле ал** своїми руками дай, своїми ногами візьми *СБЧ*, **холуң блен бер, айахларың блен йӱр** віддай руками, виходи ногами *СБФ*; **чапай сохах биле** біжить по вулиці *П*; **бу йисанның/сойумузның хабы тар — тʼельгэни биле аш хотар** цей наш родич сором'язливий — як тільки прийде, відразу насипай їсти *СБА, СБЧ*; *пор.* **бе, билен, бле, блен, илан, иле** II, **илен, илең, инен, -нен, пе, пле, плен**.
биле II 1. навіть *[Г, К, М, Кб.]*; **о биле тʼельмеди** навіть він не прийшов *К*; **мӱмкӱндӱр дэсек дағлар-ташлар биле сызладылар бунун фиғанына** можна сказати, у відповідь на її голосіння стогнали навіть гори й каміння *[Г]*; **бири бирине жевап биле вермеэ хадар оламадылар** вони не були спроможні навіть щось відповісти один одному *[Кб.]*. 2. принаймні; **биле эльдэн ӧдӱнч алыр да сачарлар** принаймні в людей позичать і посіють *[Г]*.
биле- гострити, нагострювати, наточувати; **пичах биледим** я нагострив ножа *К*.
билев точило, брусок *О, К*.
билевле- гострити бруском *О*.
билевлет- *спон. О*.
билезик браслет; *пор.* **билезик**.
билек (**-ги**) I. лікоть, передпліччя, зап'ясток.
билек I (=**билезик**): **о беним алтын билегим** той мій золотий браслет *[СЛ]*.
билекчен рукав сорочки, підгорнутий до ліктя, нарукавник, наручник *СБФ*.
билен *післяйм.* з, разом, спільно, і, з допомогою чого, по, уздовж, одночасно, *орудний інструментальний ВН-Б*; **хуру билен йаш та йанай** разом із сухим горить і зелене *СБЧ*; **сӱйӱший бир олан хыз билен** покохали одне одного парубок і дівчина *П*; **брычка билен тʼелийимиз** їдемо ми бричкою *СБ*; **бала билен** із дитиною *ВН*; **бу оғлу билен хыз** ці його син і дочка *П*; **сиртʼе билен туз вердилер** дали оцет із

сіллю *Б*; **йол билен** по дорозі, дорогою *СБ*; *пор.* **бе**, **биле** I, **бле**, **блен**, **илан**, **иле** II, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пе**, **пле**, **плен**.

билесинче точило, брусок *[Г]*.

билет- гострити *К*.

билеттир- дати гострити *К*.

билижи знавець; **чох билижи хары** жінка, яка багато знає, знахарка *СЛ*.

билим знання, наука, навчання, навики, навички *О*, *К*.

билимли знаючий, свідомий, обізнаний, освічений, учений *О*, *К*.

билимлик знання, освіченість, ученість *О*, *К*.

билимсизлик невігластво, неосвіченість *О*, *К*.

билин- бути відомим, знаним, даватися знати, признаватися, визнавати, пізнаватися *О*, *К*, *СК*; **билинмез йер** невідома місцевість *[Г]*; **турунчлар хыймети шинжи(к) билинсин** тепер хай пізнається цінність сосків *СК*.

билиндир- змусити признатися *К*; дати відчути, помітити, виявити, знати *О*, *К*.

билиндирт- сповістити *О*, *К*.

билиндиртир- *спон*. *О*, *К*.

билиш знання, звістка, повідомлення *СБФ*; знайомий *М*.

билиш- знайомитися, узнавати один одного, знатися, бути в близьких стосунках *О*, *У*, *К*.

билиштир- *спон*.*О*, *К*.

билла їй-право, далебі *СЛ*; **бен авжу дögüль, билла, йаланжы дöгüль** я не мисливець, їй-богу, не брехун *Г*.

биллаи їй-богу *[М]*.

биль- (**билий**, **билир**; **блий** *НКД*, *СГ*) знати, вміти, могти; **билийсиң** ти знаєш *ВН*; **биле-биле эт-** робити умисне, свідомо *К*; **севлетмеэ бильмед΄ен** вона не знала, як розговорити, як змусити розмовляти *У*; **бильмемиз** ми не знаємо *ВН*; **биль(ди)лер** вони довідалися *ВН*; **бильмейлер лафетмеэ** не можуть говорити *П*; **башарып бильйен** він з успіхом розібрався що до чого *П*; **бильмеген ағу ичи(й)** отруту п'є несвідомий *СБА*; **бильмемдэн у йанна йолу йохту** після "не знаю" більше сподіватися ні на що *СБА*; **бильсем хайда учажағымы, тобан тöшер эдим** якби знав, де впаду, соломи підстелив би *СБЧ*.

биль: биль (<**беле**) **олур** буде отак *[ВН]*; *див*. **беле**.

бильда таріль *Г*, *СГС*; блюдце *К*, *М*; *пор*. **бўльда**.

бильдир- давати знати, сповіщати, повідомляти, доповідати, доносити; **хызлығымы бильдирмедим** я не показувала нікому, що я є дівчиною (не чоловіком) *[ВН]*.

бильдириль- бути повідомленим.

бильдирмез непомітно, таємно, нишком, тихцем *О*.

бильдирмек повідомлення.

бильдирт- *спон*. *О*, *К*.

бильдирттир- *спон*. *О*, *К*.

бильд΄енли знаючий, свідомий, знавець *О*, *Г*, *К*.

бильлер (=**бильдилер**) *див*. **биль-**.

бильмез незнаючий, несвідомий; невідомий *СБФ*, *К*.

бильмезлик незнання, невідання.

бильмек знання, вміння.

бильмемезлик незнання.

бильмемлик незнання, невігластво, неосвіченість *О*.

Билязы *прізв*.

бим-бийаз зовсім білий *О*, *К*.

бин тисяча; **бин дохуз йирим дöрдүнжи сенесиндэ** тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року *П*; **бин-бин** тисячами *СБ*; **бинниң/бинин султаны** *П*/*Г* султан, принц для тисяч; *пор*. **биң**.

бина будівля, будинок, споруда *Б*, *О*, *Г*, *К*, *СК*.
бинзин бензин *СБФ*, *СГС*.
бининҗи тисячний *К*.
бинйапрах *бот.* деревій *СБ*, *БК*.
биң тисяча *НБЄ*, *СМ-У*; **биң кӳмӳш** тисяча карбованців, гривень *СМ*; **биң т′ере** тисячу разів *Б*; **биңдэ бир дэнеси** один на тисячу *У*; *пор.* **бин**.
биңинҗи тисячний *О*.
биңлен- збільшуватися в тисячу разів *О*.
биңӳнҗӳ тисячний *НБЄ*.
бир 1. один; **бир кӳн бар, бир кӳн йох, бир кӳн ач, бир кӳн тох** одного дня є, одного дня немає, одного дня голодний, одного дня ситий *СБЧ*; **бир чифт нал** одна пара підків *СБ*; **бир аттым, эт′и даан аттым** кинула одне (яблуко), кинула й друге *П*; **бир чингенедэн армалых бузулмай** через одного цигана ярмарок не псується *СБЧ*; **бир эльнен беш харпуз тутулмаз** однією рукою п'ять кавунів не утримаєш *СГ*; **бир бирин сайып сӳйейлер** вони люблять і шанують один одного *П*; **бир бирин артындан** один за другим *О*; **бир бирне беңзийлер** вони подібні один на одного *У*; **бир бирин хыймайлер, саймайлер** не співчувають один одному, не шанують *ВН*; **бир биримизге харшы йырладых** ми співали один проти одного *Б*; **бир бириндэн** один за другим *М*; **бирдэн бир** один-єдиний *К*; **бир бол-/ол-** *О*/*К* об'єднуватися, єднатися; **бир йердэ** разом *ВН*; **бир йертэ** де-небудь *СМ*; **отурду бир олуп даа** присів, лишившись сам *Г*; **бир т′ере** один раз *О*; **бир эт-** об'єднувати, з'єднувати, єднати *О*. 2. один раз, одного разу; **бир бағас — ош-кош, бир бағас — канҗа-пчах** дивишся раз — милі-любі, дивишся знов — на ножах *СБЧ*; **бир д′ельдим дӳнйайа, бир даа д′еламам** я прийшов у світ один раз, більше прийти не зможу *СК*. 3. єдиний; **йынанырым бир аллаға** вірую в єдиного бога *[Г]*; **ону бирне айтма** не кажи цього нікому *Г*; **бир бол-** бути єдиним *СМ*. 4. однаковий, однаково; **бир дӳгӳль** не однаковий *У*; **он бармахтан эпси дэ бир авури(й)** із десяти пальців усі болять однаково *СБЧ*; **эпси дэ бир ағрый** усі вони болять однаково *СЛ*; **абуну т′ессен, ағрый — бир ағрый** оцей поріжеш, болить — однаково болять *СГ*; **эп тэ бир** усе одно *К*; **шап та/шеп тэ бир, шет′ер да бир** що галун, що цукор — однаково *СБ*/*Г*, *СГ*. 5. певний, якийсь, котрийсь, такий собі, певним чином, так собі; **бен бир Т′ӧроғлуйум** я такий собі Тьороглу *СК*; **бир хонуштух** отак собі, якось так ми погуляли *К*; **бир вахта** колись, певного часу *Б*; **бир заманда** колись *СМ*; **бир талай** певна кількість *У*; **бир хач** декілька, кілька *СБФ*, *Г*, *К*, *СГ*; **бир шей/ший** щось, що-небудь *СЛ*/*М*; **эр бир** кожний, кожен; **эр бир ший** усе *СМ*. 6. приблизно, близько; **бир беш кӳн сон т′етирийсиз** принесете днів через п'ять *СМ*; **т′етэйим мен бир йеди йылға** піду я років на сім *Б*; **бир алты-йеди йапрах** близько шести-семи листків *К*; **бир д′ирим йыладыр, д′ирим д′ирим беш йыладыр олуйду** це сталося приблизно року двадцятого — двадцять п'ятого *СК*; **бир хач** кілька, декілька *СБФ*. 7. трохи, небагато, дещо; **бир хонуш-** трохи поговорити *СЛ*; **бир даа** *див.*

даа; **бир даан** *див*. даан; **бир дэне** *див*. дэне; **бир пара** *СБ*, **бир талай** *НБЄ*, **бир тосат** *Б* трохи; *див*. **бири**, **бири-бири**, **бириси**, **бир-эт′и**.

бираз небагато, трохи, декілька, дещо; **бираз вахт** *ВН*, **бираз заман** деякий час *Г*; **бираз даан** *СБФ* іще трохи; **бираз ший даа** іще трохи такого *Г*; **бираздан** незабаром, через певний час, трохи згодом *СБ*, *О*, *К*, *СГ*; *пор*. **бырааз**, **быраз**.

бираззҗа ахмахча трішки придуркуватий *Г*.

биразчых трішечки *О*, *К*.

биралхы волоцюга, нероба, лайдак, гультяй, гульвіса *СБ*, *СМ*; *пор*. **бралхы**, **быралхы**.

бирге разом *СБ*; **биргеме** разом зі мною *ВН*; **биргесине** разом із ним; **көпеги дэ бар биргесине** і собака разом із ним *ВН*; **бирге т′ель-** бути разом *СБ*; *пор*. **бирд′е**.

бирдэ разом *К*.

бирдэн раптом, раптово, відразу, зразу, разом, поряд; **йедимиз дэ бирдэн** усі ми семеро зразу, разом *СЛ*; **бирдэн — бир ғарип адамын йохтур т′еменеҗиси** раптом виявляється — в одного бідняка немає свого скрипаля *Б*; **бирдэн т′ельмей** відразу не приходить *П*; **бассаң, бирдэн мына алай көтэрилий** тільки-но наступиш, відразу ось так підіймається *П*.

бирд′е разом, спільно *О*; *пор*. **бирге**.

бирер по одному; **бирер пара** потроху *П*, *СМ*, *Б*; **ӧльчештирйенлер тахым шорбаҗилерйе бирер пара йер** усім господарям відміряли по пайці землі *П*; **бирер парча** по частці *М*; **бирер чифт ат** по парі коней *Б*.

бирер-бирер по одному, нарізно; **бирер-бирер сайып алдым** я порахувала їх по одному *У*.

бирерле- рахувати, ділити по одному *О*, *К*.

бирер-эт′ишер по одному — по два *О*.

бири 1. один з них, хто-небудь із них; **бири миний, бири тӳший** один підіймається, другий спускається *П*; **бирнин оғлу, бирнин хоҗасы хайтмады** у кого син, у кого чоловік не повернувся *Г*; **бирне кӳч** самому важко *ВН*. 2. ніхто, жоден з них; **анда бири дэ тапмаз бизни, Сонцуваға** там, у Сонцевому, нас ніхто не знайде *Б*; **бири дэ бильмей** ніхто з них не знає *СМ*, *Б*; **бир йере бирни тапмай** ніде нікого не знайшов *Г*; **мисефир мисефирдэн [р]азы болмаған, ӳй шорбаҗи бириндэн дэ** один гість невдоволений іншим, а господар — обома *СБА*; *пор*. **бирси**, **бириси**, **бирӳсӳ**.

бири-бири хтось із них, хто-небудь; **бири-бири т′елеҗек мында** хтось має сюди прийти *СБФ*; **сизе бири-бири д′елеҗек йохсам, ненен бек азирлений?** до вас, хтось має прийти, що мати так готується? *СГС*; **бири-бири маа верди т′аат** хтось дав мені папір *М*.

бириҗиги дэ жоднісінький з них (при запереченні) *Б*; **бир салдаты да аламаған падышаын, офицери дэ барамаған йанна, бириҗиги дэ** жоден царський солдат, жоден офіцер не міг узяти, підступитися до нього, жоднісінький *Б*.

бирик- єднатися; погоджуватися, підтакувати *О*.

бириктир- об’єднувати *[Г]*.

биринҗи перший *ВН*, *О*, *У-М*.

биринҗидэн по-перше *О*, *К*.

биринҗилик першість *О*, *К*.
бириси один з них *СБ*, *О*; **бириси дэ** жоден з них (при запереченні) *О*, *К*; *пор.* **бири**, **бирси**, **бирўсў**.
бирле- 1. брати по одному *О*, *К*; **бирлеп** по одному *О*. 2. урівноважувати *К*.
бирлет- 1. з'єднувати, об'єднувати *О*, *К*. 2. урівноважувати *К*.
бирлеттир- *спон*. *О*, *К*.
бирлеттирт- *спон*. *О*, *К*.
бирлеш- об'єднуватися, гуртуватися, з'єднуватися, єднатися, зливатися *О*, *К*.
бирлештир- *спон*. *О*, *К*.
бирлештириль- *пас*. *О*, *К*.
бирлик єдність, об'єднання, солідарність; тотожність; **хайа бирлик, анда ӧкмек** де єдність, там хліб *СБФ*; **бирлик ол-** жити в єдності *М*; **сӧз аллах илен бирлик иди** слово було тотожним, єдиним з богом *[М]*; **бирликтэ** разом, спільно *СГС*.
бирликле- об'єднувати, єднати, з'єднувати *О*, *К*.
бирликлет- *спон*. *О*, *К*.
бирликлеттир- *спон*. *О*, *К*.
бирликлеш- об'єднуватися, єднатися *О*, *К*.
бирликлештир- *спон*. *О*, *К*.
бирликли одностайний, дружний, єдиний, згуртований *О*, *К*.
бирликлик злагода, згода *О*, *К*.
бирликсиз незгода *О*, *К*.
бирликтириль- об'єднуватися, єднатися, сполучатися *О*.
бирликтирильмек об'єднання, єднання, сполучення *О*.
бирнен зразу, зараз же *К*.
бирси ніхто, ніхто з них (при запереченні); **бирси йохтур?** нікого з них немає? *М*; **штэ, лафетмийим бирсинен — энди мен дэ унуттум** от, не розмовляю ні з ким таким — уже й я забула *М*; *пор.* **бири**, **бириси**, **бирўсў**.
бирсӧзлўк одностайність *К*.
бирўсў один з них *[СЛ]*; *пор.* **бири**, **бир(и)си**.
бирче блоха *О*; *пор.* **бўрче**.
бирчели блошливий *О*.
бирчелен- завести бліх *О*.
бирший що-небудь, щось, дещо *СБ*, *Г*, *К*; **бирший-бирший** що-небудь, щось, дещо *СБ*, *Г*, *К*; **бирший дэ** нічогісінько *СБ*, *К*; *пор.* **бишей**, **биший**, **бший**, **пиший**, **пший**, *див.* **бир**, **шей**, **ший**.
бир-эт′и кілька, декілька *СБ*, *СЛ*; **бир-эт′и кўн** один-два дні *П*, *СМ*; **бир-эт′и оха** один-два літри *Г*; **бир-эт′и сӧз** декілька слів *О*.
бит воша; **йабан бит тишлемесе, хырлы бир хашынмас** якщо стороння воша не вкусить, не розчухаєшся — без сторонньої допомоги важко *СБЧ*; **ғарипни йити-бити талай** бідняка заїдають і собаки, і воші *СБЧ*; **бити ӧльдўр-** бити воші, байдикувати *СГ*; **тахта бити** блощиця *Г*; *пор.* **пит**, *див.* **битбазар**.
бит- I (**битий**) 1. закінчуватися, завершуватися, кінчатися; **битти** закінчилося *ВН*; **хырарламахтан мал битмей — алла сахласын бермектэн** від обіцянок худоба не закінчується, боронь боже роздавати *СБА*; **вахтым битэҗек** мій вік закінчиться *Б*; **ишленип битти** поробилося *Г*. 2. конати, помирати, умирати *У*. 3. щезати, зникати, танути *СБФ*; *пор.* **пит-**.
бит- II рости *[ВН-СК]*; **нанелер битэр** росте м'ята *[Г]*.
битбазар товкучка, товчок, точок, барахолка, вошивий базар, де торгують старим *О*.
битиль- закінчуватися *О*, *К*.
битир- 1. закінчувати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *К*; **битирди университет** вона закінчила університет *ВН*; **тэк эви ағарттып битирдик** ми

тільки закінчили білити хату *НКД*; **сўрдў битирдилер** вони закінчили орати *СБ*; **чаллар битирдлер** вони закінчили косити *У*; **ашап битир-** доїдати *П*; **ашап битирей эр бир шийни** подоїдає усе що є *СМ*; **йапып битирдилер** вони закінчили будувати *[Г]*. 2. виконувати; **наз битирейим сениң хызметиң?** як я виконаю твоє прохання? *СБ*. 3. убивати; **өзўнў орада битирди** убила себе там *Г*; *пор.* **питир-**.

битиргисиз нескінченний *О*.

битле- вошивіти, завошивіти, бідніти *СБ*, *СМ*, *Б*; **чуфут битлесе/битленсе, эст'и тэфтэрлер ахтарлай** коли єврей завошивіє, то починає гортати старі зошити *СБЧ/СМ*.

битлен- завошивіти *СМ*, *К*; *пор.* **битле-**.

битлет- змусити завошивіти *О*, *К*.

битли вошивий, поганий, бридкий, гидкий *СБ*, *О*, *К*, *СГ*; **битли бала** пакосна дитина *НБЄ*.

битлилик вошивість *О*.

битоту *бот.* шолудивник болотний *БК*.

биттир- закінчувати, завершувати, знищувати, винищувати, зживати *О*, *К*.

биттириль- бути закінченим *О*, *К*.

биттирт- *спон.* *О*, *К*.

биттирттир- *спон.* *О*, *К*.

бит'е молодша сестра чоловіка, жениха, зовиця *П*, *Б*, *О*, *К*; *пор.* **биче**, **бичече**, **пит'е**, **пиче**.

бич- краяти, різати; косити *[Г]*; каструвати *О*, *Б*, *К*; **өзўңе көре пай бичме** не оцінюй інших по собі *НМ*; *пор.* **пич-**.

бичах ніж *П*; *пор.* **пичах**, **пчах**, **пычах**.

биче *СБ*, **бичече** *ВН* молодша сестра чоловіка, зовиця; *пор.* **бит'е**, **пит'е**, **пиче**.

бичивжи *О*, **бичижи** *К* каструвальник, кастратор.

бичиль- бути кастрованим *О*, *К*; **бичильд'ен ат** вичищений, кладений, кастрований кінь *К*.

бичтир- *спон.* *О*, *К*.

бичтирт- *спон.* *О*, *К*.

бишей що-небудь, щось *О*; *пор.* **бирший**, **биший**, **бший**, **пиший**, **пший**.

бишейчик нічогісінько (при запереченні) *О*.

биший 1. щось, що-небудь *СМ-СГ*; **эр биший** усе, всі речі *К*. 2. нічого (при запереченні); **биший айтмадым** я нічого не сказав *У*; **биший дэ бильмем** *СБ*, **бильмейим биший** *М* я нічого не знаю; **биший дэ халмайжах** нічого не залишиться *СМ*; **энди биший дэ этамай** уже нічого не поробить *СМ*; **биший дэ гөрмедим** я нічогісінько не бачив *СГ*; **бир дэ биший йохтур** нічогісінько немає *СЛ*; **биший дэ сөлеме** зовсім нічого не кажи *Г*; **сен бишийдэн дэ хорхма** не бійся нічого *Г*; **халмады биший дэ** не лишилося нічого *СК*. 3. якийсь, певний; **биший абери йох** вони нічого певного не знають *СЛ*; *пор.* **бирший**, **бишей**, **бший**, **пиший**, **пший**.

биший-биший щось таке, щось непевне, що-небудь *П*, *Б*, *Г*; **биший-биший бар эди ама, энди унуттум бу да** щось таки було, але я забув уже й те *Б*.

бишийсиз хал- лишитися без нічого, ні з чим *У*.

бишийчик бильмей нічогісінько не знає *СМ*.

Бияджи *див.* **Бийежи**.

бйаз білий *СЛ*; *пор.* **бийаз**.

бйана сюди, в цей бік *СЛ*, *К*, *СК*; *див.* **бийан** II.

бйанна сюди, в цей бік *П*, *У*, *Г*; *див.* **бийан** II.

бйылт′и цьогорічний *СГС*; *див.* **бийыл**.

блағочинны благочинний *[М]*.

блай 1. такий, так, таким чином *СБ*, *П*, *СМ*, *У*; **саңа блай йарашый** тобі личить так *СБФ*; **тырнавуч блай туруй** граблі стоять отак *П*; **баштан тойляр блай эт′ен** раніше весілля були такими *П*; **блай-блай адам** така й така людина *У*. 2. простий, будній; **блай кӱнлери отруй** такими днями (у будні) сидить *П*.

бландыр- каламутити *СГС*; *пор.* **буландыр-**.

бланчых каламутний *Г*, *К*; **бланчых су** каламутна вода *Г*, *К*.

бланых каламутний *СГС*; **бланых сув** каламутна вода *СГС*; *пор.* **буланых**.

блар ці *ВН*, *СБ*, *У-СЛ*; **блары** ці (з них) *Г*; *див.* **бу**, **булар**.

блаш- забруднюватися, вимазуватися, вивалюватися в багні, забрьохуватися *СМ*, *К*; *пор.* **булаш-**.

блаштыр- забруднювати, вимазувати, вивалювати в багні, забрьохувати *СБ*, *СМ-У*, *К*.

блаштырт- *спон.* *О*, *К*.

блаштырыл- *пас.* *СМ*.

блашых брудний, вимазаний, нечистий *НБЄ*, *О*, *Г*, *К*.

бле *післяйм.* з, разом, спільно, і, з допомогою чого, по, уздовж, одночасно, *орудний інструментальний СБ*, *П*, *СМ*; **т′елин бле т′ийев** жених із нареченою *П*; **чыхай барйахлар бле** виходить із коргавами *СМ*; **хол бле ат-** кидати руками *П*; **араба бле т′етир-** привозити возом *НМ*; **кӱрек бле обала-** нагромаджувати лопатою *НМ*; **ао бле чалар эди** ото нею й косили *СМ*; **онун бле сачувлары битэр эт′ен** цим сівба в них завершувалася *П*; **хопха толса сув бле** коли цеберка наповниться водою *СМ*; **йалын бле йанай** горить полум'ям *СМ*; **эт′и челек бле** двома відрами *П*; *пор.* **бе**, **биле** I, **билен**, **блен**, **илан**, **иле** I, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пе**, **пле**, **плен**.

блезик (**-ги**) браслет *СБ*, *О*, *Б*, *У*, *К*; *пор.* **билезик**.

блен *післяйм.* з, разом, спільно, і, з допомогою чого, по, уздовж, одночасно, *орудний інструментальний ВН-СМ*; **аның бле(н)** з ним *СБФ*; **Арзу блен Ғамбер** Арзу і Гамбер *СБ*; **хызым шлей т′ийевим блен** моя дочка працює разом із моїм зятем *П*; **бу арпа блен бек зенгиллендлер** на цьому ячмені вони розбагатіли *СБ*; **кӧзев блен ур-** ударити долотом *П*; **гӱзел лахырды этэр эди бизим тиль блен** він гарно розмовляв нашою мовою *СБ*; **урум тиль блен ӧгрендим** я навчалася урумською мовою *НМ*; **йол блен** шляхом, по дорозі *ВН*; **сырачых блен отруймуз** ми живемо зовсім поряд *ВН*; *пор.* **бе**, **биле** I, **билен**, **бле**, **илан**, **иле** I, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пе**, **пле**, **плен**.

бо- бути *ВН-У*; **боса** якщо буде *ВН-У*; **алай боса, ҷанавар ону ашады** якщо це так, то її з'їв вовк *СМ*; **йыл да боса** щороку *П*; **а т′елим боса саңа, вахта гӱзель т′ечинис** а якщо в тебе є прибуток, тоді живеш добре *СМ*; **босун**/**босын** хай буде *ВН*, *СБ*; **авзуңа бал босун** мед тобі в уста *СМ*; **аш татлы босун** смачного *СБЧ*; **босун оон незети** щоб у неї (страви) був смак *П*; *див.* **бол-**, *пор.* **о-**, **ол-**.

боғ- (**боғай**) душити, давити, топити, утопляти *СМ-СК*; *пор.* **буғ-**, **бух-**.

боғаз горло, глотка, горлянка, пелька, протока, вузьке місце,

шийка; **боғаз блен/боғазнен албрати** горлом, криком *СБФ/К*; **боғаз бах-** годувати *К*; **боғазы тар** він погано їсть, *букв*. у нього вузьке горло *СМ*; **боғаз(ы) т′ӧр йисан ашавны шашырмай** ненажерна людина їжі не пропустить *СБЧ*; **азир боғаз** нахлібник, дармоїд *СБА*.

боғазла- різати, перерізати горло, карати на горло *[Г]*.

боғазлан- бути зарізаним *[Г]*.

боғазлы з добрим апетитом, зажерливий, ненажера *О*, *К*.

боғас стільна, жереба, супоросна, суягна *Г*, *К*; **боғас байтал** жереба кобила *Г*; **боғас сығыр** тільна корова *Г*; *пор*. **буғаз**.

боғаслан- стати тільною, жеребою, суягною, супоросною *К*.

боғаслат- водити корову до бика, кобилу до жеребця тощо *К*.

боғача вид пирога *О*.

боғдай пшениця; **боғдай баш(ы)** колос пшениці *П*, *У*; **боғдай сач-** сіяти пшеницю *О*; **боғдай ун(у)** пшеничне борошно *О*; **мисир боғдай** кукурудза *К*.

Боғдайбаш *прізв*.

боғдайлы пшеничний, із пшеницею.

боғдайлых пшеничне поле, нива.

боғдан волох, молдаванин, мешканець Новогнатівки *ВН*, *СГ*.

боғдур- *спон*. *К*.

боғдурт- *спон*. *К*.

боғдурул- *пас*. *К*.

боғуҗы задушливий, ядучий, ядушний *СГС*.

боғул- (**-ғлуй**) топитися, тонути, захлинатися, давитися, задихатися *СМ-СК*.

боғух здушений, стиснутий, хриплий *К*.

боғуш- *сп.-вз*. *СМ-СК*.

боби-пуп *М*; *див*. **прим**.

боз- (**бозар**) 1. ламати, псувати, руйнувати *Б*, *Г-М*; розбещувати, збивати з пуття *К*; **женнет хапу тапмасын арамызы бозаннар** нехай не знайдуть воріт раю ті, хто нас сварять *К*. 2. розмінювати гроші *НКД*, *СГС*.

боза 1. буза — слабкий хмільний напій із пшона / пшениці *ВН-СК* / *СГС*. 2. безлад, смута, буза; **мемлекетэ боза чыхмыш** у країні почалася веремія *[У]*.

бозар- рожевіти, буріти *К*.

бозғун зіпсований *К*.

бозғунлух поразка *Б*.

бозғуннух розбишацтво *Б*.

бождур- *спон*. *К*.

бождурт- *спон*. *К*.

бозуҗу який псує *Б*, *Г-М*; розбещувач *К*; бешкетник *Б*.

бозуҗулух эт- бешкетувати *Б*.

бозук погано, неправильно *[М]*; **бозук охумак** читати неправильно, з помилками *[М]*.

бозул- (**бозлуй**) псуватися, руйнуватися, пошкоджуватися, розстроюватися, бешкетувати, буянити, сваритися *П-Б*, *Г-СК*; **дӱн ава бозулду** учора погода зіпсувалася *СГС*; **ат бозлуй** кінь буянить *СК*; **хатын бе хоҗа бозулдлар** чоловік і жінка посварилися *СМ*.

бозулдур- *спон*. *К*.

бозулдурт- *спон*. *К*.

бозулт- *спон*. *К*.

бозултур- *спон*. *К*.

бозултурт- *спон*. *К*.

бозух 1. зіпсований, зламаний *К*, *СГ*; посварений, розсварений *СГ*; **бозух дудах** потрісканні губи *К*. 2. розміняний *К*, *СГС*.

бозухлух зіпсованість *К*.

бозуш сварка *К*.

бозуш- сваритися, сперечатися, змагатися, негодувати *Б*, *К*, *СГ*; **шинди т′етэм мен падышанен бозушмаға, урушмаға** тепер я поїду змагатися з царем, битися з ним *Б*; **бозушмах бу тай-**

фа чине ичтэ дэ олмады сварок в цій родині зовсім не бувало *СГС*.

бозуштур- сварити *К*.

бозушух посварений *К*.

бозушухлух стан сварки, сварливі стосунки *К*.

бой I 1. стан, постава, фігура, статура, зріст, висота, довжина; **бойун**/**бойун узун** *СБ*/*СК* ти висока; **бойу кичик** він малого зросту *СМ*; **бойу бир** вони одного зросту *П*; **бир бойда** одного зросту *К*; **йар, биз эт′имиз — бир бой да, бир дэ сыма да** кохана, ми з тобою і поставою однакові, і на обличчя *СК*; **йаш бойуму халдырдым** я занапастив своє молоде життя *СБФ*. 2. стрижень, русло *К*; **өзен бойуна** на глибину, на стрижень річки *К*. 3. *присл*. уздовж; **энине бойуна** уздовж і впоперек—ушир і вздовж *[Г]*. 4. *післяйм*. а) у висоту, на висоту чого; **хамчы бойу су чыхты** вода виступила на висоту нагайки *ВН*; **тиз бойу хар** сніг до колін, по коліна *К*; **таван бойу йўк җыйдым** я зібрала постіль — приданого аж до стелі *Б*, *СГ*; **адам бойунда** на зріст людини *СГ*; б) уздовж, понад; **чарше бойу** базаром, по базару *ВН*; **тарама бойу** понад яром, уздовж балки *ВН*, *К*; **йол бойу** по дорозі, дорогою, вулицею *СБ*, *СМ*, *К*; **т′етий тавлух бойу** іде лісом *СМ*; **т′ит абу өзен бойу** іди понад цією річкою *СЛ*; **дениз бойу** понад морем *Г*; **сохах бойу** уздовж вулиці *СГ*.

бой II річка *ВН*, *СБ*, *СМ*, *У*; **бойун ады Йалта** назва річки Ялта *У*.

бой III берег *О*; *див*. **бой** I, 4.

бой IV холостий, вільний, незалежний; **бой йигит** парубок *СБ*.

бой V: **бой тўркўсў** лірична пісня — на відміну від **чын** і **душенка** — частушок *СК*.

бойа фарба, барва.

бойа- фарбувати, забарвлювати *О*, *СГС*, *СК*.

бойажы фарбівник, красильник, маляр *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.

бойала- фарбувати, забарвлювати *СБ*, *СМ-У*, *К*.

бойалама фарбований, мальований, забарвлений *К*.

бойалан- фарбуватися, малюватися, забарвлюватися, підмальовуватися, бути фарбованим, мальованим *СМ*, *К*.

бойалат- фарбувати, малювати *О*, *К*; змушувати фарбувати *К*.

бойалаттыр- *спон*. *О*.

бойал- малюватися, фарбуватися *О*.

бойалан- фарбуватися, бути пофарбованим *О*, *К*.

бойалма мальований, фарбований *О*.

бойалы фарбований, мальований, розфарбований *ВН*, *СБ*, *О*, *СК*; **бойалы йымырта** крашанка, писанка *Б*.

бойама підмальований *О*.

бойан- бути пофарбованим, фарбуватися, забарвлюватися *Г*, *К*, *СГ*, *СК*; **бойанған йымырта** крашанка, писанка *Г*, *СГ*.

бойат- дати фарбувати *ВН*, *Б*, *Г-К*; **сийалара бойатай эдин донуңу** ти прибралася в жалобу, *букв*. ти дала пофарбувати свої шати в чорні кольори *[Б]*.

бой-бой рядами *СЛ*.

бойдах (**-ғы**) холостий, нежонатий, незаміжня, парубок, дівка; **бойдах улан** парубок *О*.

бойдахлых парубоцьке, холостяцьке, незаміжнє життя *О*.

бойдаш одного зросту *Г*.

бойҗа увишки *СБ*; **стол бойҗа** на рівні стола *СБФ*.

бойла- розтягатися в довжину, рухатись уздовж *О*, *У-К*; **гӧнлӱ чошту (чошуп), дэрйалары бойлады** на нього найшло натхнення, і він полинув понад річками *Г*, *СЛ*; **сохах бойлап тӷетти** він пішов уздовж вулиці *О*, *К*; *пор*. **бойля-**.

бойлаш- порівнюватися, мірятися зростом *О*, *К*.

бойлу певного зросту, високий на зріст; **бойлу адам** висока людина *О*; **узун бойлу** високий на зріст; **алчах, орта бойлу** низького, середнього зросту *НМ*.

бойлӱ *СБ*, *НМ*, *У*, *К*; **дал бойлӱ ид′ит** юнак із струнким станом *У*; **алчах, орта, узун бойлӱ** низького, середнього, високого зросту *СБ*, *НМ*.

бойля- розтягатися в довжину *У*, *К*; *пор*. **бойла-**.

бойниса/бойница ярмо, чашовина — верхня частина ярма *Г*/*К*; *пор*. **больница**, **мойница**, **мойса**.

бойну *див*. **бойун**.

бойнуз ріг, роги *Г-СК*; **бурма бойнуз** закручені роги *СЛ*, *Г*; **бойнузунан тӷетирсе, тэк сыгыр осун, баллара сӱт осун** якщо приведе щось із рогами — нехай, аби тільки то була корова, аби дітям було молоко *СГ*; *пор*. **мийӱз**, **мойнуз**, **мӱйӱз**.

бойнузла- буцати, бити рогами *Г*.

бойнузлу рогатий *К*.

бойсуз низькорослий, низький на зріст *О*, *К*.

бойсын- коритися, підкорятися, слухатися *О*.

бойсындыр- підкоряти, гамувати, вгамовувати *О*.

бойсындырт- *спон*. *О*.

бойумӂез на мій зріст *Б*.

бойун (бойну) шия, шийка *СБ-СК*; **бойун сӱйеклер** *О*, **бойун тӷемик** *К* шийні хребці; **лампаан бойуну** шийка лампи *У*; **тӷемене/тӷимене бойну** шийка грифа скрипки *Зп./НМ*; **шишениӈ бойуну** шийка пляшки *НМ*; **бойунга ал-**, **бойун(ун)а ал-** брати на себе зобов'язання, провину *О*, *Б*, *Г*, *К*; **бойнума алыйым** беру на себе *Г*, *К*; **байляйляр бойнундан йиплен** прив'язують за шию вірьовкою *Б*; **бойнум бӱкӱльдӱ** я зажурився, впав у тугу *СЛ*; **бойну пӱкӱльмиш** він засмутився, затужив *СК*; **бойун бағ** шийна прикраса, хрестик на нитці тощо *К*; **бойун боржу** неодмінний обов'язок, обов'язок сумління *Г*; **бойнум хылдан инӂе** я скоряюся вашій волі — моя шия є тоншою за волосину *СЛ*; **бойну бурух** засмучений, сумний *СМ*; **ханаты сыных, бойну бурух** він втратив опору, його огорнула безнадія — крила в нього поламані, шия скручена *СБА*.

бойундурлух чашовина, верхня частина ярма *СМ*, *К*; шийка батога, нагайки *СМ*.

бойунӂа I на його зріст, увишки з нього, зростом, як він; **киши бойунӂа** висотою з людину *СБ*; **адам бойунӂа** на зріст людини *К*.

бойунӂа II на твій зріст; **не йатыйсын бойунӂа?** чому ти простягся на весь свій зріст? *М*.

бойунӂах намисто, буси *О*; *пор*. **бонӂах**.

бойунӂахла- одягати намисто *О*.

бойунӂахлан- одягати намисто на себе *О*.

бойунӂахлат- змушувати одягати намисто *О*.

бойунӂахлаттыр- *спон*. *О*.

бойунӂахлаш- одягати намисто одна одній *О*.

бойунӂахлы з намистом *О*.

бойунуз ріг, роги *К*; *пор*. **бойнуз**.

бойуңӂа на твою поставу *СБ*.

бокла боклаг, баклаг, баклага — велика кругла плеската посудина для води, яку затикають чопиком і носять на ремені *СМ*.

бол просторий, широкий, повний, багатий, рясний, численний *СМ*, *Г-СГС*; **бол робой тужуркасы** *див.* **робой**.

бол- (**болий** *ВН*, *СБ*, **болуй** *П*, *СМ*) 1. бути, стати, статися, існувати, жити, перебувати, діставатися, належати *ВН-СМ*, зрідка *Б*, *[М]*; **бизим бабалар стэмедлер, шоб урум сколя болғай** наші батьки не хотіли, щоб була урумська школа *НМ*; **болдуң эчки** ти став козою *Б*; **ишлемеэ т′ерек, шоп сениң ашавың болғай** треба працювати, щоб у тебе було що їсти *Б*; **йа ағач борона болмаса** а якщо немає дерев'яної борони *П*; **сав болған оса** якби він був здоровий *СМ*; **ахшам болуй** настає вечір *СМ*; **не болду саңа?** що з тобою сталося? *СМ*; **харт болғанчах йох бол** краще не жити, ніж бути старим *СБЧ*; **не болду хоранда биле?** що сталося з родиною? *НМ*; **шараб ичкен соң болий коп дэлиси** від пиття вина багато хто дуріє *ВН*; **иштэ алай ишлеп тэ болдулар алар** отак вони й жили, працюючи *СБ*; **тама-тама көль болуй** калюжа утворюється по краплі *П*; **болмады** не вдалося *СБ*; **мендэн бир ший болалмаз** від мене нічого не можна сподіватися *СБ*; **саңа не болду?** що з тобою сталося? *У*; **болғанчез** поки не став *ВН*; **болажах** майбутній, можливий, здійсненний *О*; **болажах бала боғундан бельли** дитину, якою вона буде, видно по гімну *СБА*; **ай йавунлу болажах** місяць буде дощовим *СМ*; **ао тэшик болғаны (тэшик болған көпчеги) патлады** розірвалось те колесо, в якому була дірка *СМ*; **т′ет, болмаса,— йол доғуру** іди, коли не так,— дорога пряма *СБЧ*; **т′им халғайсыңыз, халий маңа, у болий маңа** хто з вас залишиться, той лишиться мені, дістанеться мені *ВН*; **бала болса, шох болсун, болмаса — йох болсун** краще дитина бешкетлива, але здорова, ніж спокійна, але хвора, *букв.* якщо буде дитина, хай буде жвавою, а ні — то нехай не буде зовсім *СБФ*. 2. могти *ВН-СМ*; **болий** можна *СБ*, досить *НБЄ*; **болмай тийме кишид′е су ичт′ендэ** не можна чіпати людину, коли вона п'є воду *СМ*; **болмай йўрмеге** ходити неможливо *ВН*; **ölў билен тиригэ табутха йатмаға болмай** не можна живому лягти до трупи разом із мертвим *СБЧ*; **болмай?** не можна? *СБ*; **о да болалмады** а він не зміг *П*; **болғаны хадар ёсей** росте скільки можна *НМ*; *пор.* **бо-**, **о-**, **ол-**.

бола *післяйм.* з приводу, через, задля, заради *СБ*, *СМ*; **она бола тутай** тримає в своїх інтересах *СМ*; **дэли башха бола** за дурною головою *СБ*; **кичик шийд′е бола этий бўйўк ший** з нікчемного приводу зчиняє великий скандал *СМ*; **сирт′еде бола блай ший этий** через гниду він робить таку річ *СМ*.

болажах майбутній, здійсненний, можливий *О*; *див.* **бол(ал)-**.

болайал- бути спроможним, мати змогу *СБФ*.

болған випадок, пригода, факт *О*.

болғанче поки не стане *О*.

болған увесь *П*; **болған мемлет′ет** уся держава, уся країна *П*; *пор.* **олған**.

болғар болгарин *ВН*.

болдур- стомлюватися *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **болдурған** стомлений.
болдур- здійснювати *О*.
болдурт- стомлювати, втомлювати *НБЄ*, *О*, *К*.
бол(л)ават ? *[К]*.
боллан- робитися просторим, просторішати, ширшати, вільнішати *О*, *К*.
боллат- робити вільним, просторим, попускати *О*, *К*.
боллаш- просторішати, вільнішати *К*.
боллух простір, достаток *О*, *К*.
боллаштыр- робити ширшим, просторішим *О*, *К*.
болмаҗы нікчемний *О*.
болмаз нічого не вийде, не буде, не можна, неможливо, неймовірно *О*.
болмах буття, існування *СБ*.
болмуш буття, існування *О*.
болумлу доладний, гарний *О*.
болумсуз нікчемний, недоладний, непридатний *О*.
болушлух допомога, підтримка, послуга, сприяння *О*, *К*; **болушлух эт-** допомагати, сприяти *О*, *К*.
больница ярмо *К*; *пор*. **бойниса**, **бойница**, **мойница**, **мойса**.
боля воля *К*; **болясна йебер-** пустити на волю *К*; *див*. **воля**.
бомбала- бомбити *К*.
бом-бош *СБ*, *К*, **бон-бош** *О*, *К* зовсім порожній; *див*. **бош**.
бонҗах намисто *СМ*, *Б*, *Г*, *К*; *пор*. **монҗах**, **мончах**.
бонҗахла- одягати намисто *О*, *К*.
бонҗахлан- одягати намисто на себе *О*, *К*.
бонҗахлат- змушувати одягати намисто *О*, *К*.
бонҗахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
бонҗахлаш- одягати намисто одна одній *О*, *К*.
бонҗахлы з намистом *О*, *К*.
бор крейда.
боран буря, хуртовина, буран, ураган; **боран тут-** знятися бурі *СБФ*, *К*; **топрах боран** курна буря *СБА* **тӱтэме боран** хуртовина *Б*, *У*, *К*; **хар боран** хуртовина, хурделиця *СК*; **бир ай хара боран ойнады чӧльче** місяць у степу лютувала чорна буря *НКД*; **боран чӧктӱ** буря стихла *СК*; **тоз туман, топрах боран эти** зняв страшенну куряву, *букв*. пилюку здійняв туманом, землю — бураном *СБА*; *пор*. **буран**.
боранла- хурделити, мести *ВН*, *О*.
боранлат- захурделити *О*.
боранлы буранний *О*; **боранлы хыш** хуртовинна зима *О*.
боранна- хурделити, мести *К*.
бораннат- захурделити *К*.
боранлы буремний, вітряний *К*.
борат- дути, бушувати, хурделити *СБ*, *К*; **боран боратый** хуртовина хурделить *НБЄ*.
борҗ борг, обов'язок, провина *Г*, *К*, *СГ*; **бойун боржу** неодмінний обов'язок *Г*, *НКД*, *СГС*; **борҗ эт-** позичати, робити борги *К*; *пор*. **борч** I.
борҗлу хал- заборгувати, лишитися винним *К*; *пор*. **борчлу**.
борла *бот*. пасльон *СБ*.
борла- білити крейдою.
Борлов *прізв*.
борлу сірий *К*.
борна: хайычыгын серир борнам, усланыр; **ашых олан ӧкелейе доланыр** його човника нахиляє буря, але він вирівнюється; закоханий гнівається, але все одно увивається *[У]*.
борона борона *СБ*, *П*.
боронала- боронувати *К*.
Борота *прізв*.
бору труба, сурма *[Г]*; **бору тӧше-** прокладати труби *[Г]*.
борч I борг, позика, кредит, обов'язок, провина *СБ*, *СМ*, *Б*, *У*, *[Г]*, *К*, *СГС*; **борч йазыш** *О*, **борч**

йазысы *К* борговий запис, зобов'язання, розписка; *пор.* **борж**.
борч II борщ *СБ*, *Б*, *Г*, *К*.
борчай- заборгувати, завинити *СБФ*.
борчйапрағы щавель *Г*.
борчлан- заборгувати, завинити *НБЄ*, *О*, *К*.
борчландыр- обтяжувати боргами *О*, *К*; звинувачувати *К*.
борчлу боржник, винний *СБ*, *О*, *БТ*, *К*, *СГС*; **борчлу хал-** заборгувати, завинити *СБ*.
борчлулух заборгованість *О*.
борчлу боржник, винний, повинен *Г*,*-К*, *СГС*, *М*; **борчлу хал-** завинити *К*; *пор.* **борждлу**.
боса *див.* **бо-**, *пор.* **бол-**.
босаға поріг, ґанок *СБ*, *СМ*, *БТ*.
босамах поріг *СБ*, *П*, *Г-СГ*; сходинка, щабель, приступка *П*; ґанок *СБФ*; **босамахны йув-** (прибратися в хаті повністю й) вимити поріг *СБФ*; **хырх босамахлы мердвен** сходи на сорок щаблів *Б*; *пор.* **басамах**.
бостан баштан, город, баштанні культури *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; *пор.* **постан**, *див.* **субостан**.
бостанҗы баштанник, сторож на баштані *СМ*, *К*.
Бостанҗы *прізв.*
бостанҗылых баштанництво *О*, *К*.
бостантит'ен *бот.* якірці сланкі, кавунці, бабині зуби *К*.
босун *див.* **бо-**, *пор.* **бол-**.
бота постава, фігура *Г*; **халем бота** струнка постава, гарна фігура *Г*.
ботик черевик *О*, *БТ*, *У*.
ботуш чоботи *О*.
ботушний стриножений, з нерівною ходою, боташний — слабкий на задні ноги *О*.
бох (боғу) 1. екскременти, гній, перегній; **ат бох**, **ат боғу** кінський гній *СБ*; **сығыр бох** коров'ячий гній *Г*; **олаҗах бала бохундан беҥли** якою має бути дитина, видно по її гімну *СГ*; **надар бохну харыштырыс, у уғадар сасый** скільки гімно мішаєш, стільки й смердить *СБА*; **ны уғадар кўлўс? йохсам боғуҥа мончах кördиҥ ни?** чому так сміємся? чи в своєму гімні побачив намисто? *СБА*; **бох хурсах** черевань, обжера *СБА*; **бох та саймай ону** не шанують його й за гімно *Б*; **бох дэп тэзекке хошмай** і в кізяк не мішає, не вважає навіть за гімно *СБА*; **о мени бох дэп тэзеге хошмай** він мене зовсім не шанує *Г*. 2. непотріб; **о д'ерек бох** дуже треба *СГ* 3. **бохлар** нутрощі *Б*.
бох- топити, душити *[СЛ]*; *див.* **боғ-**.
бохавуз лайливець, лихослів *О*.
бохағыз лайливець, лихослів *К*.
бохбöҗек жук-гнойовик *К*.
бохбўҗўк жук-гнойовик *НМ*.
бохла- мазати долівку гноєм із глиною, обливати брудом, ганьбити, лаяти, поганити, ганити *СБ*, *О*, *К*; псувати *О*.
бохлан- опаганитися, обпаскудитися, бути зіпсованим, сваритися, бути вилаяним *О*, *Г*, *К*.
бохлат- замазати, забруднити, спаскудити *О*, *К*.
бохлаш- паплюжити один одного, ганьбити, сваритися *О*, *К*.
бохлаштыр- *спон.* *О*, *К*.
бохлу у гної *У*, *СЛ-СК*; **бохлу хурсах** черевань, схильний обжиратися, ненажера *СГ*.
Бохлудэре *прізв.*
бохлух купа гною, бруд, гидота, бридота, гидке, мерзенне становище, паскудство *СМ*, *О*, *К*.
бохтан поганий, негідний, бридкий *СБ*, *К*; **бохтан т'аат** погана, бридка книга *К*.

бохча клунок, вузол, хустка з весільним подарунком, гостинцем на підносі нареченій або з пожертвою на поминки; **бохча йавлух** спеціальна біла тканина для бохча *СБ*; **бохча ойнамах** весільний танець із подарунком *М*.

бохчала- зав'язати в клунок, вузол, приготувати на гостинець, у подарунок або в пожертву *СБ*, *Г-СГ*.

бохчалан- мати речі, зав'язані в клунок на гостинець *О*, *К*; **не сен бохчаланған?** куди це ти зі своїм подарунком? *СГ*.

бохчалат- *спон*. *О*, *К*.

бохчалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бохчалаш- *сп*. *О*, *К*.

бохчалых для бохча *К*.

бош вільний, порожній, незайнятий, слабкий, неміцний, слабко, неміцно *О*, *Б*; **бош байла-/байля-** *О*/*К* зав'язувати слабко, нетуго; **бош хашых авузға бармай** порожня ложка до рота не йде *СБЧ*; **бош бол-** бути порожнім *П*; **бош д'ез-** ходити на волі *СГ*; **бош йер(лери)** вздуховини *НМ*, *К*; **сыйырын бош йери** здуховини корови *НМ*; **бош хатхан** звело в боці *К*; **бош лаф** пустопорожні балачки, балаканина, теревені *О*; **бошха т'ет-** пропасти даремно, задарма *У*; **бош т'етсин, толу хайтсын, бермегенниң холу хайтсын** нехай іде порожнім, повертається повним, хто не дасть, тому нехай руки повивертає, — приказують, просячи насіння чи іншу дрібницю *СБЧ*; **бош хол** *СБ*, **бош эль(ли)** *К* щедрий, марнотратний, безгосподарний.

боша- 1. порожнішати, пустіти, пустішати *СБ*, звільнятися *ВН*, *СБ*, слабнути, знесилюватися *О*; **хайттлар энди тэкмил бошаған сон бизим көй** вони повернулися, коли наше село звільнили *ВН*. 2. попускати, відпускати, звільняти *К*; **мен җирени бошадым** я попустив гнідого *К*; **боша башымы** пусти мою голову *Г*; **хасеветлердэн бошамадым** я не звільнялася від переживань *ВН*; **бошадлар** вони звільнили *Г*.

бошав звільнення *О*.

бошавуз *О*, **бошағыз** *К* балакун, базіка, пустомолот.

бошал- пустіти, звільнятися, розвантажуватися, опорожнятися, слабнути, ставати менш тугим, менш міцним *О*, *К*.

бошан- ставати порожнім, порожніти, виливатися, ставати вільним, незалежним, звільнятися *СБ*, *О*, *Б*, *К*, *СК*; **айтып бошандым** я висловився, розповів і зняв тягар з душі *Б*.

бошандыр- спорожняти, звільняти *О*, *К*.

бошандырт- *спон*. *О*, *К*.

бошат- спорожняти, розвантажувати, вивантажувати, звільняти; **йўрек бошат-** знімати тягар з душі, з серця *У*.

бошаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бошаттырт- *спон*. *О*, *К*.

бошатув звільнення *К*.

бошатыл- бути звільненим *О*, *К*.

бошбоғаз балакун, базіка, людина, яка не може зберігати таємниці *О*.

бошбўйўрў вздуховина, пах *СБ*.

бошйапрах страва зі шматочків тіста — варяниці, ліниві вареники *СБ*.

бошла- відпустити, пускати *ВН*, *СБ*, *СГ*.

бошлан- ставати порожнім, порожніти, спустошуватися *О*, *К*.

бошлат- опорожняти, звільняти *О*, *К*.

бошлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бошлух порожнеча, порожнява, пустота, порожнє місце, порожнина, незайнятість, слабкість, неміцність.
бӧбрек нирка *О*, *К*; *пор.* **бӧрек**, **бӱрек**, **бӱрйек**.
бӧгеӂе сьогодні вночі *Б*, *У-СГ*; **чаре ми бӧгеӂе сиздэ мисафир олмаға?** чи можна цієї ночі в вас загостювати? *Б*.
бӧгеӂет′и сьогонічний *СГ*.
бӧгеӂе цієї ночі *СБ*.
бӧгӱн сьогодні; **бӧгӱндэн йарын, йарындан ӧбӱр кӱне** з сьогодні на завтра, з завтра на післязавтра *СЛ*; **бӧгӱндэн берли/сора** від сьогодні *СГС*; *пор.* **бегӱн**, **бӧн**, **бӧӱн**, **бӱгӱн**, **бӱӱн**.
бӧгӱнки сьогоднішній *Г*; **бӧгӱнки кӱндэн** віднині, відсьогодні *[Г]*.
бӧгӱнт′и сьогоднішній *СГ*, *СК*; **бӧгӱнт′и кӱн** *Г*, **бӧгӱнт′и кӱнӱ** *СМ* нинішнього дня, сьогодні.
Бӧгӱт *прізв*.
Бӧдэ *прізв*. безплідний *О*.
бӧдэне куріпка *СБ*; **бӧдэне тӱшӱне тары кӧри(й)** куріпка уві сні бачить просо *СБЧ*.
бӧӂе цієї ночі *К*.
бӧӂек жук *Г*, *К*; комаха *[Г]*; **сасых бӧӂек** жук-гнойовик *Г*; *пор.* **бӧжӱк**, **бӱжӱк**.
бӧжӱк жук, комаха *О*; *пор.* **бӧӂек**, **бӱӂӱк**.
бӧӂӱклен- укриватися жуками, комахами *О*.
бӧӂӱклӱ де багато жуків, комах *О*.
бӧйлеӂе *[Г]*, **бӧйлеӂине** *М* таким же чином, так само.
бӧйле так, такий *[Г]*, *М*, *[Кб.]*.
бӧк- згинати, бгати *СЛ*.
бӧкене бабуся *Г*.
бӧкӱль- згинатися *Г*; **бӧкӱльдӱ белим** я засмутився, мене здолала печаль *Г*.
бӧле так, такий, таким чином *П*, *Б*, *Г*, *[СЛ]*; **бӧле сӧлей** каже так *П*; *пор.* **беле** *К*.
бӧлӱк 1. окремий *НМ*; **бӧлӱк ода** окрема кімната *НМ*; 2. просвіт між хмарами, отвір *СМ*, *Г*, *К*; **кӧкте сийа булут, бӧлӱк бӧлӱндӱ** чорні хмари вкрили небо, і раптом відкрився просвіт *СМ*, *Г*. 3. розділ *[Г]*; **бӧлӱк башы** начальник частини *[Г]*. 4. кімната *СГ*, *М*, *СК*. 5. перегородка, відділення *К*. 6. загін, стійло *СК*. 7. ожеред, скирта *СБ*; **бӧлӱк ҷый-** скирдувати *НБЄ*.
бӧлӱклен- розділятися, відокремлюватися *О*; перегороджуватися, розгороджуватися *К*.
бӧлӱклет- ділити, розділяти *О*; перегороджувати, розгороджувати *К*.
бӧлӱклӱ поділений, відокремлений, розділений на частини *О*; перегороджений, розгороджений *К*.
бӧлӱм частина, відділення *О*, *К*.
бӧлӱн- ділитися, розділятися, розгороджуватися; **бӧльнӱйлер** вони розділяються *СМ*; **бӧлӱнмез** неподільний *О*; **бӧлӱнмей** не ділиться *СГС*.
бӧлӱш поділ, ділення, розділ *СБ*, *О*, *К*.
бӧлӱш- ділитися, розділятися; **орталап бӧлӱш-** ділитися навпіл, порівну *К*.
бӧлӱштӱр- розділяти, розгороджувати *О*, *К*.
бӧлӱштӱрт- *спон*. *О*, *К*.
бӧль- (**бӧлей**; **бӧлем** ділю *Б*) ділити, розділяти, розгороджувати, відокремлювати, розрізати, розтинати; **ортадан бӧль-** ділити посередині, навпіл *Б*.
бӧльдир- дати, змусити розділити *У*.
бӧльдӱр- змушувати ділити, розгороджувати *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.
бӧльдӱрт- *спон*. *О*, *К*.
бӧльме розділ, розгороджування, відділення, перегородка,

простінок, закром, кімната; **бахша бӧльмелер** різні, окремі відділення *П*.

бӧльмели який має кімнати; **ӱч бӧльмели эв** хата на три кімнати *Б*, *У*, *К*.

бӧн сьогодні *К*; *пор*. **бегӱн**, **бӧгӱн**, **бӧӱн**, **бӱгӱн**, **бӱӱн**.

бӧрек нирка *СЛ*; листковий пиріжок *СК*; vulva *СБ*; ◇ **т′итти йӱрек — халды бӧрек** серце відболіло — лишилася порожнеча *СЛ*; *пор*. **бӧбрек**, **бӱрек**, **бӱрйек**.

бӧрӂӱмек сочевиця *Г*, *К*; *пор*. **берӂемек**, **берӂимек**, **берӂмек**.

бӧрк шапка *ВН*.

бӧрӱ вовк *СБ*, *О*; **бӧрӱнӱ**/**бӧрӱни**/**айу аңсаң, тохмағыңы азыр**/**азир тут** якщо згадуєш вовка/ведмедя, довбню тримай напоготові *СБ*/*СБА*.

Бӧрӱлӱ оба Бірюкова гора *Г*.

Бӧрӱлӱ тарама Бірюкова балка *Г*.

Бӧрӱш *прізв*.; *див*. **Бӱрӱш**.

бӧтӱк черевики *К*.

бӧӱн сьогодні *Б*, *Г-К*; *пор*. **бегӱн**, **бӧгӱн**, **бӧн**, **бӱгӱн**, **бӱӱн**.

брада тут *К*.

брадан звідси *М*.

браз заман недовго *Б*.

брак- залишати *[М]*; *див*. **брах-**.

бралхы худобина, що відбилася від череди, табуна, волоцюга, нероба, гультяй, гульвіса *СК*; *пор*. **биралхы**, **быралхы**.

брасы це місце, тут *[Г]*, *К*.

брах- кидати, покидати, лишати, облишати; **пиреэ ӧкеленип йорғаны атэше брахма** *СГС* / **сирт′еэ ӧкеӈи чыхарып кӧльмегиӈи атэше брахма** розгнівавшись на блоху/вошу, сорочку в вогонь не кидай *СЛ*; **тавух йымыртасыны йабана брахмай** курка свої яйця в чуже гніздо не кладе *СЛ*; **ӧкеӈи чыхарып хоӂаңы брахма** розсердившись, чоловіка не кидай *СЛ*; **брахтын бу иши** ти кинув цю справу *СЛ*; **дахы зийадэ одуну брахты** кинув іще більше дрів *[Г]*; **ах дувағым бойнума брахтым** я закинула мою фату за голову — на шию *П*; **брахыр ичмесни** кине палити (тютюн) *СЛ*; *пор*. **брак-**.

бре *вигук-зверт*. гей *М*.

бричка бричка, віз *СБ*; *пор*. **брычка**, **быричка**.

брығадир бригадир *СК*.

брынза бринза *Г*.

брычка віз *ВН-П*, *Б*, *СМ*, *К*, *СГ*; *пор*. **бричка**, **быричка**.

бу цей, ця, це; **бунӈ** *СБ* / **бунун** *СБФ*, *СМ*, *Г*, *СГ* / **буун** *П-Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК* / **бун** *СГС*; **буӈа** *ВН*, *СБ* / **буна** *Г*, *СГ*, *М*; **буну** *ВН*, *СБ*, *П*, *Б*, *Г*, *СГ*; **бунда** *ВН-СМ*, *Г*, *СЛ*, *СГ-СК*; **бундан** *ВН*, *К-СК*; **булар** *СБ-СМ*, *У*, *Г*, *СГ* / **блар** *ВН*, *СБ*, *У*, *Г*, *СЛ* / **бунлар** *[Г]* / **буннар** *М*; **бунлара** *М*, *[Кб.]*; **бунлардан** *М*; **булары** ці з них *Г*; **буларын** цих з них *Г*; **буларыны** цих (з них), їх *П*; **бу оғлу билен хыз ӧсип т′ельйенлер** цей його син і та дівчина виросли *П*; **бу тарз** таким чином *[Г]*; **бу дӱйӊа** цей світ *[Г]*; **башлай айтмаға буну** починає це розказувати *П*; *див*. **абу**.

бублик бублик *СК*.

бубуп 1. одуд *СМ*; **бубуп т′ибик сычай** гадить, мов одуд *НМ*. 2. зозуля *НМ*.

був пара, мла *О*, *Б*, *К*, *СГ*.

бувла- парити, випаровувати *О*, *К*.

бувлан- парувати, випаровуватися, тушкуватися на парі *О*, *К*.

бувландыр- *спон*. *О*, *К*.

бувландырт- *спон*. *О*, *К*.

бувландырттыр- *спон*. *О*.

бувлат- *спон*. *О*, *К*.

бувлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бувлу спітнілий, покритий парою *О*, *К*.

бувух вологий, сирий *О*, *К*.

бувухлан- сиріти, ставати вологим *О*, *К*.
бувухландыр- зволожувати, робити сирим *О*, *К*.
бувухлух вологість, сирість *О*, *К*.
буғ- душити, топити, утопити *Б*, *О*; **буғуп өльдүр-** задушити *О*; *див*. **боғ-**, **бух-**.
буға бугай, бик *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*.
буғадар стільки *СБ*, *Б*, *У*; *пор*. **бухадар**, **бығадар**, **быхадар, пхадар, пыхадар**; *див*. **бу**, **хадар**.
буғаз стільна, жереба, супоросна, суягна *О*; **буғаз хой** суягна вівця *О*; **буғаз сыйыр** тільна корова *О*; *пор*. **боғас**.
буғазлых тільність, жеребість, супоросність *О*.
буғалан- дрочитися — про бугая, злучатися *О*, *К*.
буғаландыр- злучати *О*, *К*.
буғалтер бухгалтер *СБ*, *Б*.
буғдур- дати задушити, утопити *О*, *К*.
буғдурт- *спон*. *О*, *К*.
буғов залізне путо з ланцюга для коней *НМ*, *Б*; *пор*. **пухов**.
буғовла- триножити, спутувати коня *НМ*, *Б*.
буғув душіння *О*.
буғул- бути задушеним, утопленим, давитися, топитися, тонути, захлинатися, вішатися *СБ*, *О*; **анда бек тэрен — буғулмаға болий** там дуже глибоко — можна утопитися *СБФ*.
буғулт- *спон*. *О*.
буғум 1. суглоб *СБ*, *О*, *СГ*. 2. ожеред, скирта *Б*, *СМ*.
буғумлу суглобний, з суглобом *О*.
буғумсуз без суглобів *О*.
буғух задушений, утоплений *О*.
буғуш- гиркатися, гризтися *О*, *К*.
буғуштур- нацьковувати один на одного *О*, *К*.
буда- обрізати гілки, сучки *К*.
будала дурень *О*, *К*.
будалалых дурість *О*, *К*.
будан- обрізуватися *К*.
буданыл- бути обрізуваним *К*.
буданылдыр- обрізувати *К*.
буданылдырт- *спон*. *К*.
будах (-ғы) гілка *Г-К*, *СК*; **тал будағы** пагін шелюгу, верби *БК*; *пор*. **бутах**, **птах**, **путах**.
будахлы з гілками, гіллястий *К*; **эт′и будахлы дирек** дерево з двома гілками *К*.
будахлых звалище гілок *К*.
будур тобто *Б*.
буҗах сторона світу *[СЛ]*; **йаратан, йаратан, сенсин дөрт буҗайы бильдирен** творець, творець, це ти даєш нам знати чотири сторони світу *[СЛ]*.
буз I лід; **чығай буз үстне** виходить на лід *СБ*; **буз башлады йиберильмейе** крига почала сходити *СГС*; **папаз буза чыхай** священик виходить на лід — на Водохреще *СГ*.
буз II молозиво *СБ*; *пор*. **уз** II.
буз- (**бузай**) псувати, ламати, руйнувати, розвалювати, розмінювати гроші на дрібні *СБ*, *СМ*, *Б*, *У*; **т′изли базар марди бузар** таємний торг, нечисті справи псують людину *СБА*.
буза буза *СБ*; *див*. **боза**.
бузавлух ожеледь, ожеледиця *СМ*; *див*. **бузлавух**.
бузғун зіпсований, зруйнований, розвалений *О*.
бузғуч руйнівник, порушник *О*.
буздур- *спон*. *СБ*, *О*.
буздурт- *спон*. *СБ*, *О*.
бузла- замерзати, обмерзати, перетворюватися на лід, укриватися кригою, крижаніти, відморожувати; **суйун йухарысы бузлап халды** верхня частина течії річки замерзла й зупинилася *СЛ*; **көзлерим бузлады да көрмей/гөрмей** мої очі заслало лудою, вони нічого не бачать *СЛ* / *СК*.

бузлав замерзання, обмерзання, скрижаніння *О*.
бузлавух ожеледь, ожеледиця *НБЄ*, *НМ*, *К*; **бузлавух йавса** якщо випаде ожеледь *СМ*.
бузлан- замерзати, крижаніти, укриватися кригою *О*, *К*.
бузландыр- *спон*. *О*, *К*.
бузландырт- *спон*. *О*, *К*.
бузлат- морозити, заморожувати, підморожувати, покривати кригою *СБ*, *К*, *СГС*; **чыхары тэкаран бузлатый** надворі стало приморожувати *НКД*.
бузлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
бузлаттырт- *спон*. *О*, *К*.
бузлах місце, укрите кригою *О*.
бузлу крижаний, укритий кригою, замерзлий *О*, *К*.
бузлух місце, укрите кригою, льодовик *О*, *К*.
бузов теля, бузівок; **бузов эт** телятина *О*, *К*; **бузов-тана** телята різного віку *СБ*.
бузовжу телятник, телятниця *О*, *К*.
бузовла- телитися *О*, *Г*, *К*, *СГ*.
бузовлан- телитися *О*, *Г*, *К*.
бузовлу з телям *О*, *Г*, *К*.
бузу теля *СБ*; **бузу-тана** телята, великі й малі загалом *СБ*; *пор*. **бузов**.
бузужу руйнівник, спокусник, розбещувач, розпусник *О*.
бузул- псуватися, руйнуватися, гнити, тухнути *ВН*, *СБ*, *СМ*, *У*; мінятися на обличчі *О*; **бир чингенедэн (й)армалых бузулмай** через одного цигана ярмарок не псується *СБЧ*.
бузула- телитися *НБЄ*.
бузулан- телитися *СБ*.
бузулмаз непорушний, непохитний, стійкий *О*.
бузулт- *спон*. *О*.
бузулттур- *спон*. *О*.
бузулу сийир тільна корова *НБЄ*.
бузулух руйнування, розлад *О*.
бузумлух зіпсуття, псування *О*.
бузух зіпсований, зламаний, пошкоджений, зруйнований, розбещений, розпусний *СБ*, *О*; **бузух адам** безпутна, аморальна людина *О*; **бузух ший эт-** чинити неподобства *СМ*.
бузухбаш легковажний, непутній, безпутний, розбещений, розбишака *О*.
бузухлаш- псуватися, ставати непридатним, негожим *О*.
бузухлаштыр- *спон*. *О*.
бузухлух зіпсованість, зруйнованість *О*; **бузухлух ший эт-** робити непристойні речі *СМ*.
бузуш сварка *О*.
бузуш- сваритися *СБ*, *О*.
бузуштур- сварити між собою *О*.
бузушухлух сварка, суперечка, неприязнь, ворожнеча *О*.
буйары в цей бік, сюди *СБФ*.
буйур- наказувати, порядкувати, розпоряджатися *Г*, *СГ*, зволяти, частуватися *О*, *К*; **йит йитэ буйурган, йит тэ хурйуна буйурган** пес наказав псові, а пес хвостові *Г*; **буйур** звольте, будь ласка *Г*, *СЛ*, *[Кб.]*; **буйур бир даа** будь ласка ще *Г*; **буйурунуз элиге** звольте на гостину *М*; *пор*. **буйўр-**, **буйыр-**, **бўйўр-**.
буйурт- *спон*. *О*, *К*.
буйурул- бути припрошуваним до гостини, призволятися *О*.
буйуруш- *сп.-вз*. частувати *О*.
буйўр- наказувати, зволяти *СМ*; **буйўрўңўз** призволяйтеся, пригощайтеся, частуйтеся *СМ*; *пор*. **буйур-**, **буйыр-**, **бўйўр-**.
буйыр- наказувати, зволяти *СБ*; **т′ене буйырыңыз** будь ласка, звольте іще *СБ*; *пор*. **буйур-**, **буйўр-**, **бўйўр-**.
бука соска, жуйка — розжована тверда їжа, хліб, загорнутий у ганчірочку, що його дають немовляті смоктати *СБФ*, *О*, *К*.

букаана *О*, **букана** *СМ*, *Б* бабуся, бабця; **буканаң сени бахканда не көрүндү хадэңе?** коли бабуся тебе доглядала, що було видно у твоєму кухлі? — таке тепер у тебе й життя *СМ*; *пор.* **бекана**, **пкана**, **пукана**; *див.* **ана**, **бүйүк**.

буквар буквар *К*.

бул- (**булуй**) знаходити *[ВН]*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*, *[Кб.]*; досягати, прибувати *СЛ*; **хуту йуварланған — хапағын булған** коробка покотилася — із кришкою зустрілася *СГ*; **эйи эт тэ эйи бул** роби добро й матимеш добро *СГ*.

булай такий, так *СМ-У*; **булай заман** такий час *СМ*; **булайсына** таким чином *О*.

булайжа подібний, схожий, приблизно так *О*.

булан- каламутитися *У-К*; **көзлерин буланмыш йаныхтан** твої очі закаламутилися від жару *Г*.

буландыр- каламутити *Г*, *К*; **мадэ буландыр-** викликати нудоту *М*.

буландырт- *спон. К*.

буланчых каламутний *К*.

буланчыхлых каламутність, каламуть *К*.

буланых каламутний, скаламучений *СГС*.

буланыш- каламутитися *К*.

буланыштыр- каламутити *К*.

Булатов *прізв*.

булаш- забруднюватися, вимазуватися, вивалюватися в багні, забрьохуватися *К*; *пор.* **блаш-**.

булға- вивалювати в багні *СБ*, *К*; колотити, каламутити *О*; **чамурче булға-** виваляти в багні *НКД*; **ханна булға-** вимазати у власній крові *СГ*.

булғала- каламутити *О*, *К*.

булғалат- каламутити, занурювати в рідину, бовтати в рідині *СБ*, *О*, *К*.

булған- бути скаламученим *О*, *К*.

булғандыр- перекаламутити, скаламутити *О*, *К*.

булғандырт- *спон. О*, *К*.

булғанлан- каламутитися *О*, *К*.

булғанчых збовтаний, скаламучений, каламутний *О*, *К*.

булғанчыхлых каламутність, скаламученість *О*, *К*.

булғаных збовтаний, скаламучений, каламутний *О*, *К*.

булғаныш- каламутитися, вирувати *О*, *К*.

булғар болгарин *СБ*, *У*, *О*.

булғат- каламутити *О*, *К*.

булғатла- занурювати, каламутити *СБФ*.

булғаттыр- *спон. О*.

булғачых збовтаний, скаламучений, каламутний *О*, *К*.

булғаш- каламутитися *К*.

булов полова *П*; **лүзйар айырый буловну, зарени** вітер відокремлює полову й зерно *П*; *пор.* **булу**, **плов** II, **пулов** I.

булу полова *СБ*; *пор.* **булов**, **плов** II, **пулов** I.

булун- бути знайденим, знаходитися, опинятися, з'являтися, прибувати, перебувати, виявлятися *[У]*, *Г-СГ*; **о йылхыйа да булунду бир сары тайка** й у тому табуні з'явився молодий буланий кінь *СЛ*; **алхтан т'елене / эльдэн д'елене тойум олмаз, о да вахтына булунмаз** тим, що дають люди, ситим не будеш і вчасно його не здобудеш *СЛ*/*СГ*; **биз булунурух, сиз дэ булунуз** ми прийдемо, і ви приходьте *СЛ*; **аҗелим булунду** виявилася моя смерть *[У]*; **саа булнур** з тебе станеться, від тебе можна всього чекати *Г*; **о маа булнур** він мені знадобиться *СГ*.

булут хмара; **сийа булутлар** чорні хмари *СМ*; **сийа булут т'иби** мов чорна хмара *СЛ*; **булут ава**

хмарно, пасмурно *Б*, *К*; **бӱгӱн ава булут** сьогодні хмарно *СГС*.

булутла- хмаритися *Б*, *СЛ*, *К*; затягати, огортати хмарами *СБ*, *К*; **булутлаған ава** захмарене небо *СМ*; **ава булутлап т′елий** хмариться *[У]*.

булутлан- хмаритися, укриватися хмарами *СБ*, *О*, *Б*, *К*.

булутлу хмарний, пасмурний *О*, *К*; похмурий *К*.

булутчух *К*, **булутчых** *О* хмарка.

бумбарек благословенний, щасливий *[М]*; **аллах бумбарек эйлесин** хай бог ощасливить, благословить *[М]*; *пор.* **бунбарек**, **мубарек**, **мумбарек**.

бун *род. в. займ.* **бу** цього, його *СГС*; **бун чӱн** для цього *СГС*.

буна *дав. в. займ.* **бу** цьому, йому *Г*, *СГ*, *М*; **нас зенаат верийим мен буна?** який фах я дам йому? *Г*.

бунбарек благословенний, блаженний, щасливий *[Г*, *СК]*; *пор.* **бумбарек**, **мубарек**, **мумбарек**.

бунда тут, сюди *ВН-СМ*, *Г*, *СЛ*, *СГ-СК*; **наз башлай тӱркӱ сӧлемеэ, чах бунда шитлий** як почне співати пісні, аж тут чути *СК*; *пор.* **бында**, **мда**, **мында**, **ымда**.

бундан від цього; звідси *[ВН*, *Б]*, *К*, *СГ*, *СК*; **бундан да хутулдум** я врятувався й від цього *Б*; *пор.* **бундан**, **бындан**, **мындан**.

бундат′и тутешній *СК*.

бунӂа стільки *СГ*.

бунлар *мн. займ.* **бу** ці *[Г*, *М*, *Кб.]*; **бунлара** їм, цим *[М*, *Кб.]*; **бунлардан** від них *[М]*.

буннар *мн. займ.* ці, вони *[М]*.

буннен з цим, з ним *Г*.

буну *зн. в. займ.* **бу** його, цей *СБ*, *П*, *Б*, *Г*, *СГ*; **наз буну аннама?** як це розуміти? *СГ*.

бунун *род. в. займ.* **бу** цього, його *СБФ*, *СМ*, *Г*, *СГ*; **бунун чӱн**, **бунун чӱ** тому, через це, для цього *СБФ*, *СГС*.

буныӈ *род. в. займ.* **бу** цього, його *СБ*.

бунч *див.* **пунч**.

бунча стільки *[Г]*.

бунчези як ці *СЛ*.

буӈа *дав. в. займ.* **бу** цьому, йому *ВН*, *СБ*.

бур- (**бурай**) крутити, обертати, вити, накручувати, скручувати, згортати, загортати, закутувати, бурити; **бойун бурай** скручує шию *У*; **бурайлер** крутять, скручують *У*; **бурас бийертэ** скручуєш докупи *СМ*; **буруп-буруп айт-** говорити закручено *СБ*; **буруп тэш-** свердлити, бурити, буравити *К*; **буруп чых-** вивернутися, звихнутися *К*, *СГ*.

бурада *СБ*, *П*, *СЛ*.

бурадан звідси *П*, *[Кб.]*.

бурайа сюди *Г*, *М*.

бурак- доручати *[К]*.

буран буря, ураган, буран, хуртовина, хурделиця *Г*; *пор.* **боран**.

бурасы це місце, у цьому місці *НЛ*.

бурах- залишати *К*; *див.* **брах-**.

бурашка мурашка — сорт білого кавуна *СМ*.

бурӷу бурав, свердло *Г*, *К*.

бурӷуч закрутка, защіпка, вертушка (для віконниці, дверей) *Б*, *У*, *К*; бурав *О*.

бурӷучла- закручувати, зачиняти на закрутку, защіпку *О*, *К*.

бурӷучлан- *пас.* *О*, *К*.

бурдур- *спон.* від **бур-**; змінювати тему розмови, ухилятися від відповіді, збивати з теми *О*, *К*.

бурдурт- *спон.* *О*, *К*.

бурйаки буряк, буряки *ВН*, *СГ*.

бурйаклер буряки *У*; *див.* **бурйаки**.

бурйакы буряки *У*, *К*, *СГС*.

Бурлаев *прізв.*; *див.* **борла**.

бурма 1. закручений, скручений *СБ*, *П*, *К*; **бурма бойнуз** закру-

чені роги *Г*, *СЛ*; **бурма зилиф** кучеряві локони *У*; **бурма халач** рулет *Б*; **бурма хатлама** рулет *П*, закручена листкова булочка *О*; **ханети бурма** крила в нього закручені *Б*. 2. рулон; заворот *ВН*, *СГ*; **чарых бурмасы** заворо-ти постолів *СГ*.

бурмала- скручувати, перекручувати, спотворювати *О*, *К*.

бурмалан- *зв.-пас*. *О*, *К*.

бурмалат- *спон*. *О*, *К*.

бурмалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бурмалы закручений *СК*.

бурнос/бурнус верхній теплий одяг, сіряк, пальто *НБЄ/НЛ*.

буров I свердло, бурав *НМ*, *Б*, *О*; *пор*. **бурғу**, **буру**.

буров I димохід — лежень, лежак *У*.

буру свердло, бурав *Б*; *пор*. **бурғу**, **буров**.

буру- крутити, скручувати, закручувати, огортати, загортати *Г*; **туман алды дӧрт йанымдан, алды да буруду** туман знявся з чотирьох боків й огорнув мене *Г*.

бурул- бути скрученим, закручуватися, крутитися, накручуватися *СМ*, *Г-СК*; відвертатися, не погоджуватися *СГ*; **бурулуп турған йылан** скручена в клубок гадюка *О*.

бурулмуш звалений, скручений *СБ*.

бурулт- *спон*. *О*, *К*.

бурумлу скручений, згорнутий *О*.

бурумча складка *СМ*; вуаль, ажурний шарф *Г*, *СЛ*; *пор*. **бурунча**, **бӱрӱмча**, **ӧрӱмче**.

бурун (бурну) ніс, мис, носак взуття; **бурнуң** твій ніс *ВН*; **бурнун йанашасы** бокова частина носа *НМ*; **бурун тэшик** ніздря *СБ*, *О*, *Б*; **бурун тэшигиндэн чыхсын** щоб воно тобі через ніздрі вийшло *НБЄ*; **чокушун бурну** гострий кінець молотка *П*; **ӧзӱнӱң бурну ағай** у нього в самого тече з носа *СБЧ*; **бурну йезик** ніс у нього розбитий *СБ*; **бурнуң ӧфӱр** продуй свій ніс *НМ*; **бурун сӱкӱр-/сӱмӱр-** *О/К* сякати ніс; **сӱмӱрӱклӱ бурну** у нього сопливий ніс *К*; **бурун тартшморгати носом** *О*; **бурну тик** у нього кирпатий ніс *БТ*; **бурун тӱбӱне** під носом *У*; **бурун чекшморгати носом** *О*; **бурну шишти** він зімлів від запаху — ніс у нього розпух *ВН*; **ай сырт сне, чобан(жи) бурун сне** місяць на спині, чобан на носі — на дощ *СМ*; **ӧзӱ җап артна, бурну да җап ӱсне** сам за горою, а ніс на горі — жарт з урумів, що мають довгі носи *НМ*; **Чавка бурун** *назва джерела СБ*.

бурунбойунуз носоріг *Г*.

бурунбох коза, бруд у носі.

бурунбохлу з козами, брудом у носі *О*, *К*.

бурунбохчу шмаркач *Б*, *К*.

бурунгу йыл позаторік *СБ*.

бурунлу носатий, з великим носом *О*, *К*.

бурунлух ремінець вуздечки, що проходить над носом *СБ*.

бурунот нюхальний тютюн *О*.

бурунча вуаль, ажурний, газовий шарф *Г*; *пор*. **бурумча**, **бӱрӱмча**, **ӧрӱмче**.

бурух зламаний, скручений, зігнутий, скривлений, кривий; **башы бурух** голову йому скручено *Б*; **бойну бурух** *СБ див*. **бойун**; **кӧтӱ бурух** у (качки) закручений хвостик *П*; **торатымын туйағы бурух** копита мого гнідого коня позаламувалися *СЛ*, *СГ*; **айағы беле бурухту, тутуптутуп д΄езийди** нога в нього була підвернута, і він ходив кульгаючи, зашпортуючись *СК*; **бурух лафетийик** ми розмовляє-

мо плутано *М*; **бурух чых-** виламуватися, вивертатися *СГ*.
бурчах I град; **бурчах йавай** іде град *О*, *У*; **мына аблай бурчахлар** отакі градини *У*; **хуру бурчах** сухий град, без дощу *У*; *пор*. **пырчах**.
бурчах II горох *СЛ*.
бурчах III дзьоб, рило *СБФ*.
бурчахлы в горошок *СЛ*.
бут I 1. стегно, окіст *СБ*, *О*, *Б*, *К*, *СК*; **бут тʼемиги** стегнова кістка *СК*. 2. литка *Б*; **бут сӱйек** гомілка *Б*.
бут II пам'ятник *[Г]*.
бута- обрізати гілки *СГ*; *пор*. **пута-**, **пыта-**.
бутах гілка *СГ*; *пор*. **будах**, **птах**, **путах**.
бутперез поганин, ідолопоклонник *[Г]*.
буун *род. в. займ*. **бу** цього, його *П-Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **буун чӱн** для цього *СГС*.
буунчасна по його *СМ*.
бух- душити, топити *НБЄ*, *СБФ*, *НМ*; *пор*. **боҕ-**, **буҕ-**.
бухадар стільки *К*; *пор*. **буғадар**, **бығадар**, **быхадар**, **пхадар**, **пыхадар**; *див*. **бу**, **хадар**.
бухалтэр *П*, **бухҕалтер** *СЛ* бухгалтер.
бучух половина; **бир бучух** півтора; **бир бучух ай** півтора місяці *ВН*, *Б*; **бир бучух йашна** йому півтора роки *Б*; **бир бучух саатта** за півтори години *СБ*; **дӧрт бучух йыл** чотири з половиною роки *СБ*; **бир бучух йылдан бери оланымыз анда** півтора роки наш син там *У*; **алты бучух йыл** шість з половиною років *СК*; **эт′и бучух** два з половиною *СБФ*, *К*.
Бучух Котигорошко *СЛ*.
буша- вишивати по канві *О*.
бушамах канва, мереживо *СМ*; сітка, мережа *О*.
бушамахлы оздоблений мереживом *СМ*.
бӱгеҗе *Б*, *СЛ*, *СК*.
бӱгече цієї ночі *ВН*.
бӱгӱв складка, згин *О*.
бӱгӱвлӱ складчастий, збірчастий, плісе, гофре *О*.
бӱгӱль- складатися, згинатися *О*.
бӱгӱльт- *спон*. *О*.
бӱгӱн сьогодні *СБ*, *П*, *О*, *СГ*; **бӱгӱн ахшам** сьогодні ввечері *У*; **бӱгӱн-йарын** сьогодні-завтра; і сьогодні, й завтра, завжди *П*; **бӱгӱнлердэ** в ці дні *[Кб.]*; *пор*. **бегӱн**, **бӧгӱн**, **бӧн**, **бӧӱн**, **бӱӱн**.
бӱгӱнгейерек донині, дотепер *СБ*.
бӱгӱндэт′и сьогоднініий *НМ*, *У*.
бӱгӱндʼӱ *У*, **бӱгӱнҗӱ** *СБФ* сьогоднішній, нинішній.
бӱгӱн-йарын сьогодні-завтра *ВН*.
бӱгӱнки сьогоднішній *[Г]*.
бӱгӱнлӱк на сьогодні *СБФ*, *О*; **меним бӱгӱнлӱк ахчам бар** на сьогодні гроші в мене є *СБФ*.
бӱгӱнт′и сьогоднішній, нинішній *О*, *СГС*.
бӱгӱш складка, брижі, волан *О*.
бӱгӱш- робити складки, брижі, волан, плісе, гофре *О*.
бӱҕӱрткен *бот*. ожина, ведмежина *[Г]*; *пор*. **бӱрӱльдʼен**.
бӱҗӱк жук *СМ*; *пор*. **бӧҗек**, **бӧҗӱк**.
бӱз-бӱтӱн цілий, цілком, зовсім, сповна *СБ*, *О*, *Б*, *К*; **стол стне труй бӱз-бӱтӱн сыҗах ӧкмек** на столі лежить ціла гаряча хлібина *НКД*; **мен бӱз-бӱтӱн сеннен хайылым** я з тобою цілком згоден *СГС*; *див*. **бӱтӱн**.
бӱйур- наказувати *У*.
бӱйӱ- рости, підростати, вищати, ставати вищим, просуватися на службі *Б*, *У*, *К*, *СГ*; **ӧсейлер-бӱйӱйлер** виростають, стають дорослими *Б*.
бӱйӱк (**-гӱ**) великий, високий, головний, старший, начальник;

о — бӱйӱк ишт′е він на роботі за старшого *У*; **бӱйӱк болғанлар** вони стали великими *П*; **бӱйӱк аға** старший брат (серед старших) *СГ*; **бӱйӱк бир адам** велика людина *Г*; **бӱйӱк апа(лар)** старша сестра, старші сестри *Б*; **бӱйӱк афта** великодній тиждень, тиждень перед Великоднем *СГ*; **бӱйӱк баба** дід, дідусь *Г*, *СЛ*; **Бӱйӱк барйам** Великдень, Пасха; **бӱйӱк жумаан ахшамы** вечір великодньої п'ятниці *Г*; **бӱйӱк йеҗе** великодня ніч *Г*; **бӱйӱк кӱн** свято *ВН*, *Г*; **о хадар бӱйӱк кӱн** настільки великий день, велике свято *Г*; **бӱйӱк оруч** великий піст *К*, *СГ*; **бӱйӱк сес** гучний голос *СМ*; **бӱйӱк пармах** вказівний палець *НМ*; **бӱйӱк улан** дорослий син *П*; **Бӱйӱк Хапу** Велика Порта, Османська імперія *[У]*; **бӱйӱк хапунун д′елини** царська наречена *[У]*; **бӱйӱк хзым** моя старша дочка *П*; **бӱйӱк хыз** старша дочка *П-Б*; **бӱйӱклер** старші *СМ*, *Б*; **ағалар, бӱйӱклер** панове старшино *СК*; **бӱйӱклердэн** з начальства *ВН*; **диннемеэ д′ерек бӱйӱклерни** старших слід слухати *СГ*; **бӱйӱгӱ йох: стэсе — беле этий, стэсе — беле д′езий** старшого над ним немає: хоче — так робить, хоче — так себе поводить *СГ*; **кӧйнӱң бӱйӱгӱ** найстарший у селі *П*; **бек бӱйӱк** дуже великий *[Кб.]*; **эң бӱйӱгӱ** найстарший *СБ*, *П*, *Б*, *У*; *пор.* **бейӱк**.

Бӱйӱк *прізв.*

Бӱйӱк ӧзен Кальмиус *Г*.

бӱйӱкле- робити великим, високим *СМ*, *К*.

бӱйӱклен- ставати більшим, вищим, більшати, рости *СМ*, *К*; **бӱйӱкленмемек ичӱн** щоб зайве не пишатися собою *[Г]*.

бӱйӱклет- робити високим, великим, підвищувати, збільшувати, вирощувати, підносити, звеличувати *О*, *К*, *СК*.

бӱйӱклеттир- *спон.* *О*, *К*.

бӱйӱклӱк величина, висота, становище начальника, старшого, велич *П*, *СМ*, *У-М*; зверхність *К*; **бӱйӱклӱк ол-** бути за старшого *У*; **бӱйӱклӱк эт-** верховодити *СМ*.

бӱйӱксен- вважати себе високим, великим, пишатися, величатися собою *О*.

бӱйӱкче більший *ВН*.

бӱйӱр: **бош бӱйӱрӱ** вздуховина, пах *СБ*; *пор.* **бош**.

бӱйӱр- наказувати, виявляти волю, бажати, зволяти *НМ*, *СЛ-СГ*; **бӱйӱр** будь ласка *СБ*, *К*, *СГ*, *СК*; **бӱйӱр-бӱйӱр** будь ласка *СБ*; **бӱйӱр бир татлы шарап** зволь солодкого вина *СЛ*; **бӱйӱрӱң** будьте ласкаві, пригощайтеся *НМ*; **бӱйӱрӱнӱз ичери** прошу ласкаво до хати *СГ*; **не бӱйӱрдӱн?** що тобі треба? *СГ*; *пор.* **буйур-**, **буйӱр-**, **буйыр-**.

бӱйӱт- збільшувати, вирощувати, плекати *Б*, *СГ*.

бӱк- гнути, згинати, підгинати, підгортати, підрублювати, зіборювати, робити брижі *НБЄ*, *О*, *Б*, *Г*; *пор.* **пӱк-**.

бӱкле- згинати, складати, згортати, спаковувати *СБ*, *О*, *К*; **арабамы йӱкледим, дэвелерим бӱкледим** я навантажив свого воза, нав'ючив верблюдів *СМ*.

бӱклен- бути складеним, складатися *НБЄ*, *О*, *СЛ*, *К*; **чамашырларын бӱкленди** твою білизну складено *СЛ*.

бӱклӱ 1. зібраний *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*. 2. складки, брижі, торочки; **алдым элиме бӱклӱ** я взяла у руки торочки *СМ*.

бӱкме складка, брижі, волан *О*.

бӱкмелен- покриватися складками, брижитися *К*.
бӱкмелет- покривати складками, брижити, штопати *К*.
бӱкрӱ коструба́тий *СК*.
бӱктӱр- *спон*. *О*, *К*.
бӱктӱрт- *спон*. *О*, *К*.
бӱкӱ складка, брижа *К*.
бӱкӱль- I згинатися, нагинатися *Б*, *У*, *К*; **белим бӱкӱльдӱ** я затужив *Б*, *У*.
бӱкӱль- II закінчуватися, завершуватися *К*.
Бӱкӱр *прізв*.
бӱкӱт- штопати, затягати отвір у складку *К*.
бӱкӱш складка, брижа *К*.
бӱле так *СБ*; *пор*. **беле**, **бӧле**.
бӱльбӱль соловей, соловейко; **бӱльбӱль хуш** соловейко *СК*; **чағырсам бӱльбӱль д'ибик** співаю, як соловейко *СК*.
бӱльда блюдце, таріль, блюдо *У*; *пор*. **бильда**.
бӱльлӱр кришталь *СК*.
бӱнҗе стільки *[Кб.]*.
бӱнгӱр *насл. бурхливого потоку [СК]*; **бӱнгӱр-бӱнгӱр тӧкӱлӱр гӧзӱмӱн йашы** сльози в мене потечуть ручаями *СК*; **Хара дэниз бӱнгӱр-бӱнгӱр** Чорне море розбурхалося *СК*.
бӱр брунька, бутон *О*.
бӱр- робити складки, зборки, брижі, бгати, зморщувати *О*.
бӱрдӱр- *спон*. *О*.
бӱрек нирка *О*; *пор*. **бӧбрек**, **бӧрек**, **бӱрйек**.
бӱрйек нирка *НБЄ*, *СБФ*, *СГС*; **бӱрйек май** нирковий жир *НБЄ*; *пор*. **бӧбрек**, **бӧрек**, **бӱрек**.
бӱрйекли аш юшка з нирками *СБФ*.
бӱрк бурка *[СК]*; **Бешташын бӱркӱ** бурка з Бекташа *[СК]*.
бӱрк- бризкати, прискати *СБ*, *О*, *К*, мрячити, мжити *К*.
бӱрктӱр- *спон*. *О*, *К*.
бӱрктӱрт- *спон*. *О*, *К*.
бӱркӱм кількість води у роті для бризкання *О*.
бӱрле- укритися бруньками, зазеленіти, випускати бутони *СМ*, *Б*, *У*; **чичек бӱрледи** квіти випустили бутони *О*; **тэрек бӱрледи** на дереві з'явилися бруньки *О*.
бӱрлен- випускати бруньки *О*; **тэрек бӱрленди** дерево укрилося бруньками *О*.
бӱрме зморшка *СБ*, складка, брижа *О*.
бӱрмеле- робити складки, брижі, брижити *О*.
бӱрмелен- укриватися складками, брижитися *О*.
бӱрмелендир- *спон*. *О*.
бӱрмелендирт- *спон*. *О*.
бӱрмелет- *спон*. *О*.
бӱрмелеттир- *спон*. *О*.
бӱрмели зі складками, брижами, складчастий, брижуватий *О*.
бӱртӱк (-гӱ) 1. зернина, насінина, насіння *ВН*, *СБ*; крихта *СБФ*, *О*, *К*; **бӱртӱк дэ йок** немає ні зернини, ні крихти *О*; **боғдай бӱртӱк** пшеничина, зернина пшениці *ВН*, *О*. 2. прищ, вугор, висип, чиряк *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; **бӱртӱк тӧктӱ** висипало, обсипало прищами *Г*; *пор*. **пӱртӱк**.
бӱртӱклен- 1. утворювати зерно. 2. укриватися прищами *О*, *К*.
бӱртӱклӱ 1. зерновий, із зерном *О*, *К*. 2. прищавий *СБ*, *О*, *К*; **бӱртӱклӱ тэн** прищувате тіло *СБФ*, *К*.
бӱрӱльд'ен *бот*. ожина, ведмежина *У*; *пор*. **бӱғӱрткен**.
бӱрӱмча шарф, в'язаний гачком, шарф газовий, вуаль *СЛ*; *пор*. **бурумча**, **бурунча**, **өрӱмче**.
бӱрӱмчек зморшка *Б*.
бӱрӱш зморшка *НМ*, згин, складка *О*, *К*; **бӱрӱш бет** зморшку-

вате обличчя *О*; **тэрен бўрўш** глибока зморшка *О*.

Бўрўш *прізв*.

бўрўш- зморщуватися, морщитися, морщинитися, м'ятися, жмакатися, щулитися, кулитися *НБЄ*, *НМ*, *Б*, *К*, *СГС*; мружитися *К*; **бўрўшкен харпуз** в'ялий кавун *Г*.

бўрўшме складка, зморшка, брижа *О*.

бўрўштўр- зморщувати, морщити, морщинити, м'яти, жмакати, збирати в складки, биржі *СБ*, *Б*, *К*, *СГС*, змушувати кулитися, щулитися *СБФ*, мружити очі *К*; **хаш бўрўштўр-** морщити, хмурити брови *НМ*.

бўрўштўрт- *спон*. *О*, *К*.

бўрўшўк зморшкуватий, пожмаканий *БТ*, *К*; зморшка, складка, брижа *О*, *К*.

бўрўш-чўрўш дуже пожмаканий, неохайний *НКД*.

бўрче блоха *СБ*, *Б*; **сениң артыңа / архаңа бўрчелер ойнай** у тебе на спині блохи танцюють *СБА*; *пор*. **бирче**.

бўрчўкле- випускати бутони *СГ*; **чичеки бўрчўкледи** її квіти випустили бутони *СГ*.

бўс-бўтўн увесь, цілком *БТ*.

бўтўн увесь, усі, цілий; **бўтўн алем** увесь світ *[Кб.]*; **бўтўн йеҗе** ціла ніч, цілу ніч *Г*; **бўтўн йыл** цілий рік *СБ*, *СМ*; **бўтўн кўн** цілий день *ВН*, *П*, *СМ*, *Г*, *К*; **бўтўн öксўз** круглий сирота *БТ*; **бўтўн хыш** ціла зима, цілу зиму *СБ*; *пор*. **пўтўн**, *див*. **бўз-бўтўн**.

бўтўнле- робити цілим *О*, *К*.

бўтўнлен- робитися цілим *О*, *К*.

бўтўнлет- доповнювати *О*, *К*.

бўтўнлеттир- *спон*. *О*, *К*.

бўтўнлўк цілість, цілісність *О*, *К*.

бўтўнчўк цілісінький *ВН*.

бўўн сьогодні *К*; *пор*. **бегўн**, **бöгўн**, **бöн**, **бöўн**, **бўгўн**.

бший-бший що-небудь *СЛ*; *пор*. **биршей**, **бирший**, **биший**, **пишший**, **пший**.

бығадар стільки *СБ*; *пор*. **буғадар**, **бухадар**, **быхадар**, **пхадар**, **пыхадар**; *див*. **бу**, **хадар**.

быдырда- торохтіти, триндіти, тараторити *К*.

быж-быж *насл*. *шипіння*, *кипіння О*.

быжылда-/быҗылда- дзижчати *СБФ/НБЄ*; *пор*. **вызылда-**.

быз-быз *насл*. *дзижчання О*.

бызылда- дзижчати *О*, *К*; дзвеніти у вусі *К*; *пор*. **вызылда-**.

бызылдав дзижчання *О*, *К*.

бызылдат- *спон*. *О*, *К*.

бызылдаттыр- *спон*. *О*, *К*.

бызылдаш- дзижчати разом *О*, *К*.

бызылдаштыр- *спон*. *О*, *К*.

быйан цей бік, сюди *Г*; **ойана-быйана** туди-сюди *Г*; *пор*. **бийан**.

быйыл цього року *СБ*, *Б*; *пор*. **бийыл**.

быйых вуса *У*, *СК*; *пор*. **мыйых**.

былай такий, так, таким чином *СБ-У*; **былай бир йумрух скўлў** отакий пук льону *Б*; **не чў былайсы?** чому ти такий? *СМ*; **наз бу былай?** як це так? *Б*; **не т'ерек сана? — былай-былай** що тобі треба? — так і так *Б*; **былай-былай ший болду маңа** зі мною сталося те й те *СМ*.

былайсна таким чином *Б*.

былар тахым це все *СБ*.

был[е] ол- бути так *СБ*.

былтыр торік; **былтырғайерек до** минулого року *П*; **былтыр бейер** минулої весни *НБЄ*.

былтыржи торішній *СБФ*.

балтырт'и торішній *ВН*, *О*, *К*.

былтых повнощокий, повновидий, червонощокий *О*; **былтых йымырта** тухле яйце, бовтяк *О*.

бында тут *Г*, *СЛ*, *М*; *пор*. **бунда**, **мда**, **мында**, **ымда**.

бындан звідси *Г*; *пор.* **бундан, бындан, мындан**.
быраа тут, сюди *Г*, *СЛ*, *СК*; **т'ель быраа** іди сюди *Г*.
бырааз трохи *[Г]*; *пор.* **бираз, быраз**.
бырада тут, сюди *ВН*, *Г*, *К-М*; **ишлийси бырада** ти працюєш тут *СМ*; **бырада кӧчен алхымыз** наш народ, що сюди переселився *СЛ*; **сизе бир ҷоғабым вар — бырада халсын** у мене до вас кілька слів — нехай залишаться між нами *Г*; **тэк бырада штий — аман орада варый, айтый** тільки-но почує тут — відразу йде туди й розказує *Г*.
бырадан звідси *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*.
быраҷаз до цього місця *СГ*.
быраҷыхта тутечки *М*.
бираз дещо *[Г]*; **бираз кӱндэн сора** через кілька днів *[Г]*; **бираздан сора** трохи згодом *[Г]*; *пор.* **бираз, бырааз**.
бырайа сюди, тут *СЛ*, *СК*.
быралхы волоцюга, нероба, гультяй, гульвіса *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *М*; **ичтим рахы — болдум быралхы** пив я горілку — став лайдаком *СБЧ*; *пор.* **биралхы, бралхы**.
бырасы це місце, тут *Г-К*; **бырасы нерасыдыр/нересидир?** що це за місце? *Г/СЛ*.
бырах- кидати, покидати *Г-К*.
бырачых оце місце *СК*.
бырбылда- буркати *У*.
бырғадыр бригадир *СГС*.
бырчка віз, бричка *СБФ*; *пор.* **бричка, брычка**.
бых- (**быхам**) переїсти, пересититися, об'їстися до відрази *Б*, *К*.
быхадар стільки *СЛ*; *пор.* **буғадар, бухадар, бығадар, пхадар, пыхадар**; *див.* **бу, хадар**.
быч- пиляти, тесати, перетинати, каструвати; **тӱрлӱ-тӱрлӱ дағлер бычтым да т'ельдим** такі й такі гори я перетнув і прибув сюди *Г*; *пор.* **пыч-**.
бычма тесаний; **бычма даш/таш** тесаний камінь *ВН/[СЛ]*.
бычтыр- *спон.* *О*, *К*.
бычтырт- *спон.* *О*, *К*.
бычхы пилка.
бычхыҗы пиляр *О*, *К*.
Бычхыҗы *прізв.*
бычыл- бути пиляним, пилятися *О*, *К*.
бычылғы мокрець — хвороба ніг у коней *К*.
бычых 1. спиляний, перепиляний, пиляний *СБ*. 2. пилка *СБФ*; *див.* **бычхы**.
бэшмэк башмак *СБ*; *пор.* **башмак, башмах**.
Бята *прізв.*; *див.* **Бийата**.

В

ва I *спол.* і *[М]*.
ва II *вигук подиву, розчарування* ох, ну *О*.
ва-а *вигук здивування* ого-го *СК*.
вагон вагон *СК*.
вабз хрещення *СГС*; **вабз эт-** хрестити *Б*, *СГ*, *М*; *пор.* **баптизма, ваптиз, ваптизма, ваптис, лаптиз, федиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фтиз**.
вадэ строк, термін, угода *О*, *Б*, *Г-СК*; відстрочка *О*; **ӱч кӱн халды вадэме** до мого строку лишилося три дні *Б*; **вадэ хур-** призначати строк, визначати термін *Г*, *СК*; **йеди йыла хурайым вадэйи ғурбет элине** я беру сім років для поїздки на чужину *СЛ*.
вадэлет- сприяти узгодженню *О*.
вадэлеш- узгоджувати умови *О*.
вадэлештир- *спон.* *О*.
вадэлештирт- *спон.* *О*.
вадэли строковий, терміновий *О*.

вадэсиз який не виконує угоди, не дотримується строків *О*.

ваз геч- *див*. **вазгеч-**.

ваз д'еч- *див*. **вазд'еч-**.

вазгеч- відмовлятися, зрікатися *ВН*, *Г*.

вазгечиль- відчіплятися, відставати, відмовлятися, зрікатися *СБ*.

вазд'еч- відмовлятися, зрікатися, припиняти, переставати *СБ*, *СМ*, *У-СГ*, *СК*; **вазд'ечсин хырсызлыхны** хай він облишить крадіжки *Б*.

вазд'ечиль- відмовлятися, зрікатися *Г-К*, *СК*; **дöгӳш эр вазд'ечильсин** нехай усі відмовляться від війни *К*; **назлы йардан вазд'ечильмез** коханої зректися неможливо *СК*.

вазд'ечтир- змусити припинити *У*, *К*.

вазд'ечтирт- *спон*. *О*, *К*.

вазйеч- відмовлятися, зрікатися *НБЄ*, *У*; **башым вазйечти авурмаға** у мене перестала боліти голова *НБЄ*.

вазйечиль- відмовлятися *НБ*, *[СЛ]*; **назлы йардан вазйечильмез** від милої коханої відмовитися неможливо *[СЛ]*.

вай *вигук радості*, *подиву*, *образи*, *засмути*, *злості*, *докору*, *застороги* ой, ех, ох, ну; **вай алла** о боже *О*; **вай аллачыгым** о божечку ти мій *Б*; **вай татам** о батечку *О*; **вай эт-** ойкати *У*; **вай-вай** ой-ой, ох-ох *СБ*, *СГ*; **вай-вай — бӳйӳк аста тöшеклере тӳштӳ** о-хо-хо, як тяжко він захворів *Г*; **вай-вай — хычырииший алх** ой-ой — кричить народ *СЛ*; **вай-вай-вай** ой-ой-ой *ВН*.

вай-бай-вай *вигук засмути*, *заклопотаності* ой-ой-ой *Г*.

вайиз проповідник *[Г]*.

вайылда- ойкати, йойкати, верещати *К*.

вакзал вокзал *СГ*.

вакит час *[М]*; *пор*. **бахт**, **бахыт**, **вах** I, **вахт**, **вахыт**.

вакиф жертовне майно *[Г]*.

вакыф эт- дарувати *[Г]*.

вал стан, становище *СК*; **ожалар бильмез беним алым не валым** панство не знає ні мого стану, ні мого становища — усіх моїх прикростей *СК*; *пор*. **ал**, *див*. **эвал**.

вала- терти, розтирати, м'яти, прати *П*, *СМ*, *О*, *К*; **ший вала-** прати білизну *НМ*; *пор*. **йувала-** I, **фала-**.

валамах розминання, прання *О*, *К*.

валат- м'яти, прати *О*, *К*.

валаттыр- *спон*. *О*, *К*.

валаттырт- *спон*. *О*, *К*.

валенбол волейбол *Б*.

вали управитель краю, губернатор *[Г]*, *О*.

валидэ мати *[Г]*.

Валидэ Богоматір, Богородиця *[Г]*.

Валитуллах Богоматір, Богородиця *[Г]*.

валитэ цариця-мати *[Г]*.

Валитэ Богоматір, Богородиця *[Г]*.

валла о боже *Г*, *СЛ*; **валла, бен Ғарибим** о господи, я Гаріб *СЛ*; **валла, бен Ғарибин чырағы бен** о боже, я товариш Гаріба *Г*.

Ванд'елизма *ВН*, **Ванд'елизмо** *НБЄ*, *БТ*, **Ванд'илизмо** *Г*; Благовіщення; **Ванд'илизмо — о хадар бӳйӳк кӳн — харылғач уйасна вармай** Благовіщення — це такий великий день — ластівки до свого гнізда не залітають *Г*.

Ванильев *прізв*.

вап-па: **вап-пажах тӳштӳ** ляп — упав з усього маху *Г*.

ваптиз *[Г]*, **ваптизма** *СГ* хрещення; **ваптиз ана** хрещена мати *М*; **ваптиз ол-** хреститися *[Г*, *Кб.]*;

ваптиз эвлад хрещена дитина *М*; **ваптиз эт-** хрестити *[Г, Кб.]*; *пор.* **баптизма, вабз, ваптис, лаптиз, федиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фтиз.**

ваптизсиз нехрещений *[Г]*.

ваптис эйле- хрестити *[Г]*; *пор.* **баптизма, вабз, ваптиз, ваптизма, лаптиз, федиз, фетиз, фитиз, Фота, фотис, фтиз.**

ваптиссиз нехрещений *[Г]*.

вар є *[ВН-У], Г-СК*; **бин баш хойуну вармыш** у нього була тисяча овець *СК*; **о йазылы вардыр саа** це в тебе записано *СЛ*; **не вар?** що сталося? *СЛ*; **не вар, не йох?** як справи? *К*; **не вар саа, оғлум?** що з тобою, синку? *Г*; **не вар бу?** що це таке? *Б*; **о, не вар да оса, билинежек** про це будь-що-будь стане відомо *К*; **"вар мы?" — дэп сорған олсан, вары йох этамаз эдим** якби ви запитали: "чи є?"— я б не сказав "немає" замість "є" *СЛ*; **абу йанна оон т'иби бир дирек вар эди** ось по цей бік було тоді подібне дерево *СЛ*; **вар эт-** створити *[Г]*; *пор.* **бар.**

вар- (**варий, варый**) іти, піти *[ВН, П-У], Г-СК*; *інтервокальна форма дієсл.* **бар-** *СБ*; **хойған ший энди варып тапмаз орнуна** покладе якусь річ, а потім піде й не знаходить її на своєму місці *СБ*; **варыйсын она бир шийе** підеш до нього по щось *СГ*; **варыйсын Ашых Ғарибе?** чи підеш заміж за Ашиха Гаріба? *Г*; **варып т'ель-** сходити, з'їздити *НК*; **вар да т'ель онда** сходи, збігай туди *Г*; **вардылар-урдулар** дійшли до певного місця *СЛ*; **фархына вар-** здогадатися *К*; *пор.* **бар-.**

варяник *К*, **варяныk** *НК* вареник.

Варвара Варвара *Г*; **ай Варвара** свята Варвара *Г*, *К*.

варедӱнйа тлінний світ *СБ*; *пор.* **баридӱньйа, паридӱнйа, фаныдӱнйа, фаридӱнйа.**

варель діжка, бочка возити воду *У*; цебер *О*.

вареник *СБ*, *СМ*.

варилач *[СК]*, **варилаш** *[Г, СЛ] рефрен, що походить від жіночого імені* **Варилач/Варирач**; **Варилашын эвине дэ, варилаш, д'ӱль хойайым төрӱне дэ, варилаш** ой, у хаті в Варилаш, ой, варилаш, поставлю квіти на покуті, варилаш *[СЛ]*; **"Варилачын" айтайых да, варилач, эве варып йатайых да, варилач** заспіваймо "Варилач", ой, варилач, та й додому їдьмо спати, варилач *[СК]*.

вариль цебер (із кришкою) *У*.

варыл- *неозн.-ос.* доходити, підходити *СЛ*; **йахын варылмай** близько не підійти *Г*.

варыш- ходити разом, навідувати один одного *К*.

варэник вареник *Б*.

васийат заповіт *О*; **васийат эт-** складати заповіт, заповідати *О*; *пор.* **васйат.**

Василиса *ж*.

Василь *ч*.

Василькон *прізв.*; *пор.* **фесильген.**

васйат заповіт *Г*; **васйат эт-** заповідати, складати заповіт *Г*; *пор.* **васийат.**

васьйат эт- заповідати *Б*.

ватала гребінь ткацького верстата *СМ*.

Ватопеди *геогр.* Ватопеди (Низовина) *[Г]*; **Ватопеди манастир** Ватопедський монастир *[Г]*; **Ватопединин лиманы** Ватопедська затока *[Г]*; **икона вар иди Панайа Ватопедини дэрлер иди** там була ікона, що називалася Ватопединська Богородиця *[Г]*.

вафир численний; **вафир земан** тривалий час *[Г]*.

вах I час, пора; **не ваххa** коли *Б*; **о ваххa** тоді *ВН*; **не ваххa** доколи *Б*; **не ваххa(рек)** допоки *Б*; **не вахта** коли *Б*; **у вахта** тоді *СБ*; *пор.* **вакит**, **вахт**, **вахыт**.

вах II *вигук подиву*, *розпачу* ой, ох; **ох, сычан, вах, сычан** ой, мишо, ох, мишо *К*.

вах- дивитися *[СБ]*; **у йанна вахтым/бахтым, бийанна бахтым** я подивився туди, подивився сюди *[СБ]*; *див.* **бах-**.

вахт 1. час, пора; **вахт т'ечий** час минає *Г*; **вахт т'ечти** минув час *П*; **коп вахт т'ечмеди** не минуло багато часу *ВН*; **вахта** тоді *У*; **йары йеҗе вахтына** в опівнічну пору *СМ*; **вахтым йох** у мене немає часу *СМ*; **вахтына** вчасно, в певний час; **ишлеген вахтына** під час роботи *СБФ*; **вахтна** своєчасно *СМ*; **эльдэн д'елене тойум олмаз, о да вахтыне булунмаз** тим, що дадуть люди, ситий не будеш і, коли треба, його не здобудеш *СГ*; **бир вахты бир дэне падшах вар эди, оғлу, ӱч тэ хызы** колись жив собі цар, і були в нього син і троє дочок *СГ*; **бир вахтынен бир кӧйдэ вар эди бир ғарип, фухаре хары** колись в одному селі жила собі бідна-пребідна жінка *Г*; **бу вахтачес** дотепер, до цього часу *СЛ*; **не вахт** коли *СГ*; **не вахтайҗез** доки, доколи *СГ*; **не вахттан** з якого часу *М*; **не вахты д'елеҗек о?** коли він приїде? *М*; **о вахт** тоді *СК*; **о вахта** тоді *СМ*, *У*; **йа биз несаҗамыз о вахта?** а ми тоді що робитимемо? *П*; **о вахта нед'е тохтамадыңыз?** чому ви тоді не зупинилися? *У*; **мен дэ о вахта кӱндэ ӱч сефер ашарым** і я тоді їстиму тричі на день *СЛ*; **о вахттан бери** відтоді *У*, *К*; **о вахты** тоді *Г*, *СЛ*; **у вахтха** в той час *СБ*; **эр вахт** завжди *НМ*; **эр вахтына** будь-коли *ВН*. 2. щастя, доля; **вахт осун** хай щастить, на щастя *Б*; **вахтыныз хайыр о(л)сун** добрий день — будьте щасливі, хай вам щастить *Г*, *СЛ*; *пор.* **бахт**, **бахыт**, **вакит**, **вах** I, **вахыт**.

вахтлы 1. своєчасний, вчасний *К*. 2. щасливий *СМ-У*; **т'им вахтлы — она чыхсын** хто щасливий — хай випаде йому *У*.

вахтлылых щастя, доля, удачливість, везучість *О*.

вахтсыз 1. невчасний, завчасний, вчасно, завчасно *[ВН]*, *СБ*, *Б*, *У*, *К*. 2. нещасний *О*, *К*.

вахтсызлых (-ғы) 1. несвоєчасність, невчасність *К*. 2. нещастя, горе, лихо, невдача *О*, *У*, *К*.

вахтт'ерек доти *СМ*.

вахты отже, тоді *П*, *СМ*; **вахты оон башы бар эди** отже, голова в нього була *СМ*.

вахыт (вахты) 1. час *Г-СК*; **вахыттыр** уже пора, настав, надійшов час *[Г]*; **чох вахыт д'ельди д'ечти** минуло багато часу *СК*; **бир вахыттэ** колись *СГ*. 2. щастя *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор.* **бахт**, **бахыт**, **вакит**, **вах** I, **вахт**.

вахытлы щасливий *У*, *К*.

вахытсыз нещасний *М*.

ве *спол.* і *[Г, Кб., М]*; **ве лаким** *спол.* оскільки *[М]*; **ве саир** та інші *[Кб.]*; *пор.* **велаким**, **велакин**, **лаким**, **лакин**, **лат'ин**.

ведан батьківщина *[СЛ]*; *пор.* **ветан**.

ведомос відомість *[М]*.

везир візир *СБ*, *Г*, *К*, *М*.

векиль представник *[Г]*.

велаат 1. край, область, місцевість *Г-К*, *СК*; **велаат авасы** місцевий клімат *[Г]*. 2. люди, народ *СЛ*; **велаата вер-/айт-** розказувати людям, робити відомим на весь край *СК*. 3. бага-

то, великий; **велааты́н йисан т'ельди** прийшла маса людей *Г*; **велаат тобан** багато соломи *СЛ*.

велайат край, провінція, губернія *СЛ*; **Тифлис велайаты** Тифліська губернія *СЛ*.

велайет край, провінція, область *[Г]*.

велаки́м *[М]*, **велаки́н** *[Г]* однак, тільки, а проте; *пор.* **ве**, **лаки́м**, **лаки́н**, **лат'и́н**.

велийат край *СМ*.

венги́р нагар у муштуку, на кінці цигарки *К*; **сендэ́н венги́р сасы́й** від тебе смердить тютюном *К*; **венги́рнен сасы-** смердіти тютюновим димом *К*.

венги́рлен- укриватися нагаром *К*.

венги́рлендир- просмердіти тютюновим димом *К*.

вер- (**ве́рий**) давати *[ВН-У]*, *Г-СК*.

ве́рамны спустошений; **дэ́ртли-ве́рамны эт-** змусити тяжко й непоправно страждати, спустошувати, убивати духовно *СЛ*.

ве́ран 1. безлюдний, пустельний, зруйнований, спустошений; **ве́ран отурга́н йери** місце, де він знаходиться, страшне *СБФ*; **ве́ран чёль** глухий, безлюдний степ, дике поле *[СБ, У–СК]*; **а́тым халды ве́ран чёльдэ** мій кінь лишився в дикому полі *[СК]*; **ве́ран ол-** бути спустошеним *[Г]*; **ве́ран хайы́т (=хайы́ш) чёлӱ** дике, пропаще поле *[СМ]*; **ве́ран халсы́н дағлери́н** хай будуть спустошеними твої гори *[СК]*; **ве́ран эйле-** спустошувати *[Г]*. 2. потворно, погано, неприємно *СБФ*.

ве́ранет пустка, руїна, спустошення *[СК]*; **йыхылмыш ве́ранет чёльлердэ хар бора́н олмаз**; **йыхылмыш ве́ранет дағларда айва́ннар дурмаз** сніг, що впав у дикім полі, хуртовиною не здійметься; тварини, що падають у диких горах, не встають *[СК]*.

верижи́ давач, подавач, роздавач, той, хто дає *[Г]*; **тэ́селла верижи́** хто подає утіху, заспокоєння, утішитель *[Г]*.

вериль- бути даним, даватися *Г-СК*; **чо́бана хыз верильме́з** за чабана дочку не віддають *СК*.

вери́ш давання *[СБФ]*, *Г-СК*; **се́лам вери́шиндэн, а́йах хойу́шундан таны́рым Ға́рибими** я упізнаю свого Гаріба по тому, як він вітається, як ступає *СЛ*; *пор.* **бери́ш**.

верст верста *СЛ*.

ветан батьківщина *[Б, Г, СЛ, М]*; **а́бу т'ельди́к йене ветаны́мыза** ось ми й прийшли знову на нашу батьківщину *[Б]*; **тӧ́шегим серильми́ш, йа́стыгым ведана т'екильми́ш (ветана чекильми́ш)** / **ви́тана чыхмы́ш** мою постіль постелено, мою подушку покладено в напрямку батьківщини — готуються мене ховати *[СЛ/К]*; *пор.* **ведан**.

ветан хур- знаходити пристановище *СМ, Б, СЛ, К, СК*.

вефат ол- помирати *[Г, М]*.

вийа́лка віялка *СБ, К*.

вима вівтар, жертовник *[Г]*.

вима́дар паламар, дячок *[Г]*.

ви́тан батьківщина *[К]*; *див.* **ве́тан**.

вишне вишня *Б*.

вишневой вишневого кольору *Б*.

вйа́зка зав'язка *СЛ*.

вйа́лка віялка *НБЄ*.

Владме́р *ч.*

воз *карт.* гра — здається по три карти, рахується на взятки *К*.

воля воля *К*; **йибе́рдим болясы́на/волясына** я відпустив його на волю *К*.

враз зразу, враз, відразу *О*.

вукуф ол- довідуватися, ознайомлюватися, знайомитися, пізна-

вати *[Г, М]*; **вукуф олдум аллағын җоғапларыны** я пізнав слово боже *[Г]*; **вукуф олмадан** ненавмисне, ненароком *[М]*.
вӱҗут тіло, тулуб *[К, М]*.
вчӱ: не вчӱ чому, для чого *У*.
вчӱн: не вчӱн чому, для чого *ВН*.
выз: вызнен т'еч- проскакувати притьма, прожогом, миттю *К*.
вызылда- дзижчати *СБФ, О, К*; верещати, вищати *О*; *пор.* **быжылда-, бызылда-, зызылда-**.
вызылдат- *спон. О, К*.
вызылдаттыр- *спон. О, К*.
вызыр-вызыр *насл. обертання дзиґи СБФ, О*; **вызыр-вызыр вар-** поїхати прожогом *О, СЛ*; **вызыр-вызыр ойна-** танцювати дзиґою *СБФ, К*.

Г

Габиш *прізв*.
Г'авеш *прізв*.
гага дзьоб *СЛ*; *пор.* **ғаға**.
гагалаан баш дзьобнутий у голову, бовдур, йолоп, бевзь *СЛ*.
Гагара *прізв*.
гада *СГ*, **г'ада** *У*, *Зп. звертання до молодшого*; **гадам** *СГ*, **г'адам** *У*, *Зп.* синку, брате, братіку; *пор.* **к'ада, кад'а**.
Г'ади *прізв*.
гадыргуч згрубілий — про шкіру *О*.
гажу-гужу *О*, **гажы-гужу** *бот.* сверіпа *П, СМ*; грицики *Б, СЛ, БК, К*; *пор.* **ажы-гужу, аржы-гуржу, хыжы, хычы**.
гажыр-гужур *насл. рипу, хрусту, хрускоту О, К*.
Гайдур *прізв*.
гайдэ волинка *К*.
Гала *прізв*. офіційна урочистість, парадний обід, урочистий *О*.
Галбай *прізв*.
галда: галда-галда йырла- співати гучно й нескладно *СЛ, К*.
галдур індик *СМ, Б, К-СГ*.
галдыр-гулдур *насл. голосу індиків О, Г*; **галдыр-гулдур хайна-** кипіти з булькотом *Г*.
гамаз-гамаз повільно, тихенько *У, Б*; **гамаз-гамаз бас та т'еч, тахталар ойнамасын** ступай і проходь тихо-тихо, щоб дошки не рипіли *У, Б*.
гамбур горб, горбатий, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий *НБЄ, О, НМ, БТ, К, СГС*; *пор.* **ғамбур, ғанбур, Йамбур**.
гамбурай- горбитися, сутулитися *О*.
гамбурла- горбити, сутулити *О, БТ, К*.
гамбурлан- горбитися, сутулитися *НБЄ, О, К, СГС*.
гамбурлат- горбити, сутулити *О, К*.
гамбурлаш- *сп.-вз. О, К*.
гамбурлаштыр- *спон. О*.
гамбурлух горбатість, сутулість *О, К*.
гарганҗах кадик *ВН*; *пор.* **кыкырдах, кыртлавуч, кыртлах, кыртлач**.
Гарис *прізв*.
гарйат, гарйет зусилля, старання, завзятість, ревність *[М]*; **гарйат эт-** старатися, докладати зусиль *[М]*; *пор.* **карйатлык, харйат, хырйат**.
гарт чечир- відригувати *К*.
гаса зразу, притьма, притьмом, миттю *СМ*; **андан көчейлер — гаса хачмаа** зриваються звідти — миттю втікати *СМ*.
гаф недоречність, нетактовність *О*; **гаф тут-** чинити недоречно, нетактовно *О*.
гафа голова, череп *О*; *див.* **кафа**.
гафалы с головою *О*.

гафасыз безголовий, безмізкий, нерозсудливий, нетяма *О*; *пор.* **кафа**, **хафа**.
гвалян соняшник *НКД*; *пор.* **гувалян**, **гӱлейлен**, **гӱлеэн**, **гӱлялян**, **гӱнайлен**, **кувален**, **кувалян**, **кӱльвайлян**, **кӱнайлан**, **кӱнайлен**, **кӱнайлян**, **кӱнальйан**.
геҗе ніч *ВН*, *У*, *[К*, *Г*, *М]*; *пор.* **д′еҗе**, **җеҗе**, **йеҗе**, **т′ече**.
гез- бродити *[М]*; *пор.* **д′ез-**, **йез-** II, **кез-**, **т′ез-** I.
гелир прибуток *[М]*; *пор.* **келер**, **т′елир**.
гель- приходити *[Г*, *М]*; *пор.* **д′е-**, **д′ель-**, **йель-** II, **кель-**, **т′е-**, **т′ель-**, **чель-**.
геми корабель *[Г*, *К]*; *пор.* **йеми**.
гемлик зло *[М]*; *пор.* **кемлик**, **кемник**, **т′емник**.
генди сам *[М]*; **генди анасыйлен биле** зі своєю матір'ю *[М]*; *пор.* **д′енди**, **йенди**, **кенди**.
гене ще раз, знову *СБ*, *[Г*, *К*, *М]*; *пор.* **д′ене**, **йене**, **йени** II, **йине** II, **кене**, **т′ене**, **т′ине**, **эне**.
генч молодий *[Г*, *Кб.]*; **генч йигит** молодий юнак *[Кб.]*; **генч йаш** молодий хлопець *[Г]*; *пор.* **генч**, **д′енҗ**, **д′енч**.
герат *[СК]*; *пор.* **керат**, **кир** III, **кират**, **крат**, **т′ерат**, **т′ери** II.
Гергиев *прізв.*
гердэ кімната молодого й молодої *[К]*; *пор.* **кертэ**.
герек треба *[М]*; **чыхса герек бир бег** має вийти вождь *[М]*; *пор.* **д′ерек**, **керек**, **т′ерек**.
герем эт- виявляти милість, милосердя *[М]*; *пор.* **керем**.
герет раз *[М]*; *пор.* **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ере**, **т′ерез**, **т′ерес**, **т′ерет**.
гери починаючи від *[М]*; **шиндэн гери** відтепер *[М]*; *пор.* **д′ери**, **йери**, **кери**, **т′ери** I.
гетир- відправляти *[М]*; *пор.* **т′етир-**.
гечиль- відмовлятися *[У]*; *пор.* **д′ечиль-**, **т′ечиль-**.
гечин- жити *[М]*; *пор.* **д′ечин-**, **т′ечин-**.
гечинмек життя *[М]*.
гиби як *[М]*; **булдуғунуз гиби ону** як тільки ви його знайдете *[М]*; *пор.* **д′иби**, **киби**, **т′иби**.
гибик як *[М]*; **эшиттиги гибик** як тільки почув *[М]*; *пор.* **д′ибик**, **җибик**, **йибик**, **кибик**, **т′ибик**.
гизле- приховувати *[БК]*; *пор.* **д′изле-**, **изле-**, **йизле-** II.
гизли таємний, таємно *[БК*, *К]*; *пор.* **д′изли**, **изли**, **йизли**, **кизли**, **т′изли**.
гий- одягати *[У]*; *пор.* **д′ий-**, **йий-**, **т′ий-**.
гийдир- давати одягати *[М]*.
гингериго-бингериго кукаріку *[СБ]*.
гир- *[М]*; *пор.* **д′ир-**, **кир-**, **т′ир-**.
гирек грек *СБ*; **бир хазах, бир гирек, биздэн сизге т′им т′ерек?** один українець, один грек, хто вам потрібен від нас? *СБЧ*; *пор.* **грекча**, **ғрек**.
гирифтар доведений, підданий, охоплений *[К]*.
гирлиг ґирлиґа *СБ*.
гит- *[М]*; *пор.* **д′ет-**, **д′ит-**, **йит-**, **кит-**, **т′ет-**, **т′ит-**, **ћит-**.
гишне- *[Г]*; *пор.* **кишне-**.
глюк ляп *У*.
гогошот *бот.* калачики *О*; *пор.* **кокош**.
Годар *прізв.* тиран, гнобитель, ошуканець *О*.
гомалака метелик *К*, нічний метелик *НКД*; **йарыға гомалака учай** метелики летять на світло *НКД*; *пор.* **гӧбелек**, **гӧмелек**, **кӧмелек**, **кӱбелек**, **кӱмелек**.
гофлан- пишатися, чванитися, бундючитися, кокетувати, церемонитися *О*.
гофлат- *спон. О*.
гофлаш- *вз. О*.

гофлу чванливий, бундючний, кокетливий, церемонний *О*.

гӧбек пуп *НМ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; *пор.* **кӧбек**.

гӧбекли з пупом *О*, *К*.

гӧбелек метелик *Г*, *СЛ*, *СГС*; *пор.* **гомалака**, **гӧмелек**, **кӧмелек**, **кӱбелек**, **кӱмелек**.

гӧбре добриво, перегній *К*; *пор.* **гӱбре**.

гӧбреле- угноювати *К*.

гӧбрелен- удобрюватися перегноєм, угноюватися *К*.

гӧбрелет- удобрювати перегноєм, угноювати *К*.

гӧбрелик місце, удобрене перегноєм, гнойовище *К*.

гӧбӱк піна *У*; *пор.* **кӧбӱк**, **кӧпӱк**.

гӧгем *бот.* терен *Г-К*, *М*, *СК*; *пор.* **гӧген**.

гӧгемник зарості терну *Г*.

гӧген *бот.* терен *П*, *Б*, *СЛ*; **сийа гӧген** чорний терен *П*; *пор.* **гӧгем**.

гӧгер- синіти *О*, *У*.

гӧгерӂин голуб *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор.* **гӧгӱрӂен**, **гӧгӱрӂин**.

гӧгерт- довести до посиніння *О*.

гӧгерттир- *спон.* *О*.

гӧгӱрӂен голуб *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *У*; **гӧгӱрӂен бала** голубеня *О*; *пор:* **гӧгерӂин**, **гӧгӱрӂин**.

гӧгӱрӂенлик голубник *О*.

гӧгӱрӂин голуб *К*; *пор:* **гӧгерӂин**, **гӧгӱрӂен**.

гӧӂ- кочувати *[Г]*; **гӧӂем дэ д′итэм Хасап та йурта** вирушу й поїду до маєтку Хасапа *[Г]*; *пор.* **гӧч-**, **кӧч-**, **кӧш-**.

Гӧӂек *прізв.* хлопчик-танцівник, хирлявий, дряхлий *О*.

гӧӂен тхір *Б*, *К*; *пор.* **кӱзен**, **сасыхкӱзен**.

гӧз око, очі *[П*, *СМ*, *Г*, *СЛ]*, *СГ-СК*; **гӧзӱн ахы** білок ока *СГ*; **гӧзӱн харасы** зіниця *СГ*; **гӧз йашлары/йашы** *СГ* / *[Б*, *СЛ]* сльози; **эм охутсун, эм ахытсын ханейлен гӧзӱнӱн йашыны** нехай і службу замовить, і проллє криваві сльози *[СК]*; **гӧзӱм ӧмӱрлӱк** мої очі життєрадісні *[СБ]*; **гӧзӱм йолда халды** я стомився чекати *СК*; **хызхардашым гӧзлери йоллара халмыш** моя молодша сестра змучилася чеканням *СК*; **эт′и гӧзӱн бирне йынанма** не вір жодному з двох своїх очей *СГ*; **эла гӧзлерин сӱзӱльдӱ** твої карі очі розімліли *СК*; **ӧзӱ тойған, гӧзӱ тоймаған** сам наситився, а очі не наситилися *СГ*; **гӧз хой-** покласти око *СБ*; **гӧз хып-** підморгувати, зазіхати *СК*; **эль гӧзӱ йарых версе, т′имсе: ″вай, гӧзӱм″— дэмез эди** якби людськими очима можна було бачити, ніхто б не шкодував за власними очима *СГ*; *пор.* **коз**, **кӧз**.

гӧзйаш сльози *[СБ]*, *СГ*, *СК*; *пор.* **кӧзйаш**.

гӧзлӱ з очима *СК*; **эла гӧзлӱм сен беним** ти моя кароока *СК*.

гӧзлӱк окуляри *СГ*.

гӧйӱн (гӧйнӱ) серце, душа, бажання *СК*; **гӧйнӱ хопса** якщо виникне бажання *М*; **гӧйнӱм хырылды** я занепав духом, втратив надію *СК*; **ғарип гӧйнӱм сана ӂошту** моя душа в захопленні від тебе *[СК]*; **гӧйнӱмӱн эгленӂеси** утіха мого серця, насолода моєї душі *[СК]*; *пор.* **гӧнӱль**, **гӧӈӱль**, **кӧнӱль**, **кӧӈӱль**, **кӱнӱль**.

гӧк сірий, блакитний *[К]*; **гӧм-гӧк** сірий-пресірий *О*; *пор.* **кӧк**.

гӧкӱс (гӧксӱ) груди *[М]*; *пор.* **кӧкӱс**.

гӧле раб *[Г]*; **уста, гӧлен бен олайым — чалт йап сазымы** майстре, швидко полагодь мого саза — за це я буду тобі дуже вдячним, *букв.* буду твоїм рабом *[Г]*; *пор.* **кӧле**.

гӧлем калюжа *СМ*.

гӧлет′е зайчик від дзеркала *К*; *пор*. **гӧльд′е**, **гӧльӂе**, **кӧлетке**, **кӧльге**.

гӧль калюжа; озеро *О*, *НМ*; **тамнам, там-нам гӧль олуй** краплина по краплині — набирається озеро *К*.

гӧльбаха жаба водяна *О*.

гӧльдэрмек кальсони, сподні *К*.

гӧльд′е *СГС*, **гӧльӂе** *СЛ* тінь; *пор*. **гӧлет′е**, **кӧлетке**, **кӧльге**.

гӧльмек сорочка *[ВН]*, *СГ*, *СК*; *пор*. **кӧльмек**.

гӧльмечик (**-ги**) сорочечка *СБ*.

гӧм- (**гӧмер**, **гӧмий**) закопувати, заривати, ховати *[ВН-К]*, *СГ-СК*; *пор*. **кӧм-**.

гӧм-гӧк сірий-пресірий *О*; *див*. **гӧк**.

гӧмелек метелик *Б*, *У*; *пор*. **гомалака**, **гӧбелек**, **кӧмелек**, **кӱбелек**.

гӧмӱль- заглиблюватися, опускатися (в долину) *СК*.

гӧндӱр- *ВН*, *К*, **гӧндэр-** відводити, відвозити, відсилати, посилати, передавати, доставляти, приносити *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*, *[Кб.]*; **гӧӈӱль гӧндӱр-** піднімати настрій *СЛ*; **селам гӧндэр-** переказувати привітання *СК*; *пор*. **кӧндӱр-**, **кӧндэр-**.

гӧндэриль- бути принесеним *М*.

гӧнлӱ *див*. **гӧнӱль**.

гӧнӱль (**гӧнлӱ**) серце, душа, бажання, настрій *ВН*, *СМ*, *СЛ*, *СГ*, *М*; обіцянка *БТ*; **гӧнӱлӱм ачылсын** хай розкриється моя душа, хай звеселиться моє серце *П*; **гӧнӱль вер-** давати згоду *Г*, *СЛ*, довірятися *СК*; **гӧнӱль дост** щирий товариш, сердечний друг *Б*, *СК*; **гӧнӱль дэрти** душевний біль, душевна мука *Г*; **гӧнӱль дӱшӱр-** втратити серце, закохатися *[Г]*; **гӧнӱль кӧтэр-** піднімати настрій, надихати *СГ*; **гӧнӱль т′етир-** умовляти, переконувати *СЛ*; **гӧнӱль чездир-** відвертати серце від кого *К*; **гӧнӱлӱ чыхынӂас** поки він поспівчуває *СЛ*; **гӧнӱль эгленӂеси** насолода серця *К*; **аллах гӧнӱлӱнӱзе кӧре версин** хай бог винагородить вас за ваше прагнення *СЛ*; *пор*. **гӧйӱн**, **гӧӈӱль**, **кӧнӱль**, **кӧӈӱль**, **кӱнӱль**.

гӧнӱльле- бути згодним, згоджуватися, погоджуватися *Г-К*.

гӧӈӱль (**гӧӈлӱ**) серце, душа, настрій, бажання *СБ*; **гӧӈӱлӱм бар** у мене є бажання *НМ*; **гӧӈӱль ал-** утішати *НМ*; **гӧӈӱль бер-/вер-** заспокоювати, утішати *СМ/У*; **гӧӈӱль бол-** погодитися, згодитися *О*; **гӧӈӱль кӧтэр-** піднімати настрій, надихати, заохочувати *СМ*, *У*; **гӧӈӱль хыр-** ображати, кривдити *НМ*; **гӧӈӱли чых-** зглянутися, пожаліти, співчувати *СБ*, *Б*; **гӧӈӱлӱ чыхканчас/т′ельйенчес** поки він виявить співчуття *П*; *пор*. **гӧйӱн**, **гӧнӱль**, **кӧнӱль**, **кӧӈӱль**, **кӱнӱль**.

гӧнӱльлӱк згода *О*.

гӧр- (**гӧрий**, **гӧрӱй**) 1. бачити, куштувати *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **сохур гӧрмесе дэ, дуйар** сліпий хоч і не бачить, але чує *СГ*. 2. *допом. дієсл.*, *передає завершену дію*; **эн аттан, суйу иче гӧр, чалт-эле быradан д′идэ гӧр** злізь з коня, попий води і щонайшвидше забирайся звідси *Г*; *пор*. **кӧр-**.

гӧре згідно *СГ*, *М*; **алымызға гӧре** згідно з нашими можливостями *[ВН]*; **ғариплигиме гӧре** через мою бідність *[П]*; *пор*. **кӧре**.

гӧрмемиш жадібний *СК*.

гӧрсет-/гӧрсӱт- (**гӧрстӱй**) показувати *СГ*, *СК*; **гӧрстэйим** покажу *СГС*.

гӧрӱм вигляд *СГ*.

гӧрӱн- (**гӧрнӱй**) виднітися, показуватися, виглядати, мати ви-

гляд, здаватися *[СБ, СЛ], СГ-СК*; **хоншунун тавуғу хаз гөрнӱй, харысы да хыз гөрнӱй** сусідова курка здається гускою, а сусідова жінка — дівкою *СГ*; *пор.* **көрӱн-**.

гөрӱш зустріч *СГ*.

гөрӱш- бачитися, зустрічатися *[К], СГ*.

гөстэр- показувати *[СБ], М*.

гөт задниця *СК*; *пор.* **көт**.

гөч- переселятися, вирушати *[К], СГ*; *пор.* **гөж-, көч-, көш-**.

гөчӱр- переводити, переносити, зрушувати *СГ-СК*.

Грачов/Ғарға/Ғарғын *прізв.*

грекча по-урумськи *СБ*; *пор.* **гирек, ғрек**.

гри набік, набакир *К*; **картозуну гри хойай меним йарем башына** мій коханий носить картуза набакир *Б*; *див.* **эгри**.

грожва мереживо *СБ*; *пор.* **гуржова, ғоржува, кружова, куржова**.

грожвалы мережаний *НБЄ*.

гувалян соняшник *ВН, БТ, У, К*; *пор.* **гвалян, гӱлейлен, гӱлеэн, гӱлялян, гӱнайлен, кувален, кувалян, кӱльвайлян, кӱнайлан, кӱнайлен, кӱнайлян, кӱнальйан**.

гуржова мереживо *БК*; *пор.* **грожва, ғоржува, кружова, куржова**.

гурт гурт, табун *СБ*.

гӱбе сережка, сережки, ковтки *К*; *пор.* **көпе, кӱпе**.

гӱбелек метелик *СБ*; *пор.* **гомалака, гөбелек, гөмелек, көмелек, кӱбелек**.

гӱбелен- надівати сережки, ковтки на себе *К*.

гӱбелет- надівати сережки, ковтки на кого *К*.

гӱбели з сергами, ковтками *К*.

гӱбре гній, перегній, купа гною *О*; *пор.* **гөбре**.

гӱбреле- складати гній на купу *О*.

гӱбрелет- *спон. О*.

гӱбрели *спон. О*.

гӱбӱ маслоробка *О*; **гӱбӱ йазма** сколотини *О*.

Гӱбӱ *прізв.*

гӱвен- покладатися *[Г]*.

гӱдӱ-мӱдӱ: **гӱдӱ-мӱдӱ йатый** розлігся й лежить *К*.

гӱдӱр-гӱдӱр *насл. гуркоту, грому Г, К*; **гӱдӱр-гӱдӱр арман бас-** молотити з гуркотом *Г*.

гӱдӱрдӱ грім *О, К, Г*.

гӱдӱрдэ- гриміти, гуркотіти; **көк гӱдӱрдэй** грім гримить; **гӱдӱрдэмек олған** загриміло *Г*.

гӱдӱрдэт- гриміти, гуркотіти чим *СБ, О, Г, К*.

гӱдӱрдэттир- *спон. О, К*.

гӱз осінь *[СБ, Б], СГС, СК*; **гӱздэ** восени *СГС*; *пор.* **кӱз**.

гӱзгӱ дзеркало, люстро, люстерко, дзеркальце *СБ-Б, Г, К, СГС*; **йеҗе харшы гӱзгӱд′е көзетме** не дивися в дзеркало проти ночі *СМ*.

гӱзел гарний, гарно *СБ*; **гӱзел олажах** буде гарно *Б*; **гӱзел лахырды этэр эди бизим тиль блен** він добре розмовляв нашою мовою *СБ*; *пор.* **гӱзель, д′ӱзель, йӱзель, кӱзель**.

гӱзель гарний, красний, файний, красуня, хороший, приємний, добрий, гарно, добре, гаразд; **гӱзель бонҗах** гарне намисто *СМ*; **гӱзель хыз** гарна дівчина *Г*; **гӱзель йағ** добрий жир *Г*; **гӱзель йыллар** хороші роки *Б*; **гӱзель тӱркӱ** гарна пісня *СК*; **гӱзель эриф** гарний хлопець, приємний чоловік *СГ*; **дӱнйа гӱзели** всесвітня красуня *Б, СЛ*; **җильвеси чох олур назлы гӱзелин** у кокетливих красунь звичайно багато примх *СК*; **бильмем гӱзель** добре не знаю *СМ*; **гӱзель йырлай** гарно співає *СЛ*; **алар-**

ны гӱзель алды він їх добре прийняв *СБ*; **гӱзель отур-** добре жити *П*; *пор.* **гӱзел**, **д'ӱзель**, **йӱзель кӱзель**.

гӱзельӂа краще, гарніше *О*, *К*.

гӱзельӂине гарненько *СЛ*.

гӱзельле- прикрашати, поліпшувати, робити кращим *О*, *К*.

гӱзельлен- гарнішати, кращати, чепуритися *СБ*, *СМ*, *К*, *СГ*.

гӱзельлеш- кращати, гарнішати *СБ*, *О*, *К*.

гӱзельлештир- *спон. О*, *К*.

гӱзельлик (-ги) краса, гарний вигляд, привабливість, чарівність, добро, щось гарне, добре; **гӱзельлик айт-** бажати добра *СМ*; **гӱзельлик софра хурмай** красою стола не накриєш, з личка води не напитися *СГС*.

гӱзет- поправляти, ремонтувати *НКД*, *СГС*; *пор.* **дӱзет-**, **тӱзет-**.

гӱзлӱк осінній, призначений на осінь *СГС*.

гӱл попіл, зола *[СБ]*; **гӱл олсун** хай спопеліє *[СБ]*; *пор.* **гӱль** II, *див.* **кӱль**.

гӱлейлен *СБ*, **гӱлеэн** *М* соняшник; *пор.* **гвалян**, **гувалян**, **гӱлялян**, **гӱнайлен**, **кувален**, **кувалян**, **кӱльвайлян**, **кӱнайлан**, **кӱнайлен**, **кӱнайлян**, **кӱнальйан**.

гӱлӱш сміх, манера сміятися *СГ*, *СК*.

гӱль (гӱлӱ) I троянда, квітка; **гӱль бахча(сы)** *Г*, **гӱль бахчи** *СЛ*, **гӱль бахчы** *СК* розарій, трояндовий сад; **гӱль ачыл-** розквітати трояндам *СБ*; **гӱль дирек**, **гӱль дэрек** *СК*, **гӱль дэреги** *Г*, **гӱль тэрек** *Б*, *У* трояндовий кущ; **гӱль йағы** трояндова олія *О*; **гӱль йанахлы** рум'янощокий, милий, сипматичний, веселий, усміхнений *О*, *К*; **гӱль йӱзлӱ** миловидий, приємний, приязний, доброзичливий *Г*; **дилине хурбан олайым, йолуна гӱльлер серейим** я зроблю все, що ти скажеш — буду пожертвою твоєму язикові, твій шлях устелю трояндами *[СК]*; **гӱль чичек** квітка троянди *О*; **гӱль чырай** рум'яне, рожеве, життєрадісне обличчя *БТ*, *К*; *пор.* **д'ӱль** I, **йӱль**.

гӱль (гӱлӱ) II попіл *[ВН*, *СЛ]*; **гӱль ол-** спопеліти *[Г]*; *пор.* **гӱл**, *див.* **кӱль**.

гӱль- (**гӱлий**) сміятися *[ВН-СЛ]*, *СГ*, *СК*; *пор.* **кӱль-**.

гӱль-гӱль весь у трояндах, у квітах, квітчастий *СБ*; **гӱль-гӱль пошу** квітчаста хустка *СБ*.

Гӱльбостан *ж.* розарій *СК*.

гӱльгӱльлӱ квітчастий *СЛ*.

гӱльдӱ-гӱльдӱ лафет- жваво розмовляти, балакати *СЛ*.

гӱльдӱр- викликати сміх, смішити *[СМ*, *У*, *СЛ]*, *СГ*, *СК*; *пор.* **кӱльдӱр-**.

гӱльле- квітнути, розцвітати *НБЄ*, *О*, *К*; укриватися трояндами *К*.

гӱлькен- цвісти, бути розквітлим *О*, *К*; укриватися трояндами *К*.

гӱльлендир- укривати квітами *О*, *К*; прикрашати трояндами *К*.

гӱльлер дні *СБ*, *Б*; *див.* **гӱн**, **кӱн**.

гӱльлет- викликати цвітіння, розквіт *О*.

гӱльлӱ квітчастий *СБ*; із трояндами *К*; **гӱльлӱ басма** квітчастий ситець *СБФ*.

гӱльлӱк розарій, квітник, квітуче місце *О*, *К*.

гӱльоба, **гӱльуба** купа золи *[Г]*; *див.* **кӱльоба**.

гӱльтэнни з гарним, квітучим тілом *О*.

гӱльхатын *бот.* мальва *О*, *У*, *К*.

гӱльчӱк квіточка, трояндочка *СБ*.

гӱлялян соняшник *ВН*; *пор.* **гвалян**, **гувалян**, **гӱлейлен**, **гӱлеэн**, **гӱнайлен**, **кувален**, **кувалян**, **кӱльвайлян**, **кӱнайлан**, **кӱнайлен**, **кӱнайлян**, **кӱнальйан**.

гӱмӱре густо, рясно *СБ*; **хырмыса тарзы гӱмӱре** рясно — як мурашок *СБ*.

гӱмӱш срібло, карбованець, гривня *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **гӱмӱш йерданлы** зі сріблястою шийкою *ВН*; **гӱмӱш хармах** срібний гачок *Г*, *СГ*; *пор.* **кӱмӱш**.

гӱн 1. сонце *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **гӱн хонай** сонце заходить *СГС*; **биздэ бир йандан гӱн доғай, сиздэ дэ эт′и йандан доғған** у нас сонце сходить з одного боку, а у вас сходить із двох боків *СГ*; **гӱннердэн бир гӱн** одного дня, в один із днів *СГ*. 2. день *[ВН-К]*, *СГ-СК*; *пор.* **кӱн**.

гӱнайлен соняшник *СБ*; **гӱнайлен баш** кошик соняшника *СБ*; *пор.* **гвалян**, **гувалян**, **гӱлейлен**, **гӱлеэн**, **гӱлялян**, **кувален**, **кувалян**, **кӱльвайлян**, **кӱнайлан**, **кӱнайлен**, **кӱнайлян**, **кӱнальйан**.

гӱнах гріх *[Кб.]*.

гӱнахк′ар грішник *[М*, *Кб.]*.

гӱнбаты захід *СГ*; *пор.* **кӱнбаты**, **кӱнбатыш**.

гӱндоғуш схід *СГ*, *М*; *пор.* **кӱндоғу**, **кӱндоғуш**, **кӱнтовуч**, **кӱнтовуш**, **кӱнтувуш**.

гӱндӱз удень *СГС*; *пор.* **кӱндӱз**.

гӱндэ щодня *СГ*.

гӱндэш пара сонцеві; **гӱн илен гӱндэш олмаз** у сонця не може бути пари *СБ*.

гӱндӱз удень *Г*, *СЛ*, *СГ*, *М*, *СК*.

гӱнеш сонце *СГ*, *СК*; **гӱнеш урмасын ат сне** щоб сонце не потрапило на коня своїми променями *СК*; **гӱнеш хонуп отруй** сонце сідає *СК*; **кӱн доғар гӱнеш йанда** *П*, **гӱн доғар гӱнеш йандан** *Г* сонце сходить на сонячному боці; *пор.* **кӱнеш**.

гӱнлӱк/гӱннӱк на день, тривалістю в день *[М*, *СК]* / *СГ-СК*; **бир гӱнлӱк йол** одноденний шлях *[М*, *СК]*.

гӱр пишний, рясний, густий, розкішний, бучний, багатий, щедрий, гучний; соковитий *К*; **гӱр йӱрек** міцне, могутнє, щире, щедре серце *СК*; *пор.* **кӱр**.

гӱрдэли розкішний *СК*.

гӱржӱ грузин; мешканець Ґурджі — Старогнатівки.

Гӱржӱ Старогнатівка; **Гӱржӱ тарама** Старогнатівська балка *Г*.

гӱржӱли мешканець Ґурджі *СБ*.

гӱржӱлӱ мешканець Ґурджі *Г*, *СЛ*, *СК*; *мн.* **гӱржӱльлер** *Г*.

Гӱржӱлӱ *прізв.*

гӱржӱстанны родом із Грузії *Б*.

гӱржӱчасна по-старогнатівськи; по-грузинському *О*.

гӱрлет- давати силу для розквіту *[СЛ]*; **йетиш, Хыдырлез, дӧрт кӧшейи гӱрлетэн, гӱрлетип тэ йетмиш йеди минете бильдирен** прийди мені на допомогу, пророче Ілля, ти, котрий даєш силу для розквіту чотирьом сторонам світу, котрий сповіщаєш [волю господню] сімдесяти семи народам *[СЛ]*.

гӱрлӱк велика кількість, густота, рясність, пишність, пишність *К*.

гӱрӱльдӱ гуркіт, шум *О*.

гӱсӱлӱ насурмлений, ображений *[Г]*; *пор.* **кӱслӱ**.

гӱч сила, сильно, важко, тяжко *СК*; *пор.* **кӱч**.

гӱчлӱ сильний *СГ*.

Гыбыр *прізв.* ставний, гарний, гордий *О*.

гыдыр-гыдыр *насл. гуркоту Г*.

гыдырла- котити, котитися *О*, *К*.

гыдырлавух *великодня дитяча гра з крашанками СМ*.

гыдырлан- перевертатися, перекидатися, котитися; **гыдырланып тӱштӱ ӂаптан** він скотився з гори *ВН*; **хуту гыдырланый, хапағын тапай** коробка котиться, кришку знаходить *СЛ*; *пор.* **ғыдырлан-**.

гыдырлат- перевертати, котити; **топ гыдырлат-** котити м'яча *СБ*.
гыдырлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
гыҗыр-гыҗыр *насл*. *скреготу О*.
гыҗырда- скреготати, скреготіти, скрипіти, рипіти *О*, *СЛ*, *К*.
гыҗырдат- *спон*. *О*, *К*.
гыҗырдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
гыҗыртхан *бот*. кропива *БК*; *пор*. **аҗытхан**, **ғыжыртма**, **ғыжыртхан**, **чығыртмах**.
гыйылда- свистіти *СЛ*.
гыл-гыл *насл*. *булькання О*.
гылгылда- булькотіти *О*.
гылдырма вертушка, защіпка зачиняти віконниці, двері *У*.
гылт-гылт *насл*. *ковтання К*.
гылтык ковток *О*.
гырц-гырц *насл*. *рипу О*.
гырыл-гырыл *насл*. *клекоту О*.
гырылда- гурчати *СБЧ*, *О*; тріщати, торохтіти *СБ*; **т'еменеге тох чалай, ачның ичи гырылдай** ситий грає на скрипці, а в голодного гурчить у животі *СБЧ*.
гырылдаш- базікати, теревенити, торохтіти без упину *О*.
гыс-гыс, **гысыр-гысыр** *насл*. *шелесту*, *шурхоту О*.
гысырда- шелестіти, шурхотіти *О*.
гысырдат- шелестіти, шурхотіти чим *О*.
гысырдаттыр- *спон*. *О*.
гысырдаш- шелестіти, шурхотіти разом, спільно *О*.

Ғ

-ға: **Котяға** дядько Костянтин *СМ*; *пор*. **-ка**, *див*. **аға**, **ака**.
Ғавруш *ч*.
ғаға дзьоб *К*; **ғаға бурун** гачкуватий ніс *К*; *пор*. **гага**.
ға-ға-ға і-го-го *СЛ*.
ғадар *післяйм*. до певної міри, кількості, числа, близько, приблизно, поки *О*; **абу ғадар тэренниги** в нього отака глибина *МК*; **не ғадар** скільки *О*; **о ғадар** стільки *О*; **бу кўнге ғадар** досьогодні, дотепер *СБФ*; **о ғадардан** настільки *О*; *пор*. **адар**, **кадар**, **хадар**.
ғазет газета *Г*, *К*, *СГ*.
ғай гульбище, гульба *СК*; **ғайа д'ирмей, батмай** не йде до кола тих, що гуляють, не наважується *СК*.
ғай-ғуй шум, гамір, галас, метушня *О*.
ғай-ғуйла- зчиняти гамір, шуміти, галасувати, метушитися *О*.
ғайда гайда, ану, нумо *СЛ*; *пор*. **айда**, **айды**.
ғайдыр-ғуйдур *насл*. *гуркоту О*.
ғайдэ голос, мелодія для голосу *СГ*, *СК*; **бу сöлений ўч ғайдэ** це співається на три голоси *СК*.
ғайет дуже, особливо *[Г]*; **ғайет азиз** дуже праведний *[Г]*; **ғайетиндэн/ғайеттэн** надзвичайно *[Г]*; **бу падышах ғайет[т]эн пек хорхту** цей цар надзвичайно перелякався *[Г]*.
ғайка паця *Б*, *Г*.
ғайры інший, окремий; **ве дахы ғайры чох йағудилер иман кетирирлер** і багато інших євреїв також повірили *[Г]*; **ғайры бир шей сöйлемейе олмады** більше нічого не міг казати *[Г]*; **ғайры тўрлў** інакше *[Г]*; *пор*. **айры**, **айрый**, **айыр**, **айыры**, **ғайыр**, **ғайыры**, **кайры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.
ғайыб ол- гинути *СК*; *пор*. **айб эт-**, **айип**, **айыб эт-**, **айып**, **ғайып**, **хаип**, **хайип**, **хайып**.
ғайып загиблий, пропащий *Г-СК*; **ағам ғайып** мій брат загинув *СГ*; **алх ғайып** народ пропащий *М*; **ғайып чечиниш** пропаще

життя *СЛ*; **ғайып мӱшкӱль дэрд** згубне тяжке страждання *СК*; **ағрый ғайып** болить страшенно *Я*; **ғайып ол-** гинути, зникати, щезати; **сорма ғайып олмасын, анда т′итийсин?** дозволь запитати, куди йдеш? *Г*; **ғайыптыр** він загинув, пропав *СК*; **ғайып эт′ен** певно, він загинув *У*; **ғайып эт-** знищувати, губити *Г*, *СГ*, *М*; **ғайып этме** не гнівайся, вибачай, звиняй, вибач *К*, *СГ*; **мен сени ғайып этмейим** я на тебе не гніваюся, я тебе прощаю *СЛ*; *пор.* **айб эт-**, **айип**, **айыб эт-**, **айып**, **ғайыб**, **хаип**, **хайип**, **хайып**.

ғайыптат′и загиблий *СЛ*, **ғайыптат′и Ғарибин хардашыйым** я молодша сестра мого загиблого брата Гаріба *Г*; **ғайыптат′и Ғанбердир** це загиблий Гамбер *СК*.

ғайыр окремий, окремо, крім, окрім, від *П*, *Б*, *Г-М*; **бӧгӱндэн /бӧӱндэн ғайыр** від сьогоднішнього дня, відтепер *Г/К*; **сендэн ғайыр** крім тебе *П*, *Б*, *Г-М*; **зарардан ғайыр биший дэ олмайӂах** крім шкоди, більше нічого не буде *Г*; *пор.* **айры**, **айрый**, **айыр**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыры**, **кайры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

ғайыры інший *[Г, СЛ,М]*; **ғайырысы** інший, ближній *[Г]*; **даа ғайыры мужузатыны диннейесиниз** послухайте ще про одне чудо *[Г]*; *пор.* **айры**, **айрый**, **айыр**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыр**, **кайры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

ғала-ғула *насл. белькотання К*.

ғалала шум, гамір, галас *О*, *К*; **ғалала-булала** гамір, галас *К*.

ғаланка груба, грубка *СБФ*, *К*.

ғале/ғали нужник, туалет *СБ*; *пор.* **ғели**, **хале**.

ғалиб серце; **гӱзель ғалибнен** алприймати добрим серцем *[СГ]*; **отурах эт ғалибимизе** вселися в нас *[Г]*; *пор.* **ғалип** I, **кальб**, **хальб**.

ғалиба певно, мабуть, очевидно, імовірно *СЛ*; **хонушайых, хонушмахнен дэ билирик биз Ғарибин, ғалиба** випиймо, і за бесідою взнаємо, напевно, Гаріба, яким він є *СЛ*.

ғалибиндэги посутній, суттєвий, сутнісний, який лежить в основі єства; **ӂӱмлесинин ғалибиндэгини билиӂи аллах** бог, що знає глибоку сутність усього на світі *[Г]*.

Ғалилайа Галілея *[Кб.]*.

ғалип (ғалиби, ғальби) I серце, душа, єство, істота; **аллахтаалле ғалибини бильди** господь бог пізнав твоє єство *[Г]*; **аллах йолунузу ачых этсин, ғалибинизе кӧре версин** нехай бог допоможе тобі в дорозі й винагородить тебе відповідно до благородства твоєї душі *СЛ*; **ғалиплери тэптиль (=тэбдиль) олур** їхнє єство міняється *[Г]*; **ғалибиме рахмет дӱшӱр, йа рабим** о господи, зішли мир моїй душі *Г*; **ғальбин биль-** знати його наміри *К*; *пор.* **ғалиб**, **кальб**, **хальб**.

ғалип II перемога, звитяга *[Г]*; **ғалип эт-** підносити дух, допомагати перемогти, подолати; **ғалип этэсин олары** ти їх переможеш *[Г]*.

ғалипли з серцем, душею *[Г]*; **пек пӱсӱр ғалипли адам** людина з надзвичайно мерзенною душею, мерзотник *[Г]*.

ғалифе галіфе *К*.

ғалушка галушки *СМ*, *У*, *Г*, *СК*; *пор.* **авлушка**, **алушка**.

Ғалушта Алушта *Б*.

Ғальмит *прізв*.

ғаля паця, велика бабка *СЛ*.
ғам печаль, сум, туга *К*; **ғам алды мени** мене охопила туга *К*.
Ғамбер ч. *[ВН-СГ, СК]*; *пор*. **Ғанбер**.
ғамбур горб, горбатий, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий *СБФ*, *СГС*; *пор*. **гамбур**, **ғанбур**, **Йамбур**.
ғамбурлан- горбитися.
ғам-ғум бурмотіння, гамір *О*.
ғампа *бот*. лопух *БК*, *СЛ*; *пор*. **ғампезек**, **хампа**, **хампезек**.
ғампезек *бот*. лопух *П*; *пор*. **ғампа**, **хампа**, **хампезек**.
ғамут хомут *К*, *СГ*.
Ғанбер ч. *[М]*; *пор*. **Ғамбер**.
ғанбур горб, горбатий, горбань, горбач, горбун, згорблений, сутулий *СГС*, *СК*; *пор*. **гамбур**, **ғамбур**, **Йамбур**.
ғанҗер кинжал *Г*, *СЛ*; *пор*. **ханҗер**.
Ғанҗерли *прізв*.
ғап-ғап гав-гав *Б*.
ғараж *К*.
ғарға ворона *[ВН]*; *пор*. **карға**, **харға**.
Ғарғын *прізв*.
ғардама трава *СБФ*; **йаш ғардаманы йувайляр, сондан тузлап ашайляр** молоду траву миють, потім солять і їдять *СБФ*.
ғардероб шафа для одягу *СБ*.
ғариб бідний *СЛ*; *див*. **ғарип**.
ғариблик *П*; *див*. **ғариплик**.
ғарип бідний, нещасний; чужинець; **ғарип тайфа** бідна родина *ВН*; **аллағын ғариби** господній злидень, дуже бідна людина *СЛ*; **аулар ғарип у вахта** в той час їм погано *СБ*; **отруйляр ғарип кӧй чине, ғарип тʼечиний-лер** живуть вони в бідному селі, живуть бідно *Б*; **ғариптэн ғарипниң бар эди дӱнйа гӱзели уланы** у того бідняка з бідняків була писана красуня-дочка *П*; **ахылдан да ғарип, алай да ғарип** і розумом бідний, і так не багатий *СМ*; **ғарипни йити-бити талай** бідняка гризуть і його собаки, і його воші *СБЧ*.
ғарипле- бідніти *БТ*, *СГ*.
ғариплен- бідніти, убожіти.
ғариплендир- робити бідним, нещасним, доводити до зубожіння, розоряти.
ғариплеш- убожіти разом *О*.
ғарипли нещасний, бідолашний.
ғариплик бідність, злидні; самотність *О*; **ғариплик чек-** переживати злидні, бідувати *Б*.
ғарипчилик біднота, голота *П*.
ғармоня гармонь *НКД*.
ғас гас *Г*.
ғей *вигук* гей *СБ*, *СГ*, *СК*; **ғей-ғей** гей-гей *СЛ*.
ғели туалет, нужник *НБЄ*; *пор*. **ғале**, **ғали**, **хале**.
ғем *див*. **дэм**.
ғерондас староста, старійшина *[Г]*.
Ғобыш *прізв*.
ғой *частка* же, ж *СБ*; **билийсин ғой** ти ж знаєш *СБ*.
ғойа відгодований *О*.
ғой-вой-вой *вигук* ой-йой-йой *Г*.
Ғондос *прізв*.
ғонҗе бутон *СМ-СК*; брунька *К*; **ғонҗе дʼӱль** нерозпущена троянда *[Г]*.
ғопа *вигук* гоп *О*, *К*.
ғопак гопак *Б*.
ғопала- стрибати, гопкати, підскакувати *О*, *К*.
ғопалат- *спон*. *О*, *К*.
ғопалаттыр- *спон*. *О*, *К*.
ғопмахлых воскресіння з мертвих *О*; *див*. **хоп-**.
ғоп-па *вигук* гоп *К*; *див*. **ғопа**.
Ғорғор Григор, Григорій *СБФ*.
ғоржува мереживо *СБФ*; *пор*. **грожва**, **гуржова**, **кружова**, **куржова**.
ғрабарка грабарка *СБФ*, *К*, *СК*.

ғрек грек, урум *СБФ*, *К*; *пор*. **гирек**, **грекча**.
ғрабаркажы землекоп *СГ*.
ғузғу крук, ворон, гайворон *[ВН]*; *пор*. **хузғум**, **хузғун**.
ғуй-ғуй *насл*. *гулу*, *гудіння О*.
ғуйғулда- гудіти *О*.
ғуйғулдав гудіння *О*.
ғупулда- бухати, гупати *О*.
ғупулдат- *спон*. *О*.
ғупулды бухання, гупання, гупіт *О*.
ғурба груба, піч *У*, *К*.
ғурбет 1. чужий, чужинецький, чужинець, нещасний, чужина; **ғурбет эли** *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, **ғурбет эль** *Г*, *СК* чужина. 2. дикий, грубий, некультурний, нахабний; **ғурбет тайфа** непорядна сім'я *ВН*; *пор*. **хурбет**.
ғурбетли горепаха *О*.
ғурбетлик 1. чужина *Г*, *К*. **ғурбетлик чек-** мучитися чужиною, переживати ностальгію *СЛ*, *СК*; **эм асретлик, эм ғурбетлик чекерим** я страждаю як від розлуки з коханою, так і від ностальгії *[СК]*. 2. грубість, нахабність *К*; *пор*. **хурбетлик**.
ғур-ғур *насл*. *дзвону*, *гулу О*.
ғурғулду шум, гамір, колотнеча *О*.
ғурт гурт (худоби), череда, стадо, табун *Б*, *К*.
ғурулда- гуркотіти, гуркати, бурчати *О*, *К*.
ғурулдат- викликати бурчання, колотнечу *О*, *К*.
ғурулдаш- *вз*. *О*.
ғурулду гуркіт, метушня *О*.
ғыдыр-ғыдыр *насл*. *гуркоту СМ*.
ғыдырлан- перевертатися, перекидатися, качатися *НКД*; *пор*. **ғыдырлан-**.
ғыдырлат- качати, котити *СБ*, *К*.
ғыжырт- кусатися, жалити — про кропиву *СЛ*.
ғыжыртма *бот*. кропива *СЛ*; *пор*. **ғыжыртхан**, **ғыжыртхан**.
ғыжыртхан *бот*. кропива *СЛ*; *пор*. **ғыжыртхан**, **ғыжыртма**.
ғыжылда- рипіти *НБЄ*; **хапў ғыжылдай** двері риплять *НБЄ*.
ғыжырда- скреготати *Г*.
ғыжырма хрящ *СБ*; **вай, тишиң болса да ашасаң бу ғыжырманы** о, якби в тебе були зуби, ти з'їв би цього хряща *СБФ*.
ғыйылда- рипіти, верещати, вищати *К*.
ғыр-ғыр эт- гарчати *Б*.
ғырызсыз безсоромний *Г*; *пор*. **йырызлы**, **рыз**, **ырыз**.

Д

да 1. *частка* також, теж, же, і; **о да т'ельсин** він теж нехай прийде; **у да айтый** він же говорить *ВН*; **о да хазаныр т'есин** хай і вона також собі заробить *СМ*; **айттым да** я ж сказав *О*; **о да она йаг верий** він же дає йому жир *Г*; **падшах чагрый буну да** цар покликав його також *Г*. 2. *частка* аж, поки *СБ*; **у да даан кўрешир эди тахым да йеңгенчек** він же боротиметься й далі, аж поки всіх не переможе *СБ*. 3. *посил*. *частка* ж; **хана да бахайых** ану ж, давай подивимося *СМ*. 4. *частка* що-, кожного; **биз йылда да сачаймыз йуртха гувалян, картоп** ми щороку, кожного року садимо на городі соняшник, картоплю *У*. 5. *енкл*. *у складі допустової форми* хоча; **йа да аңласа да, энди бир ший этмеэ болмай** а хоч і розуміє, але все одно нічого зробити не може *П*; **энди наз да оса бир дэне халажах** тепер, як би там не було, залишиться один *СМ*. 6. *ритмічна частка*;

йалан дӱня да йӱзӱне ойнап да гӱлӱп да йезмедим на цьому брехливому світі я не погуляв, не посміявся, не побродив *П*; **ӱйӱмӱз да тулалы, сув тӧгӱп та сибирдим**; **ичиндэт′и да йаныхла-да-рыны тӱркӱ да ӧтӱп йырладым** наша хата з цегли, я побризкала водою й позамітала; свої внутрішні переживання я виспівала, співаючи пісні *П*; **олайды беним ама-да-йылым** якби була моя змога *[СГ]*. 7. *прот. спол. енкл.* а, але, та, ж; **биз урум алхы, о да татлар** ми уруми, а вони тати *М*; **буну бахша бӧльмейе, буну да бахша бӧльмейе хойайляр** її садять в одному відділенні, а його в іншому *П*; **т′ӧр базарға вармай, т′ӧрсӱз базар да олмай** сліпий на базар не ходить, а й без сліпого базар не буває *К*; **лампасы да бар эди да тохтамадых** і лампа в неї була (горіла), та ми не зупинилися *У*.

да... да *єд.-розд. спол. енкл.* і... і; **ашав да, урба да, бонӂах та** і страви, і одяг, і намисто *СМ*; **сепетин да чекип чыхардылар, ӧзлери да кӧтлерлен учтлар** і кошика свого витягли, і на задниці попадали *У*.

даа 1. іще, ще, також, теж; **даа не?** що іще? *ВН*; **даа не анда айлянышыс?** чого ти ще там крутишся? *П*; **даа тӱркӱ битмеэн-э** пісня ж іще не закінчилася *СМ*; **ағач йох эди даа** деревини ще не було *СЛ*; **мен саа сӧлийим бирин даа** я тобі назву ще одного *СК*; **даа чохтан чох** іще довго *СГ*. 2. більш, значно, іще; **даа гӱзель** іще кращий, більш кращий *СГ*; **о даа харт мендэн** він старший за мене *Б*; **даа йаш** він іще молодший *Г*; **не хадар ондан алыйсын, о хадар даа ар-тай** скільки з неї береш, настільки більшою вона стає — *загадка про яму СГС*; **шинди даа йашайляр** живуть ще й тепер *СГ*. 3. все-таки, тим не менше; **он эт′и кӱмӱш осун даа** хай буде все-таки дванадцять карбованців *Г*. 4. ледь не (при запереченні); **даа талет′е суйа тӱшамады** віз ледь не впав у річку *Г*; ◇ **бир даа** а) ще трохи; **бир даа сон** дещо пізніше *Б*; б) знову, більше не; **бир даа т′елиймиз** ми приходимо знову *П*; **бир даа о ара кӧпек авулдай** тим часом знову загавкав пес *СМ*; **бир даа бармайляр да** і більше вже не ходять *СМ*; **бир даа ӧгретмедлер** більше не навчали *У*; **сен бир даа маңа т′ельмес** ти до мене більше не прийдеш *Б*; в) згодом; **бир даа бир дэне гӱдӱрдэмек олған** згодом грюкіт почувся знову *Г*; **бир даа бир бӱйӱк таа д′елий** згодом приходить іще один начальник *М*; г) іще, ще; **йағмурдан сора бир даа слах** після дощу ще трохи сиро *СГС*; д) раптом; **бир даа хапудан чыхты кӧпек** раптом із дверей вискочив пес *СГС*; *пор.* **даан, дағын, дахи, дахы, даы, дағын, таға**.

даам їжа; **даамына аржа-** витрачати на харчування *[Г]*; **йери хазып чалышыр иди даам эйлемесине йендине** він працював копаючи землю, аби заробити на харчування *[Г]*; *пор.* **дам** I.

даан 1. іще, ще; **даан бир сағат** іще одна година *СБФ*; **даан бар ахылма пара** у мене в голові є ще трохи (пісень) *У*; **даан бир йердэ даа** іще в якомусь місці *М*; **бӱгӱн даан ашамадым** сьогодні я ще не їв *СБФ*; **т′елин даан утаный** наречена все ще соромиться *П*; **он беш йашна да-**

ан іще в п'ятнадцять років *СК*. 2. уже; **даан эт'и йырладым** я уже дві заспівав *СБ*. 3. значно, більш; **даан гӱзель** іще гарніший *У*. 4. згодом, знову, ще раз; **тэкаран даан т'ерек сачмаға** треба посіяти ще трохи *Б*; ◇ **бир даан** а) згодом *СМ*; **бир даан көзетий төпед'е** згодом показує вгору *Б*; б) більше (при запереченні); **көрмедим бир даан** я більше не бачив *СБ*; **бир даан этмем о шийни** я більше не робитиму цього *Б*; *пор*. **даа, дағын, дахи, дахы, даы, даын, таға**.

дабла бет товста морда *Г*.

дабурда- гупати, грюкати *К*; *пор*. **дубурда-**.

дава сварка, позов, претензія, виклик *О*, *[М, СК]*; **дава сӱрӱль-** подаватися претензії, скарзі, позову *[СК]*; **дава эт-** подавати позов, судитися *О*; ◇ **йӱрӱн, хызлар, йӱрӱн — даваныз сӱрӱльсӱн** ідіть, дівчата, ідіть — нехай шириться ваша слава — виклик *[СК]*; **падушанын шеэрине даван сӱрӱльсӱн** нехай твій виклик — слава дійде до царської столиці *[СК]*; *пор*. **дави**.

давала- подавати позов, виставляти претензії *О*.

давалан- судитися *О*.

давалат- доводити до суду *О*.

давалаттыр- *спон*. *О*.

давалаш- судитися *О*.

давалаштыр- *спон*. *О*.

давалы спірний, скандальний, кляузний, сварливий *О*.

давет эт- запрошувати *[М]*.

дави суперечка, позов *СБ*; **Харакӧз илен давим вар** у мене є суперечка із Харакозом *СБ*; *пор*. **дава**.

давла- ховати *К*.

давлан- ховатися *К*.

давландыр- ховати *К*.

давландырт- дати ховати *К*.

давлу великий барабан *У*, *СГ*, *СК*; **не давлу т'ерек, не зурна** не треба ні барабана, ні зурни *У*; *пор*. **давул, даул**.

давран- I крутитися, трудитися, нападати *У-СЛ*.

давран- II ховатися *Б*; *пор*. **давлан-**.

давул (давлу) великий барабан; **давул да зурна** барабан і зурна *У*; **давул ойнады** грав барабан *П*; **давул ур-** бити в барабан *СК*; **давул чал-** а) грати на барабані; б) бити байдики *СМ*; *пор*. **давлу, даул**.

давуш голос *ВН*.

Давшан *прізв*.; *див*. **тавшан**.

даг стук *СМ*.

дағ 1. гора, гори *[ВН-СК]*, *М*; **дағын дашы** гірський камінь *[ВН]*; **Хара дағ** Чорна гора *[П]*; **чыхсам дағлерин башына** вийти б мені на гору *[НМ]*; **дағым да вар, бағым да вар** є в мене й гори, є й виноградники *[СЛ]*; **дағлар ичиндэ** в горах *М*. 2. ліс *[Б, У], Г-СГ*; **дағын башна өле гӱзель йешильлик** на вершині гори такий гарний гай *Г*; **дэрен дағ** хащі *Г*; **дағ т'ес-** рубати ліс *К*; **серйек дағ** рідкий ліс *К*; **харлы дағын ичине хопту бир туман** у снігових горах раптом виник туман *[Б]*; **"Ӱч атым вар да дағ ичине" тӱркӱсӱ** пісня "У мене в горах є три коня" *[Б]*; **йене топарланды дағлер думаны** знову клубочеться гірський туман *[У]*; *пор*. **тав**.

дағӂы лісник *К*.

дағлы горянин *СК*.

дағлый *див*. **дағыл-**.

дағлых 1. ліс, лісисте місце *[У], Г, К*; **чыхты, варды дағлыхчеэ, бахса — эт'и дэне харға учуп т'ельлер, йосам сығырчых мы, башладлар тэпелешмеэ** пішов

собі в ліс, дивиться — прилітає дві грака, чи шпаки, і почали битися між собою *Г*. 2. гірська місцевість *СГ*, *[М]*; **варый өле дағлых, хайалых йерлере** приходить у таке собі гористе, скелясте місце *СГ*; **бир фена дағлык Черкес керман тарафунда ики байдаравалы татар ики тарафуму алдылар** в одній недобрій гірській місцевості поблизу Черкескермена двоє татар із Байдарави заступили мені шлях з обох боків *[М]*.

дағыл- (**дағлый**) розходитися, розбрідатися, розсипатися, розпадатися, розсіюватися, розпорошуватися, розлітатися, розповзатися, розлазитися, розчинятися, розварюватися, витрачатися, розбазарюватися, розтринькуватися; **дағылдых ўйдэ** ми розбрелися по хатах *ВН*; **урий тарилканы йердэ — парланий, йантыхы дағылий т′етий** б'є тарілку об землю — та розбивається, чебуреки розлітаються навсібіч *СБ*; **эт′и йарға дағылыйымыз** ми розходимося на два боки *СМ*; **энди вахыт дағылма** уже час розходитися *Г*; **булутлар дағлый** хмари розходяться *К*; **йең авзу дағылды** край рукава розлізся, розпоровся *СБ*; **этэк дағылды** поділ розпустився *СБ*; **чаты дағлый** лутки відвалюються *К*.

дағылма розсипаний, розкиданий, розрізнений, який порозбрідався *О*, *К*; розкиданість, розпорошеність *О*.

дағылых розпорошений, розкиданий, розрізнений *СБ*, *К*.

дағылыш- розходитися, розбігатися, розбрідатися *О*, *К*.

дағылыштыр- *спон*. *О*, *К*.

дағын іще, ще *СБ*, *Б*, *У*, *К*; **дағын ашамадых** ми ще не їли *СБ*; **бир йыл дағын бах** чекай іще рік *СБ*; *пор*. **даа**, **даан**, **дахи**, **дахы**, **даы**, **даын**, **таға**.

дағын- розсипатися, розкидатися *О*.

дағыныл- бути розсипуваним, розкидуваним *О*.

дағыных розкиданий, розсипаний, розрізнений *О*, *К*; **дағыных боғдай** рідка пшениця *К*; **дағыных булутлар** рідкі хмари *К*.

дағыныхлых розкиданість, розсипаність, безлад *О*.

Дағыстан 1. Дагестан; **Дағыстан чӧлӱндэ нанелер битэр** у Дагестанських степах росте м'ята *[Г]*. 2. *ім'я* Дагистан; **бабамнын ады Дағыстан** ім'я мого батька Дагистан *СМ*.

дағыт- розкидати, розсіювати, розпорошувати, роздавати, розганяти, розламувати, розтрачувати, розтринькувати, розгрібати; розтягати, напинати; стелити, розстеляти *Б*; **дағытыйляр сандухну** розбирають скриню *СМ*; **дағытып ал-** виламувати *ВН*; **хожа арабанен т′етирсе — хары йиненен ҷойай, уймахнен дағытый** чоловік нехай навіть возом привозить, жінка голкою понищить, наперстком розтринькає *Г*.

дағытыл- бути розкидуваним, розпорошуваним, розсіюваним *О*, *К*.

дағыттыр- *спон*. *О*, *К*.

дад смак; насолода *СБ*, *П*, *Б*, *СЛ-СК*; **дады йохтур** смаку в нього ніякого *П*; **дадына** на його смак *Б*; **дадыны бах-** куштувати *К*; **дадыны тап-** розібрати смак *СК*; **дадыны т′етир-** поліпшити смак *СЛ*; **мисефирниң адына, шорбаҷының дадына** в ім'я гостя, на смак господаря *СБЧ*; ◇ **ағызындан дады чыхсын, хойнуңа т′ирсин** гидота

твоїх уст хай вийде зовні й уразить тебе в груди *СЛ*; *пор.* дат.

Дадах *прізв.*

Дадес *прізв.*

дайа- підпирати, підтримувати, забезпечувати, обслуговувати *[Г, К]*; **хырх ашыхлар бир жыйыны дайарлар** сорок співців забезпечують одне свято *[Г]*; *пор.* **тайа-**.

дайама підпора *К*, *СГ*.

дайамала- підпирати *К*.

дайамалан- підпиратися, бути підпертим *К*.

дайамалаш- підпирати разом, один одного *К*.

дайамалашых зіпертий, підпертий *К*.

дайан- 1. спиратися, опиратися, упиратися; **дайандым дувара харшы** я зіперся на стіну *НКД*; **су йанна дайаныш т'еген** ішовішов і уперся в річку *СБ*. 2. витримувати, терпіти; **буна дайанмаа чаре йох** йому цього не витримати *Г*; **дайанмаз йўрек** серце не витримає *Г*; *пор.* **тайан-**.

дайандыр- підпирати, спирати, упирати *Г-СГ*.

дайаных зіпертий, підпертий *К*.

дайаныш- спиратися один на одного *К*.

дайанахлы з підпорою, підпертий *К*; стійкий, тривкий, витривалий *О*, *К*.

дайы дядько по матері, вуй, вуйко *СМ*, *Г-СГ*, *СК*.

дайым завжди, постійно *[Г, К, М]*.

дайыма повсякчас *[Г]*.

дайын готовий, напоготові *[Г]*; **нефесин дайын олсун, хартана** хай твоя пісня буде напоготові, бабусю *[Г]*; *пор.* **тайында**.

Дайыр ч. *[СЛ]*.

дакика хвилина *[М]*.

дал 1. гілка, пагін, паросль, стебло, стеблина; **далдан дала д'ечир-** переганяти з гілки на гілку *ВН*; **хорозуму учурдулар, далдан дала хондурдулар** мого півня зігнали й переганяли з гілки на гілку *[СК]*; **дал бой** тонкий стан *Б*; **дал бойлу** ставний, тонкостанний *ВН*, *Б*, *К*. 2. лоза, верба; **дал фидан** а) пагін лози; б) тонкостанний, стрункий *ВН*, *П*, *Б*, *СЛ*; **дал фиданлы** тонкостанний, стрункий *У*; **дал фидан бой** стрункий, тонкий стан *СГ*; **дал фидан бойу хыз** струнка, як лозинка, дівчина *СМ*. 3. цвітіння, квітчастий *СБФ*. 4. китиця; **дал фес** феска з китицею *П*, *Г*; ◇ **дал көпўр** легенький місточок, кладка *Б*, *У*, *К*; **дал согах** вузенька вуличка *У*; *пор.* **тал**.

дал- (**далай**) пірнати, поринати, занурюватися, тонути, загрузати, залазити, влазити; **фт'ирлере дал-** замислюватися, поринати в думки *Г*; **көпўрдэн дала-дала** ходячи туди-сюди через міст, гуляючи мостом *ВН*; **гёзўне бахар, жёбўне далар** в очі тобі дивиться, а до кишені залазить *СГ*; **хорхар эдим, шо далып т'етэжек ао паром сув тўбўне** я боялася, що той паром потоне й піде під воду *ВН*; **тар сохахтан дала-дала белим бўкўльдў** гуляючи вузькими вуличками, я зовсім занепала духом *Б*, *У*; **дал көпўрдэн далыб д'елий дал бойлў ид'ит** кладкою йде сюди стрункий парубок *У*; **хылычымын башы далды гўмўше** ефес моєї шаблі багато оздоблений сріблом *Б*.

д'алай (<**дэ алай**): **эпси йердэ д'алай бурчах** повсюдно такий град *У*.

далаб эт- вимагати, прагнути, домагатися *СГ*; **о одно далаб этэй хайтмаа эве** він весь час прагне піти додому *СГС*; *пор.* **далап**.

далап эйле- вимагати, домагатися, намагатися *[Г]*; *пор.* **далаб**.
далапт′ер працьовитий, ретельний, старанний *СБ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; квапливий, поспішливий *СБЧ*; **далапт′ер-ишт′ир ўлеликсиз халий, осал-дэмбельлиге дэ йетишший** працьовитий лишається без обіду, а ледареві вистачає *СБЧ*; *пор.* **далапчи**, **далапчў**, **далапчы**, **долапчи**, **долапчы**.
далапчи *СБ*, *СМ*, **далапчў** *СМ*, **далапчы** *П*, *СБ* діяльний, діловий, активний, кмітливий; **далапчы исан** діяльна людина *П*; **далапчы йисан урчух тарзы айляный** діяльна людина крутиться, як веретено *СБЧ*; *пор.* **далапт′ер**, **долапчи**, **долапчы**.
Далат *прізв.*
далға хвиля *СК*.
далғалан- хвилюватися *СК*.
далғыжи водолаз *СЛ*; *пор.* **далыжы**.
далдыр- занурювати *П*, *Б*, *У-СК*; **гўмўше далдыр-** оздоблювати сріблом *[Б]*.
далдырт- *спон. О*, *К*.
далка потилиця *БТ*, *К*.
даллан- розпускати віти, гілки, розгалужуватися, галузитися *Б*, *У*, *К*.
далландыр- розгалужувати *К*.
даллы 1. гіллястий *Б*, *У*, *К*. 2. із довгими кінцями — про хустку *К*; **касынкам чети даллы** кінці в моєї косинки довгі *Б*, *Г*.
дал-т′еф утіхи, насолода, задоволення *СБ*; **дал-т′еф зенгинге, тар да тартыш ғарипке** багатому — утіхи й насолоди, бідному — труднощі й клопоти *СБЧ*.
далыжы ныряльник, поринальник, водолаз *Б*, *К*; *пор.* **далғыжи**.
далыжылых заняття ныряльника, поринальника, водолаза *Б*, *К*.
дам I смак, смачна приправа *СБ*, *СМ*; їжа *[Г]*; **дамы йохтур** немає смаку *У*; **дамы билен тўшўр-** покласти з приправами *СБ*; **ағуның дамын бахмаған татлының дамын бильмез** хто не скуштував смаку гіркого, не знає смаку солодкого *СБА*; *пор.* **даам**.
дам II дах *[СМ*, *Г*, *СГ]*; **хорозуму ашырдылар, дамдан дама салдырдылар** мого півня довго ганяли, змушувати скакати з даху на дах *[СЛ]*.
дам III крапля *[СЛ*, *СК]*; **сахызлы дамнар** смолянисті краплі *[СЛ]*.
дама шашки (*гра*); дамка *К*; **дама ташлары** шашки (*фігури*) *К*; **дама тахтасы** дошка для гри в шашки, шахівниця *К*; **дамаа чых-** пройти в дамки *К*.
дамажы шашист *К*.
дамар вена, артерія, жила, сухожилля, сухожилок *Г*, *СГ*; корінь *СГ*; **суйун дамары** джерело *[Г]*; **хан дамар(ы)** судина, артерія, вена *Г*, *СГ*; *пор.* **тамар**, **тамур**.
дамба-думба *насл. барабана О*, *К*.
дамбурда- барабанити, бухтіти, калатати, гамселити *О*, *К*.
дамбурдат- *спон. О*, *К*.
дамбур-думбур стук, грюк, гуп *О*, *К*.
дамлы смачний, апетитний *ВН*, *СБ*, *СМ*, *К*; **дамлы йет** смачне м'ясо *СБ*; ◇ **дамлы авузуму дамсыз этмем** твоїх слів я не сприймаю *СБА*; **дамлы авузну дамсыз этме** не заводь неприємних розмов *СБФ*.
дамна- капати, крапати, накапувати, змусити капати *К*, *М*, *СК*.
дамсыз несмачний, без смаку *СБ*, *О*, *БТ*, *НКД*, гіркий *К*; **дамсыз йисан** нудна людина *Г*.
дамсызлых відсутність смаку, несмак *О*, *К*.

дамсызҗа не дуже смачний *Б*.
дамсыз несмачний *СБ*; **дамсыз лаф** неприємні, нудні балачки *СМ*.
дан I світанок *[СЛ]*; **саба данда** вранці на світанку *[СЛ]*; *див*. **тан** I, **таң**.
дан II *спотворене* **дал** *або* **дам**: **дандан дана чечирдилер** ганяли його з гілки на гілку *або* з даху на дах *[СМ]*; *див*. **дал**, **дам**.
данг эт- дзенькати, цокати *Г*; *пор*. **даң-дуң**, **даңк-дыңк**, **танк**.
дангалах довбня, бовдур *СБ*.
дангур-дунгур *насл*. *деренчання*, *дзеленчання*, *гуркоту СЛ*; **дангур-дунгур фирғон т′елир** фургон під'їздить з шумом *СЛ*; *пор*. **дангыр-дунгур, даңгыр-дуңгур, даңғыр-даңғур, даңғыр-доңғыр, даңғыр-дуңғур, тангур-тунгур**.
дангыл- дзвеніти *К*.
дангыл-дунгул *насл*. *дзвону Б*, *К*; **дангыл-дунгул чаннар урулуй** дзвони дзвонять дзень-дзелень *Б*.
дангырда- дзвеніти, деренчати, гуркотіти *СМ*, *У*, *Г*, *К*.
дангырдат- *спон*. *К*.
дангырдаш- *спон*. *К*.
дангыр-дунгур *насл*. *дзвону*, *деренчання*, *торохтіння*, *гуркоту У*, *К*; *пор*. **дангур-дунгур, даңгыр-дуңгур, даңғыр-даңғур, даңғыр-доңғыр, даңғыр-дуңғур, тангур-тунгур**.
дане 1. зерно; **башлай заре дане беслемейе** пшениця починає наливати зерно *П*; **дане толдур-** наливати зерно *П*, *К*; **дане чек-** молоти зерно *НМ*, *К*; **данейе т′ит-** викидати колос *К*; **олаф данеси** зерно вівса *НМ*. 2. штука; **бир дане** одна штука *К*. 3. єдиний *М*; **бир данем** мій єдиний *СГ*; **гӱзельлер дане-дане** гарні — як одна *У*; *пор*. **дэне**, **тэне**.
данежик штучка *К*.
данелен- зав'язати зерно *О*, *К*.
данели із зерном, зернистий *О*, *К*.
даныш- признаватися один одному *[СГ]*; *пор*. **таныш-**.
даңгырда- дзвеніти, бряжчати, деренчати *О*.
даңгыр-дуңгур *насл*. *бряжчання*, *дзенькоту*, *дзвону О*; *пор*. **дангур-дунгур, дангыр-дунгур, даңғыр-даңғур, даңғыр-доңғыр, даңғыр-дуңғур, тангур-тунгур**.
даңғырда- дзвеніти, бряжчати, шуміти, грюкати, бряжчати, торохтіти, цвенькати *О*.
даңғырдав дзвін, брязкіт, цвенькіт *О*.
даңғырдат- *спон*. *О*.
даңғырттыр- *спон*. *О*.
даңғырдаш- *спон*. *О*.
даңғыр-даңғур *СМ*, **даңғыр-доңғыр** *СГ*, **даңғыр-дуңғур** *О насл*. *дзвону*, *дзенькоту*, *бряжчання*; **даңғыр-доңғыр тавалар** сковороди забряжчали *СГ*; *пор*. **дангур-дунгур, дангыр-дунгур, даңгыр-дуңгур, тангур-тунгур**.
даң-дуң *насл*. *дзвону*, *дзенькоту О*; *пор*. **данг, даңк-дыңк, танк**.
даңк-дыңк бух-бах, бабах *О*; *пор*. **данг, даң-дуң, танк**.
даңыл *див*. **йаңгыз**.
дар I *лайл*. шкарбан, шкарбун *СК*; **эст′и дар** старий дідуган *СК*.
дар II вузький, тісний *[ВН-СК]*; **дар д′ель-** бути завузьким *[СК]*; **дӱньйа башма дар гӧрӱндӱ** світ видався для мене затісним *[СК]*; *пор*. **тар**.
дарачач шибениця *О*, *К*.
дарасы (<**дэ арасы**) *[Кам.]*: **тэрезинин арасы, эт′имизин д[э] арасы**; **айлянайым башындан — эт′имиз хардаш баласы** між вікон простінок, між нами є певні стосунки; я в захопленні від тебе — ми діти двох братів *[Кам.]*.
дарат (**-ды** *[Б*, *У]*, **-ты** *[К]*) фігура,

постава, вигляд *Б*, *У*, *К*; **адам дарады йох, о да нас гӱзель лафетий** у людини ніякого вигляду, а як гарно говорить *БТ*; **шапувал дарады** *Б*, **шапалка/шапувал дараты** *К* згорблена постава шаповала; **йездиң, йездиң ардыма — т′ельдиң ми мырадыңа? асрет халған йох эдим шапувал дарадыңа** / **дардаған дарадыңа** ходив-ходив за мною — чи досяг бажаного? я зовсім не журюся по твоїй недоладній, як у шаповала, фігурі *[У]*.

дарбадағын розкиданий, розпорошений, розсіяний *О*; *пор*. **дармадағын**.

дарғын схвильований *СГ*; **дэгме она — дарғын** не чіпай його — він не в собі *СГ*.

Дарда *прізв*.

дардаған недоладний, безладний, розкиданий *СМ*, *К*; **дардаған дарат** недоладна фігура *[У]*.

дардағанлых недоладність, безлад, розкиданість *К*.

дардағын розсіяний, розкиданий, безладний *О*.

дардағынлых розкиданість, безлад *О*.

дар-дур *насл*. *бубона*, *барабана О*.

дар-дэли шалений, навіжений *СК*; **дар-дэли гӧнлӱм** моє шалене серце *СГ*

даре бубон; барабан *О*; **даре чалграти** а бубоні *СК*.

Дарежи *прізв*.

дарла- сварити, вичитувати, робити зауваження *О*, *К*; *пор*. **дарыл-**.

дарлан- *пас*. *О*, *К*.

дарлат- *спон*. *О*, *К*.

дарлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

дарлаш- *сп.-вз*. *О*, *К*.

дарлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

дарлаштырт- *спон*. *О*, *К*.

дармадағын розкиданий, безладний *О*, *К*; **дармадағын ол-** розходитися, роз'їздитися врізнобіч *СГ*; *пор*. **дэрбадағын**.

дарыл- сваритися, сердитися, ображатися *СБ*, *У-СК*; **биздэн сана дарылмах** ми на тебе ображені *[Г]*.

дарылд- сердити *[Г]*.

даскал учитель *ВН*; **даскалин хаты** *лайл*. учительська підтирка *СГ*; *пор*. **даскали, даскалос, дидаскале, дидаскалоз, дэскели**.

даскали учитель *СБ*, *СМ-СК*; учителька *О*; *пор*. **даскал, даскалос, дидаскале, дидаскалоз**.

даскалица учителька *ВН*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; *пор*. **даскальче, дэскельче**.

даскалицалых эт- працювати на посаді вчительки *ВН*.

даскалос учитель *[М]*; *пор*. **даскал, даскали, дидаскале, дидаскалоз, дэскели**.

даскальлер *мн*. учителі *К*; *див*. **даскали**.

даскальче учителька *СБ*; *пор*. **даскалица, дэскельче**.

дат (дады) смак, задоволення *СЛ*, *К*; **хонушманын дады** задоволення від бесіди *СЛ*; *пор*. **дад**.

датлат- надавати смаку, робити смачним, робити приємне *К*.

датлаш- смачнішати *К*.

датлаштыр- присмачувати *К*.

датлы смачний, приємний *[СЛ]*, *К*; *пор*. **татлы**.

датлых смачність, приємність *К*.

датсыз несмачний, незадовільний *К*.

датсызлых несмак, незадовільність *К*.

даул барабан *СГ*; *пор*. **давлу, давул**.

дахи: **ве дахи** і також *[Г]*; *пор*. **даа, даан, дағын, дахы, даы, даын, таға**.

дахы також, і, ще *[Г, М]*; *пор*. **даа,**

даан, **дағын**, **дахи**, **даы**, **даын**, **таға**.

даш камінь *[ВН-СК]*; **даш көпүр** камінний міст *[СГ]*; **чешме дашы** камінна цямрина *[СБ]*; **одалара йаттым бен, дағы[н] дашы йүред′им** я зліг у покоях тяжко хворий, моя душа скам'яніла *[ВН]*; **сенин йүречигин дашлен дэмирдир** твоє серденько — залізо й камінь *[СК]*; *пор.* **таш**.

даш- виходити з берегів, переливатися через край *[СБ, Г, К]*; **дашан сув** бурхлива річка *[СБ]*; *див.* **таш-**.

дашдат′и на камені, в камені *[У]*.

дашла- кидати *[СБ]*; *див.* **ташла-**.

дашлы з каміння, з камінням, кам'яний *[ВН, СК]*; *див.* **ташлы**.

дашхын бурхливий *К*; **дашхын су** бурхлива, стрімка вода *[Г, СЛ]*; *див.* **ташхын**.

даы також *СБ*; **Т′ороглуну даы билейим-ти** про Тьороглу я таки ще знаю *СБ*; *пор.* **даа**, **даан**, **дағын**, **дахи**, **дахы**, **даын**, **таға**.

даын іще *СМ*, *Б*; **даын өгрений-сиз** іще навчитеся *Б*; ◇ **даын өбүр күн** післяпіслязавтра *К*; *пор.* **даа**, **даан**, **дағын**, **дахи**, **дахы**, **даы**, **таға**.

двар стіна *ВН*, *П*, *К*; **двар стүне** на стіні *ВН*; *пор.* **дувар** I.

деду дід, дідо *У*; *пор.* **д′еду**.

декабрь грудень *К*.

демикариаты схолиос парафіяльна школа *[М]*.

Демиш, **Демишев** *прізв.*

деспот владика, єпископ *[Г]*; *пор.* **дэспот**.

деспота пане *[Г]*.

десятна десятина *СБ*; *пор.* **дэстна**, **дэсятна**.

-ди *скорочена форма мин. часу зв'язки* **э-** був: **о т′етэй (э)ди йырахка** поїхав би далеко *У*; *див.* **эди**.

диакос дяк *[Г]*.

диб низ *[М]*; *див.* **дип**.

диван I диван, зал засідань, престол *[Г, СЛ]*; **диван дур-** *[СЛ, СГ, СК]*, **харшысна диван дур-** *[СК]*, **дивана дур-** *[СЛ]*, **диван тур-** *[Г]* стояти перед ким на одному коліні, виявляючи пошану; *див.* **ахдиван**.

диван II красуня *[Г, СЛ]*; **хара хашым диваным** моя чорноброва красуня *СЛ*; **ах, аман, диван, хашлерин — т′ерван** ой, моя красуне, твої брови, як шнурочки — як караван *[Г]*.

диване безумний, шалений від кохання, коханий, кохана *[Г, СЛ, СК]*; **йареми(й)лен хонушмуштум — дэлийим, диванейим** я порозмовляв зі своєю коханою — і тепер втратив розум, збожеволів від кохання *[Г, СК]*; **диване ол-** закохатися до безтями *[Г]*.

дивит письмове приладдя, каламар *[Г]*.

диг- торкатися *[СБ]*; **дигме** не чіпай *[СБ]*; *пор.* **дий-**, **дэг-**, **тий-**.

дидаскале *зверт.* учителю *[Кб.]*; *пор.* **даскал, даскали**, **даскалос**, **дидаскалоз**, **дэскели**.

дидаскалоз учитель *[М]*; *пор.* **даскал, даскали**, **даскалос**, **дидаскале**, **дэскели**.

дидимос близнюк *[Кб.]*.

диз I коліно *[ВН, СБ, У], СЛ, СГ, СК*; **дизи үстүне** у неї на руках — на колінах *СЛ*; **халмады дизиме хырарым** я не витримую — у мене не лишилося певності в колінах *[У]*; **дизнеҗез** по коліна *СГ*; *пор.* **тиз** I.

диз II прямий, рівний *[Г, СЛ]*; *пор.* **дүз-**, **тиз** II, **түз** I, **түс** III.

диз- складати в певний порядок, шикувати, лаштувати, складати в ряд, низати, нанизувати *СБ, СГ, СК*; **дүгме диз-** пришивати ґудзики в ряд *СК*; **гүлле-**

ри сырайа дизерсин ти добираєш квіти *СК*; *пор.* **дӱз-**, **тиз-**.

дизар лице, обличчя *[К]*; *пор.* **дызар**.

дизгин *СБ*, **дизд′ин** *Г*, *СГ*, *СК* повід, віжки; **дизд′ини чекип тутунуз** віжки тримайте натягненими *СК*; *пор.* **тизген**, **тизгин**, **тизд′ен**, **тизд′ин**, **тизйен**, **тизйин**.

дизеле- складати в ряд *СГС*.

дизил- бути складеним у ряд *СГ*.

дизиль- ставитися по порядку, шикуватися *Б*, *СЛ*, *М*, *СК*.

дизим ряд *[К]*; **дизим-дизим олду йене д′ӱзельлер** красуні знову вишикувалися рядами *[К]*.

дизин ряд *[Б]*; **дизин-дизин дизильди урум гӱзельлер** урумські красуні вишикувалися рядами *[Б]*.

дий *теп. час дієсл.* **дэ-** каже, говорить *СБ*, *П*.

дий- торкати *[СБ]*; **хылычымың чети дийди гӱмӱше** ефес моєї шаблі оздоблено сріблом *[СБ]*; *пор.* **диг-**, **дэг-**, **тий-**.

дийако дяк *Г*; *пор.* **дйако**, **дыйако**.

дийен 1. мовляв *СБ*. 2. він сказав *СБ*; *пор.* **дийин**, **дэйен**, **дэйин**, **дээн**; *див.* **дэ-**.

дийин мовляв *[СК]*; **т′итме, дийин, анем бана дарылды** зі словами: ″не йди″,— мати стала сварити мене *[СК]*; *пор.* **дийен**, **дэйен**, **дэйин**, **дээн**; *див.* **дэ-**.

диле- благати, просити, бажати *[Г*, *СЛ*, *СК]*; *пор.* **тиле-** I.

дилек (-ги) клопотання, прохання, благання, бажання, побажання *[СЛ*, *СГ*, *СК]*; **дилеге вар** звертатися з проханням *[СЛ*, *СГ]*; **беге д′ельдим дилеге** я прийшов до бека з клопотанням *[СЛ]*; **бет′им беним дилегим ишитти** мабуть, він почув моє благання *[СЛ]*; **дилегим алайа халды** моє бажання обсміяли *[СК]*; **дилек эт-** просити, благати *[СЛ]*; *пор.* **тилек**.

дилим шматок, скибка *СК*; *пор.* **тилим**.

диль 1. язик. 2. мова *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **мен аннамайым сизин дилинизи** я не розумію вашої мови *СГС*; ◇ **дили бағланый** він втрачає мову, йому зав’язує язика *СК*; **диль йарасы** рана словом, від язика *[СЛ]*; **диль сахла-** мовчати, не розказувати, ховати язика *М*; **диле тӱш-** потрапити на язик, стати об’єктом пліток *[У]*; **дилине хурбан олайым** я виконаю все, що ти попросиш, стану пожертвою твоєму язикові *[СК]*; *пор.* **тиль**.

дильдар глашатай, оповісник *[Г*, *СЛ]*.

дильли з язиком *[СЛ]*, *СК*; **татлы дильли** солодкомовний, приємний у бесіді *[СЛ*, *СК]*.

дильсиз німий *Г*, *СГС*, *СК*; *пор.* **зильсиз**, **тильсиз**.

Димитриев *прізв.*; *пор.* **Дмитриев**.

дим-тик крутий, урвистий, здиблений *О*; *пор.* **тим-тик**; *див.* **тик, тить**.

дин віра, релігія *О*, *К*, *М*; **динин дӧн-** зрікатися своєї віри *СЛ*; ◇ **йандым сычан динин дэн, кӱйдӱм сычан дининдэн** мишаче плем’я мене замучило остаточно *СМ*; *пор.* **дӱн** I; *див.* **дин-иман**, **дин-йыман**.

дин *насл. дзвону битого посуду Г*, *СК*; **дин хырылды тарелкалар** дзень — розлетілися на друзки тарілки *Г*; **дин-дин эт-** дзвеніти *СК*; **диннаӂах учту чыхты онда чиндэн бир кӧлмек** із дзвоном вилетіла звідти сорочка *Г*.

динги помішаний *К*.

дин-иман віра й релігія *Г*, *СГ*; ◇

диним-иманым усе, у що я вірю, моя віра й релігія *СЛ*.
дин-йыман віра й релігія *У*; **халмады шу дӱльберлере дини-йыманы** не лишилося ніякої довіри до цих красунь *[У]*.
динли віруючий, релігійний, побожний *О*, *К*.
динне- (**динний**) слухати *Б*, *Г-СК*; **диннемий** не слухає(ться) *НКД*; *пор*. **диӈле-**, **диӈне-**.
диннев послух *К*.
динневли слухняний *К*.
динневсизлик непослух, непокора *К*.
динневчи слухняний, який слухає, наслухає, слухач *К*.
диннен- I прислухатися, слухатися *Г-СГ*; **диннен** послухай *СГС*.
диннен- II обертатися в віру, приймати віру *К*.
диннендир- змусити слухатися, упокорити *К*.
диннет- дати слухати *К*, *СГС*.
диннеттир- *спон*. *К*.
диннеш- слухати один одного, слухати разом *К*.
диннештир- *спон*. *К*.
динний *див*. **динне-** I.
динсиз невірний, безбожний, безбожник *О*, *[Г]*, *СК*.
динсиз-имансыз *[СК]*, **динсиз-йымансыз** *[Г]* який не викликає ні віри, ні довіри.
динсизлик невіра, безбожність, атеїзм *О*.
диӈле- слухати *ВН-СМ*, *[Г, М]*; **тэк-а диӈле** тільки-но слухай *ВН*; *пор*. **динне-**, **диӈне-**.
диӈлев слухання, послух *О*.
диӈлевли слухняний *О*.
диӈлевсизлик непослух, неслухняність, непокірність *О*.
диӈлевчи слухаючий, слухач *О*.
диӈлен- бути чутим, прислухатися, слухатися *О*.
диӈлендир- *спон*. *О*.
диӈлет- *спон*. *О*.
диӈлеттир- *спон*. *О*.
диӈне- слухати *Б*; **ичтэ дэ диӈнемей** нічого не слухає *Б*; *пор*. **динне-**, **диӈле-**.
диӈнен- пильно слухати, слухатися, прислухатися, начувати *СМ-У*.
дип (**диби**) 1. низ, дно, підлога *М*, *СК*; **эвимин диби тахта** у моїй хаті дощана підлога *М*. 2. *сл. ім*. під, з-під *М*, *СК*; **мезар да вар — тамам Эст′и Хрымын дибине** а кладовище є — якраз під Старим Кримом *М*; **туйағын дибиндэн** з-під його копита *СК*; **эвин дибиндэн** з-під хати *СК*; *пор*. **дӱп**, **тип**, **тӱп**.
-дир *зв'язка теп. часу ств. мод*. є; *пор*. **-дур**, **-дӱр**, **-дыр**, **-тир**, **-ту**, **-тур**, **-тӱр**, **-тыр**.
дирhем *міра ваги* дирхем, драхма — 3,2 грама, 1/400 ока *[М]*.
дирек (**-ги**) дерево; стовп *ВН*, *СБ*, *О*, *У-СК*; **телефон диреги** телефонний стовп *Б*; **директ′е харшы** до дерева, на дерево *Б*; **хырыӈыз дирек** зрубайте дерево *Б*; **шах йӱзӱ мермер дирек** обличчя царя — мармурова колона *[СК]*; *пор*. **дрек**, **дэрек**, **тирек**, **трек**, **тэрек**.
дири живий *СК*; *пор*. **тири**.
диридирам *рефрен Б*, *К*.
дирсек лікоть *[Г]*; *пор*. **тирсек**.
дисин захід, західний *[Г]*.
дитьле- наставляти прямо *[Г]*; **Алем дэ ата миндикчез улу йол беклер, д′елен-д′ечен сержанлара** (< **бизирд′анлара**) **дӱфегин дитьлер** Алім, як тільки сяде на коня, заступає великий шлях, наставляючи на проїжджих купців свою рушницю *[Г]*; *пор*. **тикле-**, **титьле-**.
дит′ен колючка *[СЛ]*; *пор*. **тит′ен**.
диш I зуб *[ВН*, *СБ*, *У*, *Г-К]*, *СГ*, *СК*; **балых диши** риб'ячий зуб *[У]*; *пор*. **тиш** I.

диш II сон *[ВН]*; *пор*. **дӱш**, **тиш** II, **тӱш**.
диши жінка *[К]*.
дишле- кусати зубами, жалити *[Г]*; *пор:* **тишле-**.
дйако *Б*; *пор*. **дийако**, **дыйако**.
Дмитриев *прізв*.; *пор*. **Димитриев**.
доа благословення *[М]*; **доа олун-** благословлятися *[М]*; *пор*. **дова**, **дуа**, **дува**.
добра торба, клунок *СБ-У*; **тэшик добраны тотурмаға болмай** діряву торбу не наповнити *СБЧ*; *пор*. **дорба**, **торба**, **торва**.
дова молитва; благословення *[М]*; *пор*. **доа**, **дуа**, **дува**.
доғ- (**доғай**) 1. народжуватися, виникати, з'являтися, виходити; **доған кӱн** день народження *НКД*; **о доғган бери алай ӧкмек ашамады** він від народження не їв такого хліба *Б*; **доғганлы бери** від народження *ВН*; **анадан ӧксӱз халайлар — овси тумасын /доғмасын** хто лишається без матері, хай би зовсім не народжувався *СБА* 2. сходити — про сонце, місяць; **кӱн доғай** сходить сонце *ВН*, *СЛ*, *К*; **анда доғай, онда хонай** де сходить, там і заходить *Г*; *пор*. **доғ-**, **кӱнтовуч**, **кӱнтовуш**, **тоғ-**, **ту-**, **тув-**.
доғдур- народжувати, породжувати, викликати появу; *пор*. **доғур-**.
доғдурт- *спон*. *О*, *К*.
доғма природжений, природний, від народження, від природи *О*, *К*; **исаның доғма табйаты** характер людини від природи *П*; **анадан доғма сеэн көзлериң ачылый** твої очі прозріють настільки, як були від народження матір'ю *Б*.
доғмуш рідний, рідня, родич; **доғмуш хардаш** рідний молодший брат *ВН*, *Б*; **доғмуш ана** рідна мати *Г*; **бир доғмуш** єдинородний, однієї крові *[Г]*; **доғмушлар** родичі *Б*, *Г*, *НКД*.
доғмушлан- ріднитися, родичатися з ким *О*, *К*.
доғмушлаш- ріднитися, родичатися між собою *О*, *К*.
доғмушлух кровність, становище родичів, спорідненість, рідня *СМ*, *Г*, *К*.
доғра- 1. кришити, сікти, рубати, дробити *Б-К*. 2. іти навпростець *Г*; **доғрап атайых** ходім навпрошки *Г*; *пор*. **тора-**.
доғрам розрізання на дрібні шматки *Б-К*; шматок, частина *О*, *К*; **доғрам-доғрам эт-** кришити, рубати, сікти на дрібні шматочки *СЛ*.
доғран- краятися, різатися, рубатися *О*, *К*; **йӱреги доғраныр эди** серце її краялося від горя *[Г]*.
доғрат- *спон*. *О*, *К*.
доғраттыр- *спон*. *О*, *К*.
доғрахла- кришити, сікти *К*.
доғру 1. прямий, рівний, прямо, рівно, просто; **доғру хавалля** прямі пагони сопілочника *Г*; **доғру ал-** піти навпростець *О*, *К*; **доғру йер** рівне місце *СМ*; **доғру чӧль** рівне поле *К*; **доғру т'ит-** іти прямо *К*, *М*; **доғру сохахнен** прямо по вулиці *Б*. 2. правильний, вірний, правдивий, щирий, відвертий; правильно, вірно; щиро, відверто, прямо, просто; **доғру адам** *У*, **доғру киши** *СБ* правдива, щира, чесна людина; **мен сеэн доғру анан** я твоя правдива матір *Г*; **доғру йаса-** робити правильно *У*; **доғру айт-** кажи правду *П-Б*; **хайда т'етэҗекси? айт доғрусун** куди йдеш? скажи правду *Б*; **эйи доғрусу сӧле** кажи щиру правду *СЛ*, *СК*; **доғрудан айт-** казати прямо *СМ*. 3. прямо, просто,

безпосередньо; **т′ельди ўйўнўн доғрусуна** дійшов прямо до самої своєї хати *СМ*; **мых сне доғру** прямо на кілочок, на цвях *СМ*; *пор.* **доғур**, **доғуру**.

доғруй *див.* **доғур-**.

доғрул- випростатися *К*.

доғрула- лагодити, приводити до ладу, ладнати *О*, *К*.

доғрулан- *пас.* *О*, *К*.

доғрулат- *спон.* *О*, *К*.

доғрулаттыр- *спон.* *О*, *К*.

доғрулт- виправляти, лагодити *О*, *К*.

доғрулух прямота, правильність, чесність, правда, правдива річ *СМ*, *К*; **доғрулух йохтур бир йердэ дэ** правди немає ніде *СМ*; **доғрулух эт-** чинити справедливо, чесно *К*.

доғрут- виправляти, випрямляти *О*, *К*.

доғу схід *О*; **кўн доғусу** схід сонця *О*; *пор.* **кўндоғу**.

доғул- бути народженим, створеним, народжуватися, створюватися *О*, *К*.

доғум 1. народження. 2. схід *О*.

доғур 1. прямий, прямо; **доғур хавалля** прямі пагони сопілочника *Г*; **доғур бас-** ступати прямо *У*. 2. правда *П*, *Г*, *СЛ*, *К*; *пор.* **доғру**, **доғуру**.

доғур- (**доғруй**) народжувати *Б-Г*, *М*, *СК*; **хысайахлы доғруй бир бала** жінка народжує дитину *Б*.

доғуру 1. прямий, прямо *НБЄ*; **доғуру йол** пряма дорога *НБЄ*. 2. правда *НБЄ*, *Г*; **айт маңа доғурусун** / **сен маа доғурсун сöле** ти мені скажи правду *НБЄ*/*Г*; *пор.* **доғру**, **доғур**.

доғурул- випростовуватися, виправлятися, розгинатися *БТ*.

доғурлух справедливість *К*.

доғурт- випрямляти, випростовувати, вирівнювати, виправляти, направляти, виправдовувати, вигороджувати *СМ*, *СЛ-СГ*, *СК*; *пор.* **тоғурт-**.

доғуру прямо, рівно, правильно, справедливо, точний, акуратний *СБ*, *П*; **т′ет болмаса — йол доғуру** іди, коли не так,— дорога пряма *СБЧ*; *пор.* **доғру**, **доғур**.

доғурул- виправлятися, розпрямлятися, випростовуватися, підводитися *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.

доғурултурт- *спон.* *О*, *К*.

доғурулух справедливість *СБ*, *К*.

доғуш народження, різдво *[Г]*.

доз-доғру зовсім прямо, цілком правильно, вірно *О*, *У*, *НКД*.

доз-доғурлух цілковита справедливість *К*.

дой- насичуватися *[М*, *СК]*; **дойунжа** досита *[М]*; **дойамадым сöрпетинин дадына** я не наситився приємністю бесіди *[СК]*; **гўзеле доймах олмаз** насититися красунею не можна *[СК]*; **бу дўнйайа дойум олмаз** наситися життям неможливо *[СК]*; *пор.* **той-**.

дойум вдоволення, насичення *[У*, *К]*, *СК*; *див.* **тойум**.

дойур- нагодувати досхочу *СК*.

докса веселка, райдуга *СМ*, *БТ*.

дол- (**долай**) наповнюватися *У*, *[СЛ]*, *СГ*; **эпси йер дэ долай бурчах** скрізь було повно граду *У*; **сиберка тэз башлады долмаа сув** цеберка почала швидко наповнюватися водою *СГС*; **тöклен чувал долмаз** розсипаний чувал знову не наповнити *СГ*; *пор.* **тол-**.

долай I іди геть *О*.

долай II *сл. ім.* біля; **долайына диван турдулар** шанобливо стояли навколо нього *[Г]*.

долан- обходити, обвиватися *У*, *СЛ*, *СК*; **салланыр, доланыр, д′езер** увивається *СК*.

доландыр- пускати навколо, обвивати *[М]*; **ахыз, сачын хуландыр, сарыш бойну доландыр** дівчино, візьми свої коси й обвий ними шию *[М]*.

долап 1. стінна кухонна шафа, вбудований мисник, судник, ніша. 2. шухляда *СБ*.

долаплы з кухонною шафою, судником *О*.

долапчи столяр *СК*; *пор.* **далапт′ер, далапчи, далапчӱ, далапчы, долапчы**.

долапчы 1. столяр *О*, *К*. 2. діяльна людина *СК*; **долапчы исан** діяльна, ділова людина *СК*; *пор.* **далапт′ер, далапчи, далапчӱ, далапчы, долапчи**.

долаш- бродити, обходити, об'їздити, прогулюватися, ходити, навідувати, провідувати, скручуватися, бгатися *У*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*; гуляти; навідувати *К*; **долаштым Уруму** я обійшов Грецію *Г*; **харысы т′итти ненесин долашмаа** його жінка пішла навідати свою матір *СГС*; **гӧнӱль бир тэль йыбрышымдыр — долашыр да чезильмез** душевні переживання подібні до шовкової нитки — скручуються легко, а розплутати неможливо *СК*; **перчеми долашмыш гӱль ағачына** її кучері обвилися навколо пагона троянди *СК*.

долаштыр- *спон. К*.

долдур- наповнювати *[ВН, Б-СЛ]*, *СГ*, *СК*; **бу чувалны д′ерек долдурмаа боғдай** в цей чувал треба насипати пшениці *СГС*.

доливка долівка *СБ*, *К*.

долма 1. наповнений, фаршированый *О*; **долма пипер** фарширований перець *ВН*. 2. голубці *СБ*; різні страви з начинкою; **патылҗан долмасы** фаршировані томати *Б*, *У*; **амур долма** пельмені *СГ*.

долу 1. повний *[ВН, СБ, У-СЛ], СГ-СК*; **чанах долу фишненен** миска повна вишень *СГС*. 2. (повна) чарка, келих, кухоль; звичай частування гостей з двох келихів під час обдаровування молодих; **долу сӱз-** частувати з весільних келихів *Б*; *пор.* **толу**.

долух повний, наповнений *[СГ, СК]*; **чешмелер алтын долух** криниця ніби наповнена золотом *[СК]*; **хан долухту т′ипригимнен хашыма** у я зазнала непоправного лиха — мої повіки й брови залило кров'ю *[СГ]*.

долфун вид святкової жіночої сукні *Г*.

долхун хвиля *[Г]*; *див.* **толхун**.

Дольменко *прізв.*; *див.* **Дӧльмен**.

домал- напружуватися, силкуватися, тужитися *СБФ*.

домбай буйвол *СБФ*; дебела людина *СБФ*.

Доменко *прізв.*

домп *насл. удару від падіння Г*; **домпажах тӱштӱ айаым сӱтне** гуп — упало мені на ногу *Г*.

домуз свиня *ВН*, *СМ*, *Б*, *У*, *К*; **домуз бала** порося *О*, *БТ*, *К*; **домуз эт** свинина *О*, *БТ*; **т′ийик домуз** дикий кабан, вепр *О*, *К*; **домуздайы налет** упертий, як свиня *Б*; *пор.* **донуз, доңуз**.

Домуз *прізв.*

домузкӧген *бот.* якірці сланкі, кавунці, бабині зуби *СМ*.

домузлан- поводити себе по-свинському *О*, *К*.

домузлух свинство *О*, *К*.

дон 1. спідні штани, кальсони *Б*, *Г-СГС*; труси жіночі *К*. 2. вбрання, шати *[Б]*; **сийалара бойатай эдин доңуңу** ти прибралася в жалобу — дала пофарбувати свої шати в чорні кольори *[Б]*; *пор.* **тон**.

донан- наряджатися, бути оздобленим, прикрашеним, прибра-

ним, накритим *[Г]*, *К*; **софра донан-** *неозн.-ос.* накривати стола *СМ*, *Г*.

донат- наряджати, прикрашати, оздоблювати, оснащувати, споряджати *НКД*, *СГС*.

донатма наряджений, прикрашений, оснащений, споряджений *К*.

Донский *прізв.*

донуз свиня *К*; **йылланған донуз** однорічна свиня *К*; *пор.* **домуз**, **доңуз**.

доңуз свиня *ВН*, *СБ*, *Б*, *К*; **доңуз бала** порося *НБЄ*, *Б*; **доңуз май** свинячий жир, смалець *СБ*; *пор.* **домуз**, **донуз**.

Донуз *прізв.*

допарла- збирати в купи *[К]*; *пор.* **топарла-**.

допарлан- збиратися в купи *[СБ]*.

доп-доғру прямісінько *О*.

допур в'язниця <*рос.* ДОПР — дом принудительных работ *У*.

дорба торба, клунок, ворок *Б*, *К*; *пор.* **добра**, **торба**, **торва**.

Дорош-Матош *прізв.*

дорун (**дорну**) онук *[Г]*; *пор.* **торун**.

дос друг, товариш *К*, *СК*; **достан** від друга *К*, *СК*; **дос ол-** дружити, товаришувати *К*; *пор.* **дост**.

дос-доғру зовсім прямо *К*.

дос-дос *весільний вигук М*.

дост друг, товариш, приятель, знайомий *СБ*, *СМ-СК*; **дост бол-** дружити *О*; *пор.* **дос**.

достан- здружитися, потоваришувати, заприятелювати *О*, *К*.

достлат- здружити *О*, *К*.

достлаш- потоваришувати, здружитися, зріднитися *СБ*, *СМ*, *Б*, *К-М*.

достлаштыр- *спон. О*, *К*.

достлу у кого є друзі; дружній *[Г]*; **инсан достлу раби** дружній людям бог *[Г]*.

достлух дружба, приязнь.

дохи проповідь *[М]*.

дохиари ключник *[Г]*.

дохсан 1. дев'яносто *СБ*, *СМ-СК*; **дохсан кӱмӱш** дев'яносто карбованців, гривень *П*; **мен энди дохсан ӱчке** мені зараз дев'яносто три роки *СБ*; **дохсан тохуз** дев'яносто дев'ять *К*. 2. дуже багато *О*; *пор.* **тохсан**.

дохсанар по дев'яносто *О*, *К*.

дохсанҗы дев'яностий *О*, *БТ*, *К*.

дохтор *СБ*, *К*, *СГС*, *СК*, **дохтур** *Г* лікар.

дохуз дев'ять *П*, *СГ-СК*; *пор.* **тохуз**.

дохузунҗу дев'ятий *СГС*.

дӧвлетли знатний, вельможний; вельможа *[Г]*, князь *[Кб.]*; **пек зийадэ дӧвлетли** дуже знатний, вельможний *[Г]*; *пор.* **дэвлетли**.

дӧг- (**дӧгей** *СЛ*, **дӧгий** *Г*, *СЛ*, **дӧгӱй** *Г*) бити, товкти, кувати *Г-СК*; **дэмир дӧг-** кувати залізо *СЛ-СК*; *пор.* **дӧк-**, **дӱг-**, **тӧк-**, **тӱ-**, **тӱй-**.

дӧгдӱр- змусити бити, товкти, кувати *К*.

дӧгӱль не *ВН*, *Б*, *Г-СК*; **у да бана бир иш дӧгӱль** для мене це нічого не варто *СБ*; **ичтэ т'ерек ший дӧгӱль** це річ зовсім не потрібна *Г*; **эвли дӧгӱлӱм** я не є жонатим *СЛ*; **адам дӧгӱльсӱз** які ви недоладні — ви не люди *СГ*; **шини дӧгӱль Айазма** зараз Водохреща немає *М*; **о аста дӧгӱль** вона не хвора *СК*; *пор.* **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱд'ӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **д'ӱль** II, **тӱгӱл**.

дӧгӱль- бути битим, товченим *К*.

дӧгӱн- переживати, каятися, побиватися *[Г]*.

дӧгӱш бій, битва, війна, бійка; **чыхай дӧгӱш** розпочалася війна *Б*.

дӧгӱш- битися, воювати; **йымыртанен дӧгӱш-** битися на крашанках *СГ*.

дӧгӱштӱр- зав'язати війну, бійку *О*, *К*.

дӧгӱштӱрт- *спон*. *О*, *К*.

дӧк- (**дӧгей**, **дӧгий**) бити *[СЛ]*; *пор*. **дӧг-**, **дӱг-**, **тӧк-**, **тӱ-**, **тӱй-**.

дӧкӱль- звалюватися, обсипатися *[Г]*; **эви башына йыхылған, сачахлары йере дӧкӱльмӱш** хата звалилася їм прямо на голову, стріха обсипалася на землю *[Г]*; *див*. **тӧкӱль-**.

дӧлев галоп *Г*; **дӧлевнен** галопом *Г*.

дӧль не *К*; **тэз дӧль** не скоро *К*; *пор*. **дӧгӱль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱдʼӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **дʼӱль** II, **тӱгӱл**.

Дӧльмен *прізв*. *О*.

дӧн- 1. обертатися, повертатися, крутитися, мучитися, активно діяти *Г-СК*, *[Кб.]*; **башым дӧний** у мене крутиться голова *СЛ*; **дӧн бери, йӱзӱң көрейим** обернися, щоб я побачив твоє обличчя *[СЛ, СК]*; **йолдан дӧн** звертати з дороги *Г*; **хырындан дӧнен йигит йар дӧгӱль** справжнім закоханим не може бути парубок, який відмовляється від своєї обітниці *[СК]*; **йери дӧндӱ Стамбола китмемейе** він повернувся їхати назад до Стамбула *[Г]*; **ве ниҗе дӧндӱ, ишитти ол сес** і коли повернувся назад додому, то почув той голос *[Г]*. 2. відмовлятися, відвертатися, зрікатися *Г*, *СЛ*; **эйлиге дӧнмедилер кемниклериндэн** вони не повернулися від своїх вад до добра *[Г]*; **сенин сӧзӱндэн чыхан дининдэн дӧнсӱн** хто тебе не послухає, нехай зречеться своєї віри *СЛ*. 3. поводитися, одягатися *Г*; **биз йеди йыл бир йере эдик, онун тʼибик мен дӧнийим** ми жили з ним шість років разом, я поводжуся так само, як він *Г*; ◇ **йӱзӱне дӧндӱгӱм ожам** мій вельмишановний пане *[СК]*.

дӧндӱр- управляти, обслуговувати, підкоряти, змушувати діяти, обкручувати *Г*, *СГ*; **энди унутхансыз да мени дӧндӱрмеэ** ви вже забули, як мене обслуговувати *Г*; **наз да оса дӧндӱрдлер эрифи** якось-таки обкрутили вони хлопця *Г*; **шорбаҗлик дӧндӱр-** керувати господарством *Г*; **эйилиге дӧндӱр-** повернути на добро *[Г]*.

дӧнӱш 1. поворот, повертання, поведінка; **хушларын дӧнӱшӱ** поведінка птахів *СЛ*. 2. перевертень, вовкулака *НМ*.

дӧңӱль- бути переможеним, упокореним, погамованим *СБ*; **дӧңӱльген буға кӱрешке тоймай** переможений бугай у боротьбі є ненаситним *СБФ*.

дӧрд чотири *Б*, *У*; **дӧрд бала хоштух** ми, четверо дітей, об'єдналися *Б*; **дӧрд йағадайы йӱрдʼен** він бродив по всьому світі, ходив кругасвіта *У*; *див*. **дӧрт**.

дӧрдайах чотириногий *К*.

дӧрдайахла- повзти навкарачках *К*.

дӧрдинҗи *СБ*, **дӧрдӱнҗи** *П*, *[Г]*, *К*, **дӧрдӱнҗӱ** *СБ*, *К-СГ*, *СК*, **дӧрдӱнчӱ** *М* четвертий; *пор*. **дӧртӱнҗи**, **дӧртӱнҗӱ**, **дӧртӱнчӱ**.

дӧрдэр по чотири *П*, *О*, *У*, *К*; **дӧрдэр килоғрам заре** по чотири кілограми зерна *П*; **дӧрдэр йӱз** по чотириста *У*.

дӧрт (**дӧрдӱ**) чотири; **бӧгӱн айның он дӧрдӱ** сьогодні повний місяць — чотирнадцятий день місячного місяця *СБ*; **дӧрт(ӱ)сӱ** четверо з них *ВН*, *СБ*; **Дӧрт китап** Чотирикнижжя, Євангеліє *[У]*; **дӧрт көше** чотири сторони світу; *пор*. **дӧрд**.

дӧртайах на чотирьох ногах, навкарачки, рачки *О*.

дöртайахлан- повзти рачки, навкарачки, рачкувати *О*.
дöртайахлат- *спон. О*.
дöртайахлаттыр- *спон. О*.
дöртйанлы *О*, **дöртйанны** *К* чотиристороннiй.
дöрткöше чотирикутник, чотирикутний *ВН*, *СМ*, *У*.
дöрткöшели чотирикутний *О*.
дöртле- брати, складати, дiлити по чотири *О*.
Дöртоба Дордоба, Новий Керменчик, Новомлинiвка.
дöртүнҗи *Б*, *У*, **дöртүнҗү** *О*, *БТ*, **дöртүнчү** *М* четвертий; **дöртүнҗү пай** четверта частка *НБЄ*; *пор*. **дöрдинҗи**, **дöрдүнҗи**, **дöрдүнҗү**, **дöрдүнчү**.
дöртэр по чотири *О*.
дöўль не *Г-К*; **уба дöўль** то не гора *Г*; **беле дöўль** не так *СЛ*; **о мудур, о му дöўль?** це вiн чи не вiн? *СЛ*; **öле дöўль — беле, беле дöўль — öле** те те так, а отак, це не так, а ось як *К*; **Юзов дöўль, Сталино эди** було не Юзiвка, а Сталiно; **олаҗах ший дöўль о** це рiч неможлива *Г*; *пор*. **дöгүль**, **дöль**, **дүгүл**, **дүгүль**, **дүд'үль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **д'үль** II, **түгүл**.
дöшек постiль *[Г]*; *пор*. **төшек**.
дöшен- бути засланим, застеленим *Г*, *СЛ*.
Дранга оба Дурний курган *Г*.
дрек (**дреги**, **дреи**) дерево *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **дрек түбүне** пiд деревом *Б*; **дрек üстне** на деревi *Б*; **дреин урлуу** насiння дерева *К*; *пор*. **дирек**, **дэрек**, **тирек**, **трек**, **тэрек**.
дреклик посадка *К*.
дроґа дроги, сани *СГ*.
дрожка дрожки, дрожка *ВН*, *У*.
друй стоїть *СГС*; *див*. **дур-**.
друм-друм *насл. дзвону СЛ*; **друм-друм ханнар урлуй** дзвони калатають бом-бом *СЛ*.
ду-лу-дуй *насл. звуку сопiлки СЛ*.
дуа молитва, благословення *О*, *[М]*; **дуа бер-** благословляти *О*; **дуа эт-** молитися, благословляти *О*; **дуа эйле-** молитися *[М]*; *пор*. **доа**, **дова**, **дува**.
дубурда- гупати, грюкати *О*.
дубурдав гупiт, грюкiт, стукiт *О*.
дубурдат- *спон. О*.
дубурдаш- перестукуватися, стукати разом *О*.
дубурдаштыр- *спон. О*.
дува 1. благословення; молитва *Б*, *Г-СГ*; **дува ал-** дiстати благословення *Б*, *СЛ*; **анем, сана т'ельдим дува алмайа** мамо, я прийшов до тебе попросити благословення *[СЛ]*; **дува бер-/вер-** *ВН-У/Г-СК* давати благословення; **дува эт-** а) благословляти; молитися; б) заклинати *ВН*, *У*, *[Г]*; **дува эттир-** а) поблагословити; б) заклясти *[Г]*; **дуваґа дур-** ставати пiд благословення *К*; **дувадан унутма-** не забувати в молитвах *Г*; **бабанен нене дувасын бердилер** мати з батьком дали благословення *Б*; **дуванен йолу бағла-** благословити в дорогу *БК*; **дувамы хабул эйле** прийми мою молитвиу *Г*. 2. подяка в молитвах *П*; **дува бер-** дякувати в молитвах *П*; *пор*. **доа**, **дова**, **дуа**.
дувадах 1. дрофа *СБ*, *СМ*, *К*. 2. чапля *НЛ*.
дуваҗы молiльник *СБ*, *Б*, *Г*, *СК*; **дуваҗы ол-** звертатися з молитвою, молитися *Б*; **аллахка дуваҗы олуй** вiн молиться боговi *Б*; **меним чүн дуваҗы олунуз** моліться за мене *Г*; **Ғарибе осун дуваҗы** хай молиться за Гарiба *СК*; **азирге дуваҗы** охочий до готового *СБЧ*.
дувала- благословляти *К*.
дувалат- благословляти *К*.
дувалы дiєвий у своїх молитвах *[Г]*; **пек дувалы иди** його молит-

ви, благословення були дуже дієвими *[Г]*.

дувана божевільний, шалений *СБЧ*; **дэли-дувана** цілковитий дурень *СБЧ*; *пор.* **диване**.

дуване *див.* **дувана**, **диване**.

дувар I стіна, зруб; **дувар кӧтэр-** зводити стіни *СМ*; **дайандым дувара харшы** я зіперся на стіну *НКД*; *пор.* **двар**.

дувар II худоба *[СБ]*; *див.* **тувар**.

дувах (**-ғы**) фата, вуаль *П-Г*, *СГ-СК*; шовковий шарф на руці в нареченої *НМ*; **ах дувағым хойнума брахтым** я опустила свою фату на груди *[П]*; **алдым дувағым, хойдум холума** я взяла свою фату, повісила на руку *У*.

дувла- рвучко рухатися, мчатися, летіти *О*.

дувла- випускати дим із плити, печі, піддувала в хату *К*.

дувлан- 1. рвонутися, помчатися, полетіти *О*. 2. диміти, гнати дим у хату (про плиту, піч) *О*, *К*.

дувлат- допустити, щоб плита диміла в хату *О*, *К*.

дувлаш- рвонутися разом *О*.

дудах (**-ғы**) губа, губи *ВН-СГ*; **дудах ас-** засмучуватися, розкисати *Г*, *НКД*; **не дудахларны астын?** чого це ти повісив губи? *НКД*; **дудахлар** *анат.* срамні губи *СБ*.

дуду кокетка *СЛ*, *М*; дура *СЛ*.

дуй- (**дуйай**) відчувати, здогадуватися, довідуватися, припускати; **сохур гӧрмесе дэ, дуйай** сліпий хоч і не бачить, але чує *СГ*; *пор.* **дӱй-**.

дуйар чутливий, сприйнятливий, здогадливий *О*, *К*.

дуйарлых чутливість, сприйнятливість, здогадливість *К*.

дуйғу почуття, відчуття, сприйняття, емоція, інтуїція, здогад, передчуття *[Г]*, *К*.

дуйғуздур- давати привід здогадуватися *К*.

дуйғусун- передчувати *К*.

дуйғусундур- *спон. К*.

дуйдур- давати знати, відчути, здогадатися; **ӧзӱ ӧзӱн дуйдуруй** видає сам себе *П*.

дуйдурт- дати відчути, зрозуміти, підказати *СБ*, *К*.

дуйдыр- давати знати, попереджати *СБЧ*.

дуйна світ *ВН*, *[У]*; **дуйналара йох д΄ибик** ніби й не було на світі *ВН*; **дуйна малы** усі скарби світу *[У]*; **вермем да дуйна малына** не віддам за всі скарби світу *ВН*; **буламам дуйналара** не знайду ніде в світі *ВН*; ◇ **дуйна тӱрлӱ шийлер** найрізноманітніші речі *ВН*; *пор.* **дӱнйа**, **дӱньйа**, **дӱня**.

дуйул- відчуватися, ставати відомим, виявлятися *ВН*, *СБ*.

дуйур- давати знати *СГ*, *М*; *див.* **дуйдур-**.

дуйухсун- відчувати, здогадуватися, передчувати *К*; **дуйухснуй** відчувається, здається *К*.

дук-дук стук-стук — про серце *О*.

дукулда- стукати, колотити, тріщати *К*; **дукулдап ағрый** смикає (болить) *К*; **дукулдай башым чобан т΄ибик** голова в мене тріщить, як чиряк *К*.

дукулдав стук, стукіт *О*, *К*.

дукулдат- *спон. О*, *К*.

дукулдаттыр- *спон. О*, *К*.

дулғады *О*, **дулғадэ** *БТ* навій — вал ткацького верстата для намотування основи; *пор.* **дыл**.

дулда заслона *[К]*.

думан туман *[П*, *У-СК]*; *див.* **туман**.

Думбал *прізв.*

думбур эт- гуркотіти *О*, *К*.

думбурда- гуркотіти, торохтіти, гриміти *О*, *К*; **башым думбурдай** голова в мене стугонить *К*.

думбурдат- спричинити гуркіт *О*, *К*.
думбур-думбур *насл. гуркоту О*, *К*.
думка горб *БТ*; *пор.* **дунка**.
думп гуп, геп *О*, *К*; **думпаҗах отурдум** я гепнувся *СГ*.
думпуз *звук удару кулаком О*, *К*.
думпузла- гамселити, бити кулаками, лупцювати *О*, *К*.
думпузлан- бути битим *О*, *К*.
думпузлат- дати побити *О*, *К*.
думпузлаттыр- *спон. О*, *К*.
думпузлаш- битися навкулачки *О*, *К*.
думпулда- гупати, гепати *О*, *К*.
думпулдат- *спон. О*, *К*.
думпулдаттыр- *спон. О*, *К*.
Ⅎундук *прізв*.
дунйа світ *У*; *пор.* **дӱнйа**, **дӱня**, **дуйна**.
дунка купка кристалів *БК*; **дунка-дунка чыхай** виділяється на поверхні купками кристалів *БК*; *пор.* **думка**.
дуп дуб *Б*; **дуп ағачы** дуб (дерево) *СК*.
дуп-дуп *насл. гупання* бух-бух, гуп-гуп *О*, *К*.
дупулда- гупати, бухати, калататися (про серце) *О*, *К*.
дур- (**дурар**, **дуруй**; **друй** *СГС*) стояти, перебувати, знаходитися, ставати, зупинятися *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **дур** стій *[СБ, Г]*; **харшы дур-** повставати *[СБ]*; **меним урбам шкаф чине друй** моя сукня в шафі *СГС*; *пор.* **тур-**.
-дур *зв'язка теп. часу ств. мод.* є; *пор.* **-дир**, **-дӱр**, **-дыр**, **-тир**, **-ту**, **-тур**, **-тӱр**, **-тыр**.
дурах (**-ғы**) зупинка *[У]*.
дурул- зупинятися, встановлюватися, приходити до тями, отямлюватися, спапашитися *[Б, Г]*.
дут шовковиця *СБ-СМ*, *У-СК*; **дут ағачы** *СЛ*, **дут дирек** *НКД*, **дут дрек** *К*, *СГС*, **дут тирек** *П*, **дут тэрек** *О*, *У* шовковичне дерево; **бйаз дут** біла шовковиця *НКД*; **т'ийик дут** ожина; **хара дут** чорна шовковиця *НКД*.
дут- тримати, хапати, ловити *[СБ, Г, СЛ]*; *див.* **тут-**.
дутла- укриватися, вимазуватися шовковицею *П*.
дутлух шовковичний сад *О*, *К*.
дутул- бути схопленим, спійманим *[СБ, Г, СГ]*; *див.* **тутул-**.
душенка частушка *СБ*, *СМ-К*, *СК*.
душенкам *рефрен* моя душечко *ВН*, *СМ-СК*.
Ⅎушка *прізв*.
душман ворог; **душман олма сен баҧа** не стався до мене по-ворожому *[У]*; **душман эт-** чинити вороже *О*, *К*; **харез душман** заклятий, затятий ворог *У*.
душманлан- ставати ворогом, ворогувати *О*.
душманлат- робити ворогами, сварити *О*.
душманлаш- ставати ворогами, ворогувати *О*.
душманлаштыр- *спон. О*.
душманлы ворожий *О*.
душманлых ворожість, ворожнеча *О*; **душманлых эт-** чинити вороже *О*.
душманнан- ставати ворогом, ворогувати *К*.
душманнат- робити ворогами, сварити *К*.
душманнаш- ставати ворогами, ворогувати *К*.
душманнаштыр- *спон. К*.
душманны ворожий *К*.
душманных ворожий вчинок, ворожнеча *СЛ*, *К*.
душник душник, заслінка *СЛ*, *К*.
дӱбӱ *див.* **дӱп**.
дӱг- (**дӱгӱй**) стукати *Б*; **башым оғадар дӱгӱй — көзлерим чиндэн йалтрай да** голова в мене до того стугонить — аж в очах

блискає *Б*; *пор*. **дӧг-**, **дӧк-**, **тӧк-**, **тӱ-**, **тӱй-**.

дӱгме ґудзик, застібка, бляшка *СБ*, *Б-СК*; **дӱгмелери кӱмӱштэн** у нього ґудзики зі срібла *[Б, У]*; **дӱгме чез-** розстібати ґудзики *СК*.

дӱгмеле- застібати на ґудзик *К*, *СГС*.

дӱгмелен- застібатися *К*.

дӱгмелендир- застібати когось *К*.

дӱгмели з ґудзиками, бляшками *СГ*.

дӱгӱ пшоно *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **дӱгӱ шорбасы** куліш, юшка із пшона *К*; *пор*. **тӱ**, **тӱй** I.

дӱгӱл не *П*, *СМ*; **о алай дӱгӱл** це не так *П*; **маңа дӱгӱл — саңа ӧзӟе** не мені, а тобі самому *П*; **аблай кӧпек дӱгӱл** собака не такий *СМ*; *пор*. **дӧгӱль**, **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱль**, **дӱдʼӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **дʼӱль** II, **тӱгӱл**.

дӱгӱллер *мн*. весілля *СБ*; *див*. **дӱгӱн**.

дӱгӱль не *СБ*, *СМ*, *Б*, *СК*; **сағ дӱгӱль** не є здоровим *ВН*; **масалға мен авес дӱгӱль эдим** я не був охочим до казок *СБ*; **бек балабан дӱгӱль** не дуже великий *СБ*; **баллар дӱгӱль** не діти *Б*; **бир дӱгӱль** не однаковий *У*; **о алай дӱгӱль, бу булай дӱгӱль** те не так, це не так *У*; **сен алай гӱзель дӱгӱльсӱ** ти не такий хороший *СМ*; *пор*. **дӧгӱль**, **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱдʼӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **дʼӱль** II, **тӱгӱл**.

дӱгӱм 1. вузол *НКД*, *СГС*; **сачлары дӱгӱме ҷый-** збирати волосся в вузол *СГС*. 2. ланка ланцюга *К*.

дӱгӱме ґудзик *К*; **сидэф дӱгӱме** перламутровий ґудзик *К*; *пор*. **дӱгме**.

дӱгӱмне- зав'язувати вузлом *К*; застібати на ґудзик *СГС*.

дӱгӱмнен- зав'язуватися *К*.

дӱгӱмнендир- заплутати, наробити вузлів *К*.

дӱгӱмнет- зав'язувати вузлом *К*.

дӱгӱмнӱ який має багато ланок — про ланцюг *[К]*.

дӱгӱн весілля *ВН*, *СБ*, *Г-СК*; **дӱгӱн алхы** весільні гості *Г-СГ*; **дӱгӱн йап-/хур-** *СБ*, *К* / *Г*, *СГ* справляти весілля.

дӱгӱннӱк для весілля *СЛ*; **дӱгӱннӱк азырлан-** готуватися до весілля *СЛ*.

дӱдӱ базікало *НМ*.

Дӱдӱ *прізв*.

дӱдӱк дудка, свисток, сопілка *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*.

дӱдӱкчи сопілкар *О*.

дӱдʼӱль не *[ВН, Б]*, *БТ*; **шең дӱдʼӱль** не є веселим *[ВН]*; *пор*. **дӧгӱль**, **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **дʼӱль** II, **тӱгӱл**.

дӱз- рівняти *К*; *пор*. **диз-**, **тиз-**; *пор*. **диз** II, **тиз** II, **тӱз** I, **тӱс** III.

дӱзель- одужувати *СК*.

дӱзем порядок, дисципліна, вимога *[СЛ]*; **уста шедʼиртине дӱземим** (=**дӱземи**) **чохтур** у майстра до учня вимог багато *[СЛ]*.

дӱзен 1. порядок *О*. 2. непорядок, підступ, підступність *[СК]*; **атым тэтʼерленди, хан арап, дʼендиме бу дӱзен** мій кінь перевернувся й упав, хане арап, для мене це підступний удар *[СК]*.

дӱзенле- упорядковувати, приводити до ладу *О*.

дӱзенли упорядкований, акуратний, охайний *О*.

дӱзет- поправляти, настроювати, приводити в порядок, ремонтувати, лагодити *О*, *СК*.

дӱзеттир- *спон*. *О*.

дӱзетиль- бути полагодженим, приведеним до ладу *О*.

дӱй- здогадуватися, відчувати, чути *НБЄ*, *СЛ*; **дӱймадым** я не здогадався *СБ*; *пор*. **дуй-**.

дӱкме ґудзик *СБ*.

дӱльбер гарний *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *М*, *СК*; **дӱльбер киши** гарна людина *НМ*; **дӱльбер хуш** гарний птах *СМ*; **дӱльбер хыз** гарна дівчина *Б*; **дӱльберим** моя красуне *Б*.

дӱльберлет- *спон*. *СМ*.

дӱльберлик (**-ги**) краса *О*, *Б*, *К*.

дӱльгер токар *СК*.

Дӱльгеров *прізв*.

дӱльдӱль дюльдюль, весільний поні *СМ*, *Г-СК*; **дӱльдӱль — кӱчӱк ат**; **хыз да, оғлан да минеҗеклер бу кӱчӱк атларын ӱстне, т′итэҗеклер стэфан алмаа т′исейе**; **олар тэк стэфана варан шийлери**; **олар кӱчӱк, олар ишлемейе д′ечмей** дюльдюль — маленький кінь; і дівчина, і хлопець мають сідати на цих маленьких коней, щоб їхати до церкви вінчатися; на них тільки їздили до вінця; вони малі, для роботи не годяться *СК*.

дӱм-тӱз зовсім рівний *О*; *див*. **тӱз**.

дӱн I учора *[СБ]*, *Г-СК*; **дӱн ахшам** учора ввечері *[Г]*; **дӱн йеҗе** учора вночі *Г*; *пор*. **тӱнен**.

дӱн II віра, релігія *СБФ*; *див*. **дин**.

дӱнйа 1. світ, всесвіт *Г-СК*, *[Кб.]*; **дӱнйа малы** усі скарби світу *СБ*; **дӱнйа малы дӱнйаға** скарби світу належать світові *У*; **дӱнйа бӱйӱк** світ великий, чого не буває *СЛ*; **дӱнйа сону** кінець світу *Б*, *К*; **бу дӱнйа** цей світ *СМ*; **дӱнйа гӱзели** писана красуня, всесвітня красуня *П*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **паре дӱнйа башымыза дар олду** тлінний світ став для нас затісним *Г*. 2. життя *Г-СК*, *[Кб.]*; **дӱнйама кӱльмедим** я в своєму житті не насміявся *У*; **исаан дӱнйасы узун** людське життя довге *СК*; **нед′е тойғансын дӱнйаңдан?** чого це тобі обридло життя? *Б*; **хем җан тарафундан хем дӱнйамдан** і з боку духовного, і з боку мого світського життя *[М]*. 3. люди *СБФ*; ◇ **дӱнйа тӱрлӱ** різноманітний *О*, *СЛ*, *К*; *пор*. **дуйна**, **дӱньйа**, **дӱня**.

дӱнйалых земний *О*; людство *СБФ*.

дӱнт′и учорашній *СГ*, *СК*.

дӱньйа світ *Г*, *СК*; **дӱньйа малы** скарби світу *Г*, *СК*; ◇ **дӱньйа тӱрлӱ шийлер** різноманітні речі *Г*; *пор*. **дуйна**, **дӱнйа**, **дӱня**.

дӱня 1. світ *НБЄ*, *П-У*, *СЛ-СГ*, *СК*; **дӱня малы** скарби світу *СГ*, *СК*; **дӱня мердвен: бири тӱшей, бири миней** світ — сходи: один спускається, другий підіймається *СМ*; **дӱняан масхарасы** ганьба на весь світ *СЛ*, *СГ*; **дӱняға чыхстати** явним для всього світу, виявлятися, відкриватися *НМ*; **дӱнядан җой-** зганяти зі світу *СМ*, *Г*; **йаман дӱня йӱзӱне** на клятому світі *П*; **т′амильлернен дӱня дэвирлеҗек** світ перевернеться через премудрих *Г*; **дӱняан бир кӧшеси кӱлий, бир кӧшеси ағлай** один куток світу сміється, інший куток світу плаче *НКД*. 2. життя *СМ*, *Б*, *У*; **дӱняма кӱльдӱрмедиң** ти не дав мені змоги повеселитися *У*; **дӱнясына той-** насолодитися життям *Б*; **дӱнясына тоймасын** нехай він не зазнає радості в житті *Б*; **дӱнясыны кӧрме-** зазнати поразки *Б*; ◇ **дӱня тӱрлӱ отлар** різноманітні трави *У*; **дӱня тӱрлӱ шийлер уйдур-** вигадувати несусвітні речі *СМ*; **мен она дӱняан тӱркӱсӱн да, нелерин да айтырым, масалларын да** я йому розповім найрізноманітніші пісні, і казки, і таке інше *У*; *пор*. **дуйна**, **дӱнйа**, **дӱньйа**.

дӱп (**дӱбӱ**) 1. низ, спід, дно *Г-СГ*; **дӱптэн** знизу *СГ*. 2. *сл*. *ім*. під,

з-під; **йатайым бу сельви дўбўне** ляжу-но я під цим кипарисом *Г*, *СЛ*; **д´ирий кöпўр дўбўне** залазить під міст *СГ*; *пор.* **дип**, **тип**, **тўп**.

-дўр *зв'язка теп. часу ств. мод.* є; *пор.* **-дир**, **-дур**, **-дыр**, **-тир**, **-ту**, **-тур**, **-тўр**, **-тыр**.

дўрўй: **алты гўн дўрўй** стоїть шість днів *СК*; *див.* **дур-**.

дўрўс урівноважений, розсудливий *О*.

дўфежик *див.* **йуфажых**.

дўфек (-ги) рушниця, гвинтівка *[СБ, Г]*; **дўфегими долдурдум** я зарядив свою рушницю *[СБ]*; *див.* **тўфек**.

дўч сталь *[СЛ]*; *пор.* **туч**, **тўч**.

дўш сон *[Г, К, М, СК]*; **онос бизе дўш олур** нещастя доведе нас до безтями *[СК]*; *пор.* **диш** II, **тиш** II, **тўш**.

дўш- (**дўшер**, **дўшей**, **дўший**) падати, спускатися, влазити, залазити *[ВН-К]*, *СГ*, *М*, *СК*; **не бек йаман ажель дўштў пешиме** до чого страшна смерть спіткала мене *[ВН]*; **дўштў бир думан** упав туман *[СБ]*; **дўштў бир йағмур** знявся дощ *[СБ]*; **ахыр андан дўшўп шашмаз мы?** хіба омине його день страшного суду? *[СБ]*; **аста дўштўм** я тяжко завхорів, зліг *[СЛ]*; **ғайып мўшкўль дэрдэ дўштўм** мене спіткали тяжкі, згубні муки *[СК]*; *див.* **тўш-**.

дўшўр- скидати, звалювати, спускати *СК*; ◇ **шунда ўч дўльбер вар — гöнўль дўшўрдўм** тут три красуні — я в них закохався *[Г]*.

дыба дорога шовкова тканина з розводами, атлас, тафта, дорогий одяг із такої тканини, коштовні шати *[Г, К, СК]*; **чыхарды дыба урбаларыны да кийди фухаре урубасы** він зняв із себе дорогі шати й одягся в одіж бідняка *[Г]*; **тэнинин ўзериндэн ве тырашдан (=тышардан) дыбалар кийер иди** він одягався в розкішну білизну й дорогий верхній одяг — одягав на спід і зверху дорогий одяг *[К]*; **аллыгўльлў дыбаларын д´иймишлер** вони одягали розкішні пурпурові квітчасті шати *[СК]*; **малымдан, жанымдан д´ечтим дэ д´ельдим, бойумжас дыбалери бычтым да д´ельдим, тўрлў-тўрлў дағлар ачтым (=аштым) да д´ельдим** я покинув усе, що мав, і всіх, хто в мене був, роздер дорогі шати, пошиті по моїй фігурі, подолав різні гори й дістався сюди *[СЛ]*; **бойумжаз дыбалары д´ечтим/бичтим дэ д´ельдим, алтайлых йолуму бир гўндэ д´ельдим, мевлам ханет верди — учтум да д´ельдим** я відмовився від розкішних шат, пошитих по моїй фігурі, за один день подолав шестимісячний шлях сюди, бог дав мені крила — і я прилетів *[СК]*.

дыбырда- тупотіти, гупати *О*.

дыбырдав тупотіння, гупіт *О*.

дыбырдат- *спон. О*.

дыбырдаттыр- *спон. О*.

дыбыр-дыбыр *насл. тупотіння, гупоту О*.

дывылда- гудіти — про машину, верстат *СБФ*.

дыҥ- втикати, всовувати *СБФ*; *пор.* **дых-**, **тха-**, **тый-**, **тых-**, **тэй-**.

дызар лик, лице, особа *[М]*; **сизлерин дызарыныза вармайа** їхати до вашої сановної особи — святості *[М]*; *пор.* **дизар**.

дызлах голий *О*.

дызылда- дзижчати *О, К*.

дызылдавух джміль *О, К*.

дызылдат- *спон. О, К*.

дызылдаттыр- *спон. О, К*.

дыйако диякон *СГ*; *пор.* **дийако**, **дйако**.

дыйар країна, край *Г*; **Урум дыйары** Грецька країна *Г*.
Дыйачок *прізв*.
дыл навій *СМ*; *пор*. **дулғады**.
дылдал глашатай *СБ*; *пор*. **дэлал, дэллал**.
дым сирий, вологий *СБ*, *О*, *К*; **дым топрах** сира земля *О*.
дыма-дэмир цілком залізний *У*; **дыма-дэмирдир йапусу** його паркан із самого заліза *У*.
дымӂа сируватий *СЛ*.
дымла- зволожувати *О*.
дымлат- *спон*. *О*.
дымлаттыр- *спон*. *О*.
дымлаш- сиріти, ставати вологим, зволожуватися *О*.
дымлы вологий, сирий *СГС*.
дымлых сирість, вологість *О*.
дымна- зволожувати *К*.
дымнат- доводити до зволожування *К*.
дымнаш- сирішати, ставати вологим, відволожуватися *К*.
дымны вологий, сирий *К*.
дын- поринати, тонути *[СБ]*; **дынай т'етий** тоне, починає тонути *[СБ]*; **дынай чығай** виринає *[СБ]*; *див*. **тын-**.
дынгыл-дынгыл эт- теліпатися, тіпатися, сіпатися — про бороду під час ходи *СЛ*.
дынгыр-дынгыр *насл*. *торохтіння*, *бряжчання*, *грюкання СМ*, *Г*.
дыңгырда- торохтіти, грюкати, бряжчати, дзвеніти, деренчати, бренькати *О*.
дыңгырдав торохтіння, грюкіт, брязкіт, бряжчання, деренчання, бренькіт *О*.
дыңгырдат- грюкати *СБФ*, *О*.
дыңгырдаттыр- *спон*. *О*.
дыңгыр-дыңгыр стук, грюк *СБ*, *О*.
дыңкылда- гупати *О*.
дыңкылдат- *спон*. *О*.
дыңкылдаттыр- *спон*. *О*.
дыңкылды гупіт *О*.
-дыр *зв'язка теп*. *часу ств*. *мод*. є; **о йазылы вардыр саа** це в тебе напевно записано *СЛ*; *пор*. **-дир, -дур, -дӱр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тӱр, -тыр**.
дырван стан здоров'я *[СМ]*; **болайды беним эвельт'и дырваным, тутайдым сени** якби я був здоровим, як раніше, я спіймав би тебе *[СМ]*.
дыр-дыр *насл*. *торохтіння*, *бурмотіння*, *гамору О*; **дыр-дыр эт-** торохтіти, тріщати, тринділи, галдикати, талдикати *О*.
дырнах ніготь *[Г]*; *пор*. **тырнах**.
дырс-дырс *насл*. *гупоту*, *тупоту О*.
дырсылда- гупати, тупати *О*.
дырсылдат- *спон*. *О*.
дырсылдав тупіт, гупіт *О*.
дырсылды тупіт, гупіт *О*.
дырылда- гуркотіти, грюкати, рокотати *О*.
дырылдат- *спон*. *О*.
дырылдаттыр- *спон*. *О*.
дых- втикати, всовувати *[СБ]*; *пор*. **дығ-, тха-, тый-, тых-, тэй-**.
дышла дишло *СБ*, *П*, *К*, *СК*.
дэ 1. *частка* також, теж, же, і; **бӧгӱн дэ бӧгӱн йашап отруйляр** живуть вони ще й сьогодні *СГ*; **бабам, мен дэ т'итэӂем?** тату, я також піду? *СГ*. 2. *посил*. *частка* ж; **биший дэ йох** нічогісінько немає *Б*; **о пиший дэ бильмийдир** він нічогісінько, нічого зовсім не знає *СГ*. 3. *частка* що-, кожного; **кӱздэ дэ** щоосені *НМ*. 4. *енкл*. *у складі допуст*. *форми* хоча; **ичерлер исе дэ** хоча й вип'ють *[Кб.]*; **не сойу дэ боса, она эп тэ бир** яким би воно не було, йому однаково *СМ*. 5. *ритмічна частка*; **бен д'езерим чарше дэ бойу** я гуляю по базару *[ВН]*. 6. *прот*. *спол*. *енкл*. а, але, та, ж; **о тӱштӱ, т'етти, биз дэ отӱриймиз брычка стне** він зліз і пішов, а ми посідали на воза *ВН*. 7. *єдн*. *спол*. і, та; **дэ**

о вахта дийлер і тоді кажуть *Б*; **дэ о да йазай маа** і він пише мені *М*.

дэ... **дэ** *єд.-розд. спол. енкл.* і... і, то... то; **элине дэ бар, тилине дэ бар** і в руках у нього є, і на язиці є *СБА*; **чағырсаң да т'ельмей, т'есе дэ т'етмей** як і покличеш, не прийде, як і прийде, то не йде геть *СМ*; **дэ онда чапар эди, дэ онда чапар эди** то туди біг, то сюди біг *СЛ*.

дэ- (**дэр**, **дий**; // **дэй** *СМ*, *Б*, *К*) казати, говорити, називати *П*, *У*; *теп. час*: **дэм** (**дэйим** *П*) кажу, **дэс** кажеш, **дэй** каже, **дэмиз** кажемо, **дэйсиз** кажете, **дэйлер** кажуть; *наказ. спосіб*: **дэйим** скажу-но, *у 2 ос. од. вживають* **айт** скажи, **дэсин** нехай скаже, **дэйик** скажімо, **дэсинлер** хай скажуть *Б*; **Папазов дэген киши** людина на прізвище Папазов *СБ*; **дэйен** мовляв *П*; **дэр эт'ен** він нібито каже *СМ*; **наз дэдим чумакны?** як я назвав чумака? *Б*; **дэмеэ чаре** можна сказати *Г*.

дэбель товстий, грубий, здоровий, дебелий *О*.

дэв див, дракон, чудовисько, потвора, почвара, демон *СЛ*, *СГ*.

дэве верблюд; **дэве бала(сы)** верблюженя *БТ*, *СГС*; **бир (эт'и) ӧрчекли дэве** одногорбий (двогорбий) верблюд *СМ*; **дэве йӱреги** міцне — верблюже серце *СЛ*; **дэве хадар уланың болғанчас карға хадар хоҗаң босун** ніж мати сина великого, як верблюд, краще мати чоловіка з грака *П*; **дэве маҗары** велика гарба, в яку початково запрягали верблюда *СМ*, *У*; **дэве дэведэн халса, хуйруғун т'есий** якщо верблюд відстане від верблюда, то він відріже собі хвоста — про уперту людину *СБФ*; **у меним хадар болғанчах мен дэве хадар болим** поки воно буде з мене, я буду з верблюда *СБЧ*.

дэвеҗи погонич верблюдів, верблюжатник *У*, *О*, *К*.

дэветабан *бот.* ведмеже вухо, дивина ведмежа, царська свічка, коров'як *Г*, *БК*; *пор.* **йӱннӱтабан**.

дэве-тэпе пагорби й долини *СЛ*.

дэвет'ель марний, пустопорожній, даремно, марно *Б*; **дэвет'ель адам** пустопорожня людина *Б*; **дэвет'ель ший эт-** робити даремні речі *Б*.

дэвин: **тӧшек дэвин-дэвин** постіль збилася, скуйовдилася *[Г]*.

дэвир ол- розвалюватися, руйнуватися *Г*; **дуйнадан дэвир ол-** провалитися зі світу *ВН*.

дэвир- (**дэврий**) перевертати, перекидати, звалювати, розвалювати, убивати *Г-СК*.

дэвириль- (**дэвирлий**) звалюватися, розвалюватися, перевертатися *Г*, *К*; **т'амильлернен дӱня дэвирлежек** світ розвалиться завдяки мудрагелям *Г*.

дэвирлий *див.* **дэв**(и)**риль-**.

дэвлет багатство, маєток, щастя *О*, *[Б*, *Г*, *СК]*; **эр хулун башында дэвлет ми хонар?** невже щастя звалюється на голову кожному рабові? *[Г]*; **йаремийлен сӱрдӱтӱ дэвлетим бана шинҗик дӱш олур** щастя, яке я пізнав з коханою, нині — як сон *[СК]*.

дэвлетли багатий, маєтний, знатний, вельможний *О*, *[Г*, *К]*; *пор.* **дӧвлетли**.

дэвлетлик багатство, заможність, вельможність *О*.

дэвр ол- обвалюватися, руйнуватися, перевертатися *[Б*, *Г*, *СК]*; **дӱнйа башма дэвр олур** світ обвалиться на мою голову *[СК]*.

дэвран пора, доба, період *[Б*, *СК]*;

бу дэвраннар д′ечер биздэн бир гӱн ця щаслива доба одного дня для нас скінчиться *[СК]*.

Дэврат: **Дэврати Шериф** Старий Заповіт *[Г]*.

дэвриль- (**дэвирлий**) розвалюватися, звалюватися, обвалюватися *Г*, *К*, *СК*.

дэвриш дервіш *[СЛ]*, заступник, покровитель *[Г]*; **кӧк дэвриши** небесний заступник *[Г]*.

дэвф ол- проходити, минати, вгамовуватися, заспокоюватися — про почуття *[К]*; *пор*. **дэф ол-**.

дэвшириль- бути зібраним *М*.

дэг- (**дэгий**) торкати, торкатися, зачіпати, приставати, діставати, діставатися *[СБ]*, *СМ-СК*, тріскатися *СГС*; виділяти, присуджувати *О*; **кӱреклери дэгсе йере харшы** якщо його лопатки торкнуться землі *Г*; **башларны тизлерне дэгип чыхтылар** вони вийшли, дістаючи головами своїх колін *Г*; **адам су ичкендэ йылан да дэгмей** коли людина п'є воду, навіть гадюка не чіпає *СЛ*, *СГ*; **дэгди пармағым таша** *СЛ*, **пармағым дэгди таша** *Г* я ударився пальцем об камінь; **не вахта дэгер файдасы?** коли з нього буде користь? *СМ*; **сизе о дэгмежек, халмажах** вам воно не дістанеться, не залишиться *К*; **хылычымың чети дэгди гӱмӱше** вістря моєї шаблі оздоблено сріблом *[СБ]*; *пор*. **диг-**, **дий-**, **тий-**.

дэгдир- дати торкнути, торкнути чим *СГ*.

дэгер ціна, вартість, цінність, достойність, вартий, коштовний, дорогий, цінний *СБ*, *СЛ*, *СК*; **сен меним тырнағыма дэгериң йох** ти не вартий мого нігтя *СБЧ*; **сайғы дэгер** вартий поваги *О*; **дэгери йох эди о лафетмед′е** не варто було про те й говорити *СМ*; **энди йазмаға дэгери йохтур** тепер записувати не варто *П*; **хырарлаан шийин дэгери бӱйӱк** обіцянка — цяцянка, *букв*. обіцяна річ має високу вартість *СЛ*; **бу т′ийаты дэгери вар охумаа** цю книжку варто прочитати *СГС*; *пор*. **дэд′ер**.

дэгер- мати ціну, коштувати *О*.

дэгерле- цінувати, оцінювати *О*.

дэгерли дорогий, цінний, вартісний, коштовний, поважний, шановний *СБ*, *О*, *СЛ*, *СК*; **севда олдум, сарылдым йашын дэгерлисине** я закохалася, я пригорнулася до найдорожчого з парубків *СЛ*.

Дэгерменӂи *прізв*.; *див*. **дэгирменӂи**.

дэгиль не *Б*; **тэк мында дэгиль** не тільки тут *Б*; **онлар бунда йазулу дэгильдир** ці речі тут не записано *К*; *пор*. **дӧгӱль**, **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱд′ӱль**, **дэиль**, **дэйиль**, **д′ӱль** II, **тӱгӱл**.

дэгирмен млин *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **дэгирмен ташы** млинове жорно *Г*; **дэгирменин ханаты** крило вітряка *Б*; *пор*. **дэгирмен**, **дэрмен**, **тийермен**, **тэгирмен**, **тэйирмен**, **тэрмен**.

дэгирменӂи мельник, млинар *П*, *СК*.

дэгиш зміна, заміна, обмін *О*, *К*.

дэгиш- мінятися, змінюватися, обмінюватися *СБ*, *СМ*, *БТ*, *Г-СГ*; **о туланы эст′и тобанға дэгишийлер** ту цеглу міняють на стару солому *П*; **дэгишти урбаларны** він поміняв одяг *СК*; **айдыныз, урбаларымызы дэгишейик** давайте поміняємося одягом *СК*.

дэгишик обмін, заміна *О*, *К*.

дэгишиклик змінність, змінюваність *О*, *К*.

дэгишиль- (**-шлий**) мінятися, змі-

нюватися, обмінюватися, ставати інакшим, бути зміненим, поміняним, обміняним, переодягатися *СБ*, *Б-СК*; **сес дэгишлий** голос міняється *У*.

дэгишильт- *спон*. *К*.

дэгишим зміна, заміна *О*.

дэгишин- мінятися, змінюватися, видозмінюватися, перевдягатися, перемінятися, міняти білизну *П*, *О*, *Б*; **биз дэгишиндик** ми переодягалися, міняли одяг *Б*.

дэгишинт- *спон*. *О*.

дэгишлик змінність, змінюваність *К*.

дэгиштир- заміняти, змінювати, міняти, обмінювати, вимінювати *СБ*, *СМ-СГ*; **хожасын дэгиштир-** зраджувати чоловіка *СБ*.

дэгиштириль- бути зміненим, обміняним, заміненим *О*, *К*.

дэгиштирт- *спон*. *О*, *К*.

дэгли (аж) до, по *[Г]*; **эбедлерин эбедлерине дэгли** повіки-віків, до кінця віків *[Г]*; *пор*. **дэк**.

дэдир- спонукати говорити *О*.

дэдэ предок, пращур *О*; **дэдэсибабасы** діди-прадіди, предки, пращури *О*.

дэ-дэ ну-ну *О*.

дэд΄ер ціна, вартість, достойність *Б*, *К*; **дэд΄еринжез** гідно *Б*, *К*; **дэд΄еринжез ойна-** гуляти (з дівчиною) порядно *Б*; *пор*. **дэгер**.

дэһер *[К]* час, період.

дэиль не *[Б]*; *пор*. **дёгӱль**, **дёль**, **дёӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱд΄ӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **д΄ӱль** II, **тӱгӱл**.

дэиль- називатися *[Кб.]*; *пор*. **дэйиль-**.

дэйен мовляв *[Г*, *К*, *СК]*; **ону да ӧльмейим дэйен**/**дэйин**, **ичер иди** пив її, аби не померти *[Г*, *К]*; **нечин сымарладын бана**: **″д΄ель″, дэйен?** навіщо ти переказувала мені, щоб я прийшов? *[СК]*; *пор*. **дийен**, **дийин**, **дэйин**, **дээн**; *див*. **дэ-**.

дэйиль не *[М]*; *пор*. **дёгӱль**, **дёль**, **дёӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱд΄ӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **д΄ӱль** II, **тӱгӱл**.

дэйиль- називатися *[Г*, *М*, *Кб.]*; *пор*. **дэиль-**.

дэйин кажучи *ВН*, *Б*; **бен ӧзӱмӱ билендэн бери Шахсене беним, дэйин, сайар эдим** відколи я себе знаю, я вважав, що Шахсене моя *Г*; *пор*. **дийен**, **дийин**, **дэйен**, **дээн**; *див*. **дэ-**.

дэк до, аж до, по *[Г]*; **эбедлерин эбед(лер)ине дэк** на віки вічні, до кінця віків *[Г]*; *пор*. **дэгли**.

дэкембриоз грудень *[М]*.

дэкенбриос айы місяць грудень *[М]*.

дэлал глашатай, вісник *О*, *Г*, *К*; *пор*. **дэллал**, **дылдал**.

дэли дурень, дурний, буйний, навіжений, божевільний, шалений; **дэли баш** дурноголовий, шалений, гарячий, запальний *СБ*, *О*; **дэли башха бола айахларға да рағатлых йох** за дурною головою ногам немає спокою *СБЧ* (*див*. **дэлибаш**); **дэли йӱрек** гарячий, запальний, буйний, скажений *СБ*; **ахыллы баш дэлиге тӱшкен** розумна голова дісталася дурневі *СБЧ*; **дэли** олвтрачати глузд, божеволіти, чманіти, очманіти — від кохання, з горя *ВН*; **дэли хал-** *карт*. лишитися в дурнях, програти в дурня *СМ*, *К*; **Т΄ӧроғлунун аты дэли д΄еректир** кінь Тьороглу, напевно, знавіснів, сказився *СК*; **шараб ичкен соң болий коп дэлиси** багато з тих, хто п'є вино, дуріють, буянять *ВН*; **дэлиге**: **″халпағың ал″,— дэсең, башын да алыр** якщо дурневі сказати: ″зніми свою шапку″,— він зніме й голову *СБФ*.

Дэли *прізв*.

дэлибаш свавільний, очманілий, навіжений, знавіснілий, осатанілий, дурний, буйний, безумний, шалений, божевільний, запальний, гарячкуватий, відчайдух, буян, шаленець *СБ*, *Б*.

Дэливер *прізв*.

дэли-дувана цілковитий дурень *СБ*; **дэли-дувана бол-** збожеволіти, помішатися *СБЧ*.

дэлик (-ги) дірка, отвір, дірявий *П*, *СМ*, *Г*, *К*, *СК*, *[Кб.]*; **дэлик чувал** дірявий чувал *П*; **ане, беним йўречигим дэлик дэлинди** мамо, моє серце — суцільна рана *[СМ, Г]*; **йўрекли дэлик** душевна рана *СМ*.

дэликли дірявий *О*.

дэликöз очманілий, навіжений, знавіснілий, осатанілий *СМ*.

Дэликöз *прізв*.

дэлилик (-ги) дурість, безум, безумство, навіженість, самодурство *СБ*, *СМ*, *О*, *К*.

дэлиминя *СЛ*, *К*, **дэлимйа** *НМ*, *СЛ*, *К*, **дэлимолла** *НБЄ бот*. дурман.

дэлим-тэшик дірявий, у дірках *О*; *див*. **тэшик**.

дэлимуд´а *бот*. дурман *Б*.

дэлин- дірявитися, продірявитися *СМ*, *О*, *Г*, *К*.

дэлир- дуріти, ставати дурним, божеволіти *ВН*, *О*; **шараб ичкен соң копусу дэлирий** після вина багато хто дуріє *ВН*.

дэлирт- зводити з розуму, спантеличувати, сердити, злити, розлючувати *О*.

дэлиханлы *О*, **дэлиханны** *Б*, *Г-К* юнак, парубок; *пор*. **дэлханны**.

дэллал вісник, глашатай, посередник *Г*, *СЛ*; *пор*. **дэлал**, **дылдал**.

дэллаллых провіщення, провісництво, пророцтво *[К]*; **дэллаллых эйле-** провіщати, пророкувати *[К]*; *пор*. **тэллаллых**.

дэлханнар *мн*. парубки; *див*. **дэлханны**.

дэлханны юнак, парубок *СМ*, *Б*, *Г-СК*; *пор*. **дэлиханлы**, **дэлиханны**.

дэлханных парубоцтво, парубоцькі літа, парубкування *К*; **дэлханных эт-** парубкувати *К*.

дэль- дірявити, свердлити, робити отвір *О*.

дэльдир- *спон*. *О*.

дэльдирт- *спон*.*О*.

дэльме дірявий *О*.

дэльме-дэли дурний далі нікуди, зовсім дурний *О*.

дэм мить, момент, час *[Г]*; **ол дэм** тієї ж миті, в цей час *[Г]*; **ол дэм Панайа дэди** тоді Богородиця сказала *[Г]*; **ич бир дэми** жодної миті *[Г]*; **селаметэ чыхан ғеми** (=**дэми**) у годину спасіння *[Г]*.

дэмам ол- виповнятися *[М]*.

дэмбель ледачий, ледар *ВН*, *СБ-Б*, *К*, *СГ*; ◇ **дэмбель öкмек** полудник *СБЧ*; *пор*. **дэнбель**, **тэмбель**.

Дэмбель *прізв*.

дэмбельлен- лінуватися, ледачіти *О*.

дэмбельлет- спонукати лінощам, дозволяти ледарювати *О*.

дэмбельлик 1. лінощі, ледарство, лінивство *СБ*, *О*. 2. полудник *НБ*.

дэме: **онда бир афта дэме кўн олдулар** там вони перебували цілий тиждень і день *[Г]*.

дэмек значить, означає *[Г]*; **ангелос абердар дэмектир** ангел означає вісник *[Г]*.

Дэмели *прізв*. який має надію, бажання *О*.

дэмир залізо, залізний *СБ*, *П-СК*; **дэмир ағачы** залізне дерево, залізняк *К*; **дэмир дöг-** кувати залізо *СК*; **дэмир йўрек** залізне серце *Б*; **дэмир йўрекли** з заліз-

ним серцем, жорстокий *К*; **дэмир парчачых** шмат заліза *У*; **дэмирдэн дэмир** добірне залізо *СЛ*; *пор.* **тэмир**, *див.* **дэмирйол**.

дэмиржи коваль *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*.

Дэмиржи *див.* **Тэмирчи**.

дэмиржилик ковальство *О*.

дэмирйол залізниця *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*.

дэмирйолжу залізничник *Г*, *К*.

Дэмирхазых Полярна зірка *Г*, *К*.

дэн тіло *[М]*; *пор.* **тэн**.

дэн- казатися, говоритися, означати *Г*; **бу да дэний — тўкў халый** це й означає — від нього лишається шерсть *Г*.

дэнбель дурень *СЛ*; *пор.* **дэмбель**, **тэмбель**.

дэне 1. зерно, зернина; **бир дэне да т'етирмей** ні зернини не приносить *У*; **нар дэне** зернятко граната *[СК]*. 2. *нумератив*, *лічильне слово* штука, душа, голова; **бир дэнеси он алты килоґрам** одна штука шість кілограмів *У*; **он алты дэне** шістнадцятеро *К*; **он дэне** десятеро *П*; **эт'и дэнейди авеле кöйдэ, ойняаннар** у селі було тільки двоє таких, що вміли грати *СК*. 3. щось; **сöле, ама гўзель дэне** заспівай, але щось дуже гарне *Г*; ◇ **бир дэне** а) один, єдиний, один-єдиний; **бир дэне уланлары бар** у них є один син *П*; **бир дэнеси** один з них *СЛ*; **бир дэне ми, эт'и дэне ми** чи один раз, чи, може, двічі *СМ*; **бир дэнечик хызым вар** дівчина в мене одна-єдина *ВН*; **бунда тэк мен бир дэне халдым** тут лишилася тільки я одна-єдина *М*; **тэк бир дэне стий** хоче тільки одного *СМ*; **тэк бир дэне маґбет т'ерек олмаґа** тільки треба бути хоч трохи дружними *Б*; б) хто-небудь, хтось, щось, якийсь; **бир дэне тэшик** якась нора *СМ*; в) значний, великий, справжній, видатний, видний, помітний; **бир дэне кöтэк чыхты** зчинилася ціла бійка *ВН*; **бир дэне хырсыз** справжній злодій *СБ*; **йасайляр бир дэне балабан эв** будують такий собі величезний будинок *Б*; **о бир дэне йаш эди, гўзель** він був видним хлопцем, гарним *У*; **о Хрисан бир дэне адам эди** той Хрисантій був видатною людиною *У*; **эт'и дэне** двоє *ВН*; *пор.* **дане**, **тэне**.

дэне- (**дэней**, **дэний**) розслідувати, випробовувати, досліджувати, допитуватися, випитувати, стежити, вистежувати *Г-СГС*; **хулахларынен дэний** намагається розібрати на слух *Г*.

дэнев розслідування, дослід, експеримент, спроба *К*.

дэнет- *спон.* *К*.

дэнечик штучка, однісінький *П*; **бир дэнечик йар сардым** я пригорнув одну-єдину любку *П*.

дэниз море *П*, *Г-СК*; **дэниз бол-/ол-** *П/К* розливатися; **дэрйа дэниз болду** *П*, **özен дэниз олган** *К* річка розлилася; **дэниз йаґасы** берег моря *Г*; *пор.* **дэңиз**, **тэңиз**.

дэнизана русалка *К*.

дэнизот морська трава *К*.

дэниль- бути сказаним, названим, називатися *СМ*, *[Кб.]*; **оон чў дэ дэнильд'ен алай** ось чому сказано так *СМ*.

дэңиз море *СБ*, *П*, *СМ*, *Б*; **дэңиз йаґасы** берег моря *Б*; **дэңиз чети** край моря *СМ*; *пор.* **дэниз**, **тэңиз**.

дэңизжи моряк *О*.

дэңизжилик морський промисел *О*.

дэңизот морська трава *О*.

дэп *підр. спол. слово*, *приєднує чужу мову* 1. що, мовляв, кажу-

чи; **"бильмем",— дэп айтый** каже, що не знає *У*; **"йохтур ахчиси",— дэп айттым мен саа** я ж тобі сказав, що в нього немає грошей *Г*; **йавун йавай, дэп айтый** каже, що дощ іде *П*; **битни да айтыйляр, шо талайляр ону, дэп** кажуть і про вош, що вони, мовляв, кусають його *П*; **чығас су т'енарна йувунмаға, дэп** вийдеш на берег річки, мовляв, покупатися *СБ*; **бу да штий — хайль олуй, осун, дэп** він же чує — погоджується, мовляв, нехай буде так *К*; **хасевет этмей, шо адамын йохтур бир шийи дэ дэп** йому байдуже, що в людини нічого немає *Б*; **жанавар хорхай — уруй, дэп** вовк боїться, що стрілятимуть *СБ*. 2. вважати ким, за кого, за що, сприймати як, ніби; **йеңильген дэп сайылый** вважається переможеним *Г*; **бох дэп тэзекке/тэзеге хошмай** як гімно не мішає до кізяка — не шанує *СБА/Г*.

дэрбадағын розкиданий, безладний, безлад *О*; *пор*. **дармадағын**.

Дэрбиш, Дэрвиш ч.; *див*. **дэвриш**.

дэрд *див*. **дэрт** I.

дэре рівчак, яруга, річка *Б*, *СГ*; **дэре йағасы** берег річки, край яру *Б*; **дэре дэмийлер, тэпе дэмийлер** ідуть навпростець, не розбирають дороги *СГ*.

дэрек (-ги, -еи) дерево, стовп, колода, стовбур, колона *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **сельви дэреи** кипарис *[Г]*; *пор*. **дирек, дрек, тирек, трек, тэрек**.

дэреклик місце, поросле деревами, гай, посадка, гайок *К*.

дэрекхуш дятел *К*.

дэрели *слово*, *парне до* **дэртли** що страждає *[СГ]*; *див*. **дэртли**.

дэрен глибокий, гибоко *Г-СК*; **дэрен чухур** гибока яма *Г*, *СК*; **дэрен дағ** лісова хаща, дрімучий, непроглядний ліс *Г*; **а анча дэрендэн тўшўнсен** а якщо отак глибоко подумаєш *СЛ*; **дэрендэн кёкўс т'ечир-** глибоко, на всі груди зітхати *Г*; **дэрендэн сёле-** говорити натяками, здалеку *Г*; **дэрендэн хаз-** глибоко копати *[Г]*; *пор*. **тэрен**.

дэренҗе поглибше *Г*.

дэреннен- глибшати, заглиблюватися *К*.

дэреннендир- *спон*. *К*.

дэреннет- поглиблювати *К*.

дэренник глибина *СГС*.

дэри шкіра *[Г]*; *пор*. **тэри**.

дэрильмек гнів *СБФ*; *див*. **дарыл-**.

дэрильт- сердити, дратувати *СБФ*.

дэрйа ріка, річка *ВН-П*, *Б*, *Г-К*; річка в вузькому місці *НМ*; широка, повноводна ріка *СГ*; океан *СБФ*; розлив ріки, річище *СБФ*; море *НБЄ*, *[СК]*; провалля, безодня *СБФ*; **д'идэм дэрйа йўзўне** попливу морем *[СК]*.

дэрйа-дэңиз 1. розлив річки *Б*. 2. водний простір *П*; **дэрйа-дэнизлер ачылса** якщо буде година на морі *П*.

дэрйадат'и річковий, який знаходиться на річці *Г*.

дэрман ліки *У*, *Г*; **дэрман кёр-** спробувати знайти засіб поліпшити становище *[Г]*.

дэрмен млин *Б*, *Г-К*; **дэрмен кёчери** вісь млинових жорен *Г*; **дэрмен таш(ы)** млинове жорно *Г*, *СЛ*; **су дэрмени** водяний млин *СЛ*; *пор*. **дэгирмен, тийермен, тэгирмен, тэйирмен, тэрмен**, *див*. **җельдэрмен**.

дэрменҗи мельник, млинар *СЛ*.

дэрс урок *У*.

дэрт (дэрди) I хвороба, захворювання, біль, горе, страждання, печаль, муки, нещастя; **дэртлере бат-** поринути в горе з головою *Г*, *СГ*; **булду дэрт бени** мене спіткало горе *СК*; **булдун**

дэрдими ти знайшов причину моїх мук *ВН*; **хайып мўшкўль дэрдэ дўштўм** мене спіткало смертельне горе *[СК]*; **бўйўк дэрдэ лиш-** потрапити в тяжке становище *СК*; **дэрт сахбу ол-** терпіти тяжкі муки *[М]*; **нас дэрт тапты бизим тайфаны** що за нещастя напало на нашу сім'ю *НБЄ*; **дердини чез-** позбавляти страждань *Г*; **йўрек дэрди** муки серця *[СК]*.

дэрт II дерть із ячменю *СГ*; *див*. **т′ебек**.

дэртлен- хворіти, страждати, потерпати *О*, *Б*, *К*.

дэртлен- молотися на дерть *К*.

дэртлеш- ділитися горем *О*, *К*.

дэртли хворий, тяжкий, печальний, стурбований, скорботний, сумний, журний *СБ*, *СЛ*, *СГ*, *М*; запальний *БТ*; **дэртли кал-** зазнати горя *[М]*; **бени дэртли-верамны эттин** ти мене дуже засмутила *СЛ*; **дэртлийе дэрман буламаз мыйсын, базирд′ан башы?** хіба не зможеш знайти ліки для страдника, отамане купців? *[СК]*; **дэртлийим-дэрелийим, сорнуз, бен нерелийим** мучусь я, страждаю я, запитайте, звідки я *СГ*; **дэртли бол-** не знати, де подітися від сорому *СБФ*.

дэртсизлик безтурботність, безжурність *О*.

дэскели учитель *СБ*; *пор*. **даскал, даскали, даскалос, дидаскале, дидаскалоз**.

дэскельче учителька *СБФ*; *пор*. **даскалица, даскальче**.

дэспот владика, єпископ *[СЛ]*; **вардым, бахтым — одасына кандильлер йанай, дэспот и папазлар фермана дёнер** приходжу, дивлюся — у нього в кімнаті горять світильники, владика й священики клопочуться коло документів *[СЛ]*; *пор*. **деспот**.

дэст пучок, букет *СК*; **ғонҗе гўлўнўн дэсти** букет нерозквітлих троянд *[СК]*; *див*. **дэстэ**.

дэстна десятина *П*; **бир дэстна йер** десятина землі *П*; *пор*. **десятна, дэсятна**.

дэстэ в'язанка, пучок, купа, стос, десть *ВН*, *НБЄ*, *СГС*; **дэстэ хамиш** в'язанка очерету *У*; **бен бир дэстэ хамишим** я — як та в'язанка очерету *[ВН]*.

дэстэле- складати в купи, стоси, зв'язувати в пучки *СБ*, *СЛ*, *СГС*.

дэсятна десятина; **бир дэсятна йер** десятина землі *П*; *пор:* **десятна, дэстна**.

дэф ол- проходити, минати, заспокоюватися, вгамовуватися, припинятися, пропадати *[Г]*; **хасталых дэф олду** хвороба відступила *[Г]*; *пор*. **дэвф**.

дэфа раз *[М]*; **дёрт дэфа** чотири рази *[М]*.

дэфне лавр *[Г]*.

дэфтэр зошит, конторська книга *О*, *У*, *М*; *пор*. **тэфтэр**.

дээн *спол*. *слово* мовляв, що, буцім *Г*; **брахмаа да хорхай эбет мени — хачар, дээн** боїться й залишити мене, буцім я втечу *Г*; *пор*. **дийен, дийин, дэйен, дэйин**.

Ґ

д′авур невірний *[М]*; *пор*. **т′афир**.

д′ат- лягати *[У]*; *див*. **йат-**.

д′е- (**д′еий**) приходити *СГ-СК*; **д′есинлер** хай приходять *[ВН]*; **кўндўз д′еме, йеҗе д′ель** вдень не приходь, приходь уночі *СЛ*; **сохах бойу д′егендэ ойняп д′елий ат** ідучи вулицею, кінь виграє, гарцює *СГ*; *пор*. **гель-, д′ель-, йель-** II, **кель-, т′е-, т′ель-, чель-**.

д′ебап кебап *[Б]*; **йўрегим д′ебаб олду** серце моє згоріло на кебаб *[Б]*; *див*. **т′ебап**.

д′ебер- подихати *СМ*, *СГ*, *СК*; **чох чобан арасна хой арам д′еберий** де багато чабанів, там вівці дохнуть від мору *СГ*; **д′еберип халыныз** щоб ви повиздихали *СГ*; *пор*. **йебер-** I.

д′еберт- убивати *СГ*.

д′еду дід *У*; **д′едуларымыз** наші діди *У*; *пор*. **деду**.

д′еҗе ніч, уночі *ВН*, *Г*, *СГ-СК*; *пор*. **геҗе**, **җеҗе**, **йеҗе**, **т′ече**.

д′еҗе-гўндўз удень і вночі *М*.

д′еҗеле- ночувати *СГС*.

д′еҗелейин уночі *СГС*.

д′еҗелик на ніч *СК*.

д′еҗеме гўндўз день і ніч *СК*.

д′ез- (**д′езер**, **д′езей**, **д′езий**) бродити, гуляти, ходити, рухатися, доглядати; **чобан д′ез-** ходити в чабанах *ВН*; **авжулуға д′ез-** ходити на полювання *СГ*; **тўркў йазыш д′езий** він їздить записує пісні *МГ*; **д′езей хойуннан** ходить за вівцями, доглядає, пасе овець *СК*; **мале маледэн д′езей** тиняється вулицями *[СК]*; **атларнан д′езен оғлан** хлопець, що ходив коло коней, доглядав коней *СК*; *пор*. **гез-**, **йез-** II, **кез-**, **т′ез-** I.

д′ездир- носити, тягати, водити на прогулянку, прогулювати, вигулювати *ВН*, *СГ*, *М*; **хырх ат д′ездир-** вигулювати сорок коней *ВН*.

д′езеле- ходити туди-сюди *СК*.

д′елен-д′ечен *ВН*, *У*, *СК*, **д′елен-т′итэн** *СГ* перехожий, подорожній, мандрівний, транзитний, бродячий.

д′елин наречена *[ВН-К] СГ-СК*; **бўгўн д′елин йапайляр ону** нині її готують як наречену *СК*; **д′елин амамы** лазня нареченої — звичай *М*; **ал д′елин** красна наречена, молода *Г*, *К*; **д′елин ол-** стати нареченою *[П]*; **сенин д′ельнин** твоя наречена *СГ*; *пор*. **ђелин**, **йелин** II, **келин**, **т′елин**.

д′елин-т′ийов наречена й жених, молодий і молода, молоді *СГ*.

д′елиндэш ятрівка *СГ*.

д′елиш прихід, приїзд, прибуття *[Г*, *СЛ*, *СК]*; **нерелердэн д′елип анда д′идэрсиз, турналер? д′елишиниз Бағдаттан мы, турналер?** звідки й куди ви летите, журавлі? чи ви, журавлі, летите не з Багдада? *[Г]*; **д′елишими сорарсаныз, ӧзўн элиндэндирим** ви запитуєте, звідки я йду,— я із вашого ж краю *[СЛ]*; **д′елишин нередэндир?** звідки ти приїхав? *[СК]*.

д′ель- (**д′елий**) іти сюди, їхати сюди, приходити, приїздити, прибувати, досягати *[ВН-К]*, *СГ-СК*; **д′елий ардымдан** іде за мною *[СБ]*; **четтэн д′елий ўч атлы** від краю села їдуть сюди троє верхівців *[П]*; **ахыл д′елий, ама д′еч д′елий** розум приходить, але запізно *СГ*; **йарын д′елеҗек** він має приїхати завтра *СК*; **мен д′ельдим сексен йашна** я дожив до вісімдесяти років *СГ*; **ош (сефайа) д′ельдиниз** ласкаво прошу *СК*; **ғурбет эльдэ д′елен олмаз, д′идэн олмаз ғарибин йолуна** на чужині ніхто не товаришує — не допоможе біднякові в дорозі *СК*; **д′елий вахыт, т′итий вахыт** минає час *СГ*; **д′елип д′ечен** перехожий *ВН*; *пор*. **гель-**, **д′е-**, **йель-** II, **кель-**, **т′е-**, **т′ель-**, **чель-**.

д′ельме прийшлий, зайшлий *[Г]*; **йат йердэн д′ельме йит** пес, що приблудився з чужих країв *[Г]*.

д′еми корабель *[СЛ*, *СГ*, *СК]*; *пор*. **геми**, **йеми**.

д′енар край, узбіччя *СЛ*; *див*. **т′енар**.

д′енди він сам *[ВН]*, *М-СК*; **хазма чухуру — д′ендин тӱшерсин** не копай яму іншому — сам упадеш *СГ*; **д′енди дилин** твоя власна мова *М*; **д′ендим** я сам *М*; **д′ендилерин йапайляр** чепуряться *СК*; **чобан дэди д′енди башна** чабан сказав сам собі *СК*; **Т′ӧроғлу д′ендийим** сам я — Тьороглу *[СК]*; **д′енди д′ендими ӧльдӱрсем** я убив би сам себе *[СК]*; *пор*. **генди**, **йенди**, **кенди**.

д′ене знову, все одно, все-таки *[СБ]*, *СГ-СК*; **он пармағын мум этсен, д′ене дэ д′ечмезсин** хоч з усіх своїх десяти пальців зроби свічки, все одно не догодиш *СГ*; **йарын д′ерек тавух соймаа — д′ене аша эт олур** завтра треба зарізати курку — все-таки буде м′ясо на юшку *СГС*; *пор*. **гене**, **йене**, **йени** II, **йине** II, **кене**, **т′ене**, **т′ине**, **эне**.

д′енӂ молодий *Г*; *пор*. **генч**, **д′енч**.

д′енӂе наймолодший у родині *ВН*, *СЛ*; **д′енӂе доғду** він народився найостаннішим *ВН*; *пор*. **ӂенӂе**.

д′енч молодий *[Г]*; **д′енч бойум** мій молодий стан, моє молоде життя *[Г]*; *пор*. **генч**, **д′енч**.

д′енчлик (-ги) юність *СЛ*.

д′ердан підборіддя, шийка *СГС*; *пор*. **йердан**, **эрдан**.

д′ерданлы з підборіддям, шийкою *[ВН]*; **кӱмӱш д′ерданлы** зі срібною шийкою *[ВН]*.

д′ерек потрібний, потрібно, треба *СГ*, *СК*; **анда вардын, онда архан д′ерек, дост лазым** куди йдеш, там потрібна підтримка, друзі *СГ*; **о д′ерек бох** край потрібне гімно *СГ*; **бени ӧльдӱрсе д′ерек** він, певно, мене уб′є *СК*; **нас д′ерек** як слід *М*; **йымыртасы д′ерек олур** яйця будуть потрібні *СГ*; **д′ерек олғанда о олмай** як треба, його немає *СГ*; **д′ерек эткендэ** коли треба *СГ*; **принчи д′ерек этэӂек пширгендэ сайламаа** як варити, рис слід перебрати *СГС*.

д′ерек- бути потрібним *СГ*; **аржламаа д′ерекмий чох** не слід багато витрачати *СГ*.

Д′еремов *прізв*.

д′ери назад, тому *[Г]*, *СГ*, *СК*; **бир йыл д′ери** рік тому *СК*; **д′ери д′ель-** *СК*; **д′ери хайт-** повертатися назад *СГ*, *СК*; **д′ери чекиль-** відступати *СГ*; **шинӂи(к) д′елир хасап бабем/бабан д′еридэн** зараз повернеться мій/твій батько різник *СК*; **мен бир йыл д′ери доғмуш осам** якби я народився на рік раніше *СК*; **эндэн д′ери** через це *[Г]*; **д′еридэн** позаду *[СК]*; **д′ерийе** назад *СГС*; *пор*. **гери**, **кери**, **йери**, **т′ери** I.

д′ерчек правда, істина, достовірність; справді *Г*, *СГС*, *СК*; **а шини д′ерчектэн эви йанған** а тепер у нього справді хата згоріла *СГ*; *пор*. **керчек**, **кӧрчек**, **т′ерчек**, **черчек**.

д′ерчекле- справдитися *СГ*.

д′ерчеклен- стати правдою *[СК]*; **айрылых д′ерчекленди** розлука здійснилася *[СК]*.

д′ес- різати, краяти *[СЛ]*; **дэрйа д′ести сесими** річка перервала мій голос *[Г]*; *див*. **кес-**, **т′ес-**.

д′есиль- бути відрізаним; **шерааты д′есильмиш** питання вирішено — вирок винесено *[СЛ]*.

д′ет- іти звідси *[СБ-СМ]*; *пор*. **гит-**, **д′ит-**, **йит-**, **кит-**, **т′ет-**, **т′ит-**, **ћит-**.

д′еф д′ечир- отримувати насолоду *[Г]*; *пор*. т′еф.

д′еч пізно *СГ*, *СК*; **д′ече халзапізнюватися** *СГС*; *пор*. **йеч-**, **кеч-**, **т′еч-**, **чеч-**.

д′еч- переходити, минати, переправлятися, обганяти *[ВН-К]*,

СГ-СК; підходити *СК*; догоджати *СГ*; **олары д′ечен олмаҗах дӱнйада** у світі не повинно бути таких (коней), щоб їх випередили *СК*; **д′ечен базар** минулої неділі *СГС*; **барйам д′ечкен сон хынайы кӧтне силь** після того, як свято минуло, хна вже непотрібна — натирай нею собі задницю *СГ*; **пшийе д′ечмей** ні на що не годиться *СК*; **д′ечмез** непридатний *СГ*; **д′ечмезсин** не догодиш *СГ*; **о тахым аты д′ечсин** щоб від перегнав усіх коней *СК*; **д′ечтим д′ельдим** я пройшов, проминув *[СК]*.

д′ечер- див. **д′ечир-**.

д′ечиль- *неозн.-ос.*, *узаг.-ос.* проходити, минати, переправлятися *[Г-К]*, *СК*; **д′ечильсин** щоб можна пройти *К*; **даштан д′ечильмез** через каміння не пройти *СК*; **йардан д′ечильмез** від милої відмовитися несила *[СЛ]*.

д′ечин- жити *СГ*, *СК*; **йаваш-йаваш д′ечиний** живе потихеньку *СК*; *пор.* **д′ечин**, **кечин-**, **т′ечин-**, **чечин-**.

д′ечир- пропускати, протягати, ганяти, переганяти з місця на місце, пропускати, переправляти, провадити життя *[Г]*, *СГ-СК*; **даш кӧпӱрдэн д′ечирдилер балайы** через камінний міст переводили дитину *[СГ]*; **д′ечирий башна йӱгени** надіває вуздечку йому на голову *СГ*; **далдан дала д′ечирдилер** змусили його перескакувати з гілки на гілку *[Г]*; **касынкамы учурдум, йеди дэрйа д′ечирдим**; **утандым ағламайа — ойнап гӱлӱп д′ечирдим** я пустила косинку, і вона перелетіла через сім річок; я посоромилася плакати і пережила танцюючи та сміючись *СК*; **насын сеэн д′ечинмен? — нас олаҗах йа? д′ечирийик ӧз башымыза** як твоє життя? — а як має бути? якось живемо *СГ*; **ахынен-вахынен гӱнмӱ д′ечердим** (=**д′ечирир эдим**) я проводила свої дні в тузі й журбі *Г*; **гӱн д′ечирсин** (=**д′ечирирсин**) **йасыйнан** ти проводиш дні в жалобі *М*; *пор.* **кечир-**, **т′ечир-**, **чечир-** I.

д′ечме брід *[ВН, К]*; **д′ечмелердэн ахан сулар дашхындыр** вода, що тече бродом, бурхлива *[ВН]*.

д′ечмез непридатний *СГ*.

д′ешме криниця, джерело *[СБ]*; *пор.* **чешме**.

д′еэп (=**д′елип**) *дієприсл.*; **маа бир т′ере даа д′еэп йаздлар** до мене одного разу вже приїздили й записували *СК*; *див.* **д′е-**.

д′и *підр. спол. енкл.* що *М*, *СК*; **мен дийим д′и**: **"варамам"** кажу, не піду *М*; *пор.* **ки, т′и** I.

-д′и -но; **т′ель-д′и сен дэ бырайа** підійди-но й ти сюди *СЛ*.

д′иби як *[Г-СК]*; **Ғарибин дили бӱлбӱл д′иби, ағызынен хуш дутай** язик у Гаріба, як у солов'я, — устами птахів принаджує *[Г]*; **шинҗик д′иби дӱгӱль** не як сьогодні *СК*; *пор.* **гиби**, **киби**, **т′иби**.

д′ибик як *[ВН, П, СМ, Г]*, *СГ*, *СК*; **сениң д′ибик, вах, йарем дэ, буламам дуйналара** подібної до тебе, о моя люба, я не зможу знайти ніде в світі *[ВН]*; **севсем ғонҗейи д′ибик** покохав би, як бутон *[НМ]*; **фидан д′ибик везир оғлы Шахфелек** стрункий, як пагін, син візира Шахфелек *[Г]*; **балаан дэгени д′ибик, сахланды хыз** як і сказав хлопчик, дівчина заховалася *СГ*; **бу халый, хасталаный д′ибик олуй** лишається, вдає, ніби захворіла *СГ*; **варлар меэм д′ибиги** є такі, як я *СГ*; **тавшан д′ибик атылый** скаче, як заєць *СК*; **хашлары да лазымы д′ибик гӱзель** і брови в нього гарні, як

слід *СК*; **бабасынын сöледиги д′ибик** як сказав йому батько *СК*; **гÿннердэн бир гÿн тильт′и собаа харшы йатты, айахларыны öльмÿш д′ибик узатты** одного дня лис ліг біля печі і простяг ноги, ніби помер *СК*; *пор.* **гибик**, **ӂибик**, **йибик**, **кибик**, **т′ибик**.

д′ившан *бот.* полин дрібнолистий *СМ*; **д′ившан сибирт′е** *бот.* деревій *СМ*; *пор.* **ӂефшан**, **ӂивушан**, **ӂувшан**, **ӂумушан**, **йувшан**.

д′иғыл- *У*; *див.* **йығыл-** II, **йыхыл-**.

д′ид- піти *[ВН, СЛ, К], СК*; **д′идэйим** піду *П*; *див.* **д′ит-**.

д′иди *рефрен [ВН, СГ]*; **д′иди йаврум дэ** ой ти милий *[ВН]*.

д′идир- змусити одягати *[СК]*; *див.* **д′ийдир-**.

д′изли таємний, прихований *[ВН], СГ, СК*; **бабемдэн д′изли** таємно від мого батька *[ВН]*; **д′изли лафетме дэ чар йох** навіть поговорити таємно не можна *СГ*; **д′изли сöз** таємне слово *СК*; **д′изли ший** таємна річ *СК*; *пор.* **гизли**, **изли**, **йизли**, **кизли**, **т′изли**.

д′ий- (д′ийий) одягати *[СБ, П, Г-К], СК*; **д′ийдиги** її вбрання *[ВН]*; *пор.* **ӂий-**, **йий-**, **т′ий-**.

д′ийдир- одягати кого *СК*.

д′ийили одягнений *СК*; **бир зенд′ин адам, башна шапка д′ийили** якийсь багатий чоловік, на голові капелюх *СК*.

д′ийимни одягнений *СГ, СК*.

д′ийин- одягатися, одягати на себе *[СБ, СЛ], СГ*; *пор.* **ӂийин-**, **йийин-**, **кийин-**, **т′ийин-**.

д′ийиндир- давати одягати *СГ-СК*.

д′ийов зять *[М]*; *пор.* **кийев**, **кийов**, **кийöв**, **кÿйев**, **т′ийев**, **т′ийов**, **т′ийöв**.

д′им хто *[ВН, П, Г-СГ]*; **абер д′ельди падышадан дöгÿше д′итмейе... д′ими анадан, д′ими баладан айырлып д′итмейе** від царя прийшла звістка іти на війну, іти, розлучаючись — кому з матір'ю, кому з дітьми *[ВН]*; **бен/мен бурада öльсем да д′итсем, д′им ағлер, йар, д′им ағлер?** якщо я тут помру, хто оплаче мене, моя мила, хто оплаче *[П]*; **бу айрылых д′имдэн олду, (бен дэ) билейим** через кого сталася ця розлука, і я знаю *[Г, СЛ]*; **йа бен ағлемейип д′имлер ағлесин?** а якщо не заплачу я, то хто ще заплаче? *[Г]*; **не ÿчÿн ӂаны ағырды? д′име ағырды?** чому вона ображається? на кого ображена? *[Г]*; **д′имин хызысын йа?** чия ти дочка, га? *[Г]*; **т′ими ичти, д′ими ичмеди, т′имин (д′имин) ағызы ачых халды** хто з них пив, хто не пив, а хто так і лишився із роззявленим ротом *[К]*; *пор.* **ким**, **т′им**.

д′имсе хтось *[ВН, У, Г-СГ]*; **айрылмайа да гÿнлер д′ельди — йазых та дэген д′имсе йох** прийшла пора розлучатися, а поспівчувати нікому *[ВН]*; **чох хычырдым, чох та бағырдым — д′имсем т′ельмеди** я довго кричав, довго гукав — ніхто до мене не прийшов *[ВН, У]*; **сенин д′имсен йох му?** у тебе немає нікого? *[Г]*; **бен эвимдэн чыхсам, д′имсем дуймаз** як я виходитиму з моєї хати, ніхто не почує *[СЛ]*; **öльсем, табута д′ирсем, ағламайа д′имсем йох** якщо я помру й ляжу до труни, оплакати мене буде нікому *[СГ]*; *пор.* **кимсе**, **т′имсе**, **т′имсей**.

д′ир- (**д′ирий**) вступати, входити, залазити, влазити *[Г], СГ-СК*; **ахылыннан чувала д′ир** зі своїм

розумом (порадами) залазь у чувал *СГ*; **кözўне бахар, жöбўне д´ирер** в очі тобі дивиться, а до кишені залазить *СК*; **хардаш олсан, д´ель йаныма, не д´ирдин эрам ханыма?** якщо ти мені сестра, прийди сюди, чим я так дошкулив тобі? *[СК]*; **харғыш ич д´ирмий** лайка нітрохи не зачіпає за живе *СК*; *пор.* **гир-, кир-, т´ир-**.

д´иргиз- змусити входити *СГС*.

д´ирим *СГ*, *М*, *СК*, **д´ирими** *СК* двадцять; *пор.* **д´ирми, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йирими, йирми, йырмы, йырым**.

д´ириш- втручатися, входити разом *[ВН, Б]*, *СГ*; *пор.* **т´ириш-**.

Д´ирйалеш обряд викликання дощу — можливо, пов'язане з мусульманським іменем пророка Іллі — **Хызыр-Ильяс, Хыдыр-Ільяс**, урумське **Хыдырлез**, до якого зверталися учасники обряду *ВН*, *Б*.

д´ирми йыл *Г*; *пор.* **д´ирим, д´ирими, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йирими, йирми**.

д´ит- (**д´идэр**) іти звідси *[СБ-У]*, *СГ*; **йўрегим йанар д´идэр** серце моє попеліє *СК*; *пор.* **гит-, д´ет-, йит-, кит-, т´ет-, т´ит-, ћит-**.

д´öңўль- бути переможеним *СБФ*.

д´ўзель гарний, красуня *[ВН, Б, Г-К]*; *пор.* **гўзел, гўзель, йўзель кўзель**.

д´ўзельлик (-ги) краса *[ВН, Б]*.

д´ўль I троянда *[ВН, Б-К]*; **д´ўль-д´ўль** квітчастий *К*; *пор.* **гуль** I, **йўль**.

д´ўль II не; **мен баатырлы д´ўль** я не з Богатиря *[Б]*; *пор.* **дöгўль, дöль, дöўль, дўгўл, дўгўль, дў-д´ўль, дэгиль, дэиль, дэйиль, д´ўль** II, **тўгўл**.

д´ўльлў з трояндами *[К]*; *див.* **гўльлў**.

д´ўнд´ўль кітчастий *[К]*; *пор.* **д´ўль, гўль-гўль**.

д´ўрек (-ги) серце *[У]*; *див.* **йўрек**.

Ъ

ћелин наречена, молода, невістка для старших *[М]*; *пор.* **д´елин, йелин** II, **келин, т´елин**.

ћий- одягати самому, надівати на себе *[М]*; *пор.* **д´ий-, йий-, т´ий-**.

ћийин- одягатися самому, одягати на себе *[М]*; *пор.* **д´ийин-, йийин-, кийин-, т´ийин-**.

Ж

жангыр-жангыр *Г*, *У*, **жангыр-жунгур** *У насл. брязкоту*; **хороз т´елир жангыр-жунгур** півень іде, красуючись *Г*; **жангыр-жангыр тарелкалар тўштў, хырылды** тарілки попадали з брязкотом і побилися *Г*; **жангыр-жангыр хах-** грюкати *У*.

жангырда- деренчати *Г*.

жар-жар *насл. дзижчання, хурчання СЛ*; **жар-жар — öрет´е ишлий** вона пряде й крутить веретено з жаром *СЛ*.

жердали дикий абрикос *Б*; *пор.* **зердали, зердэли**.

жереб, жереп жереб *СЛ*, *К*; **жереб чек-** тягти жереб, жеребкуватися *К*.

живонче якнайшвидше, жваво, миттю, притьмом, живо *МК*.

жигет піджак *Б*, *СК*; *пор.* **жукет**.

жисть життя *П*.

жить эт- жити *СЛ*; *див.* **йаша-, öмўр сўр-, öмўр эт-, т´ечин-**.

жолна пухлина стравоходу у тварин *О*.

жукет жакет, піджак *СБФ*, *СГС*; *пор*. **жигет**.

жыбыр-жыбыр *насл*. *шкварчання Г*; **жыбыр-жыбыр су олдум тэрдэн** я промок наскрізь від поту *Г*; **чырчыр жыбыр-жыбыр йаҕ олду** чебуреки наскрізь просякли олією *Г*.

жыгылда- *насл*. *скрипу*, *скреготу*, *шурхоту*, *шелесту*, *хрускоту К*.

жыгыр-жыгыр слан- промокати наскрізь *Г*.

жығал- терти *К*.

жығалан- тертися, вимазуватися *К*.

жынгырда- дзвеніти, бряжчати, деренчати *Г*; **пенҷерелер жынгырдады** вікна задзвеніли *Г*.

жых- свербіти *[М]*; **айакларым шиш, сийадыр, сызысындан геҷе уйуйамыйырым эм дэ жыхейир** ноги в мене попухли, чорні, від сверблячки вночі не можу спати, і свербить весь час *[М]*.

жыхла- терти, витирати *ВН*; *пор*. **шыхла-**, **ыжыхла-**.

Ҷ

ҷабан чужий *[СК]*; **бир гүзеле гönүль вердим, аман, — ҷабан олсун, йар (вар) олсун** я закохався в одну красуню — байдуже, буде вона моєю коханкою чи лишиться чужою *[СК]*; *див*. **йабан**.

ҷав- іти дощеві, снігові, пекти сонцеві *[Г]*; **бир кÿн кÿнеш ҷавду** одного дня припекло сонце *[Г]*; *пор*. **йав-**, **йаҕ-** I.

ҷағыл-ҷағыл *СГ*, **ҷағыл-ҷуғул** *СЛ насл*. *дзюрчання*; **ҷағыл-ҷағыл сулар ахар** *СГ*, **ҷағыл-ҷуғул сулар ахар** *СЛ* вода тече із дзюркотом; *пор*. **ҷығыл-ҷығыл**.

ҷаду відьма; **хурйухлу ҷаду** хвостата відьма *НМ*; **ҷаду пукана** стара відьма *СЛ*; **ҷаду хары** *Г*, *К*, **ҷаду хары(сы)** *Б*, *СЛ*, *СК*, **ҷаду хатын** *СМ-У* відьма; *див*. **ҷадукöген**, **ҷадутит′ен(и)**.

Ҷаду *прізв*.

ҷадукöген *бот*. будяк, чортополох *СМ*.

ҷадулух відьомство, чарівництво, ворожбитство; **ҷадулух эт-** відьмувати, чаклувати.

ҷадутит′ен(и) *бот*. чортополох.

ҷаиз дозволений, правовий *[М]*.

ҷай- (**ҷайай**) 1. розстеляти, розкладати, розвішувати *ВН*, *СБ*, *О*. 2. пасти *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; **башлай йылхыҷы ат ҷаймаға** починає табунник пасти коней *Б*; **мал ҷай-** пасти худобу *Г*.

ҷайав I пішки *СБ-К*; **ҷайав т′етэр эт′енлер** вони ішли пішки *П*; **ҷайав йÿрÿт-** змусити йти пішки *У*; **ҷайав т′ит-** іти пішки *К*; *пор*. **ҷейев**.

ҷайав II неуважнний *К*.

ҷайавҷы піший, пішохід, пішаниця *О*, *К*.

ҷайавҷылых стан пішого *О*, *К*.

ҷайавла- іти пішки *О*, *К*.

ҷайдириль- бути розісланим *НБЄ*.

ҷайдыр- 1. розстеляти *СМ*. 2. змушувати пасти *У*, *К-СК*.

ҷайдырт- *спон*. *О*, *К*.

ҷайиль- 1. розтягатися *СБ*, розлягатися, влягатися *Б*; **о да ҷайыылий дрек тÿбÿне** він розлягається під деревом *Б*. 2. пастися, випасатися *Б*, *Г*, *СЛ*, *К*, *СГ*.

ҷайлав пасовисько, пасовище, випас *СМ*.

ӂайу кругла дерюжка, дерюга, верета, доріжка, простілка, рядно, ліжник, покривало *ВН*, *СМ-У*; підстилка *О*; *пор.* **ӂайӳ**, **йайу**, **йайӳв**.

ӂайӳ верета, дерюга, простілка *СМ*; *пор.* **ӂайу**, **йайу**, **йайӳв**.

ӂайӳлӳ з веретами *О*.

ӂайыӂы пастух, чередник *О*.

ӂайыл- 1. стелитися, бути розстеленим *ВН*. 2. пастися *ВН*, *Б*, *К*.

ӂайырыл- розлучатися *[СБ]*; *див.* **айырыл-**.

ӂайых розісланий, простелений, розтягнений, простертий *О*.

ӂалмаавуз ненажера, ненаситець *О*.

ӂалмаавузлан- ставати ненажерним *О*.

ӂалмаавузлух ненажерство *О*.

ӂалман зажерливий *О*.

ӂалманлан- виявляти ненажерність *О*.

ӂалманлат- доводити до ненажерства *О*.

ӂам 1. скло, шибка *ВН-СМ*, *Г*, *СГ*; **пенӂере ӂам(ы)** віконна шиба, віконне скло *СМ*. 2. віконна рама *О*.

ӂамал маска *К*; ряджений *СЛ*.

ӂамбаз здібний, хороший, гарний, ретельний, працьовитий, діловий, спритний, сміливий, хоробрий *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; нахабний *К*; **ӂамбаз адам** *СЛ*, **ӂамбаз киши** *СМ* спритна, поворотка, ділова, здібна людина; **ӂамбаз ат** спритний, здібний кінь *СЛ*; **ӂамбаз ид′ит** здібний юнак *СГ*; **ӂамбаз көпек** здібний, спритний, кмітливий пес *СЛ*; *пор.* **ӂампаз**, **ӂампоз**, **ӂанбаз**.

ӂамбазлых здібність, спритність, вправність *СГ*.

ӂамбелек вертушка, закрутка *Г*; **ӂамбелек ат-** кидати млинком, пропелером *Г*; *пор.* **зембелек**.

ӂамбур-ӂумбур *насл. биття посуду СЛ*; **бу пуканаын эт′и бардағын ӂамбур-ӂумбур хырай** розбиває обидва горщики цієї бабусі з брязкотом *СЛ*.

ӂамӂы скляр *О*.

ӂами мечеть *[Г*, *СЛ*, *СК]*.

ӂампа кізяк, коров'ячий корж *СБ*; **ӂампа бет** велике й плоске обличчя, подібне формою до кізяка *СБ*; *пор.* **ӂапма**.

ӂампаз здібний, діловий, майстерний *СБ*, *П*; **ӂампаз-ишт′ир аш ашай, осал-дэмбель таш ашай** людина працьовита їсть юшку, нероба їсть камінь *СБЧ*; *пор.* **ӂамбаз**, **ӂампоз**, **ӂанбаз**.

ӂампоз здібний, талановитий, вправний *НБЄ*; **ӂампоз хызбала** здібна дівчинка *НБЄ*; *пор.* **ӂамбаз**, **ӂампаз**, **ӂанбаз**.

ӂампит′а коров'ячий корж, кізяк *СБ*.

ӂамур грязь, бруд, багно *[Г]*; *пор.* **чамур**.

ӂан 1. душа, дух; життя; любий, милий; **ӂан дэдигин — учар бир хуш: ӂан хафестэн учар бир кӳн** душа, про яку ти кажеш, — летючий птах: одного дня вона вилетить із клітки *[СК]*; **ай, не татлыдыр ӂан** о, до чого солодка душа — як не хочеться помирати *СК*; **ӂаннар** духи *[Г]*; **ӂаны йох** бездушний *С*; **не ӂаны стий, о бар** є все, чого душі заманеться *СМ*; **ӂаным** мій милий, моя мила; **ӂаным йаш** я молодий душею *У*; **эм ӂаным, эм көзӳм** ти моя душа, моє око *СК*. 2. *нумератив* душа; **эт′и ӂан** дві душі, дві людини, двоє *ВН*; **ӳч ӂан** три душі, три людини, троє *СЛ*; **алты ӂан хорандаларынен** три душі з сім'ями *К*. 3. відкрита частина грудей; **ӂан тэри** піт на грудях *СГ*; ◇ **ӂан авур-** ображатися *У*, співчувати *ВН*; **ӂаны авруй** він обра-

зився *СБ*, *СМ*, *Б*; **ҷаны авурду** він розпереживався *СБ*; **йене маңа ҷаңы авуруй** знову він на мене ображається; **ҷан авурт-** кривдити *П*, *СМ*, *Б*; **ҷан авуруш-** ображатися один на одного *О*; **ҷаны ағыр-** а) ображатися *ВН*, *Г*, *СК*; **ҷан авурмах йох** образ немає *ВН*; **ҷаным ағырый она** я ображаюся на нього *Г*; б) жаліти *Г*, *К*; **ҷаны ағырды** він пожалів *Г*; **ҷаны маа ағрый** він пожалів мене *К*; **эпсин ҷаннары она ағрый** усі його жаліють *СГС*; **ҷандан-мелалдан айрылдых** ми втратили все на світі *СБ*; **ҷан ал-** забирати душу *П*; **о кӳн меэм ҷаным ал** в той день забери мою душу *Б*; **ан сон ал ҷанымы** а після цього забирай мою душу *У*; **ҷан бекчиси** ангел-заступник *[Г]*; **ҷаны бар** співчуває *Б*; **йене ҷаны бар — доғмушу барйох** знову ж співчуває — рідний усе-таки *Б*; **ҷан бер-** віддавати душу *ВН*; **ҷаны битти** він помер *К*; **ҷан-гӧнӳльлан** душею й серцем *М*; **ҷан ғайып эт-** губити душу *М*; **ҷанна дэгсин/тийсин** *М*/*О* хай дійде його душі — коли п'ють за покійного; **ҷан йак-** спалити душу, скривдити *[М]*; **ҷан йан-** а) переживати *Б*; **ҷаны йанған** він переживає *Б*; б) відчувати відразу, нехіть, набридати *К*; **ҷаным йанай ондан** він мені набрид *К*; **ҷаным йанды ондан** я зненавидів його *К*; **ҷан йах-** мучити *Б*, сварити, розпікати *К*; **сен меним ҷаным йахтын** ти мені допік, ти мене дуже скривдив *Б*; **ҷаным йухлай** мене хилить у сон *К*; **ҷаны мейдана кор** покладе свою душу за що *[М]*; **ҷандан мусан-** надіятися всією душею *ВН*; **ҷан сакла-** берегти душу *[М]*; **ҷан сат-** а) продавати душу; **ҷанымы саттым** я продав свою душу *ВН*; б) даремно довірятися *СГ*; **ҷандан сев-** кохати всією душею *ВН*; **ҷан солдур-** згубити душу *СБ*; **йаш ҷанымы солдурдум** я згубив себе *К*; **ҷан сых-** відчувати турботу *К*; **ҷаны сыхай** його турбує, він турбується *К*; **ҷан сыхыл-** скучати *СБФ*, *К*; **ҷаны сыхлый** сердиться *У*; **ҷан талаш-** боротися зі смертю, битися в агонії, переживати душевну боротьбу, мучитися душею *О*, *К*; **ҷан тырна-** шкребти на душі, нервувати *НБЄ*; **ҷаным йерине т'ельди** я заспокоївся *К*; **ҷанын тэниндэн ӳзӳльдӳ** твоя душа відділилася від тіла *СК*; **ҷан чекиш-** переживати агонію *О*, *К*; **ҷаны чекиший** він страждає душею *СК*, переживає агонію *О*; **ҷаны чых-** помирати *СБ*; **ҷаны чығай** душа вилетить *П*; **ҷан эт-** поминати *К*; **машалла сениң ҷаныңа** дивуюся тобі — таке сказав, зробив *НМ*; *див.* **ҷанаш.**

ҷанавар вовк; звір, хижак; **ҷанавар бала** вовченя; **ҷанавар баласын ҷанаварче ӧгретий** вовк навчає своє вовченя по-вовчому *СБФ*; **ҷанавар ташласа тӳгӳн, ташлай, адэтин ташламай** вовк може полиняти, але характеру не змінить *НБЄ*; ◇ **ҷанавар авзуна тӳштӳ** щось на нього напало (напр., гикавка) — йому до рота ускочив вовк *У*.

ҷанаваржас по-вовчому *К*.

ҷанавартит'ени *бот.* верблюжа колючка *БК*.

ҷанаварче по-вовчому *СБ*; **ҷанавар блен отурсаң, ҷанаварче улумаға т'ерек** з вовками жити — по-вовчому вити *НБЄ*.

ҷанавурлу образливий *О*.

ҷанавурмах образа *О*.

җанавурухлу образжений, образливий *БТ*.
җанавуруш- ображатися один на одного *О*.
җанавурушлух образливість *О*.
Җанай *прізв*.
җанаш поминки, тризна; **җанаш хой-** справляти поминки *К*; *пор*. **өлүаш**.
җанбаз спритна людина, хитрун, шахрай, дойда *О*; *пор*. **җамбаз, җампаз, җампоз**.
җанбазлых спритність, хитрість, шахрайство *О*.
Җанболот *прізв*.
җангылда- торохтіти, балакати *БТ*.
җангыр-җунгур *насл*. *тріску*, *деренчання*, *брязкоту*, *дзвону*; **җангыр-җунгур тохталды су** вода (замерзла і) зупинилася *Г*.
җангырда- тріщати, торохтіти, деренчати, бряжчати, дзвеніти *Б*, *У*; **җангырдама харшыма** не деренчи переді мною *ВН*.
җанлан- оживати, нагріватися *О*.
җанландыр- оживляти, відживляти, виходити, відігрівати *О*.
җанландырыл- *пас*. *О*, *К*.
җанлы живий, жива істота, наділений душею, душевний *СБ*, *О*, *НКД*, *СГС*; **ачи җанлы** засмучений, ображений, скривджений *СБФ*; **җанлы-йүрекли йисан** душевна, сердечна, щира людина *СБЧ*.
җанлых душевність *О*.
җаннан- оживати, приходити до тями, очунювати, отямлюватися, відігріватися, заспокоюватися, утішатися, відходити *Г-СГ*.
җаннандыр- оживляти, відживляти, виходити, допомогти видужати, відігрівати, утішати *Г*, *К*.
җаннандырыл- *пас*. *К*.
җанны з душею, душевний *К*; **ағу җанны** *К* засмучений, ображений, скривджений.
җанных душевність *Г*, *К*.
җансүйек груднина *Г*.
җансыз бездушний, неживий, бездиханний, нежиттєвий, жорстокий.
Җансыз *прізв*.
җансызлан- ставати бездушним, жорстоким *О*, *К*.
җансызлых бездушність, жорстокість *О*, *К*.
Җантемиров *прізв*.
җант'емик груднина *К*.
җаныбек витривалий *[СК]*; **көрүн бу җаныбегин җильвеси** подивіться з кращого боку на цю витривалу людину *[СК]*.
җангырда- тріщати, торохтіти, деренчати, бряжчати *О*.
җаңгырдат- роздзвонювати, наповнювати дзвоном *О*.
җаңгырдаттыр- *спон*. *О*.
җаңгыр-җуңгур *насл*. *дзвону*, *гуркоту О*.
җаңгырт дзвін, гудіння, гуркіт *О*.
җаңғыр-җаңғыр *СМ*, **җаңғыр-җуңгур** *О*, *Г*, *К*, **җаңғыр-жоңғыр** *насл*. *брязкоту*, *дзеленчання*, *деренчання*, *бряжчання СГ*; **җаңғыр-жоңғыр эрезе** клямка — дзень-дзелень *СГ*.
җап (җабу) гора, горб, пагорб; урвище, крутий берег річки, яру *ВН*, *СГ*; узгір'я, міжгір'я, сідловина *СМ*, *К*; **җап йаны** схил гори *БТ*; **җап төпеси** вершина гори *БТ*; **өзү җап артна, буруну да җапына** сам за горою, а ніс уже на горі *СМ*; **Юраға т'елий Алексүвка җабуна** приїздить дядько Юрко на Олексіївську гору *Б*; **җаптан гыдырлатыйляр** котять з гори *СМ*; **ао җапларче йасаганлар үйчүклер** у тому крутому березі поробили вони собі хатки — печерки *ВН*; **тарамаа харшы дайанған** —

ҷаптан чыхамайдыр (кінь) застряв у яру — не може вибратися з урвища *СГ*; **ҷап-тарама, тарама-ҷап** дуже нерівний, з пагорбами й яругами *СМ*, *К*; **ҷаплар йох** пагорбів немає *У*.

ҷаплы гористий, пагорбистий *О*, *К*.

ҷаплых гориста місцевість *У*; **бизд′е ҷаплых йох** у нас пагорбів, нерівностей немає *У*.

ҷапма кізяк *СБ*, *Б*; *пор*. **ҷампа**.

ҷарант- виплекати, підготувати *[У]*; **бен ҷирени ҷаранттым ал шийере чапмайа** я підготував гнідого, щоб скакав у тому місті *[У]*.

ҷарат- створювати, плекати, вирощувати *ВН*; **ҷирен тайны ҷараттым** я виплекав гнідого коня *[ВН]*.

ҷариз злий, запальний, нервовий, лютий, грубий *К*.

ҷаризлен- злитися, лютувати *К*.

ҷаризлен- *пас*. *К*.

ҷаризлендир- *спон*. *К*.

ҷаризлештир- *спон*. *К*.

ҷарыс сварливець, скандаліст, склочник *НКД*.

ҷатма кізяк, нарізаний квадратами, різак *К*; *пор*. **чатма**.

ҷатмала- обкладати кізяком *К*.

ҷатмалат- *спон*. *К*.

ҷатмалаттыр- *спон*. *К*.

ҷах (ҷағы) нижня щелепа *ВН*, *О*, *К*; підборіддя *БТ*.

ҷахлав снизка, сниця ярма *СБ*, *П*, *НМ*, *Г*, *К*; заноза *П*.

ҷахлы з великою нижньою щелепою *О*, *К*.

ҷахиль неук *[Г]*.

ҷахильлик неуцтво *[Г]*.

Ҷебрайиль архангел Гавриїл *[Г]*; *пор*. **Ҷубрайыл**.

ҷеваб відповідь *М*, *СК*; *див*. **ҷевап**, **ҷоғап**, **жуғап**.

ҷевайир коштовне каміння; **ҷевайир таш** коштовний камінь *[Г]*; **аллахтаалленин азиз эйи хыйметли ҷевайир ҷоғаплары** дорогоцінні, як коштовне каміння, святі й прекрасні слова бога-творця *[Г]*; *пор*. **ҷывайыр**.

ҷеван красуня *[СК]*; **ҷеван йардан бен айрылдым** я розлучився з коханою красунею *[СК]*; *пор*. **ҷиван, ҷиване**, **ҷыван**.

ҷевап відповідь, слово *[Кб.]*; **ҷевап вер-** відповідати, **ҷевап эйле-** відповідати, давати відповідь *[Г]*; *пор*. **ҷеваб**, **ҷоғап**, **жуғап**.

ҷевиз волоський горіх; **ҷевиз дрек/трек** *К/П* горіхове дерево; **ҷевиз хыр-** лущити горіхи *Г*.

ҷевизлик горіховий гай *О*, *К*.

ҷеврик прудкий *Г*; **ҷеврик ат** прудкий кінь, скакун *Г*; *пор*. **ҷивирик**, **ҷиврик**, **ҷувурух**, **ҷӱврӱк**, **ҷӱвӱрӱк**, **ҷӱгӱрӱк**.

ҷеҷе ніч *ВН*; *пор*. **геҷе**, **д′еҷе**, **йеҷе**, **т′ече**.

ҷehнемли ол- потрапити до пекла *[М]*; *пор*. **ҷейнем**, **ҷенем**, **ҷеэннем**.

ҷез мідь, мідний, латунь, латунний *О*; **ҷез тахта** мідна, латунна бляха *О*.

ҷеза чек- бути покараним, терпіти кару *[Г]*.

ҷейев I пішки *СБ*.

ҷейев II незібрана людина *СБФ*.

ҷейез придане, віно, посаг *Б*, *Г*, *СГ*; **ҷейез сандығы** скриня з віном, приданим, посагом *Г*; **ҷеэзи питэн д′елин** наречена, в якої вже зібрано посаг *СГ*; *пор*. **ҷеэз**, **ҷийез**, **чийез**.

ҷейиль- простягатися, поширюватися, розповсюджуватися *СБ*.

ҷейнем пекло *[Г]*, *СГС*; *пор*. **ҷehнемли**, **ҷенем**, **ҷеэннем**.

ҷейнемли гідний пекла *[Г]*.

ҷейнет рай *[Г]*; *пор*. **ҷеллат**, **ҷенет**, **ҷеннат**, **ҷеннет**.

ҷелат кат *[Г]*.

җелев рись *Г*; **ат җелевнен т'итий** кінь біжить риссю *Г*.
җелек *бот*. суниця, суниці *Г*, *БК*; *пор*. **җилек**, **җийелек**.
җелик довга кістка *СБ*; кісточки пальців *К*; *пор*. **җилик**.
җелим клей з вишні, сливи *СБ*.
җелин вим'я *П-Б*, *Г*, *К*; **сыгырын җелини шишкен** вим'я у корови напухло *К*; **сыгырын җелини толган** вим'я у корови налилося *К*; *пор*. **йелин**.
җеллат рай *СБ*; **җеллат хапўсў** брама раю *СБ*; *пор*. **җейнет**, **җенет**, **җеннат**, **җеннет**.
җель вітер; **җель турганда** коли вітру немає *ВН*; **җель тынды** вітер стих *Б*; **җель чыхты** знявся вітер *СЛ*; **җель эс-** віяти вітру *Г*; **айда чыхайых җельд'е** ходім провітримося *Б*; *пор*. **йель**.
җельайах прудконогий *О*, *К*.
җельахыллы легковажний *О*.
җельбаш легковажний, вітрогон *О*, *К*.
җельдэрмен вітряк, вітряний млин *Б*, *СЛ*, *К*; *пор*. **җельтэгирмен, җельтэрмен, йельтэрмен**.
җельле- дути, роздувати вітром *О*.
җельлен- провітрюватися *К*; здійматися вітрові *Б*, *К*.
җельли вітряний *О*, *К*; **җельли кўн** вітряний день *О*.
җельтэгирмен *О*, **җельтэрмен** *ВН*, *СМ*, *О* вітряк, вітряний млин; *пор*. **җельдэрмен, йельтэрмен**.
җем ол- збиратися *[Г*, *СЛ*, *М]*.
җем эт- збирати *[Г*, *М]*.
җемаат громада *Б*, *У-СК*; **җемаат шераат(ы)** громадський суд *К*; **җемаат хуйу** громадський колодязь *Б*; *пор*. **җемат**, **җемейат**, **җемийат**, **җемийет**.
җемал краса, привабливість *[Г]*.
җемат громада *[Г]*; *пор*. **җемаат**, **җемейат**, **җемийат**, **җемийет**.
җембер велика вишивана *СБ* / тонка шерстяна хустка *НБЄ*; *пор*. **т'ембер**, **чембер**.
җемейат громада *О*; *пор*. **җемаат**, **җемат**, **җемийат**, **җемийет**.
җеми всі, все *СЛ*, *[Кб.]*; **җеми(си)** усі вони, кому слід *СЛ*, *[Кб.]*; **булар җеми(си)/җеми йалан** *Г/СЛ* усе це брехня; *пор*. **җемми**.
җемиан дўнйа всесвіт *[М]*; разом, усі разом *[М]*.
җемийат громада *СМ*; *пор*. **җемаат**, **җемат**, **җемейат**, **җемийет**.
җемийет громада *[Г]*; **анд'елосларын җемийети** сонм ангелів *[Г]*; *пор*. **җемаат**, **җемат**, **җемейат**, **җемийат**.
җемми эвладларыныз усі ваші діти *[М]*; *пор*. **җеми**.
җемре ойна- змагання на конях з луком і стрілами *СГ*.
җенем пекло, провалля *О*, *К*; **җенем бол-** *О*, **җенем ол-** *К* насточортіти; **җенемд'е йибер-** послати да пекла *О*; **җенемд'е т'ет** іди ти до пекла *О*; *пор*. **җеннемли**, **җейнем**, **җеэннем**.
җенет рай; **җенетин тёрне дурурсуз** ви сидите на почесному місці в раю *[СК]*; *пор*. **җейнет**, **җеллат**, **җеннат**, **җеннет**.
җенҗе молодша дитина в родині *СБ*; **эң җенҗеси** наймолодша дитина *СБ*; *пор*. **д'енҗе**.
җенап (**-бы**) шанобливе звертання *[Г]*; **җенабыныза йалварырым** благаю ваші милості *[Г]*.
җенк війна, баталія, змагання; **җенк эйле-** воювати *[Г]*; **Ашых Ғариб олду бекчи бу җенке** Аших Гаріб переміг у цій баталії *[Г*, *СЛ]*.
җенклеш- воювати *Г*.
җеннат рай *[СМ]*, *Г*, *СГС*; **зиндан бизд'е җеннаттыр** тюрма для нас рай *[СМ]*; ◇ **айляныш маа т'емесен — башын җеннат** якщо до мене не повернешся —

тобі кінець *Г*; *пор.* **ӂейнет**, **ӂеллат**, **ӂенет**, **ӂеннет**.

ӂеннатчы: **ӂеннатчы бабам, дӱйӣада йох эвладын олайым** мій батьку, достойний раю, вважай, що мене, твоєї дитини, на світі не буде *[СЛ]*.

ӂеннет рай; **сиз ӂеннетэ варырсыз** ви підете до раю — ви гідні раю *[Г]*; **ӂеннет хапу** райські ворота *К*; **ӂеннет хапу кӧрмесин** щоб йому не бачити брами до раю *ВН*; **ӂеннет авасы** райське повітря *СЛ*; **ӂеннет алем** рай *[К]*; **ӂеннет алеми** царство небесне *[Г]*; **ӂеннетин тӧрне дурурсуз** ви сидите на почесному місці в раю *СГ*; ◇ **башым ӂеннет** мені кінець *Г*; *пор.* **ӂейнет**, **ӂеллат**, **ӂенет**, **ӂеннат**.

Ӂерихов *прізв.*; *див.* **ӂарых**.

Ӂерхойан/Йерхойан *прізв.*

ӂет- досягати, доходити, наздоганяти, встигати, діставатися, вистачати, заставати; **ӂетмей им онуӈ?** чи в нього не вистачає? *П*; **ардына ӂет-** наздоганяти *Б*, *К*; **ӂеттилер артына** вони їх наздогнали *ВН*; **нефесим ӂетмей/ӂетмий/ӂетамай** я задихаюся, мені бракує повітря *НМ*, *Б*; **рызын ӂетсе** якщо твоя совість дозволяє *Б*; **мендэн т′еткенчек, ана ӂеткенчек** поки від мене піде й до нього дійде *СБА*; **йетишме дэ ӂетме** щоб ти нічого не добився *ВН*; *пор.* **йет-**, **чат-**.

Ӂетимов *прізв.*

ӂетин- *пас.* *О*, *К*.

ӂетиш- *сп.-вз.* *О*, *К*.

ӂеткиз- доставляти *ВН*.

ӂеттир- допомогти встигнути; достачати, додавати, щоб вистачало *О*, *К*; **мен сени ӂеттиририм** я допоможу тобі дістатися вчасно *К*.

ӂеттирт- *спон.* *О*, *К*.

ӂефа мука, страждання, тортури *[Г]*; **ӂефа эт-** завдавати мук, тортур *[Г]*, карати *[СК]*; **алх алеме ӂефа этэрлер эдэпсизлик илен** люди завдають іншим мук через непорядність *[Г]*.

ӂефшан *бот.* полин дрібнолистий *СБ*; *пор.* **д′ившан**, **ӂивушан**, **ӂувшан**, **ӂумушан, йувшан**.

ӂеэз придане, віно, посаг *СГ*; **ӂеэзи питэн д′елин** наречена з наготованим приданим *СГ*; *пор.* **ӂейез**, **ӂийез**, **чийез**.

ӂеэннем пекло *[М]*; *пор.* **ӂеhнемли**, **ӂейнем**, **ӂенем**.

ӂеэннемли вартий пекла *[Кб.]*.

ӂиби- 1. мокнути *О*; *К*. 2. обпалювати волосся *К*.

ӂибик як *[СЛ]*; *пор.* **гибик**, **д′ибик**, **йибик**, **кибик**, **т′ибик**.

ӂибиль- 1. бути розмоченим, намоченим *О*, *К*. 2. обпалити собі волосся *К*.

ӂибит- 1. розмочувати, промочити, розмочити до зморщок, розм'якшувати *О*, *К*. 2. обпалювати волосся *К*.

ӂибиш- *сп.-вз.* *О*, *К*.

ӂибиштир- *спон.* *О*, *К*.

ӂив-ӂив *насл.* *щебетання* живжив, цвірінь-цвірінь *О*.

ӂиван/ӂиване красуня *[Г*, *СЛ*, *СК / СК]*; **мезлум ӂиванымдан ахлым шашырдым** через жорстоку красуню я втратив глузд *[Г]*; **бир ӂиван йардан айрылдым** я розлучився з гарною любкою *[СЛ]*; **хара хашым ӂиваным бен насын унутайым?** як я забуду мою чорноброву красуню? *[СК]*; *пор.* **ӂеван, ӂыван**.

ӂивирик/ӂиврик прудкий *СБ/Г*, *СЛ*, *СК*; **ӂивирик ат** скакун *СБ*; **ӂиврик ат** скакун *Г*, *СЛ*, *СК*; *пор.* **ӂеврик, ӂувурух, ӂӱврӱк, ӂӱвӱрӱк, ӂӱгӱрӱк**.

ҷивушан *бот.* полин дрібнолистий *БК*; *пор.* **д′ившан, ҷефшан, ҷувшан, ҷумушан, йувшан**.

ҷигер легені, печінка *ВН*, *СБ*, *Б*, *СГ*; **ах ҷигер, хара ҷигер, хавурулсун — т′ебап болсун** легені, печінка, хай разом посмажаться — буде смаженина *СБЧ*; *пор.* **ҷиғер, ҷид′ер, ҷиҷер, чид′ер**.

ҷигит бравий, герой, сміливець *СМ*, *К*; **ҷигит эриф** молодець *СМ*, *К*; *пор.* **игит, ид′ит, йигит**.

ҷигитлен- ставати сміливцем, молодцем *О*, *К*.

ҷигитлик молодецтво *О*, *К*.

ҷигитчасына по-молодецькому, з ентузіазмом *О*.

ҷиғер легені, печінка *[Г]*; *пор.* **ҷигер, ҷид′ер, ҷиҷер, чид′ер**.

ҷид′ер; **ах ҷид′ер** легені *ВН*, *Б*, *Г*, *К*, *СК*; **ах ҷид′ерим ал ханнара бойанды** мої легені налилися кров'ю *[СК]*; *пор.* **ҷигер, ҷиғер, ҷиҷер, чид′ер**.

ҷиҷа старша сестра чоловіка, тітка, звертання до старшої жінки *НМ*, *К*.

ҷиҷалых (**-ғы**) на становищі старшої сестри чоловіка *Г*.

ҷиҷер *СБ*, *СМ-К*; **ах ҷиҷер** легені *СБ*, *СМ-К*; **ҷиҷерим йанды бу баланен** з цією дитиною в мене урвався терпець *НКД*; **бийаз ҷиҷер** легені *К*; **хара ҷиҷер** печінка *СБ*, *СМ-К*; *пор.* **ҷигер, ҷиғер, ҷид′ер, чид′ер**.

ҷиҷи *дит.* цяця, цяцька *ВН-О*: **ҷиҷим** моя лялечко *ВН*; **тэрен сырлы хорандаға ҷиҷим дўштў** моя лялечка потрапила до дуже непевної родини *[ВН]*.

ҷиҷиле- оздоблювати, прикрашати *О*.

ҷиҷилеш- *сп.-вз. О*.

ҷиҷили з іграшкою, прикрашений, блискучий *О*.

ҷий- (**ҷийай**) збирати *СБ*; *пор.* **ҷый-, йығ-**.

ҷийез придане, віно, посаг *П*, *СМ-СГ*; *пор.* **ҷейез, ҷеэз, чийез**.

ҷийезле- давати придане *О*, *К*.

ҷийезли з приданим *О*, *К*.

ҷийезлик на придане *О*, *К*.

ҷийелек *бот.* суниця, полуниця *СГС*; *пор.* **ҷелек, ҷилек**.

ҷийлиш- збиратися разом *СЛ*.

ҷик межа *СГ*.

ҷилап овес *СБ*, *НМ*; *пор.* **ҷолап, ҷулап, ҷылап, йылаф, олаф**.

ҷилек *бот.* суниця *НМ*, *О*; *пор.* **ҷелек, ҷийелек**.

ҷилеклик суничник *О*.

ҷилик довга кістка *СГ*; кісточки пальця *К*; *пор.* **ҷелик**.

ҷильве принада; **көрўн бу ҷаныбегин ҷильвеси** подивіться з кращого боку на цю витривалу людину *[СЛ]*; **ҷильвеси чох олур назлы гўзелин** у кокетливої красуні багато принад *[СК]*; **ҷильвеси чох олур ахшам гўзелин** увечері у красуні багато принад *СК*.

ҷильвель (<**ҷильвели**) привабливий *[СК]*; **бўльбўль хуштан, ҷильвель досстан айрылмам** я не розлучусь із соловейком, із приємним другом *[СК]*.

ҷин джин *Г*; **ынсын мы, йохсам ҷинсин ми, йосам адам оғлу адамсын?** ти щось незрозуміле, чи ти джин, чи ти людина? *Г*.

ҷирен рудий, темно-рудий, гнідий; **ҷирен ат** рудий, гнідий кінь *У*; **ҷирен тай** руде лоша, рудий, гнідий лошак *П*, *У-СГ*.

ҷифт пара *СЛ*; *пор.* **чивт, чивтэ, чифт, чифтэ, чўфт, чўфтэ**.

ҷоҷух (**-ғу**) дитина *СГ*, *М*; *пор.* **чоҷух**.

ҷоғап відповідь, репліка *Г*, *СЛ*; вислів, слово, казання *Г*; куплет, строфа, уривок *СМ*, *Г*, *СГ*, *СК*; **бир эт′и ҷоғап сöз аттым** я сказав пару слів, проспівав кілька

куплетів *СК*; **ҷоғап вер-** давати відповідь *[Г]*; **ҷоғап йетиштир-** вдало відповісти *М*; **ҷоғап сöле-** *СГ*, **ҷоғап эле-** *СК*, **ҷоғап эт-** *Г* відповідати, відповісти; *пор*. **ҷеваб**, **ҷевап**, **жуғап**.

ҷой- (**ҷойай**) знищувати, губити, загубити, нищити, втрачати *ВН-СК*; **дӱнйадан ҷой-** згубити *СК*; **аларны ҷойдух** ми їх загубили, втратили *СБ*; **иш ҷой-** втрачати роботу *СМ*; **рыз ҷой-** втрачати совість *НМ*; **ҷой(ул)сун т′етсин** хай пропаде *У*.

ҷойдур- розгубити, втратити *О*, *К*.

ҷойлян загублений *СГ*; *див*. **ҷойул-**.

ҷойу знищення, скасування, усунення, ліквідація, втрата *О*, *К*.

ҷойув втрата *СБ*.

ҷойул- губитися, зникати, щезати, пропадати, бути втраченим, загубленим, знищеним *СБ*, *СМ-СГ*; розгубитися, звихнутися *Г*; **ҷойул** щезни, геть звідси *СГ*; **овси ҷойулған** він зовсім непритомнів *СЛ*; **мына энди эзд′иси да ҷойулду** ба, уже й мелодія забулася *У*; **ҷойулма осун/ҷойулсун** хай пропаде, пропади він пропадом *Г/НБЄ*.

ҷойуль- зникати, пропадати *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*; **ҷойӱльд′ен** він загинув, пропав *К*; **ҷойулӱп т′ет-** утекти, щезнути, зникнути *Г*.

ҷойух втрата *НБЄ*.

ҷойыл- зникати, щезати *СБЧ*.

ҷолап *бот*. овес *П*, *БТ*, *У*, *СЛ*; **т′ийик ҷолап** *бот*. вівсюг *П*, *СЛ*; *пор*. **ҷилап**, **жулап**, **ҷылап**, **йылаф**, **олаф**.

ҷор підметка *СБ*.

ҷош- хвилюватися, захоплюватися, надихатися, відчувати натхнення, захоплення; **ғарип гӧйнӱм сана (беним дэ гӧнлӱм сизе) ҷошту** моє нещасне серце в захопленні від тебе (від вас) *[СК]*; *пор*. **чош-**.

ҷӧп (**ҷӧбӱ**) кишеня *П-СК*; **ҷӧбе бас-** запхати гроші до кишені *СБ*; **хойун ҷӧбӱ** нагрудна кишеня *СМ*; **ҷӧблерин тинт-** обшукувати кишені, нишпорити по кишенях *Б*; **гӧзӱне бахар, ҷӧбӱне д′ирер** в очі тобі зазирає, а до кишені тобі залазить *СК*; *див*. **чӧп** II.

ҷӧплӱ з кишенями *О*, *К*.

ҷӧпчӱ кишеньковий злодій, злодюжка *О*, *К*.

ҷӧпчӱк кишенька *Б*, *К*.

ҷӧрем штраф *СМ*; *пор*. **ҷӧреме, жӱрӱм**.

ҷӧреме борг, штраф *К*; *пор*. **ҷӧрем, ҷӱрӱм**.

ҷӧрме трава *СГ*.

ҷӧрме- наживити *СЛ*.

ҷӧрмев трава *СГ*.

Ҷубрайыл архангел Гавриїл *[СК]*; **ғанбур, сени Ҷубрайыллар алайды** щоб тебе, горбаню, архангели забрали *[СК]*; *пор*. **Ҷебрайыль**.

жува: ахты жува т′ибик потекло потоком *СЛ*; *пор*. **чува** II.

Ҷуван: ай Ҷуван святий Іван *СБ*; *пор*. **айҷуван**.

жуварлан- покотитися *СБ*.

жувуз розпущене, розплетене волосся *К*.

жувузлан- розплітатися, розпускатися *О*, *К*.

жувузлат- розплітати, розпускати *О*, *К*.

жувур- швидко, прудко бігати *П*, *О*, *Б*, *К*; *пор*. **жӱвӱр-**, **ҷывыр-**.

жувурт- *О*, *К*.

жувурух прудкий, швидкий *К*; *пор*. **ҷеврик**, **ҷивирик**, **ҷиврик**, **жӱврӱк**, **ҷӱвӱрӱк**, **жӱгӱрӱк**.

жувшан *бот*. полин дрібнолистий *Г*, *СЛ*; *пор*. **д′ившан, ҷефшан, ҷивушан, жумушан, йувшан**.

жуғап (**-бы**) вислів, куплет, кілька слів *Б*, *К*, анекдот *СГС*; **саңа бир чифт жуғабым вар** у мене є для тебе кілька слів *Б*; *пор.* **жеваб**, **жевап**, **жоғап**.

жудам проказа *[Г]*.

жуйур- занурити *[ВН]*; **жуйурдум суйа башымы** я занурив голову в воду *[ВН]*.

жулап *бот.* овес *ВН*; *пор.* **жилап**, **жолап**, **жылап**, **йылаф**, **олаф**.

жума п'ятниця; **жума күнү** п'ятниця; *пор.* **кичижума**, **улужума**.

жумаа п'ятниця *СГС*; **жумаа эртэси** *СГС*, *[Кб.]*, **жумаа эртэси күнү** *[Г]* субота.

жумайа п'ятниця *[Г*, *К*, *М]*; **жумайа гүнү** *[М]*, **жумайа күнү** *[Г*, *К]* п'ятниця; **жумайа эртэси** субота *[Г]*.

жумартэ субота *НМ*, *Б*, *У*, *К*; **жумартэ күнү** субота *П*, *У*, *НКД*; **жумартэ сайы** щосуботи *Б*.

жумартэси субота *Г*, *СЛ*.

жумаэртэ(си) субота *О*, *К*, *СГС*.

жумналем (<**жумна алем**) увесь світ *[СК]*; **жумналеме дүгүн-байрам** для всього світу весілля, свято *[СК]*.

жумран ховрах *СБ*, *БК*, *К*; *пор.* **жумурған**, **жымран**, **жымыран**.

жумурған ховрах *Б*; *пор.* **жумран**, **жымран**, **жымыран**.

жумушан полин дрібнолистий, деревій, віники *Г*; *пор.* **д'ившан**, **жефшан**, **живушан**, **жувшан**, **йувшан**.

жур-жур *насл. дзюрчання О*.

журжурына протока *ВН*.

жут джут, посуха *[СЛ*, *СГ]*; **жут йыл** голодний, посушливий рік *[СГ]*; *пор.* **йут**.

жүврүк *СГ*; *пор.* **жеврик**, **живирик**, **живрик**, **жувурух**, **жүвүрүк**, **жүгүрүк**.

жүвүр- бігти, скакати *К*; **жейев жүвүр-** побіг своїми ногами *СБ*; *пор.* **жувур-**, **жывыр-**.

жүвүрүк (**жүврүгү**) *СГ*, **жүгүрүк** *СМ* прудкий, швидконогий, скаковий, скакун; *пор.* **жеврик**, **живирик**, **живрик**, **жувурух**, **жүврүк**.

жүгүрүклүк прудкість, швидкість швидкий біг *О*.

жүмле усі, усе *[Г*, *М]*; **жүмле дүнйа** весь світ *[Кб.]*; **жүмле шейлер** усі речі *[М]*; **жүмледэн азиз Валитуллах** пресвята Богородиця *[Г]*; **жүмледэн зийадэ** над усе *[Г]*.

жүмне усі, все *Б*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **жүмне алем** весь світ *Г*, *СК*; **жүмнедэн азиз** пресвятий *[Г]*; **жүмнениз** ви всі *СЛ*.

жүрүм штраф *СБ*; збиток *НБЄ*; *пор.* **жүрем**, **жүреме**.

жүрүмлү збитковий *НБЄ*.

жүрүмсүз безкарний, безвинний, невинний *[Г]*.

Жыбран *прізв.*

жывайыр коштовне каміння *[СК]*; **жывайыр мермер ташы** коштовне каміння й мармур *[СК]*; *пор.* **жеваир**.

жыван кохана *СК*; *пор.* **жеван**, **живан**, **живане**.

жывылда- цвірінчати, цвірінькати, щебетати *О*.

жывыр- бігти, скакати *СЛ*, *СК*; *пор.* **жувур-**, **жүвүр-**.

жығыл-жығыл *насл. дзюрчання СГ*; **жығыл-жығыл сулар ахар** *СГ*; *пор.* **жағыл**.

жыда- терпіти, витримувати *СК*.

жызылда- дзижчати *О*.

жый- (**жыйай**) збирати, скликати, накопичувати, нагромаджувати, згромаджувати; **ахылны жый-** збиратися з думками *БТ*; **зарени жыйып алыйляр ўйлер ичине** зібравши збіжжя, привозять його додому *П*; **тиль жыйай** в'яже в роті — про терпке *ВН*; **дэли чохмар жыйай** дурень збирає кийки *СБА*; *пор.* **жий-**,

йыҕ-.

ҕыйар: **ҕыйар толуп көзлер аҕлар** очі плачуть повними ручаями *Г*; *пор*. **чайыр**.

ҕыйдыр- *спон*. *О*, *К*.

ҕыйилий збирається *СБ*, *К*; *див*. **ҕыйыл-**.

ҕыйлиш- збиратися *СЛ*.

ҕыйывҕы збирач *О*, *К*.

ҕыйыҕы збирач *К*.

ҕыйыл- збиратися, сходитися, накопичуватися, нагромаджуватися, згромаджуватися, скупчуватися; бути зібраним *НМ*; **ҕыйылдых колхозға** ми зібралися в колгосп *П*; **тахым тайфа блен ҕыйыл-** збиратись усією родиною *СБ*; **булутлар ҕыйылий** хмари збираються *К*.

ҕыйылҕыш збори, зібрання *О*, *К*.

ҕыйылмах зібрання, збори *К*.

ҕыйылыш- збиратися разом *О*, *К*.

ҕыйын 1. гуляння, гульба, вечірка, вечорниці; **ҕыйын ахы** плата за обслуговування вечірки *Г*; **ҕыйын йап-** справляти гуляння *Г*; **ҕыйын ойна-** грати гуляння *СБ*, *СМ*, *К*; **ҕыйын чал-** грати до гуляння — про музик *СК*. 2. хор *СМ*, *К*; ◇ **ҕыйын ава** спільний танець *ВН*, *К*.

ҕыйын- бути зібраним *К*.

ҕыйындыр- збирати *О*, *К*.

ҕыйынты гуляння, вечірка *Г*.

ҕыйынтых збірка *К*.

ҕыйыр- морщитися, бгатися *О*, *К*.

ҕыйыш зібрання, вечірка *СБ*.

ҕыйыш- збиратися, прибиратися, влаштовуватися *ВН-Б*.

ҕыйыштыр- збирати, прибирати, приводити в порядок, влаштовувати *ВН-Б*, *К*, *СК*; **эвлерни ҕыйыштыр-** прибирати в кімнатах *Б*.

ҕыйыштырт- *спон*. *О*, *К*.

ҕыйыштырыл- *пас*. *О*, *К*.

ҕыйыштырын- *зв*. *О*, *К*.

ҕыйышыл- збиратися в дорогу *ВН-СЛ*; **олар ҕыйышылыйляр** вони збираються в дорогу *П*.

ҕыла- плакати *ВН*, *СГ*, *[СК]*; **эм йувайым, эм ҕылайым** і омию, й оплачу *[СК]*; *пор*. **аҕла-**, **аҕле-**, **йыла-**, **йыҕла-**.

ҕылап *бот*. овес *СБ*; *пор*. **ҕилап**, **ҕолап**, **ҕулап**, **йылаф**, **олаф**.

ҕылбыра- обтріпатися, потертися, зноситися, потоншати *О*.

ҕылт- гріти, нагрівати, підігрівати *П*, *Б*, *К*; *пор*. **ҕылыт-**.

ҕылы теплий *О*; **ҕылы сув** тепла вода, літепло *О*; **ҕылы ҕель** теплий вітер *О*.

ҕылы- теплішати, нагріватися, зігріватися *О*.

ҕылыв теплий *БТ*, *К*.

ҕылывҕа теплуватий *К*.

ҕылывлых теплота *К*.

ҕылыҕа теплуватий, тепліше *О*.

ҕылылых теплота *О*.

ҕылым пролизень, опар — незамерзле місце на воді *П*, *СМ*.

ҕылын- грітися *ВН*, *О*, *БТ*, *К*.

ҕылындыр- *спон*. *О*, *К*.

ҕылынт- *спон*. *О*, *К*.

ҕылыныш- *спон*. *О*, *К*.

ҕылыт- підігрівати, гріти, нагрівати, підігрівати *ВН*, *СМ*, *У*, *К*; *пор*. **ҕылт-**.

ҕылытыл- *пас*. *О*, *К*.

ҕылыштыр- гріти *О*, *К*.

ҕымран *СБ*, **ҕымыран** *СБФ* ховрах; **ҕымырандан хорхуп тары сачмаҕаҥ/сачмай** боячись ховрахів, проса не сіятимеш *СБФ* /не сіють *НБЄ*; *пор*. **жумран**, **ҕумурҕан**.

ҕынгыр-ҕынгыр *насл*. *гучного співу*, *гучної розмови СЛ*; **ҕынгыр-ҕынгыр йырла-** дзвінко співати *СЛ*.

ҕын-ҕын эт- дзижчати *У*.

ҕынлы біснуватий *[Г]*.

ҕынс вид, рід *[Г]*.

җың *див.* **аламан**.
җыңғырда- бряжчати, дзвеньк ати, дзвонити, дзвеніти *О*.
җыңғырдав бряжчання, дерен чання, брязкіт, дзвін *О*.
җыңғырдавух брязкотливий *О*.
җыңғырдат- *спон*. *О*.
җыңгыр-җуңгур *насл*. *брязкоту*, *бряжчання*, *дзвону О*.
җыңла- дзвеніти у вусі *О*; *пор*. **чынна-**, **чыңла-**, **чыңна-**.
җыңлат- *спон*. *О*.
жыр- розривати, роздирати, роз порювати, роздряпувати *О*, *К*.
җыран смертельна рана *[Б*, *СЛ]*; **бен олурум т′ест′ин пычах, җыраның җырсам якщо** я стану гострим ножем і розітну твої рани *[Б]*; **бен олурум Лохман эт′им, җыранының сöксем, не дэрсин?** якщо я стану лікарем Лохманом і розітну твої рани, що скажеш? *[СЛ]*.
җыранты ґедзь, дрік *ВН*.
җырт- розривати *О*, *К*; **йырт-**.
җыртмач проріха, розріз, проріз, розпороте місце, поротина *К*.
җырттыр- *спон*. *О*, *К*.
җыртмач розріз в одязі, проріха, проріз, дірка *О*; *пор*. **йыртмач**.
җырыл сув дзюркотлива вода, струмок *О*.
җырыл- *пас*. *О*.
җырылда- дзюрчати *О*, *К*.
җырылдат- *спон*. *О*, *К*.
җырых розірваний, роздертий, розпоротий *О*, *К*; поротина — вид мітки на вусі вівці *У*, *К*; *пор*. **йарых**.
җыфут єврей *[М]*; *пор*. **чофут**, **чуфут**.
җых- I виступати, виходити *[ВН*, *СЛ*, *К]*; **саба да олса, җыңып та д′итсем ишиме** якби настав ранок, якби мені зібратися й піти на роботу *[ВН]*; *див*. **чых-**.
җых- II знищувати *[ВН]*; *див*. **йых-**.
җыхтыр- звалювати *СБ*.
җыштыр- збирати, прибирати *НКД*.

З

заамет труднощі, турботи, клопоти; **не заамет чекерсин?** чим ти стурбований? *[Г]*; **заамет эт-** клопотатися, турбуватися *[Г]*; *пор*. **зағмет**, **заһмет**, **замет**, **захмет**, **земет**.
забит офіцер, начальник *ВН*, *Б*, *Г*, *СГ*; **забит урбасы** *Г*; **забитлер хурулду** спорядили офіцерів *Б*.
забун хворий; **забун-аста** тяжко хворий *Г*, *СЛ*, *СГ*.
забуннан- хворіти, нездужати *[Г]*.
завал нещасний *СБ*, *СК*.
заваллы нещасний, жалюгідний, безпомічний, бідолаха; *пор*. **зевалы**.
завалчых бідолажка *Б*, *У*, *СЛ*.
Завуд/**Завут** Донецьк *СБ*; **Бешӱдэн Завутхэрек ханым таштыкров моя текла від Старобешевого до Донецька *НБЄ*.
зағмет *[Г]*, **заһмет** *[М]* труднощі, клопоти, турботи, складнощі; **заһмет чек-** зазнавати труднощів *[Г*, *М]*; *пор*. **заамет**, **зағмет**, **замет**, **захмет**, **земет**.
заза костюм рядженого; **зазалар йаптыыр эди, штэ ағызйапар** робили маски, костюми, наряджалися й ходили рядженими, саме на масниці *СЛ*.
зай хворий, слабкий, сліпий *Г-СК*; **зай көзлер** підсліпуваті очі *Г*; **зай ол-** слабнути, хворіти, сліпнути *Г*, *СЛ*, пропадати *[Кб.]*; **д′ель, бир элик эле... элик зай олмаз** прийди, зроби щось добре... добро не пропаде *СК*.

зайиф слабкий, немічний, кволий, хворобливий *О*, *К*; з недоліком, вадою *О*; *пор.* **зайыф**.
зайифле- робити слабким, немічним *О*, *К*.
зайифлен- слабнути, худнути, сохнути, хиріти *О*, *Б*, *К*; **йеди йылдан бери ағлей-ағлей көзлерне зайифленд′ен** плачучи вже сім років, вона заслабла на очі *Б*.
зайифлендир- *спон.* *О*, *К*.
зайифлет- знесилювати, викликати неміч, хворобу *О*, *К*.
зайифлик слабкість, неміч, кволість, хирлявість *О*, *К*.
зайыф сліпий, незрячий *Б*, *Г*; **зайыф ол-** слабнути, сліпнути *СК*; **гӧзлери зайыф олду** його очі осліпли *СК*; **о да уруй, көзлерин чыхарый — халый зайыф** б'є його, вириває очі — і той стає незрячим *Б*; *пор.* **зайиф**.
зайыфлан- сліпнути *Г*, *СК*, хворіти *[Г]*; **гӧзлери зайыфланмыш, т′ӧрланмыш** очі в нього осліпли, стали сліпими *СК*.
зайыфлых (**-ғы**) неміч *[Г]*.
закон суддя *[СБ]*; **заколлар хурулду** судді зайняли місця *[СБ]*.
Закон *прізв.*
законсузлух (**-ғу**) беззаконня *[Г]*.
залым 1. жорстокий, нещадний, тиран, деспот, гнобитель *НМ*, *О*, *У-СК*; **не залым эт′ен бу сычан** якою жорстокою виявилася ця миша *К*. 2. чудовий, гордий, досконалий, діяльний, благородний, знатний *НМ*, *О*; **залым киши** благородна людина *НМ*; **бӱйӱк базирд′ан, зенд′ин, залым** великий купець, багатий, знатний *СК*; **анеси вар, ханы залым, хызына хурбан олайым** у неї є мати, благородної крові, я готовий на все для її дочки *[К]*; **залым беклер** благородні князі *[СЛ, СК]*; **залым фелек** жорстокий ангел *[Г, СЛ, СК]*.
залымлых благородність, досконалість *О*.
замаллар *мн.* часи *СБ*; *див.* **заман**.
заман час, термін, строк, пора, доба, обставини; **заманда** іноді *СБФ*, *К*; вчасно *О*; **заманнар гӱзель** часи хороші *СМ*; **аз замана** за короткий час, незабаром, швидко *СЛ*, *К*; **бир заман/бир заманда** колись; **коп заман** довго *П*; **бизим эв йанды дӧгӱш заманы** наша хата під час війни згоріла *СМ*; **не заман** коли *НМ*, *К*; **о заман** тоді *О*, *К*; **ӧлеҗек заманы чапаланый** починає метушитися, коли прийшов час помирати *НМ*; **хазған заманы** коли копав *П*; **эвель заманы** раніше, в попередні часи *П*; **эр заман** завжди *П*, *НМ*, *К*; **эст′и заманы** у старі часи *П*; **заман заманға уймаса, сен заманға уй/уйаҗахсы** якщо обставини тобі не підходять, ти пристосовуйся до обставин *НМ*.
замандат′и: **о замандат′и** тодішній *О*, *К*.
замандаш сучасник *Г*.
заманки: **hер заманки** повсякчасний *[М]*.
заманлы: **бир заманлы** певного часу *О*; **бу заманлы халх** сучасні люди *СМ*.
заманлых тимчасовий *О*.
замансыз невчасний, завчасний, передчасний, ранній *СБ*, *О*.
замансызлых невчасність *О*.
замаскалан- виробитися в замазку *СК*.
замет клопіт, турбота, труднощі, тяжко, клопітно *СБ*, *СМ-СГ*; **замет ахы** платня за працю *СЛ*; **бер, заметт′е болмаса** дай, якщо не обтяжливо *СМ*; **заметэ хой-** завдавати клопотів, ставити в незручне становище *Г*, *СЛ*; **замет эт-** ускладнювати, завда-

вати труднощів *О*, *К*; **замет этме / замет олмасын, вер бир хадэ су** не вважай за клопіт, дай кухоль води *К*; **башын олмаса, айағна замет** як голови немає, ногам клопіт *СГ*; *пор.* **заамет, зағмет, заһмет, захмет, земет**.

заметле- обтяжувати, ускладнювати, завдавати клопотів *О*, *К*.

заметли клопітний, клопіткий, клопітливий, неспокійний *О*.

заметсиз безтурботний, недбалий *О*.

заметсизлик безтурботність, недбалість *О*.

зампара волоцюга, гульвіса, гультяй, бабник *СМ*, *МК*.

Зампара *прізв*.

зан I оброблене, засіяне поле, город *ВН*, *СБ*, *СЛ*, *СГ*; **тары зан** просянище, просяне поле *ВН*, *НЛ*, *СГ*; *пор.* **изан, йизан**.

зан II *див.* **занет-**.

зан III: **мен йирми бала федиз эттим; федиз эттик балайы, эртэс кўнў дэ зан умроздан чыхардых дэ кўль этэр эдик** я хрестила двадцятеро дітей; ми хрестили дитину, а наступного дня (..?) й попіл розвіювали *К*.

занет- вважати, припускати *М*; *пор.* **сан эт-, санет-**.

заң *насл. дзвінкого удару О*.

запаска запаска *СБ*.

Запал *прізв*.

Запорожйа *село* Запоріжжя *К*.

запорожйалы мешканець селища Запоріжжя *К*.

зар I печаль, журба, горе *О*; плач, ридання *Г*; **зар бол-** замучитися очікуванням *О*; **бен ҷанымдан зар олдум** я загинув *К*; **ҷан дайанмаз ахынен зарына** душа моя не витримує страждань за нею *[Г]*; **хойдун бени ахыр-зара** ти змусила мене тяжко страждати *[СК]*.

зар II дуже *СЛ*; **зар бўйўк** дуже великий *СЛ*; *див.* **зор**.

зар III мабуть, очевидно, певно, напевно, виявляється, виходить, отже *ВН*, *СМ-СГ*; **зар сана сыра тўшкен бени йаманламайа** виходить, тобі довелося мене ганити *ВН*; **зар хысметим сен эдиң** отже, ти був моєю долею *ВН*, *Б*, *У*, *К*; **зар сырам сендэн алчах** отже, я тебе не варта *СМ*; **зар кёкт′е чаре бармаа** виявляється, на місяць можна полетіти *СМ*; **бу кўнлерни кёрмед′е зар башымын йазысы** отже, бути свідком цих днів — моя доля *СМ*; **зар бўйўктир** він, певно, є дуже великим *СЛ*; **зар башымын йазысы да гёреҗегим мен** очевидно, я переживу те, що призначено мені долею *СГ*; **ёле зар?** хіба так? *К*; *пор.* **зор** II.

зар IV зараз *ВН*; якраз *Г*.

зарар шкода, збиток, пошкодження, ушкодження; **кёзне зарар йохту** око не ушкоджено *СМ*; **зарарына** собі на шкоду *Г*; **зарар эт-** завдавати шкоди, зазнати збитків, шкодити; *пор.* **зерар**.

зараржы шкідник *О*, *К*.

зарарла- шкодити, завдавати шкоди, збитків *О*, *К*.

зарарлан- зазнавати шкоди *О*, *К*.

зарарландыр- шкодити, завдавати шкоди, збитків *О*, *К*.

зарарлы шкідливий, збитковий *СБ*, *О*, *К*.

зарарлых шкідливість, збитковість *О*, *К*.

зарарсыз нешкідливий, незбитковий *СБ*, *О*, *К*.

зарарсызлых нешкідливість, незбитковість *О*, *К*.

Зарби *прізв*.

заре 1. зерно, збіжжя, злаки, зернові культури, пшениця; **дёрдэр килограм заре** по чотири кілограми зерна *П*; **заре башлай**

чыгып ӧсмейе, ӧзекйе минмейе, баш хусмаға, дане беслемейе овес починає проростати, виганяти стебло, викидати колос, наливати зерно *П*; **заре йыҕ-/жый-** *Г/К* збирати збіжжя; **заре пишей/пиший** *П/К* зерно зріє; **заре сач-** сіяти зернові. 2. лан *СМ*; **дэве зарече отлай** верблюд пасеться серед лану *СМ*; *пор.* **зари**.

заре ридання *[Г, СЛ]*; **йеже кӯндӱз заре-заре ағлерим** вдень і вночі я гірко плачу *[Г, СЛ]*; *див.* **зар**.

зарели зі збіжжям, зерном *О, К*.

заресиз без збіжжя, зерна *О, К*.

зар-зор волею-неволею, як-небудь, якось *О, К*; **зар-зорна кӧтэрийлер** ледве-ледве підняли *СМ*.

зари зерно, збіжжя *СБ*; **амбарларына толу зари** комори повні зерна *СБ*; *пор.* **заре**.

зарлы скорботний, сумний, печальний, смутний, тужливий *О*.

зарлых чек- страждати, тужити, горювати *СК*.

зарт I справжній, мужній, хоробрий *[П]*; **эрмени дэ зарт эрмени эт′ен** цей вірменин виявився хоробрим *[П]*; *див.* **зат**.

зарт II пердь *К*; **зарт дэп осруй** гучно пердить *К*.

зарурет необхідність *[К]*; **зарурет эди** так мало статися *[К]*; *пор.* **зеруред**.

засол *К*, **засул** *У* засув, засувка, заслона, заслінка.

зат особа, сутність, істота, походження *Г*; **аслы да бунун эрмени, заты да эрмени** з походження він вірменин, і в сутності вірменин *[Г]*; **заты бабадандыр** одноістотний, єдиносущний з отцем — його істота йде від отця *[Г]*.

зафт 1. річ, предмет, продукт, майно *О*; **зафт бер-** платити натурою *О*. 2. захоплення, затримання *СМ*, *[Г]*; **зафт бермей ӧзне** не стримує себе *СМ*; **зафт эт-** захоплювати *[Г]*.

зафтлан- оволодівати, привласнювати *О*.

зафтлат- давати змогу оволодіти, привласнити *О*.

зафтсыз без речей, без майна *О*.

захмет клопіт, турботи *М*; **захмет чек-** зазнавати труднощів, клопотів *[Г]*; *пор.* **заамет, зағмет, заһмет, замет, земет**.

зберкаса ощадна каса *М*.

звоска *СБФ*, **звӧска** *НБЄ* вапно; *див.* **т′ireч**.

здэ- шукати, хотіти, прагнути, вимагати, просити *СБ, Б, К*; **охумаға здэр эдим** я хотіла навчатися *СБ*; *пор.* **издэ-, истэ-, стэ-**.

здэсе(м) 1. *допуст. спол.* хоч, хоча *СБ, СК*; **здэсен бир гӯн вармасалар, экинчи гӯнӱ онда** хоча якогось дня не підуть, то наступного дня все-таки там *СК*. 2. *розд. спол.* хоч...хоч, чи... чи *СБ*; **здэсе меэм ӱйӱмэ болсун, здэсе ӧбӱрнӱң ӱйне** чи в моїй хаті, чи в кого іншого в хаті *СБ*.

зевалы нещасний *[Г]*; *пор.* **завал-лы**.

зевх розвага, задоволення, насолода, утіха *Г-СК*; **ичийим меэм йарем зевхуна** вип'ю за щастя моєї милої *СЛ*; **зевх сӱр-** розважатися, насолоджуватися, веселитися *СГ, СК*; **йарем илен сӱрдӱгӱ зевхум шинжик дӱш д′елир** *[СК]* насолода, яку я пізнав зі своєю милою, нині — як сон *[СК]*; **зевх эт-** радіти, утішатися, діставати насолоду *Г, СЛ*.

зевх-у-сефа розваги, насолоди, утіхи *[Г]*; **йарем илен зевх-у-сефа сӱрдӱгӱм** насолоди, що я їх пережив зі своєю коханою *[Г]*.

зедэф перламутр *СГ*; *пор.* **сидэф**.

зейир отрута *Г, СЛ*; *пор.* **зерли**,

зеэр.

зейирли отрутний *СЛ*; *див*. **ағу-зейирли**.

зейнет оздоба; пишнота *[Г]*; *пор*. **зийнет**, **зинет**, **зиннет**.

зейтин маслина, олива, оливки *О*, *[Г]*, *М*; **зейтин йағы** оливкова олія *[Г]*, *М*.

Зейтинӂи *прізв*.

зек′ат милостиня *[М]*.

зелене [=д′елене]: **сары бабуч зелене** [=д′елене], **хул олайым д′ийене** я готовий на все для красуні, що приходить сюди у жовтих черевичках, для красуні, що їх узуває *[СК]*.

зелиф скроня *СБ*; *пор*. **зилиф**, **злиф**.

зелифсйа смерч, вихор, торнадо *Г*; *пор*. **Зилифсйа**.

зель смола *СБ*; **зельдэн харалых** темніше за смолу *СБ*; *пор*. **зиль**.

земан час *[ВН, СБ, У-СК]*; *див*. **заман**.

земане час *[СЛ, СК]*; **бир земане** певний час *[СК]*; *див*. **заман**.

зембелек клямка *СБ*, *К*, *СГ*.

земет тяжко, стомливо *СБФ*; **башна йох болса, айахларна земет** за дурною головою ногам нема спокою *СБФ*; *пор*. **заамет**, **замет**, **захмет**.

зем-зем суву цілюща вода *СГ*.

зенаат 1. спеціальність, фах, заняття, ремесло *Г*, *К*, *СК*; **зенаатын не?** який у тебе фах? *Г*. 2. майстерність *[Г]*; **зенаат илен йап-** робити майстерно *[Г]*; *пор*. **зенайат**, **зенат**, **зенейат**, **зенйат**.

зенаатсыз без фаху *К*.

зенайат *СБ*, **зенат** *Г*, *СГ* спеціальність, фах, заняття, ремесло; *пор*. **зенаат**, **зенейат**, **зенйат**.

зенги стремено *СБ*, *СМ*; *пор*. **зенд′и**, **зинги** I, **ӱзенд′и**.

зенгильлен- багатіти *СБ*.

зенгильлик багатство *СБ*.

зенгин (**зенгильлер** *СБ*) багатий *ВН*, *СБ*, *[Г, М]*; **зенгин хашыный, ғарип мусаный** багач чухається, а бідняк сподівається (що той хоче йому щось дати) *СБЧ*; *пор*. **зенд′ин**, **зенйин**.

зенгинлен- багатіти *ВН*.

зенгинлик багатство *СБ*.

зенд′и стремено *Г-СК*; *пор*. **зенги**, **зинги** I, **ӱзенд′и**.

зенд′ин багатий, багатій *П*, *Б-СК*; **бай — бек зенд′ин адам** бай — дуже багата людина *П*; **зенд′ин бол-** розбагатіти *О*; *пор*. **зенгин**, **зенйин**.

зенд′инӂа доволі багатий *СМ*.

зенд′инлен- збагачуватися *П*, *СМ*.

зенд′инлет- збагачувати *О*.

зенд′инлеш- багатіти разом *О*.

зенд′инлик багатство *О*.

зенд′иннен- розбагатіти, збагачуватися *СМ-СК*.

зенд′инник (**-ги**) багатство, задля збагачення *СМ-СК*.

зенейат ремесло, фах *О*; *пор*. **зенаат**, **зенайат**, **зенат**, **зенйат**.

зенейатчы ремісник *О*.

зенейатсыз без фаху, ремесла, незайнятий *О*.

зенӂир ланцюг, заплетена коса *К*, *СК*; **дэмир хапуларна зенӂир чекильмиш** на залізних воротах натягнуто залізний ланцюг *СК*; **дэмирдэн зенӂир пухов хой-** заковувати в ланцюги й кайдани з заліза *[СК]*; **сачын зенӂир ӧрӱп сармыш бойнуна** вона заплела волосся в коси й накрутила на шию *СК*; *пор*. **зингиль**, **зинӂир**, **сынӂыр**.

зенйат ремесло, заняття *П*; **тӱшӱнӱп тапхан зенйатын** пізнав його ремесло *П*; *пор*. **зенаат**, **зенайат**, **зенат**, **зенейат**.

зенйин багатий *П*; *пор*. **зенгин**, **зенд′ин**.

зенйинлен- багатіти *П*.

зера оскільки *СЛ*; *пор*. **зерем**, **зи-**

ра, **зире**, **зирем**.
зерар шкода *[Г, СЛ]*; *пор.* **зарар**.
зердали *ВН, СБ, СМ-СГ*, **зердэли** *НБЄ, СБФ* абрикос; *пор.* **жердали**.
зерем бо, оскільки *[СЛ]*; *пор.* **зера**, **зира**, **зире**, **зирем**.
зерзе якийсь птах (*пор. кр.-тат.* **серче** горобець) *[У]*; **авадан учан зерзелер** птахи, що летять по небу *[У]*.
зерзеле раптом *[СЛ]*; **ал пери ахлым алды зерзеле** красна пері миттю забрала мій розум *[СЛ]*.
зерли отруйний *[Г]*; **ағу-зерли шарап** отруйне, ядуче вино *[Г]*; *пор.* **зейир**, **зеэр**.
зеруред необхідність *[Г]*; **зеруред эди** так мусило статися *[Г]*; *див.* **зарурет**.
зет муки, тортури *О*.
зетле- мучити, завдавати мук *О*.
зетлен- мучитися *О*.
зетли замучений, стомлений *О*.
зеэр отрута *Г, К, [Кб.]*; **йуху зеэриндэн** спросоння *Г, К*; *пор.* **зейир**, **зерли**; *див.* **ағу-зеэр**.
зиадэ більше *[М]*; **зиадэлеринен** надзвичайно *[М]*; *пор.* **зийадэ**, **зйадэ**, **изйадэ**.
зиби- програвати *К*.
зиғнет *див.* **зийнет**.
зиғнетле- *див.* **зийнетле-**.
зийадэ більше, дужче, надто, занадто, забагато, зайвий, надзвичайний, надмірний; **зийадэ ми?** чи більше? *СБ*; **сен зийадэ билис** ти знаєш більше *СБ*; **сен ону зийадэ аҗис** ти жалієш його більше за інших *СМ*; **зийадэ т'ийик эдим** я була занадто сором'язливою *У*; **даан зийадэ хасеветлендик** зажурилися ми ще дужче *Б*; **беш йўздэн зийадэ** більше ста *СБ*; **сендэн зийадэ дувадах мен кӧрмедим** дроф, більших за вас, я не бачив *СБ*; **йеди йылдан зийадэ** з кожним роком дедалі більше *П*; **хырхтан зийадэ о энди** йому вже за сорок *У*; **он эт'и кўмўштэн зийадэ верме** не давай більше дванадцяти гривень *Г*; **кўнештэн зийадэ шефаф** сяйво, ясніше за сонце *[Г]*; **зийадэлеринен** більше того, надзвичайно *[Г]*; **зийадэлеринен пек севиндилер** вони надзвичайно зраділи *[Кб.]*; **зийадэси** більше, ніж слід у даному разі *СМ*, занадто *Г*; **зийадэси блен** *О*, **зийадэсийлан** *М*, **зийадэсийлен** *[Г]* надто, занадто, забагато; **пек зиадэсийлан** надзвичайно, надмірно *М*; **зийадэси йох** більше немає *НМ*; **зийадэси т'ерекмий** більш не треба *К*; **зийадэсин айтмай** не каже більше, ніж слід *СМ*; **зийадэсне** якнайбільше *У*; **зийадэ бол-/ол-** *О/К* збільшуватися, множитися; *пор.* **зиадэ**, **зийадэ**, **зйадэ**, **изйадэ**.
зийадэҗа *О*, **зийадэҗе** *П, О, К* доволі багато.
зийадэле- збільшувати *О, К*.
зийадэлен- збільшуватися, зростати, примножуватися *О, К*.
зийадэлет- збільшувати, додавати, примножувати *О, К*.
зийадэлеш- збільшуватися, додаватися, примножуватися *О, К*.
зийан шкода, втрата, збиток *СМ, [Г]*; **зийан бол-** бути збитком, втратою *СМ*; **зийана оғра-** зазнавати шкоди, збитків *[Г]*; **зийан эт-** завдавати шкоди *СМ*.
зийанла- завдавати шкоди *О*.
зийанлан- зазнавати шкоди *О, К*.
зийанлат- *спон. О, К*.
зийанлы збитковий, шкідливий *О, К*; марнотратний, неощадливий *К*.
зийанлых збитковість, шкідливість *О, К*.
зийансыз без шкоди, втрат *О, К*.
зийансызлых нешкідливість, не-

збитковість *О*, *К*.

зийарет эт- відвідувати *[Г]*; **экли-селере варыр иди зийарет этмейе** він ходив до церков, щоб відвідати (святині) *[Г]*.

зийафет частування, бенкет, гостина *О*.

зийер злий, шкідливий *БТ*; *див*. **зейирли**.

зийнет пишність, пишнота, краса, блиск, оздоблення *[Г]*; **сенин зиґнетини йендисинин зиґнети (=зийнети) олмуш кибик сайар** твою пишноту він вважає за красу, оздобу, що стала його власною *[Г]*; *пор*. **зейнет**, **зинет**, **зиннет**.

зийнетле- прикрашати, оздоблювати *[Г]*.

зикир эт- відзначати *[М]*.

зилиф (зильфи) локон *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; **бурма зилиф** кучеряві локони *У*; **бен йазайым зильфи тэлиндэн** я напишу волосинкою з її локона *[ВН]*; **зилифлерин тэль-тэль этип асмышсын** ти розчесала й розпустила свої локони *СК*; *пор*. **зелиф**, **злиф**.

Зилифсйа *ж*. *[Г]*; *пор*. **зелифсйа**.

зиль I дзвіночок (бубна) *Г*, *К*.

зиль II смола *[Б]*; **авада думан зильдэн хараллых/хараных** надворі морок, чорніший за смолу *[Б*, *К / СБ]*; *пор*. **зель**.

зильдан I глашатай *Б*.

зильдан II в'язниця *Б*, *У-К*; *пор*. **зиндан**.

зильсиз (<**дильсиз**) без'язикий *[СЛ]*; *див*. **дильсиз**, **тильсиз**.

зина гріх *[Г*, *М]*; **зина эйле-** грішити *[Г*, *М]*; *пор*. **зинна**.

зинахк'ар грішник *[Г]*.

зинги I стремено *О*; *пор*. **зенги**, **зенд'и**, **ўзенд'и**.

зинги II кульгавий *К*.

зингиль ланцюг, ланцюжок *О*; *пор*. **зенжир**, **зинжир**, **сынжыр**.

зингильле- закувати в ланцюги *О*.

зингильли з ланцюгами *О*.

зиндан в'язниця, тюрма *СМ*, *СГ*, *СК*, пекло *О*.

зинет слава *[М]*; *пор*. **зейнет**, **зийнет**, **зинет**, **зиннет**.

зинжир ланцюг *Г*, *СК*; *пор*. **зенжир**, **зингиль**, **сынжыр**.

зинна эт- грішити *[М]*; *пор*. **зина**.

зиннет 1. пишнота *[Г]*. 2. слава *[Кб.]*; *пор*. **зейнет**, **зийнет**, **зинет**.

зиннетли пишний *[Г*, *К]*; **эвель җўмлесиндэн зиннетли сарайды/сарай иди, шинди җўмлесиндэн ажылы олду** перше це був палац, пишніший над усі, а тепер жалюгідніший за всі *[Г/К]*.

зира *Г*, *СЛ*, *[М*, *Кб.]*, **зире** *[К]*, **зирем** *Г*, *СЛ* бо, оскільки; *пор*. **зера**, **зерем**.

зифт смола, вар *СМ*, *К*; **зифт осун** щоб він зварився на смолу *К*.

зифтле- смолити *О*.

зифтлед'ен *бот*. молочай, що його використовують як жовтий барвник *О*; *пор*. **көпексўйельд'ен**, **көпексўт'ельд'ен**, **сўйельд'ен**, **сўтлед'ен**, **сўт'ўльд'ен**.

зифтлен- смолитися, покриватися смолою *О*.

зифтлет- дати смолити *О*.

зифтли просмолений *О*.

зйадэ більше *ВН*, *СМ*, *У*, *К*; **ахылым сендэн зйадэ** я розумніша за тебе *ВН*; **зйадэ ишлемей халх** більше люди не працюють *СМ*; **зйадэ йырламаґа да олмай** більше уже й співати неможливо *У*; **о стэмей, зйадэ ондан зенд'ин болґай** він не хоче, щоб той був багатшим за нього *СМ*; *пор*. **зиадэ**, **зийадэ**, **изйадэ**.

зйан шкода, збиток *К*; *див*. **зийан**.

злиф локон *[Б*, *К]*; *пор*. **зелиф**, **зилиф**.

Змарада *прізв*.

зоґрафийа оздоба *[Г]*.

зоғрафис эт- оздоблювати *[Г]*.
Зоғрафов *прізв*.
зоғрафос (**-зу**) маляр, богомаз *[Г]*.
зони пояс *[Г]*.
зоодохос животворний *[Г]*.
Зопзоп *прізв*.
зор I сила, потуга, міць, потужність, зусилля, сильний, потужний, важкий, тяжкий, примус *СБ*, *К*; **о заманы зор эди** то був тяжкий час *К*; **зорлан** *М*, **зорнан** *СК*, **зорнен** *Г-СГ* тяжко, з великими зусиллями, силою, через силу; **зорнан котэрийлер о хамчисин** вони ледве підняли той його батіг *СЛ*; **хылычын зорундан бен ич тэ хорхмайым** я зовсім не боюся смерті — погроз шаблею *Г*; **хорхмайым хылычын зорундан** я не боюся погроз шаблею *СЛ*; **шарабын зорундан ӧкӱмдар олду** від вина став себе вважати повновладним *СЛ*; **ол шийерин жӱврӱгӱ халмай д'елий ардымдан хамчисинин зорундан** скакуни того міста не відстають від мене, рятуючись від нагайок *[ВН*, *СГ]*; **зор эйле-** примушувати *[Г]*; **зор эт-** наполягати, примушувати, вимагати *О*, *Г*, *К*; **зор этий кератха** підганяє гнідого *СБ*.
зор II мабуть *[СГ]*; **зор башымын йазысы — гӧрежегим мен** певно, це моя доля — доведеться пережити *СГ*; *див*. **зар** III.
Зор тав Важкий ліс *СБ*; **Зор тав бет** край села з боку Важкого лісу *СБ*, **Зор тав тӧбе** гора біля Важкого лісу *СБФ*.
зора після *СК*; **чыхан зора** після того, як вилізли *СК*; *пор*. **сонра**, **соңра**, **сора**.
зорла- змушувати, примушувати силою *СБ*, *О*, *К*.
зорлан- важчати, ускладнюватися, напружуватися *О*, *К*.
зорлат- примушувати *О*, *К*.
зорлу сильний, могутній, потужний, міцний, важкий, тяжкий *О*, *К*.
зорлух 1. примус *О*, *К*; ◇ **зорлух осун — эр бир ший дэ чаре эди этмеэ** якби була вимогливість, усе можна було б зробити *К*.
зорна 1. слабкий, миршавий, хирлявий, кволий; **о зорна, сен дэ зорна** він мало на що спроможний, ти також мало на що здатна *СМ*. 2. слабко, з великими труднощами, ледь-ледь, ледве-ледве, насилу; **зорна шлий** ледве працює *СМ*; **зорна билим** ледве знаю *У*; **зорна йахшеттлер** ледве вилікували *У*; **зорна т'етирим** ледве несу *У*; **ону мен ӧзӱм зорна билийим** його я й сам ледве знаю *Г*; **зорна-зорна тӱшей ҷаптан** ледве-ледве злазить з гори *СМ*; **зорнадан чечинжити** труднощами, незаможно *СМ*; **йер зорнадан, хуватсыз йер** земля слабка, безсила земля *НМ*.
зорнала- примушувати *О*.
зорналат- ускладнювати *О*.
зорналаш- ускладнюватися, робитися важчим *О*.
зорналы натруджений, стомлений *О*.
зорналых 1. труднощі, немічність, слабкість, кволість, хирлявість, миршавість *О*, *У*, *К*; **зорналыхлен** силою, примусом *У*.
зорухтур- змушувати поспішати *Г*; **зорухтруй** змушує поспішати *Г*.
зруб/зруп зруб *СМ*, *Б*; **йип лиший канҷален зрупха** вірьовка чіпляється кішкою за зруб *Б*.
зубрыйа збруя *К*; *див*. **тахым**.
зулум 1. утиски, муки, тиранія, насильство, знущання, несправедливість, лихоліття, лихо *Г-СК*; **падышағын зулумнары** царський деспотизм *Г*; **сен д'и-**

дэрсин ғурбет эле — зулумдур бизе; зулумдан да бетэр дўньйада ölўмдўр бизе ти поїдеш — з нас будуть знущатися, не тільки знущання — смерть неминуче спіткає нас за такого життя *[Г, СК]*; **зулум эт-** тиранити, знущатися, чинити несправедливо *Г, СЛ, СК*; **не этэрсин, Ғарип, сен бу зулуму?** навіщо ти так знущаєшся, Гарібе? *СК*. 2. жорстокий *СЛ*; **зулумсун, бени отлара йахтын чайыр-чайыр** ти жорстокий, ти змушуєш мене страждати *СЛ*; **зулум дэрт** тяжкий, жорстокий біль *СК*.

зулумнух (**-ғу**) насильство, гніт, знущання, лихо; **бу зулумнуғу этмесин йендине** щоб вона не накоїла собі цього лиха *СЛ*.

зумка: **зумка бўльда** таріль, миска *Г*; **нинем алды зумка бўльдайы, толдурду солах балы ичине, сарды, алды т′итти папаза** моя мати взяла велику миску, наклала сотового меду, зав'язала й понесла до попа *Г*.

зумулк′ар (< **зулумк′ар**) тиран, гнобитель, насильник *[Г]*.

зурна зурна, кларнет *Б-СК*, сопілка *О*; **зурна чал-** грати на зурні *СЛ*.

зурнажы зурнач, кларнетист *О, К*.

Зурнажы *прізв*.

зўгўртле- бідніти *СГ*.

зўгўт бідняк, злидар *[СК]*.

зўгўтлен- убожіти, бідніти *СК*; **ғарип зўгўтлений, йемейе шийи йохтур** бідняк убожіє, їсти в нього нічого *СК*.

зўкўт бідняк, злидар *[СК]*; **зўкўтлер бай олмаз** бідняки багатими не стануть *СК*.

зўкўтлен- бідніти, убожіти *СК*; **ғарип зўкўтленсе, варыр байлара** бідняк, зубоживши, іде до панів, до багатіїв *СК*.

зўмбўль *бот*. проліска жовта, підсніжник жовтий *Г*; глечики жовті, жовта водяна лілія, латаття *БК*.

зўфтэ спочатку, перше, вперше *СБ*; **зўфтэдэн** спочатку *СБ*; *пор*. **зўфтэ, сифтэ, сўфтэ**.

зўфтэги перший, попередній *СБ*; **зўфтэги бузусу блен із** першим телям *НБЄ*; **зўфтэги кўн** перший день *СБ*.

зўфтэнд′и перший *НБЄ*.

зўфтэт′и перший, раніший, попередній *П*; **зўфтэт′и йыллар** перші роки *П*.

зыбар- околівати, дохнути *СМ, Б, У, К*; **зыбарсын** щоб він здох *К*.

зыбарт- убити, забити, уколошкати, угробити *Б, У, К*.

зыбырда- побігти бігом, помчатися, кинутися стрімголов, поскакати *П, О*; **зыбырдар т′ит-** побігти стрімголов, рвонутися з місця й швидко побігти *П*.

зыбырдат- змусити скакати *О*.

зыбардаш- *сп. О*.

зывылда- гудіти, свистіти *О, К*.

зызылда- дзижчати *О, К*; **чибин зызылдай** муха дзижчить *О*.

Зымба *прізв*.

зымпа зубило; пробійник *Г*.

зыңгырда- дзвонити, деренчати, торохтіти, бряжчати *О*.

зыңгырдавух дзвіночок, торохтушка, брязкальце *О*.

зыңгыр-зыңгыр *насл. дзвону, деренчання, торохтіння О*.

зып різко, рвучко, миттю; **зып ташла-** різко кинути *ВН*.

зып-зоп: **бир зып-зоп хазан, онда картопля** чавун булькотить, вирує, там картопля *СЛ*.

зыпыш- забиратися геть *Б*; **зыпыш** геть звідси *Б*.

зырзоп метушлива людина *О*.

зырзоплух метушливість, непостійність, несталість, несерйозність, навіженство *О*.

зырзыбылдых злидень *К*.

зырла- зриватися, рвонутися, поскакати *Б*, швидко побігти *У*, *СЛ*, *К*, полетіти *Г*; **зырлай т'етий** *У*, **зырлады т'итти** *Г* він зірвався і швидко побіг.

зырт-пырт метушливо, поспіхом, нашвидкоруч, як-небудь *О*, *К*.

зырыл- кричати, галасувати *У*.

зырылда- швидко побігти, рвонутися з місця, побігти бігом, помчатися, полетіти стрімголов, не сидіти на місці, вертітися, крутитися, увиватися навколо кого, догоджати *О*, *К*; **зырылдап т'етт'ен** рвонувся й побіг *У*.

зырылдавух непосидючий, верткий, неврівноважений *О*.

Зырып *прізв*.

зыт эт- мститися *[К]*; **зытымы этэйим** я помщуся *[К]*.

зых 1. **різко,** швидко, стрімко *П*, *Г*; **ат бек зых т'ельд'ен** кінь прибіг дуже швидко *П*; **зых örтэжек хапуйу** має різко зачинити двері *Г*. 2. щільний, тісний, натоптаний; **зых тапта-** щільно трамбувати *М*.

И

и ну *СБ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **и штэ отруйум йарыхлы дӱнйаға** ну, от я й живу на білому світі *СБ*; **отур — и, отурду** сідай — ну, сів *Г*.

ибаадэт *[Г]*, **ибадэт** *[М]* молитва; **ибаадэт эйле-/эт-** молитися *[Г]*; **ибадэт эт-** молитися *[М]*; **ибадэттэ дур-** стояти на молитві *[М]*.

иблис (**-зи**) ібліс, чорт, диявол, сатана, демон *[Г]*.

ибришим шовк *[СЛ*, *СК]*; *пор*. **йыбрышым**.

ива *див*. **эва**.

игилик добро, благо, благодать *[Г]*; *пор*. **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.

игирми двадцять *[М]*; *пор*. **д'ирим**, **д'ирими**, **д'ирми**, **йигирим**, **йигирми**, **йирим**, **йирими**, **йирми**, **йырмы**, **йырым**.

игит юнак, молодик, парубок, хлопець, молодець *[У*, *Г]*; *пор*. **ӂигит**, **ид'ит**, **йигит**.

игитаға старший боярин на весіллі *ВН*, *[СЛ]*; *пор*. **ид'итаға**.

игрен- гидувати, гребувати *СК*; *пор*. **ирен-**, **эгрен-**.

иӷуменос ігумен *[Г]*.

идаат эт- виражати всім своїм виглядом *[Г]*.

иди *мин*. ч. *зв'язки* **э-** був *[Кб.]*; **бек бӱйӱк иди** він був дуже великим *[Кб.]*; *див*. **эди**.

ид'ит юнак, молодик, парубок, хлопець, хлопчина; **ид'ит ид'итэ бӱйурған, ид'ит тэ хурйуғна бӱйурған** хлопець наказав хлопчині, а хлопчина — прихвостневі *СГ*; *пор*. **ӂигит**, **игит**, **йигит**, *див*. **ид'итаға(сы)**.

ид'итаға(сы) старший боярин на весіллі, товариш жениха *СЛ-СК*.

ид'итлик (**-ги**) молодецтво *Б-СК*; **ид'итлигим сағ оса** якби в своєму молодецтві я не підкачав *У*.

иеро святиня, святилище, храм *[Кб.]*.

из слід *П*, *СМ-У*, *[СЛ]*, *СГ*, *СК*; **изи бле т'ет-** іти услід за ним *П*; **хар йаған — излер örтӱльген** сніг випав — сліди укрито *СГ*; *пор*. **йиз** I, **йӱз** III.

изан зоране, оброблене, засіяне поле *СМ*, *О*; *пор*. **зан** I, **йизан**.

изансыз безумний *[Кб.]*.

издэ- шукати *[Г]*, вимагати *[М]*; *пор*. **здэ-**, **истэ-**, **стэ-**.

изет пошана, повага *[Г]*; **изет икрам илан** з пошаною й почестями *[Г]*.

изиет гніт, утиски, приниження *[Г]*; **хутарды дӱйӣанын изиетиндэн** спас від мирського приниження *[Г]*; **изиет эт-** принижувати, притісняти, знущатися *[Г]*; *пор.* **азйат**, **эзийет**.

изин (**изини**, **изни**) дозвіл; розпорядження *[М]*; **изин ал-** просити дозволу *Г*, *СК*; **т′ельдим сендэн изин алмайа** я прийшов просити в тебе дозволу *СБ*; **изин вер-** давати дозвіл *Г*, *СК*.

изйадэ більше за інших *ВН*; **бири дэ йалдай изйадэ** один із них плаває найкраще *ВН*; *пор.* **зиадэ**, **зийадэ**, **зйадэ**.

изкетли жахливий, болісний *[Г]*; **изкетли ӧлӱм** люта смерть *[Г]*.

изле- стежити *О*, *Г*; лишити сліди, наслідити *О*; *пор.* **йизле-**.

изле- приховувати *Г*, *СЛ*; *див.* **д′изле-**, **йизле-** II.

излен- вистежувати, займатися вистежуванням *Г*.

изли прихований, таємний, нещирий, несприйнятний *[Г, СЛ]*; **хач т′ере сӧлесем, излидир сӧзӱм** скільки б разів я не сказав, слова мої не сприймаються *[Г, СЛ]*; *пор.* **гизли**, **д′изли**, **йизли**, **кизли**, **т′изли**.

Измайыл хавеси форт Ізмаїл *[Г]*.

измайиль мусульманин *[Г]*; **измайильлер урду да йыхты эшими** мусульмани напали й згубили мого друга *[Г]*.

израйиль єврей *[СБ]*.

Израйиль Азраїл — ангел смерті *[ВН]*; **Израйильлер урду да йыхты лешими** Азраїл знищив моє неживе тіло *[ВН]*; **Израйиль атэшине йӱрегим йанды** моє серце згоріло в вогні ангела смерті *[Г]*.

ий *вигук* ну, так *СМ*, *СГ*; ей, гей *СБ*, *СЛ*, *К*; о, ой, йой *Б*; **ий, балам-балам** ой, синку-синку *Б*; **ий аллачыгым** о божечку ти мій *Б*.

ийе господар *СЛ*.

ийи гарний, хороший, добрий, добре *[СБ]*, *Г-СК*; **бендэн ийи** кращий за мене *[СБ]*; **ийи бах-** добре дивитися, придивлятися *Г*; **булдум сендэн ийисни** я знайшла кращого за тебе *[СК]*; **эн ийиси** найкращий з них *СЛ*; *пор.* **игилик**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.

ик гик *У*; **ӧзӱ неснен дӱгӱль "ик-ḫик-ḫик" этти** не своїм голосом вигукнула "гик-гик-гик" *У*.

икен *предик. форма перeп. мод. дієсл.* **э-** був нібито, начебто є *[Г, М, Кб.]*; **орада долашып кезер икен** бродячи там, як стало відомо згодом *[Г]*; **ол йылдыз анадолуда икен** та зірка, що була, як розповідають, на сході *[М]*; **кезер икен** проходячи / коли він, розказують, проходив *[Кб.]*; *пор.* **ит′ен, экен**, **эт′ен**.

ики два *[М]*; **икиси** двоє з них *[Кб.]*; *пор.* **эки**, **эт′и**, **эчи**.

икинчи другий *[М]*.

икмет чудо *[Кб.]*; *пор.* **ӧкмет**, **хекмет**, **экмет**.

икона ікона *СБФ*, *[Г]*; *пор.* **акона**, **оикона**.

икра погорда *[К]*; *пор.* **икрах**.

икрам честь, пошана, повага, почесті, приноси, приношення *[Г, М]*; **кешишлер чох райет икрам эттилер онлара** ченці виявили до них велику пошану *[Г]*.

икрамлы привітний, щедрий *[М]*.

икрах погорда, зневага *[Г]*; **не сучум вар иди ки бени икрах/икра эйледин?** чим я завинила, що ти погордував мною? *[Г/К]*.

илаҗ ліки *[Г, СК]*; **илаҗ этэлим йендимизе** зробімо ліки собі самі *[Г]*; *пор.* **илач**, **иляҗ**, **иляч**, **лаҗ**, **ляҗ**, **ляч**.

илайых гідний *[Г]*; *пор.* **йылайых**, **лайыклы**, **лайых**.

илайыхлых (**-ғы**) достойність *[Г]*.

илайыхсыз недостойний *[Г]*.
иламет знамение, предзнаменование, *ВН*; *пор*. **илямет**.
илан *післяйм*. з *[М]*; **һавес илан** завзято *[М]*; *пор*. **бе, биле** I, **билен, бле, блен, иле** II, **илен, илең, инен, -нен, пе, пле, плен**.
илач ліки *[М]*; *пор*. **илаж, иляж, иляч, лаж, ляж, ляч**.
иле I милий, коханий, друг *[СК]*; **иле йанына варайым, йараны гöрўп хорхайым** піду до друга; побачивши рани твої, злякаюся *[СК]*; *пор*. **айле, але** I, **иле** I, **эйлим**.
иле II *післяйм*. з, з допомогою чого, чим *[Г]*; **исмиң иле** твоїм ім'ям *[Г]*; *пор*. **бе, биле** I, **билен, бле, блен, илан, илен, илең, инен, -нен, пе, пле, плен**.
иле III навіть *[СК]*; **салдат (москал, москов) долмуш одалары, иле (öле дэ) Ширин мырзалары(н)** усі приміщення були забиті москалями, навіть покої Ширіна-мирзи *[СК]*.
илеген корито *[Г]*; *пор*. **леген, лед'ен, лейен**.
илен *[ВН, СБ, Кб.]*, **илең** *[Г] післяйм*. з; **ханым илен, йашым илен йуварсың бени** обмиєш мене моєю кров'ю й моїми сльозами *ВН*; **д'елин д'итэр назы илен, айағыныӊ тозу илен** наречена йде маніжно, з курявою за ногами *ВН*; **сўт илен хардэш олмаз** вигодовані одним молоком не стануть рідними *СБ*; **т'етэр эдим йол илен** ішов я дорогою *СБ*; **сизиӊ илен биле идим** я був разом із вами *[Кб.]*; **бен сизиӊ илен билейим** я є разом із вами *[Кб.]*; **йаратан эфенди сениӊ илеңдир** бог-творець із тобою *[Г]*; *пор*. **бе, биле** I, **билен, бле, блен, илан, иле** II, **инен, -нен, пе, пле, плен**.
илери гит- розвиватися *[М]*; *пор*. **йилери**.
илим наука *[М]*.
илиман 1. гавань, затока, лиман *[Г]*. 2. частина, розділ; **бир китапта, чичек илиманында, секизинжи бапта, ўчўнжў семтиндэ китабын** у першій книзі, у квітковій частині, у восьмій главі, у третьому розділі *[Г]*; *пор*. **лиман**.
илимдар здібний до науки, учений *[Г, М]*; *пор*. **алимдар**.
илиш- приставати, прилипати, чіплятися, потрапляти *ВН, СМ, У-СК*; **бўйўк хырсыза илиштим** я потрапив до великого злочинця *Г*; **йўрен айаға/айахлара чöп илиший** бур'ян, сміття чіпляється до ніг, котрі ходять *Г*.
илиштир- захоплювати зачіпати, чіпляти, підставляти *СБ, Г-СК*.
илле *спол*. однак, але, а *[Г]*; **илле сора** але згодом *[Г]*; **даа холайдыр дэнизин хумуну эсап эйлесин, йа ки кöкўн йылдызларыны, илле бунун хекметлерини кимсе сöйлеп битирмейе чареси йох** значно легше перелічити пісок у морі, або зірки на небі, а його чудеса ніхто не спроможний переповісти *[Г]*.
иллесиз щирий, нехитрий *[Г]*; **эвейик хушундан öрнек алайым ки о иллесиздир, о, ачан эшини йитирир, асла йешил дала хонмаз, не йер, не ичер, не асла ётэр** візьму приклад з горлиці, котра є справді щирою, і коли вона втратить свою пару, то не сідає навіть на зелені гілки, ні їсть, ні п'є, зовсім не співає *[Г]*.
иллем втім, однак *[Г]*; **бир вахытта Саракинос миллети вардылар ки ол калеи алмайа, иллем ичери киремедилер** якось сарацини приступили й хотіли

взяти фортецю, але до неї увійти не змогли *[Г]*; *пор.* **илле**.

иль (<öле): **иль олур** буде так *[ВН]*.

ильван яскраві, різнокольорові барви, строкаті тканини, барвистий одяг *Г*, *СГ*; **ильван, ильван одалара дӧшенсин, йарем аллар д′ийип йешиль хушансын** нехай кімнати буде застелено барвистими (килимами), нехай моя мила одягнеться в яскраво-червоне й підпережеться зеленим *[Г]*; **ильван сат-** пишатися, красуватися *СГ*.

ильваннан- одягатися в строкате, різнокольорове *Г*, в шовки *СЛ*.

ильдик петелька, петля *СБ*; **ильдик йаса-** робити петельку *СБ*.

ильдэмир клямка *БТ*; *пор.* **йельдэмир**.

ильк перший *[Г]*.

ильлязы підпис *К*; *пор.* **эльйазы**, **эльлязы**, **элязы**.

ильмек вузол, петля, бантик *О*; *пор.* **эльмек**.

ильмекле- зав'язувати на вузол, петлю, бантик *О*.

ильмекли з вузлом, петлею *О*.

ильмон лимон *У*, *К*, *СГ*; *пор.* **лимон**.

ильсиз (<эльсиз) безрукий *[Г*, *СЛ]*; **ильсиз-тильсиз саз(ҷы)лары не дэп дутарсыз?** нащо тримаєте безруких-без'язиких музик? *[Г]*; *див.* **эль**.

иляҷ ліки *О*, *Б*, *У*, *СЛ*; *пор.* **илаҷ**, **илач**, **иляч**, **лаҷ**, **ляҷ**, **ляч**.

иляҷла- лікувати *СМ*.

иляҷля- намазувати ліками *СЛ*.

илямет знамение, предзнаменование *ВН*; *пор.* **иламет**.

иляч ліки *БТ*, *К*; *пор.* **илаҷ**, **илач**, **иляҷ**, **лаҷ**, **ляҷ**, **ляч**.

илячлы лікувальний *БТ*.

им 1. *пит. частка* чи *СМ-Г*, *М*, *СК*; **билий ми т′итап охумаға йохсам бильмий им?** уміє він читати книжки чи не вміє? *СМ*; **доғру шлей им йохсам доғру ишлемей им?** чи правильно він працює, чи неправильно? *Б*; **мен т′ерек им саа — колхозун сыйырлары мы т′ерек саа?** чи я тобі потрібен, чи колгоспні корови тобі потрібні? *У*; **о аман бильген им дэ айтхандыр** чи справді він так зразу взнав і сказав *Г*; **сен им абу?** чи ти це? *Г*; **т′ечий им бизе?** чи підходить нам? *Г*; **чалмаа билер им?** чи він уміє грати? *Г*; **вабз этийлер им, этмейлер им, бильмейим** я не знаю, чи хрестили, чи не хрестили *М*. 2. *спол. енкл.*, *приєднує підрядні речення обставини часу* як тільки; **д′ирей им адамнар, эр адамнар тӱт′ана мал алмайа, эпси дэ адама шарап вер абу алтын мешепейинен** як тільки заходять люди, чоловіки до крамниці купувати крам, їм усім давай випити вина з цього келиха *СК*; *пор.* **ин, ми, му, мӱ, мы, ни** II, **ну, нӱ, ны** II, **ум, ун, ӱм, ӱн, ым, ын** II.

иман віра, релігія *[Г]*, *СЛ*, *СГ*, *[М]*; **диним-иманым** все, у що я вірю *СЛ*; **иман кетир-** повірити, увірувати *[Г]*; **иман сӧк-** лаяти віру, допікати до живого *[М]*; *пор.* **йимансыз**, **йыман**.

имансыз невірний *[М]*; **не динсиз-имансыз д′елин олмушсун?** чому ти, невірна, безвірна, стала нареченою? *[СК]*.

имдат милість, помилування *[Г*, *СК]*; **имдаты чохтур** він є всемилостивим *[СК]*; **имдат кӧндэр-** посилати пожертву — на милість *[Г]*; *пор.* **медэт**, **эмдат**.

имдатчы заступник, помічник *[Г]*; **сени имдатчы хоруйуҷу умарыз** сподіваємося на тебе як на помічницю й заступницю *[Г]*.

имди зараз, тепер *[Г]*; *пор.* **эмди, энди, эндэ**.
Имерели *прізв.*
имиш *зв'язка мин. часу перепов. мод.* нібито був, начебто є *[ВН-СК]*; *пор.* **-миш, -муш, -мӱш, -мыш, эмиш** II; *див.* **э-**.
имтэт- надіятися, сподіватися *СГС*; *пор.* **мӱтэт-, ӧмит т′ес-, ӧмтэт-, ӧмӱт эт-, ӱмит, ӱмтэт-, ӱмӱт, эмит, эмтэт-**.
ин *пит. частка* чи *СБ*, *НМ*, *К*; **коп бала эди, сет′из ин, тохуз ун бала эди** дітей було багато, чи вісім, чи дев'ять дітей було *СБ*; **йырах т′етэс ин?** чи далеко ти йдеш? *НМ*; *пор.* **им, ми, му, мӱ, мы, ни** II, **ну, нӱ, ны** II, **ум, ун, ӱм, ӱн, ым, ын** II.
ин- I спускатися *[СЛ]*; **дэгирменнер инер/энер, вай, дӧнер кӧзӱмӱн йашына** за своїми сльозами я нічого не бачу — усе навкруги опускається й обертається в моїх сльозах *[СЛ]*; **ағлерим, сызларым, инерим, дӧнерим, йар, сизиң ӱчӱн** я плачу і стогну, я не знаходжу собі місця, мила, через тебе *[СЛ]*; *пор.* **эн-** II.
ин- II згадувати *[СК]*; *див.* **ан-, аң-**.
инам віра, довіра *Г*, *СК*; **инам д′етир-/т′етир-** *[Г]/Г*, **инам эт-** *[Г]* повірити, увірувати; **йохтур инамы** йому немає віри *СК*; *пор.* **йинам, йынам**.
инамсыз невірний *СК*.
инан- вірити повірити *Г*, *СЛ*, *СК*, *[Кб.]*; **инаный она бу хысайахлы** ця жінка йому вірить *Б*; *пор.* **йынан-**.
инатҗылых догідництво, підлабузництво *СБ*; *пор.* **йинат, йынат, нийат**.
ингре- стогнати *О*.
ингрев стогін *О*.
ингрет- *спон. [ВН]*, *О*; *пор.* **иҥрет-**.
индир тік *ВН*, *СБ*; *пор.* **эндир**.
индир- затримувати *[СЛ]*; **ағлейип тэ бени йолдан индирме** *[СЛ]* /**иҥретме** *[ВН]* /**эглеме** *[СГ]* /**эйлеме**/**элеме** *[СК]* не затримуй мене перед поїздкою.
индэ- подавати голос, признаватися *К*; *уживається в заперечній формі — див.* **индэме-**.
индэме- мовчати *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СГ*; **т′ерек тэ йердэ лафланный — т′ерекмеэн йердэ лафланмай да, индэмей дэ** говорить, де треба — де не треба, не говорить і мовчить *Б*; **индэмез** мовчазний *О*, *К*, *СГ*; **гӱльмез падшаан индэмез хызы** мовчазна дочка царя-несміяна *СГ*; **индэме, тынма** помовч, не подавай голосу *Б*, *К*.
индэмезлик мовчання *БТ*.
индэмет- змушувати мовчати *К*.
инд′и невістка для молодших *[СК]*; *пор.* **йенге, йенд′е, йенҽе, энд′е**.
Инд′илиз (<**Эванд′елизмос**) Благовіщення *СЛ*.
ине голка, заколка *ВН*.
инеме (<**индэме**) *[СК]*; **йӱзӱ(м) чивтэр (чифтэр), хан Эвазым, ағлеме, кӧлен олам — инеме** мій хане Евазе, ми з тобою наодинці, не плач, я на все для тебе готовий, тільки помовч *[СК]*.
инен *післяйм.* з, з допомогою, чим *[М]*; **җӱмле шейлер сӧзӱн себеби инен олду, ве онсуз бир шей олунмады** усі речі постали через слово, і без нього нічого не постало *[М]*; *пор.* **бе, биле** I, **билен, бле, блен, илан, иле** II, **илен, илең, -нен, пе, пле, плен**.
инҗе тонкий, тендітний, ніжний *ВН*, *СБ*, *У-СК*; **инҗе бель** тонка талія, тонкий стан *СБ*; **инҗе бельли** тендітна, з тонким станом *ВН*; **инҗе йайым** тонка варяниця *У*; **инҗе йип** тонка

нитка *СБ*; **инҗе т′аат** тонкий папір *НМ*; **йайимлерни ачханда инҗе ачам** розкачуючи варяниці, я розкачую тонко *У*; *пор*. **йинҗе**.

инҗеҗе тонший, тонше *К*; **мен сендэн инҗеҗе** я тонша за тебе *К*.

инҗеҗик тонесенький *[СЛ, СК]*; **инҗеҗиктэн сес алдым** я почув тихенький голос *[СК]*; **инҗеҗиктэн сес эттин** ти стиха гукнув *[СЛ]*; *пор*. **инҗечик**.

инҗеле- робити тонким *О*.

инҗелен- тоншати *О*.

инҗелик тонкість, тендітність *О*.

инҗель- тоншати *О*.

инҗемараз туберкульоз, сухоти *О*.

инҗер- тоншати *О*, *К*.

инҗерек тонкуватий, струнківший, тендітніший *О*, *К*.

инҗерт- робити тоншим *О*, *К*.

инҗечик тоненький *О*; **инҗечиктэн сес алдым** я почула тихенький голос *[СМ]*; *пор*. **инҗеҗик**.

инҗи перл, перлина, перли *ВН*, *СБ*, *О*, *Г-СК*; перлове намисто *О*.

Инҗиль Євангеліє *[Кб.]*.

инҗир інжир, фігове дерево *Г*, *СГС*, *М*; ◇ **халем т′ибик, инҗир т′ибик хашлары** брови в неї вигнуті й дуже гарні, як намальовані *[Г]*.

инҗит- стискати до болю, завдавати болю *[У, ММ]*; **инҗитмениз, бек ағелер** шановні панове, не завдавайте мені болю *[ММ]*; **билезик сыхмыш элими, т′емер инҗитмиш белими** браслет здавив мою руку, ремінь стяг до болю мій стан *[У]*.

инҗичичеги *бот*. конвалія *СК*.

инильдэ- нити, стогнати, вищати, кигикати — про гусей *Г*, *СЛ*.

инк′ар эт- нехтувати, відкидати, відмовлятися *[Г, М]*; **дӱнйанын эр тӱрлӱ сефаларыны инк′ар эттилер** вони відкинули всілякі принади світу *[Г]*; **элин акчесин алып инк′ар эттиғин вар мы?** чи ти не відмовлявся, взявши чужі гроші у борг? *[Г, М]*; *пор*. **инт′ар**.

Инку *прізв*.

инсан людина *[СМ, Г, К, М, Кб.]*; *пор*. **исан, йинсан, йисан**.

инта, интэн: бен бир Т′ӧроғлуйум, аман, инта//интэн (/дағда в горах *Б*) **йезерим** я — Тьороглу, я гуляю по (..?) *[СБ]*.

интикам помста *[Г]*; **интикам алмститися** *[Г]*.

интэн *див*. **ынта**.

инт′ар відмова, зречення; зрада, відступництво, зрадництво; **вардыр ид′итлигим, ағалер, йохтур инт′арым** сміливість у мене є, панове, зрадництва немає *СК*; **инт′ар эт-** заперечувати, відмовлятися; **инт′ар этме, йареҗигим, йанына/хойнуна йухламайа** не заперечуй, моя миленька, проти того, щоб поспати з тобою / на твоїх грудях *К*; *пор*. **инк′ар эт-**.

инче ніч *[СБ]*; **арангылых инчесине** (<**харанғылых йечесине**) темної ночі *[СБ]*; *див*. **йеҗе**.

иҗрет- змушувати стогнати *ВН*; *пор*. **ингрет-**.

иплик пряжа *[СЛ]*; *див*. **йиплик**.

ипсило паниеротатос эфендим ваша превелебносте, ваше преосвященство *[М]*.

ипсома проскура *[Г]*.

ипталлых перешкода, чвари *[М]*; **пахыллых, ипталлых ӧрӱйир** розповсюджує заздрість, зводить чвари *[М]*.

иптида перший, первісний, спершу, найперше, передусім *[Г, М, Кб.]*; **иптидадан** спершу, насамперед, передовсім *[Г, М]*.

иптидаки перший, попередній,

насамперед *[Г, М, Кб.]*; **иптидаки кӱндэ** першого дня *[Г, М]*.

ира *сл. ім.* серед, між *[СЛ]*; **йешиль йапрах ирасында хырмызы д′ӱль ғонҗеси** серед зеленого листя червоний бутон троянди *[СЛ]*; *пор.* **ара**, **эра**.

ираатсыз эт- непокоїти *[Г]*; *пор.* **раат**, **рағат**, **ыраатлых**.

ирабет эт- дбати, опікати *[Г]*; *пор.* **рабет**.

ирадэт воля, сила; **ирадэтини йитир-** втрачати самоконтроль *[Г]*.

ирайет вшанування, пошанування *[Г]*; *пор.* **райат**, **райет**.

ирас кель- *[Г, К, Кб.]*, **ирасд′ель-**, **ираст′ель-** *[Г]* зустрічатися; *пор.* **расгель-**, **раскель-**, **расткель-**, **раст′ель-**.

ирахми лоно *[М]*; **анасынын ирахмисине** у лоні матері *[М]*.

ирахы горілка *СК*; *пор.* **рахы**, **ырахы**.

ирезиль ганьба *[Г]*; **ирезиль эт-** ганьбити *[Г]*.

ирен- гидувати, гребувати *О*; *пор.* **игрен-**, **эгрен-**.

ирендир- викликати відразу *О*.

иренҗилик відраза, почуття відрази *О*.

иренч гидливий *О*.

ирҗа прохання *СБ*, *Б*, *СЛ*; **бенним сана ирҗам вар** у мене до тебе є прохання *Г*; **ирҗам олсун, Ахчахыз, сана — сен уйандыр Ғариби** у мене до тебе прохання, Ахчахиз, — ти розбуди Гаріба *Г*; **ирҗа эт-** просити, прохати *М*; *пор.* **ирижа**, **рижа**, **ырҗа**.

ири великий *СК*; *пор.* **йири**.

ири- I гнити *[Г]*.

ири- II розтоплятися, плавитися *СМ*, *Б*; **ириди йӱрегим йағы** я надірвав собі серце, я дуже засмутився, затужив *СК*; *пор.* **йери-**, **йири-**, **эр-** II, **эри-**.

ирижа прохання, клопотання, благання *[Г]*; **ирижа эйле-** просити *[Г]*; **ирижа эт-** просити *[М]*; *пор.* **ирҗа**, **рижа**, **ырҗа**.

ирин гній *БТ*; *пор.* **йирин**, **уру** II.

иринле- виділяти гній *О*.

иринлен- гноїтися *О*.

иринлет- *спон. О*.

иринли гнійний *О*.

иринлик скупчення гною *О*.

ирсал эт- відправити, послати *[К]*.

иса *ум. спосіб зв'язки* **э-** а, ж *[М, Кб.]*; **онлар иса ким олдуғун танымадылар** але вони не впізнали, хто це був *[Кб.]*; *пор.* **исе**, **эса**, **эсе**; *див.* **э-**.

исан людина *П*, *СМ-У*, *СЛ-СК*; **эпси исанлар** усі люди *П*; *пор.* **инсан**, **йинсан**, **йисан**.

исанҗас по-людськи *К*.

исанлы людяний *О*.

исанлых людяність, людство *О*.

исанных людяність, людство *К*.

исанчас(ы)на по-людському *СМ*.

исе *ум. спосіб зв'язки* **э-** 1. якщо; **бен бурада ӧлӱр/ӧлер исем, т′им гӧмер бени?** якщо я помру тут, хто поховає мене? *[СБ]*; **сорай исе исан, сен айт** якщо людина запитає, ти скажи *П*; **минер исе шу йеминин кӧшкӱне** якщо підніметься на палубу цього корабля *[Г]*; **кӧк йӱзӱнде эмрин не тӱрлӱ исе, ве йер йӱзӱндэ дэ бӧйлеже олсун** і воля твоя хай буде на землі так само, як і на небі *[Г]*; **энд′ерим җандан север исең, йазых мы халды т′ерата?** якщо ти кохаєш усією душею (мене), невже скакуна слід жаліти? *[Г]*; **ве ачан бирисийлен кӱсӱлӱ олуп оруч тутар исек, аллахтаалле оручумузу хабул этмез** і якщо постимося, тримаючи образу на когось, то всевишній бог не прийме нашого посту *[Г]*; **сарар исен** якщо обіймеш *СЛ*; **ичерлер исе** якщо випʼють *[Кб.]*. 2. *спол.* а; **о исе җан**

бекчиси олаҗах иди а це, напевно, був ангел-охоронець його душі *[Г]*; *пор*. **иса**, **эса**, **эсе**; *див*. **э-**.

исим (**исми**) ім'я *[У-СЛ, М]*; **исмим** моє ім'я *[У]*.

искемни лава, сидіння *[Г]*; **аллағын ист'емниси** престол божий *[Г]*; *пор*. **скаме**, **сками**, **скамли**, **скамне**, **скемне**, **ст'емле**, **ст'емне**.

исми *див*. **исим**.

исодимата пожертва; **йары исодимата сенин, йарысы эклисе саһбунундур** половина пожертв належить тобі, а половина — господареві церкви *[М]*.

испирт'и *багатий одяг Г, СЛ*.

исрал [=**ысрар**] **эт-** наполягати *[Г]*.

Истанбол, **Истанбул** Стамбул *СК*.

истван вінець, вінок, вінчання *У*; **хара истван хойулсун** нехай покладуть смертний вінок *У*; *пор*. **истэфан**, **стван**, **стфан**, **стэфан**, **стэфанос**, **стэфен**, **ыстван**.

истифар прощення *[Г]*; **йунахлар ымыздан истифара келириз** досягнемо прощення наших гріхів *[Г]*.

историа історія *[Г]*.

истэ- просити, прохати, хотіти, жебрати *[Г]*; **истэген андан** попросив його, у нього *СБ*; **истэр истэмез** волею чи неволею, попри бажання *[Г]*; **истэсе — тöбеге дэ миний, истэмесе — тöбедэн дэ тÿшмей** схоче — на гору скоче, а не захоче — і з гори не злізе *СБЧ*; *пор*. **издэ-**, **здэ-**, **стэ-**.

истэфан вінець, вінок, вінчання *У, СК*; *пор*. **истван**, **стван**, **стфан**, **стэфан**, **стэфанос**, **стэфен**, **ыстван**.

исхарет [=**изхарет**] вияв, показ *[Г]*; **исхарет эт-** показувати *[Г]*.

ит [<**итихат** віра, релігія]: **иттэнимандан-дининдэн**, **итиндэнимандан** через твою віру-релігію — через твою упертість *[СГ]*.

итаат слухняність, покірливість *[Г]*.

итибарлых (**-ғы**) авторитетність, шанованість *[М]*.

итимат віра, довіра, певність *[Г]*; **җÿмне азизлер итимат илен сус олур идилер** усі праведні з певністю мовчали *[Г]*.

итиматлы вірний, вартий довіри, благовірний, щирий *[М]*.

итир- відкидати, роняти, ронити, втрачати, губити *[Г-СК]*; **ғарип д'идэр — йолун итирир** бідняк іде — збивається з дороги *[Г-СЛ]*; **д'енди д'ендини итирди** сам себе згубив *[СГ]*; **ағлей-ағлей гöз(н)ÿн йашын(ы) итирир** гірко плачучи, ронить сльози *[СК]*; **гöзÿн йашын сильмий, ахан сайын "итирий" — җойай** не витирає сліз, коли вони течуть, їх ронить — губить *СК*; *пор*. **йитир-**.

ит'ен *предик. форма перепов. мод. дієсл*. **э-** ніби є, начебто є; **мелайик ит'ен шейтан олдулар** бувши ангелами, стали дияволами *[Г]*; *пор*. **икен**, **экен**, **эт'ен**.

ифра *див*. **ифрат**.

ифрат у великій кількості *[СГ]*; **хоҗа, исаннар, ифра(т) тайфалар ачлыхтан öльдÿлер** міцні чоловіки, прості люди, численні родини померли з голоду *[СГ]*.

ифтира наклеп *[Г]*; **ифтира эт-** зводити наклеп *[Г]*.

ихмал эт- нехтувати *[Г]*.

ихмаллых нехтування, неповага, ігнорування *[Г]*; **ихмаллых кöстэр-** нехтувати, виявляти зневагу *[Г]*.

ихтиғатлы *див*. **эхтийатлы**.

ихтиҗат велике бажання, пристрасть *[Г]*; **эр ким ихтиҗатнен ичерсе, дэрдиндэн хут улур** кожен, хто вип'є з великим ба-

жанням, звільниться від своєї хвороби *[Г]*.

ихтийар старий *[К]*; **ихтийар анечигим** моя старенька мамо *[К]*; *пор.* **эхтийар**.

ихтийат тверда, глибока, ревна віра *[Г]*; **ихтийатнен** з глибокою вірою, ревно *[Г]*; **ихтийат эт-** увірувати *[Кб.]*; *пор.* **эхтийат**.

ихтийатлы глибоко віруючий, твердий, ревний, завзятий, затятий у вірі *[Г]*; *пор.* **эхтийатлы**.

ихтийатсыз хал- не повірити, не увірувати *[Кб.]*.

ихтисам *див.* **ихтишам**.

ихтишам розкіш, велич, пишнота *[Г, К]*; *пор.* **эхтишамлы**.

ич I 1. внутрішність, середина; **ич йанындан** із внутрішнього боку *Г*; **ичне халтрай** внутрішність тремтить *Б*; **ичи чӧплӱкленд′ен** засмічений усередині *СМ*; **ичи толу шет′ер** усередині повно цукру *ВН*; **ичи долу сарош илен айныхлар** усередині повно п'яних і тверезих *[СБ]*; **ичи долу сығырчых** усередині повно шпаків *СГ*; **собаан ичи толду халды алтын** піч наповнилася золотом *Г*; **хап ичи** внутрішність взуття *СЛ*; **ичиндэн** ізсередини *СМ*; **ичиндэн йаман о** середина в нього погана *СК*; **эвин ични бойалама** фарбувати внутрішність хати *НКД*. 2. нутрощі, черево, живіт; **ич йағ/май** нутряний жир, здір *О/НБЄ*; **ичим от тарзы йанай** у мене всередині горить вогнем *СБЧ*; **башлады аблай ичиме авурмаға** почало у мене всередині отак боліти *У*; **ичим туташты, йанай** у мене всередині все запалене й горить *СК*; **ичиндэн ур-** бити в живіт *СМ*; **ичи т′итий** у нього понос *СБ*. 3. *сл. ім.* внутрішня частина; **хара да иче бийаз йолахлары бар** чорне, а по ньому білі смужки *ВН*; **хойар эдлер ичине** поклали в нього *СБ*; **Ортабазар ичине** в Ортабазарі *[П]*; **дағ ичине** в лісі *Б*; **дэнизин ичине боғул-** потонути в морі *[Г]*; **ӱч ай ичине тахымы д′ирими ресторан ӧртӱльдӱ** протягом трьох місяців закрилися всі ресторани *СК*; **мезарын ичине кирдилер** залізли до могили *[Кб.]*; **ичне бахалар, йыланлар** у ньому жаби, гадюки *СМ*; **хойайляр ичне бир адам** кладуть у нього людину *СМ*; **ичне дэ сув йиберийлер** пускають туди (у нього) воду *Б*; **алый бу казанок, бахай — ичне су вар** бере цеберку, дивиться — в ній вода *Г*; **т′ирди ичне** зайшов туди (усередину) *Г*; **хойайсы ичне** вкидаєш туди *К*; **таз ичне** у мисці *М*; **йыхылый чухурун ичне** падає до ями *СК*; **ичнен чых-** виходити звідти *ВН*; *пор.* **ч**.

ич II зовсім, взагалі; **ич отралмаз эдин** ти зовсім не міг усидіти *ВН*; **ич олсун алай ший** щоб цього не було ніколи *СБ*; **мен алай ич стэмедим айтханыңы** я зовсім не хотів, щоб ти так сказав *СМ*; **ич та да бильмер эди хазахчазна** *У*; **ич йухум йох ахшамдан** у мене з вечора немає сну *У*; **ич олажах ший дӧгӱль** це неможлива річ *Г*; **ич тэ сағ халмай** не залишаються живими *Г*; **не чағырды?— ич, ич тэ т′ерек ший дӧгӱль, ама айтмаа стийим** чому ти мене кликав? — нічого такого, зовсім непотрібна річ, але хочу сказати *Г*; **ич олмаса** принаймні *[Г]*; **ич хасевет этме** нітрохи не журися *[Г]*; **ич раатсыз олма онун ичӱн** нітрохи не турбуйся про нього *СЛ*; **ич олур му, падышаам, ғарипнен зенд′ин уйар сӧрпет?** хіба це можливо, щоб

багатий знався з бідним? *СЛ*; **ич олмаанда** принаймні *СЛ*; **ич севдаңа тайанамам** я не можу витримати кохання до тебе *У*; **ич биламадым** я не міг знати зовсім *СЛ*; **бир хычырий — буға ич тэпренмий дэ** кричить раз — бугай навіть не ворухнеться *СГ*; **ич олур му айрылых север досттан?** хіба можна розлучитися з коханим другом? *СГ*; **ич олур му гӱзеле доймах?** невже можна насититися красунею? *М*; **ич лазым йох о** він зовсім не потрібен *СК*; **ич бир зарар олмасын онлара** щоб їм не було жодної шкоди *[Кб.]*; *пор.* **ичтэ**.

ич- (**ичей**, **ичий**) 1. пити; **калата да ичий эт′и хадэнен** хрещений батько теж випиває з двох келихів *Б*; **ичий-шиший** напивається *У*; **ичти-шишти** *НМ*, **ичт′ен шишт′ен** *Б* він напився до безтями; **ичтигим** моє питво *ВН*. 2. палити тютюн; **брахыр ичмесни** кине палити *СЛ*.

ичек кишка; **ичеклер** нутрощі *Б*; **ичек йағы/май** нутряний жир *К/СБ*; **сохур ичек** сліпа кишка, апендикс *О*, *К*; *пор.* **энчек**.

ичердэ всередині *[Г]*, *СЛ*, *СГ*; *див.* **ичери**.

ичердэн з дому *СГ*; *див.* **ичери**.

ичери внутрішній бік, всередині, в хаті, всередину, до хати *О*, *Г-СГ*; **оздуруй ичери** проводить усередину *Б*; **ичери т′ир-** *Г*, *СЛ*, **ичери д′ир-** *СК* заходити всередину; **ичери йандан** із внутрішнього боку *Г-СГ*; **йӱн ичери йандан халый** вовна лишається зсередини *СЛ*; **ичери йаннығы** те, що знаходиться з внутрішнього боку *Г*; **эгилип мезарын ичерисине бахты** нахилившись, він глянув у внутрішність могили *[Кб.]*; *пор.* **чер**, **чери** II.

ичерси кімната з піччю *К*, *СГ*.

ичижи який п'є *О*, *К*.

ичиль- *узаг.-ос.* пити, питися, бути випитим *О*, *СЛ*, *К*, *СК*; **ичлен йер** шинок, корчма *СК*.

ичим пиття; ковток *О*.

ичимлик напої *О*.

ичин для, про, задля, ради, через *[Г-М, Кб.]*; **ағларлар иди эвладлары ичин** вони плакали через своїх дітей *[К]*; **инсан ичин** для людей *[М]*; **инсан ичин инсан олан** він став людиною задля людей *[Кб.]*; **не ичин?** чому? для чого? *Г*, *СГ*; *пор.* **ичӱн, ӱчӱ, ӱчӱн**, **чин** II, **чӱн**.

ичиндэ всередині *НБЄ*; **дувар ичиндэси** внутрішня стіна *НБЄ*.

ичиндэт′и внутрішній, який є в ньому *П*, *СК*; **ичиндэт′и йаныхлар** полум'я всередині *П*; **ичиндэт′и отран йарем беним дӧгӱльми?** та, що сидить усередині, хіба не моя любка? *СК*.

ичир- (**ичрий**) давати пити, поїти, напувати; **ону ичириң** напої його *Б*.

ичириль- бути напоєним, випитим *О*, *К*.

ичирт- давати пити *ВН*, *К*, *СГ*; **ағу ичирт-** напоїти отрутою *К*, *СГ*.

ичиш- напиватися *О*, *К*.

ички I напій *К*, *М*; *пор.* **ичт′и**.

ички II коза *СБ*; **ички бала** козеня *НБЄ*; **йохсам сен кӧк ичкиниң улағы ны?** хіба ти син блакитної кози? *СБЧ*; *пор.* **эчки**.

Ичкижи *прізв.*

ичлик напірник *СГС*.

ичмараз(ы) понос, нутрянка, різачка; **ичмараз тапты** напав понос *У*; **ичмаразы да тапып сени абрайайды** а щоб на тебе нутрянка напала й доконала *СК*.

ичме напій *ВН*.

ичмек випивання, пиття *СЛ*, *СГС*; напій *ВН*, *НМ*, *У*, *СГС*; пияцтво *ВН*; **ичмек йох эди** пияцтва не

було *ВН*; **ао ичмектэн ӧльдӱ** він помер від того питва *У*.

ичне *див*. **ич** I.

ичтах бажання, прагнення *НБЄ*; **ичтағым бар ашамаға** мені хочеться їсти *НБЄ*; *пор*. **иштах, ыштах**.

ичтир- дати пити *О*.

ичтэ зовсім, взагалі (при запереченні); **ичтэ дэ эталмай** не зробить зовсім *ВН-К*; **табалмам эндиичтэ** тепер не знайду зовсім *СБ*; **о ичтэ тӱшӱнмез** він зовсім не думав, не припускав *П*; **ичтэ дэ бильмем лафларын, ичтэ дэ** його слів я зовсім не знаю, взагалі *СМ*; **ичтэ дэ болмай** зовсім не буває *СМ*; **киши аллахка ичтэ дэ йынанмай** люди зовсім не вірять у бога *СМ*; **йарамаз адам ичтэ дэ эвдэ йатмай** розбещена людина ніколи вдома не ночує *Б*; *див*. **ич** II.

ичтэҗик нітрішки *НМ*; **ичтэҗик йох эди** не було нітрохи *НМ*.

ичтэчик нітрішки *СМ*; **ичтэчик мабет болмады** вони зовсім не були дружними *СМ*; **ичтэчик стэмей** нітрішечки не хоче *СМ*.

ичт′ен п'яниця *О*.

ичт′и випивка, застілля *Г*; **ичт′и йап-** влаштовувати гуляння з випивкою *Г*; *пор*. **ички**.

ичӱн *післяйм*. для, задля, ради, за, про *[Г-К, М]*; **бу себап ичӱн** з цієї причини *[Г]*; **бунун ичӱн пек хасеветтэ иди** через це він дуже переживав *[Г]*; **не ичӱн** чому *[Г, СЛ]*; **не ичӱн эгленди?** чому він затримався? *[Г]*; **не ичӱн дӧгейсин мени?** чому ти мене б'єш? *[Г]*; **беним ичӱн ич хасевет этме** про мене зовсім не журися *[Г]*; **онун/ онуң ичӱн** тому, для того *[Г, М]*; **сенин ичӱн чох шейлер ишиттим** про тебе я багато чув *[СЛ]*; **ағледигим бир йар ичӱн — йар дӧгӱль бана** красуня, за якою я вболівав, зовсім не моя любка *[Г]*; **ставрос олду, дахи бизим ичӱн Понтиос Пилатосун вахтында ве җеза чекти** він був розіпнутим і терпів кару задля нас у часи Понтія Пилата *[Г]*; **ыхрарым будур ки йунахлар аф олмасы ичӱн бир Ваптиз вардыр** визнаю — сповідую одно хрещення на відпущення гріхів *[Г]*; **онуң ичӱн җеннеттэн сӱрӱльдӱ** через це його вигнано з раю *[Г]*; *пор*. **ичин, ӱчӱ, ӱчӱн, чин** II, **чӱн**.

иш робота, праця, труд, справа, діло, заняття; **о хадар чох ишимиз вар** у нас стільки роботи *СЛ*; **иш бах-** займатися ділом *СМ*; **иш битир-** зробити справу *К*; **иш дэмбели** ледачий до роботи *Б*; **йӱрмеди ишим** діло в мене не пішло *[СЛ]*; **иш тутвести справи, мати справу, братися до діла *ВН-СК*; **бу гӱзельлик сана бир иш т′етиир** ця краса завдасть тобі прикростей *СК*; **ише д′ир-** вступати на роботу *М*; **ишке бар-** ходити на роботу *ВН*; **ишне кӧре** по його справах *СМ*; **ишт′е ал-** брати на роботу *О*; **наз ишлериң, ортах?** як твої справи, товаришу? *У*; **наз сенин ишлерин?** як твої діла? *НКД*; **иштэн артмай, иштэн артай** прибуток не від роботи, а від зубів *СБА*, *СБЧ*.

ишан- вірити, довіряти *Г*; **бана ишансын** нехай мені повірить *Г*; *пор*. **шан-**.

ише пляшка, флакон, бутиль, скло *СБ*, *СМ-У*; **йеди ише тымарлар блен** три пляшечки з ліками *СМ*; *пор*. **шише**.

ишек (-ги) ішак, осел *СК*; *пор*. **эшек**.

ишит- (иштий) чути; **иштмедим** я не чув *Г*; *пор*. **ишт-, шит-, эшит-**.

ишитиль- бути чутим, чутися *СМ*, *Г*; **бир сес ишитилий** чується якийсь голос *Г*.

ишкенҗе чек- терпіти тортури *[Кб.]*.

ишкир працьовитий *ВН*; *пор.* **ишт′ер**, **ишт′ир**, **ишчир**.

ишле- (**ишлий**) працювати, робити, виготовляти; **бардым ишлемеге камаралыға** пішов я працювати до людини з Комара *ВН*; **ишледим колхозға** я працював у колгоспі *ВН*; **ишлеген/ишлеэн йер** *СБ/К* майстерня; **ишлед′ен йери** місце його праці *БТ*; **ишлеп хайтар-** відробляти, відпрацьовувати, відшкодовувати працею *СБ*; **Люда шлей тўт′анға** Люда працює в крамниці *П*; **колхозда бираз ишлейен заман сон** попрацювавши трохи в колгоспі *П*; **хал да ишле маңа** лишайсь і працюй у мене *Б*; **йиплик ишле-** виготовляти пряжу *СЛ*; **былтыр ишледик ў** торік ми збудували хату *НБЄ*; **ишлеген/ишлед′ен балта хапу артына йатый/туруй** робоча сокира лежить за дверима — трудівника не шанують *СБЧ/СМ*; *пор.* **шле-**.

ишлек роботящий, працьовитий, майстерний, досвідчений, діловий *О*; людний *[К]*.

ишлеме ручна робота, вишивка, прикраса *О*.

ишлен- робитися, бути зробленим, виробленим, виготовленим *О*, *Г*.

ишлет- давати роботу, змушувати працювати, замовляти зробити; **ишлеген ишчир дўгўль, ишлеткен ишт′ир** працьовитим вважається не той, хто працює, а той, хто дає роботу *СБ*.

ишлеттир- *спон.* *О*, *Б*, *К*.

ишлий *див.* **ишле-**.

ишляпа капелюх *Б*.

ишмар эт- показувати жестом *Б*; *пор.* **шмар**, **шымар**.

ишсиз без роботи, безробітний *П*, *О*, *К*; **отруй ишсиз** сидить без роботи *П*.

ишсизлик безробіття *О*, *К*.

ишт- слухати, чути *ВН*, *СБ*, *Г*; **иштэр эдим** я чув був *СБ*; **сен айтма — мен иштмейим** ти не кажи — я не чутиму *СБЧ*; **иштмеди** він не чув *П*; **иштин маа** слухай мене *Г*; *пор.* **ишит-**, **шит-**, **эшит-**.

иштах (**-ғы**) прагнення, бажання, жадання, апетит, охота *СЛ*; **иштах илан ӧп-** палко цілувати *[Г]*; *пор.* **ичтах**, **ыштах**.

иштиль- бути почутим *СБ*; **иштильген лахырды** чутка, чутки, почуті слова *СБЧ*.

иштин- чутися, бути почутим *Г*; **иштинмай** його не чути *Г*.

иштэ ось, от, ну *СБ*, *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК*, *[Кб.]*; **иштэ алай** ось так *СБ*; **иштэ, айдан ашайых** ну, давайте поїмо *СМ*.

ишт′ар фора, поступка *[Г]*; **ардымдан т′еленнере вермез эдим ыхрарым, ӧгўмдэн д′итеннере дэ вермез эдим ишт′арым** тим, що були позаду мене, я не давав надії, тим, що попереду, я не давав фори *[Г]*; *пор.* **шт′ар**.

ишт′ер працьовитий, роботящий, діловий *СБФ*; *пор.* **ишкир**, **ишт′ир**, **ишчир**.

ишт′ерлен- братися до роботи *СБФ*; **туварчыныӊ хатыны тувар т′ельгендэ ишт′ерлений** чередникова жінка стає роботящою, коли худоба йде додому *СБФ*.

ишт′ир працьовита людина, майстер *СБ-К*; **ишт′ир бол-** ставати працьовитим *СМ*; **бек ишт′ир халх** дуже працьовиті люди *У*; *пор.* **ишкир**, **ишт′ер**, **ишчир**.

ишт′ирлен- завзято братися до роботи *СБ-К*.

иш-хаш недоладна діяльність, безрезультатна робота *К*; **штэ, чох йеримизе, бир иши-хашы — сен дэ алыйсы, мен дэ алыйым, о да алый ама — биший дэ чыхмай** наприклад, нас багато — цілий шарварок, і ти берешся, і я беруся, і він береться, але нічого не виходить *К*.

ишчи робітник, працівник.

ишчир ділова людина, майстер *СБ*, *СГ*; *пор.* **ишкир**, **ишт′ер**, **ишт′ир**.

ишчирлен- ставати працьовитим, завзято братися до роботи *СМ*, *СГ*, *СК*.

Й

йа I 1. 1. *частка* ж, же, ну, це; **йа эбет** звичайно ж *СМ*; **не вар йа мында?** що ж тут є? *СГ*; **не йа сен эснейсин?** чому це ти позіхаєш? *СГС*; **олан, о не йа сеэн элине?** хлопче, що ж то в тебе в руках? *СК*; **сен хач йашна йа?** скільки ж тобі років? *СК*. 2. *спол. енкл.* а; **не чамур алай эди йа о казанок чиндэ?** і яке ж ото багно було в тій цеберці? *Г*. 3. *спол.* а; **йа нас?** а як? *П*; **йа будур не бир эвал?** а це що за пригода? *П*; **йа ағач борона болмаса, тэк өгүзлер харштырып йӱрӱй** а якщо немає дерев'яної борони, то воли ходять, місять *П*; **йа не болду?** а що сталося? *СМ*; **йа хайа т′етэйимиз, баба?** а куди підемо, тату? *У*; **йа о наз айтажағым?** а як я це скажу? *К*; **йа урумҗаз наздыр?** а як це по-урумськи? *К*; **йа сен?** а ти? *СК*.

йа II *вигук* **о** *[Г]*; **йа җӱмнедэн азиз ӱч сыфатлы аллах** о пресвятий триликий боже *[Г]*.

йа... йа *розд. спол.* або... або; **мени айтый: сен йа өль, йа хаста бол** каже на мене: щоб ти помер або щоб ти захворів *П*; **бу йа шейтан, йа аллах** це або сатана, або бог *Г*; **йа өзен, йа дэниз** або річка, або море *СЛ*; **йа пӱсӱр, йа гӱзель эт′иси** або погані, або хороші обоє *СГ*; **йа хутлурух, йа йох** або врятуємося, або ні *СГ*; **билийсиниз, мен йа Ашых Ғарибе варажахтым, йа авғу ичеҗектим** ви знаєте, я або вийшла б за Ашиха Гаріба, або випила б отруту *СК*.

йа ки *спол.* або ж *[Г]*; **даа холайдыр дэнизин хумуну эсап эйлесин, йа ки көкӱн йылдызларыны, илле бунун хекметлерини кимсе сӧйлеп битирмейе чареси йох** значно легше перелічити пісок у морі або порахувати зірки на небі, але його чудеса ніхто не здатен переповісти *[Г]*.

йа ким *спол.* котрий *[Г]*; **Даниил Бейғамбер ол бейанеметлиги көстэрен Архангелос Ғавриил иди, Панайанын доғмасында йа ким Аннайа мӱждэ верен бу иди** пророк Даниїл свідчив про архангела Гавриїла, котрий поклонився Анні під час народження Богородиці *[Г]*.

йа т′и *спол.* або, чи *СБ*, *Г*, *СЛ*; **буну чағырыйляр дӱгӱн чалмаа йа т′и бир ший** його кличуть грати весілля чи інші речі *Г*; **арман хадар йер йа т′и бӱйӱк** місце з тік або й більше *СЛ*; **йа топну тутаҗахлар, йа т′и бизимт′илери йибермеҗеклер** або м'яча мають ловити, або ж наших не пропускати *СМ*.

йа чи або, чи *У*; **йалчи йа чи зенгин** наймит чи багатій *СБ*.

йабаллых чужина *СБ*, *СМ*; *див.* **йабан**.

йабан 1. чужий, сторонній; **йабан бит** *див.* **бит**; **йабан(ның) талет′еси ӱстине коп т′етмес** на чужому возі далеко не заїдеш *СБЧ*; **йабан арабаа минен тэз тӱшер** хто сів на чужого воза, злізе швидко *Г*; **йабан инсан** чужа людина *СМ*; **йабан йердэн хыз алсан, арышлары о йана дурсун** якщо візьмеш дівчину з чужого краю, її голоблі весь час стримітимуть туди *СГ*; **йабан сохағын халхы** люди з чужої вулиці *НМ*. 2. чуже місце, чужа місцевість, чужина *СБ*; **тавух йымыртасыны йабана брахмай** курка яйця в чужому місці не несе *СЛ*; **йохсам йабана т′итти ми? йохсам хоншулар чалды мы?** чи він пішов на чужий город? чи його вкрали сусіди? *Г*; **йабанда йангыз дирек ичтэ битмесин** одинокому дереву в чужому краю краще не рости зовсім *СБ*; ◇ **йабаны хозлабрехати** *СЛ*; **йабана чых-** стати відомим стороннім людям; **йабана чыхар-** розголошувати *Г*; **йох, беним эсабым йохтур Ғариби уйатмайа: адымы йабана чыхарырлар** ні, мені немає сенсу будити Гаріба: знеславлять нізащо *СЛ*; **айаы йабан-йабан** ноги в нього чудернацькі *Г*; *пор.* **ӂабан**, *див.* **йат-йабан**.

йабанӂи чужа людина, чужинець *Б*, *СЛ*, *К*; **йабанӂидэн доғмуш олмаз** чужинець рідним не стане *СЛ*.

йабанӂы чужосторонній, чужинецький, чужий, чужинець *СМ*, *У*, *Г*, *К*, *СК*; **йабанӂы адам** чужинець *СК*; **бир т′есек йабанӂы халх** група чужинців *СГС*.

йабанӂылых відчуженість, стан чужого, сторонність *О*, *К*.

йабанлан- ставати чужим, цуратися *О*.

йабанлаш- *вз.* цуратися *О*.

йабаннан- ставати чужим, відчужуватися *К*.

йабаннаш- *вз.* цуратися *К*.

йабантуруп *бот.* сверіпа *СЛ*.

йабу покривало *СБ*; **ат йабу** попона *СБ*; *пор.* **йабув**, **йапу**, **йапув**, **йапы**.

йабув покривало, накидка, покриття, укриття, прикриття *СБ*, *О*; *пор.* **йабу**, **йапу**, **йапув**, **йапы**.

йабул- бути закритим, зачиненим, закриватися, зачинятися *СБ*, *СМ*.

Йабулған *прізв.*

йабулғуч який легко закривається, зачиняється *О*.

йабулу закритий, зачинений *О*.

йабун- закриватися, зачинятися *СБ*, *О*.

йабух закритий, укритий, зачинений, прихований *СБ*, *О*; **хар бе йабух** укритий снігом *ВН*.

йабуш- ухопитися один за одного, причепитися, чіплятися, приставати, липнути, прилипати *СБ*, *П*, *СМ*; **т′есильген тилим экмекке йабушмай** відкраяна скиба до хліба не приліпиться *СБА*.

йабушах *бот.* ріп'ях *О*; *пор.* **йабушух**, **йапушах**, **йапышах**.

йабушахлых липкість, причепливість, нав′язливість *О*.

йабуштур- причіпляти, приліплювати, прикладати, приклеювати, склеювати *СБ*, *СМ*.

йабушул- прилипати, чіплятися, приклеюватися *СМ*.

йабушун- пригортатися, лащитися *СБФ*.

йабушух липкий, клейкий, чіпкий *О*; *пор.* **йабушах**, **йапушах**, **йапышах**.

йав- (**йавай**) іти дощеві, снігові *ВН-У*; **халған ишке хар йавай** на

покинуту роботу сніг іде *СБЧ*; *пор.* **ҷав-**, **йағ-** I.

йаваш тихий, повільний, лагідний, сумирний, тихо, повільно *ВН*, *П*, *СМ*, *БТ*, *[Г]*, *К*, *М*, *СК*; **йаваш ишле-** *СМ*; **йаваш-йаваш** тихо, потихеньку, поступово, потроху, помалу, повільно *СМ*, *[Г]*, *СК*; **йаваш-йаваш хората болуй** сварка виникає стиха *СМ*; **йаваш-йаваш йерийе хайтыйых** ми поволі повертаємося назад *К*; **йаваш-йаваш догру т′ит** іди, не поспішаючи, прямо *М*; **йаваш-йаваш д′ечиний** живе собі помалу *СК*; **башлады Шахсене ағлама сӧлеп-сӧлеп йавашtан** Шахсене почала плакати і стиха говорити *[Г]*; *пор.* **йуваш**, **йываш**.

йавашла- робити тихим, уповільнювати *О*, *К*.

йавашлан- уповільнюватися, лагіднішати *О*, *К*.

йавашлат- вгамовувати, уповільнювати, приборкувати *О*, *К*.

йавашлых спокійність, повільність *О*, *К*.

йавашча тихше, повільніше *О*, *К*.

йавашчых тихенько, потихеньку *О*.

йавдур- викликати дощ, сніг *СБФ*.

йавлух велика носова хустка, рушник *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СК*; **йӱз йавлух** рушник для обличчя *СК*; **сырмадан йавлух** *СК*, **сырмалы йавлух** *У* вишивана хустка; **авурмаған башха йавлух хоймай** до здорової голови рушника не прикладають *СБФ*; **авурмаған башха йавлух** рушник до здорової голови — п'яте колесо довоза *НБЄ*; *пор.* **йағлых**, **йавлых**, **хавлу**.

йавлых (**-ғы**) хустка *СЛ*; *пор.* **йағлых**, **йавлух**.

йавру дитина, дитя; **йаврум** *пісенне зверт.* мій любий, моя мила *[ВН*, *СБ*, *Б-СК]*; **мелек йаврусу** ангельське дитя, янголятко, херувим *СГ*.

йавуллу дощовий *НБЄ*.

йавун дощ *ВН-У*, *К*; **йавунлар** *ВН-У*, **йавуллар** *ВН*, *СБ*, **йавуннар** *К* дощі; **йавун йав-** *ВН-У*, *[К]*, **йавун йағ-** *К* іти дощеві; **йавун йавай тамчилей, папаз хызны хамчилей** дощ іде-накрапає, піп дочку батожить *СМ*; **чапинка йавун** сильний дощ, злива *К*.

йавунла- дощити, ставати дощовим *О*.

йавунлу дощовий *СМ*, *БТ*; **йавунлу ава** дощова погода *О*; **ай йавунлу болаҷах** місяць буде дощовим *СМ*.

йавунлух плащ, дощовик *О*.

йавуннан- ставати дощовим *К*; **ава йавуннанды** погода стала дощовою, задощило *К*.

йавунну дощовий *К*; **йавунну ава** дощова погода *К*.

йавунсузлух бездощів'я *О*, *К*.

йағ I олія, масло, жир, смалець, мастило *[СБ]*, *П*, *СМ*, *Г-М*; жир *ВН*, *П*, топлений жир *СМ*; **сӱфтэ хоймадых йағ басханда, а ачхан сон йағлайымыз барох** перше, як місили, ми жиру не клали, а мастимо, звичайно, після того, як розкачали *ВН*; **йағ ол-** просякнути жиром *Г*; **йағ сыйу** сколотини *Г*, *К*; **йағ тӱшӱр-** колотити масло *Г*, *К*; **йағ тӱшӱрен савут** маслоробка, збивачка масла *Г*, *К*; **арам йағ** недобрий жир *Г*; **гувалян йағы** соняшникова олія *К*; **йиринген йағ** топлене масло *Г*, *К*, смалець *К*; **кандиль йағы** лампадна олія *Г*, *К*; **кӱкӱч йағы** рослинна, соняшникова олія *П*; **кӱнайлян йағы** соняшникова олія *Г*; **мӱртӱ йағы** смалець із здохлятини *Г*; **оруч йағы** пісна, рослинна олія *Г*; **сары йағ** вершкове топ-

лене масло *Г*, *К*, *СГ*; **сығыр йаҕы** коров'яче масло *Г*; **тазе/тазы йаҕ** *К/СГ* свіже вершкове масло; **т'ендир йаҕ** рослинна, конопляна олія *К*; **урлух йаҕы** рослинна олія *Г*, *К*; **чигит йаҕы** соняшникова олія *СГ*; ◇ **сенсиҥ беним йӱрек йаҕымы эритэн** ти мене засмучуєш, мучиш *ВН*; **хыз алаҕах ид'итин йӱрегиндэ йаҕ олмаз** у парубка, який має взяти дівчину, душа мліє від переживань *СГ*; **йӱрегиме йаҕ халмады да, эриди** у мене вже не лишилося сил переживати *СК*; **йӱректэ/йӱрегме йаҕ халмайор** моя душа виснажується від болю *СК*; **тапай ӧтӱн йаҕын** знаходить жовчний жир — те, чого так дуже хотіла *СЛ*.

йаҕ II берег, край *ВН*, *П*, *Б*; **бой йаҕға ҷыйыл(ды)лар эпсчиги дэ** усі до одного зібралися вони на березі річки *ВН*; **бойнун о йаҕына** по той бік річки *ВН*; **йаҕына** до нього *О*; **йаҕындан** від нього *О*; *пор.* **йах**.

йаҕ- I (**йаҕай**) іти, падати, литися (дощеві, снігові, градові, променям сонця) *[ВН*, *П]*, *Б-СК*; **йавун чохтан йаҕган** дощ був давно *Б*; **хар йаҕай** іде сніг *Б*; **хар йаҕган** випав сніг *К*; *пор.* **ҷав-**, **йав-**.

йаҕ- II палити *О*; *див.* **йах-**.

йаға 1. край, кінець *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СК*; **а сон йағаларын т'есем бӱльдален** а потім краї обрізаю блюдцем *У*. 2. берег *[ВН*, *СБ]*, *СМ-К*, *СК*; **бой йағасы** берег річки *[ВН]*, *У*; **бой йағасна халис** якраз на березі річки *У*; **дэҥиз йағалары** морське узбережжя *[ВН*, *Б]*; **дэниз йағасна на** березі моря *Г*; **дэрйа йағасы** берег річки *Б*; **дэре йағасы** край яру *Г*; **дэре йағасна** на краю яру *Б*; **папу, т'ечир бизи ӧбӱр йаға** дідусю, перевези мене на той берег *К*; **ӧзен йағасы** берег річки *Г-К*; **су/сув йағасна** на берег, на березі річки *СЛ/У*; **чохрах йағасна** на березі джерела *Б*; **йағадан йез, йағадан, йоллар чамур — болдурус** ти йди краєм: шляхи затягло багном — стомишся *У*; **йағадан т'ез-** ходити краєм, обходити *Г*; **йағаларнен** по краю *К*. 3. бік, узбіччя; **йол йағасна гӧмсӱннер** нехай поховають край дороги *П*; **бир йол йағасна т'ирий отларчеэ** заходить у траву десь на узбіччі дороги *СЛ*. 4. околиця, край; **кӧй йағасна** на околиці села *СЛ*; **шеэрин йағасна** на край міста *СЛ*. 5. комір *ВН*, *СБ*, *НМ*, *О*, *Б*; **шу чобанның йағасы да т'ирли — йувдурур бана** у цього чабана масний комір — змусить мене прати *[ВН]*; **тэрен йаға** глибоке декольте *СБ*. 6. *сл. ім*. край; **окоплар йағасыне сыра-сыра тиздилер** вишикували край окопів *[ВН]*; **йол йағасна** край дороги, при дорозі *[ВН*, *П*, *У]*, *Г*, *СГ*; **йол йағасна т'етэй** виходить на шлях *У*; **мышых ҷыйай печ йағасна сычаннарны** кіт збирає мишей біля печі *У*; **эв йағасына** до хати, під хату *К*; ◇ **т'елий бу адам, хайсы он йыл йӱрдӱ да, дӧрд йағадайы йӱрд'ен** приходить цей чоловік, котрий ходив десять років, бродив по всіх чотирьох сторонах світу *У*; *пор.* **йаха**.

йағай палить, підпалює *СБ-СМ*; *див.* **йах-**.

йағала- 1. йти берегом, краєм *О*, *К*; **йағалап т'ит-** іти краєм, збочувати *К*. 2. хапати за груди, за поли, за комір *О*.

йағалы 1. з берегом, краєм *К*. 2. з коміром *О*.

йағалых придатний на комір *О*.

йағар паливо *ВН*, *НМ*.
йағарлых на паливо *О*.
йағдаш одноліток *О*; *див*. **йашташ**.
йағдыр- поливати дощем, снігом, градом *Г*; **дашлар йағдырый башына** кидає йому на голову каміння градом — люто лає *Г*.
йағдыр- змушувати палити, підпалювати *О*; *див*. **йахтыр-**.
йағла- мастити, підмазувати, задобрювати, давати хабаря, оскоромити *П*, *О*, *Г-СГ*; смажити на олії, жирі *О*.
йағлав сковорода *О*.
йағлан- бути намащеним, змащеним, маститися, вимазуватися в жир, оскоромитися *П*, *О*, *СЛ*, *К*.
йағлы жирний, з маслом, замащений *О*, *Г*, *К*; **йағлы бардах** миска з маслом *К*; **йағлы урба** замащений мастилом одяг *Г*; ◇ **йағлы хуршум** свинцева куля *К*.
йағлых (-ғы) хусточка, хустка *Г*; *пор*. **йавлух**, **йавлых**.
йағмур дощ *[ВН-У]*, *О*, *Г-М*; **йағмур йағ-** іти дощеві *[ВН*, *СБ*, *Б]*, *Г-СК*; **тутту бир йағмур** *СЛ*, *СК*; **чапинка йағмур** злива *Г*, *СГ*; **йағмур стэме — берет′ет стэ** не дощу проси, а врожаю *Г*.
йағмурлу дощовий *СГС*.
йағмурчыхла- мрячити, мжичити, легенько дощити *Г*.
йағсызлат- знежирювати *О*, *К*.
йағсызлых нежирність, пісність *О*, *К*.
йағуди юдей, єврей *[Г]*; **йағуди жэмааты** юдейська громада *[Г]*; *пор*. **йағуду**, **йауди**, **йаһуду**, **йудлу-шерифли**.
йағуду юдей *[М]*; *пор*. **йағуди**, **йауди**, **йаһуду**, **йудлу-шерифли**.
йағыв паливо *О*.
йағыҗы підпалювач *О*.
йағыл- бути підпаленим *О*.
йағылы підпалений *О*.
йағымлы йанах рум'яні щоки *О*.
йағын- припектися, запектися, зарум'янитися *О*.
йад чужак, чужинець *[СЛ]*; **йад ол-** цуратися *[СЛ]*: **ахлы баштан йад олур му?** хіба розумний стане цуратися? *[СЛ]*; *див*. **йат**.
йадэз ключиця, кобилка (парна ключиця птаха) *СБ*, *О*, *Г*, *К*; сниці — скісні розпірки а) між дишлом і переднім мостом воза; б) між розворою і заднім мостом у возі *Г*, *К*; **йадэз чек-** жеребкуватися, розламуючи кобилку: в кого залишиться "лопаточка" (середина кобилки), той переживе й ховатиме партнера *СБ*, *О*, *Г*, *К*.
йаз I літо; **йаз башы** початок літа *СБ*; **йазда** влітку *СБ*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; **йазлар** літні часи *Б*, *К*; **йене т′ельди йазлар** знов настало літо *К*; **йазын боғу — хышын ашы** літній гній — зимовий харч *П*, *СМ*, *Г*, *СГ*, *СК*; **йазы-хышы** взимку й літом, цілий рік *О*.
йаз II (=**йазы**) запис *[СЛ]*; *див*. **йазы**.
йаз- I (**йазай**) 1. писати; **селам йазып йолла-** посилати письмове привітання *СК*. 2. рисувати, малювати *СБ*, *К*; **сурет йаз-** писати портрет *К*; **йазып ал-** записувати, збирати записи *У*, *СК*; ◇ **ни аллах башыма йазған, көзлерим дэ аны көрежек** що бог записав на мою голову, те побачать мої очі *СБЧ*; **барын да башыма йазғанда буну да айахларыма йазған** коли все (що стосується моєї долі) записувалося на мою голову, то оце було записано на мої ноги *СБЧ*.
йаз- II ледь-ледь чого не зробити *[Г]*; **өле йазды** ледь не помер *[Г]*.
йаза кара *О*.
йазала- карати, мучити *О*.

йаздат′и літній *О*, *К*.

йаздыр- давати писати *О*, *У*, *СЛ*, *К*, *СК*; **мен йаздырдым, о да йазды** я попросила її написати, й вона написала *У*; **о сана тўркў ögретир, йаздырыр** він навчить тебе пісень, дасть записати *СК*.

йаздырт- *спон*. *О*, *У*, *К*; **Анна Дмитровнаа бардым, йаздыртым она о тўркўлерни** я пішла до Ганни Дмитрівни, попросила її, щоб вона допомогла записати ті пісні *У*.

йаз-йыла- ридма ридати *СБ*.

йазла- проводити літо, літувати *О*.

йазлав літовище, місце для проведення літа *СГ*.

йазлан- одягатися по-літньому *Г*, *К*.

йазлы літній *СБ*, *К*.

йазлых влітку, на літо, для літа *НБЄ*, *О*, *У*, *К*.

йазма розбавлений хатих *ВН*, *СМ*, *К*.

йазман сулія, фляга *О*; *пор*. **асман, йасман**.

йазмах рукопис, писання *СБФ*.

йазу запис *СБ*, *[Кб.]*; *пор*. **йазув, йазы**.

йазув запис, напис, писання *НБЄ*, *СБФ*, *БТ*; *пор*. **йазу, йазы**.

йазувжу писар, письменник *СБФ*; *пор*. **йазыжы**.

йазувлу написаний, з написом, який має запис, напис *СБ*, *СМ-У*, *[Г]*, *К*, *[Кб.]*.

йазулу написаний *СБ*; **йазулу сурат** мальоване, писане, вродливе обличчя *СБ*.

йазы 1. напис, запис, лист, записка *П*, *О*, *Б*, *Г-К*, *СК*; **хара йазылар** чорні письмена *ВН*; **баш йазысы** присуд долі *СМ*, *Г*; **башым йазысы** призначена мені доля *Г*, *СГ*; **эпчии дэ башым йазысы, бу да не мараз?** усе дочиста призначено мені долею, а це що за болячка? *Г*; **бир мектуп-йазы йазды** він написав листа *СК*. 2. грамота, письмо, писемність *К*, *СК*; **йазы бильсем, селам йазып йоллар эдим** якби я знав грамоту, я написав би й послав тобі привітання *СК*; *пор*. **йазу, йазув, йазы**.

йазыжы писар *О*, *Г*, *К*, *СГ*; *пор*. **йазувжу**.

йазыжылых писарство *О*, *К*.

йазыл- (**йазлый**) бути записаним, написаним, писатися, записуватися, розписуватися; **йазылийляр сколяга** записуються до школи *СБ*; **не вахта бала доғай, о вахта йазлый маңнайына т′ечинишлиги** як дитина народжується, то їй на лобі записується її доля *Б*; **йазылмаз** який не можна описати *О*, *К*; **йазылмыш сўрет** писане, вродливе обличчя *Г*, *СЛ*, *СК*.

йазылы записаний, написаний *О*, *У-К*, *СК*; **йазылы сурет** виписане, гарне, вродливе обличчя *К*.

йазылых письменність *К*.

йазысыз без напису *К*; неписьменний *О*, *К*.

йазын улітку *П*, *СМ*, *Г*, *СГ*, *СК*.

йазых (**йазыгы, йазыы**) 1. жаль, шкода, недолік, жалюгідний *СБ*, *ВН*, *Б-СГ*; **йазых** жаль, шкода *СБ*; **йазых олур керата** *СБ*, **йазых болур т′ерата** *У* жаль буде скакуна; **йазых кишид′е** шкода людини *НМ*; **ҷаныныза йазыхтыр** шкода вас *М*; **йазыхлар бана** жаль мене *У*; **мисафир йазыы йохтур** гість винним не буває *СЛ*. 2. гріх *О*, *К*.

йазыхла- 1. шкодувати *ВН*. 2. грішити *О*, *К*.

йазыхлан- зжалитися, змилуватися, помилувати, пощадити *О*, *К*.

йазыхлы грішний *О*, *К*.

йазыхлых 1. жалість, співчуття, жалощі *О*, *К*. 2. грішність *О*, *К*.
йазыхсыз безгрішний, невинний *О*, *К*.
йазыхсызлых безгрішність, невинність *О*, *К*.
йазыхсын- жаліти, шкодувати дати, жалкувати, шкодувати, розкаюватися *П*, *СМ*, *У*, *К*; співчувати *СК*; **кератха йазыхсыный т′ечмед′е буна** шкодує рисака перепливти до неї *У*.
йазы-хышы *див.* **йаз**.
йазыш почерк, стиль *О*, *К*.
йазыш- листуватися *О*, *К*.
йазыштыр- *К*.
йай 1. лук (стріляти) *Г*, *СК*; **йайын хуруп охун доғру атарсын** направивши лука, ти влучно стріляєш *Г*; **д′ечти белимдэн ох-йайлар** мене в поперек поранено стрілою *СК*. 2. смичок; **бир йайымы чекейим назлы йареме** граю-но я (потягну смичком) для моєї ніжної коханої *СК*; **йай саз** смичковий саз *СК*.
йай- розстеляти, розвішувати, стелити *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **анем, бениm йўзйавлуғму йув-сана, йувуп-йувуп гўль далына йай-сана** мамо, випери-но мого рушника, випери й повісь на трояндовий кущ *[Г]*; **ханетлерин йайып-йайхап** розпростерши крила *СК*.
йайан піший, пішки *Г*, *М*; **йайан т′ит-** іти пішки *СК*.
йайдыр- стелити, розстеляти, розкладати, розвішувати *СМ*, *Б*, *Г-К*; **йайу йайдыр-** розстеляти верети, доріжки *Г*; **ёртў йайдыр-** стелити скатерть *НКД*; **спаплары йайдыр-** розвішувати білизну *Г*; **чамур йайдыр-** розкладати глину для замішування *Г*.
йайим варяниця, кружальце тіста для чебурека, пиріжка тощо *У*; **йайимлерни ачханда** розкачуючи коржі *У*; *пор.* **йайым**.
йайимле- розкачувати тісто *У*.
йайла літнє пасовисько *[Г]*.
йайра- розпускати віти *Г*; **йайрасын будахлары** хай розпустяться її гілки *СГ*, *СК*.
йайу верета, дерюга, доріжка, підстилка, рядно, покривало *ВН*, *СБ*, *П*, *Г-К*; **йайу йай-** *СЛ*, **йайу тарт-** *СБ* стелити верети; **йайу тох-** ткати верети, дерюги *К*; **йайу хах-** вибивати, витрушувати верети, доріжки *Г*, *К*; *пор.* **ждайу**, **ждайў**, **йайўв**.
йайуҗыгаз веретка, дерюжка, килимок, підстилка, доріжка *Г*.
йайўв сукно *СБ*; **йайўвдэн шалвар йасайляр** із сукна роблять штани *СБ*; *пор.* **ждайу**, **ждайў**, **йайу**.
йайха- мити, обмивати, полоскати *[Г]*, *СГ*, *СК*; *пор.* **йалха-**.
йайы (=**йалы**) берег *[К]*.
йайыл- стелитися, розстелятися, розлягатися, бути розісланим *СБ*, *БТ*, *Г*; **йайылган халган сыгыр бох т′ибик** розлігся, як коров'ячий кізяк *Г*; **су т′ельген, йайылган, ёзен дэниз олган** надійшла вода, розлилася, річка перетворилася на море *К*.
йайым веретка, дерюжка, підстилка *К*; серветка *У*; варяниця, плескач, кружальце тіста для чебурека, коржа, пиріжка тощо *У*, *Г*; **йайым ач-** розкачувати варяниці *У*; **йайым ёрплести** круглі веретки *К*; *пор.* **йайим**.
йакышмайан негідний, непорядний *[Г]*.
йакышыклы привабливий, пристойний, приязний *[М]*.
йал I грива; холка *СБ*, *О*, *СГ*; *пор.* **йалын**.
йал II відпочинок, перепочинок *СБ-У*, *К*, *СГ*, *СК*; **йал ал-/эт-** відпочивати *СБ-У*, *К*, *СГ*, *СК*.
йал III наймання *СБ*, *О*.

йала- лизати, облизувати, вилизувати; **йалап ал-** злизувати *СГ*.
йалав лизання, облизування *О*, *К*.
йалавух облизування *СБФ*, *К*; який лижеться, підлизується, лизун, підлиза *К*.
йалал- бути облизуваним *О*, *К*.
йаламбаш простоволосий *НБЄ*.
йалан I голий, босий; **йалан айах** босий, босоногий, босоніж; **йалан баш** а) з непокритою головою; б) дурень *К*; **йалан хылыч** оголена шабля *Г*.
йалан II брехня, наклеп, омана, ошука; **сӧзиме йаланы йох** у моїх словах брехні немає *СБЧ*; **йалан айт-** брехати *П*; **йалан айтмаға бет тʼерек** щоб брехати, треба мати належне обличчя *СБФ*; **йалан айтыйсы** брешеш *К*; **йалан айттыр-** змушувати брехати, підбріхувати *О*, *К*; **йалан айтыш-** забрехатися *О*; **йалан дӱня** брехливий світ *П*; **йалан сӧле-** брехати, перебріхувати *Г-СК*; **мане йалан сӧлесе** якщо перебреше частушку *К*; **йаланның йолы хысха** у брехні шлях короткий *СБА*.
йалан- облизуватися, злизуватися, підлизуватися, бути злизаним *О*, *Г*, *К*.
йаланбашлан- відкрити голову, зняти головний убір *О*, *К*.
йаланбашландыр- *спон*. *К*.
йаланбашлат- спонукати зняти головний убір *О*, *К*.
йаландаш співучасник у брехні *У*.
йаланҗи брехун *СБ*, *Б*, *СЛ*, *СГ*; **йаланҗиниң йолу коп/хыса** у брехуна шляхів багато *СБЧ* / дорога коротка *СЛ*, *СГ*; **доғру сӧлеэн адама йаланҗи йынанмай** брехун не вірить людині, котра каже правду *СЛ*; **йаланҗинин шаады/шааты сыдырғы да йанна** свідок у брехуна завжди поряд *СЛ*, *СК* / *СГ*.
йаланҗы брехун; **йаланҗының ӱйӱ да йанса, инанмазлар** якщо в брехуна навіть хата згорить, не повірять *СБФ*.
йаланҗылых брехня, брехливість, ошуканство *О*, *К*.
йаланлы брехливий, оманливий *СБФ*, *О*.
йаланлых брехливість, оманливість *СБФ*, *О*.
йалан-малан суцільна брехня *СЛ*.
йаланны брехливий, оманливий *К*.
йаланных брехливість, оманливість *К*.
йалат- 1. змусити лизати *О*, *К*. 2. кидати, ударяти плазом *Г-СГ*; **нас йалата верди хамчийи ата** як уперіщить коня нагайкою *Г*; **йалат-са йере харшы** ану гепни його об землю *Г*.
йалах (-ғы) 1. корито для водопою, напувалка, поїлка *П*, *СМ*, *У*, *К*; годівниця *К*. 2. тріщина на губах *О*.
йалахлан- підлизуватися, ластитися, лащитися *СБ*.
йалаш- *сп.-вз. О*, *К*.
йалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
йалбар- благати, просити, молитися *ВН-У*; **аллахка йалбар-** молитися богові, звертатися з благанням до бога *СБФ*; **йалбардлар бизге** благали нас *ВН*; **маңа йалбарды** він благав мене *У*; *пор*. **йалвар-**.
йалбармах благання, молитва *СБФ*.
йалбарт- *спон*. *О*.
йалбарыв благання *О*.
йалвар- благати, просити, молитися *Г-СК*; **сана йалварайых** ми благаємо тебе *СЛ*; *пор*. **йалвар-**.
йалварт- *спон*. *К*.
йалварттыр- *спон*. *К*.
йалварыҗы благальник, прохач, клопотальник, хто молиться *К*.
йалға- доточувати, продовжувати, приєднувати *О*.

йалғавлы скріплений, зв'язаний, подовжений *О*.
йалғал- з'єднуватися, дов'язуватися *О*.
йалғала- дов'язувати, доточувати, продовжувати, приєднувати *О*.
йалғалат- *спон*. *О*.
йалған- бути приєднаним, доточеним *СБ*, *О*.
йалғат- дов'язувати, приєднувати, доточувати *О*.
йалғаш- з'єднуватися, сточуватися, доточуватися послідовно одне за другим *О*.
йалғаштыр- сточувати *О*.
йалда- плавати, плисти; **ай сув сне йалдай** місяць плаває на воді *СМ*.
йалдавух плаваючий, плавучий *СБ*, *О*, *К*; поплавець *СМ*.
йалдан- пливти *НБЄ*.
йалдат- пускати плавати *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*.
йалдыз позолота *О*, *[Г]*; **йалдыз эттир-** дати позолотити *[Г]*.
йалдызла- золотити, позолочувати *О*.
йалдызлы позолочений *О*, *[Г]*.
йалман- облизуватися, підлизуватися *СБ*, *О*, *БТ*, *К*; **йалмандың, чийхаймахка батхан мышых тʹибик** ти облизався, як кіт, що вліз у сметану *СБЧ*.
йалмат- змусити облизатися *О*, *К*.
йалмахчы підлиза *К*.
йалнайах босоногий *СБФ*; *див*. **айах, йалан**.
йалныз сам, один *У*, *М*, *СК*; *пор*. **йалыныз, йангыз, йанғыз, йаңгыз, йаңғыз**.
йалныш помилка *Г*, *СК*; **йалныш йаз-** писати з помилками *Г*; *пор*. **йанлыш, йанныш, йаңлыш, йаңныш**.
йалпай- сплющуватися, ставати плоским, плескатим *СБ*.
йалпайт- сплющувати *СБ*.
йалпат- розплющувати *О*, *К*.
йалпах плоский, плаский, плескатий, плискатий, приплющений *СБ*, *НМ*, *Г*, *К*, *СГ*; **йалпах соз-** розтягати плескачем, коржем *СГ*.
йалпахла- розплющувати *О*, *К*.
йалпахлан- сплющуватися *К*.
йалпахландыр- сплющувати *К*.
йалпахланыл- сплющуватися *К*.
йалпахланылт- сплющувати *К*.
йалпахлат- сплющувати *К*.
йалпаш- гепнутися, розвалитися (про будівлю) *К*.
йалта річка *У*; потік, ручай *БТ*; берег *СЛ*.
Йалта *селище* Ялта *К*.
йалталы мешканець Ялти *К*.
йалтан- запобігати, підлещуватися, догоджати *О*.
йалтанӈы догідник, підлесник, підлиза, ласкавий *О*.
йалтах лестощі, підлабузник, ласкавий *О*, *К*.
йалтахлан- лащитися, підлещуватися, лестити, підлизуватися, підлабузнюватися *Б*, *О*, *К*.
йалтахландыр- *спон*. *К*.
йалтахлаш- *сп.-вз*. ластитися *О*, *К*.
йалтахлых лестощі, підлабузництво *О*, *К*.
йалтахташ валун *СЛ*.
йалтахчы підлиза, підлабузник *Б*.
йалт-йулт *насл*. *блиску О*, *К*; **йалт-йулт эт-** блищати, виблискувати, блискотати *К*.
йалтра- блищати, виблискувати *СБ*, *П*, *Б*, *М*; *пор*. **йылтра-, йылтыра-**.
йалтрат- робити блискучим, полірувати *СБ*.
йалтыр-йалтыр *насл*. *блиску*, *сяйва СБ*, *Г*; **йалтыр-йалтыр йалтыра-** яскраво виблискувати *СБ*; **күнеш йалтыр-йалтыр доғду** зійшло яскраве сонце *Г*.
йалтыра- виблискувати *СК*; **ӱстӱ йалтырай, тӱбӱ халтырай** звер-

ху блищить, а під сподом тремтить *СБЧ*.

йалха- обмивати *[СБ]*; **бен бурада ӧлер (ӧлӳр) исем, т′им йалхар бени?** якщо я помру тут, хто обмиє мене? *[СБ]*; *див*. **йайха-**.

йалхын кроква *Б*.

йалчи/йалчы наймит, найманець, слуга *СБ*; пастух *СБФ*; **йалчы йӳр-** наймитувати *СБ*.

йалы берег *Б*, *Г-СГ*, *СК*.

Йалы *див.* **Хуру Йалы**.

йалын I полум'я *СБ*, *СМ*, *У-СГ*; блискавка, гроза *СБФ*, *СМ*; **йалын бле йан-** палати полум'ям *СМ*.

йалын II грива *СБ-СМ*, *БТ*, *К*; *пор*. **йал** I.

йалынла- пломеніти, палати *О*.

йалынлан- палахкотіти, палати *О*.

йалынландыр- *спон. О*.

йалынлат- розпалювати, роздувати полум'я *О*.

йалынлы I полум'яний *О*.

йалынлы II із гривою *О*.

йалынлых полум'яність, палкість *О*.

йалыннан- палахкотіти, палати *К*.

йалыннандыр- *спон. К*.

йалыннат- роздувати полум'я *К*.

йалынны I полум'яний *К*.

йалынны I із гривою *К*.

йалыныз сам, самотній, на самоті *М*, *СК*; *пор*. **йалныз**, **йангыз**, **йанғыз**, **йаңгыз**, **йаңғыз**.

йама латка *К*, *СГ*; *пор*. **йамав**.

йама- латати *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*, штопати, зашивати *СБФ*, *К*.

йамав латка *СБ*, *СМ*, *Б*; латання *СБФ*; заштопане місце *О*; *пор*. **йама**.

йамавӂы латальник, штопальник *О*.

йамавӂылых латальництво, штопальництво *О*.

йамавлу латаний *СБ*, *СМ*; **йамавлу урба** латана сорочка, сукня *СБ*, *СМ*, *Б*; **йамавлу урба тэз йыртылий** латана сорочка рветься швидко *СБЧ*.

йамавлых тканина для латки *О*.

йамажы латальник, штопальник *К*.

йамал- лататися, штопатися *НБЄ*, *О*, *К*.

йамаллых гнів, лють *НБЄ*; *див*. **йаман**.

йамалы латаний, штопаний *СЛ*, *К*, *СГ*.

йамалых тканина для латки, матеріал для штопання *К*.

йаман поганий, злий, недобрий, зло, чвара, склока; **йаман ава** погана погода *СБ*; **йаман йисан** погана людина *СБЧ*; **йаман йит** злий пес *СБА*; **йаман көпек не ашар, не ашатыр** злий пес ні сам не їсть, ні іншим не дає *СГ*; **йаман кӳчӳк** злий пес *СБЧ*; **йаман тиль** злий, лихий язик *СБ*, *Б*; **йаман тиль шапара т′есий** злий язик ріже скло *СБЧ*; **йаман лаф** погане слово *НМ*; **севдаң бек йаман** кохання до тебе завдає багато мук *У*; **йамандан йаманы бар** буває й гірше *СБФ*; **йаман клукша ӧзиниң/ӧзӳ чипчелерин да такилей** погана квочка клює й власних курчат *СБЧ* /*СБА*; **йаман фит′ирли киши — авзуна йит тиши** зловмисна людина — в роті собачі зуби *СБЧ*.

йаманӂы нелагідний, незлагідний, невжиточний, склочник, сварливець, наклепник *О*, *К*.

йаманӂылых чвара, погані стосунки *О*, *К*.

йаманкай поганий *СБ*.

йаманла- ганити, ганьбити, обмовляти, зводити наклеп *ВН-СМ*.

йаманлан- злитися, гніватися, сердитися, ганитися, ганьбитися, бути оббріханим *СБ*, *О*, *К*.

йаманлат- злити, гнівати, сердити *СБ*, *О*, *К*.

йаманлаш- ставати злим, поганим, злитися один на одного, ворогувати, ганьбити один одного *О*.

йаманлаштыр- сварити між собою *О*.

йаманлы поганий, зловмисний *О*.

йаманлых (-ғы) зло, поганий вчинок, злість, шкода, погана властивість, наклеп *СБ-СМ*; **нас коп сениң йаманлығың** як багато в тобі зла *СБФ*.

йаманна- ганити *Б*, *У*, *К*; **башлады т'елин йаманнамаға** вона почала ганити свою невістку *У*.

йаманнан- злитися, гніватися, сердитися, ганитися, ганьбитися, бути оббріханим *К*.

йаманнат- злити, гнівити, сердити *К*.

йаманнаш- *сп.-вз*. *К*.

йаманнаштыр- *спон*. *К*.

йаманны поганий, зловмисний *К*.

йаманных зло *Г*, *К*; **йаманныхтан айт-** говорити зле *Б*.

йамансыз незлий, незлостивий, незлобивий *О*, *К*.

йамансызлых незлостивий, який не пам'ятає зла, зичливий, прихильний *О*, *К*.

йамат- змусити латати, штопати *О*, *К*.

йамбаш кульша, верхня частина стегна, сідниця *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *СГС*; таз, тазовий *О*; **йамбаштан алыш ур-**, **йамбаштан ат-** кидати через стегно *Г*; *пор*. **йанбаш**.

йамбе на боці *СЛ*; **дэмир хайыш йамбе йатыр** залізний ремінь лежить на боку — *загадка про ножиці СЛ*; *пор*. **йан**; **бе**.

Йамбур *прізв*.; *див*. **гамбур**, **ғамбур**, **ғанбур**.

йампа- сплющувати *О*.

йампах сплющений, розплющений *О*.

йампи розвалений, трухлявий *К*; **йампи эв** гнила, розвалена хата *К*.

йампых стоптаний *О*.

йан 1. бік, сторона, край; **анам йандан** з боку моєї матері *СЛ*; **анамдан йаны папу/хартана** мій дід/бабуся по матері *НБЄ*; **баба йандан** з батькового боку, по батькові *СЛ*; **не йаның ағырмай, о йаныңа йат** який бік у тебе не болить, на той бік і лягай *СЛ*; **эм т'елин дэ йаны, эм т'ийев дэ йаны** і сторона нареченої, і женихова сторона *Б*; **хыз да йандан йенд'елер** старші невістки з боку дівчини *СЛ*; **бар йанда** скрізь, в усіх краях *СБФ*; **бир йан хойма картозун** не носи картуза набакир *У*; **бир йаны — дағ** по один бік — ліс *К*; **этлери бир йанна, хамуру да бир йанна** м'ясо з вареників окремо, варяниці окремо *Б*; **бир йанына севиндилер ве бир йанына хекмет этэрлер иди** з одного боку, вони раділи, а з другого — дивувалися *[Кб.]*; **не йандан** звідки *О*; **архадан о йана т'итти** поїхав на той бік гори *Г*; **о йаннара** в тих краях *Г*; **о йана айляныйляр, бийана айляныйляр** звертаються туди, звертаються сюди *Г*; **о йана бийана/бйана** *К/СГ*, **о йанна бийанна** *У* туди-сюди; **о йандан** з того боку *СГ*; **özен о йандан** з того боку річки *К*; **бири тарамаан о йандан, бири бийандан** один з того боку яру, другий з цього боку *Г*; **оң йан** лице, правий бік *СМ*; **тэрс йан** зворот *СМ*; **у йана** туди *СБ*; **бар у йанда** піди туди *СБ*; **эр бир йанын тўзетий** поправляє зусібіч *СМ*. 2. *сл. ім.* поряд, біля, у, до, від; **йан(ы)ма**

біля мене, до мене; **йарым чувал ашуғум бар эди меним йаныма** у мене було півчувала бабок *СБ*; **шаатым йанма** свідок біля мене *П*; **йаныма отруй** живе зі мною *Б*; **бизим йанымызға** до нас *ВН*; **йанымызға сойайляр** заріжуть перед нами *ВН*; **йан(ы)на** біля нього, до нього; **йол йанына** при дорозі, край шляху *СБ*; **хайсы хызыың йанна** у якої з дочок *СБ*; **барды йанна** підійшов до нього *ВН*; **бабамын йанна отур-** жити з батьками *П*; **дэңиз йанна отурду** він сидів біля моря *П*; **йанна туруй хайых** біля нього стоїть човен *СМ*; **т′етэй өзү йанна** іде своєю дорогою *СМ*; **шааты да йанна** і свідок при ньому *СМ*; **йанына алып т′етме** до нього не підходь *У*; **көпеклерини алый йанна** бере з собою своїх собак *Г*; **варий көпүр йанна** підходить до мосту *СГ*; **сарпелер йанна** біля скирт *К*; **эв йанна** до хати, в бік хати *СГ*; **хапуун йанна** біля воріт *СК*; **босағанын йанында көше бир сандух бар** у кутку біля порогу якась скриня *СМ*; **хуйунун йанында** біля колодязя *[Г]*; **оон эв йанындан т′етий дэ, йырлап т′етийлер она түркү** ідучи повз її хату, співають їй пісень *У*; **йаныңа йендең йохтур** невістки твоєї в тебе немає *У*; **йа бу оланы нечү йүрүтүйсү йанынызa?** а навіщо тягаєш за собою цього хлопця? *Г*; ◇ **йан ол-** спостерігати *[Г]*; **эр көренлер йан олур** усі, хто побачать, спостерігатимуть *[Г]*; **дүльбер, бахчиңе варайдым, бойуңа эр йан олайдым** красуне, я хотів би піти до твого саду, роздивитися, яка ти *Кам*.

йан- (**йанай**) 1. горіти, палати, запалюватися; **йанған үй** натоплена хата *ВН*; **йансын** щоб він згорів ну його *СБ*, *СК*; **күне харшы йан-** засмагати на сонці *К*; **йансын да күль олсун** щоб він спопелів *Г*; **йан да хал** щоб ти згорів *СБ*; **туташып йан** щоб ти згорів *Б*; **йанып бит-** догоряти *БТ*. 2. бути збудженим; жаліти, співчувати; бути засмученим, переживати, страждати; **энди өльмед′е да йанмам** тепер я вже не переживаю, що помру *У*; **йаға йанмайым, адама йанайым** переживаю я не за смалець, а за людину *Г*; **мен йанайым бу шийе** я шкодую з приводу цього *К*; **мен йанайым бу шийдэн** це мене бентежить *К*. 3. прагнути, чути спрагу *О*; **мен йандым** відчуваю спрагу *К*; **йанды пишти** запалився від ходи, спеки *СГ*, *СК*; **сен д′езейси йанып пишип көйлердэ** ти, як запалений, ходиш селами *СГ*; ◇ **ичим от тарзы йанай** я дуже шкодую *СБЧ*; **ҷаным йанды ондан** я зненавидів його *К*; **ҷаным йанды: т′ерекмей о маңа** душа моя змучилася: не потрібен він мені *Б*; **йанды йаш йүречигим** я змучився — згоріло моє юне серденько *ВН*; **йандым хаврулдум** змучився *Б*.

йана новий *СМ*; **йанадан** знову *СМ*.

йанаҷығаз щічка *К*; *див*. **йанах**.

йанаҷых щічка *К*; *див*. **йанах**.

Йанатол *прізв*.

йанах (-ғы) щока, вилиця, верхня щелепа; сережки у півня *К*; **йанахлары халтрай** щоки в нього тремтять *Б*.

йанахлы зі щоками; **ал йанахлы бийаз хызлар** рум'янощокі біляві дівчата *М*; **нар йанахлы** з рум'яними/гранатовими щоками *ВН*; **хызыл йанахлы** червонощокий *ВН*; **хырмызы йанах-**

лы алма червонобоке яблуко *СК*.

Йаначӧль *прізв*.

йаначых (-ғы) щічка *Б*.

йанаш 1. близький, близька людина, ближній *СБ-Б*; **хайда той — анда сой, хайда ҷанаш — анда йанаш** де весілля — там родич, де поминки — там приятель *СБА*. 2. рант (*пор*. **йаныша**) *СБ*.

йанаш- наближатися, підходити, приходити, присуватися, підсуватися, причалювати, бути поряд, показувати близькість *ВН*, *СБ-У*, *К*, *СГ*; **йанашый ашама** сідає їсти *П*.

йаныша 1. бік, сторона, бокова частина, пола; **бур(у)нун йанашасы** бокова частина носа *НМ*, *К*. 2. суміжний, сусідній, прилеглий, близький; **йаныша кӧйдэн** з сусіднього села *У*. 3. збоку, поблизу, поряд, близько; **йаныша д′ель-** підходити *СК*; **эт′и хыз отруйляр йаныша-йаныша** живуть поряд двоє дівчат *У*; **йанашаға** поряд *Б*; **шаха-шаха, хурйуғу йанашаға** жарти-жарти, а хвіст набік *СБЧ*; **йанашаға/йанашаа мыхла-** прибивати горизонтально *У*/*К*; **севий йанашаға тохтап лафетмед′е** любить зупинитися поряд поговорити *СМ*; **йанашама** поряд зі мною *БТ*; **йанашадан** збоку *ВН-П*, *Б*, *СК*; **йанашадан вар-** підходити збоку *СК*; **йанашадан бит тишлемесе, хашынмай киши** *СМ*, **йанашандан бит тишлемесе, хырлы бир хашынмас** якщо якась воша збоку тебе не вкусить, не дуже розчешешся *СБЧ*; **йанашас(ы)на** поряд із чим, біля, збоку *СБ*, *Б*, *О*, *К*, *СГ*.

йанашала- рухатися поряд, уздовж; **йанашалап** понад, поряд, поблизу *ВН*, *У*, *Г*, *К*; **йанашалап Юзовкадан т′етэр эдик** ми йшли понад Юзівкою *ВН*; **йанашалап мыхла-** прибивати горизонтально, вздовж *У*, *К*.

йанашма близький, приятель *[Г]*; **манастире йанашма иди** був близьким до монастиря *[Г]*.

йанаштыр- наближати, підводити, приводити, присувати, підганяти, влучати *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*, *СГ*, *СК*; **йанаштырсын шу хайығы, минсин анем ӱстӱне** нехай він піджене цього човна, щоб моя мати сіла на нього *[СК]*.

йанаштырыл- бути наближуваним *О*, *К*.

йанбаш кульша *ВН*, стегно, бік *НКД*; таз, тазовий *О*; *пор*. **йамбаш**.

йанбаштан знову *О*, *К*.

йангыз сам, один, самотній *ВН*, *Б*, *У*, *СЛ*, *К*, *СК*; **булар эт′и ҷан бир ат ӱсне — йангыз бир ат ӱстӱне душманы** ці двоє на одному коні, а їхній ворог — сам на коні *Б*; **йангыз йат-** лежати самому *СК*; **йангыз хал-** лишатися самому *Б*; **мен йангыз халдым** я залишився сам *ВН*; **сен т′етэс — мен халаҷағым йангыз** якщо ти підеш — я лишуся сама *Б*; *пор*. **йалныз, йалыныз, йанғыз, йаңгыз, йаңғыз**.

йангызлых самотність *К*.

йанған пожежа *СЛ*.

йанғыз сам *Г-К*; *пор*. **йалныз, йалыныз, йангыз, йаңгыз, йаңғыз**.

йанғын пожежа *Г-К*.

йандыр- запалювати, підпалювати, розпалювати *СБ*, *БТ*, *К*; ударити, ушкварити, садонути, уперіщити *СМ*, *К*; випити, врізати, вмазати *Б*, *Г*; примусити страждати *СЛ*; **кӱн йандырый** сонце пече *П*.

йандырыл- бути запаленим *О*, *К*.

йане I *ств. частка* так, звичайно *О*; *пор*. **йани, йаны** II.

йане II *спол.* тобто *[Г, М]*.
йанем: **эй, йанем, йанем** (?) *СГ*.
йани *ств. частка* так *ВН*, *СБ*, *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; *пор.* **йане** I, **йаны** II.
йан-йана поряд, один біля другого *СЛ*, *СГ*; **т′итэр эдик йан-йана** ми йшли поруч *СГ*.
йанлы: **бир йанлы** односторонній, однобокий *О*.
йанлыш помилка *[ВН]*; *пор.* **йалныш**, **йанныш**, **йаңлыш**, **йаңныш**.
йанмыш пожежа, полум'я *У*.
йанна- озиратися *БТ*.
йанны: **бир йанны** односторонній, однобокий *К*.
йанныш помилка *Г-К*; **йанныш дўшмединиз бырайа** ви потрапили сюди не помилково *[СЛ]*; *пор.* **йалныш**, **йанлыш**, **йаңлыш**, **йаңныш**.
йаннышлых помилка, помилковість, хибність *СЛ*, *СГ*; **йаннышлыхне дэг-** зачепити мимохіть, помилково *СЛ*.
йанныш-маннып суцільні помилки *СЛ*.
йаннышын хибно, помилково, мимоволі, ненароком *К*.
Йансала Велика Новосілка *БТ*; *пор.* **Йаңы Сала**.
йансалалы мешканець Великої Новосілки *БТ*.
йантай- схилятися набік, прилягати, напівлягати *П*, *О*, *СЛ*, *К*; **йантайый, йухлай халый** прилягає набік і засинає *П*.
йантайт- *спон. О*, *К*.
йантых печений пиріг, пиріжок *ВН*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; чебурек *СБ*, *П*, *НКД*; *пор.* **чырлама**, **чырчыр**.
йаны I новий, свіжий *П*, *НМ*, *СЛ-СГС*; знову *НМ*; **йаны ай** молодий місяць, молодик *К*; **йаны тобан** свіжа солома *П*; **йаны эве салхын су** холодна вода в новій хаті *СЛ*; **йаны да** а також *К*; **йаныдан** знову *НМ*, *К*; *пор.* **йаңи**, **йаңы**, **йени**.
йаны II *ств. частка* так *Г*, *СГ*, *СК*; *пор.* **йане** I, **йани**.
йаныжа доволі новий *К*.
Йаны Камара Нова Камара — Новий Комар *К*.
йаныкамаралы мешканець Нової Камари — Нового Комара *К*.
йаныл- помилятися *СЛ*, *К*.
йанылан- поновлюватися *К*.
йаныландыр- поновлювати *К*.
йанылат- поновлювати *К*.
йанылдыр- вводити в оману, дурити *К*.
йанылых новина, новизна, новація, обнова *К*.
йанылыш- помилятися *К*.
йаналыштыр- вводити в оману, змушувати помилятися *К*.
йанылыштырыл- бути ошуканим, введеним в оману *К*.
йанындат′и прилеглий, сусідній, суміжний *О*, *К*.
Йаны Т′ерменчик Новий Керменчик — Новомлинівка *К*.
йаныт′ерменчикли мешканець Нового Керменчика, новомлинівець *К*.
йаных (**-ғы**) 1. пожежа *Б*, *К*. 2. жар, температура *Г-СГС*. 3. спалений, горілий *ВН*, *О*, *БТ*, *К*. 4. переживання, страждання, печаль, горе *СБ*, *СМ*, *БТ*, *Г-СГ*; **йаных чох** багато переживань *У*, *К*; **йаных кӧр-** зазнавати переживань *Г*; **йӱрек йаныҕы** страждання, переживання *[Кб.]*; **абу апалары да... тӱшей ичне йаных**: **нед′е бизни бед′енмей?** а її старші сестри обурюються: чому ми йому не подобаємося? *Б*; ◇ **йаных сӧндӱр-** гасити пожежу, заспокоювати *К*.
йаныхла- журитися, переживати, горювати *СГС*; **онун ардна йаныхла-** журитися по ньому *СГС*.

йаныхлы печальний, сумний, смутний, співчутливий, дбайливий *О*, *СГС*; гарячий, запальний, нервовий, швидкий *К*.

йаныхлых 1. згарище, попелище *О*, *К*. 2. печальний, сумний, зажурений *БТ*.

йаныштыр- змушувати помилятися, вводити в оману *К*.

йанышыл- помилятися *К*; **йанышлый** він помиляється *К*.

йанышылдыр- змушувати помилятися, вводити в оману *К*.

йаңгыз сам, один, самотній, самітний *ВН*, *СБ*, *О*; **йаңгыз хысайахлы** самотня жінка *У*; **артымыздан атлы да хувар, сени бендэн айырырлар, йаңгыз чӧле ағлеп халырым** за нами поженуться вершники, вони розлучать тебе зі мною, і я лишуся, плачучи, одна у полі *[СБ]*; *пор*. **йалныз**, **йалыныз**, **йангыз**, **йанғыз**, **йаңгыз**.

йаңгызла- почувати себе самотнім, беззахисним *О*.

йаңгызлан- ставати самотнім *О*.

йаңгызлат- робити самотнім *О*.

йаңгызлых самотність, усамітнення *О*.

йаңгызсыра- почувати себе самотнім, журитися на самоті *О*.

йаңгызсырат- *спон*. *О*.

йаңғыз сам, один *СМ*; *пор*. **йалныз**, **йалыныз**, **йангыз**, **йанғыз**, **йаңгыз**.

йаңи новий *СБ*; **меним тахым урба йаңи** увесь мій одяг новий *НБЄ*; *пор*. **йаны**, **йаңы**, **йени**.

йаңидэн знову *СБ*.

йаңлыш помилка *НБЄ*, *СМ*; **йаңлыш йаз-** писати з помилками *ВН*; *пор*. **йалныш**, **йанльыш**, **йанныш**, **йаңныш**.

йаңлыш- помилятися *СБ*.

йаңлышлат- робити з помилками, наробити помилок *СМ*.

йаңлышлых помилковість *НБЄ*.

йаңлышмах помилка, похибка *СБФ*.

йаңлышт- змушувати помилятися, обдурювати *СБФ*.

йаңныш помилка, помилковий *БТ*, *К*; **йаңныш йаз-** писати з помилками *Б*; *пор*. **йалныш**, **йанлыш**, **йанныш**, **йаңлыш**.

йаңы новий, молодий, свіжий *ВН*, *СБ-Б*; знову *СБФ*; **йаңы ай** молодий місяць *СМ*; **Йаңы йыл хутлу босун** з Новим роком *СБ*; **Йаңы йыллы селам** привітання з Новим роком *НМ*; **йаңы киши** нова людина *СБ*; **йаңы сибирт′и тэмиз сибирий** нова мітла чисто мете *СБЧ*; **йаңы т′елин** молода, наречена, молода невістка *НБЄ*; **йаңы т′ийев** молодий, наречений, жених, молодий зять *НБЄ*; **йаңы ший** нова річ *СМ*; **наадар даан алажахсы бу шийлерни? йохсам йаңыларны хош чаптыражахсы ны?** скільки ще нових речей ти купуватимеш? хіба пускатимеш обнови наввипередки? *СБЧ*; **йаңыдан** знову *О*; *пор*. **йаны**, **йаңи**, **йени**.

йаңыжа доволі новий *О*.

Йаңы кӧй Новобешеве *НБЄ*.

йаңыл- (**йаңлый**) помилятися, хибувати *СМ*, *БТ*, *У*, *СЛ*.

йаңыла- обновляти *О*.

йаңылан- обновлятися *О*.

йаңылат- обновлювати *О*.

йаңылаш- обновлюватися *О*.

йаңылдыр- вводити в оману, збивати з пантелику, заплутувати *О*.

йаңылдырт- *спон*. *О*.

йаңылт- *спон*. *О*.

йаңылых новина, новизна, новинка, новація, обнова *СБ*, *О*.

йаңылыш помилка, похибка *О*.

йаңылыш- помилятися *О*.

йаңылышлых помилка, помилковість, хибність, неправильність *О*.

йаңылыштыр- *спон*. *О*.

йаңылыштырт- *спон*. *О*.

йаңылыштырттыр- *спон*. *О*.
йаңылыштырын- *спон*. *О*.
йаңыр- оновлюватися, поновлюватися, відновлюватися *СБ*, *О*; замінюватися *О*.
йаңырт- оновлювати, відновлювати, підновлювати *СБ*, *О*.
йаңыртыл- *пас*. *О*.
Йаңы Сала Велика Новосілка *Б*; *пор*. **Йансала**.
йап- (**йапай**; / **йабай** *СБ*, *СМ*) 1. робити, виконувати, виготовляти, будувати *СБ*, *Б*, *О*, *СЛ-СК*; поробити, причарувати *Г*; **йаптым мен нал** я зробив підкову *Г*; **бу эв йендим йаптым** цю хату я збудував сам *СЛ*; **ны йапайым?** що мені робити? *СБ*. 2. закривати, накривати, укривати, зачиняти *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СГ*; **йапты көзўмў** моє око закрило (про катаракту) *У*; **йап хапу** зачини двері *НМ*; **йабай хабах** закриває кришкою *СМ*; **т′ирамит бле йап-** крити черепицею *СМ*; **стол йап-** накривати на стіл *СБ*.
йапа-йаңгыз зовсім один, сам *О*.
йапалах 1. плоский, плаский, плескатий *Б*, *У*, *К*; пелюстка, пластівець *Б*; **йапалах хар** лапатий сніг *Б*, *У*, *К*. 2. сова, сич *О*.
йапалахла- слющувати *Б*, *У*, *К*; кошлатити *О*.
йапалахлан- сплющуватися *Б*, *У*, *К*; кошлатитися *О*.
йапалахланыл- *пас*. *О*.
йапалахланылт- *спон*. *О*.
йапалахлат- *спон*. *О*.
йапалахлаттыр- *спон*. *О*.
йапар: ағыз йапар *див*. **ағызйапар**.
йап-йабанҗы *СГ*.
йап-йангыз зовсім один *К*.
йап-йаны цілком новий *К*.
йап-йаңы зовсім новий *СМ*.
йап-йаңгыз зовсім один *СМ*.
йап-йаш зовсім молодий *У*.
йапма зроблений, штучний *О*, *СЛ*.
йапражых (**-ғы**) *СК*.
йапрах (**-ғы**) листок, листя, аркуш, корж, варяниця; **хабағын йапрағы табах** листки гарбуза — як таці *У*; **амур йапрах** *К*, **хамур йапрах** *СБ* варяниця, корж; **йапрах-йапрах хой-** розкладати по листку *СМ*, *К*.
йапрахла- гортати по аркушу *О*.
йапрахлан- укриватися, заростати листям *О*, *К*.
йапрахлат- 1. укривати листям *О*, *К*. 2. гортати *О*, *К*.
йапрахлы з листям *О*, *К*.
йапрахсыз без листя *О*, *К*.
йапрачых листочок, коржик, варяничка *СБ*, *Б*, *К*.
йаптыр- 1. давати зробити, дати будувати, замовити будувати *ВН*, *СМ*, *Г-СК*. 2. **йаптыр-** змушувати закривати, зачиняти *О*; приліплювати, наліплювати, заліплювати *П*.
йапу 1. паркан, загата, мур, загорода, межа — з каміння, кізяку, саману, дерну, землі; будівля *СБ*; **ҷатма йапу** паркан з кізяку *К*; **таш йапу** кам'яний паркан, мур *СМ*; **хумушлар арасна йапу хойулуй** між сусідами на межі ставиться паркан *К*. 2. попона *К*. 3. затінок, закрите від сонця місце, затишок *СБФ*; *пор*. **йабу**, **йабув**, **йапув**, **йап**, **йапы**.
йапув попона *Г*; *пор*. **йабу**, **йабув**, **йапу**, **йапы**.
йапул- 1. будуватися *М*, *СК*. 2. бути закритим, закриватися *Б*, *У*.
йапулу 1. зачинений *[Кб.]*; **пенҗере йапулу эт′ен** вікна було зачинено *У*. 2. обліплений *СГ*.
йапух закритий, зачинений *Б*, *У*; **бети йапух** обличчя в нього закрите *Б*.
йапуш- з'єднуватися, злипатися, налипати, прилипати, приставати, зчепитися, схопитися, хапати один одного, зчепитися,

чіплятися, причіплятися, учепитися, хапатися *Б-СК*, зачіпати *[Кб.]*; **йапуший шорбаҗисне** чіпляється до господаря *Б*; **о балачыхлар она йапушуйляр** ті діти чіпляються до нього *Б*.

йапушайах клишоногий *К*.

йапушах 1. липкий, нав'язливий, настирливий *Г*, *К*. 2. *бот*. нетреба, овечий ріп'ях *Б*, *У*, *К*; пирій *СЛ*, *К*; *пор*. **йабушах**, **йабушух**, **йапышах**.

йапуштур- приліплювати, приклеювати *Б*; **о хабухларны тэ-миз дэ йапуштурған директ'е харшы** поприліплював усі ті шматочки кори до дерева *Б*.

йапушхан склеєний, зліплений *БТ*.

йапушул- (**-шлый**, **-шлӳй**) береться докупи, злипається, збивається *СЛ*, бути доторканим *[Г]*.

йапча-йапча нишком, нишкомтишком, тихцем, крадькома

йапы будова, мурування *[Г]*; *пор*. **йабу**, **йабув**, **йапу**, **йапув**.

йапыл- бути зробленим, робитися, вироблятися, виготовлятися, бути збудованим, побудованим, будуватися *Б*, *Г*, *К*, *СК*; добробитися, вивчитися *Г*.

йапылт- *спон*. *О*, *К*.

йапыш- чіплятися, міцно хапатися, прилипати, злипатися, склеюватися *Б*, *У*, *К*; **алый торатны, йапышый хурйуғундан, кӧтэрий атай** бере гнідого коня, хапається за хвоста, підкидає *Б*; **йере харшы йапыш-** притулятися до землі *СЛ*.

йапышах пирій *СЛ*, *К*; *пор*. **йабушах**, **йабушух**, **йапушах**.

йапыштыр- приліплювати, приєднувати, склеювати, з'єднувати *Б*, *Г*, *К*, *СГ*.

йар I урвище, крутий берег, яр, балка *ВН-П*, *О*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*; **бахты — йара харшы бир хапу вар** дивиться — скраю урвища якісь двері *СГ*; **учту йардан** упав з крутого берега *ВН*.

йар II бік *СБ*, *СМ*; **атлы йардан абер йелир** від кінних надійшла звістка *СБ*; **эт'и йарға дағылыйымыз** ми розходимося на два боки *СМ*.

йар III коханий, кохана, любий, люба, милий, мила, любка, любчик, коханець, коханка, лада, ладо; **бир дэнечик йар сардым** я пригорнув одну-єдину любку *П*; **йарем** моя мила; **йарен** твій коханий, твоя кохана; **йар олбути коханим, закохуватися *СК*; **йар севдасы пек йаман** ця мука від кохання є дуже тяжкою *К*; **Арзу да тӳший йар хурбетлиги чекмейе** Арзу починає страждати від розлуки з коханим *СБ*.

йар IV половина *[П]*; *див*. **йары**.

йар- (**йарай**) розколювати, рубати, розрізати, розрубувати, розщепляти, розбивати, розділяти, розпорювати, проколювати, протикати *СМ*; **ағачны йар-** рубати дрова *У*; **таш йар-** розколювати камінь *СБЧ*.

йара рана, проткнуте місце; страждання; **йара оруну** шрам, слід від рани *К*; **ачых йара** відкрита рана *СБ*; **кӧк йара** синець, садно *СБ*, *К*; **т'есильген йара** *К*, **т'ест'ен йара** *СБФ* різана рана; **сыдыр(ыл)ған йара** обідрана рана, подряпина *К*; **хопарылған йара** рвана рана *К*.

йара- 1. годитися, бути придатним, відповідати, бути дозволеним; **йарамай** не годиться *СМ*, *Б*; **бек йарамайсын** тобі дуже погано *Г*; **биз бир шийд'е йарамаймыз** ми зовсім негожі, ні а що не здатні *У*; **бир шийд'е дэ йарамай меэм йӳрегим** моє серце нікуди не годиться *У*; **йара-**

маз ший погана річ, лихо *СК*; **эт′и йитке бир аш бермеге йарамай** двом собакам давати їсти разом не годиться *СБА*; **о йарер бана** вона мені підходить *[СК]*. 2. догоджати, робити приємне *СБ*, *П*, *О*, *К*; **аңа йарамаға болмай** *СБФ*, **она йарамаа чаре йох** *К* йому догодити неможливо.

йаравлу придатний, відповідний, підходящий, підхожий *О*, *К*.

йаравсыз непридатний, негодящий, негожий *О*, *К*.

йарадан творець *[Г]*; *див*. **йаратан**.

йарай придатний *НБЄ*, *О*, *К*.

йарайлы придатний, відповідний, підходящий, гожий *О*, *К*.

йарайсыз непридатний, негожий, негодящий, невідповідний *О*, *К*.

йарала- ранити *О*, *К*.

йаралан- поранитися, бути пораненим *О*, *К*, *СК*.

йараландыр- *спон*. *О*, *К*.

йаралат- *спон*. *О*, *К*.

йаралаттыр- *спон*. *О*, *К*.

йаралы поранений; **ағыр йаралы** тяжкопоранений *К*.

йарамаз негодящий, поганий, підступний, сердитий, злий; негідник; негідний вчинок; погано; вередливий *СБ*; **йарамаз адам** погана людина, негідник *Б*; **йарамаз атлар** негодящі коні *Б*; **йарамаз йол** погана дорога *П*; **йарамаз лаф** погані, мерзенні слова *У*; **йарамаз т′ечиниш** погане, негідне, непорядне життя *П*; **олар лафлайляр йарамаз хазахчазна** вони розмовляють українською мовою погано *У*; **пек йарамаз** дуже поганий *СЛ*; **йарамазны эт-** учинити щось погане *П*.

йарамазлан- ставати поганим, псуватися *СМ*, *Б*, вередувати *СБ*; **ны уғадар йарамазланыс?** доки ти вередуватимеш? *СБЧ*.

йарамазлых непридатність, негожість, негодящість *О*, *К*; негідний вчинок, погана поведінка, підлість *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г-К*; викаблучування, вередування *СБФ*; **онун йарамазлығын берийлер падышахка** про його негідні вчинки доповідають цареві *Б*; **йарамазлых бе айт-** говорити зле *СМ*; **йарамазлых эт-** чинити щось погане, ганебне *К*.

йарамай поганий, негожий, непридатний, погано, неприємно *НБЄ*, *П*, *Б*, *У*, *СК*; **табйаты йарамай** натура в нього погана *П*; **йарамай чалай** погано грає *СК*; **харт осан, йарамай, балам, — хартлых штэ** постарієш, синку, погано — це старість *М*; **хартлых — нас йарамай** старість — до чого це погано *М*.

йарамайча не дуже добре *СК*.

йарамахлых придатність, відповідність *О*, *К*.

йарамсыз негожий, непридатний *О*.

йарамсызлых негожість, непридатність *О*.

йаран- намагатися бути придатним, догоджати *О*, *К*.

йараныш догідливий, придатний *О*.

йарар підходящий, придатний, корисний *О*, *К*.

йарарлых придатність, корисність *О*, *К*.

йарарт- робити придатним, корисним *О*, *К*.

йарат- 1. робити придатним, відповідним, підходящим, догоджати. 2. творити, створювати; **параны эйилийе/эйилиге йарат-** витратити гроші на добру справу *СЛ*, *К* / *[СЛ]*; **дүнйаның бир көшеси дэ бош халмасын, дэп, аллах буну да йаратхан** щоб жоден куток світу не виявився порожнім, бог створив і його *СБА*.

йаратан творець, творитель; **йаратан аллах** бог-творець *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **йери-кӧкӱ йаратан аллах** бог, який створив землю і небо *СЛ*; **йаратаным** творителю мій *СЛ*; **аллағым йаратан** божетворителю ти мій *СБФ*.

йаратхан творець *О*, *К*.

йаратыл- бути створеним *СБ*, *О*, *[Г]*, *СЛ*, *К*.

йаратылышлых творчість, створення *О*, *К*.

йаратым творення, твір *О*.

йаратыхлы створений *О*, *К*.

йараш- личити, підходити одне одному, влаштовуватися; **саңа йарашый бу платох** ця хустка тобі личить *СБФ*; **йолжы йолына йарашый** подорожньому личить подорож — пора в дорогу *СБЧ*.

йарашла- добирати, прикрашати, упорядковувати, доводити до ладу *СБ*, *О*, *К*.

йарашламах прикрашання, прикраса *О*, *К*.

йарашлы підходящий, пристойний, який личить *О*, *К*.

йараштыр- пристосовувати, добирати, прикрашати, приводити до ладу, вигадувати *О*, *К*; доглядати *СЛ*; поліпшувати *Г*.

йараштырыл- бути належним, пристойним, привабливим, робитися таким *О*, *К*.

йарашыл- ставати підходящим, придатним *СБ*.

йарашын- готуватися, збиратися *СБ*; **тойға йарашынсаң, йурттан ашап чых** якщо готуєшся йти на гуляння, виходь із дому, поївши *СБ*.

йарашых підходящий, привабливий, приємний, гарний, милий, чепурний *СБ*, *О*, *К*.

йарашыхла- прикрашати *О*, *К*.

йарашыхлан- прикрашатися, чепуритися *О*, *К*.

йарашыхлат- змушувати підходити, личити *О*, *К*.

йарашыхлы приємний, гарний, пристойний *О*, *К*.

йарашыхсыз неприємний, непристойний, незугарний *О*, *К*.

йарашыхлых привабливість, приємність, краса *СБ*, *К*.

йарған лезо лемеша, передплужник, чересло *О*.

йардым допомога, підтримка; помічник; **тӑимсе кӧрмеэндэ чыхарый бу саччыхын, тӑесий — тӑелий она йардымнары** коли ніхто не бачить, виймає ці волосинки, ріже — приходять до неї її помічники *Б*; **йардым ал-** просити допомоги *К*; **стэдик биз торунну алмаға, бизге йардым босун** ми хотіли забрати онука, щоб нам була допомога *П*; **йардым бер-/вер-** *К*/*П*, **йардым эйле-** *[Г]*, **йардым эт-** надавати допомогу, допомагати; **стэмедин маңа йардым этме** ти не хотіла мені допомогти *ВН*; **аллах йардым этсин, душманлар севинмесин** хай бог допоможе, щоб вороги не раділи *БТ*.

йардымжы помічник, підсобник *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*; **ай Василь баба йардымжы босун** хай вам допоможе святий Василь *СБЧ*.

йардымжылых становище помічника *О*, *К*.

йардымжысызлых відсутність помічника *О*, *К*.

йардымла- допомагати, підтримувати *О*, *К*.

йардымлат- *спон*. *О*, *К*.

йардымлы який надає допомогу, допоміжний *О*, *К*.

йардымчы помічник *М*.

йардыр- наказати нарубати *О*, *К*; **одун йардырды** наказав нарубати дрів *[Г]*.

йардырт- *спон*. *О*, *К*.

йаре рана *[Г*, *СЛ*, *СК]*; *див*. **йара**.

йарей *теп. час* сприяє *[СК]*; **мевлам сана йарейдир** господь допомагає тобі *[СК]*; *див.* **йара-**.
йареле- *Г.*
йарелен- *Г.*
йарем *див.* **йар**.
йаречигим *ласк.* моя кохана *[ВН]*.
йарма крупа *О*.
йармалых (**-ғы**) ярмарок, базар.
йарчых скалка, скіпка, скабка, колючка *СБ*, *К*; *пор.* **йарычых**.
йары половина; **дэрйа балых йар[ы] д'итий, йарымысы йылап д'итэр**; **йарем онда, бен мында — севдалығы йан[ыш] т'итэр/д'итэр** риба в морі — половина пливе, половина плаче; милий там, я тут, кохання до нього — суцільна мука *[П]*; **йары д'еҗе** *СГС*, **йары җеҗе** *ВН*, **йары йеҗе** *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, **йары йеҗе вахты** *СЛ* північ; **йары йеҗе вахтына** *ВН*, **йары йеҗедэ** *К*, **йары йеҗеэн вахтына** *У* опівночі; **йары йеҗед'ерек** до півночі *Б*; **йары йол** півдороги *К*; **йары йола хал-** лишитися на півдорозі *Г*; **йары йолу алсыннар олар, оларын атлары** півдороги нехай займуть вони, їхні коні *СК*; **йары кӧйӱмӱз** половина нашого села *У*; **йары кӱй** півсела *Г*; **йары падшахлых** півцарства *Г*; **йары шорбаҗлигин берий хыз биле т'ийевйе** він віддає дочці із зятем половину маєтку *П*; **айырлыйляр эт'и йарыға** діляться на дві частини *СМ*; **ӧзен йарысна варды** доплив до середини річки *СЛ*; **йарысна-җас** до половини *СГ*; **йары-йарыға бӧльнӱйлер** розподіляються половина на половину *СМ*; **йары-йарыйа** наполовину, навпіл, пополам *К*.
йарыл- розколюватися, розтріскуватися, розламуватися, бути розколюваним *СБ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*.
йарыла- поділити навпіл, переполовинити *О*, *К*.
йарылат- *спон. О*, *К*.
йарылғыч який легко розколюється, розламується, ламкий *О*.
йарылмах розколювання, тріщина, шпарина, щілина *О*, *К*.
йарым половина; неповний *О*; **йарым адам** напівлюдина, дуже слабкий *У*; **йарым бардах су ичти** він випив півглека води *СК*; **йарым дӱнйаа бӱйӱк той йапайлар** роблять велике весілля на півсвіту *СЛ*; **йарым эс** *О*, **йарым эсли** *К* недоумок, несповна розуму, нетяма; **йарым ока** півока — 0,6 кг//л *М*; **йарым оха** півлітра *Б*, *У*, *К*, *СГ*; **йарым саат** півгодини; **йарым саатта йӱр-** пройти за півгодини *СБ*; **йарым сааттан зйадэ** більше за півгодини *СМ*; **бир йарым саат** півтори години *ВН*, *Г*, *К*; **йарым тахта** півдошки *ВН*; **йарым чеберка** півцеберки *СБ*; **йарым чувал ашуғум бар эди** бабок у мене було півчувала *СБ*; **эт'идэн йарым** половина з двох *К*.
йарымахыл недоумок *СЛ*.
Йарымбаш *прізв.*
йарымҗылых половинчатість *О*, *К*.
йарымла- ділити навпіл *СБ*, робити наполовину *О*, *К*.
йарымлан- ділитися навпіл, робитися наполовину *О*, *К*.
йарымлат- *спон. СБ*, *О*, *К*.
йарымлых половинчатість *О*, *К*.
йарымшар навпіл, по половині *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.
йарын завтра; **йарын ахшам** завтра ввечері; **йарынд'е** на завтра *Б*.
йарынғы завтрашній *СБФ*.
йарындат'и завтрашній *НМ*.
йарынт'и завтрашній *О*, *К*.
йарых I (**-ғы**) світло, світлий, ясний, прозорий; **йарых ава** ясна

погода *О*, *К*; **йарых ач-** умикати світло *СГС*; **йарых вер-** *СБ*; **йарых йах-** запалювати світло *Б*, *К*; **йарых сӧндӱр-** гасити, вимикати світло *У*; **йарых т′итий** світиться *Г*; **йарыхка чых-** ставати очевидним *Б*; **кӧз йарых, кӧзӱн йарыгы** кришталик ока *СБ*; **кӱн йарыгы** сонячне світло *ВН*; **бу йавлуґу ишлейене, элине саалых, гӧзӱне йарых** спасибі тій, що виготовила цю хустку,— здоров'я її рукам, світла її очам *СК*.

йарых II поротина — вид мітки на вусі вівці *Зп*.; *пор*. **ӂырых**.

йарыхлан- світати, розвиднюватися, прояснятися, освітлюватися.

йарыхландыр- освітлювати, робити світлим *О*, *К*.

йарыхлат- освітлювати, осявати, опромінювати *СБ*, *О*, *К*.

йарыхлы ясний, світлий *СБ*, *Б*, *К-СГС*; **йарыхлы дӱнйа** білий світ *СБ*, *СЛ*.

йарыхлых світло, сяєво, сяйво, світання *СБ*, *О*, *К*.

йарычых I маленьке світло *СМ*; *див*. **йарых**.

йарычых II скалка, скіпка, скабка, колючка *О*; *пор*. **йарчых**.

йарыш- змагатися *О*.

йас жалоба, скорбота, траур, печаль; **йас тут-** бути в жалобі; **йасха тӱш-** справляти жалобу *СБ*; **йасы(й)нан** у жалобі *М*.

йаса- робити, чинити, виготовляти, будувати, майструвати, лагодити; **о эрифтэн йасады бу уланны** від того чоловіка вона народила цього хлопця *У*; **йип йаса-** виробляти нитки *ВН*; **скӱлӱ йап-** обробляти льон *ВН*; **той йаса-** справляти весілля *ВН*; **тула йаса-** робити цеглу *П*; **ӱй /эв йаса-** будувати хату *П*/*Б*; **не йасайсыз?** що ви робите? як ваші справи? *О*; **маңа бир ший дэ йасамадлар авара ший** мені вони нічого поганого не вчинили, не зробили *У*.

йасаӂы творець, виконавець *О*.

йасакчы чиновник, уповноважений *[М]*; *пор*. **йасахчы**.

йасал- робитися, виготовлятися, будуватися, бути зробленим, виготовленим, побудованим *ВН-У*.

йасалма виготовлена річ, зроблений, штучний *О*.

йасамалы підроблений, штучний *О*.

йасан- робитися, бути зробленим *О*.

йасандыр- устатковувати, оснащувати, облаштовувати *О*.

йасандырт- *спон*. *О*.

йасат- дати зробити, допомогти зробити, замовити зробити, казати зробити, віддати в ремонт, доручити лагодити; **сорадан Арзы йасатый шорбаӂисине хырх босамахлы мердвен** відтак Арзи просить свого чоловіка спорудити башту зі сходами на сорок щаблів *Б*; **сатсын атын-арабасын — йасатсын беш йӱз алтын** хай продасть свого коня й воза і складе п'ятсот золотих *Б*.

йасаттыр- *спон*. *О*.

йасах податок *О*.

йасахчы збирач податків *О*.

йасла ясла, годівниця *СБ*, *У-СГ*.

йасла- бути в жалобі, справляти жалобу, оплакувати, носити траур *СБ*, *О*, *Б*, *К*.

йаслан- прихилятися *ВН*, *Б*, *Г-К*; **йасланды сельви тӱбӱне** він приліг під кипарисом *СЛ*.

йаслат- *спон*. *О*, *К*.

йасле- бути в жалобі *Б*.

йаслы жалобний, траурний *О*, *Г*, *К*; **йаслы бол-** справляти жалобу *СБ*.

йасман барильце, діжечка літрів на десять для води, вина із чо-

пом у верхньому денці *О*, *Г*; *пор.* **асман**, **йазман**.

йаспис ясшма *[Г]*.

йастыҗых подушечка *К*.

йастых (**-ғы**) 1. подушка з вовни — плеската й довга; **тутулмаған йастых** незбита подушка *ВН*. 2. подушка — деталь воза.

йастычых подушечка *О*.

йасы *[СК]*; **мен Ғамберин йасысны тутаҗағым** я носитиму жалобу по Гамберу *[СК]*; *див.* **йас**.

йасылы жалобний *[СМ*, *Г-К]*; **йасылы хал-** лишитися в жалобі *[К*, *СК]*; *див.* **йаслы**.

йат чужий, сторонній *СБ*, *О*, *Г-СК*; **йат адам** чужинець *СЛ*; **йат йердэн д'ельме йит** пес, що приблудився з чужини *Г*; **бен халырым йатлар д'ибик** я лишуся страждати, як чужинець *СЛ*, *СК*; **ахлы баштан йат олур му?** хіба розумна людина цуратиметься? *СЛ*; *пор.* **ад** II, **йад**, **йид**.

йат- (**йатый**; **йатыс** лежиш *СМ*) лежати, лягати, знаходитися, перебувати, жити, займати місце; улягатися, заспокоюватися; сидіти, сідати на сідало; ночувати; **йатхан йери йениль осун** земля йому пухом *К*; **чипчелерим йатый чыхары** курчата мої сидять надворі *СБ*; **нас отруйсуң, нас йатасың?** як твоє життя? *П*; **тавух йатты кулук** квочка сіла на яйця *СБ*; **йатхан ўйлери** приміщення, де вони живуть *ВН*; **йуртха йатмай** не ночує вдома *СБ*; **йат та йыла, тур да йыла** хоч скачи та плач *СБЧ*; **йатмады-турмады — этэҗегин этти, айтаҗағын айтты** він зайве не зволікав, не коливався — що треба було зробити, зробив, що треба було сказати, сказав *СБЧ*; *пор.* **д'ат-**.

йатан лежачий *К*; **йатан җап** похила гора, похилий пагорб *К*; **йатан таш тўбўне су ахмай** під лежачий камінь вода не тече *К*.

йатах (**-ғы**) ліжко, ложе; сідало, лігво, барліг; стійбище; підстилка для худоби; **арманымын т'енары йатағым осун** край току нехай буде мені за ліжко *СК*; **тавух йатағы** куряче сідало *НМ*.

йатахлы з ліжком *О*, *К*.

йатахлых для підстилки *О*, *К*.

йат-йабан зовсім чужий *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*, *СК*; **йат-йабан йер** чужа чужина *СБ*, *СЛ*.

йатлаш- відчужуватися, чужинитися, цуратися *О*.

йатлаштыр- бути причиною відчуження, викликати почуття відчуженості, ворожнечі *О*.

йатма хулу эт- догоджати, виконувати будь-яке прохання *Б*; **эвели йатма хулуң эталмам — хутарамам сени дэ зильдандан** я не зможу догоджати тобі, як перше, не зможу врятувати тебе з тюрми *[Б]*.

йатсын- цуратися, триматися осторонь, бути відлюдним, соромитися *О*.

йатсынт- *спон.* *О*.

йатсыр ув'язнений *[К]*.

йаттыр- давати лягати, допомагати лягти, класти, укладати; пускати до себе в ліжко.

йаттырт- *спон.* *О*, *К*.

йатхыз- класти, укладати *СМ-Г*, *К*; **кўреклер сне йатхыз-** покласти на лопатки *Г*.

йатхыздыр- укладати *БТ*, *К*.

йатчыл чужий, чужакуватий *О*.

йатых лежачий; похилий *О*; **йатых тур-** лежати горизонтально; **тикли дўгўль, йатых** не вертикально, а горизонтально *СМ*.

йатыхлых похилість *О*.

йатыш- укладатися, влягатися; спадати, стихати *К*.

йауди юдей *[М]*; *пор.* **йағуди**, **йағуду**, **йаһуду**, **йудлу-шерифли**.

йах (**йағы**) бік, сторона, берег, край, місцевість, куток села, квартал *ВН*, *СБ*, *Б-Г*; **т′етмеди бир йахка да** він нікуди не відходив *ВН*; **йеди сет′из йылдан бери бир йахка да бармамыз** з сімдесят восьмого року ми нікуди не ходимо *Б*; **бу йах** цей бік *О*; **не йахта** де, куди *О*; **о йахка** в той бік; **о йағна** в його бік *Б*; **о йах** той бік, та сторона *Б*; **о йахка** по той бік, на той бік *У*, *ВН*, на тому краю *П*; **о йах бийах** туди-сюди *ВН*; **о йахка бийахка омузлары бле сыхкалады** вона знизала плечима *СМ*; **бойнун у йағы** той берег річки *ВН*; **у йахта** по тім боці *СБ*; **о йахтан** з того боку *СМ*; **совух йах** холодний край, холодна місцевість *СМ*; **харшы йах** протилежний бік, берег, заріччя *СМ*; **эт′и йахтан** з двох боків *СМ*; **Йени йаха йени йар** на Новому кутку нова любка *Г*.

йах- (**йағай** *СБ*, *П*, *СМ*; **йахай**) 1. запалювати, палити, спалювати, підпалювати, випалювати, пекти, обпікати; **йағас** запалюєш *НМ*; **йағар эдлер** вони палили *ВН*; **боғазым йах-** у мене в горлі пече *Г*; **от йах-** запалювати вогонь *СБ*; **сыгар йах-** палити цигарки *Г*, *К*. 2. допікати, дошкуляти; губити *СБ*; **йахты у меэм балларымы** вона згубила моїх дітей *СБ*; **бағыр/ҷан/йӱрек йах-** кривдити, ображати, мучити, змушувати страждати — пекти печінку, душу, серце *Б*; ◇ **абу ҷанымны йахты ах-хара** це мені допекло — спалило душу *У*; **йахан бибер** *К*, *СГ*, **йахкан пипер** *Б* гіркий перець.

йаха 1. берег *Б*; **дэрйа йаха** берег річки *Б*. 2. комір; **тик йаха** стоячий комір *У*; *пор*. **йаға**.

йахалых призначений на комір *К*.

йахар паливо *Г-К*.

йахарлы з паливом *К*.

йахла- захищати, підтримувати, опікуватися *О*.

йахлавсыз беззахисний, без підтримки *О*.

йахлаш- наближатися, під'їздити *К*, *СК*, *[Кб.]*.

йахлаштыр- підпускати *СК*.

йахлы з певного боку, п-сторонній *О*, *Б*; **бизим йахлы** з нашого боку *О*; **эт′и-ӱч йахлы бизим доғмуш бар** ми маємо родичів з кількох сторін *Б*; **эт′и йахлы** двосторонній *Б*.

йахма пипоть, тіпун, прищ; гланди *ВН*, *СБ*, *Б*; **йахма чыхсын тилине** бодай йому язик поприщило *ВН*.

йахот або, чи *[Г*, *М]*; **йахот ки** чи, або ж *[М]*.

йахтыр- дати запалити *СЛ*.

йахшет- лікувати, вилікувати *СБ*, *У*, *Г*, *К*, *СГ*; **мен сеэн кӧзлерин йахшетэм** я вилікую твої очі *Б*.

йахшол- видужувати *Б*, *У-СГС*; *пор*. **йахшы ол-**.

йахшы добрий, гарний, хороший, здоровий, добре; **йахшы аш халынҗез/халынҗаз/халынҗас йаман хурсах патласын** краще нехай погане черево лопне, ніж лишиться добрий харч *СЛ*, *СГ*; **йахшы ол-** видужувати *СЛ*, *К*, *пор*. **йахшол-**; **йахшы хоншу авлах сойдан йахын** хороший сусід краще далекого родича *П*.

йахшыҗа *Г*, **йахшыҗаз** *У*, **йахшыже** *Б* гарненько.

йахшыла- поліпшувати, покращувати, схвалювати *О*.

йахшылан- робитися добрим, схвалюватися, поліпшуватися, піддобрюватися *О*, *К*.

йахшыландыр- *спон*. *О*, *К*.

йахшылат- робити добрим, поліпшувати, лікувати *О*, *К*.

йахшылаттыр- *спон*. *О*.

йахшылаш- поліпшуватися, виправлятися *О*.
йахшылаштыр- *спон*. *О*.
йахшылых (**-ғы**) добро, благодійність, доброта, приязнь, чесnота; **йахшылыхларын хазнеси** скарб доброти, чеснот *[Г]*; **сен она йахшылых эт** ти роби йому добро *СЛ*; **йахшылых болур эт′еч йаманлых да ны т′ерек?** якщо вже є добро, то навіщо іще й зло? *СБЧ*.
йахшылыхла- поліпшувати *О*.
йахшылыхлы благодійний, порядний, добропорядний *О*.
йахыл- бути підпаленим, запалюватися, палитися, палати *СЛ-СГ*; переживати *У*; **йанас-йахылыс** переживаєш *Б*.
йахылна- наближати(ся) *ВН*; **аҗелим йахылнады** надійшла моя смерть *ВН*; *пор*. **йахынла-**, **йахынна-**.
йахын близький, близько; **йахын адам** близька людина *П*; **йахын хоншуң авлах доғмуштан доғмуш** твій добрий сусід рідніший за далекого родича *НМ*; **йахын ал-** погоджуватися, приймати, припускати *П*, *У*, *СГ*; **бай йахын алмай бу фасылны — ғарипт′е бермей хызын** багатій не погоджується з такою колізією — не віддає біднякові свою дочку *П*; **йахын йибер-** підпускати близько *СБ*; **йахын киши** близька людина *СМ*; **йахын т′е-** підходити, наближатися *Г*; **йахына** *К*, **йахынға** *О* поблизу; **йахында** недавно *О*, *НКД*, *СГС*; **йахында бардым — мал** підходжу близько — гарна тканина, гарний товар, крам *ВН*, *СБ*.
йахынгерек зовсім близько *СБ*.
йахындат′и близький, ближній, який знаходиться поблизу, недавній *О*, *К*, *СГС*, *СК*; **йахындат′и сой** близький родич *СГС*.
йахынла- наближати *О*; *пор*. **йахылна-**, **йахынна-**.
йахынлан- наближатися *О*.
йахынлат- наближати *О*.
йахынлаш- наближатися *СМ*.
йахынлаштыр- наближати, дозволяти наблизитися, підпускати куди *О*.
йахынлых близькість *О*.
йахынна- наближатися *Б*, *К*; *пор*. **йахылна-**, **йахынла-**.
йахыннан- наближатися *К*.
йахыннандыр- *спон*. *К*.
йахыннат- наближати *К*.
йахыннаш- наближатися *Г-СГ*.
йахыннаштыр- *спон*. *К*.
йахынт′и близький, ближній *О*, *К*; **йахынт′иси** найближчий з них *О*.
йахышых придатність, відповідність *О*.
йахышыхлы придатний, підходящий, відповідний *О*.
йаһуду юдей *[Кб.]*; *пор*. **йағуди**, **йағуду**, **йауди**, **йудлу-шерифли**.
йаш I вік; **олар эт′иси бир йашта** вони обоє одного віку *Г*, *К*; **йашым бек коп** мені дуже багато років *СБ*; **алтмыш йашна** йому шістдесят *СБ*; **алты йашна** йому шість років *ВН*; **беш йашна эдим** мені було п’ять років *СЛ*; **биз он алтышар йашна эдик** нам було по шістнадцять років *У*; **дохуз йашна** йому дев’ять років *П*; **йеди йашна мендэн кичик** він молодший за мене на сім років *У*; **мен энди йетмиш йашна** мені вже сімдесят років *Б*; **йетмиш беш йашына ихтийар** старий у віці сімдесяти п’яти років *[Г]*; **хач йашна?** скільки йому років? *СБ*; **хач йашнесиз?** вам скільки років? *ВН*; **йашына көре йер верди** дав місце кожному за віком *Г*; **т′елийлер о баллары он экишер йашна** стає тим його ді-

тям по дванадцять років *Б*; **он эт′и он ӱч йашна бала** дитина дванадцяти-тринадцяти років *СМ*; **мен дэ сеэн йашта** мені теж стільки років *У*; **он алты он йеди йашнад′ерек** до шістнадцяти-сімнадцяти років *СМ*; **он йеди йашына** в сімнадцять років *У*; **т′еллер он йедишер он сет′изер йашна оланнар** хлопці дорослі до сімнадцяти-вісімнадцяти років *Г*; **отуз эт′и йашындан хаста** він хворий з тридцяти двох років *У*; **отуз йашна оғлуму гӧмдӱм** я поховала сина тридцяти років *СК*; **сексен алты йашна** йому вісімдесят шість років *У*; **энди сексен йашна** їй уже вісімдесят років *М*; **сет′из йашнадан** з семи років *У*; **хырх йашынайым** мені сорок років *СЛ*; **ӱч йашна олуй энди** йому вже три роки *СГ*; **йашым т′ельди отуза** я досяг тридцяти років *Г*; **йашыма т′ель** доживи до моїх літ *К*; **йаш тол-** виповнятися рокам, досягати повноліття *СМ*; **йашы долмады** вона ще не досягла повноліття *СГ*; **сен хач йашна? — мен отуз йашнайым** тобі скільки років? — мені тридцять років *СГ*, *СК*.

йаш II 1. молодий, юний; хлопець, парубок, юнак; **сизиң башыңыз йаш** ви молоді *Б*; **йаш йыллар** молоді, юнацькі роки *О*; **йашлар** молоді люди, молодь *СБ*, *СМ*; **бизим йашлар** наші парубки *У*; **йаш җан** *СМ*, **йаш киши** *СБ*, **йаш эриф** *СБ*, *П*, *Б* молода людина; **йаш чобан** молодий чабан *Г*; **мендэн йаш** він молодший за мене *М*; **йашна тай дийлер** на молодого (коня) кажуть лоша, лошак *К*. 2. зелений, свіжий, соковитий, сирий, мокрий *СБ*; **йаш от** молода, зелена трава *СБ*; **йаш хыйар** молоді огірки *Г*; **хуру билен йаш та йанай** разом із сухим горить і мокре (зелене) *СБЧ*.

йаш III сльоза, сльози *ВН*, *СМ*, *СГ*; **йаш/йашлар тӧк-** лити сльози *К*/*У*; **кӧзӱнден йаш тӱший** у нього з очей капають сльози *СМ*; **кӧз йаш(ы)** сльози.

йаша- (**йашай**) жити, існувати; **йаша браво** *О*; **биннер йаша** живи тисячу років *СК*; **коп/чох йаша** довгих літ, спасибі, на здоров'я *СБ* / *О*, *Г*, *К*; **йашасын** хай живе *О*; **коп йашаған коп бильмей (чох йашағаны чох бильмей** *НМ*), **коп йӱрген коп билий** *СБА* багато знає не той, хто багато жив, а хто багато ходив.

йашав життя, існування *О*.

йашавлух життя, буття *О*.

йашай- молодшати *НБЄ*.

Йашар *прізв*.

йашар- 1. молодшати, виглядати молодим, сповненим сил *СБ*, *О*, *К*. 2. зеленіти, цвісти *СБ*, *К*.

йашар- сльозитися *СБ*, *СК*; **кӧзлери йашарды** очі в нього засльозилися *СК*.

йашарт- змушувати молодшати, відмолоджувати *СБ*, *О*, *К*; змушувати зеленіти *СБ*.

йашат- давати жити *СБ*, *О*, *К*.

йаш-йош олғанда коли був зовсім молодим *У*.

йаш-йуш молодь *Б*, *К*.

йашлан- I молодіти, молодитися *СБ*, *О*, *К*.

йашлан- II сльозитися, наповнюватися, обливатися сльозами *СБ*, *К*.

йашландыр- I омолоджувати *К*.

йашландыр- II викликати сльози *О*, *К*.

йашлаттыр- омолоджувати *НМ*; **абу тэрекни йашлаттырдым** я омолодив це дерево *НМ*.

йашлы певного віку *СБ*, *О*, *К*; середніх літ *О*; молодий *СБФ*; **беш йашлы** п'ятирічний *О*, *К*; **он йашлы** десятилітній *СБФ*.

йашлы у сльозах *СБ*, *О*, *Г-К*; **йашлыдыр көзӱ** очі у нього в сльозах *Г*.

йашлых (**-ғы**) юність, молодість; **йашлыхтан** змолоду *П*, *СМ*, *СК*; **йашлығына** замолоду *СМ*.

йашна- блискати *СМ*; **йашын йашнай** блискавка блискає *СМ*; *пор.* **йашынна-**.

йашнав блискавка *НБЄ*, *О*; **йашнав урсун сени** щоб тебе блискавкою побило *НБЄ*.

йашнавух блискавка *О*.

йашот молода трава *СБФ*, *К*; зелені луки *СБФ*.

йашташ одноліток, ровесник, перевесник *О*, *БТ*, *К*.

йашча: **о даа тэк бир бучух йашча** йому тільки рочків з півтора *СГС*.

йашчик ящик; **дӧрткӧше йашчик** чотирикутний ящик *СМ*.

йашын блискавка; **йашын йашыннай** блискавка блискає *СМ*; **йашын тэпендэн урсун** побий тебе блискавка *К*.

йашынна- блискати *СМ*, *Г*; **йашын йашыннай** блискає блискавка *СМ*; *пор.* **йашна-**.

йди *див.* **эди**.

-йе *енкл.* а; **т'имйе беңзеӂек-йе?** на кого ж він буде схожим? *П*.

йе- I (**йий**) їсти; **йейип бах-** куштувати *[Г]*; **йедигим** моя їжа *ВН*; **йемек йе-** їсти, обідати *Б*.

йе- II бути *[НМ, К]*; **ах йемез малым** мій кінь, що не має ціни *[НМ, К]*; *див.* **э-**.

йебалк *див.* **йель-**.

йебер- I дохнути, подихати, здихати, околівати *ВН-П*, *Г-СГ*; **йеберип хал** щоб ти здох *СЛ*; **йеберсин халсын да** а щоб вони повиздихали *ВН*; *пор.* **д'ебер-**.

йебер- II пускати, відпускати, посилати *СЛ*, *К*; **йутар йеберсин** (**=йеберирсин**) проковтнеш *СЛ*; *пор.* **йибер-**.

йеберик дохлий *ВН*.

йеберт- забивати, убивати, повбивати, ганебно забивати *СБ-К*.

йеберттир- *спон.* *О*.

йебир ненажерний, з великим апетитом *СБФ*, *К*.

Йевреимов *прізв.*

йегерек тирло *ВН*; *пор.* **эгерек**, **эд'ерек**, **эйерек**.

йегив запрягання *О*.

йегижи той, хто запрягає *О*.

йегий *див.* **йек-**.

йегили запряжений *О*.

йегиль- бути запряженим *О*.

йегим запряжка, запряг, упряжка з двох-трьох коней *О*.

йегин запрягатися *О*.

йегӱвлӱ запряжений *ВН*.

йеди сім; **йеди йылдан зийадэ** понад сім років *П*; **йедиси йеди тӱрлӱ** семеро, й усі різні *У*; **йедисин эт-** справляти поминки на сьомий день *НБЄ*.

йедид'ерек до семи *У*.

йедили сімка *СМ*, *Г*, *К*; який складається з семи частин *О*.

йедилик сімка *О*.

йединжи сьомий *СБ*, *СМ*, *У-К*.

йединчи сьомий *СМ*.

йедир- годувати, давати їсти; **йенди йендини йедирмиш** він сам себе прогодовував *Г*.

йедишер по сім *Г*, *К*.

йедэк запас їжі *О*.

йедэкли запасливий *О*.

йеӂе ніч, уночі; **йеӂе гӱндӱз** *[Г]*, *СК*, **йеӂе-кӱндӱз** *СМ-К* удень і вночі; **йеӂе йаныхы** безсоння, стурбованість, нічні кошмари *О*; **йеӂе йарысы** північ, опівночі *П*; **йеӂениң йарысына** опівночі *СБ*; **йеӂе йатыш** ночівля *О*; **йеӂенен** уночі *К*; **йеӂенен кӱндӱз** удень і вночі *К*; **йеӂеэн**

вахытна уночі, нічної пори *Г*, *СГ*; **йеҗе хайыр** добраніч *К*; **йеҗедэ** вночі *К*; **о йеҗедэ** тієї ночі *Б*; *пор.* **геҗе**, **д′еҗе**, **җеҗе**, **т′ече**.

йеҗедэт′и нічний *О*.

йеҗеле- ночувати *Г-К*; **йеҗелеп** ночами, вночі *О*.

йеҗелеме ночівля *О*.

йеҗелет- дати ночувати *О*.

йеҗелеттир- *спон. О*.

йеҗели нічний *О*, *К*; **йеҗели-кўндўзлў** цілодобовий *О*, *К*.

йеҗелик вночі, на ніч, ночівля *ВН*, *СБ*, *У*, *Г*, *К*, *СК*; **бир йеҗелик йеми йохтур** у нього немає корму на одну ніч *ВН*, *СБ*, *Г*, *К*; **йеҗелик йибер-** пустити на ночівлю *К*; **йеҗелик т′ет-** іти на всю ніч *СМ*; **бир йеҗелик мисафир алсын мени** нехай візьме мене гостем на одну ніч *СК*.

йеҗеме кўндўз цілодобово, вдень і вночі *ВН*, *СМ*, *Б*.

йеҗехойан тушканчик *Б*.

йеҗехуш сова, пугач *О*; **йеҗехуш бала** совеня *О*.

йез латунь *СБ*, *Б*, *Г*, *СК*.

йез- I 1. давити, чавити, розчавлювати, розминати, розтирати, товкти, розбивати, розводити; **ўльме, эшегим, арпа йез** не помирай, віслюче, гризи ячмінь *СБЧ*. 2. бити хлудиною *К*.

йез- II бродити, ходити, обходити, гуляти *СБ*, *П*, *Б*, *СЛ*, *К*; **йағадан йез-** ходити краєм *У*, *Г*; **ат йезер тахыр-тахыр** кінь гарцює *СК*; *пор.* **гез-**, **д′ез-**, **кез-**, **т′ез-** I.

йезд′и мелодія *П*; *пор.* **эзги**, **эзд′и**.

йездир- I дати роздавити, розплющити, розчавити *О*, *К*.

йездир- II волочити *П*.

йездириль- бути виведеним на прогулянку *О*.

йездирт- *спон. О*, *К*.

йезид віроломний, підступний *[Г]*.

йезик розтовчений, розм'якшений, роздроблений, розтертий, м'ятий *О*, *К*; **бурну йезик** ніс у нього розтовчений *Б*; **хайтый йуртха т′ўр сарош, бурну йезик, чўби бош** приходить додому п'яний до нестями, ніс розбитий, кишені порожні *СБЧ*.

йезиль- бути роздавленим, розтовченим, розтертим, розводитися, розбавлятися *О*, *К*, *М*.

йезильт- пожмакати *О*; дати пожмакатися *К*.

йезин- прогулюватися *О*, *К*.

йезиндир- водити гуляти, прогулювати *О*, *К*.

йезиндирт- *спон. О*, *К*.

йезиниш- прогулюватися разом *О*, *К*.

йезле- покривати латунню *Г*.

йезме товчений, м'ятий *О*, *К*.

йей *вигук* ого *К*.

йейен годованець *[Г]*.

йейи добрий *СБ*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.

йейиль- їстися (з апетитом) *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*, *СГ*, *СК*.

йек- I (**йегий**; **йегей** *СМ*; **йекий** *Б*, *У*) запрягати; *пор.* **йик-**.

йек- II (=**эк-**) сіяти, садити *М*, *СК*; *див.* **эк-**.

йеки придатний запрягати *О*.

йекив упряжка, запрягання *К*.

йекивҗи запрягач *К*.

йекивли запряжений *К*.

йекили запряжений *СЛ*.

йекиль- бути запряженим, запрягатися *Г-СГ*; **стэсен ўзўн йекиль** хоч сам запрягайся *К*; **йекильди фурғон** фургон запряжено *Г*.

йеким упряжка, запряг *К*.

йекит- *спон. К*.

йекиттир- *спон. К*.

йектир- наказувати запрягати *О*, *К*, *СГ*.

йектирт- *спон*. *О*, *К*.
йекши- скисати *Б*; **йекшид′ен сӱт** кисле молоко *Б*; *пор*. **экши-**.
йелен *див*. **йель-** I.
йелин I вим'я *О*; *пор*. **ҷелин**.
йелин II наречена, невістка для старших *[СБ]*; *пор*. **д′елин**, **ҷелин**, **келин**, **т′елин**.
йелинлен- набухати вимені *О*.
йелинли з вименем *О*.
йелинсиз без вимені *О*.
йель вітер *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СК*; **йель йавун биле т′ет-** піти за вітром і дощем, пропасти *СБЧ*; **йель тэрмен** *СБ*, **йель дэгирмен** *СК* вітряний млин; **йель эсвіяти** вітрові *СМ*; **йель эсер — хум саврулур** вітер повіє — здійметься пісок *СК*; *пор*. **ҷель**.
йель- I їстися *Г*; **йелен йаҕ** їстівний жир *Г*.
йель- II приходити *СБ*, *СК*; *пор*. **гель-**, **д′е-**, **д′ель-**, **кель-**, **т′е-**, **т′ель-**, **чель-**.
йельдэмир клямка *СМ*, *пор*. **ильдэмир**.
йель-йебалк: йель-йебалк, ах кӱбелек бол- пурхати навколо гостя, догоджати *СБА*.
йелькен вітрило *[Г]*; **йелькен этип кит-** іти під вітрилами *[Г]*.
йельлен- провітрюватися *СК*.
йельпе підвісок, підвіскаа *О*.
йельпе- обмахувати, віяти *О*.
йельпен- обмахуватися *О*.
йельпет- *спон*. *О*.
йельпеттир- *спон*. *О*.
йельпи віяло, опахало *О*.
йельпильдэ- розвіватися, колихатися *О*.
йельпильдэт- розвівати, колихати *О*.
йельпинт- дати обмахуватися *О*.
йельтэрмен вітряк, вітряний млин *СБ*; *пор*. **ҷельдэрмен, ҷельтэгирмен, ҷельтэрмен**.
йем корм, фураж.
йем- смоктати *СБ*; **мен саңа бармах йемген бала дӱгӱль** я тобі не дотина, що смокче пальці *СБЧ*; *пор*. **эм-**.
йеме їжа *М*.
йемез [=эмез] немає: **ах[ы] йемез малым, ах[ы] йемез** *СЛ*, **ах (вар) йемез малым, ах (вар) йемез** / **мен дэмез малым, мен дэмез** *К*, **ах, йемез малым, йем йемез** *СГ*, **вар йемез малым, вар йемез** *СБ*, **ах йемез малым, ах йемез** *СК* моєму коневі немає ціни.
йемек їжа, страва *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*; хліб *ВН*; **йемек азирле-** готувати їжу *СГ*; **бах бир парча йемек эрт′енҷе** приготуй щонебудь на сніданок трохи раніше *Г*; **йемек бахтыр-** доручати готувати їсти *Г*; **йемек йе-** обідати, їсти *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **йемек хур-** накривати на стіл *Г*; **ӱле йемек** обід *К*.
йемекле- давати їсти, годувати *О*.
йемелик харч, продукти, запас їжі *О*.
йемеклик їжа *[Г]*; **не хадар кемниктир чох йемеклик** наскільки шкідливо багато їсти *[Г]*.
йеми корабель *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор*. **д′еми**.
йемиҗи капітан судна *[Г*, *СЛ]*.
йемиш 1. овоч, плід, садовина, ласощі; сушені фрукти, сушена садовина; **хуру йемиш** сушені фрукти *Б*. 2. гостинець *К*; *пор*. **эмиш** I.
йемишле- робити гостинець *К*.
йемишлен- укриватися плодами *О*, *К*.
йемишлет- приносити, передавати гостинець *К*.
йемишлеттир- передавати гостинець *К*.
йемишли плодовий, фруктовий *О*, *К*.
йем-йешиль зелений-презелений, дуже зелений *О*, *К*.

йемле- годувати (худобу), жерти, переїдати, обжиратися, об'їдатися *ВН*, *СБ*, *О*, *БТ*; **йемлед′ен** який обжерся *О*.

йемлен- об'їстися *СМ*, *К*.

йемлет- змушувати годувати, дати переїсти *О*.

йемлеттир- *спон*. *О*.

йемлик годівниця, ясла, корито, місце для корму худоби *О*.

йемне- годувати (худобу) *СГ*, переїсти, об'їстися, обжертися *Г*, *К*; **йемнеген** який об'ївся, обжерся *Г*, *К*.

йемнет- змушувати годувати, дати переїсти, обжертися, перегодувати *К*.

йен рукав *Б*, *СГС*, *М*; **нағышлы йеннер** вишивані рукава *Б*; **йен хапах** манжета, клапан рукава *К*; *пор*. **йең**, **эн** II.

йен- (**йений**) перемагати, долати, пересилювати *П-Б*, *Г-СК*; *пор*. **йең-**.

йенге невістка для молодших, тітка, ятарша ятрівка *М*; *пор*. **инд′и**, **йенд′е**, **йенҕе**, **энд′е**.

йенгиль легкий *СГС*; *пор*. **йениль**, **йеңиль**.

йенди сам, один *СБ-СМ*, *Г-К*; **йенди йери** його власне місце *ВН*; **йендине** сам собі *СЛ*; **йенди эвин олса** якщо в тебе є своя хата *М*; **йендим** я сам *П*; **Т′ороғлу йендиси** сам Тьороглу *Б*; **хазма чухуру — йендиң тӱшерси о чухура** не копай яму іншому — сам упадеш у ту яму *СЛ*; *пор*. **генди**, **д′енди**, **кенди**.

йендир- допомогти перемогти *К*.

йендириль- бути переможеним *К*.

йенд′е жінка старшого брата, старша невістка, ятрівка; *пор*. **инд′и**, **йенге**, **йенҕе**, **энд′е**.

йенд′елик становище старшої невістки, жінки старшого брата, старшої ятрівки *О*.

йенҕе старша невістка, жінка старшого брата *[М]*; *пор*. **инд′и**, **йенге**, **йенд′е**, **энд′е**.

йене знову, ще, так само; **йене дэ** знову-таки *ВН*; **дуйналар йене дуйна** світ світом, життя є життям *ВН*; **барый эт′инҗи тӱт′анға, йене бед′енмей** іде до другої крамниці, знов не подобається *Б*; **йенедэн эт-** робити наново, знову *СГ*; **йенед′е** так само, знову, також *СМ*, *Б*, *У*; **йенед′е айтый алай** знову каже так само *СМ*; **йенед′е ӧкеси чыхай, т′етий йенед′е** знову розсердився, знову йде *Б*; **оларын да йырлам йенед′е т′ийевд′е** їх же я співаю знову-таки, також до жениха *У*; *пор*. **гене**, **д′ене**, **йени** II, **йине** II, **кене**, **т′ене**, **т′ине**, **эне**.

йени I новий *[Г]*, *СЛ*, *СК*; **Йени йах** Новий куток *Г*; **бу йени алынмыш кӧле** цей, щойно куплений раб *[Г]*; **йенидэн** заново, знову *М*; *пор*. **йаны** I, **йаңи**, **йаңы**.

йени II теж, також *К*, *М*; **йени урум** також урум *М*; *пор*. **гене**, **д′ене**, **йене**, **йине** II, **кене**, **т′ене**, **т′ине**, **эне**.

Йени Сала Велика Новосілка *К*.

йенижи переможець *К*.

йениль легкий *К*; *пор*. **йенгиль**, **йеңиль**.

йениль- бути переможеним *СМ*, *Г*, *К*.

йенильлен- легшати *К*.

йенильлендир- полегшувати, робити легшим *К*.

йенильлеш- легшати *К*.

йенильлештир- *спон*. *К*.

йенисалалы мешканець Великої Новосілки.

йениш I перемога *Б*.

йениш II *див*. **эниш**.

йенли з рукавами *К*.

йенлик призначений на рукава *К*.

йенсалалы мешканець Великої Новосілки *К*; *пор.* **йенисалалы**.
йенсиз без рукавів, безрукавка *НКД*.
йең рукав *СБ*, *О*, *Б*; **йең авзу** край рукава *СБ*; **йең хапах** манжета, клапан рукава *НМ*, *Б*; *пор.* **йен, эн** II.
йең- перемагати, долати, вигравати *СБ*, *П*, *Б*; **т′им йеңей кӳреши** хто переможе в боротьбі *П*; *пор.* **йен-**.
йеңдир- давати перемогти, піддаватися *О*.
йеңдирт- *спон. О*.
йеңиль легкий *ВН-Г*; **йеңиль иш** легка робота *О*; **йеңиль ахыллы** легковажний *СБ*, *СМ*; **йеңиль ахыллых** лековажність *СБ*; *пор.* **йенгиль, йениль**.
йеңиль- бути переможеним, підкореним *СБ*, *О*.
йеңильле- полегшувати *О*.
йеңильлен- легшати, втрачати вагу, відчувати себе легше, полегшитися, звільнитися *НБЄ*, *О*, *У*.
йеңильлет- полегшувати *ВН*, *О*.
йеңильлеш- легшати, відчувати полегшення, виздоровляти *О*.
йеңильлештир- *спон. О*.
йеңильлик легкість, полегшення, легковажність *СБ*, *О*, *[Г]*.
йеңильме поразка *О*.
йеңильмез непереможний, нездоланний *О*.
йеңильмезлик непереможність, нездоланність *О*.
йеңильче полегше *У*.
йеңиш перемога *О*.
йеңиш- змагатися *О*.
йеңлет- робити широким *О*; *див.* **т′ең**.
йеңли I з рукавами *О*; **узун йеңли кӧлек** сорочка з довгими рукавами *О*.
йеңли II широкий *О*; *пор.* **кӧн** II, **т′ен, т′ең, чен**.
йеңлик ширина *О*.
йепа- робити *[СБ]*; **не йепайым?** що мені робити? *[СБ]*.
йепархиа єпархія *[М]*.
йеп-йеңиль зовсім легкий *О*.
йепсиз нечемний, неввічливий, негречний, непідходящий *О*.
йепсизлик нечемність, неввічливість, негречність *О*.
йер 1. земля, ґрунт; **гӳзель йер** добра земля *Г*; **хара йердэн ах ӧкмек чыгай** із чорної землі виходить білий хліб *СБФ*; **йер йӳзӳне** на землю *[Кб.]*; **йер парла-** рвати землю *СК*; **йери кӧкӳ йаратан** творець землі й неба *СЛ*; **йерин-сувун тапмам** не знаходжу ні землі, ні води — не чую під собою землі *У*; **йер сӳр-** орати землю *П*, *Г*; **йер ӳстне** по землі, на землі *СБ*; **йердэ тӳшӳр-** скидати на землю *У*. 2. місце; **тӧкмеэ йер йох** сипати нікуди *К*; **отурмаа йерим йох** ніде мені подітися *Б*; **йохту маа йер барып ӧгренмеге** мені ніде піти вчитися *СБ*; **меэм отурмаа йерим йохтур** мені ніде жити *К*; **йерим тар эди** мені було тісно *СБ*; **авурмай мы бир йериң?** у тебе щось болить? *П*; **йырларың коп йерин унуттум** багато місць із пісень я позабував *СБ*; **бу йерге** на цьому місці *СБ*; **шлейлер йахшы йердэ** вони працюють у хорошому місці *П*; **йердэ хой-** класти на місце *К*; **т′егеллер мында, бу йердэ** вони прийшли сюди, в це місце *СБ*; **бир йердэ** у певному місці, в одному місці, разом *О*, *Б*, *СЛ*, *К*; **бир йердэ бир йердэ** де-не-де, подекуди, десь *Б*; **эр бир йердэ** скрізь, повсюдно *П*, *У*; **йердэн тур-** уставати з місця *Б*; **абу йердэн хар** сніг оце поки *СБ*; **бири бир йере йох** нікого ніде немає *Г*; **бир йере бир йере** де-не-

будь *Г*; **йер йердэн хыдыр-** шукати по всіх місцях *П*; ◇ **йере ал-** брати назад *Г*; **лафын йере ал-** брати свої слова назад *Г*; **бир йере** разом *СЛ*, *СК*; **бир йере отуур эди** вони мешкали разом *СЛ*; **олар эпси дэ бир йере сöленний** усі вони співаються разом *СК*; **бир йере т′итмеэ чар йох, хайль этий хары** дітися ніде — жінка згоджується *СГ*; **йеримизе ӱч тэне** разом нас троє *ВН*; **йеримизе дэ чох эбет** разом нас було, звичайно, багато *СЛ*; **йеди җан олду йеримизе** разом нас стало сім душ *К*; **саймай ону исан йерне** не вважає його за людину *П*; **шаат йерне** як свідок *П*; **дэли йерне сай-** вважати за дурня *СМ*; **эт′инҗи ағаан йерне** замість другого брата *СГ*; **сениң йерине** замість тебе *Г*.

йерал генерал *Г*.

йералмасы арахіс, земляний горіх *БК*.

йербаха жаба-ропуха *О*, *К*.

йердаллы з шийкою *СБ*; **хош йердаллы** з гарною шийкою *СБ*; *див*. **йердан**.

йердан шия, шийка, підборіддя, воло; **бир харыш йерданың** у тебе довга шийка — на цілу чверть *СБ*; *пор*. **д′ердан**, **эрдан**.

йерданлы з шийкою *ВН*; **гӱмӱш йерданлы** з білосніжною шийкою *ВН*.

йердэт′и який знаходиться на землі, земний *СЛ*.

йери назад *Г-СГ*; **йери ал-** одержати назад *СГ*; **йери дӧн-** повертатися назад *[Г]*; **йери ол-** утримуватися *[Г]*; **шейтан ойуннарындан йери олалым** тримаймося подалі від диявольських спокус *[Г]*; **йери хайт-** повертатися назад *СЛ*; **йери хой-** відкидати, нехтувати *[Г]*; **йери чек-** противитися *СЛ*; **йери эт-** відмовляти, заперечувати *СЛ*; **эвалла лафымы йери этмедигинизе** спасибі вам, що не відмовили на моє прохання *СЛ*; **йеридэ** раніше, позаду *СЛ*; **бир эт′и кӱн йеридэ** кілька днів тому *Г*; **эт′и йыл йеридэ** два роки тому *СЛ*; **чох йӱз сенелер йеридэ** багато століть тому *СЛ*; **йерийе хайт-** повертатися назад *СЛ*, *К*; **йерийе хайтар-** завертати, повертати назад *К*; **чек элини йери** припини, відпусти, забери назад свої руки *СЛ*; *пор*. **гери**, **д′ери**, **кери**, **т′ери** I.

йери- танути, плавитися *СБФ*; *пор*. **ири-** II, **йири-**, **эр-** II, **эри-**.

йериҗес доречно *К*.

йерик слива *У*; *пор*. **эрик**.

йериле- відступати, задкувати *К*, **йерилеп т′ель-** повертатися, приходити назад *К*.

йерилен- відступати, задкувати, здавати назад самому *К*.

йерилендир- змушувати задкувати, здавати назад кого (воза, коней, машину) *К*.

йерилет- *спон*. *К*.

йерилеш- задкувати разом *К*.

йерили I раніший, попередній; древній, стародавній *СЛ*, *К*.

йерили II доречний *СЛ*.

йерилик становище позаду, минуле *К*.

йерин- лінуватися *СБ*; **йериний чайналғанын да йутмаға** лінується навіть пережоване ковтати *СБЧ*; *пор*. **эрин-**.

йерит- плавити, розтоплювати, розплавляти *СБФ*; *пор*. **йирит-**.

йерлеш- розміщуватися, поселятися, влаштовуватися *Б*, *К*, *СГ*; осідати *К*.

йерлештир- розміщувати, влаштовувати, упаковувати, встановлювати, розставляти *СБ*, *О*, *БТ*, *К*, *СГС*.

йерлештириль- *пас*. *О*, *К*.

йерлештирт- *спон*. *О*, *К*.
йерлештирин- розміщуватися, бути розміщеним *О*, *К*.
йерли місцевий, корінний *О*, *К*; **бизим йерли** наш земляк *О*, *К*; **бир йерли** земляк *О*; **бу йерли** місцевий *О*, *К*; **йабан йерли** чужинець *К*.
йерли-йериндэ на своїх, по своїх місцях *К*.
йермай гас *НБЄ*.
йеродиаконоз, йеродиаконос єродиякон *[М]*.
йеромонахос єромонах *[Г]*.
йерсабуну *бот*. собаче мило, грижник голий *БК*.
йерсағызы гірська смола *О*.
йерсиз безземельний *О*, *К*.
йерсизлик безземелля, *К*.
йерсуву угіддя *О*.
йерсуйу угіддя *К*.
йерсычан кріт *К*.
йертитремек землетрус *О*.
йертўблў підземний *О*, *К*.
йертўбўндэт′и підземний *К*.
йертынчлых спокій, мир *О*.
йертэ у місці *СМ*; **бир йертэ** в якомусь місці, де-небудь *СМ*; **бир йертэ жыйыл-** збиратися разом *СМ*; *див*. **йер**.
йертэн з певного місця *СМ*; **бир йертэн** звідки-небудь *СМ*; **ао йертэн йўзўлўй** рветься там *СМ*; *див*. **йер**.
йерфындығы *бот*. арахіс, земляний горіх, фісташка *БК*.
йерфыстых *бот*. арахіс, земляний горіх, фісташка *О*.
йер-хара суходіл *СБ*; **йер-хараға йўрмеген чана** нікчемна, недоладна людина, *букв*. сани, що не їздили по землі *СБА*.
йерхозу *бот*. арахіс, земляний горіх, фісташка *СБ*, *СМ*.
йерхойан тушканчик *СБ*, *СМ*, *К*.
йеса-: **не йесайым?** що мені робити? *[СБ]*; *див*. **йаса-**.
Йесевка *ч*.
йесер ясир, бранець *[СГМ]*; **йесер олсун тэзелер** щоб цих тіток по матері забрали в полон *[СГМ]*; *пор*. **йесир** II.
йесиз нечисть, непридатний до їжі *О*, *К*; **туш та йесиз халаҗах** туша залишиться непридатною до їжі *Г*, *СЛ*.
йесир I маслина, олива, оливки *К*.
йесир II ясир, бранець *[Г*, *М]*; **йесир эт-** узяти в полон *[Г]*; *пор*. **йесер**.
йесирлик чек- бути в полоні *[Г]*.
йет м'ясо, м'яз *ВН*, *СБ*; *пор*. **эт**.
йет- досягати, виконувати *СЛ*, *СГС*; **пший хырарласа, о йетэр** якщо пообіцяє, він виконає *СГС*; *пор*. **җет-**, **чат-**.
йетиш- *ВН-СК*, **йитих-** (=**йетиш-**) *[К]* досягати, дотягатися, діставати до чого, вистачати, бути достатнім, устигати, наздоганяти, діставатися, добиратися, досягати зрілості; **нефесим йетишмей** мені бракує дихання *СК*; **д′ельди йашымыз йетишти дохсана-йўзе** ми дожили до дев'яноста-ста років *СК*; **хыз йетишт′ен** дочка досягла повноліття *Б*; **биз йетиштик энди** ми вже досягли зрілості *Г*; **меэм вар йетишкен оғлум** у мене є дорослий син *СГ*; **йетишеҗек артымызға** він наздожене нас *ВН*; **аман йетиший хойанны** вмить наздоганяє зайця *СМ*; **ахылы йетишмей** йому бракує розуму *СМ*; **бир бирине йетиш-** наздоганяти один одного, іти валом *[Г]*; **йетиш ардларна** наздожени їх *СГ*; **йетишир келир** наздоганяє *[Кб.]*; **йетишамам** я не зможу, не зумію, не впораюся *СМ*.
йетишмемезлик нестача *СМ*.
йетиштир- давати змогу досягти, допомогти встигнути, до-

ставляти, настачити, напастися, забезпечувати вдосталь *СБ-К*; **йетиштирмез эди аларға ашав** їм не можна було напастися їжі *СБ*; **тэк йазыш йетиштирд'ейлер** хай тільки встигають записувати *У*; **соймаа йетиштирамайляр** не встигають різати *СЛ*; **мырадына йетиштир-** сприяти досягненню мети, втіленню бажання *СЛ*; **бештэн онға йетиштирмеген** від п'яти до десяти не дотягає — недолугий, нетяма, недбалий, неощадливий *СБА*.

йетиштириль- бути наздогнаним, доставленим, наздоганятися, доставлятися *О*, *К*.

йетиштирт- *спон*. *О*, *К*.

йетли м'ясний, м'ясистий *СБ*.

йетмиш сімдесят; **йетмиш эт'иге т'етти** пішло на сімдесят другий *СБ*; **йетмиш — т'етмишт'ельмиш** сімдесят — пішов-прийшов, час ходити по гостях *СМ*; **алтмыш-йетмиш** *див*. **алтмыш**.

йетмишинҗи сімдесятий *НБЄ*, *О*, *К*.

йетчи різник, м'ясник *НБЄ*.

йеч- минати *СБ*; *пор*. **д'еч-**, **кеч-**, **т'еч-**, **чеч-**.

йече ніч *[СБ]*; *див*. **йеҗе**.

йеш приятель, друг, коханий, милий *[ВН, СЛ]*; *пор*. **эш**.

йешер- зеленіти, укриватися листям *О*, *К*.

йешерт- *спон*. *О*, *К*.

йешиль зелений; незрілий; **йешиль от** зелена трава *СК*.

йешильҗе зеленкуватий *К*.

йешильҗерек доволі зелений *О*.

йешильле- озеленяти, зеленити *О*.

йешильлен- зеленіти, озеленятися *Б*, *К*.

йешильлендир- озеленяти, зеленити, робити зеленим *О*, *К*.

йешильлет- фарбувати в зелений колір *О*, *К*.

йешильлеттир- *спон*. *О*, *К*.

йешильли зеленкуватий, зеленавий, укритий зеленню *СБ*, *О*, *К*.

йешильлик зелень, зелене місце, зелена місцевість, гай; зелень, овочі *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; **от тўшкен йерине йешильлик дэ йанай** у місці, куди влучив вогонь, горить і зелене *СБА*; **дағын башна өле гўзель йешильлик** на вершині гори є такий гарний зелений гай *Г*.

йешильликли із зеленню *О*, *К*.

йибер- посилати, відправляти, направляти, пускати, випускати, відпускати, пропускати, допускати, заправляти, спускати сперму, випускати секрет *ВН-К*; **йиберийси ону экши чий хаймахнен** заправляєш його кислою сметаною *К*; **йутуп/йутар йибер-** ковтнути *СЛ*, *К*; **йутар йиберсин** проковтнеш *СЛ*; **йиберийлер канҗаны сувчеэ** опускають кішку (гак) у воду *СМ*; **мыйых йибер-** відпускати вуса *СГС*; **нам йибер-** прославити, знеславити *ВН*; **холдан йибер-** випускати з рук *СМ*; **тамур йибер-** пускати коріння *СБФ*; **тэшиктэн йибер-** пропускати через дірку *СМ*; **зарени кўрек биле лўзйарға йиберийлер** зерно кидають проти вітру лопатою *П*; **хувайляр йиберийлер андан** проганяють звідти *Б*; **хоҗасы араба бле т'етирий, хатыны да йиненин көзўндэн йиберий** чоловік привозить возом, а жінка спускає через вушко голки *НМ*; *пор*. **йебер-** II.

йибериҗи відправник *О*.

йибериль- посилатися, бути посланим, відправленим, відпущеним, відпускатися, зриватися, розбещуватися, бути нестійким, невитривалим *ВН-К*; **йиберильген адам** безхарактерна

людина *К*; **йиберилип/йиберильд′ен халған** розбещений *СМ*.
йибермек посилання, відправлянння, відпускання *О*, *К*.
йиберт- *спон*. *О*, *К*.
йиберттир- *спон*. *О*, *К*.
йибик як *[СБ]*; *пор*. **гибик**, **д′ибик**, **җибик**, **кибик**, **т′ибик**.
йибрет настанова, повчання *[СЛ]*; **алем йибретлери, утанмазлары** урок світові, негідниці *[СЛ]*.
йибэр- *СБ*; *див*. **йибер-**.
йигирим/йигирми двадцять *СБ*; **йигирим беш** двадцять п'ять *СБ*; *пор*. **д′ирим**, **д′ирими**, **д′ирми**, **игирми**, **йирим**, **йирими**, **йирми**, **йырмы**, **йырым**.
йигирминҗи двадцятий *НБЄ*.
йигит юнак, парубок, молодець *СБ*, *НМ*, *[Г*, *Кб.]*; **йигитаға** старший боярин на весіллі *ВН*; *пор*. **җигит**, **игит**, **ид′ит**.
йигитле- напучувати, застерігати, перестерігати *СБФ*; *див*. **өгүтле-**.
йид- піти *[СБ]*; **бахчидэн йидэрсин** ти йдеш садом *[СБ]*; *пор*. **гит-**, **д′ет-**, **д′ит-**, **йит-**, **кит-**, **т′ет-**, **т′ит-**, **ћит-**.
йиди: **йиди йидинин хызы йахты да йандырды бизи** дочка благородного/клятого роду змусила нас пекельно страждати *[Г*, *СЛ]*; *пор*. **ада** II.
йиз I слід *СБ*, *Б-СГ*, *СК*; дорога, шлях, стежка *СБФ*; **көпчегин йизи** слід колеса *СГ*; **су вар ат изиче** у ямці від кінського копита є вода *Б*; *пор*. **из**, **йүз** III.
йиз II обличчя *СБФ*; *пор*. **йүз** I.
йиз III таємниця, секрет *О*, *Г*, *К*; **йизиндэн** таємно *Г*.
йизан поле *К*; *пор*. **зан** I, **изан**, **йизан**.
йизҗик (**-ги**) маленький слід *Б*.
йизле- I вистежувати *Г*, *К*.
йизле- II ховати, приховувати *О*, *Г*, *К*; *див*. **д′изле-**, **изле-**.
йизлель- бути схованим, прихованим *О*, *К*.
йизлеме хования, приховування, маскування *О*, *К*.
йизлемек приховування *О*, *К*.
йизлен- ховатися *О*, *К*.
йизлендир- приховувати, допомагати приховувати *О*, *К*.
йизлет- дати ховати, приховувати *О*, *К*.
йизлеттир- *спон*. *О*, *К*.
йизлеш- ховати, приховувати один від одного, ховатися один від одного *О*, *К*.
йизлешмек приховування *О*, *К*.
йизлештир- *спон*. *О*, *К*.
йизлештирт- *спон*. *О*, *К*.
йизли таємний, прихований, секретний, потайний, таємно *СМ*, *Б*, *Г-К*; **йизли сырлар бийан олсун** приховані секрети нехай стануть відомими *СЛ*; **йизли базар** таємний торг *Б*; **йизли ший** секрет, таємниця *СМ*, *Б*; **йизлидэн** потайки *Г*; *пор*. **гизли**, **д′изли**, **изли**, **кизли**, **т′изли**.
йизлик таємниця, секрет *О*, *К*.
йизлилик секретність, прихованість, таємність, таємниця *О*.
йизсиз без сліду, безслідно *О*.
йий *теп*. *час* їсть *Г*; *див*. **йе-**.
йий- одягати *СБ*; *пор*. **ћий-**, **д′ий-**, **т′ий-**.
йийин- одягатися *[СБ]*.
йик- запрягати *СБФ*; *пор*. **йек-**.
йилери попереду, наперед *[Г]*; *пор*. **илери**.
йилиш- потрапити, зачепитися *НБЄ*, *СБФ*; *див*. **илиш-**.
йиль- нахилятися, нагинатися *НБЄ*, *СБФ*; *пор*. **эгиль-**, **эд′иль-**.
йильдир- нахиляти, нагинати *СБФ*.
йимансыз невірний *СК*; *пор*. **иман**, **йыман**.
йимирта *ВН*; *пор*. **йымырта**.
йинам віра, довіра *Г*; **йохтур йинамы** йому не можна вірити *Г*;

йинам т′етир- повірити, увірувати *СЛ*; *пор.* **инам**, **йынам**.
йинар січень *НБЄ*.
йинат незгідливий, недоброзичливий, норовистий, упертий *Б*; *пор.* **инатӂылых**, **йынат**, **нийат**.
йине I голка; заколка *СБ*, *ВН*; жало *СГС*; **йинеэн бур(у)ну** вістря голки *К*, *СГ*; **йине көзӳ** *СМ*, **йинеин көзу** *Б*, **йинеэн көзӳ** *ВН*, *П*, *К*, **йине көзи** *СБ*, **йине тэшиги** *У* вушко голки; **йипни йинеин көзне т′ечир-** *Б*, **йипни йинеэн көзне чечир-** *НМ*, **йип йине чне т′ечир-** *СБ* вдівати нитку в голку; **йинеэн көтӳ** тильний кінець голки *К*; **йорған йинеси** голка для шиття ковдр *О*, *К*; **кальчин йине** в'язальна шпиця *СБ*; **тэмен йине** товста голка *О*, *К*; **йиптэн-йинедэн** з голочки *О*; **йине сапланды элимче** голка загналася мені в руку *НКД*; **т′амиль йисан йинениӈ көзӳндэн дэвени т′ечирий** кмітлива людина проведе верблюда через вушко голки *СБЧ*; **о сени йиненин көзӳндэн т′ечирий** він тебе протягне через вушко голки *СМ*.
йине II знову *Г*, *М*; *пор.* **гене**, **д′ене**, **йене**, **йени** II, **кене**, **т′ене**, **т′ине**, **эне**.
йинеле- проколювати голкою, прошивати *О*, *К*.
йинелет- наколювати, колоти голкою *СЛ*, *К*.
йинели голчастий, колючий *О*, *К*.
йинӂе тоненький *Б*; *пор.* **инӂе**.
йинсан людина *СЛ*; *пор.* **инсан**, **исан**, **йисан**.
йип (**-би**) нитка, мотузка, вервечка, вірьовка, канат; **йӳн йип** вовняна нитка, пряжа *СБ*, *К*; **йип йаса-** виробляти нитки *ВН*; **чий йип** саморобна нитка з льону, коноплі *К*; **чул йип** дранки, подрана на смужки тканина *ВН*, *К*; **йип йинениӈ артына т′етий** нитка йде за голкою *СБЧ*; **йиптэн-йинедэн т′ийинген** одягнений з голочки *О*, *К*.
йипек шовк *О*.
йипекли із шовком *О*.
йипле- зав'язувати мотузкою *О*.
йипли нитяний, мотузяний *О*, *К*.
йиплик вовняні нитки, пряжа *Г*, *СЛ*; путо з вірьовок *СЛ*; моток ниток *К*; **бир уручух йиплик** моток ниток, пряжі *Г*.
йипсиз без мотузки, неприв'язаний, бродячий, розбещений, блудливий, шахраюватий; знедолений *О*; **йипсиз көпек** бродячий пес *СМ*.
йипсизлик бродяжництво, шахрайство; знедоленість *О*.
йипчик вервечка *СЛ*.
йирен- гребувати, відчувати відразу *СБФ*; *пор.* **эгрен-**.
йиренч образа *У*.
йири великий; **йири көз** великі очі *СБФ*; **йириси кичиги сне ӧкӳм этий** старший керує молодшим *СМ*; *пор.* **ири**.
йири- плавитися, розтоплюватися, танути *ВН*, *НБЄ*, *К*; чахнути, сохнути, худнути *К*; **йириди йӳреим йағы** я дуже засмутився, надірвав собі серце *СЛ*; **йириди йӳрек/йӳрегин йарасы** її знову охопила журба, туга *Г*/*СЛ*; **йирип битти адам** людина виснажилася, висохла *К*; *пор.* **ири-** II, **йери-**, **эр-** II, **эри-**.
йириӂа доволі великий *О*.
йириӂе великуватий *СБФ*, *К*.
йириле- збільшувати, робити великим *О*.
йирилен- збільшуватися, рости, мужніти *НБЄ*, *О*.
йирилендир- *спон.* *О*.
йирилет- робити великим, змушувати робитися більшим *О*.
йирилеттир- *спон.* *О*.

йирилеттирт- *спон*. *О*.
йирилеш- більшати, товщати *О*.
йирилештир- *спон*. *О*.
йирилик (**-ги**) величина *СБ*.
йирим *ВН*, *П*, **йирими** *К* двадцять; **йирим дӧрт кӱн** двадцять чотири дні *У*; *пор*. **д′ирим**, **д′ирими**, **д′ирми**, **игирми**, **йигирим**, **йигирми**, **йирми**, **йырмы**, **йырым**.
йирин гній *НБЄ*, *К*; *пор*. **ирин**, **уру** II.
йирин- бути розплавленим, розтопленим *Г*, *К*; **йиринген йаҕ** топлене масло, топлений жир, смалець *Г*.
йиринлик скупчення гною *К*.
йиринне- виділяти гній, гноїтися *К*.
йириннен- замазатися у гній *К*.
йириннендир- *спон*. *О*.
йириннет- допускати загноєння, гноїти *К*.
йиринни гнійний *К*.
йирит- плавити, розтоплювати *ВН*, *НБЄ*, *Г-К*; **йӱрек йаҕыны йирит-** засмучувати *Г*; *пор*. **йерит-**.
йирлен *зоол*. ласиця, ласка *НБЄ*.
йирми двадцять *П-К*; **йирми дэне домуз** двадцять голів свиней *СМ*; **йирми ӈан** двадцять душ *П*, *СМ*; **йирми йыл** двадцять років *У*; **йирмишер йашна** їм по двадцять років *П*; **йирми бир** *карт*. двадцять одно, очко *Г*, *К*; *пор*. **д′ирим**, **д′ирими**, **д′ирми**, **игирми**, **йигирим**, **йигирми**, **йирим**, **йирими**, **йырмы**, **йырым**.
йирмилик двадцятка, вартістю двадцять (гривень, копійок, карбованців) *К*.
йирминӈи двадцятий *О*, *К*.
йирмишер по двадцять *О*, *К*.
йисан (**йисаллар** *СБ*) людина *ВН-П*, *О*, *Г-СГ*; **йисанның кӧзӱндэн т′ир чығармаз** *СБЧ*, **йисанын кӧзӱндэн чӧп чыхармай** *Г* він не вийме смітинку в людини з ока; *пор*. **исан**, **инсан**, **йинсан**.
йисанлых людяність *ВН*; **бар йисан — йисанлығы бар, бар йисан — йисанлығы йох** є люди, наділені людяністю, є люди, не наділені людяністю *ВН*.
йит пес, собака, собачий *СБ*, *П*, *О*, *Г*, *М*; **йитнин утанмазы** *лайл*. безсоромний псяюхо *СЛ*; **йит оғлу йит** *СЛ*, **йитолу йит(и)** *Б* сучий син; **йитолун несис** що ти за сучий виплодок *Б*; **ғаринни йити-бити талай** бідняка гризуть і його собаки, і його воші *СБЧ*; **йит йитэ буйурған, йит тэ хурйуғуна буйурған** пес наказав псові, а пес — хвостові *Г*; **йит йиттэн артына халса, хурйуғу ӱзӱлий** якщо пес відстане від пса, то в нього з досади одірветься хвіст *СБА*; **йит чырлама пиширмей** собаки чебуреків не смажать *СБА*; **йаман фит′ирли киши — авузуна йит тиши** зловмисна людина, і в роті у неї собачий зуб *СБЧ*.
йит- іти звідси *[СБ*, *СК]*; *пор*. **гит-**, **д′ет-**, **д′ит-**, **йид-**, **кит-**, **т′ет-**, **т′ит-**, **ћит-**.
йитборла *бот*. пасльон *НБЄ*.
йитбурун *бот*. шипшина *СБ*; *пор*. **этбурун**.
йити: *лайл*. **йити капа** собача дерюга *СБ*.
йитир- втрачати *[Г]*; *пор*. **итир-**.
йитих- *див*. **йетиш-**.
йитлик усе, властиве собаці *О*.
йитолу *ВН*, *СМ*, *К*, **йитолу йит(и)** *Б*, *К*, **йитол(ун)ун баласы** (на дитину) *Б*, *У*, *Г*, **йитол(ун)ун эрифи** (на парубка) *У*, *Г*, **йитолусу** *У* сучий син; *пор*. **йутолу**.
йлан *післяйм*. з *[Г*, *М]*; **кора йлан** з парканом *[М]*; *пор*. **илан**, **илен**.
йо ні *СБ*, *П*, *М*, *СК*; **йо-йо-йо** ні-ні-ні *СМ*; *пор*. **йох**.

йоғар- підніматися вгору *У*; **йоғарып мыхла-** прибивати вертикально *У*.
йоғары угору, догори, вертикально *У*.
йоғур- місити *К*.
йоғуч ганчірка мити посуд *СБФ*; *пор*. **йувғуч**.
Йойун *прізв*.
йок ні *[М]*; *див*. **йох**.
йоксам чи *[М]*; *див*. **йохсам**.
йокшам чи *[М]*; *див*. **йохсам**.
йол 1. шлях, дорога, поїздка, подорож; **йол ал-** виуршати в дорогу *У*, *СЛ*; **бир йол ал-** іти однією дорогою *ВН*; **йол алыҗы** подорожній *СГ*; **йол ач-** рушати в дорогу *СЛ*; **йол ашыр-** долати шлях *У*; **йол болсун** щасливої подорожі *У*; **йолуң ачых болсун** *НМ*, **йолун ачых осун** *К* щасливої тобі дороги; **йол вердавати** дорогу, пускати *СБ*, *СЛ*; **йол йағасы** узбіччя *У*; **йол йағасна** при дорозі *СГ*; **йол олса** якщо випаде поїздка *П*; **йол(ун) олсун** щасливої подорожі *У*, *СЛ*; **т′иттлер бир йол даа** вони пройшли ще трохи *Г*; **йола** в дорозі *СЛ*; **йола тӱш-** переслідувати, гнатися *СК*; **йола чых-** рушати в дорогу *Г*, *СЛ*, *СГ*; **йолға да хазахчас** на вулиці також по-російськи *У*; **йолдан дӧн-/хайт-** *Г*/*СК* повертатися з поїздки; **доғуру йолдан чых-** збиватися з пуття *СБ*; **мем т′итмеэ йолум да йох, алым да йох** мені і йти нікуди, і змоги немає *Г*; **тэк сен йолума т′ель** тільки ти погодься зі мною *СЛ*; **йол т′ес-** переходити дорогу *К*; **аллах йолуну т′есмесин** щасливої дороги *СЛ*; **оон йолуна т′ет-** робити по його *СМ*; **энди эпчиимиз шайтанын йолуна йӱрӱйӱк** тепер ми всі ходимо шляхами сатани *Г*. 2. раз; **бир хач йол** декілька разів *ВН*; **бир йолу да хасталанмады** ні разу не захворів *ВН*; **эт′и йол** двічі *СБ*; **ӧбӱр йол** іншого разу *К*; **бардым бир йолу — йохту** я одного разу ходив туди — його не було *СБ*; **эт′инҗи йол** другого разу *Б*; **ӱчӱнҗӱ йол** на третій раз *У*; *див*. **ӱчйол**.
йолах смуга, смужка, валок, грядка, доріжка, простілка *ВН*, *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*; пляма *О*.
йолахла- розкреслювати, ділити на смуги, вимазувати *О*, *К*.
йолахлан- бути розкресленим, поділеним на смуги *О*, *К*.
йолахлат- *спон*. *О*, *К*.
йолахлы смугастий, складений у валки *К*.
йолбасан розбійник *К*.
йолбашчы керівник, начальник, проводир, провідник *К*.
йолдаш супутник, товариш, друг, подруга, приятель, чоловік, дружина *СБ*, *[Г]*.
йолҗу подорожній, мандрівник; **салыхнен хал, папу, мен йолҗуйум, хайтаҗам эве** до побачення, дідусю, мені слід у дорогу, мушу повертатися додому *СК*; **йолҗу/йолҗы йолуна йарашый** подорожньому личить, належить подорожувати *СБ*/*СБЧ*; ◇ **йолҗусу вар** вона вагітна *СГС*; *пор*. **йолҗы**, **йолчу**.
йолҗух стежка *К*; *пор*. **йолчух**, **йолчых**.
йолҗулух подорож, мандрівка, поїздка *О*, *К*.
йолҗы подорожній, мандрівник *СБ*; *пор*. **йолҗу**, **йолчы**.
йолла- 1. іти шляхом, долати шлях *К*. 2. посилати, пускати *СБ*, *П*, *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **хувду йоллады** він прогнав *СК*.
йоллу: **ӱч йоллу** тричі *ВН*.
йоллух на дорогу *ВН*, *К*, *СГС*; **йоллух ашав** обід на дорогу *К*; **д′ерек азирлемейе шийлер йол-**

лух треба приготувати речі в дорогу *СГ*.
йолсуз без дороги, безпутній, непутящий, невдалий, нещасливий *СБ*, *О*, *К*.
йолсузлух бездоріжжя *СБ*, *О*, *К*.
йолх- скубти *[Г]*, *К*, *СГ*, *СК*; *пор.* **йулх-**, **йунх-**.
йолхул- бути вискубаним *К*.
йолхут- вискубувати *К*.
йолчу подорожній, мандрівник, прочанин *СБФ*, *[Г]*; **су йолчу** шукач води *[Г]*; *пор.* **йолжу**, **йолжы**.
йолчух стежка, доріжка *ВН*, *СБ*, *СМ*.
йолчых стежка, доріжка *К*; *пор.* **йолжух**.
йомалах кружальце тіста, варяниця, корж *К*; **йомалах ач-** розкачувати варяниці, коржі *К*; *пор.* **йумалах**.
йон- стругати, тесати, різати по дереву *СБФ*, *К*.
йонахкер грішник *[М]*; *пор.* **йунахкʹар**, **йунахкер**, **йунахтʹер**, **йўнахкʹар**, **йўнахтʹер**.
йонґа стружка, скіпка, скалка, осколок *СБФ*, *К*.
йонґала- стругати, тесати *К*.
йонґалат- *спон*. *К*.
йонтух помиї *Г*, *К*; *пор.* **йувундух**.
йонул- стругатися, тесатися, тріскатися *СБФ*, *К*.
йоң- стругати, тесати *Б*, *О*; **ағач йоң** стругати дерево *О*.
йоңғуч долото *О*.
йоңма різьблений *О*.
йоңул- бути струганим, тесаним, стругатися, тесатися *О*.
йоңулу обструганий, обтесаний *О*.
йоңха стружка, скіпка, скабка *О*.
йоңхала- стругати, тесати *О*.
йорға рисак *О*.
йорға- скакати, перескакувати *К*.
йорғала- бігти риссю, повзти навкарачках (про дитину) *НБЄ*, *О*, *БТ*, *К*; **бала эндиййорғалай** дитина вже повзає *НБЄ*; **йорғалап йўр-** рухатися повзком *К*.
йорғалат- пустити повзати *О*, *К*.
йорғалаттыр- *спон*. *К*.
йорған ковдра; **йорған йинеси** голка прошивати ковдри *О*; **йорған тўбўне** під ковдрою *Г*.
йорғанҗы майстер, що виготовляє ковдри *О*, *К*.
йорғанлых *О*, **йорғанных** *К* достатній на ковдру.
йордам уміння, досвід, навик, досвідченість, спритність *[Г]*; **мелайик йордамыны кирлеттилер кемниклер илен** вони спотворили ангельську діяльність усіляким злом *[Г]*; **азиз китаплары ирезиль этэрлер кем йордамнары илен** вони ганьблять святі книги своїми перекрученнями *[Г]*; **йордама кель-** набиратися досвіду, вміння *[Г]*; **йордама хой-** подавати як урок, приклад, навчати *[Г]*.
Йордан *прізв*.
Йорка *ч*.
йорти свято *[М]*; *пор.* **йорту**, **йорты**.
йорттур- гнати риссю *О*.
йорту свято; **йорту тут-** справляти свято за свій рахунок *СК*; **йорту эт-** святкувати *[Г]*; **падыша йортусу** царське свято *СК*; **бўгўн балабан йорту — хуш уйасына бармай** сьогодні велике свято, птахи до своїх гнізд не залітають — про Благовіщення *СБЧ*; *пор.* **йорти**, **йорты**.
йортула- святкувати *О*, *К*.
йортулух святковий, для свята, на свято *О*, *К*.
йорты свято *[К, М]*; **йорты кўннери** святкові дні *[М]*; *пор.* **йорти**, **йорту**.
йортэ (=**йорта**?) назло *БТ*.
йорул- стомлюватися, виснажуватися *НБЄ*, *О*, *К*.

йорулт- стомлювати, виснажувати *О*, *К*.

йорулмуш стомлений *[СБ]*; **йорулмуш йатый** лежить стомлений *[СБ]*.

йорух (**-ғу**) лад, суть, міра, порядок, успіх, успішний, вдалий, доволі, достатньо, сильний, сильно *ВН*, *П-Б*, *К*, *СК*; порядно, добре *О*; **ший йоруғун бильзнати справу, вміти її робити *СМ*; **ишин йоруғун бильмий, о чох этмеэ сырасы вар ама, асылсыз** він не знає суті справи, може робити багато, але недоладно *СК*; **йорух т′етсин ишлериңиз** успіху вам у роботі *СМ*; **онун иши йоруғу дэгиль** його справа пропаща *Б*; **йоруғун тапдосягати успіху *П*; **о эр бир шиййе да йорух табай** він з усім справиться *П*; **йорух хатын да йорух хожа лишсе, чечиниш дэ гӱзель т′етий** якщо доладній жінці й доладному чоловікові трапиться бути разом, то життя піде добре *НМ*; **бир йорух** а) значно, значною мірою *ВН*, *П*, *СМ*; б) як-небудь *СМ*; **о лафетий бир йорух** забагато балакає *П*; **даа йорух** ще легше, успішніше *СМ*; **йорух тэкаран** трохи легше, успішніше *СК*; **базирд′ан дэвелернен д′ельди бир йорух** купець із верблюдами підійшов доволі близько *СК*; **йорух ол-** бути успішним, складатися добре *Б*.

йорухла- бути успішним, складатися добре, до ладу *Б*.

йорухлаштыр- упорядковувати, систематизувати *О*, *К*.

йорухлу пристойний, порядний упорядкований *О*, *К*.

йорухсуз безладний, безсистемний *О*, *К*.

йорухсузлух безладність, безсистемність *О*, *К*.

йорухча по-хорошому, порядно, пристойно *НМ*.

йоруша знесилений, безсилий, зневолений *К*; **ахлым алдын, эттин бени йоруша** ти забрала мій розум, зробила мене безсилим, безвільним *К*.

йосам 1. може; **сенин йосам бир йизли ағрын вар мы?** чи, може, в тебе є якась прихована хвороба? *Г*; **йосам ӧгренмеэ стийси?** може, ти хочеш навчатися? *Г*; **беш верст т′итийлер ми, йосам йирми верст т′итийлер ми** пройшли вони верст із п′ять, а може, верст із двадцять *СЛ*; **ксель им, йосам сӱтлӱ аш ым** чи кисіль, чи, може, молочний суп *Г*; **ненеси йосам хары ны** мати його чи, може, жінка *К*. 2. *енкл*. чи як; **ашадын йосам?** ти їв чи як? *Г*; *пор*. **йохса**, **йохсам**.

Йоска *прізв*.

йосма смаглявий; **йосма хыз** смаглява дівчина *СК*.

йох I 1. немає; **бир ший йох** немає нічого *П*; **т′имсе йох** немає нікого *Г*; **бахты — йохлар** дивиться — їх немає *СГ*; **бир сохах йох, эбет, онда** звичайно, вулиця там не одна *СК*; **т′ийме дэ йох эди** і вдягати нічого було *ВН*; **йох ооң ашамаға** у нього нічого їсти *П*; **йох бол-** *СБ*, *Б*, **йох ол-** *У*, *К* щезати, зникати; **йох осун** щоб він пропав *Г*; **йох эди халхка** у людей не було *ВН*; **йох эт-** знищувати; **йох этип** згубивши *ВН*; **йохтан вар эт-** створити з нічого *[Г]*; **″йох му?″ — дэп сормуш эдин, йохнен дэ битти** ви запитали: ″чи немає?″— на ″немає″ і скінчилося *СЛ*; **йохка Марйа да худэйи** коли нікого немає, то й Марія — сваха *СБФ*; **йохка хысхач та балых** як нічого немає, то й рак — риба *СБЧ*. 2. ні; **йох эбет**

авжеж, ні *Г*; **йавун йаважах ны, йох ну?** чи піде дощ, чи ні? *СМ*.

йох II *насл. баскої ходи СГ*; *пор.* **йохурда-**.

йохары вгору, угорі, вертикально *СЛ*; *пор.* **йуғары**, **йукары**, **йухарсы**, **йухары**, **йухуры**.

йохла- I навідувати, провідувати *О*, *К*.

йохла- II знищувати *К*.

йохлат- змушувати навідувати, провідувати *О*, *К*.

йохлаш- розбирати, досліджувати *[Г]*.

йохлух відсутність, нестатки, нестача, нужденність, злидні *О*, *К*.

йохса чи *ВН*, *У*; **бар йохса йох?** є чи немає? *ВН*; **хырх пичах йохса хырх ат стэс?** сорок ножів хочеш чи сорок коней? *СЛ*; *пор.* **йосам**, **йохсам**.

йохсам 1. може, хіба *СБ*, *У-СГ*; **йохсам хоншулар чалды мы?** може, сусіди вкрали? *Г*; **йохсам мен йисан дöўль ўм?** хіба я не людина? *СЛ*; **хойуну му, йохсам тувары мы, йохсам беш кўмўш ахча мы алый** він отримує або вівцю, або худобину, або, може, п'ять карбованців грошей *СЛ*. 2. *енкл.* чи як, чи що *ВН*, *СБ*, *У*; **Т'öроғлуну айтайым йохсам?** розповім про Тьороглу чи як? *СБ*. 3. *спол.* **чи** *СБ*, *У*, *СЛ*, *К*, *СГ*; **бар эди ми башы йохсам йох эди ми?** була в нього голова чи не було? *СМ*; **о мени гўльген им йохсам не?** він з мене сміється чи що? *СГ*; *пор.* **йосам**, **йохса**.

йохту немає *СБ*, *О*; **ана-бабасы йохту ўйдэ** його батьків немає вдома *СБФ*; *пор.* **йохтур**.

йохтур 1. немає; **йохтур олар артых** їх уже немає *ВН*; **йохтур дуйнаға** його вже немає на світі *ВН*; **авузу бар, тили йохтур** рот у нього є, а язика взагалі немає *П*; **йохтур олар энди** уже їх більше немає *Б*; **меэм сучум йохтур** я справді не винен *СМ*; **йохтур хызын** твоєї дочки таки немає *СМ*; **йохтур эди ахчиси** у нього точно не було грошей *Г*. 2. ні; **көрмедиң сен Т'öроғлуну?— йохтур, көрмедик ону** чи бачив ти Тьороглу? — ні, ми його не бачили зовсім *Б*; *пор.* **йохту**.

йохтурлу який нічого не має, незаможний *О*.

йохурда- басувати, красуватися, вигравати (про коня); **ат йохйох-йохурдай** кінь басує, гарцює *СГ*; *пор.* **йох** II.

йохуш підйом *Г*; **киратым суйу ичмийор, эниш-йохуш диннемийор** мій скакун води не п'є, схилів-підйомів не розбирає *Г*.

йош-йаштан змалку *П*; *пор.* **йаш-йош**.

Йöрйў, Йöрў Юрій, Георгій *Г*, *К*, *СГ*; **ай Йöрйў, ай Йöрў** Святий Георгій/Юрій *Г*, *К*, *СГ*.

йу- мити *СБ*; **бет йумаз, йол тапмаз** обличчя не вмиває, дороги не розбирає *СБА*; *пор.* **йув-**.

йув- (**йувар**, **йувай**; **йувур** *Б*) мити, прати; м'яти *СБ*; **йувар бени** обмиє мене *[ВН]*; **ший йувпрати** *СБ*; *пор.* **йув-**.

йувғуч ганчірка, віхоть *О*, *У*, *К*.

йувғучла- мити посуд ганчіркою *О*, *К*.

йува I гніздо *СЛ*, *СГ*, *М*, *СК*; *пор.* **уйа**, **ўйе**.

йува II *бот.* дикий часник *СБ*.

Йуван Іван; **ады Йуван, özў дэ айван** на ім'я Іван, а сам тварюка *СБА*.

йувала- I прати *НМ*, *Б*, *К*; **ший йувала-** прати білизну *НМ*; *пор.* **вала-**, **фала-**.

йувала- II котити, звалювати *О*

йувалан- вивалюватися, бути вивареним *О*.

йувалат- вивалювати, скочувати, викочувати, котити вниз *О*.
йувалаш- вивалюватися разом, скочуватися вниз *О*.
йуварла- качати, вертіти, валяти, зминати *О*.
йуварлан- валятися, качатися (в пилюці), скочуватися, котитися *П*, *Б-Г*, *СГ*, *М*; бути відкоченим *[Кб.]*; **ат йуварланған йердэ тӱкӱ халый** на місці, де кінь качається, лишається його шерсть *СГ*; **хуту йуварланған, хапағын булған** коробка котилася, кришку знайшла *СГ*.
йуварландыр- *спон*. *О*.
йуварлат- котити *[Кб.]*; **сӱтне йуварлат-** вивертати *СМ*.
йуварлаттыр- *спон*. *О*.
йуварлаш- скочуватися разом, зминатися *О*.
йуваш тихий, спокійний, сумирний, скромний, м'який *СБ-Г*, *К*, *СГ*; **йуваш ат** сумирний кінь *СБ-СМ*, *Г*, *К*, *СГ*; **йуваш атның тэпмеси хаты болий** *СБА*, **йуваш атын тэкмеси хаты** *СГ* сумирний кінь хвицає жорстоко; **бу алай тэпме болду, нас йуваш аттан** це виявився такий (жорстокий) удар, як від сумирного коня *СМ*; **алай йуваш исан, лафетмей** така тиха, лагідна людина, не балакає *П*; **зенд'ин дэ ғарип сайлямам — йуваш осун** багатий чи бідний — я не перебираю, аби був лагідним *У*; **хычыравухтан хорхма — йуваштан хорх** крикливого не бійся — остерігайся тихого *Г*; **йуваш табйат** лагідний характер *СГ*; *пор*. **йаваш, йываш**.
йувашла- робити тихим, спокійним, приручати *О*.
йувашлан- заспокоюватися, вгамовуватися, присмирніти, посмирніти, притихнути, утихомиритися *О*.
йувашландыр- гамувати, вгамовувати, заспокоювати *О*.
йувашлат- вгамовувати, заспокоювати, приборкувати, приручати *О*.
йувашлаттыр- *спон*. *О*.
йувашлых спокійність, урівноваженість, поміркованість, смиренність *О*.
йувғуч губка, ганчірка, віхоть мити посуд тощо *НКД*, *О*.
йувғучла- мити губкою *О*.
йувғучлан- митися губкою *О*.
йувғучландыр- *спон*. *О*.
йувғучландырт- *спон*. *О*.
йувдур- *спон*. *ВН*, *О*, *К*.
йувдурт- *спон*. *О*.
йувлуй *див*. **йувул-**.
йувуҗу мийник, миючий *О*.
йувул- (**йувлуй**) умиватися, купатися, пратися, бути помитим, покупаним, випраним *СБ*, *Б*, *У*, *К*.
йувун- митися, умиватися, купатися; **йувунма(а)/йувунан йер** *СЛ/СГ* лазня.
йувундур- купати, мити, змушувати купатися *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*.
йувундух помії *СБ*, *О*; *пор*. **йонтух**.
йувунуш- купатися разом *О*, *К*.
йувунуштур- *спон*. *О*, *К*.
Йувуш *прізв*.
йувшан *бот*. полин *О*; *пор*. **д'ившан, җефшан, җивушан, җувшан, җумушан**.
йувшанлых полинище *О*.
йуғарйан бюстгалтер *НБЄ*.
йуғары угорі, вгору *ВН-СМ*, *У*; **йуғары т'етий** іде вгору, підіймається *СМ*; **кӧтэрлий тэрек йуғары** дерево підіймає віти вгору *СМ*; **йуғарыға** вгору *О*; **йуғарыдан** зверху *О*; **йуғарысы** верхній *О*; **йуғарысна ал-** брати вище — про спів *У*; *пор*. **йохары, йукары, йухарсы, йухары, йухуры**.

йуғарыдағы верхній *СБ*.
йуғарыла- підніматися, підійматися, здійматися, підноситися, підвищуватися *О*.
йуғарылан- підійматися, бути піднятим, піднесеним *О*.
йуғарылат- піднімати, підносити, підвищувати *О*.
йуғарылых верх, висота *О*.
йуғарытайы т′ет- піти вгору *П*.
Йуда Іуда *[М]*.
Йудайа Іудея *[М]*.
йудлу-шерифли єрусалимець, благословенний юдей *[М]*; *пор.* **йауди**, **йағуди**, **йағуду**, **йаһуду**.
йудрух кулак *СБ*; **йудрух блен ур-** бити кулаком *СБФ*; **ичтишишти, йудрухларын саллай** напився й розмахує кулаками *НБЄ*; *пор.* **йумрух**, **йумурух**.
Йуд-Шериф Єрусалим *[М]*.
Йузов *місто* Юзів(ка), Донецьк.
йукарда *див.* **йукары**.
йукары вгору, вгорі, зверху (де) *[М]*; **йукарда** вище, вгорі *[М]*; *пор.* **йохары**, **йуғары**, **йухарсы**, **йухары**, **йухуры**.
йулиос (-зу) липень *[М]*.
йулх- скубти, висмикувати, вивирати, обскубувати *СБ-Б*, *Г-СГ*; **йулхуп ал-** вивирати, вискубувати *СМ*; *пор.* **йолх-**, **йунх-**.
йулхун- бути обскубаним *О*.
йулхут- *спон.* *О*.
йум кліпання, зажмурювання, заплющування *О*.
йум- (**йумай**) заплющувати, жмурити, зажмурювати, змигнути, мружити, примружувати *СБ*, *СМ*, *Б*; **көз/гөз йум-** заплющувати очі *ВН-К/СГ-СК*; **йуман** заплющений *СБ*.
йумалах кружальце тіста, варяниця, корж *Г*; галушки з м'ясом у сметані *Б*.
йумғуч піжмурки *О*.
йумдур- дати зажмуритися *О*.
йумрух кулак, жменя, пучок *СМ-У*, *К*, *СГС*, *СК*; **бир йумрух скӱлӱ** пучок льону *Б*; *пор.* **йудрух**, **йумурух**.
йумрухла- бити кулаком *СЛ*, *К*.
йумрухлан- *пас.* *К*.
йумрухлат- *спон.* *К*.
йумрухлаш- *сп.-вз.* *К*.
йумрухлу з кулаками *К*.
йумув зажмурювання, примружування *О*.
йумужу який жмуриться — в піжмурках *О*.
йумул- зажмурюватися, примружуватися, скліплюватися, бути примруженим *СБ*, *О*.
йумурух кулак *НКД*, *О*; **йумурух вер-** дати кулака *НКД*; *пор.* **йудрух**, **йумрух**.
йумурухла- бити кулаком *О*.
йумурухлан- бути побитим кулаками *О*.
йумурухлаш- битися навкулачки, на кулаках *О*.
йумурухлу з кулаками *О*.
йумух зажмурений, примружений *СБ*, *О*.
йумухлу зажмурений, примружений *О*.
йумчух: көз йумчух мить, змигування очей *СБ*, *О*.
йумшах м'який *Б*; *пор.* **йымшах**.
йунах (-ғы) гріх; **аллахтан йунах** гріх перед богом *ВН*; **аллахка йунахлары бер-** сповідатися в гріхах перед богом *ВН*; **йунах чек-** спокутувати гріх *У*; **йунах эт-** грішити *О*, *К*; *пор.* **йӱнах**.
йунахк′ар грішник *[Г]*; *пор.* **йонахкер**, **йунахкер**, **йунахт′ер**, **йӱнахк′ар**, **йӱнахт′ер**.
йунахкер грішник *[Г*, *М]*; *пор.* **йонахкер**, **йунахк′ар**, **йунахт′ер**, **йӱнахк′ар**, **йӱнахт′ер**.
йунахк′арларлы що має гріхи *[Г]*.
йунахла- грішити *О*, *Б*, *К*.
йунахлан- згрішити, порушити обітницю *О*, *К*.

йунахлы грішний, гріховний *О*, *[Г]*, *К*.
йунахлых грішність, гріховність *О*, *К*.
йунахсыз безгрішний, безвинний *СБ*, *О*, *Г-К*.
йунахсызлых безгріховність, безповинність *О*, *К*.
йунахт′ер грішник *СБ*, *Г-К*, *СК*; **йунахт′ер ол-** бути винним *СК*; *пор*. **йонахкер**, **йунахк′ар**, **йунахкер**, **йӱнахк′ар**, **йӱнахт′ер**.
йундуз зірка *ВН*, *СБ*; *пор*. **йылдыз**.
йундузлу зоряний *НБЄ*.
йуниос (**-зу**) червень *[М]*.
йунх- вискубувати *О*; *пор*. **йолх-**, **йулх-**.
йуп-йуха тонесенький, зовсім тонкий *О*, *К*; *див*. **йуха**.
йупка спідниця *ВН*, *Б*, *У*, *СЛ*; **йупка бе йӱр-** ходити в спідниці *ВН*.
йурд двір *[СГ*, *СК]*; *див*. **йурт**.
Йурсалим Єрусалим *Б*.
йурт город, двір, подвір'я, садиба, обійстя, маєток; **йурт чине** на городі *ВН*, *СБ*; **бир йурт отурур эдик** ми жили одним двором *СБ*; **йурт җый-** збирати город *СМ*; **йуртумуз артына** за нашим городом *Б*; **йурт кӧтэр-** збирати город *НМ*; **йурт ол-** бути за домівку *СК*; **йуртуна бас-** заходити на чиюсь садибу *Г*; **йурт алма, хонушу ал** купуй не садибу, а сусідів *НБЄ*; *пор*. **йурд**.
йуртла- іти городами *П*; **йуртларны йуртлап** пройшовши городами *П*.
йуртлу який має садибу, обійстя, двір; селянин *О*.
йуртлух садиба *СБ*.
йуртсуз без садиби, без двору, бездомний *О*.
йуртхойан кріль *СБ*.
йут 1. голод, голодання *О*. 2. ненажерство *О*; *пор*. **җут**.
йут- (**йутай**) 1. ковтати. 2. вигравати.
йута- страждати від голоду *О*.
йутат- *О*.
йутлу ненажера *О*.
йутолу сучий син *Б*, *К*; *пор*. **йитолу**.
йуттур- давати ковтнути; програвати, давати виграти.
йутул- бути проковтнутим, ковтатися, наковтатися; бути вираним; скисати, заквашуватися, бути заквашеним; **йутулған сӱт** кисле молоко, кисляк *СБФ*; **сӱт даа йутулмаан** молоко ще не скисло, не сіло *К*; **хан йутулған** кров згорнулася *К*; **хан йутулған йер** місце крововиливу, синець, садно *К*.
йутум ковток *СБ*, *О*, *БТ*, *К*.
йутун- робити ковтальні рухи, ковтати слину, сковтувати *О*, *К*.
йутуш виграш *О*, *К*.
йутхуз- давати ковтати, програвати, давати виграти *Г*, *СЛ*, *К*.
йутхуздур- давати програти *О*, *К*.
йутхун глотка *БТ*.
йутхун- ковтати слину *О*, *К*.
йутхундур- *спон*. *О*, *К*.
йуфаҗых дрібненький *К*.
йуфаҗых-дӱфеҗик дрібнесенький *Б*; **йуфаҗых-тӱфеҗик даш** дрібненьке каміння *СК*; **йуфаҗых-дӱфеҗик дашчыхлардан бина йапылмаз** із дрібнесеньких камінців будівель не будують *К*.
йуфалан- молотися, дрібнитися *К*.
йуфат- молоти, подрібнювати *К*.
йуфах дрібний *СЛ*, *К*; **йуфах ахче** дрібні гроші *К*.
йуфахлых дрібнота *К*.
йуфах-тӱфек другорядні сільськогосподарські культури *К*.
йуфахча дрібнуватий *К*.
йуфачых-дӱфечик даш дрібнесеньке каміння *Г*.

йуха тонкий, легкий *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*; **йуха иш** тонка справа *СМ*; **йуха сала** тонке сало *СБ*; **папирос тʻиат тʻиби йуха** тонкий, як цигарковий папір *К*.
йухаҕых тоненький *СЛ*.
йухала- робити тоншим *О*.
йухалан- тоншати *О*, *К*.
йухалат- робити тоншим *О*, *К*.
йухалы тонкуватий *О*.
йухалых тонкість *О*, *К*.
йухар- тоншати *О*, *СЛ*, *К*.
йухарсы софа, піл *СГ*; *пор*. **йохары**, **йуғары**, **йукары**, **йухары**, **йухуры**.
йухарт- робити тоншим *К*.
йухары 1. вгорі, зверху, вгору *ВН*, *Б*, *Г-К*, *МГ*; **йухары тʻитийси** підеш угору *МГ*; **софаан йухар(ы)сы** верх софи, полу *К*; **суйун йухарысы** верхня течія річки *СЛ*; **йухарыда** вище, раніше *[Г]*; **йухарыйа доғру** прямо вгору *[Г]*. 2. софа, піл *Г*; *пор*. **йохары**, **йуғары**, **йукары**, **йухарсы**, **йухуры**.
йухарыл- тоншати *О*, *К*.
йухарыла- підіймати *К*.
йухарын- тоншати *О*, *К*.
йухачых тоненький *СМ*, *У*; **йухачых тилим** тоненька скибка *СМ*; **йухачых урбачых** тоненьке платтячко *У*.
йухачых-тифечик дрібненький, усіляка дрібнота *Б*.
йухла- 1. спати; **ҕаным йухлай** мене хилить у сон *К*; **йухлап хал-** засинати *СМ*. 2. затікати, німіти; **холум йухлап халды** рука в мене заніміла *О*.
йухлав спання *Г*; **тапты буну йухлав йерине** вона знайшла його, як він спав *Г*.
йухлавух сонько, сонливий *О*, *К*.
йухлат- присипляти, укладати спати *СБ*, *НМ*, *СЛ*, *К*; **бала йухлатхан/йухлатан тӱркӱ** колискова пісня *НМ*/*К*.
йухлаттыр- *спон*. *СБ*, *К*.
йухсра- дрімати *Б*, *СЛ-СГ*; *пор*. **йухсур-**, **йухсура-**.
йухсрат- *К*.
йухсун- хотіти спати *Г*; **хафлет йухуйа йухсун-** дуже сильно хотіти спати *Г*.
йухсундур- хилити в сон *О*.
йухсур- дрімати *О*; *див*. **йухсра-**, **йухсура-**.
йухсура- дрімати *НБЄ*, *О*, *Б*, *К*; *пор*. **йухсра-**, **йухсур-**.
йуху I сон (стан); **йуху ҕой-** втрачати сон *СЛ*; **йухудан уйан-** прокидатися зі сну *СЛ*; **йухуйа бат-** засинати, поринати в сон *СЛ*; **йухуйа тӱш-** впадати в сон *[Г]*; **йухун тʻесе** якщо тобі захочеться спати *ВН*; **пек йуху басай** хилить у сон до знемоги *К*; **чингенениң хазанына аш халса, кӧзӱне йуху тʻельмей** якщо в цигана залишиться їжа в казані, сон не йде йому в очі *СБА*.
йуху II жовно — м'ясиста капсула в жирі, у плівках *НБЄ*.
йухуҗу сонько *О*, *У*, *К*.
йухулу сонний, заспаний *О*, *К*.
йухуры угорі, вгору *[СГ]*; *пор*. **йохары**, **йуғары**, **йукары**, **йухарсы**, **йухары**.
йуху-серсем заспаний *БТ*.
йухусуз безсонний *СБ*, *О*, *К*.
йухусузлух безсоння *О*, *К*; **мени йухусузлух тапты, басты** на мене напало безсоння *К*.
йушка юшка, картопляний суп *НКД*.
йӱген вуздечка; **йӱген тʻечир-/хой-** надівати вуздечку, загнуздувати *Б*.
йӱгенҗи шорник *О*.
йӱгенле- загнуздувати *О*.
йӱгенлен- бути загнузданим, загнуздуватися *О*.
йӱгенлет- загнуздувати *О*.
йӱгенли з вуздечкою *О*.
йӱгенне- загнуздувати *К*.

йўгеннен- бути загнузданим, загнуздуватися *К*.
йўгеннет- загнуздувати *К*.
йўгенни з вуздечкою *К*.
йўгенсиз незагнузданий, без вуздечки *СБ*, *П*, *О*, *К*, *СГ*; **йўгенсиз ат** незагнузданий кінь *СБ*, *СГ*.
йўгенсизлик незагнузданість, розбещеність *О*, *К*.
йўҗе юга, коливання повітря над обрієм; *У*; **доғду тан йылдызы айдан-[й]ўҗедэн** ранкова зірка народилася від місяця й юги *[СК]*; *пор*. **өҗе**.
йўҗеле (=**йўҗели**) високий, вищий *[Г]*.
йўҗеле- підносити *[Г]*.
йўз I 1. обличчя; **маф йўзўне д'ўльлер тахар** прикрашає своє миле обличчя квітами *Г*; **йўз йўзге** *СБФ*, **йўз йўзд'е** *О*, **йўз йўзе** *К* обличчям до обличчя; **йўзме йўз вар-** зустрітися лицем до лиця, безпосередньо, відкрито *[Г]*; **йўзў ўстўне тўштў** упав долілиць *[Г]*; **йўзў хойун йере тўш-** падати обличчям на землю *[Г*, *Кб.]*; **йўзлен сўрейим айағынын тозуна** я низько схиляюся перед тобою, я уклінно прошу тебе про ласку *[СК]*; **йўзў хойун сўрўклен-** повзти обличчям по землі, низько кланятися *Г*; **йўзўнўздэн гўнешлер** хай сонце сяє з вашого лиця — подяка за приємну звістку *СК*; **йўзўм чифтэр** тет-а-тет, сам-насам, наодинці; **йўзў(м) чивтэр (чифтэр), хан Эвазым, ағлеме** ми з тобою разом, наодинці, хане Эвазе, не плач *СК*; **йўзўне дөндўгўм гўль йўзлў оҗалер** я схиляюся перед тобою, привітний пане *СК*; **йўзнў ачты ўч чичек** три троянди розкрили свої бутони *К*. 2. поверхня; **дўнйа йўзўне** на світі *СБ*; **дўняан йўзўне** на світі *П*; **бу дўнйа йўзне** на цьому світі *СЛ*; **җеннет йўзў гөрмесин арамызы бозаннар** хай не побачать раю, хто нас розлучає *СК*; **йерин йўзне** на поверхні землі *Г*; **кök йўзўнде** на небі *[Г]*; **кök йўзўндэн учан харахушлар** орли, що летять по небу *К*; **кök йўзўндэн ве йер йўзўне** з небес на землю *[Кб.]*; **суйун йўзў** поверхня води *К*. 3. совість, сумління; **йўз җой-** втрачати совість *П*; **йўзў йох** у нього совісті немає *СМ*, *НКД*; **сенин йўзўн вар ым?** чи совість у тебе є? *СГС*. 4. лезо, гострий край ножа, коси тощо; *пор*. **йиз** II, *див*. **йўзйавлух**.
йўз II сто; **йўз җан** сто душ *ВН*; **йўз — йа бийыл кўз, йа т'елеҗек кўз** сто — або цього року восени, або наступної осені *СМ*.
йўз III слід *К*; *пор*. **из**, **йиз** I.
йўз- рвати, відривати, зривати, висмикувати, обривати, розривати *СМ-У*; **эм гўль йўздўм, эм нане** я нарвала і квітів, і м'яти *У*; *пор*. **ўз-**.
йўзбаш(ы) сотник *[М*, *СК]*.
йўзбез рушник *[Г]*; *пор*. **йўзйавлух**.
йўздўр- дати рвати *О*.
йўзд'еле- розривати, роздирати *О*.
йўзель красуня, красунь *[СБ*, *СМ*, *У]*; *пор*. **гўзел**, **гўзель**, **д'ўзель**, **кўзель**.
йўзен стремено *О*.
йўзер по сто *О*, *К*.
йўзерле- брати, ділити по сто *О*, *К*; **йўзерлеп** сотнями *О*, *К*.
йўзҗан дэгирмен вітряк *СК*.
йўзйавлух (**-ғу**) хустка, рушник для обличчя *Г*, *СЛ*, *СК*; *пор*. **йўзбез**.
йўзйыллых століття, сторіччя, вік *О*, *К*.
йўзле- дорікати, попрікати *ВН*, *НБЄ*, *О*, *БТ*, *Г*, *К*.

йўзлев докір *Б*, *У*, *О*, *Г*, *К*; **йўзлев болуй башыма** будуть мені дорікати *Б*.
йўзлет- *спон*. *О*, *К*.
йўзлеш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
йўзлештир- зводити обличчям до обличчя, влаштовувати очну ставку *К*.
йўзлў 1. з обличчям; **ачых йўзлў йисан** щира людина *СБЧ*; **гўль йўзлў** привітна, добра, щира, доброзичлива людина *Г*; **хара йўзлў** смаглявий *Б*, *К*; **эт′и йўзлў йисан** лукава, лицемірна людина *СБЧ*. 2. совісний, сумлінний, сором'язливий; **йўзлў ол-** ганьбитися, зазнавати сорому *ВН*: **йўзлў олур башыңа** буде тобі ганьба *ВН*.
йўзсўз безсоромний, непорядний *СЛ-СГ*; **йўзсўз лаф** безсоромні слова, лайка *К*.
йўзў розрив *О*.
йўзўк (**-гў**) I перстень, обручка, каблучка; **хашлы йўзўк** перстень із каменем, печаткою *СБ*.
йўзўк II обірваний *О*.
йўзўклў I із перснем, обручкою *О*, *К*.
йўзўклў II переривчастий *О*.
йўзўль- бути зірваним, обірваним, відірваним, зриватися, обриватися, відриватися, рватися, розв'язуватися, розпускатися, припинятися *СМ-У*.
йўзўльмезли нерозривний *О*.
йўзўм виноград, ізюм; **йўзўм асмасы** виноградні гілки *СК*; **салхым йўзўм** гроно винограду *СБФ*.
йўзўмҗў виноградар *О*, *К*.
йўзўмҗўлўк виноградарство *О*, *К*.
йўзўмлўк виноградник *О*, *К*.
йўзўнҗў сотий *НБЄ*, *О*, *К*.
йўк (**йўгў**) 1. вантаж, ноша, в'юк; тягар; **йўк араба** вантажний віз *О*; **йўк айван** в'ючна тварина *О*; **йўк ат** кінь-ваговоз *К*; **бир йўк тобан** оберемок соломи *У*. 2. постіль, складена горою на ліжку, дерев'яна лава, на котру складали постіль; віно, посаг, придане; **ахшам олса, ғанбур д′елир, йўге дайаныр** настане вечір, прийде горбань, зіпреться об постіль *[СК]*.
йўкле- (**йўклий**) вантажити, в'ючити.
йўклев вантаження, в'ючення *О*.
йўклевли навантажений, нав'ючений *О*.
йўклен- вантажитися, нав'ючуватися, бути навантаженим, нав'юченим.
йўклендир- *спон*. *О*, *К*.
йўклет- *спон*. *О*, *К*.
йўклеш- *сп.—вз*. *О*, *К*.
йўклий *див*. **йўкле-**.
йўклў навантажений, нав'юченій *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*, *СК*; **йўклў мал** навантажений товаром *СК*.
йўксек високий, високо *СМ*,*У-СЛ*, *СГ*,*СК*; **йўксеклердэ эгленирсин** ти обертаєшся в високих колах *У*; **йўксеклердэн бах-** дивитися зверхньо *[Г]*; *пор*. **öксек**.
йўль троянда, квітка *[СБ*, *СМ-У*, *К]*; **йўль чырай** рум'яне личко *[СБ*, *У]*; *див*. **гўль** I, **д′ўль** I.
йўн шерсть, вовна, руно; волосся на тілі, крім голови, пахв і паху; **йўн ат-** вибивати, тіпати, валяти вовну *У*; **йўн атыл-** вибиватися, тіпатися вовні *У*; **йўн ишле-** обробляти вовну *ВН*; **йўн йип** вовняна пряжа *СБ*; **йўн пашты** вовняні шкарпетки *Б*; **йўн хырх-** стригти вовну *ВН*; **ат каталаный, йўнў халый** кінь качається, шерсть лишається *СЛ*; **җанавар йўнўн ташлай, адэтин ташламай** вовк линяє, але натури не міняє *СБФ*; **баарь йўнў** весняна вовна *ВН*; **йуха йўн** тонка вовна *К*; **кўз йўнў** осіння

вовна *Б*; **халын йӱн** груба вовна *К*.

йӱнах гріх *СБ*; *пор*. **йунах**.

йӱнахк′ар *[М]*, **йӱнахт′ер** *Г*, *СЛ*, *СК* грішник; *пор*. **йонахкер**, **йунахк′ар**, **йунахкер**, **йунахт′ер**, **йӱнахк′ар**.

йӱнахт′ерлик (**-ги**) грішність *Г*.

йӱнҗӱк пушок, дрібне волоссячко, дрібна шерсть *К*.

йӱнлӱ вовняний, шерстяний, волохатий, укритий шерстю *СБ, О, Б*; **йӱн пашты** вовняні шкарпетки *Б*.

йӱнлӱ-барах кудлатий *О*.

йӱннӱ укритий шерстю, волохатий *Г*, *К*; **йӱнлӱ-барах** кошлатий *О*, *К*; **йӱннӱ бет** волохате обличчя *Г*.

йӱннӱбаш з кошлатою, кудлатою головою *К*.

йӱннӱтабан *бот*. ведмеже вухо, дивина ведмежа, царська свічка, коров’як *Г*; *пор*. **дэветабан**.

йӱнсӱз без шерсті *О*, *К*.

йӱнчӱк пушок, шерстника *О*.

йӱр- (**йӱрӱр**; **йӱӱр** *ВН*; **йӱрий** *ВН*, *У*, *К*; **йӱрӱй** *СБ*, *СМ-Г*) ходити, йти, рухатися *СБ*; **тэз йӱрен адам** скорохід *К*; **йӱрмеди ишим** у мене діло не пішло *[СЛ]*; **чобан йӱр-** ходити в чабанах, чабанувати *ВН*, *СБ*; **кӧй йӱрйенлер айлянч йоллар биле** вони обходили села кружними дорогами *П*; **йӱрген айахка чырмавух сарылый** *СБЧ*, **йӱрен айаға/айахлара чӧп илиший** *Г* трава чіпляється до ніг, котрі ходять; **йӱрӱй бу мал артна** ходить за цією худобою *СБ*; **йӱӱр эдлер** вони ходили *ВН*; **йӱрӱй оон иши** діло в нього виходить *СК*; **пересленип йӱрӱй** гуляє, як повія *СМ*; **оланнен, хызнен йӱр-** гуляти з парубком, дівчиною *К*; **йӱр т′итээк** ходімо *К*; *пор*. **йӱрӱ-**.

йӱргӱз скорохід *О*.

йӱргӱз- приводити в рух, рухати *О*.

йӱргӱзлӱ витривалий у ході *О*.

йӱрдӱр- дати ходити *О*.

йӱред′им моє серце *У*; *див*. **йӱрек**.

йӱреҗигез серденько *СЛ*.

йӱреҗик серденько *К*; *див*. **йӱрек**.

йӱрек (**-ги**; **-д′и** *[ВН]*) серце; **бетэр ағыр йӱрегиме** мені дуже тяжко на серці *Г*; **йӱреги авурий** душа болить *ВН*; **йӱреиң авруй** у тебе болить серце *П*; **йӱрек авурусу** хвороба серця, біль у серці *НМ*; **ич дурмаз, ойнар йӱрек** серце хвилюється, не може заспокоїтися *СК*; **йӱрек дэрди** сердечний біль *СК*; **йӱрек йағым эриди** я зажурився *Б*; **ана дэдигин йӱрек йағыдыр** твоя мати — це суцільне вболівання *[Г]*; **анеси йӱрек йағыны йиритир — эвладынын йолуна бахар** мати тужить, виглядаючи сина *БК*; **ана эпс чӱ да йӱрек йиритий, йӱреклер йирип битий** мати за всіх журиться, виснажується душею *К*; **йӱрегими йахма** не допікай, не дошкуляй мені *Б*; **йӱреим кӧчтӱ** я розгнівався, розсердився, розхвилювався *К*; **йӱрегиңиз ӧсмесин** не надійтеся *У*; **йӱреги патлай** у нього розривається серце *П*; **севдадан йӱреги патлай** серце в нього розривається від кохання *П*; **йӱреим санчай** у мене шпигає серце *Г*; **сине толду — йӱрек солду** виповнилися роки — людина померла, серце зів’яло *СБЧ*; **йӱреим сыхылый** у мене серце стискається *К*; **турду йӱрек — т′ести баш, хайты йӱрек — хана баш?** розгнівався — відрубав голову, заспокоївся — а де ж голова? *СБФ*; **т′итти йӱрек — халды бӧрек** серце відболіло — лишилася по-

рожнеча *СЛ*; **йўрегим хайтты** а) мене занудило *ВН*, вирвало *СМ*; б) я заспокоївся *К*; **йўред′им халтрай** серце в мене теліпається *[ВН]*; **йурегим хар(ы)шлый** мене вадить *Г*, *К*; **йўрегин хыркривдити** *Б*, *СК*; **йўрек хырылды** туга впала на серце *СК*; **йўреги чых-** сердитися *СК*; **йўрек эрит-** засмучувати, змушувати журитися *Б*, *У*; **йўрек эт-** переживати *Г*; **йўрегне санчты мыхы** вона вбила цвяшок (сумнів) у серце *Г*; **йўректэн кӧтэр-** діставати до глибини душі *Г*; **йўректэн сев-** кохати всім серцем *Г*, *СК*; *пор.* **д′ўрек**.

йўрекавзу, **йўрекавуз** *анат.* підребер'я, ложечка *СБ*, *НМ*, грудна клітка *Б*.

йўрекағыз *анат.* підребер'я, грудна клітка, ложечка *Б*, *К*; **йўрек ағзына т′ирсин пенжере шишелери** а щоб йому шибки з вікон позаганяло під саме серце *Б*; **йўрекағзым шишти** у мене розпухло підребер'я *К*.

йўреклен- надихатися, набиратися хоробрості *О*.

йўрекли з певним серцем, характером, сердечний, щирий; **дэмир йўрекли** із залізним серцем, твердим характером *К*; **жанлы-йўрекли йисан** душевна, сердечна людина *СБЧ*; **таш йўрекли** з камінним серцем, байдужий *[Кб.]*; **шен йўрекли** з веселою вдачею *Г*, *К*.

йўрексиз безсердечний, бездушний *О*, *К*.

йўрен- навчатися *ВН*, **йўренмеген** неосвічений, невчений *ВН*; *пор.* **ӧгрен-**, **ӧгрен-**.

йўрет- навчати *ВН*; *пор.* **ӧгрет-**.

йўрў- ходити, переміщуватися; гуляти *Г-СК*; **чибин йўрўйлер** мухи літають *К*; **айакларымдан йукары шиш йўрўдў баштан, йўзўм, тэн дэ, бўтўн вўжутум шишти** опухлість спочатку пішла від ніг угору, і в мене запухло обличчя, і тулуб, усе тіло *[М]*; **дахы зиадэ бахтсызлык йўрўдў ўзериме** на мене звалилося ще більше нещастя *[М]*; *пор.* **йўр-**.

йўрўв ходіння, хід, хода, поступ *О*.

йўрўк швидкий у ході, швидкохідний *О*.

йўрўль- бути приведеним у рух, зрушеним, зрушитися *О*.

йўрўм хід, поступ, рух *О*.

йўрўт- рухати, давати ходити, водити, вести, возити, носити, керувати; **йўрўтўр эди артна** водили за собою *СБ*; **атлар минип йўрўт-** ганяти коней, сівши верхи *Г*; **иш йўрўт-** доручати роботу *СК*; **падшахлыы йўрўт-** правити царством *Г*; **т′елинд′е йўрўтўй** керує невісткою *У*; **сахал йўрўт-** носити бороду *БТ*; **элек йўрўт-** пліткувати *СМ*.

йўрўттўр- *спон.* *О*, *К*.

йўрўш ходіння, рух, поступ, хода, манера ходити; похід *СЛ*; поведінка *Б*; хід (у грі) *К*; **бек гўзель йўрўшў** у нього дуже гарна хода *СБФ*; **йўрўш бер-** дати хід, порушити *СМ*.

йўрўш- ходити разом; поводитися *О*.

Йўрўшев *прізв.*

йўрўшлў швидкохідний *О*.

йыбрышым шовк *СБ*, *Г-К*, *СК*; **йыбрышым хайтэндэн йалы** у нього грива з шовкового галуна *СБ*; **кўмўш сырма тэль йыбрышым талаштыхчез чезильмез** нитке з шовку зі сріблом не розв'язати, не помучившись *У*; *пор.* **ибришим**.

йываш тихий, лагідний, спокійний, сумирний *О*; *пор.* **йаваш**, **йуваш**.

йывашла- вгамовувати *О*.
йывашлан- вгамовуватися *О*.
йывашлат- вгамовувати *О*.
йывашлых лагідність, покірність *О*.
йыҕ- (**йыҕай**) збирати *У-СГ*, *СК*; *пор*. **ҕий-**, **ҕый-**.
йыҕла- плакати *СМ*; *пор*. **аҕла-**, **аҕле-**, **ҕыла-**, **йыла-**.
йыҕлый *див*. **йыҕыл-**.
йыҕыл- I (**йыҕлый**) збиратися докупи, бути зібраним *СМ*, *Г*, *СЛ*, *М*; **йыҕлыҥыз хоранда** зберіться сім'єю *[Г]*; *пор*. **ҕыйыл-**.
йыҕыл- II (**йыҕлый**) падати, валитися, повалитися, звалюватися, обвалюватися, навалюватися, нападати *ВН*, *СБ*, *СМ*; **мал йыҕылыр эди** худоба гинула *ВН*; **йердэ йыҕыл-** падати, звалюватися на землю *СБФ*; *пор*. **д'иҕыл-**, **йыхыл-**.
йыҕылт- звалювати *О*.
йыҕынты учта, гуляння *СГ*.
йыҕыштыр- збирати, прибирати, наводити лад у хаті *Г*, *СГ*.
йыҕышыл- збиратися в дорогу *СГ*, *М*.
йыл рік; **эт'и йыл** два роки *ВН*; **йыл да боса** *П*, **йыл сайы** *К* щороку; **йӱз дохсан алты йыл олду бизим эв йасаҕанымыз** з часу, як ми збудували нашу хату, минуло сто дев'яносто шість років *Б*; **алтмыш бир йылҕа доҕду** він народився шістдесят першого року *ВН*; **йыл йирим бир йылҕа** двадцять першого року *ВН*; **т'елеҕек йылҕа** на наступний рік *Б*; **отуз беш йылда** за тридцять років *СМ*; **не йылда кислелерни боздлар?** якого року поламали церкви? *Б*; **отуз сет'из йылда... отуз сет'из йылҕа мени йибердлер Москваҕа, выставкаҕа** тридцять восьмого року мене послали до Москви на виставку *Б*; **ӱч йылда** за три роки *Б*; **йылда да** щороку *СМ*, *У*; **мен энди бунда отуз ӱч йылдан бери отруйум** я мешкаю тут уже тридцять три роки *М*; **йылларнен** роками *Б*; **Йаҥы йылбен** *ВН*, **Йаны йылнен** *К*, **Йылына кӱнӱне савлух илен** *СБ* з Новим роком; **о йылы** того року *К*; **он дохузун йылында** в дев'ятнадцятому році *СГ*; **йылындан** через рік після того *СЛ*; **хырх йединҗи йылыче** в сорок сьомому році *СМ*; **йылын эт-** поминати через рік, справляти роковини *НБЄ*.
йыла- плакати, ридати *ВН-Г*; **йыламах йыла-** ридма ридати *ВН*; **йыла-йыла бахтым аны** я чекала на нього, весь час плачучи *ВН*; **бала йылай — сӱт т'ерек** дитина плаче — треба молока *СМ*; **йыламаҕан балаҕа эмчек бермейлер** дитині, яка не плаче, цицьки не дають *СБЧ*; *пор*. **аҕла-**, **аҕле-**, **ҕыла-**, **йыҕла-**.
йылав плач, ридання *О*, *БТ*.
йылавҕы плакальник, плакса *О*.
йылавух плаксивий *СБ-Б*.
Йылавух *призв*.
йылав(ух)хуш сова, пугач, сич *НБЄ*, *У*.
йылайых ол- бути достойним *[Г]*; *пор*. **илайых**, **лайыклы**, **лайых**.
йылайыхсыз недостойний *[Г]*.
йыламсыра- хникати, хотіти плакати *О*.
йылан змія, гадюка; **йылан бала** змієня, гадюченя *О*, *У*, *К*; **хара йылан** *див*. **харайылан**.
йыланбахласы *бот*. мишачий горошок *БК*.
йыланҕых *К*, **йыланчых** *О* змійка, гадючка.
йылат- змушувати плакати, доводити до сліз *ВН-Г*.
йылаттыр- *спон*. *ВН-Г*.
йылаф *бот*. овес *Г*, *МГ*; *пор*. **ҕилап**, **ҕолап**, **ҕулап**, **ҕылап**, **олаф**.

йылаш- плакати разом, плакатися, скаржитися *О*.
Йылбаш Новий рік *СМ*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*; **Йылбашыныз хутлу осун** з Новим роком *Б*.
йылбашлых на Новий рік *Б*, *СЛ*.
йылбра- бути кволим, слабким, немічним *К*; *пор*. **йылбыра-**, **йыпра-**.
йылбравух кволий, немічний *К*.
йылбрат- робити слабким, кволим, немічним *К*.
йылбыра- бути слабким, кволим, немічним *О*; *пор*. **йылбра-**, **йыпра-**.
йылбыравух зношений, старий, драний *О*.
йылбырат- робити слабким, кволим, немічним, зношувати *О*.
йылға калюжа *НБЄ*, джерело, струмок, русло *СБФ*.
йылдыз зірка *П*, *Б-СК*; **йылдыз хашха ат** кінь із зіркою на лобі *У*, *К*; **тан йылдызы** ранкова зірка, Венера *К-СК*; **хурйухлу йылдыз** комета *О*, падуча зірка, метеор *К*; *пор*. **йундуз**.
йылдызлы зоряний, зірчастий, зіркатий *О*, *К*.
йылдырым блискавка *СБ*, *О*, *[Г]*, *СГС*; гроза *СМ*, *К*.
йыллан- триматися роками, минати (про роки) *О*, *СГ*; **йылланған донуз** однорічна свиня *К*; **йылланған шарап** багаторічне, витримане вино *СГ*.
йыллы річний *СМ*; **Йаңы йыллы селам** новорічне привітання *НМ*; **беш йыллы** п'ятирічний *К*.
йыллык віком, тривалістю в рік *[М]*; **бу хадар йыллык** настільки багатолітній *[М]*.
йыллых на рік, протягом року, річниця *ВН*, *О*, *К*; платня за рік *М*; **йыллыгы бир йолу** раз на рік *ВН*; **йеди йыллых** на сім років *СЛ*; **йеди йыллых зайыф** сліпий протягом семи років *Г*; **йирми йыллых** протягом двадцяти років *СЛ*; **йўз йыллых шарап** сторічне вино *СК*; **ўч йыллых хочхар** трилітній баран, козел *СГ*.
йылтра- блищати, сяяти, виблискувати, вилискувати; *пор*. **йалтра-**, **йылтыра-**.
йылтравух блискучий, сяючий.
йылтравухлу з блиском, сяйвом *О*, *К*.
йылтрат- полірувати, глянцювати, надавати блиску *СБ*, *О*, *К*.
йылтыра- блищати, виблискувати *СМ*; *пор*. **йалтра-**, **йылтра-**.
йылтырав блиск, сяйво *О*.
йылтыравсыз без блиску, тьмяний *О*.
йылтыравух блискучий *О*.
йылтыравухлу з блиском *О*.
йылтырда- блищати, яскріти, блискотати, блискотіти, сяяти *О*.
йылтырдат- надавати блиску, полиску *О*.
йылхы табун; **бир тоғай йылхысы бар** у нього цілий табун коней *Б*; **йылхы хой** отара овець *БТ*.
Йылхы тарама *назва балки НБЄ*.
йылхыҗы табунник.
Йылхыҗы *прізв*.
йылхыҗылых эт- працювати табунником, конярем.
йылхылы який має табун *О*, *К*.
йылым-йылым эт- виблискувати *СМ*.
йыман віра, релігія *К*; *пор*. **иман**, **йимансыз**.
йымансыз безвірний, невірний *Б*.
йымша- м'якшати, ставати ввічливим, чемним *СБ*, *О*, *К*.
йымшал- бути пом'якшуваним, м'якшати *О*.
йымшат- пом'якшувати *П-Б*, *К*; **йымшатмаа йер тап-** знаходити жінку, реалізувати хіть *К*.
йымшах м'який; **йымшах тӧшей, аман хаты йатмаға** *СБЧ*, **йым-**

шах төшерсин — хаты йатырсын *СГ* м'яко стелить/стелиш, та твердо спати; *пор*. **йумшах, йымышах**.

йымшахла- пом'якшувати *О*, *К*.

йымшахлан- пом'якшуватися *О*, *К*.

йымшахлат- пом'якшувати *О*, *К*.

йымшахлых м'якість *О*, *К*.

йымшахташ пісковик, піщаник, ракушняк *Г*, *К*.

йымшачых м'якенький *СБ*, *У*; *див*. **йымшах**.

йымырда- виблискувати *НБЄ*.

йымырта яйце; **йымырта ағы/ахы** *О*/*К* білок яйця; **йымырта сарысы** жовток яйця *О*, *К*; **йымырта ойуну** гра з крашанками *СМ*; **йымырта хозла-** нести яйця *У*; **йымыртанен дөгүш-/уруш-** битися на крашанках *К*/*СГ*; **бойаланған/бойанған йымырта** крашанка, писанка *К*/*СГ*; **күнсүз йымырта** а) жирове яйце (без шкаралупи) *Г*, б) яйце без зародка *К*; *пор*. **йимирта**.

йымыртала- обмазувати яйцем *О*, *Б*, *К*.

йымышах м'який *БТ*; *пор*. **йымшах**.

йын коло, город — в іграх *Г*.

йына- погоджуватися *О*, *СК*.

йынам віра, довіра *СБ*, *Б*; **йынамы йохтур** йому немає віри *СБ*; **йынам т'етир-** повірити, увірувати *Г*, *СЛ*; *пор*. **инам, йинам**.

йынамдар надійний, довірений *[Г]*; **йынамдар эфенди** високий пане, якому ми цілком віримо *Г*; *пор*. **намдар**.

йынамлы вірний, відданий *О*.

йынамлых вірність, відданість, довіра, довірливість *О*.

йынамсыз до кого/у кого немає довіри, невірний, ненадійний, непевний *СБ*, *О*, *СЛ*; **йынамсызның ўйў йанған, аман халхка йынанмаған** у невіри згорила хата, але людям він не повірив *СБЧ*.

йынамсызлых невіра, безбожництво, атеїзм *О*.

йынан- вірити, довіряти, покладатися, вірувати; **аллаға йынан-** вірити в бога *К*; **эт'и көзўн бирне йынанма** не вір жодному з двох твоїх очей *СГ*; *пор*. **инан-**.

йынандыр- запевняти, переконувати *НБЄ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*.

йынанла- переконувати *О*.

йынанч довірливий *О*, *К*.

йынаныл- довірятися, покладатися *К*; **йынанлан** надійний *К*.

йынанымлы надійний, певний, довірений *О*.

йынанымлых довіра *О*.

йынат незгідливий, недоброзичливий, норовистий, упертий *СГС*; *пор*. **инатҗылых, йинат, нийат**.

йынатлых упертість *СГС*.

йыпра- зношувати, зносити, обтріпати, обдерти *О*, *К*; *пор*. **йылбра-, йылбыра-**.

йыпрал- зношуватися, обтріпуватися *О*, *К*.

йыпран- бути зношеним, обтріпаним *О*, *К*.

йыпрат- обтріпати (одяг) *О*, *К*.

йыпых кліпливий, який швидко блимає, блимко *О*.

йыпыхла- швидко блимати *О*.

йыпыхлат- змушувати швидко кліпати *К*.

йыр пісня *ВН*, *СБ*, *[СЛ]*; **йырның пийитлери** слова, куплети пісні *СБ*; **йыр йырла-** співати пісні *ВН*, *СБ*; **т'имниң арабасына миндиң, аның йырын йырла** на чийого воза сів, того й пісню співай *СБА*.

йыр- мурликати *О*.

йырах далекий, далеко *ВН*, *СБУ*; **бир биримиздэн йырах турбути** далеко один від одного *ВН*; **көчтў башха йырах йердэ**

він переїхав в інше далеке місце *У*; **йырахка** далеко *О*; **йырахларға** в далеких краях *Б*; **йырахтан** здалеку *ВН*, *СМ*, *У*; **йырахтан көрд′ен** побачив здалеку *СМ*.

йырахла- віддаляти *О*.

йырахлан- віддалятися *О*.

йырахландыр- *спон*. *О*.

йырахлат- віддаляти *О*.

йырахлаш- *сп*. віддалятися *О*.

йырахлых віддаленість *О*.

йырахтат′и далекий *О*.

йыржы співак, пісняр *НБЄ*, *СЛ*.

йырла- співати; **бир пийит йырла-** заспівати куплет, пісню *СБ*; **ахрын/тынч йырла-** співати неголосно, тихо *СБ*/*К*; **ачых/сесли йырла-** співати гучно *СБ*/*К*; **тӱркӱ йырла-** співати пісню *Б*; **йырламах-ойнамах — ашавға тоймамах** співати-танцювати — не наїдатися *СБЧ*.

йырлав спів *О*, *К*.

йырлавжы співак *О*.

йырлавух співучий *О*, *К*.

йырлайыжы співак *К*.

йырламах спів *ВН*, *СБ*; **йырламах йырламадых** співати ми не співали *ВН*.

йырлан- співатися, бути заспіваним *СБ*, *О*, *Б*, *К*; **дувар тӱбне отурсам, чох тӱркӱ йырланый** коли сиджу під хатою, багато пісень співається *Б*.

йырлат- змушувати співати *ВН*, *О*, *К*; **йырлаттылар мени** мене примусили співати *ВН*.

йырлаш- співати разом, один одному *О*, *Б*, *Г*, *К*.

йырмы двадцять *К*; *пор*. **д′ирим, д′иримии, д′ирми, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йиримии, йирми, йырым**.

йырт- (**йыртай**) рвати, розривати, роздирати; *пор*. **жырт-**.

йыртмач розідране, розпороте місце, проріха, розріз в одязі, ширінька *О*, *К*; *пор*. **жыртмач**.

йыртхала- роздирати *О*, *К*.

йыртыжы розриваючий *К*; хижий, хижак *О*, *К*.

йыртыл- (**йыртлый, йыртлий**) рватися, бути розірваним, подертим *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **йамавлу урба тэз йыртлий** латана сукня рветься швидко *СБЧ*.

йыртых рваний, розірваний, подертий, драний, дірявий; **йыртых чекмен** рваний плащ *СМ*.

йыртыхла- рвати, роздирати *О*, *К*.

йыртых-мыртых обірваний *СМ*.

йыртыш- рвати одяг один одному, дряпатися, вчіплятися один в одного *О*, *К*.

йырызлы йисан совіслива людина *СБЧ*; *пор*. **ғырызсыз, рыз, ырыз**.

йырым двадцять *СМ*, *К*; *пор*. **д′ирим, д′иримии, д′ирми, игирми, йигирим, йигирми, йирим, йиримии, йирми, йырмы**.

йых (**йыгы**) затишок *СБ*, *О*, *У*, *К*.

йых- (**йыхай**) звалювати, перекидати, бороти, нищити, трощити, ламати, руйнувати, знищувати, губити *СБ*, *О*, *Б-СК*; **йыхтың сен мени** ти мене згубив *СБФ*; **урду да йыхты** звалив ударом *Б*; **жых-** II.

йыхлый *див*. **йыхыл-**.

йыхлых затишок *О*, *К*.

йыхтыр- змушувати звалювати, розвалювати, валити, перекидати, руйнувати, призводити до занепаду *НБЄ*, *П*, *О*, *Б-К*; **йыхтырмады** він не дав себе звалити *Г*.

йыхыл- (**йыхлый**) падати, звалюватися, занепадати *СМ-СК*; **балта хахайсыз — дирек йыхлый** ударите сокирою — дерево впаде *Б*; **тизлер сне йыхыл-** падати на коліна *Б*; *пор*. **д′ығыл-, йығыл-** II.

йыхых звалений, повалений, розвалений, зруйнований *О*, *К*.

К

-ка *суфіксоїд шанобливості* пан, дядько *СБ*; **Мит′ака <Мит′а ака** дядько Дмитро, дядьку Дмитре, пане Дмитре *СБ*; *пор.* **ака**.

к′аат лист *[М]*; *пор.* **к′ағат**, **кеат**, **киат**, **т′аат**, **т′ағат**, **т′ағыт**, **т′иат**, **т′ийат**.

кабаат провина *[М]*; *пор.* **хабаат**, **хабайат**, **хабатла-** II, **хабейет**.

кабак гарбуз *[М]*; *пор.* **хабах**.

кабица кабиця, кухонне вогнище *ВН*, *О*, *К*.

каблет куплет *СК*; *пор.* **таблет**.

каблушка каблучка у ярма *Г*.

кабул эт- приймати, влаштовувати прийом, давати згоду, згоджуватися *[М]*; *пор.* **хабул**.

кавкра ключка висмикувати сіно з копиці, солому зі скирти *К*; *пор.* **какур**, **какура**.

кавкралан- схуднути на ключку *К*.

к′ағат папір *[Г]*; *пор.* **к′аат**, **кеат**, **киат**, **т′аат**, **т′ағат**, **т′ағыт**, **т′иат**, **т′ийат**.

к′ада *ласк. зверт. до молодшого Б*; **к′адам** братіку *Б*; *пор.* **гада**, **г′ада**, **кад′а**.

кадар *післяйм.* до певної міри, числа *[М]*; **бу кадар хаста олдум** я до такої міри захворів... *[М]*; *пор.* **адар**, **ғадар**, **хадар**.

кадир ол- бути спроможним *[М]*.

кадифе оксамит *[Г]*; *пор.* **хадифе**, **хадфе**, **хадыфе**, **хатве**, **хатфе**.

кадкыдах *насл. голосу курей* кудкуди *СЛ*; *пор.* **какылда-**, **каткадак**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.

кадыла кадило *ВН*.

кад′а *ласк. зверт. до молодшого О*; **кад′ам** брате, братіку *О*; *пор.* **гада**, **г′ада**, **к′ада**.

казак козак *СЛ*; *пор.* **хазах**.

казанок цеберка, відро *Г*, *СЛ*; **казанокум чечирдим башыма, хутулдум бурчахтан** наділа я собі на голову цеберку, врятувалася від граду *СЛ*.

казе нещасний випадок, пригода *[Г]*; **казе хатэсине вер-** ввести у спокусу *[Г]*.

кайда де *СБ*; *пор.* **хайда**.

кайиль ол- бути згодним *[М]*; *пор.* **хаиль**, **хайил**, **хайиль**, **хайл**, **хайль**, **хайыл**.

кайнана теща, свекруха *[М]*; *пор.* **хайна**, **хайнана**, **хайняна**, **хайын** I.

кайры інший *[М]*; *пор.* **айры**, **айрый**, **айыр**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыр**, **ғайыры**, **кайыр**, **кайыры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

к′айы інколи, часом *[У]*; **к′айык′айы аған сувлар буланыр** вряди-годи потік каламутиться *[У]*.

кайыр, **кайыры** інший *[М]*; *пор.* **айры**, **айрый**, **айыр**, **айыры**, **ғайры**, **ғайыр**, **ғайыры**, **кайры**, **хайыр** III, **хайыры**, **хары** II.

Каками тарама *назва балки Г*.

какачых гівенце *Г*.

Каков *прізв*.

какороз кукурудза *СЛ*, *СГС*; *пор.* **кукруз**, **кукурғуз**, **кукуруз**.

какур *СМ*, **какура** *Г* ключка, гак для висмикування соломи зі скирти *СМ*; *пор.* **кавкра**.

какылда- кудкудикати, ґелґотати, джеркотати, крякати, каркати *О*, *У*, *К*; квакати *О*; *пор.* **кадкыдах**, **каткадак**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.

какылды кудкудикання, кряканя *О*, *К*.

какырда- хрустіти, тріщати, клацати *О*.

какырдавух хрусткий, ламкий, сухий *О*.

кал- лишатися *[М]*; *пор.* **хал-**.

калабалык веремія, колотнеча; **калабалык олду** зчинилася веремія *[М]*; *пор.* **халабалык**, **халабалых**.

калам перо — первісно з очеретини *О*; *пор.* **халем**.

Каламбаш *прізв.* старший писар *О*.

каламос очерет, тростина *[Г]*.

калата хрещений батько; кум *К*; **özÿ дэ калата, калатаан көпеги дэ калата** сам хрещений батько, і пес хрещеного батька — так само хрещений батько *СМ*; *пор.* **калиата**.

калафат незграбний, недоладний, який усе робить навпаки, нерітельний, халтурний *СБФ*, *О*, *К*; оманлива, зовнішня привабливість *О*, *К*.

калафатла- наводити зовнішній лад, підновляти ззовні *О*, *К*.

калафатлы неохайний, недоладний, метушливий, нерітельний, халтурний *О*, *К*.

калафатлылых недоладність, неохайність, халтурність, окозамилювання, метушливість *О*, *К*.

калафатчы халтурник, окозамилювач *К*.

калача вид зачіски *СБ*.

кале фортеця *[Г, СК]*; **калемин капус(у)на даш бен олайым** я буду каменем біля брами моєї фортеці *[СК]*.

Калепа *ж.*

кали добрий *[К]*: **не кали миро вар, не ора кали** ні добрий день, ні щасливої дороги *[К]*.

калиана хрещена мати *О*; *пор.* **калина**, **кальна**, **кальня**.

калиата хрещений батько *О*; *пор.* **калата**.

калидор *У-СЛ*; *пор.* **кальдор**.

калим прибуток *К*; **о тамнай дэмекнен тамнамай — калими бÿйÿк, т′елими вар** "капає" дослівно не "капає" — у нього великий прибуток, є дохід *К*; *пор.* **т′елим** *К*.

калина хрещена мати *[Г]*, *СЛ*; *пор.* **калиана**, **кальна**, **кальня**.

Калистратов *прізв.*

Калиф паша ч. *[СЛ]*.

калк- уставати, підводитися *[М]*; *пор.* **халх-**.

калоґреа чорниця *[М]*.

калпазан опецьок, карапуз, телесик — повна дитина *ВН*, *К*; *пор.* **халпазан**.

калцын панчоха, шкарпетка *ВН*; **калцын ör-** в'язати панчохи *ВН*; *пор.* **кальчин**, **кальчын**.

кальб серце *[М]*; *пор.* **ґалиб**, **ґалип** I, **хальб**.

кальдор коридор *СЛ*, веранда *НКД*; *пор.* **калидор**.

кальна *ВН*, *П-Б*, *СЛ*, *К*, **кальня** *СМ*, *Б* хрещена мати; *пор.* **калиана**, **калина**.

кальчин панчоха *П*, *БТ*, *К*; товсті шкарпетки з вовни *СБ*; **кальчин бав** *О*, **кальчин баґ** *К* підв'язка до панчохів; **йÿн кальчин** вовняні шкарпетки *К*; **узун кальчин** панчохи *К*; **хыса кальчин** шкарпетки *К*; *пор.* **калцын**.

кальчинник призначений на панчохи, шкарпетки *К*.

кальчын панчоха *НМ*; *пор.* **калцын**, **кальчин**.

Камарали *прізв.*

камаралы мешканець Камари — Комара *ВН*, *Б*, *У*.

Камброл *прізв.*

каме все-таки *ВН*.

камзол безрукавка, тілогрійка, жилет *НМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГС*.

ками все-таки *ВН*.

к′амиль розсудливий, мудрий *[Г, М]*; *пор.* **т′амиль**.

камса камса *СЛ*; **чох билий: башы камса т′ибик — мийи йох** багато знає: голова, як у камси, мозку немає *СЛ*.

камыш кес- косити очерет *[М]*; *пор.* **хамиш, хамуш, хамӱш, хамыш.**
кана ану *СМ*; **кана тӱшӱн** ану подумай *СМ*; *пор.* **кане, хана** II, **хана, хане** II.
канав конопля *ВН*.
канава канва *О*.
канаґон коногін *ВН*, *У*.
канаканакачкороз *бот.* ліцій, люція, повій, дереза *Г*.
канапель кушетка *НКД*.
кандилафти лампадничий *[Г]*.
кандиль лампада, каганець, світильник, лампа; кадило *О*; **кандиль йаґы** лампадна олія *Г*, *К*; *пор.* **хандиль.**
кандильле- кадити *О*, *Б*.
кандильлен- кадитися *О*.
кандильлет- змусити кадити *О*.
кане ану *Г*; **кане, кӧтӱр ону** ану, проведи його *Г*; *пор.* **кана, хана** II, **хане** II, **ханы.**
канҗа гак, кішка — потрійний гак витягати упущені відра з колодязя; багор *СБ*, *О*, *К*; **канҗа-канҗа хожа-хары тэпелешийлер ичери** чоловік із жінкою запекло сваряться в хаті *Г*; **элиме йешиль канҗа** у мене в руці зелений гак *СК*.
канҗала- чіпляти гаком, кішкою, багром *О*, *К*.
канҗалы з гаком, кішкою, багром *О*, *К*.
канҗа-панҗа запекла сварка *СМ*.
канҗа-пчах сварливі стосунки, на ножах *СБ*, *Б*; **бир бағас — ошкош, бир бағас — канҗа-пчах** дивишся одного разу — милілюбі, дивишся другого разу — на ножах *СБЧ*.
канҗык сука *К*; *пор.* **ханҗых, ханчых.**
канҗыклан- сучитися, віятися, блудити — про жінку *К*.
канҗыкландыр- *спон. К*.
канҗыклаш- *сп. К*.
канона закон *[М]*.
кантар пружинні ваги, терези *О*; *пор.* **хантар.**
кантарҗы вагар, майстер, що виготовляє ваги *О*.
кантарла- зважувати *О*.
кантора ? *К*; **миндим йӱксек канторайа биннер саймайа** я піднявся, сів на високу ..? лічити тисячі *СГ*.
Кантэс *прізв.*
канфет цукерка *СМ*, *СЛ*, *СГ*.
капа килим-аплікація *ВН*.
капабаш непричесаний *СБ*.
капалах *бот.* віниччя *Г*; дереза *Г*.
капалахлан- кошлатитися *БК*.
капик копійка; **он капик ашых йутхузду** він програв у паці десять копійок *Г*; **капикни капикйе хош-** складати копійку до копійки *П*.
капикли у копійку — вид малюнка тканини *СЛ*.
капиклик на копійку *Г*, *СЛ*, *СК*.
капитан паша пан капітан *[Г]*.
Капитан *прізв.*
капу двері, ворота *[Б, Г, М, СК]*; *див.* **хапу.**
капужу воротар, охоронець, вартовий *[М]*.
Капузув *прізв.* ганебний *О*.
капуста капуста; *пор.* **капыста.**
капусталых капустище; капусняк.
капыста капуста; **капыста башы** качан капусти *У*; *пор.* **капуста.**
кар *насл. голосу журавлів* кру *Г*; **кар-кар — турналар хондулар бунун йанна** кру-кру — журавлі сіли біля нього *Г*.
кара I 1. чорний *[К]*. 2. суходіл, узбережжя *[У, Г]*; *пор.* **хара.**
кара II образ, лик *[Г]*.
караґа порівняно *[СБ]*; **маан караґа** проти мене, порівняно зі мною *[СБ]*.
каравит рак *К*; **каравит махасы** клешні рака *К*; **каравит хавйары** ікра рака *БК*.

каравул варта, вартовий *[М]*; *пор.* **харавлу**, **харавул**.
Караҗели *прізв.*
карай караїм *[СК]*; **карай-чуфут** караїми й євреї *[СК]*; *пор.* **карайим**, **карайин**, **карайын**.
Карайан *прізв.*
карайель південь *[Г]*.
карайим *ВН*, **карайин** *П*, *Г*, **карайын** *СБ*, *СК* караїм; *пор.* **карай**.
каракӧз *іхт.* лящ рябий, зозулястий (чорноокий), вид рибця *Я*
каракубалы мешканець Каракуби *[М]*; *пор.* **арғын-каракубалы**.
Карали *прізв.*
Карамаз *прізв.*
Караман *прізв.* герой, сміливець, хоробра людина *СМ*; чорний диявол *О*; *пор.* **хараман**.
карана корона *СБ*.
карандаш олівець *[Г]*.
Карани Карань, Гранітне *Г-СК*.
каранили *К*, *СК*, **каранни** *СК* мешканець Карані — Гранітного.
Карачик *прізв.*
карға ворона *П*, *СМ*, *Б*, *У*; **карға бала** вороненя *О*; **чубар карға** сорока *НМ*; *пор.* **ғарға**, **харға**.
Карға *прізв.*
кардаш брат *[М*, *СК]*; *див.* **хардаш**.
кари ме вари, не вари кари *ВН див.* **кали**.
карйатлык завзяття *[М]*; *пор.* **гарйат**, **гарйет**, **харйат**, **хырйат**.
Карку *прізв.*
каркылда- каркати *О*, *К*.
каркылдаш- каркати зграєю *О*, *К*.
карман *НКД*, **карманы** *К*, *СГ* хусточка, хустинка.
кармах *[СГ] див.* **хармах**.
карна- обламувати, обкраювати *О*; *пор.* **харны-**.
Карол *прізв.*
карт гральні карти; **карт ойна-** грати в карти *СМ*, *У*, *К*.
карталхуш орел *Г*, *СЛ*; *пор.* **харталхуш**.
картоз картуз *Б*, *Г-СГС*, *СК*.
картозлу в картузі *СЛ*.
картоп (-бу) картопля; **дӧгӱльген /тохмах картоп** *П/К* товчена картопля.
картуз картуз *К*.
карча *бот.* дикий часник, зірочки жовті *О*.
карчка фотокартка *СГС*.
каршы проти *[Г*, *СЛ]*; **каршы дур-** протистояти *[Г]*; *пор.* **харшы**.
каршылык суперечність *[М]*.
касавет горе *[М]*; *пор.* **хасевет**.
касапхана різниця *[М]*; *пор.* **хасап**.
кастюм костюм *СК*.
касынка косинка *Б*, *Г*, *СК*.
каталан- качатися, валятися *СЛ*; **ат каталаный, орада йӱнӱ халый** кінь качається, там лишається шерсть *СЛ*; *пор.* **хаталан-**.
каталах гедзь *Г*, *К*; *пор.* **хаталах**.
катарах ляда *У*.
катиль убивство *[Г]*; *пор.* **катл олун-**.
катихумен, **катихумена**, **катыхумена** притвор *[Г]*.
каткадак *насл. голосу курей* кудкуди *ВН*; *пор.* **кадкыдах**, **какылда-**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.
катл олун- бути вбитим *[Г]*; *пор.* **катиль**.
катлет котлета *НКД*, *СГС*.
катраллы з дьогтем *СБ*.
катран дьоготь, мазут *СБ*, *Б*, *Г*, смола *СБФ*; **катран кофасы** *Г*, **катран савут** *Б*, **катран челик** *Б* мазниця; **катран челик йӱрӱтӱйлер, хайда тэшик тапай — анда ичий** тиняються без діла (тягають мазницю), де приткнуться, там і п'ють *Б*; *пор.* **хатран**.
катранҗы дігтяр *Б*, *К*.
Катранҗы *прізв.*
катранла- мастити дьогтем, мазутом, смолити *О*.
катранлы змащений дьогтем *О*.

катранна- мастити дьогтем *У*, *К*.
катранны хамчи намащена дьогтем нагайка *У*.
катранчи дігтяр *Б*.
катранчилик заняття дігтяра *Б*;.
катрах ляда на горище *НБЄ*.
катын жінка *[Г]*; *пор*. **хатун**, **хатын**.
катыр-катыр *насл. тріску Г*; **катыр-катыр хопар-** відривати з тріском *Г*.
Катых *прізв*.; *див*. **хатых**.
катыхумена *див*. **катихумена**.
кафа голова *Г*, *СЛ*, череп *К*; *пор*. **гафа**, **хафа**.
кафалы з черепом певної форми *К*.
кахпе повія, курва, гультяй, гульвіса *СМ*, *БТ*, *К*; **кахпе киши** розпусна людина *НМ*.
кахпеле- віятися, скурвитися, гуляти, вести розпусне життя *СМ*.
кахпелен- скурвитися *Б*, *К*.
кахпелендир- розбещувати *К*.
кахпелет- розбещувати *К*.
кахпелик повійництво, розпуста, блуд *О*, *К*; **кахпелик эт-** блудити, курвувати *СБ*, *К*.
кач скільки *[Кб.]*; **бир кач** декілька *[Кб.]*; *пор*. **хач** II.
кач- утікати *[М]*; *пор*. **хач-**.
кача/качай: **кача олун-**, **качай олкататися** *Б*; **качайға чых-** виходити кататися *СМ*; *пор*. **каче**, **качей**, **качет-**, **качолун-**.
качайлан- кататися *Б*.
качак утікач *[М]*; *пор*. **хачах**.
качала качалка *О*.
Качалов *прізв*.
качалан- кататися *БТ*.
качалат- катати *БТ*.
качан качан *СК*.
качанка сорт дині *ВН*.
Качар *прізв*.
качать эт- качати, катати *СМ*.
качать качати *СМ*; **бал качать эт-** гнати мед *СМ*.
каче/качей: **каче олун-** *СГС*, **качей бол-** *НБЄ* кататися; **качей эт-** катати *НБЄ*; *пор*. **кача**, **качай**, **качет-**, **качолун-**.
качет- катати, качати *СГ*, *СК*; *пор*. **кача**, **качай**, **каче**, **качей**, **качолун-**.
качи прядиво з коноплі *У*, клочя *О*, *К*.
качиле- набивати клоччям, конопатити *О*, *К*.
качилен- *пас*. *К*.
качилендир- *спон*. *К*.
качилет- *спон*. *К*.
качлы хрестоподібний *[У]*; *див*. **хачлы**.
качолун- кататися *СЛ*, *СГ*; **чанален качолун-** кататися на санях *У*; *пор*. **кача**, **качай**, **каче**, **качей**, **качет-**.
каш брова *[У, К]*; *пор*. **хаш**.
кашмер кашемір — вид шерстяної тканини *О*, *К*, *СГС*; **кашмер пошу** кашемірова хустка *К*.
кашолка кошик *У*.
каθоликос загальний, спільний для всіх, ортодоксальний *[М]*.
квари моток, клубок (ниток) *О*, *К*; *пор*. **кувари**, **кувары**, **кувер**.
кварилe- змотувати нитки в клубок *К*.
кварилен- змотуватися *К*.
кварилендир- *спон*. *К*.
кварле- змотувати *К*.
кварта кварта, кухоль *СБ*.
кеат папір *[Г, К, М]*; *пор*. **к'аат**, **к'ағат**, **киат**, **т'аат**, **т'ағат**, **т'ағыт**, **т'иат**, **т'ийат**.
кебаб печеня, смаженина *[Кб.]*; **балых кебабы** печена риба *[Кб.]*; *пор*. **т'ебап**.
кевғир полоник *[Г]*.
кез- бродити, ходити, їздити, проходити, іти, перебути, пережити *[Г, М, Кб.]*; **кезен жанавар** наземна тварина *[Г]*; *пор*. **гез-**, **д'ез-**, **йез-** II, **т'ез-** I.
кездир- прогулювати; **берабер кездирир иди** він брав із собою на прогулянку *[Г]*.

кекерико, кекерику кукаріку кукаріку *Г*, *СЛ*; *пор.* **гингеригобингериго, кикирикук, кикирйакук, эңгеригок-беңгеригок.**

кеклик куріпка *О*; *пор.* **т′еклик.**

кела голова *[Г]*; *пор.* **келе, келле.**

келам слово *[У, Г, Кб.]*; **келамын вар** ти маєш щось сказати *[У]*.

келе голова *[Г]*; *пор.* **кела, келле.**

келебир здобич *[Г]*; **дöндӱлер Стэнийайа, кельдилер келебирлерини пай этмейе** вони повернули на Стенію, приїхали сюди ділити здобич *[Г]*.

келер прибуток *[Г]*; *пор.* **гелир, т′елир.**

келин наречена, невістка *[СБ]*; *пор.* **д′елин, ђелин, йелин** II, **т′елин.**

келиш прихід *[Г]*.

келлар келар, економ *[Г]*.

келле голова *[Г]*; *пор.* **кела, келе.**

кель- приходити *[Г, М, Кб.]*; *пор.* **гель-, д′е-, д′ель-, йель-** II, **т′е-, т′ель-, чель-.**

кельчин вовняна панчоха, шкарпетка *СБ*; **кельчин бав** підв'язка до панчохів, шкарпеток *СБ*; *пор.* **калцын, кальчин, кальчын.**

Кеменежи *прізв.*; *див.* **т′еменежи.**

Кеменҗежи *прізв.*; *див.* **т′еманче.**

кемер арка, склепіння *[Г]*; **ве эклисенин экинҗи артикада бахырлы бӱйӱк хапунун üстүндэ кемер вар, ве о кемерин ичиндэ халмыш Христос Эфендимиз** *д*роноста **отурур** і в другому приділі церкви над великими мідними дверима є арка, і в тій арці лишилося (зображення) господа нашого Христа, що сидить на троні *[Г]*.

кемер- гризти *СМ*.

кемик кістка *[Г, Кб.]*; *див.* **т′емик.**

кемлик (-ги) зло, лихо, лиходійство, погана справа, поганий вчинок *[Г]*; *пор.* **кемник, т′емник.**

кемликсиз незлий, приязний *[Г]*; **кемликсиз эдилер бири бирине** вони не мали зла один проти одного, були приязними одне до одного *[Г]*.

кемник зло, шкода *[Г]*; **не хадар кемник кельди бир аз земан оруч тутмадығы ичӱн** скільки зла прийшло через те, що він не попостував недовгий час *[Г]*; **не хадар кемниктир чох йемеклик** наскільки шкідливо багато їсти *[Г]*; *пор.* **кемлик, т′емник.**

кенди сам *[У, М, Кб.]*; **кендиси** він сам *[Г]*.

кендир конопля *[Г]*; *пор.* **т′ендир.**

кене знову *[М, Кб.]*; **ӱч кӱндэн сора кене тирильсе керек** він повинен знову воскреснути на третій день *[Кб.]*; *пор.* **гене, д′ене, йене, йени** II, **йине** II, **т′ене, т′ине, эне.**

кер- розтягати; **элин-айағын кердилер** розіпнули його за руки й за ноги *[Г]*; **без кер-** розпинати полотно *[Г]*; **ставроса кер-** бути розіпнутим на хресті *[Кб.]*; *пор.* **т′ер-.**

керametли рабби милостивий бог *[Г]*; *пор.* **керемет.**

керат скакун *[ВН, СБ, У, СЛ, СГ, СК]*; *пор.* **герат, керат, кир** III, **кират, крат, т′ерат, т′ери** II.

кератлы вершник на сірому скакуні *СК*.

кере *[Г, М]*, **керез** *[К]* раз; **бир кере** одного разу *[Г, М]*; **кач кере?** скільки разів? *[М]*; **чох керез** багато разів *[К]*; *пор.* **герет, керес, керет, т′ере, т′ерез, т′ерек, т′ерес, т′ерет.**

керек треба, певно *СБ*, *[М, Кб.]*; **бени онда көресиңиз керек** ви обов'язково мене там побачите *[Кб.]*; **варса керек** мусить пі-

ти *[М]*; **Вифлеемдэ доґса керек** мав народитися в Віфлеємі *[М]*; *пор.* **герек, дʼерек, тʼерек**.

керем велич *[Г]*, милість, милосердя, великодушність *[М]*; **керем эт-** помилувати *[М]*; *пор.* **тʼерем, тʼерим**.

керемет великодушність, щедрість, милість *[Г]*; *пор.* **керамет-ли**.

керемли великодушний, щедрий, милостивий *[М]*.

керес, керет раз *[Г]*; **чох керес** багато разів *[Г]*; **ӱч керет** тричі *[Г]*; **чох керет** багато разів *[Г]*; *пор.* **герет, кере, керез, тʼере, тʼерез, тʼерек, тʼерес, тʼерет**.

кери назад *ВН*, *[М, Кб.]*; **кери дӧн-** повертатися назад *[Кб.]*; **кери тʼет-** іти назад *ВН*; **кери хайтар-** повертати назад *[М]*; *пор.* **гери, дʼери, йери, тʼери** I.

кериль- розтягатися *[Г]*; **керилип тур-** стояти, розпроставшись *[Г]*.

керинаґач конов'язь *[СК]*; **кератымы баґладым керин аґача** я прив'язав скакуна до конов'язі *[СК]*.

кермек *бот.* кермек *БК*.

кермен фортеця *О*.

керменчик маленька фортеця *О*; *пор.* **Тʼерменчик**.

керпич саман, сира цегла *К*; *пор.* **тʼерпич**.

кертэ (<**гердэ** *[К]*) кімната молодого й молодої *[Г]*; *пор.* **гердэ**.

керчек (-ги) правда, істина, істинний, справжній, дійсний *[Г, М]*; **аллах керчек** істинний бог *[Г]*; **керчегин руху** дух істини *[Г]*; **керчектэн** справді *[Г]*; *пор.* **дʼерчек, кӧрчек, тʼерчек, черчек**.

керчеклик (-ги) істина, істинність, правдивість *[М]*.

кес кожний *[Г]*; **эр кес** кожен *[Г]*; *пор.* **тʼес** I.

кес- різати, рубати, косити, визначати, вирішувати *[Г, М, Кб.]*; **бе-ним ахлым кесер** на мою думку *[Г]*; *пор.* **дʼес-, тʼес-**.

кесек відрізане, шматок *[М]*; *пор.* **тʼесек**.

кесим частка *[Г]*; *пор.* **тʼесим**.

кескин гострий, сильний *[Г, М]*; **кескин сес** сильний голос *[Г]*; **кескин атэшлере йансан** якщо горітимеш у страшному вогні *[М]*; *пор.* **тʼескин, тʼестʼин**.

кескир (<**пешкир**) серветка *[Г]*; *див.* **пешкир, пештʼер**.

кестане каштан *[М]*; *пор.* **тʼестане**.

кестир- замовити різати, доручити косити *[СБ, Б, М]*.

кетир- приносити *[Г, М, Кб.]*; *пор.* **тʼетир-**.

кетирт- наказувати привести *[Г]*.

кеткидах *Г*; *пор.* **кадкыдах, какылда-, каткадак, куд-куд-куд, кыдкыдахла-, кыкылда-, кыткыдах, кыткылда-**.

кетэ печиво — проквашений хлібець із запеченою всередині кулькою з тіста з медом, утиканий гвоздикою, що його разом із яблуком, утиканим гвоздикою, кухарка підносить при запрошенні на весілля *ММ*.

кефин саван *[Кб.]*; *пор.* **тʼефин**.

кеч- минати *[Кб.]*; *пор.* **дʼеч-, йеч-, тʼеч-, чеч-**.

Кечежи *прізв.*

кечик- запізнюватися *[Г]*; *пор.* **тʼечик-**.

кечин- жити *[Г]*; *пор.* **дʼечин-**, тʼечин-, **чечин-**.

кечир- пропускати *[Кб.]*; *пор.* **дʼечир-, тʼечир-, чечир-** I.

кешик (кешки) варта *[Г]*.

кешиш ченець *[Г]*; *пор.* **тʼешиш**.

кешишчик ченчик *[Г]*.

ки *підр. спол. енкл.* що *[Г, М, Кб.]*; **сен ки эр йердэ азирсин** ти, що всюди єси *[Г]*; **сымарлады бунлара ки: "бени онда кӧресиңиз керек" він** сповістив їм:

"ви мене побачите там" *[Кб.]*; *пор.* **д'и**, **т'и** I.

киат папір, документ, книга *[Г]*; *пор.* **к'аат**, **к'ағат**, **кеат**, **т'аат**, **т'ағат**, **т'ағыт**, **т'иат**, **т'ийат**.

киби як *[М]*; **алдым киби итиматлы мектубунузу, севиндим** я зрадів, отримавши вашого щирого листа *[М]*; **ве Христос эфендийи кӧрдӱклери киби сеҗдэ эттилер** побачивши господа Христа, вони уклонилися *[Кб.]*; *пор.* **гиби**, **д'иби**, **т'иби**.

кибик як, ніби; **ана кибик** як мати *[Г]*; **ишиттиги кибик** як тільки почув *[Г]*; *пор.* **гибик**, **д'ибик**, **җибик**, **йибик**, **т'ибик**.

кизли йер таємне місце *[М]*; *пор.* **гизли**, **д'изли**, **изли**, **йизли**, **т'изли**.

Кийа *прізв.*

кийев зять *СБ*; *пор.* **д'ийов**, **кийев**, **кийов**, **кийӧв**, **кӱйев**, **т'ийев**, **т'ийов**, **т'ийӧв**.

кийик дикий, дика тварина, косуля, сарна *[Г]*; *пор.* **т'ийик**.

кийим одяг *[Г]*; *пор.* **т'ийим**.

кийин- бути одягненим *[Кб.]*; *пор.* **ҕийин-**, **д'ийин-**, **йийин-**, **т'ийин-**.

кийиндир- одягати *[Г]*.

кий-кий *насл. обережної ходи*; **кий-кий чығай** (лис) тихенько виходить *СБ*.

кийов *СЛ*, *[М]* жених, зять; *пор.* **д'ийов**, **кийев**, **кӱйев**, **т'ийев**, **т'ийов**, **т'ийӧв**.

кикирикук *ВН*, *СГ*, **кикирйакук** *ВН* кукаріку; *пор.* **гингеригобингериго**, **кекерико**, **кекерику**, **эҥгеригок-беҥгеригок**.

кил кил, глина, вживана замість мила *О*.

кила кила, грижа *О*.

килер скарбниця *[Г]*.

килсе *ВН*, **кильсе** *Б* церква; *пор.* **кисле** I, **клисе**, **т'ильсе**, **т'исе**, **экилисе**, **экклисе**, **эклисе**.

ким 1. *пит. займ.* хто *[М]*; **кими амелийлан, кими дилийлан** хто працею, хто словом *[М]*; **анча эр бир шей файдасыздыр, лакин инсан нафле чалышып кимин ичӱн топладығыны билмез** тільки все марно, бо людина старається всує, не відаючи, для кого накопичує *[Г]*. 2. *у складі. спол.*: **ким ки** *відн. спол.* котрий *[Кб.]*; **ве ким ки ихтийат этэр исе эр минлетлердэн, онлары ваптиз этэсиҥиз** і якщо хтось з усіх народів побажає, хрестіть їх *[Кб.]*; **ким ки оҥа ихтийат этэрсе, тӱкенмез ӧмӱр этинсе керек** хто в нього увірує, матиме життя вічне *[Кб.]*; **кимин ки** чий *[Кб.]*; **даа чох ахча арҗанмыш, не дэ ким халан йапыдан** (на це) було витрачено ще більше грошей, ніж на решту будови *[Г]*; *пор.* **д'им**, **т'им**.

киминки чий *[Кб.]*; *див.* **ким ки**.

кимки котрий *[М]*; *див.* **ким ки**.

кимсе хтось *[Кб., Г]*; котрий *[М]*; **кимсейи танымаз иди** нікого не впізнавав *[Г]*; **ол, кимсе чобанлых этсе герек Исраил халхыма** той, котрий буде пастирем мого народу, Ізраїля *[М]*; *пор.* **д'имсе**, **т'имсе**, **т'имсей**.

кинониа, **кинонийа** *[Г]*, **киноноиа** *[М]* причастя; *пор.* **коино**, **т'иноня**.

Киор *прізв.*; *див.* **кӧр**.

Киперов *прізв.*

кир I бруд; **кир пас этме җанына** не погань душі своєї *[Г]*.

кир II отець, священик *[М]*.

кир III сірий *[СК]*; **кир ат** сірий кінь *[СК]*; *пор.* **герат**, **керат**, **кират**, **крат**, **т'ерат**, **т'ери** II.

кир- заходити, увіходити *[Г, М, Кб.]*; *пор.* **гир-**, **д'ир-**, **т'ир-**.

кират карий, каурий кінь *[СБ, Г, СЛ, СГ, СК]*; *пор.* **герат**, **керат**, **кир** III, **крат**, **т'ерат**, **т'ери** II.

кириаки кӱнӱ неділя *[Г, К]*.
Кирийазы *прізв*.
Кирйатов *прізв*.
Кирйазьев *прізв*.
кирйу господь *[Г]*; **анд′елос кирйу** ангел господній *[Г]*.
кирлет- забруднювати, поганити, паскудити *[Г]*.
кир-пас усілякий бруд *[Г]*; **кир-пас этме җанына** не погань душі своєї *[Г]*.
киселек цуценя *ВН*; *пор*. **кусала, кӱселек**.
кисле I церква *П, СМ, Б, У*; *пор*. **килсе, кильсе, клисе, т′ильсе, т′исе, экклисе, эклисе**.
кисле II кисіль *Г*; *пор*. **ксель**.
кыспет *див*. **кыспет**.
кит- іти, піти *[У, Г, М, Кб.]*; *пор*. **гит-, д′ет-, д′ит-, йид-, т′ет-, т′ит-, ћит-**.
китап (-бы) *[У, Г, Кб., М]* книга, книжка; **Дӧрт китап** Чотирикнижжя, Євангеліє *[У]*; *пор*. **т′итап**.
кичене маленький *СБ*; **кичене тиль** маленький язичок *СБ*.
кичи малий *ВН*; **кичи хардаш** менший (молодший) брат *ВН*.
кичи- шкребти, обдирати, драти, чесати *СЛ*; **траш этийсин тэрийи, ондан сора кичийсин олары**; **валенка кичийлер абеле** голиш шкуру, потім шкребеш; так само шкребуть валянки *СЛ*.
кичиҗик маленький *Б, Г, СЛ, К*.
кичиҗума середа *НБЄ*; *див*. **жума**.
кичик (-ги) малий; **кичик улан** малий син *П*; **кичик тиль** маленький язичок *К*; **кичик эв** мала кімната, спальня *НКД*; **сув (су** *СГ*) **кичигин, сӧз бӱйӱгӱн** вода — малому, слово — великому *СМ*.
Кичик *прізв*.
кичикальйанны мешканець Кичи-Кальяна *[М]*.
кичикле- зменшувати *О, К*.
кичиклен- меншати *О, К*.
кичиклеш- *вз. О, К*.
кичиклештир- *спон. О, К*.
кичиклик малість, малий розмір, малі літа, малоліття *СМ*, *[Г]*, *К*; **кичикликтэн бери** змалечку *[Г]*; **кичикликтэн беӈни** відомо змалечку *СМ*.
кичине маленький *СБ, НМ, Б, У*; **хардашы энди эт′и йаш кичине болса** якщо його менший брат був молодшим на два роки *СБ*.
кичинечик малесенький *СМ, Б, СГ*; **кичинечик бала** малесенька дитина *СМ*; **кичинечиктэн** змалечку *Б*.
кичирек менший, молодший *О*.
кичирт- зменшувати *О, К*.
кичичик маленький *О*.
кичкене малий *ВН, Б, СЛ, СГ*.
кичкине маленький *П*; **кичкине бала** маленька дитина *П*.
кичне маленький *СБ*; **кичне тэречик** малесеньке деревце *СБ*.
кичнер- зменшувати *СБФ*.
кичнечик малесенький *СБ*.
кишен путо, окови, кайдани, залізне путо на три ноги *О, К*.
кишенле- одягати путо тощо *О*.
кишенли спутаний *О*.
кишенне- триножити, путати *К*.
киши людина, чоловік *ВН-У, К*; **киши эр** чоловік *ВН*; **харт киши** стара людина *П*; **кишиниӈ кӧтӱ билен осуруй** бздить чужим задом *СБА*; **кишиниӈ ожағына хазан асай** вішає казан на чуже вогнище *СБА*; **кишин араба сне чох йӱрмес** на чужому возі далеко не заїдеш *СМ*.
кишиӈт′и людський, який знаходиться у людей *П*.
кишилик людяність *СБ*.
кишичасна по-людськи, за чужим звичаєм *СМ*.

кишка віхоть мастити колеса *О*.
кишмиш кишмиш, ізюм *О*.
кишне- іржати *СБ*, *О*, *К*.
кишнеш- ржати разом *О*, *К*.
кйағйа калга, регент, правитель *[М]*.
Клафол *прізв*.
клевек кирка *СЛ*.
клирос хори (в церкві) *Г*.
клисе церква *[М]*; *пор*. **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **т′ильсе**, **т′исе**, **экилисе**, **экклисе**, **эклисе**.
Клокша *прізв*. квочка *ВН*; *див*. **клукша**.
клукла- заквоктати *НБЄ*, *БТ*.
клукша квочка *СБ*, *БТ*; *пор*. **Клокша**, **клукша**, **кулук**, **кулукша**.
клукшазафран ящірка *НБЄ*, *БТ*; *пор*. **кулукшафра**, **кулукшафран**.
кнағина княгиня *Г*, *СЛ*.
кнур кнур *ВН*; *пор*. **конур**, **кунур**.
ко- класти, ставити; **эпархиасынын ўзерине коду** поставив на єпархію *[М]*; *пор*. **кой-**, **хо-**, **хой-**.
кобайт- збільшувати, примножувати *ВН*, *СБФ*; *пор*. **коп**, **кöп**.
кобузлан- пишатися, вихвалятися, задаватися *О*; *пор*. **хобуз**.
ковадла ковадло *К*; *пор*. **кувадла**.
коға *бот*. куга *К*; *пор*. **хоға**, **хуға**.
коғалых зарості куги *К*.
Кожаспиров *прізв*.
коз око, козир, шибка *СБ*; *пор*. **гöз**, **кöз**.
коино причастя; **айа коино** алприймати святе причастя *[М]*; *пор*. **киониа**, **кинонийа**, **киноноиа**, **т′иноня**.
кой- 1. класти *[М]*. 2. вважати, припускати; **секиртэрек китти койа ки бир хазне алажах дэй** побіг бігцем, гадаючи, що дістане велику винагороду, *букв*. скарб *[Г]*; *пор*. **ко-**, **хо-**, **хой-**.
койвер- відпускати, пускати *[М]*; *пор*. **хой** II.
койул- бути покладеним *[М]*.
койун вівця *[М]*; *пор*. **хойун** II.
кокманжа шипшина *К*; **кокманжа дрек** кущ шипшини *К*; *пор*. **кукуманжа**, **куркунжа**.
коко *дит*. коко, яєчко *О*.
кокош півень *О*; *пор*. **гогошот**.
кокошлан- кокошитися, задиратися, пиндючитися *О*.
колай легкий *[М]*; *пор*. **холай**.
колбас ковбаса *СК*.
колва кутя, коливо *СБ*, *СМ*, *К*, *СК*; *пор*. **колыва**.
колина коліно, покоління *СЛ*, *К*, *СК*; **колина җойул-** обірватися родові *СБ*.
колода *карт*. колода *К*; **колодаан тўбў хылыч моно, абу кöз** під колодою жировий туз, це — козир *К*.
коломотра шматок хліба або м'яса *О*.
коломыстра веретено *К*.
Колос *прізв*.
колостра веретено *К*.
колыва кутя, коливо *[Г*, *М]*; *пор*. **колва**.
комбай комбайн *П*.
ком-гöк темно-синій, синюючий, зовсім синій *СБ*.
конах (**-ғы**) резиденція (митрополита) *[М]*; **хызмет эттим конағында** я служив у його резиденції *[М]*.
кондика хроніка *[Г]*.
консисториа консисторія *[М]*.
Константинов *прізв*.
консул консул *СК*.
конур кнур *К*; *пор*. **кнур**, **кунур**.
конушна конюшня *Б*, *У*, *К*, *СГ*, *СК*; *пор*. **хонушна**.
коншу сусід *[М]*; *пор*. **хомушу**, **хомшу**, **хонуш** I, **хонушу**, **хоншу**, **хумушу**.
коп багато *ВН-П*, *НМ*; **коп вахт** *ВН*, **коп заман** *П* багато часу; **коп йаша** довгих вам літ *СБ*; **кобусу** багато з них *ВН*; **уланын**

копусу більшість парубків *П*; **мендэн коп ашуғу болған киши йох эди** не було людини, в котрої було б більше бабок, ніж у мене *СБ*; **аллах коп этсин** будьте багаті *СБ*; **копха чап-** погнатися за багато чим *СБ*; **коп вахт т′ечмеди** не минуло багато часу *ВН*; *пор.* **кобайт-**, **кӧп**.

коплух велика кількість, множина, безліч *СБ*.

кора огорожа, паркан, бар'єр, перепона *О*, *[М]*; **кора топ** гра в м'яча на поділеному навпіл майданчику *СМ*; *пор.* **хора**.

коромысла коромисло *К*.

корота корито (дерев'яне) *Г*, *К*; *пор.* **корта**.

корк- боятися *[М]*; *пор.* **хорх-**.

корку страх *[М]*; *пор.* **хорху**.

коркулу страшний, жахливий *[М]*; *пор.* **хорхулу**.

корта корито *СМ*, *СЛ*, *СК*; *пор.* **корота**.

Корючев *прізв.*; *див.* **кӧрӱк, кӧрӱкчи**.

Коста Костянтин *Г*, *К*.

Костаманов *прізв.*

кось-кось *вигук для підкликання коней О*.

Котя Костянтин *Г*, *К*.

кофа цеберка *Г*; **катран кофасы** мазниця *Г*.

кофи кава *СГС*.

кофйа кава *СМ*, *НКД*.

кочан качан (капусти) *СБФ*.

кочер вісь *НМ*; *див.* **кӧчер** I.

кошул- приєднуватися *[М]*; *пор.* **хошул-**.

кӧб- пінитися *О*.

кӧбек (**-ғи**) пупок *[Г]*; *пор.* **гӧбек**.

кӧбетэ листковий пиріг із начинкою з гарбуза або м'яса *СБ*, *СМ*, *Г-СГС*; *пор.* **кӱбетэ**.

кӧбетэлик продукти, необхідні для пирога *О*.

кӧбӱк піна *ВН*, *СБ*, *О*; *пор.* **гӧбӱк, кӧпӱк**.

кӧбӱкле- пінити *О*.

кӧбӱклен- пінітися *О*.

кӧбӱклендир- пінити *К*.

кӧбӱклӱ пінистий *О*.

кӧбӱр- пінитися, скипати, набухати *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *СЛ*; **кӧбрӱй** піниться *ВН*, *Б*; *пор.* **кӧпӱр-**.

кӧбӱрт- пінити *ВН*, *О*; *пор.* **кӧпӱрт-**.

кӧвдэ тіло *[Г]*; *пор.* **т′евдэ**.

кӧгеллик терник, тернина, зарості терну *НБЄ*, *СМ*, *К*; **т′ирдим кӧгеллик чине, ӂыйдым кӧгенчулма** я зайшла до тернику, зібрала терну *НБЄ*.

кӧген колючка, колючий чагарник *СБ*, *СМ*; терен *НМ*; бур'ян *СБФ*; *див.* **кӧгенчулма**.

кӧгенли колючий *О*.

кӧгенни колючий *СМ*, *К*.

кӧгенсибирт′е *бот.* дереза *СМ*.

кӧгенчулма *бот.* терен *СБ*.

кӧгер- синіти *СБ*.

кӧгӱс (**кӧгсӱ**) груди *[Г]*; *пор.* **кӧкӱс**.

кӧз 1. око, очі *ВН-К*; **кӧз ағы/ахы** білок ока *НМ*, *Б/Г*, *К*; **кӧз бебейи/бебеси** зіниця ока *СМ*, *К/О*; **кӧз йарых/йарығы** кришталик ока *СБ*, *О*; **кӧрмеге кӧз йарых** очі б мої тебе не бачили *НБЄ*; **кӧз йашы** сльози *[Г]*; **кӧзӱн йашы сель-сель олду** вона ллє сльози ручаями *[Г]*; *пор.* **кӧзйаш**; **кӧз мата(сы)** зіниця *СБ*, *Г*, *К*; **кӧз тиш** ікло *СБ-У*, *К*; **кӧз хапах** *СБ*, *У*, *К*, **кӧз(ӱн) хапағы** *Г*, *К* повіка, віко; **кӧз айдын** радуйся *СЛ*, *К*; **кӧз алмайып бах-** дивитися, не відриваючи очей *Г*, *К*; **эт′и кӧзӱң бирин алый** обманює тебе — забирає одне з твоїх очей *СБ*; **кӧз байля-** зав'язувати очі, гіпнотизувати *К*; **кӧз бузлады сени кӧрмед′е** я вже стомився на тебе чекати *Б*; **кӧзлерим бузлады да гӧрмей** мої очі укрилися лудою й не бачать *СК*; **кӧзлерим**

бузу чизильди у мене зійшла луда з очей *[СК]*; **көз долаштыр-** оглядати *Г*; **көзлерим йола/йолда халды** *К*, **көзлерим йолға халды** *СБА* я заждався, змучився, чекаючи; **көз йумчух** мить — змигування очей *СБФ*, *О*; **көзўме йуху т′ельмей** я не можу заснути *СБ*; **көзўм йухуға т′ет-т′ен** я дуже хочу спати *У*; **көз көре** відкрито, на очах *О*; **бизни көрмеэ көзў йох эди** вона нас ненавиділа *ВН*; **абу йисаны/исаны көзўм көрмий** цю людину я ненавиджу *Г/К*; **ағлей-ағлей көзнўн нуру тökўльмиш** від ридань вона перестала бачити, *букв*. висипалося проміння з очей *СК*; **эт′и көзў патлайҗах** щоб йому очі полопалися *Г*; **көз сахла-** жмуритися (у піжмурках) *К*; **көз сўзўль-** витекти окові *Б*; **көз сых-** примружувати очі *Б*, *У*; **көз тикле-** задивлятися *БТ*; **көзўне т′ир-** входити в довіру *СБЧ*; **баштан ғарип, көздэн т′ör** сам бідний, на очі сліпий — нерозсудливий, необачний *СБЧ*; **көз ўчў** про людське око *СМ*; **көз хамаш-** сліпити очі *К*; **көз харар-** темніти в очах *О*; **көз хах-** кліпати, моргати, підморгувати, змигувати *О*; **көз хахтыр-** дати привід кліпати, моргати *О*; **көз хой-** покласти око, зазіхати, заздрити; зурочити *СБ*, *О*, *К*; **көз-хулах бол-** доглядати, наглядати, спостерігати *СБ*; **меним йуртума да көз-хулах бол** стеж за моїм подвір'ям *СБЧ*; **көз хып-** блимати, моргати, підморгувати *Г*; **көздэн тахым т′ерек чечирмед′е** треба все переглянути *НМ*; **абу йисан/исан көзўмдэн чыхты** я зненавидів цю людину *Г/К*; **халх көзўндэн чых-** ганьбитися в очах людей, втрачати довіру *СБ*, *Б*, набридати *БТ*; **көздэн чыхарттлар падшаға** вони зганьбили його перед царем, викликали в царя ненависть до нього *Г*; **эм җаным, эм көзўм** ти моя душа, ти моє оченятко *СК*; **буну алғанда көзлериң тöбеге эди ни йохсам?** коли ти це купував, твої очі були на потилиці чи де? *СБЧ*. 2. отвір; отвір у валі ткацького верстата, куди вставляється жердка *Г*; **йине көзў** вушко голки *ВН-К*. 3. відділення, засік *ВН-К*; **амбар көзў** засік *ВН*. 4. вічко джерела *К*. 5. козир, світка *СМ*, *Г*, *К*. 6. віконна шиба *БТ*, *К*; *пор*. **гöз**, **коз**, *див*. **көзхапах**.

көзайдын немовля *СЛ*; *див*. **айдын**, **көз**.

көзалыш вигляд *СЛ*.

көзачых пильний, кмітливий, дотепний, винахідливий, меткий, сквапний, моторний, спритний, розторопний *О*; *пор*. **ачыхköз**.

көзачыхлых пильність, кмітливість *О*.

көзбавҗу штукар, фокусник *О*.

көзбайляйиҗи фокусник *К*.

көзбойаҗы шахрай *О*, *К*.

көзе- довбати *П*, *К*.

көзев долото, стамеска *П*, *Б*, *Г*, *К*.

көземе пічка — мітка на вусі вівці *У*, *К*; *див*. **шан**.

көземек 1. пробійник. 2. кулька — мітка на вусі вівці *Зп*.; *див*. **шан**.

көзет- пильно дивитися, доглядати, роздивлятися, пильнувати, спостерігати, наглядати, сторожити *СБ-К*; **аналарын көзетмейлер** вони матерів не доглядають *П*; **бу да көзетий пенҗередэн** а вона в цей час спостерігає з вікна *Б*.

көзетиҗи спостерігач *К*.

көзетиль- доглядатися *П*, *К*.

кӧзӂӱк вічко *К*.
кӧзйаш сльоза, сльози *ВН-К*, *М*; **кӧзйашлен** зі сльозами *ВН*; *пор.* **кӧз йашы**.
кӧзле- пильно дивитися, вдивлятися, пильнувати, стежити, сторожити, цілитися *О*, *К*.
кӧзлев очікування *О*.
кӧзлен- бути зауваженим *О*, *К*.
кӧзлет- дати змогу спостерігати *О*, *К*; зурочити *О*.
кӧзлеш- пильно дивитися один на одного, стежити один за одним *О*, *К*.
кӧзлӱ який має очі, з великими очима *СБ*, *СМ*; **бир кӧзлӱ** одноокий *СБФ*, *К*; **хара кӧзлӱ** чорноокий *К*; **чох кӧзлӱ херувимнер** багатоокі херувими *[Г]*.
кӧзлӱк окуляри *ВН-К*; шори *СБ*, *СМ*, *БТ*, *Г*, *К*; **кӧзлӱк шапара** скельце окулярів *СБ*.
кӧзлӱкле- одягати шори *О*.
кӧзлӱклӱ в окулярах *О*, *К*.
кӧзсахлавӂы той, хто жмуриться у піжмурках *К*.
кӧзсахлама піжмурки *К*.
кӧзсӱз безокий *СМ*, *К*.
кӧзсӱзлӱк відсутність очей *ВН-К*; сліпота, нерозсудливість *О*, *К*.
кӧзтӱп *дієприсл.* поглядаючи *СБ*; *див.* **кӧзет-**.
кӧзхайыш ремінь у ярма *Г*.
кӧзхапах повіка *СБ*, *НМ*, *У*, *Г*, *К*.
кӧзхапахлы необізнаний, нетяма, невіглас *О*.
кӧзчӱк вічко, оченятко *ВН-К*.
кӧй село *ВН-Б*, *К*, *СГ-СК*, *[Кб.]*; *пор.* **кӱй**.
кӧйдэ тіло *СЛ*, *К*; *пор.* **кӧвдэ**.
кӧйдэш односелець, земляк *СБ*.
кӧйӂас, **кӧйӂасна** по-сільськи *К*.
кӧйкӧчӱрен *бот.* осот *СЛ*.
кӧйлек сорочка *ВН*, *СБ*; *пор.* **кӧлек**, **кӧльмек**.
кӧйли сільський, із села, селянин *ВН*; **бизим кӧйли исан** людина з нашого села *ВН*.
кӧйлӱ сільський, із села, селянин *СБ*, *О*, *[Г]*, *К*, *СК*; **бизим кӧйлӱ эди** він був із нашого села *Б*.
кӧйлӱк сільська місцевість *СГ*.
кӧйчасына по-сільському *О*.
кӧк 1. небо, небеса; **кӧк арасы учай тӑитий** летить під небесами *СЛ*; **кӧк гӱдӱрдэ-** гриміти громові *СМ*, *Г*, *К*; **кӧк гӱдӱрдэй** грім гримить *СЛ*, *СГС*; **кӧк йӱзӱ** поверхня неба, небеса *О*, *К*; **кӧк йӱзӱ падышахлыгы** царство небесне *[Г]*; **кӧк сне** на небі *СМ*; **кӧкке көргенин йердэ йазай** пише на землі побачене на небесах *СБА*; **кӧклер** небеса *СБ*; **кӧк тӱсӱ** синій, небесний колір *У*. 2. синій *СБ*, *У*, *К*; сірий *ВН*, *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **кӧк ат** сірий кінь *СК*; **кӧк атлы** вершник на сірому коні *СК*; **кӧк гӧгерӂин** *СГ*, **кӧк гӧгӱржен** *Б* синьо-сірий голуб; **кӧк кӧз** синьоокий *К*; **кӧк тӱсӱ** сірий колір *СЛ*.
кӧкгӱдӱрдӱ грім *СМ*, *Г*, *К*.
кӧкйара синець, садно *К*.
кӧкле- наживляти, стьобати, простьобувати *СБ*, *НМ*, *НКД*, *СГС*, шити вручну *НБЄ*.
кӧклӱ наживлений, простьобаний *О*.
кӧкрек (**-ги**) грудна клітка, груди *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СЛ*, *К*; жіночі груди *СБФ*; **кӧкрек сӱйеги** грудна кістка, місце з'єднання ребер на грудях *СБ*; **йыламаган балаға кӧкрек бермейлер** дитині, яка не плаче, грудь не дають *СБФ*; **кӧкрегиме хан толду** у мене в душі закипіла кров — я дуже обурився *СМ*.
кӧкрекли широкогрудий *О*; грудаста жінка *СБФ*.
кӧкташ мідний купорос *О*, *К*; граніт синьо-сірого кольору; бірюза *Г*.
кӧктэги небесний *[Г]*; **кӧктэги падышах** цар небесний *[Г]*.

кӧктэт′и небесний *СЛ*.
кӧкӱс (кӧксӱ) 1. груди; **кӧкӱс сӱйек** грудна кістка *К*; **кӧкӱс т′ечир-** *Г*, **кӧкӱс чечир-** *СЛ* глибоко зітхати; **кӧкӱс хапах** грудна клітка *К*; **кӧкӱслери нағышлы** груди в неї вишивані *Б*. 2. жіноча грудь *О*, *Б*, *У*, *К*; **кӧкӱс ашаған бала** грудна дитина *У*; **кӧкӱс вер-** давати грудь *НКД*; **кӧкӱс баш** сосок *Б*, *К*; **кӧкӱс толған** груди налилися молоком *К*; **балайы кӧкӱстэн т′естир-** відлучити дитину від грудей *К*; *пор*. **кӧгӱс**.
кӧкӱслӱк передник *Б*; **ӧглӱк кӧкӱслӱкнен** запаска із передником *Б*.
кӧкӱслӱклӱ із нагрудником *СЛ*.
кӧкча сіруватий *О*.
кӧкчӱл синюватий *О*.
кӧле раб *[ВН, Г, СГ, СК]*; **уста, кӧлен бен олайым — чалт йап сазымы** майстре, швидко полагодь мого саза — за це я буду тобі дуже вдячним, *букв*. буду твоїм рабом *[СГ]*; *пор*. **гӧле**.
кӧлек (-ги) сорочка (спідня, нічна) *ВН-У*; **кӧлек-(ы)штан** чоловіча білизна — сорочка й кальсони *Б*, *У*; *пор*. **кӧйлек, кӧльмек**.
кӧлеклен- роздягатися до спідньої білизни *О*.
кӧлекли у спідній сорочці *О*.
кӧлеклик тканина на сорочку *О*.
кӧлетке тінь *НБЄ*; *пор*. **гӧлет′е, гӧльд′е, гӧльӂе, кӧльге**.
кӧль калюжа *ВН-П*; озеро *СБ*, *[Г]*; **тама-тама кӧль болий** краплина по краплині — набирається озеро *СБЧ*; *пор*. **гӧль**.
кӧльге тінь, силует, затінок *[Г]*; *пор*. **гӧлет′е, гӧльд′е, гӧльӂе, кӧлетке**.
кӧльмек (-ги) сорочка (спідня) *ВН*, *СМ*, *У-СК*; **кольмек-дон** чоловіча спідня білизна *К*; *пор*. **кӧйлек, кӧлек**.
кӧльчӱк калюжка *ВН*.
кӧлӱда *вид податку*: **ве онда олан кӧлӱда дӧрт пайындан бирини вермиш** і з податку, зібраного там, віддав одну чверть *[Г]*.
кӧм- (кӧмер, кӧмий; / кӧмӱй *Г*) закопувати, загортати, ховати; **атэш кӧмер эдик** вогонь ми ховали *СЛ*; **алды лест′ери да кӧмдӱ о чухуру** узяв лопату й загорнув ту яму *Г*; **кӱн айленмеген ӧлӱнӱ кӧммейлер** поки сонце не поверне на захід, мертвого не ховають *СБФ*; *пор*. **гӧм-**.
кӧмдӱр- *спон*. *СБ*, *О*, *К*.
кӧмелек метелик *НМ*; *пор*. **гомалака, гӧбелек, гӧмелек, гӱбелек, кӱбелек**.
кӧмеч невдале тісто, погано випечений хліб *СЛ*, *К*; *пор*. **кӧмӱч**.
кӧмӱк закопаний, заритий, похований *О*, *К*.
кӧмӱлӱ закопаний, заритий, похований *О*.
кӧмӱль- *пас*. *СБ*, *О*, *[Г]*, *К*.
кӧмӱр вугілля; **кӧмӱр кӧз** чорні, як вугілля, очі *СЛ*, *СГ*.
кӧмӱржӱ вугляр *О*, *К*.
кӧмӱржӱлӱк вуглярство *О*, *К*.
кӧмӱрлен- обвуглитися *О*, *К*.
кӧмӱч невдале тісто, погано випечений хліб *СМ*; *пор*. **кӧмеч**.
кӧн I свіжа, необроблена шкура *НБЄ*; шкіра-сириця, юхта *О*; **кӧн чарух** постоли з сириці *О*.
кӧн II широкий, просторий *О*; *пор*. **йеӈли** II, **кӧн** II, **т′ен, т′еӈ, чен**.
кӧндӱр- *Б*, **кӧндэр-** *[СЛ, Г]*, *М* посилати, відправляти; *пор*. **гӧндӱр-, гӧндэр-**.
кӧнӂӱ чинбар, кожум'яка *О*.
кӧнлӱ шкіряний, сиром'ятний *О*.
кӧнӱль (кӧнлӱ) серце, душа, настрій *СМ*, *Г*; **кӧнӱль халмағай она (ондан)** щоб ти від нього не залежав *СМ*; **кӧнӱль паклығы** чистота душі *[Г]*; **кӧнлӱндэн т′е-**

чирди замислив у серці своїм *[Г]*; *пор.* **гӧйӯн**, **гӧнӯль**, **гӧңӯль**, **кӧңӯль**, **кӯнӯль**.

кӧнӯльле- погоджуватися *Г*.

кӧңӯль (кӧңлӯ) серце, душа, прив'язаність, прихильність *М*; **халды мы кӧңлӯң керата?** невже тільки кінь заполонив твоє серце? *СБ*; *пор.* **гӧйӯн**, **гӧнӯль**, **гӧңӯль**, **кӧнӯль**, **кӯнӯль**.

кӧп багато *П*, *СМ*; **кӧп йашаған кӧп бильмей, кӧп йӯрген кӧп билий** хто багато прожив, багато не знає, багато знає той, хто багато ходив *СБА*; *пор.* **кобайт-**, **коп**.

кӧпе сережка, сережки, ковтки *СМ*; *пор.* **гӯбе**, **кӯпе**.

кӧпеи *див.* **кӧпек**.

кӧпек (-ги; // **кӧпеи** *Г*) 1. пес, собака; **кӧпек бала** цуценя *О*; **кӧпек тиш** дикий, кривий зуб — росте над іншими *Б*, *У*; **кӧпек уйа(сы)** собача будка *НМ*. 2. пустун, бешкетник *П*; ◇ **кӧпек баласы** *СМ*, *СГ*, **кӧпек оғлу** *Г*, *СЛ*, *СГ*, **кӧпек оғлу кӧпек** *СК*, **кӧпек оғлун баласы** *СЛ*, *СГ* сучий син; **кӧпек оғлу кӧпеклер** сучі діти *СЛ*; **кӧпек хулу, кӧпекин хул** сучий слуга *У*; **кӧпект'е да оғлан** сучий син *У*; **йа кӧпек ашасын** а щоб тебе собаки з'їли *СЛ*; **кӧпек кӧпегин тэрисни йыртмаз** собака собаці шкуру не роздере *СГ*.

кӧпекалма *бот.* вовча ягода *БК*.

кӧпекаййен *бот.* суховершки; шавлія лучна *Г*; *пор.* **аййен**.

кӧпекӂас по-собачому *К*.

кӧпекйӯзӯм *бот.* пасльон *Б*, *К*.

кӧпекле- принижувати *О*.

кӧпеклен- принижуватися, собачитися, сучитися, бути розпусним, низьким, підлим, злим *СМ*, *О*, *К*.

кӧпеклик підлота, ницість, мерзота *О*.

кӧпекмандалағач *бот.* бузина трав'яниста *БК*.

кӧпекмемеси суче вим'я, нарив під пахвою *О*, *К*.

кӧпекосурма(ғ)ы *бот.* гриб-дощовик *Г*, *К*.

кӧпексӯйельд'ен(и) *СЛ*, *СГ*, **кӧпексӯт'ельд'ен(и)** *БК бот.* молочай; *пор.* **зифтлед'ен**, **сӯйельд'ен**, **сӯтлед'ен**, **сӯт'ӯльд'ен**.

кӧпект'ерйези *бот.* заячий холодок, спаржа *Г*.

кӧпекча по-собачому *О*.

кӧпекчи псар, собачатник *О*.

Кӧпекчи *прізв.*

кӧпечик песик, собачка *У*.

кӧплӯк велика кількість *О*.

кӧпрӯ міст *П*.

кӧптӯр- пінити полоником *К*.

кӧптӯрме оладки з кислого тіста *О*, пончики *Г*, *СГ*.

кӧптӯрт- дати пінитися *О*, *К*.

кӧптэн давно, здавна *СБ*, *П*.

кӧпӯк піна *К*, *СГ*; *пор.* **гӧбӯк**, **кӧбӯк**.

кӧпӯкле- пінити *К*.

кӧпӯклен- пінитися *К*.

кӧпӯклендир- пінити *К*.

кӧпӯклет- пінити *К*.

кӧпӯклӯ пінистий *К*.

кӧпӯр (кӧпрӯ) 1. міст; **кӧпӯр башна** до мосту *Г*; **кӧпӯр дибне** під мостом *СК*; **дал кӧпӯр** кладка *У*. 2. сідальце у вулику *Г*.

кӧпӯр- (кӧпрӯй) пінитися, здійматися, кипіти *К*, *СГС*; **ӧзен су кӧпрӯп т'итий** вода в річці буруниться *[НКД]*; *пор.* **кӧбӯр-**.

кӧпӯржӯ мостовик, мостобудівник *О*, *К*.

кӧпӯржӯк місточок *К*.

кӧпӯрт- пінити *К*; *пор.* **кӧбӯрт-**.

кӧпчеӂик коліща, коліщатко *К*.

кӧпчек (-ги) колесо; **кӧпчек баш(ы)** маточина *ВН*, *СБ*, *НМ*, *Г*, *К*; **оң кӧпчек** праве колесо *СМ*; **ӧк/ӧг кӧпчек** переднє колесо *Б*, *Г*, *СЛ*, *М/Г*; **сол кӧпчек** ліве

колесо; **арт көпчек** заднє колесо; **көпчек сынмадан араба хапахланмаған** поки колесо не зламалося, віз не перекинувся *НМ*.

көпчеклен- набувати форми колеса *[СК]*; **шефтали чичекленди, чичеги көпчекленди** персик розцвів, квітки його розкрилися коліщатами *[СК]*.

көпчекли з колесами, колісний *О*.

көпчекчи колісник *О*, *Г*, *К*.

көпчекчик коліщатко *О*.

көпчечик коліщатко *Г*.

кӧр сліпий *[Г]*, *К*; **кӧр ол-** сліпнути *[Г]*; *див*. **т'ӧр**.

кӧр- (**кӧрӱй**; **кӧрей** *СМ*; **кӧрий** *П*, *Б*) бачити, куштувати *ВН-К*, *[Кб.]*; **мен алай да кӧзлерне кӧрмейим** я й так очима не бачу *Б*; **эсап кӧр-** розраховуватися *Б*; **бу адамдан кӧрий** підозра падає на цю людину *П*; **о кӧрӱй, хайа ах, хайа хара** він бачить, де біле, де чорне *СБФ*; **кӧрмекче ӧрнекче** за чужим зразком, на чужий копил *СБЧ*; *пор*. **гӧр-**.

кӧргӱз- показувати *О*.

кӧргӱздӱр- дати показати *О*.

кӧре згідно, подібно, порівняно *ВН-К*, *М*; **йалчи аз ишлей зенгинге кӧре** проти багатого бідний працює мало *СБ*; **ишке кӧре ах** винагорода по роботі *СБЧ*; **ишт'е кӧре айтыл-** оцінюватися по роботі *СМ*; **маңа/маа кӧре** порівняно зі мною, по-моєму *СБ*/ *К*; **худуретине кӧре** по своїх силах *СБ*; **хуватма кӧре** по моїх силах *П*; **айағына кӧре т'ес-** обрізати (устілку) по нозі *СМ*; **анасна кӧре пай бичийлер хызын** про дочку судять по її матері *СМ*; **ӧзӱңе кӧре пай бичме** не суди по собі *НМ*; **лафыңа кӧре** по твоїх словах *У*; **мен она кӧре эм о маңа кӧре** я порівняно з ним і він порівняно зі мною *У*; **буларын йаланна кӧре** згідно їхнього наклепу *Г*; **китаплара кӧре** згідно книг *[Г]*; **бӧле хытлых йыл кӧре энди дэ гӱзель берет'ет олду** проти такого неврожайного року тепер урожай видався гарний *Г*; **она кӧре дэ саздыларымыз олсун** згідно цього хай буде в нас стільки ж музик *СЛ*; **бу иш саа кӧре дӧӱль** ця робота не по тобі *К*; **о бӱйӱк маа кӧре** проти мене він старший *К*; **ӧзне кӧресин табай** знаходить подібного до себе *СМ*; *пор*. **гӧре**.

кӧрель індичка *СГ*.

кӧрме вигляд, зовнішність *СМ*, *БТ*; **кӧрмеси гӱзель** на вигляд він гарний *СМ*.

кӧрмед'енли невихований *О*.

кӧрмекли приємний на вигляд *О*.

кӧрмемиш заздрісний, зажерливий, жадібний *П*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*.

кӧрмемишлен- бути, ставати зажерливим *СМ*.

кӧрмемишлик зажерливість, жадібність, жадоба *СМ*.

кӧрнӱй *див*. **кӧрӱн-**.

кӧрсет- показувати *ВН*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*, *М*; навчати *О*, *К*; **ӧзӱн кӧрсетий** показує себе *П*; **мен саңа кӧрсетир эдим** я б тобі показав *НМ*; *пор*. **кӧрсӱт-**.

кӧрсетиль- бути показаним *О*, *К*.

кӧрсетин- показуватися *О*, *К*.

кӧрстӱй *див*. **кӧрсӱт-**.

кӧрстӱр- показувати, навчати *СМ*.

кӧрстӱрӱль- бути показуваним *О*.

кӧрсӱт- (**-стӱ**) показувати *ВН*, *О*, *Г*, *СЛ*; **кӧрсӱттӱ** він показав *СЛ*; *пор*. **кӧрсет-**.

кӧрсӱтӱль- бути показаним *О*.

кӧрӱвсе- бажати бачити *О*.

кӧрӱжӱ який бачить, спостережливий, пильний *О*, *К*.

кӧрӱк I (**-гӱ**) 1. ковальський міх *СМ*, *СЛ*, *К*. 2. кобеняк — сукон-

ний плащ без рукавів із відлогою *О*, *Б*; *пор.* **курк**, **кӱрк**, **кӱрӱк**.
кӧрӱк II краса, гарний *О*.
Кӧрӱк *прізв.*
кӧрӱкле- роздувати міхом *О*.
кӧрӱклӱ I з міхами *О*.
кӧрӱклӱ II видний, гарний *О*, солідний *БТ*.
кӧрӱксӱз негарний *О*.
кӧрӱксӱзлӱ потворний *О*.
кӧрӱксӱзлӱк потворність, ненависть *О*.
кӧрӱкчи 1. помічник коваля, що роздуває горно міхом *О*. 2. хутровик, кушнір, кожухар *Б*.
кӧрӱль- показатися, бути побаченим, поміченим *О*, *Г*, *СЛ*; **кӧрӱльмеэн ший кӧстэр-** показувати небачені речі *Г*.
кӧрӱм вигляд, вид, видіння *О*, *К*.
кӧрӱмлӱ видний, гарний, привабливий, доладний, ставний, солідний *СБ*, *О*, *К*.
кӧрӱмсӱз непривабливий *О*, *К*.
кӧрӱн- (кӧрнӱй) показуватися, являтися, виднітися, уявлятися, здаватися, виглядати, бути видним, *ВН-К*; **гӱзель кӧрӱн-** подобатися *Г*; **тӱшӱндэ кӧрӱн-** являтися уві сні *[Г]*; **тэкаранчых кӧрӱнӱй** трохи видніється *У*; **маңа алай кӧрӱнӱй** мені так здається *У*; **сениң кӧзиңе чибин дэ дэве кӧрӱний** у твоїх очах навіть муха виглядає, здається верблюдом *СБА*.
кӧрӱндӱр- дати показатися, зробити видним *О*, *К*.
кӧрӱнӱш вигляд, зовнішність *О*.
кӧрӱнӱш- показуватися *О*.
кӧрӱнмез невидимий *[Г]*.
кӧрӱш зустріч *О*, *К*.
кӧрӱш- бачитися, зустрічатися *ВН-К*, *М*.
кӧрӱштик зустріч *БТ*.
кӧрӱшӱв побачення, зустріч *О*, *К*.
кӧрӱшӱль- бути поміченим, зустрінутим *О*, *К*.
кӧрӱшӱн- зустрічатися *О*, *К*; обговорюватися *О*, *К*.
кӧрчек правда; **кӧрчектэн** справді *[Кб.]*; *пор.* **д′ерчек**, **керчек**, **т′ерчек**, **черчек**.
кӧсе безбородий *О*.
Кӧсе *прізв.*
кӧселик безбородість, відсутність рослинності на обличчі *О*.
кӧстилер вони пильно подивилися *СБ*; *див.* **кӧзет-**.
кӧстӱм пильно дивлюся *СБ*; *див.* **кӧзет-**.
кӧстий I пильно дивиться *СБ*; *див.* **кӧзет-**.
кӧстий II показує *Г*; *див.* **кӧрсет-**.
кӧстӱк *бот.* козелець, скорзонера *БК*.
кӧстӱр эт′ен він роздивлявся *СБ*; *див.* **кӧзет-**.
кӧстӱр- показувати *СЛ*.
кӧстэк кінське путо з вірьовки *К*; **хыл кӧстэк** путо на передні ноги коня, сплетене з кінського волосся *К*.
кӧстэр- показувати *СБ*, *Б-СЛ*, *М*, *[Кб.]*; навчати *О*, *К*.
кӧт зад, задниця; **кӧтӱ баш эт-** перекидатися через голову *ВН*; **кӧтӱ тӱбӱне/тӱбӱндэн ашаған йисан** людина, що пожирає з-під себе — про непорядного *СБА*; **хырсызның кӧтӱ хувуш** у злодія зад дірявий — усього боїться *СБА*; **уланың эвдэ ми?— кӧтӱ йох** твій син удома? — його задниці немає *У*; **кӧтӱн сланмаан балых тутулмай** не замочивши сідала, риби не спіймати *К*; *пор.* **гӧт**, *див.* **кӧтчанах**.
кӧтлӱ із задом *ВН*; **хымыр кӧтлӱ папийим** мої каченята з кучерявими задками *ВН*; **кӧтлӱ-баш эт-** перекидатися *К*.
кӧтлӱ-башлы хойдулар поставили догори дриком *Б*.
кӧтлӱк наритник *СБ*, *Б*, *Г*, *К*; підставка *СГС*.

кӧтрий несе *Г*; *див*. **кӧтӳр-**.
кӧтрӳй приносить *СМ*, *Г*, *СК*; *див*. **кӧтӳр-**.
кӧтрӳп *дієприсл*. несучи *СМ*; *див*. **кӧтӳр-**.
кӧтӳр- (**кӧтрӳй**; **кӧтрий** *Г*) нести, носити, відносити, везти, вести, відвозити; **кӧтрӳп** віднісши *ВН*; **сува кӧтрӳп сувсуз тӑетрий** повівши по воду, приводить без води *СГ*.
кӧтчанах(ы) сідниця *Б*.
Кӧтэ *прізв*. кошеня *О*.
кӧтэк кий, ціпок, дрючок; бійка; **кӧтэк аша-** бути побитим *СБ*, *СМ*, *Г*; **кӧтэк ур-** побити кийком *СМ*; **сана кӧтэк тӑерек эшек судан тӑелинӂез** тебе треба лупити, поки осел повернеться з водопою *СЛ*.
кӧтэкле- бити, лупцювати, карати.
кӧтэклеш- битися; **башлай падышанен кӧтэклешмедӑе** починає битися з царем *Б*.
кӧтэклештир- *спон*. *СМ*.
кӧтэкчи задирака, забіяка *БТ*.
кӧтэн пряма кишка з анусом, кутниця *СБ*, *К*.
кӧтэнсиз слабкий, слабосилий, немічний, кволий *О*.
кӧтэр- піднімати, підіймати, піднозити, здіймати, підтримувати, тримати на собі; **путахлар кӧтэрмей фишне** гілки не витримують ваги вишень *У*; **кӧтэр(ип) ат** викинь *Б*, *К*, *СГ*; **кӧтэринӂе йылдыз** піднявши зірочку — випивши *СБ*; **арпа алдлар — эндир кӧтэрмей** набрали ячменю — не поміщається на току *СБ*; **йуғары кӧтэр-** піднімати вгору *П*; **өзӳн кӧтэр-** піднозити себе *П*; **бостанны энди кӧтэрмедӑе тӑерек** уже треба збирати баштан *СМ*; **буз халхын кӧтэрий** крига витримує людей *Б*; **о хадар чошхун чалай эриф — йӳректэн кӧтэрий** до того завзято грає чоловік — до самого серця діймає *Г*.
кӧтэргич підйомник, підіймач *О*.
кӧтэрекле- підкидати, піднімати *К*.
кӧтэриль- (**-рлий**) підніматися, підійматися, підноситися, підводитися, бути піднятим; задиратися; **кӧтэрлий** підводиться *СМ*.
кӧтэрильт- *спон*. *О*, *К*.
кӧтэрин- підніматися, підводитися, вставати *СЛ*.
кӧтэриш підняття, піднесення *О*.
кӧтэрлий підводиться *СМ*; *див*. **кӧтэриль-**.
кӧтэрсиз важкий на підйом, незворушний *О*.
кӧтэрт- хвицати *К*.
Кӧтэс *прізв*. темне місце, темниця, тюрма *О*.
кӧч кочівник, кочовий, кочівницький *СЛ*.
кӧч- (**кӧчий**; **кӧчей** *Б*, **кӧчӳй** *СЛ*) кочувати, переїздити, переселятися, переходити, рушати з місця; **кӧчий тӑетий бахша йерйе** переселяється в інше місце *П*; **кӧчтӳм тӑеттим** я поїхав *Б*; **кӧчӳп тӑит-** піти геть *Г*, *СК*; **андан кӧчейлер — гаса хачмаа** зриваються звідти — і навтікача *СМ*; **йӳрегим кӧчтӳ йериндэн** я розгнівався, розхвилювався *СЛ*; **мен былай кӧчмез эм сендэн** я б просто так не кинув тебе *У*; *пор*. **гӧӂ-**, **гӧч-**, **кӧш-**.
кӧчер I вісь *СБ*, *П*, *Б*, *Г-СГ*; **кӧчер сынды — араба авды** *СБЧ*, **кӧчер хырылды — араба хапахланды** *СГ* вісь зламалася — віз перекинувся; *пор*. **кочер**.
кӧчер II кочовий, кочівницький, бродячий *О*, *К*.
кӧчербаш чока на кінці вісі, яка утримує колесо *К*.
кӧчерле- вставляти вісь *О*, *К*.
кӧчрӳй *див*. **кӧчӳр-**.

кӧчӳв переселення, переїзд, кочівля, кочування *О*, *К*.
кӧчӳвӂӳ кочівний, кочівник, переселенець *К*.
кӧчӳӂӳ кочівний, перелітний *О*.
кӧчӳр- (**кӧчрӳй**) відправляти, переселяти; перевозити, переганяти, пересувати, переставляти; поганяти, зрушувати з місця; **кӧчӳрдлер оларны** їх перевели в інше місце *ВН*; **йериндэн кӧчӳр-** зрушити з місця *Г*; **тӧбед′е кӧчӳр-** підвищувати, піднімати*СМ*.
кӧчӳрӳль- бути переселеним, перегнаним, перевезеним, зрушеним з місця, переселятися, переганятися, перевозитися *О*, *К*.
кӧчӳрӳш- *сп.-вз.* *О*, *К*.
кӧш курінь, амбар, закром *О*; коридор *СБ*, *БТ*.
кӧш- переселятися *ВН*, *СМ*; *пор.* **гӧӂ-**, **гӧч-**, **кӧч-**.
кӧше 1. кут, ріг; **кӧше баш(ы)** ріг, перехрестя вулиць *СМ*, *Б*, *К*; **кӧшеэн башы эви туруй** його хата стоїть на розі *К*; **кӧше баша** *НКД*, **кӧше башха** *Б* на розі; **кӧше таш** наріжний камінь *О*. 2. куток, квартал, вулиця. 3. наріжний, кутовий; **кӧше таш** наріжний камінь *О*, *К*; **кӧше эв** будинок, що стоїть на розі *СК*; ◇ **дӳнйаның бир кӧшеси дэ бош халмасын дэп, аллах буну да йаратхан** щоб жоден куток світу не виявився порожнім, бог створив і його — про хворого, нікчему *СБА*; **дӧрт кӧше** чотири сторони світу; *див.* **дӧрткӧше**.
кӧшеви розпорядник весілля *ММ*.
кӧшели з кутом, кутами, кутастий *О*, *К*; **ӳч кӧшели** трикутний *[Г]*.
кӧшк павільйон, балкон, поміст, палуба, місток, рубка *[Г*, *СЛ*, *М]*; **танырынын мисафири дӳштӳм кӧшкӳнӳзе бӧгӳн** як незваний гість (гість від бога) я потрапив сьогодні до вашої вітальні *СЛ*; **минер исе шу йеминин кӧшкӳне** якщо зійде на палубу цього корабля *[Г]*; *пор.* **кӧшкӳ**, **кӳшк**.
кӧшкӳ: **кӧнлӳмӳн кӧшкӳсӳ** притулок мого серця *Г*; *пор.* **кӧшк**, **кӳшк**.
крават ліжко *У*, *Г*; **крават ӳсне** на ліжку *У*; *пор.* **кревант**, **кревет**, **кроват**, **крыват**, **курват**, **кырват**.
крав-крав *насл. крику курей* *О*.
крам: **крам ал-** брати на плечі *О*. **Красозов** *прізв.*
крат скакун *[М]*; *пор.* **герат**, **керат**, **кир** III, **кират**, **т′ерат**, **т′ери** II.
кревант, **кревет** ложе *[Г]*; *пор.* **крават**, **кроват**, **крыват**, **курват**, **кырват**.
крикӧз завзятий, спритний *У*.
кроват *У*, *К*; *пор.* **крават**, **кревант**, **кревет**, **крыват**, **курват**, **кырват**.
кроковяк краков'як *К*.
круғ коло *СЛ*.
круғом кругом, навколо; **круғом бостанны айляный** обходить баштан *СМ*; **башлады круғом айлянма — тапмай йерин хызы тутмаа** почав він крутитися кругом — не знайде місця ухопити дочку *СГ*; **курғомда** навколо *СЛ*; **круғомна** *Г*, *К*, **круғомуна** *СБФ*, *П*, *СМ* навколо чого; **килсе/кисле круғомуна** довкола церкви *ВН/П*; **ӂыйыштыр мени круғомун йанна** прибери мене кругом *СМ*; **таваан круғому, сӳтӳнӳ т′есийси охловнен** зверху по краю сковороди обрізаєш качалкою *К*; **круғомнан** довкола *СМ*; *пор.* **курғом**.
кружова мереживо *ВН*; **кружова ӧр-** мережати *ВН*; *пор.* **грожва**, **гуржова**, **ғоржува**, **куржова**.

кружовник агрус *НКД*.
Крукчи *прізв*.; *див*. **куркчу**, **Кўркчи**.
кручок гак *СМ*; *пор*. **курчок**, **курчук**.
крыват ліжко *СЛ*, *СГ*; *пор*. **крават**, **кревант**, **кревет**, **кроват**, **курват**, **кырват**.
крыч: **крыч сафалны** крихкий, ламкий *Б*.
ксель кисіль *СМ*, *Г*; *пор*. **кисле** II.
ксулуйс [=**ксомолоғис**] **бол-** сповідуватися *ВН*.
ктиторас титар *[Г]*; *пор*. **ктиторас**, **титор**, **тўтўр**.
ктиторики владичиця *[Г]*; **Панайанын ктиторики иконасы** ікона пресвятої Богородиці-Владичиці *[Г]*.
ктр-ктр-ктр *насл. хрусту Б*.
кубан довга подушка з вовни або вати *ВН*, *НБЄ*, *БТ*.
кувадла молот, кувалда *П*; *пор*. **ковадла**.
кувал коваль *СЛ*, *СК*.
кувален *П*, **кувалян** *П*, *СМ* соняшник; **кувален кукуч** соняшникове насіння *П*; **кувалян башы** кошик соняшника *СМ*; *пор*. **гвалян**, **гувалян**, **гўлейлен**, **гўлеэн**, **гўлялян**, **гўнайлен**, **кувален**, **кўльвайлян**, **кўнайлан**, **кўнайлен**, **кўнайлян**, **кўнальйан**.
кувари *ВН*, **кувары** *БТ*, **кувер** *НБЄ* моток, клубок; **бир кувари йип** моток ниток *ВН*; *пор*. **квари**.
куверле- намотувати на клубок *НБЄ*.
кувет сила *[М]*; *пор*. **хват**, **хуват**, **хувет**.
куд-куд-куд *насл. голосу курей У*; *пор*. **кадкыдах**, **какылда-**, **каткадак**, **кеткидах**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.
кудрет сила, міць, могутність, потуга, потужність *[Г]*; **эр кез кудретинҗе** кожен у міру своїх сил *[Г]*; *пор*. **худрет**, **худурет**.
кудретли могутній *[Г]*; **эр шей кудретли** всемогутній *[Г]*.
кудретсиз безсилий *[Г]*; **кудретсиз хетайе** скромний дарунок *[Г]*.
кудуз скажений; **кутуз** (=**кудуз**) **аҗдэр** лютий дракон *[Г]*.
кузняҗи *СМ*, **кузняҗы** *СБ*, *К*, *СГС* коваль.
Кузняҗы *прізв*.
куйкуй ряджений, вертепник *О*; **куйкуй йўр-** ходити вертепом *О*.
кукруз кукурудза *НКД*, *К*; *пор*. **какороз**, **кукурғуз**, **кукуруз**.
куку *дит*. гостинець *СМ*, *Г*.
кукуманҗа шипшина *БК*; *пор*. **кокманҗа**, **куркунҗа**.
кукуна *ірон*. панна, панянка *О*.
кукурғуз кукурудза *ВН*; *пор*. **какороз**, **кукруз**, **кукуруз**.
кукурт сірка *О*, *К*.
кукуртла- обробляти сіркою *О*, *К*.
кукуруз кукурудза *СБ*, *СМ*, *У*, *НКД*, *СК*; *пор*. **какороз**, **кукруз**, **кукурғуз**.
кукуч насіння соняшника, кісточка з вишні *ВН*, *СБ*, *О*, *К*; *пор*. **кўкўч**.
кул раб *[Г]*; **бен эксикли эдна кулунуз** я, ваш низький і нікчемний слуга *[М]*.
куле вежа *[Г]*.
кулук квочка; **тавух йатты кулук** квочка сіла на яйця *СГ*; **кулук отурт-** посадити квочку *СГ*; *пор*. **клукша**, **кулукша**.
кулукла- заквоктати — про курку, яка готується стати квочкою *СМ*, *К*.
кулуклан- стати квочкою *О*, *К*.
кулукшафра *СЛ*, **кулукшафран** *К* ящірка; *пор*. **клукшазафран**.
кулукша квочка *СБ*; *пор*. **клукша**, **кулук**.
кулўпе курінь, землянка; **кешишлерине бирер кулўпе йапты** він зробив ченцям по землянці *[Г]*.

кунур кнур *К*; *пор.* **кнур**, **конур**.
купа *СМ*, *Г*, *К*, **купе** *О карт.* чирва; *пор.* **кӧпе**.
курват ліжко *ВН*, *БТ*; *пор.* **кравать**, **кревант**, **кревет**, **кроват**, **крыват**, **кырват**.
курватын ткацький верстат *ВН*.
курғом кругом *СГС*; *пор.* **круғом**.
куржова мереживо *К*; *пор.* **грожва**, **гуржова**, **ғоржува**, **кружова**.
курие элеи сон господь помилує тебе *[Г]*.
куриос пан, господь *[Г]*.
курк кожух, шба *ВН*, *СМ*, *СЛ*, *К*; **курк чевир-** вивертати кожух *СЛ*; **хапалы курк** *К*, **хапама курк** *СЛ* кожух, критий сукном; **чувама курк** дублена шуба, кожух *СК*; *пор.* **кӧрӱк** I, **кӱрк**, **кӱрӱк**.
куркунҗа *бот.* шипшина *СБ*; *пор.* **кокманҗа**, **кукуманҗа**.
куркчу хутровик, кушнір, кожухар *К*.
курон вінок на голову *[К]*.
курпе крупа *СБФ*, *БК*; *пор.* **кӱрпе**.
курсант нападник *[Г]*.
курсызлык эт- красти *[М]*.
курта зоб (у птаха) *Г*, *К*.
куртар- рятувати *[М]*; *пор.* **хуртар-**.
куртарыҗы спаситель *[М]*.
куртул- рятуватися *[М]*.
курулда- курликати *О*.
курчок гачок *СБ*, *БТ*, *К*, *СГС*; *пор.* **кручок**, **курчук**.
курчук баранець, гачок, собачка *Б*; *пор.* **кручок**, **курчок**.
куршун свинець *[Г]*.
кус- ригати, блювати *[М]*; *пор.* **хус-**.
кусала цуценя *К*; *пор.* **киселек**, **кӱселек**.
куту скринька *[М]*; *пор.* **хуту**, **хуты**.
кутуз *див.* **кудуз**.
куфайка куфайка *К*.
куфня *НМ*, *У*, **кухня** *СБ*, *К*, *СГС* кухня.
кучу-кучу *вигук для підкликання собак О*.
кушкулан- лякатися, тривожитися, турбуватися *О*.
кушкулу недовірливий, підозрілий *О*.
кушул пацюк *НБЄ*.
кӱбелек метелик *СБ*; *пор.* **гомалака**, **гӧбелек**, **гӧмелек**, **кӧмелек**, **кӱмелек**.
кӱбетэ листковий пиріг з начинкою із гарбуза або м'яса *ВН*, *СБ*, *П*; *пор.* **кӧбетэ**.
кӱз осінь; **кӱз т′ельди** настала осінь *СБ*; **т′елеҗек кӱз** наступної осені *СМ*; **кӱздэ** восени *ВН*, *П*, *СМ*, *У-К*; *пор.* **гӱз**.
кӱзгӱ осінній *СБ*.
кӱздэт′и осінній *О*, *К*.
кӱзель гарний *[НМ]*; *пор.* **гӱзел**, **гӱзель**, **д′ӱзель**, **йӱзель**.
кӱзен тхір *НБЄ*, *СМ*; *пор.* **гӧҗен**, **сасыхкӱзен**.
кӱзлӱ осінній *О*, *К*.
кӱзлӱк на осінь, під осінь, восени *СМ*, *К*.
кӱзӱн восени *П*.
кӱй село *ВН*, *СМ*, *У-СК*; *пор.* **кӧй**.
кӱй- горіти, зазнавати лиха *Г-СГ*; **сӱт кӱйд′ен** молоко пригоріло *Б*; **кӱйдӱм элиндэн сычан** мене замучило це мишаче плем'я *СК*; **ӧдӱ кӱйсӱн** *див.* **ӧт**.
кӱйдӱр- палити, смалити, дати підгоріти *О*, *К*.
кӱйдэш односелець *К*.
кӱйе сажа, кіптява, нагар *СБ*, *О*; *пор.* **кӱйӱ**.
кӱйев жених, зять (для старших) *Г-К*; **кӱйев бег** пан жених *[СЛ]*; *пор.* **д′ийов**, **кийев**, **кийов**, **кийӧв**, **т′ийев**, **т′ийов**, **т′ийӧв**.
кӱйеле- замазати сажею *О*.
кӱйелен- *зв. СБ*, *О*.
кӱйенхорай *бот.* буркун *СЛ*.
кӱйли *ВН*, **кӱйлӱ** *К* селянин.
кӱйлӱк село, селище *НБЄ*.

кӳйӳ сажа *НМ*; **хара кӳйӳ т′ибик** чорний, як сажа *НМ*; *пор.* **кӳйе**.
кӳйӳк горілий, пригорілий, підгорілий *О*, *У*, *К*; хвороба рослин — зона, сажка, засвіт *СЛ*.
кӳкӳч насіння *СБ*, *П*, *НМ*, *Б*; **кӳкӳч йағ** соняшникова олія *П*; **гӳлейлен кӳкӳчӳ** соняшникове насіння *СБ*; *пор.* **кукуч**.
кӳлев сміх, висміювання *О*.
кӳлемсир- усміхатися, осміхнутися, підсміюватися *О*.
кӳленч усміх *[Г]*; **кӳленч йӳзлӳ назлы йарем** моя усміхнена й маніжна кохана *[Г]*.
кӳллер *мн.* дні *СБ*; *див.* **кӳн**.
кӳллӳйет цілість, суцільність, повнота, безліч; **кӳллӳйет меск′анетин метинлиги** зміцнення від численних немочей *[Г]*; **кӳллӳйет йылдызлар** усі зірки *[Г]*.
кӳллӳк *див.* **кӳльлӳк** II.
кӳлӳклӳ смішний, сміхотворний *О*.
кӳлӳкчӳ сміхотун, сміхун, сміхунець, веселун, жартівник, кумедник, дотепник *О*, *К*.
кӳлӳм сміх *ВН-К*; **сычанға ӧлӳм, мышыхка кӳлӳм** миші смерть, котові забавка *СБА*.
кӳлӳмӂӳ сміхотун, жартівник *К*.
кӳлӳмлӳ смішний *О*.
кӳлӳмс(и)ре- посміхатися, усміхатися *К*.
кӳлӳн- бути висміяним *О*.
кӳлӳнч смішний *К*.
кӳлӳш сміх, посмішки *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.
кӳлӳш- сміятися разом, посміхатися один до одного *СБ*, *П*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; **мен дэ кӳльдӳм, олар да кӳлӳштӳлер** і я посміявся, і вони посміялися *Б*.
кӳлӳштӳр- викликати загальний сміх *О*, *К*.
кӳль (кӳлӳ) зола, попіл; **кӳль оба/уба** купа золи *ВН-СК/Г*; **кӳль оба бол** щоб ти згорів *СБ*; **йӳзлӳ** з блідим, сірим обличчям *СЛ*, *К*; **кӳль бол-/ол-** згоріти, загинути *О/Б*, *У*, *Г*, *К*, *СК*; **кӳль осун/олсун** хай спопеліє, щоб він згорів *ВН/У*; **йандым да кӳль олдум** я зовсім змучився *[СК]*; **кӳль савур-** *К*, **кӳль тӧк-** *СЛ* віяти золу; **бетин кӳль эт-** обсипати обличчя золою — справляти жалобу *Б*; **саба турғанда кӳль ӳстӳне басхан** уставши вранці, він вступив у попіл — не з тієї ноги встав *СБЧ*; *пор.* **гӳл, гӳль** II.
кӳль- (**кӳлей** *Б*, *У*; **кӳлий** *ВН*, *П*, *СМ*, *У*, *СЛ*, **кӳлӳй** *СМ*) сміятися, насміхатися *ВН-К*; **биз кӳлеймиз** ми сміємося *СМ*; **бени кӳлен кӳль олсун** хто з мене сміється, нехай спопеліє *[ВН]*; **кӳльд′ендирлер сени** вони, певно, обсміяли тебе *Б*; **эшек кӳлеӂек, ғарип тэ сӳйӳнеӂек** осел засміється, а бідняк радітиме *НМ*; *пор.* **гӳль-**.
кӳльбача замазуха, задрипанка, попелюха *СЛ*; *пор.* **кӳльлӳ мачы, мачы, маша**.
кӳльвайлян соняшник *ВН*; *пор.* **гвалян, гувалян, гӳлейлен, гӳлеэн, гӳлялян, гӳнайлен, кувален, кувалян, кӳнайлан, кӳнайлен, кӳнайлян, кӳнальйан**.
кӳль-веран ол- руйнувати, знищувати *Г*; **йуртум кӳль-веран олду** мою садибу було знищено до щенту *Г*.
кӳльдӳр- викликати сміх, дати сміятися, смішити *ВН-К*; насміхатися *П*; *пор.* **гӳльдӳр-**.
кӳлькӳ сміх *Г*.
кӳльле- I покривати, посипати золою, попелом *О*, *К*.
кӳльле- II ревнувати, заздрити *СБ*; *пор.* **кӳнле-, кӳнне-**.
кӳлькӳлен- укриватися золою, перетворюватися на попіл *О*, *К*.
кӳльлендир- *спон.* *О*, *К*.

кӱллент- розоряти, грабувати, знищувати *О*.
кӱллет- *спон*. *К*.
кӱллӱ вироблений у попіл, зольний, який містить золу, попіл *О*, *К*; **кӱллӱ мачы** замазуха, задрипанка *У*; *пор*. **кӱльбача**.
Кӱллӱбет *прізв*.
кӱллӱк I купа золи, місце для золи, попелу *О*, *К*.
кӱллӱк II / **кӱллӱк** ладан, живиця, каніфоль *СБ*; кадило *НБЄ*; **кӱллӱк эткен савут** кадило *СБ*; *пор*. **кӱнлӱк** II, **кӱннӱк** II.
кӱллӱ-мӱллӱ замазаний попелом та іншим брудом *К*.
кӱльме сміх *Г*.
кӱльмек сміх *СМ*.
кӱльтэ сніп; вінець, вінок, стрічка, тасьма *О*; **кӱльтэ байла-** в'язати у снопи *К*; **кӱльтэ-кӱльтэ хой-** складати снопами *ВН*; **кӱльтэ-кӱльтэ хамушум** мій очерет у снопах *[СК]*.
кӱльтэле- в'язати у снопи *О*.
кӱльхан піч *[Г]*.
кӱмелек метелик, міль *СМ*; *пор*. **гомалака**, **гӧбелек**, **гӧмелек**, **кӧмелек**.
кӱмес курник, курятник, пташник, сарай, клітка для птахів *СБ*; **кӱмес т′ибик ӱйӱң босун** хай у тебе буде хата з курятник, але своя *СМ*.
кӱмӱш срібло, срібний, гривня, карбованець; **кӱмӱш көпӱр** срібний міст *Г*; **йирми кӱмӱш** двадцять гривень *Б*, *Г*.
кӱмӱшле- сріблити *О*, *К*; посріблити ручку, дати хабаря *К*.
кӱмӱшлен- сріблитися *О*, *К*.
кӱмӱшлӱ оздоблений сріблом, срібний *О*, *Г*, *К*; **бир кӱмӱшлӱ** за один карбованець, за одну гривню *К*.
кӱмӱшлӱк на карбованець, на гривню *К*; **беш кӱмӱшлӱк** на п'ять карбованців, гривень *К*.
кӱн I (**кӱллер** *СБ*) 1. сонце *ВН-К*, *[СГ-СК]*; **кӱн ал-** засмагати на сонці *НБЄ*; **кӱн ачылажах вахты** на світанку *К*; **эвин кӱн бети** сонячний бік хати *К*; **кӱн доғ-/тув-** сходити сонцеві *СЛ*/*СБ*; **кӱн доғмадан до** сходу сонця *СЛ*; **кӱн тамамундан** від повноти світла (сонця, дня) *[М]*; **кӱн тувушха** на світанку *НБЄ*; **кӱн хон-** заходити сонцеві *О*; **кӱнге харшы** проти сонця *ВН*; **кӱн хыздырый** сонце пече *СМ*; **кӱннер хайда хонажах?** де зайде сонце? *У*; **кӱн хонарға** на заході сонця *НБЄ*. 2. день *ВН-К*, *[СГ-СК]*; **кӱн ара** через день *О*; **кӱнӱң берекетли болсун** щасливого вам дня *О*; **хайсы кӱнге т′етирий ахча** якого дня принесе гроші *ВН*; **кӱндэ (дэ)** щодня *ВН-К*; **кӱндэ дэ барйам** щодня свято *СБ*; **кӱндэ дэ барыс хоншуңа** щодня йдеш до сусідів *П*; **кӱндэ дэ сени аңайым** я щодня згадую тебе *У*; **бир кӱндэ** певного дня *ВН*; **бир кӱндэ болуй той да, бир кӱндэ болуй ӧлӱ дэ** в той самий день буває й весілля, і покійник *СМ*; **ӱч кӱндэн бери бунда** уже три дні він тут *[СК]*; **кӱнлердэн/кӱннердэн бир кӱн** *П* / *У*, *Г* одного дня; **кӱнме кӱндэн** що не день, з кожним днем *ВН*; **бир кӱнӱ** одного дня *СМ*, *Г*; **кӱнӱ бӱгӱн** на сьогодні *СБЧ*; **кӱн кӱнне** *К*, **кӱнӱн кӱнӱне** *СМ* кожного дня; **кӱн ӱле** полудень, обідній час *К*; **кӱн эт-** переживати дні *У*; **кӱн этамам** не переживу й дня *Б*; **бӱтӱн кӱн** цілий день *Г*; **доған кӱн** день народження *НКД*; **о кӱн** на днях, днями *О*; **ӧбӱр кӱн** післязавтра *Г*; **ӧтӧкӱн, ӧтэкӱн** позавчора *Г*; *пор*. **гӱн**, *див*. **кӱнбаты**, **кӱндоғу**, **кӱндоғуш(у)**, **кӱн-йеҗе**, **кӱнтовуш**, **кӱнхонуш**.

кӱн II ревнощі *НМ*.

кӱнайлан *О*, **кӱнайлен** *СБ*, **кӱнайлян** *Г*, *СЛ*, **кӱнальйан** *Г* соняшник; **кӱнайлен баш** кошик соняшника *СБ*; **кӱнайлян йағы** соняшникова олія *Г*; **кӱнайлян сапу** стебло, стовбур соняшника *СЛ*; *пор*. **гвалян**, **гувалян**, **гӱлейлен**, **гӱлеэн**, **гӱлялян**, **гӱнайлен**, **кувален**, **куваляи**, **кӱльвайлян**.

кӱнбаты захід *ВН*, *СБ*, *Г*, *СЛ*; *пор*. **гӱнбаты**, **кӱнбатыш**.

кӱнбатыш захід *О*; *пор*. **гӱнбаты**, **кӱнбаты**.

кӱндоғу схід *Г*, **кӱндоғуш(у)** схід *ВН*, *СБ*, *У-К*; *пор*. **гӱндоғуш**, **кӱнтовуч**, **кӱнтовуш**, **кӱнтувуш**.

кӱндӱз денна пора, день, удень *ВН-К*, *[СК]*; **эт′и йеҗе бир кӱндӱз анем ағлады** мати моя плакала дві ночі й цілий день *ВН*; **не кӱнӱм кӱндӱздӱр не йеҗем харе** ні день для мене не ясний, ні ніч не темна *Г*, *СЛ*; *див*. **кӱп(п)е-кӱндӱз**.

кӱндӱзгӱ денний *НБЄ*.

кӱндӱздэт′и денний *О*, *К*.

кӱндӱзӱн удень *К*.

кӱндэлик щоденний, повсякденний, щоденник *О*, *Г*, *К*; **кӱндэлик ӧкмек** насущний хліб *[Г]*; **кӱндэлик урба** щоденний одяг *Г*; **кӱндэлик ишле-** працювати поденно *К*.

кӱндэликли поденний, поденник *О*, *К*.

кӱндэликчи поденник, наймит, який працює поденно *О*, *СЛ*, *К*.

кӱндэт′и щоденний *О*, *К*.

кӱнеш сонце *О*, *Б*, *Г*, *К*; сонячне місце *СБФ*, *К*; сонячне світло *О*, *К*, сонячний бік *[СК]*; **ава пек кӱнеш** погода є дуже сонячною *Г*; **кӱнеш доғ-** сходити сонцеві *[Кб.]*; **кӱнеш йан** схід сонця *[СЛ*, *СК]*; **ай доғар эниш йандан, кӱн доғар кӱнеш йандан** місяць сходить з місячного боку, сонце сходить із сонячного боку *[СЛ*, *СК]*.

кӱнешапа *ент*. сонечко, божа корівка *Б*.

кӱнешле- сушити, вигрівати на сонці *О*, *К*.

кӱнешлен- сушитися, грітися на сонці *О*, *К*.

кӱнешлет- сушити, вигрівати на сонці *О*, *К*.

кӱнешли сонячний *О*, *Г*, *К*.

кӱнешлик місце, освітлене сонцем *О*, *К*.

кӱнӂӱ ревнивий *НБЄ*, *НМ*; **кӱнӂӱ киши** ревнива людина *НМ*.

кӱн-йеҗе день і ніч, доба *К*.

кӱнкӧрмезлик місце, куди не дістають промені сонця *О*.

кӱнле полудень *СМ*; **кӱнле болду** надійшла обідня пора *СМ*; **кӱнле хайыр болсун** доброго дня *СМ*.

кӱнле- ревнувати *НМ*, *БТ*, заздрити *О*; *пор*. **кӱльле-** II, **кӱнне-**.

кӱнлеш- *вз*. *О*.

кӱнлӱ денний *О*; **бир кӱнлӱ** одноденний *О*.

кӱнлӱк I на день, протягом дня *ВН-К*; **ӱч кӱнлӱк ӧмрӱмӱз вар** жити нам три дні *[ВН*, *СБ]*; **он кӱнлӱк** декада, десятиденний, на десять днів *О*, *К*.

кӱнлӱк II ладан *М*, кадило *ВН*; **кӱнлӱк эт-** кадити *ВН*; *пор*. **кӱльлӱк** II, **кӱннӱк** II.

кӱнме кӱндэн з кожним днем *Б*.

кӱнне- ревнувати *Г*, *К*; карати *К*; *пор*. **кӱльле-** II, **кӱнле-**.

кӱннӱ що має кілька днів *К*; **о Миток хырх кӱннӱ бала эди** той Міток був тоді сорокаденною дитиною *К*.

кӱннӱк I протягом дня, призначений на день *Б*, *У*; **бир кӱннӱк йолум халды** лишився один день дороги *СК*; **ӱч кӱннӱк ӧмрӱмӱз вар** нам лишилося жи-

ти три дні *Б*, *У*; **ӳч кӳннӳк чипчелер** триденні курчата *У*.
кӳннӳк II ладан, живиця, каніфоль *Б*, *Г*, *БК*, *К*; *пор*. **кӳльлӳк** II, **кӳнлӳк** II.
кӳннӳкле- кадити *Г*, *К*.
кӳннӳклӳк кадило *Г*, *К*.
кӳнсӳз: кӳнсӳз йымырта яйце без зародка *Г*, *К*.
кӳнтовуч *[ВН]*, **кӳнтовуш** *СБ*, **кӳнтувуш** *О* схід; **кӳнтовучнуң харшысына** на схід, обличчям до сходу *[ВН]*; *пор*. **гӳндоғуш**, **кӳндоғу**, **кӳндоғуш**.
кӳнӳль серце, душа *СЛ*; **кӳнӳль кӧтэр-** піднімати настрій; *пор*. **гӧйӳн**, **гӧнӳль**, **гӧңӳль**, **кӧнӳль**, **кӧңӳль**.
кӳнхонуш захід сонця *К*.
кӳпе сережка, сережки, ковтки *НМ*, *У-СГ*, *СК*; *пор*. **гӳбе**, **кӧпе**.
кӳпе-кӳндӳз серед дня *ВН-К*.
кӳпели з сережками *О*.
кӳпечик сережка *О*.
кӳплеш- скупчуватися *О*.
кӳппе-кӳндӳз серед білого дня *СБФ*.
кӳпчек колесо *СБ*; **алд кӳпчекниң йизине арт кӳпчек дэ басай** по слідові переднього колеса їде й заднє колесо *СБЧ*; *пор*. **кӧпчек**.
кӳпӳк піна; **кӳпӳк ал-** поглинати піну *К*.
кӳр сильний, урожайний, багатий, міцний, щедрий *О*; **йӳречигим кӳр дӳгӳль/дӳдʼӳль** серце в мене не міцне *[Б/ВН]*.
кӳре- гребти; **кӳрекнен кӳре-** гребти лопатою, веслом *К*.
кӳреҗик лопаточка, весельце *К*.
кӳрек (**-ги**) дерев'яна лопата, весло, лопатка, совок; *анат*. лопатка; грабарка *НМ*; **кӳрек сапу** держак лопати *Г*; **кӳрек чек-** гребти веслами *СК*.
кӳрекле- гребти лопатою, веслом, лопатити, веслувати *О*, *К*.
кӳрен ағач *бот*. граб *СГ*.
кӳречик лопаточка *ВН*, *О*.
кӳреш боротьба; **кӳреш эт-** боротися *О*, *К*.
кӳреш- боротися, змагатися; **хушахтан кӳреш-** боротися, тримаючи один одного за пас *К*.
кӳрешчи борець.
кӳрк хутро, шуба, кожух *У*, *К-СК*; **Шулғова кӳркӳ** *див*. **Шулғова**; *пор*. **көрӳк** I, **курк**, **кӳрӳк**.
кӳр-кӳр кру-кру *СЛ*.
кӳркчӳ хутровик, кушнір, кожухар *М-СК*.
Кӳркчи *прізв*.
кӳрлӳк достаток, багатство *О*.
кӳрме бав морський вузол *СМ*.
кӳрмек зашморг *О*.
кӳрмекле- накидати зашморг, зашморгувати *О*.
кӳрпе крупа; *пор*. **курпе**.
Кӳрпе *прізв*.
кӳрпечӧльмек базіка, балакун, торохтій, лепетун *СМ*.
кӳрсӳ трибуна, кафедра; **азизлердэн даа азиз кӳрсӳ мелеклери** ангели пресвятого — святого серед святих престола *[Г]*.
кӳрт сніжний замет *К*.
кӳртӳк сніжний замет *О*.
кӳртӳклен- бути укритим заметами *О*.
кӳрӳк кожух *О*; *пор*. **көрӳк** I, **курк**, **кӳрк**.
кӳрӳкчи кушнір, кожухар *О*.
кӳс- (**кӳсий**) ображатися, дутися, сердитися, насупитися *СГ*, *М*.
кӳселек цуценя *СБ*, *СГС*; **кӳселек баласы** цуценятко *СГС*; *пор*. **киселек**, **кусала**.
кӳселечик цуценятко *СБФ*; **кичкене кӳселечик аман у да йалахланый** цуценятко маленьке, а й воно ластиться *СБФ*.
кӳскӳн блювота, плювок *СБ*, *К*.
кӳслӳ *СМ*, *СК*, **кӳсӳлӳ** *[Г]*, *СК* ображений, сердитий, надутий.
кӳт- (**кӳтий**) 1. пасти *СБ*, *Б*, *Г*. 2. берегти, зберігати, оберігати,

дотримуватися, очікувати, виконувати, справляти *СБФ*, *О*, *Б*, *К*; ◇ **барйамны даан кӱтийлер** великдень іще справляють *Б*; **баш кӱт-** морочити голову *К*; **харға йухусна көргенин кӱтий** ворона очікує того, що бачила уві сні *СБФ*; **ни көри, аны кӱти** що бачить, за тим і ходить *СБ*; **саңа өке/харез кӱтийлер** вони тримають на тебе зло *П*.

кӱтен- пастися, випасатися, очікуватися *СГ*; **хырарламайан мал кӱтэнмей** неподаровану худобу не пасуть *СГ*.

кӱтсӱз покинутий, нещасний *О*; *пор.* **хтуз, хутсуз, хутуз**.

кӱттӱр- змусити дбати, турбуватися *О*, *К*.

кӱтӱҗи пастух *ВН*.

кӱтӱҗӱ 1. пам′ятливий, потайливий, скритний, затятий *К*. 2. пастир *[М]*.

кӱтӱк пень, колода *СБ*, *О*, *БТ*, *СЛ*; **ағач парлаған кӱтӱк** дрівітня, пень, на якому рубають дрова *П*.

кӱтӱрдӱ гуркіт *О*.

кӱтӱрдэ- гуркотіти *О*.

кӱтӱр-кӱтӱр *насл.* *гуркоту О*.

кӱтӱш- дбати, піклуваися, турбуватися один про одного *О*, *К*.

кӱф пліснява *О*, *Г*, *К*.

кӱфле- пліснявіти *НКД*.

кӱфлен- пліснявіти *СМ*, *Г*, *К*.

кӱфлӱ пліснявий, запліснявілий *О*, *К*, *СГС*.

кӱфтэле- сікти (корм) *Б*.

кӱфӱрпаз богохульник, лайливець *[Г]*.

кӱч 1. сила, міць, снага *ВН-К*, *М*, *[СГ, СК]*. 2. важкий, тяжкий, скрутний, важко, тяжко *ВН-К*, *М*, *[СГ, СК]*; **кӱч иш** важка робота *К*; **маа кӱч** мені важко *П*; **маңа эди бек кӱч** мені було дуже тяжко *ВН*; **наз да кӱч боса** як би важко не було *СМ*; **кӱч йере хал-** опинитися в тяжкому становищі *К*. 3. труднощі, неприємність, прикрість, горе *ВН-К*, *М*, *[СГ, СК]*; **бек балабан кӱч** дуже велике горе *СБФ*; **кӱчлен** з трудом, насилу *М*; **пек кӱчӱне кельди** йому дуже не сподобалося *[Г]*. 4. дуже; **кӱч сувух** дуже холодно *У*; *пор.* **гӱч**.

кӱчбед′енир вибагливий, вимогливий, вередливий, прискіпливий, кому важко догодити *О*, *К*.

кӱчей- розпалюватися, ставати гарячим, розжарюватися, розпікатися *СБФ*.

кӱчен- силкуватися, напружуватися, тужитися, мучитися *О*, *Г*, *К*.

кӱчендир- *спон.* *О*, *К*.

кӱчент- утрудняти *О*, *К*.

кӱчле- змушувати, примушувати, силувати *О*, *К*.

кӱчлен- зазнавати труднощів, скрути, бідності *О*.

кӱчлендир- завдавати труднощів, ускладнювати *О*, *К*.

кӱчлӱ сильний, потужний, гарячий, розпалений *ВН-К*, *М*; сильно *СБ-СМ*, *К*; **атэшим кӱчлӱ йанай** вогонь у мене горить дуже сильно *СМ*; **ӱтӱ бек кӱчлӱ** праска дуже гаряча *СБФ*; **эм сучлу, эм кӱчлӱ** і винний, і сильний *СБЧ*.

кӱчлӱк труднощі, скрута *О*, *К*.

кӱчсӱн- зазнавати труднощів, скрути *О*, *К*.

кӱчсӱндӱр- *спон.* *О*, *К*.

кӱчӱҗӱк малесенький, крихітний *Г-СГ*, *СК*.

кӱчӱк I малий *СМ*, *Г-СК*.

кӱчӱк II собака, пес *СБ*, цуценя *П*, собаченя *О*; **йири кӱчӱк** великий пес *СБФ*; **пахыл кӱчӱк** заздрісний пес *СБЧ*.

Кӱчӱк өзен *річка й балка* Столова Балка *Г*.

кӱшк балкон *[СК]*; **кӱшкӱнӱн ӱстӱндэн йахшы бах** уважно по-

дивися з балкона *[СК]*; *пор.* **кӧшк**, **кӧшкӱ**.
кыбле північ *[Г]*; *пор.* **хыбла**.
кыбырчых кучерявий *СБФ*; *пор.* **хывырчых**, **хымыр**.
кыдкыдахла- кудкудикати *О*, *К*; *пор.* **кадкыдах**, **какылда-**, **каткадак**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыкылда-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.
кыҗырдат- скреготати; **тишлерини кыҗырдатыр эди** він скреготів зубами *[Г]*.
кыз дочка, дівчина *[ВН*, *К*, *М*, *Г]*; *див.* **хыз**.
кызкардаш сестра *[М]*; *див.* **хызхардаш**.
кызмет эт- служити *[М]*; *див.* **хызмет**.
кыйафет зовнішність, вигляд, форма *[Г]*; *пор.* **хыйафет**.
кыйметли достойний *[М]*; *пор.* **кыйметсиз**, **хыйбет**, **хыймет**.
кыйметсиз безцінний *[К]*; *пор.* **кыйметли**, **хыйбет**, **хыймет**.
кыкылда- 1. гикати *О*, *К*. 2. кудкудикати *К*; *пор.* **кадкыдах**, **какылда-**, **каткадак**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыткыдах**, **кыткылда-**.
кыкырдах кадик *НМ*; хрящ *О*; вишкварки *О*; *пор.* **гарганҗах**, **кыртлавуч**, **кыртлах**, **кыртлач**.
кыл- робити *[СЛ]*; **намаз кыл-** справляти службу, виконувати молитву *[СЛ]*; *пор.* **хыл-**.
кылпын хитрий *О*.
кылпынлан- хитрувати, шахраювати *О*.
кылт-кылт *насл. гикавки НБЄ*.
кылтык/кылтых *О*, *БТ*, *СЛ*, *К* / *НБЄ* гикавка; **кылтык тутса, кальнасын майасын чалған** якщо на когось нападе гикавка, значить украв закваску у своєї хрещеної матері *СЛ*; **кылтых бол-** гикати *НБЄ*.
кылых (**-ғы**) зовнішність; **кылых хыйафет** зовнішній вигляд *[Г]*.
кылыч шабля *[М]*; **кылыч чек-** *[М]*; **кылыч чыкар-** витягати шаблю *[М]*; *пор.* **хылыч**.
кыналы нафарбований хною *[К]*; *пор.* **хына**.
кыпыштыр- примружуватися *О*.
кыр- знищувати *[Г]*; *пор.* **хыр-**.
кырал кыз(ы) королівна, принцеса *[П*, *Б]*; *пор.* **хырал хыз**.
кырват ліжко *СБ*, *СГС*; *пор.* **крават**, **кревант**, **кревет**, **кроват**, **крыват**, **курват**.
кырватын ткацький верстат *НБЄ*, *О*, *СЛ*.
кырғый яструб, шуліка *СМ*, *БК*, *К*; *пор.* **кырлы**, **хырғый**.
кырк эт- укорочувати, підрізати, підстригати *О*; *пор.* **хырх-**.
кыр-кыр *насл. голосу цесарки СМ*.
кырлы шуліка, яструб *ВН*, *НБЄ*; *пор.* **кырғый**, **хырғый**.
кырп- відрізати, відтинати *О*.
кырпа хустка *О*.
кырса пацюк *К*; **су кырса** водяний пацюк, нутрія *К*.
кырт *насл. хрумтіння овець О*, *мишей К*, *різання Г*; **кыртажах т′ес-** відгризати з хрумкотом *Г*.
кыртлавуч *НМ*, **кыртлах** *СБ* дихальне горло; *пор.* **гарганҗах**, **кыкырдах**, **кыртлач**.
кыртлач кадик *БТ*, *К*; *пор.* **гарганҗах**, **кыкырдах**, **кыртлавуч**, **кыртлах**.
кыртылда- хрумтіти, хрустіти, хрускати *О*, *К*.
кыртых короткий *О*.
кыру-кыру *насл. скрипу О*.
кырх сорок *[Г]*; *див.* **хырх**.
кырч I хвороба ніг у коней *О*.
кырч II криця, сталь *О*.
Кырчынка *село* Федорівка *К*.
кыс-кыс *насл. тихого сміху О*.
кыспет доля *[Г]*; **азиз кыспет** свята доля *[Г]*; *пор.* **хысмет**.
кысым родич *[М]*.
кыткыдах *насл. голосу курей Г*, *СГ*; *пор.* **кадкыдах**, **какылда-**, **кат-**

кадак, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткылда-**.
кыткылда- кудкудикати *О*; *пор.* **кадкыдах**, **какылда-**, **каткадак**, **кеткидах**, **куд-куд-куд**, **кыдкыдахла-**, **кыкылда-**, **кыткыдах**.
кытмар скупий, скнара, жадібний *О*; *пор.* **хытмыр**.
кытмарлан- скупитися *О*.
кытмарлых скупість, скнарість, жадібність *О*.
кытык лоскіт, лоскотання, кізікання *О*, *БТ*; *пор.* **кытых**, **хытых**.
кытыкла- лоскотати *О*, *БТ*.
кытыклы який боїться лоскоту *О*.
кытырда- хрумкати, тріскати, хрустіти *О*, *К*.
кытырды хрумкіт, тріск, хрустіння *О*, *К*.
кытыр-кытыр хрум-хрум, трісь-трісь, хрусь-хрусь *О*, *К*; **сычан кытыр-кытыр хырай** миша гризе з хрускотом *К*.
кытых лоскіт, лоскотання, кізікання *К*; *пор.* **кытык**, **хытых**.
кытыхла- лоскотати *НБЄ*.
кычырда- скрипіти, скреготати, хрускотіти, хрумкотіти *О*, *К*.
кычырдат- гризти, хрумкотіти *О*, *СЛ*, *К*.
кычыр-кычыр *насл. скреготу зубів О*, *К*; **кычыр-кычыр эт-** скреготати *О*, *К*.
кычырма хрящ *НМ*, *О*, *БТ*, *К*.
кышкышла- кишкати, відганяти птахів *О*, *К*.
кышкыр- відганяти овець *О*, птахів *К*.
кяйы *див.* **к′айы**.

Л

лаап (**лаабы**) прізвище *СМ*, *К*; *пор.* **лаб**, **лабо**, **лағап**, **лап**.
лаб прізвище, прізвисько *О*, *К*; **лаб ал-** брати, діставати прізвище, прізвисько *О*, *К*; **лаб вер-** давати прізвище, прізвисько *К*.
лабла- давати ім’я, прізвище, прізвисько, називати *О*, *К*.
лабо прізвище *К*; *пор.* **лаап**, **лаб**, **лағап**, **лап**.
лавла (=**мевла**) господь *[Г]*.
лағап (**лағабы**) прізвище, прізвисько *СБ*, *СЛ*; **лағабы** його прізвище *ВН*; **сохах лағабы** вуличне прізвисько *СБ*; **халған саңа да ад-лағап** *ірон.* ще й ти чогось вартий *СБЧ*; *пор.* **лаап**, **лаб**, **лабо**, **лап**.
лағым підземний хід, тунель *О*.
лағын проклятий *[Г]*.
лаҗ ліки *СБФ*; *пор.* **илаҗ**, **илач**, **иляҗ**, **иляч**, **ляҗ**, **ляч**.
лаҗлы лікувальний *НБЄ*.
лазым потрібний, необхідний, потрібно, треба, слід *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **лазым бана да хайтмайа** мені теж слід повертатися *Г*; **бизе лазым йох чичек** нам квітка не потрібна *М*; **сӧлемеэ дэ лазым йох она** нічого йому й казати *СГ*; **лазым бол-** бути потрібним *Б*; **лазым йап-** справляти нужду *Г*; **лазым эт-** бути потрібним *СЛ*; **чох та лазым этмей** хоча багато й не потрібно *СЛ*.
лазымлы потрібний, необхідний, у якому є потреба *О*.
лазымлылых необхідність, потрібність, потреба *О*.
лазымсыз непотрібний *О*.
лайыклы гідний *[М]*; *пор.* **илайых**, **йылайых**, **лайых**.
лайым ласкавий, привітний, приязний, люб’язний *О*.
лайымлы ласкавий, привітний, приязний, люб’язний *О*.
лайымлылых ласкавість, привітність, приязність, люб’язність *О*.
лайых гідний, достойний *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*, *[Кб.]*; **лайых ол-** личи-

ти *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; *пор.* **илайых**, **йылайых**, **лайыклы**.

лаким *[М, Кб.]*, **лакин** але, однак, проте *[Г]*; *пор.* **ве**, **велаким**, **велакин**, **лат′ин**.

лак-лак *насл. хлебтання О*.

лакылда- хлебтати, хлистати *О*.

лакырды эт- розмовляти *[М]*; *пор.* **лахырды**.

ламбада лампада *[Г]*.

ланба лампа *[Г]*.

лап (**лабы**) прізвище *К*; *пор.* **лаап**, **лаб**, **лабо**, **лағап**.

лапачи чойун великий казан *ВН*.

лап-лап *насл. хлюпання О, К*.

лапота *бот.* щавель *НБЄ*; *пор.* **алабота**.

лаптиз хрещення, хрестини; **лаптиз эт-** хрестити *СМ*; *пор.* **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **федиз**, **фетиз**, **фитиз**, **Фота**, **фотис**, **фтиз**.

лапылда- хлюпати *О*.

Ласпи Староласпа.

ласпили мешканець Староласпи *СЛ*, *М*; **ласпили бир адам** людина зі Староласпи *СЛ*.

лат′ин однак *[Г]*; *пор.* **ве**, **велаким**, **велакин**, **лаким**, **лакин**.

лаф слово, вираз, розмова; **не лафын вар?** що ти хочеш сказати? *СЛ*; **лаф айт-** висловитися *О*, *СЛ*, *К*; **лаф ачтыр-** давати привід для пліток *Б*; **лаф вер-** давати слово *СК*; **лаф йўрўт-** пліткувати *П*, *СМ*, *К*; **лаф лафла-** балакати *Б*; **эр бир лаф олунду** побалакали про все *Г*, *СЛ*; **лаф сат-** базікати, теревенити *СБ*; **лаф сырасы(на)** під час розмови, між іншим *Г*, *К*; **лаф т′ес-** вирішувати остаточно *СЛ*; **лафна тур-** дотримувати свого слова *Г*; **лаф харыштыр-** пліткувати *СК*; **лаф хачыр-** бовкнути, сказати зайве, проговоритися *Г*; **лаф эт-** розмовляти, бесідувати *О*, *Г*, *К*, *СГС*; **лафа т′ель-** прийти на розмову *Г*; **авара лаф** погані, мерзенні слова *СЛ*; **йаман лаф** погані, злі слова *НМ*, *К*; **нафле лаф** пустопорожні слова *СГ*; **незетли лаф** соковите слово *СБ*; **пўсўр лаф** погане, лайливе, брутальне слово *НМ*, *К*; **тылсым лаф** загадкове слово, складне для розуміння *СБ*; **хужур лаф** недобрі слова *У*; **чирчин лаф** огидні слова *СЛ*; **мендэн чыхкан лаф дўгўль** ці слова пішли не від мене *СБЧ*; **не лафын вар?** що ти маєш сказати? *СЛ*, *К*.

лафаҗан балакун, базіка *Г*.

лафет- розмовляти; **лафетийлер** вони розмовляють *ВН*; **мен тэльмирим бизимча лафетмед′е** я охочий розмовляти по-нашому *СМ*; **д′изли лафет-** розмовляти по секрету *СГ*.

лафетиль- бути сказаним *СМ*.

лафеттир- розговорити *СГ*.

лафла- балакати *СБ*, *Б*, *У*.

лафлан- балакати між собою, домовлятися *Б*; розбалакатися *О*, *К*; **ўч хыз бала лафланыйляр** три дівчини розмовляють між собою *Б*; **лафланыйляр: чыхарайых атларымызны** домовляються: випустімо наших коней *Б*.

лафлаш- *сп.* розмовляти *У*.

лафсыз без слів, безслівний *О*, *К*.

лафсыз-сёзсўз безумовно, без відмовок *Г*, *К*.

лафчи *Б*, **лафчу** *СМ*, **лафчы** *О*, *БТ*, *К* балакучий, балакун, базіка.

лафчылых балакучість *О*, *К*.

лафыҗаз своєю мовою *СЛ*.

лахан таз, ночви, вагани, корито для прання, купання *О*.

лаханка залізні ночви, вагани *К*.

лахвет лафет *Б*.

лахырда- балакати *О*.

лахырды розмова, бесіда, говоріння, мовлення, балачка *СБ*, *Б*, *О*,

Г-К, *М*, слово *СБ*; **лахырды битирмедэн айланыш тʻирди кнаѓина** іще не закінчив він говорити, як зайшла княгиня *СЛ*; **лахырды уйдур-** вправлятися в бесіді, пліткувати *Б*, *К*; **лахырды эт-** розмовляти *СБ*, *М*; **иштильдʻен лахырды** поширені чутки *СБЧ*; *пор*. **лакырды эт-**.

лач *див*. **лаҷ**.

-ле *афіксоїд способу дії СК*; **хавиле дурду** виступив з усією своєю потугою *СК*.

лебле смажений горох *[У]*; **шекерленмиш леблелерин** твій горох приправлено цукром *[У]*; *пор*. **меблебе**, **нелебе**.

леблебийе *див*. **лемлебийе**.

левент холостяк *[М]*.

леворвер револьвер *СЛ*.

леген *СБ*, **ледʻен** *ВН*, *СМ*, *БТ*, *Г*, *К*, *СГ* таз, ночви, вагани, корито для прання, купання; *пор*. **илеген**, **леген**, **лейен**.

лезѓинка лезгинка *Б*.

лейен таз, ночви, вагани, корито для прання, купання *П*; *пор*. **илеген**, **леген**, **ледʻен**.

леке пляма; **эр тӱрлӱ лекелердэн тэмизле-** очищати від усілякої скверни *[Г]*; *пор*. **летʻе**.

лелек лелека, чорногуз, бусол *О*.

лемле- паяти *СБ*.

лемлебийе: лемлебийе / леблебийе (=халем билен) чекильмиштир хашлери пером підведені її брови *[СБ]*; *див*. **халем**.

лемлевӱч паяльник *СБ*.

лемпе каганець *О*.

лентэ стрічка *Б*, *СГС*, *СК*.

Ленуш *ч*.

лестʻер лопата для копання, заступ *П-СГ*, *СК*; грабарка *СБФ*; **лестʻер кӱрек** плоска лопата *СБФ*; *пор*. **тʻестʻер**.

лестʻержи копач *СГ*.

летʻе пляма *К*, *СГС*; *пор*. **леке**.

Лефтер *ч*.

леш мертве тіло, труп.

лиман затока, лиман, порт *[Г]*; **фухаре лиманы** притулок для бідних *[Г]*; *пор*. **илиман**.

лимон *СМ*, *К*; *пор*. **ильмон**.

липильдэ- лепетати, говорити нерозбірливо *О*, *К*; блимати *О*, *К*.

липсанос (-зу) тіло небіжчика, труп, тлінні рештки *[Г]*.

литийа моління, служба божа *[Г]*; *див*. **литанийа**.

литра *міра ваги* фунт, 1/3 ока *[Г]*; **12 литра алтын ве 15 дэ кӱмӱш** дванадцять фунтів золота і п'ятнадцять срібла *[Г]*.

литурѓиа, **литурѓийа** служба божа *[Г*, *М]*; **литурѓи(й)а эт-** відправляти, правити літургію *[Г*, *М]*; **литурѓиа эттир-** замовляти службу божу *[М]*.

лиш- (лиший; **лишей** *Б*) чіплятися, зачіплятися, попадатися, потрапляти, влучати, вставляти, вмикати; **маңа лишмесин** до мене хай не причепиться *П*; **тʻимдʻе не лишеҷек** що кому дістанеться *СМ*.

лиштир- чіпляти, захоплювати, потрапляти *ВН*, *СМ*, *Б*, *К*.

лиштириль- *пас*. *О*, *К*.

лиштирин- *пас.-зв*. *О*, *К*.

Лозьянов *прізв*.

Лоизов *прізв*.

лой сало, лій *О*.

Ломбоз *ч*.

Ломиз *прізв*.

лохма окраєць, огризок, недоїдок хліба *К*; **лохма экмек** шматок хліба *[Г]*; *пор*. **лохум**, **лухма**, **лухум**, **улхма**.

лохса вагітна жінка, роділля, породілля *СЛ*; *пор*. **лухса**, **улухса**.

лохсалан- завагітніти *К*.

лохум окраєць *Б*; булочка *К*; *пор*. **лохма**, **лухма**, **лухум**, **улхма**.

лутуф (лутфу) ласкавість; **керметлигин лутфу ичӱн** заради твоєї милосердної ласки *[Г]*.

лухма окраєць *ВН*; *пор.* **лохма**, **лохум**, **лухум**, **улхма**.
лухса вагітна, роділля, породілля — до 40 днів після народження дитини *СБФ*; **лухса айах блен хайа басай, анда от да болмай** куди породілля ступне ногою, там і трава не росте *СБФ*; *пор.* **лохса**, **улухса**.
лухум здобна булка *О*; *пор.* **лохма**, **лохум**, **лухма**, **улхма**.
Лўби *прізв.*
лўзйар вітер *П*; *пор.* **рўзг'ар**, **ўзг'ар**, **ўрўзд'ар**.
лўспа луска, лушпиння *О*.
лык-лык эт- булькати *О*.
лыкылда- булькати *О*.
лып-лып эт- мерехтіти, блимати (про лампу) *О*, *К*.
люшна люшня *СБ*, *П*, *НМ*, *К*; *пор.* **улюшня**.
ляҗ ліки *О*; *пор.* **илаҗ**, **илач**, **иляҗ**, **иляч**, **лаҗ**, **ляч**.
ляҗла- давати ліки *О*.
ляҗлан- приймати ліки *О*.
ляличичек *бот.* тюльпан *О*.
ляч ліки *БТ*; *пор.* **илаҗ**, **илач**, **иляҗ**, **иляч**, **лаҗ**, **ляҗ**.

М

ма 1. на, візьми *СБ*, *О*, *У-СГ*, *СК*; **ма бир гўмўшнў** візьми один карбованець, одну гривню *СБ*; **ма мем ханатым саа** візьми собі моє перо *Г.* 2. ти ба, ти диви *СБ*; *пор.* **на**.
маа *дав. в. займ.* **мен** мені *СБ-СМ*, *Г-СК*.
маабет дружний, приязний *П*, *СГ*; *пор.* **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **муғабетли**, **мухаабет**, **мухабет**.
маабетлик (**-ғи**) дружба, приязнь, любов *[Г]*.
маадэ після, крім; **бу кўндэн маадэ** від сьогодні *[Г]*; **йаратандан маадэ** крім творця *[Г]*; *пор.* **мадэ**.
маале куток, квартал *ВН*, *СЛ*, *К*, *М*, *СК*; *пор.* **майле**, **мале**.
маалим відомий *[Г]*; *пор.* **малим**, **мельэм ол-**.
маана недолік *Г*; **келин дэ сенин киби гўзельдир, асла маанасы булунмаз** наречена така сама гарна, як і ти, жодних недоліків *[Г]*; **маана йох** заперечень немає, байдуже *Г*; *пор.* **маґана**, **мана I**, **maĥna**.
маарыч могорич; заклад, винограда в суперечці *К*; **маарыч хойставити могорич *К*; *пор.* **маґарыч**, **махарыч**.
маарычлаш- розраховуватися могоричем *К*.
маарычлых призначений на могорич *К*.
мабет дружний, злагідний, приязний, мирний, спокійний *П*, *СМ*, *Б*, *К*; **отруйляр бек мабет** вони живуть дуже дружно *П*; **пек мабет отруй бу хоранда** ця родина живе дуже злагідно *НКД*; *пор.* **маабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **муғабетли**, **мухаабет**, **мухабет**.
мабетле- мирити, здружувати, спонукати до злагоди *О*, *К*.
мабетлен- здружуватися *О*, *К*.
мабетли дружний, дружній, приязний, злагідний *СМ*, *К*.
мабетлик дружба, приязнь, злагода, лад, прихильність, симпатія, любов *СМ*, *К*, *СГ*, *СК*; **мабетлик чыхмаз җандан** приязнь не покине серця *СК*.
мабетсиз недружний, недружній, неприязний, незлагідний *К*.
мави синій *СЛ*, *К*; **мави көз** сині очі, синьоокий *К*; **мави таш** мідний купорос *К*; *пор.* маву.
мавилен- синіти *К*.

мавилендир- посинити, підсинити *К*.
мавилет- синити, забарвлювати, фарбувати в синій колір *К*.
мавилик синява *К*.
мавла- нявчати *НБЄ*, *БТ*.
Мавроди *прізв*.
мавруллан- збитися з праведного шляху *[Г]*.
мавруллух (**-ғу**) збочення, непослух, зрада *[Г]*; **ве ачан ки о ахлыны эйи фикирине кетирмеди, йане мавруллуғу, ве онуң ичўн сўрўльдў** коли ж він належно не послухався тієї його поради, а виявив непослух, то через те і був вигнаний *[Г]*; **э бу аллар кельди башларына мавруллухларындан Адам атанын ве Эванын** і ці нещастя стали переслідувати їх через непослух прадіда Адама та Єви *[Г]*.
маву синій, блакитний *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **маву көз** світлі, вицвілі очі *ВН*; **маву таш** мідний купорос *Б*; *пор*. **мави**.
мавула- синити, підсинювати *О*.
мавулан- синіти *О*.
мавулух синява *О*.
маґана вада, недолік *СМ*, *Б*, *У*; **маґана тап-** знаходити недоліки, прискіпуватися, заважати *СМ*, *Б*, *У*; **маґана маа тапай** присікується до мене *У*; *пор*. **мана**, **мана I**, **maḥna**.
маґанаҗы киши доскіплива, вимоглива людина *СМ*.
маґар однак, проте *СЛ*.
маґара великий *О*.
маґарыч могорич *Г*; *пор*. **маарыч**, **махарыч**.
маґбет дружний *Б*, *У*; **маґбет олжити** дружно *Б*; *пор*. **маабет**, **мабет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **муґабетли**, **мухаабет**, **мухабет**.
маґбетлик дружба, приязнь, злагода, лад, мир *Б*.
Маґдале *ж*.
Маґдане *ж*.
маґданоз *бот*. петрушка *СЛ*.
маґлук витвір, створіння, істота *[Г]*; **шефафлы маґлут** (=**маґлук**) світило *[Г]*; *пор*. **махлук**, **махлукат**, **махуват**.
маґмур млосний; **гёзлери маґмур** очі в нього розімлілі *У*, *СЛ*, *К*; *пор*. **мамур**, **махмур**.
маґрим позбавлений *[Г]*.
мад(д)э апетит *НМ*, *БТ*, *НКД*, *М*; **мадэ буландыр-** псувати апетит, викликати нудоту *М*.
мадэ крім, окрім; **ондан мадэ** крім того *[Г*, *М]*; *пор*. **маадэ**.
Мажан *прізв*.
маҗар мажара, гарба (прямокутна, широка внизу, з драбинами) *СМ*, *У*, *СГ*; **дэве маҗары** велика гарба *СМ*, *У*.
мазе погріб, льох *О*.
маззалы сильний, міцний, потужний, великий, солідний *О*.
Мазин *прізв*.
мазлимник (**-ги**) стриманість *[Г]*; **мазлимникнен сус ол-** стримано змовчувати *[Г]*.
мазлым сумирний, слухняний, покірний *[Г]*; *пор*. **мезлум**, **мезлун**.
маиль ол- закохуватися, пристрасно захоплюватися, любити *[СК]*; **бен бир ата маиль олдум, бир дэ ид'итэ, бир дэ саза маиль олдум, бир дэ сёрпетэ** мені дуже сподобався і кінь, і парубок, я захопилася і музикою, і бесідою *[СК]*; *пор*. **майил ол-**, **мейиль**, **миил**.
май масло, жир, олія *ВН-У*, *[К]*; **май топ** шматок, кавалок масла, жиру *О*; **май атлаган савут** маслоробка *БТ*; **май савут** маслянка, посуд для масла *НБЄ*, *БТ*; **домуз/доңуз май** *НМ*/*СБ* свинячий жир, смалець; **ичек май** нутряний жир, здір *СБ*; **са-**

ры май топлене масло *ВН*, *СМ*; **скўлў май** лляна олія *СМ*; **сыйыр май** вершкове масло *СМ*, *У*; **тон май** овечий жир *СБ*; **тувар май(ы)** воловий, гов'яжий жир *СБ*; **тэзе май** свіже вершкове масло *СБ*; **т'емик майы** кістковий жир *НМ*; **т'ендир май** олія (початково конопляна) *СБ*, *СМ*, *У*; **хой май** овечий жир *НМ*; ◇ **даан анасын майы т'емиги чиндэн битмед'ен** у нього в кістках іще не закінчився материнський жир — він легко прожив життя *НМ*; *див*. **йермай**.

майа 1. закваска для хатиху — сичуг новонародженого теляти, опара, дріжджі *ВН-СК*; **майа бах-** готувати опару *НКД*. 2. розсада рослин *[СК]*; **йахайурлар ағачларын майасы** спалюють розсаду дерев *[СК]*. 3. сперма *О*. 4. піднігтя, нігтеложе *СМ*, *К*, міжкопиття *СБ*, *К*; **тырнағын майасы** піднігтя *НМ*. 5. бабки, складені в ряд для гри, банк, застава *Г*, *СГ*; **майаныз олмаса, неҗе битэрсиз?** якщо в вас немає застави, чим розрахуєтеся? *Г*.

майала- заквашувати *ВН*, *СЛ*, *К*.

майалат- заквашувати *О*, *К*.

майалы із закваскою, на дріжджах *ВН*, *Б*, *СЛ*, *К*; **майалы пенир** бринза *О*, *К*; **майалы хамур** дріжджове тісто *Б*.

майасыз без закваски, без дріжджів *О*.

майғуш кислий *К*; **майғуш сўт** кисле молоко, кисляк *К*.

майил ол- закохатися *[У]*; **кичигине майил олдум** я закохався в наймолодшу *[У]*; *пор*. **маиль ол-, мейиль, миил**.

майис травень *Г*.

майиш- гнутися, прогинатися, вгинатися, вигинатися *НМ*; **чичейе майишт'ен** увігнутий *НМ*; **ч(ы)хара майишт'ен** вигнутий, випуклий *НМ*.

майишик гнутий, зігнутий, погнутий, вигнутий *НМ*, еластичний, гнучкий *О*.

майиштир- гнути, згинати *О*.

майко *вигук* ти ба, ич, овва *О*.

майла- мастити маслом, олією *СБФ*, *О*, *БТ*.

майлан- маститися, змащуватися, замаститися *О*, *БТ*.

майле куток, квартал, вулиця *ВН-К*; сусіди *К*; *пор*. **маале, мале**.

майле- мастити маслом, олією *ВН*.

майлеҗас по-вуличному *К*.

майлеҗи вуличний урядник *ВН-К*; бродяга, волоцюга *О*, *К*.

майлели з певної вулиці *О*, *К*; **бизим майлели** з нашої вулиці *К*.

майлечасына по-вуличному *О*.

майли з жиром, з маслом, жирний, масний *ВН*, *БТ*, *У*.

майлих багатство *П*; *пор*. **байлих, байлых** II.

майлы з жиром, з маслом, жирний, масний *О*.

майля- змащувати *ВН*, *У*.

майму *О*, **маймул** *СБФ* мавпа; *пор*. **маймун, маймул**.

маймулан- пустувати *О*.

маймуллан- пустувати, надуватися, обважніти, втрачати здатність щось робити *СБФ*.

маймун мавпа *СЛ-СГС*, *СК*; дзиґа *К*; *пор*. **майму, маймул**.

маймуннан- мавпувати, викаблучуватися, крутитися *К*.

маймуннух мавпування, кривляння, викаблучування *К*.

майса нечиста сила *О*.

майсалых спілкування з нечистою силою *О*.

майсыз без масла, жиру, олії *ВН*.

майхапар масниця *СГ*; *пор*. **ағызйапар**.

Майхапар *прізв*.

майыл ол- закохуватися, захоплюватися, полюбити *[У, СК]*; **бир ата майыл олдум, бир дэ дэвлетэ, бир саза майыл олдум, бир дэ сöбетэ** я захопився конем і багатством, мене полонили музика і бесіда *[У]*.

майым: **чомача абеле майым-майым майышхан** заноза погнулася бозна як *Г*.

майыс травень *К*, *СГ*, *М*; **майыс айын онуна** десятого травня *СГ*; *пор*. **мейис**.

майыш- гнутися, згинатися, прогинатися, вигинатися *ВН*, *СБ*, *СЛ*, *К*, скручуватися *СБФ*, *К*; **ичери майыш-** прогинатися досередини, вгинатися *К*; **чхары майыш-** вигинатися назовні *К*; **айағым майышый т'итий** моя нога підвернулася *У*.

Майышмаз *прізв*.

майыштыр- гнути, згинати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *БТ*, *К*.

майышых зігнутий, кривий *СБ*, *К*; **ичери майышых** увігнутий *К*; **чхары майышых** випуклий, опуклий *К*.

макарна локшина — бантики з тіста, приправлені хатихом і смаженою цибулею *О*, *Г-СГ*.

макитра макітра *СЛ*.

максим дитина, немовля *[Г]*; *пор*. **махсым**.

мал худоба; товар, крам; майно, статки, багатство; **мал бах-** доглядати худобу *НКД*; **мал ол-** бути наживою *СК*; **падушанын парасы бана мал олмаз — кирата т'естирсем, бир тэк нал олмаз** цареві гроші для мене багатства не становлять — якщо дам підкувати мого скакуна, то не вистачить і на одну підкову *СК*; **мал тут-** тримати худобу *Б*; **дуйна малы** *ВН*, **дүнйа, дүня малы** *СК* усі скарби світу; **номай мал** багато худоби *СЛ*; **йуртна толу мал** у дворі повно худоби *СБ*.

малай пиріг із просяного або кукурудзяного борошна *О*, *К*.

малахай малахай, бич, великий батіг, батура, пуга, нагайка *ВН*, *СМ*, *Б*, *К*; *пор*. **молохай**.

мале вулиця, квартал, куток *ВН*, *Б*, *У*, *К*, *СГС*, *СК*; **мале ожасы** квартальний урядник *М*; *пор*. **маале**, **майле**.

малжы тваринник, скотар *О*, *К*.

малжылых тваринництво, скотарство *О*, *К*.

малим відомий *[Г]*; **малим эт-** повідомляти *[М]*; *пор*. **маалим**, **мельэм ол-**.

маллай лоб *СБ*; *пор*. **малнай**, **маннай**, **маңлай**, **маңнай**.

маллан- заводити худобу, товар, багатіти *О*, *К*.

маллы багатий, який має багато худоби, майна *О*, *К*.

мал-мелал *СБ*, *[М]*, **мал-мелан** *СБФ* усе майно, багатство; **малым-мелалым** усе, що я маю *[М]*; *пор*. **мал-эвал**.

малнай лоб *НМ*; *пор*. **маллай**, **маннай**, **маңлай**, **маңнай**.

мал-сал різна худоба, різний товар, різноманітне майно *О*.

малсыз без худоби, майна, незаможний, нетяга *СБ*, *О*, *К*.

Малтапар *прізв*.

Малтапар тарама *назва балки біля Карані — Гранітного Г*.

Малхазан оба гора Малхазан *Г*.

мал-эвал усе, що є *СК*; *пор*. **мал-мелал**, **мал-мелан**.

мамбет приязний, дружний, злагідний *ВН*, *СБ*; **мамбет замаллары мыз** часи нашої приязні *СБ*; **сиз мамбет — кўчўк биле мышых тарзы** ви дружні — як собака з кішкою *СБЧ*.

мамуз шпори півня *Г*, *К*; шипи в підковах, шинах *К*; *пор*. **намыз**.

мамур з похмілля, хмільний, млосний *Б*, *К*; *пор*. **мағмур**.
мамух vulva *Б*; **мамуун тили** клітор *К*.
мамӱрлӱк добрий урожай *СМ*.
мана I недолік, вада *О*, *К*, *СГ*; перепона, завада *О*, *К*; **мана тап-** прискіпуватися, доскіпуватися, чіплятися, забагато вимагати *СБ*, *СМ*; вередувати *К*; **мана хыдыр-** шукати недоліки *СМ*; **мана эт-** прискіпуватися *К*; *пор*. **маана**, **мағана**, **маһна**.
мана II мама, мати *ВН*, *СБ*, *СК*.
мана III принада для риби *О*.
мана IV мені *Г*, *К*, *СК*; *див*. **мен**.
манажы прискіплива людина, критикан *О*, *К*.
манал свічник *[Г]*.
маналы з вадою, недоліком, дефектний *О*, *К*; прискіпливий *К*; вередливий *К*.
манастир монастир *[Г]*.
манасыз без недоліків *СБ*, *К*; недоскіпливо *ВН*; **йахшы да манасыз болмай** хороший також не буває без недоліків *СБФ*.
манат золота монета, карбованець, гривня *П*, *Г*, *СЛ*; *пор*. **манет**, **намет**.
манаф жінконенависник *О*.
мангельташ *див*. **мандэльдаш**.
мангра- мукати *К*; *пор*. **манра-**, **маңра-**, **меңре-**.
манграш- мукати разом *К*.
Мангушев *прізв*.
мангушлу мешканець Мангуша — Першотравневого *СБ*, *М*.
Мангушлу *прізв*.
мангыч щітка, пензель *СБ*; **аның мангычы тэк хара бойа биле бойалай** його щітка маже тільки чорною фарбою *СБЧ*.
Манғуш Мангуш — Першотравневе *П*.
манғушлу мешканець Мангуша — Першотравневого *К*, *М*.
мандал засув *Г*.
мандалач *бот*. бузина трав'яниста *У*; петрушка *О*; *пор*. **мағданоз**.
мандалағач *бот*. бузина *СЛ*, *К*.
мандиль *ВН* **мандэль** *К* хустка; **мандиль дашлы** хустка з навішеними монетами *ВН*; **бийаз кӧльмек, мангель даш** / **мандэль даш(лы)** біла сорочка, хустка з навішеними монетами *К*.
Мандрахыран *прізв*.
мане I 1. мане — вид частушки *К*, *СК*. 2. голосіння *[Г]*.
мане II значення, зміст, поняття, сенс *[Г]*.
манела свічник, канделябр *[Г]*.
манет (-ди) гроші, золота монета, дирхем, карбованець, гривня *Б*, *Г*, *СЛ*; **элли манет** п'ятдесят карбованців, гривень *Г*; **алха манет вермейе** дати людям гроші *СЛ*; *пор*. **манат**, **намет**.
манжа їжа *[Г*, *Кб.]*.
маница матінка *ВН*.
Манко *прізв*.
маннай лоб *У-СГ*; *пор*. **маллай**, **малнай**, **маңлай**, **маңнай**.
Манол *прізв*.
Маноль *прізв*.
манра- ревти, ревіти *СГ*; *пор*. **мангра-**, **маңра-**, **меңре-**.
мансӱп належний, відповідний *[М]*; **мансӱбӱнӱзӱн бӱйӱклӱгине кӧре сиз билирсиз** ви знаєте відповідно до вашого високого становища *[М]*.
Манта дағ *назва лісу СГ*.
мантар гриб; **мантар харпуз** в'ялий кавун *Г*.
мантарлы з грибами, грибний *К*; **мантарлы аш** грибна юшка *К*.
мантарлых грибне місце *К*.
мантэр гриб *ВН*, *СМ*.
мантэрли грибний *О*.
Мануилов *прізв*.
манха сап — хвороба коней, сапатий, гундосий *СБ*, *Б*, *У*, *К-М*; *лайл*. шмаркач *К*; *пор*. **маңха**.

Манха *прізв.*
манхала- гундосити *К*.
манхалан- загундосити *К*.
манхалых захворювання сапом, гундосість *К*.
маңа мені *ВН-У*; *див.* **мен**.
Маңгали *прізв.*
маңлай *ВН-СМ*, *У*, **маңнай** *Б*, *У*, *Г* лоб, чоло, притолока; **ах маңлай** ясне чоло *ВН*; **маңнай тэринен чалышып өкмек йейесин** їстимеш хліб свій о поті чола свого *[Г]*; *пор.* **маллай**, **малнай**, **маннай**.
маңра- мукати, ревти, бекати, мекати *ВН*, *О*, *БТ*; *пор.* **мангра-**, **манра-**, **меңре-**.
маңраш- бекати разом — про ягнят *ВН*, *О*; **хара хозум маңрашый** мої чорні ягнята бекають *[ВН]*.
маңха гундосий *ВН-СМ*; шмаркач *П*, *СМ*; **маңха маңханы тыйнах башна табай** гундосий гундосого знайде біля ставка *П*; *пор.* **манха**.
маңхала- гундосити *О*.
маңхалан- стати гундосим *О*.
маңхалы сопливий *НБЄ*.
маңхалых гундосість *О*.
маңыр-маңыр *насл. мукання О*.
мараз хвороба, зараза; **мараз тап-** нападати пошесті, епідемії *СЛ*; **ич маразы** понос, нутрянка, різачка *СК*.
маразлан- заражатися, захворювати *СБ*, *Г*, *О*, *К*.
маразлат- заражати, викликати хворобу *О*, *К*.
маразлы заразний, хворий; **маразлыға т′етирдлер шорба** хворому принесли бульйон *НБЄ*.
маразлых зараза, хвороба, недуга.
маразсыз незаразний, здоровий.
мараман мармур *[СК]*; **йўксек Хырым тэпеси — мараман суйа тўшей**; **не дэ оса, бизе олду, гөзйашым(ыз) дэрйа долду** високі кримські вершини — мармур падає в воду; щоб там не було, але нас це спіткало, річки наповнилися моїми/нашими сльозами *[СК]*; *пор.* **бенмер**, **мерман**, **мермер**.
марафет знання, культура, здібності, вміння, мистецтво *О*, *Г*; **кане, чек-эле ченгарби, штийим, не сенин марафетин** ану, зіграй що-небудь, послухаю, що ти вмієш *Г*; **вар т′ит, фельсиз, вар т′ит, т′ир марафетэ**; **низамсыз этэ туз не т′ар этэр?** іди, нікчемо, іди геть, навчися чогонебудь; хіба дасть якусь користь сіль, якщо м'ясо негоже? *Г*; *пор.* **маре́фет**, **мерефет**.
марафетлен- здібнішати *О*, *К*.
марафетлендир- *спон. К*.
марафетлет- *спон. К*.
марафетли здібний, вправний, вигадливий *О*, *К*.
мард гідна людина *СБА*; **т′изли базар марди бузар** таємні справи псують дружбу — порядну людину *СБА*; *пор.* **мерд**, **мерт**.
марер *див.* **харер-марер**.
маре́фет мистецтво, вправність, витонченість, делікатес *СЛ*, *СГ*; **эр т′еламдан маре́фет хапарсын** ти сприймаєш мистецьку сутність кожного слова *[Г]*; **столумузда эр бир тўрлў маре́фетлер вар** у нас на столі є різні делікатеси *СГ*; *пор.* **марафет**, **мерефет**.
Маржа *прізв.*
мариуполили мешканець Маріуполя *М*.
Марйа Марія *СБ*, *Г*, *СГ*, *СК*.
Марйампол / **Марйанпол** Маріуполь *П*, *Г-СК*.
марйамполлу/марйанполлу мешканець Маріуполя *П*, *Г-СК*.
марйаташ камінна баба *Г*.
Марине *ж.*

Маркохай *прізв.*
мармелевшин *бот.* фіалка *К*; *пор.* **мелевше, меневше.**
март березень *К*.
мартирос мученик *[Г]*.
марышна машина *Г*.
мас эт- *штучне слово К*; **масал-масал мас этэр** казку-казочку розказує *К*.
масал казка, розповідь, оповідання; анекдот; вигадка; **масал айт-** розповідати казки; **масал башы** зачин *К*; *пор.* **матэль, месель, мисильли.**
масалҗы *СБ*, *НМ*, **масалҗы** *СБ*, *К*, *СГС* казкар, оповідач.
масат I кресало *Г*, *К*.
масат II *бот.* осот *П*.
масатот *бот.* молочай *НБЄ*.
маскал москаль, солдат російської царської армії *К*; *пор.* **москал, москов, москол.**
мас-маву синій-пресиній *О*.
масраф витрати, видатки; **масраф кӧр-** зазнати видатків *Г*; **масраф эт-** витрачати, робити видатки *СБ*, *П*, *К*; підраховувати видатки *СБФ*; **масраф эттир-** завдавати збитків, змушувати робити витрати *О*, *К*.
масрафлан- тратитися, робити витрати, мати збитки *О*, *К*.
масрафлы витратний, дорогий, збитковий *О*, *К*.
масрафлых марнотратство, розтринькування *О*, *К*.
масул шпулька *Г*.
масур *ВН*, *О* шпулька, змінна котушка в човнику.
масхара ганьба, сором, посміховисько, ганебний, срамотний, соромний, стидкий; знущання *О*; розвага, жарт *СБФ*, *К*; блазень, фокусник *О*; **масхара бол-/ол-** зганьбитися, осоромитися *СМ*/*К*; **масхара олун** ганьбитися *К*; **масхара эт-** ганьбити; **масхара эттиң сен мени** ти мене зганьбив *СБ*; **алем масхарасы** ганьба на весь світ *П*; **кӧйнүң масхарасы** ганьба на все село *СБ*.
масхаражы безсоромний *О*, *К*.
масхарала- ганьбити, соромити, кепкувати, насміхатися *О*, *К*.
масхаралан- ганьбитися *О*, *К*.
масхаралых ганьба, ганебність, безсоромність *СМ*, *Б*, *К*, кепкування, посміховисько *СБФ*.
мата I зерно, зернятко *НБЄ*, *П*, *НМ*, *Б*, *К*; **кӧз мата** зіниця ока *СБ*, *Г*, *К*; **кӧзүңнүң маталары чыгып патласын** щоб у тебе зіниці полопалися *НБЄ*; **фишне матасы** кісточка, зернятко вишні *К*.
мата II тканина *[Г]*.
матациклет мотоцикл *У*, *М*; *пор.* **мотоциклет.**
матив мотив, мелодія *СБ*.
маты мати, матір *К*; **матым** моя мати *К*.
матэль приклад *Б*; *пор.* **масал, месель, мисильли.**
мат′ель (?) *Б*; **мат′ельд′е нас дийлер?.. эвин немеси?** що означає мат′ель?.. яка частина хати? *Б*.
маф чистий, безрішний *П*, *СК*; **маф йӱзӱне д′ӱллер тахар** вона прикрашає своє непорочне обличчя квітами *Г*.
мафир *[К]*, **мафиф** *[Г]* багато, великий, значний; **мафир/мафиф аскер** велике військо *[К/Г]*; **мафир заман** тривалий час *[Г]*.
махабетли коханий, любий *[Г]*; *пор.* **маабет, мабет, мағбет, мембет, муабет, муғабетли, мухаабет, мухабет.**
махам мелодія, музичний слух *О*.
махамлы мелодійний, співучий, з добрим музичним слухом *О*.
махамсыз без слуху, голосу, без дару до музики, співу *О*.
махарыч могорич, винагорода *СБФ*; *пор.* **маарыч, мағарыч.**

махас ножиці, крокви, клішня; **махас айахлары** відноги кроков *К*; **хай махас** ножиці стригти овець *БТ*.

махаслых 1. матеріал для кроков. 2. *ент.* щипавка *СМ*.

махбул ол- бути прийнятим *[М]*.

махлук, махлукат витвір, створіння, істота *[Г]*; *пор.* **мағлут, махуват**.

Махмерем *ж. [СК]*.

махмур напідпитку, з похмілля, посоловілий, млосний, сонний *ВН*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **йарем йухудан уйанмыш — гӧзлери/кӧзлери махмур** моя мила збудилася — очі в неї розімлілі *[Г*, *СЛ*, *СК* / *ВН]*; *пор.* **мамур, мағмур**.

Махмур *прізв*.

махра хустка *[Кб.]*.

махрама плащаниця *[Г]*.

махрым позбавлений *СБФ*; **махрым т′ет** щоб ти лишився ні з чим, щоб ти втратив усе *СБФ*.

махсул продукт *[Г]*; *пор.* **маһсул**.

махсым дитина, немовля *[К]*; *пор.* **максим**.

махта- хвалити, вихваляти; схвалювати *СБ*, *К*.

махтав похвальба, хвала, слава *СБ*, *О*, *К*.

махтавлу *ВН-СК*, **махтавлы** *ВН*, *О*, *К* хвалений, шанований; **махтавлу т′елин тӧрне осуруй** хвалена невістка бздить на покуті *СБА*.

махтавсыз непохвальний *О*, *К*.

махтал- бути хваленим, прославлюваним *СБ*, *О*, *К*; бути схвалюваним *СБ*.

махтан- хвалитися, вихвалятися; **ӧзӱ махтаный** сам себе вихваляє *СГС*; **махтанмах — утанмах** хвалитися — ганьбитися *СБЧ*.

махтанҗах хвалько *НБЄ*, *БТ*.

махтанҗы хвалько, чванько *СБ*, *СМ*, *К*.

махтанчах хвалькуватий, хвалько, задавака *СБ*, *О*, *У*, *К*, *СГС*.

махтанчахлых хвалькуватість, задавакуватість, чванство *О*, *К*.

махтаныш- *сп.-вз. О*, *К*.

махтаныштыр- змушувати хвалити один одного *К*.

махтарлы гідний хвали *О*, *К*.

махтат- *спон. О*, *К*.

махташ- *сп.-вз. О*, *К*.

махуват створіння, істота *[Г]*; *пор.* **мағлут, махлук, махлукат**.

махфирет відпущення, прощення *[К]*.

махфиретлик (**-ги**) прощення, прощенність, простимість, змога дістати прощення *[Г]*.

маһна бул- прискіпуватися *[М]*; *пор.* **маана, маґана, мана** I.

маһсул набуток *[Г]*; *пор.* **махсул**.

мачес *карт.* піка *СМ*, *Г*, *К*.

Мачес *прізв*.

мачу кіт *О*.

мачы кочерга, коцюба *У*; **кӱльлӱ мачы** зашморгана, замазана золою коцюба *У*; *пор.* **кӱльбача, маша**.

маша кочерга, коцюба *Г*, *СГС*, щипці для вогнища *О*; собачка віжок, повода, ланцюга *НБЄ*; *пор.* **кӱльбача, мачы**.

машалла *вигук подиву*, *докору* боже мій, ну що ти, не дай бог, теж мені *ВН*, *СБ*, *О*; **машалла җаныңа осун** *Г*, **машалла сеэң җанңа** *СМ*, **машалла җанна** *К*, **машалла сениң эткениңе** *Г* бог з тобою, що ти таке зробив.

машалы із щипцями *О*.

маштах кастрований кінь *О*, *К*.

ма*θ*ема, ма*θ*има урок *[Г]*.

мда тут, сюди *БТ*, *У*; **т′е мда, не айтайым** іди сюди, я щось скажу *БТ пор.* **бунда, бында, мында, ымда**.

меблебе смажений горох *[Г]*; **меблебедэн ахан балнен шет′ери** мед із цукром, що стікає зі сма-

женого гороху *[Г]*; *пор.* **лебле**, **нелебе**.

мева садовина, плід, наїдки *СБ-Б*, *Г-СГ*, *СК*; *пор.* **мейва**.

мевалан- укриватися плодами, приносити плоди *О*, *К*.

мевалы з плодами *О*, *К*.

мевалых сад *СМ*, *У*, *СК*.

мевахурту плодожерка *СЛ*.

мевҗут існуючий *[Г]*; **мевҗут ол-** існувати, з'являтися *[Г]*.

мевла бог, господь *[ВН-СК]*; **мевлам** боже мій *[СЛ]*; **мевламдан булсун** хай його покарає мій господь *[У, Г, СГ, СК]*.

Мевлан *прізв. О*.

мевлет хур- укладати угоду, домовлятися *Б*.

мевлут ол- бути народженим, народжуватися *[Г]*; **сендэн мевлут олан Христос** Христос, що народився від тебе *[Г]*.

мевлутлух (**-ғу**) народження *[Г]*; **Христос мевлутлуғу** Різдво Христове *[Г]*.

Мевлутуаллах Богородиця; **Панайа [М]евлутуаллах** пресвята Богородиця *[Г]*.

мевт шейлери особисті речі для похорону *[Г]*.

меғалы великий *[Г]*.

мед[h] эт- славити *[Кб.]*; *пор.* **мет[h] эт-**.

медаллых вигін *СБ*; *пор.* **медан**, **мейдан**.

медан вигін, майдан *[М]*; *пор.* **медаллых**, **мейдан**.

медэт милість, милосердя, прощення, помилування *[Г, СЛ, М, СК]*; **медэт олсун** *[СЛ]*, **медэтим** *[М]* помилуйте; **медэт эйле-** помилувати, простити, зглянутися *[Г]*; *пор.* **медэт**, **эмдат**.

мед'ер 1. якщо *[СК]*; **мед'ер бунун аслы олса, пүктү белими** якщо це правда, мені кінець — переламано поперек *[СК]*. 2. хіба *[СК]*; **мед'ер бу дүньйада гүзель сен мийдин?** невже на цьому світі прекрасна тільки ти? *[СК]*.

меҗилис збори *[Г]*.

мезар могила; **мезар печатлат-** запечатувати могилу *СМ*; **мезар таш** намогильний камінь *О*, *БТ*, *К*; **кишиге мезар хазма — өзүң түшүс** не копай могилу іншому — упадеш сам *НБЄ*, *СБФ*.

мезарҗы могильник *О*, *К*.

мезарлы могильний, кладовищний, цвинтарний *О*, *К*.

мезарлых (**-ғы**) кладовище, цвинтар.

мезарсыз без могили *М*; **мезарсыз өлү гибийим** я — ніби мертв'як без могили *М*.

мезе легка закуска, вергун *СБ*, *Б*, *Г*; **мезе хур-** готувати закуску *СБ*.

мезлум тихий, лагідний *[Г]*; **мезлум җиванымдан ахлым шашырдым** через лагідну красуню я втратив глузд *[Г]*; *пор.* **мазлым**, **мезлун**.

мезлун ол- піддаватися *[М]*; **бен бүгүн мезлун олмушум, сырым севдайа салмышым** сьогодні я піддався своїм почуттям і відкрив свою таємницю коханій *[М]*; *пор.* **мазлым**, **мезлум**.

мезлуш *див.* **мезулуш**.

мезулуш закуска *[СГ]*; **мезлушумдан мезулуш та хурмуш — хозу т'ебабы** зготовано закуску з закусок — кебаб з ягняти *[СГ]*.

мейанҗы посередник, маклер, спритна людина *[Г]*.

мейва садовий плід, садовина *[Г]*, *НКД*, *СГ*; *пор.* **мева**.

мейдан майдан, площа, вигін, фронт; просторий, місткий *О*, *К*; **җаныны мейдана кор** покладе свою душу *[М]*; **мейдана гель-** виходити в люди *[М]*; **мейдана чых-** ставати відомим, розголошуватися *Г*, *СЛ*; **онун мейданында сиз дэ дурурсуз** ви ста-

нете замість них *[Г, СЛ]*; *пор.* **медаллых**, **медан**.

мейдан-пейдан різні фронти *К*.

мейданлых вигін *ВН*.

мейиль закоханий *[СЛ]*; **мейильдир ана** закоханий у неї *[СЛ]*; *пор.* **маиль ол-**, **майил ол-**, **миль**.

мейис травень *СБ*; *пор.* **майыс**.

мейле квартал, вулиця, куток *СБ*; *пор.* **маале**, **майле**, **мале**.

мейлем мазь *[СК]*; **дилимнен мейлем урайым** я своїм язиком втиратиму ліки (в його рани) *[СК]*.

мекерти/мекертэ закваска, опара *СБ*; **ачи хамур болмаған йердэн мекерти алий** він дістане опару в такому місці, де не буває дріжджового тіста *СБ*.

мектуп/мектӱп лист *СБ*, *СМ-СК*; **мектӱп йаз-** писати листа *М*; *пор.* **мӧктӱп**.

мелайик ангел, ангели *[Г]*, *К*, *[М, Кб.]*; лагідний, тихий, ласкавий *К*; **мелайиклер** ангели *СЛ*; *пор.* **мелек**, **милайик**, **мылайик**.

мелайиклен- прикидатися ангелом *К*.

мелайиклик лагідність *К*.

мелал майно *СБ*; *див.* **мал-мелал**.

меле- *[К]* мекати *К*.

мелевше фіалка *СГ*; *пор.* **мармелевшин**, **меневше**.

мелек (-ги) ангел, херувим *У*, *[Г]*, *СГ*; **ҷеннеттэн чыхмыш мелек йаврусу** вийшло з раю ангельське дитя, херувим *[СГ]*; *пор.* **мелайик**, **милайик**, **мылайик**.

мелексиз без янголів *[СЛ]*; **мелексиз** [<**мелексима** янгелоликий?] **ал пери** красна пері, яку не супроводили ангели *[СЛ]*.

мелекӱтлик (-ғи) царство *[Г]*.

мелхун *див.* **мельхун**.

мель пора, час *[К]*; **йары йеҷе мелине/вахтына/харерине** в опівнічну пору *[К]*; *пор.* **меэль**.

Мельников *прізв.*

мельтэ каганець *СБ*, *СМ*; лампада, ґніт, ґнотик *О*; скалка *НКД*.

мельтэше завіс (для вікон, дверей, воріт) *СБ*, *П*, *О*, *БТ*, *Г*, *СЛ*; *пор.* **ментэше**.

мельхун, **мелхун** *[Г]*, **мельһӱн** *[М]* клятий; **мельһӱн шейтан** клятий сатана *[М]*.

мельэм ол- стати відомим *СБ*; *пор.* **маалим**, **малим**.

мем *род. в. займ.* **мен** мене, мій; **мем тʼибик** як у мене, як мій, як я *П*; **мем ахчим йох** у мене грошей немає *Г*.

мембет дружний *СБ*; *пор.* **маабет**, **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **муабет**, **муғабетли**, **мухаабет**, **мухабет**.

меме жіноча грудь, цицька, сосок, дійка; **меме баш** сосок *К*; **меме бер-** *П*, **меме вер-** *К* давати грудь; **ушағы мемедэн кес-** відлучати дитину від грудей *[Г]*; **меме хаптыр-** давати грудь *К*.

мемлекет країна *У*, *[Г*, *М]*; **мемлекетэ боза чыхмыш** у країні виникла смута *[У]*.

мемлетʼет держава, країна *ВН*, *П*, *НМ*, *У*, *К*.

мемлетʼетли з певної країни *О*, *К*.

мемнекет країна *[Г]*.

мемнетʼет *У-К*.

мемче по-моєму *НБЄ*.

мен я; **меним/меэм/мем**; **маңа** *ВН-У* / **мана** *Г*, *К*, *СК* / **маа** *СБ-СМ*, *Г-СК*; **мени**; **мендэ**; **мендэн**; **мен чыхтым мы?** чи я вийшов? *ВН*; **мен-а йа пайынма шлеҷегим?** а я що, сама робитиму? *СМ*; **мен йохтур** мене немає *У*.

мен эт- забороняти, переборювати *[К]*.

мендэ *місц. в. займ.* **мен** у мене, в мені *СК*.

мендэн *вих. в. займ.* **мен** від мене *СМ*.

мендэрек обгороджений двір, загорода, паркан *СБ*.

меневше фіалка *О*; *пор*. **мармелевшин**, **мелевше**.
менент подоба, сутність, єство, іпостась, лик *[Г]*.
менентли що має подобу; **эки менентли** що має дві подоби, дві сутності, іпостасі *[Г]*.
менҗылайын як я, подібний до мене *СГ*.
мензиль послання *[Г]*.
мензильҗи посланець, порученець *[Г]*.
мени *зн*. *в*. *займ*. **мен** мене.
меним *род*. *в*. *займ*. **мен** мій, мене; **меним бир хызым бар** у мене є одна дочка *ВН*; **меним хызым** моя дочка *СМ*.
менимҗес по-моєму *Г*.
менимки мій, який знадодиться у мене *СБ*.
ментэше завіс (для вікон, дверей, воріт) *СМ*; *пор*. **мельтэше**.
меңре- 1. мукати *СБ*; **сийир меңрей** корова мукає *НБЄ*. 2. бекати *НБЄ*; *пор*. **мангра-**, **манра-**, **маңра-**.
менут хвилина *СК*; *пор*. **минут**.
мерабе здрастуйте *У*.
мерд чоловік, мужчина *СК*; **мерд ол-** бути мужнім, хоробрим *СК*; *пор*. **мард**, **мерт**.
мердине *див*. **мерзине**.
мердвен сходи, драбина *ВН*, *ПСК*; **хырх босамахлы мердвен** башта зі сходами на сорок щаблів *Б*; **дўня — мердвен: бири тўшей — бири миней** світ — драбина, сходи: один спускається — другий підіймається *СМ*; **эт, этме — мердвенд′е чыхай** що не роби, він вийде сухим із води — вилізе на сходи *НМ*.
мердивен сходи, драбина *У*, *Г*.
меремет эт- ремонтувати, лагодити *[Г]*.
мереск′ар спадкоємець; **бўтўн малына мереск′ар этип йаздырды оғланы** він записав хлопця спадкоємцем усього свого майна *[Г]*.
мерет′еп чорнило *Г*, *СК*, *пор*. **мерикеп**.
мерефет здібність, вправність, навичка *СБФ*; *пор*. **марафет**, **марефет**.
мержан корал, коралі *Б*, *У*, *К*; **пенҗереси мержандан** вікно у неї з коралів *[У*, *К]*.
мерзине: йарем ойнар сантрачыйлен мерзине/мердине мій милий грає в шахи й (..?) *[СК]*.
мерида край, місце; **җеннетин азиз меридаларыны ағлар иди** він оплакував святі райські місця *[Г]*; **бир даа көрмем ол гўзель азиз меридалары** я більше не побачу тих святих місць *[Г]*; **севинир идим аллағын азиз меридасындан** я радів святим божественним місцям; **не хадар севинир эди җаным шеристэлерин азиз меридасындан** до чого раділа моя душа святим ангельським краям *[Г]*.
мерикеп чорнило *[Г]*; **мерикеп хутысы** чорнильниця, каламар *[Г]*; *пор*. **мерет′еп**.
мерйек *див*. **серйек**.
Мерьемов *прізв*.
мерман таш *К*; *пор*. **бенмер**, **мараман**, **мермер**.
мермер мармур; **мермер даш(ы)/таш(ы)** *[Г-К]*, *СК* / *П*, *Б*, *Г* мармур; **мермер диреклери** мармурові колони *[Г]*, *СК*; *пор*. **бенмер**, **мараман**, **мерман**.
мерт (мерди) мужній, благородний *СБ*; *пор*. **мард**, **мерд**.
мерхамет *[Г]*, **мерһамет** *[М]* милість, милосердя, пощада; **мерхаметэ кетир-** милувати, прощати; **эсапсыз мерхамети ичўн** задля його незмірного милосердя *[Г]*.
мершебе кухоль *СГ*; *пор*. **мешепе**, **мешребе**, **мешреби**.

месель переказ, приклад *Б*; *пор.* **масал, матэль, мисильли**.
месимвриа південь, полудень *[Г]*.
меск′анет неміч *[Г]*.
мест′ели пристань *[Б]*; **йўрўң, достлар, мест′елийе** (/-д′е) **варайых, бир минасиль хайых булайых** ходімо, друзі, на пристань, знайдімо добрий човен *[Б]*.
мета су з тобою *[Г]*.
металавис *[К]*, **металовис, металоғис** *[Г]* причастя; **металавис/металовис, металоғис** ол- причащатися *[К/Г]*.
метаниа покаяння *[Г, М]*; **метаниа эт-** каятися *[Г, М]*; *пор.* **митаниа**.
метий діжка *ВН*; *пор.* **метэй**.
метин великий, багатий, значний, заможний *[Г, СЛ]*; **метин дӧвлетли** значний вельможа *[Г]*; **бу метин дӧвлетли кўндэ** у цей великий і щасливий день *[Г]*; **алымы, сатымы метин Тифлизин** у Тифлісі торгівля багата *[СЛ]*; *пор.* **немет**.
метинлик (**-ги**) міць, стійкість, несхитність, могутність *[Г]*.
метинне- звеличувати *[Г]*; **илайыхлығылан метиннейе намнайалар** достойно звеличують і прославляють *[Г]*.
метох, метохи, метохис хутір *[Г]*.
метхийе хвалебна пісня *[К]*.
мет[h] эт- хвалити *[М]*; *пор.* **мед[h] эт-**.
метэй діжка *ВН*; *пор.* **метий**.
метэр начиння — деталь ткацького верстата *СБ*, *Г*; **метэр урчух** веретено для змотування подвійної нитки *СБ*; *пор.* **митэр**.
мет′ан місцевість *[Г]*.
мефа ліки, зцілення *[Г]*; **дэрттэн мефа бул-** знайти ліки від болю *[Г]*.
меше дуб *М*.
мешепе кухоль *СК*; *пор.* **мершебе, мешребе, мешреби**.
мешкўр заморочений *СМ*.
мешребе *П*, *Г*, **мешреби** *Г* кухоль, кварта; *пор.* **мершебе, мешепе**.
меэль пора, час *[Кб.]*; **кўнеш доғмах меэлиндэ** на сході сонця *[Кб.]*; *пор.* **мель**.
меэмҗезне по-моєму *СГ*.
меэм мій *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; **меэм ағам** мій старший брат, дядько *СМ*; **меэм архам** моя спина, опора *СМ*; **меэм масалым** моя казка *СБ*; **меэм хоҗам** мій чоловік *ВН*; **меэм эвим** моя хата *Б*.
меэмҗелайын подібний до мене *СЛ*.
меэмт′и мій *СГ*.
меэмчасна по-моєму *СМ*.
ми *пит. частка* чи; **бердиң ми?** чи ти дав? *СБ*; **сых мы, сирйек ми?** чи густо, чи рідко? *П*; **башы бар эди ми, йох эди ми?** була в нього голова чи не було? *СМ*; **кўн т′ечти ми — йахшы** минув день — і добре *СМ*; **бир даа айдамахлар т′ельди ми, тутту алды о айдамахлары** як тільки трохи згодом приїхали розбійники, зразу тих розбійників схопили *СЛ*; **сен Йерусалимдэн дэгиль мисин?** хіба ти не з Єрусалима? *[Кб.]*; *пор.* **им, ин, му, мӱ, мы, ни** II, **ну, нӱ, ны** II, **ум, ун, ӱм, ӱн, ым, ын** II.
миасер эйле- зробити спадкоємцем *[Г]*; *пор.* **мийасер**.
мивал згода, мировий запис *[М]*; *пор.* **мӱвал**.
мидьйа мідія, перламутр *К*; **мидьйа дӱгме** перламутровий ґудзик *К*.
миз-миз *насл. дзижчання СБФ*; базікання *СБФ*; **чибин миз-миз этий** муха дзижчить *СБФ*.
мииль закоханий *[Г]*; **миильдир она** він напевно закоханий у неї *[Г]*; *пор.* **маиль ол-, майил ол-, мейиль**.

мий мозок *СБ*, *НМ*, *Б*, *[Г]*, *К*, *СГС*; **мийин йох** мозку в тебе немає *НКД*; **т'емик мийи** кістковий мозок *К*.

мийане тут, на цьому боці *[К]*; **йене д'елир йазлар — ачылыр д'ўльлер, мийане хурулмуш эда бўльбўльлер, сыра-сыра тизилир урум д'ўзельлер** знову надійде літо — розквітнуть квіти, розсядуться тут чудесні соловейки, вийдуть рядами урумські красуні *[К]*; *пор.* **бийане**.

мийасер спадкоємець *[Г]*; **ол азиз йере мийасер ол-** бути гідним спадкоємцем того святого місця *[Г]*; **мийасер эйле-** робити спадкоємцем, допускати, впускати *[Г]*; *пор.* **миасер**.

мийли з мозком *СБ*, *О*, *К*; розумний *О*, *К*.

мийсиз безмізкий, дурний *О*, *К*.

мийўз ріг *СМ*, *У*; *пор.* **бойунуз**, **мойнуз**, **мўйўз**.

микдар, **миктар** кількість, обсяг *[Г]*; **Христос эфендимизин ставрозундан хайли микдар** значна частка від хреста господа нашого Христа *[Г]*.

милайик ангел *ВН*; *пор.* **мелайик**, **мелек**, **мылайик**.

милайим ласкавий, лагідний, милостивий *[Г]*; **милайим эт-** робити ласкавим, милостивим *[Г]*; **аллахтааллейи милайим мерхаметли эттир мен хулуна** попроси всевишнього бога милосердно змилуватися наді мною, його рабом *[Г]*; *пор.* **мылайим**.

милет I нація, рід, верства, клас, порода *СБ*, *Б*, *У*; **алар коп бильген милет дўгўль эди** вони не були з дуже освіченого роду *СБ*; **о йаш адам ама, тўркўжў милет** він молода людина, але зі співаків *У*; **фит'ирсиз милет** бездумний народ *У*; *пор.* **миллет**, **миля**, **минет** II, **минлет**.

милет II догода, вдоволення, задоволення *Б*, *У*; **дуйса да, жаным милеттир** хоч і взнає, я вдоволений *Б*; **милет эт-** годити, догоджати *Б*, *У*; **т'имсед'е милет этмем** я не догоджаю нікому *Б*; **сасыхка милет этмем** я не догоджатиму нікчемі *У*; **милетине йох дўгўль** не для його задоволення, не на догоду йому *Б*, *У*; *пор.* **минет** I, **миннет**.

миллет нація, народ, люди, рід, верства, порода *У*, *[Г]*, *К*, *[Кб.]*; **фит'ирсиз миллет** дурні люди *У*; **шайтан миллети** чортове плем'я *К*; *пор.* **милет**, **миля**, **минет** II, **минлет**.

миль миля *[Г*, *Кб.]*.

мильйон мільйон *СК*.

мильлик певна кількість миль *[Г]*; **ўч мильлик узах йердэн** з місцевості, що знаходиться на відстані трьох миль *[Г]*.

миля люди *СМ*; **миляа чых-** вийти в люди *СМ*; *пор.* **милет**, **миллет**, **минет** II, **минлет**.

мин- (**миний**; **миней** *СМ*) підніматися, залазити, сідати (на коня, в транспорт); підходити (про тісто); **минмеге двар стўне** залізти на стіну *ВН*; **мердвенйе тўбеэ миний** вилазить драбиною на дах *П*; **миний онун сўтне** сідає на нього *СМ*; **миний атын** сідає на свого коня *СГ*; **йемийе мин-** сідати на корабель *[Г]*; **заре башлай ёзекйе минмейе** злак (овес) починає виходити в стрілку *П*; **минд'ен хамур** дріжджове тісто *П*; **миндиги / минежек ат** верховий кінь *[СМ*, *К]* / *К*.

Мина Михайло *ВН*.

минаре мінарет *Г*, *СК*.

минасиль *[Б]*, **минасип** *[Г*, *СК*, *М]* відповідний, гідний, достойний, належний; **минасип кўр-** вважати гідним *[М]*.

минасипли достойний *[М]*.
минасўп кӧр- вважати гідним *[М]*.
миндир- змусити піднятися, садити, підсаджувати, садовити.
миндэр 1. лежанка, диван (софа) *О*. 2. ватна подушка *НБЄ*.
минд′ер стремено *НМ*.
минек тварина для верхової їзди *О*; **минек дашы** камінь, з якого сідають на коня *[СГ]*.
минет I милість *[Г]*; вдоволення *[Б]*; **анем-бабем минеттир** мої батьки милостиві до мене *Б*; *пор*. **милет** II, **минет** I, **миннет**.
минет II народ, нація, рід *[Г]*, *СЛ*, *СК*; *пор*. **милет, миля, миллет, минлет**.
миниль- сідлатися *О*, *К*; викликати бажання сідати *СГ*; **минильд′ен** верховий (кінь) *О*.
миниш- сідати верхи разом *О*, *К*.
минлет нація, народ, рід *М*, *СК*, *[Кб.]*; *пор*. **милет, миллет, миля**, **минет** II.
миннет вдоволення, утіха *[К]*; **эй, беним миннет/хазеп чекен хулларым** о, раби мої, що терпіли задля мене *[К/Г]*; **энди миннет халды, арап, сизе** тепер, арапе, утішатися лишилося вам *СК*; *пор*. **милет** II, **минет** I.
минт′ан можливість, змога *[СЛ]*; **минт′ан олса** якщо можна *[СЛ]*; **минт′аны олса** якщо в нього є змога *СЛ*; *пор*. **мит′ан**, **мӱмкӱн**, **мӱнкӱн**, **мӱнт′ан**.
минут хвилина *СМ*, *СГ*, *СК*; **эт′и минут** дві хвилини *СМ*; *пор*. **менут**.
миңли султаны вічний султан, цар вічності *П*.
мир миро, запашна олія *[Г]*; **мир ур-** мастити миром *[Г]*; **тикенектэн таҗ хойдулар, таҗ ӱстӱндэн мир урдулар** наділи терновий вінок, а поверх вінка поливали миром *[Г]*; *пор*. **миро** I, **мирон**.
мирас спадок, спадщина *[Г]*; **мирас илен биле бағышла-** подарувати у спадок *[Г]*; **мирас алдістати спадок *[Г]*.
Мираседи *прізв*.
мирасчы спадкоємець *[Г]*.
мирмильдэ- свербіти, зудіти *Б*, *К*.
миро I миро, запашна олія *[Г*, *К]*; *пор*. **мир**, **мирон**, **смирна**.
миро II *див*. **кали**.
мирон миро, запашна олія *[Г]*; **мирон/миро пӱскӱрдӱ(лер)... ве не хадар аста о мирондан силиндилер исе, хелас/азат олдулар** розбризкували миро... і скільки хворих натерлися тим миром, звільнилися від хвороб *[Г*, *К]*; *пор*. **мир**, **миро** I, **смирна**.
мирофо[ро]с мироносиця *[Г]*.
мисафир гість *СБ*, *П*, *Б*, *У*, *Г-СК*; **таныр(ы)нын** *Г*, **танырын** *СЛ* **мисафири** *Г* гість від бога, несподіваний гість; **мисафир йазыы йохтур** гість винним не буває *СЛ*; **мисафирниң мисафирдэн разы йох, шорбаҗының эт′исне дэ** гість невдоволений гостем, господар — обома *СБФ*; *пор*. **мисефир**, **мысафыр**.
мисафиржи гостинний *О*, *К*.
мисафирлен- бути гостем, гостювати *О*, *К*.
мисафирлеш- гостювати один в одного *О*, *К*.
мисафирлик гостювання *ВН*, *О*, *К*.
мисефир гість *СБ*; **мисефирниң сайынчлығы: зӱфтэги кӱн — алтын, эт′инҗисине — кӱмӱш, ӱчӱнҗисине — бахыр, дӧрдинҗисине — тахыр-тахыр** пошана гостеві: перший день — золото, другий — срібло, третій — мідь, четвертий — туп-туп *СБЧ*; *пор*. **мисафир**, **мысафыр**.
мисафирлик гостювання, гостина; **мисафирликт′е отур-** жити в гостях *БТ*.

мисильли подібний *[Г]*; **бу мисильли хекмет** отаке чудо *[Г]*; *пор.* **масал, матэль, месель.**

мисир індичка, індики *ВН-К*; **ата мисир** індик *П*; **мисир бала** індиченя *О*, *К*; *пор.* **мӱсӱр, мысыр.**

Мисир Єгипет *Б*; **мисир хылычы** єгипетська шабля *Б*.

мисирбоғдай *бот.* кукурудза *К*.

мисирот *бот.* щириця *О*.

мисирчари, мисирчары *бот.* лобода *У*.

мисирчик індичка *СМ*.

Мискева *прізв.*

мисмилла, мисмилля в ім'я бога, слава богу *СЛ*; **мисмилла, йа рабим, йенди ветанымдыр** слава богу, о боже, це вже моя батьківщина *СЛ*; *пор.* **писмилла.**

мистане випивка *[Г]*.

мисчи сват *О*.

мисчилик становище свата *О*.

митан эт- покаятися *[Г]*.

митаниа покаяння *[Г]*; **митаниа эт-** покаятися *[Г]*; *пор.* **метаниа.**

миткал батист *СБ*, *У*, *К*; **миткал гӧльмек** батистова сорочка *У*.

митрополит митрополит *[М]*.

митэр начиння — деталь ткацького верстата *ВН*; **митэр урчух** веретено *О*; *пор.* **метэр.**

мит'ан можливість, змога, певно, можливо *Г*, *СЛ*, *СГ*; **сӧлейим, мит'аны олса** скажу, якщо можна *СЛ*; **энд'ер мит'ан олур исе** якщо можна *СЛ*; **мит'аны йох** цього не можна *Г*; **мит'аны олса** якби це було можливим *СГ*; *пор.* **минт'ан, мӱмкӱн, мӱнкӱн, мӱнт'ан.**

Михайлов *прізв.*

михтаҗлых (**-ғы**) потреба *[Г]*.

миһнет нещастя *[К]*.

-миш *суфіксоїд мин. часу перепов. мод.* нібито був, начебто є *[ВН-СК]*; *пор.* **имиш, -муш, -мӱш, -мыш, эмиш** II; *див.* **э-.**

мнимонис ол- згадуватися *[М]*.

мнимосино, мнимосинос пам'ять, день пам'яті, поминальна служба, панахида *[Г]*; **мнимосинода булун-** правити поминальну службу, служити панахиду *[Г]*.

мойница ярмо *СМ*; *пор.* **бойниса, бойница, больница, мойса.**

мойнуз ріг, роги *Б*; *пор.* **бойунуз, мийӱз, мӱйӱз.**

мойса ярмо *СБ*, *НМ*, *БТ*; *пор.* **бойниса, бойница, больница, мойница.**

мойун шия *ВН*; **мойну сне** на шиї *ВН*.

молла мулла *ВН*, *О*, *У*; *пор.* **мулла.**

молохай батіг, нагайка *У*; **эд'ерледим атымы, молохайым холума** я осідлав коня, батіг у мене в руках *У*; *пор.* **малахай.**

молош *бот.* калачики *Б*, *У*, *СЛ-СГ*.

монастыр монастир *[Г, К]*.

монахос ченець *[М]*.

монҗах намисто *ВН*, *СБ*; *пор.* **бонҗах, мончах.**

моно *карт.* туз *СМ*, *Г*, *К*; **хылыч моно** жировий туз *К*.

мончах намисто *ВН*, *СБ*; *пор.* **бонҗах, монҗах.**

мор фіолетовий, бурий *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **мор алма** буре яблуко *Б*, *СЛ*; **мор патылҗан** *СБ*, *СЛ*, **мор патлыҗан** *СГС бот.* баклажан.

морар- ставати фіолетовим, синіти, буріти *СГС*; **патлыҗан мораргган** баклажани посиніли *СГС*.

Морйал *прізв.*

Моркалич *прізв.*

морква морква *П*, *К*.

морожна морозиво *СГС*.

морофлоту морський флот *У*.

москал *У*, *СК*, **москов** *СК*, **москол** *СЛ* москаль, солдат росій-

ської царської армії; *пор.* **маскал**.

мотоциклет мотоцикл *К*; *пор.* **матацикле**т.

Мошу *прізв.*

мöктӱп лист *СК*; **бир мöктӱп йазы йазды да брахты да т′итти** вона написала листа, лишила й пішла *СК*; *пор.* **мектуп**, **мектӱп**.

мöхӱр печатка *[Г]*; *пор.* **мӱхӱрле-**.

му *пит. частка* чи; **йох му?** чи немає? *Б*, *Г-М*; **дуйдуңуз му?** чи ви здогадалися? *У*; **йолжу му — йолға йарашый т′етмейе** подорожній — значить годиться рушати в дорогу *П*; **олур му?** чи буває? *СЛ*; **доғду му?** чи він народився? *СГ*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **мӱ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӱм**, **ӱн**, **ым**, **ын** II.

муабет любов, приязнь, злагода *[Г]*; **муабет оласыңыз бири бириңиз илен** будьте приязні один до одного, живіть у злагоді *[Кб.]*; *пор.* **маабет**, **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муғабетли**, **мухаабет**, **мухабет**.

муабетли коханий *[Г]*; *пор.* **махабетли**.

мубарек благословенний, щасливий, блаженний *[М]*; *пор.* **бумбарек**, **бунбарек**, **мумбарек**.

мубарекли благословенний, щасливий, благодатний *[Г]*.

муғабетли коханий *[К]*; *пор.* **маабет**, **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **мухаабет**, **мухабет**.

мужузат чудо, знамення *[Г]*; **мужузат көстэр-** показувати чудо *[Г]*.

мужузетли чудесний *[Г]*; **мужузетли хадыннардан хадын** найчудесніша з жінок *[Г]*.

муздрах (**-ғы**) (=**музрах**) спис *[Кб.]*; *пор.* **мызрахла-**.

мукабедэ *[Г]*, **мукабеле** *[К]* відплата, нагорода, винагорода.

мукаддэс святий *[Г]*; **мукаддэс ол-** святитися, бути святим *[Г]*.

мукайат ол- бути уважним, пильнувати *[М]*; *пор.* **мухаат**, **мухайат**, **мухайет**, **мхат ол-**, **мыхаат ол-**, **мыхайат**, **мыхайт**, **мыхат**.

мукеррем святий, поважний *[Г]*.

мукуф [=**вукуф**] **ол-** пізнавати, слухати, сприймати *[Г]*.

мулла мулла *СК*; *пор.* **молла**.

мум свічка; **он пармағын мум эт-сен, д′ене дэ д′ечмезсин** хоч з усіх своїх десяти пальців зроби свічки, все одно не догодиш *СГ*.

мумбарек благословенний, щасливий, блаженний *[Г*, *К]*; *пор.* **бумбарек**, **бунбарек**, **мубарек**.

мумуч жук *СБ*, *Б*.

мундар брудний, нечистий, огидний, мерзенний *[Г]*; **мундар йунах** огидний гріх *[Г]*.

мундарлых бруд, бридота, мерзота, гидь *[Г]*.

мур, **мурлар** велика свічка *П*; **мурлар доғру дöгӱль — мум олаҗах** мурлар неправильно — має бути мум *СК*.

мурат (**-ды**) бажання, прагнення, мрія *У*, *[М]*; **мурада кель-** досягти мрії *У*; **мурат эт-** бажати, прагнути, мріяти *[М]*; *пор.* **мурад**, **мурат**.

Мурат *прізв.*

мурашка *сорт дині ВН*.

мурвет великодушність, щедрість *[К]*; *пор.* **мурфет**.

мурза пан *У*; **мурза т′ийев** пан женних *У*.

Мурза *прізв.*

мурзат панський кінь *СГ*; *пор.* **мырзат**; *див.* **ат**, **мурза**.

Мурзов *прізв.*

мурзур (<**мезе**) **хур-** готувати закуску *СБ*; *див.* **мезе**.

мурлат верхній вінець зрубу, на який ставиться дах *СБ*, *Г*.

мурмурлан- мимрити *[Г]*.

мурфет великодушність, щедрість *[Г]*; *див*. **мурвет**.
мусағап супутник, співрозмовник *[Г]*.
мусаабет, **мусабет** розмова, бесіда, співбесіда *[Г]*.
мусан- сподіватися, плекати надію, мучитися сподіваннями *СБ*; **мусаныр ҷандан** змучитися душею *ВН*.
мусра *брут*. губи *СБ*, *Г*; **ни астың мусраларыңы?** чого це ти розпустив нюні? *СБЧ*; **мусралары асхан хочхар т′ибик** розвісив губи, як баран *Г*.
мустайах рада, нарада *О*.
мустула- [=**муштула-**] повідомляти, сповіщати *[Г]*.
мусурман мусульманин *[Г*, *СЛ*, *М]*; **т′ешиш тэ мусурман, йахтын да йандырдын бизи** чорнице-мусульманко, ти змусила нас страждати *[Г]*.
мут щастя, благо *[Г]*.
мутасарыҷа окремо, осібно *[Г]*.
мутахмин ол- бути вдячним *[Г]*.
мутлах обов'язково *СМ*.
мутлу блаженний *[Г*, *М*, *Кб.]*.
мут′ану *див*. **тымйалоз**.
мухаабет любов, кохання, приязнь *[Г]*; *пор*. **маабет**, **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **муғабетли**, **мухабет**.
мухаат ретельний, уважний *[Г]*; *пор*. **мукайат ол-**, **мухайат**, **мухайет**, **мхат ол-**, **мыхаат ол-**, **мыхайат**, **мыхайт**, **мыхат**.
мухабеле відплата, нагорода *[К]*; *пор*. **мукабедэ**, **мукабеле**.
мухабет любов, кохання, приязнь *[Г*, *М]*; **онун мухабети ичӱн** задля любові до нього *[Г]*; **мухабет ол-** жити в любові, приязні, заприязнитися *[М]*; *пор*. **маабет**, **мабет**, **мағбет**, **махабетли**, **мембет**, **муабет**, **муғабетли**, **мухаабет**.
мухабетли коханий, любий *[Г]*.
мухайат *СБ*, *Б*, *М*, **мухайет** *[К*, *М]* пильний, обережний, уважний, обачний; ретельний; **мухайат бол-** *СБ*, **мухайат ол-** *Б*, **мухайет ол-** *[М]* бути обачним, пильним, остерігатися; *пор*. **мукайат ол-**, **мухаат**, **мхат ол-**, **мыхаат ол-**, **мыхайат**, **мыхайт**, **мыхат**.
мухайетлик пильність, дбайливість *[Г]*.
-муш *суфіксоїд мин*. *часу перепов*. *мод*. нібито був, є *[ВН-СК]*; *пор*. **имиш**, **-миш**, **-мӱш**, **-мыш**, **эмиш** II; *див*. **э-**.
мушавере нарада *[Г]*.
мушай *бот*. мишій *НМ*, *О*, *БК*, *К*.
мушка свиняче рило *Б*; *пор*. **мушха**.
мушт: **Арзы йенди мушт олур/муштулух** сама Арзи буде винагородою *[Б/СЛ]*; *див*. **муштулух**.
муштулух винагорода за добру звістку *[Г-К*, *СК]*.
мушха морда *СБ*; *пор*. **мушка**.
мӱ *пит*. *частка* чи *СБ*, *У*, *М*, *СК*; **Мартин дӱгӱль мӱ?** чи не Мартин? *СБ*; **гӧрдӱң мӱ?** ти бачив? *СБ*; **ай мы, кӱн мӱ** чи місяць, чи сонце *У*; **бир тӱрлӱ мӱ** чи однаково *М*; **онда тӱштӱ мӱ атэш — онда да йанай о** потрапив вогонь туди — там і горить *СК*; *пор*. **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӱм**, **ӱн**, **ым**, **ын** II.
мӱвал згода, мировий запис *[М]*; *пор*. **мивал**.
мӱдэм весь час, завжди, постійно *СМ*, *Б*, *У*, *К*, *СК*; **мӱдэм айляный** весь час крутиться, вештається, швендяє *СМ*; **мӱдэм дэ лафетий** постійно балакає *СМ*; **мӱдэм дэ ичей** постійно пиячить *Б*.
мӱҷдэ вер- благовістити *[Г]*.
мӱҷӱзет знамення *[Г]*.
мӱйӱз ріг *ВН*, *СБ*, *СМ*, *БТ*; **буну да ашасам, мӱйӱзлерим чых-**

маз навіть якщо з'їм і оце, роги в мене не виростуть *НБЄ*; *пор.* **бойунуз**, **мойнуз**, **мийӱз**.

мӱйӱзбурун носоріг *О*.

мӱйӱзле- буцати, бити рогами *О*.

мӱйӱзлӱ рогатий *СБ*, *О*, *БТ*.

мӱйӱзсӱз безрогий *О*.

мӱмкӱн змога, можливість; **мӱмкӱнӱ йоктур йазыйлан аңнатмайа** неможливо викласти на письмі *[М]*; *пор.* **минт'ан**, **мит'ан**, **мӱнкӱн**, **мӱнт'ан**.

мӱнеҗим зіркопоклонник *[М]*.

мӱнетҗим [=**мӱнеҗҗим**] астролог *[Г]*.

мӱнкӱн можливо, можна *[Г]*; *пор.* **минт'ан**, **мит'ан**, **мӱмкӱн**, **мӱнт'ан**.

мӱнт'ан змога, можливість *[СЛ]*; **мӱнт'ан олса** якщо можна *[СЛ]*; *пор.* **минт'ан**, **мит'ан**, **мӱмкӱн**, **мӱнкӱн**.

мӱрт дохлий, околілий, дохла тварина, стерво, здохлятина *Г*; **мӱртӱн йағы** жир із дохлої тварини, із дохлятини *Г*.

мӱскӱлен- журитися *О*; *див.* **мӱскӱльлен-**.

мӱскӱль сумний, печальний *О*; *див.* **мӱшкӱль**.

мӱскӱльлен- журитися *О*; *див.* **мӱшкӱльлен-**.

мӱскӱльлет- журити, дати привід журитися *О*; *див.* **мӱшкӱльлет-**.

мӱскӱльлӱк печальність, зажура *О*; *див.* **мӱшкӱльлӱк**.

мӱстаах засуджувати, присуджувати *[Кб.]*; **ӧлӱме мӱстаах кӧр-** засуджувати до смерті *[Кб.]*.

мӱсӱр індик *СБ*; **мӱсӱр ана** індичка *СБ*; **мӱсӱр ата** індик *СБ*; **мӱсӱр бала** індиченя *СБ*; *пор.* **мисир**, **мысыр**.

мӱтлӱ витривалий *Г*; **не мӱтлӱ җан** до чого терпляча душа *Г*.

мӱтӱ: тӱйӱшке мӱтӱ охочий битися, задирака, забіяка *НБ*; **хавғаға мӱтӱ** охочий до сварок *НБЄ*.

мӱтэт- припускати *СК*; *пор.* **имтэт-**, **ӧмит т'ес-**, **ӧмтэт-**, **ӧмӱт эт-**, **ӱмит**, **ӱмтэт-**, **ӱмӱт**, **эмит**, **эмтэт-**.

мӱфрет єдиний *[К]*.

мӱхӱрле- опечатувати *[Г]*; *пор.* **мӧхӱр**.

мӱхӱрлӱ запечатаний *[Г]*.

-мӱш *суфіксоїд мин. часу перепов. мод.* нібито був, начебто є *[ВН-СК]*; *пор.* **имиш**, **-миш**, **-муш**, **-мыш**, **эмиш** II; *див.* **э-**.

мӱшкӱль 1. туга, смуток, сум. 2. турбота, клопіт, морока, клопітний, заклопотаний; **не чӱн мӱшкӱль отурус?** чому ти так заклопотаний? *СБ*; **мӱшкӱль шей** клопітна справа *Г*. 3. прикрий, тяжкий, сумний, печальний; **айрылых ӧлӱмдэн мӱшкӱль** розлука тяжча за смерть *У*; **мӱшкӱль бела** тяжке лихо *ВН*; **не дэ мӱшкӱль ӧльмед'е** як тяжко помирати *К*; **мӱшкӱль дэрд** тяжкий біль *СГ*; **ғайып мӱшкӱль дэрд** смертельне страждання *СК*; **не мӱшкӱль дэртлере тӱштӱм** яке тяжке горе спіткало мене *СЛ*.

мӱшкӱлькен- засмучуватися, журитися *НБЄ*.

мӱштэрли покупець *Г*; *пор.* **нӱштэрли**.

мхат ол- бути обережним, обачним, стерегтися, остерігатися *Б*; *пор.* **мукайат ол-**, **мухаат**, **мухайат**, **мухайет**, **мыхаат ол-**, **мыхайат**, **мыхайт**, **мыхат**.

мы 1. *пит. частка* чи; **бахтыңыз мы? йалан мы?** чи бачили? чи брехня? *ВН*; **йаздың мы?** чи ти записав? *СБ*; **сен бараҗажсы мы?** підеш? *П*; **алаах мы?** візьмемо? *Г*. 2. *спол. енкл. часу, умови*; **хыдырый мы тырнавуч, басай башына, о да кӧтэрилий** шукаючи граблі, наступив на зубці, і тут вони піднялися *П*; **бунун чувалындан чыхты мы —**

ону халдырыйым якщо вже вилізло з його чувала, я його залишу *Г*; *пор.* **им, ин, ми, му, мӱ, ни** II, **ну, нӱ, ны** II, **ум, ун, ӱм, ӱн, ым, ын** II.

мыз-мыз 1. *насл. дзижчання, сюсюкання СБ*. 2. який сюсюкає *СБЧ*; набридливий *СБ*, *К*; вередливий *К*; вайлуватий, сонливий, повільний *О*, *К*.

мыз-мызлых набридливість *К*; вередливість *К*; вайлуватість, повільність *О*, *К*.

мызрахла- пробивати списом *[Г]*; **бағрымы мызрахлар** пробивають списом мої груди *[Г]*; *пор.* **муздрах**.

мыймыл млявий, повільний, вередливий – про дитину *К*.

мыймылда- бути млявим, вередливим *К*; розгублюватися, потрапляти в халепу *О*.

мыйых вус, вуса *СБ*, *СМ-СГ*; **сырма мыйых** кучеряві вуса *СЛ*; **мыйых йибер-** відпускати вуса *НКД*, *СГС*; *пор.* **быйых**.

мыйыхлан- відпускати вуса *О*, *К*.

мыйыхлы вусатий *О*, *К*.

мыйыхсыз без вусів *СМ*, *К*; безбородий *О*; **мыйыхсыз хармах** гачок без вусика *СМ*.

мылайик ангел *О*; *пор.* **мелайик, мелек, милайик**.

мылайим м'який, лагідний, ласкавий, тихий *О*; *пор.* **милайим**.

мына ось, от *СБ-У*, *К*, *СГ*, *СК*; **мына аблай** ось такий, отакий, ось так *СБ*, *П*, *У*; **басхан мына аблай** наступив отак *П*; **мына абу** ось цей *СБ*; **мына абу йахшы картоп** ось ця хороша картопля *П*; **мына амда** ось отут *У*; **мына бир ший даа** от тобі на *СМ*; **мына бу ӧзӱ да алай ший этти** ось і він зробив так само *СБ*; **мына нас** ось як *СМ*; **мына саңа** ось тобі *СМ*; **мынаға көзет** глянь на це *СБ*.

мында тут, сюди *ВН-СГ*; **көчӱрген мында** переселив сюди *СБ*; **т'ель мында** іди сюди *П*, *СМ*, *Б*, *СЛ*; **ичем мында снен** поп'юно я звідси *Б*; *пор.* **бунда, быңда, мда, ымда**.

мындағы тутешній, місцевий *СБ*.

мындад'и тутешній *У*.

мындан звідси *ВН*, *СБ-Б*, *К*; *пор.* **бундан, быңдан**.

мындат'и місцевий *СМ*, *К*; **мындат'и падыша** тутешній цар *СМ*.

мындачеэ боса якщо є отут *П*; **халый мындачеэ** лишається в цьому місці *П*.

мырад *[Б, Г, СЛ, СК]*, **мырат (-ды)** *Б*, *[Г-СГ, СК]* пристрасне бажання, прагнення, намір, мрія, мета; **мырад ал-** *[Б, Г, СЛ, СК]*, **мырат ал-** *[СК]*, **мырат кӧр-** *[Б]*, **мырада гель-** *[Г]*, **мырадына т'ель-** *[К]* досягти мрії, досягти свого бажання, досягати бажаного; **аллах мырадына йетиштирсин** хай бог допоможе тобі досягти твоєї мрії *СЛ*; **бен мырадыма эндим** *[СЛ]*, **мырадыма д'ельдим** *[СК]* я досяг свого бажання; **мырадыма т'елейим** досягну свого бажання *Б*; **т'ельдиң ми мырадына?** чи добився ти чого хотів? *[Б]*; **бени мырадыма эндирдин** ти допоміг мені досягти мрії *[СЛ]*; **мыратыны тамам эт-** сповнити бажання *[Г]*; *пор.* **мурат**.

мыратсыз хал- втратити надію, не досягти бажаного *Г*.

мырза мурза, пан *У*, *К-СК*; **Ширин мырзалары** рід мурзи Ширіна *СК*; **мырза т'ийев** пан женних *[У]*.

Мырза *прізв.*

мырзат панський кінь *СГ*; *пор.* **мурзат**; *див.* **ат, мырза**.

мыр-мыр *насл. буркотіння, мурликання О*, *К*.

Мырон *прізв*. миро *О*; *див*. **мир**, **миро**, **мирон**.
мырылда- бурчати, буркотіти; мурликати *СБ*, *О*, *Г-К*; гарчати *БТ*; змовлятися проти кого *СБФ*.
мырылдавух буркотливий *О*, *К*.
мырыл-мырыл *насл*. *буркотіння*, *мурликання О*, *К*.
мысафыр гість *К*; *пор*. **мисафир**, **мисефир**.
мысхал *міра ваги* золотник – 4,8 грама, півтора дирхема *[М]*, *СК*.
мысхыл глузування, кепкування, поглум, знущання *О*, *У-СГ*.
мысхылӂы глузувальник, насмішник, знущальник *О*, *К*.
мысхылла- глузувати, насміхатися, висміювати *О*, *У-К*.
мысхыллан- зазнавати глузувань, поглуму, кепкувань *О*, *К*.
мысхыллы насмішкуватий, глузливий *О*, *К*; смішний *К*.
мысыр індичка *Б*, *К*; *пор*. **мисир**, **мӱсӱр**.
мых цвях; кілочок (у грі в паці); *бот*. гвоздика степова *БК*; **мых сне доғру, мығын баш сне ахчаларны хойайляр** гроші складають зверху на кілочок, на голівку *СМ*; **нал мых** ухналь – цвях кувати коней *СБ*, *Б*, *К*.
мыхаат, **мыхайат** уважний, обачний, обережний *СБ*, *О*; **мыхайат бол-** *СБ*, *СМ* **мыхаат ол-** *Г-СГ* бути обережним, уважним, обачним, остерігатися; **мыхайат бол бу йолну тʼечкендэ** обережно переходь цю дорогу *СБФ*; **мыхайат олун-** остерігатися *Б*, *К*; **мыхайат олун хазяйкама** будьте обережні з моєю жінкою *Б*; *пор*. **мукайат ол-**, **мухаат**, **мухайат**, **мухайет**, **мхат ол-**, **мыхайт**, **мыхат**.
мыхайатла- попереджати, навчати бути обачним *О*.
мыхайатлы обачний *О*.
мыхайатлых обачність, обережність *О*.
мыхайт *СГ*, **мыхат** *К* обережний, обачний; **мыхат ол** будь обачним *К*; *пор*. **мукайат ол-**, **мухаат**, **мухайат**, **мухайет**, **мхат ол-**, **мыхаат ол-**, **мыхайат**.
мыхла- прибивати, забивати цвяхами, кілочками.
мыхлы прибитий цвяхами *О*, *К*.
-мыш *суфіксоїд мин*. *часу перепов*. *мод*. нібито був, начебто є *[ВН-СК]*; *пор*. **имиш**, **-миш**, **-муш**, **-мӱш**, **эмиш** II; *див*. **э-**.
мышых кішка, кіт; **мышых бала** кошеня *О*, *БТ*.
мышыхпанӂасы *бот*. котячі лапки дводомні, конотопці *БК*.
мышыхтырнағы *бот*. ліцій, люція, повій, дереза *Г*.
мышыххурйух *бот*. астрагал шерстистоквітковий, божі ручки, котики, котячий горох, перелет, солодке зілля *БК*.
мяулда- нявкати, нявчати *О*, *К*.

Н

на на; **нан меэм хамчим** нате мій батіг *СЛ*; **наныз** нате, візьміть *СК*; **наныз чичек** візьміть квітку *М*; *пор*. **ма**.
наадар скільки *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*; **наадар ахча** скільки грошей *СБ*; **наадар отраӂамыз беле?** доки, до якого часу ми так житимемо? *Б*; *див*. **не**, **хадар**.
наап- що робити *Г*; *див*. **йап-**, **не**.
нааса- що робити *Б*; **наасас?** що робиш? як справи? *Б*; *див*. **йаса-**, **не**.
набай? що він робить? *Г*, *СЛ*; *див*. **нап-**.
Навка *прізв*.
наврез *бот*. проліска, підсніжник *БК*, *Г*.

нағадар скільки *СБ*, *П*, *Б*, *У*, *СГ*; **нағадар хычыралий, уғадар хычырий** кричить, поки може кричати *СБ*; *див*. **не, хадар**.

нағыс вишивка, візерунок *О*; *див*. **нағыш**.

нағысла- вишивати, оздоблювати *О*; *див*. **нағышла-**.

нағысчичек *бот*. нагідки, календула лікарська *О*.

нағыш вишивка *Б*, *К*; *пор*. **нағыс**.

нағышла- вишивати *Б*, *К*.

нағышлы вишиваний *Б*, *К*.

надар скільки *СБ*; *див*. **не, хадар**.

наз I маніжність, кокетство, вередування, примха *[ВН-СК]*; маніжна, вередлива красуня *[СБ]*; **назыйлен** кокетливо, маніжно *[ВН]*; **бу дӱнйа тʼиме этэр назлары?** кому цей світ показує свої примхи? *[СЛ]*; **иштэ дʼельдик назларынен** ось ми й прийшли з їхньої примхи *[СЛ]*; **этмен бу назы** *[Г]*, **этме сен беле назлары** *[СК]* не вередуй так; **йердэ йезен наз мы сы?** чи ти примхлива красуня, що гуляє по землі? *[СБ]*.

наз II як, який; **наз айтийлер оңа** як його називають? *ВН*; **наз йахшы** який добрий *ВН*; **наз җампаз бу бала** до чого жвава ця дитина *СБ*; **йа наз болған?** а як сталося? *СМ*; **наз алай** як так *У*; **наз ишлериң?** як твої справи? *Б*, *У*; **наз оса осун** хай буде, як буде *К*; **наз да оса сӧлегендим** як би там не було, я сказав *СГ*; **наз тʼерек** як слід *СЛ*; **наз этийим да чечейим?** як мені перебратися? *СМ*; **наз этип чыхар-** яким чином витягти *У*; **назын бедʼенийси?** котрий з них тобі подобається? *К*; *пор*. **нас**.

наз III *слово для рими:* **арпа сачтым — саз халды, боғдай сачтым — наз халды** посіяв я ячмінь — лишилося багно, посіяв я пшеницю — лишилося щось таке саме *СБ*.

назар погляд, лихе око, пристріт, уроки, навроки *СБ*, *П*, *О*, *[Г]*, *К*, *СГ*; **назара оғрат-** зурочити, наврочити *П*, *К*; **назар хыл-** зурочити *СГ*; **назар эт-** споглядати, розглядати *[Г]*; **назардан эт-** вилікувати від пристріту *НБЄ*.

назареослу назареянин *[Кб.]*.

назаретли назаретянин *[Кб.]*.

назарла- зурочити, наврочити *СБ*, *СМ*, *К*.

назарлан- бути зурореним, навроченим *НБЄ*, *О*, *БТ*, *К*.

назарлат- зурочити *НБЄ*; **эсабы бар назарлатмаға баланы** вона може зурочити дитину *НБЄ*.

назарлы зурочений, наврочений *О*, *К*.

назарчичек *бот*. безсмертник *О*, *У*, *БК*, *К*.

назик тендітний, ніжний, делікатний *О*, *К*, *СГ*; **назик хырмызы гӱль** ніжна червона квітка *СГ*.

назикле- ніжити, пестити, розніжувати, розпещувати *О*, *К*.

назиклик тендітність, зніженість, розніженість *О*, *К*.

назлан- маніжитися, кокетувати, маніритися, вередувати *О*, *К*; **назланып тʼетэр** іде маніжно, кокетуючи *ВН*.

назлат- ніжити, пестити, панькати *СМ*.

назлы ніжний, тендітний, делікатний, маніжний, кокетливий, манірний, вередливий, розпещений, розпаньканий; **назлы дост** ніжна подруга *СК*; **назлым** моя мила *СБ*; **не сен мени унут, назлым, не бен дэ сени** ні ти мене не забувай, моя ніжна, ні я тебе не забуду *СГ*; **назлы йар** ніжна любка *Г*, *СЛ*; **назлы йарем** моя ніжна мила *П*, *У*.

назлым делікатний, манірний *СБЧ*; *див.* **т'иргин**.
назлых ніжність, тендітність, кокетство, манірність, розпаньканість, вередливість, примхливість, примхи, забаганки *О*, *К*.
наз-маз *ВН*, *Г*, *К*, **наз-мас** *СМ* таксяк, як-небудь, якось; **наз-маз боса** якось-таки *ВН*; **наз-мас т'ельдик** так-сяк ми приїхали *СМ*.
назсыз неманірність, невередливість *О*, *К*.
наиль эйле- II *див.* **накиль эйле-**.
найиль належний *[Г, М]*; **найиль ол-** досягати *[Г, М]*; успадковувати *[Г]*; **найиль эт-** наражати; **тўрлў ҷефалара найиль эттилер тэннерини** піддали тіла свої різним тортурам *[Г]*.
найт- що казати *СМ*, *Б*, *У*; *див.* **айт-, не**.
накиль/наиль эйле-, накл эт- *[Г]*, **накли эт-** *[К]* розказувати, передавати, переказувати *[Г]*; **жўмлесини эшкиаре наиль эйледи** він усе розповів відверто *[Г]*.
наклийет оповідь, подання, переказ *[Г]*.
нал підкова; **нал мых** ухналь — цвях для підковування коня *СБ*, *Б*; **нал табайлар бахтлы йисан** підкову знаходять щасливі люди *НБЄ*; **ölьген атның налларын пай этий** ділить підкови померлого коня *СБА*.
налай що таке, як так, який такий *СМ-У*, *СЛ*; **бу налай?** що це таке? *СМ*.
Налбат *прізв.* коваль *О*.
налет клятий; підступний, зрадливий; негідник; **домуздайы налет** упертий як свиня *Б*; **налет ол-** бути проклятим *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **налет олсун беле алха** прокляття таким людям *СЛ*; **налет олсун ғурбет элин т'арына** хай будуть прокляті прибутки чужини *Г*, *СК*; **налет осун беле бахыта** прокляття такому щастю *М*.
налетле- проклинати *О*, *К*.
налетлеме прокляття *[К]*.
налетлен- стати підступним, віроломним, втратити совість *О*, *К*; бути проклятим *К*.
налетлик упертість, норов, сваволя *О*, *К*; прокляття *К*.
налӂы майстер робити підкови, підковувати *СМ*.
налла- підковувати *СБ*, *СМ*, *К*.
наллан- підковуватися, бути підкованим *НБЄ*, *О*, *К*.
наллат- дати підкувати *О*, *К*.
наллы підкований *О*, *К*.
налтары *бот.* сорго *СБ*.
нам I слава, популярність, авторитет, репутація, гідність; **нам боз-** втрачати авторитет *П*; **нам вер-** прославлятися *[ВН, СМ]*; **нам ӂой-** втратити добре ім'я, знеславитися *Г*; **нам йибер-** прославляти *Б*, *У*, *К*; **кöй чине нам йибер-** пускати славу по селу *Б*; **нам ол-** прославлятися *Б*, *Г*; **нам сат-** справляти добре враження *СБ-Б*, *К*; **т'имердэ ахмах да нам сатай** інколи й дурень напускає на себе форс *СБЧ*; **нам чых-** знеславитися *СМ*; **гўзель нам** добра слава *СМ*; **пўсўр нам** погана слава, неслава *СМ*; **тобан да ашасаң, намыңы ӂойма** їж хоч солому, але честі, доброї слави не втрачай *СБЧ*.
нам II *див.* **там-нам**.
намаз молитва, молебень, служба *[П, СЛ]*; **намаз йаптырт-** замовляти молебень *[П]*; **намаз кыл-/хыл-** молитися *[СЛ]*; *пор.* **немаз, эмаз**.
намдар надійний, довірений *[К]*; *пор.* **йынамдар**.
намет гроші *[У]*; *пор.* **манат, манет**.
намизетли достославний *[М]*.

намкӧр невдячний *[Г]*.
намлы славний, відомий, звісний *П*, *О*, *Б*, *К*.
намна- славити *[Г]*.
намны уславлений, відомий *[Г]*.
намсыз безславний *О*, *К*.
намуслу сумлінний, скромний, совісний *ВН*; *пор*. **намыс**.
намыз шипи в підошвах, шинах *СМ*; *пор*. **мамуз**.
намыс совість, сумління, сором, честь, гідність *О*, *СК*; **намысың йох** у тебе немає совісті *О*; **намысыйнан йар сармасы нар дӧгӱль** кохану слід пригортати по совісті — це не гранат *СК*.
намыслы совісливий, совісний, чесний, порядний *СМ*.
намыслых чесність, совісність, порядність *О*.
намыссызлых безчесність, безсовісність, безсоромність, безчестя, ганьба, сором *О*.
на-на-на *вигук підкликати собак Г*; **на-на-на — кӧпеи чагрий** на-на-на — кличе собаку *Г*.
нане *бот*. м'ята *У*, *Г-СГ*; **Дағыстан чӧлӱндэ нанелер битэр** у Дагестанському степу росте багато м'яти *[Г]*; *пор*. **наны**.
нани люлі *СМ*; *пор*. **наны**, **нени**.
нани-нам люлі-люлі *СМ*.
наны м'ята *О*; *пор*. **нане**.
наны-на люлі-люлі *О*.
нап- (**набай** *СМ-У*, **напай** *Г-СК*) що робити *СМ-СК*; **эм т'етиририм, напайым арам йағы** то й принесу, а що мені робити з неїстівим жиром *Г*; **ана, напайсы мени?** мамо, що ти зі мною робиш? *Г*; *див*. **йап-**, **не**.
напак нечистий, непорядний *[Г]*.
нар I гранат *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СЛ*, *К*, *СК*; помаранч *СМ*, *К*; **нар дэне** зернятко граната *СК*; **нар йанахлы** рум'янощокий *ВН*.
нар II одногорбий або й двогорбий верблюд *СК*; **эт'и хожа нар гӧрӱндӱ** двоє чоловіків видалися за двогорбого верблюда *СК*.
нарат ағач *бот*. сосна *К*; **нарат ағач ойайым, ичне мане хойайым**; **мане йалан сӧлесе, хулағын бурайым** видовбаю сосну, всередину покладу мане — пісні; якщо неправильно співатиме пісні, то підкручу їй вуха — *загадка про скрипку К*.
нарийлен тендітний *[У]*; **нарийлен хызым** моя тендітна доню *[У]*.
Нарйез *прізв*.
нарлых гранатовий сад *У*, *СК*.
нас як, який, яким чином; **нас алай?** як так? *П*; **нас аңлай ӧзӱ, алай айтый** як сам розуміє, так каже *П*; **нас алыңыз?** як ваше самопочуття? як ся маєте? *СБ*; **нас йердэ** де *О*; **нас йердэн** звідки *О*; **нас т'ечинишин?** як твоє життя? *Б*; **нас ший беле?** що це ще таке? *Г*; **нас ший бу?** що це? *СМ*, *К*; **нас этип ӧльдӱрмейе?** яким чином убити? *П*; **нас алдынжы кӱпчек т'етий, алай артынжы да** як піде переднє колесо, так піде й заднє *СБФ*; *пор*. **наз** II.
нас-мас як-небудь *СБ*, якийсь, який-небудь *СГС*.
наса- що робити *П*, *Б*, *К*; *див*. **йаса-**, **не**.
насаат настанова, повчання, оповідь *[Г*, *М]*; **насаат эт-** повчати, проповідувати *[Кб.]*; *пор*. **насағат**, **несаат**.
насаатла- проповідувати *[М]*.
насағат настанова, повчання *Б*; *пор*. **насаат**, **несаат**.
насип гідний, достойний, відповідний *[Г]*; **насип эйле-/эт-** удостоювати, наділяти паєм; **аллах кӧк йӱзӱ падышахлығына насип эйлейе бизи** бог удостоїть нас царства небесного *[Г]*; **насип эт-** заповідати, призначати, робити доступним *[Г]*.

нас-мас як-небудь *НБЄ*.

насыл як, який, яким чином *ВН*, *СБ*, *О*, *Б-К*; **насыл бен тайанайым?** як я витримаю? *У*; **насысыныз?** як ваші справи? *[Г]*; **насыл т'и** *відн. спол.* який, котрий *СЛ*; *пор.* **насын**.

насын як, який, яким чином *П*, *СЛ*, *СГ-СК*; **көзетийлер, насын анда о чыхкан, нас, сых мы, сирйек ми** роздивляються, яким чином воно там зійшло, як, чи густо, чи рідко *П*; **насын унутайым?** як мені забути? *СК*; *пор.* **насыл**.

Натарин *прізв.*

натырйа проскура *НКД*; *пор.* **нутурйа, ултурйа, ўльтўрйа**.

нафеле *О*, **нафиле** *СГ*, *М*, **нафле** *У*, *Г*, *К*, *СГ* даремний, задарма, марно, даремне; **нафиле йердэ** даремно *СГ*, *М*; **нафле алдырвіддати задарма, втратити *У*; **нафле лаф** порожні слова *СГ*; **нафле ший** даремна, марна справа *СГ*.

нах-нах *вигук підкликати собак Г*.

нахадар скільки *У*, *К*, *СГС*, *СК*; *див.* **не, хадар**.

нахак несправедливий *[Г]*; **нахак йере** несправедливо *[Г]*.

нахкарек (<**не вахкарек**) доки *Б*; *див.* **вах, вахт, не**.

нахты (<**не вахты**) коли *П*; **нахты стий, вахты берийлер** коли просить, тоді дають *П*.

начар безпомічний *[К]*.

не 1. *пит. займ.* що, який; **ненин, неге, нени, недэ, недэн** *СБ*; **неэн, нейе, нейи, недэ, недэн** *К*; **нелер** *мн.* що, які *ВН*; **не дэ ахчи верийим сизе?** що за гроші я мушу тобі дати? *Г*; **не алай?** що таке? *Б*, *СМ*; **не бар?** що сталося? що там? *Б*, *У*; **не вар?** що таке? *СЛ*, як справи? *СГ*; **недир шай?** що таке? *ВН*; **не бар, хой** став (на стіл) те, що є *У*; **не бар не йох, эпсини буна халдырый** усе, що в нього було, залишає йому *Б*; **нелер тапмады бизни** що тільки нас не мучило *У*; **не вахкарек** *Б*, **не вахтайжез** *СГ* доки; **не заман** коли *ВН*, *М*; **не болса** що-небудь *СМ*; **мен саңа не болса берейим** я тобі щось дам *СМ*; **не дэ олса** що б там не було *НКД*; **не дэ оса, сен дэ бизе д'ирдин** що б там не було, але ти до нас зайшов *СГС*; **не йердэ** де *СБФ*; **не ö(й)ле** що таке *К*; **не хадар** скільки *Б*; **не чў** чому, для чого *СМ*; **не чў былайсы?** чому ти такий? *СМ*; **неге** *ВН*, **нед'е** *СМ*, **нейе** *П*, *Г*, *СК* чому, для чого, навіщо; **нед'е алай айттың?** навіщо ти так сказав? *СМ*; **нед'е сен йалан айтыс?** нащо ти брешеш? *СМ*; **нед'е сормайляр?** чому не питають? *Б*; **нед'е мен алай эдим?** чому я була такою? *У*; **нейе т'ельдин?** для чого ти прийшов? *Г*; **о блай айтый нейе хызна?** для чого так говорить дочці? *П*; **нени сағындын?** за чим ти зажурилася? *СМ*; **недэн** чому *Б*; **т'имин неси вар** що в кого є *НМ*; **онуң йохтур неси** у нього нічого немає *П*; **о хорандаан несне да шлемеэ т'ерек** за їхнім цим (=звичаєм) слід робити *П*; **хычырды өзў неснен дўгўль** закричала не своїм тим (=голосом) *У*. 2. *пит. займ.* чому *П*, *СМ*, *У*; **не вермедин хызыны?** чому ти не віддала свою дочку? *П*; **не мени сучлажахлар?** чому мене звинувачуватимуть? *СМ*; **не йатыс?** чому лежиш? *СМ*; **йа не айтмадың?** а чому ти не сказав? *У*; **не бахайсын?** чому дивишся? *Г*; **хапу ачых, не д'ирмейсин?** двері відчинено, чому не заходиш? *СГС*. 3. *відн. займ.* що, який,

котрий; **не здэйим, аны тавуп айталмам** що хочу, не можу згадати, щоб сказати *СБ*; **не тапты ўй чўндэн, алтґетий, ашай** що знайде вдома, відносить, їсть *П*; **хыдырый ахыллы адамнары, не буна версиннер ахыл** щукає розумних людей, які б дали йому пораду *Г*.

не... **не** *розд. запер. спол.* ні... ні; **не тґелин олдум, не хыз олдум** стала я ні невісткою, ні дівкою *П*; **не осу бар, не бусу бар** нема в нього ні того, ні цього *СМ*; **не ненеси бар, не бабасы бар** ні матері в нього немає, ні батька *Б*; **не ана, не баба** ні мати, ні батько *У*; **не бизимчас, не хазахчас** ні по-нашому, ні по-українському *У*; **не хасевет, не хайғы** ні горя, ні печалі *У*; **не скўлў, не йўн, не биший** ні льону, ні вовни, ні чогось іншого *Г*; **хатыр не саға, не сола тґитэр иди** осел не йшов ні праворуч, ні ліворуч *[Г]*; **не бир бит чаре тапай, не бир ший** жодна воша не допоможе, ні будь-що інше *Г*; **не ичий, не ашай** ні їсть, ні п'є *СЛ*; **не йанай, не сöний** ні горить, ні гасне *СЛ*; **шини не йырлама, не ойнама** зараз — ні співати, ні танцювати *К*; **не рыз, не астар** ні сорому, ні совісті *К*; **не ölьгенин стий, не онғанын** не хоче ні щоб помер, ні щоб добре жив *СГ*; **не йисан, не пиший** ні людей, ні когось іншого *СГ*; **не чуплах, не дґийимни** ні голий, ні одягнений *СГ*; **не йаш бакар, не карт, не зенгин, не фукаре** не зважає ні на молодого, ні на багатого, ні на бідного *М*; **мен шинҗик вармайым не тґисейе, не панайыра, пшийе дэ вармайым** зараз я не ходжу ні до церкви, ні на гуляння, нікуди *М*; **бен русча бильмем диль не окумак** я не знаю по-російськи ні розмовляти, ні читати *[М]*; **не асталых, не ачлых, не чуплахлых та, не пиший — öле йашады** ні хвороб, ні голоду, ні голизни, нічого поганого — так він жив *СК*; ◇ **не вар не йох** щось, те-се *М*, *СК*.

неап- що робити *ВН*, *Г*; **тавуғу неапайым?** що мені робити з куркою? *ВН*; *див.* **йап-**, **не**.

небет черга *О*; *пор.* **нöбет**.

небетлеш- чергуватися *О*.

небетли черговий *О*.

небетчи черговий, вартовий *О*.

нева: турна нева/башы журавлина голова *Б*.

невзун (<**не узун**): **невзун олду йеҗелер?** чому ночі стали довгими? *У*.

невлет відстрочка *Б*, *СЛ*; **невлет хур-** встановити відстрочку *Б*.

невче куди *Б*; *див.* **ич** I, **не**.

невчў чому *П*; *пор.* **нечин**, **нечў**, **нечўн**, **нöчўн**, *див.* **не**, **ўчў**.

негзун (<**нек узун**): **негзун олду йеҗелер?** чому ночі стали довгими? *У*.

неғадар скільки *СБ-Г*; **неғадар шорбаҗим сав эди, йўрдўм** поки чоловік був живий, я ходила *Б*.

неҗе 1. який, як; **сöле, оҗам, неҗе (насын) гöрдўн анеми?** скажи, пане, якою ти бачив мою матір? *СК*. 2. почім, за скільки *СЛ*; **неҗе кўтэрсиз?** за скільки пастимете? *Г*; **неҗе ағлемейип йа бен неме кўлерим?** чому я не плакатиму й я чому сміятимуся? *Г*. 3. чому, для чого, нащо, навіщо; **неҗе йарлен йаттым бен** нащо я спала з милим? *У*; **неҗе бедґенамадын?** чому це тобі не могло сподобатися? *СГ*; **неҗе дґельдин бу медане?** нащо ти вийшов на цей майдан? *[М]*.

неҗол- яким бути *Г*; **неҗолур бизим алымыз?** що буде з нами? *[Б]*; **сен д'идэрсин — беним алым неҗолур? / неҗолур алым?** як ти підеш — що буде зі мною? *[СК/Г]*; *див*. **неҗе, ол-**.

незет смак *СБ-СМ*, *БТ*, *[Г]-К*; задоволення *О*; **незет ал-** куштувати *О*, *К*; **незет билен пишир-** готувати смачно *СБ*; **хавун незети бар** у нього смак дині *СМ*; **незети йох** у нього смаку немає *СМ*; **җеннетин эвелки незетине найиль олдух** ми вкусили первісних солодощів раю *[Г]*.

незетлен- мати задоволення *О*.

незетли смачний, смачно, приємний, який дає задоволення, насолоду *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **незетли аш** смачна страва *СЛ*; **незетли лаф** приємні слова *СБ*.

незетсиз несмачний, неприємний *Б*.

нейле- що робити *П*, *СГ*, *СК*; *див*. **не, эйле-**.

нейса- що робити *ВН*; *див*. **йаса-, не**.

нек 1. як, яким чином *К*, *СК*; **нек олур алым?** що станеться з моїм майном? *К*; **нек йа, олан? — нек олаҗах йа, папу? анамдан абер алдым** як, синку?— а як має бути, дідусю? я отримав звістку від матері *СК*. 2. чому, навіщо, нащо *ВН*, *СБ*, *СМ*, *У*, *К*; **нек шай?** чому так? *ВН*; **нек алай айтыйляр?** чому так кажуть? *СМ*; **бу нек алай айтханлар?** чому це так сказали? *СМ*.

неле- що робити *ВН*, *Б*, *СК*; *див*. **не, эйле-**.

нелебе смажений горох *СГ*; **нелебедэн ахан балын шет'ери** мед з цукром, що стікає зі смаженого гороху *СГ*; *пор*. **лебле, меблебе**.

немаз молитва, намаз *[Г, СЛ]*; **себа немазы** ранкова молитва, заутреня *[Г]*; **ахшам немазы** вечірня молитва, вечірня служба *[Г]*; *пор*. **намаз, эмаз**.

неме якийсь, щось, дещо, що-небудь *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*; **неме адам?** що за людина? *Б*; **немед'е** комусь *О*; **неме сасымаз** нітрохи не смердить *Б*; **неме ағлемейип неме кўлейим?** чому мені не плакати, чому сміятися? *СК*; **чох неме дўгўль** не дуже, такий собі *У*; **йырла немени** заспівай що-небудь *СБ*; **бир неме** що-небудь, щось непевне *К*.

немесиз без нічого *СБ*.

немет великий (<**нимет** багатство, щастя?) *[СЛ]*; **о Тифлизин немет олур хошусу** у тому Тифлісі бувають великі кінські перегони *[СЛ]*; *див*. **метин**.

немет- що робити *СБ*, *СМ*, *Б*.

немечик штучка *СМ*, *Б*.

немсе німець, німці, німецький *СБ*, *О*, *БТ*, *СЛ*, *К*.

немсесибирт'е *СМ*, **немсесипирт'е(си)** *СЛ бот*. віниччя, віники зелені.

немсечасына по-німецьки *О*.

немце шаркасы німецька вівчарка *У*.

-нен *суфіксоїд* з, з допомогою; *пор*. **бе, биле** I, **билен, бле, блен, илан, иле** II, **илен, илең, инен, пе, пле, плен**.

нене мама, мати *ВН*, *СМ-СГ*; *пор*. **нине**.

нене-баба мама й тато, мати й батько, батьки *У*.

ненели який має матір *О*, *К*.

ненесиз без матері *О*, *К*.

нени люлі *СГ*; *пор*. **нани, наны**.

нера яке місце *Г-СГ*; **нераа** куди *Г*, *СГ*; **нераа йол дутарсын?** куди твій шлях *Г*; **нераа т'итийсин?** куди ти йдеш? *Г*; **нерада** де *Г*, *СЛ-СГ*; **нерада басай, тахталар шатыр-шатыр майышый** куди наступає, там дошки з ри-

пом і грюкотом прогинаються *Г*; **нерадан** звідки, через яке місце *Г-СГ*; **нерасы** яке саме місце, де *Г-К*; **нерасы бу?** що це за місце? *Г*; *пор.* **нере**, **ныра**.

нерд′из *бот.* нагідки, календула лікарська *БК*.

нере яке місце *[СБ, СМ-У], Г-СК*; **нере булдум сора-сора** де я знайшов, розпитуючи *[У]*; **нередэ дэ** де-небудь *Г-СК*; **нередэ дэ оса** будь-де *СЛ*; **нередэн** звідки *М, СК*; **нерейе** куди *Г, СЛ, М, СК*; **нерелер** які місця *[СМ-У], Г-СК*; **нерелердэн** звідки, з яких місць *[СБ, М, СК]*; **нерелере** в які місця, в яких краях *[СЛ, К, М, СК]*; **нерелере варайым?** куди взагалі мені йти? *СК*; **нереэ** куди *М, [Кб.]*; *пор.* **нера**, **ныра**.

нерели з яких місць (родом) *СЛ, СГ, СК*.

нерим худуватий *НБЄ*.

неса- що робити *ВН-У*; **несайых?** що робитимемо? *ВН*; **несайыс?** як твої справи?*СМ*; **несайсыз?** як ваші справи? *О*; **несайым мен сени?** що мені з тобою робити? *Б*; **несас, неса — хутхар мени** що зробиш, зроби — врятуй мене *У*; *пор.* **йаса-**, **не**.

несаат китабу книга проповідей *[Г]*; *пор.* **насаат**, **насаґат**.

несал- *пас.-зв. СМ*; **несалый башха падышаларґа?** що робиться в інших державах? *СМ*.

несне щось *[Г], СК*; **сен ки... җӳмне неснелери тэкмиль этижисин** ти, який усе робиш досконалим *[Г]*; **нышанныма хардэшими версиннер, версиннер дэ, несне лайых гӧрсӳннер** хай віддадуть мого молодшого брата моєму чоловікові і постараються зробити все як слід *СК*.

нестэ щось *Г-СК*; **нестэ т′ибик?** як це сказати? на що це схоже? *Г, К*.

нестэ- що робити *П*.

нестэле- що робити *[СБ]*.

нестэри кухоль *П*.

нестэт- що робити *Г-СК*; **башлайляр нестэтмеэ** починають теє-то, як його *НЛ*; **нестэттлер саа — ону этэрсин** що тебе змусять робити, те й робитимеш *М*.

нестэтиль- *пас.* що робитися *К*.

нет- що робити *ВН, П, Б, У, СЛ, СГ*; **бири дэ нетмий** ніхто не робить нічого *У*.

нефес 1. дихання, подих, повітря, яке вдихають; відпочинок; **нефес ал-** дихати; переводити дух, віддихуватися, відпочивати; **нефеси җетмей** *Б*, **нефеси йетишмей** *У* йому бракує повітря, він задихається; **нефесим йетишмей** *Г, СК*, **нефесим йох** *Г, К* мені бракує повітря, у мене задишка. 2. пісня, мелодія *СЛ*; **бен сиздэн бир нефес истэйим** я прошу від вас якусь пісню *СЛ*; **шинди, чаре олса, бир дэ нефес бағышла бизе** зараз, якщо можна, і ти подаруй нам якусь пісню *СЛ*.

нефеслик дихальне горло *СБ, К*.

нечар що могло бути *[Б, У]*; **т′етэр эдиҥ йол билен — не тайып пундуҥ сен, ахыз? ойнап турған йериҥе нечар пундуҥ, ай ахыз?** ти йшов дорогою — чому, хлопче, так заточився? ти танцював — чому так завмер? *[Б, У]*.

нечик щось мале, дріб'язок *У*.

нечин *[К, Г], СГС, СК, [Кб.]*, **нечӳ** *Г, К*, **нечӳн** *[Г], НКД, [Кб.]* для чого, чому, навіщо, через що; **нечин сымарладын бана, д′ель, дэйен?** чому ти наказала мені прийти? *СК*; **нечӳн сучсуз айваны дӧгейсин?** чому ти б'єш невинну худобину? *[Г]*; *пор.* **невчӳ**, **нӧчӳн**, *див.* **не**; **чӳ**.

ни I що, який, що за *СК*; **ни айтмай эсам** що б я не сказав *СБ*;

ниге алдым, ана да сатайым за що купив, за те й продаю *СБЧ*; **ни йана** куди *СК*; **Махмерем ни йана т'итти?** куди пішла Махмерем? *СК*; **ни тӳрлӳ** як, яким чином *СБ*; **ни чӳ**, **ни чӳн** для чого, чому *СБ*.

ни II *пит. частка* чи *СБ*, *СЛ*, *К*, *М*, *СК*; **кӧрмединиз ни бу дувадахларны?** чи не бачили ви цих дроф? *СБ*; **кӧзлериң тӧбеэ эт'ен ни сениң?** чи твої очі були на тім'ї? *СМ*; **верейим ни?** чи віддам? *У*; **т'елин нисин, хыз мысын?** чи ти наречена, чи дівчина? *СЛ*; **ӧле ни?** чи так? *К*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӳ**, **мы**, **ну**, **нӳ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӳм**, **ӳн**, **ым**, **ын** II.

ниғадар скільки *СБ*.

ниҗе скільки; **ниҗелери** декотрі з них *[Г]*.

ниҗе (ки) як *[Г]*, *М*, *[Кб.]*; **олар да ниҗе ишиттилер Аркадиос падышахтан бу сӧзлери, пек таҗиплендилер** коли ж вони почули від царя Аркадіоса ці слова, то дуже здивувалися *[Г]*; **Ғалилайада ону кӧреҗексиниз, ниҗе кендиси дэр иди сизе** ви побачите його в Галілеї, як він сам вам тоді сказав *[Кб.]*; **ве ниҗе бабам бени гӧндэрди, бен дэ сизи гӧндэририм дӳнйа йӳзӳне** і як батько послав мене, і я посилаю вас у світ *[Кб.]*; **ниҗесине** яким чином *[Г]*; **ниҗе дӧгмейим сени?** як мені тебе не бити? *[Г]*.

низам порядок *М*; **низам вер-** порядкувати, розпоряджатися *М*.

низамсыз безладний, негожий *Г*; **низамсыз этэ туз не т'ар этэр?** яку користь дасть сіль негожому м'ясу? *Г*.

нийаз благання *[Г, М]*; **нийаз кыл-** *[Г, М]*, **нийаз эт-** *[Г]* благати, просити, молити; **эким нийаз этэр бизе** лікар благає нас *[Г]*.

нийазлых (-ғы) благання *[Г]*.

нийат незгідливий, недоброзичливий, упертий *СБ*, *БТ*; *пор.* **инатҗылых**, **йинат**, **йынат**.

нийет намір, мета *[Г]*; **нийет эт-** мати намір, зважатися, вирішувати *[Г]*.

нийле- що робити *СБ*; *див.* **не**, **ни** I, **эйле-**.

ни ки *відн. спол.* котрий *СБ*; **аны бир, ни ки йағар эди, бир, ни ки йӳрӳтӳр эди,— биз эт'и җан эдик анда** нас було там двоє душ — один, котрий його (кадило) розпалював, і другий, котрий його (те кадило) носив *НБ*.

Никитин *прізв.*

Николаев *прізв.*

нимерт (=**нимет**) благочинність, доброчинність, порядність *[Г]*.

ниметли доброчинний, добропорядний *[М]*; **ниметли севгӳлӳ эвладларымыз** наші добропорядні й любі діти *[М]*.

нине мама, мати *ВН*, *Б*, *Г-К*; *пор.* **нене**.

ни... ни *розд. запер. спол.* ні... ні *СБ*; **ни йел тутар, ни айах** не тримають ні руки, ні ноги *[СБ]*; **ни бар, ни йох, ни ач, ни тох** ні є, ні немає, ні голодний, ні ситий *СБ*.

нихайетсиз безмежний *[Г]*.

ничек як, яким чином *[Г]*.

нишан 1. знак *ВН*. 2. заручальний подарунок *ВН*; **нишан бер-** заручатися *ВН*. 3. мітка *ВН*; **нишан хой-** ставити мітку *ВН*; *пор.* **ншан**, **нышан**, **шан**.

Нишанлы кӳнлер дні Благовіщення Богородиці *ВН*.

ноғай ногаєць, татарин; груба людина *ВН*, *Б*, *У*, *СК*; **ноғай баласы** груба людина *К*.

ноемберос листопад *[М]*.

номай багато, безліч, численний *СБ*, *Б*, *Г-К*; надлишок *О*; **номай**

мал багато худоби *СЛ*; **номай пара** купа грошей *Г*; **номай тайфа** велика сім'я *СБ*.
номайла- примножувати *О*, *К*.
номайлан- *О*, *К*, **номайлян-** *П* нагромаджуватися, множитися.
номайлы численний, надлишковий *О*, *К*.
номайлых дуже велика кількість, численність, безліч *О*, *К*.
номос закон *[М*, *Кб.]*.
нона хрещена мати *ВН*.
нохта обротька.
нохтала- надівати обротьку *О*, *К*.
нохталы з обротькою *О*, *К*.
нохут горох *СБ*, *СМ*, *БТ*, *У*.
нӧбет черга *[М]*; *пор.* **небет**.
нӧчӳн чому, для чого *Г*; *пор.* **невчӳ**, **нечин**, **нечӳ**, **нечӳн**, *див.* **не**, **чӳн**.
ну *пит. частка* чи *Б*; **йох ну оон ашаву?** чи є в нього їжа? *Б*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӳ**, **мы**, **ни** II, **нӳ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӳм**, **ӳн**, **ым**, **ын** II.
нур проміння, світло *[Г]*, *СК*; **ағлей-ағлей кӧзӳн нуру тӧкӳльмӳш** вона довго плакала й осліпла, з її очей витекло світло *[СК]*.
нурлу променистий *[Г]*.
нурсуз похмурий, понурий, байдужий *СГ*.
нутурйа проскура *ВН*, *Г*, *СЛ*; **нутурйа басхычы** проскурна печатка *Г*; *пор.* **натырйа**, **ултурйа**, **ӳльтӳрйа**.
нӳ 1. *пит. частка* чи *СБ*, *СМ*, *У*, *К*; **у ну, у дӳгӳль нӳ?** чи він, чи не він? *СБ*; **ӳч нӳ, дӧрт нӳ хыл бурас бийертэ** скручуєш докупи чи три, чи чотири волосини *СМ*; **ӧльдӳрдӳ нӳ, халды ны, бильмем** чи вбили, чи лишився, не знаю *У*. 2. *спол. енкл.*; **ардына йӳрӳйсӳ нӳ, йӳз тґере варыйсын — аламайсын бир сойу даа** як почнеш ходити за ним, сто разів ходиш — ніяк уже не забереш *К*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӳ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӳм**, **ӳн**, **ым**, **ын** II.
нӳштэрли клієнт, покупець *Г*; *пор.* **мӳштэрли**.
нц-нц-нц *вигук подиву СБ*.
нишан 1. знак, ознака, прикмета *НБЄ*, *У*, *СЛ*. 2. заручальний подарунок, заручини *НБЄ*, *У*, *СЛ*. 3. мітка *НБЄ*, *У*, *СЛ*; **хой ншаннары** мітки для овець *У*; *пор.* **нишан**, **нышан**, **шан**.
ны I що *СБ*; **ны йана** куди *СК*; **ны йердэ** де, куди *СБФ*; **ны ӳчӳн** для чого, чому *СБФ*; **ны аллах башыма йазған, кӧзлерим дэ аны кӧреҗек** що бог записав на мою голову, те побачать мої очі *СБЧ*.
ны II 1. *пит. частка* чи *СБ*, *СМ-У*, *СЛ*, *СК*; **сен бек/пек ач ны?** ти дуже голодний? *СБФ/К*; **тӳркче айтайым ны?** скажу по-турецьки? *СБ*; **йалчы ны?** чи наймит? *СБ*; **халды ны?** чи він лишився? *СБ*; **йавун йаваҗах ны, йох ну?** чи дощ піде, чи ні? *СМ*; **алай ны?** чи так? *У*; **фитбол ойнайляр ны анда, несайляр — эп та хазахчас** чи в футбол грають, чи що — усе по-російськи *У*; **хыз ны, улан ны?** хлопець чи дівчина? *У*; **алмаан ны?** чи він узяв? *СЛ*; **аннайсын ны?** чи ти розумієш? *СК*. 2. *спол. енкл.* якщо, як; **он капик учай ны — онун алыс** якщо впаде десять копійок, береш десять *СМ*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӳ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӳ**, **ум**, **ун**, **ӳм**, **ӳн**, **ым**, **ын** II.
ныгадар скільки *СБ*.
ны… ны *розд. запер. спол.* ні… ні *СБ*; **ны аш, ны хаш, ны ахча, ны бохча** ні їжі, ні привітності, ні грошей, ні подарунка *СБЧ*; **хардаш хардашының ны ӧльгенин истэген, ны оңганлығын истэген** брат не бажає бра-

тові ні померти, ні добре жити *СБА*.

ныра яке місце *[СБ]*; **ныралардан** звідки *[СБ]*; *пор.* **нера**, **нере**.

ныса- що робити *СБ*; *див.* **йаса-**, **не**, **ны**.

нысаф милосердя, співчуття *СЛ*.

Нышаллы кўллер Срітення – дні пам'яті введення малолітнього Ісуса до храму *НБЄ*.

нышан 1. знак, ознака, прикмета *СБ*. 2. подарунки під час сватання, заручини *СБ-СЛ*; **нышан бер-** давати заручальні подарунки *СБ*, *СМ*, *Б*; **нышан верип ал-** заручатися, обмінюватися заручальними подарунками *СЛ*; **нышан йўзўк** обручка *НБЄ*; **нышан той** сватання *СБФ*. 3. мітка; **хой нышаннары** мітки на вухах овець *СБ*; *пор.* **нишан**, **ншан**, **шан**.

нышан- сподіватися, мати надію, довіряти, доручати *СБ*; **мен даан нышаным** я ще сподіваюся, я ще маю надію *НБЄ*.

нышандат'и пошум моя заручальна хустка *СЛ*.

нышандыр- [=**усандыр-**] набридати, докучати *[Г]*; *див.* **усандыр-**.

нышанлы заручений *ВН*, *СБ*.

нышанна- заручати, сватати *Г*.

нышанны заручений, засватаний, жених, наречена *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **нышанны отур-** ходити зарученими, засватаними *СЛ*.

нышта зять для молодших, чоловік старшої сестри *К*; *пор.* **эништа**, **эништэ**.

О

о він, вона, воно, той, та, те; **аныӊ /ааӊ, аӊа/ана, аны, анда, андан, алар, аларныӊ/аларыӊ/аларын, аларға, аларны, аларда, алардан** *СБ*; **онун/оон/оун/он** (/**ан**, **онуӊ** *П*), **она** (/**оӊа** *ВН-Б*, *[М]*, *[Кб.]* / **ана** *[СЛ]*), **ону**, **онда**, **ондан** *ВН*, *П-СК*; **олар**, **оларын**, **оларға**, **оларны**, **оларда**, **олардан** *ВН-У*; **олар, оларын, олара, олары, оларда, олардан** *Г-СК*; **онлар**, **онларын**, **онлара**, **онлары** *[Г*, *М*, *Кб.]*; **оннар** *[М]*; **о кўнў** в ті дні *СБ*; **барый о ўйд'е** іде в ту хату *СМ*; **о ӧле дӧгӱль, бу беле дӧгӱль** те не так, це не так *М*; *пор.* **ол**, **у**.

о- бути; *див.* **ол-**, *пор.* **бо-**, **бол-**.

оба пагорб, горб, курган, гора, купа; **бир оба ашух** ціла гора бабок *СБ*; **бир оба лаф** ціла купа слів, балачок *П*; **йан да оба бол** щоб ти згорів і від тебе лишилася тільки купа золи *СБФ*; *пор.* **уба**.

Обака *прізв.*

обала- складати на купу, нагромаджувати, накопичувати; **обалайляр черенйе** кладуть у копи *П*; **хожа кўрек биле обалаганын** (**блен обаласа** *СББ*) **хатыны йине биле дагыты(й)** те, що чоловік нагромаджує лопатою, жінка розкидає голкою *СБЧ*.

обалан- нагромаджуватися, складатися на купу.

обалат- складати в купу.

обалаш- згромаджуватися, залазити один на одного *О*, *СЛ*, *К*.

обалых гориста місцевість *Б*.

обур відьма; старий, злий *СБ*; **обур хартана** стара відьма *СБ*.

обуркӧген *бот.* чортополох *СБ*.

обурлан- сильно старіти *СБФ*.

обуртит'ен(и) *бот.* чортополох *СГ*.

объяв олун- бути оголошеним *ВН*.

овайык горлиця *[Г]*; *пор.* **ӧвейик**, **эвейик**.

овлуш- здіймати галас, галдикати разом *СГ*; **хушлар овлушур** птахи галасуватимуть зграєю *СГ*; *пор.* **увлуш-**, **увулуш-**.

оврат- спрямовувати *Б*; **хыблелере овратай эдин йолуңу** ти мав би піти на південь *[Б]*.

Овсеев *прізв.*

овси зовсім *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СЛ*; **унутханым овси** я зовсім забув *СБ*; **овси дэ бильмей** не знає зовсім *СМ*; **овси җойулған** він зовсім знепритомнів *СЛ*; *пор.* **опси**.

Огурцов/Ангурйа *прізв.*

оғадар стільки, до такої міри *П-У*; **оғадар коп** так багато *СБ*, *див.* **о**, **хадар**.

оғлан хлопець, парубок, син *СБ-СМ*, *У-СК*, *[Кб.]*; **оғлан бала** хлопчик *СГ*; *пор.* **олан**, **улан**.

оғлу його син; *див.* **оғул**.

Оғлух *прізв.*

оғра- потрапити, ускочити, зазнавати, терпіти *СБ*, *П*, *У*, *Г*, *К*, *М*; перелякатися *СБФ*, *К*; **штэ не оғрадых** ось що з нами скоїлося *Г*, *К*; **белаа оғра-** зазнати біди *Г*; **дэртлере оғра-** зазнати горя *У*, *СК*; **өксӱрӱке оғра-** захворіти на кашель *М*; **хатэйе оғра-** зазнати нещастя *СЛ*, *К*.

оғрамах пригода, халепа *О*.

оғрат- призводити, завдавати *П*, *Б*, *Г-К*; **назара оғрат-** зурочити *П*, *Б*; **сен оғраттын бени дэрдэ** ти змусив мене страждати *Г*; **феллере оғрат-** змусити мучитися здогадами *СЛ*.

оғраш несподіване нещастя, біда, лихо, халепа; сильний переляк *СБФ*.

оғру *див.* **оғур**.

оғрун таємно *[Г]*.

оғул (**оғлу**) I син; **ғарип оғлу** син бідняка *СБ*; **оғлум** мій син; **өзӱ оғлу йерине ал-** усиновляти *К*.

оғул II рій бджіл *НБЄ*, *Г*.

оғуллух за сина, всиновлена дитина *Г*, *СЛ*.

оғур (**оғру**) щастя *СБ*, *Г*, *СЛ*; **оғур ола** здрастуйте *Г*; **оғруң осун** / **оғурун олсун** хай тобі щастить *[СБ/Г, СЛ]*; **хырх т′ерван малым арҗ этэйим сенин оғруна** я витрачу сорок караванів товару задля твого щастя *[СК]*; **сен д′идэрсан, оғурлар олайды** якщо ти вже поїдеш — хай би тобі пощастило *[СК]*.

оғурлу щасливий, який приносить щастя *СМ*, *К*.

оғурлух щастя, блаженство, щасливість *К*.

оғурсуз нещасний, злощасний; шибеник *СБ*, *СМ*, *К*; **оғурсуз кӱндэ** нещасливого дня *СБЧ*.

оғурсузлух нещастя, нещасливість *СМ*, *К*.

ода кімната, внутрішність хати, дому, квартири; сім'я *К*.

одаман старший чабан, отаман, старший *СБ*, *СМ*, *СЛ*, *К*; **одаман топ** вид гри у м'яча *СМ*; *пор.* **отаман**.

одаманлых отаманство, старшинство *О*, *К*.

одно весь час *ВН*, *СГС*; **одно кӧзйашлен** весь час у сльозах *ВН*; **о одно далаб этий хайтмаа эве** він увесь час намагається повернутися додому *СГС*.

одун дрова *Б*, *СГ*.

одур-будур те-се *Б*; **сатын алдых ун, эт, одур-будур** купили ми борошно, м'ясо, те-се *Б*.

ожа пан, муж, старійшина *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; чоловік *[Г]*; учитель *НМ*; **ожам** мій пане *СК*; **ожа Тифлиз** славетний Тифліс *Г*, *СЛ*; *пор.* **хожа**.

ожах вогнище, плита, піч; комин, димохід, димар; житло; **ожағын жылытмай** місця собі не нагріє, *букв.* не розігріє свого вогнища *П*; **йансын ожағын,**

йансын, тӱтӱнӱ чыхсын бажадан хай палає твоє вогнище, хай палає, хай його дим виходить через димар *СК*; **ожах тӱтэт-** стати самостійним господарем, змусити вогнище димитися *СБФ*, *К*; **ожах хойур-** розпалювати вогнище *СМ*, *К*.

ожахлан- завести сім'ю *Г*.

ожахлых димохід, димар, комин, димова труба *О*, *К*.

ожахсыз без вогнища *СК*; **бени отсуз-ожахсыз йахты** він спалив мене без вогню, без вогнища *[СК]*.

ожахчи пічник *СГ*.

оз річка *ВН*, *СМ*, *У*.

оз- (озай) випереджати, переганяти, переходити, переправлятися *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *СК*; **буларны озған ат йох** немає коней, щоб його перегнали *СБ*; **ахлым дэрйалар озай** мій розум долає океани *СК*; **оздух ао Донну** ми переправилися через той Дон *ВН*.

озана русалка *О*.

озгун котрий випереджає, намагається випередити *О*.

оздур- проводжати; **йолға оздур-** проводжати в дорогу *СБ*.

оздурт- дати проводити, випередити *ВН*, *О*, *К*.

озлу багатий на річки *О*.

озувлу заможний *Б*.

озуйлан [=**назыйлан**?]: **ҕелин ҥитэр озуйлан** наречена ступає маніжно *[М]*; *пор.* **наз**.

озул- бути випередженим, перегнаним, обігнаним *СЛ*.

озуш- бігати наввипередки, навперегони *О*.

оикона ікона *[М]*; *пор.* **акона**, **икона**.

ой I думка *СЛ*.

ой II (<**олуй**) *теп.-майб. час дієсл.* **ол-** буває *Г*, *СК*; **чирт′ин ший эр заманда эр йердэ ой** погане зустрічається скрізь і завжди *Г*; **мен көрсем дэ, көрмедим ой** хоча я й бачив, але буде все так, ніби й не бачив *Г*.

ой III *вигук* ой *СМ*, *У*, *СК*; **ой-ой** ой-йой *М*.

ой- (ойай) довбати, видовбувати, робити виїмку; *пор.* **уйдур-** II.

-ой *посил. енкл.* же, -таки *СЛ*; **верий ашамаа бабаа-ой** передає, звичайно, батькові їсти *СЛ*.

ойан той бік, туди *СЛ*; **варий тайкаа йахын — тайка даа ойана т′итий** підходить до лошати — лоша відступає ще далі *СЛ*; **ойана-бийана** *Г*, *СЛ*, **ойанна-бийанна** *НМ*, *К*, **ойанны-бийанна** *НМ* туди-сюди; **не ойана-быйана чекип дуруйсу?** чого ти викручуєшся, викаблучуєшся? *Г*; **ойаннан** тим краєм *К*.

ойан- прокидатися *У*, *М*.

ойах той край *СМ*; **ойахка-бйахка** туди-сюди *СМ*.

ой-вой *вигук розпачу* ой-йой *СЛ*.

ойғанлых прогнуте місце *ВН*.

ойдур- *спон. О*, *К*; *пор.* **уйдур-** II.

ойдурул- бути видовбаним, видовбуватися *О*, *К*.

ойле такий, так *СЛ*; *пор.* **ӧйле**, **ӧле** II, **эвле ол-**, **эле**, **элем**, **эль ол-**.

ойля- думати *СЛ*.

ойма видовбаний *О*, *К*.

оймах (-ғы) наперсток; **оймаға сағ** дої в наперсток — хоча й мало, але своє *СЛ*; *пор.* **уймах** II.

ойна- (ойнай, ойняй) грати, танцювати, гуляти з ким, займатися сексом, гарцювати — про коня; **ойнап ал-** вигравати *ВН*; **ойнап бер-** програвати *ВН*; **ханатлары ойнай** крила крутяться *СБ*; **тахталар ойнамасын** щоб дошки не вигравали *Б*; **топ ойна-** грати в м'яча *О*; **вызыр-вызыр ойнай хызым** моя донька танцює, як дзиґа *СБФ*; **бир ай**

хара боран ойнады чӧльче з місяць у полі бушував курний ураган *НКД*; *пор.* **ойня-**.

ойнажы танцювальник, гравець *СБ*, *О*, *К*.

ойнал- гратися; **ашых ойун алай ойналыр эди** в бабки грали так *СМ*.

ойнамах танці, забава, розвага.

ойнат- дати погратися, погуляти, чукикати, підбадьорювати, спонукати гарцювати *Б*, *У*, *К*, залицятися, загравати *СБ*; **айу да ойнамаа стэмей, ама ойнатыйляр ону** і ведмідь не хоче танцювати, але його змушують *СМ*; **он пармағы сне он тарелка ойнатып т′етрий** несе десять тарілок на десяти пальцях, граючи ними *Г*; **хаш ойнат-** поводити бровами *У*.

ойнаттыр- змушувати, танцювати, грати, гарячити коня *О*, *К*.

ойнах грайливий, пустотливий, гарячий, жвавий, розпусний, повійний *О*, *У*, *К*; **атым ойнах** кінь у мене гарячий, любить гарцювати *У*; **ойнах киши** волоцюга, гульвіса, гультяй *НБЄ*.

ойнахла- пританцьовувати, пустувати, балувати, підскакувати, соватися, вигравати, гарцювати *СБФ*, *О*, *К*.

ойнахлых рухливість, жвавість, грайливість *О*, *К*.

ойнаш коханець, коханка.

ойнаш- розважатися разом, грати разом, один з одним, займатися сексом *О*, *К*.

ойня- грати, вигравати, гарцювати *Г-СК*; **сохах бойу д′егендэ ойняп д′елий ат** ідучи вулицею, кінь гарцює *СГ*; *пор.* **ойна-**.

ойняй *див.* **ойна-**, **ойня-**.

ойнят- змушувати грати, танцювати, підкидати дитину на руках, чукикати *СЛ*; **ойнятып т′ель-/т′ит-** гарцювати (конем) *СЛ*.

ойу виїмка, виріз *О*.

ойул- прогинатися, провалюватися, проламуватися, видовбуватися, бути видовбаним *ВН*, *О*, *У*, *Г*, *К*; **эвим ойулду** моя хата провалилася *[ВН]*; *пор.* **ыйыл-**.

ойулма западина *О*, *К*.

ойулух заглиблення, видовбане місце *К*; низовина, западина, улоговина, видолинок *О*.

ойулухлу із заглибленням *О*, *К*.

ойум виїмка, видовбане місце, заглиблення, западина, ямка *О*.

ойун гра, танець, танок, танці, забава, розвага; **ойнумуз** наша гра *ВН*; **ойун авасы** танцювальна мелодія *СК*; **ойун т′ааты** гральні карти *Г*, *К*; **аллағын ойунлары пек чохтур** божий промисел не знає меж *[СЛ]*; **ойун масхара(сы)** / **ойун масхаражы** бешкетник, порушник у грі, шулер *К*.

ойунжу танцівник, танцівниця, гравець *СМ*, *К*, *СГС*, *СК*.

ойух 1. виїмка, вибоїна, ковдобаня, западина, ополонка, дупло. 2. вищик — вид мітки; *див.* **шан**.

ойухлат- видовбувати, робити порожнім, дуплистим *О*, *К*.

ойухлух видовбане місце, ополонка *О*, *К*.

ойуш- домовлятися, обмірковувати разом *Г*.

ок *вигук* **ох** *[СБ]*; *див.* **ох**.

ока око, літр *[М]*; *пор.* **оха**.

октовриос *[М]*, **октовриос** *[Г]*, **октябрь** *К* жовтень.

оку- читати *[М]*; *пор.* **оху-**.

окумуш освічений *[М]*.

окут- навчати *[М]*.

ол той *[Г*, *СГ*, *М]*; **ол заманда** тоді *[М*, *Кб.]*; **ол халеминен чекильмиштир хашлери** тим пером проведено її брови *[СГ]*; *пор.* **о**, **у**.

ол- (**олур**, **олуй**; **олий** *[СБ]*) 1. бути, стати, ставати *[ВН-СМ]*, *Б-СК*; **ичтэ дэ олмады** ніколи не було *[ВН]*; **доғмуш му олий?** чи буде рідним? *[СБ]*; **олду папу** став дідом *[СБ]*; **кичик олғанда биз** коли ми були малими *[П]*. 2. вистачати; **олду** досить *Г*; **олсун** нехай, гаразд *СЛ*; **олуй** *Б*, *К*, *СГС*, **олур** *К* досить, вистачить; **олуй энди, олуй-олуй** досить уже, годі-годі *СГ*, *СК*. 3. могти; **олмайаҗах җирен тай** гнідий кінь не спроможеться *[СБ]*; **сен олмас айдамаға** не зможеш поганяти *Б*; **олмай т′елин чыхмаға** не може вийти заміж *У*; **олмай хырсламаға** красти не можна *У*; **ону олмай** того він не може *У*; **олур** може бути *СБФ*; **мен ашамаа олурум му?** чи можу я їсти? *Г*; **олмай биший — йенамай аҗдэри** не виходить нічого — не може перемогти дракона *Г*; **хычырмаа да оламадым** я не зміг навіть крикнути *К*; **мен энди оламайым** я вже не можу, нездатна *М*; *пор.* **бо-**, **бол-**, **о-**.

ола: **бир кӱн ола** колись-таки *ВН*; **бир кӱн ола барйам т′елир** якогось дня настане-таки свято *Г*; **саба ола хайыр ола** буде ранок, знайдеться й добрий вихід *ЧЗ*.

оламе богослов *[Г]*; *пор.* **уламе**.

олан 1. син, хлопець, юнак, парубок; **олан йерне ал-** усиновляти *К*. 2. звертання до молодшого, до ровесника; **олан-олан** гей чоловіче *Г*; **олан-эй** гей ти *ВН*, *СБ*, *О*, *К*; **оланнар** люди *СМ*; *пор.* **оғлан**, **улан**.

оланҗығаз, **оланҗығас** хлопчина, хлопчик *Г*.

оланлы який має сина *К*.

оланчых хлопчик *ВН*, *К*.

олар *мн. займ.* о вони; **оларнын** *П* / **оларын** *Б*, *У*, *М*, *СК род. в.* їх; **олара** *Г-СК* / **оларға** *ВН-У дав. в.* їм; **оларны** *ВН* / **олары** *Б*, *Г-СК зн. в.* їх; **оларда** *місц. в.* у них *К*; **олардан** *вих. в.* від них *К*; **оларлен барабар** разом із ними *У*; **оларын да мен саа йырламаға алым бар** ті з них я також можу тобі заспівати *У*; *пор.* **алар**, **онлар**, **оннар**, **улар**.

олардат′и їхній, який знаходиться у них *К*.

оларча по-їхньому *СК*.

оларчасна по-їхньому *СМ*.

олаф *бот.* овес *СМ*; *пор.* **җилап**, **җолап**, **җулап**, **җылап**, **йылаф**.

олған весь, усі *Г*; **олған тэпе** увесь дах *Г*; **олған хыйары да онун башна урун** й усі ці огірки розбий йому об голову *Г*; **олған Тифлис йансын — тэк Ашых Ғариб халсын** нехай згорить увесь Тифліс — тільки залишиться Аших Гаріб *Г*.

олдух вигляд *СГ*; **олдуғу — йапулу, хывырчыхлы** вигляд у них — обліплені, закуйовджені *СГ*.

олҗа: **олҗа д′ӱлӱ** квітка щастя *ВН*.

Олимпия *ж*.

олмаз неможливий, неспроможний, нездатний; ледачий *О*; **олмаз адам** недоладна людина *У*.

олмазлан- лінуватися *О*.

олмазлат- дати змогу лінуватися, панькати *О*.

олмалы напевно, певно, можливо, ймовірно, мабуть *СМ*, *К*; значить *НМ*, *К*; **алайдыр, олмалы** очевидно, це так *СМ*.

олта вудка, рибальський гачок *К*; **олта сырых** вудлище *К*; **олта тӱзен** волосінь вудки *К*.

олуҗа усе, скільки є *СЛ*; **олуҗа малымы оҗайа вердим** я віддав панові все майно, що мав *СЛ*.

олун- відбуватися, ставатися, з'являтися, виникати, складатися *Г*, *М*, *СК*, *[Кб.]*; **объяв олунду** бу-

ло оголошено *ВН*; **беспокоить олунма** не турбуйся *Г*; **масхара олунду** він осоромився, зганьбив себе *К*; **оперировать олундум** мене оперували *СК*; **ставрос олун-** бути розіпнутим на хресті *[Кб.]*.

олунум те, що сталося *[Г]*.

олух: **ай доғар олух-олух** місяць сходить, розливаючи сяйво потоками *[СК]*; *пор.* **улух**.

Ольмезов *прізв.*; *див.* **ölмез**.

омра- обвалюватися, звалюватися, падати *СГ*, *СК*; **эдʹернен дэ стӱ тэким омраан олмуш** сідло й збруя з нього зсунулися *СК*.

омрат- обвалювати, звалювати, руйнувати *СБ*, *СК*; **немселер дӧгӱш вахтына омратыр эдлер кӱйлӱклерни** під час війни німці руйнували села *НБЄ*.

омуз плече, плечі *СБ*, *СМ-У*, *[Г]*, *К*, *СК*; **омузуна ал-** брати на плечі *[Г]*.

омузла- брати на плечі *О*, *К*.

омузлат- подавати на плечі *О*, *К*.

омузлу плечистий *СБ*, *О*, *БТ*, *К*; **тʹең/тʹен омузлу** широкоплечий *СБ/К*; **тар омузлу** вузькоплечий *К*.

омузчомача ключиця *СБ*.

омурға хребет, центральна балка даху, до якої вгорі приєднуються крокви, розвір — деталь воза *СМ*, *Г*.

онӂазна по його *К*.

он I правий *НМ*; правий, лицевий *Б*; **он йан** правий бік, на лице, з лиця *Б*, *К*; *пор.* **оң** II.

он II десять; **он алты йыл** шістнадцять років *П*; **сантʹим, бен дэ йар сардым — он беш олду** ніби й я обнімав красуню — було тоді п'ятнадцять *У*; **он бир** одинадцять *[Кб.]*; **он дӧрт йашна бала, он бешне** дитина років чотирнадцяти, п'ятнадцяти *У*; **он тохуз** дев'ятнадцять *СБ*; **он экишер йашна** їм по дванадцять років *Б*; **он эт'и** дванадцять *СБ*; **он эт'и ӂан** дванадцять душ *П*.

он III *род. в. займ.* о його *СМ*, *Г*; **он йанна** біля нього *Г*; **он йизи** його слід *Г*; **он ӱчӱ** *П*, **он чӱн** *СМ* для нього; тому.

он- (**онай**) досягати успіхів, благоденствувати, процвітати, перемагати, наживати *П*, *СМ*, *Г-СГ*, *СК*; *пор.* **оң-**.

она *дав. в. займ.* о йому *СБ-СК*.

онар по десять.

онарла- рахувати, брати, ділити по десять *О*, *К*.

онарлых десятка, вартістю в десять (копійок, карбованців, гривень тощо) *СК*; **меним алтыным вар, бешерлик, онарлых** у мене є золото, п'ятірки, десятки *СК*.

онарт- допомагати, давати успішно жити *К*.

онда 1. *місц. в. займ.* о у нього *Г-СК*, *[Кб.]*. 2. там, туди *Г-СК*, *[Кб.]*; **бир дэ тӱшӱрамазлар ондастнен ону** ніхто його звідти на зсадить *Б*; **онда чиндэн** звідти *Б*.

ондан 1. *вих. в. займ.* о від нього, після нього, після того *СМ-СК*; **болаӂах мы ондан папаз, болмайӂах мы?** чи вийде з нього піп, чи не вийде? *СМ*; **ондан сора** після нього, після того *М*. 2. звідти *Г-СК*.

ондатʹи тамтешній *К*, *СК*.

ондаче у ньому, в нього, там, всередині, всередину, туди *СЛ*.

ондур- дати успішно жити, процвітати, наживати *К*.

онлар *мн. займ.* о вони *[Г, М]*; **онларын** *род. в.* їх *[Г, М]*; **онлара** *дав. в.* їм *[Кб.]*; **онлары** *зн. в.* їх *[Кб.]*; *пор.* **алар**, **олар**, **оннар**, **улар**.

онлу везучий *СМ*.

онлух десяток, десятка *О*; **онлух кӱмӱш** вартістю в десять карбованців, гривень, десятка *К*.
онмалых везіння *К*.
оннан з ним *СК*.
оннар вони *[М]*; *пор*. **алар**, **олар**, **онлар**, **улар**.
оннен з ним *Б*.
онну десятка *Г*.
онос горе, нещастя, лихо *[СК]*; **бу онос да д′ечинмек бизе гӱч олур, эй, хардашлар, онос бизе дӱш олур** пережити цю біду нам буде нелегко, гей, браття, нещастя доведе нас до безтями *[СК]*.
онсуз I невезучий *СМ*.
онсуз II без нього *СМ*.
ону *знах. в. займ.* **о** його *ВН*, *ПСК*; **ону-буну** те-се *СГ*.
онун *род. в. займ.* **о** його *ВН*, *ПСК*; **онун бле сачувлары битэр эт′ен** цим їхня сівба закінчувалася *П*; **онун чӱ** тому *П*.
онунӂу десятий *НБЄ*, *К*, *СК*.
онунчасна по його, по її *СМ*.
онуӈ *род. в. займ.* **о** його *П*; **онуӈ т′ибик** як він *П*.
онусу усі десять з них *Б*, *У*; *див*. **он** II.
онут- забувати *[Г]*; *див*. **унут-**.
ончине по його, по-своєму, на його, свій розсуд *К*.
ончӱ тому *П*, *НКД*, *БК*; **кӧзӱӈ ончӱ алай олду** тому з твоїм оком таке сталося *У*.
ончӱн тому *СГС*.
оӈ I багатий, урожайний, вдалий *О*.
оӈ II 1. правий (бік); **оӈ йан** правий бік, лице *ВН*, *СМ*; **оӈ йанына отурду** сів праворуч нього *[Кб.]*; **оӈ кӧзчӱгӱ** його праве очко *ВН*; **оӈ кӧпчек** праве колесо *СМ*; **оӈ хол** права рука *СБ*. 2. правий, правдивий, правда *ВН*, *СБ*, *СМ*, *[Кб.]*; **оӈдан оӈ сӧйлен-** розказуватися правдиво *[Кб.]*. 3. випуклий бік бабки *ВН* (*пор*. **тэрс йан**). 4. зручний *СБЧ*, *О*; **бу бир дэне оӈ хол тарзы ший** це дуже зручна річ (як права рука) *СБЧ*; *пор*. **он** I.
оӈ- (**оӈай**) жити, успішно у статках, розживатися, процвітати *ВН-У*, вдаватися; уродитися *О*; **бири ӧльмеген, бири оӈмай** поки один не помре, другий не наживеться *СБФ*; **хайда хонай, анда оӈай** де сяде, там і наживається, процвітає *СБЧ*; *пор*. **он-**.
оӈа *дав. в. займ.* **о** йому *ВН-Б*, *[М*, *Кб.]*; *див*. **о**.
оӈар- налагоджувати, догоджати *О*.
оӈармах везіння, успіх *О*.
оӈарт- робити успішним, змушувати догоджати *СБФ*, *О*.
оӈғанлых процвітання *СБ*; **хардаш хардашыӈ ны ӧльгенин истэген, ны оӈғанлыӷын истэген** брат не бажає братові ні померти, ні успішно жити *СБА*.
оӈдур- дати нажитися, сприяти *СМ*; сприяти врожаєві *О*.
оӈлан- приходити до ладу, налагоджуватися *О*.
оӈлат- налагоджувати *О*.
оӈлаш- робити зручним один для одного *О*.
оӈлу 1. зручний, сприятливий *СБ*; **оӈлу отрах** зручний стілець *СБФ*. 2. здібний, везучий, вдалий, вдатний *ВН*, *СБ*.
оӈлух зручність, здійсненність, великий урожай, достаток, добро, добробут, щастя *О*.
оӈмағыр невезучий *СБ*; **оӈмағырныӈ/чыӷымсызныӈ малы йельйавун биле т′етий** статки невезучого зникають за дощем і вітром *СБЧ*.
оӈмаз 1. недолугий *П*. 2. лінощі *БТ*.
оӈмазлан- ледарювати, лінуватися *БТ*.

оңмазлы ледачий *БТ*.
оңмалых везіння *СБ*; догоджання *СБ*.
оңмах 1. везіння *О*. 2. врожай *О*.
оңсуз 1. невезучий, невдалий, нездоровий *ВН*, *СБ*, *О*; **оңсуз бала** негожа, нездорова дитина *ВН*; **оңсуз йисан оңлы болмаз, алчах йисан öксек болмаз, чöкўр таш тґибик** невдаха не стане везучим, низька людина не стане порядною, як необтесаний камінь *СБА*. 2. незручний. 3. неврожайний *О*.
оон *род. в. займ.* о його *ВН*, *П-Г*, *СГ-СК*; **оон чў дэ дийлер алай** ось чому так кажуть *СМ* **оон, арабын айахларынен эльлери байляй** він зв'язує йому, арапові, руки й ноги *СЛ*.
оонсуз без цього *СЛ*.
оончасна дўгўль не по його *СМ*.
о-о-о *вигук* о-о-о *СГ*.
о-о-ох *вигук* о-о-о *К*; **о-о-ох — дий, — меэм вар** "о-о-о",— каже,— у мене є *К*.
оор (<**олур**) буде *СЛ*; **оор эди** він був *СЛ*.
оп *вигук* гоп; ой *СЛ*; **оп — этий, халхай** каже "гоп" і встає *СЛ*.
опала- стрибати, підстрибувати *О*.
опалат- чукикати *О*.
опла- умовляти, улещати, обдурювати, підмовляти *СМ*.
оп-оп *вигук* ох-ох; ого-го; гоп-гоп *О*, *Г*, *СГС*.
оппа оце так *Г*, *СЛ*.
оппала- підстрибувати *К*.
оппалат- чукикати, підкидати *К*.
опрах білизна *НБЄ*; **опрах сабун** пральне мило *НБЄ*; **хатын асты опрах** жінка розвісила білизну *НБЄ*.
опси зовсім *СБФ*; *пор.* **овси**.
ор рів, канава, канал *О*.
Ор *місто* **Ор** *[СК]*.
ор- I (**орай**) жати; **орах ор-** жати, жнивувати.
ор- II (=**ур-**) бити *[Г]*.
ора I те місце *[У]*, *Г-СК*; **ораа** *СГ*, *СК*, **орайа** *Г*, *СГ* туди; **орайы** *зн. в.* те місце *[Г]*; **оралара** *К*, **ораларда** *М* в тих місцях; **орада** там *Г-СК*; **не орада булдум сора-сора** де я знайшов, розпитуючи *[У]*; **тэк бурада штий, аман орада варый, айтый** тільки-но почує тут, відразу йде туди, розказує *Г*; **орадан** звідти, через те місце *Г-К*; **бир даа учай орадан бир хара харға** згодом пролітає там чорний ворон *К*; **орасы** те місце, там *Г*; **не орайа** куди *М*; *пор.* **нера, нере**.
ора II *див.* **кали**.
орағач рогач *СМ*.
ораҗых (-**ға**) саме оте місце *СЛ*, *К*; **ораҗыхта** отутечки, в тому самісінькому місці *СЛ*.
Ораман *прізв.*
орах серп; жнива; **орах ай** місяць жнив *О*; **орах ор-** жати серпом, жнивувати; **орахны орайляр чалғы биле** косять збіжжя косами *П*; **орах, арман олар этэр эдлер эстґи заманы хол бле** у старі часи вони жали, молотили вручну *П*.
орахлых місце для жнив; жнива, пора жнив; матеріал на серп.
орахчы жнивар, жниця *О*, *К*; майстер виготовляти серпи *К*.
орача по-тамтешньому *СК*.
орачыхта отамечки *СК*.
орғачы самиця *НБЄ*, *СМ*, *Г*, *НКД*, *СГС*; *пор.* **ырғачы**.
орғун *див.* **урғун**.
ордур- змушувати жати *О*.
орла-: торатымы орламаңыз/борламаңыз не біліть крейдою мого сірого коня *СЛ*; *див.* **борла-**.
Орлу чай річка Орлу *[СК]*.
орлух насіння, зерно *П*, *Б*, *К*; *пор.* **урлух**.
орман ліс *[Г]*.
орманлых лісиста місцевість *[Г]*.

ороз щастя, удача *[Г]*; **иштэ бизе бўйўк ороз** це для нас велике щастя *[Г]*; *пор.* **уроз**.

оросполу розбещений *К*; **не оросполу шу сычан** до чого розбещена ця миша *К*.

ороспу повія, курва *[Г]*; *пор.* **роспулух**.

ороспулу розбещений *СМ*.

ороспулух (**-ғу**) становище повії, курви, розпуста *[Г]*.

оростоп пройдоха, пройдисвіт *СБ*; **оростоп т'есий** ух ти, ну й проноза *СБЧ*.

орта 1. середина, центр; **варий бир чёлўн орта** іде вглиб степу *СЛ*; **ортаа о кичиҗикни хойғаннар** посадили всередину того малого *Б*; **ортаға** посередині *ВН*, *О*; **ортада** всередині *СЛ*; **ортада ӧзен дэрен** *СГС* / **ӧзен ортасы пек дэрен** *НКД* на середині річки дуже глибоко; **ортасын бӧльдўрдўм** середину його я сказав розділити *СЛ*; **ортасына бўйўк базар** у його центрі великий ринок *П*; **тўштў убаан ортасна** потрапив на середину гори *Г*. 2. середній, центральний; **орта бойлў** середнього зросту *НМ*; **орта бойу** середній зріст, середнього зросту *Г*; **орта бир йерне** насередину *ВН*; **орта пармах** середній палець *НМ*, *К*; **орта сохах** центральна вулиця *Б*, *К*; **орта харер** посередньо, так собі *У*, *К*. 3. *сл. ім.* середня частина, середина; **ӧкмекни т'ес ортадан** розріж хліб посередині, навпіл *П*; **бу җаду харысы да ортадан чыхай, йыртай брахый о чичеклери, санчай да тит'ей** ця відьма вилазить посередині, розриває, шпигає й коле ті квітки *СЛ*; **ортас(ы)на** всередині, посередині, в центрі, всередину *П*, *О*, *К*; **кӧмийлер аны аларның орталарна/ортасна** ховають її поміж ними *СБ*; **орталарна хавға болур эт'ен** між ними бували сварки *СМ*; **о йол ортасна дуруй** він стоїть серед дороги *СК*; **орталарында турду** став серед них *[Кб.]*; **ортасындан** ізсередини *О*, *К*; ◇ **ортайа ал-** оточувати *М*.

ортағы середній, центральний, внутрішній *СБ*, *О*; **мен аны тандым: ортағысы торатлы** я впізнала його: середній на гнідому коні *СБФ*.

ортадат'и середній *П*, *СМ*, *СЛ-СГ*, *СК*.

ортала- рухатися до середини, до центру *О*, *К*; **орталап бӧлўш-** ділитися порівну *К*; **орталап отруй** стоїть посередині *К*.

орталан- розділятися посередині *СМ*; **зилифим орталанды** мої кучері розділилися посередині — на пробір *СМ*.

орталых середина, внутрішність, нутро; проміжок; довкілля, усе навколо; **орталых тэмиз хырдыш** навкруги голий степ *Б*; **орталых хан** навкруги кров *СЛ*; **толду орталығы ахча** всередині стало повно грошей *Г*.

ортанҗи *Б*, *СЛ*, **ортанҗы** *СБ*, *П*, *Б*, *Г-СГ* середній, внутрішній, центральний, середульший; **ортанҗы аға** середній брат — із числа старших *Г*.

ортах (**-ғы**) спільник, товариш, колега, компаньйон; **ортах эт-** залучити до участі *О*, *К*.

ортахлан- стати спільником, товаришем, компаньйоном *О*, *К*.

ортахлаш- потоваришувати, стати спільниками *СБ*, *О*, *К*.

ортахлы який має спільників, товаришів *СБ*, *К*.

ортахлых (**-ғы**) спілка, товариство, супряга, співпраця, товариські стосунки; **ортахлых йаса-** робити гуртом *Б*; **ортахлых**

мал спільна, супряжна худоба *П*; **ортахлых софра** спільний стіл *НМ*, *К*; **ортахлых бох/бохну көпек йемеген** спільне гімно й собака не їсть *СГ/Б*; **ортахлыға хошул-** приєднуватися, приставати до спілки, супряги *Г*; **өгүз ölьди — ортахлых айырылды** віл помер — супряга розпалася *СБА*.

оруж піст; **оруж бағар эдлер** дотримувалися посту *ВН*; *пор.* **оруч**.

орун (**орну**) 1. місце, місцевість *СБ*, *П*, *У*; **орну халый йердэ, эттґен йерине** його слід лишається на землі, на місці де він щось робив *П*; **аның орунуна** на його місце *СБФ*; **тапмаз орнуна** не знайдеш на своєму місці *СБ*. 2. дірка, отвір, нора *О*, *К*.

орунлу який має місце, доречний *О*.

орунну 1. який має місце, доречний *К*. 2. з норою, норами *К*.

орунсуз без місця *О*, *К*.

оруч піст; **оруч ач-** розговлятися *СБФ*, *К*; **оруч бах-/тут-** дотримуватися посту *ВН/СБ*, *Б*, *Г*, *К*, *М*; **оруч йағы** олія *Г*; **бүйүк оруч** великий піст *К*, *СГ*; **хырх оруч** сорокаденний піст *Г*; *пор.* **оруж**.

оручлу який дотримується посту *О*, *К*.

оручсуз який не дотримується посту *О*, *К*.

орфро *[М]*, **орθрос** *[Г]* заутреня.

оса *ум. форма допом. дієсл.* **о-** якщо є; хоч, хоча (при запереченні) *ВН*, *СБ*, *Г-М*; **хайл оса** якщо він згоден *СБ*; **харт оса, йаш та оса, эп тэ бир селам бермей** хоч старий, хоч молодий, все одно не вітаються *Б*; **йатыйым, өле оса** ляжу, коли так *Г*; **тґерек оса** якщо треба *Г*; **өле оса, бахарым** якщо так, доглядатиму *СЛ*; **оса, осун** коли так, то й так *СГ*; **сувух оса** якщо холодно *СЛ*; **а лафетмеэ адам оса** а якби була людина, щоб розмовляти *М*.

осал 1. ледачий, нероба, недбалий, недбайло, ледащо, малодух *СБ-Б*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*; **осал күчүк** ледачий пес *СБ*; **осал-дэмбель таш ашай, җампаз-ишт′ир аш ашай** недбалий і ледачий їсть каміння, а спритний і працьовитий їсть юшку *СБЧ*. 2. тьмяний *К*; *пор.* **усал**.

осалла- зробити слабким, малодухим, легкодухим, позбавити волі *О*.

осаллан- ледарювати, зледачіти, зледащитися *СБ*.

осаллат- дозволити байдикувати, ледарювати *СБ*, *О*.

осаллых лінощі, ледацтво *СБ*, *О*.

осиос святий *[К]*.

осиотадос священий *[М]*.

осман турок *О*.

осрах пердун, нікчема *О*, *К*.

осун *наказ. форма 3 ос. допом. дієсл.* **о-** хай буде *СМ*; гаразд *К*; **айдан, вереэк Ашых Ғарибе, сағ осун, вар осун. чаре вар ым — хызы ғайып этмеэ?** гаразд, віддамо Ашихові Гарібові, нехай собі живе, чи ж можна губити власну дочку? *Г*.

осур- (**осруй**, **осуруй**) випускати гази, бздіти, пердіти *СБ*, *О*, *Г*, *К*; **кишиниң көтү билен осуруй** бздить чужим задом *СБА*.

осурмах *К*, **осурух** *О* гази.

осыл ость *О*.

от I трава, бур'ян; **от чал-** косити траву *СМ*.

от II 1. вогонь. 2. переживання, гризота, горе; **түштү ичиме бир от — аштан, йухудан ферик болдум** запав мені в душу біль — я втратив сон і апетит *СБЧ*; **от хала-** розпалювати вогонь *У*; **отлара йансын** хай горить вогнем

СБ, *СК*; **хызмет тутса — от-йалын** візьметься за діло — вогонь і полум'я, робота у нього в руках горить *СБЧ*.

ота- 1. сапати, просапувати *СБУ*, *К*, *СК*. 2. заростати бур'яном *К*; *пор.* **отай-**.

отав сапання *О*.

отаґ аға отаман чабанів *СБ*.

отав колиба, стійбище чабанів *СБ*, *СЛ*.

отава отава, трава, що виросла після покосу *Г*.

отай- заростати бур'яном *К*; *пор.* **ота-** 2.

отал- бути просапаним *СБ*, *О*, *К*.

оталы просапаний *СБ*.

отаман старший чабан *У*, *СК*; *пор.* **одаман**.

отамах просапування *К*.

отан- бути просапуваним *К*.

Отар ӧзен *річка* Дубова балка *Г*.

отла- 1. пастися *СБ*, *СМ*, *Г*, *СК*; **бахчинин отун отлай** (лошаки) пасуться на траві в саду *ВН*. 2. накидати трави, насмітити травою *К*.

отлав пасовище *О*.

отлан- зарости травою *СМ*.

отлат- пасти *О*, *СК*.

отлу I трав'янистий *СБ*, *О*, *К*.

отлу II вогняний *СБ*, *О*.

отлух I місце, укрите травою *О*, *К*; годівниця, ясла *СБ*, *О*.

отлух II кресало *О*.

отражых сидіннячко, ослінчик *К*.

отрах сидіння, лава, ослін, табуретка, рибальська сижа на воді *СБ*, *П*, *О*, *К*.

отрачых ослін, ослінчик *П*.

отруй *СМ*, **отрӱй** *СГ див.* **отур-**.

отсуз без вогню *СК*; **бени отсуз ожахсыз йахты да т'итти** вона мене спалила без вогню й без вогнища і пішла геть *СК*.

отуз тридцять; **отуз йеди сенедэ** тридцять сьомого року *У*; **бир отуз** близько тридцяти *СБА*.

отузар по тридцять *О*, *К*.

отузла- рахувати по тридцять *О*.

отузлух тридцятка *О*, *К*.

отузунжу тридцятий *СБ*, *О*, *К*.

отур- (**отруй**; **отӱрий** *ВН*, **отуруй** *СМ*, **отрӱй** *СГ*) 1. сидіти, сідати; мешкати, жити; стояти; **мен отурим шейерге** я мешкаю в місті *СБФ*; **отурґаны турсун, хачханын тут** що стоїть, нехай стоїть, лови те, що втікає *СМ*; **отӱриймиз** сидимо *ВН*; **отирлер атларна** сідають на коней *ВН*; **отруй ишсиз** сидить без роботи *П*; **отруп халх-** підскакувати на місці, присідати *СЛ*; **айах сне/ ӱстне отур-** стояти на ногах *Б*, *К*, *СГ*/*НБЄ*; **кӧпеклер отруй айах сне** собаки стоять на прямих ногах *СЛ*; **отруй хапусна, йалварый** стоїть у дверях, благає *К*; **отруп халх-** підскакувати *Г*, *СЛ*; **отурґан йер** місце проживання *ВН*; **отурґан ӱйлери чине жыйайляр зарени** збирають збіжжя до хат, у яких живуть *П*; **отруйляр бек мабет** живуть дуже злагідно *П*; **отруй беш-он кӱн** мешкає п'ять-десять днів *СМ*; **отрум** мешкаю *Б*; **харавлу отур-** стояти на варті, сторожувати *СГ*; **харавул отрий** вартує, сторожує *СБ*. 2. *допом. дієсл., передає відтінок тривалості*; **йылан хойунну алып отурґанда бу илиший** коли змія тягла вівцю, він учепився *СБ*; **йылан авузундан чыхып отруй** змія вилазить у неї з рота *У*; **аґлай отруй** плаче *Г*; **т'итип отруй** іде звідси *СГ*.

отурах сидіння, лава, ослін, рибальська сижа на воді *О*.

отурах эт- вселятися, оселятися, влаштовувати притулок *[Г]*; **отурах эт ґалибимизе** вселися в наші серця *[Г]*.

отурґуз- садити *СБ*, *ВН*, *П-У*, *К*.

отурґуч ослін, лава *НМ*, *Б*, стілець, сидіння, крісло *О*.
отурд- (<**отурт-**) садити *[Г]*; *див*. **отурт-**.
отурмах сидіння *О*, *К*.
отурт- садити, саджати.
отуруш поза під час сидіння, посадка *СБ*, *О*, *К*.
отуруш- усістися, влаштуватися, розсістися *О*, *К*.
отурхуз- садити *ВН*.
оун *род. в. займ*. **о** його *СК*.
оф *вигук відчаю* ох *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **оф-оф-оф** ох-ох-ох *Г*, *СЛ*.
офла- охати, зітхати *О*.
оффикиа посада чиновника *[М]*.
ох I стріла; куля; **сеси делий ох д'ибик** голос (гадюки) долітає стрілою *ВН*; **д'ечти белимдэн ох-йайлар** мене в поперек поранено стрілою *СК*.
ох II *вигук* ох *СЛ*, *К*; **ох, сычан, вах, сычан** ох, мишо, ой, мишо *К*; *пор*. **ок**.
-ох енклітика; **кўч-ох** сильний же він *ВН*; **не чў о бармаз-ох?** а чому ж він не ходить? *СМ*.
оха 1. *міра ваги* а) *іст*. око (1,283 кг, або 400 дирхемів); б) кілограм; **бир оха эт** кілограм м'яса *К*. 2. *міра об'єму* а) *іст*. око, кварта, ківш (1,2-1,3 літра); б) літр; **он беш оха йағы вар** жиру з нього п'ятнадцять літрів *[СБ, Г]*; **йарым оха** півлітра *СМ*, *У*, *К*. 3. ківш, келих (обсягом в око); **алтын оха** золотий ківш, келих *Г*; *пор*. **ока**.
охий читає *ВН*; *див*. **оху-**.
охйан письменний, начитаний, освічений *К*.
охла- заряджати стрілу *О*.
охлов качалка (розкачувати тісто) *СБ*, *СМ-СГ*; вал ткацького верстата *Г*.
Охлов *прізв*.
охлу зі стрілою *О*.
охлух сагайдак *О*.
охмуш вчений; **бири охмуш, бири тохмуш** один вивчився і став ученим, другий розжирів від неробства // один вчився, другий трудився *СБЧ*; *див*. **охумуш**.
Охмуш *прізв*.
о-хо-хо *вигук розпачу У*; **о-хо-хо башлады йыламаға** вона почала ридати: ой-ой-йой *У*.
охсыз без стріли *О*.
охталан- *див*. **элефер**.
оху- читати; навчатися; молитися, читати молитву, служити в церкві, святити; колядувати; замовляти болячки; **охий** читає *ВН*; **охим** читаю *СБ*; **охуған сув** свячена вода *ВН*; *пор*. **оку-**.
охув читання *СБ*, *О*, *Б*.
охувҗу читач *Б*.
охуған письменний, освічений *О*.
охужу *СМ*, *К*, **охуҗы** *СБ* читач.
охул- читатися, бути читаним.
охумах читання; служба в церкві, молебень *Г*, *К*.
охумуш письменний, освічений, учений, книжник *О*, *У*, *М*.
охун- бути прочитаним *К*.
охут- дати читати, примусити читати, навчати, дати святити, посвятити (в церкві), замовити службу, молебень; просити відшептати; **эм охутсун, эм ахытсын ханейлен көзўнўн йашыны** хай і службу замовить, і проллє криваві сльози *[СК]*.
охушун- (**охушнуй**) блювати *Г*, *К*.
охшун- блювати *К*.
охшундур- викликати блювання *К*.
охый читає *СЛ*; *див*. **оху-**.
очхах кашель *СБ*.
очхахла- кашляти *СБ*.
ош приємний, добрий, милий *Б*, *СЛ*; **ош йўлўм** моя мила троянда *СБ*; **гönўлўнўз ош олур му?** чи ви задоволені? *СЛ*; **ичтим,**

олдум шарош — шинди бана не ош? я випив, напився п'яним — що приємного мені тепер? *СГ*; **ош т'ельдин — сағ ол** ласкаво прошу — спасибі (привітання гостеві й відповідь) *Г*; **ош т'ельдин** *Г-СК*, **ош д'ельдиниз** *СГ*, *СК*, **ош сефайа т'ельдин** *Г*, *СЛ* здрастуйте, ласкаво прошу; **ош кӱнӱн олсун** добрий день *СЛ*; **ош лаф** приємні слова *СБ*; **ош т'ириниз** заходьте, будь ласка *СЛ*; **ошна т'ет-** дивуватися *НМ*; **бен эйи-ош** у мене все добре *Г*.

оша- бути подібним, схожим *СБ*; **йитке ошай** схожий на собаку *СБ*; *пор.* **уша-**.

ош-кош добрий, доброзичливий, приязний *СБ*; *пор.* **канжа-пчах**, **ош-хош**.

ошла- заохочувати, підбадьорювати *СБ*, *СГ*; **мен жирени ошладым, ошладым да бошладым** я підбадьорив рудого і попустив *СГ*.

ошлух (**-ғу**) приємність *СЛ*; **өзӱ гӧнлӱн ошлуғунен олсун эписи дэ** хай усе буде з доброї власної волі *СЛ*; **ана чағырды сизи гӧнӱль ошлуғунен** мати від щирого серця вас запрошує *СЛ*.

ошт *вигук підганяти корів* гей *О*.

ошу оце, оцей *Б*, *СЛ*.

ошх: шу аванын ошхуна щоб розгодинилося *ВН*; *пор.* **ашых** II, **ышх**, **эшк**, **эшх**.

ошха (<**хошуға**) **йет-** брати участь у кінних перегонах *СБ*.

ош-хош добрий, доброзичливий, приязний *СБЧ*, *СМ*, *Б*; *пор.* **ошкош**.

ошча приємний, благополучний, приємно *Г*, *СЛ*, *СК*; **ошча вар(ыныз)** до побачення *Г*, *СЛ*; **ошча хал** прощавай *СЛ*, *СК*; **ошча халыныз** прощавайте *Г*, *СЛ*.

ошчалы кӧрӱн- приємно виглядати *К*.

ош-чошхун чал- гарно й завзято грати *СЛ*.

Ӧ

ӧбир інший *[Кб.]*.

ӧбӱр інший, другий, наступний; **ӧбӱрлер** інші *НБЄ*; **ӧбӱр ахшам** післязавтра ввечері *СК*; **ӧбӱр бет** інший бік *СГ*; **ӧбӱр бетне** на другому боці *СБ*; **ӧбӱр йан** інший бік *СМ*; **ӧбӱр йылна** наступного року *СМ*; **ӧбӱр сохахка той** на наступній вулиці весілля *П*; **ӧбӱр торнум** мій інший онук *ВН*; **ӧбӱрлери** інші з них *СБ*, *П*, *Б*; **диңлемейлер ӧбӱрлерин** не слухають інших *П*; **ӧбӱрӱ** *ВН*, *НБЄ*, *БТ*, *СЛ-СГС*, **ӧбӱрӱсӱ** *О* хтось другий з них, інший.

ӧбӱргӱн післязавтра *СЛ*, *СГ-СК*.

ӧбӱрйылт'и минулорічний *СГС*.

ӧбӱркӱн післязавтра *СБ*, *О*, *Г-СГС*; позавчора *СБФ*; **даа ӧбӱркӱн** післяпослязавтра *К*.

ӧбӱрскӱн позавчора *НБЄ*.

ӧбӱш поцілунок *СБ*, *О*; *пор.* **ӧпӱш**.

ӧбӱш- цілуватися *СБ*.

ӧвей нерідний *[М]*; **ӧвей ана** мачуха *[М]*; **ӧвей кыз** пасербиця *[М]*; *пор.* **ӧгей**, **ӧгий**.

ӧвейик горлиця *[Г]*; *пор.* **овайык**, **эвейик**.

ӧг 1. перед, передній *ВН-Б*, *Г*, *СЛ*, *М*; **ӧг көпчек** переднє колесо *Г*; **ӧглери, йеннери нағышлы** перед і рукава в неї вишивані *Б*; **ӧгӱ** передній з них *П*; **урбаан ӧгӱ ачых** у сукні великий виріз *К*; **хапумузун ӧгӱ оба да тэпе** простір у нас перед хатою — гори та пагорби *СК*; **хапунун ӧгӱ** *НМ*, *У*, **хапуун ӧгӱ** *К* двір, подвір'я. 2. *сл. ім.* перед, про-

стір або час попереду; **ög(y)ме** переді мною *К*; **беним ögүме олду** він був переді мною *М*; **ögүмүзе барйам д′елий** попереду на нас чекає свято *СГ*; **дögүштэн ögне** перед війною *СМ*, *СЛ*; **ög(ÿ)не** перед ним *СМ*, *К*; **ögне körей бир баха** бачить перед собою жабу *СМ*; **кözүм ögүне** перед моїми очима, на моїх очах *СМ*; **отруй маршынаан ögүне** стоїть перед машиною *Г*; **бабасыын ögүне варып турду** пішов і став перед батьком *[Г]*; **ардына ташлаан ög(ÿ)не чыхай** *К*, **арт(ы)на ташлаганы ög(ÿ)не чыхай** *СБ*, *СМ* покинуте позаду виникає попереду; **ögүне китэр ардна халыр** хто виривається уперед, лишається позаду *[М]*; **ög(ÿ)лерне** перед ними *Б*, *К*; **ögлер(и)не** у них спереду — перед порогом *У*; **бунларын ögүндэ** перед ними *[Кб.]*; ◇ **ögүн ал-** здобути першість у чому *Б*; **ögүне кör-** передбачати *СМ*; *пор.* **ök**.

ögей нерідний, прийманий, зведений, молочний *П*, *О*, *Б*, *К*, *СГ*; **ögей ана** мачуха *П*, *О*, *Б*, *К*; *пор.* **övей**, **ögий**.

ögелен- бути нерідним, цуратися *О*.

ögелет- робити нерідним, зробити сиротою, сиротити *О*.

ögелеш- сиротити один одного *О*.

ögелик становище нерідної дитини *О*.

ögий нерідний *СБ*, *СМ-СГ*; **ögий ана** *СБ*, *СМ-СГ*, **ögий ане** *Г* мачуха; **ögий баба** вітчим *НБЄ*, *К*; **ögий баба-нене** нерідні батьки *У*; **ögий бала** пасинок, пасербиця *Г*; **ögий нене** мачуха *Б*, *У*, *К*; **ögий оғул** пасинок *СК*; **ögий улан** пасинок *НБЄ*; **ögий хардаш** нерідний брат *К*; **ögий хыз** пасербиця *НБЄ*; *пор.* **övей**, **ögей**.

ögийлен- цуратися *К*.

ögийлет- поводитися, як з нерідним *К*.

ögийлеш- цуратися один одного, ніби нерідні *О*.

ögийлик становище нерідної дитини, нерідність *К*.

ögлÿк запаска, фартух *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*.

ögлÿклÿ із запаскою *О*, *К*.

ögлÿклÿк матеріал на запаску, фартух *О*, *К*.

ögне попереду, уперед, раніше *СБ-СК*; **ögне ölьмеэ чареси бар** може померти раніше *П*; *пор.* **ögүне**, *див.* **ög**.

ögрен- навчатися, пізнавати, довідуватися, вивчатися *НБЄ*, *О*, *БТ*; *пор.* **йÿрен-**, **öғрен-**.

ögренив навчання *НБЄ*.

ögрениль- бути вивченим *О*, *К*.

ögренмиш учений, який вивчився, письменний *СГС*.

ögрет- навчати, привчати; **о саа ögретий** він тебе навчить *М*; *пор.* **йÿрет-**.

ögретиль- бути навченим *НМ*, *О*, *К*; **ögретильмей** не піддається навчанню *НМ*.

ögүз віл, бик *СБ*, *К*; велика рогата худоба *СБФ*; **ögүз ölьди — ортахлых айырылды** віл помер — супряга розпалася *СБА*; **ögүзлер су ичкендэ таналар буз йалай** коли воли п'ють воду, телята лижуть лід *СБЧ*.

ögүзбаш(ы) налигач для вола.

ögүзкöт *бот.* ліцій, люція, повій, дереза *Б*; шипшина *О*, *К*.

ögүмдэт′и який знаходиться попереду мене *СБ*.

ögүндэт′и передній, попередній *У*, *СГ*, *СК*; **ögүндэт′и көпчегин йизине арт көпчек басайдыр** слідом переднього колеса йде заднє *СГ*; **ögүндэт′и заман** рані-

ші, давні часи *У*; **дögÿш ögÿндэт′и лаф** довоєнне слово *СК*.

ögÿne попереду, уперед, раніше *П*, *СМ*, *Б*; **ögÿne асраан шийин ӂойған** втратив те, що надбав раніше *П*; *пор.* **ögне**, *див.* **ög**.

ögÿнӂе раніше *СМ*, по-давньому, як раніше *Б*.

ögÿнӂед′и тÿркÿлер давні пісні *У*.

ögÿнӂез *К*, **ögÿнӂес** *НМ*, *У*, *К* раніше.

ögÿнӂест′и тÿркÿлер давні пісні *Б*.

ögÿт повчання, настанова, напучення *Г*; **ögÿт вер-** повчати, наставляти, напучувати *Г*, *СК*; **бана ögÿт верменiз** не повчайте мене *[СК]*.

ögÿтле- напучувати *Г*; *пор.* **йигитле-**.

öғрен- навчатися *[М]*; *пор.* **йÿрен-**, **ögрен-**.

öд *див.* **öт**.

ödÿнч борг, позика; **ödÿнч ал-** брати в борг *[Г]*; **ödÿнч бер-/вер-** давати в борг *Б*/*СГ*.

ödэ- відшкодовувати, сплачувати борг *О*, *К*.

ödэт- змушувати платити борг *О*, *К*.

ödэш- розплачуватися *О*, *К*.

öӂе юга *У*; *див.* **йÿӂе**.

öз сам, свій, власний *ВН*, *СБ-К*; **öз ара** між собою *О*; **öз ÿйÿ** його власна хата *СБФ*; **öз башым олғанда тапайым** коли я буду сама, знайду *СЛ*; **öз башна сöндÿ** згасло само собою *СЛ*; **öзÿм** я сам *ВН*, *СБ*, *У*; **мен öзÿм** я сам *Г*; **öзме хардаш таптым** я знайшов собі брата *СЛ*; **öзÿмÿз** ми самі *СБ*, *СМ*, *Б*, *СГ*; **öзÿӈ** ти сам *ВН*, *СБ*, *У*; **öзÿӈÿз** ви самі *К*; **öзÿ** він сам *Б*, *СГ*; **öзÿ башна** на самоті *П*; **öзÿ йер дэсятна** власна десятина землі *П*; **öзÿ тильӈи öзÿӈ унутхансы** свою мову ти сама забула *П*; **öзÿ хойунӈа т′ирсин** хай воно станеться з тобою самим *П*; **öзÿ арамыза** між нами *К*; **öзÿ баласы** його власна дитина *СБ*; **öзÿ башым/башма олғанда** перебуваючи насамоті *СЛ*/*К*; **öзÿ башына йаша-** жити самітньо, самому *Г*; **öзÿ йеримиз** наша власна земля *Б*; **öзÿ ишиӈ** твоя власна справа *СБ*; **öзÿ ишин öзне кöзетмеэ т′ерек** свої справи слід вирішувати самому *П*; **öзÿ т′ибик** як він сам *П*; **öзÿ тайфасы блен** своєю сім'єю *СБ*; **öзÿ тилимиз** наша власна мова *Б*, *СМ*; **öзÿ холу блен тикти** він пошив своїми руками *СБ*; **т′етэй öзÿ йанна** іде своєю дорогою *СМ*; **öзÿн чалай** гне своєї *П*; **эр т′ез öзне ишлер эди** кожен працював на себе *Б*; **о йырлай öзне** він співає сам для себе *К*; **öзлери** вони самі *ВН*, *М*; **öзлерне** їм самим *П*; **öз öзуне** сам собі *О*; **отурайым öзÿ öзÿме** я живу сама по собі *Г*; **öзÿ öзне** сам собі *СБ*; **öзÿ öзÿн алдатый** дурить себе сам *П*.

öзек серцевина, стрижень, ядро, центральне стебло, стрілка, розвір воза, баран у кавуні *Г*, *П*, *СМ*, *СЛ*; **заре öзекйе минд′ен сона** після того, як злак (овес) вийде в стрілку *П*; *пор.* **ÿзек**.

öзекли з серцевиною *О*.

öзексиз без серцевини, стрижня *О*, *К*.

öзекхайыш ремінне дишло *К*.

öзен річка, озеро, море *СБ*, *СМ*, *У-СГ*; **öзен бойу** понад річкою *Г*; **öзен тÿбÿ** дно річки *К*; **öзенни кöрмед′ен папучларны чыхарма** не побачивши озера, не роззувайся *СМ*.

öзенбашлы мешканець Озенбаша *[М]*.

öзлериӂаз *К*, **öзлеричазна** *У* поїхньому.

ӧзлет- привласнювати *О*.
ӧзлеш- робитися своїм *О*.
ӧзчаз по-своєму *У*.
ӧзӯңт′и його власний, свій власний *П*, *СМ*.
ӧзӯмӝе *Г*, **ӧзӯмче** *СБ* по-моєму.
ӧзӯмӱзчазна по-нашому *У*.
ӧзӯмӱзӯңки наш, який знаходиться у нас *СБ*.
ӧзӯнӝас 1. по-твоєму *О*. 2. по-своєму *О*.
ӧзӯнт′и своє *П*.
ӧзӯнча *О*, **ӧзӯнчас** *П*, **ӧзӯнчас(ы)на** *О* по-своєму.
ӧзӯнӯңдайы дӱгӱль не як твоє *У*.
ӧзӯчаз *У*, **ӧзӯчасна** *СМ*, *Б* по-своєму.
ӧйле такий, так, таким чином *Г*, *СЛ*, *СГ*, *М*, *[Кб.]*; *пор.* **ойле**, **ӧле** II, **эвле ол-**, **эле**, **элем**, **эль ол-**.
ӧйлеӝес так, так само *СГ*.
ӧк *варіант перед глухим приголосним* перед, передній *НМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *М*; *див.* **ӧг**.
ӧке гнів, образа, гнів, лють, зло, злість, обізленість, образа; **ӧке бе бағар** дивиться гнівно, сердито *ВН*; **ӧке бле айт-** говорити з образою *П*, *СМ*; **бек ӧке блен т′ельдиң** ти прийшов із великим злом *СБФ*; **ӧкесиндэн этт′ен** зробив згарячу *СМ*; **ӧке ал-** мстити *СК*; **ӧкесин ал-** мститися *СБ*; **ӧкесин алма стий ондан** хоче відповісти йому на образу *СМ*; **ӧке кӱт-** пам'ятати образу, тримати зло *ВН*, *П*, мститися *НБЄ*; **ӧкеси бол-** сердитися *СБ*; **ӧке т′еч-** *СМ*, **ӧке хайт-** *СМ*, **ӧке хал-** заспокоюватися *ВН*, *П*, *СМ*, *Б*; **ӧкеси халды** він заспокоївся *СБ*; **чыхты ӧке — т′етти баш, халды ӧке — хайда баш?** *СБА*, **ӧкеси чыхты — т′итти баш, ӧкеси йатты — анда баш?** *СК* розгнівався — злетіла голова, заспокоївся — а де голова?; **ӧке халдыр-** стримувати гнів, заспокоюватися *СБ*; **ӧке хыз-** гарячкувати, лютувати *[Г]*; **ӧке чых-** гніватися, обурюватися; **ӧкем чыхай** я гніваюся *Г*; **ӧкеси чығай** *ВН*, **ӧкеси чыхай** *СМ* він обурюється, гнівається; **ӧке чыхар-** злити, викликати гнів, сердити *У*.
ӧкеле- плекати образу, гнів *О*, *У*; лаяти, сварити *К*.
ӧкелен- ображатися, гніватися, обурюватися, сердитися, сваритися, лаяти, сварити.
ӧкелет- сердити, гнівати *О*; змушувати лаяти, картати *К*.
ӧкелеш- плекати образу, гнів один проти одного, бажати помститися один одному *О*.
ӧкели обурений, гнівний, розгніваний, сердитий, злий *ВН*, *П*, *СМ*, *Г-К*; грізний *НБЄ*; **ӧкели киши** зла людина *СМ*.
ӧкелик злоба, лють, гнів *О*, *К*.
ӧкесиз без злоби, люті *К*.
ӧкесизлик незлобивість *К*.
ӧкмек хліб, їжа *ВН-К*; **ӧкмек ашаїсти** *СМ*; **ӧкмек йаса-** готувати їсти *Б*; **ӧкмегин т′ес-** відібрати в кого заробіток *Г*; **ӧрнекли ӧкмек** паляниця з візерунками *Г*; **Хртоз ӧкмек** ритуальна паляниця з хрестом *К*; **Хрстос ӧкмек** пасхальна паляниця на 5-6 кг із півнячою головою з тіста й пучечком шерсті зверху посередині *Г*, ритуальна паляниця, що печеться на Проводи *СМ*; **сени ташнен урсалар, сен ӧкмекнен ур** тебе б'ють камінюкою, а ти бий хлібом *СЛ*; *пор.* **ӧтмек**, **экмек**, **этмек**.
ӧкмекли з хлібом, хлібний *НБЄ*.
ӧкмеклик (-ги) продукти на хліб *К*; заробіток, засоби існування *Г*, *СЛ*; **ӧкмеклик амур** тісто на хліб *К*; **бу аллахтан саа верильди бу ӧкмеклик** це тобі від бога шматок хліба, заробіток *Г*.

ӧкмексиз без хліба *СБ*, *К*; **ӧкмексиз хал-** втратити працю *Г*, *К*.
ӧкмексизлик безхліб'я *О*, *К*.
ӧкмекчи пекар *О*, *К*.
ӧкмет чудо *[Кб.]*; *пор.* **икмет**, **хекмет**, **экмет**.
ӧкмет- командувати *СЛ*; *пор.* **ӧкӳм эт-**.
ӧксек (**-ги**) високий, високо *ВН-К*; благородний *СБ*; **ай ӧксек ми йа ӧксек доғру** місяць високо чи прямо вгорі *СМ*; **ӧксек бойлу тал тэрек** висока верба *У*; **ӧксек уч-** високо літати *СМ*; **ӧксеге кӧтэр-** піднімати, здіймати вгору *К*; **ӧксекке чых-** здійматися вгору, сягати висоти *СБ*; **алчах йисан ӧксек болмаз** ниця людина не станепорядною *СБА*; **ич тэ дэ, ана, ӧксектэн ӧкеленип тэ хорлама бени бунун ичӱн** мамо, ти зовсім на мене не гнівайся й не сварися за це так зразу *[СЛ]*; *пор.* **йӱксек**.
ӧксеклен- здійматися, підніматися, вищати, рости *О*, *К*.
ӧксеклет- підвищувати, здіймати, вирощувати *ВН*, *О*, *К*.
ӧксеклик (**-ги**) висота, вишина *СБ*, *СМ*, *У*, *К*.
ӧксӱз сирота, безрідний, сирітський; **ӧксӱз бала** сирота, безрідна дитина *СМ*, *Б*; **ӧксӱз баланың рафы ӧксек** для сироти полиця (з хлібом) завжди високо *СБА*; **анадан ӧксӱз хал-** лишитися сиротою без матері *СБ*.
ӧксӱзлен- сиротіти *О*, *К*.
ӧксӱзлет- сиротити *О*, *К*.
ӧксӱзлӱк сирітство, сирітська доля *О*, *СЛ*, *К*.
ӧксӱр- кашляти *НМ*, *БТ*, *У-СГС*.
ӧксӱрт- викликати кашель *О*, *К*.
ӧксӱрӱк кашель *О*, *Г*, *К-М*.
ӧксӱрӱклӱ з кашлем *О*, *К*.
ӧктэки передній *[М]*.
ӧктэм гордий, гоноровитий, бундючний *О*.
ӧктэмлен- хвалитися, пишатися собою, бундючитися *О*.
ӧктэмлик гордість, гонор *О*.
ӧктэмлет- дати привід хвалитися собою *О*.
ӧкӳм (**ӧкмӱ**) право, влада, законність, суд *О*, *[Г]*, *К*, *СГ*; **ӧкӳм саабы эфенди** всевладний господь *[Г]*; **керемети ӧкӳм саабу рабби** всевладний господь бог *[Г]*; **падшаан ӧкӱмӱ бӱйӱк** у царя влада велика *Г*; **ӧкӱмӱ бар** він має владу *СМ*; **ӧкӱмӱ вар** він має право *К*; **о йӱрӱтӱй, оон ӧкӱмӱ вар** він керує, в нього є влада *К*; **сеэн ӧкӱмӱн: сен не сӧледин, ону этийик** твоя воля: що ти скажеш, те зробимо *СГ*; **ӧкӱмӱне** під його владою *[Г]*; **аллағын ӧкӱмӱнен** божою владою, з божою допомогою *СЛ*; **нередэ варсаныз, ӧкӱмӱнӱз д'ечсин** де б ви не пішли, нехай усе буде в вашій владі *СЛ*; **ӧкӳм вердавати** дозвіл, право *СГ*; **ӧкӳм вериль-** бути наданою владі, праву *[Кб.]*; **ӧкӳм эт-** командувати, наказувати, дозволяти, судити *СМ*, *[Г]*, *СЛ*; *пор.* **ӧкмет-**, **hӧкӳм**, **хӧкӳмет**.
ӧкӳмдар владар *СЛ*; **йа аға, айып этме, сен т'имсин — о хадар пек ӧкӳмдарсын?** пане, вибач, ти хто, що так порядкуєш — що такий владний? *СЛ*.
ӧкӳмдарлы владний *Г*, *СЛ*.
ӧкӳмӂӱ владний *К*; захисник *О*.
ӧкӳмлет- правити *СМ*, *[Г]*.
ӧкӳмлӱ який має право, владний *О*, *К*.
ӧкӳмлӱк влада, владність *СМ*, *К*; **ӧкӳмлӱк эт-** бути владним, розпоряджатися, порядкувати *СМ*.
ӧкӳмсӱз безправний, безвладний *О*.
ӧкӱн борт, ремені сідла *СБ*.
ӧкӱн- побиватися, каятися, журитися; ображатися *П*, *Б*, *Г*, *СЛ*;

ӧкӱнмез эди т′имсейе ніхто б не ображався ні на кого *П*.
ӧкӱнмез нерозкаяний *О*, *К*.
ӧкӱнч розкаяння, каяття, шкодування, сум, журба *О*, *К*.
ӧкӱнчлӱ який кається, покаянний, сумний, зажурений *О*, *К*.
ӧкӱр- ревти, мукати, ридати, голосити *СБ*, *СМ*, *Г-К*.
ӧкӱрӱк рев, ридання *О*.
ӧкӱрӱш- ревти разом *О*, *К*.
ӧкче задник, каблук; п'ята, п'ятка *СБ*, *НМ*, *Б*, *К*, *СГ*.
ӧкчет- пришпорювати, стискати стременами *СК*; **ӧкчетэйик, аҕалер, тору тайлара** пришпормо, панове, наших гнідих *СК*.
ӧле I полудень *НКД*; **ӧле вахты** полуденний час, полудень *НКД*, *СГС*; *пор.* **ӱйле**, **ӱле** II.
ӧле II так, такий *ВН*, *СМ-СК*; **ӧле шийлер** такі справи *СЛ*; **не ӧле?** що таке? *Б*; *пор.* **ойле**, **ӧйле**, **эвле ол-**, **эле**, **элем**, **эль ол-**.
ӧле-беле так-сяк *К*.
ӧлеҕес таким чином *СЛ*.
ӧлесе якщо так, таким чином, отже *Г*; **ӧлесе, аҕдэр мындан хуватлы чыхты** отже, дракон виявився сильнішим за нього *Г*.
ӧлесем якщо так, виявляється, отже, в такому разі *Г-К*, *СК*; однак *К*; **варым, ӧлесем** якщо так, то я піду *Г*; **ӧлесем, хорхма** а проте, не бійся *Г*; **т′итэҕек эдик ойнамаа, ӧлесем йалан о айтты маа** ми повинні були піти гуляти, але він мене обдурив *К*.
ӧлесине *П*, *Г*, *СК*, **ӧлесне** *Г*, *СЛ* таким чином; **ӧлесине-белесине** так-сяк *П*; **адэт ӧлесне** так годиться за звичаєм *Г*.
ӧлет I мор, пошесть, чума *О*; **ӧлет алсын сени** щоб ти пропав *О*, *К*; **ӧлет билий** чортзна *О*, *К*.
ӧлет II трава *Б*.
ӧли мертвий *СБ*; **ӧли чыхмаған чаң урулмай** поки небіжчика не винесли, у дзвони не дзвонять *СБЧ*; **ӧлиге дэ йыламай, тириге дэ кӱлмей** ні за мертвим не плаче, ні до живих не сміється *СБА*; *пор.* **ӧлӱ**.
ӧлим смерть *У*; *пор.* **ӧлӱм**.
ӧлӱ померлий, мертвий, покійник, небіжчик, мрець, мертв'як; **ӧлӱсӱ** *П*, **аның ӧлӱсӱ** *СБ* його мертве тіло; **бир т′есек ӧлӱ хызлар, адамнар** маса мертвих дівчат, чоловіків *СЛ*; **ӧлӱсӱнӱ тӱркӱнен алып т′иттлер мезарлыға** його мертвого несли на цвинтар з піснями *СК*; **тынмаз/халхмаз ӧлӱ** *Г/СГ* мертвий, який уже не оживе, не встане; **ӧлӱ билен тириге табутха йатмаға болмай** живому не можна лягти до могили разом із мертвим *СБЧ*; *пор.* **ӧли**.
ӧлӱаш поминки *О*; *пор.* **ҕанаш**.
ӧлӱҕӱ мрець *БТ*.
ӧлӱм смерть; смертний; **ӧлум ална** при смерті *СЛ*; **ӧлӱм ол-** бути при смерті *БТ*; **ӧлӱм уҕ(у)на отур-** стояти однією ногою в могилі, бути при смерті *Г*, *К*; **ӧлӱм т′итэн дӱнясы** усе живе підлягає смерті *СГ*; *пор.* **ӧлим**.
ӧлӱмлӱ смертний *О*, *К*.
ӧлӱмлӱк приготований на смерть; смертність *О*, *К*; **ӧлӱмлӱк урба** одяг на смерть *К*.
ӧлӱмсӱз безсмертний.
ӧлӱмсӱзлӱк безсмертя, безсмертність *О*, *К*.
ӧлӱн- вимирати *НМ*; **кишилер ӧльнӱп т′етилеҕек, тӱркӱлери халынаҕах** люди повимирають, а пісні їхні залишаться *НМ*.
ӧль- (**ӧлер, ӧлӱй** *СГ*, *М*, *СК*, *[Кб.]*; **ӧлӱр** *СБ*; **ӧлий** *СБ*, *Б*; **ӧлей, ӧлий** *СМ*) помирати, вмирати; **ӧлӱр исем** якщо умру *СБ*.
ӧль (<**ӧле**): **ӧль олур му, бель олур му?** чи буде так, чи інакше? *СЛ*.

öльдӱр- убивати; **öльдӱрмез** якого не можна вбити *О*; **стэсен, уруп öльдӱр** хоч убий *Б*; *пор.* **öтӱр-**.
öльдӱр(ӱ)жӱ убивця *О*, *К*.
öльдӱрӱль- бути вбитим *О*, *К*.
öльдӱрӱш убивство *О*, *К*.
öльдӱрӱш- убивати один одного *О*, *К*.
öльлер (<**öльдӱлер**) вони померли *ВН*.
ольмез невмирущий *О*.
öльмезлик невмирущість, безсмертність *[Г]*.
öльче- міряти, вимірювати, примірювати *СБ*, *СМ*, *Б*, *НКД*, *СГ*, *СК*; зважувати *СБФ*, *О*.
öльчев міра, змірок, розмір *СБ*, *О*, *К*.
öльчевжи вимірювач *О*, *К*.
öльчевли зміряний, поміряний *О*, *К*; **бир öльчевли** сумірний *О*, *К*.
öльчевсиз незміряний, безмірний, без міри *О*, *К*.
öльчелен- бути вимірюваним *О*, *К*.
öльчем міра, вимір; **öльчем алдым шу урбайы йарем бойунжаз** я взяв цю сукню по розміру — якраз на фігуру моєї милої *СГ*.
öльчен- бути вимірянним *О*, *К*.
öльчеш- міряти разом, мірятися зростом *СБ*, *О*, *К*.
öльчештир- відмірювати *П*.
öльчӱ міра, змірок, розмір *Г*, *СЛ*, *М*; захід *СЛ*, *К*; **öльчӱ эт-** вимірювати *К*; ◇ **öльчӱ ал-** уживати заходів *СЛ*, *К*.
öльчӱв міра, розмір, вимір *СБ*; **öльчӱв эт-** вимірювати *О*.
öльчӱвлӱ відміряний *СБФ*.
öльчӱвсӱз без міри, не вимірянний, безмірний *О*.
öльчӱвлӱ поміряний *К*.
öм (=**йӱзӱм**) виноград *[СК]*; **эт ӱстӱндэн öм дэ йерлер** після м'яса їдять виноград *[СК]*.
öмит т'ес- втратити надію *ВН*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, öмтэт-, öмӱт эт-, ӱмит, ӱмтэт-, ӱмӱт, эмит, эмтэт-**.
öмтэт- сподіватися *СЛ*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, öмит т'ес-, öмӱт эт-, ӱмит, ӱмтэт-, ӱмӱт, эмит, эмтэт-**.
öмӱр I (**öмрӱ**) життя; **öмрӱмӱн аз вахтында** як мені лишилося мало жити *М*; **öмӱр веризи** податель життя *[Г]*; **öле дэ öмӱрӱ эглендирий** так і проводить життя *СЛ*; **öмӱр эт-** жити *СЛ*; **öмӱр этин-** жити, мати життя, існувати *[Кб.]*; **мендэн öмӱр, сендэн тэмир** від мене — життя, від тебе — меч *СБФ*; *пор.* **эмир II**.
öмӱр II наказ *СБ*, *К*; **öмӱр вер-** наказувати *К*; повчати, наставляти *СГС*; **öмӱр эт-** наказувати *К*; **öмӱр эттир-** виконувати наказ *К*; *пор.* **эмир I, эмр эйле-**.
öмӱрлет- увічнювати *О*, *К*.
öмӱрлик на все життя *У*.
öмӱрлӱ який багато пожив, старий *О*, *К*; життєрадісний *СБ*; **öмӱрлӱ болсун** (**осун** *К*) хай живе довго *О*.
öмӱрлӱк на все життя *О*, *Г*, *К*; **биз йаптых эв öмӱрлӱк** ми збудували хату на все життя, навіки *Г*.
öмӱрсӱз ол- втратити життя *М*.
öмӱт эт- сподіватися *[Кб.]*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, öмит т'ес-, öмтэт-, ӱмит, ӱмтэт-, ӱмӱт, эмит, эмтэт-**.
öмӱтлен- сподіватися *[Г]*.
öмчек сосок, дійка *СБФ*; *пор.* **эмчек**.
öнчӱн тому *Г*; *див.* **о, чӱн**.
öп- (**öбий** *СБ-П*; **öпей** *СМ*; **öпий** *Б*, *Г-К*) цілувати; **ағызындан öбейим** поцілую тебе в уста *ВН*; **öбейим** *П*, **öпийим** *К* поцілую.
öпмек цілування, поцілунок *СБ*, *К*.
öптӱр- дати поцілувати *ВН*, *О*, *К*.
öпӱш- цілуватися разом, цілувати один одного.

öр гора; **öрге** на гору *СБ*; **öрине (öрге) дэ бир, хырға да бир** що на гору, що з гори — однаково *СБА*.

öр- (**öрӱр**, **öрий**) в'язати, плести, заплітати, прясти, плести павутиння; **кружова öр-** мережати *ВН*; **бий öрӱмчек öрий** павук плете павутиння *К*; **сач öр-** заплітати коси; **сачларымызы тэль-тэль öрӱп башымызы ачмадых** ми не розчісували й не заплітали своїх кіс і голів не відкривали *[СК]*; *пор.* **ӱр-**.

öрдеги *СЛ*, **öрдэки** *Г* качка.

öрдӱр- давати плести, заплітати; **сийа сачым öрдӱрмедим** я не давала заплітати своє чорне волосся *[СК]*.

öрет′е кужівка, кужілка, прясниця, куделиця *ВН-СК*; веретено *СБФ*, *БТ*; кужілка, кужіль, куделя *СБФ*, *О*, *Г*; прядка *НБЄ*, *СБФ*; **öрет′е ишле-** виробляти пряжу, прясти, намотуючи на веретено *Г*, *К*; **ишлер эдлер öрет′е бе** вони пряли куделицю, працювали на кужівці, прясниці *ВН*.

öрет′ебаш *бот.* кукурудза *СБ*.

öрйа *карт.* бубна *К*; *пор.* **öрӱ**.

öркен плетиво, плетений, огудиння *ВН*, *СБ*, *Г*, *К*.

öркеч горб верблюда *СМ*, *СК*.

öркечли з горбом; **бир öркечли дэве** одногорбий верблюд.

öрме плетений, в'язаний, заплетений *ВН*, *О*, *К*; **тохуз öрме сачларым** моє волосся, заплетене в дев'ять кіс *[ВН]*.

öрмели з мереживом, лиштвою, прозором *К*; **öрмели этэк** мережаний поділ *К*.

öрне- оздоблювати візерунками *Г*.

öрнек (-ги) візерунок *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; взірець *СБ*, *[Г]*; **öрнек йаса-** робити візерунки *СМ*; **Айа Триада öрнегиндэ** на взірець Святої Трійці *[Г]*; **öрнек ал-** брати приклад *[Г]*.

öрнекле- прикрашати візерунком, вишивати *О*, *К*.

öрнекли з візерунком, візерунчастий *СБ*, *О*, *Г*, *К*.

öрнеклик взірець візерунка *О*, *К*.

öрнекчи візерунник *НМ*.

öрселе- обтріпати, порвати, затягати, заносити *К*; наполегливо змушувати *[Г]*; *пор.* **эрселе-**.

öрселен- обтріпатися *К*.

öрт- (**öртий** *П*, *СГ*; **öртэй** *СК*) накривати, закривати, крити, зачиняти; лаяти; **ағыз öрт-** закривати рота *К*; **йарых öрт-** вимикати світло *СЛ*; **öртӱ öрт-** накривати покривалом *Б*, *СГ*; **хапу öрт-** зачиняти двері *Г*; **öрттӱ чухуру** він загорнув яму *Г*.

öртлӱ критий, покритий, укритий, накритий *О*, *К*.

öрттӱр- дати закрити, зачинити, накрити *О*, *К*, *СГС*.

öртӱ покривало, завіса, штора, покрівля, дах *П-Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **öртӱ öрт-** накривати покривалом, скатертю *П-Б*, *СГ*; **софра öртӱ**, **стол öртӱ** скатерть *П-Б*, *К*, *СГ*.

öртӱк критий, закритий, накритий, зачинений *[Г]*, *СЛ*, *К*, *СК*.

öртӱлӱ закритий, накритий, зачинений *О*.

öртӱль- (öртлӱй) закриватися, накриватися, зачинятися, бути закритим, накритим, зачиненим *П*, *СМ*, *[Г]*, *СЛ-СГ*, *СК*.

öртӱн- закриватися, накриватися, укриватися, зачинятися *О*, *К*; **йорғаннен öртӱн-** укриватися ковдрою *К*.

öртэме запалення занігтиці, волос, панаріці *СЛ*; **öртэме чыхты пармаама** у мене на пальці волос — у мене запалилася загнітиця *СЛ*.

öрӱ *карт.* бубна *СМ*, *Г*; *пор.* **öрйа**.

öрӱлӱ сплетений, зв'язаний *О*, *К*.

öрӱль- бути плетеним, в'язаним, заплітатися *СБ*, *НМ*, *Г*, *К*, *СК*; **öрӱльд´ен сач** заплетене волосся *Г*; **синени сорарсан, сачы öрӱльмиш** ти питаєш про свою кохану — їй заплетено коси *СК*; **öрӱльме кальчин** в'язані панчохи *К*.

öрӱм плетиво, в'язання *О*, *К*; коса *СБ*; **бахша öрӱм** інший візерунок в'язання *К*; **тохуз öрӱм сачлери** її волосся заплетено в дев'ять кіс *СБ*.

öрӱмче велика шовкова в'язана хустина *СЛ*; *пор.* **бурумча, бурунча, бӱрӱмча**.

öрӱмчек (-ги) павутиння *СБ*, *О*, *Б*, *К*, *СГС*; павук *[Г]*.

öрӱмчеклен- укриватися павутинням *К*.

öрӱмчекли з павутинням *О*, *К*.

öрӱш в'язання, плетіння, плетиво *О*.

öрче холка *СБ*.

öс- (**öсер**; **öсей** *СМ*, *Б*, *СГ*, *СК*; **öсий** *СБ*, *СМ*, *У*, *НКД*, *СГ*) рости, здійматися, підвищуватися; **öсей д´елий** виростає *СГ*; **меэм уланым öскен** мій син виріс *К*; **öстӱк** ми виросли *ВН*; **öсип / öсӱп т´ель-** виростати *СБ*, *П*, *У*; **öстӱ т´ельди** виріс *СБ*, *У*.

öсе *ум. форма зв'язки* **э-** якщо так, у такому разі *СМ-У*; **öсе сычанын молласы алған т´итабын охур** а це мишачий мулла взяв книжку й читає *У*; **йандым öсе, бен йандым** в такому разі горе мені, горе *У*; **о öсе ажель** а це виявилася смерть *СМ*; *пор.* **эсе, иса, исе**.

öстӱр- вирощувати, виховувати; **мыйых, сахал öстӱр-** відрощувати вуса, бороду *К*.

öстӱрӱвчӱ *СБ*, **öстӱрӱжӱ** *К* вирощувач, вихователь.

öстӱрӱль- бути вирощуваним, вирощуватися *О*, *К*.

öстӱрӱльт- вирощувати *К*.

öст´ен зарослий (щетиною) *К*.

öсӱм рослинність, приріст *О*.

öсӱмлӱ який має приріст, рослинність *О*.

öсӱмлӱк рослинність *О*.

öт (**ödӱ** *СГ*, *СК*) жовч; **ödӱ кӱйсӱн** щоб у нього жовч перегоріла *СГ*; **ötӱ патла-** лякатися до смерті, помирати від страху *Г*, *НЛ*; **ötӱн патлат-** допекти, налякати *ВН-П*, *Г*, *СЛ*; **ödӱнӱ патлаттым** я його налякав, перепудив *СК*; **ötӱ-мötӱ сытылған** він перепудився, перелякався *К*; **тапай ötӱн йағын** знаходить те, чого так дуже хотів *СЛ*; *пор.* **öд**.

öт- I співати *Б*, *[Г]*, базікати *Б*, *Г*; **тӱркӱ ötӱп йырладым** я виспівав у піснях *П*.

öт- II проникати, просочуватися *О*.

öткӱн проникливий *[Г]*.

ötле- мазати жовчю *О*, *К*.

ötлен- замазатися жовчю *О*, *К*.

ötлӱ жовчний, із жовчю *О*, *К*.

öтмек хліб *ВН*; **öтмек бе туз** хліб-сіль *ВН*; *пор.* **ökмек, экмек, этмек**.

ötökӱн позавчора *Г*, *К*.

ötрӱ через *К*; **бундан ötрӱ** через це *К*.

ötӱн заступництво, прощення *О*.

ötӱн- заступатися, клопотатися *О*.

ötӱнч борг, позика *СБ*; сплата боргу *О*; **ötӱнч ал-** брати в борг *СМ*; **ötӱнч бер-** давати в борг *П*; **ötӱнч ашаған эт´и ашай** хто їсть у борг, той проїдає удвічі *СБЧ*; *пор.* **ödӱнч**.

ötӱр- убивати *ВН*, *СБ*; *пор.* **öльдӱр-**.

ötӱрне: ишин ötӱрне көре айтылговоритися відносно роботи *СМ*; *див.* **ötӱрӱ**.

ötӱрт- *спон. СБ*; **ötӱртӱй özӱн** примушує себе вбити *СБ*.

ötÿrÿ про, щодо, стосовно, для, задля, через *СМ*, *У*, *Г*, *СЛ*, *М*, *[Кб.]*; **ҷанавар ötÿrÿ айтылған кишидэн ötÿrÿ айтылый** сказане про вовка насправді говориться про людей *СМ*; **ишт′е ötÿrÿ айтыл-** говоритися стосовно роботи *СМ*; **абу папийлердэн ötÿrÿ** щодо цих качок *У*; **биздэн ötÿrÿ** через нас *Г*; **сорду олардан ол йердэн ötÿrÿ** розпитав у них стосовно тих місць *[Г]*; **инсаннардан ötÿrÿ** для людей *[Г]*; **ондан ötÿrÿ** через те *СЛ*; **сендэн ötÿrÿ** через тебе *СЛ*; **бахшышинен керчеклик инсандан ötÿrÿ олунду** благодать і істина явилися через людину *[М]*; **йағудудан ötÿrÿ кельди** він прийшов задля юдеїв *[М]*; **варасыңыз бендэн ötÿrÿ** підете в моє ім'я *[Кб.]*.

ötэ другий, протилежний *[Кб.]*; **ötэдэн** з другого боку *[М]*; **сексендэн ötэси заамет сыхлет дэйор** життя після вісімдесяти вважає важким тягарем *[Г]*.

ötэ- обпалювати *К*.

ötэки подальший, наступний *[М]*.

ötэкÿн позавчора *СМ*.

ötээки той, інший *[Г]*.

öфÿр- дути *НМ*, *Г*, *БК*; **бурнуң öфÿр** висякай свій ніс *НМ*.

öчке задник *К*; *пор.* **öкче**.

П

-па *суфіксоїд ввічливості СБ*, *НМ*; **Верапа** пані Віро, шановна Віро *СБФ*, **Мартапа** пані Марто, шановна Марто *НМ*; *див.* **апа**.

паа ціна, вартість, цінність *Г-К*; **паасы бÿйÿк** вартість його велика *К*; **паасын хойдум** я призначив ціну *К*; *пор.* **баа**, **баға**, **паға**.

паалан- дорожчати *К*.

паалат- підвищувати в ціні *К*.

паалаш- домовитися про ціну, сторгуватися *К*.

паалы дорогий *Г*, *СЛ*, *К*.

паалыҳа дорогувато *Г*.

паалых дорожнеча *К*.

паасыз безцінний *К*.

паасызлан- падати в ціні, дешевшати *К*.

паасызлых безцінність, відсутність ціни *К*.

паат *див.* **т′аат**.

паға ціна, вартість, цінність *О*, *БТ*, *У*, *СЛ*; *пор.* **баа**, **баға**, **паа**.

пағала- піднімати ціну *О*.

пағалан- зростати в ціні, дорожчати *О*.

пағалат- піднімати ціну *О*.

пағалаш- домовлятися про ціну, торгуватися *О*.

пағалы дорогий, цінний, вартісний *СМ*, *Б*, *У*; **пағалы таш** коштовне каміння *СМ*.

пағалыҳа відносно дорожчий *У*; **азначых пағалыҳа** трішки дорожчий *У*.

пағалылаш- дорожчати *О*.

пағалылых дорожнеча *О*.

пағасыз безцінний *О*.

пағасызлан- знецінюватися *О*.

пағаландыр- знецінювати *О*.

пағасызлат- знецінювати *О*.

пағасызлых дешевина, дешевизна, низькі ціни *О*.

паглан- (=**паклан-**) очищатися *[Г]*; *див.* **пак**.

пағон погон *К*.

падвод віз, підвода *СБФ*, *У*.

падишах цар, падишах *СГ*.

падметка *У*, **падмитка** *К* підмітка; *пор.* **пидметка**.

падуша цар *СК*; **падушанын шеэри** царське місто, столиця *СК*.

падушахлых царство *СК*.

падша цар *СГ*.

падшалых царство *СГ*.

падшах цар *СБ*, *Г*, *К*.
падшахлых царство *СБ*, *Б*, *Г*, *СГ*; **йары падышахлых шорбажилик этий** править половиною царства *Б*; **падшахлыға т'итіти** на царство, царствувати *Г*; **падшахлыхтан чых-** йти у відставку з царства *СГ*; **падшахлых эт-** царювати *Г*.
падыша 1. цар *ВН*, *П*, *СМ*, *СК*. 2. держава; **падышаа чхарып сат-** продавати державі *П*; **башха падышаларға** в інших країнах *СМ*.
падышалых царство, держава *О*.
падышах цар *ВН*, *Б*, *У*, *К*; **падышах күнү** день тезоіменитства *М*; **падышахымызын күннери** царські свята *М*; **падышах хой-** ставити на царя, царем *К*.
падышахлых (-ғы) царство, держава *СБ*, *СМ*, *Б*, *[Г]*, *СЛ*, *К*; **падышахлых сүр-** *[Г]*, **падышахлых эт-** *К* царювати; **падышахлыхтан чых-** відмовлятися від царствування *К*; **йары падышахлых** половина царства *Б*.
пазвант дворянин, лицар, панич, принц *СЛ*, *К*, *СК*; **бен сени пазвант сандым** я вважала тебе шляхетним *[СК]*; **пазвант т'ибик йаш эдиң — наз сийарғансы** ти був квітучим, як панич,— як ти тепер посинів *СЛ*.
пай частка, пай, частина, наділ; **халды пайына Ашых Ғариб** Аших Гаріб лишився сам *СЛ*; **Арзы сенин пайындыр** Арзу призначена для тебе *СГ*; **пай бич-** наділяти, оцінювати, давати оцінку *СМ*; **өзүңе көре пай бичме** не суди по собі *НМ*; **пай олун-** ділитися *[Г]*; **пай эт-** ділити *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **пай-пай ол-** ділитися, розділятися, паюватися *СЛ*; **пай-пай олун-** ділитися на пайки *У*; **пай-пай эт-** ділити, паювати *СБ*, *У*, *СК*.
пайапиш vulva *Б*.
пайғамбер адам віщун, людина, наділена пророцькими здібностями, пророк *[Кб.]*; *пор.* **бейғамбер, бейғампер, пейғамбер**.
пайла- ділити на частини *О*, *К*.
пайлаш- ділитися з ким-небудь, ділити між собою, розділятися *СБ*, *О*, *К*.
пайляш- *сп. СМ*, *Б*.
пайсыз без частини, частки, паю *О*; **пайсыз бол-/ол-** *О/К* лишитися без частки, пайки.
пайын сам *СБ*, *СМ-К*; **бен пайыма халырым** я лишуся сама *Б*, *Г*, *СЛ*; **пайыңа** ти сам *У*; **пайынҗына** на самоті *Г*; **пайынма мен** сам я *СБ*; **меним пайынма бир анам, бир дэ хардашым** у мене самого є тільки мати й одна сестра *Г*; **өзү пайынма халдым** я лишився сам *К*; **пайынмыза т'итмеэк** ми самі не підемо *Г*; **пайынна** ти/він сам *СБ*, *БТ*, *К*; **пайынна йүр-** ходити самому *СМ*; **пайынна отур-** жити самотньо *У*; **пайынна хал-** лишитися на самоті *СБФ*; **пайынна шорбажи чаресин табамай** сам, окремо господар ради не дасть *СМ*; **о пайынна бир дэне — тахым ишлетий** він сам-один — усім дає роботу *СМ*; **т'ечий пайынна** проходить сам, само *СБ*; **йа нед'е сен пайынна т'етэҗес?** а чому ти поїдеш сама? *Б*; **о айванымыз пайынна** та наша тварина сама *Г*; **хыз пайынна эвдэ** дочка сама вдома *СГ*.
пайыш частка, пай, наділ *О*.
пайыш- ділити між собою *К*.
пак чистий, охайний, чепурний, акуратний *СБ*, *О*, *[М]*; **пак йүрек илен шүкүр эт-** дякувати щирим серцем *[Г]*; **пак урба** чистий одяг *[Г]*; **пак эт-** чистити *О*; **тэмиз-пак** чистьоха, чистуха, чистун, чистюк, чепуруха, чепу-

рун, *СБФ*; *пор.* **ап-пах**, **пағлан-**, *див.* **ап-пак**.
пакисмет сухар *ВН*.
пакла- чистити *О*.
паклан- очищатися *О*.
паклат- чистити, очищати *О*.
паклы чистий, суто, власне *[М]*; **бени о калабалыкта көндэрдилер, дағларда татарын паклы аскери вар мы, дийў** мене в тій катавасії послали розвідати, чи є в горах власне татарські війська *[М]*.
паклых (**-ғы**) чистота, охайність, акуратність, порядок *О*, *[Г]*.
палав полова *К*.
паламар паламар *[М]*.
палаш *див.* **чалаш**.
Палашка *прізв.* *О*.
палехмахер перукар *СГ*.
памух (**-ғу**) вата, бавовна *ВН*, *СБ*, *СМ-К*, *СК*; **памух балачығым** моє м'якеньке дитя *СМ*; **ағач памуғу** пух з дерева *СБ*.
памухла- набивати, підкладати вату, підбивати ватою *О*, *К*.
памухлу ватний, пухнастий.
пана святий *[Г]*; **беңзер панайа** подібний до святого *[Г]*.
панайа пресвята, Богородиця *Б*, *[Г]*; **панайа Мевлутуаллах** пресвята Богородиця *[Г]*.
Панайалых кисле церква Богородиці *Б*.
Панайана Богородиця.
панайер *О*, *К К*, **панайир** *ВН*, *СБ*, *[Г]*, *СГ*, *М*, *СК*, **панайур** *СБФ*, *НКД*, **панайўр** *СБ*, *СЛ*, **панайыр** *НМ*, *СЛ-СК*, **панайырыс** *СЛ* храмове свято, народне гуляння; **Байрам панайыры** свято Пасхи *М*; *пор.* **паныйер**.
Панайотчух *прізв.*
панахида панахида *М*.
пангар прилавок у церкві *Г*.
Пандази *прізв.*
Панду храмове свято в селі Великий Анадоль улітку *Г*.
пандыр-пандыр *насл. гупоту СГ*.
Панеа Богородиця *О*.
панҗа лапа *СБ*, *СМ*, *Г*, *СЛ*; *пор.* **пенҗе**.
Панҗар *прізв.*
панҗажых лапка *СМ*.
панҗала- хапати лапами, дряпати *СМ*, *Б*, *К*.
паниеротата ваше первосвященство *[М]*.
Паниотов *прізв.*
Пантазьев *прізв.*
Панфель *прізв.*
паныйер храмове свято, народне гуляння *О*; *пор.* **панайер**.
Панышев *прізв.*
пападйа попадя *П*, *Г*, *К*, *СГ*, *М*; *ент.* божа корівка, червона блощиця *Г*, *К*; *пор.* **папача**.
папаз піп, священик; **папаз урбасы** ряса *НБЄ*.
Папаз *прізв.*
папазлык *[М]*, **папазлых** *ВН-СК* попівство, священицтво, сан, посада, обов'язки священика.
Папайани *прізв.*
Папакин *прізв.*
папаха папаха *О*.
папача *ент.* божа корівка, червона блощиця *НМ*; *пор.* **пападйа**.
папи I качка *СБ*; **ата папи** селезень *СБ*; **папи бала** каченя *СБ*; *пор.* **папий**, **пепий**.
папи II *дит.* хліб *О*.
папиавуз плоскогубці *СБ*.
папий качка; **папий бала** каченя *СМ*; **папий хуроз** селезень *О*; *пор.* **папи** I, **пепий**.
папийавуз 1. плоскогубці *НМ*. 2. щука *ВН*.
папийағыз плоскогубці *К*.
папийоту *бот.* перстач *БК*.
Папин *прізв.*
папирос цигарка *К*; **папирос т'аат** цигарковий папір *К*.
папу старий дід, дідусь.
Папу *прізв.*
Папунов *прізв.*

папуч черевики, розтоптане взуття *ВН*, *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*; в'язані вовняні шкарпетки, капці, чув'яки *СМ*, *О*; **папуч чыхар-** знімати черевики, роззуватися *СМ*, *У*.

Папуч *прізв*.

папуччу чув'ячник *О*.

пара I частина, шматок, уривок, трохи, небагато *Б*, *СК*; **элиме тахта парасы** у мене в руках шматок дошки *СЛ*; **бирер пара** по одній частині *П*; **айда барайых тав чине, пара лафланайых** ходімо до лісу, трохи поговоримо *Б*; **бир пара дэли** дурнуватий, дуркуватий *СБ*; **пара ахчам бар эди** у мене було трохи грошей *У*; **вахта пара йисанға беңзер эм** в ту пору я подобалася деяким чоловікам *У*; **пара даа** ще трохи *У*; **пара отурдлар** трохи посиділи *П*; **пара отурған сона** як трохи посидиш *У*; **пара т'ечт'ен сона** через деякий час *У*; **пара узланғансы** ти трішки покуштував *Б*; **бирер пара** потроху *П*; **парасын сандуғуче хойай** дещо з того кладе до скрині *СМ*; **пара-пара** шматочками *СМ*; **пара-пара олбути** роздертим на шматки *К*; *пор*. **паре** I.

пара II гроші, купюра, монета (**пага** *[НМ, Б, У]*) *СБ*, *СМ*, *У*, *[Г]*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; *пор*. **паре** II, **пере**.

параватис руйнівник *[Г]*.

паразна борозна, межа *К*.

параклисе *[Г]*, **параклиси** *[Г, М]* 1. молебень, служба, молитва; **параклиси охунсун** щоб читалася молитва *[Г]*; **параклисе эт-** служити молебень *[Г]*. 2. молитовня, каплиця; **ве бу манастирин параклиселери ичердэ ве чыхарда 22-дир** і в цім монастирі двадцять дві молитовні всередині й зовні *[Г]*; **параклиси йап-** будувати молитовню *[Г]*.

парала- рвати на шматки, розбивати, рубати *Б*, *М*.

паралан- ламатися, розбиватися *[Г]*.

паралы грошовитий, який має гроші *О*.

парам-парча розбитий ущент *О*, *К*.

паранда прізвисько *СБ*.

Параскева *прізв*.

парасыз без грошей, безгрошовий, бідний *О*, *К*.

парасызлых безгрошів'я *О*.

параход пароплав *СМ*, *Б*.

парачых трішки *У*; **бир парачых** трішки, трішечки *СБ*.

Паращевин *прізв*.; *пор*. **Параскева**.

пардой *Г*, **пардос** *НБЄ*, **пардош** *ВН*, *П*, *О*, *БТ*, *У*, *Г*, **парду** *П*, *Г*, *К* кіт.

паре I шматок, трохи *[Г, СЛ]*; **паре-паре булут чыхмыш** де-не-де з'явилися хмари *[Г]*; *пор*. **пара** I.

паре II (**паге** *[СМ]*) гроші *[ВН, СБ, СМ, Б, Г, СЛ]*; *пор*. **пара** II, **пере**.

паре дўнйа тлінний світ *[Г, СЛ]*; *пор*. **бари дўнйа, фари дўнйа**.

пареле- рвати *[СЛ]*; *див*. **парла-**.

паридўнйа тлінний світ *[СГ]*; *пор*. **баридўньйа, варедўнйа, фаныдўнйа, фаридўнйа**.

парийи *зн. в. ім*. **пара** гроші *[СБ]*; *див*. **пара**.

паримиθи(й)а порада, порадниця *[Г]*.

Парйаз *прізв*. розлучений, розведений *О*.

парла- I блищати, сяяти, вибліскувати, вилискувати *Г*, *СК*, *[Кб.]*.

парла- II рвати, рубати на шматки, ламати, розбивати, трощити *СБ-СК*; **буз парла-** рубати лід *СМ*; **йер парла-** рвати землю, нервувати, злитися *Г*, *К*.

парлан- бути розірваним, розрубаним, розламаним, ламатися, розбиватися, розриватися *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*, *СК*.

парланых розірваний, рваний, розламаний, розрубаний, подертий *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*; **парланых картоз** подертий картуз *СК*.

парлат- дати розламати, розірвати, розрубати, розбити *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.

парлах I блискучий, яскравий *[Г]*; **парлах кӱнеш** ясне сонце *[Г]*; **парлах-паслах** блискучий, яскравий, сліпучий, пишний *[Г]*.

парлах II розбитий *О*.

пармаӂых пальчик *К*.

пармах (-ғы) палець, ріжок вил, палець грат, перегородка в віконній рамі, зубець борони, граблів, виделки *СМ-СГ*, *[Кб.]*; **баш пармах** великий палець *НМ*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*; **бӱйӱк пармах** вказівний палець *НМ*, *Б*, *К*; **кичик пармах** мізинець *К*; **орта пармах** середній палець *НМ*, *Б*, *К*; **т′еличе, т′ельче пармах** *СМ*, **чельче пармах** мізинець *НМ*, *Б*, *У*; **чет пармах** безіменний палець *К*; **ӱч пармах ағач сенек** дерев'яні вила з трьома ріжками *СМ*, *К*; **пенӂереси беш пармах** вікно з рамою на п'ять перегородок *М*; **пронун пармағы** зубець виделки *К*.

пармахла- мацати, ковиряти, чіпати пальцями *О*, *К*.

пармахлы з пальцями, зубцями *О*; **ӱч пармахлы сенек вила** з трьома ріжками *К*.

пармачых пальчик *К*.

парник парник, теплиця *У*.

парт *насл.* пердь *К*.

партик-этик обірваний, неохайний *СК*.

парт-пурт бух, бах, трах *О*, *К*.

Партэн *прізв.* цнотливий *О*.

Парфенти *ч.*

парча шматок, частина, частка, уламок, осколок, клапоть, деталь; частково; **парча ӧкмек/экмек** шматок хліба *Г*/*СГ*; **бир парча** трохи, скільки-небудь, небагато *О*, *СЛ*, *К*; **бир парча йип** шматок нитки *СМ*; **бир парча писмет** шматок сухаря *Б*; **баштан бир парча нестэтийлерди... нестэтмийлерди, а шини — рыз йох** раніше щось собі дозволяли, щось не робили, а тепер сорому немає *М*; **бет′им зенд′ин парча** може, хоч трохи багатий *СК*; **парча бол-** розбиватися на шматки *О*, **парча т′ес-** різати на шматки *СМ*; **парчалар** осколки *К*; **парча эт-** шматувати *Г*, *СЛ*; **дӧрдӱнжӱн бир парчасы** одна четверта *К*; **парча-парча** шматками *ВН*, *Б*, *СЛ*, *СК*; **парча-парча ӧгрендим** частково навчилася *СК*; **парча-парча т′ес-** розрізати на шматочки *ВН*; **парча-парча эт-** розривати на шматки, шматувати *Б*, *СЛ*; *див.* **парам-парча, харча-парча**.

парча-кесек ол- бути пошматованим *[М]*.

парчала- ламати, рвати на шматки, розламувати, кришити, мучити *СБ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*.

парчалан- розламуватися, розбиватися, бути розбитим *О*, *К*.

парчалаш- розривати одяг один на одному, розбивати речі один одного, шматувати *О*, *К*.

парчалы із шматків, шматковий, із клаптів *О*, *К*.

парчасыз без шматків, цілий, цілісний, з одного шматка *О*, *К*.

парчачиклар шматочки *У*.

парылда- сяяти, ясніти, блищати, виблискувати, яскріти *Г*, *К*.

пас іржа *[Г]*; *див.* **кир-пас**.

паска паска, великодній хліб; Пасха *ВН*, *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **паска оху-** святити паску (про свяще-

ника) *К*; **паска охут-** *спон.* носити святити паску *К*, *СГ*; **пенир паскасы** сирна паска *ВН*.

паскаля пасхалія, пасхальні, великодні дні *М*; **энди чыхты меэм паскалям/питти бизим паскалямыз** уже моїм/нашим великоднім — щасливим дням прийшов кінець *М*.

паслы іржавий *СМ*; *пор.* **пасылы**.

паста каша *СБ*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; **тӳй пастасы** пшоняна каша, куліш *НМ*.

Пастажы *прізв.*

пасур penis (у дитини) *К*.

Пасхал *прізв.*

пасылы іржавий *Г*; **пасылы хылыч** ржава шабля *Г*; **беним йӳречигим-жид′ерим пасылы** я зовсім заслаб здоров'ям, занепав духом *Г*; *пор.* **паслы**.

пат I трава *ВН*; **пат чине** у траві *ВН*.

пат II *насл. удару* гуп, геп, стук *СЛ*; **пат ону да, пат буну да** стусонув лапою одного, стусонув другого *СЛ*; **пат дэвирлий аттан** гепається з коня *СЛ*; **пат-пат тӳший аждарын башлары** гуп-гуп — падають голови дракона *СЛ*; **пат ондан, пат мындан** стук звідти, стук звідси *Г*; **паттажах тӳштӳ йере** гепнувся на землю *Г*; *див.* **пат-сат**.

пат III *див.* **т′ат**.

пата лапа, педаль у ткацькому верстаті *ВН*; *пор.* **паттэ**.

Пата *прізв.* нічия (у грі) *О*.

патильжан: **маву патильжан** баклажан *ВН*; *пор.* **патлижан**, **патлыжан**, **патылжан**.

патин устілка *К*; *пор.* **патма**, **патна**.

патинне- вкласти устілку *К*.

патинни з устілкою *К*.

патла- лопатися, луснути, тріскатися, розриватися, стріляти, вибухати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; **йӳреги патлай** у нього розривається серце *П*; **патлап чамла-** лопнути, тріснути *СБФ*; **севдадан йӳреги патлай** серце в нього розривається від кохання *П*; **сав бол патлаган харпуз тарзы** будь здоровим, як лопнутий кавун *СБЧ*.

патлавжу стрілець *К*.

патлавух лопнутий, тріснутий, луснутий *СБ*, *К*.

патлавуч *бот.* бузина *СЛ*; пукавка з бузини *Г*, *К*; пугач, хлопавка *О*, *К*.

патламах тріск, постріл *О*, *К*.

патлан- розтріскатися *О*, *К*.

патлат- стріляти, ляскати, стукати, підривати, робити вибух *ВН*, *СБ*, *НМ*, *Б*, *Г*, *К*.

патлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

патлах потрісканий, облуплений, розпатланий *О*, *К*; **патлах кӧз** витрішкуватий, вирячкуватий, вирлоокий, банькатий, булькатий, балухатий, лупатий *О*, *К*.

патлижан баклажан *ВН*; **патлижан долмасы** ікра з баклажанів *ВН*; *пор.* **патильжан**, **патлыжан**, **патылжан**.

патлыжан томат, помідор *О*, *БТ*, *НКД*, *СГС*; баклажан *ВН*; *пор.* **патильжан**, **патлижан**, **патылжан**.

патма устілка *О*, *Б*; *пор.* **патин**, **патна**.

патмалы з устілками *О*.

патмасыз без устілок *О*.

патна устілка *СБ*, *Б*; *пор.* **патин**, **патма**.

патозла- тягти пісню *Кам.*; **шарошланып патозлайых** нап'ємося й тягнемо пісні *Кам.*

патрик патріарх, єпископ *[Г]*.

патриклик патріарший *[Г]*.

Патрича *прізв.*; *див.* **патырча**.

пат-сат дуже рідко, дрібниці, дріб'язок *О*; *пор.* **пат** II.

паттэ лапа, педаль у ткацькому

верстаті *СМ*, *БТ*, *Г*; *пор.* **пата**.

патылҗан томат, помідор *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ-СГ*; баклажан *СБФ*; **патылҗан долмасы** фаршировані томати *Б*, *У*; **мор патылҗан** баклажан *СБ*, *СЛ*; *пор.* **патильҗан**, **патлиҗан**, **патлыҗан**.

патырда- гупати, грюкотіти, стукати *СБ*, *К*, тріщати, бахкати, бабахати *О*.

патырдат- строчити, стріляти *ВН*, гуркотіти, грюкотіти, учиняти грюкіт *О*, *К*.

патырдаш- гупотіти, грюкотіти разом *О*, *К*.

патырды грюкіт, тріск, гупання *О*, *К*.

патырдылы шумний, гуркотливий *О*, *К*.

патыр-патыр *О*, *СЛ*, *К*, **патыр-путур** *О*, *К насл. гупоту*, *тупоту*, *лопотіння*; **патыр-патыр чыхты алма диреи тэпесне** чап-чап — він виліз на верхівку яблуні *Г*; **йағмур патыр-патыр этти** дощ залопотів *СГ*; *пор.* **пытыр-пытыр**.

патырча милиця, костур *Г*.

патэрес, патэрос отець *[Г]*; **азиз патэросларымыз** наші святі отці *[Г]*; *пор.* **педэр**.

пахла квасоля *СГ*, *СК*; *пор.* **бахла**.

пахлава вид листкового пирога *Г*.

пахыл заздрість, заздрісний, завидющий; **бығадар да пахыл кўчўк болмах** це ж треба бути настільки заздрісним псом *СБЧ*; **пахыл тўш-** починати заздрити, удаватися до заздрощів *Б*; **пахыл эт-** заздрити *СБ*.

пахылла- заздрити.

пахыллат- дати привід для заздрощів *О*, *К*.

пахыллы заздрісний; **бири ахыллы, бири пахыллы** один розумний, другий заздрісний *СБЧ*.

пахыллых заздрість.

пача нутрощі, тельбух, тельбухи, потрухи *СБ*; **сыряттың пишкен пача тарзы** чого розлибився, як печений кендюх *СБЧ*; **пачамы авурлатый** він гнітить мені душу *СБФ*; **пачамы ашады** він мені дошкулив *СБФ*.

пачавра *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, **пачавура** *НЛ* ганчірка мити посуд, віхоть, лахміття; **пачаврадан йавлух болмаз** із ганчірки рушника не буде — із хама не буде пана *СБА*; **пачавра т'ибик йабушуй** липне, як віхоть *СМ*.

Пачарыз *прізв.*

пач-пач цмок-цмок *О*.

пачылда- плямкати, чвакати під час їжі *К*.

паша паша, генерал; **Осман паша** *Г*; **Мухтар паша** *Г*.

пашты шкарпетки *Б*; **йўн пашты** вовняні шкарпетки *Б*.

пе *післяйм.* з, і, *орудний інструментальний*; **тэк сўйек пе тэри** тільки шкура та кістки *ВН*; **таш пе ур-** бити камінюкою *ВН*; *пор.* **бе**, **биле** I, **билен**, **бле**, **блен**, **илан**, **иле** II, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пле**, **плен**.

педэр отець *[Г]*; *пор.* **патэрес**.

пей завдаток, застава *О*; **пей ахчасы** грошовий завдаток *О*.

пейғамбер пророк *[Г*, *М*, *Кб.]*; *пор.* **бейғамбер**, **бейғампер**, **пайғамбер**.

пейд ол- *див.* **пейдол-**.

пейд эт- *див.* **пейдэт-**.

пейда поява, з'ява; **пейда ол-** *У*, **пейда олун-** *Г* з'являтися, являтися, виникати; *пор.* **бейдах**.

пейдалан- з'являтися *СМ*.

пейдол- з'являтися *Б*, *К*, *СК*.

пейдоса як(що) з'являться *СК*.

пейдэт- придбавати *СМ*, *Б*, *Г*, *СК*.

пейит куплет, строфа *О*; *пор.* **пийит**.

пейитчи поет, пісняр *П*.

пейле- давати завдаток *О*.

пейлен- отримувати завдаток *О*.
пейрик курча *СБ*; *пор*. **перик**, **фейрик**, **ферик**.
пек дуже; міцний; **даштан-дэмирдэн пектир хайыхчын да йўреги** серце човняра твердіше заліза й каменю *[СК]*; **пек авур** дуже боляче *СБ*; **пек йаш** дуже молодий *Г*; **пек паалы** дуже дорогий *Г*; **пек совух** дуже холодно *М*; **пек пахыл** дуже заздрісний *СК*; **пек пўсўр** дуже поганий *СГ*; **пек унутханым** дуже багато забуваю *Б*; **пек хорх-** дуже лякатися *[Кб.]*; **пек чох** дуже багато *СЛ*, *К*; **пек чохтан** дуже давно *СК*; **пек эйи** дуже добре *Г*; *пор*. **бек** II, **пет′ит-**.
пекана бабуся *СМ*; *пор*. **пукана**.
пекисмет сухар *СБФ*; *пор*. **пексимек**, **песмет**, **писмет**.
пекле- I замикати *СК*.
пекле- II очікувати *СК*.
пекли замкнений *СК*.
пексимек сухар *НБЄ*; *пор*. **пекисмет**, **песмет**, **писмет**.
Пелаш *ж*.
пелван богатир, велетень, силач, богатир *О*, *Б*, *СК*; *пор*. **пельван**.
пелеш vulva *О*.
пелин *бот*. полин *Г*; *пор*. **ажыпелин**, **ажыпель**, **ажышенир**.
Пелит тарама *назва балки Г*.
пельван велетень *ВН*; **пельван ögўз йектирсин хай** запряжуть велетенських волів *ВН*; *пор*. **пелван**.
пельтэ петля *П*; *пор*. **петла**.
пельтэк заїка, шепелявий, недорікуватий *О*, *СК*; **пельтэк-мельтэк лафет-** говорити затинаючись *СК*.
пельтэкле- заїкатися, шепелявити *О*.
пельтэклик заїкуватість, шепелявість *О*.
пенжe лапа *[СЛ*, *СК]*; **бен феле-ге пенжe чалдым — авжуйум, авадайым** я кинув виклик долі — я мисливець, я на волі *[СК]*; *пор*. **панжа**.
пенжере вікно; **пенжере жам/кöз** шибка, віконне скло *СМ*/*НКД*; **пенжере öртў** фіранка, завіска *НМ*; **пенжере тўбў** підвіконня *Б*, *К*; **пенжере хапах/хапағы** віконниця *О*, *У*, *К*; **пенжере шише** шибка *К*; **пенжере чатхы/чаты** *Б*/*К* віконна лутка; **пенжере öпсўн сени** щоб тебе вікно поцілувало *СМ*.
пенжережи майстер, що виготовляє вікна, віконник, скляр, теcля *О*.
пензия пенсія *СК*.
пенир 1. сир, сирний; **пенир аш** варяниці ромбиками із сиром *ВН*, *НКД*; **пенир майа** заквaска для бринзи, сичужний фермент *О*, *К*; **пенир селе** цідило для сиру *НКД*; **пенир тиши** сирний зуб — останній зуб у старої людини *К*; **майалы пенир** вид солодкого сиру *ВН*. 2. молозиво *К*; **сўт арыный бир афтадан сон пенирдэн** молоко очищається від молозива через тиждень (як корова отелилася) *К*.
пениржи сировар, продавець сиру *О*, *К*.
пениржилик сироваріння, сироварництво *О*, *К*.
пенирле- начиняти сиром *О*, *К*.
пенирли з сиром *О*, *К*.
Пентикости П'ятдесятниця *[Г]*.
пепейти корж *СБ*; **хатмер пепейти** печені коржі з прісного тіста, заливаються маслом зі сметаною й складаються стосом *НБЄ*; *пор*. **пита**, **питэ**.
пепий качка *СБ*; **пепий бала** каченя *СБ*; **ата пепий** селезень *СБ*; *пор*. **папи** I, **папий**.
Перан *прізв*. в'ялене м'ясо *О*.
первама нічний метелик; **перва-**

ма бол-/ол- приставати, дошкуляти, допікати, невідступно переслідувати, як нічний метелик летить на світло *[ВН]*; **ич та первама дўгўль артымдан гўленнери** *[ВН]*, **ич первама дўгўль ардымдан кўленнери** *[Б, У, К]* ті, хто насміхаються з мене поза спиною, зовсім мені не дошкуляють; **ич первама дўгўльдў мў ардымдан гўленнери?** хіба мені не байдужі ті, хо сміються з мене поза моєю спиною? *[СГ, СК]*.

первой перший *СЛ*, *СК*; **эн первой** найперший *СК*; **первойдэн т′ель-** приходити найпершим *СЛ*.

Первой(жа) *прізв*.

перда *СБ*, *П*, *К*, **пердэ** *ВН-СК* завіса, штора, портьєра, ширма, фіранка, занавіска, завіска, плівка, мембрана, перегородка між пальцями гуски, качки; **перда ёрт-** закривати завісою *П*; *пор*. **перда**.

пердэле- завішувати, загороджувати шторою *О*, *К*.

пердэлен- завішуватися, бути завішеним *О*, *К*.

пердэли завішений, із фіранкою, завісою, закритий перепонкою, діафрагмою *О*, *К*.

пере гроші *[СБ]*; *пор*. **пара** II, **паре** II.

пережки пиріжок, пиріжки *БТ*, *Г*; *пор*. **перешки**.

перес бродяга, бурлака, волоцюга, приблуда, заволока, зайда, мандрьоха, блудяга, блудько *О*; **перес киши** волоцюга *О*.

переслен- волочитися, бурлакувати, віятися, вештатися, швендяти, блудити, бути розпусним *СМ*, *К*; **пересленип йўр-** блудити, віятися, волочитися, жити розпусно, курвувати *СМ*.

переслет- дати волочитися, розбещувати *О*, *К*.

перешки пиріжки *СГС*; *пор*. **пережки**.

пери пері, фея *[СЛ]*; *див*. **мелексиз ал пери**.

перик доросле курча *СБ*, *П*; *пор*. **пейрик**, **фейрик**, **ферик**.

перитоми эт- обрізати (хлопчика) *[М]*.

перка плавник риби *О*.

перт- вивихнути, вивернути *К*.

пертаф брутальний *НМ*.

пертиль- бути вивихнутим *У*.

пертин- підвихнутися, вивихнутися *К*; *пор*. **пыртын-**.

пертиндир- вивихнути, вивернути *К*.

петйе горщик *НБЄ*.

петла петля, петелька для ґудзика, гаплик *П*, *СМ*, *Б*.

Петр-Павлу Петро й Павло *НБЄ*.

перчем пасмо волосся, чуб, чубок, чубчик, чілка, локон, кучері *П*, *О*, *Г-СГ*.

перчемли з чубчиком, кучерями, локонами *О*, *К*, *СК*; **перчемли хыз** дівчина з локонами *СК*.

першембе четвер *НМ*, *БТ*, *Г-К*; **першембе кўнў** четвер *[Г]*.

пес феска *СБ*; *пор*. **фес**.

песик волосся на скронях, пейсик *К*; **песиклери догру йа хыйыш ал-** підрізати скроні рівно або навскоси *К*.

песмет сухар *О*, *К*; *пор*. **пекисмет**, **пексимек**, **писмет**.

петла петля, петелька *П*, *Б*, *К*, *СГ*; *пор*. **пельтэ**.

Петр-Павло барйамы свято Петра й Павла *Г*.

пет′ит- укріплювати, замикати *Г*, *К*; **ёзўн пет′ит-** брати себе в руки *Г*; *пор*. **бек** II, **пек**.

пефат ол- помирати *[Г]*.

пефти четвер *НБЄ*.

Пефтиев *прізв*.

печ піч *СМ*, *У*.

печатлан- бути запечатаним *Г*.

печатлы запечатаний *СБ*; *пор.* **пичатлы**.
печатлых эт- запечатувати (домовину) *СК*.
печеня печиво *СЛ*.
пеш 1. пола, борт одягу, поділ *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*. 2. *карт.* взятка *Г*, *К*; **пеш ал-** брати взятку *Г*, *К*; ◇ **дуйдулар да пешим сыра хойдулар** вони дізналися й послали за мною погоню *Г*; **пешиме тўштўлер** вони напали на мене *М*; **тўштў пешлерине** переслідував їх *[Г]*; **аҗель дўштў/тўштў пешиме** мені випала нагла смерть *ВН/Б*; **аҗель тўшер пешине** нагла смерть спіткає тебе *СМ*; **бу не йаман аҗель дэ тўшмўш пешиме** що за люта смерть спіткала мене *СЛ*, *К*.
пешик (-ги) колиска *Г*, *К*; *пор.* **бешик**.
пешкеш дар, подарунок *[Г, М]*; *пор.* **пешт′еш, пешчеш**.
пешкир серветка, рушник *[Г]*; *пор.* **кескир, пешт′ер**.
пешман покаяння, каяття, покута, печальний, сумний, хто кається, шкодує *О*, *К*, *М*; **пешман бол-** каятися, шкодувати *О*, *К*.
пешманлых *О*, **пешманных** *[Г]* покаяння, каяття, розкаяння, розчарування, печаль, журба.
пешмелейе (=беслемейе) годувати, доглядати *[Г]*; *див.* **бесле-**.
пешт′ер серветка *О*; *пор.* **кескир, пешкир**.
пешт′еш дар, подарунок *ВН*, *П*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **пешт′еш чек-** дарувати подарунок *СЛ*; **пешт′еш эт-** дарувати *О*, *К*; *пор.* **пешкеш, пешчеш**.
пешчеш дар, подарунок *СМ*; *пор.* **пешкеш, пешт′еш**.
пива пиво *СБ*, *СЛ*, *СГ*.
пидметка підметка *У*; *пор.* **падметка, падмитка**.
пийадэ піхота *Б*, *Г*, *К*, *СК*.
пийаз пестощі, ласка *О*, *К*.
пийазла- гладити, пестити, голубити, милувати, лащити, заспокоювати *СМ*, *У*, *Г*, *К*; *пор.* **пыйазла-**.
пийазлан- пеститися, милуватися, бути пещеним, пестуваним, ластитися, лащитися *О*, *К*.
пийазлат- робити ласкавим *НМ*, *К*.
пийала келих *О*.
пийдэт- набувати, заробляти, придбавати *У*, *К*.
пийит куплет, строфа, рядок, пісня, вірш *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **пийит йырла- / айт-** співати пісню *СБ*; **пийитин бағламасы** слова для зв'язування в пісні *Кам.*; **йырның пийитлери** слова пісні *СБ*; *пор.* **пейит**.
пийитчи пісняр *П*.
пилаф плов *О*; *пор.* **пиляв, плов** II, **пулов** II.
пильта плита *Г*, *СГС*; **пильтаан тэшиги** піддувало *Г*.
пиляв плов *СГ*, *СК*; *пор.* **пилаф, плов** II, **пулов** II.
пиняра ґудзик *О*.
пипер перець *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*; **дамлы пипер** солодкий перець *СБ*; **йаххан пипер** гіркий, пекучий перець *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*; **толу пипер** фаршированний перець *СМ*; **хара пипер** чорний перець *ВН*; **хызыл пипер** червоний перець *СМ*.
пиперле- перчити *О*.
пиперлен- злитися, виходити з себе *О*.
пиперли перчений *О*.
пиперлик перечниця, грядка перцю *О*.
пир I напівлюдина-напівдух *СГ*.
пир II *насл. удару СЛ*; **пир — тэпме уруй чохраға** гуп — буцає ногою по джерелу *СЛ*.
пир III *див.* **т′ир-пир**.
пире блоха, запальний, дратівли-

вий, дражливий, дразливий, гарячкуватий *О*, *Г*, *К*, *СГ*.

пирелен- заблошитися, завести бліх, гніватися, виходити з себе, гарячкувати *О*, *К*.

пирели блохастий *О*, *К*.

пиринч рис *СБ*, *Б*, *У*, *Г*; *пор.* **принц**, **принч**.

пирйа пір'я *О*, *К*; *пор.* **пырйа**.

пирох (**-ғу**) пиріг *СБФ*.

пис брудний *К*; **пис боғаз** ненажера *К*.

писмет сухар *Б*, *СГ*; **бир парча писмет** шматок сухаря *Б*; *пор.* **пекисмет**, **пексимек**, **песмет**.

писмилла в ім'я бога, слава богу — *мусульманське* в ім'я аллаха *СЛ*; *пор.* **мисмилла**.

пис-пис киць-киць *О*.

пист брись *О*, *БК*, *К*, *СГ*; *пор.* **пишт**, **фышт**.

писька, **пися** *дит.* киця *О*, *К*.

пит блоха *СК*; *пор.* **бит**.

пит- I (**питий**) 1. закінчуватися *[Г]*, *СГ-СК*. 2. досягати завершення *СГ-СК*; **жеэзи питэн д'елин д'ибик отруйсун** сидиш, як наречена, в якої вже зібрано посаг *СГ*.

пит- II рости *СГ-СК*; **мезарыма питэн отлар сёлешир** трави, що ростимуть на моїй могилі, розмовлятимуть між собою *[СК]*.

пита корж *ВН*, *Г-К*, *СК*; **ахче пита** корж із запеченою на щастя монетою *К*; **хатмер пита** корж із листкового тіста *НКД*; *пор.* **пепейти**, **питэ**.

питир- (**питрий**) закінчувати *ВН*, *СЛ-СК*; *пор.* **битир-**.

питирт- давати доробити, завершити, зробити остаточно *СК*; **бин алтына питиртмиштим хафтанын сайасы(н)** за тисячу золотих я замовив прострочити стьожки на кафтані для неї *[СК]*.

питэ 1. корж, коржик, перепічка, плескач *СБ*, *П*, *О*, *[Кб.]*, пряник *СБФ*. 2. щільник, стільник *[Кб.]*; **бал питэсийнен** мед у щільниках *[Кб.]*; *пор.* **пепейти**, **пита**.

Питэжи *прізв.*

пит'е молодша сестра чоловіка, жениха, зовиця *Кам.*, *СК*; **анасын пит'еси** материна зовиця, зовиця його матері *СК*; *пор.* **бит'е**, **биче**, **бичече**, **пиче**.

пич байстрюк, безбатченко *О*, *К*; **пич — йолдан таплан д'ибик** байстрюк — ніби знайдений на дорозі *СК*.

пич- різати, кроїти *Б*, *СЛ*, *М*; **хойун пичерик** заріжемо вівцю *Б*; **чохрах пич-** перекривати воду в криниці *СЛ*, *М*; *пор.* **бич-**.

пичатлы запечатаний *СБ*; *пор.* **печатлы**.

пичах (**-ғы**) ніж *П*, *СМ*, *Г-М*; **пичах ойнят-** грати ножем, ножами *СЛ*; *пор.* **бичах**, **пчах**, **пычах**.

Пичахчы *прізв.*

пиче зовиця *НБЄ*; *пор.* **бит'е**, **биче**, **бичече**, **пит'е**.

пичен сіно; **пичен чал-** косити сіно; *пор.* **пчен**.

пиченлик *ВН-СМ*, **пиченник** *Б-СК* сіножать; сінник.

пичи вертка, непосидюча, тямуща мала дитина *К*.

пиш- (**пиший**, **пший**) готуватися, варитися, пектися; достигати, дозрівати; **чырламалар пишийлер йымшачых** чебуреки готуються м'якесенькими *У*; **башлай пишмейе заре** збіжжя починає дозрівати *П*; **бек пишт'ен** перезрілий *О*; **алмалар даан экши — пишмеэннер** яблука ще кислі — не дозріли *НКД*.

пиший що-небудь, дещо, щось *СЛ*, *СГ-СК*; **пиший йох** нічого немає, нічого, все гаразд *СГ*; *пор.* **бирший**, **бишей**, **биший**, **бший**, **пший**.

пишик зварений, зрілий, стиг-

лий *О*, *К*.

пишир- (**пишрий**) готувати, варити, пекти, смажити, шкварити, обпалювати (цеглу, горщики), гріти (про сонце); **аш пишир-** готувати їжу, варити юшку; **ӧкмек пишир-** пекти хліб *СЛ*; **кӱн пишрий** сонце пече, припікає *К*; *пор*. **пшир-**.

пишириль- варитися, пектися, готуватися, бути обвареним, обшпареним, обпеченим, обпаленим, спектися, згоріти на сонці.

пишрий *див*. **пишир-**.

пиширим достатнє на варку *О*, *К*; **бир пиширимим вар** я маю продукти на одну варку *К*.

пиширт- змусити варити, готувати їжу; сприяти достиганню *К*.

пишкен зварений, готовий, стиглий, зрілий *СБ*, *К*.

пишкенлик зрілість, стиглість, довареність, стан готового *СБ*.

пишли зварений *СБЧ*; **чийли-пишли** недоварений *СБЧ*.

пишмиш варений, печений *О*.

пишт брись *БК*; *пор*. **пист**, **фышт**.

пиштоф пістоль, пістолет *У*.

пишт′ен зрілий, варений *О*.

Пйата тарама *назва балки Г*.

пйатах п'ятак *Б*.

пкана бабуся *СГС*; *пор*. **бекана**, **букаана**, **букана**, **пукана**.

план садиба, план *ВН*.

Платон *прізв*.

платох (**-ғу**) хустка *СБ*, *Б*.

пле *П*, **плен** *ВН післяйм*. з, і, *орудний інструментальний*; **ат пле** конем *П*; **ат плен йез-** місити кіньми *ВН*; *пор*. **бе**, **биле** I, **билен**, **бле**, **илан**, **иле** II, **илен**, **илең**, **инен**, **-нен**, **пе**.

плетин йапу ӧр- плести тин *У*.

плита плита *К*; **плитаан кичик тэшии** піддувало *К*.

плов I полова *СМ*; *пор*. **булов**, **булу**, **пулов** I.

плов II плов із рису й курятини *К*; *пор*. **пилаф**, **пиляв**, **пулов** II.

площадка широкий віз *Г*, *К*.

пневма дух; **Айон Пневма** Святий Дух *[Г]*.

пневматикос духівник *[Г]*.

поворка вірьовка, поворозка *О*.

Повсем *прізв*.

подушка пухова подушка.

пой *див*. **той-пой**.

Покрова Покрова Богородиці *П*.

пол підлога *О*, *К*.

полла- настилати підлогу *О*, *К*.

полфайтон вид фаетона *СМ*.

помада: сийаһ зилиф пек чезильмез... помада, помада чорні локони не дуже розплітаються... помада, помада *У*.

понч пунш *К*; *пор*. **пунуш**, **пунч**.

поплук эт- бути попом *[М]*.

Попов/Папаз *прізв*.

портакал помаранч.

портакаллы помаранчовий *О*, *К*.

поруп (**-бу**) погріб *СБ*; *пор*. **пӧрӱп**.

посаға поріг *СК*.

посамах поріг, ґанок *СГ*.

посах повненька дитина, карапуз, пузанчик *К*.

Посах *прізв*.

пост повсть, кошма *У-К*.

постан баштан *СБ*, *ВН*, *СБ*, *К*; *пор*. **бостан**.

Постол *прізв*.

потирион потир, келих *[Г]*.

Потрес *прізв*. душевний *О*.

пошта почта *У*, *СГ*.

пошу жіноча квітчаста шовкова (/шерстяна *СГ*) хустка з торочками, бахромою; **кашмер пошу** кашемірова хустка *К*.

пӧрӱп (**-бӱ**) погріб; *пор*. **поруп**.

пранык пряник *Г*, *НКД*, *СГС*; *пор*. **пряныk**.

прапыш ключка, хокей, свинка *Б*; **прапыш ойна-** грати в свинку *Б*.

прасол різник *СБ*, *СК*; *пор*. **просол**, **хасап**.

прededу прадід *У*.

прес змагання на приз *Б*.
прим: **прим боби-пуп** *чарівна фраза, сказана мавпою М*.
принц *ВН*, **принч** *СБ*, *СМ*, *БТ*, *НКД*, *СГ*, *М* рис; *пор*. **пиринч**.
принчли рисовий, з рисом *О*.
проб эт- пробувати, випробовувати *СБ*.
проба бах- пробувати, випробовувати *СК*; **проба эт-** випробовувати *Б*.
пробала- пробувати, куштувати *БТ*, *СГ*.
Продан *прізв*.
прон виделка *СБ-У*, *СЛ-М*.
проскинис эт- поклонятися *[Г]*.
проскинисис эт- падати долілиць, припадати ниць, ницьма *[Г]*.
просмонариос преподобний *[Г]*; **ве ҷӳмле кешишлерин ризасыйлан бир йеромонахос тайын эттилер, ки просмонариос дэрлер, ки онда ахшам саба параклиси охунсун ҷӳмле кешишлердэн ötӳрӳ ве бӳтӳн орθодоксос христийаннардан ötӳрӳ** і зі згоди всіх ченців обрали вони одного єромонаха, котрого називають преподобним, щоб там увечері й уранці правився молебень за всіх ченців і за всіх православних християн *[Г]*.
просол різник *СК*; *пор*. **прасол**, **хасап**.
простатис заступник, захисник *[Г]*.
просхомен помолімося *[Г]*.
протоереос протоєрей *[М]*.
протопапаз протопоп *[М]*.
протопоп протопоп *[М]*.
протопопослук эт- служити протопопом *[М]*.
проθеси проскомідія *[М]*.
пручкала бородавка *СБ*; *пор*. **пурчкала**, **пырчыкла**, **пырчыхла**.
прыдан придане, віно, посаг *ВН*, *Б*, *У*; **прыданнар** придане *Б*; **придан билен хыз олсаң** якщо ти раптом дівка з дитиною *ВН*.
прытка *Г*, **прытыка** *Зп*. притика, шворінь; *пор*. **пыртка**, **пыртыка**.
прычилка, **прычылка** причілок, бокова стіна хати, бокова частина двосхилого даху *НКД*.
пряныk пряник *СБ*, *СМ*; *пор*. **пранык**.
псал вид подушки *П*.
псалтир псалтир *[Г]*.
псалтыр *НКД див*. **псатыр**.
псаль псалом *Б*, **псаль эт-** співати псалми *Б*; *пор*. **псель**.
псатир *Б*, *СЛ див*. **псатыр**.
псатыр *ВН*, *О*, *Б*, *Г-СГ*, **псалтыр** *НКД*, **псатир** *Б*, *СЛ*, **псетир** *СБ*, **псятыр** *ВН* вид пасхального печива із дріжджового тіста з начинкою — у вигляді хреста *ВН*, *СБ*, *Б*, *Г-СГ*, шестикутної сніжинки *К*, решітки *О*.
псель псалом *СБ*; **псель эт-** співати псалми *СБ*; *пор*. **псаль**.
псетир *СБ див*. **псатыр**.
псофиа слабкий, нетривкий *[Г]*.
псӳр поганий, погано *Г-СГС*; *пор*. **пӳсӳр**.
псятыр *ВН див*. **псатыр**.
птах гілка, сучок *НБЄ*, *НМ*, *БТ*; *пор*. **будах**, **бутах**, **путах**.
пувахуш сова, пугач *СМ*.
Пуву *прізв*.
пудлух вагою з пуд *К*.
пудра пудра *СК*.
пудреле- пудрити *Б*.
пудру пудра *СК*.
Пуды *прізв*.
пудэрле- пудрити *Б*.
пудэрлен- пудритися *СК*.
пуй-дуй з усіх сил *К*; **йа не олаҷах ондан? хоҷа да пуй-дуй шлесин дэ ишлесин бу да йырлап-йырлап тʼечиний, эв дэ хыдырмай, биший дэ** а що буде з неї? чоловік хай працює й працює з усіх сил, а вона живе співаючи, ні за хатою не дбає, ні

про що інше *К*.

пукана бабуся *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*, *М*; *пор*. **бекана**, **букаана**, **букана**, **пкана**.

пукушар свати *ВН*.

пул луска, блискітки, пух, дрібна монета; **балых пулу** риб'яча луска *СК*; **не хадар пул арҗ эттиниз бу беним ғарип эшхума?** скільки грошей ви витратили на це моє нещасне кохання? *Г*; **бир пула саттын мени** ти продав мене нізащо — за копійку *СЛ*; **пуллар** блискучий головний убір, корона *[Г]*.

пуллу з лускою, лускатий, пухнастий, з блискітками; **башы пуллу чал хороз** голова в нього з блискітками *М*.

пулов I полова *ВН*, *СМ*, *СГ*; *пор*. **булов**, **булу**, **плов** I.

пулов II плов *НМ*; *пор*. **пилаф**, **пиляв**, **плов** II.

пун- псуватися, слабнути, стомлюватися, занепадати, непритомніти, паморочитися *Б-СЛ*; **ава пунған** погода зіпсувалася *У*; **не тайып пундуң?** чому ти заточився? *Б*; **пундух энди** ми розхворілися, занепали *СЛ*; *пор*. **пын-**.

пунар джерело, криниця *[Г*, *СГ]*; **пунар дашы** *[Г]*, **пунар ташы** *[СГ*, *СК]* цямрина; *пор*. **фунар**.

Пунар дағы назва гори *[Г]*.

Пунгас *прізв*.

пунҗа гроно винограду *СБ*.

пунуш *[СЛ*, *К]*, **пунч** *[СЛ*, *К]* пунш; **бир пунуш шарабыны ичтим** я випив пуншу *СК*; **бир пунчундан/бунчу чайындан ичтим** я випив пуншу й чаю *[СЛ*, *К]*; *пор*. **понч**, **пунуш**.

пуп пух *Б*; *пор*. **пуф** I, **пух**.

пу-пу *насл*. *голосу одуда*, *зозулі Г*.

пупуп 1. одуд *НБЄ*, *Г*. 2. зозуля *Г*.

пур-плар *насл*. *стрясання крилами*, *хурчання Г*; **бир даа т'ельлер ўч тэне гөгерҗин, башладлар сайлямаа бу боғдайы; пур-плар! — хахындлар, башладлар ойнямаа** трохи згодом прилетіли троє голубів, почали перебирати цю пшеницю; хур-хур — обтрусилися, почали танцювати *Г*.

пурчкала бородавка *НБЄ пор*. **пручкала**, **пырчыкла**, **пырчыхла**.

пус більмо *СБ*.

пус- пригинатися до землі, нагинатися, присідати *Б*, *К*; **пусуп йўр-** іти пригнувшись *Б*, *К*.

пуска сечовий міхур, пухир, мозоль, булька, повітряна куля *СБ*, *Г-СГС*; **пуска т'ибик** надутий, бундючний, як міхур *К*.

пускала- пускати бульки *О*, *К*.

пускалан- пузиритися, пухиритися, випускати бульки, бульбашки, укриватися пухирями, надиматися, пундючитися *О*, *К*.

пускалат- *спон*. *О*, *К*.

пускалых мильний розчин, щоб пускати бульки *К*.

пустур- нагинати, нахиляти, схиляти *К*.

пустурт- *спон*. *К*.

пусух зігнутий *К*.

пусуш- *вз*. *К*.

пусуштур- *спон*. *К*.

пусуштурт- *спон*. *К*.

пусундур- прихилити голову *[К]*.

пуска *те саме*, *що й* **пуска** *Б*.

пута- пускати гілки, галузитися *У*; **шефтали пута-пута** персик розпускає гілки, розгалужується *У*; *пор*. **бута-**, **пыта-**.

путарла- ламати, шматувати *О*.

путарлат- *спон*. *О*.

путарлаттыр- *спон*. *О*.

путах (-ғы) гілка *СБ-У*, *СГ*; *пор*. **будах**, **бутах**, **птах**.

путахла- обрізати гілки *СБ-У*, *СГ*.

путачых гілочка *СМ*; *див*. **путах**.

путрах *бот*. нетреба, зобник, ту-

риця, овечий ріп'ях *Г*, *БК*; *пор.* **йапушах**.

пуф I пух, дрібне пір'я *СБ*, *СГ*; *пор.* **пуп**, **пух**.

пуф II *насл. повіву вітру О*; **пуф эт-** дути, віяти, гасити *О*; **пуф-пуф эт-** пихтіти, пухкати, пхукати, пхикати *Г*.

пуфулда- хропти, хропіти *СГС*.

пух пух *СГ*; **пух тӧшек** пухова перина *СГС*; *пор.* **пуп**, **пуф** I.

пухов путо; **дэмир пухов** залізні закови, кайдани *К*; **дэмирдэн зенӂир пухов хой-** заковувати в ланцюги й кайдани з заліза *[СК]*; **т'ийиге пухов хойулмаз** на дику тварину путо не надінеш *СК*; *пор.* **буғов**.

пушт киши дотепна, жартівлива, насмішкувата людина *СМ*.

пӱк- згинати вдвоє, згортати, багати, складати; **мед'ер бунун аслы олса, пӱктӱ белими** якщо це правда, мені зламано поперек *СК*; *пор.* **бӱк-**.

пӱклен- бути спакованим, згорнутим *СГ*.

пӱкӱль- згинатися, хилитися додолу; **анени сорарсан, бойну пӱкӱльмиш** ти запитуєш про свою матір — вона зовсім занепала, зігнулася вдвоє *[СК]*.

пӱртӱк прищ *СГС*; *пор.* **бӱртӱк**.

пӱскӱллӱ *Б*, *У*; *див.* **пӱскӱльлӱ**.

пӱскӱль торочки, бахрома, китиця, кінець хвоста *СБ*, *Б-Г*, *К*; **йыбрышымдан пӱскӱлӱ, сырма гӱмӱшӱ** у неї китиці з шовку й срібної нитки *К*.

пӱскӱльлендир- пришивати торочки, китиці *О*.

пӱскӱльлӱ з торочками, китицею *СЛ*, *К*; **пӱскӱльлӱ хушах** пояс із китицями *К*.

Пӱскӱльлӱ *прізв.*

пӱскӱр бризки *К*.

пӱскӱр- бризкати *СБ*, *СЛ*, *[Г]*.

пӱскӱрӱк бризки *СБ*, *О*; оббризканий *К*.

пӱсӱр поганий, непристойний, мерзенний, мерзотний, лихий; погано *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **пӱсӱр ашав** погана їжа *НМ*; **пӱсӱр ишле-** погано працювати *СМ*; **пӱсӱр лаф** брутальне, непристойне слово *СМ*, *К*; **пӱсӱр шийд'е хошул-** брати участь у непорядних справах *Б*; *пор.* **псӱр**.

пӱсӱрлӱ з поганими рисами *О*, *К*.

пӱсӱрлӱк неохайність *СМ*.

пӱсӱрче поганувати *СМ*.

пӱтӱн цілий *СГ-СК*; **пӱтӱн д'еӂе** ціла ніч, усю ніч *М*; *пор.* **бӱтӱн**.

пх *насл. пхикання*, *пухкання У*.

пхадар стільки *Г*, *СГ*, *СК*; **пхадар алтын** стільки золота *СК*; **пхадар шорбаӂилик** таке за розміром господарство *Г*; *пор.* **буғадар**, **бухадар**, **бығадар**, **быхадар**, **пыхадар**; *див.* **бу**, **хадар**.

пчах ніж *СБ*, *П*, *О*, *БТ*, *К-М*; **пчах йарасы** ножова рана *О*; **пчахбатых** *див.* **шан**; *пор.* **бичах**, **пичах**, **пычах**; *див.* **канӂа**.

пчахла- різати, краяти, бити, ранити ножем *О*, *К*.

пчахлат- *спон. О*, *К*.

пчахлаш- битися на ножах *О*, *К*.

пчахлаштыр- *спон. О*, *К*.

пчахчы ножар, ножівник *О*, *К*.

пчен сіно *НБЄ*, *О*, *К*; **пчен ӂый-** збирати сіно *О*, *К*; *пор.* **пичен**.

пченлик сіножать, сінник *О*.

пчок гроно винограду *К*.

пший що-небудь, щось *У-СЛ*, *СГ*; **о чох пшийлер йазайды** він багато писав *СГС*; **пший дэ гӧрмейик** ми нічого не побачимо *М*; **пший тапмай** нічого не знайде *Г*; **пшийи дэ йохтур** у нього нічого немає *Б*; *пор.* **бирший**, **бишей**, **биший**, **бший**, **пиший**.

пший-пший що-небудь *СМ*, *Б*, *Г*.

пшир- варити *НБЄ*, *СМ*, *БТ*, *Г-К*; *пор.* **пишир-**.

пыдпыдах перепілка *О*; *пор.* **пытпыдах**.
пыйазла- гладити, пестити, заспокоювати, умовляти *СБ*; *пор.* **пийазла-**.
пылав плов *СБ*.
пын- слабнути, стомлюватися *Б*; *пор.* **пун-**.
пырйа пір'я *П*, *К*; *пор.* **пирйа**.
пыр-пыр пухкий, розсипчастий *Г*.
пыр-пыр эт- пухкати *К*.
пыртка притика, шворінь *К*; *пор.* **прытка**, **прытыка**, **пыртыка**.
пыртлас ледачий *СБ*; **т'ерильдиң, пыртлас хой т'ибик** розлігся, як ледача вівця *СБЧ*.
пырты лахміття, ганчір'я, дрантя, мотлох, лахи *О*.
пыртыка притика, шворінь *Г*; *пор.* **прытка**, **прытыка**, **пыртка**.
пыртын- бути вивихнутим, вивернутим *О*; *пор.* **пертин-**.
пырх *насл.* пердь.
пырхылда- фуркати, порскати, пирхати, порхкати *О*, *К*.
пырчах град *СГС*; *пор.* **бурчах** I.
пырчыкла *СМ*, *Б*, **пырчыхла** *Б* бородавка *пор.* **пручкала**, **пурчкала**.
пыс- принишкнути, сховатися, засісти, залягти, причаїтися, зачаїтися *К*; **пысып отур-** сидіти нишком, зачаїтися *К*.
пысылда- сопти, сопіти *О*, *К*.
пысылдав сопіння *О*, *К*.
пысылдат- дозволити сопіти *К*.
пысылдаш- сопіти разом *К*.
пыта- обрізати гілки, сучки *О*; *пор.* **бута-**, **пута-**.
пытав обрубування гілок, сучків *О*.
пытал- бути обрізаним *О*.
пыталы очищений від сучків *О*.
пытах гілка *СБ*, *СМ*, *СГ*, сучок *О*.
пытахла- обрізати гілки *СБ*.
пытахлан- галузитися, розгалужуватися, розпускати гілки *О*.
пытахлы гіллястий *О*.
пытпыдах перепілка *СБ*, *СМ*, *К*; *пор.* **пыдпыдах**.
пытырда- шурхотіти, човгати, шерехтіти, шуміти *О*, *К*.
пытырды шурхіт, шерех, шум, човгання *О*, *К*.
пытыр-пытыр *насл. дощу, легких кроків О*, *К*; *пор.* **патыр-патыр**, **патыр-путур**.
пыхадар стільки *СЛ*; *пор.* **буғадар**, **бухадар**, **бығадар**, **быхадар**, **пхадар**; *див.* **бу**, **хадар**.
пыч- пиляти *СГС*; *пор.* **быч-**.
пычах (**-ғы**) ніж *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; *пор.* **бичах**, **пичах**, **пчах**.
пычахла- різати, краяти ножем *СЛ*, *СГ*.
пычахлаш- битися на ножах *СБ*.
пычахчы ножар, ножівник *К*.
Пычахчы дағ назва лісу *СГ*.
пычхы пилка *СГС*.
пышпылда- шепотіти *НБЄ*.
пышт-пышт *насл. човгання ніг О*, *К*.

Р

раабет пошана *[Г]*; **раабет вер-** пошанувати *[Г]*; **раабет эт-** шанувати *[Г]*; *пор.* **ирабет**, **рабет**.
раат спокій, спокійний, спокійно *Г-К*, *СК*; **раат вер-** давати спокій *СК*; **раат ол-** бути спокійним, заспокоюватися *К*; **раат отур-** жити спокійно *Г*; **т'ит-ти раатна** спокійно пішов *Г*; **раат эт-** відпочивати, заспокоюватися *К*; *пор.* **ираатсыз**, **рағат**, **ыраатлых**.
раатлан- відпочивати, заспокоюватися *У-СГ*.
раатландыр- дати відпочити, заспокоювати, утішати *К*.

раатлат- *спон. К.*
раатлаш- *сп.-вз. К.*
раатлы I спокійний *Г*, *К.*
раатлы II споряджений, прибраний, оздоблений *[Г]*; **раатлы хушанмыш** оперезаний ременями, латами *[Г]*; *пор.* **рахтлы.**
раатлых спокій, відпочинок, тихе, мирне життя *К*, *СГ*; **раатлых бул-** знайти спокій *[Г].*
раатсыз неспокійний, стурбований, збентежений *Г-СГ*; **раатсыз ол-** непокоїтися, турбуватися, переживати *Г-СГ*; **раатсыз эт-** непокоїти, турбувати, засмучувати, завдавати прикрощів *СЛ.*
раатсызлан- турбуватися, непокоїтися, бентежитися, тривожитися *Г*, *К.*
раатсызландыр- турбувати *К.*
раатсызландырт- *спон. К.*
раатсызлаш- турбуватися, непокоїтися *К.*
раатсызлаштыр- *спон. К.*
раатсызлаштырт- *спон. К.*
раатсызлых неспокій, стурбованість, збентеженість *Г-СГС.*
рабби бог *О*, *[Г*, *М]*; **йа раббим** о боже мій *СК*; *пор.* **раби.**
раббитуале бог-творець, господь бог *[М].*
рабет повага, пошана, шаноба, уважність, симпатія, прихильність, милість, ласка, ніжність *О*, *СЛ*, *К*; **рабет саа йапайых** ми тебе вшануємо, пригостимо, почастуємо *К*; **рабет кӧр-** бути шанованим, відчувати піклування *Б*; **рабет эт-** віддавати шану, шанувати, догоджати, годити *Б*, *К*; **шинӂик рабет зенд′инийнен гӱзеле** зараз шанують багатих і гарних *СК*; *пор.* **ирабет**, **раабет.**
рабетле- виявляти повагу, пошану, шанувати, догоджати, доглядати, дбати, піклуватися, турбуватися *СМ*, *Б*, *К.*
рабетлен- бути шанованим, догляданим *О*, *К.*
рабетлет- викликати повагу, увагу, піклування *О*, *К.*
рабетлеш- шанувати один одного, дбати один про одного *О*, *К.*
рабетли шанований, шанобливий, ввічливий, уважний, ласкавий *О*, *К*; гостинний *БТ.*
рабетлик эт- виказувати милість, вшановувати, догоджати, доглядати, дбати, піклуватися *СМ.*
рабетсиз нешанований, позбавлений уваги, поваги *О*, *К*; нечемний, непоштивий *К.*
раби бог *Г*; **раби** боже *Г*; **йа рабим** о боже мій *Г*; **мисмилла йа рабим** господи боже мій *[СЛ]*; *пор.* **рабби.**
рабильаллах господь бог, господи боже *[М].*
раван: йол раван олуп т′иттилер вони вирушили в дорогу *СГ.*
раға *карт.* король *СМ*, *Г*, *К*, *СГ.*
рағат спокійний, безтурботний *СБ*, *П*, *О*, здоровий *СБФ*; **рағат бол-** бути спокійним, заспокоюватися *О*; **рағат эт-** дати змогу заспокоїтися, відпочити *О*; *пор.* **ираатсыз**, **раат**, **ыраатлых.**
рағатла- заспокоювати, вгамовувати, утихомирювати *О.*
рағатлан- заспокоюватися, вгамовуватися, відпочивати *СБ*, *О.*
рағатландыр- заспокоювати, дати змогу відпочивати *О.*
рағатлат- заспокоювати *О.*
рағатлаш- *сп.-вз. О.*
рағатлаштыр- *спон. О.*
рағатлаштырт- *спон. О.*
рағатлы спокійний, мирний, заспокоєний *О.*
рағатлых спокій, тихе, мирне життя *СБ*, *О*; **рағатлых бермей** не дає спокою *СБ*; **дэли башха бола айахларға да рағатлых йох** за дурною головою ногам немає спокою *СБЧ.*

рағатсыз неспокійний, стурбований, бентежний *СБ*, *О*; **рағатсыз бол-** турбуватися, бентежитися, не мати спокою, утіхи *О*.
рағатсызлан- турбуватися, тривожитися, бентежитися *СБ*, *О*.
рағатсызлых неспокій, стурбованість, бентега, тривога *СБ*, *О*.
развор розвір *П*.
разхуба *ірон*. красуня, любка *О*; *пор*. **рахуба**.
разы задоволення, задоволений, удоволений, згодний *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*; **разымыз бар** ми задоволені *Б*; **разы бол-** *СБ*, **разы ол-** *СМ* бути задоволеним *СБ*, *СМ*, погоджуватися *О*; **алла разы олсун лафына** спасибі на доброму слові — хай бог буде вдоволений твоїми словами *СЛ*; **разы болмаса** якщо невдоволений *СБ*; **разын җетсе** якщо твоя совість дозволяє *Б*; **алла разы осун** спасибі *СЛ*; *пор*. **азы**.
разылаш- згоджуватися, домовлятися, прощатися *К*.
разылых згода, задоволення, вдоволення *О*.
райат ласка, увага, пошана, шанoба *СБ*; **оғурсуз кўндэ туған, райат-рабет көрмегэн** він народився в нещасний день, не зазнав ні ласки, ні ніжності *СБЧ*; *пор*. **ирайет**, **райет**.
райет пошанування, відданість *[Г]*; **райетиндэн хорхту** боявся за свою відданість; **райет эт-** шанувати, дотримуватися *[Г]*; **кешишлер чох райет икрам эттилер онлара** ченці виявили до них велику пошану й шанобу *[Г]*; *пор*. **ирайет**, **райат**.
рамет (вічний) спокій, милосердя, милість, вдячність; спасибі *О*, *К*; **рамет бол-** бути спокійним *О*; **рамет болсун/осун җанна** // **рамет** мир його душі *СМ*/*К*; **рамет эт-** висловлювати вдячність, дякувати *О*; *пор*. **рахмет**, **раһмет**.
раметли покійний, блаженної пам'яті *ВН*, *СМ*, *Г*, *НКД*; **раметли осун** мир йому, хай упокоїться з миром *ВН*, *НКД*.
рап полиця для хліба *НКД*; *див*. **раф**.
рапка грабки *СБ*.
расгель- *[М]*, **раскель-** *[Г]*, **расткель-** *К*, *[М]* зустрічатися, траплятися; *пор*. **ирас кель-**, **ирасд'ель-**, **ираст'ель-**, **раст'ель-**.
раст'еий зустрічається *Б*; *див*. **раст'ель-**.
раст'елиш випадкова зустріч *СБ*.
раст'ель- зустрічатися кому, стрінутися, трапитися, траплятися *СБ-СГ*; **раст'елий она бир тэрек** трапляється їй дерево *СМ*; **раст'ельлер бир йере** вони десь зустрілися *Г*; *пор*. **ирас кель-**, **ирасд'ель-**, **ираст'ель-**, **расгель-**, **раскель-**, **расткель-**.
раст'ельмек зустріч, випадок, нагода, привід *К*.
раст'етир- нагодитися, з'являтися, перестрівати, зустрічати, натрапляти, надибати, здибати *СБ*, *СМ*, *Г-СГ*.
раст'етириль- зустрічатися, траплятися *О*, *К*; бути зустрінутим.
ратовать эт- рятувати *СМ*.
раф полиця для хліба, стінна шафа *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **өксўз баланың рафы өксек** для сироти полиця (з хлібом) завжди високо *СБА*; **т'ийевниң рафы салта да өксек** становище зятя є завжди високе *СБФ*, **кўйевин рафы сальтэ дэ өксек** зять ніколи не догодить, зятеві ніколи гідної пошани не буде *К*; *пор*. **рап**.
рахим милостивий *[Г]*; **рахим тэрахумуну итираф этэриз** ми цінуємо твоє милостиве милосердя *[Г]*.

рахйалы запашний *[К]*.
рахм милість *[М]*; **рахм эйле-** жаліти, співчувати *[М]*, очищати *[Г]*.
рахмет спокій *Г*, *М*; **ғалибиме рахмет дӱшӱр, йа рабим** дай спокій моїй душі, о боже *Г*; **рахмет ал-** дістати помилування, прощення *[Г]*; **эбедийадак рахмет** вічний спокій *[М]*; *пор.* **рамет, раһмет**.
рахметли покійний *М*.
рахтлы споряджений, прибраний, оздоблений *[К]*; **алтын рахтлы хушанмыш** спорядженій у золоті лати *[К]*; *пор.* **раатлы** II.
рахуба *ірон.* красуня, любка *О*; *пор.* **разхуба**.
рахы горілка; **рахы хойдум шишейе** я налив горілки у пляшку *П*; **баллы рахы** медовуха *М*; **рахы-шарап — тиздэн соған хабух, ашамах-ичмек — ачтан хырылмах** вино та горілка — по коліна цибуляче лушпиння, їсти та пити й нічого не робити — померти з голоду *СБ*; *пор.* **ирахы, ырахы**.
раһмет ал- упокоїтися *[Г]*; *пор.* **рамет, рахмет**.
раһметли покійний *[М]*.
рвант рвант — хомут, що кріпить залізний обруч на дерев'яному ободі колеса *СБ*.
рғах ключка *СБ*; *пор.* **ырғах**.
ребаанет божество, божественність *[Г]*; **ребаанет мелеклери** ангели божі *[Г]*.
рейин: рейин атэшине йахтын да йандырдын бени ти спалила мене у пекельному вогні *[Г]*.
ренӂ эт- кривдити *[Г]*.
ренг (ренд′и) ? *[Г]*; **хырмызы гӱль тахмыш ренд′ине** ти приколов червону троянду собі до ..? *Г*.
ренчпер землероб, селянин *[Г]*, *СГС*.
ресм оздоба, прикраса *[Г]*; **атларынын кӱмӱш ресмлери** срібні оздоби їхніх коней *[Г]*.
ресӱллийе апостольський *[Г]*.
речель варення *О*.
риғавет розслабленість *[Г]*; **риғавет этэр тӱш** розслабляючий сон *[Г]*.
риӂа прохання, клопотання *Г*; *пор.* **ирӂа, ириӂа, ырӂа**.
риза задоволений *[Г]*.
робой: бол робой тужуркасы простора робоча (?) тужурка *Б*.
роспу повія *СМ*, *НМ пор.* **ороспу**.
росплан- розпусничати *НМ*.
роспуӂа дещо розбещена, розпусна *СМ*, *НМ*; **азна роспуӂа** трохи розпусна *НМ*.
роспулан- розбеститися *СМ*; **бек бетэр росп(у)ланса, кахпелийлер** якщо ще гірше розбестяться, то курвують *НМ*.
роспулух розпуста *СМ*.
Ростын *прізв.*
Ротто *прізв.*
рохпан чернецтво; **рохпанлар ве кешишлер** ченці й монахи *[Г]*.
руба одяг *[М]*; *пор.* **урба, уруба**.
рубель рубель *НКД*.
рубле карбованець *[Г, М]*.
рум грек *СБ*; *пор.* **урум**.
румин румун *К*.
румка чарка *СЛ*.
рус русіянин, російський *СМ*, *[М]*; **рус аскери** російське військо *[М]*; **рус тили** російська мова *СМ*; *пор.* **урус**.
русча по-російськи *[М]*.
руф дух, душа *[Г]*.
рух дух *[М]*; **Азиз Рух** Святий Дух *[Г, М]*; *пор.* **урух, уруһ**.
рух-турух эт- перекидати *СЛ*.
рӱзг′ар вітер *[Г]*; *пор.* **лӱзйар, ӱзг′ар, ӱрӱзд′ар**.
рылда- гарчати *НБЄ*; **кучук рылдай** пес гарчить *НБЄ*; *пор.* **ырылда-**.

рыз совість, честь, сором *СМ-У*, *К*, *М*; хитрун, проноза, пролаза, пройдисвіт *О*; **кишини рыз тутай** совість стримує людину *НМ*; **рызы йох** совісті в нього немає *СМ*; **рыз сахла-** приховувати совість *Б*; *пор.* **ғырызсыз**, **йырызлы**, **ырыз**.

рызлы совісний, чесний, порядний *СБ*, *СМ*, *К*; забобонний *БТ*.

рызсыз безсовісний, безчесний, безсоромний, безстидний, нахабний *ВН*, *СМ*, *Б*, *У*, *Г*, *К*; **рызсыз кишид′е бир ший дэ этамас** безчесній людині нічого не зробиш *НМ*; **рызсыз рыссызға рыз сорған, эт′иси дэ олар рыз җойған** безсовісний у безсовісного добивався совісті, хоча совість втратили вони обоє *НМ*.

рызсызла- стидити *СМ*.

рыссызлы безсоромний, безчесний, підступний *БТ*.

рыссызлых безсоромність, безчесність, безстидність, нахабність, нахабство *О*, *К*.

рысвай гулящий *СК*.

С

-са *спон. енкл.* -но; **тарт-са** потягни-но *СМ*; *пор.* **-сана**, **-се**, **-сене**, **-сеэ**, **-шуну**.

саа тобі *П*, *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*, *СК*.

сааби *див.* **саап**.

саадэтлик I умови для щастя, блаженства *[Г]*.

саадэтлик II *див.* **шаадэтлик**.

саалы вівторок *[Г]*; *пор.* **салы**.

саалых (-ғы) здоров'я *Г*, *СЛ*, *СК*; **саалых брах-** лікувати, зціляти (про знахаря) *СЛ*; **саалых вервиліковувати, зціляти, оздоровлювати *[Г]***; **саалых стэ-** свататися — просити здоров'я *[Г]*; **буну йазанын элине саалых** здоров'я рукам, що це написали *[Г]*; *пор.* **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.

саансын (=**саныйсын**) вважаєш, здається *Г*; *пор.* **сан-**.

саап господар, господь *Г*; **өкўм сааби эфенди** всевладний господь *[Г]*; *пор.* **сайып**, **сахип**, **сahп**, **эвсабу**.

саат 1. годинник. 2. година; **саат хач?** *К* / **хач саат?** *СМ*, *СГС* котра година?; **не саат?** о котрій годині? *О*, *СГС*; **саат бир йеҗе ми, эт′и йеҗе ми** перша чи друга година ночі *Г*; **саат бир эт′иҗе** приблизно до другої години *Г*; **о саат дөрттэ д′елийдир** вона прийде, напевно, годині о четвертій *М*; **саат онда** о десятій годині *Г*; **саат онда — он биридэ** годині о дванадцятій — о першій *Г*, *СЛ*; **саат он эт′иҗе** до дванадцятої години *Г*; **саат сет′издэ** о восьмій годині *СМ*; **даа саат тохуз йох** іще немає дев'ятої години *Г*; **саат ўчтэн сора саат сет′изе дэ сағайляр** після третьої години доять також о восьмій годині *СК*; **саат эт′ид′ерек йеҗе** до другої години ночі *СМ*; **ўч саатха йеҗе** о третій годині ночі *ВН*; **дөрт саатта саба тураҗас** мусиш вставати о четвертій годині ранку *У*; **ўч саатта йеҗе туруй** *У*. 3. час, момент; **хайтмаа вахыт т′ельди, сааты** прийшов час, момент прощатися *Г*; **саатында сана дарылырса — йарын сени махтар** якщо в ту мить він на тебе і розгнівається, то завтра він тебе похвалить *[Г]*; **ве саатында мезарын ичиндэн чыкып киттилер** і в ту ж мить вони вийшли з кладовища й пі-

шли геть *[Кб.]*; **о саатчесне** в ту ж хвилину *Б*; **аз саатын ичиндэ** за короткий час *[Г]*; **бир саат чине** в ту ж мить *У*; **бу саат** зараз *Г*; **бу саатта** зараз, тепер *П*; **не саат** коли *Г*; **о саат** зразу, відразу *Г*; **аман о саат** *К*, **о саат да** *СМ*, *Б*, *[Г]* зразу ж, у ту ж мить, тоді ж, тут же, тієї ж миті; **о саат, ао, хайсы чапхалай сеэң артыңа, ону т'ерек эди алмаға** в той час, саме тоді, коли він бігав за тобою, треба було його брати *У*; **о саат ӧльдӱрдӱлер ону** в той момент вони убили його *Г*; **о саатта** *СГ*, *[Кб.]*, **ол саатта** *СЛ* в ту ж хвилину, в ту ж мить; *пор.* **сағат**.

саатла- міряти, робити годинами *О*; **саатлап** погодинно *О*.

саатлы годинниковий, із годинником *О*, *К*.

саатлых протягом години, протяжністю в годину *Г*, *СГС*; **беш саатлых иш** робота на п'ять годин *СГС*; **йохтур саатлығым** немає в мене ні години часу *Г*.

саатчы годинникар *О*, *К*.

саатчых 1. годинничок. 2. годинка *О*, *К*, *СГС*.

саах здоров'я *Г*; **саахне хал — саахне вар** бувайте здорові: лишайтеся здорові — ідіть здорові *Г*; *пор.* **саалых**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.

саба ранок, вранці; **саба ачылды** настав ранок *У*, *СЛ*; **саба немазы/эмазы** *Г*; **саба туруй** устає вранці *СМ*; **сабаға йахын** під ранок *НБЄ*; **сабада** вранці, на світанку *СЛ*; **сабадан** зранку *К*; **сабадан ахшамаҗе** зранку до вечора *К*; **саба ола, хайыр ола** вранці буде видніше *ЧЗ*; **саба сна/сне** *Б/У* під ранок; **т'етий саба сна хардашы ишт'е** під ранок його молодший брат іде на роботу *Б*; **саба сне этиштим** я встиг до ранку *СБ*; **саба эртэ** рано вранці *СБ*, *К*; **саба хайыр (осун)** *Б*, *Г*, *К*, *СГС*, *СК*, **сабаң берет'етли болсун** *О*, **сабаныз хайыр о(л)сун** *СМ*, *СЛ*, *СГ*, **сабалар хайыр олсун** *СЛ*, **сабаларыныз хайыр олсун** *Г* доброго, успішного вам ранку; **сабалар хайыр ола, бет'им бӧгеҗе тӱш кӧрӱм** ранок покаже (ранком буде видніше), може, вночі мені щось присниться *СЛ*; *пор.* **сабах**, **себа**.

сабағачек до самого ранку *ВН*.

сабағаэрек на ранок *СБ*.

сабадат'и ранковий *НМ*.

сабад'ерек *СМ*, **сабайерек** *СБ* до ранку, під ранок.

сабала- не спати до ранку *О*, *К*.

сабаллар плуги *СБ*; *див.* **сабан**.

сабалы ранковий *О*.

сабалых 1. до ранку, на ранок, під ранок *Б*, *Г*, *СЛ*, *К*. 2. сніданок *НБЄ*.

сабан плуг, соха; рілля, оранка; **йылбашлых сабан йӱрӱтӱйлер** на Новий рік носять плуга *Б*; **сабан сӱр-** орати землю; **ағач сабан** соха, дерев'яний плуг *СЛ*; **сабан тэмир (дэмир** *О*) леміш *К*; **сабан хурйух(-ғу)** чепіга, чепіги *Б*, *Г*, *К*; ◇ **сабан берет'ет** урожайної ниви — новорічне побажання *СМ*, *Б*.

сабанҗы плугатар, землероб *СБ*, *О*, *К*.

сабанҗылых плугатарство, землеробство *О*, *К*.

сабанлых рілля, орне, зоране поле *СБ*, *О*, *К*; поле, призначене під оранку *К*.

сабан-савут кухонне начиння *СБ*.

сабанчы плугатар *М*.

сабарек раніше, раненько *У*.

сабах ранок *Б*, *Г*, *К*, *[М]*, *СК*; **сабахнен** ранком *К*; **сабах олмадан эвель** до світанку *[Кб.]*; **са-**

баха йакын під ранок *[М]*; **сабахта** вранці *БТ*; **сабахтан** зранку *СБ*, *У*, *Г*, *СК*, *[Кб.]*; **сабах олсун** *Г*, **сабахыныз хайыр олсун** *[Г]* доброго ранку; *пор.* **саба**, **себа**.

сабахлайын вранці *[Г]*.

сабахтын вранці *СЛ*.

сабе цабе (праворуч, направо) *К*.

сабийлен- втрачати розум, божеволіти, здитинитися *ВН*; *пор.* **себилен-**.

сабр эт- *див.* **сабрет-**.

сабрет- терпіти, очікувати, ждати *СБ*, *НМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *К*, *СК*; *пор.* **сабур**, **сабыр**.

сабун мило; **бир парча сабун** брусок мила *Б*; **сабун йап-** робити, виготовляти мило *Г*; **сабун хуту(су)** мильниця *Г*, *К*.

сабунжу миловар *О*, *К*.

сабунжулух миловарство, миловаріння *О*, *К*.

сабунла- намилювати *СБ*, *О*.

сабунлан- намилюватися *СБ*, *О*.

сабунлат- намилювати *О*.

сабунлаш- *спон.* *О*.

сабунлу намилений, мильний *О*.

сабунлух мильниця *О*.

сабунна- намилювати *К*.

сабуннан- намилюватися *К*.

сабуннандыр- намилювати *К*.

сабуннат- намилювати *К*.

сабуннаш- *сп.-вз.* *К*.

сабунну намилений, мильний *К*.

сабуннух на мило *К*.

сабунот *бот.* лобода *НБЄ*.

сабур терплячість, терпіння, витримка, терплячий, витриманий, стриманий *СМ*, *У*, *[Г]*, *К*; **сабур эйле-** *[Г]*, **сабур эт-** *СМ*, *У*, *[Г]* терпіти; *пор.* **сабрет-**, **сабыр**.

сабурлаш- терпіти *О*, *К*.

сабурлу терплячий, стриманий, статечний *СБ*, *У*, *[Г]*; **сабурлу йисан** стримана людина *СБЧ* 222.

сабурлух (**-ғу**) терпіння, терплячість, витривалість, витримка, стриманість *ВН*, *СМ*, *У*, *[Г]*; **мевлам сабурлух версин** хай бог дасть мені терпіння *[ВН]*.

сабурсуз нетерплячий, непосидючий *О*, *К*.

сабурсузлан- непокоїтися, втрачати терпець *О*, *К*.

сабурсузлух нетерплячість, нестриманість *О*, *К*.

сабыр терплячий *Б*; *пор.* **сабрет-**, **сабур**.

сав I правий *ВН-У*, *[К]*; *пор.* **сағ**.

сав II 1. здоровий *ВН-У*, *[К]*; **сав бол парланған таш чанах тарзы** будь здоровий, як розбитий горщик *СБЧ*; **сав эдиң ми?** як твоє здоров'я? ти не хворів? *П*. 2. живий *ВН-У*, *[К]*; **о ölий — мен сав** він помирає, я жива *П*; **оланлар сав** сини живі *П*; **хасевет ölўдґе тґерек — тґечиниш савына тґерек** уболівання потрібне мертвому — живому треба жити *СМ*; **сав олғаннен дэ севинмемиз** ми не раді навіть, що живемо *Б*. 3. цілий *ВН-У*, *[К]*; **сав хал-** лишитися цілим *У*; **сав йер йўзўльмей, байли йери йўзўльдў** у цілому місці не рветься, розпустилося у зв'язаному місці *СМ*; ◇ **сав бол/ол** спасибі — будь здоровим *ВН*, *СБ-У/БТ*; **сав олун** будьте здорові *БТ*; **сав осун** на здоров'я *У*; **сав осуннар** спасибі їм *Б*; *пор.* **сағ**, *див.* **сап-сав**.

сав III дійний *О*; **сав сыйыр** дійна корова *О*.

сав- (**савай**) доїти *ВН-У*; **тґим савай ону?** хто її доїть? *Б*; *пор.* **сағ-**.

Сава Сава *Г*.

Саваман *прізв.* прокурор, звинувачувач, обвинувач, позивач *О*.

савап (**-бы**) доброчинність *[К]*; **падышах илен патрик халдырдылар липсаносу саваплары ичин (себаблары ичўн** *[Г]*) **эклисейе кötўрдўлер** цар і патрі-

арх підняли тіло покійника і понесли до церкви, щоб довершити благочинні дії *[К]*; *пор.* **себап** I.

савболлаш- прощатися *О*.

Саввату *прізв*.

Саввин *прізв*.

савғатла- дарувати, обдаровувати, нагороджувати *О*.

савғатлы милосердний *О*.

савдур- давати доїти, доїтися *О*.

савдурт- *спон*. *О*.

савлат- лікувати *СМ*.

савлух (**-ғу**) здоров'я *ВН-П*, *Б*, *СЛ*; **савлух бе хал** *ВН*, *Б*, **савлух б(и)лен халың** *СБ*, **савлух илен халыңыз** *ВН*, **савлухнен халыныз** *СЛ*, **савлуғунен халын** *СЛ* — **савлух билен** (**биле**, **блен** *СБ*, **бе** *Б*) **бар** *СБ*, *СМ*, **савлухле барың** *СМ*, **савлухнен варыныз** *СЛ* бувайте здорові: лишайтеся здорові — ідіть здорові; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.

савлухлан- одужувати, видужувати, виздоровляти *О*.

савлухлаш- прощатися *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*.

савлухлу здоровий *НБЄ*, *О*; **савлухлу бол** будь здоров *СБ*.

савлухсуз нездоровий, хворобливий *СБ*, *О*.

савлухтур- лікувати, зціляти *О*.

савлых (**-ғы**) 1. здоров'я *СМ*, *У*; **савлыхле хал — савлыхле бар** бувай здоров: лишайся здоровий — іди здоровий *У*. 2. живий, при здоров'ї *СМ*; **ӧльдʹени бле савлыңы, сав о, савлыңы бир табутха йатамайляр** разом із покійним його живі родичі, бо вони ж живі, ці його живі родичі в одну з ним труну лягти не можуть *СМ*; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлух**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.

савмах доїння, надій *СБФ*.

саврул- бути розвіяним, розвіюватися, розвіватися *ВН*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*, *СК*; **кӱлӱ кӧкке/кӧктʹе саврулсун** хай його попіл розвіється по небу *ВН*/*У*.

савса- ставитися недбало, запускати, занедбувати *О*.

савсах повільний, недбалий, недбайливий *О*.

сав-селамет здоровий, щасливий, благополучний *О*.

савсузлан- ставати хворобливим, розхворюватися *О*.

савсузлух хворобливість, нездужання *О*.

савсыз нездоровий, хворий *О*.

савсызлых слабість, безсилля *О*.

савтурул- одужувати *О*.

савтурулмах одужання *О*.

савул- доїтися, бути видоєним *СБ*, *Б*; **тʹелий эвдэ — савулған сыйыр** приходить додому — корову видоєно *Б*.

савул- бути здоровим, одужувати, уціліти, врятуватися *СБФ*, *О*.

савулт- лікувати, зціляти, заживляти *СБ*, *СМ*; **йара савулт-** лікувати рану *СМ*.

савун дійний *О*; **савун сыйыр** дійна корова *О*.

савур- підкидати, віяти, розвіювати *СМ*, *Б*, *Г-К*; **топрах савур-** здіймати куряву *Б*, *К*; **кӧздʹе топрах савуруй** кидає землю в очі *СМ*; **сычан тэпме савурур** миша хвицає ногами *Г*.

савурлан- знятися, піднестися, здійнятися *О*, *К*.

савурлуй *див*. **савурул-**.

савурул- (**-рлуй**) розвіюватися *Г*, *К*, *СК*; переплутуватися (про пару коней тощо) *К*; **савурлуй тʹитий** зривається й утікає *СК*.

савут посуд, посудина, начиння, інструмент, знаряддя *ВН-Б*, *Г-К*; **йағ тӱшӱрен савут** маслоробка, збивачка масла *Г*; **сыйыр савған савут** дійниця *Б*; **тӧкӱлен**

савут толмай розлиту посудину не наповнити *СЛ*; *див*. **савут-сабан**, **сила-савут**.
савутлу з посудом, начинням *О*.
савут-сабан кухонне начиння *СБ*.
савутсузлан- втратити посуд *О*.
савух здоров'я *Б*; **савухне бар** до побачення *Б*; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.
савуш- спадати, минати *[Г]*.
савуштур- пережити, перенести, витримати (хворобу) *М*.
савыл- доїтися *У*; **сыйыр савылый** корова доїться *У*.
савым доїння, надій *О*; **савым мал** дійне стадо *О*.
савымлы дійний *О*.
сав-эсен живий-здоровий *СБЧ*.
сағ I правий *[ВН]*, *Г-СК*; **сағ айах** права нога *ВН*; **сағ дизимдэн сол дизиме миндирдим** я перекладав саз з правого коліна на ліве *Г*; **сағ йан** правий бік *К*; **сағ тараф** правий бік, права сторона *СК*; **сағ тарафында** на правому боці, праворуч *[Г]*; **сағ тиз** праве коліно *Б*; **сағ эль** права рука *Б*; **йастычығым саға-сола хойсуннар** хай покладуть мені подушки справа і зліва *[К*, *СГ*, *СК]*; *пор*. **сав** I.
сағ II 1. здоровий *[ВН]*, *Г-СК*; **сағ айах үзерине** на здорових ногах *[Кб.]*. 2. живий *[ВН]*, *Г-СК*; **хатыны сағдыр** жінка його жива *ВН*; **сағ киби** ніби живий *[Г]*; **мен өлўрўм, сен сағ халаҗаан** я помру, ти залишишся жити *СЛ*; **сағ ым сен?**— **сағ** чи ти живий?— живий *СЛ*; **сағ ол-** бути живим *Б*; **сағ хал-** лишитися живим *СГ*; **сағ халдыр-** лишати живим *СК*. 3. цілий *[ВН]*, *Г-СК*; ◇ **сағ ол** а) спасибі; б) відповідь гостя на запрошення-привітання господаря: **ош т'ельдин — сағ ол** благополучно прийшли, ласкаво прошу — здрастуйте, спасибі *У*, *Г-СК*; **сағ ол айтханына** спасибі тобі за твої слова *Г*; **сағ олунуз, вар олунуз** і на тому спасибі *СЛ*; *пор*. **сав** II.
сағ- (**сағай**) доїти *[ВН*, *Б]*, *Г-СК*; *пор*. **сав-**.
сағал- одужувати *[Кб.]*.
сағанах дощ *К*; **кичик сағанах** невеликий дощ *К*; **бўйўк сағанах** великий дощ *К*.
сағат 1. годинник *ВН*, *СБ*, *СМ-Г*, *К*. 2. година *ВН*, *СБ*, *СМ-Г*, *К*; **сағат бир бучух** пів на другу *У*; **сағат он бир** одинадцята година *У*; **Миля сағат йедийе чығырды** Міля покликала на сьому годину *К*; **эт'и сағат йеҗдэ** о другій годині ночі *У*; **сабрет бир сағат хадар** зачекай годинку *[Г]*; **он сағатта** о десятій годині *У*; **не сағат?** котра година? *СБФ*; **не сағатха?** о котрій годині? *СБФ*; **о сағат** зразу, миттю *БТ*; **хач сағат?** котра година? *У*. 3. час; *ВН*, *СБ*, *СМ-Г*, *К*; *пор*. **саат**.
сағатчы годинникар *У*.
сағҗе здоровенький, ціленький *Г*.
сағлам здоровий, цілий, неушкоджений, міцний *О*, *СК*; **бен бир сағлам хыз эдим — дэртсиз дэртлере оғрадым** я була здоровою дівчиною — зазнала страждань без хвороби *[СК]*.
сағламла- зміцнювати *О*.
сағламлан- бути, ставати здоровим, міцним *О*.
сағламлаш- *сп.-вз*. *О*.
сағламлаштыр- *спон*. *О*.
сағлык здоров'я *[М]*, **сағлых** (**-ғы**) *Г*, *М* здоров'я; **аллах сағлығын версин** дай тобі боже здоров'я, хай бог дасть тобі здоров'я *Г*; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **салых** I, **сауклык**.
сағлыхлы здоровий, який має

здоров'я *СЛ*.
сағ-селим благополучний *[Кб.]*.
сағыз жуйка, мастика, смола *СБ*; *пор*. **сахыз**.
сағызла- смолити *О*.
сағыл- поправлятися *[Г]*.
сағыл- бути доєним, доїтися *К*.
сағылт- виліковувати *[Г]*.
сағылтыр- зціляти *[Г]*.
сағын тоскний, сумний, тужливий *О*; **сағын бол-** нудьгувати, сумувати, скучати *О*.
сағын- скучати по кому, журитися за ким, нудьгувати, жадати, згадувати, здумати, забажати, забагнутися, закортіти *ВН-СГ*; **анесин сағыныр эди** скучає по своїй матері *ВН*; **ач тапханда, зенд'ин сағынғанда** голодний їсть, як знайде, багатий — коли забагнеться *СБА*; **ӱйӱнӱ сағыный** вона сумує по своєму домові *СМ*; **сағындых биз балларны** ми дуже скучили по дітях *Б*; **сағындым өгретмейе** мені дуже захотілося навчити *[Г]*.
сағындыр- нагадувати, змушувати скучати, нудьгувати, сумувати *СБ*, *О*, *К*.
сағынлан- ставати нудним *О*, *К*.
сағынмалых спогад про жадану людину *СБ*, *К*.
сағынч спогад, сум, нудьга, тужливий, тоскний *СБ*, *О*, *К*.
сағынчлы який сумує по комусь, тужливий, журливий, зажурений *О*, *К*.
сағынчлых сум, журба *О*, *К*.
сағыныш сум, журба *О*, *К*.
сағыныш- сумувати одне по одному, тужити разом *О*, *К*.
сағынышлан- сумувати за улюбленою людиною, журитися, тужити *О*.
сағыр глухий; **сағыр Осман** глуха тетеря *НЛ*; **сағыр шитмесе дэ уйдуруй, сохур гөрмесе дэ дуйай** глухий не почує, то вигадає, сліпий не побачить, то відчує *СГ*.
сағырлан- глухнути *НБЄ*, *О*, *К*.
сағырлых глухота *О*, *К*.
Сағыров *прізв*.
сағышлы смутний, сумний, журливий *О*.
садаға *[Г]*, **садака** *[М]* пожертва, милостиня; *пор*. **садаха**.
Садах *прізв*. сагайдак *О*.
садаха пожертва, милостиня *[М]*; *пор*. **садаға**, **садака**.
садэ просто, лише, тільки *[М, Кб.]*, завжди *О*; **садэ кефини йалыңыз вар мезарын ичиндэ** лише сам саван був у могилі *[Кб.]*.
садэ завжди *О*.
садэф перламутр *ВН*; *пор*. **седэф**, **сидэф**.
саж саж (для свиней) *О*.
сажа саж *СГ*; **чочха сажасы** свинячий саж *СГ*.
саз I болото, мокре, грузьке місце, мокрий, багнистий *СБ*, *П*, *Б*, *У*, *СГ-СК*; **чӧлӱн сазлары** степова грязь, болото *СК*; **йатсам, йастых саз/сез олур гӧз йашымдан** як ляжу, моя подушка стає мокрою від моїх сліз *[Б]*.
саз II *муз*. саз — чотириструнний щипковий інструмент *СБ*, *Г-СГ*, *СК*; труба з рога *Б*; **йай саз** смичковий саз *СК*; **сазы саллай, эглений** грає на сазі, розважається *СК*; **саз чал-/чек-** грати на сазі *К/Г*; ◇ **шең саз йисан** весела людина *СБЧ*.
саз III: **сӧз-саз** слово й таке інше, якісь слова, розмови; **не сӧзӱм вар, не сазым вар** у мене немає (до неї) ні слова, ні півслова *К*.
сазан *іхт*. сазан *К*.
сазҗы музикант, музика, який грає на сазі *СБ*, *Г-К*, *СК*.
сазҗылых эт- бути музикантом, музикою *Г*, *СЛ*.
Сазла Василь *Г*.
сазлав мул, багно *НМ*.

сазлавлых замулене, багнисте місце *НМ*.
сазлы болотистий, багнистий *О*.
сазлых болото *О*.
сазыман ол- бути враженим, зачарованим *[Г]*; **ону көрдўктэ сазыман олдулар** побачивши його, вони були вражені *[Г]*.
саир: **ве саир** та інші *[Кб.]*.
саири інший *[Г]*.
сай мілкий, неглибокий *СБ*, *СМ*, *БТ*, *СГС*; **сай тўрен**/**сабан** *СБ*/*К* мілкий, неглибокий плуг; **сай халош** мілка калоша *СБФ*; *пор.* **сий** II, **сый** II.
сай здається, певно, мабуть, напевно, вважай *О*; **алай сай** здається, так *О*; *див.* **сай-**.
сай- (**сайар**, **сайай**) рахувати, лічити, здавати карти, вважати, шанувати; **өзў чине сай-** рахувати про себе *НБЄ*; **сайамай** не може підрахувати *СБ*; **нас сайайсы?** як вважаєш? *К*; **сайыс** вважаєш, вважай, нібито *НБЄ*; **саймай бишийдґе дэ сени** він тебе нітрохи не шанує *Б*; **бир бирин саймайлер** не шанують одне одного *ВН*; **у да өзўн киши сайай — тўкўрсең, көзлери чыхай** він також вважає себе за людину — плюнеш, то очі йому вилізуть (від сорому) — про людину безсоромну *СБЧ*.
сайа смуга, смужка, поздовжня складка *К*, заготовка з тканини *О*; **бин алтына питиртмиштим хафтанын сайасы(н)** за тисячу золотих я замовив прострочити стьожки на кафтані для неї *[СК]*.
сайав шило *СБ*, *П*.
сайала- розташовувати поздовжніми рядами, складками *К*.
сайғы повага, пошана, шаноба, увага, уважність *ВН*, *О*, *К*; **сайғы дэгер** гідний поваги *О*.
сайғылы поважний, поважаний, шановний, шанований, уважний, ввічливий, делікатний, поштивий *СБ*, *СМ*, *К*.
сайғысыз неввічливий, неуважний, непоштивий, нешанований, неповажний *СБ*, *О*, *К*.
сайғысызлых неповага, непоштивість, неуважність, неввічливість, нешанованість *О*, *К*.
сайғыш число, рахунок, підрахунок, номер *О*.
сайдыр- змушувати рахувати *ВН*, *У*, *[Г]*, *К*, *СК*.
сайиль- (**сайлий**) рахуватися, вважатися *П*, *Б-Г*, *К*; *пор.* **сайыл-**.
сайла- вибирати, перебирати, обирати *Б-Г*; рахувати *У*, *НКД*, *СГС*; **сайлап ал-** вибрати, відібрати, дібрати, обрати *О*, *К*; *пор.* **сейле-** II.
сайлав вибір, вибори *О*, *К*.
сайлавлы добірний *О*, *К*.
сайлама добірний, вибраний, обраний *О*, *К*.
сайлан- I ставати мілким, неглибоким *О*, *К*.
сайлан- II вибиратися, обиратися, добиратися, бути вибраним, обраним *Г*, *СЛ*, *К*.
сайлат- I робити мілким, неглибоким *О*, *К*.
сайлат- II дати змогу, змусити обирати, вибирати *О*, *К*.
сайле- вибирати, обирати, віддавати перевагу *СБ*.
сайлен- бути вибраним, обраним *СБ*.
сайли добірний *СБ*.
сайлий *див.* **сайиль-**.
сайлых мілина, мілководдя *О*.
сайля- обирати, вибирати, перебирати *ВН*, *СМ*, *Б-СГ*, *СК*; **баштан бек сайлярмыш** спершу вони нібито дуже шанували *СК*; **сайляп ал-** добирати *СМ*; **сайляй ашай** вибирає й їсть м'ясо *Г*; *пор.* **сайла-**.
саймазлых неповага, зневага *О*.

сайта ткацький човник *О*; *пор.* **сайыта**.

сайувлу полічений, порахований *СБ*, *К*.

сайы 1. число, кількість, номер, рахунок, перепис, податок *О*, *[Г]*, *СЛ*, *К*. 2. справді *О*. 3. *післяйм.* а) що-, кожного; **афта сайы** щотижня, кожного тижня *СБ*; **ахшам сайы** щовечора *ВН*, *У*, *К*; **балаға берийлер ашых сайы бир җевиз** дитині дають по горіхові за бабку *СМ*; **жумартэ сайы** щосуботи *Б*; **жумартэ сайы** щоп'ятниці *Б*; **саба сайы** щоранку *СБ*, *Б*; **йеҗе сайы** щоночі *У*; **йыл сайы** щороку *К*; **тӧбе сайы йель тэрмен бар эди** по всіх узвишшях були вітряки *СБ*; б) в міру того як; **варған сайы** підходячи, чим ближче підходить *СЛ*; *пор.* **сайын**.

сайыҗы рахівник, обліковець, рахувальник, лічильник *О*, *К*.

сайыл- бути порахованим, рахуватися, нараховуватися, вважатися *СМ*, *Б*, *Г-К*; *пор.* **сайиль-**.

сайылы порахований, поважний, поважаний, шановний, іменитий *О*.

сайыль- *див.* **сайиль-**, **сайыл-**.

сайын *післяйм.* 1. що-, кожного; **афта сайын** щотижня *Г*; **саат сайын** щогодини *О*, *К*; **саба сайын** щоранку *СЛ*; 2. в міру того як; **ашаан сайын чинилер толай** скільки не їсть, посуд наповнюється *СЛ*; **лахырды сайын** за кожним висловом *Г*; **бу йердэн о йере кӧчкен сайын толу чанах тӧкӱлӱй** поки переїздиш звідси туди, повна посудина розливається *СЛ*; *пор.* **сайы**.

сайынчлых шаноба, пошана, пошанівок, пошанування *СБ*; **мисефириң сайынчлығы** *див.* **мисефир**.

сайып господар *О*; *пор.* **саап**, **сахип**, **сahп**, **эвсабу**.

сайыпсыз без господаря, безгосподарний, покинутий *О*, *К*.

сайысыз незчисленний *О*, *К*.

сайысызлых незчисленність *О*, *К*.

сайыта ткацький човник *ВН*, *СМ*; *пор.* **сайта**.

сайыш рахування, підрахунок, рахунок, перелік, число, номер, повага, пошана *СМ*, *К*; **сайышы йохтур ӧксӱз балаан** сироту ніхто не шанує *СМ*.

сайыш- розраховуватися між собою, шанувати разом, шанувати один одного *П*, *СМ*.

сайышла- поважати, шанувати *К*.

сайышлан- бути поважаним *К*.

сайышландыр- *спон.* *К*.

сайышма сплата, розрахунок, відшкодування *О*, *К*.

сайышлы шанований *СМ*.

сайышлых повага, пошана *К*.

сакин ол- мешкати, перебувати *[Г]*.

сакла- ховати, переховувати *[М]*; *пор.* **сахла-**.

саклан- ховатися *[М]*; *пор.* **сахлан-**.

саклы схований, захований *[М]*; *пор.* **сахлы**.

сакын- остерігатися *[М]*; *пор.* **сахын-**.

сал пліт *О*.

сал- пускати, кидати *Б*; **салып т'ечир-** переганяти *ВН*.

сала I село *О*, *К*; **Йаны Сала** Велика Новосілка *К*; *пор.* **села**.

сала II сало *ВН-СМ*, *К*; **байат сала** старе сало *К*; **домуз саласы** свиняче сало *НКД*.

Салазлы *прізв.*

салалы I сільський *О*.

салалы II із салом *СБ*, *К*.

саламра *К*, **саламура** *О* розсіл.

салачых сільце *О*.

салғым гроно винограду *О*; *пор.*

салхым I.
Салғыр су річка Салгир *[СК]*.
салдат солдат; **салдат алынды** його взяли у солдати *ВН*.
салдатлых солдатчина, становище солдата *СК*.
салдыр- відкладати *СГ*; **бүгүнт′и ишин йарына салдырма** сьогоднішню роботу на завтра не залишай *СГС*.
Сали *прізв*.
салих праведний *[К]*; *пор*. **салых** II.
салихет праведність *[К]*.
салихетлих праведність *[К]*.
салихлых праведність *[К]*.
салла- махати, розмахувати, гойдати, колихати, колисати, хитати, теліпати, виляти (хвостом), ворушити, віяти (віялкою); **саллар башын** хитає головою *ВН*; **сазы саллай** грає на сазі *СК*.
саллан- гойдатися, теліпатися, погойдуватися, розгойдуватися, хитатися, ворушитися, тинятися, вештатися; **салланып йӱрӱй** швендяє, тиняється, вештається, волочиться *П*; **нек салланыс?** чому вештаєшся? *СМ*; **айляный-салланый** крутиться-хитається, теліпається *СБЧ*.
салландыр- гойдати, розгойдувати, розколихувати, розкачувати, хитати, розхитувати, розмахувати, хилитати *ВН*, *СМ*, *Г-К*.
саллат- *спон*. *О*, *БТ*, *К*; **падшах кӱмӱш тайах саллатыр бана** цар змусить мене розмахувати срібним скипетром *[ВН]*; **саллат холуңу** погойдай руку, помахай рукою *СМ*.
саллынӈах гойдалка *СБФ*; *див*. **салынӈах**.
салма варяниці *ВН*.
салмахла- розмахувати *СМ*.
салмаш варяниці зі шкварками у сметані *Б*.
салпра- зношуватися, в'янути, глохнути, слабнути, занепадати, виснажуватися, старіти *СБ*, *К*.
салпрай- гнітити, пригнітати, глушити; **ӧсий ортаға бир обур көген, эт′исни эт′и йанга салпрайий — солий халий** виростає посередині між ними чортополох, давить їх урізнобіч, глушить — і вони в'януть *СБ*.
салпран- зношуватися *О*, *К*.
салпрат- зношувати *О*, *К*.
салт якраз *[Г]*.
салта 1. завжди, весь час, постійно *СБ*, *СЛ*; **салта да ташый, тӧкей алый, тӧкей алый, ӱлеӈе пичен ташыды** весь час носить, накидає — прибирає, накидає — прибирає, до самого обіду сіно тягала *СЛ*. 2. тільки, лише *[Г]*; **салта бир исана вердим** я дав лише одній людині *[Г]*; *пор*. **салтэ**, **сальта**, **сальтэ**.
салтанат розкіш *[Г]*.
салтэ звичайно *ВН*; *пор*. **салта**, **сальта**, **сальтэ**.
салхым I гроно *СБ*, *У*; **салхым дрек** виноград (рослина) *К*; **салхым йӱзӱм** гроно винограду *СБ*, *У*; *пор*. **салғым**.
салхым II холодний, прохолодний, холодно, прохолодно *СБ*, *У*; **энди аның артындан салхым су ич** тепер попий за ним холодної води *СБЧ*; *пор*. **салхын** I.
салхым-сачах розкиданий, розсипаний, розпорошений *П*.
салхын I холодний, прохолодний, прохолода, затінок, холодок; **тӱбӱ пек салхын** на дні дуже холодно *СЛ*; **нас салхын** як холодно *СМ*; **салхын сув** *П*, *СМ*, **салхын су** холодна вода *П*, *Г*, *СГ*; **энди оон ардындан салхын су ич** тепер попий за ним холодної води — забудь і заспокійся *СБ*, *СМ*; **хойайсы салхына** ставиш у прохолодне місце *К*; **дэрек салхынна** у затінку дере-

ва *Г*.

салхын II: **салхын йўзўм** виноград *К*, гроно винограду *НКД*.

салхынла- студити, охолоджувати *О*.

салхынлан- студитися, охолоджуватися, застуджуватися *О*.

салхынлат- застуджувати *О*.

салхынлаш- охолоджувати один одного *О*.

салхынлы прохолодний *О*.

салхынлых затінок, прохолодне ставлення до роботи, недбальство, недбалість *О*.

салхынна- студити, охолоджувати *К*.

салхыннан- студитися, охолоджуватися, застуджуватися *К*, *СГС*.

салхыннат- застуджувати *К*, *СГС*.

салхыннаш- застуджуватися *К*; затіняти разом *СЛ*.

салхынны прохолодний *СГ*.

салхынных затінок, прохолода *СЛ*, *К*.

салы вівторок; *пор*. **саалы**.

салым зважування *СЛ*.

салымсыз яким не можна зважити *СЛ*; **алымсыз-салымсыз хантарлары не чўн тартарсыз?** навіщо ви тягаєте безміни, з допомогою яких ні зважити, ні купити? *Г*, *СЛ*.

салын- гойдатися, колисатися *О*, *Б*, *К*.

салындыр- гойдати, розгойдувати, колисати *Б*, *К*.

салындырт- змусити гойдати, розгойдувати, колисати *О*, *К*.

салынҗах *СБ*, *СМ*, *Б*, **саллынҗах** *СБФ* гойдалка.

салыплы здібний, досвідчений *О*.

салыплых спритність, досвідченість *О*.

салыплылых спритність, досвідченість *О*.

салыпсыз безпомічний, невмілий, недосвідчений *О*.

салыпсызлых безпомічність, недосвідченість, невмілість *О*.

салых I (**-ғы**) здоров'я *Г-К*; **салых истэ-** просити здоров'я — руки чиєї дочки *[СЛ]*; **бу йавлуғу ишлейене, элине салых, кўзўне йарых** здоров'я рукам того, хто вишив цей рушник, світла його очам *[СК]*; **салыхне(н) халыныз** бувайте здорові *Г*, *СЛ*; **салығыйлан/салыхнан хал — салығыйлан/салыхнан вар** — до побачення: лишайтеся собі здорові — ідіть здорові *СК*; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **сауклык**.

салых II [=**салиһ**] праведний *[Г]*; **салых досту** товариш праведних *[Г]*; *пор*. **салих**.

салыхетлик (**-ги**) звіщання, сповіщання *[Г]*.

салыхлаш- прощатися *Г-К*; **салыхлашан софра** прощальний стіл *К*.

салыхсыз нездоровий, хворобливий *СГС*.

сальта *У*, **сальтэ** завжди *СБ*, *НМ*, *У*, *К*; **сальтэ дэ йалан айтый** він завжди бреше *СМ*; *пор*. **салта**, **салтэ**.

самавар самовар *СЛ*.

саман солома *СБ*, *К*, *М*.

самсах *Г*, *СЛ*; *пор*. **сарымсах**.

самур соболь *[Г]*; **самур эфенди** пані-соболю *[Г]*.

самут мовчазний *СБФ*.

сан эт- вважати, припускати *[Г]*; *пор*. **занет-**, **санет-**.

сан- (**саный**) рахувати, вважати, зауважувати, помічати; **саныз** вважайте, здається *К*; *пор*. **саансын**.

сана *дав. в. займ*. **сен** тобі *П*, *Г*, *М*, *СК*.

-сана *спон. енкл*. -но; **йув-сана** випери-но *Г*; **сай-сана** порахуй-но *К*; *пор*. **-са**, **-се**, **-сене**, **-сеэ**, **-шуну**.

сандал 1. ковадло *СГС*. 2. кальян

ВН; **сандал хахтым** я викурив кальян *ВН*.

сандра примарний *[Г]*; **залым фелек, сандра фелек** жорстокий рок, примарна доля *[Г]*; *пор.* **сандрах, сандырах**.

сандрах марення, маячіння *СБ*, *К*; *пор.* **сандра, сандырах**.

сандрахла- марити, маячити *СБ*, *К*, *СГС*.

сандуӂух скринька *Б*.

Сандулов *прізв.*

сандур сантур — вид цимбал *[К]*; *пор.* **сантрач, сантырач**.

сандух (**-ғу**) скриня *СБ*, *СМ-У*, *СГС*; *пор.* **сандых, сундух**.

сандучух скринька *Б*.

сандырах марення, маячіння *О*; *пор.* **сандра, сандрах**.

сандырахла- марити, маячити *О*.

сандырахлат- викликати марення, маячіння *О*.

сандых (**-ғы**) скриня *Г-СК*, саркофаг *[Г]*; *пор.* **сандух, сундух**.

санд′им ніби *ВН*; **санд′им бен дэ йар сардым** нібито й я пригорнув кохану *ВН*.

санет- вважати, припускати, гадати, думати; *пор.* **занет-, сан эт-**.

санӂайах таган, триніг *К*.

санӂы кольки *СЛ*; *пор.* **санчхы, санчы**.

сантиметыр сантиметр *СЛ*.

сантрач *[Г, СК]*, **сантырач** *[СК]* 1. шахи, шашки; **сантрач ойна-** грати в шахи *Г*. 2. у клітинку; **хойун ӂӧбӱ сантырач** нагрудна кишеня в клітинку *[СК]*. 3. цимбали *[Г, СК]*; *пор.* **сандур**.

сантых з'їди *СМ*, *Б-Г*, *К*, *СГ*; **сантых чыхар-** вередувати під час їжі *У*, *НКД*.

сант′и вважай, припустімо як, приміром *[Г, М]*.

сант′им мовляв, нібито, наче, неначе, буцімто *П*, *Б*, *У*, *К*, *СК*, напевно *К*; **сант′им, бар эди башы** певно, голова в нього була *СМ*; **сант′им, мени ташладың — лиштиң бир ташламаға** отже, мене ти покинула — причепилася до якогось покидька *У*.

санч- шпигати, колоти, штрикати, застромлювати, устромляти, пронизувати *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ*, *К*; **санчай йер чине** устромляє в землю *СМ*; **йӱре(г)им санчай** у мене шпигає серце *Г*.

санчахла- шпигати, штрикати *Б*; **санчахлай эт′и кӧзӱм чиндэн** мені шпигає в обох очах *Б*.

санчла- колоти остю, тризубом *О*; *див.* **санчы**.

санчтыр- *спон. О*, *К*.

санчтырт- *спон. О*, *К*.

санчхы ость, остень, спіса, тризуб *О*, *К*; *пор.* **санӂы, санчы**.

санчы кольки в животі, поясниці, хребті, радикуліт *К*; ость, остень, спіса, тризуб *О*; *пор.* **санӂы, санчхы**.

санчыл- бути пронизаним, проколотим, простромленим *НБЄ*, *О*.

санчыла- устромитися *О*.

санчыш війна, бій, битва *О*.

санчыш- *сп.-вз. О*, *К*.

саӈа *дав. в. займ.* **сен** тобі *ВН-У*; **саӈа не болса берейим — т′ет ӱйдэ** я дам тобі що слід — іди додому *СМ*; *див.* **сен**.

сап (**сабу, сапу**; **сабы** *СБ*) 1. ручка, держак; **кӱрегин сапу** держак лопати *Г*; **орах сабунен** серп із ручкою *СЛ*; **пычах/пычаан сапу** колодочка, ножовище, ручка ножа *Г*; **тырнавучун сабу** держак граблів *СМ*; **чакуч сап** *О*, **чакуш сап** *П* ручка молотка; **чалғы сап(ы)** кісся *СБ*, *У*; **чахын сапы** колодочка, ножовище *СБ*, *СЛ*; **хамчи/хамчы сапу** кнутовище, батожище, пужало, пужак *СГ*, *СК*/*ВН-СК*. 2. плодоніжка, стовбур трав'янистої рослини; **алма сапу** хвостик яблука *Г*; **кӱнайлян**

сапу стебло, стовбур соняшника *СЛ*. 3. стерня *СБ*.
сапа-сағ цілком здоровий *[Г]*.
сапла- 1. насаджувати ручку, держак. 2. колоти, устромляти, застромляти, заганяти, проколювати, простромляти, настромляти, насаджувати; **саплап ӧльдӱр-** заколоти *СБ*, *Г*; **сӱнгӱнен сапла-** пронизувати шпагою *Г*.
саплав прокол, стібок, штих *СБ*; **бир саплав йип** нитка на один стібок *СБФ*.
саплан- втикатися, встромлятися, заганятися, застрявати *СБ*, *О*, *К*, *СГ*; **йине сапланды элимче** голка загналася мені в руку *НКД*.
саплат- *спон*. *О*, *К*.
саплаттыр- *спон*. *О*, *К*.
саплух стерня, стернище *НМ*.
саплы з ручкою, держаком *О*.
сапон супонь *СБ*.
сап-сав цілком здоровий *О*.
сап-сағ цілком здоровий *К*.
сап-сары зовсім жовтий, жовтісінький *ВН*, *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.
сар- (**сарай**) загортати, згортати, обгортати, пов'язувати, пригортати, оточувати, обмотувати, обплутувати, обплітати, обв'язувати, обвивати, охоплювати, обхоплювати, обнімати; **чулғов/сарғы сар-** намотувати онучі *П*, *К*; **алмасан, алма — севдайа сарма** якщо кохаєш, не змушуй мене страждати через кохання *К*.
сарай палац; **сарайынын ихтийарлары** старі з його палацу *[Г]*; *пор*. **серай**, **серей**.
саракинос сарацин *[Г]*.
сарандалитурғиа сорокоуст *[М]*; **сарандалитурғиа эттир-** замовляти сорокоуст *[М]*.
сарар- жовкнути, бліднути.
сарарт- *спон*. *О*, *К*.
сарат гнідий, рудий кінь *СЛ*, *СГ*; *див*. **ат**, **сары**.
сарғал- жовкнути *СБ*.
сарғы онуча, обмотка *Г-К*, пов'язка, перев'язка, перев'язь *О*; **сохма сарғы** валяна онуча *Г*, *К*.
сарғылт жовтуватий *О*; **ағ-сарғылт** світло-жовтий *О*.
сарғылтла- робити жовтуватим *О*.
сарғылтлан- дещо пожовкнути *О*.
сарғылтлы з жовтизною, пожовклий *О*.
сарғылых матеріал для перев'язок, тканина на онучі *О*, *Г-К*.
сарғыч мотовило, моталка — палиця з роздвоєним кінцем для намотування ниток *О*.
Сардар *прізв*. начальник, полководець *О*.
сардыр- *спон*. *О*, *К*.
сарйағ масло *Г*; *див*. **йағ**, **сары**.
сарлайым горнуся *У*; *див*. **сарыл-**.
сарлый горнеться *СГ*; *див*. **сарыл-**.
сарма голубці *О*, *БТ*, *Г*, *К*.
сармала- намотувати, обмотувати *СМ*, *У*.
сармалан- обвиватися, обплутуватися, плутатися, заплутуватися, видряпуватися *СБ*, *Б*, *У*, *К*.
сармах голубці *СГС*.
сармаш- витися, обвиватися *О*.
сармашых *бот*. повитиця, березка, повійка *СМ*, *У-СГ*; плющ *О*; *пор*. **хырмавух**, **чармавух**, **чырмавух**, **шармашых**.
сарна- читати святе письмо, святити *СБ*, *О*, *Б*, *К*.
сарнав читання, освячення *К*.
сарнавлы освячений, *О*, *К*.
сарнал- святитися *Б*.
сарналы освячений, свячений *О*.
сарнат- дати святити *СБ*, *О*, *Б*, *К*.
сарош п'яний *СБ*; **т′ӧр сарош** зовсім п'яний *СБ*; *пор*. **сархош**, **шарвуш**, **шарош**.
сарпе *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*, **сарпи** *К* ожеред, скирта, копиця, стіг *НКД*.
Сарры *прізв*.

сарс- трясти *Г*, *К*; **эв сарсты** тряcонуло хату *Г*.
сарсы- трясти, розхитувати *О*.
сарсыв колихання, розхитування, трясіння, стрясання *О*, *К*.
сарсыл- трястися, дрижати, здригатися *О*, *К*.
сарсыла- трясти, потрясати, торсати, розбурхувати *О*, *К*.
сарсылан- *пас.-зв*. *О*, *К*.
сарсылат- *спон*. *О*, *К*.
сарсылмаз непохитний, несхитний, непорушний, стійкий, міцний, тривкий, плавний *О*, *К*.
сарсылмазлых непохитність, стійкість, міцність *О*, *К*.
сарсылт- потрясати, змушувати здригнутися *О*, *К*.
сарсыт- потрясати, змушувати здригнутися *О*.
сарсых тряский, хиткий, тремтячий, хисткий, дряхлий, слабкий, немічний *О*, *К*.
сарсыхлых кволість, немічність, дряхлість *О*, *К*.
Сартис *прізв*.
сарх- звисати, звішуватися, висіти, протряхати, сохнути, просихати, пропікатися *ВН*, *Б*, *Г*, *К*.
сархош п'яний *[М]*; *пор*. **сарош**, **шарвуш**, **шарош**.
сархын- протряхати, просихати *Б*.
сархыт залишки їжі, об'їдки, з'їди, продукти, що їх дають гостям на дорогу *СБ*, *О*, *К*.
сары жовтий, рудий; **сары алтын** жовте золото *Б*, *У*, *К*; **сары ат** рудий кінь; **сары бабуч** жовті черевики *СК*; **сары балчых** жовта глина *П*; **сары йаҕ** *Г*, *К*, *СГ*, **сары май** *ВН*, *НМ* топлене вершкове масло; **сары тильт'и** рудий лис *К*; **сары сахал** пожовкла борода *ВН*; **сары чичек** жовті квіти *СК*; **йымыртаан сарысы** жовток яйця *К див*. **сап-сары**.
Сарыбей *прізв*.
Сарыбаш *прізв*.
сарыҕа жовтуватий *О*, *К*.
сарыл- (**сарлый**, **сарылый**) збиратися докупи, згуртовуватися, обгортатися, накручуватися, горнутися, пригортатися, бути загорнутим, оточеним, обвиватися, чіплятися; **йүрген айахка чырмавух сарылый** на ноги, котрі ходять, намотується березка *СБЧ*; **сарылды бойунна** *Г*, **сарылды бойундан** *СГ* пригорнулася до нього, обняла його за шию, повисла йому на шию; **сарылыр баҕа** пригорнеться до мене *Б*.
сарылан- жовтіти, жовкнути *О*, *К*.
сарылат- робити жовтим, фарбувати в жовтий колір *О*, *К*.
сарылҕач ластівка *НБЄ*, *СМ*, *У*; *пор*. **харылҕач**.
сарылы загорнутий, обгорнутий, обмотаний, намотаний, скручений, пригорнутий *О*, *Г*; **йүрект'е сарылы** запало в серце *Б*.
сарылых жовтизна, жовтяниця, жовтуха *СБ*, *О*, *Г*, *К*.
сарымсах часник; **сарымсах та ашамаҕан, авузу да сасымай** і часнику він не їв, і з рота в нього не смердить *СБ*; *пор*. **самсах**.
сарымсахла- приправляти, натирати часником, базікати, теревенити *СМ*, *К*.
сарымсахлан- набувати запаху часнику *О*, *К*.
сарымсахлы з часником *О*.
сарын- закутуватися, обвиватися, обмотуватися *О*, *К*.
сарыот *бот*. цмин пісковий *БК*.
сарытит'ен *бот*. нетреба колюча, страхополох *СЛ*.
сарых шаль, тепла хустка *СЛ*.
сасув *СБ*, **сасы** *К* сморід, чад; *пор*. **сасыв**, **сасых**.
сасы- смердіти, протухати, гнити; набридати, обридnути, спротивитися, остогиднути; грубити.
сасыв сморід *О*; *пор*. **сасув**, **сасы**,

сасых.

сасыт- дати засмердітися, зіпсувати, згноїти *О*, *К*.

сасых (**-ғы**) смердючий, гнилий, протухлий, набридливий, смердюк, покидьок; **сасых ағач** непридатна для обробки деревина *Г*; *пор*. **сасув**, **сасы**, **сасыв**.

сасыхкўзен тхір *О*; *пор*. **кўзен**.

сат- (**сатай**) продавати, торгувати, зраджувати; **сатып ал-** купувати *СБ*; **лаф сат-** базікати, пліткувати *НКД*.

саташ- мати справу з ким, зв'язуватися, чіпати, чіплятися до кого, шукати привід для сварки, набридати, заздрити *СБ*; **саташма аңа** не чіпляйся до нього *СБЧ*; **саташманыз маа** не чіпляйтеся до мене *СК*.

саташтыр- *спон*. *О*, *К*.

сатин сатин; **сатиннер** різний сатин *К*.

сатлых продаж, продажний, приготований на продаж *СБ*, *БТ*, *К*; *пор*. **сатылых**.

сатмах продаж *СБ*, *К*.

сат-пат зовсім рідко, де-не-де, таксяк, ледь-ледь *СБ*, *Г*; **директер сне фишнелер халған энди сат-пат** вишні на деревах лишилися де-не-де *Г*; **сат-пат лахырды этий** ледве говорить *СБ*.

саттыр- *спон*. *О*, *К*.

сатув продаж *СБ*; **сатувға** на продаж *СБФ*; *пор*. **сатыв**.

сатув-алув торгівля *СБФ*.

сатувчу продавець, торгувальник, торговець *СБФ*.

сатыв продаж, торгівля *О*; *пор*. **сатув**.

сатывлаш- торгуватися між собою *О*.

сатыҗы продавець *О*, *Г*, *К*, *СГС*.

сатыҗылых заняття продавця, торгівля з рук *О*, *К*; **сатыҗылых ал-** купити з рук *К*.

сатыл- бути проданим, продаватися; **бирер кўмўшт'е сатылыр** продаються по карбованцю, гривні *СМ*; **мум сатылан йер** місце, де продають свічки *Г*.

сатылы продажний, призначений на продаж *О*, *К*.

сатылых (**-ғы**) призначений на продаж, продажний, приступний ціною *СБ*, *О*, *Г*, *К*; **йохтур сатылығым** у мене немає нічого на продаж *Г*; *пор*. **сатлых**.

сатым продаж, торгівля *О*, *Г*, *СЛ*.

сатым-алым торгівля *О*.

сатын продаж, торгівля; **сатын ал-** купувати; **папазын сатын алды** він підкупив попа *Г*.

сатыналыҗы покупець *О*, *К*.

сатыр великий кухонний ніж кришити продукти, сікач *О*.

сатырла- кришити, сікти сікачем *О*, *К*.

сатырлат- *спон*. *О*, *К*.

сатырван хрещальня *[Г]*; **ол сатырван, ки хубеси эки хаттыр** та хрещальня, баня над якою є двоярусною *[Г]*.

сатыш продаж *О*, *К*.

сатышлы продажний *О*, *К*.

сатыштыр- розпродувати *О*, *К*.

сауклык здоров'я *[М]*; *пор*. **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I, **сауклык**.

сафалны *див*. **крыч сафалны**.

сафи чистий *[Кб.]*.

саха I 1. діжка для води, сака *Г*, *СЛ*; **бир саха шарап** діжка вина *Г*. 2. кісточка з задньої ноги барана, теляти, паця, битка, гайка *Б*, *Г-К*; **хушум сахасы** свинцева битка *СГ*. 3. хвороба коней, від якої пухнуть ноги *К*.

сахав 1. заїка *О*. 2. сап — хвороба коней *СМ*.

Сахав *прізв*.

сахал борода, підборіддя; **сахал ал-** голити бороду *СБ*, *К*; **сахал тўп** підборідник у скрипки *НМ*;

сыйырын сахалы воло, підгорля, підгорлина корови *НМ*; **хороз сахалы** сережки в півня *Г*.

сахаллан- обрости бородою *О*, *К*.

сахаллы з бородою, бородатий; **сачлы-сахаллы** бородатий; дорослий *О*.

сахал-сач рослинність на обличчі *О*.

сахат каліка *СБ*, *О*, *БТ*, *К*, *СГС*, *СК*, безрукий, безногий *К*; **башым да сахаттыр** голова в мене також зовсім хвора *[М]*.

сахатла- калічити, робити калікою *СБ*, *О*, *К*, *СГ*.

сахатлан- калічитися, ставати калікою *СБ*, *К*.

сахатландыр- калічити *К*.

сахатлат- калічити *О*, *К*.

сахатлых каліцтво *О*, *К*.

сахип (сахбу) господар *[М]*; *пор.* **саап**, **сайып**, **саһп**, **эвсабу**; *див.* **дэрт сахбу ол-**.

сахла- берегти, захищати, боронити, ховати, заховати, зберігати, приховувати, хоронити, очікувати *ВН*, *СБ*; **өлүү сахла-** ховати померлого *У*; **не сахлайым?** чого мені очікувати? *ВН*; **аллах сахласын чыхары халғанны** боронь боже тих, що лишилися надворі *ВН*; *пор.* **сакла-**.

сахлав збереження, охорона *О*, *К*.

сахламажа піжмурки *К*.

сахламжы хованки, схованки, піжмурки *СМ*.

сахлан- ховатися, критися, укриватися, таїтися, остерігатися, побоюватися; бути потайним.

сахландыр- *спон*. *О*, *К*.

сахландырт- *спон*. *О*, *К*.

сахланчах хованки, схованки, піжмурки *О*.

сахланыл- бути захованим, прихованим *О*, *К*.

сахлат- дати зберігати, заховати, перестерігати, застерегти *О*, *К*.

сахле- *СК*; *див.* **сахла-**.

сахлы захований, схований, прихований, таємний, який заховався *Б*, *У*, *[Г]*, *К*, *М*; **сахлы отур-** сидіти у сховку *У*; *пор.* **саклы**.

сах: сахне хал(ыныз) — сахне(н) вар(ыныз) бувайте здорові: лишайтеся здорові — ідіть здорові *СЛ*; *пор.* **саалых**, **саах**, **савлух**, **савлых**, **савух**, **сағлык**, **сағлых**, **салых** I.

сахный остерігається *У*; *див.* **сахын-**.

сахратуллах *епітет бога [Г]*; **сахратуллаға көктэн азых көтӱрен бу иди** це він приносив манну небесну богові (в пустині ?) *[Г]*.

сахт ол- бути обачним *Г*.

сахыз жуйка, мастика, деревна смола *СЛ*, *К*, *СК*; **ағзына чейнейен, йар, дилейен, сахызын олайым** я стану мастикою в твоїх устах, яку ти жуєш і якої хочеш *[СК]*; *пор.* **сағыз**.

сахызлы з жуйкою, мастикою *СЛ*.

сахын- (**сахный**; **сахний** *У*) берегтися, остерігатися, стерегтися, лякатися *ВН-П*, *У-К*; **сахын** стережися, обережно *О*, *К*; **шинди энди сахынмайым бу т'ирамит** тепер я вже не боюся за цю черепицю *П*; *пор.* **сакын-**.

сахындыр- остерігати, перестерігати, застерігати, попереджати *О*, *К*; замахнутися *К*.

сахынлы обережний *О*, *К*.

сахыныш обережність, обачність, настороженість *О*, *К*.

саһп (саһбу) господар *[М]*; **эклисе саһбу** господар церкви *[М]*; *пор.* **саап**, **сайып**, **сахип**, **эвсабу**.

сач 1. волосся на голові, коса; **сачларым титьленди / сачым-башым халхты** волосся в мене на голові встало дибом *СЛ*; **сийа сач** чорне волосся *ВН*; **сач бав-**

лары коси *ВН*; **сач баву** коса *Б* (*пор.* **сачбав**); **сач тара-** розчісувати волосся *П*; **сач сибирґи эт-** занедбати волосся — перетворити на віник *СБЧ*; **сач(ын) тэли** волосина *Б*, *СЛ*, *К*; **сачы тэльли** волосся в неї розсипається *[ВН]*; **сачлармызы тэль-тэль öрўп башымызы ачмадых** ми не розчісували волосся й не відкривали голів *[СК]*; **ах сачлы** біловолосий, сивий *СЛ*. 2. коса, завиванець — вид печива, печеться для дітей разом із псатирями *ММ*.

сач- (**сачар**, **сачай**) сипати, розкидати, сіяти, висівати, садити; **сачай бостан** засіває баштан *СМ*; **сачтик** ми посіяли, посадили *ВН*; **аттых сачтых туз** ми покидали-посіяли сіль *Б*.

сачах I край даху, острішок, карниз, торочки, бахрома, прозір, лиштва, мереживо на подолі, покривалі; **платох сачахнен** хустка з торочками *НКД*; **тґертикли сачах** зубчатий карниз *Г*; **сачах хутусу** коробка, карниз даху *К*; *пор.* **чатах**.

сачах II *див.* **салхым** I.

сачахла- робити карниз, оборку, пришивати торочки, бахрому, прозір, лиштву, обрізати краї зубцями, одягати хустку, насуваючи її на лоба; **алмайы пычахладым, чевресини сачахладым** я розрізав яблуко ножем і по колу поробив зубчики *[СЛ]*.

сачахлама стріха *К*.

сачахлан- підрізатися острішком, підшиватися лиштвою, торочками, одягатися, насуваючи хустку на лоба *К*.

сачахлат- *спон.* *О*, *К*.

сачахлы з острішком, карнизом, торочками, лиштвою; **сачахлы урба** сукня з торочками *Г*.

сачбав коса *ВН*, *Б*.

сачиль- сіятися, садитися, бути посіяним, посадженим *ВН*; **сачильген** посіяний *ВН*; *пор.* **сачыл-**.

сачлы з волоссям, волохатий *О*, *СЛ*, *К*; **ах сачлы папу** сивий дід *СЛ*; **сачлы-сахаллы** бородатий, дорослий *О*.

Сачлы *прізв.*

сачма 1. бахрома, торочки *П*; **сачмалардан салхым сачах, алем**; **урду да йўрегиме пичах/бичах** торочки розсипалися, мій милий; серце моє — немовби пробито ножем *П*. 2. шріт, дрібні кульки *НМ*.

сачмек сівба *ВН*.

сачра- розкидати, розбризкувати *О*, *К*.

сачрат- *спон.* *О*, *К*.

сачтыр- *спон.* *О*, *Г*, *К*.

сачув сівба, саджання, обсипання (молодих цукерками, монетами) *НБЄ*, *П*, *М*; **сачув сач-** виконувати сівбу *П*; *пор.* **сачыв**.

сачхыран волосяний лишай, волосоріз *Г*.

сачыв сівба *О*, *К*; *пор.* **сачув**.

сачыҗы сівач *О*, *К*.

сачыл- розсипатися, розкидатися, сіятися, засіватися, посіватися, бути розсипуваним тощо *СБ*, *СМ*, *У*, *[Г]*, *К*; *пор.* **сачиль-**.

сачын- (**сачный**) посіяти самому, обсіятися, закінчити сівбу *СМ*.

сачыр- розбризкувати *О*; змушувати сіяти *К*.

сачырт- *спон.* *О*, *К*.

сачыш- *сп.-вз.* *О*.

сачыштыр- розсипати, розкидати *О*, *К*.

свалчан дощовий черв'як *О*, *К*; *пор.* **сувалчан**, **сывалчан**.

сван на воді, пісний *К*; **сван аш** пісна юшка *К*; **сван амур** пісне тісто *К*; *пор.* **суван**.

сванных пісна їжа, піст *К*.

свар- поливати, напувати *К*; *пор.* **сувар-**.

свардыр- *спон. К*.

сварыл- поливатися, напуватися *К*.

сват місце на річці для прання, напування худоби, купання, замочування конопель, набирання води тощо *К*; *пор.* **суват**.

сдэ- бажати, прохати, благати, вимагати *СБФ*.

сдэйим бажання, прохання *СБФ*; *пор.* **здэ-**.

-се *спон. енкл.* -но; **алма, пиш-се, авузума (авузма** *Б*) **тўш-се** яблучку, дозрій і впади мені до рота *У*; *пор.* **-са**, **-сана**, **-сене**, **-сеэ**, **-шуну**.

себа ранок *[Г, СЛ, СК]*; *пор.* **саба**, **сабах**.

себап I (**-бы**) *[Г, К]* винагорода, відплата; **сизин бундан ötўрў себабларныз/себабыныз чох олажахтыр** ваша винагорода за це буде великою *[Г/К]*; *пор.* **савап**.

себап II (**-бы**) причина *[Я]*; **себап ол-** послужити причиною неприємностей, страждань *[Я]*; *пор.* **себеп** I.

себеле- мрячити, мжити, накрапати *О*; *пор.* **сепеле-**.

себелет- викликати дрібний дощ *О*.

себеп I (**-би**) причина, привід, підстава; **шейтан себебийлен** через диявола *[Г]*; **инсан себебийнен ölдў** він помер через людей *[М]*; **номос Мусанын себебийнен верильди** закон був даний через Мойсея *[М]*; **исмин себебиңе** в ім'я твоє *[Г]*; **не себепнен?** з якої причини *Г*; **не себептэн эглендин?** чому ти затримався? *Г*; **себеп ол-** змушувати, спонукати, спричинювати, перешкоджати, шкодити, завдавати страждань *ВН*, *Б*, *У*, *К*, *СК*; **себеп олманыз, лешим чöлълердэ калмасын** не доводьте до того, щоб моє тіло лишилося серед степу *[М]*; **себеп олан онмасын** нехай не повезе тому, хто став причиною моїх мук *СК*; **ама кимсе бильдигини истэмез иди себебим/савабым чох ола** але в мене багато причин для того, щоб про це ніхто не довідався *[Г/К]*; *пор.* **себап**.

себепли який має причину, мотивований, обґрунтований *О*.

себепсиз безпричинний, безпідставний *СМ*; **себепсиз киши** людина, яка обурюється без причини *СМ*.

себерка цеберка, відро *Б*, *К*, *СГ*; *пор.* **сиберка**, **цеберка**, **чеберка**, **чыбырка**.

себет бесіда *У*; *пор.* **сöбет**, **сöрпет**.

себилен- не володіти собою, бути непритомним, безтямним, вижити з розуму, здитинитися *СБФ*; *пор.* **сабийлен-**.

себиль- сипатися, висипатися *О*; *пор.* **сепиль-**.

сев- (**севей** *СМ*, *Б*, *СГ*, **севий** *СМ*, *К*, *СК*) любити, кохати *[СБ] СМ-СК*; *пор.* **сў-**, **сўй-** I.

севги кохання, любов, ніжність *О*, *К*.

севгили коханий, любий, милий *СБ*, *[Г]*, *К*.

севгўлў улюблений *[Кб.*, *М]*.

севгўльлў коханий, любий *[К, Г]*.

севда кохання, любов, нездоланний потяг, пристрасть, муки кохання, кохана, коханий, милий, закоханий; **севда тўркўлер** пісні про кохання *К*, *СГ*; **йаш бек севда эт'ен хызға** хлопець був дуже закоханим у дівчину *П*; **мен севдайым гўльмез падшаан индэмез хызна, йа сен т'име севдайсын?** я закоханий у мовчазну дочку царя-несміяна, а ти в кого закоханий? *СГ*; **севдан** кохання до тебе *[ВН*,

СК]; **севдана дайанамам** я не можу витримати кохання до тебе *[СК]*; **севда ол-** закохуватися *Г*, *СЛ*, *СГ*; **севдалара салдын бени** ти змусив мене страждати від кохання *У*; **севсен, бени/мени севдайа сарма** якщо кохаєш, не змушуй мене страждати через кохання *К*.

севдалан- закохуватися *Г*.

севдалы приємний, милий, симпатичний, привабливий, закоханий, жаданий *О*, *К*, *СГ*.

севдалых (**-ғы**) кохання, закоханість; **севдалығындан өлий** помирає від кохання *П*.

севдалыхчи закоханий *СЛ*.

севдигим мій коханий *СМ*; *див*. **сев-**.

севдир- закохувати, змусити полюбити, намагатися сподобатися, залицятися *О*, *Г-К*.

севдирт- *спон*. *О*, *К*.

севдичик *[СК]*; **севдӱжӱк** *Г*; **севдӱчӱк** *СЛ*, **севдэҗик** *Г*; *ласк*. коханий, милий, миленький, коханенький; **ич олур му севдичигин тэрдʹетмек?** невже можна покинути свою миленьку? *[СК]*.

севдʹили коханий, любий, улюблений *СМ*, *Г-К*; **севдʹили дост** коханий друг *Г*.

севдʹильли *БТ*, *[Г]*, **севдʹӱлӱ** *[Г]* коханий, любий, улюблений.

севиҗи який кохає, любить, закоханий *О*, *К*.

севиль- бути коханим, закохуватися *СБ*, *Б*, *Г*, *К-СК*.

севим кохання, пристрасть *О*, *К*.

севимли коханий, любий *О*, *К*.

севимлик привабливість *О*, *К*.

севин- радіти, утішатися, веселитися, милуватися *Б-СК*, *[Кб.]*; *пор*. **сӱйӱн-**.

севиндир- радувати, утішати, веселити, розважати *О*, *Б*, *СЛ*, *К*.

севиниш- радіти разом *СЛ*.

севинт- *спон*. *О*, *К*.

севинч радість, утіха, веселощі, тріумфування *СБ*, *О*, *Б*, *Г-СК*; **севинч-хуванч** велика радість *Б*, *У*, *СЛ*, *К*.

севинчли радісний *Г*.

севинчлик радість *[Г]*.

севирт- швидко побігти *К*; *пор*. **сегирт-**, **седʹирт-**, **сейирд-**, **секирт-**, **сийирт-**, **шекирт-**.

севиш кохання, любов *О*, *К*; друг, приятель *О*.

севиш- любити один одного, кохатися, милуватися *СМ*, *У*, *СЛ*, *К*.

севиштир- *спон*. *О*, *К*.

севиштирт- *спон*. *О*, *К*.

севле- (**севлий**) говорити, казати, розмовляти *ВН*, *П*, *О*, *Б*, *У*; *пор*. **сейле-** I, **селе-**, **сӧвлеш-**, **сӧзле-**, **сӧйле-**, **сӧле-**.

севлен- говоритися *У*.

севлет- розговорювати, змушувати розмовляти, заохочувати до розмови *У*; **сен севлетмедиң — мен лафламадым: тʹелиндʹе севлетмеэ тʹерек** ти не спонукала мене розмовляти, я й не розмовляла — невістку треба заохочувати до розмови *У*.

севлеш- розмовляти, домовлятися *ВН*, *Б*, *У*.

севмев неприязнь, нелюбов *СЛ*.

севмезли нелюбий, противний, ненависний *О*, *К*.

севмезлик нелюбов *СГС*.

сегирт- побігти, кинутися, бігти підстрибцем *СБ*, *Б*, *Г*; **сегиртип йалыйа дӱштӱм/чыхтым** *Г/СБ* я вибіг на берег; *пор*. **севирт-**, **седʹирт-**, **сейирд-**, **секирт-**, **сийирт-**, **шекирт-**.

седа звук, голос *[Г]*, *СК*; **хорхулу бору илан седа версин** щоб той засурмив у страшну сурму *[Г]*; **сес-седа** голоси, звуки *[СК]*.

седре- обтріпати, подерти, розідрати *ВН*, *У*.

седэф перламутр *СБ*, *Г*, *СК*; *пор.* **садэф**, **сидэф**.

сед΄ирт- швидко побігти, кинутися *СЛ*; **сед΄иртип йалыйа вардым** я вибіг на берег *СЛ*; *пор.* **севирт-**, **сегирт-**, **ейирд-**, **секирт-**, **сийирт-**, **шекирт-**.

сеҗда эйле- кланятися *[Г]*; **айағына сеҗда эйледи** він уклонився йому в ноги *[Г]*.

сеҗда эт- молитися, поклонятися *[Г*, *М]*.

сеҗдалан- бути об'єктом поклоніння, обожнюватися *[Г]*.

сеҗдэ эт- молитися, кланятися, уклонятися *[Кб.]*.

сез ол- *див.* **саз** I.

сезиклен- передчувати, підозрювати, остерігатися *О*, *СЛ*.

сезиклендир- викликати підозру, побоювання *О*.

сеин *род. в. займ.* **сен** тебе, твій *Г*, *СЛ*; **сеин йолун** твій шлях *Г*.

сейер I видовище, видіння, сновидіння *У*, *Г*, *СГ*, *СК*; **сейер бах-** спостерігати, споглядати, дивитися видовище *Г*, *СГ*; **сейер кӧр-** роздивлятися, розважатися видовищем *Г*; **сейер эт-** спостерігати, роздивлятися *СК*; *пор.* **сейир**, **сийер**, **сийир** II.

сейер II ранок, зоря *[У]*; **сейер йылдызы** ранкова зірка, Венера *[У]*; **сейер йылдызы ӧльмедэн айырылдын бендэн** перш ніж зайшла ранкова зірка, ти розлучилася зі мною *[У]*.

сейерлен- дивуватися, дивитися зачудовано, спостерігати із захопленням *Г*, *СЛ*; **сейерленип-сейерленип ичти падшах** цар випив, спостерігаючи з явним захопленням *Г*.

сейерли цікаво, інтересно *Г*.

сейир видовище, видіння, сновидіння *Г-К*, *[Кб.]*; **сейир олсун сельви дӱбине йатмайа** що за примха лягти в усіх на виду під кипарисом *СЛ*; **беле сейире, беле ӧкӱме т΄имселерин ахылы йетишамаз** на таке диво, на таку владу ні в кого не вистачить розуму *СЛ*; **хорхулу тӱше бенземей кӧрдӱгӱ сейирин** бачене тобою видіння не схоже на страшний сон *СЛ*; **бу не хейалдыр, ве не сейирдир, ве ахыл эрмеэҗек хекметли ишлердир** це не мрія, і не видіння, і не чудеса, які не може осягнути розум *[Кб.]*; **сейир бах-** роздивлятися *Г*, *К*; **сейир эт-** розглядати, пильно спостерігати, розважатися видовищем *[Г]*, *СЛ*; *пор.* **сейер** I, **сийер**, **сийир** II.

сейирд- кидатися *[Г]*; *пор.* **севирт-**, **сегирт-**, **сед΄ирт-**, **секирт-**, **сийирт-**, **шекирт-**.

сейирлен- спостерігати, розважатися видовищем *СЛ*.

сейирли дивний, цікавий *Г*, *СЛ*; **сейирли лафлар** дивні слова *БК*; **сейирли тӱш** дивний сон *СЛ*.

сейирчи глядач, спостегрігач, споглядач *[Г]*.

сейле- I казати *СБ*; *пор.* **севле-**, **селе-**, **сӧвлеш-**, **сӧзле-**, **сӧйле-**, **сӧле-**.

сейле- II вибирати, обирати, перебирати *[СБФ]*; *пор.* **сайла-**.

сейман вершник, кавалерист *Г*.

секиз вісім *[Г*, *М]*, *СК*, *[Кб.]*; *пор.* **сет΄из**.

секизер по вісім *[Г]*.

секизинчи восьмий *[Кб.]*.

секирт- пориватися, швидко бігти, кидатися; **секиртэрек китти** побіг *[Г]*; **секиртип мезара варды** побіг на кладовище *[Кб.]*; *пор.* **севирт-**, **сегирт-**, **сед΄ирт-**, **сейирд-**, **сийирт-**, **шекирт-**.

Секлета *ж.*

сексен вісімдесят; **сексен тӱрлӱ** кожного разу новий — вісімдесяти видів *ВН*; **сексен — ны оту-**

рус, серсем? вісімдесят — чому-сидиш, пришелепку? *СБА*.

сексенҗи вісімдесятий *НБЄ*, *О*.

сел потік *[СЛ]*; **хара ханлар ахар ғарип йўректэн, мор села да хавушсун** чорна кров тече з мого нещасного серця, нехай вона зіллється с бурими — каламутними потоками *[СЛ]*; *пор*. **сель**.

села рідний край *[СЛ*, *СК]*; **вардым дўштўм ғурбет элине — кöзўм селада** я потрапив на чужину — я так нуджуся по батьківщині, *букв*. мої очі в селі *[СЛ]*; **д′ендим дэ ғурбет эльдэ, гöзлер селада** сам я на чужині, а очі в рідному краю *СК*; **ондан бильдим ölежегим, гöзлерим дэ селада халды** я зрозумів з цього, що я помру, так само сумуючи за батьківщиною *К*; *пор*. **сала**.

селам привітання, привіт, уклін, вітальний, прощальний марш; **селам ал-** вітатися — приймати привітання; **селам альґим** здрастуйте, мир вашому дому *СЛ*, *СГ*; **селам бер-** *ВН-У*; **селам вер-** *[ВН*, *Б]*, *Г-СК* вітатися, приходячи; **селам йазып йоллардым** я б написав і послав привітання *[СК]*; **селам чал-** грати вітальну, прощальну мелодію *Г*; **селам эт-** переказувати привітання, бажати щасливої дороги, прощатися, вітатися *К*; **селамы вар** вітання від нього *Г*; **Демократисин сöйлейени киби, дўнйа бир чадыр, ömўр йолчудур: кельдин, кördўн, киттин ве селам** як сказав Демокріт, світ — намет, життя — мандрівник: прийшов, побачив, пішов — і привіт *[Г]*.

селамдаш: вардым дўштўм ғурбет элине — гöзўм селамдаш (=**селамда**) я потрапив на чужину — а мої очі в моєму селі, я дуже тужу по батьківщині *[Г]*.

селамет благополуччя, спасіння *[М]*; **сағ мы йохсам селамет ми?** чи здоровий він, чи з ним усе в порядку? *СЛ*; **селаметэ чых-** спасатися, виплутуватися *[Г]*; **аллах, бизе селамет** спаси нас, боже *ВН*; **селаметэ гедир-** довести до благополучного здійснення *[М]*; **хору ве ағыр хазеплери милайим селаметэ кетир** ті нещастя й тяжкі пригоди милостиво поверни на добро *[Г]*.

селамла- вітати *О*.

селамлат- *спон*. *О*.

селамлаш- здоровatися, прощатися, вітатися *СБ*, *О*.

селамлаштыр- *спон*. *О*.

селамнаш- здоровatися, прощатися, вітатися *[СБ]*, *Г-СК*.

селе цідило (для сиру) — прямокутне звужене донизу коритце з поперечинами на дні *У*, *Г*, *К*, *СК*; **пенир селе** цідило для сиру *НКД*.

селе- казати *У*; *пор*. **севле-**, **сейле-** I, **сöвлеш-**, **сöзле-**, **сöйле-**, **сöле-**.

селемчек *бот*. соя або рицина *Б*.

селиплен- колихатися, похитуватися *О*; *пор*. **сельплен-**.

сель потік; **кöзўм йашы сель-сель олду** мої сльози ллються потоками *Г*; *пор*. **сöль**.

сельби *[СБ*, *У*, *СК]*, **сельви** *[Г*, *СЛ*, *СГ*, *М*, *СК]* тополя; кипарис; **сельби тэрек** кипарис *[НМ]*; **сельви диреги** *[СГ]*, **сельви дэреи** *[Г]*, **сельви дирек** *[М]* кипарисове дерево; **белин инҗе, җиван, бензер сельвин далына** твій стан тонкий, мила, мов пагін кипариса *[СК]*; **узундур сельвинин далы — йетишмез хызларын эли** гілки в тополі довгі й високі — дівочим рукам не дотягнутися *[СК]*.

сельпин- відскакувати, сахатися *О*; **сельпинип т′ит-** відбігати *О*.

сельплен- колихатися, похитуватися *О*; *пор.* **селиплен-**.
селям вітання, привітання *ВН*.
сема молитва; **сема дэ-, сема сӧйле-** проказувати молитву *[Г]*.
семетсиз вар-/т′ит- *Г* піти, іти без певного напрямку; *пор.* **семитсиз, семт**.
семиз жирний, повний, пишний, угодований; **семиз айван** жирна тварина *О*; *див.* **сеп-семиз**.
семизле- відгодовувати на сало *К*.
семизлен- жирніти, повніти, набирати сало *К*.
семизлендир- відгодовувати *К*.
семизлет- відгодовувати *О*, *К*.
семизлик жирність, угодованість, повнота *СБ*, *О*, *К*.
семир- жирніти, товстіти, повніти.
семирт- відгодовувати *О*, *Б*, *К*.
семитсиз безлюдний *СГ*; **семитсиз чегерлер** глухі чагарники *СГ*; *пор.* **семетсиз, семт**.
сем-сем ваніль *Б*; *пор.* **сен-сен**.
семт 1. край, територія, напрямок *[Г, СЛ]*; **Арабистан семтиндэн араплар чыхмыш** з Арабістану виступили араби *[Г]*; 2. розділ; **ӱчӱнӂӱ семтиндэ китабын** у третьому розділі книги *[Г]*; ◇ **оӷратырлар, йар, семтими/семтини** вони нападатимуть на мене / на тебе *[СЛ/Г]*; *пор.* **семетсиз, семитсиз**.
семтли помітний, видний, привабливий, мальовничий *[Г]*; **пек семтли йер иди** місце було дуже мальовничим *[Г]*.
сен ти; **сениӈ** *ВН-У* /**сенин** *Г-СК* / **сеэӈ** *СБ*, *СМ*, *У* / **сеэн** *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*, *СК* / **сеин** *Г*, *СЛ*; **саӈа** *ВН-У* / **сана** *П*, *Г*, *М*, *СК* / **саа** *П*, *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*, *СК*; **сени**; **сендэ**; **сендэн**.
сене рік; **сене бин сет′из йӱз йетмиш дӧрт сенедэ** тисяча вісімсот сімдесят четвертого року *ВН*; **йирим биринӂи сене т′ельди ачлых** двадцять першого року стався голод *СМ*; **отуз бешинӂи сенедэ доӷду** він народився тридцять п'ятого року *ВН*; **эвлендим сет′из сенедэ** я одружився восьмого року *СБ*; **сет′изинӂи сенедэ** восьмого року *СМ*; **хырх бир сенедэ дӧгӱш чыхты** війна розпочалася сорок першого року *К*; **д′ирим алты сенедэ доӷду** він народився двадцять шостого року *М*; **он ӱч сенесиндэ доӷдум** я народився тринадцятого року *ВН*; **бин дохуз йирим дӧрдӱнӂи сенесиндэ** тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року *П*; **мен ӧзӱм йирим ӱч сенедэн** сам я двадцять третього року *У*; **отуз эт′и сенедэн хырх бир сенед′ерек** з тридцять другого по сорок перший рік *Б*; **эльли эт′и сенейерек** до п'ятдесят другого року *П*; ◇ **сене толду** *СБ*, **сенелер толду** *СБ*, *Г*, *СЛ* воповнилися літа, роки, настала пора; *пор.* **сине** I.
-сене *спон. енкл.* -но; **вер-сене** дай-но *М*; *пор.* **-са, -сана, -се, -сеэ, -шуну**.
сенек вила *ВН*, *СБ*, *У*, *К*; **ӱч пармах (плен) сенек** *ВН*, *У*, *К*, **ӱч чаталлы сенек** вила-тричата *СБ*, *К*; **сенек сап** держак вил *О*, *К*; *пор.* **ценек**.
сенӂылайын як ти *СГ*.
сени *зн. в. займ.* **сен** тебе; **ах сени** а щоб тебе *Г*.
сенин *род. в. займ.* **сен** тебе, твій *Г-СК*; **сенин чӱ** для тебе *К*.
сенинӂас *К*, **сенинӂес** *Г* по-твоєму.
сенинт′и той, що в тебе, твій *К*.
сениӈ *род. в. займ.* **сен** тебе, твій *ВН-У*; **сениӈ дӱгӱл** не твій *П*; **сениӈ тутхан тавуғуӈы мен кӧптэн йулхтум** курку, яку ти спі-

ймав, я давно обскуб *СБЧ*; **сениң уланың** твій син *СМ*; **сениң ўчўў** для тебе *СБФ*.

сениңдайы як ти *Б*, *У*.

сениңт'и той, що в тебе, твій *О*.

сениңче *СБ*, **сениңчес** *ВН* по-твоєму.

сен-сен ваніль *НМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; *пор.* **сем-сем**.

сентир центр *СК*.

сенче по-твоєму *НБЄ*.

сенят мистецтво *[Г]*; **сенятлары-мызын эвельки йыхылмасыны халдырдын** ти піднесла наше занепале мистецтво — обновила наші зруйновані творіння *[Г]*.

сеңле цинга *СБ*; **сеңле авурурду йисаллар** *СБ*.

сеп I галун, квас, дубильний розчин *Г*; **сеп т'ибик экши** кислий, як галун *Г*; *пор.* **сепи**, **шап** I, **шеп**.

сеп II ланцюг *СМ*, *К*, *СГС*, *СК*.

сеп- (**сепер**, **сепий**) сипати, посипати, насипати, сіяти (решетом, ситом), пересівати; **йағмур йағай сепе дэ сепе** дощ сипле й сипле, як із решета *СК*; **сийа биберим ашма сепейим** посиплю собі в юшку чорного перцю *[СК]*; *пор.* **серп-**.

сепеле- мрячити, мжити, мжичити, накрапати *СЛ*; розсипати *БТ*; *пор.* **себеле-**.

сепет кошик, корзина; **бал/балхурт сепет** вулик *Г* / *У*, *К*.

сепетлик лоза на кошик *НМ*, *К*.

сепетчи кошикар, корзинник *О*, *К*.

Сепетчи *прізв.*

сепетчилик кошикарство *О*, *К*.

сепи галун, квас, дубильний розчин *О*, *Г*; *пор.* **сеп** I, **шап** I, **шеп**.

сепиҗи чинбар *О*.

сепиҗилик чинбарство *О*.

сепилен- кваситися, дубитися *О*.

сепиль- сипатися, висипатися *Г*, *К*; *пор.* **себиль-**.

сепирт'е віник *Г*; *пор.* **сибирт'е**, **сивирт'и**, **сипирт'е**, **спирт'е**.

сепкиль веснянки, конопиння, пігментні цятки, плями на обличчі *СБ*; *пор.* **септ'и**, **септ'иль**.

сепкильли веснянкуватий, конопатий *СБ*.

сепле- квасити, дубити; **тэрилери сеплийлер** квасять, дублять шкури *Г*.

сеплен- кваситися, дубитися *О*, *Г*, *К*.

сеплет- *спон.* *О*, *К*.

сеплеттир- *спон.* *О*, *К*.

сеплийиҗи чинбар *К*.

сеп-семиз дуже жирний, жирнючий, товстелезний *О*.

септемвриоз вересень *[М]*.

септир- розсипати *О*, *К*.

септирт- *спон.* *О*, *К*.

септ'и веснянки, конопиння *К*; *пор.* **сепкиль**, **септ'иль**.

септ'илен- укриватися веснянками, конопинням *К*.

септ'илендир- викликати появу веснянок, конопиння *К*.

септ'илеш- укриватися конопинням, веснянками *К*.

септ'иль веснянки, конопиння, пігментні крапки на обличчі *О*; *пор.* **сепкиль**, **септ'и**.

септ'иль- укриватися веснянками, конопинням *К*.

септ'ильлен- укриватися веснянками, конопинням *О*.

септ'ильли веснянкуватий, конопатий *О*, *К*; **септ'ильли бет** веснянкувате обличчя *О*.

сер голова *[К]*; ◇ **д'ечелим серин-дэн-севдандан** я відмовлюся й від тебе, й від кохання до тебе *[Г]*.

сер- стелити, розстеляти, розтягати, напинати, збивати з ніг, бити щосили, лупцювати *Б*, *У*, *Г*, *СК*; **серин тӧшеги** постеліть постіль *[Г]*; **йолуна гўллер се-**

рейим я застелю їй дорогу квітами *[СК]*.

серай палац *[ВН-СК]*; **дост ӱчӱн серай йапайым** *[Г]*; *пор*. **сарай**, **серей**.

серар- жовкнути, бліднути *[Г, СЛ, СГ, СК]*; **серарып солмушсун** ти зблідла й зів'яла *[СЛ]*; *пор*. **сарар-**.

серас ? *[Г]*; **ве серас та 1 кӧй бағышлады** і ..? подарував одне село *[Г]*; *див*. **сераскер**.

сераскер командувач війська, воєначальник *[Г]*; **мелайиклерин сераскери** архангел *[Г]*.

сератулах храм *[М]*.

серафим серафим *[Г]*.

Серафимов *прізв*.

Сербез *прізв*. вільний *О*.

сервер мелеклер ангели-вожді, провідці, провідники *[Г]*.

сердир- *спон*. *О*, *К*.

серей палац *[СК]*; *пор*. **сарай**, **серай**.

серҗан перехожий, проїжджий *[Г]*; **д'елен-д'ечен серҗанлара** (< **базирд'анлара**) **дӱфегин дитьлер** він наставляє на проїжджих свою рушницю *[Г]*; *пор*. **серйан**.

сериль- бути розстеленим, розтягатися, злягти, захворіти, бути побитим *О*, *СЛ*, *К*.

серильт- відводити, примушувати розійтися, відступити, відтягтися *СБ*; **бу серильтти тахым эльни бир километра авлах круғомда** він змусив усіх людей відступити навсібіч на відстань в один кілометр *СБ*.

серин прохолодний *[Г]*.

серинлик прохолода *[Г]*; **серинлик солуғу вер тарлыхта оланнара** дай перепочинок — свіжий подих тим, що перебувають у скруті *[Г]*.

сериф (=**шериф**) благословенний, священий *[Г]*.

серйан прогулянка *ВН*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **серйан эле-** *СБ*, **серйан эт-** прогулюватися, спостерігати видовище, розглядати *ВН*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **д'ийин, чыхаах, тэкаран сейран этээк чӧльдэ** одягайся, вийдемо, трохи прогуляємося в полі *СК*; **серйана чых-** виходити на прогулянку *Г*, *СЛ*, *СК*; **шу Тиблизин хызлары чыкмыш серйана** тифліські дівчата вийшли на прогулянку *СК*; *пор*. **серҗан**.

серйанных (**-ғы**) розвага; **серйанныға чых-** виїздити на прогулянку, видовище, змагання *СГ*.

серйек рідко *Г-К*; **серйек булут** рідкі хмари *К*; **серйектэн** зрідка *К*; *пор*. **сийрек**, **сирйек**.

серйекле- проріджувати *К*.

серйеклен- проріджуватися, ставати рідким *К*.

серйеклендир- проріджувати *К*.

серйеклет- проріджувати *К*.

серйеклеш- проріджуватися, рідшати *К*.

серйеклештир- проріджувати *К*.

серйеклик рідкість, рідка сівба, посадка *К*.

серйек-мерйек дуже рідко *Г-К*.

серйек-серпек дуже рідко *Г*, *К*.

серйекче ріденько, рідкувато *К*.

серке баран *СБ*, *СЛ*; *пор*. **серт'е**, **сирт'е** III.

Серкутан *прізв*.

серли цікавий, дивний *Г*; *пор*. **сейерли**, **сейирли**.

серник (**-ги**) сірник *СБ*, *У*, *Г*, *К*; **серник чек-** запалювати сірника *Г*; *пор*. **сирник**.

серп- смикнути, рвонути, обсмикнути *О*; **йағмур йағар серпе-серпе дощ** іде поривами *У*; **йағмур йағса серпе дэ серпе** як піде дощ, то все поривами *СЛ*; *пор*. **сеп-**.

серпек *див*. **серйек-серпек**.

серпиль- бути обсмикнутим, обсмикуватися, зіткнутися *О*.
серпильт- обсмикувати *О*.
серпин- відсахнутися *О*; бути ураженим (блискавкою) *Г*.
серпиш- обсмикувати один одного *О*.
серпиштир- *спон*. *О*.
серптир- *спон*. *О*.
серсем розгублений, затурканий, спантеличений, непритомний, безтямний, розсіяний, одурілий, дряхлий, старезний *СБ*, *Г*, *К*; **сексен — не бахайсын, серсем?** вісімдесят — чого ждеш, пришелепкуватий? *Г*.
серсемле- збити з пантелику, приголомшити, пошити в дурні *О*.
серсемлен- розгубитися тощо *О*.
серсемлет- приголомшити, обдурити *О*.
серсемлик розгубленість, приголомшеність тощо *О*.
серсемне- збивати з пантелику, приголомшувати *К*.
серсемнен- втрачати свідомість, непритомніти *К*, *СГ*.
серсемнет- приголомшити, ввести в оману, обдурити *К*.
серсемник розсіяність, забудькуватість, заціпеніння *[Г]*, *К*.
серт суворий, жорстокий, грубий, сердитий, лютий, непривітний, різкий *СМ*, *К*.
сертлен- лютувати, гарячкувати, ставати суворим, жорстоким тощо *О*, *К*.
сертлендир- виводити з себе, розлючувати *О*, *К*.
сертлеш- ставати суворим, жорстоким один до одного *О*, *К*.
сертлештир- викликати лють одного до одного, нацьковувати один на одного *О*, *К*.
сертлик лють, жорстокість, шаленість *О*, *К*.
серт′е вівця *СЛ*; *пор*. **серке**, **сирт′е** III.
сес голос; **сес бер-/вер-** *ВН-У* / *Г-СК* подавати голос, гукати, відгукуватися; **сес вер — анда сен?** подай голос — де ти? *К*; **сес дэгишлий** голос міняється *У*, *К*; **сес-седа** різні голоси, звуки *[Г]*, *СК*; **сес т′есиль-** замовкати *О*, *К*; **сеси харылды** голос у нього сів, захрип *К*; **сес эт-** подавати голос, гукати, кликати *СЛ*, *К*; **сес эттир-** змушувати гукати *К*; **йырлаған сеси харылғанчек** він співав, поки не охрип *Б*; **ағыр сес** низький голос *К*; **йуха сес** тонкий голос *К*; **манха сес** гугнявий голос *К*; **т′ескин сес** високий, дзвінкий голос *СБ*; **халын сес** низький, грубий голос *К*; **харлых сес** хрипкий голос *К*.
сескен- переполошитися, сполошитися, злякатися, бути вираженим *[Г*, *М*, *Кб.]*; **сескенип уйанды** він здригнувся і прокинувся *[Г]*; *пор*. **сест′ен-**.
сесле- гукати, кликати, подавати голос *О*, *К*.
сесли голосистий *СБ*, *К*, *СГС*.
сес-седа різні голоси, звуки *[СК]*; **дағлерин сеси-седасы гöйнуме эгленҗе** різноманітні гірські звуки — розвага для моєї душі *[СК]*.
сессиз безголосий, беззвучний *О*, *[Г]*, *К*, *СГС*; **сессиз хал-** втрачати голос *[Г]*.
сессизлик беззвучність, відсутність голосів, безмовність, тиша *О*, *К*.
сессиз-седасыз хал- втрачати голос, мову *[Г]*.
сест′е- лякати *БТ*.
сест′ен переляканий, переполошений, занімілий *О*.
сест′ен- здригатися від переляку, лякатися, перепудитися *О*, *К*; *пор*. **сескен-**.
сест′ендир- злякати, змусити здригнутися *О*, *К*.

сест′ендирт- налякати, змусити здригнутися *О*, *К*.
сест′енлик переляк, розгубленість, переполошеність *О*, *К*.
сест′ет- перелякати *О*, *БТ*, *К*.
сест′еттир- *спон*. *О*, *К*.
сес-шамата колотнеча, сум'яття, метушня, переполох, переляк, шум, галас *СБ*.
сетхы молитва *Г*; **сетхы эйле-** молитися *Г*; *пор*. **сытхы**.
сет′из вісім; день весілля, на який запрошують старих — одноліток восьми дідів і бабусь молодих *ВН*; **сет′из йашна** у вісім років *П*; **эт′и сет′из** двічі по вісім *СБА*; *пор*. **секиз**.
сет′изер по вісім *О*, *Г*, *К*.
сет′изинӂи восьмий *НБЄ*, *СМ*, *Б*; **сет′изинӂи сенедэ** восьмого року *СМ*.
сет′изле- ділити, брати по вісім *О*, *К*.
сет′изли вісімка *СМ*, *Г*.
сет′излик вісімка *О*.
сет′излы вісімка *СМ*.
сефа принада, розвага, задоволення, насолода, добре самопочуття *[Г*, *СЛ*, *СК]*; **хадфе йастых сефа олур йатмайа** на оксамитних подушках буде приємно лежати *СК*; **сефа бул-** одужувати *[Г]*; **сефайа д′ельдин ғонӂе гӱлӱме** ти прийшов для утіхи до своєї нерозквітлої троянди *СК*; **ош сефайа т′ельдин** *СЛ*, **хош сефа т′ельдиң** *СБЧ* у добрий час ти прийшов, ласкаво прошу, здрастуй *СЛ*; **сефа сӱр-** розважатися, насолоджуватися *Г*, *СЛ*, *СК*; *пор*. **зевх**.
сефалых (**-ғы**) блаженство, утіха, радість *[Г]*; **сефалығын хапусу ачылды бизе** для нас відчинилися ворота блаженства *[Г]*.
сефер раз *СЛ*; **бир сефер** одного разу *СБ*; **бир сефердэн** за раз *СБ*; **афтада бир сефер** раз на тиждень *СМ*; **бу сефер** цього разу *СМ*; **ӱч сефер** тричі *СМ*; **ӱч сефердэн** за три рази *ВН*; **ӱч сефердэн ӱч йӱз чубух Алеме урулду** за три рази Алімові дали триста київ *Б*; **шу сефер** цього разу *П*; **эт′инӂи сефер** другого разу, на другий раз *О*.
Сефер: **Сеферин / Агофун йоллары, йоллары — даштан д′ечильмез** шляхи Сефера/Агофа такі — через каміння не пройти *СК*.
Сеферов *прізв*.
сефил ол- стати нещасним, зазнати лиха *[К]*.
сефилик [=**сефильлик**] злидні, злиденність *[Г]*.
сехлетар секретар *[М]*.
сеч ол- бути вибраним, обраним, обиратися *[СК]*; **бир менутун ичине дӱньйалардан/дӱнялардан сеч олдун** за одну хвилину тебе не стало на світі *[СК]*.
сеч- (**сечей**, **сечий**, **сечер**) вибирати, обирати, розбиратися, розуміти, здогадуватися *СБ-Б*, *К*, *М*, *СК*; **сечен адам** здогадлива людина *К*; **сечмеэн адам** нездогадлива, нездібна людина *К*; **сечмий бир ший да** *П*, **бир ший дэ сечмей** *СМ* нічого не розуміє; **сечкенси доӈузның портакалдан сечкени хадар** розбирається, як свиня в помаранчах *СБА*.
сечиль- бути видним, розрізнятися, відрізнятися, розбиратися, бути розібраним *У-СЛ*, *СК*; **харанықтыр — сечильмез** темрява — нічого не розібрати *[Г]*; **беним йарем аллар д′ийсе — хыздан да сечильмез** коли моя подруга одягнеться в пурпурове — її не відрізнити від дівчат *[СК]*; **сечильмез дағлерин чӧллери** гірських полонин не розглядіти *[СК]*.
сечиш- розбиратися *П*.

сечме ид′ит добірні юнаки *[Г]*.
сечтир- *спон*. *О*, *К*.
-сеэ *спон*. *енкл*. -но *Г*; **вер-сеэ** дайно *Г*; *пор*. **-са**, **-сана**, **-се**, **-сене**, **-шуну**.
сеэн *род*. *в*. *займ*. **сен** тебе, твій *СМ*, *Б*, *К*, *СГ*, *СК*; **сеэн хожа** твій чоловік *СМ*; **сеэн эвиң** твоя хата *Б*; **сеэн чӱ** для тебе *К*; **нас сеэн ишлерин?** як твої справи? *К*; **сеэн д′ибик** як ти, подібно до тебе *СК*.
сеэнҗас по-твоєму *К*.
сеэнт′и твій *К*.
сеэң *род*. *в*. *займ*. **сен** тебе, твій *СБ*, *СМ*, *У*; **не бу сеэң эткениң?** що це ти виробляєш? *СБ*; **сеэң чӱ** про тебе *СМ*; **сеэң ишиң дӱгӱль** не твоя справа *У*.
сеэнт′и твій *К*, *СГ*.
сиберка цеберка *СГС*; *пор*. **себер-ка**, **цеберка**, **чеберка**, **чыбырка**.
сибир: **сибир нурдан** із небесних променів *[СК]*.
сибир- мести, підмітати, замітати *ВН-У*; витирати *О*; **йаңы сибирт′и тэмиз сибирий** новий віник мете чисто *СБЧ*; *пор*. **сипир-**.
сибириль- підмітатися *СБ*, *О*; віятися, вештатися, волочитися, гуляти, розпусничати *СБФ*.
сибирин- підмітатися *О*.
сибириш- підмітати разом *О*.
сибириштир- *спон*. *О*.
сибирт- *спон*. *О*.
сибиртир- *спон*. *О*.
сибирт′е *НБЄ*, *СМ*, **сибирт′и** *СБ*, *СМ*, *Б*, *У* віник, деркач, мітла; *бот*. віники зелені, віниччя; сорго *НБЄ*; **хыз ӱйд′е т′ельсе, сибирт′и хапу артына халтрап отурий** коли дочка приходить додому, віник, тремтячи, ховається за двері *СБФ*; *пор*. **сепирт′е**, **сивирт′и**, **сипирт′е**, **спирт′е**.
сибирт′ижи віникар, мітельник *О*.
сивал запитання *[Г]*; **сивал олунбути** розпитаним *[Г]*; **сивал эт-** запитувати *[Г]*; *пор*. **суал**, **сувал**.
сивир- заточуватися, загострюватися *К*.
сивирдир- *спон*. *К*.
сивирдирт- *спон*. *К*.
сивирт- *спон*. *К*.
сивирт′и *бот*. віники зелені, віниччя *У*; *пор*. **сепирт′е**, **сибирт′е**, **сипирт′е**, **спирт′е**.
сиври гострий *К*.
сивриҗи точильник, гострильник, загострювач, заточувач *К*.
сивриле- загострювати, гострити, нагострювати, заточувати *К*.
сиврилен- гостритися, нагострюватися, загострюватися *К*.
сиврилендир- *спон*. *К*.
сиврилендирт- *спон*. *К*.
сиврилеш- гостритися *К*.
сиврилик гострота *К*.
сиҥхорислик *див*. **синхорислик**.
сидельня сидіння *У*.
Сидорма *прізв*.; *див*. **сыдыр-**.
сидэф перламутр *БК*, *К*, *СГ*; **сидэф дӱгӱме** перламутровий ґудзик *К*; *пор*. **садэф**, **седэф**.
сиз ви; **сизиң** *ВН-Г*, *[Кб.]* / **сизин** *Г-СК*; **сизге**, **сизгэ** *СБ* / **сизд′е** *СМ*, *Б* / **сизе** *Г-СК*; **сизни** *ВН-У* / **сизи** *Г-СК*; **сиздэ**; **сиздэн**; **сиз отуруң** ви сідайте *У*; **сиз сне** на вас *К*; **сиз чӱ** для вас *К*.
сизге, **сизгэ** *дав*. *в*. *займ*. **сиз** вам *СБ*.
сиздэ *місц*. *в*. *займ*. **сиз** у вас *К*.
сиздэн *вих*. *в*. *займ*. **сиз** від вас, через вас *К*.
сиздэт′и який знаходиться у вас, ваш *К*.
сизд′е *дав*. *в*. *займ*. **сиз** вам *СМ*, *Б*.
сизе *дав*. *в*. *займ*. **сиз** вам *Г-СК*.
сизҗас *К*, **сизҗе** *СБФ*, **сизҗылайын** *СГ* як ви, по-вашому.
сизи *зн*. *в*. *займ*. **сиз** вас *Г-СК*.

сизин *род. в. займ.* **сиз** вас, ваш *Г-СК*; **сизиннен** з вами *К*; **сизин сне** на вас *К*; **сизин чӳ** для вас, ради вас, задля вас, про вас *К*.
сизиндайы як ви *Б*.
сизиндэтʹи який у вас, ваш *К*.
сизинӂас по-вашому *К*.
сизиң *род. в. займ.* **сиз** вас, ваш *ВН-Г*, *[Кб.]*; **бен сизиңилен билейим** я є разом із вами *[Кб.]*.
сизиңтʹи ваш *О*.
сизиңча(сына) по-вашому *О*.
сизни *зн. в. займ.* **сиз** вас *ВН-У*.
сий I подарунок, дар, гостинець, страви, почастунок для гостей *К*; *пор.* **сый** I.
сий II неглибокий, мілкий *Б*; **элегин сий йаны** мілкий бік сита *Б*; *пор.* **сай**, **сый** II.
сий- (**сийер**, **сийей**, **сийий**) випускати сечу, мочитися, пісяти, сцяти.
сийа I чорний; **сийа бибер** перець чорний *Г*, *К*, *СК*; **сийа булут** чорна хмара *Г*; **сийа зилифине ал хыналар силинди** твої чорні локони натерто червоною хною *[СК]*; **сийа йӳзӳм** чорний виноград *СГ*; **сийа сач** чорне волосся *У*; **сийалар тʹий-** одягати жалобний одяг, носити траур *К*; **сийалара бат-** одягатися в жалобу *СЛ*; *пор.* **сийах**, **сийah**, *див.* **сийа-хара**, **сим-сийа**.
сийа II блиск, спалах, мигтіння, полиск *О*.
сийалан- чорніти, ставати чорним *О*, *К*.
сийалат- чорнити, робити чорним *О*, *К*.
сийалы чорного кольору, з чорним *О*, *К*.
сийалы блискучий *О*.
сийар- чорніти, синіти *П*, *СЛ*; **сийарды көзӳм** у мене під оком з'явився синяк, почорніло *СЛ*.
сийаси: ай, адамнар, адамнар, сийаси дамнар (**сахызын/сахызлы дамнар** *[СЛ]*, **сахызы дамнар** *[К, СК]*), **ӳч йӳзеле гӧңӳль вердим — йандым, адамнар** ой люди, люди, краплі смоли / капають смолою, я віддав душу трьом красуням і згорів *[У]*.
сийах чорний *[Г]*; *пор.* **сийа** I, **сийah**.
сийа-хара чорний-пречорний *Б*, *К*; *див.* **сийа**, **хара**.
сийah чорний *У*; *пор.* **сийа** I, **сийах**.
сийдик сеча *О*, *К*; *пор.* **ситтик**.
сийдикли вимазаний сечею *О*, *К*.
сийдир- дати, допомогти помочитися *О*.
сийдирт- *спон. К*.
Сийдʹек *прізв.*
сийер видовище, прогулянка, розвага, забава *ВН*, *У*; **сийер эт-** зачудовано спостерігати, дивуватися, розглядати задля розваги *ВН*, *У*; **сийер этиль-** бути виставленим на огляд *О*; *пор.* **сейер** I, **сейир**, **сийир** II.
сийерле- спостерігати видовище *О*.
сийерлен- дивуватися, захоплюватися *О*, *У*.
сийерлет- дивувати, захоплювати, викликати цікавість *О*.
сийерли цікавий, дивний, чудний, допитливий *СЛ*.
сийир I корова *ВН*, *НБЄ*; **сийирлар** корови *ВН*; *пор.* **сийир** I, **сийыр, сыгыр, сыйыр**.
сийир II видовище, прогулянка, розвага, забава, цікавість, допитливість, подив, здивування *К*; **сийир ол-** бути цікавим, викликати зацікавленість, бути виставленим на огляд *К*; **сийир эт-** розглядати *К*; **сийир этиль-** бути виставленим на огляд *К*; **сийир эттир-** зацікавлювати, викликати зацікавленість *К*; *пор.* **сейер** I, **сейир**, **сийер**.
сийирле- цікавити *К*.

сийирлен- дивуватися *НБЄ*, *К*.
сийирлик 1. цікаве явище, цікавість *К*. 2. подив, здивування *НБЄ*.
сийирлы який має корову *ВН*.
сийирт- бігти вистрибцем, вискакувати, кидатися *СГ*; **сийиртип йалыйа чыхтым** я вибіг на берег *СГ*; *пор*. **севирт-**, **сегирт-**, **сед′ирт-**, **сейирд-**, **секирт-**, **шекирт-**.
сийирчых шпак *НБЄ*; *пор*. **сығырчых**, **сызғырчых**.
сийла- пригощати *БТ*, *У*, *НКД*; *пор*. **сийла-**, **сийля-**, **сила-**, **сыйла-**, **сыйля-**, **сыла-** II.
сийлан- бути пригощуваним *К*.
сийландыр- пригощати *К*.
сийландырт- *спон*. *К*.
сийлаш- *сп.-вз*. *К*.
сийлаштыр- *спон*. *К*.
сийлаштырт- *спон*. *К*.
сийля- пригощати *Г*, *СЛ*; *пор:* **сийла-**, **сила-**, **сыйла-**, **сыйля-**, **сыла-** II.
сиймек сеча *СБ*; *пор*. **симек**.
сийпа- мазати, натирати, терти, витирати, гладити *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **бал сийпажам экмекнен** вимазувати мед (залишки меду) хлібом *СГ*; *пор*. **сипа-**, **спа-**, **сыйпа-**, **сыпа-**.
сийрек рідко, не часто *СМ*, *К*; *пор*. **серйек**, **сирйек**.
сийрек-сирпек дуже рідко *Б*.
сийыр корова *СБ*, *СМ*; *пор*. **сийир** I, **сығыр, сыйыр**.
сик- (**сит′ей**) *акт*. coiare *П*, *Б*.
сиктир- *спон*. *Б*.
сила- пригощати *СБ*; *пор:* **сийла-**, **сийля-**, **сыйла-**, **сыйля-**, **сыла-** II.
силан- пригощатися, користуватися гостинністю *СБ*.
сила-савут зброя, бойове спорядження *[Б*, *СК]*; *пор*. **сылах-савут**.
силе ганчірка, утирачка *[Г]*.
силин- бути намазаним, натертим, намащуватися *[Г*, *М]*, *СК*.
силь- (**силий**) витирати, терти, мазати *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **вер пошуну — йўзўм силейим** дай твою хустку — я утру свої сльози *[Г]*.
силькин- ворушитися *СБ*.
сильме-силь повний до країв, по вінця *О*, *К*.
сильтэ *хім*. луг *О*, *К*.
сильтэле- обробляти лугом *О*, *К*.
сильтэли лужний *О*, *К*.
сим срібло *[СЛ]*; **сима бензер эллери** її руки — як срібло *[СЛ]*.
сима *див*. **сим**.
симави небесний *[Г]*; **симави мелайиклер** ангели небесні *[Г]*; **симави падышахлых** царство небесне *[Г]*.
симар доручення, вимога, наказ, прохання *[СЛ]*; *пор*. **смар**, **сумарла-**, **сымар**.
симарла- наказувати, доручати, вимагати *СЛ*.
симек сеча *СБ*; *пор*. **сиймек**.
сим-сийа зовсім чорний, чорний-пречорний *Г*; *див*. **сийа**.
син- I (**синей**, **синий**) всотуватися, проникати, розчинятися, щезати; **сув йердэ синди** вода всоталася в землю *О*; **синип т′етти öгўне** він різко пішов уперед *ВН*; **булутларға синейим** я порину у хмари *У*.
син- II нагріватися, зігріватися *СБ*, *К*; **су синген** вода нагрілася *СБФ*.
синаксис громада *[Г]*; **синаксис дэмектир т′и анд′елосларын ӂемийети** синаксис означає сонм ангелів *[Г]*.
сингенлет- просочувати *ВН*.
синдир- II давати всотатися, всотувати *О*, *К*.
синдир- II нагрівати *К*.
синдирт- *спон*. *О*, *К*.
сине I рік, вік *СБЧ*; період часу *О*; **сине толду — йўрек солду** надійшли роки — помер, *букв*. серце зів'яло *СБЧ*; *пор*. **сене**.

сине II груди *[СЛ]*; **анемин сӧзлери-сазлары синеме йохтур** мені нічого сказати моїй матері — у моїх грудях жодного слова до моєї матері *[СЛ]*.

сине III кохана, подруга *[У-СЛ, СГ-СК]*.

сине IV *дав. в. сл. ім.* **ӱст** на ньому *[К]*; **печ сине** на печі *[К]*; *пор.* **сна**, **снe**, **стне**, *див.* **ӱст**.

синек муха *[М]*.

синодо синод *[М]*.

синор межа *Г*.

синсиле походження, родослівна *[Г]*; **ич бир кимсе йенди синсилеси ичӱн гӱвенмейе чареси йохтур** ніхто не може покладатися на засаду свого походження *[Г]*; **бир падышах синсилесиндэн** із роду одного царя *[Г]*.

синсле предки, рід, походження *К*; **олар бир синсле** вони з одного роду *К*.

синхорис прощення *[Г]*; **синхорис эйле-** *[Г]*; **синхорис эт-** прощати *[Г]*; *пор.* **соңхорис**, **суңхорис**.

синхорислик прощення *[Г]*; **кешиш хардашларымдан да сиңхорислик** (=**синхорислик**) **алайым** попрошу прощення у моїх братів ченців *[Г]*; *див.*

сипа цеп *СБ*; *пор.* **ципа**.

сипа- гладити, пестити *СБ*, *Г*, терти, гладити, розтирати, натирати, втирати, протирати *К*; *пор.* **сийпа-**, **сыйпа-**, **сыпа-**.

сипала- молотити цепом *СБ*.

сипалан- тертися, гладитися, розтиратися, натиратися, втиратися, протиратися *К*.

сипаландыр- *спон. К*.

сипалат- *спон. К*.

сипалаттыр- *спон. К*.

сипалаш- *сп.-вз. К*.

сипан- *зв. К*.

сипат- *спон. К*.

сипаттыр- *спон. К*.

сипаш- *сп.-вз. К*.

сипаштыр- *спон. К*.

сипир- мести, підмітати *[Г]*, *К*, *СГС*; *пор.* **сибир-**.

сипирт′е віник; *бот.* віники зелені, віниччя *Г-СГ*; **ағу сипирт′е** *бот.* полин, деревій *К*; **немсе сипирт′е(си)** *бот.* віники зелені, віниччя *СЛ*; *пор.* **сепирт′е**, **сибирт′е**, **сивирт′и**, **спирт′е**.

сипирт′елик *бот.* віники зелені *СГ*, сорго *К*; матеріал на віники *К*.

сипрен: **синемин сипрени йохтур** у мене в грудях (?) / у моєї коханої (?) уже немає снаги *[Б]*.

сирейлен- (<**сийерлен-**) дивуватися, зачудовано дивитися *[СБ]*.

сирйек рідкий, не частий, рідко, не часто *ВН-БТ*, *СГС*; **сирйектэн** зрідка, іноді, інколи *О*; *пор.* **серйек**, **сийрек**.

сирйекле- робити рідким, проріджувати *О*.

сирйеклен- рідшати, проріджуватися *О*.

сирйеклеш- ставати рідким, не частим *О*.

сирйеклештир- *спон. К*.

сирйеклештирт- *спон. К*.

сирйеклик рідкість, розрідженість *О*.

сирйек-сирпек зрідка *Б*.

сирйекча рідкувато *О*.

сирке оцет *О*, *[Г]*, *СГС*; *пор.* **сирт′е** II.

сирник (**-ги**) сірник *БТ*, *СЛ*, *НКД*, *СГС*; *пор.* **серник**.

сирпек *див.* **сийрек-сирпек**.

сирт′а гнида *СБ*.

сирт′е I гнида *СБ-Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; яйце воші, мурашки *Б*; **сирт′е хабыындан чыхканда хыбыын бегенмеген** гнида вилізла зі свого яйця і його не вподобала *СБА*; **сирт′еге эришип/бағып кӧлекни отха урмайлар** розізлившись на гнид, сорочку в вогонь не кидають *СБ*, *СБЧ*; **сир-**

т′еэökeҥи чыхарыш кӧльмеиҥи атэше брахма гніваючись на гнид, сорочку в вогонь не кидай *СЛ*.

сирт′е II оцет *Б*, *СЛ*; *пор*. **сирке**.

сирт′е III баран *Г*; **туш сирт′е** туша барана *Г*, *пор*. **серке**, **серт′е**.

сирт′еле- розвести, напустити гнид *О*, *К*.

сирт′елен- завести гнид, завошивіти *О*, *К*.

сирт′ели укритий гнидами *О*, *К*.

сирт′елик скопище гнид *К*.

сит- 1. гріти *СБ*; **хышта кӱн ситмей, йаз кӱн ситий** узимку сонце не гріє, влітку гріє *НБЄ*. 2. нагріватися *К*.

ситме пропасниця, лихоманка, малярія *СБФ*; *пор*. **стма**, **сытма**.

ситтик сеча *[Г]*; *пор*. **сийдик**.

сить-, **сит′-** *акт*. coiare; *пор*. **сик-**.

сит′е penis *Б*, *К*.

сит′ей *див*. **сик-**, **сить-**, **сит′-**.

сит′и penis *П*, *Б*, *К*.

сит′иль- *пас*. coiare *П*.

сит′ильдир- *спон*. *П*.

сит′иш coitus *П*.

сит′иш- *сп*. coiare *П*.

сит′иштир- *спон*. *П*.

сит′иштириль- *пас*. *П*.

сифтэ спершу, спочатку, початок *О*; *пор*. **зӱфтэ**, **сӱфтэ**.

сифтэлик на перший раз, для початку *О*.

сифтэт′и перший, початковий, первісний *О*.

сихлет терміново, швидко *Б*, *К*; *пор*. **сыхлет**.

сихлет скрута, потреба, обмеження, сутужність *[Г]*; **сихлеттэ оланнара имдат эйле** пожалій тих, що перебувають у скруті *[Г]*; *пор*. **сыклет**, **сыхлет**.

сихлетле- поспішати *О*.

сихлетлет- підганяти *О*.

сихлетли 1. який має потребу, зазнає скрути *О*. 2. поспішний, поспішливий, метушливий *О*.

скаме *Б-К*, **сками** *Г-СГ*, *СК*, **скамли** *ВН*, *СГС*, **скамне** *СМ*, *У* лава, ослін, стілець; **скаме снен тур-** уставати з лави *Б*; *пор*. **искемни**, **скемне**, **ст′емле**, **ст′емне**.

скардан *бот*. кардарія *У*.

скемне лава, ослін, стілець *БТ*, *СГС*, *[М]*; *пор*. **искемни**, **скаме**, **сками**, **скамли**, **скамне**, **ст′емле**, **ст′емне**.

сколиос (-зу) *[М]*, **сколя** школа; **сколя баласы** школяр *НБЄ*, *Б*; **башлавуч сколя** початкова школа *СЛ*; **урум сколя** урумська школа *НМ*; *пор*. **схолио(с)**.

скуδийа гурт *[М]*.

скӱлӱ льон *ВН*, *СМ-К*; **скӱлълерин чығарий** виймає свій льон, свої снопи льону *СБ*; **бир йумрух скӱлӱ** пук льону *Б*; *пор*. **сӱкӱлӱ**.

Скӱлӱ тарама назва балки *Г*.

скӱлӱлӱк лан льону *К*.

сла- мазати, обмазувати, мочити *Б*, *СЛ*; *пор*. **сыла-** I.

слав мазання *К*; **слав ур-** мазати, замазувати, тинькувати *К*.

слан- мокнути, намокати, промокнути; **ағызна пахла слан-май** у нього в роті квасолина не розмокне *СГ*; **тэмиз дэ слан-дым** я промок наскрізь *К*.

сландыр- мочити, намочити *К*.

сландырт- *спон*. *К*.

слат- мочити, замочувати, змочувати.

слах мокрий, сирий, вологий *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **хайда слах, анда** де мокро, там *СМ*; *пор*. **сылах**.

слахча вологуватий *СМ*.

слаш- намокати *К*.

слет′е заїди по краях рота *К*; **слет′е мараз** ящур *Г*, *К*.

смар доручення *К*; *пор*. **симар**, **сумарла-**, **сымар**.

смарла- доручати *К*.

смарлан- понадіятися, поручитися *К*.

смарландыр- запевняти *К*.
смирна миро, запашна олія *[М]*; **ве вердилер Христос эфендийе пешкеш: смирнаинен кӱнлӱкӱ ве алтынлары** і подали господові Христові свої дари: ладан з миром і золото *[М]*; *пор*. **миро** I, **мир**, **мирон**.
сна *дав. в. сл. ім*. **ӱст** на ньому *К*; **т′елийик ӟап сна** приходимо на гору *К*; *пор*. **сине** IV, **сне**, **стне**, *див*. **ӱст**.
сне *дав. в. сл. ім*. **ӱст** на ньому; **сне бек коп иш эди анда сне** коло нього було багато роботи *ВН*; **ат сне** на коні *ВН*, *П*, *СК*; **ӧкмек сне дэ йымырта хойулған** а зверху на хліб покладено яйце *СБ*; **йер сне** на землі *П*; **миний хайых сне** сідає на човна *СМ*; **софра сне** на столі *Б*; **софа сне мин-** залазити, сідати на піл *У*; **тахта сне** на дошці *У*; **таш сне отур-** сидіти на камені *У*; **тэпе сне** на даху *СГС*; **хафтан сне** на куфайці *У*; **кӱн хонмаа сне** перед заходом сонця *СЛ*; **саба сне вахты** пізній ранок, передобідня пора *СЛ*; **скаме сне** на лаві *СЛ*; **Мейерин башы сне хонай ао хуш** той птах сідає на голову Меєра *К*; **кӧпӱр сне** на мосту *СГ*; **балабан экмек, сне старвоз** великий коровай, зверху хрест *М*; **бунда сне д′еӟе-гӱндӱз чыхайым** я виходжу на це місце вдень і вночі *М*; **омузларын сне** на своїх плечах *СК*; **суфра сне** на столі *СК*; *пор*. **сине** IV, **сна**, **стне**, *див*. **ӱст**.
снен *вих. в. сл. ім*. **ӱст** з нього, над ним, через нього *СМ*, *Б*, *СГ*; **абу тапшанчых снен мына аблай йымыртаны гыдырлатыйляр** з оцієї гірки отак котять крашанку *СМ*; **скаме снен тур-** уставати з лави *Б*; **тит′енек снен чых-** продратися через чагарник *Б*; **ат тэпе снен учай т′итий** кінь пролітає над горою *СГ*; *пор*. **стнен**, **стэн**, *див*. **ӱст**.
соба піч; плита *СБФ*; лежанка *К*; **соба авузу** *ВН*, *СБ* / **собаан ағызы** устя печі, челюсті *Г*, *К*, *СК*; **соба арасы** запічок *О*, *К*; **соба дӱбӱне** під піччю *СГ*; **соба тӱбӱ** черінь, під печі *У*; **урум собасы вар эди, бир алты-йеди ӧкмек алыр эди** були урумські печі, туди поміщалося шість-сім хлібин *СЛ*; **ӱчт′ийев собаан чырайы осун** приймак хай буде заслоною до печі *СЛ*.
собаӟы пічник, кочегар *О*, *К*.
собалы з піччю *О*, *К*.
сов- охолоняти, вистигати, вичахати *К*; **аш совған** юшка вихолонула *К*; *пор*. **сову-**, **сув-**, **суву-**.
Совакӧз *прізв*.
сову- охолоняти, заспокоюватися *[Г]*; *пор*. **сов-**, **сув-**, **суву-**.
совут- дати охолонути *СК*.
совух холодний, холодно *М*; **йеӟениӈ совуғундан ӱшӱр иди** він мерз від нічного холоду *[Г]*, **совух ол-** холодати *М*; *пор*. **сувух**, **суух**; *див*. **суп-сувух**.
совухлат- застуджувати *ВН*.
соған 1. цибуля, цибулина. 2. шлунок курки, пупок; **соған хабу(ғу)** лушпиння цибулі; **соған хавурма** засмажка з цибулі *Б*.
соғанлы приправлений цибулею *НБЄ*, *О*, *К*.
соғанла- приправляти цибулею *О*, *К*.
соғанлых *О*, **соғанных** *К* грядка цибулі, цибулинище.
согах вулиця *[П]*; *пор*. **сохах**.
соғум 1. худоба на заріз *О*, *К*. 2. пожертви людям, що приходять на поминки *НБЄ*.
соғумлух *О*, **соғумнух** *К* худоба, призначена на заріз.
соз- (**созай**) розтягати, розкачувати (тісто) *ВН*, *СМ*, *Б*, *К*.

создур- *спон. О*, *К*.
создурт- *спон.О*, *К*.
созул- розтягатися, бути розтягуваним *О*, *К*.
созулдур- *спон.О*, *К*.
созулдурт- *спон.О*, *К*.
созулмалы розтяжний, тягучий *О*, *К*.
созулт- *спон.О*, *К*.
сой 1. рід, родичі, рідня, родич, походження; **Котя сойум** мій родич Костянтин *К*; **сойляр** родичі *К*, *СК*; **сойляры бар** у нього (у них) є родичі *ВН*, *СБ*; **авлах сой** далекий родич *П*. 2. порода, вид, різновид, сорт; спосіб, чин; **о йырлаан сойлярындан дöўль** він не зі співаків *К*; **абу сойу** такого роду, такий *СМ*; **аҗдар сойу айван** тварина типу дракона *СЛ*; **алай сойу** такого роду *П*, *У*; **аламайсын бир сойу да** не отримаєш ні в який спосіб *К*; **бу сойу** так, таким чином *О*; **не сойу** який, яким чином *О*; **не сойу бабасы?** що в нього за батько? *СМ*; **эр бир сой иши** різноманітна робота *ВН*; **эр бир сой метро дэренлии олуй** глибина метро буває різною *К*; **бир т′ере бир сой айтый, бир т′ере бир сой** один раз говорить так, другий раз говорить інакше *К*; **о сойу** таким чином *О*.
сой- (**сойай**) різати, зарізати; **сойдух домузну** ми зарізали свиню *ВН*.
сой-ахраба *СЛ*, **сой-ахреби** *[СГ]* рідня, родичі й близькі; *див.* **ахраба**, **сой**.
сойдур- *спон. ВН*, *О*, *К*, *СГ*.
сойдурт- *спон.О*, *К*.
сойдуртур- *спон.О*, *К*.
сойдуруш- порізати один одного, порізатися *О*, *К*.
сойлу який має родичів, спорідненний, певного роду *О*, *К*.
сойлух рідня, спорідненість *СМ*, *К*.
сойлян- родичатися *СМ*.
соймах забій, заріз *СБ*, *К*.
сой-соп рідня, родичі, рід, сім'я; **сой-соп билен аш-ич дэ иш тутма, алыш-бериш этме** із рідною пий-їж, але справ не май і не торгуй *СБЧ*.
сойув забій, заріз *К*.
сойувчу різник *СБ*.
сойуҗу різник *О*, *К*.
сойул- бути зарізаним, зарізатися, облазити, обдиратися, розшаровуватися, відлущуватися, роздягатися *СБ*, *СМ*, *У*, *К*.
сойулуш різанина *О*, *К*.
сойум різанина, заріз *СМ*.
сойумлух худоба на заріз *О*.
сойун- роздягатися *Г-СК*.
сойундур- роздягати, розбирати *Г-СК*.
сойундурул- бути роздягненим, роздягатися *К*.
сойуш- різатися *О*, *К*.
сол лівий; **сол йан** лівий бік *К*; **сол холда йўрген** лівий, підручний (про коня) *К*; **сол эль** ліва рука *М*.
сол- (**солай**) в'янути, бліднути, блякнути; **йўрек солду** він помер, *букв.* серце зів'яло *СБ*; **кўн солду** сонце поблідло *О*.
солабай лівша, неповороткий, неоковирний *О*.
солабайлан- працювати лівою рукою, ставати або бути неоковирним *О*.
солах I 1. лівша *О*; *пор.* **чолах**.
солах II стільник, щільник *Г*; **солах балы** стільниковий, щільниковий мед *Г*. 2. *вид мітки на вусі вівці У*, *К*; *див.* **шан**.
солахай лівша *М*; **солахайна титьшити** з лівої руки *М*.
солған зів'ялий, хворий на задишку, астматик *О*, *К*.
солғун в'ялий, зів'ялий *О*.

солдур- дати зів'янути, змусити зів'янути, збліднути, збляклнути *Б*, *К*; зменшити світло лампи, приглушити звук *К*; **ҷан солдур-** погубити *СБ*; **йаш ҷанымы (дал бойуму) солдурдум** я себе згубив *СЛ*; **чырай солдур-** зів'ялити личко, засмутити *У*.

солдурт- *спон*. *О*, *К*.

солпу незграба, забрьоха, неоковирний, неповороткий, неохайний *О*; роззява *БТ*.

солпулух незграбність, неохайність *О*.

солу- сопти, тяжко дихати, задихатися (про астматика) *О*, *К*.

солут- викликати задишку, стомлювати *О*, *К*.

солух I зів'ялий, виснажений, знеможений *О*, *К*; хто задихається, страждає на задишку, дихавичний, астматичний *К*.

солух II дихання, подих *[Г]*; **серинлик солуғу вер тарлыхта оланнара** дай перепочинок — свіжий подих тим, що перебувають у скруті *[Г]*.

солухлан- переводити дух, передихнути, віддихатися, задихатися, стомлюватися, знемагати *О*, *К*.

солхоллу лівша *СБ*, *О*, *К*.

сом: сом сырма срібні або золоті нитки, канитель *[Г]*; **сом сырмадан тохун-** ткатися з металевими нитками *[Г]*; **сомлар** одяг із парчі, тафти *[Г]*.

Сома *прізв*.

сон кінець, потім, потому, відтак, після; **бири т'елий, бири т'итий — сону олмай** один приходить, другий іде — кінця немає *Г*; **сонуна эт'и хапу даа вар эт'ен** в кінці є ще двоє дверей *СЛ*; **аан сондан** після того *СБ*; **сону наз олур?** яким буде його кінець, чим це для нього закінчиться? *Г*; **аслы чыхмаса, сону сана кӳч олур** якщо це виявиться неправдою, наслідки для тебе будуть тяжкими *СЛ*; **сачувдан сон** після сівби *П*; **ондан сон** потому, після того *Г*; **бир айдан сон** за місяць, через місяць *Б*; **бир афтадан сон** через тиждень *К*; **отуз метирдэн сон бир чызых таа** через тридцять метрів іще одна лінія *СМ*; **сондан** потому, після цього, після *СМ*, *К*; **сонна** після того, потім *Г*, *СЛ*, *СК*; **эн сонна** насамкінець *Г*; **сонуна** потому, врешті *Г-СГ*; **соннан** після цього *СМ*; *пор*. **соң**.

сона I *ент*. оса *СГС*.

сона II після *П*, *СМ*, *У*; **кӧрген сона** побачивши *П*; **заре ӧзекйе минд'ен сона** після того, як злак (овес) вийде в стрілку *П*; **бурчах тохтаған сона** після того, як град перестав *У*; **ӳч кӳндэн сона** через три дні *У*.

сонгы останній *СЛ*.

сондат'и останній *К*.

сондур- гасити, припиняти *К*.

сонки останній *[М]*.

сонра після *СМ*; **ашаған сонра су стэй** поївши, захотів пити *СМ*; *пор*. **зора**, **соңра**, **сора**.

сонтурлу рідкісний, дивовижний, екзотичний *К*.

сонт'и останній *Г-СГ*; **сонт'и кӳндэ бана ҷанын ағырмасын** дивися, щоб потім ти на мене не ображалася *[Г]*; **сонт'и лаф** останнє, остаточне слово *Г*.

сонундат'и останній, найостанніший *К*.

сонунҗу останній, передостанній *К*.

сонунт'и останній, задній *Г-СГ*; **сонунт'и йыл** *Г*, **сонунт'и йылы** останнього року *К*.

соң кінець, потім, потому, відтак, після *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *[СГ]*; **айтхан соң айтмаа т'ерек доғру** якщо вже почав говорити, то роз-

казувати слід правдиво *СБ*; **соңдан** після цього, відтак *СБФ*, нарешті *О*, *СБФ*; **соңна** після цього *У*; **соңуна** насамкінець, потому *ВН*, *СМ*, *Б*; **чах соңуна** врешті *СБ*; **энди бостан соңуна** ось насамкінець баштанного сезону *СМ*.

соңғу останній *СБ*, *У*; **соңғусу** останній з них *У*.

соңғы останній *СБ*.

соңра після *П*, *[Кб.]*; *пор.* **зора**, **сонра**, **сора**.

соңундат′и останній *О*.

соңунд′и останній *О*.

соңунжу останній, кінцевий *СБ*, *О*.

соңт′и останній *О*.

соңхорис прощення *[М]*; **соңхорис эт-** прощати *[М]*; *пор.* **синхорис**, **суңхорис**.

соп I цоб *К*.

соп II *див.* **сой-соп**.

сопа кий, ціпок, палиця *СБ-СГ*; **саа сопа т′ерек** тобі треба кийка, тебе треба бити *П*.

сопала- дубасити, лупцювати, колошматити *СБ*, *П*, *Г*, *К*, *СГ*.

сопалан- бути побитому києм *О*, *К*.

сопалат- побити києм *О*, *К*.

сопалы озброєний києм *О*, *К*.

сор- (**сорай**) запитувати, питати *ВН-М*; **башладлар сормаға** вони почали питати *ВН*; **сорду Т′өрнүн өзүне** він запитав самого Тьороглу *П*; **мына, соруң она** ось, спитайте в нього *СМ*; **бела соруп т′ельмей** біда приходить, не питаючи *СМ*; **т′име сорсан** якщо кого запитаєш *СК*; *пор.* **сора-**.

сора *післяйм.* потім, потому, відтак, після *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **харпузлар пишт′ен сора** після того, як кавуни дозріли *СМ*; **аз сааттан сора** через кілька годин *[Г]*; **он эт′и йыл т′ечкен сора хайтты** вона повернулася після того, як минуло дванадцять років *ВН*; **ондан сора** після цього, потому *М*, *СК*; **сорадан** потім *ВН*, *СМ*, *Б*; **ан сорадан** після цього *Б*; *пор.* **зора**, **сонра**, **соңра**.

сора- запитувати, вимагати *ВН*, *СБ*, *К*; **бела сорап т′ельмей** біда приходить, не питаючи *СБА*; **хайа мен сораған ший?** де те, про що я питав? *СБФ*; *пор.* **сор-**.

сорав запитання *СБ*, *К*; **ырызсыз йисанға сорав-сувал йох** з безсовісної людини нічого не спитаєш *СБЧ*.

сорадын після *Б*; *пор.* **соратын**.

соралат- відкладати на потім, відстрочувати *О*, *К*.

сорамах питання, запитування, запит, вимога *СБ*, *О*, *К*.

соратын після, потім *ВН*, *Б*, *У*, *К*; **ахшамдан соратын** як настане вечір *ВН*; **хырылған соратын** після того, як зламається *К*; *пор.* **сорадын**.

сорахла- розпитувати, допитуватися, випитувати, вивідувати *СБ*, *К*.

сорачых потім, зразу *СЛ*.

сораш- *сп.-вз.* *О*, *К*.

сораштыр- розпитувати *СБ*, *О*, *БТ*, *К*; **сораштырыш отур-** розпитувати *БТ*.

сорға сорго *К*.

сорғала- розпитувати, допитуватися, випитувати *О*.

сорғалат- *спон.* *О*.

сорғалаттыр- *спон.* *О*.

сорғу запитування, опитування, допит *О*.

сорғулаш- розпитувати *О*.

сорғулаштыр- змусити розпитувати *О*.

сордур- доручити запитати *О*, *К*.

сордурт- *спон.* *О*, *К*.

сормазлых безвідповідальність *О*, *К*.

сору запитання *О*.
сорув запитання, допит, розпитування, попит *О*, *К*; **сорув сорставити** запитання, розпитувати *Г*.
соружу розпитувач *О*, *К*.
сорул- питатися, бути запитуваним *О*, *Г*, *К*; **булар биздэн сорулур** про ці речі спитається з нас *Г*.
сорулт- *спон*. *О*, *К*.
сорулу питальний, запитальний, відповідальний *О*, *К*.
сорум запитання *К*.
сорумазлых безвідповідальність *О*, *К*.
сорумлу питальний, запитальний, відповідальний *О*, *К*.
сорумсуз безвідповідальний *О*, *К*.
сорумсузлух безвідповідальність *О*, *К*.
сорур- розпитувати *К*.
сорурт- розпитувати через когось *О*, *К*.
соруш розпитування, запитування *О*, *К*.
соруш- розпитувати один одного *О*, *СЛ-СГ*.
соруштур- розпитувати *П*, *О*, *К*.
софа піл.
софра низький круглий обідній стіл *СБ*, *У-СЛ*; трапезна *О*; **софра донат-** *Г*, **софра бах-** *СБ*, **софра хой-**, **софра хур-** накривати на стіл *У*, *Г*; *пор*. **суфра**.
сох- I (**сохай**) встромляти, всовувати, запихати, впихати, просовувати *Г-СГ*, *СК*.
сох- II валяти вовну, виготовляти валяне сукно, повсть, валянки *Г*, *К*.
сохаҗых вуличка *К*.
сохах вулиця; **сохах блен** вулицею *СМ*; **сохах лағабы** вуличне прізвисько *СБ*; **сохур сохах** глухий кут *СМ*; *пор*. **согах**.
сохахҗас по-вуличному *К*.
сохахлы вуличний *О*, *К*.
сохахчас(ы)на по-вуличному *СМ*, *Б*.
сохахчы вуличний, квартальний, урядник *БТ*.
сохахчых вуличка, провулок *О*.
сохачых вуличка, провулок *СМ*, *Г*.
сохлан- захоплюватися, милуватися *О*; *пор*. **сухлан-**.
сохлуй *див*. **сохул-**.
сохма валяний, повсть, сукно, суконний *Г*, *К*; **сохма сарғы** валяна, суконна онуча *Г*, *К*.
сохраман кріт *СБ*, *СМ-У*; **сохраман оба** кротова купка *СМ*, *Б*; *пор*. **сохураман**.
сохул- влазити *Г*; **тґерекмейен йерне сохулуй** влазить у непотрібні справи *Г*.
сохта колодочка пера *СБ*, *О*, *Г*, *К*; **сохта басхан ферик** худе курча — видно всі колодочки *К*; **чипчеэн сохтасы чыхты** курча вбилося в колодочки *К*.
сохта кров'яна ковбаса *О*.
сохта- набивати, натоптувати *О*; **бир чувал тобан сохтадым** я набив чувал соломи *О*.
сохтур- дати запхнути *О*, *К*.
сохул- (**сохлуй**) залазити, влазити, затикатися, втикатися, впихатися *СМ*, *Г-К*.
сохулан пронирливий *К*; **сохулан адам** проноза, пролаза *К*.
сохуланных пронозливість, набридливість *К*.
сохулған набридливий, пролаза, пронира *О*.
сохулғанлых набридливість *О*.
сохулт- *спон*. *О*, *К*.
сохур 1. сліпий. 2. недосвідчений *К*.
сохурай- сліпнути *СБ*.
сохурайт- осліплювати *СБ*.
сохураман кріт *СБ*, *О*; *пор*. **сохраман**.
сохурла- сліпнути *БТ*.
сохурлан- сліпнути, втрачати пильність, глузд *НБЄ*, *Б*, *К*;

кӧзлери сохурланды очі в нього осліпли *СБ*, *Б*.
сохурлат- сліпити, осліплювати, робити незрячим, непильним, задурювати *О*, *К*.
сохурлаш- ставати сліпими разом, разом втрачати пильність, розум, розсудливість *О*.
сохурлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
сохурлух сліпота, непильність, нерозсудливість, необачність *СБ*, *О*, *К*.
сохурчибин *ент*. сліпняк, мошва *НБЄ*.
сохуш- втискуватися, впихатися, пропихатися, протискуватися разом *О*, *К*.
сохуштур- *спон*. *О*, *К*.
сӧбет бесіда *У*; *пор*. **себет**, **сӧрпет**.
сӧвлеш- розмовляти між собою *К*; *пор*. **севле-**, **сейле-** I, **селе-**, **сӧзле-**, **сӧйле-**, **сӧле-**.
сӧг- *див*. **сӧк-** II.
сӧгмек лайка *У*.
сӧгӱль- бути вилаяним, ображеним, скривдженим лайкою *О*, *К*.
сӧгӱль- бути розпоротим *СБ*.
сӧгӱн- лаятися, сваритися *ВН*, *Б*, *У*, *НКД*.
согӱнт- *спон*. *О*, *К*.
сӧгӱнч лайка *НБЄ*, *У*.
сӧгӱш лайка *СБ*, *О*, *Б*, *К*.
сӧгӱш- лаятися, сваритися між собою *О*, *Б*, *К*.
сӧгӱштӱр- *спон*. *О*, *К*.
сӧгӱштӱрт- *спон*. *О*, *К*.
Сӧдӱрке *прізв*.
сӧз слово, вислів, мовлення, мова, обіцянка; **сӧз ал-** брати слово, змушувати обіцяти *К*; **сӧз бағы** умова, домовленість угода *О*; **сӧз бер-** *СБ*, **сӧз вер-** *К* давати слово, обіцяти; **сӧз бозпорушувати слово *К*; **сӧз дэгиш-** обмінюватися умовами, заручатися взаємною підтримкою *К*; **сӧз кӧтэр-** розводити балачки *К*; **сӧз сӧзни ачай** слово відкриває розмову *СБФ*; **сӧз тʹелип тʹесийлер** домовлятися й давати один одному слово *Б*; **сӧз тут-** дотримувати слова; слухатися *К*, *М*; **сӧз тʹес-** вирішувати, ухвалювати, домовлятися остаточно *О*, *К*; **сӧз эт-** говорити, казати *Г*, умовити, домовитися, погодити *О*; **сӧзге тʹель-** піддатися на умовляння *СБФ*; **сӧздэн дӧн-** відмовлятися від свого слова *СК*; **сӧзге тʹель-** *СБФ*, **сӧзе тʹель-** *К* піддатися на умовляння; **сӧзе тʹелиш-** домовлятися, сходитися на чому *К*; **сӧзиме йалан йох** у моїх словах брехні немає *СБЧ*; **сӧзлериндэн чыхмаз ыды** він їх слухався *[М]*; **сӧзне бах-** довіритися слову *СМ*, *К*; **сӧзне тур-** дотримувати слова *К*; **сӧзне хал-** лишатися при своєму слові *К*; **сӧзӱн йере ал-** брати слово назад, відступати від свого слова *СГ*; **йизли сӧз** секретні розмови *Г*.
сӧзбирли одностайний *О*.
сӧзгӱч цідильник, друшляк *Б*, *К*; *пор*. **сӱзгӱч**.
сӧз-саз 1. слова й музика, пісні *[Г]*; **сенин сӧзлерин-сазларын ахар суйу тохтатыр** твої слова й музика зупиняють стрімку річку *[Г]*. 2. *ірон*. беззмістовні, високопарні, недоречні балачки, теревені, якісь взагалі слова *Г*.
сӧзле- казати, говорити, розмовляти *Г-СК*, *[Кб.]*; *пор*. **севле-**, **сейле-** I, **селе-**, **сӧвлеш-**, **сӧйле-**, **сӧле-**.
сӧзлев розмова *О*.
сӧзлен- розмовляти, розговоритися *О*.
сӧзлендир- викликати на розмову *О*.
сӧзлет- схилити до розмови *О*.
сӧзлеш- розмовляти між собою, перемовлятися, домовлятися *СБ*, *О*; заручатися згодою *К*.

сӧзлештир- *спон*. *О*, *К*.
сӧзлӯ балакучий *О*, *К*; який піддався на умовляння *СБФ*; який домовився *К*.
сӧзлӯк думка, розуміння, дозвіл *НМ*, *К*; **сӧзлӯк ал-/вер-** брати/діставати дозвіл *К*; **бир сӧзлӯк** одностайність *К*.
сӧзсӯз без слів, безумовно *О*, *Г*; *див*. **лафсыз-сӧзсӯз**.
сӧзсӯзлӯк без єдиної думки, розбіжність, незгода *К*.
сӧйле- говорити *Г-К*, *М*; *пор*. **севле-**, **сейле-** I, **селе-**, **сӧвлеш-**, **сӧзле-**, **сӧле-**.
сӧйлениль- бути сказаним *[Кб.]*.
сӧйлеш- розмовляти *К*, обвогорювати між собою *[Кб.]*.
сӧйӯн- гаснути *СГ*.
сӧк- I пороти, розпорювати, розпускати, розплітати *СБ*, *О*, *К*, *СГ*; **сач сӧк-** рвати на собі волосся *У*, розплутувати волосся *Г*; **тэмель сӧк-** руйнувати підвалини, зриватися з місця *Г*.
сӧк- II (**сӧгей** *ВН*, **сӧгий** *К*, **сӧгӯй** *Г*) лаяти, сварити, ображати словами *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *[Г]*, *СЛ*, *М*.
сӧккелеш- лаятися, сваритися між собою *СБФ*.
сӧктӯр- *спон*. *О*, *К*.
сӧкӯв розпорювання, розпускання, розплітання *О*, *К*.
сӧкӯк розпоротий, розпущений *О*, *К*.
сӧкӯль- (**сӧклий** *К*) бути розпущеним, розпоротим, розплетеним, розпускатися, розпорюватися, розплітатися, надриватися, обриватися, розриватися *СБ*, *Б*, *Г-К*; **белим сӧкӯльдӯ** я надірвався в попереці *Б*; **кальчин сӧклий** панчоха розпускається *К*.
сӧле- (**сӧлий** *СЛ*, **сӧлий**; **сӧлӯй** *Г*) казати, розказувати, говорити, розмовляти *СМ*, *Б*, *Г-СК*; **о бизи сӧлер** він нас викаже *СГ*; **тӯркӯ сӧле-** співати пісню *П*, *СЛ-СГ*, *СК*; **сӧлеп ағла-** голосити *К*; *пор*. **севле-**, **сейле-** I, **селе-**, **сӧвлеш-**, **сӧзле-**, **сӧйле-**.
сӧлен- бути сказаним, називатися, говоритися, казатися розповідатися *Г*, *СГ*, *СК*.
сӧлендир- давати привід говорити про себе *СГ*.
сӧлет- змушувати розказувати, давати говорити, вмикати магнітофонний запис *О*, *СЛ*, *СК*.
сӧлеш- розмовляти, говорити між собою, разом *О*, *СЛ*, *СК*.
сӧлештир- *спон*. *О*.
сӧлештирт- *спон*. *О*.
сӧль 1. потік *СБ*, *[П]*. 2. слина *СБ*; **сӧльлер** слина, потоки слини *СБФ*; *пор*. **сель**.
сӧльлӯ слинявий *НБЄ*.
сӧльди він сказав *[СГ]*; *див*. **сӧле-**.
сӧмӯрӯк соплі *К*; *пор*. **сӯмрӯк**.
сӧн- (**сӧний**; **сӧней** *Б*) гаснути, меркнути, мерхнути, тьмяніти, сідати, опускатися; **көзлери сӧнмӯш** очі в нього згасли *Г*; **көпӯк сӧний** піна сідає *К*.
сӧндӯр- гасити, вимикати.
сӧндӯрт- *спон*. *О*, *К*.
сӧндӯрӯль- бути вимкненим, загашеним, згаснути *О*, *К*.
сӧнӯк погаслий, згаслий, тьмяний, збляклий *СБ*, *О*, *К*.
сӧнӯклӯк тьмяність, бляклість, блідість *О*, *К*.
сӧрпет бесіда *[СЛ*, *СГ*, *СК]*; **сӧрпет уй-** знатися, мати справу *[СЛ]*; **сӧрпет эт-** бесідувати, гуляти *[СЛ]*; **дайамадым сӧрпетинин дадына** я не виніс тону, змісту тих бесід *[СК]*; *пор*. **себет**, **сӧбет**.
Сӧтӯр *призв*.
Сӧтӯр Хртоз свято Спаса, Христа Спасителя *Г*.
спа- терти, молотити (зерно) *К*; **пачавранен спа-** витирати ганчіркою *К*; *пор*. **сийпа-**, **сипа-**, **сыйпа-**, **сыпа-**.

спап білизна *Г*; **спаплары йайдыр-** розвішувати білизну *Г*; *пор*. **эсбап**, **эсвап**.
Спинӂа *прізв*.
Спиридонов *прізв*.
спариш доручення *[СК]*; **т′име спариш эттин ғонӂе д′ӱлӱнӱ?** кому ти доручив свій нерозквітлий бутон? *[СК]*.
спирт′е віник; *бот*. віники зелені, віниччя *НКД*; *пор*. **сепирт′е**, **сибирт′е**, **сивирт′и**, **сипирт′е**.
спонгос губка *[Г]*.
срад′ель- траплятися, доводитися *СГ*; **бизе срад′елеӂек айрылмаа** нам доведеться розлучитися *СГ*.
срат′ель- траплятися, доводитися *СБ*, *К*; *див*. **сыра т′ель-**.
сст *вигук* тсс, тихо *О*.
ставроз/ставрос хрест, хрестик; **ставроз йаса-** робити хрест (знак хреста), хрестити *СМ*; **ставрос ол-/олун-** бути розіпнутим на хресті *[Г/Кб.]*.
Ставроз Воздвиження Чесного Хреста *НБЄ*; **Ставроздан халған йылан** змія, що лишилася після Воздвиження — про того, хто безнадійно запізнився *НБЄ*.
Ставринов *прізв*.
Ставрунов *прізв*.
стакан склянка *СБФ*, *К*.
стамбух *див*. **хамуш**.
стан обійстя, маєток *К*; *див*. **безистан**.
Станбол Стамбул *[СК]*.
старвоз хрест, хрестик *М*; *пор*. **ставроз**, **ставрос**.
Старно *прізв*.
старша страший, староста *М*.
стасиди церковна лава *[Г]*.
Стати/Ефстафий *ч*.
стван вінець, вінок, вінчання *Б*, *Г-СГ*; **стван ал-** вінчатися *Б*, *Г-СГ*; **стван алған ставрос** вінчальний хрест *Б*; **стван ол-** вінчатися *СЛ*; **стван хой-** вінчати *Б*, *СЛ*; **ствана вар-** іти до вінця *СЛ*; *пор*. **истван**, **истэфан**, **стфан**, **стэфан**, **стэфанос**, **стэфен**, **ыстван**.
стий хоче *П*, *СМ*, *У*, *СГ*; *див*. **стэ-**.
стма пропасниця, малярія *Г*, *СГС*; **стма чибин(и)** малярійний комар *Г*; *пор*. **ситме**, **сытма**.
стмалан- захворіти на пропасницю, малярію, лихоманку *К*.
стмаландыр- *спон*. *К*.
стмаландырт- *спон*. *К*.
стмаландырыш- *сп.-вз*. *К*.
стмалат- *спон*. *К*.
стмалаш- захворіти на пропасницю, малярію, лихоманку разом, заразити один одного *К*.
стмалаштыр- *спон*. *К*.
стмалаштырт- *спон*. *К*.
стмалы хворий на пропасницю, малярію, лихоманку *К*.
стмалых захворювання на малярію, пропасницю, лихоманку *К*.
стне *дав. в. сл. ім*. **ӱст** на ньому *ВН*, *СЛ*, *НКД*, *СГС*; **буз стне** на льоду *ВН*, *СЛ*; **йип стне** на нитку *СГС*; **оон стне эди хара хумаш урба** на ній була чорна шовкова сукня *НКД*; *пор*. **сине** IV, **сна**, **сне**, *див*. **ӱст**.
стнен *вих. в. сл. ім*. **ӱст** по ньому, з-над нього, понад ним *ВН*; **стнен йӱрий** ходить по ньому *ВН*; **биз стнен дэ т′итий снарядлар** а над нами летять снаряди *К*; *пор*. **снен**, **стэн**, *див*. **ӱст**.
сток-сток стук-стук *Г*.
стол стіл; **стол ӧртӱ** скатерть; **стол хой-** накривати на стіл *П*.
стра *СБ*, *СМ*, **стура** *СМ* бритва; **стра хайыш** ремінь правити бритву *СБ*; *пор*. **сутра**, **устра**, **устура**.
Стрионов *прізв*.
стӱ *присв. форма сл. ім*. **ӱст** верх чого-небудь; **стӱмӱзге ший дэ йох эди** у нас не було нічого, щоб одягти на себе *ВН*; **стӱмӱзӱ**

йувар буде нам прати *СГ*; **адамнын стӱ** зовнішність людини *Б*; **софранын/софраан стӱ** верх стола *Б*/*К*; **холун стӱ** *НМ*, *К*, **элин стӱ** *К* зворотний бік долоні; **стӱ йалтрай** зовні він сяє *П*; **стӱ йылтрай, тӱбӱ халтрай** зовні блищить, а зі споду дрижить *К*; **стӱ тэрлей** тіло в нього пітніє *Б*; **стӱне** над ним, над нього, на нього *ВН*; **калата тутай стэфен т′ийев стӱне, нана да тутай т′елин стне** крещений батько тримає вінець над женихом, а хрещена мати — над нареченою *ВН*; **двар стӱне** на стіну *ВН*; **брычка стӱне** на возі *СБ*; **стӱн йув-** прати чию білизну *СК*; **стӱн сув бле тӧгер эдлер** зверху поливали водою *СМ*; **стӱнӱ харап этти** задрипав свій одяг *Б*; **стӱндэн** зверху *О*; **папий су стӱндэн ӂойулған** качки пропали з річки *У*; ◇ **ахшам стӱ** надвечір'я, надвечір *Б*, *К*; **т′ельдим ахшам стӱ** я прийшов надвечір *Б*, *К*; **ахшам стӱ барый ӧзӱ ӱйне** надвечір доходить до своєї хати *СМ*; **бир бириңиздэн стӱ дӱгӱль** ніхто з вас не є кращим — не переважить іншого *Б*; *пор.* **стӱн, сӱт** II, *див.* **ӱст**.

стӱн кращий, ліпший *О*, *К*; **ондан стӱн болмағай** щоб не був вищим за нього *СМ*; **бу адам стӱн ӧбӱрӱндэн** ця людина є ліпшою за іншу *К*. *пор.* **стӱ**.

стӱндэт′и верхній *СМ*, *К*; **стӱндэт′и урба** верхня сорочка *К*.

стфаллы урба вінчальне плаття *НБЄ*.

стфан вінець *СБ-СМ*; **стфан ал-** *СБ-СМ*; **стфан урба** вінчальне плаття нареченої *СБ*; **стфан хой-** вінчати *СБ*; *пор.* **истван, истэфан, стван, стэфан, стэфанос, стэфен, ыстван**.

стылялы мешканець Стили *СБ*.

стых плескатий, сплесканий, похмурий, понурий *К*; *пор.* **сыт-**.

стэ- (стий; //**стэй** *Г*, *К*) хотіти, бажати, жадати, просити; **стийлер** хочуть *ВН*; **ӧкмек стэдим халхтан** я просила в людей хліба *ВН*; **стэмий кӧрмеэ ону** не хоче її шанувати, ненавидить її *Б*; **не стэс — эпси дэ анда** що хочеш, усе там є *СМ*; **стэп алдыныз мы бир биринизни, стэмейип алдыныз мы?** ви одружуєтеся за своїм бажанням чи не зі своєї волі? *Б*; **стэп аша-** їсти з апетитом *У*; **стэп йӱрӱ-** жебракувати *Г*; **стэп эт-** робити охоче *БТ*; **стэсен уруп ӧльдӱр** хоч убий *Б*; *пор.* **издэ-, здэ-, истэ-**.

стэмемезлик небажання *Г*.

стэн *вих. в. присв. форми сл. ім.* **ӱст** з чого-небудь зверху *Б*; **мен мында стэн чыхамам** я звідси не виберуся, не злізу *Б*; *пор.* **снен, стнен**, *див.* **ӱст**.

стэн- бути бажаним, жаданим *О*, *К*.

стэниль- бути бажаним, жаданим *О*, *К*.

стэсе хоча б *ВН*; **стэсе хыз бала босун, стэсе эр бала босун** хоч дівчинка, хоч хлопчик *СМ*; **стэсе ӱч ай т′ечсин** хоч би й три місяці минуло *Б*.

стэт- вимагати через когось *О*, *К*.

стэттир- *спон.* *О*, *К*.

стэфан *СМ*, *М*, *СК*, **стэфанос** (**-зу**) *[Г, М]*, **стэфен** *ВН* 1. вінець; **стэфан/стэфен ал-** вінчатися *О*/*ВН*; **стэфанға бар-/т′ет-** *СМ*, **стэфана вар-/т′ит-** *М*, *СК* іти до вінця; **папаз хойай стэфен оларға** піп їх вінчає *ВН*; **стэфанос эт-** вінчати *[М]*. 2. законний чоловік, дружина, обвінчані у церкві *[Г]*; **беним татлы стэфанозум** мій милий чоловіче, дружино *[Г]*; *пор.* **истван, истэфан, стван, стфан, ыстван**.

ст′емле стілець *СБ*, **ст′емне** лава, ослін, стілець, табуретка *П*, *НМ*; узун ст′емне лава *НМ*; *пор.* **искемни**, **скаме**, **сками**, **скамли**, **скамне**, **скемне**.

ст′емчек стручок *НМ*; *пор.* **чемчек**.

су 1. вода; **су дэрмени** водяний млин *СЛ*; **су ич-** пити воду *СМ*; **су йолчу** шукач води *[Г]*; **сулар калсын** хай зійде вода *[М]*; **су стий** хоче води *СМ*; **су чек-** діставати воду *СК*; **су чине** у воду *СМ*; **суға бар-** *СБ*, *СМ*, **суйа вар-** *Г* іти по воду; **су ол-** промокнути *Г*; **айазма суйу** свята, свячена вода *СК*; **көтэрий атай о суйу** вихлюпує ту воду *Г*; **ахкан су** протічна вода *ВН*; **йағ суйу** сколотини *Г*, *К*; **салхым/салхын су** *СБЧ*/*П* прохолодна вода; **татлы су** добра вода *СЛ*; **ташхан су билен т′етсин** нехай пропаде разом з паводком *СБЧ*; **чўрген су** протухла вода *ВН*; **суға алып т′етий, сусуз хайтый т′етирий** повівши по воду, приведе без води *СБФ*. 2. річка *СБ*, *СЛ*, *К*; **су т′енары** берег річки *СБ*; **суға артын тайаған — судан өзўн айаған** уперся задом у річку, а сам боїться води *СБА*.

суағар водостік, водогін *НМ*; *пор.* **суағар**, **сувахар**.

суайлянч вир *К*.

суал запитання *Г*; **суал эт-** запитувати *Г*; *пор.* **сивал**, **сувал**.

суана русалка *К*; *пор.* **сувана**.

субаха водяна жаба *К*.

субостан *бот.* тиква *СЛ*.

сув 1. вода *ВН*, *П*, *СМ*, *Б*, *СГС*; **сув бле т′етсин** нехай піде за водою — пропаде *П*; **сувға бар-** піти по воду *СМ*, *Б*; **сува варып сувсуз д′елен** пішовши по воду, прийшов без води *СГ*; **сув тэрмен** водяний млин *О*; **сув чек-** діставати воду *Б*, *У*; **салхын сув** прохолодна вода *П*; **эд′илий ичмед′е сувну** нахиляється попити води *СМ*. 2. водойма, річка *ВН*, *СМ*; **сув тўбў** дно річки *СМ*; **дашан сув** бурхлива річка *СБ*; **сувун о йанна** по той бік річки *У*; **т′ечий сувну** перепливає річку *У*; **Ахменчигин суву** річка Ахменчик *[ВН]*. 3. сік *О*; **йўзўм сув** виноградний сік *О*.

сув- охолоджуватися, вистигати *О*, *Б*, *К*, *СГС*; *пор.* **сов-**, **сову-**, **суву-**.

суваған водостік, водогін *П*; джерело *НМ*; *пор.* **суағар**, **сувахар**.

сувағач коромисло *О*.

сувал запитання *СБ*; **сувал эйлеставити запитання *[Г]*; **сувал эт-** запитувати *[Г]*; *пор.* **сивал**, **сувал**.

сувалчан дощовий черв'як *СМ*; *пор.* **свалчан**, **сывалчан**.

суван на воді, без дріжджів, пісний *ВН*, *СБ*, *СМ*, *БТ*, *СЛ*, *К*; неситний *О*; **суван амур** прісне тісто *СЛ*, *К*; **суван аш** пісна юшка, нескоромна їжа *СБ*, *ВН*; *пор.* **сван**.

сувана русалка *О*; *пор.* **суана**.

суванлых пісна пора, час посту *О*.

сувар водопій *О*, *СГС*.

сувар- поливати водою, зрошувати, обливати, напувати; **мал сувар-** напувати худобу *Г*; **тэмиз сувар-** святити водою *Г*; *пор.* **свар-**.

сувart- *спон.* *СБ*, *О*.

сувартыр- *спон.* *О*.

суварыл- зрошуватися, поливатися, бути напоюваним *О*, *У*, *К*.

сувat водопій *СБ-У*, *СГ*, *М*; **манха манханы суватха табай** гундосий гундосого знайде на водопої *СБА*; *пор.* **сват**.

сувахар потік *СГ*; **бўйўк сув ахар** великий потік *СГ*; *пор.* **суағар**, **суваған**.

сувбаха водяна жаба *О*.

сувбашы джерело, витоки *О*.
сувдур- студити *О*.
сувдурт- *спон*. *О*.
сувҗу водовоз *О*.
сувйылан вуж *О*; *пор*. **суйылан**.
сувла- змочувати, зволожувати *О*.
сувлан- зволожуватися, змочуватися *О*; **көзлери сувланды** його очі стали вологими *О*.
сувлат- мочити, зволожувати *О*.
сувлаттыр- *спон*. *О*.
сувлаш- *сп.-вз*. *О*.
сувлу пісний, на воді, соковитий *О*, *СЛ*, водянистий *СГС*.
сувлулух вологість *О*.
сувма-сув промоклий наскрізь *О*.
сувса- спрагнути, хотіти пити *О*.
сувсав спрага *О*.
сувсалы спраглий *О*.
сувсалых спрага, спраглість *О*.
сувсан- спрагнути, прагнути пити, потерпати від спраги *О*.
сувсант- викликати спрагу, змусити страждати від спраги *О*.
сувсат- викликати спрагу *О*.
сувсаттыр- *спон*. *О*.
сувсуз без води *П*; **сувсуз чӧльлер** безводний степ *О*.
сувсузлух безводдя *О*.
сувсун спрага *О*.
сувсыйыр буйвол *О*.
сувтэгирмен водяний млин *О*.
суву- охолоджуватися, вистигати, охолоняти *Б*, *СЛ*, *К*, *СК*; *пор*. **сов-**, **сову-**, **сув-**.
сувул таємно, непомітно, нишком, обережно *СБ*; **сувул т′еттим андан** я пішла звідти непомітно *СБФ*.
сувул- випручуватися, звиватися, вислизати, вириватися, вискакувати, утікати *О*.
сувун- охолоняти, охолоджуватися, вистигати *СБ*, *О*.
сувур- віяти *ВН*, *СБ*, *П*, *О*; курити, здіймати куряву *П*; **сувуруй ачай пердэлери** вона рвучко розкриває завіси *СЛ*.
сувурлуш- підхоплюватися разом *СЛ*; **сувурлушуп көпеклер миний бири бирне** собаки разом наскакують один на одного *СЛ*.
сувурт- *спон*. *О*.
сувурул- віятися, звиватися, бути віяним *О*.
сувурулт- *спон*. *О*.
сувуруш- віяти разом *О*.
сувут- охолоджувати, студити, давати охолонути, віднаджувати *СБ*, *О*, *Б*, *СЛ*, *К*.
сувуттур- *спон*. *О*, *К*.
сувух холод, холодний, холодно *ВН*, *СБ*, *СМ-СГС*; **сувух ал-** застуджуватися *К*; **сувухлар** холоди *ВН*, *К*; **кӱч сувух** дуже холодно *У*; **сувух ханлы** холоднокровний, незворушний, байдужий *О*, *К*; **сувух чыхары** надворі холодно *У*; *пор*. **совух**, **суух**; *див*. **суп-сувух**.
сувухалых застуда *СБФ*.
сувухлан- охолоджуватися, холоднішати, застуджуватися *ВН*, *СБ*, *О*, *К*.
сувухланмах застуда *СБФ*, *СГС*; **арпачых чыхты сувухланмахтан** від застуди вискочив ячмінець *СБФ*.
сувухлат- охолоджувати, застуджувати *О*, *К*.
сувухлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
сувухлаш- охолоджуватися, застуджуватися *О*, *К*.
сувухлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
сувухлух холод, холодні часи, холоднеча, мороз *СБ*, *О*, *К*.
сувухханлых холоднокровність, байдужість *О*, *К*.
сувуш- охолоджуватися одне до одного, байдужіти *О*, *К*.
сувчух водичка *ВН*.
сужух тельбухи; ковбаса (кінська) *СК*; ◇ **сужух т′ибик сых** густе, як тельбухи (про гілки) *К*; *пор*. **сыҗых**.
суйылан вуж *К*; *пор*. **сувйылан**.

сукырса водяна криса *К*.
сула сула *НМ*, *Г*; **сула балых** риба сула *НМ*, *Г*.
султан султан, цар, цариця, князь; **султан Валитуллах** *[Г]*, **султан Панайа** цариця Богородиця *[Г]*; **султаным** мій князю *Г*; **эвленинҗез — бинининсултаны, эвленген сон — биринин султаны, айырылған сон — дүняан масхарасы** поки не женився — князь для тисячі, як женився — князь для однієї, а як розвівся — ганьба на весь світ *СЛ*.
сулу водянистий *СБФ*, *К*.
сулух водянисте місце, багато води, повідь *К*.
сума обличчя, зовнішність, зовнішній вигляд *НБЄ*, *[У]*; **биз экимиз бир бойда, бир дэ сумада** ми обоє одного зросту, однакові й на обличчя *[У]*; *пор*. **сыма**, **сына**, *див*. **бет-сума**.
сумаки порфир *[Г]*; **сумаки дирек** порфировий стовп *[Г]*; **сумаки мермер** порфировий мармур *[Г]*.
сумарла- наказувати, доручати *Б*, *[М]*; *пор*. **симар**, **смар**, **сымар**.
сун- пропонувати *[Г]*.
сундух скриня *СБ*; *див*. **сандух**, **сандых**.
суңхарис *див*. **суңхорис**.
суңхорис прощення *[М]*; **суңхарис** (=**суңхорис**) **ол-** просити прощення, вибачення, перепрошувати *[М]*; **суңхорис эт-** прощати *[М]*; *пор*. **синхорис**, **соңхорис**.
суот, **суоту** осока *СЛ*, *К*.
суп-сувух зовсім холодний *О*, *К*; *див*. **сувух**.
супу ряджений, вертепник *НМ*.
Супу *прізв*.
сурайли глек для води із вузькою шийкою *Г*.
сурат обличчя *П*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **сурат йазулу** з писаним обличчям *СБ*; **сурат чыхар-** фотографувати *Г*; *пор*. **суретчи**, **сӱрет**.
суратлы ставний, гарний *БТ*.
суретчи фотограф, портретист; фізіономіст *К*; *пор*. **сурат**, **сӱрет**.
сурка цурка — кругла або чотиригранна — тоді на гранях вирізуються цифри 0, 6, 9, 12; гра в цурки — розігравач намагається вибити цурку з города якомога далі й набирає очки залежно від того, яким боком угору впаде цурка; інші ловлять, і той, хто спіймає, замінює розігравача; якщо не спіймають, то найближчий намагається вкинути цурку в город *К*.
сурла морда, сурло *О*.
сурумбу *бот*. васильки, базилік — кладуть до фаршу як прянощі *НБЄ*.
сурух жердина, вудлище, жердка *СБ*, ручка ковальського міха *К*; **хармах сырых** вудлище *О*; *пор*. **сырых**.
сус бол- замовкати *О*.
сус- мовчати *О*, *Г*, *К*, *СГ*.
суса- спрагнути; **сусап т΄ельдим — су ичтим бал чанахтан** я прийшов спраглий — випив води з миски від меду *К*; **сусайып д΄ельдим — бир рахы вер** я прийшов спраглий — дай горілки *[Г]*.
сусамах спрага *СБ*, *К*.
сусан- спрагнути, схотіти пити *К*.
сусана I *бот*. молочай *СЛ*, *СГ*.
сусана II *ент*. сонечко *Г*.
сусандыр- *спон*. *К*.
сусандырт- *спон*. *К*.
Сусанна *ж*.
сусат- викликати спрагу *СБ*, *К*.
сусаттыр- *спон*. *К*.
суслан- ставати мовчазним, хмуритися, похмурніти *О*, *К*.
суслат- змусити замовкнути, заспокоїти *О*, *К*.
суслу мовчазний *О*, *К*.

Сусуғуров *прізв.*; *пор.* **сусығыр**.
сусуз без води *СБ*; **суға барып сусуз хайтый** пішовши по воду, повертається без води *СБЧ*.
сусузлух (**-ғу**) безводдя *К*, *М*.
сустур- змусити мовчати *О*, *К*.
сустурт- *спон.* *О*, *К*.
сустурул- бути змушеним замовкнути *О*, *К*.
сустурулт- *спон.* *О*, *К*.
сусыгыр буйвол *Г*.
сута майстер, пічник *К*; *пор.* **уста**, **устаз**.
суталых майстерність *К*.
суташйан водовоз *К*.
суташйанных водовозництво *К*.
сутра бритва *К*; **сутра хутусу** футляр для бритви *К*; **сутра хуша(ғ)ы** ремінь правити бритву *К*; *пор.* **стра**, **стура**, **устра**, **устура**.
суух холод *ВН*; **суухлар** холоди *ВН*; *пор.* **совух**, **сувух**; *див.* **суп-сувух**.
суфат лик, вид, обрис, обличчя *[Г, М]*; **йўзўнўн суфаты хараргды** обличчя його почорніло *[Г]*.
суфра низький круглий обідній стіл *ВН-П*, *СК*, *[Кб.]*; **суфра башына көзиңи ач, коп лафлама — халыс ач** за столом будь пильним, багато не балакай — лишишся голодним *СБЧ*; **биз суфра башына коп дўгўль: тайфахоранда, сой-соп, харт-хурт, бала-чала, хонушу-холум, т′ельген-т′еткен — ашав сорма, лаф сат, кўль** за столом нас небагато: сім'я й родина, родичі й свояки, старі й пристаркуваті, діти й дітлахи, сусіди й сусідки, мандрівні й перехожі — їсти не питай, гомони, смійся *СБЧ*; **суфра хой-** накривати сліл *ВН*; **суфра хойул-** бути накритим, накриватися — про стіл *П*; **суфра хур-** накривати стіл *П*, *СК*; **суфраға отур-** сідати до столу *П*; **зенгинниң суфрасы ашай — ташай, ғарип сычан көзўне сепмеге ун тапмай** стіл у багатого — що не їсть, а все через край, а бідний не знайде борошна сипнути мишці в око *СБЧ*; *пор.* **софра**.
сухлан- захоплюватися, спокушатися, дивуватися, чудуватися, милуватися, пристрасно хотіти, жадати, прагнути *СБ*, *Б-СК*; заздрити *НБЄ*, *СГС*; **мен она бек сухланыйым** я дуже їй заздрю *СГС*; *пор.* **сохлан-**.
сухландыр- викликати бажання, потяг, спокушати *О*, *К*.
сухландырт- захоплювати, викликати заздрість *О*, *К*.
сухланч заздрість *НБЄ*.
сухланылы вартий захоплення, заздрості, завидний *СБФ*, *К*.
суч вина, провина, помилка, похибка; **сучуң йох** твоєї провини немає *СБ*; **суч бойна ал-** брати вину на себе *О*, *К*; **суч бол- / ол-** бути винним *О*/*К*; **суч эйле-** завинити *[Г]*; **суч эт-** завинити, припуститися помилки *О*, *[Г]*, *К*.
сучичеги, **сучичеи**, **сучичек** (**-ги**) віспа, вітрянка *СЛ*; *пор.* **чичек**.
сучла- звинувачувати; карати; **рызсыз кишид′е бир ший дэ этамаз, тэк сучлама т′ерек** безсчесній людині нічого не вдієш, тільки треба карати *НМ*.
сучлат- звинувачувати, карати *О*, *Б*, *К*.
сучлаттыр- *спон.* *О*, *К*.
сучлаш- завинити разом, бути винним один перед другим *О*.
сучлаштыр- *спон.* *О*, *К*.
сучлу винний; **эм сучлу, эм кўчлў** і винний, і сильний *СБЧ*.
сучлух винність, становище винного *О*, *К*.
сучлухсуз невинність, безневинність *О*, *К*.
сучсуз безвинний, невинний.

сучсузлух (**-ғу**) безвинність, невинність *К*, *М*.
сӱ- любити, кохати *СБ*; *пор*. **сев-**, **сӱй-** I.
сӱгильли, **сӱгӱльли** коханий *СБ*; **башым, айлян, кӧзӱм, байлян, сӱгильли хызым, маңа айлян** хай голова крутиться, хай очі будуть зав'язані, кохана дівчино, повернися до мене *СБЧ*.
сӱгӱт верба *[СК]*; **сӱгӱт йапрачығы бойа бек тутар** вербові листочки добре зберігають колір *[СК]*.
сӱз- (**сӱзей**, **сӱзий**) цідити; наливати, розливати; **долу сӱз-**, **рахы сӱз-** розливати горілку, частувати горілкою *Б*; **электэн сӱз-** цідити через сито *К*; ◇ **эла кӧзлер сӱзе-сӱзе** карі очі мліють, примружуються від знемоги *СЛ*.
сӱзгӱч цідило, цідилко, цідильник, друшляк *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*.
сӱздӱр- дати процідити *О*, *К*.
сӱздӱрт- змусити цідити *СБ*, *О*, *К*.
сӱзме проціджений *О*; цідило, цідильник *ВН*.
сӱзӱк проціджений, прозорий *К*, *О*.
сӱзӱль- (**сӱзлӱй**) бути процідженим, цідитися, витікати *ВН*, *П*, *У*, *К*; **гӧзӱм сӱзӱльдӱ** мої очі розімліли *У*; **эла гӧзлерин сӱзӱльдӱ** твої карі очі розімліли *СК*.
сӱзӱльт- *спон*. *О*, *К*.
сӱй- I (**сӱйер**, **сӱйий**, **сӱйей**) любити, кохати *ВН-П*; **сӱй сени сӱйгенни** кохай того, хто тебе кохає *СБФ*; **сӱйейлер бир бирин** вони кохають одне одного *П*; *пор*. **сев-**, **сӱ-**.
сӱй- II різати *Б*, *К*.
сӱйев підпора *О*, *К*.
сӱйек (**-ги**) кістка *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*; **арха сӱйек** хребет *СБ*; **баш сӱйек** череп *НМ*; **бойун сӱйеклер** шийні хребці *О*; **ҷан сӱйек** грудна кістка *К*.
сӱйекли костистий, кістлявий *О*.
сӱйель бородавка *Г*, *К*, *СГ*.
сӱйель- спиратися *О*; **тайахна сӱйель-** спиратися на ціпок, на палицю *О*.
сӱйельд'ен *див*. **кӧпексӱйельд'ен**.
сӱйельлен- укритися бородавками *К*.
сӱйельлендир- допустити появу бородавок *К*.
сӱйем I п'ядь — відстань між розтягнутими кінцями великого і вказівного пальців *К*.
сӱйем II: **сӱйем/сийа хан тӧк-** проливати чорну кров *ВН*.
сӱйемле- міряти п'ядями *К*.
сӱйемлен- вимірюватися п'ядями *К*.
сӱйемлет- вимірювати п'ядями *К*.
сӱйемли довжиною з п'ядь *К*; **беш сӱйемли** п'ять п'ядей удовжки *К*.
сӱйечик кісточка *СБ*; *див*. **сӱйек**.
сӱйме міль *СБ*; *пор*. **сӱме**.
сӱйӱвчӱ коханець *СБФ*.
сӱйӱль- бути коханим *СБ*, *[СМ]*.
сӱйӱмлӱ коханий, любий, милий *СБ*, *О*.
сӱйӱмлӱк кохання *НБЄ*.
сӱйӱмсӱз нелюбий, немилий *НБЄ*, *О*.
сӱйӱн- радіти *ВН*, *П*, *СМ*; *пор*. **севин-**.
сӱйӱндӱр- тішити, утішати, радувати *СМ*.
сӱйӱндӱрт- *спон*. *О*.
сӱйӱндӱрттӱр- *спон*. *О*.
сӱйӱнмеклик радісний стан, захоплення, натхнення *О*.
сӱйӱнт- радувати *О*.
сӱйӱнӱш- радіти разом *О*.
сӱйӱнч радість, утіха *СМ*; радісна звістка *О*.
сӱйӱнчлӱ радісний *О*.
сӱйӱнч-хуванч велика радість *ВН*.

сӱйӱш кохання, пристрасть *СБ*.
сӱйӱш- кохати одне одного *ВН*, *СБ*; **сӱйӱший бир олан хыз билен** один хлопець і одна дівчина покохали одне одного *ВН*.
сӱкӱлӱ льон *СБ*, *О*; *пор.* **скӱлӱ**.
Сӱкӱлӱкӧт *прізв.*
сӱкӱлӱлӱ з льоном *О*.
сӱкӱр- сякатися *О*.
сӱкӱрт- *спон.* *О*.
сӱкӱртӱр- *спон.* *О*.
сӱлӱк п'явка *СБ*, *О*, *К*; слимак *СМ*.
сӱме міль *СБ*, *О*; *пор.* **сӱйме**.
сӱмек куделя, пучок *О*.
сӱмрӱк соплі *[Г]*; *пор.* **сӧмӱрӱк**.
сӱм-сӱр зовсім сірий *[Б]*; **сычаннарын сӱм-сӱрӱ дэ кӧзме топрах савуруй** найсіріша з мишей кидає землю мені в очі *[Б]*; **кӧралмадым шу т'афир(н)ин сӱм-сӱр суратын** я не зміг розглядіти зовсім сіре (в борошні) обличчя цього невірного *[Б]*.
сӱмӱр- сякатися *К*; **бурун сӱмӱр-** висякати носа *К*.
сӱмӱрдӱр- допомогти висякатися, висякати *К*.
сӱмӱрт- *спон.* *К*.
сӱмӱртӱрт- *спон.* *К*.
сӱмӱрӱк соплі *К*; *пор.* **сӧмӱрӱк**.
сӱмӱрӱклӱ сопливий *К*.
сӱнгӱ спис, піка, дротик, стріла, багнет, шпага *О*, *Г*, *СЛ*, *СГ*.
сӱнгӱле- заколоти багнетом *О*.
сӱнгӱлеш- битися на багнетах *О*.
сӱнгӱлештир- *спон.* *О*.
сӱнгӱлӱ з багнетом *О*.
сӱр сірий, попелястий *[Б]*; *див.* **сӱм-сӱр**.
сӱр- (**сӱрей** *Б*, **сӱрий** *Г*, *К*, **сӱрӱй** *СБ*) тягти, волочити, гнати; орати землю; проводити; **бу ший чох заман сӱрдӱ** тяглося це дуже довго *Г*; **сӱре-сӱре хызлар д'елир бахмайа** підходять все нові й нові дівчата подивитися *[СК]*; **ардына сӱр-** відкидати назад *СК*; **зевх/сефа сӱр-** *див.* **зевх, сефа**; **йер сӱр-** орати землю; **йӱзлен сӱр-** *див.* **йӱз I**; **кӱн сӱр-** проводити дні *СК*; **сабан сӱр-** орати поле.
сӱргӱн вигнанець *[Г]*; **сӱргӱн олбути** вигнаним *[Г]*; **сӱргӱн эт-** виганяти *[Г]*.
сӱрдӱр- *спон.* *О*, *К*.
сӱрдӱрт- *спон.* *О*, *К*.
сӱрд'еле- волочити *СМ*.
сӱрев оранка, волочіння *О*.
сӱрекле- волочити *[Г]*; *пор.* **сӱрйекле-**.
сӱреклен- волочитися *[Г]*; **хурсағың сӱрекленип кезесин** повзатимеш на своєму череві *[Г]*.
сӱрет обличчя, зовнішність, картина, зображення, образ, портрет, фотокартка *О*, *СЛ*, *К*, *СГС*, *СК*; **сӱрет йаз-** малювати портрет, картину *О*, *К*; **йаз(ы)лы/йазылмыш сӱрет** *К/СК* писане обличчя; *пор.* **сурат, суретчи**.
сӱретле- робити портрет, фотографувати *О*.
сӱретлен- фотографуватися *О*.
сӱретлет- змусити фотографувати *О*.
сӱретли ілюстрований, з малюнками *О*.
сӱретсиз негарний, потворний *О*.
сӱрйе- тягти, волочити *СМ*, *К*; **сӱрйеп чыхар** витягати волоком *К*; *пор.* **сӱрке-, сӱрт'е-**.
сӱрйев волочіння *О*, *К*.
сӱрйекле- тягти по землі, волочити *О*.
сӱрйеле- волочити, тягати волоком у різні боки *О*, *К*.
сӱрйелен- волочитися *О*, *К*.
сӱрйелет- *спон.* *О*.
сӱрйель- волочитися *О*.
сӱрйет- примушувати тягти на собі, волочити *О*, *СЛ*, *К*.
сӱрйетиль- волочитися, бути волоченим *О*, *К*.
сӱрйеттир- *спон.* *О*, *К*.

сӱрйеш- насилу пересуватися, ледве волочитися *О*, *К*; розтягатися разом *К*.
сӱрйештир- *спон*. *О*, *К*.
сӱрйӱ гострий, колючий; гостряк, шпичак, остеохондроз *О*; **сӱрйӱ тухум** рід "гостроносих" комах *НМ*; **сӱрйӱ чыхсын тизиңе** що у тебе в колінах вискочили шипи *У*.
сӱрйӱ- тягти *ВН*; **дӧрт ат сӱрйер эди арабаны** четверо коней тягли воза *ВН*.
сӱрйӱлен- гостріти, загострюватися *О*.
сӱрйӱлет- гострити, робити гостроносим *О*.
сӱрйӱчибин комар *НМ*; *пор*. **сӱрӱчибин**.
сӱрке- тягати, волочити *СБ*; *пор*. **сӱрйе-**, **сӱрт′е-**.
сӱркелен- тягатися, волочитися, шастати, швендяти *СБ*.
сӱрме I засув, засувка *СБ*; шухляда *СБ*.
сӱрме II сурма, фарба для вій *Г*; **сӱрмелер чекильмиш эла кӧзӱне** твої карі очі підведено сурмою *Г*.
сӱрмели підведений, підмальований *У*; **гӱзельлери сӱрмели** їхні красуні підмальовані *У*.
сӱрт- (**сӱртий**) терти, витирати, натирати, мазати, вимазувати *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*; **сабуннен сӱрт-** намилювати, натирати милом *К*.
сӱртӱв витирання *О*, *К*.
сӱртӱк витертий, обтертий *О*, *К*.
сӱртӱль- бути тертим, витертим, витиратися, обтиратися, стиратися, зітертися *СБ*, *О*, *К*.
сӱртӱльт- *спон*. *О*, *К*.
сӱртӱмлӱ витертий *СБ*, *К*.
сӱртӱн- тертися, витиратися, намазуватися *О*, *К*.
сӱртӱндӱр- терти *К*.
сӱртӱнт- *спон*. *О*, *К*.
сӱртӱш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
сӱртӱшт- *спон*. *О*, *К*.
сӱртӱштӱр- *спон*. *О*, *К*.
сӱртӱштӱрт- *спон*. *О*, *К*.
сӱрт′е- тягти, волочити *О*; *пор*. **сӱрйе-**, **сӱрке-**.
сӱрт′еле- тягати, волочити *О*.
сӱрт′елет- змусити тягати, волочити *О*.
сӱрт′елеттир- *спон*. *О*.
сӱрт′ет- *спон*. *О*.
сӱрӱ 1. череда, табун, гурт *Г-К*; **сычан сӱрӱсӱ** граяя мишей *Г*; **сӱрӱ-сӱрӱ хызлар т′елир бахмайа** дівчата підходять групами подивитися *СЛ*. 2. намолот; **сӱрӱ ал-** вибирати намолот *ВН*.
сӱрӱчибин комар *О*; *пор*. **сӱрйӱчибин**.
сӱрӱкле- волочити, тягати *СЛ*.
сӱрӱклен- повзати *Г*; **сӱрӱкленип т′ель-** приповзати, підповзати *Г*; **айахларне сӱрӱкленип т′ет-** поповзти навкарачках *Б*; **йӱзӱ хойун сӱрӱклений** повзати, дістаючи землі лицем і грудьми *Г*.
сӱрӱлӱ зораний *О*, *СЛ*.
сӱрӱль- бути вигнаним *[Г]*; бути ораним, оратися *СБ*, *П*, *О*, *К*; **сӱрӱльген зан** зоране поле *ВН*; **йер сӱрӱльмез эди** земля не була поорана *СМ*.
сӱрӱльт- *спон*. *О*, *К*.
сӱрӱн- (**сӱрнӱй**) спотикатися, зашпортуватися *СБ*, *СМ*, *Г-СГ*, *СК*; **тырнаым сӱрӱнӱп урулған** я спіткнувсь і забив ніготь *Г*.
сӱрӱндӱр- дати спіткнутися *СГ*.
сӱрӱндӱрт- *спон*. *О*, *К*.
сӱрӱндӱрттӱр- *спон*. *О*, *К*.
сӱрӱнт- *спон*. *О*, *К*.
сӱрӱнӱш- спіткнутися разом *О*, *К*.
сӱрӱш- орати разом *О*, *К*.
сӱт I молоко; **ах сӱтӱн, ах анем, элал эт бана** ой мамо, прости мені твоє святе молоко *Г*, *СК*; **ачид′ен, экшид′ен сӱт** *СМ*, *Б*, **майғуш сӱт**, **экши сӱт** *К* кисле молоко, кисляк; **сӱт энди йу-**

тулған молоко вже скисло й сіло *К*; **сӱт даа йутулмаан** молоко ще не сіло *К*; **сӱт экшимеэ башлаған** молоко почало скисати *К*; **сӱт экшип тохтаған** молоко скисло й сіло *К*; **сӱт тиш** молочний зуб *О*; **сӱт т′есиль-** припинятися молоку *К*; **сӱт т′есими** відлучення немовляти від грудного молока *О*.

сӱт II (**сӱтӱ**) *фонет. варіант сл. ім.* **ӱст** верх чого-небудь, поверхня, верхня частина; **сӱттэн** зверху *СГ*; **сӱтлери йара** вони укриті ранами *СК*; **сӱтлерне бир талай фишне эди** на ньому було багато вишень *У*; **сӱтме** на мені *К*; **сӱтмӱ хум басты** мене накрив пісок *Б*; **сӱтне** зверху, на ньому *СМ*, *СЛ*; **сӱтне ӧрттӱм татар т′ирамит** зверху я укрив татарською черепицею *П*; **хашыный йабан сӱтне** чухається на чужому *П*; **сӱтне чыхты** випало зверху *СМ*; **о тэрек сӱтне** на тому дереві *СМ*; **дэрйанын сӱтне буз** на річці крига *Б*; **он йылын сӱтне т′елий бу эриф** на кінець десятого року приходить цей чоловік *У*; **дирек сӱтне фишнелер ал-хырмызы пишерлер** вишні на дереві яскраво-червоні, визрівають *Г*; **он чувал боғдай хойду сӱтне** поклав зверху десять чувалів пшениці *Г*; **буз сӱтне** на льоду *СЛ*; **хырайсы таш сӱтне** розбиваєш на камені *К*; **баштан собаын сӱтӱндэ йатыйдых** раніше ми лягали на печі *М*; **сӱтӱндэн йығылдым** я упав через нього *ВН*; **буз сӱтӱндэн** по льоду *ВН*; *пор.* **стӱ**.

сӱт-бийаз молочно-білий *О*, *К*.

сӱтле- приправляти молоком *О*, *К*.

сӱтлед′ен *бот.* молочай *О*; *пор.* **зифтлед′ен**, **көпексӱйельд′ен**, **көпексӱт′ельд′ен**, **сӱйельд′ен**, **сӱт′ӱльд′ен**.

сӱтлен- бути приправленим молоком *О*, *К*.

сӱтлешлер молочні брати, сестри *О*.

сӱтли молочний, з молоком *СБ*; **ӧльген сыйыр сӱтли болий** померла корова вважається молочною *СБЧ*.

сӱтлӱ молочний, з молоком; **сӱтлӱ аш** молочний кисіль, молочний суп *СБ*, *Г*, *К*; **ӧлен сығыр сӱтлӱ олуй** померла корова вважається молочною *СГ*; **сыйырлар сӱтлӱ босын** хай ваші корови будуть молочними *СБЧ*.

сӱтлӱк I посуд для молока, дійниця *О*, *К*.

сӱтлӱк II наволочка *К*; *див.* **сӱт** II.

сӱтне *див.* **сӱт** II.

сӱтнен *див.* **сӱт** II.

сӱтӱндэт′и верхній *СМ*.

сӱтэльмач бизимчасна точно по-нашому *НМ*.

сӱт′ӱльд′ен *бот.* молочай *У*, *Г*; *пор.* **зифтлед′ен**, **көпексӱйельд′ен**, **көпексӱт′ельд′ен**, **сӱйельд′ен**, **сӱтлед′ен**.

сӱфет обличчя *ВН*; *пор.* **сыпат**, **сыфат**.

сӱфтэ перше, раніше, спочатку, перший, передній *ВН*, *П*, *Б-СГ*; **сӱфтэ ӧльмеэ чареси бар** він може померти раніше *П*; **т′им сӱфтэ хағап алый ао ӧкмекни — хачай** хто першим ухопить той хліб — тікає *СМ*; **мен сӱфтэ этэрим, сен сора** спочатку зроблю я, а ти потім *К*; **сӱфтэдэн** спершу, спочатку *ВН*, *Б*, *СК*; **сӱфтэдэн тӱшӱн** спершу подумай *Б*; *пор.* **зӱфтэ**, **сифтэ**.

сӱфтэлен- ставати першим, випереджати *К*.

сӱфтэлендир- пропускати вперед, попереду себе *К*.

сӱфтэлендирт- *спон. К*.

сӱфтэлет- поставити попереду *К*.

сўфтэлеттир- *спон. К.*
сўфтэлеш- висуватися наперед разом *К.*
сўфтэлештир- *спон. К.*
сўфтэлештирт- *спон. К.*
сўфтэлик призначений для початку, становище переднього, аванс *К.*
сўфтэнд′и *БТ*, **сўфтэнт′и** *П*, *Б*, *К* перший; **сўфтэнт′и т′ерет** першого разу *П.*
сўфтэт′и перший *ВН*, *Г-СГ*; **сўфтэт′и йыл** перший рік *Г*; **пек сўфтэт′и лаф** стародавнє слово *СЛ.*
схолио *[Г]*, **схолиос** *[М]* школа; *пор.* **сколиос**, **сколя.**
сывалчан черв'як *О*; *пор.* **свалчан**, **сувалчан.**
сывыр- розпускати панчоху, тканину, розмотувати клубок *К.*
сывырт- *спон. К.*
сывырыл- *пас. К.*
сывырылт- *спон. К.*
сывырын- *зв. К.*
сывырындыр- *спон. К.*
сывырынт- *спон. К.*
сывырынтыр- *спон. К.*
сывырынтырт- *спон. К.*
сывырых розпущений *К.*
сывырыхлых призначений для розпускання *К.*
сывырыш- *сп.-вз. К.*
сывырыштыр- *спон. К.*
сывырыштырт- *спон. К.*
сыҥ- (**сыҥай**) влазити, уміщуватися, налазити *Г*, *СГ*, *М*; **анд′иин йўзўгў анд′ине сыҥай, о оон харысы олуй, она эвлений** чия обручка котрій налізе, того жінкою вона й буде, на ній жениться *СГ*; **бир йере сыҥамайым** не можу вгамувати *Г*; *пор.* **сый-.**
сыҥар цигарка *СБ*, *К*, *М*; **сыҥар ич-** *СБ*, *К*, **сыҥар чек-** *К-М* палити цигарки.
сыҥдыр- уміщувати *Г*; **не хадар чареси вар сыҥдырмаа** скільки можна вмістити *Г.*
сыҥын- укриватися, знаходити притулок, рятуватися *О*, *[Г].*
сыҥындыр- уміщувати, вселяти *О.*
сыҥынт- *спон. О.*
сыҥынч притулок, сховище *О.*
сыҥыр корова *ВН*, *Б*, *Г-СК*; **сыҥыр бох** коров'ячий кізяк *Г*; **сыҥыр йаҥы** вершкове масло *Г*; *пор.* **сийир** I, **сийыр, сыйыр.**
сыҥырбаш налигач для корови *К.*
сыҥырсаҥан доярка *СГС.*
сыҥырхурйуҥу *бот.* ведмеже вухо, дивина ведмежа, царська свічка, коров'як *Г*, *БК.*
сыҥырчых шпак *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; *пор.* **сийирчых**, **сызҥырчых.**
сыҥыш- втискуватися, насилу поміщатися *О.*
сыдыр- здирати, грабувати *СБ-СМ*, *У-СГ*, *СК*; **тэри сыдыр-** здирати шкуру, обдирати шкіру *Г*; **т′есип сыдыр-** зрізати *У*; *пор.* **сыйыр-, сыр-.**
сыдырҕы завжди, постійно, постійний, вічний *Г-СГ*, *СК*; **сыдырҕы т′еий** приходить постійно *Г*; **сыдырҕы да** завжди *К*; **о сыдырҕы да йалан сӧлий эт′ен** він завжди бреше *СГ.*
сыдырҕылых назавжди, призначений навіки *К*, *СГ.*
сыдырт- *спон. СБ*, *О*, *К.*
сыдырыл- обдиратися, облазити, злазити, бути здираним, обідраним *СБ*, *О*, *Б*, *Г*, *К.*
сыдырылдыр- *спон. К.*
сыдырылдырт- *спон. К.*
сыдырылдырттыр- *спон. К.*
сыдырыш- *вз. К.*
сыдырыштыр- *спон. К.*
сыдырыштырт- *спон. К.*
сыҗажых гаряченький, тепленький *ВН*, *К*; *див.* **сыҗах.**
сыҗак теплий, гарячий *[М]*; **бираз сыҗаклар олсун** хай стане трохи тепліше *[М]*; *пор.* **сыҗах.**
сыҗаклых (-ҕы) теплота, тепло, завзяття *[М].*

сыҗах (-ғы) гарячий, теплий; гаряче, тепло; спека; **хойайсы сыҗаға** ставиш у гаряче місце *К*; **сыҗағна** у спеку *СК*; **сыҗах өкмек** гарячий хліб *НКД*; **сыҗах тут-** тримати тепло *СЛ*; **сыҗах халх** палкий народ *СМ*; **сыҗах шапка** тепла шапка *СМ*; **сыҗах ший** теплі речі *ВН*; **гӱнеш сыҗағы д'ирмесин** щоб не заходив жар від сонця *СК*; **кӱнешиң сыҗағындан йанар иди** він знемагав від спеки на сонці *[Г]*; **собанын сыҗағына** коло гарячої печі *Б*; *пор.* **сыҗак**.

сыҗыхлан- грітися, нагріватися, теплішати, тепліти *О*, *К*, *СГС*.

сыҗахлат- нагрівати, утеплювати *О*, *К*.

сыҗахлаш- гріти один одного *О*, *К*.

сыҗыхлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

сыҗахлы гарячий *СГ*; **сыҗахлы-салхынны** теплуватий *СГ*.

сыҗахлых тепло, теплота, спека, тепла пора *О*, *У*, *К*.

сыҗачых тепленький *О*.

сыҗыр- ковзати, послизнутися *СМ*, *К*.

сыҗырт- змусити ковзати, послизнутися *СМ*, *К*.

сыҗырттыр- *спон*. *СМ*, *К*.

сыҗыртыр- *спон*. *СМ*, *К*.

сыҗых кишка, нутрощі, тельбухи *О*; *пор.* **сужух**.

сыз- (**сызай**) 1. проводити лінію, риску, креслити *СБ*. 2. нити, боліти *Б*. 3. сочитися, точитися, стікати *О*, *К*.

сыза канава, канавка *Г*.

сызах смуга *О*.

сызахлы смугастий *О*.

сызғыр- 1. прожирати *СБФ*. 2. свистіти, сичати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*, *СГС*

сызғыравух свисток, пищик *К*.

сызғырма освистування, глум, висміювання *СБФ*.

сызғырт- *спон*. *О*, *К*.

сызғырттыр- *спон*. *О*, *К*.

сызғырчых шпак *О*; свистун *К*; *пор.* **сийирчых**, **сығырчых**.

сызғырых свисток, пищик *О*; свистячий, який свистить *К*.

сызғырыш- свистіти разом, пересвистуватися *О*, *К*.

сызғырыштыр- *спон*. *О*, *К*.

сызғырыштырт- *спон*. *О*, *К*.

сыздыр- викликати течу *К*, зливати по краплі *О*.

сыздырт- *спон*. *О*, *К*.

сызла- зудіти, свербіти, крутити, нити *СБ*, *СЛ-СГ*; страждати, мучитися *СЛ*, *К*; **табаннарым сызлады** у мене засвербіли підошви *СЛ*.

сызлав нарив *СБ*; зуд, ниючий біль, сверблячка *О*, *К*.

сызлавлу болючий, сверблячий, хто зазнає сверблячки *СБ*, *О*, *К*.

сызлавух чиряк, фурункул, нарив, прищ *НБЄ*, *О*, *К*.

сызлат- викликати зуд, свербіння, ниючий біль, завдавати чухати *СБ*, *О*, *К*; не тримати молоко (про корову) *К*.

Сызмаз *прізв*.

сызмах теча, пробоїна *О*, *К*.

сызы терпкий, тупий, ниючий біль *[СЛ, М]*; **ах, не мӱшкӱль шейдир шу диль йарасы — йахшолду йарасы, халды сызысы** ой, яка дошкульна річ ця рана від язика — рана зажила, але все ще ниє *[СЛ]*.

сызых 1. лінія, риска, штрих, смуга, вузька щілина *СБ*, *СМ*, *К*; **сызых чыз-** накреслити лінію *СМ*. 2. вишкварки *СБ*, *О*, *К*.

сый I дар, подарунок, гостинець, почастунок *Б*, *СЛ-СГ*; **Ғарибин ӱстӱне аллағын сыйы вар** на Гарібові лежить дар божий *СЛ*; **сый бах-** готувати подарунки *Б*; **сый эт-** пригощати, частувати *СГ*; *пор.* **сий** I.

сый II мілкий *Б*; *пор*. **сай**, **сий** II.
сый- уміщуватися *СБ*, *О*, *Б*; *пор*. **сығ-**.
сыйа-сыйа по порядку, за чергою *СБФ*; *див*. **сыра-сыра**.
сыйдыр- вміщувати *О*.
сыйдырт- *спон*. *О*.
сыйдырыл- бути вміщуваним *О*.
сыйдырын- уміщуватися *О*.
сыйла- пригощати *О*, *Б*, *СГС*; *пор*. **сийла-**, **сийля-**, **сила-**, **сыйля-**, **сыла-** II.
сыйлав пригощання, гостина *О*.
сыйлан- пригощатися *О*.
сыйландыр- *спон*. *О*.
сыйлат- змусити пригощати *О*.
сыйлаттыр- *спон*. *О*.
сыйлаш- пригощати один одного, пригощатися *О*.
сыйлаштыр- *спон*. *О*.
сыйлы ситий, якого пригостили *О*.
сыйля- пригощати *Б*, *У*, *Г*; *пор:* **сийла-**, **сийля-**, **сила-**, **сыйла-**, **сыла-** II.
сыйпа- гладити, терти, масувати, витирати, натирати, змазувати, пестити *СБ*, *СМ-К*; **тозну сыйпа-** витирати пилюку *У*; *пор*. **сийпа-**, **сипа-**, **спа-**, **сыпа-**.
сыйпав гладіння, масування *О*.
сыйпал- бути гладженим *О*.
сыйпала- гладити *СБ*.
сыйпалан- бути гладженим *О*.
сыйпалат- дати гладити *О*.
сыйпалаттыр- *спон*. *О*.
сыйпалаш- *сп.-вз*. *О*.
сыйпалаштыр- *спон*. *О*.
сыйпалаштырт- *спон*. *О*.
сыйпан- погладжуватися *О*.
сыйпандыр- погладжувати *О*.
сыйпандырт- *спон*. *О*.
сыйпат- дати гладити *О*.
сыйпаттыр- *спон*. *О*.
сыйыл- бути вміщеним *О*.
сыйын- вміщуватися *О*.
сыйындыр- уміщувати, давати притулок *О*.
сыйыр корова *ВН-У*, *СЛ*; **сыйыр берет'ет** молочні продукти *СБФ*; **сыйыр сахалы** воло, підгорля, підгорлина корови *НМ*; **сыйырын бош йери** вздуховини корови *НМ*; *пор*. **сийир** I, **сийыр**, **сығыр**.
сыйыр- здирати *О*, *Б*, *У*, *К*; *пор*. **сыдыр-**, **сыр-**.
сыйырбаш(ы) налигач корови *Б*.
сыйырт- дати здирати *О*.
сыйырттыр- *спон*. *О*.
сыйырхурйух *бот*. ведмеже вухо, дивина ведмежа, царська свічка, коров'як *НМ*.
сыйыш- уміщуватися *О*.
сыйыштыр- *спон*. *О*.
сыйыштырт- *спон*. *О*.
сыклет сутужний, скрутний *[М]*; *пор*. **сихлет**, **сыхлет**.
сыла- I мазати, тинькувати *СБ*, *О*; білити *СБФ*; *пор*. **сла-**.
сыла- II пригощати *СБ*; *пор:* **сийла-**, **сийля-**, **сила-**, **сыйла-**, **сыйля-**.
сылав тинькування, тиньк *СБ*, *О*; біління *СБФ*.
сылавжы тинькар, маляр *О*.
сылавлы обмазаний, потинькований *О*.
сылавчы тинькар, маляр *СБ*.
сылан- 1. мокнути *О*, *БТ*. 2. бути мазаним, тинькованим *СБ*, *О*.
сылат- 1. розмочувати *ВН*, *О*, *БТ*. 2. змусити мазати, тинькувати *СБ*, *О*.
сылаттыр- *спон*. *О*.
сылах мокрий, сирий, вологий, вогкий *ВН*, *БТ*, *У*; *пор*. **слах**, *див*. **сыр-сылах**.
Сылах Йалы річка Мокрі Яли *У*.
сылахлан- намокнути *О*.
сылахлых вологість, мокрота, сирість *О*.
сылах-савут зброя, бойове спорядження *[Г]*; *пор*. **сила-савут**.
сылахча мокруватий, сируватий, вогкуватий *О*.

сыма обличчя *[СК]*; **йар, биз эт′имиз — бир бой да, бир дэ сыма да** кохана, ми з тобою і поставою однакові, і на обличчя *[СК]*; *пор.* **сума**, **сына**.

сымар доручення, вимога, наказ, прохання *О*, *СЛ*; **Ахчахыз, сöле, недир о т′и, о хадар бӱйӱк сымарнен?** Ахчахиз, скажи, в чому річ, щоб удаватися до таких великих вимог? *СЛ*; *пор.* **симар**, **смар**, **сумарла-**.

сымарла- доручати, замовляти, вимагати, наказувати, заповідати *О*, *Г-СК*, *[Кб.]*.

сымарлан- діставати доручення, наказ *О*.

сымарлат- давати доручення *О*.

сым-слах зовсім мокрий *К*.

сым-сых дуже тісний *К*.

сын- (**сынай**) ламатися, руйнуватися, знищуватися *ВН-У*; **кӧчер сынды — араба авды** вісь зламалася — віз перекинувся *СБЧ*.

сына ознака, прикмета, зовнішній вигляд *О*; *пор.* **сума**, **сыма**.

сына- випробовувати, пробувати, спостерігати, помічати, відзначати, досліджувати, стежити, вистежувати *СБ*, *СМ-К*; **сынамасы бедава** проба не коштує нічого *СБА*; **ахыл сынап сорав**ивіряти ума, випитувати думку *СБЧ*.

сынав випробування, дослідження *СБ*, *К*; стеження, вистежування *СБФ*, *К*.

сынавлы помітний *О*, *К*; випробуваний, відомий *К*.

сынал- бути поміченим, упізнаним, зауваженим, досліджуваним, вивченим *О*, *К*.

сыналы помітний *О*.

сынан- бути досліджуваним *К*.

сынандыр- *спон. К*.

сынандырт- *спон. К*.

сынасыз непомітний, непоказний *О*.

сынат- дати помітити, зауважити *О*, *К*.

сынаттыр- *спон. О*, *К*.

сынаш- *сп.-вз. К*.

сынаштыр- *спон. К*.

сындыр- ламати, розбивати, руйнувати, знищувати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *У*; **йымырта сындыр-** розбивати яйце *ВН*.

сындырғала- ламати навсібіч, розламувати, виламувати, заломлювати, вивертати *О*.

сындырмах ламання, руйнування *СБ*.

сындырт- змусити ламати, руйнувати *СБ*, *О*.

сындырыл- ламатися, руйнуватися, бути поламаним *СБ*, *О*.

сындырыш- *сп.-вз. О*.

сынӂыр ланцюг, смуга, ряд *СБ*, обвідка, кайма долівки *НБЄ*; *пор.* **зенӂир**, **зингиль**, **зинӂир**.

сынса- скавчати, скиглити, квилити, хникати, нити *О*.

сынсат- дати скиглити *О*.

сынсаттыр- *спон. О*.

сынташ пам'ятний камінь, пам'ятник *О*.

сынчлалы спостережливий *О*.

сыныл- відламатися, відвалитися *СБ*.

сыных (**-ғы**) зламаний, поламаний, переламаний, зруйнований, сумний *СБ*, *СМ*, *Б*, *[Г]*, *К*; тихий, сумирний, спокійний *К*; **ханаты сыных** *див.* **ханат**; **сыных чырай** смутне обличчя *К*.

сыпа- витирати *К*; *пор.* **сийпа-**, **сипа-**, **спа-**, **сыйпа-**.

сыпарыш доручення, наказ *[Г]*; **сыпарыш эйле-** доручати, наказувати *[Г]*; *пор.* **сымар**.

сыпат зовнішній вигляд, стан, становище *О*; *пор.* **сӱфет**, **сыфат**.

сыпатлы гарний, привабливий, ввічливий, шанобливий, делікатний *О*.

сыпатсыз негарний, непривабливий, неприємний, огидний *О*, *К*.
сып-сылах зовсім мокрий *ВН*.
сып-сых дуже тісний, вузький, частий *О*.
сыптыр- смикати, відчіпляти, виплутувати, розплутувати *СГ*, здирати шкуру *О*; **атлары сыптыр-** відчіпляти, розплутувати коней *СГ*.
сыптырыл- виплутуватися, вислизати, рятуватися *СГ*.
сыпырлан- утекти, ушитися *О*.
сыр таємниця, секрет; **сыр ач-** поділитися таємницею *ВН*; **сыр тут-** оберігати таємницю *ВН*, *П*, *Г*, *СК*; **сыр эт-** тримати в таємниці *СК*.
сыр- драти, здирати (шкуру) *У*, *Г*, *СЛ*; **сырдым алдым тэрисин** я зідрав з нього шкуру *СЛ*; *пор.* **сыдыр-**, **сыйыр-**.
сыра 1. ряд, лава, лаштунок, порядок, черга; **алчах сыра** низька верства *СМ*; **арт сыра** задній ряд *О*, *К*; **сыра бе тур-** стояти в черзі *ВН*; **сыра бе шлий ми, сырачасна шлий ми** до діла працює, чи як слід працює *СМ*; **сыра билен тэшик йаса-** робити ямки в ряд *СБ*; **сыра д′ель-** доводитися *СГ*; **сыра т′елий** доводиться *СБ*, *СМ*, *К*; **сыра т′ельди ишлемеэ** довелося попрацювати *СМ*; **сыра т′ельмеди** не доводилося *СБ*, *НМ*, *К*; **сыра т′ельсе** якщо доведеться *СМ*; **утанма сыра т′ележек ми саа?** чи й тобі доведеться соромитися? *СБ*; **сыра т′есе** як прийде пора *Б*; **сырадан** по порядку, за чергою *СГ*, підряд, без розбору *О*; **сырадан чых-** виходити з ряду *К*; **сырайа дур-** дотримуватися цноти, чеснот, добропорядності *У*; **отур сыра(й)а** сідай поряд *СЛ*, *К*; **сырайлен** підряд, по порядку *СК*; **сиз сырайы билийсиниз** ви порядок знаєте *СК*; **сырален**/**сыранен** у ряд, по порядку *У*; **сырален айт-** казати по порядку *У*; **сырам сендэн алчах дўгўль** я не нижча за тебе — не можна свазати, що я тобі не рівня *Б*; **дўгўн сырасы тўркўнен йарашыр** весільний обряд гарний піснями *СЛ*; **Ашых Ғариб т′ечти сазҗыларын сырасына** Аших Гаріб пройшов до лави співаків *СЛ*; **лаф сырасына** під час розмови *Г*; **сыра-сыра** в один ряд, підряд, ряд за рядом, рядами *СМ*, *Б*, *У*, *СЛ*; **сыра-сыра хызлар т′етий** дівчата йдуть рядами *У*. 2. змога; **сёлеме сырам вар** я можу розказати *СК*; **меэм сизнен лафетмеэ сырам йох, балам, мен шитмейим** мені, синку, не випадає з тобою говорити, я не чую *М*; **ийи исан тапмайсын, ёле сыран халый, лазым саа**; **бет′им, о йарамай исан ама, сеэн сыран она халый** хорошої людини знайти не можеш, такий твій вибір, він тобі треба; можливо, це людина непорядна, але це твій єдиний вибір *СК*; **йарамай да олма сырасы вар, гўзель дэ олмаа сырасы вар исана** людина може бути й негідною, може бути й гарною *СК*.
сырала- шикувати, упорядковувати, ставити в ряд *О*, *БТ*, *У*, *К*.
сыралан- ставати в ряд, у чергу, шикуватися, упорядковуватися *ВН*, *О*, *СЛ*, *К*.
сыралат- ставити в ряд, упорядковувати *О*, *К*.
сыралаш- ставати рядами *О*, *К*.
сыралаштыр- *спон. О*, *К*.
сырале- складати по порядку *[СГ]*.
сыралы поставлений у ряд, упорядкований, порядний *СБ*, *О*, *К*; **сыралы йисан** порядна людина *СБЧ*.

сыралых порядок, упорядкованість *О*, *К*; порядність *К*.
сырасыз безладний *О*, *К*; непорядний *К*.
сырачасна як слід *СМ*.
сырачых рядок, рядочок *ВН*, *СБ*; **сырачых блен отруймуз** живемо рядочком *ВН*; **сырачых блен кӧмий** ховає рядком *СБ*.
сырға сережка *ВН*, *СБ*, *БТ*.
сырдар утаємничений, потаємний *[Г]*; **базы кимселерин сырдар йунахларыны бейан эйледи айры эр кезе, бирер-бирер, олары ки рабби буна бейан эйледи** він розказав потаємні гріхи декотрих із них, кожному окремо, по одному, ті, котрі бог йому відкрив *[Г]*.
сырдаш- радитися *НМ*.
сырйах лапа *О*.
сырла- I бризкати, обприскувати, кропити *О*.
сырла- I заховати, приховати, зробити таємницею *У*.
сырлан- I бути оббризкуваним, обприскуваним, окропленим *О*.
сырлан- II ділитися думкою, таємницею, секретом *К*.
сырлат- I дати бризкати, обприскувати, окроплювати *О*.
сырлат- II змушувати поділитися думкою, таємницею *К*, *СК*.
сырлаттыр- *спон*. *О*.
сырлатыл- I бризкатися *О*.
сырлатыл- II бути змушеним поділитися думкою *К*.
сырлаш- I бризкати один на одного *О*.
сырлаш- II ділитися думками, таємницями *К*.
сырлаштыр- *спон*. *К*.
сырлаштырт- *спон*. *К*.
сырлы I строкатий, рябий, сірий *Г-К*; **сырлы гӧз** сірі очі *СК*.
сырлы II таємний, який має таємниці; **тэрен сырлы** потаємний, дуже секретний *ВН*.
сырлыгага *СБ*, *Г*, **сырлығаға** *СБФ бот*. агрус.
сырлы-мырлы рябий, строкатий *ВН*, *НМ*, *К*; **сырлы-мырлы чал сычан** сіра, попеляста миша *НМ*.
сырма 1. канитель, золотисті або сріблясті нитки, сухозлітка, мішура, галун, вишивка золотом, сріблом, парча, тафта, виткий, кучерявий *СБ*, *У-СК*; **сырма гӱмӱш** канительне срібло *У*, *К*, *СК*; **сырма мыйых** кучеряві вуса *СЛ*, *СГ*; **сырма фистан** сукня, розшита сухозліткою *СК*; **сырма хафтан** каптан, жупан, розшитий канителлю *СБ*; **эль узаттым йар жӧбӱне — сырмадан йавлух** я просунула руку до кишені мого милого — хустка із тафти *СК*; **халдырды ӱстӱндэн сом сырмалары** він скинув із себе парчові шати *[Г]*; **сом сырма** *див*. **сом**. 2. домашня ковбаса з овечих кишок *П*.
сырмалы вишитий сухозліткою *У*; **сырмалы йавлух** вишита сухозліткою хустка *У*.
сырран таємно *[Г]*.
сыр-сылах зовсім мокрий *О*.
сырт спина, хребет, гребінь, вершина, схил гори *ВН-Г*; зворотний бік *СБ*; **сыртна т′ий-** одягати на себе *Б*; **сыртына йох эди т′иймеге биший** не було тобі навіть у що одягтися *ВН*; **сыртма т′иймейе ший йох эди** у мене не було що надіти на себе *П*; **эд′ерими сыртыма уруп обайа йер танымасын** щоб його й земля не прийняла *ВН*.
сырт- скалитися *НБЄ*, *Г*; *пор*. **сырыт-**.
сыртла- брати на спину *О*.
сыртлы пагорбистий *О*.

сыры- посміхатися *К*.
сырым провалля *СЛ*; **саха хайаан тӱбӱндэн тэшиге т′итти, тэшиктэн чыхты — сырыма варды, варды сырым тӱбӱне, сохулду бир хайалығын арасна** битка закотилася в отвір під скелею, вискочила з отвору — покотилася у провалля, залетіла на дно провалля й уткнулася в щілину між скелями *СЛ*.
сырын- посміхатися, усміхатися *К*.
сырындыр- *спон*. *К*.
сырындырт- *спон*. *К*.
сырыт- (**сыртый**) усміхатися, либитися, скалитися, вишкіряти зуби, вишкірятися *СБ*, *СМ*, *БТ-К*; **сыртыттың пишкен пача тарзы** чого вискалився, як печений кендюх *СБЧ*; *пор*. **сырт-**.
сырыттыр- *спон*. *О*, *К*.
сырыттырт- *спон*. *О*, *К*.
сырытыш- *сп*. *О*, *К*.
сырых жердина, жердка, вудлище *У-К*, жердка ткацького верстата *Г*; *пор*. **сурух**.
сырыш- *сп*. *К*.
сырыштыр- *спон*. *К*.
сырыщтырт- *спон*. *К*.
сысылда- сичати *У*.
сыт- (**сытай**) стискати, чавити, вичавлювати, зводити докупи, хмурити, морщити, кривити *О*, *К*, *СГ*; **бет/чырай сыт-** хмурити обличчя *К*; **бӱртӱк сыт-** видавлювати прищ *Б*; **хаш сыт-** насуплювати брови *У*.
сытарасыз *[Г]*, **сытаресиз** *[К]* не передаваний словами, неописанний.
сытма пропасниця, малярія *ВН*, *СБ*, *П*, *О*; **йеди йыл сытма тутсун** щоб його сім літ лихоманило *ВН*; *пор*. **ситме**, **стма**.
сытмалан- захворіти на пропасницю, малярію, лихоманку *О*.
сытмалы хворий на пропасницю, малярію, лихоманку *О*.
сытхы молитва *Г*; *пор*. **сетхы**.
сытыл- бути придавленим, притиснутим, стиснутим, примружуватися *ВН*, *П*, *К*.
сытыш- здавлюватися, стискуватися *К*.
сыфат обличчя, образ, лик, іпостась *О*, *[Г]*; **аллахтаалле ӱч сыфаттадыр** господь бог існує в трьох іпостасях *[Г]*; *пор*. **сӱфет**, **сыпат**.
сыфатлы з ликом, ликами, іпостасями *[Г]*; **ӱч сыфатлы аллах** бог у трьох іпостасях *[Г]*.
сых частий, густий, тугий, тісний, щільний, часто, густо, туго, тісно, щільно; **заре чыхкан сых** зерно зійшло густо *П*; **шорба жилигин да, хоранданы да сых тутай** жорстко тримає і господарство, і родину *П*; **дизгини сых тартылмыш, чекильмиш** повід натягнуто туго *[СБ]*.
сых- (**сыхар**, **сыхай**) стискати, здавлювати, притискати; **кӧз сых-** заплющувати, скліплювати очі, кліпати очима *У-К*; **сых кӧзӱнӱ** заплющ очі *К*; **хаш сых-** хмурити брови *НМ*, *Б*, *К*; **хол/эль сых-** *О*/*Г* тиснути руку; **хыс-хач сыхай** рак здавлює *Б*.
сыхарағач затискувач, що притискає тканину до вала ткацького верстата *НМ*.
сыхарла- змушувати поспішати, підганяти *Г*.
сыхарлан- поспішати *К*.
сыхарландыр- *спон*. *К*.
сыхарлат- *спон*. *К*.
сыхарлаттыр- *спон*. *К*.
сыхарлаш- *сп.-вз*. *К*.
сыхарлаштыр- *спон*. *К*.
сыхарлаштырт- *спон*. *К*.
сыхкала- притискувати, притискати (до себе) *О*, *К*.
сыхкалан- *пас.-зв*. *К*.
сыхкаландыр- *спон*. *К*.
сыхкалат- *спон*. *К*.

сыхкалаттыр- *спон. К.*
сыхкалаш- *сп.-вз. К.*
сыхкалаштыр- *спон. К.*
сыхкалаштырт- *спон. К.*
сыхлан- притискатися *СБ.*
сыхлат- потісняти *О, К.*
сыхлаттыр- *спон. О, К.*
сыхлаш- щільнішати, ставати тісніше, густішати, влазити разом, притискатися один до одного *О, Б, К, СК*; **сахыз сыхлашый** смола густне, твердне *К.*
сыхлыштыр- *спон. О, К.*
сыхлет 1. тягар, гніт, турбота *[Г]*; **анд′и сыхлетлер сени о хадар сыхай, ана?** що за турботи тебе так діймають, що тебе гнітить, матінко? *Г.* 2. терміновий, швидко, терміново *СБ, О, Б-К*; **не бӱйӱк сыхлет абердир?** що за термінова звістка? *СЛ*; **быхадар сыхлет ишлерин вар эди — не ӱчӱн сӧлемедин бана?** у тебе, виявляється, такі невідкладні справи,— чому не казав мені? *[Г]*; *пор.* **сихлет**, **сыклет**.
сыхлетле- поспішати *НБЄ, О, К.*
сыхлетлен- *пас.-зв. К.*
сыхлетлендир- *спон. К.*
сыхлетлет- змушувати поспішати *О, К.*
сыхлетлеш- *сп.-вз. К.*
сыхлетлештир- *спон. К.*
сыхлетлештирт- *спон. К.*
сыхлетлик поспішність, терміновість *О, К.*
сыхлетсиз непоспішний, нетерміновий, без поспіху *О, К.*
сыхлых тіснота, щільність, скрута *О, К.*
сыхма-сых дуже тісно, щільно *СБ, О, К.*
сыхта- переслідувати, заганяти в глухий кут, притісняти, притискати *СБ, О, К*; **ачлыына тиленчи дэ сыхтай** у голод і жебраки натискають *СБА.*
сыхтав притиск, тиск, утиски, переслідування, примус *О.*
сыхтал- бути переслідуваним, переслідуватися, занепадати духом *О.*
сыхтан- бути переслідуваним *О.*
сыхтандыр- пристискати, переслідувати *О.*
сыхтыл- стискуватися, переслідуватися, зазнавати утисків, переслідувань *О, К.*
сыхтыр- дати здавити, стиснути, причавити тощо *О, БТ.*
сыхтырт- *спон. О, К.*
сыхтырттыр- *спон. О, К.*
сыхтырыл- *пас.-зв. О.*
сыхча частенько *О.*
сыхыл- (**сыхлый**) стискатися, зібгатися, ніяковіти, знітитися, соромитися, бути придавленим, притиснутим, ущемленим, прищикнутим, зазнавати утисків, скрути *СБ, СМ, У, СЛ, К*; **жаны сыхлый** він сердиться (в собі) *У, СЛ*; **йӱреги сыхылды халды** серце стислося, завмерло *СМ, К*; **сыхылған халған** він знітився, засоромився *У*; **мен сыхылдым айтмаа** я не зважився сказати *К.*
сыхылдыр- *спон. К.*
сыхылдырт- *спон. К.*
сыхылт- *спон. О, К.*
сыхылыш- втискуватися *К*; **олар сыхлышыйлер** вони влазять *К.*
сыхын- бути стискуваним *К.*
сыхындыр- *спон. К.*
сыхындырт- *спон. К.*
сыхынлы тіснуватий *О, К.*
сыхыных стиснутий, обмежений, скрутний *К.*
сыхыныхлых тіснота, обмеженість, утрудненість *О, К.*
сыхыт- *спон. К.*
сыхыттыр- *спон. К.*
сыхых стиснутий, здавлений, вузький, тісний, притиснутий, примружений *О, К.*

сыхыш- стискатися, тлумитися, тиснутися, штовхатися, притискуватися *О*, *К*.
сыхышлых тіснота, стлумленість *О*, *К*.
сыхыштыр- *спон*. *О*, *К*.
сыхыштырт- *спон*. *О*, *К*.
сыхышых тісний, щільний, стиснутий, набитий битком *О*.
сыч- (**сычай**) випорожнятися.
сычав випорожнення *О*, *К*.
сычавлу пацюк *П*, *СМ*.
сычан миша; **сычан тэшиги** мишача нора *СГ*; **ғарип сычан көзўне сепмеге ун тапмай** бідняк не знаходить борошна сипнути миші в око *СБЧ*.
сычанҗых мишка — танець *К*.
Сычанҗых Переполовинення Пасхи *К*.
сычантўк кольору мишачої шерсті, мишастий, сірий *К*.
сычанчых мишка — назва танцю, пісні, дитячої гри в кішки-мишки.
Сычанчых Переполовинення Пасхи.
сычра- скакати, підскакувати, стрибати, бити фонтаном *СБ*, *СМ-СК*; **сычрады халхты** він підскочив *Г*, *СЛ*; **сычрай тўший атындан** зіскакує з коня *Б*; **йаш хойун т'ибик сычрай** вистрибує, як молода вівця *НКД*.
сычравух який підскакує, підстрибує, стрибун *О*, *К*.
сычран- стрибати, казитися *К*.
сычрандыр- *спон*. *К*.
сычрандырт- *спон*. *К*.
сычрат- бризкати *О*, *К*, *СГ*.
сычрахла- підскакувати, підстрибувати *О*, *К*.
сычрахлан- підстрибувати, казитися *К*.
сычрахландыр- *спон*. *К*.
сычрахландырт- *спон*. *К*.
сычрахлат- *спон*. *О*, *К*.
сычрахлаттыр- *спон*. *К*.
сычрахлатын- бути змушеним підстрибувати *К*.
сычрахлаш- *сп.-вз*. *К*.
сычрахлаштыр- *спон*. *К*.
сычрахлаштырт- *спон*. *К*.
сычтыр- викликати понос; перепудити, перелякати *О*, *К*.
сычтырт- *спон*. *О*, *К*.
сычтырыл- бути змушеним випорожнитися *К*.
сычхах дристун; боягуз *НБЄ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; **сычхах тай** засране, задрипане лоша *Б*.
сычхахла- обпаскудитися *К*.
сычхахлан- обпаскудитися, обдристатися *К*.
сычхахландыр- *спон*. *К*.
сычхахландырт- *спон*. *К*.
сычхат- *спон*. *К*.
сычхаттыр- *спон*. *К*.
сычхаш- обпаскудитися, обдристатися *К*.
сычхаштыр- *спон*. *К*.
сычхаштырт- *спон*. *К*.
сычырна коник *О*; *пор*. **цырцырна**, **чырчырна**, **чычырна**.

Т

та 1. *посил*. *частка*; **о да ич та да бильмер эди хазахчазна** він же тоді зовсім не знав по-російськи *У*; **бир ат та йохтур** жодніського коня немає *СГ*; **мен бильдиги шийлерим дэ энди сёлемеэ сырам йох та, унуттум** я вже навіть про відомі речі не можу розмовляти, забула *М*; **эпс[и] та** усі повністю, геть усі *У*. 2. *у складі допуст*. *форми на* **-са**; **ахмах та боса, о лафетий бир йорух** хоч і дурень, але говорить він чимало *П*: **йаш та оса, о мында** хоч і молодий, але він тут *Г*. 3. *ритмічна част-*

ка, може вставлятися й у середину слова; **оғлан, сана бир манат та, вар, жирени бах-сана** синку, ось тобі монета, піди, подивися, як там буланий *П*; **та /да ошладым, ошладым, бен жирени бошладым** та підбадьорив, підбадьорив, я рудого попустив *[СБ]*; **жумартэ кӱнӱ ытраш та олуп бийаз рубашка т'ийдим** у суботу, поголившись, я одяг білу сорочку *П*; **бир хайыға сыхлаштых, сыхлаштых та, хайыхынын ахын да верип ахлаштых** ми влізли в човен, влізли, заплатили човняреві його винагороду *[Б]*. 4. *прот. спол. енкл.* а, але, та, ж; **öксек учас — алчах та тӱшес** високо літаєш, та низько впадеш *П*; **лаф та, о — бӱйӱкнӱң энди** а слово, воно належить старшому *П*; **нас та бизимчаз лафетэжекси?** а як же ти розмовлятимеш понашому? *П*. 5. *єд. спол.* і; **сат та т'ель** продай і йди додому СЛ; **саңа шап та шет'ер** тобі й галун — цукор СБА; *пор.* **да**.

та... та *єд.-розд. спол. енкл.* і... і, то... то; **биз уларға пиширир эдик та, йувар эдик шийлерин да т'имердэ** ми їм і готували, і прали інколи одяг *ВН*; **былай бир йумрух скӱлӱ — ону шлейжек тэ, тохуйажах та, даан бийазлажах та, даа кӧлек тиктирежек тэ, бир кӱндэ** отакий пук льону, його мусить і обробити, і поткати, і вибілити, і сорочку пошити *Б*; **хызганч та бермей, кӧрмемиш та** ні скупий не дає, ні жадібний *П*; **ашав да, урба да, бонжах та** і страви, і одяг, і намисто СМ; **картоп та йох, ангурйа да йох** ні картоплі немає, ні огірків *Б*; **хош та, кӱреш тэ** і кінні перегони, і боротьба СЛ; *пор.* **да... да**.

таа 1. також, іще; **отуз метирдэн сон бир чызых таа** через тридцять метрів іще одна лінія *СМ*; **эт'и тӱркӱчӱк таа хыдыр-чи** знайди-но ще пару пісеньок *У*; **бир серник таа чектим** я черкнув іще один сірник *Г*; **бир тосат таа** ще трохи *К*; **бир дэнечик таа сӧлейим** ще одненьку тобі скажу *СК*. 2. навіть; **бильмейс таа** навіть не знаєш *ВН*; **ӱшенмиш таа хопарып йемеэ: тӱшсе алма, йейжек** навіть полінувався зірвати й з'їсти: з'їсть, як яблуко впаде *СК*; *пор.* **даа**.

таале бог, всевишній *[Г]*.

таан іще *СБ*; **йаш таан** іще молодий *СБ*.

таба в напрямку до *СМ*; **бийахка таба** цим краєм, по цьому боці *СМ*; **йуртха/чыз(ы)ға таба** *К* у бік двору, до двору.

табаға поверх, ярус *[Г]*.

табай *див.* **тап-**.

табак *дит.* цюцюрка *СБ*, *К*; **табак/табааны чыхар да сий** вийми цюцюрку й попісяй *К*.

табан I п'ятка, п'ята, стопа, лапа, підошва *СБ*, *СМ-СЛ*, *СГ*; каблук, підбор *Б*, *К*; основа колодізного зруба *К*; **табаннарыд'ерек урба** сукня аж до підошов *Б*.

табан II солома *СГС*; *див.* **тобан**.

табанла- укріплювати *О*.

табанна- прибивати каблук *К*.

табас *див.* **тап-**.

табах таріль, миска, таця, піднос; таз *О*; **табах бетли** з обличчям, як таця *СБ*, *СМ*; **табах бетли, аран авуз, тана көз** морда, як таця, рот, як сарай, очі, як у теляти *СБА*; **хабахын йапрағы табах** у гарбуза листя, як таці *У*.

табахла- брати, носити підносами *О*, *К*; **табахлап алт'ит-** нести на підносі *О*, *К*.

таби эт- узвичаювати *[Г]*; **таби этип ағлайым** заплачу за звичаєм *[Г]*.
табийат характер, натура, норов *О*; *пор.* **табйат**.
табийатлан- показувати характер, норов *О*.
табийатлы з характером, норовистий *О*; **авур табийатлы** з важким характером *О*.
табийатсыз безхарактерний, невихований *О*.
табийатсызлых безхарактерність, невихованість *О*.
табийет 1. природа *[Г]*. 2. явище, істота *[Г]*; *пор.* **табйат**.
табип (-би) лікар *О*.
табир олун- бути оповіданим *[Г]*.
табйат характер, натура, норов, виховання *П*, *Б-СГ*; **табйаты алай** така в нього натура *Б*; **табйатын ал-** підстроюватися під чий характер *Г*; *пор.* **табийат**, **табийет**.
табйатлан- показувати характер, норов, гонор *К*; **о серйек табйатланый** він рідко показує характер *К*.
табийатлы з характером, вихований *К*; **ағыр табйатлы** з важким характером, норовистий *К*.
табйатсыз безхарактерний, невихований *К*.
табйатсызлых безхарактерність, невихованість *К*.
табла таця, піднос, миска вагів *О*.
таблет куплет *СК*; *пор.* **каблет**.
таблый знаходиться *П*; *див.* **табул-**, **табыл-**.
табув знахідка *О*; *див.* **тап-**.
табувжу котрий знайшов, знаходить, відгадувач *СБ*, *О*.
табул- бути знайденим, знаходитися *ВН-П*; **табулду киши** знайшлася людина *ВН*; **араба авған соң коп йол табулий** після того, як віз перекинеться, багато шляхів знайдеться *СБЧ*.
табулт- *спон. О*.
табун: табун ур- поклонятися, бити поклони *О*.
табун- *пас. О*.
табур табір *СГ*.
табут домовина, труна, саркофаг; **таштан табут йаптырсын** нехай замовлять саркофаг із каменю *[ВН]*; **ӱч ағачтан табутуму чаттылар** мою труну збили з трьох деревин *ВН*.
табутчу трунар *О*, *К*.
табуш знахідка *СБ*.
табуш- знаходити один одного, зустрічатися *СМ*.
табушлу хто багато добуває *О*.
табуштур- *спон. О*.
табыл- бути знайденим, знаходитися *П*, *СМ*.
тав I ліс *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, гірський ліс *О*; **тав чӱне чыхты она җаду хары** у лісі вийшла до нього відьма *Б*; *пор.* **дағ**.
тав випуклий бік бабки *ВН*; *пор.* **тал**; *див.* **хан**.
тава сковорода; **көбетэ тава** велика сковорода для пирогів *К*.
таван стеля, горищне перекриття, склепіння, горище; дах *У*; **таван бойу йӱк йығдым** я зібрала приданого під стелю *Г*; **таван пенҗереси** слухове вікно, вікно на горищі *К*, *СГ*; **таван хапах** ляда горища *Б*, *К*; **таван ӱстӱ/стӱ** горище *НМ/К*; **тавандан уч-** упасти з горища *Б*; **тэпедэт′и таван** верхній поверх *СК*; **эт′и хат таван** подвійна стеля *К*, *СГ*.
таваннa- робити стелю *К*.
таваннан- *пас. К*.
таваннандыр- *спон. К*.
таваннандырт- *спон. К*.
таваннат- *спон. К*.
таваннаттыр- *спон. К*.
таваннаш- робити стелю, горище разом *К*.
таваннаштыр- *спон. К*.

таваннаштырт- *спон*. *К*.
тавантэшер висока людина *О*.
тавдат′и який у лісі, лісовий *СБ*.
тавла I нарди, шашка для нардів *[СК]*; *пор*. **тавлялик**.
тавла II (?) *[СК]*; **тавла тавладан бахай, тавладан т′ийик чыхар** дивиться по всіх ..?, із ..? виходить косуля *[СК]*.
тавлу гористий, лісистий, горець, горянин *О*.
тавлух 1. лісисте місце, гай, посадка *НБЄ*; чагарі, чагарник *СМ*. 2. гористе місце, укрите лісом *О*.
тавлых лісисте, пагорбисте місце с чагарником *У*; **ташлых-тавлых йохтур** кам'янистих і пагорбистих місць із чагарями немає *СЛ*, *У*.
тавлялик нарди *СК*; *пор*. **тавла**.
тавуп знайшовши *СБ*; **тавуп т′етирий аны** знаходить і приводить його *СБ*; *див*. **тап-**.
тавух (-ғу) курка; **тавух хадар ахылы** розуму в нього, як у курки *К*; **тавух ахыллы** з курячим розумом *У*; **тавух тут-** тримати курей *СК*; **тэнтэк тавух** пришелепкувата курка *СБЧ*; **хозлаған/хозлаан тавух** курка, яка несеться, курка-несучка *П/К*; **сениң тутхан тавуғыңы мен көптэн йулхтум** спійману тобою курку я давно обскуб *СБЧ*; ◇ **тавух сне тўш-** за перебірки вибірки, хто багато перебирає, той урешті скаче на курку *У*.
тавухлух куряче стадо, курятник *О*, *К*.
тавухот *бот*. спориш, шпориш *О*.
тавухсохур *бот*. куряча сліпота *НМ*.
тавшан заєць *Г-СК*; **тавшана — хач, тазыға — тут** зайцеві — утікай, хортові — хапай *СЛ*.
тавшаналмасы *бот*. заячий холодок, аспарагус, спаржа *БК*.
тавшанот(у) *бот*. 1. заячий холодок, аспарагус, спаржа. 2. вовча ягода *БК*.
таға ще *[Г]*; **маθеманын таға ögренмедим** уроків я ще не вчив *[Г]*; *пор*. **даа, даан, дағын, дахи, дахы, даы, даын**.
тағыл- чіплятися, прив'язуватися *СБ*.
тағым увесь, усі, повністю, цілком *СК*; **о тары да тағымы тўркў** й усе те просо означає пісні *СК*; *пор*. **тахым**.
тадырнам *рефрен СЛ*.
таж *У*, *[Г]*, *СГ*, **тажи** *СГ* корона; *пор*. **тажы**.
таҗибе подив, здивування *[М*, *Кб.]*; **кенди кендине таҗибе эди** сам у собі дивувався *[Кб.]*, **тааҗибе хал-** здивуватися *СЛ*; **таҗибе эт-** дивуватися *[М*, *Кб.]*; *пор*. **тажыбе**.
таҗип хал- дивуватися *[Г]*.
таҗиплен- дивуватися *[Г]*.
тажы корона *СГ*; **падшах тажысы** царська корона *СГ*; *пор*. **таж, тажи**.
таҗыбе хал- дивуватися, захоплюватися *[Г]*; *пор*. **таҗибе**.
таз миска, таз *ВН*, *СЛ*, *М*, *СК*; *пор*. **тас** I.
тазбаш лисий *НМ*.
Тазбаш *прізв*. хортова голова, песиголовець *СМ*; *пор*. **тазыбаш**.
тазе свіжий, чистий, охайний, новий, молодий; **тазе ангурйа** молоді огірки *У*; **тазе йағ/май** *К*, *СГ/П* свіже вершкове масло; **тазе картоп** молода картопля *ВН*, *П*; **тазе келин** *К*, **тазе т′елин** *П* молода невістка; **тазе хар** свіжий сніг *К*; **тазе хыйар** молоді огірки *Г*; *пор*. **тазы** II, **тэзе** II.
тазеле- освіжати, відсвіжувати, обновляти *О*, *К*.
тазелен- освіжатися, відсвіжуватися, обновлятися *О*, *К*.

тазелендир- *спон. О, К.*
тазелендирт- *спон. О, К.*
тазелет- освіжати, відсвіжувати, обновляти *О, К.*
тазелеттир- *спон. О, К.*
тазелеш- *сп.-вз. О, К.*
тазелештир- *спон. О, К.*
тазелик 1. свіжість. 2. зелень, свіжі овочі *О, К, СГС.*
тазир догана, нагана, докір, настанова, повчання *СБ, [Кб.]*; **тазир эт-** висловлювати догану, нагану, докоряти *[Кб.].*
тазирле- картати, докоряти, повчати, наставляти *СБ, О, Б, СЛ, К.*
тазирлен- вислуховувати догану, нагану, докір, настанову, бути лаяним *О, К.*
тазирлет- картати, докоряти, наставляти, повчати *О, К.*
тазирлеттир- *спон. О, К.*
тазирлеш- *сп.-вз. К.*
тазирлештир- *спон. К.*
тазирлештирт- *спон. К.*
тазы I хорт; **тазы кучук** мисливський пес, хорт *НБЄ.*
тазы II свіжий, новий *СБФ, П, К*; **тазы йағ** свіже вершкове масло *СГ*; *див.* **тазе, тазе** II.
тазыбаш песиголовець, виродок, потвора *К*; *пор.* **Тазбаш.**
тай лоша, молодий кінь, кобила від року до двох, яка ще не гуляла.
тай- (**тайай**) ковзати, ковзатися, послизнутися, заточуватися, сунутися; **оланчых буз сӱтне тайай** хлопчик ковзається на льоду *К*; **ахылдан тай-** з'їхати з глузду *ВН, СГ*; **не тайып пундуң?** чому ти заточився? *У*; **ахылындан тайды** з'їхав з глузду *СЛ*; **ахылындан таймаа чаре вар** можна з глузду з'їхати *К, СГ*; **май тайды** жир розтанув *О.*
тайа- упирати, прихиляти, підпирати, підтримувати *СБ, СМ*; *пор.* **дайа-.**
тайав підпора, опора *О.*
тайаҗых паличка *К*; *див.* **тайах.**
тайал- бути підпертим, підпиратися *О.*
тайала- ставити підпору, підпирати *О.*
тайалан- підпиратися, бути підпертим *О.*
тайалат- *спон. О.*
тайалаттыр- *спон. О.*
тайалаттырт- *спон. О.*
тайалма підпора *О.*
тайалт- *спон. О.*
тайама підпора *О.*
тайан- 1. спиратися, обпиратися, прихилятися *ВН, СБ, СМ, Б*; **сол йаныма тайандым** зіперлася я на лівий бік *СМ.* 2. терпіти, стримуватися, володіти собою, витримувати *ВН, СБ, СМ*; **ич йӱрегим тайанмаз севдалыхка** серце моє не витримає страждань від кохання *ВН*; **тайанамай** не може витримати *НМ*; *пор.* **дайан-.**
тайандыр- підпирати *СБ, О.*
тайанмах опора, підпора *СБ, О.*
тайант- *спон. О.*
тайаныхлы терплячий, стриманий, витриманий *О.*
тайаныхлых терплячість, стриманість, витривалість *О.*
тайаныш терпіння, витримка *О*; опора *СБ.*
тайат- підпирати *О.*
тайах (**-ғы**) ціпок, палиця, кий, кийок, костур, патик, патериця, тростъ, ковінька, посох, жезл, скипетр; **ший асхан тайах** жердка для одягу *СБ*; **алтын тайах** золотий скипетр *Г*; **бир тайах архасна** як ударить його ціпком по спині *СМ*; **тайах аша-** бути побитим *СБ, К*; **тайах эт-** ударяти києм *У*; **падшах... кӱмӱш тайах саллатыр бана** цар змусить мене розмахувати срібним скипетром *[ВН].*

тайахла- бити ціпком, києм *О*, *К*.
тайахлан- бути побитим ціпком; придбати палицю *О*, *К*; **сағ айаам ағрый — т′ерек тайахланмаа** у мене болить права нога — треба придбати собі ковіньку *К*.
тайахлат- бити києм *О*, *К*.
тайахлаттыр- бити києм *О*, *К*.
тайахлаш- битися киями *О*, *К*.
тайахлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
тайахлы з палицею *О*, *К*.
тайахчы наглядач *О*, *К*; **тайахчы т′ибик көзетий** дивиться, як наглядач *К*.
тайачых ціпочок, паличка, зокрема для бубона *ВН*, *НМ*.
тайғала- ковзатися врізнобіч, послизнутися *СМ*, *У*, *К*.
тайғалах слизький, ковзкий; варяниці з ряжанкою і цибулею *Г*, вид локшини *СК*.
тайғах слизький, ковзкий *О*, *К*.
тайғыч слизький *СМ*.
тайдыр- *спон*. *О*, *К*.
тайдырт- *спон*. *О*, *К*.
тайка лоша *Г-СГ*; *див*. **тай**.
тайлы з лошам *О*, *К*.
тайуф *див*. **тайыф**.
тайфа сім'я, родина, рід, плем'я, група, команда, ватага *ВН*, *СБ*, *О*, *СГ*, *СК*; натовп *[Г]*; **эн бүйүгү меэм тайфам эди** настаршим серед них був мій чоловік *СБ*; **ғурбет тайфа** непорядна сім'я *ВН*; **тайфа-хоранда** сімейство *СБЧ*.
тайфалы з сім'єю, сімейний, з певної сім'ї *ВН*, *СБ*, *СГ*, *СК*; у складі роду, племені тощо *О*.
тайфалых на сім'ю *СГС*; **бир тайфалых эв** хата на сім'ю *СГС*.
тайы слизький, ковзкий *О*.
тайыл- ковзатися, сковзатися, послизнутися *ВН*, *НБЄ*, *СМ*, *К*; **тайылған** божевільний *ВН*.
тайылға плавний танок *К*.
тайылғач ожеледь, ожеледиця, санчата, ковзани, козел *СБ*.
тайылмах назва плавного танцю *НМ*, *Б*.
тайын призначення *Г*; **тайын олду беш-он сейман ўстўме** в погоню за мною послали п'ятьдесять вершників *Г*; **тайын эйле-**, **тайын эт-** призначати *[Г]*.
тайында завжди, постійно *О*; *пор*. **дайын**.
тайыф/тайуф хисткий, неміцний, крихкий *ВН*; **тахта көпўр бек тайыф/тайуф** кладка дуже нестійка, хистка *ВН*.
так лишка, непарний *О*.
таки дзьоб *У*; *пор*. **тат′и**, **тэк** II, **тэки**.
такиле- клювати, дзьобати *СБ*; *пор*. **тат′иле-**.
таксиархи архангел *[Г]*.
таксим розділ, частина *[Г]*.
так-так стук-стук, туп-туп, так-так *О*, *СЛ*, *К*; **так-нак, так-нак чыхай т′итий** туп-туп-, туп-туп — виходить і йде геть *СЛ*; **так-так-так тат′иле-** стукати так-так-так *Г*; **так-так эт-** стукати так-так *Б*.
такылда- стукати *О*, *У*, *К*.
такылдат- постукувати, ляскати *СБ*, *О*, *К*.
такылдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
такылдаш- перестукуватися *О*, *К*.
такылдаштыр- *спон*. *О*, *К*.
такылдаштырт- *спон*. *О*, *К*.
такылды стук *О*, *К*.
такырда- гупати, тупати, стукати *О*, *К*.
такырдат- здіймати гупіт, тупіт, стукіт *О*.
такырдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
такырды стукіт, гупіт, грюкіт, торохтіння, тріск *О*.
такыр-такыр стук-грюк, туп-туп *СЛ*; **бир күн мисафир, эт′и күн мисафир, ўчўнжў күн такыр-такыр** один день гість, два дні гість, а на третій — туп-туп *СЛ*.
такыр-тукур стук-грюк *СБ*, *СЛ*.

тал I 1. *бот*. лоза, шелюга, шелюг, тал, верба *ВН-К*, *[СК]*; вербний гай *М*; **бузов талны кемерсин** нехай телята гризуть вербу *МГ*; **хапусу талдан** двері (хати) з шелюги *Б*. 2. гілка *ВН-К*; **Тал барйам** Вербна неділя *НБЄ*, *О*, *Б*, *К*; **хырмызы тал** *бот*. лоза червона, тал *Г*, *БК*; *пор*. **дал**, *див*. **талд(и)рек**, **талдэрек**, **талтрек**, **талтэрек**, **хубатал**.

тал II випуклий бік бабки *ВН*, *СГ*; *пор*. **тав**, **тал-хан**, **хан**.

тал- (**талай**) стомлюватися, виснажуватися *ВН*, *СБ*, *Б*.

тала- гризти, кусати, драти, роздирати, мордувати, мучити *СБ-СМ*, *СГ*; **тапхаллар бир йуваш йисан — талайлар** здибали тиху людину — і гризуть *СБЧ*.

талав травма, ушкодження, болячка, грабунок, пограбування *СБ*, *О*, *Г*; **ахылға талав тиймеген** розум не ушкоджено *СБЧ*; **талав тапсын сени** щоб тебе болячка побила *СБ*, *Г*.

талай I доля, талан, щастя *О*.

талай II велика кількість *ВН*, *П*, *Б*, *У*, *СЛ*, *К*; **йырладым талай ший** я проспівала багато речей *У*; **талай хызметґары** багато його слуг *Б*; **бир талай халх** багато людей *ВН*; **бир талай абурчубур ший айттың** ти набалакав дуже багато необдуманого *СБФ*; **бир талай йарамаз лафлар чығай** виникає багато непристойних розмов *П*; **бир талай йымырта хабуху** чимало шкаралупи з яєць *Б*; **бир талай бала эдик биз** нас, дітей, було багато *СЛ*; **бир талай масраф** великі витрати *К*; **хырх талай тґетэйлер йувунмаға** душ сорок числом пішли купатися *Б*; **талайдан** недавній, недавно *НБЄ*.

талай III стомлений *К*.

талайлы I щасливий *О*.

талайлы II стомлений *К*.

талайсыз I знедолений *О*.

талайсыз II бадьорий *К*.

талайсызлых I недоля, нещастя *О*.

талайсызлых II бадьорість *К*.

талан- бути розідраним, пограбованим, замордованим *СБ*, *О*, *Г*, *К*.

таласым перевертень, привид, упир *О*.

талат- нацьковувати *О*, *К*.

талаттыр- *спон*. *О*, *К*.

талах (**-ғы**) селезінка; **талағы хатты** у нього в боці заболіло — йому звело селезінку *Г*, *К*.

талаха тіпало *СМ*.

талаш- гризтися, сваритися; старатися, намагатися; мучитися, страждати; **талаштлар, талашханнар — чыхарамайляр** мучилися-мучилися — не можуть витягти *У*; **нахкарек тэ мен беле талашажағым йангыз?** доки я буду отак мучитися? *Б*.

талашлы сварливий *О*, *К*.

талаштыр- мучити, виснажувати, перевтомлювати, сварити, нацьковувати одне на одного *СБ*, *О*, *БТ*, *У*, *К*.

талаштырт- *спон*. *О*, *К*.

талашын- гризтися, сваритися, мучитися *О*, *К*.

талашындыр- *спон*. *К*.

талашындырт- *спон*. *К*.

талда 1. затінок, затишок *[СК]*; **ид′ит аттан энсе, д′ене атланыр**; **ид′ит талдасына гўзель сахланыр** молодець, злізши з коня, знову сідає верхи; молодець у затінку добре відпочиває *[СК]*; **аҗип, хоншулар алды мы, аҗип, талдада халды мы?** цікаво, чи сусіди його вкрали, чи він лишився десь у затишку? *[СК]*. 2. помірний (*про сонце*) *[СЛ]*; **ава да булут, кўн талда** небо хмарне, сонце не пече *[НЛ]*.

талда- стомлюватися *ВН*; **халх талдай, дайанмайлер энди** люди стомлюються, уже не витримують *ВН*.
талдирек верба *СЛ*, *К*.
талдрек верба *К*.
талдыр- стомлювати, виснажувати *ВН*, *О*, *К*.
талдырт- *спон*. *О*, *К*.
талдырттыр- *спон*. *О*, *К*.
талдэрек верба *Г*.
талейсиз безталанний, нещасний *Г*, *СЛ*.
талели: **хара талели** який має тяжку долю *СБ*.
талесиз нещасний *ВН*; **не талесиз хул йараттын, мелайик, бени?** до чого нещасним рабом створив ти мене, янголе *[ВН, Б]*.
талет'е віз, бідка, бідарка *СБ-К*.
талим навчання, муштра, дисципліна *[ВН]*; **казарманын талимлерине бен алышырым** я звикаю до казарменої дисципліни *[ВН]*.
таллых лозняк, шелюги, зарості лози, верби, вербник *СБ*, *О*, *К*.
талля бюстгалтер *БТ*.
талта нетяма, дурень *Б*, *СЛ*; **налет олсун беле талта** хай буде проклятим такий телепень *СЛ*.
талтрек верба *П*.
талтэрек верба *НМ*, *Б*, *У*, *К*.
тал-хан чевириль- перекидатися через голову *СГ*.
там якраз, саме *СЛ*; **бир кӱнсӱз там йеди йыл** рівно сім років без одного дня *СЛ*; *пор*. **тамам**.
там- (**тамай**) капати, крапати, накрапати; **тама-тама кӧль болий/болуй** краплина по краплині — набирається озеро *СБЧ/П*; *пор*. **там-нам**.
Тамаза *прізв*.
Тамазол *прізв*.
тамам повнота, завершеність, кінець, цілий, цілком, весь, усі, якраз, саме; **бир афта тамам** цілий тиждень *У*; **ӧмрӱнӱн тамамында** наприкінці свого життя *[Г]*; **тамам т'егеннер ми?** чи всі прийшли? *Г*; **тамам харахушундан ахай** тече прямо з-під краю клепки *Г*; **тамам Эст'и Хрымын дибине** якраз під Старим Кримом *М*; **тамам бол-/ол-** *ВНУ/ СК* завершуватися, закінчуватися, сповнюватися, бути вдосталь; **эписи тамам олур** усього буде досить *СЛ*; **йылы тамам олдухтан сора** після того, як сповнився рік *[Г]*; **тамам эт-** завершувати, виконувати, закінчувати *О*, *К*; *пор*. **там**, *див*. **тастамам**.
тамамла- поповнювати, доповнювати, доводити до кінця, завершувати, робити точно *СБ*, *О*, *К*; урівноважувати *К*.
тамамлан- доповнюватися, завершуватися, бути доповненим, завершеним, виконаним точно і повністю *О*, *К*.
тамамлат- заповнювати, завершувати *О*, *К*.
тамамлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
тамамлаш- допомагати доповнювати, поповнювати, виконувати, завершувати *О*, *К*.
тамамлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
тамамна- зібрати повністю *У*.
тамамнан- завершуватися, сповнюватися *У*, *Г*, *СК*; **йеди йыл тамамнанмаа йеди кӱнӱ халған** щоб сповнилося сім років, лишилося сім днів *Г*.
тамамсыз несповна розуму *СМ*.
тамар судина *[Г]*; **хан тамары** кровоносна судина *Г*; *пор*. **дамар**, **тамур**.
тамасха нижня частина ярма *Г*, *К*; *пор*. **тамахса**, **тамахсал**.
тамах підборіддя *НБЄ*, *О*; сережки в півня *НМ*.
тамахса нижня частина ярма *Зп*., *К*; *пор*. **тамасха**, **тамахсал**.

тамахсал нижня частина ярма *НМ*, *Г*; *пор.* **тамасха**, **тамахса**.
Тамаш *прізв.*
тамаша эт- дивитися з інтересом, видивлятися, дивуватися *СК*.
тамға пляма, крапля, тавро, печатка, знак, знамення *СБ*, *О*, *[Г]*, *К*; **жемаат тамға** тавро громади, громадське тавро *К*; **жӱмле көктэ олан тамғалар** усі небесні знаки *[Г]*.
тамғажы таврувальник *К*; охоронець печатки, ключник *О*.
тамғала- таврувати *О*, *К*.
тамғалат- *спон.* *О*, *К*.
тамғалаттыр- *спон.* *О*, *К*.
тамғалы з тавром *О*, *К*; плямистий *НБЄ*.
тамғасыз без тавра *О*, *К*.
тамдыр- накрапати *О*, *К*.
тамдырт- *спон.* *О*, *К*.
тамжы крапля *К*; *пор.* **тамчи**, **тамчы**.
тамжыла- крапати, накрапати *К*.
тамжылан- бути накрапаним *К*.
тамжыландыр- *спон.* *К*.
тамжыландырт- *спон.* *К*.
тамжылат- *спон.* *К*.
тамжылаттыр- *спон.* *К*.
тамжылаш- *сп.-вз.* *К*.
тамжылаштыр- *спон.* *К*.
тамжылаштырт- *спон.* *К*.
тамжылых крапельниця *К*.
тамлат- накрапати *О*.
тамна- крапати, капати *Г-СК*.
там-нам крап-крап *К*; **там-нам, там-нам гӧль олуй / йавун йағай** краплина по краплині — набирається озеро / іде дощ *Г*, *К/Б*.
тамнат- крапнути, капнути, накрапувати *Г*, *К*.
тамур корінь, вена, жила, сухожилля, сухожилок *СБ*, *НМ*, *Б*, *СЛ-СГ*; стовбур *СМ*; основа *О*; *пор.* **дамар**, **тамар**.
тамурлан- пускати коріння, укорінятися, розгалужуватися *СБ*, *К*.
тамурлу який має коріння *О*.
тамурсуз без коріння *О*.
тамчи крапля *СМ*; *пор.* **тамжы**, **тамчы**.
Тамчи *прізв.*
тамчиле- накрапати, капотіти, мрячити, мжити *СБ*, *СМ*.
тамчилет- *спон.* *О*.
тамчилеттир- *спон.* *О*.
тамчы крапля *СБ*, *СМ*; *пор.* **тамжы**, **тамчи**.
тамыз племінний *О*, *К*.
тамыз- крапати, капати, накрапати кілька крапель *СБ*, *О*, *У*, *К*.
тамыздыр- накрапувати, накапувати, лити тоненькою цівкою, бризкати *СБ*, *СМ*, *У*, *К*.
тамыздырт- *спон.* *О*, *К*.
тамызлых на розплід, на плем'я *К*; **тамызлых халдыр-** лишати на плем'я, на розплід *К*.
тан I світанок, зоря *СБ*, *Г-СК*; **тан ағар-** світати *СГС*; **тан ағарый** світає *К*; **тан ат-** *СЛ*, *К* світати; **тан йерлери ажыдар олмуш — ағзын ачар, йутар бир гӱн** небо зі сходу перетворилося на дракона — якогось дня розкриє пащу і проковтне *СК*; **тан йылдызы парылдар** сяє ранкова зірка *Кам.*, *Г*, *СК*; **тан саба** на світанні, рано вранці *СЛ*; **танда** на світанку *К*; ◇ **пападйайа тан атхан** повезло попаді *К*; *див.* **дан**, **таң**.
тан II: **тан эт-** дивуватися *[Кб.]*.
тан- I не визнавати, відкидати, заперечувати *К*.
тан- II 1. визнавати, признавати, узнавати, упізнавати; **танган о хызны** упізнав ту дівчину *СБ*; **танмай** не впізнає *У*; **ахчаны да танмайляр, не хадар бу — беш кӱмӱш мӱ, ӱч кӱмӱш мӱ** навіть грошей не розбирає, скільки це — чи п'ять гривень, чи три гривні *П.* 2. уподобати; **сирт'е хабындан чыхканда хабын танмаған** гнида вилізла зі свого

яйця й його не признала *СБЧ*; *пор.* **таны-**.

тана теля від року до двох; **тана эти** телятина *О*, *К* **тана көз/көзӱ** *СБ*/*СМ* телячі очі; **бузу-тана** великі й малі телята *СБ*.

танабаш нетяма, дурень *О*, *К*.

Танас *прізв*.

танаташах *бот*. фелейник *О*.

Танача *прізв*.

тангур-тунгур *насл. деренчання, торохтіння СЛ*; *пор.* **дангур-дунгур, дангыр-дунгур, даңгыр-дуңгур, даңғыр-даңғур, даңғыр-доңғыр, даңғыр-дуңгур**.

танк хрясь *СМ*; **танк уруй башына харшы** хряскає по голові *СМ*; *пор.* **данг, даң-дуң, даңкдыңк**.

танлейин олду розсвіло *К*.

таннай піднебіння *К*, *СГ*; *пор.* **таннай, таңлай, таңнай**.

таны- знати один одного, визнавати, упізнавати; **бир бирин таны-** визнавати один одного *Б*; **таныма-** не визнавати, ігнорувати, не звертати уваги *О*, *К*; **хардашы таный, анасы танымай, ненеси** молодша сестра його впізнає, а мати не впізнає, його мама *Б*; ◇ **сырты да йер танымасын** щоб він здох непохованим — щоб його спина не пізнала землі *ВН*, *Б*; **йер йӱзӱ танымасын** щоб його й земля не прийняла *Б*; *пор.* **тан-** II.

таныв узнавання, пізнавання *К*.

танывла- намічати *К*.

танывлан- намічатися, бути наміченим *К*.

танывландыр- *спон. К*.

танывландырт- *спон. К*.

танывлат- *спон. К*.

танывлаттыр- *спон. К*.

танывлаттырт- *спон. К*.

танывлы визнаний, відомий, популярний, помітний, примітний, прикметний *О*, *К*.

танывлых визнаність, визнання, популярність *О*, *К*.

танывсыз невпізнаваний, без помітної ознаки, прикмети *О*, *К*.

таныл- бути упізнаним *О*, *[Г]*, *К*.

танылғы відомий *К*.

танылғыла- узнавати *К*.

танылғылан- узнаватися, бути впізнаваним *К*.

танылғыландыр- *спон. К*.

танылғыландырт- *спон. К*.

танылғылат- *спон. К*.

танылғылаттыр- *спон. К*.

танылғылаш- *вз. К*.

танылғылаштыр- *спон. К*.

танылғылаштырт- *спон. К*.

танылғылых упізнаваність *К*.

танылғысыз невідомий, незнайомий *СБ*, *К*.

танылғысызлых невідомість, незнайомість *К*.

танылт- *спон. О*, *К*.

таныма знайомий, відомий *[Г]*.

танымлы знайомий, відомий, упізнаваний *О*, *К*.

танымсыз невідомий, незнайомий, невпізнаваний *О*, *К*.

танымыш відомий, визнаний, авторитетний *О*, *К*.

таныр бог *Г-СК*; **таныр тэпендэн урсун** щоб тебе бог (громовик) покарав *К*; **танырын мисафири** гість, посланий богом, несподіваний гість *СЛ*.

таныры бог *Г*; **таныр(ы)нын мисафири** гість, посланий богом, несподіваний гість *Г*; **таныры селамы** радісна звістка — божественне привітання *К*.

таныт- представляти, знайомити, давати знати, доводити до відома *СЛ*, *К*; **йендини таныт-** розкривати себе *Б*.

таныттыр- змусити визнати *О*, *К*.

таных знайомий, відомий, упізнаний *СБ*, *К*.

таныхлых свідчення, дані, повідомлення, свідоцтва *О*.

таныш знайомий *СБ*, *О*, *К*; **таныш эт-** знайомити *О*, *К*.

таныш- знайомитися, давати про себе знати, упізнавати один одного *ВН-СК*, радитися *[Г]*; **танышыйляр анесинен** вони з матір'ю упізнають одне одного *Б*; *пор.* **даныш-**.

танышлан- знайомитися, ставати знайомими *СБ*, *О*, *К*.

танышландыр- *спон. К*.

танышландырт- *спон. К*.

танышландырт- *спон. К*.

танышлых знайомство.

таныштыр- знайомити.

танышыл- бути представленими кимось, знайомитися *О*, *К*.

танышых знайомий, відомий *О*, *К*.

таң світанок, зоря, ранок *ВН-У*; **таң ағар-** світати *СМ*; **таң атарда** на світанку *СБ*; **таң атхан** розсвіло *П*; **таң йылдыз** ранкова зірка, Венера *О*; **таң эрт'ен** рано на світанку *ВН*; **таңда** на світанку *О*; *див.* **дан**, **тан** I.

таңлай піднебіння *СБ*, *СМ*; **йабушту тилим таңлайыма** мій язик прилип до піднебіння від спраги *СБФ*; *пор.* **таннай**, **таңлай**.

таңнай піднебіння *Б*; *пор.* **таннай**, **таңнай**.

таңыр бог *Б*, *У*; **таңыр жанымы йахай** бог змушує мене страждати *У*; **таңыр-аллах йахар жаныңы** господь бог змушує його страждати *У*; **таңырың ölьсе** якщо тебе спіткає нещастя, *букв.* якщо твій бог помре *Б*.

тап I якраз, точно, точнісінько, аж; **бир т'ечедэ тап барып шейердэн хайтыр эт'ен** за одну ніч він нібито з'їздив аж до міста й повернувся *СБ*; **тап беле** саме так, точно так, саме такий *К*; **у энди т'етирген бу тап мында** він притяг цю річ аж сюди *СБ*; **тап ортасына көзле-** цілитися прямо в центр *О*; **тап/чах Настенд'ем сухланды** аж моя старша ятрівка Настя позаздрила *У*, *К*; **тап Хырым йырысы** аж половина Криму *СГ*; **нас атлады — тап атын йанна тўштў** як стрибонув — аж біля коня опустився *СК*; **оон да тап меэм д'ибик, а о саный, шо меэм зийадэ** у нього таке, як у мене, але вважає, що в мене більше *СК*.

тап II топ, гуп *СМ*; **тап эт-** тупцяти, тупати *СМ*; **тап-тап хахайляр** стукають гуп-гуп *У*.

тап- (**табай** *СБ-СМ*; **тапай** *Б*, *Г*, *СК*) знаходити; придбавати; відгадувати; народжувати; **табас** знайдеш *П*, *СМ*; **йолдан таптым бир ташчых** я знайшов на дорозі камінець *ВН*; **тапмайым мен айтмаға энди** я вже не знайду, як сказати *ВН*; **тапмайляр чаресин** не знаходять виходу *У*; **тапты чаресин** він знайшов спосіб, рішення *ВН*; **тавуп** знайшовши *СБ*; **айдамахлар да дий**: *"биз ону энди тапарых"* розбійники кажуть: "тепер ми його добудемо" *СЛ*; **т'им хыдырый, о тапай** хто шукає, той знаходить *СГ*; **талав тапсын сени** щоб ти мучився, щоб тебе болячка спіткала *СБЧ*.

тапа чіп, клин у косі, прямокутна кришка для діжки з водою, затичка *Б*, *У*, *Г*, *СЛ*; **чалғы сапын тапасы** клин до кісся *Б*.

тапмаж̌а вигадка, влучний вислів, оповідання, анекдот, загадка; **тапмаж̌а киши** вигадлива, винахідлива людина *СМ*.

тапмах знахідка, вигадка, винахід, відгадка *К*.

тапта- топтати, трамбувати, клепати.

тап-тазе зовсім свіжий *СМ*.

таптал- *пас. О*, *К*.

тапталт- *спон. О, К.*
таптат- *спон. О, К.*
таптаттыр- *спон. О, К.*
таптыр- дати знайти *О.*
таптырт- *спон. О, К.*
тапу відгадка *СЛ, К.*
тапужу який знаходить, вигадує, розгадує, відгадує *К.*
тапул- знаходитися, народжуватися, бути знайденим *Б, У, СЛ, К.*
тапулда- гупати ногами *О, К.*
тапулдат- *спон. О, К.*
тапулдаттыр- *спон. О, К.*
тапулдаш- *сп. О, К.*
тапулдаштыр- *спон. О, К.*
тапулма знайдений, найда *СЛ.*
тапулт- розшукати *О, К.*
тапун- знаходитися, бути знайденим *К.*
тапундур- розшукати *К.*
тапундурт- *спон. К.*
тапурда- гупати, скакати *О, К.*
тапурдат- *спон. О, К.*
тапурдаттыр- *спон. О, К.*
тапурдаш- *сп. О, К.*
тапурдаштыр- *спон. О, К.*
тапур-тупур *насл. гупоту О, К.*
тапуш знахідка *К.*
тапуш- знаходити один одного, випадково зустрічатися *К.*
тапуштур- *спон. К.*
тапуштурт- *спон. К.*
тапушчу той, хто багато знаходить *К.*
тапур-тупур гуп-гуп *О.*
тапхыр I попруга, підпруга *СБ, СМ, Г.*
тапхыр II дотепний, вигадливий, кмітливий, здогадливий *О.*
тапхырлых дотепність *О.*
тапхыш дотепний, вигадливий, кмітливий, здогадливий *О.*
тапчан долівка, піл, софа, тапчан, призьба *СБ, Г, К.*
тапшан піл, софа, тапчан, кушетка *СБ-СМ.*
тапыл- бути знайденим, знаходитися *У-СК*; **тапылма оғлан** знайдений хлопець, знайда, найда *Г*; **араба хырылған сон йол чох тапылый** як віз зламається, багато шляхів знайдеться *Г*; **тапылмай өле ший** такого не знайти *Г.*
тапырда- гупати, скакати *О, К.*
тапырды гупіт, тупіт *О, К.*
тапыр-тупур гуп-гуп *О, К.*
тапыш- знаходити одне одного *СЛ.*
тапыштыр- дати змогу знаходити один одного *О, К.*
тар тісний, вузький; **тар сохах** вузька вулиця *ВН, СГ*; **тар да тартыш** труднощі й клопоти *СБ*; *пор.* **дар.**
тара- гребти, чесати, розчісувати.
тараҗы гребінник, чесальник, тіпальник *К.*
тараҗылых гребінництво, чесальництво, тіпальництво *К.*
тараҗых гребінець, гребінчик *К.*
тарал- *пас. СБ, О, К.*
таралдыр- розчісувати *К.*
таралы розчесаний *О, К.*
тарама яр, яруга, байрак, балка, долина, рів, рівчак; **тарама бойу** над яром *П, СГ*; **җап-тарама, тарама-җап** нерівний — то яруги, то пагорби *СМ.*
тарамалы з яром *ВН*; **тарамалы сохах** вулиця біля балки *ВН.*
Тарамалы *прізв.*
таран- зачісуватися, розчісуватися *СБ, О, БТ, СЛ, К.*
тарандыр- *спон. О, К.*
тарандырт- *спон. О, К.*
тарант- *спон. О, К.*
тарантас тарантас, візок *СБ, У.*
таранттыр- *спон. О, К.*
та-ра-ра *рефрен СЛ.*
тарат- *спон. О, К.*
тараттыр- *спон. О, К.*
тараф бік, край, сторона, напрям; **бизим тараф т'етти** він пішов у наш бік *О, К*; **бир тараф обалай** складає на один бік *М*; **бир тараф т'ит-** іти вбік, відходити

О, *К*; **т′иткен эт′иси эт′и тараф** обидва пішли на обидва боки, врізнобіч *Г*; **биз бир тарафа отруйух** ми живемо в одному напрямку *К*; **эпси тарафтан** зусібіч *П*; **хушлар тараф-тараф этий öкмеи** птахи рзкидають хліб на всі боки *Г*; **чечий öзÿ тарафына** перепливає на свій бік *СМ*. 2. *сл. ім.* а) від, з боку; **ондан сора хыздан тараф та** а потім і з боку дівчини *М*; **ве ол сöз аллах тарафундан олду** і слово те було від бога *[М]*; а) щодо, стосовно, відносно, про; **ахча тарафна пек авара** з грішми дуже погано *СЛ*; **исан тарафтан** стосовно людей; **иштэн тараф** щодо роботи *СМ*; **о тарафтан öтÿрÿ** відносно того *СМ*; **заредэн тараф** стосовно збіжжя *К*; **кишидэн тараф айтылған бу** це сказано щодо людей *СМ*; **недэн тараф айтый ону?** про що він каже? *Б*, *У*; **айт биший недэн тараф** розкажи про що-небудь *К* **т′имнин тарафы айтый буну?** про кого він це говорить? *Б*; **бу айтылған о халх тарафысна** це сказано стосовно тих людей *СМ*; *див.* **тас-тараф**.

тарафли *О*, **тарафлы** *О*, *Г*, *К* сторонній; **бир тарафлы** односторонній *О*, *К*; **дöрт тарафлы** чотиристоронній *[Г]*.

тарах (**-ғы**) гребінь, гребінець, чесало, гребінь даху, стріхи, дашок ґанку, берда, гребінь ткацького верстата; **тарах ара** проміжки у гребені *ВН*.

тарахла- чесати, гребти, тіпати.

тарахлан- розчісуватися, зачісуватися *НМ*.

тарахландыр- *спон. К*.

тарахлат- *спон. О*, *К*.

тарахлаттыр- *спон. О*, *К*.

тарахлы з гребенем, гребінцем, чесалом, бердою *О*.

тарахлых вишивка на грудях гребінкою, зубцями *СК*; **бийаз урбам ахлығы, көксÿмÿн тарахлығы** моя біла сорочка білосніжна, груди її вишито гребінкою, зубцями *СК*.

тарахот *бот.* кріп *СБ*, *СМ*, *СЛ-СГ*; **т′ийик тарахот** *бот.* бедренець, дикий кріп *БК*.

тарахчы гребінник, чесальник, тіпальник *О*.

тарахчылых гребінництво, чесальництво, тіпальництво *О*.

тарачых гребінець, гребінка, гребінчик *Г*; **тарачых арасы** проміжок між зубцями гребінки, вузьке місце *Г*.

тараш перукар *О*; *див.* **траш**.

тараш- чесати один одного *О*.

тарбоғаз вузькогорлий, який погано їсть *СМ*.

тардэрем-тардэрем *рефрен СК*.

тарелька тарілка *СМ*; *пор.* **тарилка**.

тарҗых вузенький, тісненький *К*.

тарз вигляд, подоба, форма, спосіб, фасон, стиль, манера *СБ*, *О*, *[Г*, *М]*; **бу тарз** таким чином *[М]*.

тарзы подібний, як *СБ*, *О*, *[Г]*; **акахардаш тарзы** як брати *СБ*, *О*, *[Г]*; **бизим тарзы йасар эди** він робив, як ми *СБ*; **дэли, дувадах тарзы** дурний, як дрофа *СБ*.

тарик шлях, напрямок *[Г]*; **йол тарики хой-** визначати напрямок, курс, поведінку *[Г]*.

тарилка тарілка *ВН*, *СБ*; *пор.* **тарелька**.

тариф эйле- оповідати *[Г*, *СЛ]*.

тарла село *[Кб.]*.

тарлан- вужчати, ставати тісним *О*.

тарлат- звужувати, робити тісним *СБ*.

тарлых вузьке, тісне місце, вуличка, провулок, труднощі, тяжкі обставини, скрута *СБ*, *[Г]*; **тарлыхта ол-** перебувати у скруті *[Г]*.

тарначых вузенький *СМ*, *Б*.
тарс гуп, хрясь *Г*, *СЛ*; **тарс уруйляр** гупають *СЛ*.
тарсылда- гупати, хряскати, торохтіти *О*.
тарсылды грюкіт, стук *О*.
тарт *див*. **тэрк**.
тарт- (**тартай**) тягати, тягнути, молоти, важити, зважувати; **тартып ал-** потягнути, стягати *ВН*; **тартып чыхар-** витягати *СМ*; **өзүне тартмағанның холу хурусун** нехай усохнуть руки тому, хто не тягне до себе *СБЧ*; **чапхан атын тизд'инин тартма** не натягай повід, віжки коня, який біжить *НМ*; **хантар тарт-** зважувати на безміні *[Г, СЛ]*; ◇ **тэйирмен тарт-** молоти борошно *СБФ*; **тарта тут-** розтягати потроху, економити *СМ*.
тартмах(от) *бот*. спориш, шпориш *У*.
тартхала- тягати врізнобіч *СМ*.
тартхалан- тягати, смикати врізнобіч *НМ*.
тартхы вигрібачка *СМ*; коцюба *БТ*, *У*; *пор*. **тартыхы**.
тартыв мелодія *О*.
тартыл- бути тягненим, тягтися, розтягатися, натягатися, смикатися, соромитися *СБ*, *О*, *СЛ*, *СГ*; **ҷирен тайын тизд'ини пек чекильмиш, тартылмыш** повід рудого дуже натягнуто *[СЛ]*.
тартылт- тягти, смикати, присоромити *О*.
тартым тютюн на одну цигарку *О*.
тартын- тягтися; соромитися *О*.
тартынчах сором'язливий, соромливий *О*.
тартых 1. натягнутий, витягнутий, стягнутий, зморщений; присоромлений *О*. 2. сволок *СБ*, *О*.
тартыхлан- бути стягненим, зморщеним, присоромленим *О*.
тартыхлых стягненість *О*.
тартыхы коцюба *У*; *пор*. **тартхы**.
тартыш суперечка, скандал, сварка, бійка *О*; **дал-т'еф зенгинге, тар да тартыш ғарипке** багатому — утіхи й насолоди, бідному — труднощі й клопоти *СБЧ*.
тартыш- сперечатися, змагатися, боротися, битися, мірятися силою *О*.
тартыштыр- *спон*. *О*.
тары просо; **тары ун** просяне борошно *Б*.
тас I таз, миска *М*; *пор*. **таз**.
тас II: **тас бол-** загинути, щезнути *О*; **тас эт-** згубити, знищити *О*.
Тасиц *прізв*.
таслах негарний, потворний *СБ*.
тасма тасьма, смуга, ремінець; **хайиштэн бир тасма тильд'ен** вирізав із ременя смужку *СМ*.
тасра *див*. **ташра**.
тас-тамам цілком готовий, завершений, виконаний, повний *О*, *К*.
тас-тараф навсібіч *К*.
тасфир [=**ташвир**] зображення, художні розписи, портрет, картина *[Г]*; **сен бизим бозулмуш тасфиримизи эвельки гўзельлиге тэптиль эйледин** ти повернула попередню красу нашим понищеним розписам *[Г]*; **аллаға ирижа этэр ки эклисейи тасфир йазылмасына** благає бога, щоб було (завершено) художній розпис церкви *[Г]*; **онда Христос эфендинин тасфирини верди Ананас зоғрафоза** там він дав маляреві Ананасу зображення господа Христа *[Г]*.
тасырда- стукати, грюкотіти *О*, *К*.
тасырдат- змушувати стукати, грюкотіти *О*, *К*.
тасырдаттыр- змушувати стукати, грюкотіти *О*, *К*.
тасырдаш- перестукуватися, здіймати грюкіт *О*, *К*.
тасыр-тусур грюк-грюк *О*, *К*.
тась-тась *вигук для підкликання качок О*, *К*.

тат I смак.
тат II румей, грек (греко-еллін); **тат тили** румейська мова *П*; **татның баласы аллахның беласы** дитина тата — бич божий *СБЧ*.
Тат *прізв*.
тат- (**татай**) куштувати, унаджуватися *СМ*, *Б*, *К*.
тата тато, батько *ВН*, *НК*.
татар татарин; **татар тили** татарська мова *СБ*; **татар т'ирамит** татарська черепиця *П*; **татар хан велааты** область татарського хана *[Г]*.
татарҗа *СМ*, **татарҗас** *К*, **татарча** *СБ*, *СМ*, **татарчас** *ВН*, **татарчасна** *О* по-татарськи.
Татенко *прізв*.
тати вид печива *СБ*.
татий эт- *дит*. тупати, тупцювати *СГ*; **татий этип йўрўсўн** хай тупцює *СГ*.
татлы солодкий, смачний, милий, любий; **татлы дильли** солодкомовний *СК*; **эм айрылдым татлы җандан** я розлучився з ласкавою подругою *[ВН]*; **татлы йырла-** солодко співати *У*; **татлы лаф** солодкі, приємні слова *СК*; **татлы су** добра вода *СЛ*; **татлы тиль** солодка мова *СБ*, *П*, *К*; **татлы тиль балдан да татлы** солодка мова є солодшою за мед *СБА*, *НКД*; **татлы хулах/хыйычых** вергуни, присипані цукром *НБЄ*/*П*; **татлы ший** солодощі, ласощі *П*, *СМ*, *К*; **урчух татлысы** вергун *СГ*; **аш татлы босун** смачного *СБЧ*.
татлыҗа солодкуватий *О*, *К*.
татлыла- робити солодким, солодити, підсолоджувати *О*, *К*.
татлылан- ставати солодким, солодшати, смачнішати *О*, *К*.
татлыландыр- *спон*. *О*, *К*.
татлыландырт- *спон*. *О*, *К*.
татлылат- солодити, підсолоджувати *СБ*, *О*, *К*.
татлылаттыр- *спон*. *О*, *К*.
татлылаш- солодшати *О*, *К*.
татлылаштыр- *спон*. *О*, *К*.
татлылых солодкість *СБ*, *О*, *К*.
татлысыз несмачний, несолодкий *О*, *К*.
Татол *прізв*.
татран хрін *НМ*, *Б*.
татсыз несмачний *М*.
татсызлан- втрачати смак, ставати несмачним *О*.
таттыр- давати куштувати *М*; принаджувати, викликати схильність, потяг *О*, *К*.
татыл- відчуватися на смак *[Г]*.
татыллых солодкість *ВН*.
татыш- зближуватися, здружуватися *К*.
тат'и дзьоб *П-СК*; **тат'и бурун** дзьобуватий ніс *К*; **тат'и ур-** дзьобати, клювати *СМ*; *пор*. **таки**, **тэк** II, **тэки**.
тат'и- клювати *О*.
тат'иле- клювати, дзьобати *П-СК*; **тат'илеп битир-** заклювати *Г*; **тат'илеп чыхар-** виклювати *Г*.
тат'илен- *пас*. *К*.
тат'илендир- *спон*. *К*.
тат'илендирт- *спон*. *К*.
тат'илет- *спон*. *К*.
тат'илеттир- *спон*. *К*.
тат'илеш- *сп.-вз*. *К*.
тат'илештир- *спон*. *К*.
тат'илештирт- *спон*. *К*.
тат'ит- *спон*. *О*.
тат'иттир- *спон*. *О*.
тах I непарний, лишка *О*; ◇ **тах ол-** траплятися горю *СЛ*, *К*; **бу мезар бана эв олур, йа беним балларыма мен ёльд'ен сон тах олур** ця могила буде для мене домівкою, а моїх дітей після моєї смерті спіткає горе *СЛ*, *К*.
тах II якраз, безпосередньо, прямо, саме *Г*, *СЛ*; **тах җыйын йеҗеси** якраз у ніч гуляння *Г*; **тах тўт'анын ёгне тохтайляр** зупиняються якраз перед його кра-

мницею *Г*; **тах балкон сне хойду айахларыны** він став своїми ногами прямо на балкон *СЛ*.

тах III стук, грюк *Г*.

тах- (**тағай** *СБ*, **тахай**) чіпляти, начіпляти, причіпляти, навішувати, прив'язувати, надівати; **паранда тах-** давати прізвисько *СБЧ*; **тахмах тах-** причепити прізвисько, влучно висловитися, допекти словом *У*, *СЛ*, *СГ*.

тахат сила, міць, здоров'я *О*, *Г*, *К*; **онун тахаты йох** у нього сил немає *К*; *пор.* **тохатлы**.

тахатлы сильний, здоровий, витривалий *О*, *К*.

тахатлылых сила, здоров'я, витривалість *О*, *К*.

тахатлыхсыз безсилля, невитривалість, немічність *К*.

тахатсыз слабкий, немічний, невитривалий *О*, *К*.

тахатсызлан- втрачати сили *О*, *К*.

тахатсызлат- робити невитривалим *О*, *К*.

тахатсызлых безсилість, немічність *О*, *К*.

тахлавуч тріскачка *О*.

тахмах (**-ғы**) влучний вираз, дотеп, прислів'я, прізвисько; **тахмах тап-** знайти влучний вираз, влучно висловитися *Б*; **тахмах тах-** дошкуляти дотепами, насміхатися *К*, *СГ*; **тахмах тӱркӱ** жартівлива, сатирична пісня *У*; **адамларға тахмах хойайляр** дають людям прізвиська *У*.

тахмахла- давати прізвисько *НМ*.

тахмахлых прізвисько *НМ*.

тахмахчы дотепна людина, жартун, жартівник, насмішник *О*.

тахт трон, престол; почесне місце, покуття, покуть *[Г*, *СК]*; **йарем йатыр тахтыне** мій милий лежить у себе на покуті *[СК]*.

тахта дошка; бляха; грядка, клумба; **тахталер** поміст *[К]*; **тахта парасы** шматок дошки *Г*; **жез тахта** мідна, латунна бляха *О*; **йӱреги(чиг)ме тахта/тахтэ этти, хардэшим, узахлығы(н)** те, що ти так далеко, мій брате, забиває дошками моє серце *СК*.

тахтабит(и) блощиця *О*, *Г*.

тахтажых дощечка, досточка *К*.

тахтала- закривати, забивати дошками *Б*, *У*, *К*.

тахталан- *Г*, *СК*; **мезарым тахталанды** мою могилу закладено дошками *[СК]*.

тахталат- *спон*. *О*, *К*, *СК*.

тахталаттыр- *спон*. *О*, *К*.

тахталаттырт- *спон*. *О*, *К*.

тахталы з дощок, дощатий *О*, *К*.

Тахтамышев *прізв*.; *див*. **тохта-**.

Тахтаров *прізв*.; *див*. **тохта-**.

тахтасыз без клепки, дурень, недоладний, непорядний *ВН*, *Г*, *К*.

тахтачых дощечка *О*, *К*.

тахтыр- змусити почепити *О*, *К*; **мен тахтырдым саат** я надів годинника *К*.

тахтэ дошка *[СК]*; *див*. **тахта**.

тахы- повісити, навісити, начепити, надіти *О*; **мен тахыдым бойунма бонӂах** я наділа собі на шию намисто *О*.

тахыл- бути навішеним, чіплятися, причіплятися, приставати, накидатися, не відставати; **тахылий онун артна бир эриф** за нею увивається якийсь чоловік *ВН*; **тахылма ад** прізвисько *К*.

тахылт- *спон*. *О*, *К*.

тахым 1. усі, увесь; **тахым киши** усі люди *СБ*; **тахым хоранда** уся сім'я *П*; **тахым да алай** усе так само *У*; **тахым йер бош эт'ен** уся земля була пусткою *СБ*; **тахым йерге толду арпа** ячменю скрізь повно *СБ*; **онда тахым да ӧле** там усе таке *К*; **тахым тайфа блен ӂыйылып** зібравшись усією родиною *СБ*; **тахым хоранда** уся сім'я *П*; **тахым шорбаӂилер** усі господарі

П; **ашай тахым** їсть усе підряд *П*; **көздэн тахым т′ерек чечирмед′е** усе треба перевірити на власні очі *НМ*; **саа халсын тахымы да, не сен айттың** нехай тобі залишиться вся та мерзота, що ти набалакав *СМ*; **малларым тахым да йеберий** уся моя худоба подихає *СЛ*; **тахымна да бирер парчачых берий** усім їм дають по шматочку *СМ*; **тахымнен** повністю *Г-К*; **тахымны саттых** ми продали все повністю *П*; **тахымңыз бир** ви всі для мене однакові *СМ*; **тахымы урум, эбет** вони, звичайно, всі є урумами *М*; **о тары да тахымы тӱркӱ** усе те пшоно — пісні *СК*; **тахымы алай болду** отак усе було *СБ*; **тахымы эвли** усі вони одружені *П*; **тахымы она аз** йому все мало *СМ*; **олары тахымын көрӱй** оглядає їх усі *СЛ*; **тахымынан** повністю *СГ*. 2. набір, комплект, припас, збруя, пристрій, спорядження *О*, *Б*; **энди битий тахымы**... **тахым охлары** нарешті закінчуються в них припаси... усі їхні стріли *К*; **ат тахымнен** кінь з усією збруєю *СГ*; **нас тахымы? — эд′ери йохтур ӱстне, йӱгени йохтур** яка збруя? — сідла на ньому немає, вуздечки немає *Б*. 3. багатство, статки *К*; **не тахым адам** до чого маєтна людина *К*. 4. вид, спосіб *О*, *К*; **бир тахым** однаковий, одноманітний *О*, *К*; **бу тахым** у такий спосіб, так *О*, *К*; **не тахым** у який спосіб, як *О*, *К*.

тахымңы усі повністю *СЛ*; **олар тахымңы** усі вони *Г*; **тахымңымыз** ми всі *СЛ*; **тахымңыы** усі вони до одного *СЛ*.

тахымла- споряджати, комплектувати *О*; робити повним, збільшувати, збагачувати *К*.

тахымлат- дбати про спорядження *О*.

тахымлаттыр- *спон*. *О*.

тахымлаш- *сп.-вз*. *О*.

тахымлаштыр- *спон*. *О*.

тахымлы споряджений, укомплектований *О*.

тахымна- забезпечувати, постачати все необхідне *К*.

тахымны укомплектований, споряджений *К*.

тахымных багатство, достаток *К*.

тахымсыз неповний, бідний *К*.

тахымчых: **тахымчыы** усі, усі-всі, усенькі вони *СБ*.

тахын- надівати, начіпляти на себе *О*, *Б*, *К*.

тахындыр- наряджати *О*, *К*; **тахындырған хыз** нарядна, ошатна дівчина *О*, *К*.

тахындырт- *спон*. *О*, *К*.

тахынт- *спон*. *О*, *К*.

тахыр-тахыр *СБ*, *СМ*, *СК*, **тахыр-тухур** *У* торох-торох; **ат йезер тахыр-тахыр** кінь гуляє, постукуючи (копитами) *СК*.

тачанка тачанка *Г*, *СК*.

таш камінь; гральна шашка; **таш бол-** скам'яніти *О*; **таш йапу** камінний паркан *НМ*, *К*; **таш йӱрекли** твердосердий, жорстокий, черствий *О*, *[Г]*, *К*, *[Кб.]*; **таш йӱреклик** жорстокість *[К]*; **таш көмӱр** кам'яне вугілля *О*, *К*; **таш т′есиль-** скам'яніти *ВН*, *СГ*; **таш чанах** череп'яна миска *СБ*; **таш та хайа осун** щоб він скам'янів *СК*; **стэсен башны ташха, стэсен ташны башха** хоч головою об камінь, хоч камінюкою по голові *СБФ*; **арман таш** молотильний камінь; **йымшах таш** піщаник, ракушняк *Г*, *К*; **кӧк таш** граніт *Г*, *К*; **марйа таш** камінна баба *Г*; **мермер таш** *Г*; **тэрмен/дэрмен таш** жорно *СБ/К* ; **т′иреч таш** вапняк, негашене вапно *К*; **чӧкӱр**

таш т'ибик як необтесаний камінь *СБА*; *пор.* **даш**.

Таш тарама Камінна балка *НКД*.

таш *насл. різкої зупинки К*; **шофер дэ таш тохтай йердэ** шофер різко зупиняється *К*.

таш- (**ташай**) переливатися через край, пересипатися, виходити з берегів, бурхливо текти; **ханым ташмасын** щоб моя кров не виступала, не лилася *ВН*, *СБ*, *К*; **зенгинниң суфрасы, ашай — ташай** стіл у багатого — що не їсть, а все через край *СБЧ*; **өле дэ чапхын ташай су** річка тече так стрімко *СЛ*; **ташхан/ташан су** бурхливий потік, паводок *СБ*/*К*.

ташаҗых яєчко *К*; *див.* **ташах**.

ташах (**-ғы**) *анат.* сім'яник, яєчко; **ташах добра/торба** мошонка *СБ* / *К*.

ташахлы з великими сім'яниками *Б*.

ташахсыз без сім'яників, кастрований *О*.

таши- возити *ВН*; *пор.* **ташы-**.

ташив перевезення *ВН*.

таший *див.* **ташы-**.

ташла- I 1. кидати, лишати, залишати, покидати; **ший ташладарувати що-небудь, якусь річ *Б*. 2. *доп. дієсл.*, *передає завершену дію СМ*; **тильлеп ташлаған** покраяв *СМ*; *пор.* **дашла-**.

ташла- II каменувати, побивати камінням *О*, *К*.

ташлама підкинута дитина, байстрюк, покидьок *О*.

ташлан- бути кинутим, покинутим, кидатися *СБФ*, *СМ*, *К*.

ташландыр- *спон. О*, *К*.

ташлат- I кинути, облишити, припинити *О*, *К*.

ташлат- II змусити побити камінням *К*.

ташлаттыр- *спон. О*, *К*.

ташлаттырт- *спон. О*, *К*.

ташлы камінний, кам'янистий, скелястий *СБ*, *О*, *К*; *пор.* **дашлы**.

ташлых кам'янисте місце *О*, *У*, *СЛ*, *К*.

ташра зовні *[Г]*; **манастирдэн тасра** (=**ташра**) **сахландылар** сховалися за межами монастиря *[Г]*; **тасрайа** (=**ташрайа**) назовні, за межі *[Г]*.

таштыр- переливати через край, змивати паводком *СБ*, *О*, *К*; **сўт таштыр-** варити, пінити молоко для ряжанки *СБФ*, *К*.

таштырт- *спон. О*, *К*.

таштырыл- бути перелитим через край, спінюватися *О*, *К*.

таштэшер піскар, пічкур *СМ*.

ташув перевезення *СЛ*; **бабам ташыр эт'ен ташув** мій батько візникував *СЛ*.

ташхабах *бот.* патисон *СБ*; рябий гарбуз *К*.

ташхан бурхливий *К*; **йарын ташхан су т'елир** завтра буде повінь, паводок *К*.

ташханла- виходити з берегів *К*.

ташханлан- розливатися *К*.

ташханландыр- *спон. К*.

ташханландырт- *спон. К*.

ташхандат- *спон. К*.

ташханлаттыр- *спон. К*.

ташханлаш- розливатися *К*.

ташханлаштыр- *спон. К*.

ташханлаштырт- *спон. К*.

ташханлых розлив *К*.

ташханлыхсыз без розливу, повені, паводку *К*.

ташхансыз який не розливається, не виходить із берегів *К*.

ташхансызлан- переставати розливатися, повертатися в свої береги *К*.

ташхансызландыр- *спон. К*.

ташхансызлаш- *сп.-вз. К*.

ташхансызлаштыр- *спон. К*.

ташхансызлых відсутність розливу *К*.

ташхын який виходить із берегів, бурхливий *О*, *СЛ*; **ташхын су** *Г*, *СЛ*, **ташхын сув** *О* паводок, повінь, бурхлива річка.
ташхынла- розливатися, виходити з берегів *О*.
ташхынлых розлив, паводок, повінь *О*.
ташчы каменяр *О*, *К*.
ташчылых каменярство *О*, *К*.
ташы- возити, тягати, перевозити, переносити; **ташийлер** перевозять *П*; **ташыйляр колхоздан** тягнуть з колгоспу *К*; **ташыр эдим ташув** я візникував, займався перевезеннями *К*; **бела ташыр** біда тягає (людину світом) *СЛ*.
ташыв перевезення, перенесення *ВН*, *О*, *К*.
ташыл- I бути перелитим через край *К*.
ташыл- II перевозитися, бути перевезеним *О*, *К*.
ташын- перевозитися, перебиратися, переселятися *О*, *К*.
ташындыр- перевозити, переселяти *К*.
ташындырт- *спон*. *К*.
ташыр- I лити через край *О*.
ташыр- II перевозити, переселяти *К*.
ташыт- I змусити переливатися через край *СБ*, *О*, *К*.
ташыт- II змусити перевозити *К*.
твар худоба, стадо, череда *К*; *пор*. **тувар**.
твар- розпрягати *К*; *пор*. **тувар-**.
тварт- *спон*. *К*.
тварчы пастух, чередник *К*.
тварыл- розпрягатися *К*.
тварылт- *спон*. *К*.
тварылттыр- *спон*. *К*.
твер- рухати, сунути, пхати, штовхати *К*; *пор*. **тӧйер-**, **тӱвер-**, **тэбер-**.
тверт- *спон*. *К*.
тверттир- *спон*. *К*.
твериш- пхати один оддного, напирати один на одного *К*.
Темербек *прізв*.; *див*. **бек**, **тэмир**.
Теодокос Богородиця *[Г]*; **Панайа Теодокос** пресвята Богородиця *[Г]*.
теолоғос теолог *[Г]*.
Терентьев *прізв*.
тиб *див*. **тип**.
Тиблиз Тифліс *[СК]*.
тигес шиєш *П*; *див*. **тик-**.
тигив шиття, шов *О*.
тигиль- бути шитим, шитися *СБ*, *О*.
тигильт- *спон*. *О*.
тигиш шов, шиття *СБ*, *О*; *пор*. **тид΄иш**, **тикиш**, **тит΄иш**.
тигиш- допомагати шити, шити разом *О*.
тид΄енек *бот*. нетреба колюча, страхополох *У*; *пор*. **тийенек**, **тикенек**, **тит΄енек**.
тид΄иш шов *Б*; *пор*. **тигиш**, **тикиш**, **тит΄иш**.
тиз I коліно, коліна *ВН-К*, *СК*; **тизлери сне йыхлый** він падає на коліна *Б*; **тиз ағрысы** хвороба колін, болі в колінах *[Г]*; **тиз сӱтне** на колінах *О*; **тиз ӱстне** *СБ*, **сӱтне** *О*, *К*, **сне** *К* **отур-** стояти на колінах; **тиз сӱтне хойдур-** ставити на коліна *К*; **тиз/диз чӧк-** ставати на коліна *СК*; **йере тиз чӧк-** стати навколішки *[Г]*; **тиз чӧкти олан падшаға** хлопець став на коліна перед царем *Г*; **тиздэн шарап олған** вина налилося по коліна *Г*; **чыланый тиздэн** намокають до колін *СБ*; **тизлери сне йыхыл-** падати на коліна *Б*; *пор*. **диз** I, *див*. **тизхапах**.
тиз II рівний *О*; *пор*. **диз** II, **дӱз-**, **тӱз** I, **тӱс** III, *див*. **тим-тиз**.
тиз- (**тизий**) вирівнювати, складати, розкладати, ставити рядами, низати *ВН-К*; **сыра-сыра тизийлер** складають рівними ряда-

ми *ВН*; **тизийлер ашых** складають бабки в ряд *Б*; **өз йерлерне тиз-** розставляти по своїх місцях *К*; *пор.* **диз-**, **дӱз-**.

тизген *СБ*, **тизгин** *ВН*, *СБ* повід; *пор.* **дизгин**, **дизд′ин**, **тизд′ен**, **тизд′ин**, **тизйен**, **тизйин**.

тиздир- *спон.* *О*, *К*.

тиздирт- *спон.* *О*, *К*.

тизд′ен *К*, **тизд′ин** *СМ*, *Б*, *Г-К* повід; віжки; **тизд′ин чек-** натягати повід, віжки *К*; *пор.* **дизгин**, **дизд′ин**, **тизген**, **тизгин**, **тизйен**, **тизйин**.

тизд′инле- накидати повід *О*.

тизд′инлен- братися за повід *О*.

тизд′инлет- брати за повід *О*.

тизд′инне- накидати повід *К*.

тизд′иннен- братися за повід, бути на поводі *К*.

тизд′иннендир- брати за повід, бути на поводі *К*.

тизд′иннет- брати за повід *К*.

тид′иш шов *Б*; *пор.* **тигиш**, **тит′иш**.

тизиль- бути розташовуваним у ряд, шикуватися *О*, *СЛ*, *К*.

тизильли нанизаний, розташований рядами *О*, *К*.

тизильт- *спон.* *О*, *К*.

тизин ряд, рядок, лава *Б*; **тизин-тизин тизилир севда д′ӱзельлер** милі дівчата шикуються рядами *Б*.

тизйен *П*, **тизйин** *П*, *К* віжки; повід; *пор.* **дизгин**, **дизд′ин**, **тизген**, **тизгин**, **тизд′ен**, **тизд′ин**.

тизле- ставити на коліна *О*.

тизлен- бути поставленим, ставати, ставитися на коліна *О*.

тизлет- ставити на коліна *О*.

тизлик кальсони *О*.

тизхапах колінна чашечка *СБ*, *Г*, *К*.

тий- (**тийий**; **тийей** *СМ*) торкати, чіпати, мацати, упиратися, стосуватися, належати *ВН-К*; **абу йымыртаа тийди йымыртасы — о алый энди** якщо цю крашанку черконула його крашанка, він її забирає *СМ*; **йӱннерни тиймейлер** вовни не чіпають *СМ*; **дувах да чах айахларна тийий** фата сягає ніг *Б*; **мен тиймем саңа** я тобі не дістануся *У*; *пор.* **диг-**, **дий-**, **дэг-**.

тийдир- дати торкнутися *СБ*, *О*, *К*.

тийдириль- *пас.* *О*, *К*.

тийдирт- *спон.* *О*, *К*.

тийдирттир- *спон.* *О*, *К*.

тийенек колючка, *бот.* нетреба колюча, страхополох *П*; *пор.* **тид′енек**, **тикенек**, **тит′енек**.

тийермен млин *О*; *пор.* **дэгирмен**, **дэрмен**, **тийермен**, **тэгирмен**, **тэрмен**.

тийерменҗи млинар, мельник *О*.

тийиль- бучи зачепленим, заторкнутим *О*, *К*.

тик прямий, стоячий, вертикальний, прямовисний *СБ*, *У*; **тик йаха** прямий, стоячий комір *У*; **тик тур-** стояти прямо *[Г]*; *пор.* **тить**, *див.* **дим-тик**, **тим-тик**.

тик- (**тигер** *ВН*; **тикер**, **тикий**, **тикей**) ставити прямо, шити *ВН-У*, *[Г]*, вишивати *О*; **тигим** шию *СБ*; **тигер эдлер** шили *ВН*; *пор.* **тить-**.

тикбаш упертий, неслухняний, непокірний *О*.

тикенек колючка *[Г]*; **тикенектэн таҗ** вінок із колючок — терновий вінець *[Г]*; *пор.* **тид′енек**, **тийенек**, **тит′енек**.

тикив шиття *О*.

тикиҗи кравець, кравчиня *О*.

тикили посаджений *[Г]*; **тикили дирек** посаджене дерево *[Г]*.

тикиль- бути шитим *О*, *Б*.

тикильли пошитий, споруджений *О*.

тиким шиття, пошиття *О*.

тикиш шиття, пошиття *О*; *пор.* **тигиш**, **тид′иш**, **тит′иш**.

тиккеле- зашивати *СБ*.

тикле- ставити прямо, вертикально, на попа *ВН*, *СБ*; задирати ніс, голову, хвіст, тримати голову прямо, пишатися собою, чванитися *О*; **тӱфек тикле-** направляти рушницю *ВН*; *пор.* **дитьле-, титьле-**.

тиклев випрямляння, випростовування, задирання *О*.

тиклен- бути поставленим прямо, випростовуватися, упиратися, повставати *СМ*, *У*.

тиклендир- поставити прямо, прихилити стоячи *О*.

тиклет- *спон*. *О*.

тиклеттир- *спон*. *О*.

тиклеттирт- *спон*. *О*.

тикли сторч, сторчма *СМ*, *БТ*; **тикли тур-** стояти вертикально *СМ*.

тиклик круча, урвище, прямовисна стіна, крутизна, крутість *О*.

тикме вишивка *О*.

тиктир- замовити шити *ВН-У*.

тиктирт- *спон*. *О*.

тиле- I прохати, благати, бажати *О*; *пор.* **диле-**.

тиле- II різати на скиби, краяти *О*; *пор.* **тиль-**, **тильле-** I.

тилек (-ги) прохання *[Г]*; **тилек эт-** бажати, жадати, просити *[Г*, *Кб.]*; *пор.* **дилек**.

тилен- жебрати *[Г]*, *К*; **зек'ат тилен-** просити милостиню, жебрати *[Г]*.

тилендир- *спон*. *О*.

тилендирт- *спон*. *О*.

тиленчи жебрак *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; **тиленчини тойдурғант'ерек ӧзӱң да ачхыс** поки нагодуєш жебрака, сам зголоднієш *НМ*.

тиленчилик жебрацтво *О*.

тилет- дати змогу жебрати *О*.

тилеттир- *спон*. *О*.

тилим скиба, скибка, окраєць, шматок; **бир тилим ӧкмек** скибка хліба, окраєць *ВН-К*; **бир тилим харпуз** скибка кавуна *О*; **т'есильген тилим** відрізаний шматок *СБА*, *К*; *пор.* **дилим**.

тилимле- різати на скиби, скибки, шматки, краяти *О*, *К*.

тилимлен- бути порізаним, покраяним *О*, *К*.

тилимлет- *спон*. *О*, *К*.

тилимлеттир- *спон*. *О*, *К*.

тилимли зі скибами, скибками, шматками *О*, *К*.

тилим-тилим т'ес- розрізати на скиби, скибки, шматки *СМ*.

тилифтар *[СК]*; **айырма бени йаремдэн — тилифтар олдум эфт'арымдан** не розлучайте мене з моєю коханою — я очманів від моїх переживань *[СК]*.

тиль 1. язик *ВН-У*; **кичене тиль** *СБ*, **кичик тиль** *Б*, *К анат*. язичок; **тилим уӂуне/уӂна айляный** крутиться в мене на язиці *СМ*/*К*; **ағызы вар, тили йох** рот у нього є, язика немає *СГ*; **тилим айлянмай** язик у мене не повертається *К*; **айтмаға/айтмаа тилим бармай/вармай** язик у мене не повертається сказати *О*/*К*; **тильни тут, чох лафетме** тримай язика, багато не балакай *К*. 2. мова *ВН-У*; **бизим тиль** наша мова *У*; **тиль вер-** давати дар мови *[Г]*; **тили ачылды** німий заговорив *[Г]*; **йашлар бизим тильче чох лафетмейлер** мало молодих людей розмовляє нашою мовою *СМ*; **т'имсе аннамай бунун тилиндэн** його мову ніхто не розуміє *Г*; **Камара тили** мова Комара *У*; **ӧзӱ тили бле лафет-** розмовляти своєю мовою *СМ*; **татлы тиль балдан да татлы** солодка мова є солодшою за мед *СБА*; **Т'ерменчик тили сӧз айтайым** я розповім словами старомлинівської мови *Б*; **урум тиль** урумська мова *К*; **биз лафетиймиз урум тильне** ми розмовляємо урумською

мовою *П*; **урум тиль блен ögрен**- навчатися урумською мовою *НМ*; ◇ **тиле тӱш**- потрапити на язик, стати об'єктом пліток *Б*; **халды татлы тилимиз** ми розійшлися, приємно поговоривши *У*; **тильне кӧре иши вар** як говорить, так і робить *СЛ*; **йаман тиль шапара т'есий** злий язик розріже шибку *СБЧ*; **оон тильне эпси вар** він мастак говорити *К*; *пор.* **диль**.

тиль- різати смугами, шарами *СМ*; **хайиштэн бир тасма тильд'ен** вирізав із ременя смужку *СМ*; *пор.* **тиле**-, **тильле**- I.

тильбов віжка, віжки *ВН*; *пор.* **тэлбаву**, **тэлбов**, **тэльбав**, **тэльбов**.

тильгендирди: **җан тильгендирди** душа відлетіла *СБ*.

тильдир- *спон*. *О*.

тильдирт- *спон*. *О*.

тильҗик *анат*. язичок *К*.

тильки лис, лисиця *СБ*, *СМ*, *Б*; *пор.* **тильт'и**, **тӱлькӱ**.

тильле- I краяти *СМ*, *Б*; **хайишни тильлед'ен** розпустив ременя на смужки *СМ*; *пор.* **тиле**-, **тиль**-.

тильле- II лихословити, пащекувати *СБ*, *К*; **тильлеген тильге йахма чыхсын** нехай вискочить типун на язиці в того, хто зводить наклепи *СБЧ*.

тильли з язиком, язикатий *ВН-К*; **т'ест'ин тильли** гострий на язик *К*; **узун тильли** з довгим язиком *ВН*.

тильмач перекладач, товмач *О*.

тильсиз без'язикий, мовчазний, тихий, німий *ВН-К*; **нед'е алғансы о тильсизни?** навіщо ти взяв цю німу *У*; **ильсиз-тильсиз сазлары не дэп дутарсыз?** навіщо ви тримаєте безруких-без'язиких музик? *[Г]*; *пор.* **дильсиз**, **зильсиз**.

тильсизлен- оніміти *СБ*.

тильсизлик німота *О*.

тильт'и лис, лисиця *ВН*, *П*, *Б*, *СЛ-СК*; *пор.* **тильки**, **тӱлькӱ**.

Тильт'и *прізв*.

тильчик *анат*. язичок *СБ*.

Тимашов *прізв*.

тимион ксилон святе дерево *[Г]*.

Тимошенко *прізв*.

тимси: **тимси ону, оғлум, хайыр олсун** облиш це, синку, хай буде на добро *СЛ*.

тим-тиз зовсім рівний *О*; *див*. **тиз**.

тим-тик який стоїть дибом, абсолютно прямовисний *О*; *див*. **тик**.

тинт- обскубувати, скубти, обшуковувати, досліджувати, розслідувати; **җӧблерин тинт**- обшуковувати чиїсь кишені *Б*; **йӱн тинт**- гребти вовну *ВН*; *пор.* **йолх**-, **йулх**-.

тинтивчи обшукувач *О*.

тинтиль- бути обскубаним, обшуканим *СБ*.

тинтиш- обшуковувати один одного, разом ритися в кишенях *О*, *К*.

тинтиштир- *спон*. *О*, *К*.

тинтли вередливий *СЛ*.

тинтӱв обшук *СБ*.

тип (**тиби**) 1. низ, спід, дно, підошва *[Г]*. 2. *сл. ім*. під, з-під *Г*; **бӧҗек топач тибине т'ирди** жук заліз під кізяк *Г*; ◇ **зоғрафйасы типтэн бозулмуш** його розписи понищено до основи *[Г]*; *пор.* **дип**, **дӱп**, **тӱп**.

тип-тири живісінький *О*, *К*.

-тир *зв'язка теп. часу ств. мод*. є *Б*; *пор.* **-дир**, **-дур**, **-дӱр**, **-дыр**, **-ту**, **-тур**, **-тӱр**, **-тыр**.

тиргиз- оживляти, воскрешати, зціляти *О*.

тиргиздир- *спон*. *О*.

тиргизиль- бути оживленим, воскреслим *О*.

тирек (**-ги**) дерево, стовп *ВН*, *У*, *[Г]*; *пор*. **дирек**, **дрек**, **дэрек**, **трек**, **тэрек**.

тири живий, жвавий, рухливий; **не ӧлӱсӱне, не тирисине** ні живим, ні мертвим *Г*; *пор*. **дири**.

тирилен- оживати *НМ*, *К*.

тирилик життя, жвавість *СБ*, *О*, *К*; **хайда бирлик, анда тирилик** де єдність, там життя *СБФ*.

тириль- (**тирлий**) оживати, воскресати; **ӧлӱлердэн тириль-** воскресати з мертвих *[Кб.]*.

тирильт- оживляти, повертати до життя, воскрешати.

тирильттир- *спон*.

тирифти дрібна локшина, затірка *СБФ*; *пор*. **трифти**.

тирлий *див*. **тириль-**.

тирлик (**-ги**) життя *[Г]*.

тирнекли йисан вигадлива, заповзята людина *СБЧ*.

тирпильдэ ґелґати, крякати, тріщати *О*.

тирсек лікоть, ліктевий суглоб; *пор*. **дирсек**.

тирсекле- штовхати, розштовхувати ліктями *О*, *К*.

тирсеклеш- протискуватися за допомогою ліктів *О*, *К*.

тисехли дружина *[Г]*.

тисехлик (**-ги**) подружжя, дружина *[Г]*; **йаратты Эвайы йане тисехлиґи, ве бағышлады Адам атайа** він створив Єву, себто його дружину, й подарував пращурові Адамові *[Г]*.

титиз потворний, страшний, негарний *О*, *К*, *СК*; сварливий, прискіпливий *О*.

титизлен- робитися страшним *К*, злим, дражливим, сварливим *О*.

титизлет- злити, дратувати, робити сварливим *О*; перестрашити, перелякати *К*.

титизлеттир- *спон*. *О*, *К*.

титизлеш- лякати один одного, перелякатися один від одного *К*; злитися, дратуватися, нервувати *О*.

титизлик потворність, страхітливість *О*, *К*; дратливість, дражливість, сварливість *О*.

титире- тремтіти *[Г]*; *пор*. **титре-**.

титор титар; продавець свічок у церкві *Г*; *пор*. **ктиторас**, **тӱтӧр**.

титре- тремтіти, дрижати, стрясатися *О*, *Б*, *[Г]*; *пор*. **титире-**.

титрев тремтіння, дрож, струс *О*.

титревӱч хайыш ремінний повід із баранцем *К*; *пор*. **т′ирт′евӱч**.

титрек тремтячий, тремтливий *О*.

титреме дрож *[Г]*.

титремек дрижання, тремтіння, струс *[Кб.]*.

титрет- змушувати тремтіти *О*.

тить прямий, прямовисний, прямостоячий *У*, *К*, *СГС*; **тить баш** з високим лобом *К*; **тить бурун** кирпатий ніс *К*; **тить ӂап** крута, прямовисна гора *К*; **тить йаха** прямий, стоячий комір *У*; **тить ӧзен йағасы** крутий, прямовисний берег річки *К*; *пор*. **тик**.

тить- (**тит′ий**, **тит′ей**) колоти, проколювати, встромляти, шити, упиратися поглядом, наставляти прямо *ВН*, *Г-СК*; **титьме кӧзӱн/гӧзӱн тору тайа** не задивляйся на гнідого коня *Г/СГ*; **тит′амайым** не можу пошити *СГ*; *пор*. **тик-**.

титькеле- шити неохайно, недбало або бавлячись *К*.

титьле- ставити прямо, прямовисно *К*; *пор*. **дитьле-**, **тикле-**.

титьлен- випростуватися, підніматися дибом, ставати дибки, настовбурчуватися *Г-К*.

титьлен- бути зшитим *К*.

титьме вишивка *К*.

титьтир- *спон*. *К*.

титьтирт- *спон*. *К*.

тит′ен колючка; *бот*. нетреба, овечий ріп’ях, татарник, чортополох, нетреба колюча, стра-

хополох *НМ*, *Б*, *СЛ*, *НКД*, *СГС*; **тит′ен чалысы** колючий чагарник *СЛ*; *пор.* **дит′ен**, *див.* **жадутит′ен**, **обуртит′ен**.

тит′енек колючка *Б*; *бот.* нетреба колюча, страхополох *Б*, *БК*; **атайляр тарахны — олуй тит′енек** кидають гребінь — стає колючий чагарник *Б*; *пор.* **тид′енек**, **тийенек**, **тикенек**.

тит′енйапрах *бот.* миколайчики, переполошник, колючка сиза *БК*.

тит′ижи кравець, швець *К*, *СГС*.

тит′иль- бути пошитим *Г*, *К*.

тит′иль- бути поставленим сторч *Г*; **буна да пешт′еш — бир топ хумаш — тизне тит′ильди** і йому подарунок — тюк шовку — поставлено сторч до колін *Г*.

тит′ильт- зшивати *К*.

тит′иш шов, шиття *К*; *пор.* **тигиш**, **тид′иш**, **тикиш**.

тит′иштир- зшивати разом *К*.

Тифлис, **Тифлиз** Тифліс *[Г*, *СЛ]*.

тифтик пух *О*; ворсинка, шерстинка із тканини *К*.

тифтикле- тріпати, розпушувати, обтріпувати, зношувати *О*.

тифтиклен- обтріпуватися, зношуватися, розлазитися *О*, *К*.

Тихончук *прізв.*

тиш I зуб; зазубрина *О*; **тиш а(в)уру** *СБ*, **тиш ағыр(ы)сы** *К* зубний біль; **тиш тӧкӱль-** випадати зубові *СК*; **тишлерим шакырдай** зуби в мене цокотять *К*; **тиш эти** *анат.* ясно, ясна *О*; **азав тиш** кутній зуб *СМ*, *Б*, *К*; **йит тиши** дикий, кривий зуб *СБ*; **көз тиш** ікло *Б*, *К*; **көпек тиш** чортів зуб — росте над іншими зубами *Б*, *У*; **ӧк тиш** передній зуб, різець *Б*; **пенир тиши** сирний зуб — останній зуб у старої людини *Г*; **тырнавучун тишлери** зубці граблів *П*; **т′ийик тиш** ікло у свині; дикий, кривий зуб *Б*, *У*; **уру тиш** ікло (собаки, вовка, кабана) *Г*; **тишлерин харйай він** гострить зуби на кого *НБЄ*; *пор.* **диш** I.

тиш II сон, сновидіння *ВН*, *К*; *пор.* **диш** II, **дӱш**, **тӱш**.

тише- тесати *О*.

тишле- кусати, жалити; **балхурт тишлей** бджола кусає *НМ*; **көпек тишлей** собака кусає *ВН*; **бири ишлей, оны тишлей** один працює, десятеро кусає *СБА*; **чибин тишледи** муха укусила *Б*, *СЛ*; *пор.* **дишле-**.

тишлек кусючий *О*.

Тишлек *прізв.*

тишлем відкушений шматочок *СБФ*, *К*.

тишлет- змушувати кусати, нацьковувати *О*, *К*.

тишлетир- *спон.* *О*, *К*.

тишлетирт- *спон.* *О*, *К*.

тишлеш- кусати один одного *К*.

Тйафон/Феофан *ч.*

тлен- просити, побиратися, жебракувати *К*; *пор.* **тилен-**.

тленчи жебрак *К*.

тленчилен- жебракувати *К*.

тленчилик жебрацтво *К*.

тмар ліки *НМ*; *пор.* **тумар**, **тымар**.

тобан солома; **тобан ал-** вибирати солому *Г*; **тобан да ашасаң, намыңы җойма** навіть якщо їстимеш солому, честі, доброї слави не втрачай *СБЧ*.

тобух I (**-ғу**) щиколотка *СМ*, *СК*; **тобуғум долду хандан** мої щиколотки налилися кров'ю *[СК]*.

тобух II *бот.* таволга верболиста, верболоз, таволга червона *СЛ*; **мен т′итэрек меэм атым басан йерине тобух ӧсуп чыхар, ӱч чатал** як я буду від'їздити далі й далі, там, де ступатиме мій кінь, виростатиме таволга, три пагони *СЛ*.

товуч *див.* **кӱнтовуч**.

товуш *див.* **кӱнтовуш**.

тоғ- народжуватися *СБФ*; *пор.* **доғ-**, **кўнтовуч**, **кўнтовуш**, **ту-**, **тув-**.

тоға пряжка, кільце, каблучка *СБ*, *О*, *У*, *К*; **чалғы сапын тоғасы** каблучка коси *У*; *пор.* **тоха**.

тоғай 1. долина річки, луки, левада, пасовище, цілина *О*, *У-СК*. 2. максимальна кількість худоби, що пасеться на одному пасовищі *Б*, *СГ*; ◇ **бир тоғай йылхысы бар** у нього цілий табун коней *Б*; **йеди тоғай йылхысы вар эт'ен** у нього було цілих сім табунів коней *СГ*.

тоғайлих луки *Г*, *СГ*.

тоғайлы розташований у долині річки *О*, *К*.

тоғайлых місце в низині, поросле чагарником *О*, левада *СЛ*, цілинне місце *К*.

тоғдур- народжувати *СБФ*; *пор.* **тувдур-**.

тоғум обіддя, дерев'яний обід колеса *П*, *НМ*; *пор.* **тора**, **тоғун**.

тоғун обіддя, дерев'яний обід колеса *СБ*, *НМ*, *К*; залізний обруч колеса *О*; *пор.* **тора**, **тоғум**.

тоғунла- насадити залізний обруч на обід колеса *О*.

тоғунлат- *спон.* *О*.

тоғунлаттыр- *спон.* *О*.

тоғунлу з ободом *О*.

тоғунсуз без обода *О*.

тоғурт- випрямляти, випростовувати *СЛ*; *див.* **доғурт-**.

Тодор Федір *Г*.

Тодора *ж.*

Тодур *ч.*

Тодурка *прізв.*

Тодуров *див.* **Тодур**.

тоз I пил, порох, пилюка, курява; **тоз сўрт-** витирати пил *СБ*; **тоз кётэр-** *К*, **тоз хопар-** *П* здіймати куряву; *див.* **тоз-паз**.

тоз II: **хулах тоз(у)** місце без волосся навколо вуха *СБ*, *К*.

тоз- хиріти *СБ*.

тозбаха пустельна черепаха *О*.

тозғах пилюка, курява *СБ*.

тоздур- кидати, розсипати, розпилювати *СБ*.

тозла- здіймати пилюку, куряву, запилювати *СБ*, *О*, *К*.

тозлан- запилитися, укритися пилюкою *СБ*, *Б*, *К*.

тозландырт- *спон.* *К*.

тозлат- запилити, укрити пилюкою *О*, *К*.

тозлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

тозлаттырт- *спон.* *О*, *К*.

тозлаш- *сп.-вз.* *О*, *К*.

тозлаштыр- *спон.* *О*, *К*.

тозлаштырт- *спон.* *О*, *К*.

тозлу пильний, курний, запилений, у пилюці *СБ*, *О*, *БТ*, *К*.

тозлух пилюка, курява, пильність, запиленість *К*.

тоз-паз курява, пилюка *ВН*, *К*.

тоз-топрах земля з пилюкою *СБ*, *СМ*, *Б*; **диптэн хуру тоз-топрах ат этип чыхай, тоз думана хатты — ёле урайляр** кінь вичерпнув зі дна (болота) суху землю з пилюкою, здійняв стовпом куряву — отак ушкварили *СК*.

тоз-туман пилюка, курява *СБ*, *Г*, *К*; **тоз-туман кётўр-/эт-** *Г*/*СБ* здіймати страшенну куряву; **тоз-туман кёчтў — топрах буран олду** знялася курява — піднялася курна буря *Г*.

тозхопарған курна й відкрита для вітру місцевість *О*.

той весілля, гуляння, свято, учта; **той йаса-** справляти гуляння *ВН*, *Б*; **той тэрбийасыны кўт-** дотримуватися весільних звичаїв *СЛ*; **йарын той олуй абунда, хоншуда дўгўн**; **той — дўгўн** завтра тут буде гуляння, у сусідів весілля; той — це весілля *СК*; **той-дўгўн йап-** справляти бучне весілля, гуляння *Г*.

той- (**тойай**) насичуватися, наїдатися, бути задоволеним; **тойас**

насичуєшся, наїдаєшся *П*; **özÿ тойған, гözÿ тоймаған** *СГ* / **özÿ тойду, кözÿ тоймады** *Г* сам наївся, очі не наситилися; **инҗе беле тоймах олмаз** тонким станом не насититися *СБ*; **ағлап тойдум** я виплакався, наплакався *К*; **ағлер тоймаз** не наплачеться *[СЛ]*; **ашавға той-** наїдатися *СБЧ*, *П*, *СМ*; **ашады тойду** він наївся *СМ*, *Б*, *СЛ*; **ашап той-** наїдатися *СБ*, *П*; **йухуйа той-** висипатися *СГС*; **тойғанна** *СБФ*, **тойунҗа** *СБ* досхочу; **йашлығыма тоймадым** я не наситився молодістю *К*; *пор.* **дой-**.

тойғуз- наситити, нагодувати *К*.

тойғуздур- *спон*. *К*.

тойғуздурт- *спон*. *К*.

тойғунсуз ненаситний *К*.

тойғунсузлух ненаситність, ненажерство *К*.

тойғунсузлан- бути ненажерним, не наїдатися *К*.

тойғусуз ненаситний, ненажерний *О*.

тойдур- насичувати, нагодувати *СБ*, *О*, *К*; **урсаң — авурт, ашатсаң — тойдур** якщо б'єш, то бий боляче, якщо годуєш — нагодуй досхочу *СБФ*.

тойдурт- *спон*. *О*, *К*.

тойдурув насичення *О*.

тойдурувчу годуючий, який годує досхочу *СБ*.

тойдуружу годуючий *К*.

тойдурул- бути нагодованим *О*, *К*.

тойдурулт- *спон*. *О*, *К*.

тойдурумсуз ненаситний, якого неможливо нагодувати *К*.

тойдуруш- *сп.-вз*. *К*.

тойдуруштур- *спон*. *К*.

тойдуруштурт- *спон*. *К*.

тойжу учасник весілля *НБЄ*, *У*.

тойлу весільний *СБ*, *О*.

тойлух на весілля *Б*.

тоймаз ненаситний, ненажерний *СБ*, *О*, *К*.

тоймазлых ненаситність, ненажерність, жадність *О*, *К*.

тоймахлых насиченість, ситість *О*.

той-пой усілякі гуляння, вечірки, учти, весілля тощо *О*.

тойул- бути насиченим *О*, *К*.

тойум насичення, ситість, вдоволення, задоволення *П*, *О*, *СЛ*, *К*, *СГ*; **эль холундан тойум йохтур** з чужої руки ситим не будеш *П*; **алхтан т'елене тойум олмаз, о да вахтына булунмаз** *СЛ*, **эльдэн д'елене тойум олмаз, о да вахтыне булунмаз** *СГ* тим, що перепадає від людей, ситим не будеш, та і вчасно його не здобудеш; **севинчликлердэн тойма толу** сповнений радості, блаженний *[Г]*; *пор.* **дойум**.

тойумлу ситий, насичений *О*, *К*.

тойумлух кількість, достатня, щоб наїстися *О*, *К*.

тойумсуз ненаситний, ненажера *НБЄ*, *СМ*, *К*.

тойумсузлух ненаситність, жадність *О*, *К*.

тойун- насичуватися, наїдатися *О*, *К*.

тойундур- дати насититися, нагодувати, наситити *О*, *К*.

тойундурт- *спон*. *О*, *К*.

тойунт- *спон*. *О*.

тойур- (**тойўрўй** *СГ*) годувати досхочу, насичувати *Б*, *НКД*, *СГ*.

тойуш ситість *СБФ*.

Токмак *прізв*.

тол- (**толар, толай**) бути повним, наповнюватися, виповнюватися, закінчуватися (про час) *ВН-К*; **май толай** наливається жиром *ВН*; **тахым йерге толду арпа** ячменем заповнили все що можна *СБ*; **йўз йыл толған сон** після того, як виповнилося сто років *СБ*; **ондан бери беш йыл толған** відтоді минуло п'ять років *К*; **сине толду — йўрек солду** надійшли роки, серце зі-

в'яло — він помер *СБЧ*; *пор.* **дол-**.

толдур- наповнювати, заповнювати, начиняти, набивати, наливати *ВН-К*; **тўфек толдур-** заряджати рушницю *Б*; **о йеди йыл толдурған** йому сповнилося сім років *К*; *пор.* **тотур-**.

толдурт- змушувати наповнювати *СБ*, *О*, *К*.

толдурттур- *спон.* *О*, *К*.

толдурул- бути наповненим *О*, *К*.

толдурун- наповнюватися *О*, *К*.

толдуруш- допомагати наповнювати, наповнювати разом *О*, *К*.

толмах наповнення *СБ*, *К*.

толу 1. повний, наповнений, начинений, фаршированій, із начинкою *ВН-К*; **толу бибер/пипер** фарширований перець *Г*, *К/СМ*; **толу эди т'ўт'анларче басма** у крамницях було повно ситцю *ВН*; **бир эв толу хорандасы** сім'я в нього — повна хата *У*; **эв заре толу** вдома повно зерна *К*. 2. чарка, келих, кухоль; **хуру сатай боғдайнен — толусу толуйа** міняє сухофрукти на пшеницю — кухоль за кухоль *Г*; *пор.* **долу**, *див.* **топ-толу**.

толулух повнота *СБ*, *О*, *К*.

толум наповнення, повнота *О*.

толумлаш- доповнюватися *О*.

толумлаштыр- *спон.* *О*.

толумлаштырыл- бути доповнюваним *О*.

толумлух доповнення, додаток, додатковий *О*.

толуханлы повнокровний *О*.

толучух повнісінький *ВН*.

толуш- наповнюватися, заповнюватися, поповнюватися *О*.

толуштур- *спон.* *О*.

толхуллан- хвилюватися, укриватися хвилями *СБ*.

толхун хвиля *ВН*, *О*, *Г-К*, *СГ*; **толхун ат-** хвилюватися, вергати хвилі *П*.

толхунлан- укриватися хвилями, хвилюватися *О*.

толхунландыр- укривати хвилями, хвилювати *О*.

толхунлу з хвилями, бурхливий *О*.

толхуннан- укриватися хвилями, хвилюватися *СЛ*.

Томазов *прізв.*; *пор.* **Тамазол**.

томалах круглий, шароподібний, повний, пухленький, пишний, товстий; **томалах алабота** *бот.* калачики *СЛ*; **томалах йўзлу** кругловидий *СМ*; *пор.* **топалах**, *див.* **тос-томалах**.

Томалах *прізв.*

томалахла- робити круглим, округляти, закругляти *О*.

томалахлат- *спон.* *О*.

томалахлаттыр- *спон.* *О*.

томалахчых кругленький *О*.

томалачых кругленький *О*.

томар шматок хліба *СБ*.

томарла- їсти шматками, з апетитом *СБФ*.

томружак бутон *[К]*.

томрух колода, колоди, лабети *[К]*; **йунах томруғунда** в лабетах гріха *[К]*.

тон кожух, шуба, верхній одяг *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СК*; овчина *СБФ*; **тон май** баранячий, овечий жир *СБ*; **хаплама тон** *СБ*, **хаплу тон** *ВН* критий кожух; **тоннан хумаш д'ийамадым** я не одягала ні хутра, ні шовку *СК*; **атын тонун харейдир** і кінь, і кожух у тебе чорні *[СК]*; *пор.* **дон**.

тонжу кушнір, кожухар *О*.

тонлу у кожусі, шубі *СБ*, *О*.

тонлух для кожуха, на шубу *О*.

тончух кожушок *Б*.

топ (тобу) 1. м'яч, куля, ядро; **кора топ** *СМ*, **одаман топ** *СМ*, **тэшик топ** *СБ*, **чий топ** *СБ* назви ігор із м'ячем. 2. група, купа, натовп; **бир топ алх** група людей *К*; **бир топ бала** група ді-

тей; **бир топ аст′ер** група військових *Б*; **бир топ жанавар** зграя вовків *У*; **бир топ мал** стадо худоби *Г*; **топ хойун** отара овець; **бир топ бол-** бути вкупі *ВН*; **топ хой-** покласти купою *ВН*; **топ-топ** групами *СБ*; **булутлар топ-топ жыйилий** хмари збираються купами *К*; **тобу блен йўрўй** ходять зграєю *СМ*; **топтан** разом, гуртом, оптом *СБ*, *О*, *К*; **топтан ал-** брати оптом *К*; **топтан йаша-** жити гуртом *СГ*. 3. стопа, згорток, вузол, тюк, букет *К*; **бир топ хумаш** тюк тканини *Г*, *К*; **топ чичек** букет, пучок, кущ квітів *К*, *СК*; ◇ **топ шал** *вид шалі К*.

топа грудка *СБ*.

топал кульгавий, безногий.

топала- робити грудки, збирати в купу *О*.

топалах круглий *НМ*; *пор*. **томалах**.

топалла- кульгати *СБ*, *О*, *К*; **топаллай бир айаына** кульгає на одну ногу *НКД*.

топаллан- закульгати *О*, *К*.

топаллат- зробити кульгавим, змусити кульгати *О*, *К*.

топаллаттыр- *спон*. *О*, *К*.

топаллых кульгавість *О*, *К*.

Топалов *прізв*.

топар-топар клубами, купами, купчастий *Б*, *К*; **топар-топар булут хопар** хмари клубочаться, здіймаються купчасті хмари *Б*, *Г*, *К*.

топарла- поспішливо збирати докупи, бгати докупи *О*.

топарлан- громадитися, згромаджуватися, збиратися купами *У*, *Г*, *К*, *СК*; **топарланып т′ет-** полетіти клубком *О*.

топарлат- зібгати докупи *О*.

топарлат- *спон*. *О*.

топач грудка, шматок *О*, *Г*, *К*; **бир топач хар** грудка снігу, сніжок *К*; **топач чамур** грудка глини *Г*; **эт′и топач шет′ер** дві грудки цукру *К*.

топачла- кидати, бити грудками, зліплювати в грудку *О*, *К*.

топачлы грудкуватий *О*, *СЛ*, *К*.

топачлых грудкувата земля *О*, *К*.

топла- бгати, зібгати, згрібати, збирати докупи, до гурту, згромаджувати; **топлап ҷый-** згрібати в купи *К*; **топлап тур-** стояти групами *К*.

топлав накопичення, зосередження *О*.

топлан- збиратися разом, скупчуватися, зосереджуватися, зіщулюватися, кулитися.

топландыр- *спон*. *О*, *К*.

топландырт- *спон*. *О*, *К*.

топланыл- бути зібганим, зібраним, скупченим, зібратися докупи *О*, *К*.

топланых зібраний, зібганий *О*, *К*.

топланыхлых зібганість, скупченість, згромадженість *К*.

топлат- зібгати, зібрати на купу, згромадити *О*, *К*.

топлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

топлаш- збиратися, згуртовуватися, згромаджуватися, зібгатися, зіщулитися, скулитися.

топлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

топлу 1. зібраний докупи, зібганий, складений; добре прибраний *О*, *СЛ*. 2. булавка *СЛ*.

топлулух скупчення, згромадження, концентрація *О*.

топма-толу сув повнісінько води *СМ*.

топрак земля, глина *[М]*; *пор*. **топрах**.

топрах (**-ғы**) земля, ґрунт, глина; тлін, персть; кераміка; **топрах боран** курна буря *СБ*; **топрах чӧльмек** *Б*, **топрах бардах** *К* череп'яний, керамічний горщик; **ах топрах** крейда *СМ*; **хара топрах** чорна земля *СМ*; **хызыл**

топрах червона глина *ВН*; **туттуғу топрағын алтын осун** земля, яку візьмуть твої руки, хай стане золотом — *подяка СК*.
топрахла- мазати, замазати землею, глиною *О*, *К*.
топрахлан- виробитися в землю, глину *О*, *К*.
топрахлат- *спон*. *О*, *К*.
топрахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
топрахлы вимазаний глиною *О*, *К*; **топрахлы йер** глиниста земля *К*.
топрахсыз безземельний *О*.
топрахсызлых безземелля *О*.
топтан *див*. **топ**.
топ-толу зовсім повний *СБ*, *О*, *К*.
топт′ибиклен- уподібнюватися купі *К*.
топт′ибикли подібний до купи, купчастий *К*.
топуз ґуля, пухлина, потовщення, набалдашник *О*; булава *Б*; купина *СГ*; кремезний *О*.
топузла- утворювати ґулю, пухлину, потовщення, потовщуватися *О*.
топузлан- зіскакувати, утворюватися (про ґулю, пухлину), потовщуватися *О*.
топузлат- утворювати ґулю, пухлину, потовщення *О*.
топхатфе *бот*. чорнобривці *К*.
тора обіддя, дерев'яний обід колеса *О*; *пор*. **тоғум**, **тоғун**.
тора- кришити, різати шматками, сікти *СБ*; **не хазанға торадың, у да хашығыңа чығай** що накришиш до казана, те буде й у тебе в ложці *СБФ*; *пор*. **доғра-**.
торат гнідий кінь *СБ*, *СМ*, *СЛ-СК*; *див*. **ат**, **тору**.
торатлы на гнідому коні, який має гнідого коня *СМ*, *СЛ-СК*.
торба торба, клунок, ворок *СБ*, *Б*, *Г-СГ*; *пор*. **добра**, **дорба**, **торва**.
торва торба, клунок, ворок *СГ*, *СК*; *пор*. **добра**, **дорба**, **торба**.
торғай горобець; **торғай бала** горобченя *О*.
торғайот(у) *бот*. живокіст польовий, рогаті волошки, шпорник *БК*.
торну *див*. **торун**.
торнунт′и належний онукові *О*.
торта осад від смаженого масла, олії *О*, *К*.
торталы неочищене масло, олія, які дають багато осаду *О*, *К*.
торталан-: **йўрегим торталанды** мені прикро, моторошно на душі *СМ*.
тору гнідий; карий *К*; **тору ат** карий кінь *К*; **тору тай** гнідий лошак; *пор*. **торат**.
торун (**торну**; **торуллар** *СБ*) 1. онук; **торнум** мій онук. 2. племінник *НКД*, *СГ*; *пор*. **дорун**.
торух вершина *[Г]*; **эписиндэн бир сöз торух тутту** з усіх слів гору взяло одне *[Г]*.
тосат раз *СМ-СК*; **бир тосат хазахлар сачханнар туз** одного разу українці посіяли сіль *СМ*; **ўч тосат** тричі *СМ*; **бир тосат зырлайляр, эт′инҗи тосат зырлайляр, ўчўнҗў тосатха дий**: **″хайда т′ельдик биз?″** один раз скачуть, другий раз скачуть, на третій раз каже: ″куди це ми приїхали?″ *Б*; **т′ельди бир тосат** прийшов якось *У*; **сора бир тосат таа миний бир саат хадар** потім тісто підходить іще раз з годину *К*; **ўч тосаттан башлай Т′öроғлу кöзлерне кöрмед′е** з третього разу починає Тьороглу бачити своїми очима *Б*; **тосаттан** зразу, несподівано, раптом *О*. 2. трохи *СМ-СК*; **бир тосат** небагато, трішки *СБ*; **айда, бир тосат отурум** гаразд, я трохи посиджу *К*; **тосат-тосат** інколи, іноді, раз у раз *СБ*; **су тосат-то-**

сат артай вода потроху, поступово прибуває *К*.
тосмах *дит*. vulva *СБ*.
тос-томалах цілком круглий *СБ*, *О*, *К*, *СГ*, *СК*; **тос-томалах бойун вар** фігурою ти круглесенька *СГ*; *див*. **томалах**.
тосун бичок двох-трьох років, незапряганий; **третяк тосун** бик-третяк *СБ*, **тосун болса тосун болсун балларға сўт болсун** як бик, то й бик, аби лиш дітям було молоко *ВН*.
тот іржа *О*, *Г*, *К*.
тотай хыз гарна дівчина *[У]*.
Тотай *прізв*.
тотир- наповнювати *ВН*.
тотла- вимазувати в іржу, дати ржавіти *О*, *К*.
тотлан- ржавіти *О*, *Г*, *К*.
тотландыр- дати заржавіти *О*, *К*.
тотландырт- *спон*. *О*, *К*.
тотлат- вимазати в іржу *К*.
тотлу іржавий, вимазаний в іржу *О*, *К*.
тотур- наповнювати, поповнювати, начиняти *ВН*, *СБ*; **йигирим бирин тотурмаған** кому не виповнилося, ще немає двадцять одного року *СБ*.
тотурт- дати наповнити *СБ*.
тох ситий, товстий, жирний; **тох ачның хатырын бильмей** ситий голодного не розуміє *СБЧ*.
тоха пряжка ременя, каблучка коси *Г*, *К*; *пор*. **тоға**.
тохал 1. тупий, не гострий *О*, *БТ*, *К*; **тохал бурун** великий м'ясистий ніс *БТ*. 2. дурний *К*.
тохаллан- тупитися, затупитися *О*, *К*.
тохаллат- затуплювати *О*, *К*.
тохаллаттыр- *спон*. *О*, *К*.
тохаллых тупість *О*, *К*.
тохатлы сильний *[Г, СК]*; *див*. **тахат**.
тохлан- повніти, товстіти *НБЄ*, *К*.
тохлат- *спон*. *О*, *К*.
тохлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
тохлу повний, валашок, однорічний баран, ярка *НБЄ*, *О*, *Г*, *К*.
тохлух ситість, повнота *СБ*, *О*, *К*.
тохмах (**-ғы**) довбня, довбешка, макогін, киянка, праник, стукачка, булава; дерев'яна лопата *О*; **тохмах картоп** товчена картопля *П*; **башыңа тохмах байлама** не прив'язуй на голову ґулю *Б*, *У*; **тэмир тохмах** молот *СБ*.
тохмахла- дубасити, лупцювати *О*, *Г*, *К*.
тохмуш розжирілий, угодовнаий, ситий *СБЧ*; **бири охмуш, бири тохмуш** один вчений, другий угодований — один навчився, другий наївся *СБЧ*.
тохсан дев'яносто *СБ*; **тохсан тохуз** дев'яносто дев'ять *СБ*; *пор*. **дохсан**.
тохта- зупинятися, затримуватися, переставати, припинятися; **тохта** постривай *П*, *Г*; **сўт экшип тохтаған** молоко скисло й сіло *К*; **тохтамаан айлянышкрутитися** без упину *П*; **тохтама(ғ)ан айтый** говорить без упину *СБФ*, *П*; **тохтамай тынмай** безперервно, без передиху *О*, *НКД*; **тохтамайын** безперервно *ВН*; **тохтамаз** безупинний *О*, *К*; **чеврий тохтамамажа** крутиться безупинно *Б*.
тохтав зупинка, припинення *О*.
тохтавсыз безупинно *О*.
тохтал- бути зупиненим, зупинятися.
тохтамайлы безупинно *О*.
тохтамах зупинка, стоянка, затримка *О*, *К*.
тохтамахсыз безупинний *О*, *К*.
Тохтмиров *прізв*.
Тохтамыш *прізв*.
тохтат- зупиняти, спиняти, затримувати; **тохтатый о папуну** зупиняє того діда *СМ*.

тохтаттыр- *спон. О, К.*
тохтатыл- бути зупиненим, зупинятися *О, К.*
тохтатыш- зупиняти один одного, зупинятися разом *О.*
Тохташ *прізв.*
тохташ- зупинятися разом *О.*
тохташтыр- *спон. О.*
тохташтырыл- *пас. О.*
тоху- ткати; **без тоху-** ткати полотно *О*; **т′етэн тоху-** ткати тканину *Г, СЛ, СК*; *пор.* **тох-**.
тохув ткання, тканина *О.*
тохувчу ткач *СБ, О.*
тохужу ткач *О, К.*
тохужулух ткацтво *О, К.*
тохуз дев'ять *СБ, У, К, [Г]*; *пор.* **дохуз**.
тохузар по дев'ять *О, К.*
тохузарла- розкладати, брати по дев'ять *К.*
тохузлама танок з дев'яти колін *К.*
тохузлап дев'ятками *О.*
тохузлу дев'ятка *СМ, Г, К*; із дев'яти частин *О.*
тохузлух дев'ятка *СМ, Г.*
тохузунӂи *У*, **тохузунӂу** *СБ, Б, СЛ, К* дев'ятий.
тохул- бути тканим *ВН, СБ, О, К*; **тохулған ший** тканина *ВН.*
тохун- 1. мати дотичність, зачіпати *Г*, навалюватися *[Г]*; **атиринзе тохунурум, дэйин дэ, хорхунуйум** я остерігаюся, що зачеплю вашу гідність, що я вас ображу *Г.* 2. ткатися *О, К.*
тохундур- *спон. О, К.*
тохундурт- *спон. О, К.*
тохут- дати ткати *О, К, СК.*
тохуттур- *спон. О, К.*
тӧбе I 1. гора, пагорб, курган, узвишшя, вершина, верхівка, вершечок; **тӧбе тӧбеге бармай** гора до гори не йде *СБ*; **тӧбед′е минди** він піднявся на гору *СМ.* 2. верх, верхній, угорі; **көзет тӧбед′е** подивися вгору *СМ*; **т′етий тӧбеэ** іде вгору *СМ*; **тӧбе йе кель-** а) підніматися *[Кб.]*, б) виправдовуватися *[Г]*; **тӧбеэ мин-** підніматися вгору *П*; **тӧбеэ турмай о, тишлери бле блай хойайляр** догори зубцями вони не стоять, їх кладуть зубцями вниз *П*; **сандухнуӈ тӧбе сне отруй** сидить зверху на скрині *СБ.* 3. тім'я, маківка *СБ, СМ*; **баш тӧбеси** тім'я, маківка голови *СБ*; **буну алғанда көзлериӈ тӧбеге эди ни йохсам?** коли ти цю річ купував, твої очі були на тім'ї чи як? *СБЧ.* 4. дах, покрівля *СБФ*; *пор.* **тӧбе** I, **тӧпе**; *пор.* **тӧпе, тэпе**.
тӧбе II розкаяння, покаяння, зарок; **тӧбе босун** хай буде зароком, щоб більше такого не було *Б*; **авлах көйд′е хыз вермек тӧбе осун** хай заречуться віддавати дівчину в далеке село *[ВН]*; **тӧбе эт-** змусити заріктися, провчити *Б*; *пор.* **тӧвбе, тэмбе, тэмбех, тэмбеh, тэнбех**.
тӧбеги верхній, розташований на вершині *СБФ.*
тӧбежи хто перебуває вгорі, нагорі, зверху *О.*
тӧбекӧз верхогляд, роззява *О.*
тӧбели який має верх, пагорбистий *О.*
Тӧбели *прізв.*
тӧбен: баш тӧбен сторчма, головою вниз, догори дном *СБ.*
тӧвбе розкаяння, покаяння, зарок *ВН, Г*; **тӧвбе эт-** змусити заріктися *Г*; **тӧвбе осун** хай буде зароком *ВН*; *пор.* **тӧбе** II, **тэмбе, тэмбех, тэмбеh, тэнбех**.
тӧгерек круглий *СБ, П, У*; **тӧгерек софра** круглий стіл *СК*; *див.* **тӧм-тӧгерек**.
тӧгӱӂӱ який ллє *О.*
тӧгӱль- литися, сипатися, розливатися, розсипатися, витікати, висипатися *СБ, П*; сипатися, розсипатися *СМ, СК*; **ағлей-ағ-**

лей гӧзнӱн нуру тӧгӱльмиш вона довго плакала і осліпла, *букв.* з її очей витекло світло *[СК]*; **чичеклери тӧгӱлӱй** квітки з нього обсипаються *СМ*; **артсын — экси[ль]месин, ташсын — тӧгӱльмесин** хай зростає — не меншає, хай буде через край, але не розливається *СБЧ*.

тӧгӱм лиття *О*.

тӧгӱн- обливатися, обсипатися, заливатися *СБ*, *О*; **йаш бе тӧгӱн-** заливатися слізьми *СБ*.

тӧйер- штовхати *Г*; *пор.* **твер-**, **тӱвер-**, **тэбер-**.

тӧк- I (**тӧкер**; **тӧгер**, **тӧгий** *ВН*, **тӧкий** *Б-СК*, **тӧкей** *СЛ*, *Г*, *СК*) 1. лити, наливати, проливати, поливати; **тӧкер йашын** ллє сльози *ВН*; **сув тӧгӱп сибирдим** я попідмітала, побризкавши водою *П*; **хотарыш андан тӧкӱм** наллю звідти *У*. 2. сипати, висипати; **тӧгес** сиплеш *П*; **дэрйайа йеми тӧктӱлер** висипали кораблі на море *[Г]*; **кӱль тӧк-** висипати золу *СЛ*, *К*; *пор.* **тэг-**.

тӧк- II товкти *К*; *пор.* **дӧг-**, **дӧк-**, **дӱг-**, **тӱ-**, **тӱй-**.

тӧкме литий, вилитий, облитий *О*.

тӧктӱр- 1. виливати, відливати; **чойундан бир топ тӧктӱрдӱ** вилив м'яча з чавуну *СЛ*. 2. висипати, насипати *Г-К*.

тӧктӱрт- *спон.* *О*, *К*.

тӧкӱҗӱ який ллє, сипле *К*.

тӧкӱль- (**тӧклӱй**) 1. литися *Б*, *У*; **тӧклӱр ханымыз** ллється наша кров *П*; **бӱнгӱр-бӱнгӱр тӧкӱлӱр гӧзӱмӱн йашы** бурхливо течуть мої сльози *[СК]*. 2. сипатися, падати, обсипатися, розсипатися; **тӧкӱлен савут/чанах толмай** *НМ*, **тӧклен чувал долмаз** *СГ* розсипану посудину/миску/чувал не наповнити.

тӧм-тӧгерек зовсім круглий *СБ*; *див.* **тӧгерек**.

тӧнӱль- відвертатися, зрікатися *СБ*; відчувати огиду, бридувати *СЛ*; *пор.* **тӱнӱль-**.

тӧп- дибати: **тӧперим-тӧперим — тӧпе кӧрӱльмез** дибаю-дибаю — вершини не видно *К*; *див.* **тэп-**.

тӧпе 1. верх, вершина, маківка *СБ*, *Б*, *У*, *СЛ*. 2. верх, верхній, угорі; **тӧпед'е** вгору *Б*; **тӧпедэ** вгорі *Б*. 3. тім'я, маківка *Б*; **башнын тӧпеси** маківка голови *Б*. 4. дах *Б*, *СГ*; **эв тӧпе сне** на даху будинку *СГС*; ◇ **тӧпед'е мыхла-** прибивати прямовисно, вертикально *У*; *пор.* **тӧбе** I, **тэпе**.

тӧпебаш верхогляд *О*.

тӧпедэд'и верхній *Б*; **эң тӧпедэд'и путах** найвища гілка *У*.

тӧпекӧз верхогляд *О*.

тӧр покуття, покуть, божниця, почесне місце; **тӧрге** на покуті, біля божниці *СБА*; **тӧре т'ечир-** пропускати, проводити на почесне місце *Г*; **тӧрӱне** в нього (в неї) на покуті *СК*; **махтавлу т'елин тӧрне осуруй** хвалена невістка бздить на покуті *СБА*; **ӧльсениз дэ, җеннетин тӧр(ӱ)не дурурсуз** коли ви помрете, то в царстві небесному будете на почесному місці *СК*.

тӧш 1. груди (тварини), грудина, грудний *О*; **тӧш эт** грудинка *О*. 2. родова плівка *К*; **сыйыр тӧшӱн ташлады** корова очистилася *К*; *пор.* **тӱз** II, **тӱс** II.

тӧше- (**тӧший**) стелити, слати, мостити, брукувати; **йымшах тӧшерсин, хаты йатырсын** м'яко стелиш, твердо спиш *СГ*.

тӧшев підстилка *СБ*, *О*; постіль, поміст *О*.

тӧшевлӱ застелений, висланий, насланий *СБ*.

тӧшед'ен занавіска для ліжка *О*.

тӧшеҗик ліжечко, матрацик, постілька *К*; *пор.* **тӧшечик**.

тӧшек (**-ги**) матрац, постіль, тюфяк, перина, ліжко, сінник; **тӧшек аста** лежачий хворий *Б*; **тӧшек жый-** прибирати постіль *СБ*, *Г-СГ*; **тӧшек хой-** слати, стелити постіль *СГ*; **аста бӱйӱк, тӧшеклере тӱштӱ** він дуже хворий, зліг у ліжко *[Г]*; **тӧшек кӧре айахларыңы узат** простягай ноги по ліжку *СБФ*; **памух тӧшек** пухова перина *К*; **пырйа тӧшек** перина з пір'я *Б*, *К*; **йӱн тӧшек** матрац із вовни *К*; *пор.* **дӧшек**.

тӧшеклик піл, софа *СБ*, *П*; **тӧшеклик тӱбӱне хачты** утік, заховався під піл, під софу *СБ*.

тӧшеле- стелити постіль, стелитися *О*.

тӧшелен- бути постеленим *О*; **тӧшеленд′ен** постелений *О*.

тӧшели насланий, застелений, критий, брукований *О*.

тӧшель- бути засланим, постеленим, покритим, вимощеним, брукованим *СБ*, *О*.

тӧшеме підлога, настил, бруківка *О*, *[Г]*, *К*.

тӧшен- слатися, бути стеленим *О*, *К*, *СК*; **таш тӧщенд′ен** вимощений бруківкою, брукований *К*; **сохах мермер тӧшенмиш** вулиці вимощено мармуром *СК*.

тӧшет- дати стелити *О*, *К*.

тӧшеттир- *спон.* *О*, *К*.

тӧшечик ліжечко, матрацик, постілька *СБ*, *К*.

тӧшлӱ з розвиненими грудьми, грудиною, грудастий *О*.

тӧшсӱз плоскогрудий, хирлявий *О*.

тпу тьху *СЛ*.

трак грюк *О*, *К*; **трак-трак** стук-стук *О*, *К*.

Трандафил *прізв.* рожевий *О*.

транк-трунк стук-грюк *О*, *К*.

трапеза трапезна *[Г]*.

трапезарий трапезничий *[Г]*.

трас эт- тріщати, пердіти *К*.

траш гоління; **траш бол-/ол-** голитися (про себе) *ВН-У* / *[П]*, *Г-СК*; **траш олун-** бути голеним, голитися *[Б]*, *Г-СК*; **траш эт-** голити кого; *пор.* **ытраш**.

трек дерево *П*, *НМ*; *пор.* **дирек, дрек, дэрек, тирек, тэрек**.

трель- силкуватися, напружуватися, тужитися *О*, *К*.

трельт- *спон.* *О*, *К*.

трельтир- *спон.* *О*, *К*.

третяк тосун бик-третяк *СБ*.

Триада Трійця *[Г]*; **Айа Триада** Свята Трійця *[Г]*.

Трифин Трифон *У*.

трифти дрижджі *СМ*; затірка *К*; *пор.* **тирифти**.

трифтэ дрижджі *НМ*.

Тройца Трійця *Б*, *Г*.

Тройцалых на Трійцю *СБ*, *СМ*, *Б*.

тронос (**-зу**) трон, престол *[Г*, *М]*.

труй встає *Б*; *див.* **тур-**.

трыбун трибуна *Б*.

трыма бовтанка *ВН*; *пор.* **тырма**.

ту- народжуватися *СБ*; **анадан ӧксӱз халайлар — овси тумасын / доғмасын** ті, хто лишаються без матері, хай би не народжувалися зовсім *СБА*; **тумаға этишмегейдиң** щоб ти не встиг народитися *НБЄ*; *пор.* **доғ-, кӱнтовуч, кӱнтовуш, тоғ-, тув-**.

-ту *суфіксоїд ств. мод.* напевно, точно, таки, -таки *СМ*; **незети дэ йохту** і смаку таки ніякого *СМ*; *пор.* **-дир, -дур, -дӱр, -дыр, -тир, -тур, -тӱр, -тыр**.

тув- народжуватися *СБЧ*; *пор.* **доғ-, кӱнтовуч, кӱнтовуш, тоғ-, ту-**.

тувар худоба; стадо, череда; **тувары чохтур** худоби в нього багато *Б*; **тувар бах-** доглядати худобу *Б*; **тувар аран** корівник, хлів *СБ*; **тувар май** воловий, гов'яжий жир *СБ*.

тувар- розпрягати *ВН*, *У*, *Г*, *СЛ*; **атларны тувар-** *У*; *пор.* **твар-**.

туварлых скотарство *О*.
туварт- *спон*. *О*.
туварчи *ВН*, *П-Б*, *Г-СГ*, **туварчы** *СБ*, *О*, *Б*, *У*, *К*, *СК* пастух, чередник, скотар; **туварчының харғышындан тувар ӧльмей** (**туварчинин**, **йебермей** *СЛ*, **д'ебермез** *СГ*) від лайки чередника худоба не дохне *СБФ*.
Туварчи *прізв*.
туварыл- бути розпрягуваним, розпрягатися *ВН*, *О*, *Г*; **ӧгӱз туварылды** волів розпряжено *Г*.
туварылт- розпрягати *О*.
тувдур- народжувати *СБ*; *пор*. **тоғдур-**.
тувул- народжуватися, бути народженим *СБ*.
тувуш *див*. **кӱнтувуш**.
туз сіль.
тузах (**-ғы**) сильце, тенето, тенета, пастка *Г*; **хутар бени дӱнйанын тузахларындан** спаси мене від тенет життя *[Г]*.
тузғу торум мій сивий кінь *СБ*.
тузла- солити.
тузлав соління *О*.
тузлама квашений, квашенина *О*.
тузлан- бути посоленим *СБ*, *О*, *К*.
тузлат- *спон*. *О*.
тузлах солончак *О*.
тузлу солоний, засолений, з сіллю, соляний, пересолений.
тузлужа солонуватий *О*, *К*.
тузлух розсіл, соляний розчин, сільничка *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*.
тузсуз без солі, несолоний.
тузсузжа недосолений *К*.
тузсузлан- 1. перестати бути солоним. 2. говорити беззмістовні речі *СБФ*, *К*.
туз-ӧкмек хліб-сіль *Г*.
туз-экмек хліб-сіль *[СК]*.
туз-этмек хліб-сіль *СК*.
туйах (**-ғы**) 1. копито, ратиця. 2. шпора півня *НМ*.
туйахла- бити копитом, ратицями, хвицати *О*, *К*.
туйахлы з великими копитами, ратицями, шпорами *О*, *К*; **туйахлылар** копитні *О*.
Туйахов *прізв*.
тул удова, удівець; **тул адам** *К*, *СГС*, **тул киши** *СБ* удівець; **тул хал-** удовіти *СМ*, *К*; **тул хары** *Б*, *К-СК*, **тул хатын** *СБ*, *К*, **тул хысайахлы** *СМ*, *У* удова; **тул харлар** удови *СЛ*; **тул халырсын ожандан** ти залишишся удовою по чоловікові *[СК]*; **тул эт-** зробити вдівцем, вдовою *О*.
тула цегла; **тула ӱй/эв** *СБ* / *К*, *СГ* цегляний будинок; **йасар эдлер тула хум биле тары балчыхтан** робили цеглу з розчину глини, піску й просяної соломи *П*.
тулалы цегляний *П*, *О*, *К*; **тулалы ӱй** цегляний будинок *П*.
туллан- удовіти *К*.
туллат- робити удовою, вдівцем *К*.
туллух (**-ғу**) удівство *СБ*, *О*, *[Г]*, *К*.
тулуп шкура тварини, знята цілком *СБ*, *Б*; **тулуплан чыхарый тэрисин** здирає шкуру цілою *Б*.
Тулуп *прізв*.
тума/тумаа нежить *Г*, *К*/*К*; **тума ол-** захворіти на нежить *К*; **тума тапты** напала нежить *К*; *пор*. **тумах**, **туму**, **тымов**.
тумала- закладати, затикати *СБ*.
тумалан- глохнути *О*.
тумалат- оглушувати, викликати глухоту *О*.
туман туман *ВН-СГ*, *[СК]*; **туман ава** туманна погода *СЛ*; **туман хопту** опустився туман *Б*; *пор*. **думан**, *див*. **тоз-туман**.
туманла- затуманювати *О*.
туманлан- затуманюватися *О*.
туманлат- затуманювати *О*.
туманлаттыр- *спон*. *О*.
туманлы туманний *О*.
туманлых туман, затуманеність, туманність *О*.
тумар ліки, зцілення *О*; *пор*. **тмар**, **тымар**.

тумар эт- патрати *Б*.
тумарла- давати ліки *О*.
тумарлан- приймати ліки, лікуватися ліками *О*.
тумах застуда, нежить *СГС*; *пор*. **тума, тумаа, туму, тымов**.
тумбалан- перетворюватися на тумбу *К*; **тумбалансын** щоб ти скам'янів *К*.
тумбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *ВН*, *СМ*, *У-К*; *пор*. **тунбуйух, тынбуйух**.
Тумма *прізв*.
туму нежить *НБЄ*; *пор*. **тума, тумаа, тумах, тымов**.
Туна йалысы берег Дністра *[Г]*.
тунбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *К пор*. **тумбуйух, тынбуйух**.
тунух спокійний, тихий *[СК]*; **тунухтур Тунанын сулары — атым д'ечамаз** плавні води Дністра — але мій кінь не перепливе *[СК]*; *див*. **тыных**.
тур- (**туруй**) 1. стояти, знаходитися, триматися, затримуватися; **стол сне труй ӧкмек** на столі лежить хліб *Б*, *К*; **хазан труй онда** чавун стоїть там *К*; **турсун** хай лишається *СЛ*; **турған/отурғаны турсун, хачханын тут** те, котре стоїть, нехай собі стоїть, лови те, що втікає *СБЧ*/*СМ*; **бала доғганда ахылы олмаса, сора хойсан да, турмай** якщо в дитини від народження розуму немає, то потім, хоч і вкладай, не затримається *СЛ*. 2. ставати, уставати *ВН-К*; **саба труй** устає вранці, *СМ*; **эртэ турғанға аллах берий** хто рано встає, тому бог дає *СБА*; **мен турур эдим эрт'ен** я вставав рано *П*; **йол турса, авлахка этиший** якщо дорога встане, до неба (далеко) дістане *СБФ*; **тур, т'еттик** уставай, ходімо *Б*. 3. *допом*. *дієсл*., *передає відтінок тривалості*, *постійності*; **долашыпып турур** бродить *[Г]*; **йылап туруп т'елий бизим эвдэ** плачучи, приходить до нас *У*; *пор*. **дур-**.
-тур *зв'язка теп*. *часу ств*. *мод*. є; **Ашых Ғариб ол йере варса, бизе энди ӧкмек йохтур** якщо Аших Гаріб туди піде, то нам і там напевно хліба не буде — немає *СЛ*; **шиндэн сора мендэн саңа файда йохтур** відтепер тобі від мене зиску не буде — немає *Б*; ◇ **халхып тур-** підскакувати *К*; *пор*. **-дир, -дур, -дӱр, -дыр, -тир, -ту, -тӱр, -тыр**.
тура *див*. **дура**.
турғуз- змушувати стояти, піднімати, зупиняти, будити *О*, *К*, *М*.
турғуздур- *спон*. *О*, *К*.
турғузт- зупиняти, затримувати, піднімати, ставити, будити *СБ*.
турма тюрма *Б*, *К*; **турмаға йатсидіти** в тюрмі *Б*.
турна журавель; **турнам** журавлику мій *ВН*.
турначичек *бот*. дикий (жовтий) тюльпан *К*.
турсулда- бухати, гуркотіти, торохтіти, трахнути *О*.
турсулдат- *спон*. *О*.
турсулдаттыр- *спон*. *О*.
турсулду гуркіт, грюкіт *О*.
туртур гусінь, гусениця *НМ*, *О*; *пор*. **тыртыр, тыртырна**.
турунч *бот*. померанець; *поет*. сосок жіночих персів *[СК]*; **ач бийаз көксӱнӱ — турунч гӧрӱнсӱн** відкрий свої білі груди — нехай буде видно соски *[СК]*.
туруп редька *СБ*, *У*, ріпа *Б*, *У*, редиска *О*; **хара/бийаз туруп** чорна/біла редька *К*.
туруту розбійник *[М]*.
турутулук эт- розбійникувати *[М]*.
туруш- *див*. **тырыш-**.
туруш постава *О*.
туршов путо з вірьовки *ВН*, *НМ*, *О*, *Б*, *СК*.

туршовла ящірка *О*; *пор.* **туршофла**.
туршовла- надівати путо, спутувати путом *ВН*, *О*.
туршовлат- *спон.* *О*.
туршовлаттыр- *спон.* *О*.
туршофла ящірка *СМ*; *пор.* **туршовла**.
туршу квашенина *ВН-Б*, *К*, *СГ*; **туршу бол-** просолитися *О*; **туршу хой-** солити, квасити *П*.
туршула- заготовляти квашенину *НМ*.
туршулух необхідне, призначене для квашення, засолювання *О*, *БТ*, *К*.
туршув квашенина *СБ*.
тут шовковиця *НМ*; **т'ийик тут/дут** ожина *СБ*, *СМ* / *О*, *БК*, *К*; *пор.* **дут**.
тут- (**тутай**, **тутар**) 1. тримати, хапати, ловити; **хапайляр буну** його хапають, ловлять *СБ*; **тутай айағындан** хапає його за ногу *ВН*; **тутту башымдан** він схопив мене за голову *СБ*; **туттум эт'и балаын холундан** я схопила обох дітей за руки *ВН*; **балых тут-** ловити рибу *П*; **бал тутан пармағын йалай** хто тримає мед, облизує пальці *СГ*. 2. доглядати, утримувати; **сийыр тут-** тримати корову *ВН*; **ўме дўнйайы тутан баба** отець-вседержитель *[Г]*. 3. братися, взятися; **т'ерат тутту т'ечмейе** кінь узявся перепливати *Г*; **туттум йырламаға** я взялася співати *У*. 4. зберігати; **чареси бар ону тутмаа коп заман** його можна зберігати довго *П*. 5. дотримуватися; **адэт тут-** дотримувати звичаїв *К*; **оруч тутар эдлер** дотримувалися посту *СБ*. 6. прийматися; **патылҗан тутажах** помідори приймуться *П*; **патылҗан тутмажах** помідори не приймуться *К*. 7. наймати; **ырғат тутмам хапума** не візьму до свого двору наймитом *ВН*. 8. мучити (про хворобу); **йеди йыл сытма тутсун** щоб тебе сім років мучила пропасниця *СБА*; ◇; **өзўн тут-** стримуватися *НМ*, дбати за себе *Б*, поводити себе *Г*; **ону сендэн тутуп алыйляр** його в тебе заберуть *П*; **тутуп-тутуп д'ез-** ходити зашпортуючись, кульгати *СК*; *пор.* **дут-**.
тутам жменя, пригоршня *О*.
тутар упертий, настирний *О*.
тутарлых упертість, затятість, настирність, вередливість *О*.
тутахлаш- боротися, битися *ВН*.
туташ- займатися, загорятися, запалюватися, спалахувати; **туташып йан** щоб ти згорів *Б*; **туташып тўтэ-** розпалюватися, пускати дим *О*.
туташтыр- запалювати, підпалювати, розпалювати.
туташтырт- *спон.* *О*.
тутмахлых зберігання *[Г]*: **бизим атримизе тутмахлых ичўн** задля того, щоб зберегти в нашій пам'яті *[Г]*.
тутмач локшина, вермішель *СБ*, *СМ*, *БТ*.
тутсах застава *О*.
тут-та-тут шум, галас, гвалт *К*.
туттур- *спон.* *О*, *К*; **т'ерек туттурмаа она тайах** треба дати йому палку, щоб ухопився *К*.
туттурт- *спон.* *О*, *К*.
тутул- бути спійманим, схопленим, затриманим, утриманим, хапатися, чіплятися, триматися; заражатися; зашпортуватися, кульгати; заїкатися; згортатися (про кров); відчуватися на дотик; **хатых йейен тутулмаған, бардах йалайан тутулған** хто їв ряжанку, не спіймався, спіймався той, що горщика облизував *СГ*; **тутулған халған** його було схоплено *Г*; **бир эльнен беш**

харпуз тутулмаз однією рукою п'ять кавунів не утримати *СГ*; **бир йере тутулса аҗеп** мабуть, десь-таки чіпляється *К*; **хан тутулған** кров згорнулася *К*.

тутум полонений *О*.

тутумлу економний, ощадливий, стриманий *О*.

тутумлух ощадливість, стриманість *О*.

тутун- хапатися, триматися, утримуватися, стримуватися *СБ*; користуватися чимось *О*.

тутундур- дати ухопитися, триматися, допомогти утриматися *О*, *К*.

тутундурт- *спон*. *О*, *К*.

тутур- схоплювати *СБФ*.

тутух заїка *НБЄ*, *О*, *К*.

тутухлан- заїкатися *НБЄ*, *О*, *БТ*, *К*.

тутухлат- зробити заїкою *О*, *К*.

тутухлаттыр- *спон*. *О*, *К*.

тутухлух заїкуватість *О*, *К*.

тутуш боротьба на захват, сутичка, бійка *О*, *Г*, *СГ*.

тутуш- триматися один за одного, ловити один одного, братися разом, по черзі, жеребкуватися, перебираючи руками палицю, сваритися, боротися; боротися на захват *Г*, *К*, *СГ*; скисати, сідати *СБ*, *СМ*, *К*; **тайах бле тутушуйляр** жеребкуються з допомогою палиці *СМ*.

тутуштур- змусити тримати разом, вкладати в руки *СБ*, *О*, *Г*, *К*; **бунун эльне дэ тутуштурдулар алтын хадэйнен шарабы** і йому в руки дали вино в золотому келиху *Г*.

тутуштурт- *спон*. *О*.

тутха ручка *БТ*.

тутхала- схоплювати, підхоплювати, вихоплювати *СБ*, *О*.

тутхуч ручка на кіссі *СБ*.

туфле *СБА*, **туфля** *СБ* черевик(и).

Тухар *прізв*.

тухум рід, походження, порода, рід, плем'я, послід, розплід *СБ*, *НМ*, *О*, *У*, *Г*, *К*; нащадок, потомство *О*, *К*; **тухуму Баҕдаттан дўгўль** він родом не з Багдада *СБА*; **оон тухуму йох** нащадків у нього немає *К*.

тухумлу родовитий, чистокровний, породистий, який має нащадків, послід *О*.

тухумлух на розплід *О*.

тухумну з потомством *К*.

тухумсуз безрідний *О*; без нащадків, про тварин — без потомства *О*, *К*.

тухун- торкатися *[Г]*.

туч бронза; сталь *[ВН*, *СЛ*, *СК]*; **тучтан тўфек элине** у нього в руках сталева рушниця *[СЛ]*; **эдґерим туч этэйим, йўгеним туч элейим** я оздоблю сідло й вуздечку бронзою, сталлю *[СК]*; *пор*. **дўч**, **тўч**.

туш туша *[Г*, *СЛ]*; **туш аламан, туш сертґе** тушу не візьму, бо це туша барана *[Г*, *СЛ]*.

тў пшоно *СБ*; **тў аш** суп із пшоном *СБ*; *пор*. **дўгў**, **тўй** I.

тў- бити *СБ*; **тўгеллер аны кучук тарзы** побили його, як собаку *НБЄ*; *пор*. **дöг-**, **дöк-**, **дўг-**, **тöк-**, **тўй-**.

тўб низ *О*; **тўбдэн** знизу *О*; *див*. **тўп**.

тўбдэтґи нижній, донний *О*.

тўбҗўк кущик *К*.

тўбле- вставляти дно *О*, *К*; **мен чапчағы тўблеп йапханым** я вставив дно в діжку *К*.

тўблет- *спон*. *О*.

тўблў із дном, з низом *О*, *К*.

тўбсўз без дна *О*; *див*. **тўпсўз**.

тўб-тўз весь, зовсім *О*; *пор*. **тўптўз**.

тўбўндэтґи нижній, спідній, донний *П*, *СМ*, *К*; **тўбўндэтґи кöлек** спідня сорочка *П*.

тўбчўк денце *О*; *див*. **тўпчўк**.

тӱвер- штовхати, кидати, вергати, перевертати, вивертати *Г-СГС*; **тӱвере йибер-** перекидати *К*; **тӱверип йибер-** виштовхати *НКД*; *пор.* **твер-**, **тӧйер-**, **тэбер-**.

тӱген- закінчуватися *[Г]*; **тӱгенмеси йохтур** кінця не буде *[Г]*; *пор.* **тӱкен-**.

тӱгӱл не *П*; **энди олар ортах тӱгӱл** уже вони не спільники *П*; *пор.* **дӧгӱль**, **дӧль**, **дӧӱль**, **дӱгӱл**, **дӱгӱль**, **дӱдʼӱль**, **дэгиль**, **дэиль**, **дэйиль**, **дʼӱль** II.

тӱгӱль- сипатися; *див.* **тӧгӱль-** *СМ*.

тӱгӱм вузол *О*.

тӱгӱмле- зав'язувати вузол *О*.

тӱгӱмлет- *спон. О*.

тӱгӱмлӱ зав'язаний на вузол, вузлуватий, з вузлом *О*.

тӱз I плоский, рівний, рівне місце *СМ*, *СЛ*, *К*; гладкий, повний *О*; *пор.* **диз** II, **дӱз-**, **тиз** II, **тӱс** III, *див.* **дӱм-тӱз/тӱп-тӱз**.

тӱз II грудина, груди тварини *О*; *пор.* **тӧш**, **тӱс** II.

тӱз III: **тӱз афта** пісний тиждень *Г*, *К*; *пор.* **бель афта**.

тӱзель досконалий, повний *О*.

тӱзель- виправлятися, налагоджуватися, видужувати, поправлятися, повнішати, набирати вагу *СБ*, *СМ*, *БТ*.

тӱзельлен- приводити себе до ладу, чепуритися *НБЄ*, *БТ*.

тӱзельлеш виправлення, одужання *СБФ*.

тӱзельлик повнота *О*; повний порядок, спокій, лад *Б*.

тӱземник порядок, лад *[Б]*; **йендиме тӱземник версем** як я себе приведу до ладу *[Б]*.

тӱзен волосінь *К*.

тӱзенник матеріал на волосінь *К*.

тӱзет- виправляти, поправляти, лагодити, упорядковувати, настроювати, вирівнювати, вишиковувати *СБ-БТ*, *У*, *К*; **хаш тӱзетим дэп кӧз чыхарый** обіцяючи підправити брову, видирає око *СБФ*.

тӱзетиль- бути виправленим, полагодженим, виправлятися, лагодитися, приводитися до ладу *СБ*, *О*.

тӱзетин- виправлятися, лагодитися, настроюватися *О*.

тӱзеттир- дати полагодити, настроїти *О*, *У*.

тӱзлен- повніти, гладшати *О*.

тӱзлет- дати змогу повніти, товстіти, гладшати, поправлятися *О*.

тӱзсӱз безбарвний *О*; *див.* **тӱс** I.

тӱзтабан, **тӱстабан** плоска стопа, плоскостопий *СМ*; *бот.* підбіл, мати-й-мачуха *Г*.

тӱзӱв повніння, товстіння *О*.

тӱзӱль- приводитися до ладу, бути в порядку, ставати в ряд, шикуватися *СБФ*.

тӱй I пшоно *ВН-У*; **тӱй шорба** суп із пшоном *СМ*, *Б*; **тӱй аш — ӱй долаш** на пшоняному супові далеко не заїдеш *СБЧ*; *пор.* **дӱгӱ**, **тӱ**.

тӱй II шерсть *М*; *пор.* **тӱк**.

тӱй- бити, кувати, розбивати, дробити, товкти, розтирати, молоти *ВН-Б*; **гулялянны тӱй-** вибивати насіння з соняшника *ВН*; **тӱйе-тӱйе тʼечиргеллер** билибили — перевели-таки (через міст) *СБ*; *пор.* **дӧг-**, **дӧк-**, **дӱг-**, **тӧк-**, **тӱ-**.

тӱйгӱч макогін, довбешка *Б*.

тӱйдӱр- *спон. О*.

тӱйдӱрт- *спон. О*.

тӱйетабан *бот.* копитняк *НБЄ*.

тӱйме 1. сплющений, плоский *СБ*, *СМ*, *Б*. 2. ґудзик *СБ*, *СМ*, *Б*; **тӱйме чез-** розстібати ґудзики *Б*.

тӱймеле- застібати на ґудзики *СБ*, *О*.

тӱймелен- застібатися *О*.

тӱймелет- застібати *О*.

тӱймели застебнутий на ґудзик *О*.

тӱймечик ґудзичок *СБ*.
тӱйнек зав'язь, бутон *НМ*, *О*; **тӱйнек бер-** давати зав'язь *НМ*.
тӱйнекле- викидати бутони *О*.
тӱйнеклет- *спон*. *О*.
тӱйнекли рясний на зав'язь *О*.
тӱйнексиз без зав'язі *О*.
тӱйӱк вузол (на вірьовці, нитці) *СБ-Б*; **тӱйӱк байла-** *О*, **тӱйӱк байля-** *Б* зав'язати вузол; **тӱйӱк-тӱйӱк** вузлами, грудками *У*.
тӱйӱкле- зав'язувати вузлом *СБ*.
тӱйӱклеш- зав'язуватися вузлом *О*.
тӱйӱклӱ I зав'язаний вузлом, вузлуватий *О*.
тӱйӱклӱ II який колотиться *СМ*; **йаш йӱрегим тӱйӱклӱ** моє молоде серце колотиться *СМ*, *Б*.
тӱйӱк-тӱйӱк стук-стук *У*; **йӱрегим тӱйӱк-тӱйӱк** серце моє колотиться *У*.
тӱйӱм биття *О*.
тӱйӱмлӱ битий, побитий *СБ*.
тӱйӱн муки, страждання *О*.
тӱйӱн- ридати, б'ючи себе *О*.
тӱйӱнт- *спон*. *О*.
тӱйӱр- *див*. **хойур-**.
тӱйӱчек зав'язь баштанних культур *Б*.
тӱйӱчӱк вузлик *СБ*.
тӱйӱш бійка *НБЄ*; **тӱйӱшке мӱтӱ** охочий битися, задирака, забіяка *НБЄ*.
тӱйӱш- битися, колотитися, товктися *НБЄ*, *О*.
тӱк (**тӱгӱ**) шерсть, волосся (на тілі) *ВН-СМ*, *Г*, *К*, *СГ*; **тӱгӱн ташла-** линяти *СБ*; **жанавар тӱкӱн ташлай, адэтин ташламай** вовк линяє, але норов не міняє *СБФ*; **тӱк тӧк-** губити шерсть, лишати слід *Б*; *пор*. **тӱй** I.
тӱк'ан крамниця *[Г]*; *пор*. **тӱт'ан, т'ӱт'ан**.
тӱкен- закінчуватися *[Г, Кб.]*; **тӱкенмез ӧмӱре кит-** піти в нескінченне, вічне життя *[Г]*; *пор*. **тӱген-**.
тӱклен- куйовдитися, кошлатитися, заростати шерстю, волоссям *О*.
тӱклет- куйовдити, кошлатити *О*.
тӱклӱ волохатий, оброслий шерстю *СБ*, *О*.
тӱкӱр- плювати; **тӱкӱрмеэн тилим** у мене сухий язик, я не випив горілки *СБ*; **тӱкӱрме хуйуға, сат'елий сув ичмеге** не плюй в колодязь, доведеться води напитися *СБФ*; **авузна, холларына шайтан тӱкӱрген** він є майстром своєї справи — йому чорт плюнув у рота, на руки *СБ*.
тӱкӱрмек плювок, слина.
тӱкӱрт- *спон*. *О*.
тӱкӱрттӱр- *спон*. *О*.
тӱкӱрӱк плювок, слина.
тӱкӱрӱш- плювати один на одного, плюватися разом *О*.
тӱкӱрӱштӱр- *спон*. *О*.
тӱлькӱ лис, лисиця *СБ*, *СМ*, *У*; **тӱлькӱ бала** лисеня *О*; *пор*. **тильки, тильт'и**.
тӱлькӱлен- хитрувати, лукавити, изворачиваться *О*.
тӱлькӱлӱк хитрощі, хитрість, лукавство *О*.
тӱльле ранній ранок, світанок, рано вранці *СБФ*.
тӱнен учора *СМ*, *Б*, *К*; увечері *ВН*, *Б*; *пор*. **дӱн**.
тӱненд'и учорашній *О*.
тӱненинд'и, тӱненинт'и учорашній *О*.
тӱнӱль- відчувати відразу, набридати *СМ*, *Г*; **эр кишин ишин тӱнӱль-** бридитися чоловічою роботою *СМ*; **мен ӧйле тӱнӱльдӱм** мені так набридло *Г*; *пор*. **тӧнӱль-**.
тӱнӱн учора *СБ*, *К*; **тӱнӱн ичтим ӧгӱзнӱ** учора я пропив волів *СБ*.
тӱнӱнгӱ вчорашній *СБФ*.
тӱп (**тӱбӱ**) 1. низ, спід, дно, підошва *ВН-К*; **айаан тӱбӱ** підошва

ноги *К*; **көпӱр тӱбӱ беш тахта** міст тримається на п'яти дошках *ВН*; **тӱбӱ халтрай** спід тремтить, ледве тримається; **ӱй/эв тӱбӱ** підлога *СБ П/К*; **тӱбӱн дэ, сӱтӱн дэ йағлайсы** мастиш і спід, і верх *К*; **тӱбӱндэрек** на самісіньке дно *СМ*; **хазан тӱбӱне** на дні казана *СМ*; **чанаан тӱбне** на дні миски *К*; **тӱбӱнӱ сӱтне чевир-** вивернути *К*; **тӱбӱнӱ сӱтне (хапахлап) хайтар-** перевернути догори дном *К*; **бири тӱпчеэ, таш, бири дэ сӱтт'е** один камінь зі споду, на дні, другий зверху *Б*. 2. кущ, корінь *П*, *О*, *К*; **бир ӱч тӱп** кущів зо три *П*; **картоп тӱбӱ** *НКД*, **тӱпӱ** *К* кущ картоплі, коренева частина картопляного куща. 3. *сл. ім.* під, з-під *ВН-К*; **йапулар тӱбӱндэ хаталанды** тинявся попід парканами *У*; **йер тӱбӱндэн** з-під землі *Г*, *НКД*; **тӱбне** під нього *СМ*; **буз тӱбӱне** під лід *ВН*; **тили тӱбӱне** в нього під язиком *СБФ*; **мен йатым дрек тӱбӱне** я ляжу під деревом *Б*; **тобан тӱбӱне** під солому *У*; **йатый фишне тӱбне** він лежить під вишнею *У*; **йеди хабат тӱбӱне т'елин отруй** наречена сидить за трьома завісами *Б*; **чанаан тӱбне** під саньми *К*; **Покров тӱбӱнӱнеҗе** під саму Покрову *СБ*; ◇ **тӱптэн** знизу *СЛ*, *К*; **тӱптэн вер-** підкидати, підсовувати *К*; **тӱптэн йӱр-** робити тишком *П*, *СМ*; **тӱптэн йӱр-** робити нишком, підступно *СБ*; **меним айахташым адэти бек авур, у тӱптэн йӱри** у моєї подруги характер дуже важкий, вона дуже замкнута *НБЄ*; **тӱптэн йӱрген ӱстке чыхмаз** хто чинить підступні речі, явно цього робити не стане *СБА*; **энди хуваты йох — халаҗах тӱбӱне** уже в нього сил немає, буде переможеним, *букв.* залишиться під ним *ВН*; **тӱбӱне халды** лишився під ним, був переможений *П*; *пор.* **дип, дӱп, тип**.

тӱпсӱз без дна *К*.

тӱп-тӱз зовсім, увесь, так точно, так само *О*; *пор.* **тӱб-тӱз**.

тӱптэд'и спідній *Б*.

тӱпчӱк 1. денце. 2. кущик *ВН-К*.

-тӱр *зв'язка теп. часу ств. мод.* є; *пор.* **-дир, -дур, -дӱр, -дыр, -тир, -ту, -тур, -тыр**.

тӱрен плуг *СБ*; **тӱрен сӱр-** орати плугом *СБ*.

тӱрк турок *М*; **тӱрк падша(ғ)ы** турецький султан *Г*, *СГ*.

Тӱркмен *ч. [Г, СК]*; **Тӱркмен хызы** дочка Туркмена *[Г, СК]*.

тӱркче по-турецькому, по-тюркськи *[Г]*.

тӱркӱ пісня *П*, *О*, *Б*, *У*, *СЛ-СК*; **тӱркӱ йырла-/сӧле-** співати пісні *П*, *Б*, *К* / *П*, *СЛ*, *СГС*, *СК*; **тӱркӱ чыхар-** складати пісню *П*, *Б*, *У*; **бой тӱркӱ** протяжна, лірична пісня *СК*; **тахмах тӱркӱ** жартівлива, сатирична пісня *У*.

тӱркӱҗӱ пісняр, співак *[ВН]*, *НМ*, *О*, *У*, *СЛ*, *К-СК*; **тӱркӱҗӱ милет** співочий рід *У*.

тӱрк(ӱ)ле- співати пісню *СГС*.

тӱркче по-турецькому *СБ*.

тӱрлен- змінюватися, мінятися *О*, *СГ*; **не тӱрленд'ен бу киши?** чому ця людина змінилася? *О*.

тӱрлендир- змінювати *О*.

тӱрлет- різноманітити *О*.

тӱрлеттир- *спон. О*.

тӱрлӱ певного виду; **тӱрлӱ ве тӱрлӱ тиль сӧйле-** розмовляти різними мовами *[Кб.]*; **башха тӱрлӱ** інакше *ВН-П*, *У*, *Г*, *К*; **бир тӱрлӱ** який-небудь, як-небудь *ВН*, однаковий, однаково *СБ*, *К*, *М*; **бири бир тӱрлӱ айтхан, йа бири бир тӱрлӱ даа айтхан** один сказав так, а другий іще інакше *П*; **бир тӱрлӱ раатлых йох**

халхка немає народові жодного перепочинку *Б*; **бир тӱрлӱ бир тӱрлӱ** як-небудь *Г*; **бир тӱрлӱ ачамайляр хапйӱ** ніяк не можуть відчинити воріт *СГ*; **дуйна/дӱнйа тӱрлӱ** різноманітний *ВН/Г*; **йеди тӱрлӱ хасталығы вар иди** у неї було сім хвороб *[Кб.]*; **не тӱрлӱ** який, як, яким чином *СЛ*, *К*; **о тӱрлӱ** отак *П*; **ону он тӱрлӱ айтыр** розкажуть про це по-різному *СБ*; **тэрс тӱрлӱ** навпаки *К*; **эр бир тӱрлӱ** всілякий, різноманітний; по-різному; **олғанымыз да эр бир тӱрлӱ** усі ми є різними *СБ*; **эр бир тӱрлӱ авара ший** різноманітна погань, бридота *СМ*; **эр бир тӱрлӱ авалар** різні мелодії *Б*; **эр бир тӱрлӱ заманымыз олуй** трапляються різні речі, усіляке може трапитися *К*; **эр тӱрлӱ** різноманітний *СМ*.

тӱрлӱлен- мінятися, видозмінюватися *О*.

тӱрлӱлӱк різноманітність *О*.

тӱрлӱ-мӱрлӱ різноманітний; **тӱрлӱ-мӱрлӱ лафлар** різноманітні слова, вирази *У*; **тӱрлӱ-мӱрлӱ шийлер йазғаннар** вони написали усіляку всячину *У*.

тӱрме тюрма *СМ*, *Г*, *СЛ*.

тӱрт- штовхати, тручати, штрикати, ударяти, підганяти, ображати, кривдити; **тайаан четинен тӱрткен** він штрикнув кінцем (торцем) палиці *К*.

тӱрткеле- підштовхувати, підштрикувати *СБ*.

тӱрттӱр- *спон.* *О*, *К*.

тӱртт΄еле- підштовхувати, підштрикувати, підбурювати *К*.

тӱртӱ поштовх *О*.

тӱртӱк поштовх *О*.

тӱртӱкле- підштовхувати *О*.

тӱртӱклеш- штовхатися *У*.

тӱртӱль- бути підштовхуваним, підганятися *О*, *К*.

тӱртӱн- штовхатися, возитися *О*, *К*; **пенҗере харшы варып тӱртӱндӱм** я наскочив на вікно *К*.

тӱртӱш поштовх *О*.

тӱртӱш- штовхатися *О*, *К*.

тӱртӱштӱр- весь час штовхати, не давати спокою *О*, *К*.

тӱртэле- підштовхувати *О*.

тӱс I колір, масть, барва, відтінок; **бир тӱсӱ атлар, бир тӱсӱ урбалар** коні в них однієї масті, одяг одного кольору *К*; **мына бу тӱстэ** ось якого кольору *СБ*; **эт΄и атым бир тӱстэ** мої два коня однієї масті *К*; *пор.* **тӱзсӱз**.

тӱс II груди, грудина *О*; *пор.* **тӧш, тӱз** II.

тӱс III рівний, плоский, плескатий *СБФ*, *К*; рівнина *СБФ*; **тӱс чӧль** рівний степ *К*; *див.* **тӱз** I.

тӱслӱ певного кольору, кольоровий *О*, *К*; **бир тӱслӱ** однобарвний *О*, *К*.

тӱслӱк підодіяльник, наволочка *К*; **йорғаан тӱслӱӱ вар** у ковдри є підодіяльник *К*.

тӱссӱз безбарвний *О*, *К*, *СГС*; *пор.* **тӱзсӱз**.

тӱссӱзлӱк безбарвність *О*, *К*.

тӱстабан *див.* **тӱзтабан**.

тӱтӧр титар, продавець свічок у церкві *Г*; *пор.* **ктиторас, титор**.

тӱтӱн 1. дим; **тӱтӱн ахай** іде дим *К*; **тӱтӱн йибер-** напустити диму *К*. 2. туман *СБ*, *К*. 3. тютюн *СБ*, *О*, *Б*, *К*; **тӱтӱн ич-** палити тютюн *Б*, *К*; **тӱтӱнлери дэ ӧглерне, папироспары да** перед ними тютюн, цигарки *Б*.

тӱтӱн- тліти *СЛ*.

тӱтӱнҗи тютюнник *О*.

тӱтӱнҗилик тютюнництво *О*.

тӱтӱнле- димити, обкурювати димом, посипати тютюном *О*.

тӱтӱнлен- димитися, коптитися *СБФ*.

тӱтӱнлет- димити, кадити, коптити *О*.

тӱтӱнлӱ димний *СБФ*, *О*; тютюновий *О*.
тӱтӱнлӱк для диму, тютюну *О*.
тӱтӱнне- обсипати тютюном *К*.
тӱтӱннен- обсипатися тютюном *К*.
тӱтӱннендир- *спон*. *К*.
тӱтӱннендирт- *спон*. *К*.
тӱтӱннет- *спон*. *К*.
тӱтӱннеттир- *спон*. *К*.
тӱ-тӱ-тӱ *вигук для підкликання курей* тю-тю-тю, ціпу-ціпу *К*.
тӱтэ- диміти, парувати; **йемеклер тӱтэп туруй** страви парують *СБ*, *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **ожах тӱтэй** димар димить *Г*.
тӱтэв дим *О*.
тӱтэме боран хуртовина *Б*, *У*, *К*.
тӱтэнлен- димитися, куритися *О*; *див*. **тӱтӱнлен-**.
тӱтэт- димити (про людину), задимлювати, обкурювати, кадити, коптити *СБ*, *О*, *Б*.
тӱтэттир- задимити *О*.
тӱт′ан крамниця *СБ-СК*; *пор*. **тӱк′ан**, **т′ӱт′ан**.
тӱт′анҗи крамар, продавець *СМ*, *У*, *Г*, *К*, *СГС*.
Тӱт′анҗи *прізв*.
тӱт′анҗы *О*, *Г*, *К*.
тӱт′анҗылых крамарство, заняття продавця *О*, *К*.
тӱфек I **(-ги)** рушниця, гвинтівка; **тӱфек патлат-** *О*, *К*, **тӱфектэн ур-** стріляти з рушниці, гвинтівки *СГС*; **тӱфек толдур-** заряджати рушницю *К*; **тӱфеклер атылды** рушниці вистрілили *СГ*.
тӱфек II: **фах тӱфек** сільгопкультури, крім злаків *П*.
тӱфекли з рушницею *О*, *К*.
тӱфекчи майстер робити рушниці, зброяр, стрілець *О*, *К*.
тӱч булат, сталь *СМ СЛ СК*; **эд′ерим тӱч этэйим, йӱгеним тӱч элейим** я оздоблю сідло й вуздечку сталлю *СК*; *пор*. **дӱч**, **туч**.
тӱш сон, сновидіння; **тӱш гӧр-/кӧр-** *СГ/Г*, *СЛ* бачити сон; **тӱш айыр-** розгадувати, тлумачити сни *Г*; *пор*. **диш** II, **дӱш**, **тиш** II.
тӱш- (**тӱший**; // **тӱшей** *П-Б*, *СК*) 1. падати, спадати, потрапляти; **атэш тӱшкен йерне йанай** вогонь горить там, де влучить *СГ*; **тӧшеклере тӱш-** злягти в ліжко, тяжко захворіти *Г*. 2. спускатися, приземлятися, злазити, вставати з воза, виходити з транспорту; **тӱшмеэ йардым эт-** допомагати злазити *К*; **тӱший ашаға** спускається донизу *СМ*; **мердвендэн тӱший** злазить з драбини *П*; **дӱнйа — мердвен: бири тӱшей, бири миней** світ — драбина: один залазить, другий злазить *СМ*; **тӱштӱ аттан** зліз з коня *ВН*; **марышнадан тӱш-** виходити з машини *Г*; **пӧрӱпчеэ тӱш-** спускатися в погріб *Г*; **о сычрай тӱший атындан** він зістрибує з коня *Б*. 3. влазити, залазити, приходити, потрапляти, входити, заходити; **дэве тӱший заре чине** верблюд зайшов на лан *СМ*; **тувар тӱшйен сон** після того, як зайде худоба *П*; **т′ирмий, тӱшмий дэрйаче атлар** коні в річку не заходять *Б*; **кӧйе тӱш-** приїхати до села *К*; **өзене тӱш-** заходити в річку *К*; **барийляр су т′енарына, өзен т′енарына, тӱший бу хызлар, башлай йувунмаа** ідуть ці дівчата на берег річки, залазять, починають купатися *СБ*; **тӱшӱп хал-** потрапляти, зупинятися *О*; **тӱшӱп т′ель-** приходити, прибувати *СЛ*, *К*. 4. спадати (на думку); **ахылна тӱший** спадає на думку, йому доходить, він згадує *П*; **тӱшмей хатирме** не можу згадати *ВН*; **тӱшир хатирме** спаде мені на думку *СБ*. 5. діставатися, припадати, випадати; **ахыллы баш дэлиге тӱшкен** розумна голова дісталася дурневі

СБЧ; **йол тӱший вармаа** доведеться їхати *К*. 6. упадати за ким, переслідувати; **тӱшийлер бунун ардына мал алмаа** починають його переслідувати, щоб забрати худобу *СЛ*; **ардындан тӱш-** упадати за ним *СК*; **тӱший бу ӂаду хары оон ардындан** кидається ця відьма услід за ним *К*. 7. подаватися, вирушати, кидатися, починати; **тӱштӱ йола, хыдырый** подалася в дорогу, шукає *Г*; **тӱший йар хурбетлиги чекмейе** починає тужити за коханим *СБ*; **о т′елий тӱший анда** він приходить туди *Б*; ◇ **черен тӱштӱ/хойулду — кӱз т′ельди** складено скирти — надійшла осінь *СБЧ*; *пор*. **дӱш-**.

тӱштӱр- *спон*. *О*, *К*.

тӱштӱрт- *спон*. *О*, *К*.

тӱшӱк 1. який упав, падалішній. 2. надірваний, грижа *СМ*, *К*; **тӱшӱк адам** людина, яка надірвалася *К*; **мен тӱшӱк** у мене грижа *К*; **тӱшӱк эдим** у мене була грижа *К*.

тӱшӱклӱк 1. осади *О*, *К*. 2. захворювання на грижу *К*.

тӱшӱм роздуми, думи *О*.

тӱшӱн думки, міркуваня *О*.

тӱшӱн- (**тӱшӱнӱй**; // **тӱшний** *СБ*) думати, міркувати, гадати, роздумувати; **тэк ӧзӱн тӱшӱнӱй** думає тільки про себе *П*; **тӱшӱнейик** подумаймо *СМ*; **эвдэ хайтмайа тӱшӱнийсин ми?** ти думаєш повертатися додому? *Г*; **тӱшӱндӱк бир ахыл** ми задумали мудру справу *Г*.

тӱшӱн- зіходити (з транспорту) *К*.

тӱшӱндӱр- *спон*. *О*, *К*.

тӱшӱндӱрт- *спон*. *О*, *К*.

тӱшӱнжӱ вдумливий, думаючий, задумливий *СБФ*.

тӱшӱнмек думка *ВН*.

тӱшӱнт- *спон*. *О*, *К*.

тӱшӱнӱк думка, міркування *О*.

тӱшӱнӱклӱ продуманий, обдуманий, обміркований, струбований, задумливий *О*.

тӱшӱр- допомагати спуститися, змусити спуститися, спускати, ссаджувати, висаджувати, скидати, зганяти, збивати, звалювати, зносити; фотографувати; **йағ тӱшӱр-** збивати масло *Г*; **уруп тӱшӱр-** збивати (з дерева) *СМ*; **тӱшӱрамай ону дирек снен** не можу змусити його злізти з дерева *К*; **йағ тӱшӱр-** збивати масло *Г*.

тӱшӱрт- примусити скидати *О*, *Г*, *К*.

тӱшӱртӱрт- *спон*. *О*, *К*.

тӱшӱрӱль- бути скинутим *[Кб.]*.

тӱш-хейал омана, марення, сновидіння *[Кб.]*.

тӱшчӱ тлумач снів *О*.

тфу тьху *СБ*.

тха- замазувати шпарини, тинькувати *К*; **тхап айала-** затинькувати, замазувати *К*; *пор*. **дыҕ-, дых-, тый-, тых-, тэй-**.

тхавуч чіп, затичка, корок *Г*, *СЛ*; *пор*. **тыхач**.

тхай *див*. **тха-, тых-**.

тхалы заткнутий, замазаний, затинькований *К*.

тханых заткнутий, замазаний, затинькований *К*.

тхаттырт- *спон*. *К*.

тхыл- влазити, пролазити *К*; *пор*. **тыхыл-**.

тхылт- *спон*. *К*.

тыҕ-дабан сторч, стрімголов *[Г]*: **эр т′имсенин кӧке т′итэрт′ен тыҕ-дабан т′иби ӧгӱне т′еченнер** летіли сторчма назустріч тим, що підіймалися на небо *[Г]*.

тыҕыз густий, щільний, тісний, цупкий, гливкий, сухий, який застряє в горлі *СБ*, *О*.

тыҕыз- щільно влазити, застрявати *О*: **тыҕызып** упритул, щільно *О*.

тығызлан- густіти, загусати *О*.
тығызлат- згущувати *О*.
тығызлыттыр- *спон*. *О*.
тығызлых щільність, густота, тіснота *О*.
тығыл- пхатися, напихатися, запихатися, влазити, застрявати *ВН*, *СБ*.
тығылыш- вмішуватися, втручатися *СБФ*.
тығы-тығы *вигук для підкликання гусей* гусь-гусь *О*.
тығышлан- штовхатися, напихатися, набиватися, збиватися докупи, юрмитися *О*.
тый- затикати, загачувати, вгамовувати, перегачувати, перегороджувати *П*, *О*, *К*; *пор*. **дығ-**, **дых-**, **тха-**, **тых-**, **тэй-**.
тыйнах став, ставок, загата *П*, *СМ*, *К*, *СГ*; заплава, засуха, озеро, що лишається на місці розливу річки *К*; **тыйнах башна** біля ставу *П*; **тыйнах тарама** балка з озером *К*.
тыйнях став *НМ*.
тыйыл- давитися, захлинатися, поперхнутися, перегачуватися, загачуватися, вгамовуватися; **сувдан тыйыл-** захлинатися водою *СМ*; **су тыйылды** воду загатило *СЛ*.
тыйылма те, що застряло в горлі, чим людина подавилася; запор *СБФ*.
тыйылмах застрявання *К*; **тыйылмах тапты** у горлі щось застрягло *К*.
тыйылт- змусити подавитися *СБФ*, *О*, *К*.
тык-тык стук-стук, цок-цок *О*, *У*, *Г*; **тык-тык хах-** стукати, цокати *У*; **саат тык-тык т'итий** годинник цокає *Г*.
тыкылда- стукати *О*.
тыкылдав стук (серця) *О*.
тыкырда- тихо стукати, постукувати, скрипіти *О*.
тыкырдат- *спон*. *О*.
тыкырдаттыр- *спон*. *О*.
тыкырды легкий стук, скрип *О*.
тыкыр-тыкыр *насл*. *стуку*, *скрипу* *О*, *К*.
тылсым амулет, ладунка, оберег, заповітний, захисний напис *Г-СГ*; **билезигим стӱне тылсымым йазылыдыр** на моєму браслеті написано моє заповітне слово *[СЛ]*; **тылсым лаф** мудре, мудроване слово *СБ*.
тылсымлы чарівний, заповітний, охоронний; **тылсымлы тайах** чарівна паличка *Г*; **тылсымлы йисан** складна для розуміння, в'їдлива людина *СБЧ*.
тымар ліки, отрута *СБ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **йылан йиберий тымарын** гадюка пускає свою отруту *СМ*; *пор*. **тмар**, **тумар**.
тымйалоз: тымйалоз мут'ану ..? *[ВН]*.
тымов нежить *О*; **тымов бол-** захворіти на нежить, застудитися *О*; *пор*. **тума**, **тумаа**, **тумах**, **тумов**.
тымовлан- заворіти на нежить, застудитися *О*.
тымовлат- застудити *О*.
тымыл- горнутися, пригортатися *О*.
тымыш- горнутися одне до одного *О*.
тымыштыр- *спон*. *О*.
тымыштырт- *спон*. *О*.
тын- I (**тынай**) заспокоюватися, бути спокійним, відстоюватися *ВН-СМ*, *Г-К*; **боран тынған** буря стихла *К*; **мезарына тынмасын да** щоб він і в могилі не мав спокою *ВН*; **җаным тынды** моя душа заспокоїлася *У*; **җель тынды** вітер стих *Б*; **тохтамай-тынмай** безупинно, безперервно *О*.
тын- II подавати ознаки життя, реагувати *Г*, *К*; **ич тынмай** ніяк не зважає, мовчить *Г*, *К*;

тынмайып йат- лежати, ні на що не реагуючи *Г*, помирати, не маючи спокою *К*; **йатый биший тынмайып** лежить, ні на що не реагуючи *Г*; **бен олурум тынмаз ӧлӱ, тынмайып йатсам, не дэрсин?** якщо я стану мерцем без ознак життя й лежатиму мертвий, що скажеш? *Г*, *К*.

тын- III пірнати, занурюватися, тонути *О*, *Б*, *У*, *СЛ*.

тынбуйух глибоке місце на річці, яма, вир *О*; *пор.* **тумбуйух, тунбуйух.**

тындыр- заспокоювати, вгамовувати, відстоювати, гасити, глушити *СБ*, *О*, *Г*, *К*.

тындыр- занурювати, топити *О*.

тындырт- заспокоювати *О*, *Б*.

тындырт- змушувати занурювати, топити *К*.

тындых димохід (у межах хати) *О*.

тындыхлы з димоходом *О*.

тынкы-тынкы *насл. постукування СЛ*; **сенин айахларын бузлаған — тынкы-тынкы хахайсы** ноги в тебе померзли — постукуєш *СЛ*.

тынла- слухати, слухатися, прислухатися, підслуховувати *СБ*.

тынламах слухання, слухняність *СБ*.

тынлан- бути слухняним, слухатися *СБ*.

тынмаз ӧлӱ мрець без ознак життя *Г*, *СЛ*, *К*.

тынч спокійний, тихий, спокійно, тихо, задуха, задушливий *СБ*, *П*, *Б*, *К*, *СК*; **тынч ава** тиха погода *Б*; **ач хурсах — тынч йӱрек** шлунок голодний, але спокійно на серці *СБЧ*; **тынч бол-/ол-** заспокоюватися, стихати *О* / *К*, *СК*.

тынч- стихати, принишкнути, зачаїтися, відстоюватися, очищатися *СМ*.

тынчдыр- відстоювати *О*.

тынчлан- стихати, заспокоюватися *О*, *К*; **ӟель тынчланый** вітер стихає *К*.

тынчландыр- заспокоювати, вгамовувати *О*.

тынчландырт- *спон. О*.

тынчлат- заспокоювати, вгамовувати *О*.

тынчлаш- відпочивати, заспокоюватися, вгамовуватися *О*.

тынчлаштыр- *спон. О*.

тынчлых тиша, спокій, мир *О*, *К*.

тынчых спокійний, тихий, без вітру, задушливий, тихо, задушливо *НБЄ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; **тынчых ава** тиха, безвітряна, задушлива погода *К*; **тынчых эт** протухле м'ясо *К*.

тынчых- задихатися *О*, *БТ*, *К*; **эт тынчыхкан** м'ясо протухло *К*.

тынчыхлы задушливий *О*, *К*.

тынчыхлых затишшя, задуха *О*, *К*.

тыншыт- заспокоювати, вгамовувати, давати змогу відпочивати *О*.

тыных спокійний, тихий, тиша, тьмяний, приглушений, блідий, неяскравий *ВН*, *СБ*, *Г*, *СГ*; плесо *СЛ*; **тыных ава** тиха погода *К*; **чешмелер алтын тыных** джерело — золоте плесо *Г*; **су/сув ахар тыных-тыных** вода тече тихо, плавно *К*/*Б*; **тыных тӱс** тьмяний колір *К*; **тыных йешиль** тьмяно-зелений *К*; **тыных йарых** бліде світло *К*.

тыныш пауза, відпочинок, тиша, спокійний *О*.

тыныш- заспокоюватися, вгамовуватися, влягатися, стихати *О*.

тынышлан- стихати *О*.

тынышландыр- заспокоювати, утішати *О*.

тынышлых тиша, спокій *О*.

тынышсыз неспокійний, стурбований *О*.

тынышсызлан- турбуватися, хвилюватися, тривожитися, непокоїтися *О*.
тынышсызландыр- непокоїти, бентежити *О*.
тынышсызлых неспокій, тривога, тривожність *О*.
тыныштыр- дати змогу заспокоїтися, вгамуватися *О*.
тыңла- слухати, прислухатися *СБ*.
тып-тып стук-стук *ВН*.
тыпырда- дріботати, безшумно ступати *О*.
тыпырдав тихий тупіт *О*.
тыпырдат- *спон*. *О*.
тыпырдаш- топтатися, тупцювати *О*.
тыпырды шурхіт, легкий стук тихих кроків *О*.
тыр вигук для зупиняння коней трр *НМ*, *Г*.
-тыр *зв'язка теп*. *часу ств*. *мод*. є; *пор*. **-дир**, **-дур**, **-дӱр**, **-дыр**, **-тир**, **-ту**, **-тур**, **-тӱр**.
тыраш *див*. **тышар**.
тыраш эт- голотися *СЛ*.
тырла тирло, літній загін для худоби *О*.
тырма заправа для юшки, супу — м'ясо, риба, вироби з тіста *ВН*; *пор*. **трыма**.
тырмала- дряпати, шкребти нігтями, дерти кігтями, видряпуватися *О*, *БТ*, *К*.
тырмалан- дряпатися, бути подряпаним *О*, *К*.
тырмалат- *спон*. *О*, *К*.
тырмалаттыр- *спон*. *О*, *К*.
тырмалаш- дряпати одне одного; видряпуватися *СБ*, *О*, *К*.
тырмалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
тырмасыз без заправи *ВН*.
тырмаш- чіплятися, видряпуватися, вилазити нагору *НМ*, *К*; **тӧбед'е т'етсе, тырмашыр** як лізе нагору, то чіпляється пазурами, видряпується *НМ*; **тырмашып мин-** видряпуватися нагору *К*; **сачаан йағасындан тырмашып туттум** я вчепився за край стріхи, даху *К*.
тырмаштыр- *спон*. *О*, *К*.
тырна- дряпати, шкребти, гребти, скородити, боронувати; **тырнап ҷый-** згрібати *К*.
тырнавуч граблі.
тырнавучла- гребти граблями *Б*.
тырнат- *спон*. *О*, *К*.
тырнатыр- *спон*. *О*, *К*.
тырнах (тырнағы, тырнаы) ніготь, кіготь, пазур; **тырнағын/тырнаан майасы** піднігтя *К*, *СГ*; **тырнах хозлай** на нігті з'явилася біла цятка *СБ*; **тырнаым сӱрӱнӱп урулған** я зашпортався і збив собі ніготь *Г*; **тырнахларым да ашалды** (я так старався, що) аж нігті постиралися *НБЄ*; *пор*. **дырнах**.
тырнахла- дряпати нігтями, кігтями, пазурами *НМ*, *О*, *К*.
тырнахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
тырнахлаш- дряпатися *О*, *К*.
тырнахлы з великими нігтями, кігтями *О*, *К*.
тырначых нігтик *Б*.
тырнаш- видряпуватися *СМ*.
тырпылда- борсатися, тіпатися, сіпатися в конвульсіях *О*.
тырпылдат- *спон*. *О*.
тырпылдаттыр- *спон*. *О*.
тыр-пыр як-небудь, так-сяк *О*.
тырс трісь *О*.
тырт запальний, дратівливий *СБЧ*; серйозний, поважний, розсудливий *НБЄ*.
тыртыр гусінь, гусениця *Г-СГ*; *пор*. **туртур**, **тыртырна**.
Тыртых *прізв*.
тыртырна гусінь, гусениця *Б*; *пор*. **туртур**, **тыртыр**.
тыр-шып-тыр *насл*. шурхоту *СЛ*; **тыр-шып-тыр фирғон т'елир** фургон їде, шурхочучи *СЛ*.
тырыш-/туруш- старатися, намагатися, докладати зусиль, на-

пружуватися, силкуватися *О*, *К* / *НБЄ*.
тырыштыр- *спон*. *О*, *К*.
тых- (**тыхай**, **тхай** *К*; **тыґай** *ВН*) затикати, запихати, напихати, задраювати *ВН*, *СБ*, *О*, *К*; **тхам** затикаю *Б*; *пор*. **дыґ-**, **дых-**, **тха-**, **тый-**, **тэй-**.
тыхал- бути заткнутим, запхнутим *О*.
тыхалы заткнутий, задраєний, забитий *О*.
тыхан- затикатися, забиватися, замикатися *О*, *Г*; **тыханды** замкнулося, заткнулося *Г*.
тыханч стлумлення, тлум *О*.
тыханых заткнутий, задраяний, забитий, зашпакльований, законопачений *О*.
тыхат- затикати *О*.
тыхаттыр- *спон*. *О*.
тыхач чіп, корок, затичка *О*; *пор*. **тхавуч**.
тыхачла- затикати, закорковувати *О*.
тыхачлы заткнутий, закорковаий *О*.
тыхыл- затикатися, втикатися, влазити, пролазити *О*, *У*, *К*; *пор*. **тхыл-**.
тыхылт- *спон*. *О*, *К*.
тыхылыш- вмішуватися, втручатися, влазити *О*.
тыхын- перекусити, нашвидкоруч поїсти *О*.
тыхыш- затикатися, запихатися, здійснювати статевий акт *О*, *К*.
тыхыштыр- схиляти до сексу, здійснювати статевий акт — про чоловіка *О*, *К*.
тыхыштыртыр- *спон*. *О*, *К*.
тыхыштырыл- здійснювати статевий акт — про жінку *О*, *К*.
тыхышылых тлум, стлумлення *О*.
тыхышых набитий битком *О*; яка здійснила статевий акт *К*.
тыш I зовні *О*; **тыш йаґы** зовнішній бік *О*; **тыштан** іззовні *О*.
тыш II *дит*. сеча *О*; **тыш эт-** пісяти *О*.
тышар зовні *[Г*, *К]*; **тырашдан** (=**тышардан**) **дыбалар кийер иди** зверху він одягав дорогі тканини *[К]*; **тышардан билирсиниз** ви знаєте поверхово *[Г]*.
тышла- накинути зверху *Б*, *У*; влаштуватися з навітряного боку *О*; **тонма чекмен тышладым** поверх кожуха я надів плаща *Б*.
тышлан- накриватися, надіватися зверху *О*.
тышлат- *спон*. *О*.
тышлаттыр- *спон*. *О*.
тышлы I надмірний, надміру (солоний, вирядженний тощо) *СБ*.
тышлы II тихий *О*.
тышсыз без тиші *О*.
тэ I 1. *частка* також, теж, же, і; **тосун — бу, буґа чыхай, эбет, сўтўй эбет тэ болмай** бичок — це, звичайно, бик, молока в нього, напевно ж, не буває *СМ*; **наз этээк тэ, саґ халаах?** як же нам зробити, щоб лишитися живими? *Г*; **дўрд бала, ўч тэ хысхайахлы отўриймиз** живемо ми, четверо дітей і двоє жінок *ВН*. 2. *частка* навіть; **халдым мен чыхары бир бала билен, йўрдўм, ўкмек тэ стэдим халхтан** лишилася я на вулиці з дитиною, ходила, навіть хліба просила у людей *ВН*; **ўкмек тэ йох йоллух, бир ший дэ** навіть хліба на дорогу немає, нічогісінько *ВН*; **ўлўп тэ хутулмам** навіть померши, не врятуюся *Б*; **азҗых эт тэ гўзель эт** роби навіть мало, але роби добре *Г*. 3. *частка* зовсім, чисто, геть, дочиста; **мен бир ший дэ аңламайым да, эпс тэ харышылды** я нічого зовсім не розумію, усе дочиста переплуталося *ВН*; **ич тэ бильмей эбет** він, звичайно, зовсім

нічого не знає *Г*. 4. *ритмічна частка, може вставлятися в середину слова*; **салдат оғлум йелий, дэп тэ, сойум-сопум бахтылар** мої всі родичі дивилися, як іде мій син-солдат *[СБ]*; **сағ олайды ғарип тэ анем** якби була жива моя бідна матір *[Б]*. 5. *прот. спол. енкл.* а, але, та, ж; **йа сен йибермес тэ** а ти ж не пустиш *ВН*; **о даан тэк хашыный, ғарип тэ тӱшӱнӱй, шо оңа бережек бир ший бир ший** він іще тільки чухається, а бідняк думає, що той йому щось дасть *П*; **башым бек авруй**; **тэ мен бир шийчик этамадым** голова в мене дуже болить; але я нічого не могла зробити *Б*. 6. *єд. спол. енкл.* і, та; **бар су т′енарна, ӧзен т′енарна, немет тэ... кӧзет тэ, анда т′имсе т′елип йӱрмей ми** піди на берег річки і тее-то... і подивися, чи ніхто там не ходить *СБ*; **дэгишилир эдик тэ чабар эдик бир бири артна** мінялися й бігали один за одним *СБ*; **йаремдэн айрылғаным ӱч ай, ӱч тэ кӱн олду** уже три місяці й три дні, як я розлучився зі своєю коханою *СЛ*. 7. *єдн. спол.* і; **шлемеэ т′ерек тэ асрамаға, шоп бизим олғай мӱдэм дэ** треба працювати й придбавати, щоб у нас було завжди *Б*; **сора сӱзийлер, тэ хойайляр чапчахлара** потім проціджують і розливають у діжки *СЛ*.

тэ II *вигук примирення СЛ*; **тэ! — дэди дэрменжи.— не оса, осун, меэм хысметим** ех!— каже мельник.— що буде, те буде, це моя доля *СЛ*.

тэ...тэ *єд.-розд. спол. енкл.* і... і; **шапкалар да тигер эдлер, халпах та, бӧрк тэ, холчах та** вони шили й капелюхи, і шапки, і рукавиці *ВН*; **т′еселер, ашатыр эдик тэ, ичирир эдик тэ, оздурур эдик тэ** якщо прийдуть, то ми й годували, і поїли, і проводжали *Б*.

тэбабе, тэбаби підвладний, підлеглий, підданий, придворний *[Г]*; **падышах тэбабелери** царедворці *[Г]*; **о саатта йенди тэбабиси илен йерин тӱбӱне тӱштӱ** тієї ж миті разом з усіма своїми прибічниками полетів він під землю *[Г]*.

тэбдиль 1. зміна *[Г]*; **тэптиль (=тэбдиль) ол-** мінятися, перетворюватися, обертатися на що *[Г]*; **тэптиль (=тэбдиль) эт-/эйле-** міняти *[Г]*. 2. інкогніто, таємно *[М]*; **бени тэбдиль йолламыш иди ки, дағларын ичиндэ татар аскери вар мы, бак, дийӱ** він послав мене інкогніто роздивитися, чи є в горах татарські війська *[М]*.

тэбдир- *спон. О*; *див.* **тэп-**.

тэбер парне слово до **абер** звістка *Г*; **не абер, не тэбер** ні слуху, ні духу *Г*; *див.* **абер**.

тэбер- штовхати, стусати, відштовхувати, відкидати, перекидати, звалювати, скидати, посувати, відсувати, зсувати *ВН*, *СБ*, *П*, *СМ*, *Б*, *У*, *Г*; *пор.* **твер-, тӧйер-, тӱвер-**.

тэбериль- бути штовхнутим, перекинутим тощо *О*.

тэбериш штовханина, колотнеча, ворушіння *О*.

тэбериш- штовхатися, стусатися тощо *О*.

тэберли здібний *СМ*.

тэберт- *спон. О*.

тэберттир- *спон. О*.

тэбиль- бути хвицанутим *О*; *див.* **тэп-**.

тэбин- хвицатися *О*.

тэбиш- хвицати одне одного *О*.

тэбиштир- *спон. О*.

тэбиштирт- *спон. О*.

тэбре- хитати, колисати *О*.
тэбрев колихання, колисання *О*.
тэбрель- бути хитаним, колисаним *О*.
тэбрен- колихатися, колисатися *О*; *пор.* **тэпрен-**.
тэбрет- колихати, колисати, ворушити *НМ*, *О*; *пор.* **тэпрет-**.
тэбреттир- *спон. О*.
тэбреш- *сп.-вз. О*.
тэбрештир- *спон. О*.
тэбтир- *спон. О*.
тэбтирт- *спон. О*.
тэвтиш пошук, розшук, обшук *[К]*; **тэвтиш эт-** розшукувати *[К]*; *пор.* **тэфтиш**.
тэвшиль- бути зібраним *[М]*.
тэвшир- збирати *[М]*.
тэг- лити *[П]*; **сув тэгип та сибирдим** я полила водою й підмела *[П]*; *пор.* **тӧк-** I.
тэгиз рівний *СМ*; *див.* **тэм-тэгиз**, **тэп-тэгиз**.
тэгизле- рівняти, вирівнювати *О*.
тэгизлен- рівнятися, вирівнюватися *О*.
тэгизлет- рівняти *О*.
тэгизлеттир- *спон. О*.
тэгизлик рівне місце, рівнина *О*.
тэгирмен млин *О*; *пор.* **дэгирмен**, **дэрмен**, **тийермен**, **тэйирмен**, **тэрмен**, *див.* **жельтэгирмен**, **сувтэгирмен**.
тэгирменҗи млинар, мельник *О*.
тэгирменҗилик млинарство *О*.
тэдарик готування *[Г]*; **тэдарик хорумана намкӧр олмазых** не будемо невдячними за твоє повсякчасне заступництво *[Г]*.
тэд′ев *див.* **т′ед′ев**.
тэд′ерле- прострочувати *СГС*; **мен энди кӧкледим, тэк халды тэд′ерлемеэ маршынанан** я вже наживила, тепер лишилося прострочити машинкою *СГС*; *пор.* **тэкерлен-**, **тэт′ерлен-**.
тэд′из рівний *ВН*, *Г*, *К*; **тэд′из йер** рівне місце, рівна місцевість *К*; **тэд′из-тэд′из обалар** похилі пагорби *ВН*; **тэд′из тэри** рівна, гладенька шкіра *К*.
тэд′изле- рівняти *К*.
тэд′излет- змусити рівняти *К*.
тэд′излеттир- *спон. К*.
тэд′излик рівнина *К*.
тэд′изсиз нерівний *Г*.
тэд′ин скромний, стриманий *СМ*, *Б*, *Г*.
тэд′инни стриманий, совісливий *СМ*.
тэд′инсиз непорядний *СМ*; **тэд′инсиз халх** непорядні люди *СМ*.
тэз швидкий, спритний, гарячкуватий, запальний, швидко, незабаром; **тэз ол-** поспішати *У*; **тэз осун** нехай поспішить *Б*; **тэз олан** швидкий хлопець *Б*; **тэз унутус** швидко забуваєш *СБ*; **тэздэн** незабаром *У*.
тэзбихле- шанувати *[Г]*; **сенин хекметлерини тэзбихлериз** ми шануємо твої чудеса *[Г]*; *пор.* **тэспихат**.
тэзд′а ковадло *НМ*; *пор.* **тэзйа**.
тэзе I 1. тітка, вуйна, сестра матері або свекрухи *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **тэзе — тэзек парчасы** тітка по матері — шматок кізяку *СГ*; 2. пані *Г*; **Зейнеп тэзе** пані Зейнеп *СМ*.
тэзе II свіжий *СБ*; **тэзе май** свіже вершкове масло *СБ*; **тэзе сув** свіжа вода *СБ*; *пор.* **тазе** II, **тазы** II.
тэзек кізяк; **бизим вахтымызға җыйар эдик тэзек, йахар эдик** у свій час ми збирали кізяки, палили *БТ*.
тэзекле- обкладати кізяком *О*, *К*.
тэзеклет- *спон. О*, *К*.
тэзеклеттир- *спон. О*, *К*.
тэзеклик штабель, стос, кладка кізяку *О*, *К*.
тэзҗа *О*, *БТ*, *К*, **тэзҗе** *Б*, *[Г]*, *СЛ*, *К* швиденько, швидше, доволі швидко; *пор.* **тэзйе**.

тэзйа верстат (ткацький) *СБ*, *Г*, *СЛ*, *К*; ковадло *НБЄ*, *НМ*; *пор.* **тэзд′а**.
тэзйе швиденько *[Г]*; *пор.* **тэзҗе**.
тэзле- I прискорювати, змушувати поспішати *О*, *К*; **тэзлед′ен** поспішний *О*.
тэзле- II повчати, наставляти *СБФ*.
тэзлен- поспішати *О*.
тэзлет- змушувати поспішати, прискорювати *О*.
тэзлеттир- *спон. О*.
тэзлеттирт- *спон. О*.
тэзлеш- поспішати разом *О*.
тэзли швидкий, поспішний *О*.
тэзлик швидкість, поспішність, спритність *О*.
тэзме-тэз якнайшвидше *СЛ*.
тэй- перегачувати *П*; *пор.* **дыҕ-**, **дых-**, **тха-**, **тый-**, **тых-**.
тэйирмен млин *СБ*; **тэйирмен тарт-** молоти на млині *СБ*; *пор.* **дэгирмен**, **дэрмен**, **тийермен**, **тэгирмен**, **тэрмен**.
тэк I тільки, лише, тільки-но, як тільки, однак; **тэк бир хамчиси бар** у нього є тільки батіг *СБ*; **ахыл т′елий, тэк т′еч т′елий** розум приходить, тільки приходить пізно *П*; **тэк абу хартлар** тільки ці старі *У*; **биз тэк халаҗамыз Иван Мироновичле эт′имиз** залишимося тільки ми з Іваном Мироновичем *У*; **тэк башын салла** тільки кивай головою *Г*; **буну көзетий тэк** тільки на нього й дивиться *Г*; **тэк ӱч йеми халды** тільки три кораблі лишилося *[Г]*; **хары хожҗанын халвасы төшеге т′иринҗедир тэк** жінка є халвою для чоловіка тільки поки в ліжку *СЛ*; **тэк-а** тільки-но *ВН*, *Б*, *У*; **тэк-а т′ейип ашамасын чырчырналар тузну** тільки б коники не налетіли й не поїли сіль *Б*; **тэк-а чыхарыс** тільки виводь *У*; **о узах тэк-а йахшы хонушуҥдан** тільки ж він далі, ніж хороший сусіда *У*; **тэк о алды атларыны** це тільки він узяв їхніх коней *П*; **тэк узаный алмаға** тільки простягне руку *СМ*; **тэк айтты — онда булунду** тільки сказав — зразу опинився в тому місці *Г*.
тэк II дзьоб *СБ*; *пор.* **таки**, **тат′и**, **тэки**.
тэкайут передання *[Г]*; **султан Панайанын ириҗасына тэкайут эт-** передавати в заступництво цариці Богородиці *[Г]*.
тэкаран дещиця, трохи, трішки, ледь-ледь; **мен саа тэкаранны сӧледим, штэ** от, я тобі розповів тільки дещицю з того *СК*; **тэкаран авлах** далекувато *СЛ*; **тэкаран даа т′ерек сачмаа** треба посіяти ще трохи *Б*; **тэкаран йер** незначна відстань *СМ*.
тэкаранҗых *К*, **тэкаранчых** *НБЄ*, *СМ* трішки; **тэкаранчых йарых көрӱнӱй** трішечки видніється світло *У*.
тэкенекли здібний *У*.
тэкерлен- перекидатися, перевертатися, бути збитим, званим з ніг *СК*; **атым тэкерленди** мій кінь перекинувся *СК*; *пор.* **тэд′ерле-**, **тэт′ерлен-**.
тэки дзьоб *СБ*; *пор.* **тат′и**, **тэк**, **тэк** II.
тэкиле- дзьобати, клювати *СБ*.
тэким увесь, усі, цілий, цілком, повістю, абсолютно, точно *СБ*, *БТ*, *У*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; тільки *У*, *М*; **тэким дэ харт олду, болмай отурмаға да** як став він зовсім старим, то не може й посидіти *БТ*; **тэким хара чинҗене** зовсім як чорний циган *У*; **бу чӧллер тэким бош** ці степи зовсім порожні *СБ*; **тэким дэ аҕам** точно мій брат *СК*; **сатты бу хойун тэкиминен** він продав овець оптом *СЛ*; **көзлери тэким айат**

пенжере у нього очі — точнісінько, як сінешні вікна *У*; **ону тэкиминен йырлады** він співав те все повністю *СЛ*.

тэкимчик увесь повністю *У*.

тэкле- клювати, дзьобати *СБ*; **тэклеп йе-** скльовувати, видзьобувати *СБФ*; *пор.* **тэкиле-**.

тэклиф запрошення *[Г, СЛ]*; **тэклиф эт-** запрошувати *[Кб.]*.

тэкме поштовх, стусан, удар *К, СГ, СК*; **бир тэкме урай кӧтӯндэн** як стукне її по задниці *СГ*; **тэкме хах-** пришпорювати *СГ*; **йуваш атын тэкмеси хаты олуй** тихий кінь хвицається боляче *СГ*, *пор.* иэб-, **тэп-**.

тэкмил повністю *ВН*; *див.* **тэкмиль**.

тэкмиль повний, цілий, досконалий, зовсім, цілком, повністю, точно так само *ВН, СМ, У, [Г]*; **тэкмиль дэ бишийи йохтур** зовсім нічого немає *СМ*; **тэкмиль т′ест′елед′ен** порізав повністю *СМ*; **эпси заре энди дэ тэкмиль йулхуп алыйляр** усю дочиста пшенію повиривали *СМ*; **тэкмиль дэ бахша** зовсім інакший *У*; **йарын чалған тэкмиль таптайляр** зовсім витоптали те, що завтра треба було косити *У*; **сен ки... жӯмне неснелери тэкмиль этиӂисин** ти, що робиш усе досконалим *[Г]*; **тэкмиль эйле-** виконувати, завершувати *[Г]*.

тэкмильчик повністю *ВН*.

тэкне корито для води, діжа для тіста, чан, дерев'яне корито для тіста *ВН, СМ, Б, Г, К*.

тэкрар вдруге, повторно, ще раз, знову, вдруге *[Г, М]*.

тэлам: шу харшы дуран тэламнар ці..?, що стоять навпроти *СК*.

тэлаф *див.* **тэллаф**.

тэлбаву *У*, **тэлбов** *СЛ, СК* віжка, віжки; *пор.* **тильбов, тэльбав, тэльбов**.

тэли велетень, кремезна, повна людина *О*.

тэллалет проповідник, проповідувач, провісник *[Г]*.

тэлла(л)лых эт- проповідувати, провіщати *[Г]*; *пор.* **дэллал**.

тэллаф ол- гинути *СГ*; **чиркиннерин хойнуна ӂан тэл(л)аф олур** на грудях у негарної душа гине *СГ*.

тэлли *див.* **тэльли**.

тэль (тэли) волосина, волосинка, волокно, дріт, дротина, струна; **сач тэли** волосина *Б, Г*; **ханетиндэн тэль тӯштӯ** із його крила випало перо *[Г]*; **башымда сачымын тэли биле йоқтур бу кадар** у мене на голові немає стільки волосся (скільки лиха мені довелося зазнати) *[М]*; **тэль йыбрышым** шовкова нитка *[Г]*; **йыбрышымдан тэльлери** волокна його з шовку *[СК]*; **тэль-тэль ол-** розсипатися волоссю *У*; **тэль-тэль ӧр-** заплітати рівненько, волосинка до волосинки *[СК]*; **зилифлерин тэль-тэль этип асмышсын** ти розпустила й розчесала свої локони *[СК]*.

тэльалва солодощі в вигляді локшини із борошна, смаженого з медом *СГС*; *пор.* **тэльхалва**.

тэльбав віжки *СБ, СМ, Б*; **тэльбав чатал, тэльбавын чаталлары** роздвоєні віжки (для пари коней) *СМ, Б*; *пор.* **тильбов, тэлбаву, тэлбов, тэльбов**.

тэльбери чаплія *НКД*.

Тэльбизов *прізв.*

тэльбов віжки *ВН, НБЄ, Г, К, СГС*; **тэльбов чаталлары** розгалуження віжок *Г*; *пор.* **тильбов, тэлбаву, тэлбов, тэльбав**.

тэлькет- (<**тэрк эт-**) покидати *Г, СЛ*; **тэлькеттим** (<**тэрк эттим**) я покинув *СЛ*; *пор.* **тэрд′ет-, тэрк эйле-, т′ельт-**.

тэльле- переплітати дротом *О*.

тэльли з гарним волоссям, пір'ям; з дротом, дротяний *ВН*, *О*, *У*, *К*; **сачы тэльли** волосся в нього гладеньке, волосинка до волосинки *ВН*, *Б*; **тэльли д'елин / тэльли т'елин** наречена з (пофарбованим хною й розпущеним) волоссям *[У] / СЛ*; **хорозчуғун бойну (башы** *Г*, *СК*, **гöксӱ** *[М]*) **тэльли** у півника голова/груди з гарним пір'ям *У*.

Тэльли *прізв*.

тэльмер- *СМ*; *див*. **тэльмир-**.

тэльме-тэшик увесь у дірках *О*.

тэльмир- пристрасно хотіти, дивитися з надією, благанням, потягом, прагнути, жадати, відчувати потяг, хіть *СБ*, *СМ*, *К*; **мен тэльмирим бизимча лафетмед'е** мені дуже хочеться розмовляти по-нашому *СМ*.

тэльмирт- викликати пристрасть, потяг, бажання, жадання, хіть *СБ*, *О*, *К*.

тэлъхалва солодощі в вигляді локшини із борошна, смаженої з медом *Г*; *пор*. **тэльалва**.

тэм увесь, цілком, зовсім *Г*; **о шарап та тэм аххан пӧрӱпчеэ** і все те вино вилилося в погріб *Г*; **тэм хазах олған** він зовсім поросійщився *Г*.

тэмалла эт- коритися *[Г]*.

тэмам увесь, усі *[Г]*; **тэмам эт-** закінчувати *[Г]*.

тэмбе розкаяння, зарок *Б*; **саңа тэмбе бирин вар** хтось тебе перестеріг *Б*; *пор*. **тӧбе** II, **тӧвбе**, **тэмбех**, **тэмбеһ**, **тэнбех**.

тэмбеле- повчати *Зп*.

тэмбель ледар *[Г]*, *М*, *СК*; *пор*. **дэмбель**, **дэнбель**.

тэмбех (-ғи) *[Г*, *К]*, **тэмбеһ** *[М]* розкаяння, покаяння, зарок; **тэмбех тут-** дотримуватися зароку *[Г]*; **тэмбех эйле-** змусити заріктися *[Г]*; *пор*. **тӧбе** II, **тӧвбе**, **тэмбе**, **тэнбех**.

тэмель підвалини, фундамент, засади, основи *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **мен тэмелим брахмам, меэм эвим** я не покину своєї хати, своєї домівки *СГ*; **хул олайым тэмелине-йурдуна** я ладен бути рабом на твоєму подвір'ї *[СК]*; **тэмель йых-** зруйнувати підвалини, покинути насиджене місце *СЛ*; **тэмель ко-** закладати підвалини *[М]*; **тэмель сӧк-** знищувати підвалини *Г*; **тэмель таш** камінь для підвалин, фундамент *О*; **мен сенин ӱйнӱн тэмельне хайыш йӱрӱтӱйим** я підірву ременем підвалини твоєї хати *Б*; **тэмельдэн йен-** остаточно перемогти *[Г]*; **эмельдэн** (=**тэмельдэн**) **йыхты буну** він зруйнував її до щенту *[Г]*.

тэмельле- закладати підвалини *О*, *К*.

тэмельлет- *спон*. *О*, *К*.

тэмельлеш- укорінятися, обживатися *К*.

тэмельли з підвалинами, фундаментом, основами, стійкий, стабільний *О*, *К*.

тэмельсиз без опори *О*, *К*; **дӱнйа тэмельсиз олдуғу** відсутність опори у всесвіту *[Г]*.

тэмельтин насправді *НКД*.

тэмен: **тэмен йине** товста, "циганська" голка — для мішковини, парусини тощо *О*, *У*, *Г*, *К*, *СГ*.

тэмӂет ранкова молитва *[СК]*; **охур, йазар, тэмӂет верир оӂалер** ходжі читатимуть, писатимуть, відправлятимуть ранкому службу *[СК]*.

тэмиз чистий, охайний, чепурний, чисто, зовсім, точно; **тэмиз ава** чисте небо *СМ*; **тэмиз эвельчасна** чисто так, як і раніше *СМ*; **тэмиз Ашых Ғарип ағама (акама) беңзий** він достоту подібний на мого брата Ашиха Гаріба *Б*; **тэмиз тэнсиз** чисто,

абсолютно безтілесний *[Г]*; **йӳреги майче халған тэмиз дэ** серце в нього повністю запливло жиром *У*; **тэмиз дэ хахтлар** усе чисто повибивало *У*; **йағмур тэмиз дэ басхан йуртумузу** дощ начисто вибив наш город *Г*; **тэмиз дэ парланды** зовсім порвався *СГ*; **чибин тэмиз дэ толған** мух повно скрізь *СГ*; ◇ **тэмиз сувар-** освячувати, очищати святою водою *Г*; *див*. **тэр-тэмиз**.

тэмизӂа *О*, **тэмизӂе** *К* доволі чистий, чистенько.

тэмизле- чистити, очищати, мити, вимивати, патрати, каструвати; **балых тэмизле-** чистити рибу *Б*; **тавух тэмизле-** патрати курку *Б*; **тавуун ичин тэмизле-** потрошити курку *Г*, *К*.

тэмизлен- очищатися, чиститися, прочистити горло, патратися, бути кастрованим.

тэмизлендир- *спон*. *О*, *К*.

тэмизлет- чистити, прибирати тощо *О*, *К*.

тэмизли чистий *БТ*.

тэмизлик (**-ги**) чистота, охайність; непорочність *О*, *К*; **пак тэмизлик** щира чистота *[Г]*.

тэмиз-пак охайний, чепурун, чепуруха *СБ*, *Г*; *див*. **пак**.

тэмизчик чистенько *ВН*.

тэмир залізо, залізний *ВН*, *СБ*; **тэмир тохмах** молот *СБА*; *пор*. **тэмир**.

Тэмир *прізв*.

Тэмирбек *прізв*.

тэмирев лишай *О*; *пор*. **тэмрев**, **тэмрек**.

тэмиревли уражений лишаєм *О*.

тэмирйол залізниця *ВН*, *СБ*.

Тэмирка *прізв*.

Тэмирчи / Дэмиржи село Костянтинополь *К*.

тэмирчили мешканець Костянтинополя *К*.

тэмлота іконостас *[Г]*.

тэмпло іконостас *[Г]*.

тэмрев лишай *НБЄ*, *Б*, *Г*; *пор*. **тэмирев**, **тэмрек**.

тэмрек лишай *К*; *пор*. **тэмирев**, **тэмрев**.

тэмсиль уявлення, показ *[Г]*; **ставроз дӳнйанын тӧрт этрафына тэмсильдир** хрест дає уявлення про чотири сторони світу *[Г]*.

тэм-тэгиз зовсім рівний, гладенький *О*; *див*. **тэгиз**.

тэм-тэмиз зовсім чистий *Г*; *див*. **тэмиз**.

тэн тіло; *пор*. **дэн**.

тэназул эйле- зволяти, зволити, призволяти *[Г]*.

тэнбех (**-ҕи**) розкаяння, покаяння, зарок, заборона, пересторога *[Г]*; **аллағын тэнбеғиндэн чых-** порушувати божі звороки, заборони *[Г]*; *пор*. **тӧбе** II, **тӧвбе**, **тэмбе**, **тэмбех**, **тэмбеh**.

тэндириз *О*, **тэндриз** *К* здоровий, міцний, дебелий.

тэне *нумератив* штука, душа, голова, раз; **хырх тэне йымырта** сорок штук яєць; **хырх тэне бала** сорок душ дітей *СГ*; **беш тэне өстӳк** ми виросли уп'ятьох, нас виросло п'ять душ *ВН*; **бидаа ӳч тэнэ хапу** незабаром (хтось постукав) тричі у двері *Г*; **бир хач тэне барыш тэрмен ачыш тутул(ду)лар** декілька разів вони ходили й відкривали млина *У*; **дӧрт тэне, дӧрдӳмӳз да йырлаймыз** нас четверо, і всі четверо співаємо *У*; **ӳч тэне гӧгерӂин** троє голубів *Г*; **ӳч тэнеси** троє з них *СЛ*; **ӳч тэне хызым вар** у мене троє дочок *М*; **ӳч тэнейди** їх було троє *СГ*, *СК*; **хач тэне** скільки; **хач тэне хатын** скільки жінок *У*; **хырх тэне айдамах** сорок розбійників *СЛ*; **эт'и тэне сач** три волосини *Б*; *пор*. **дане**, **дэне**.

тэне- (**тэний**; **тэней**) стежити *СМ*.

тэнет′е бляха, залізо на дах; **тэнет′е йап-** крити бляхою *НБЄ*; **тэнет′е ожах** бляшана плита, буржуйка *ВН*.

тэнет′ежи бляхар, жерстянщик, покрівельник *О*, *К*.

тэнтэк (**-ги**) дурень, нетяма, пришелепок, ідіот, недбайло *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *СК*; **айляный-салланый тэнтэк тавух т′ибик** крутиться, хилитається, як пришелепкувата курка *СБЧ*; **шу хызларын тэнтэги** найдурніша серед дівчат *СК*.

тэнтэклен- дурнішати, дуріти, робити дурниці *О*, *К*.

тэнтэклик дурість, нетямство, недбальство, ідіотство *О*, *К*.

тэнха відлюдний, усамітнений, потаємний *[М]*; **Ироди тэнха йердэ чыгырды ол мӱнежим хызылбаш падышахлары** Ірод покликав тайкома тих перських царів-зіркопоклонників *[М]*; *пор.* **тэнха**.

тэӈ однаковий, рівний *У*.

тэӈ- випробовувати, перевіряти *У*.

тэӈиз море *СБФ*; *пор.* **дэниз**, **дэӈиз**.

тэӈле- порівнювати, зіставляти *О*.

тэӈлен- *пас. О*.

тэӈлет- *спон. О*.

тэӈлеш- *сп. О*.

тэӈлештир- *спон. О*.

тэӈлештириль- *пас. О*.

тэӈлештирт- *спон. О*.

тэӈха тихий, затишний, ізольований, окремий, тиша, затишок *О*; *пор.* **тэнха**.

тэӈхалых тиша, затишок *О*.

тэп- (**тэпий**; **тэпей** *СМ*, *Б*) хвицати, брикати, буцати, стусати, вибивати, гребти, місити ногами *ВН*, *СМ*, *СЛ-СГ*; **тобан тэп-** розгрібати солому *СМ*, *Г*; **тавух тэпий** курка гребеться *К*; **ший тэпмеэ** вибивати (прати) білизну *К*; *пор.* **тэб-**, **тэкме**.

тэпе 1. гора, пагорб, курган, узвишшя, вершина, верхівка, вершечок *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **хапумузун ӧгӱ дэ оба да тэпе** простір у нас перед хатою — гори та пагорби *СК*; **дағын тэпеси** *[Г]*, **жап тэпеси** *СЛ* вершина гори. 2. верх; верхній, угорі *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **ӱч хат тэпе сне** угорі на третьому поверсі *СГ*; **тэпедэ** угорі *СК*; **тэпедэн** зверху *СГ*; **тэпедэн учлетіти вгорі; турналар учту чыхты тэпеэ** журавлі піднялися вгору й полетіли *Г*; **тэпейе т′ит-** здійматися вгору, рости *К*; **чевирди тэпеэ кӧзлерини** він задрав очі вгору *Г*; **тэпеэ т′итий** іде вгору *СГ*; **исан тэпеэ дэ чыхай, ашаға да тӱший** людина й угору піднімається, й донизу опускається *СК*; **тэпе тишим** мої верхні зуби *Я*; **бабам-ненем тэпе йолларға йӱрмеген** мої батьки не ходили шляхами для обраних — горніми шляхами *СБЧ*. 3. тім'я, маківка *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **баш тэпеси** маківка *[Г]*; **аллах (йашын, таныр) ураҗах тэпендэн** щоб тебе бог (блискавка, бог) уразив у тім'я *СЛ*, *К*. 4. дах, покрівля *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **эв тэпесне отруйду бир хач тэне торғай** на даху сиділо кілька горобців *СГС*; **эвин тэпесиндэн ахай ым?** чи з даху не тече? *М*; **тэпеси т′ирамит** дах у нього з черепиці *СЛ*. 5. *сл. ім.* верх *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **узаный дэвеэн тэпесиндэн** тягнеться з верблюда *СГ*; **атай миний бунун тэпесне, т′есий бунун башларын** заскакує на нього, відрубує йому голови *СГ*; *пор.* **тӧбе** I, **тӧпе**.

тэпедэт′и таван верхній поверх *СК*.

тэпеле- лупцювати, бити *Г*, *СЛ*.

тэпелеш- битися між собою *Г*, *СЛ*, *К*; **канҗа-канҗа хоҗа-хары**

тэпелешийлер чоловік і жінка сваряться до ножів *Г*.
тэпелешчи задирака *К*.
тэпели з дахом *К*; **эви дэ хамуш тэпели** його хата під очеретяним дахом *К*.
тэпиль- *пас*. *К*.
тэпиш- *сп.-вз*. *К*.
тэпиштир- *спон*. *К*.
тэпиштирт- *спон*. *К*; **атлары тэпиштиртме** зроби так, щоб коні не хвицали один одного *К*.
тэпме удар (ногою, копитом), стусан *ВН-Б*, *Г-К*; **бир тэпме ашады** він дістав стусана *К*; **сычан тэпме савурур** миша хвицається *Г*; **тэпме ур-** ударяти ногою *СЛ*; **йуваш атның тэпмеси хаты болий** сумирний кінь хвицає жорстоко *СБА*.
тэпмеле- хвицонути, брикнути, буцнути, стусанути *О*, *К*.
тэпмелет- дати стусанути, хвицонути *О*, *К*.
тэпмелеттир- *О*, *К*.
тэпмелеш- хвицатися, брикатися, буцатися *О*.
тэпмелештир- *спон*. *О*, *К*.
тэпрен- ворушитися, колихатися, колисатися, ворухнутися, здригатися, рушати *СЛ-СГ*; **тэпренейик йолумуза** рушаймо в дорогу *СЛ*; *пор*. **тэбрен-**.
тэпрет- ворушити, примусити рухатися, колихати, колисати *К*, *СГ*; *пор*. **тэбрет-**.
тэпреттир- *спон*. *К*.
тэптиль *див*. **тэбдиль**.
тэптир- змусити буцати, дозволити хвицатися *К*.
тэптирт- *спон*. *К*.
тэп-тэгиз зовсім рівний, гладенький *О*; *див*. **тэгиз**.
тэп-тэмизчик зовсім чистий *У*.
тэр піт; **жан тэри силе-силе** витираючи піт на грудях *СГ*.
тэрайымсыз безжалісний, неспівчутливий *[Г]*.
тэраумсуз безжалісний *[Г]*.
тэрахум милість, ласка, жалість, співчуття *[Г]*; **ирижаныз илен өкеми тэрахума тэптиль эттиниз** своїм проханням ви змінили мій гнів на ласку *[Г]*.
тэрахумсуз безжалісний *[Г]*.
тэрбийа виховання, ввічливість, характер *СМ*, *Б*, *СГ*.
тэрбийала- виховувати *О*.
тэрбийалан- бути виховуваним, виховуватися *О*.
тэрбийалат- дати виховувати *О*.
тэрбийалаттыр- *спон*. *О*.
тэрбийалы вихований, ввічливий *О*; **о сойу тэрбийалы** так вихований *СМ*.
тэрбийасыз невихований, неввічливий *СМ*, *К*.
тэрбийасызлых невихованість *О*.
тэрбйа характер, виховання, ввічливість *НБЄ*, *БТ*, *К*; **тэрбйа өгрет-** привчати до порядку, виховувати *НБЄ*.
тэрбйала- виховувати *К*.
тэрбйалан- бути вихованим *К*.
тэрбйаландыр- *спон*. *К*.
тэрбйаландырт- *спон*. *К*.
тэрбйалат- *спон*. *К*.
тэрбйалаттыр- *спон*. *К*.
тэрбйалаш- *сп.-вз*. *К*.
тэрбйалаштыр- *спон*. *К*.
тэрбйалаштырт- *спон*. *К*.
тэрбйалы вихований *К*.
тэрбйалылых вихованість *К*.
тэрбйасыз невихований *К*.
тэрбйасызлых невихованість *К*.
тэрбйасызлан- розбещуватися, не піддаватися вихованню *К*.
тэрбйасызландыр- *спон*. *К*.
тэрбйасызландырт- *спон*. *К*.
тэрбйасызлых невихованість, безхарактерність *К*.
тэрд´ет- покидати *[СК]*; **тэрд´етип йурдуму кёчўп т´итмишим** я покинув мою батьківщину й поїхав геть *[СК]*; *пор*. **тэлькет-**, **тэрк эйле-**, **т´ельт-**.

тэрези терези, ваги *СБ*, *НМ*, *Г*, *К*, *СГС*; **тэрезинин арасы** виїмки на коромислі терезів *Г*.
Тэрези *астр*. Терези *СБ*.
тэрезиҗи вагар *О*, *К*.
тэрек дерево, стовбур, стовп *СБ-У*; **эт′и гӱль тэрек чыхай** сходять два пагони троянди *Б*; *пор*. **дирек**, **дрек**, **дэрек**, **тирек**, **трек**.
тэрекли з деревами *О*.
тэреклик гай, гайок, посадка *О*.
тэрен глибокий, глибоко *ВН-У*; **тэрен бой** глибока річка *У*; **тэрен узлу** потайний *БТ*; *пор*. **дэрен**.
тэрендир- поглиблювати *О*.
тэрендирт- *спон*. *О*.
тэренле- поглиблювати *СБФ*, *О*.
тэренлен- глибшати, поглиблюватися *СБФ*, *О*.
тэренлендир- *спон*. *О*.
тэренлендирт- *спон*. *О*.
тэренлет- *спон*. *О*.
тэренлеш- глибшати *О*.
тэренлештир- *спон*. *О*.
тэренлик глибина *СБФ*, *О*.
тэренник (-ги) глибина *СМ*; **абу ғадар тэренниги** глибина в нього отака *СМ*.
тэречик деревце *СБ*.
тэржибели [=**тэжрибели**] досвідчений *[М]*.
тэржӱме эт- перекладати *[М]*.
тэрзи кравець *О*, *М*, *СК*.
Тэрзи *прізв*. кравець *О*.
тэри 1. шкіра, шкура, шкіряний; **тэри сепле-** дубити шкіру *СМ*, *Г*; **тэри тон** кожух *О*; **бузов тэри** теляча шкура *У*; **хой тэри** овеча шкура *У*. 2. хутро *О*, *К*; **тэри халпах** хутряна шапка *СК*; *пор*. **дэри**.
тэриҗи чинбар, продавець шкур, шкіри *О*, *К*.
тэрили шкіряний *О*, *К*.
тэриль- розтягатися *К*.
тэрис зворотний, навпаки, навиворіт, упертий, недолюдкуватий, противний *СБ*; **саташма аңа — у бӱгӱн тэрис тон т′ийген** не чіпляйся до нього — він сьогодні одяг кожуха навиворіт *СБЧ*; *пор*. **тэрс**.
тэрк эйле- покидати *[К*; *СК]*; **тэрк /тарт эйледим ана-баҗы** я покинув своїх матір і сестру *[К/СК]*; *пор*. **тэлькет-**, **тэрд′ет-**, **т′ельт-**.
тэрле- 1. пітніти; **тэрлий** пітніє *П*; **тэрлеп чыхты** він спітнів *О*; **тэрлед′ен-пишт′ен він** зовсім спітнів і запалився *БТ*. 2. **быйыхлары тэрлейип чыхмыш** вуса в нього уже пробилися *СК*.
тэрлев потіння *О*.
тэрлен- пітніти, спітніти *П*, *О*, *К*.
тэрлет- змусити пітніти *О*, *СЛ*, *К*.
тэрлеттир- *спон*. *О*, *К*; **бир-биримизи тэрлеттирдик** ми змусили один одного попітніти *К*.
тэрлеш- *сп.-вз*. *О*.
тэрлештир- *спон*. *О*.
тэрлештирт- *спон*. *О*.
тэрли пітний *СБ*, *О*, *БТ*, *К*.
тэрлик пітник *СБ*, *О*.
тэрмен млин *СБ*, *П*, *СМ*, *У*; **тэрмен таш** млинове жорно *СБ*, *О*; **тэрмен ханаты** крило вітряка *У*; *пор*. **дэгирмен**, **дэрмен**, **тийермен**, **тэгирмен**, **тэйирмен**, *див*. **җельтэрмен**, **йельтэрмен**.
тэрменҗи млинар, мельник *СБ*, *СМ*.
тэрменҗилик млинарство *О*.
тэрменчи мельник, млинар *СБ*.
тэрс зворот, зворотний, протилежний, навпаки, навиворіт, супротивний, упертий, непривітний; **тэрс адам** непривітна, брутальна людина *БТ*; **тэрс йан** зворот, зворотний бік *СМ*; зворотний бік бабки — з ямкою *ВН* (*пор*. **оң йан**); **тэрс йанна** на зворотному боці *К*; **тэрс йол** зворотна дорога *СМ*; **алды бир тэрс йолу** він вирушив у зворот-

ну дорогу *СК*; **тэрс т′ий-** одягати навиворіт *П*, *Б*; **тэрс тӱрлӱ** навпаки, зворотним чином *Г*, *К*; **тэрс чевир-** вивертати на зворотний бік *СЛ*, *К*, *СК*; **тэрсне шамар ур-** ударити навідліг тильним боком долоні *Г*; **тэрс эт-** робити навпаки, викручувати, виламувати *О*, *К*, завдавати болю, вередити, ятрити *О*; **тэрсине** навпаки *О*; **тэрсне** навпаки, навиворіт *К*.

тэрсей- бути упертим, опиратися, робити все навпаки, відвертатися, сердитися *СБ*, *О*.

тэрсейт- *спон*. *О*.

тэрсене пристань *[Г]*; **манастирин сағ йанындан тэрсене ве схолио вар** праворуч від монастиря є пристань і школа *[Г]*.

тэрсле- опиратися, чинити спротив, різко відповідати *О*, *К*.

тэрслен- опиратися, чинити опір, дратуватися, сперечатися, противитися, на все відповідати спротивом, бути в поганому настрої *О*, *К*.

тэрслик незлагідність, норовистість, свавільність, упертість, різкість, гоноровитість *О*, *К*.

Тэрстуйах *прізв*.

тэрст′ери навиворіт *Б*; **тэрст′ери айляндырдым урбаханы** я вивернув сорочку навиворіт *Б*.

тэр-тэд′из зовсім рівний, рівнесенький *К*; *див*. **тэд′из**.

тэр-тэмиз зовсім чистий, чистісінький *СМ*; *див*. **тэмиз**.

тэр-тэмизчик зовсім чистий, чистісінький *СМ*.

тэрт′ал призначення, покликання *[Г]*; **олар (мелеклер) ишитмедэн аллағын ферманыны дуйарлар, ве даа эрт′еслинин тэрт′алы вардыр, ве халеме т′елирлер** вони (ангели), не чуючи, сприймають накази бога, і в кожного з них є своє призначення, і вони здатні приймати певні образи *[Г]*.

тэруни внутрішній *[Г]*.

Тэрфи ч.

тэсбиғат эт- славити, хвалити, молитися *[Г]*.

тэселах утіха *[Г]*.

тэселла порада, утіха *[Г]*; **тэселла вер-** утішати *[Г]*; **тэселла верижи** порадник, утішитель *[Г]*; **тэселла сӧз** слово утіхи *[Г]*.

тэселлах утіха *[Г*, *К]*.

тэскере/тэскери [=**тэзкере**] запис *[Г/К]*; **дӱгӱн тэскереси/тэскери** шлюбний контракт *[Г/К]*.

тэслим відданий, доставлений, вручений, доручений *[Г*, *М]*; **тэслим ол-** бути відданим, доставленим, врученим *[М]*; **тэслим эйле-** вручати, доручати, направляти *[Г]*; **тэслим эт-** доручати *[Г]*.

тэспе чітки *СГ*.

тэспихат эт- поклонятися, молитися *[К]*; *пор*. **тэсбихле-**.

тэт′е козел *О*.

тэт′есахал *бот*. зірочки жовті, цибулька гусяча, часник жовтий /бедринець, дрібчасте зіллячко, козлики *СМ*.

тэт′ерлен- перекидатися; **атым тэт′ерленди, хан арап, д′ендиме бу дӱзен** мій кінь перекинувся, хане арапе, для мене це каверза *[СК]*; *пор*. **тэд′ерле-**, **тэкерлен-**.

тэфсир пояснення, тлумачення, виклад, коментар *[Г]*; **Дамаскиностан тэфсир олунма** пояснення від Дамаскина *[Г]*.

тэфтиш пошук, розшук, обшук *[Г]*; **тэфтиш эт-** шукати, розшукувати, розслідувати *[Г]*; *пор*. **тэвтиш**.

тэфтэр зошит, книга для записів, конторська книга *СМ*, *Б*, *СГ*; **чуфут битленсе, эст′и тэфтэрлерни ахтарлай** завошивівши, єв-

рей гортає старі зошити *СБЧ*, *СМ*; *пор.* **дэфтэр**.

тэфтэрдар канцлер *[Г]*.

тэш- (**тэшер**, **тэший**) робити отвір, дірявити, пробивати, протикати; **тэшик тэш-** робити отвір *СГ*; *див.* **таштэшер**.

тэшиҗик дірочка *К*.

тэшик (**-ги**) отвір, дірка, щілина, нора; **тэшик добра** *СМ*, **тэшик торба** *Г*, *К* дірява торба; **тэшик добраны тотурмаға болмай** діряву торбу не наповнити *СБЧ*; **тэшик топ** дірявий м'яч *СБ*; **тэшик чувал** дірявий чувал *Б*; **җӧблерим ӱчӱсӱ тэшик** усі три мої кишені в дірках *У*; **бурун тэшик** ніздря *СБ*, *К*; **пильтаан тэши(г)и** піддувало *Г*, *К*; *див.* **дэлим-тэшик**, **тэльме-тэшик**.

тэшикле- робити отвір *О*, *К*.

тэшиклет- *спон.* *О*, *К*.

тэшиклеттир- *спон.* *О*, *К*.

тэшикли з діркою, в дірках, дірявий *СБ*, *О*, *К*; **йеди тэшикли тохмах, аны бильмеген — ахмах** довбня з сімома дірками, хто її не знає, той дурень — *загадка про голову СБА*.

тэшикчик дірочка *О*.

тэшиль- бути продірявленим *О*, *К*.

тэшильт- *спон.* *О*, *К*.

тэшичик дірочка *СБ*, *О*.

тэштир- давати дірявити *О*, *К*, *СГ*.

т'аат папір, аркуш, документ, карта, картка, книга, книжка *ВН*, *Г*, *К-СК*; **ойун т'ааты** гральні карти *Г*; **т'аат-паат** різні папери *К*; *пор.* **к'аат**, **к'ағат**, **кеат**, **киат**, **т'ағат**, **т'ағыт**, **т'ат-пат**, **т'иат**, **т'ийат**.

т'аатлы паперовий *К*.

т'ағат папір, лист, книга, книжка *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *У*; **т'ағатлар** папери, документи *ВН*; *пор.* **к'аат**, **к'ағат**, **кеат**, **киат**, **т'аат**, **т'ағыт**, **т'иат**, **т'ийат**.

т'ағатлы паперовий, з папером *О*.

Т'ағытсыз *прізв.*

т'ағатчых папірець *О*; книжечка *К*.

т'ағыт папір, книжка, документ *СБ*, *П*, *Б*, метрика *Б*; **т'ағыт ахча** паперові гроші *П*; *пор.* **к'аат**, **к'ағат**, **кеат**, **киат**, **т'аат**, **т'ағат**, **т'иат**, **т'ийат**.

т'амиль здібний, талановитий, тямущий, розумний, дотепний, мудрий, кмітливий, начитаний *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СК*; **т'амиль эриф** кмітливий хлопець *Б*; **т'амиль-лернен дӱня дэвирлеҗек** через мудрих світ перевернеться *Г*; *пор.* **к'амиль**.

т'амильлен- удосконалюватися в навчанні, розумнішати *О*, *К*.

т'амильлет- робити кмітливим, навчати *О*, *К*.

т'амильлеттир- *спон.* *О*, *К*.

т'амильлеш- *сп.-вз.* *О*.

т'амильлештир- *спон.* *О*, *К*.

т'амильлик тямущість *К*.

т'амильсиз безглуздий *СЛ*.

т'ар користь, вигода, прибуток, дохід, корисний *Г-СК*; **ай, базирд'ан аға, аллах т'ар версин** ой, пане купець, хай бог пошле тобі прибутки *СК*; **налет олсун ғурбет элин т'арына** хай будуть прокляті прибутки чужини *Г*, *СК*; **т'ар эт-** бути корисним, давати користь, бути в пригоді, допомагати *Г*, *СГ*, *СК*.

т'ат-пат різноманітні папери *О*; *див.* **т'аат**.

т'атчых папірець *О*; *див.* **т'аат**.

т'атыр театр *ВН*.

т'афир невірний, людина іншої віри *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **т'афир сурат** обличчя невірного *СБ*; *пор.* **д'авур**.

т'афли-мифли: билялмадым т'афли-мифли суратын я не зміг розпізнати його нерозбірливого (виробленого в борошно) обличчя *Б*.

т'е- (**т'еий**, **т'ейий**, **т'еэр**) *ВН-К*; **т'егей** щоб йому прийти *ВН*; **т'еген сон** прийшовши *ВН*; **т'ейип** прийшовши *СМ*; **барем о т'емегей эди** хоч би він не прийшов *ВН*; **т'емеди** він не прийшов *ВН*; **т'есе вахт** як прийде час *СМ*, *Б*; **кўч т'есе чечинмед'е** якщо прийдеться тяжко в житті *Б*; **ах кözне т'еген** у нього на оці з'явилося більмо *Г*; **бири т'е(й)ий, бири т'итий — сону олмай** один приходить, другий іде — кінця немає *Г*; **чох лафлар т'ейий, бензий** багато слів підходить, схожі *К*; **ортахлар т'еэр эдлер** приходили товариші *К*; *пор.* **гель-**, **д'е-**, **д'ель-**, **йель-** II, **кель-**, **т'ель-**, **чель-**.

т'ебап (**-бы**) кебаб, смаженина *ВН-СМ*, *К*, *СГ*; копчений окіст *К*; ягня або порося, засмажене на рожні *НБЄ*; фаршированa птиця *О*, порося з начинкою *К*; плов *П*; (**ах**) **т'ебап ол-** горіти вогнем *Б*, *К*; **ах җигер, хара җигер хавурулсун — т'ебап болсун** легені, печінка, хай разом посмажаться — буде смаженина *СБЧ*; *пор.* **кебаб**.

т'ебек висівки, дерть, парша, лупа *СБ*, *СМ*; *пор.* **т'епек**, **чепек**.

т'ебен копиця, скирта *ВН*, *СМ*, *Б*, *У*, *СК*.

т'евдэ тіло, тулуб *ВН*, *Б*; *пор.* **кövдэ**.

т'евдэли кремезний, дебелий *О*.

т'евдэсиз щуплий, миршавий, плюсклий *О*.

т'евше- ремигати *Г*; **т'евший** ремигає *Г*.

т'евшек розбовтаний, розхитаний *К*.

т'евшен- жувати жуйку, розхитуватися, розбовтуватися *К*.

т'еге шпиця (в колесі) *СБ*.

т'ед'ев шпиця *Б*, *Г*, *СЛ*, *К*; **бу хутузун бир т'ед'еви эксик** у цього нещасного бракує однієї шпиці — клепки *СЛ*.

т'ед'ей шпиця *НМ*; *пор.* **т'ейей**, **т'ейий**.

т'ез раз; **эр т'ез** кожен, кожний *ВН*, *Б*, *К*, *СК*; **эр т'ездэ** щоразу *СК*.

т'ез- I (**т'езей**) бродити, прогулюватися *П*, *У-СЛ*; *пор.* **гез-**, **д'ез-**, **йез-** II, **кез-**.

т'ез- II розпускати, розв'язувати, розстібати *ВН*, *П*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **т'езей холларны** розв'язує їхні руки *П*; **чувал т'ез-** розв'язати чувал *ВН*; **йаха т'ез-** розстібати комір *Г*; **т'ез кöксўнўн дўгмелерини** розстебни ґудзики в себе на грудях *[СК]*; *пор.* **чез-**.

т'езалик: **она т'езалик** тому подібний *[Г]*.

т'ездир- відв'язувати *К*.

т'ездириш- розв'язувати один одного *К*.

т'ездирт- змусити відв'язувати *К*.

т'езив нездужання *О*.

т'език розв'язаний *У*.

т'езиль- розпускатися, розв'язуватися, розстібатися *О*, *К*.

т'езин- потягуватися *О*.

т'езиш- розв'язуватися, порозв'язуватися *К*.

т'езиштир- приходить *спон*. *К*.

т'еий приходить *ВН-К*; *див*. **т'е-**.

т'ейей, **т'ейий** щпиця *П*; *пор.* **т'еге**, **т'ед'ев**, **т'ед'ей**.

т'екиль- бути посунутим *[СЛ]*; **бахтым — тöшегим серильмиш, йастыгым ведана т'екильмиш** (**ветана чекильмиш**) / **витана чыхмыш** я поглянув — мою постіль постелено, мою подушку покладено в напрямку батьківщини — готуються мене ховати *[СЛ/К]*; *див*. **чекиль-**.

т'еклик куріпка *К*; *пор.* **кеклик**.

т'елам слово, слова, вислів, мова, розмова *[Г*, *СЛ]*; **эр т'еламдан маречет хапарсын** ти спри-

ймаєш мистецьку сутність кожного слова *[Г]*.

т′елеп моток, пук, пучок, пасмо *СЛ*, *СГ*; **т′елеп йип** моток ниток *СГ*; **т′елеп йиплик** моток, пасмо пряжі *СЛ*; **т′елеп-т′елеп вердигим ол йемишлер** ті гостинці, що я давав пучками *СК*.

т′елеф моток, пук, пучок, пасмо *Г*; **т′елефим афталанды** моє пасмо пряжі лежить уже не один тиждень *[Г]*.

т′елий приходить *ВН-К*; *див*. **т′ель-**.

т′елим прибуток, дохід *СМ*, *К*; **т′елим болмаса** якщо немає прибутку *СМ*.

т′елимли прибутковий *О*, *К*.

т′елимсиз безприбутковий *О*, *К*.

т′елим-т′етив відвідини *О*.

т′елин наречена, невістка для старших *ВН-К*; **т′елин башы** дівич-вечір — гуляння в канун весілля у нареченої *Г*, *СЛ*; **т′елин бер-** *ВН-У*, **т′елин вер-** *Г-СК* віддавати заміж; **т′елин т′ет-** *ВН-У*, **т′елин т′ит-** *Г-СГ*, **т′елин чых-** *ВН-К* виходити заміж; **т′елин чичеи** вінок нареченої *Г*; **т′елин т′елий — отнен йалын т′елий, хыз т′елий — сипирт′е дэ халтрай** невістка приходить — вогонь із полум'ям приходить, дочка приходить — навіть вінник тремтить *СЛ*; *пор*. **д′елин**, **ђелин**, **йелин** II, **келин**.

т′елиндэш ятрівка *ВН-К*.

т′елинлик становище невістки *О*.

т′елинчек тхір *Г*.

т′елинчичек 1. вінок нареченої. 2. *бот*. рослина, подібна на м'яту польову — стебло прямостояче, верхні яйцевидні зазубрені листки білі по краях *Г*, *БК*.

т′елир який прибуває, майбутній *О*; *пор*. **келер**.

т′еличе пармах мізинець *СМ*; *пор*. **т′ельче**, **челиче**, **чельче**.

т′елиш прихід, приїзд, прибуття *СБ*; **т′етиш-т′елиш** туди-сюди *О*; **машалла хол т′елишиңе** чого тільки ти не вмієш *СБЧ*; **асылы бар ны аның т′елишине?** правда, що він приїхав? *НБЄ*.

т′елиш- сходитися, домовлятися, погоджуватися *О*.

т′еллер вони прийшли *Г*; *див*. **т′ель-**.

т′ель- (**т′елий**) 1. іти в цей бік, приходити, приїздити, прибувати, підходити, доходити, домовлятися *ВН-К*; **т′ел кӧйге** приїзди до села *ВН*; **т′елеҗек йыл** наступний рік *О*; **т′елди** він прийшов *ВН*; **т′елий сув йанна** підходить до річки *СМ*; **т′елим** приходжу, **т′елис** приходиш, **т′елимиз** приходимо, **т′елийсиз** приходите *Б*; **киши бле лафетис дэ т′елис, не хадар т′ерек ахча бермед′е** розмовляєш із людиною й домовляєшся, скільки грошей слід дати *СМ*; **т′ельмей оон башмагы онун айағына** черевик тієї (дівчини) цій не підходить *Б*; **хулағыма сес т′еген им?** чи мені почулося? *СЛ*; **бир йере т′ель-** сходитися *Г*; **вар да т′ель** сходи, збігай *Г*; **о балчых чиндэн уруп т′ельсе** якщо проскочить через те болото *Б*; **айляный т′елий тавну** об'їздить гору *Б* **т′ельд′ен т′итт′ен** *СМ*, **т′елип д′ечен** *Б* перехожий; **т′елип т′ет-** *ВН-У*, **т′елип т′ит-** *Г-К* заходити, ходити сюди-туди; **он алтышар — он йедишер йашна т′елийлер** досягають вони шістнадцяти-сімнадцяти років *Г*; **барып т′ель-** *ВН-У*, **варып т′ель-** *Г-К* сходити, з'їздити; **чапып т′ель-** прибігти *НКД*; **т′ель-эле** підійди-но *Г*, *СЛ*; **ош (хош) т′ельдин** *див*. **ош, хош**. 2. *допом*. *дієсл*., *передає закінчену дію*; **ӧстӱ т′ельди** ви-

ріс *СБ*; **мен энди ону этип т′ельдим** я вже його, те, це зробив *П*; **тўшўнўп т′ельсе** якщо задуматися *СМ*; **öсўп т′ель-** вирости *ВН-К*; *пор.* **гель-**, **д′е-**, **д′ель-**, **йель-** II, **кель-**, **т′е-**, **чель-**.

т′ельбери чаплія з довгою ручкою, рогач *Г*; дерев'яна лопата саджати хліб *К*.

т′ельдир- змушувати прийти *О*.

т′ельдирт- *спон. О*.

т′ельлер (<**т′ельдилер**) вони прийшли *ВН*, *СМ*, *У*; *див.* **т′ель-**.

т′ельме прибулий, прийшлий, зайшлий, зайда, заброда *К*; **т′ельме киши** приїжджа людина, прибулець, зайда *СМ*.

т′ельмезлик, **т′ельмемезлик** неприхід, невідвідання *О*.

т′ельмиш прибулий *О*.

т′ельмек дохід *СМ*.

т′ельпедэн щипці, кліщі *М*; *пор.* **т′ерпедэн**, **т′ерпендэ**.

т′ельт- (<**тэрк эт-**) покидати *Г*; *пор.* **тэлькет-**, **тэрд′ет-**, **тэрк эйле-**.

т′ельче пармах мізинець *СМ*; *пор.* **т′еличе**, **челиче**, **чельче**.

т′ем недолік, недостатній *[Г]*.

т′еманче кеманче — смичковий струнний інструмент із горщикоподібним резонатором *СЛ*; ◇ **о т′еманче-хазан баласыдыр, тапулмадыр** він — дитина кеманче й казана, знайда *СЛ*; *пор.* **т′емече**, **т′именче**, **т′имече**.

т′ембер хустка для голови *К*; *пор.* **ҷембер**, **чембер**.

т′емда (<**т′ель мында**) йди сюди *ВН-К*; **т′емда-эле** іди-но сюди *Г*, *СЛ*.

т′емене скрипка, сівачка — посуд для сівби вручну; **т′емене асулу туруй тартыхка** скрипка висить на сволоку *СБ*; **т′емене башы** гриф скрипки *К*; **т′емене бойну** шийка скрипки *НМ*; **т′емене хулах** вушко скрипки *К*; **т′емене хурйух** хвостовик скрипки, струнотримач *К*; **т′емене эшек** кобилка скрипки *К*; **т′емене чал-** *Б*, *У*, *К*, **т′еменеге чал-** *СБ*, **т′емене сне чал-** *СМ* грати на скрипці; **т′емене йасаанлар, т′емене бле сачар эт′енлер** робили сівачки і з тих сівачок сіяли *П*; *пор.* **т′имене**.

т′еменеҷи скрипаль *СБ*, *СМ-К*.

т′емент фігура, статура *[М]*; **хул олайым т′ементине бойуна** я готовий для тебе на все — буду рабом твоїй фігурі й твоєму станові *[М]*; *пор.* **т′есментэк**.

т′емер пояс *У*, *СЛ*, *СГ*; **хул олайым т′емерине, бойуна** я готовий для тебе на все — буду рабом твоєму поясу і станові *СЛ*.

т′емече кеманче, скрипка *СК*; *пор.* **т′еманче**, **т′именче**, **т′имече**.

т′емечеҷи музикант, що грає на кеманче, скрипці, скрипаль *Г*, *СК*.

т′емик кістка *СБ-У*, *К*, *СГ*; череп *У*; скелет *СБ*; хрящ *О*; **т′емик майы/йаҕы** кістковий мозок, жир *НМ/К*; **т′емик тиш** костяний зуб *СК*; **баш т′емик** череп *НМ*, таз *К*; **бель т′емик** хребет *НМ*; *пор.* **кемик**.

т′емикли костистий, кістлявий *О*, *БТ*, *К*.

т′емник зло, лихо *Г*; **элик арасына т′емник олмасын** не треба, щоб під час доброчинної справи виникало зло *Г*; *пор.* **кемлик**, **кемник**.

т′ен широкий *ВН*, *П*, *Б*, *СЛ-СГ*, *СК*; **т′ен бой** широка річка *ВН*; **т′ен йаха** широкий комір *Б*, *К*; *пор.* **йеҥли** II, **кöн** II, **т′еҥ**, **чен**.

т′енар край, узбіччя, берег *СБ*, *П*, *Б-СЛ*, *СК*; **бен т′енардан т′езерим — йол сизин олсун** я піду узбіччям, дорога нехай буде для тебе *[СК]*; **су т′енары** берег

річки *СБ*; **т′енарын кӧр дэ безин ал, анасын кӧр дэ хызын ал** купуючи тканину, подивися на її край, беручи дівчину заміж, подивися на її матір *СБА*; **софраан т′енары** край стола *К*; **сохаан т′енары** узбіччя вулиці *К*; *пор.* **д′енар**.

т′енарлы який має край, береги *СБ*.

т′енарсыз безкрайній *СК*; **кӧктэ булут т′енарсыз** на небі хмар ні краю, ні кінця *[СК]*.

т′ендир конопля *СБ*, *СМ-К*; **т′ендир май/йаг** олія *СБ*, *СМ*, *У* / *К*; **т′ендир слат-** вимочувати коноплі *К*; **т′ендир йапу** конопляний тин *Г*; *пор.* **кендир**.

т′ендэк пупок (курячий) *СБ*.

т′ене знову, також *СБ*, *СМ*, *У*; **т′ене т′итий** іде далі *СБ*; **даан т′ене бар у** він є ще й тепер *СБ*; *пор.* **гене**, **д′ене**, **йене**, **йени** II, **йине** II, **кене**, **т′ине**, **эне**.

т′енӂе широкуватий *СГС*.

т′енник (-ги) ширина, широта *К*.

т′еӈ широкий, просторий *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*; **т′еӈ омузлу** широкоплечий *БТ*; **дӱнйа т′еӈ** світ великий, широкий *СЛ*; *пор.* **йеӈли** II, **кӧн** II, **т′ен**, **чен**.

т′еӈлик ширина *ВН*, *СБ*.

т′еӈнет- розширювати *Б*.

т′епек висівки, дерть, парша, лупа *БТ*, *Г-СГ*; **т′епеклердэн питалар** коржі з висівок *СЛ*; *пор.* **т′ебек**, **чепек**.

т′епекле- додавати висівки, покриватися лупою *Г*, *К*; **башы т′епеклий** у нього на голові з’являється лупа, парша *Г*, *К*.

т′епеклен- *пас.-зв.* *К*.

т′епеклендир- *спон.* *К*.

т′епеклендирт- *спон.* *К*.

т′епеклеш- змішуватися з дертю; укриватися лупою, паршею *К*.

т′епеклештир- *спон.* *К*.

т′епеклештирт- *спон.* *К*.

т′епеклик купа дерті, захворювання на лупу, паршу *К*.

т′епче ополоник *Г*; *пор.* **чепче**.

т′ер- розтягати, розправляти, розпинати *О*, *Б*, *К*; **омузлары т′ер-** розправляти плечі *К*; *пор.* **кер-**.

т′ерамит черепиця *У*, *К*; *пор.* **т′ирамит**.

т′ерат скакун *СБ*, *Б-Г*, *К*; *пор.* **герат**, **керат**, **кир** III, **кират**, **крат**, **т′ери** II.

т′ератлы який має скакуна, верхівець, вершник *СМ*, *СГ*.

т′ерван караван *Г*, *СЛ*, *СК*; **хырх т′ерван малым вар** у мене є сорок караванів товару *Г*; ◇ **хашлерин т′ерван** брови в тебе шнурочком — караваном *Г*; **эла кӧз ӱстӱне хашым т′ерваным** над карими очима в мене брови караваном — на шнурочку *СЛ*.

т′ердир- дати розтягти *О*, *К*.

т′ере раз; **мен саа ону беш т′ере хайтарайым** я віддам тобі за це у п’ять разів більше *СК*; **бир т′ере** один раз, одного разу; **бир т′ере йалан айтхан** він збрехав один раз *П*; **бир т′ере даа** іще раз; **бир т′ередэн** за раз, зразу; **бир т′ередэн даан т′етэйлер** через певний час вони пішли знову *СМ*; **бир хач т′ере** декілька разів; **он т′ере** десять разів; **ӱч т′ере** тричі; **ӱч т′ере йӱрӱтӱйлер** проганяють тричі *П*; **хач т′ере** скільки разів; *пор.* **герет**, **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ерез**, **т′ерек**, **т′ерес**, **т′ерет**.

т′ережек потрібний *К*; *див.* **т′ерек-**.

т′ерез раз *СГ*; *пор.* **герет**, **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ере**, **т′ерек**, **т′ерес**, **т′ерет**.

т′ерек I **(-ги)** потреба, необхідність, потрібний, треба *ВН-К*; **т′ерек сув т′етирмеге** треба принести води *СБФ*; **хырхылмаа т′ерек, траш олунмаа т′ерек**

треба підстригтися, поголитися *Г*; **т′ерек дӱгӱль/дӧӱль** не треба *О/К*; **т′ерек йердэ** де потрібно *Б*; **бурйаки чыхармаа т′ерек** треба копати буряки *У*; **т′ерекмеэн йердэ** де не слід *Б*; **т′ерек ол-** знадобитися *ВН*, *Б*; **т′ерек эт-** бути потрібним; **бет′им т′ерек этэр маа** можливо, мені буде треба *Г*; **т′ереги т′ибик** як слід *П*; **эпсин йағлайляр т′ереги т′ибик** підмазують усіх як слід *П*; **мен т′ерек барғайым** мабуть, я піду *ВН*, я мушу піти *Я*; **ҷан авурғай т′ерек** напевно, він переживає *ВН*; *пор.* **герек**, **д′ерек**, **керек**.

т′ерек II раз *СМ*, *Г*; **о т′еректэ** за тим разом, тоді *СМ*; **о т′ерек** тим часом, того разу *Г*; *пор.* **герет**, **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ере**, **т′ерез**, **т′ерес**, **т′ерет**.

т′ерек- (**-гий**) бути потрібним *ВН-К*; **т′ерегий о ший** та річ потрібна *П*; **т′ерегимиз йухлама** ми мусимо спати *СМ*; **т′ерекеҷек ший** потрібна річ *К*; **т′ереккен йерне йазған эдим** я писав у потрібні місця *СБ*; **о т′ерекйен исан дӱгӱл** це людина непотрібна, некорисна *П*; **т′ерекмеҷек ший** непотрібна річ *К*; **т′ерекмез** не слід; **т′ерекмей** не треба *ВН-К*; **коп ахыл т′ерекмей** багато розуму не треба *СБФ*; **т′ерекмей сен маңа** ти мені непотрібен *СМ*; **т′ерекмей хазахча** не треба по-російськи *СБ*; **айамаа т′ерекмей** жаліти (бути скнарою) не слід *П*; **т′ерекмейен йерне сохулуй** влазить де не слід *Г*; **т′ерекмейен ший** непотрібна річ *К*; **т′ерекмий** непотрібно, не треба *СМ*, *СЛ*, *К*; **т′ерекмий маа сеэн хызын** мені твоя дочка непотрібна *СМ*; **иш битт′ен сора сен энди бирне т′ерекмийсин** після того, як роботу закінчено, ти вже не потрібний нікому *К*; **а штэ мен саа т′еректим** от я тобі й знадобився *Г*; **т′ерект′ен заман** потрібного часу *Б*; **т′ерект′ендэ хыдырыс** шукаєш, коли треба *СМ*.

т′ерекле- мати потребу, потребувати *О*.

т′ереклен- мати, відчувати потребу *О*.

т′ерекли потрібний *О*, *Б*, *К*; **т′ерекли иш** потрібна справа *Б*.

т′ереклик потрібність, необхідність *О*, *К*.

т′ерекликсиз відсутність потреби, необхідності *К*.

т′ерексиз непотрібний *О*, *К*.

т′ерексизлик непотрібність *О*, *К*.

т′ерексин- потребувати, відчувати потребу *О*, *К*.

т′рексиндир- робити потрібним, необхідним *О*.

т′ерексинли який відчуває потребу, необхідність *О*.

т′еректир- змушувати вважати необхідним, викликати потребу, дати привід вимагати *О*, *К*.

т′еректирт- *спон.* *О*, *К*.

т′ерем благородство, великодушність, милосердність, щедрість, милість, добра воля, ласка *[СК]*; **ах аллағым, сенин т′еремин чохтур** о боже, ласка твоя велика *СК*; *пор.* **керем**, **т′ерем**.

Т′ерем ч. *[СК]*.

т′ерес раз *СГ*; *пор.* **герет**, **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ере**, **т′ерез**, **т′ерек**, **т′ерет**.

т′ерестэ постава, фігура, будова тіла, статура *НБЄ*, *НКД*.

т′ерестэсиз безтілесний *[Г]*.

т′ерет певний момент, раз, тоді *СБ-СМ*, *Г-СК*; **т′ерет хартана дэген** тоді бабуся сказала *СБ*; **падша сӧлеген т′ерети** в той момент, як цар говорив *СГ*; **хайттығын т′ерети д′ир олара** повертаючись, зайди до них *СК*; **бир**

т′еретин відразу *СГ*; **о бир т′еретин билип т′ельди-йе** а він сходив і взнав за один раз *К*; **о т′еретин аңладым** тоді (на той момент) я зрозумів *П*; **о т′еретин дэ йахтлар олары** і от тоді їх підпалили *СК*; **о т′ереттэ** в той час, у ту мить *СМ*, *Г*, *СГ*; **о т′ереттэ су тохталый** в ту ж мить річка зупиняється *Г*; *пор.* **герет**, **кере**, **керез**, **керес**, **керет**, **т′ере**, **т′ерез**, **т′ерек**, **т′ерес**.

т′ерет′е: т′ерет′е кӧльмек т′ең йаха зізборена (?) сорочка з широким коміром *Б*, *У*, *К*.

т′ери I 1. назад *ВН-СГ*; **т′ери ал-** забирати назад, повертати собі *Г*; **т′ери бер-** віддавати назад, повертати кому *О*; **т′ери т′ель-** прийти назад, повернутися *П*; **т′ери т′ет-** піти назад *П*, *СМ*; **т′ери хайт-** повертатися назад *СБ*, *П*; **т′ери хайтар-** повертати назад *П-Б*; **хойай т′ери** ставить знову на своє місце *СМ*; **т′ерийе дӧн-** відступати, повертатися назад *Б*; 2. *післяйм.* починаючи з, від, тому *СБ*, *СМ*, *Б*; **андан т′ери** відтоді *СБФ*; **бир-эки йыл т′ери** рік-два тому *СБ*; **бӧгӱндэн т′ери** від сьогодні *СБФ*; **хач йыл т′ери?** скільки років тому? *СБ*; **эт′и йӱз йылдан т′ери** двісті років тому *Б*; **эт′и йӱз йылдан т′ери падышах берд′ен оларға йер** двісті років тому царица надала їм землю *Б*; *пор.* **гери**, **д′ери**, **йери**, **кери**.

т′ери II сірий *К*, гнідий *СМ*, *К*, карий, каурий *К*; **т′ери ат** сірий кінь *К*; *пор.* **герат**, **керат**, **кир** III, **кират**, **крат**, **т′ерат**.

т′ериле- подаватися назад, відступати *О*.

т′ерилет- подавати назад, відштовхувати *О*.

т′ериль- розтягатися, потягатися, бути розтягуваним *СБ*, *О*.

т′ерим милостивий *[Г]*; **хойуна да аллах т′еримдир** і щодо вівці бог милостивий *[Г]*; *пор.* **керем**, **т′ерем**.

т′ерин- потягатися *О*.

т′ериш сволок, балка *П*, *Б*, *К*; *пор.* **т′ириш**, **чириш**.

т′ерйез *бот.* пасльон *Г*; *пор.* **т′ирйес**.

т′ерменҗикли мешканець села **Т′ерменчик** *К*.

Т′ерменчик *село* Старомлинівка; **Т′ерменчик тиль сӧз айтайым** я скажу слова зі старомлинівської мови *Б*; *пор.* **керменчик**.

т′ерменчикли старомлинівець *К*.

т′ерпедэн кліщі, обценьки, кусачки *СБ*, *НМ*, *О*, *Г-К*; *пор.* **т′ельпедэн**.

т′ерпендэ кліщі, обценьки *СЛ*.

т′ерпет кліщі, обценьки *СГС*.

т′ерпич саман, сира цегла; **т′ерпич йап-** робити саман *Г*; **т′ерпич т′ес-** нарізати саман *СБ*; *пор.* **керпич**.

т′ерпичле- обкладати саманом, будувати з саману *О*, *К*.

т′ерпичлет- *спон.* *О*, *К*.

т′ерпични саманний *О*, *К*.

т′ерпичлик саманище, місце для розкладання саману, матеріал на саман; саманництво *О*.

т′ерпиччи саманник *К*.

т′ерпиччилик саманництво *К*.

т′ерт- щербити, робити насічки, зазублювати *П*, *О*; **т′ертип йез-** ходити, вихляючи стегнами *П*.

т′ертик пощерблений, щербатий, щербина, щерба, зарубка, надріз, насічка, карб *О*, *К*; **чобан ырғах сне т′ертик йапай** чабан робить зарубки на ґирлизі *К*.

т′ертикле- щербити, робити щербини, зазублювати, надрізувати, робити зарубки *О*, *К*.

т′ертиклен- *К*.

т′ертиклендир- *спон.* *К*.

т′ертиклендирт- *спон.* *К*.

т′ертиклет- *спон*. *К*.
т′ертиклеттир- *спон*. *К*.
т′ертиклеш- *сп*. *К*.
т′ертиклештир- робити зарубки в певному порядку *К*.
т′ертикли із зубчиками, зарубками, щербами, насічкою, карбами, різьблений *О*, *Б*, *К*; **т′ертикли кӧшелер(и)** кути в нього різьблені *Б*, *К*; **т′ертикли сачах** різьблений карниз даху *Г*.
т′ертик-мертик із щербинами *ВН*.
т′ертиль- бути щербленим, різаним, карбованим *О*, *К*.
т′ертин- щербитися *О*.
т′ертле- робити надріз, зарубку, насічку, подкол, мітку *О*.
т′ертме дика груша, дуля *ВН*, *СБ*, *СЛ*, *СГС*.
т′ертмечик грушка *О*.
т′ертэнд′еле ящірка *СГ*.
т′ерчек правда, справді, дійсно *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*; **саңа шаха, маңа т′ерчек** тобі жарти, а мені правда *СБ*; *пор*. **д′ерчек**, **керчек**, **кӧрчек**, **черчек**.
т′ес I кожний; **эр т′ес** кожен, кожний *СГ*, *СК*; **эр т′еси** кожен, кожний з них *Б*; *пор*. **кес**.
т′ес II: **т′ес хал-** остовпіти *СГ*.
т′ес- (**т′есей**) різати, розрізати, відрізати, рубати, розбивати, вирізати, кроїти, нарізати, присуджувати, визначати, припиняти, відлучати; **т′есамайляр дирекни** не можуть зрубати дерево *Б*; **т′есий атай холларны** відрубує їй руки *Б*; **бахчаны т′есип чыхардылар** сад викорчували *У*; **бизим ӧкмеги сен т′естин** ти відібрав у нас заробіток *Г*; **"бу ну вермем", — айтты т′ести** "його не віддам",— сказав він, як відрізав *Г*; **паа/ хыймет т′ес-** визначати ціну *К*, *СЛ*; **пек догру шераатымызы т′естин** ти дуже правильно нам присудив *Г*; **бу меэм ахмах хоҗам йа ғамута т′есер, йа дроғаа: йа дроға хумнаған, йа ғамут — бийе хумнамаз** мій дурний чоловік присудить або дрогам, або хомутові: або дроги народили, або хомут — не кобила ожеребилася *СГ*; **т′есейлер ону турмаға йатмаға** засудили його сидіти у в'язниці *Б*; **оростоп т′есий** ну й проноза *СБЧ*; *пор*. **д′ес-**, **кес-**.
т′есе I гаманець, кисет, кишеня *СБ*, *СМ-СГ*; **бир-эт′и т′есе алтын** кілька гаманців золота *СЛ*.
т′есе II якщо прийде *П*; *див*. **т′е-**.
т′есек 1. шмат, шматок, велика кількість, багато; **бир т′есек ашавлар азирленд′ен** було наготовано цілу гору страв *СМ*; **сен маа бир т′есек ший айттырыр эдиң** ти розповів мені цілу купу речей *Б*; **бир т′есек бӧльме** маса кімнат *СЛ*; **бир т′есек заре онун** у нього багато зерна *К*; **папум бир т′есек хардашы ӧстӱрмӱш** мій дід виховав багато молодших братів *СК*. 2. група, стадо, табун; **бир т′есек атлы** група вершників *К*; **бир т′есек алх** група людей *К*; **стол ӧгне отрудю бир т′есек йабанҗы алх** за столом сиділа група чужинців *СГС*. 3. острів *О*; *пор*. **кесек**.
т′есекле- різати на шматки, ділити на частини *О*.
т′еси виріз, декольте *О*.
т′есиҗи ріжучий, вирізувач, закрійник *О*.
т′есик різаний, порізаний, порубаний, рублений; **сол/сағ т′есик** скісок — вид мітки на вусі вівці *Зп*.; *див*. **шан**.
т′есиль- бути відрізаним, відкраяним, різатися, порізатися, втрачати, скисати (про молоко); **т′есильд′ен тилим** відрізаний шматок, скибка *СМ*; **т′есильсин хапудан** нехай він більше сюди не

приходить, хай йому буде відрізано сюди ходити *Б*; **айағы т'есильди** дорогу сюди йому відрізано, заказано *Г*; **таш т'есиль**скам'яніти *ВН*; **таш т'есилип халаҗах** скам'яніє *СГ*; **т'есильген тилим экмекке йабушмай** відрізану скибку до хлібини не приліпити *СБА*; **сўт т'есильд'ен** молоко скисло *К*; **т'еслип йапылған махас** крокви, з'єднані в замок *К*.

т'есильме зріз, виріз, вирізаний *О*; скислий *К*; **т'есильме сўт** скисле молоко *К*.

т'есим відріз, наділ, сектор, гурт *О*; *пор.* **кесим**.

т'есимли нарізаний, порізаний, розрізаний *О*.

т'есин хай прийде *У*; *див.* **т'е-**.

т'есин- ніяковіти, соромитися *О*.

т'есиндир- присоромлювати *О*.

т'есинли ніяковий *О*.

т'есиш- різати один одного, різатися *О*.

т'ескеле- різати на шматки *К*; *пор.* **т'ест'еле-**.

т'ескин гострий, дзвінкий, високий *ВН*, *СБ*, *СГС*; **т'ескин киши** різка людина *СБ*; **т'ескин кўн** жахливий день *СБ*; **т'ескин сес** різкий голос *СБ*; **авузына незетли аш, башына т'ескин таш** у роті солодка страва, а в голові гострий камінь *СБЧ*; *пор.* **кескин**, **т'ест'ин**.

т'ескинҗе більш гострий *СГС*.

т'есментэк кремезний *У*, *СЛ*; *пор.* **т'емент**.

т'ессен-т'ес безумовно *Г*.

т'естане каштан *СГ*, *СК*; **т'естане хабуғундан чыхканда хабуғуну бед'енмеген** каштан виліз зі своєї шкаралупи, й вона йому не сподобалася *СГ*; *пор.* **кестане**.

т'естир- 1. дати різати, кроїти *СБ*, *НМ*, *Б*, *У*, *К*; розраховувати *К*; **алай т'естирип-т'естирип ойнар эди** він грав так ритмічно, наче відрізав, наче відрубував *У*; **т'естиририм, керат, сана алтындан хаша** я замовлю для тебе, мій коню, зробити скребницю із золота *СК*. 2. переставати давати молоко; **сыйыр т'естирди** корова перестала давати молоко *СБФ*.

т'естириль- бути розрізаним *О*.

т'естирт- змушувати різати *О*.

т'ест'еле- покраяти, порозрізати, пошматувати *СМ*; **тэкмиль т'ест'еледен** порізав повністю *СМ*.

т'ест'елет- *спон.* *О*.

т'ест'елеттир- *спон.* *О*.

т'ест'елеш- *вз.* *О*.

т'ест'ер різак — гостроноса лопата різати скирту *О*; *пор.* **лест'ер**.

т'ест'и зубило, різак — лопата різати кізяк, скриту *О*, *Г*, *К*.

т'ест'ин гострий, різкий, гарячий, завзятий, рішучий, запальний, гострий на смак, перчений, засмажений *П-СК*; **т'ест'ин адам** різка людина *СМ*, *Б*; **т'ест'ин дат** гострий, різкий смак *К*; **т'ест'ин дильли** гострий на язик *СК*; **т'ест'ин зейирли шарап** міцне і п'янке вино *СЛ*; **т'ест'ин пчах** гострий ніж *К*; **т'ест'ин тут-** жорстко тримати *Б*; **т'ест'ин хамчиле-** жорстоко батожити *Г*; *пор.* **кескин**, **т'ескин**.

т'ест'инле- гострити, загострювати стосунки *О*.

т'ест'инлен- бути нагострюваним, загострюватися *П*, *О*.

т'ест'инлет- загострювати *О*.

т'ест'инлеттир- *спон.* *О*.

т'ест'инлеш- загострюватися *О*.

т'ест'инлештир- *спон.* *О*.

т'ест'инли різкий, рішучий *О*.

т'ест'инлик гострота, різкість, жорстокість *О*.

т'ест'иннен- гостритися *К*.

т'ест'иннет- гострити *К*.

т′ест′инник гострота *К*.

т′ет- (**т′етий** *СБ-СМ*; **т′етэй** *СМ-У*) 1. іти звідси *ВН-У*; **т′еттлер** вони пішли *ВН*; **т′етсин хапудан** хай іде з дому — від дверей *Б*; **т′еттик, анда отруймуз** пішли, посидимо там *НМ*; **йылдан т′етий сколяґа** через рік він іде до школи *НМ*; **т′етий т′елий, ишлей** ходить туди, працює *Б*; **тэшиклери тэрен т′етий дірки пішли глибоко** *СБ*; **т′ет-т′етэ** поступово, помалу, потроху *О*; **т′етэр аш** десерт, остання страва *СБЧ*; **алтыннары алып т′етий** забирає золото й їде геть *Б*; **кӧчӱп т′ет-** відкочувати *Б*; **назланып т′етэр** іде маніжно *ВН*; **той т′етэй** гуляння триває *П*; **учуп т′етти** він полетів *Б*; **ат хутулуй т′етий холундан** кінь виривається в нього з руки й утікає *Б*; **чыхты т′етти** вийшов і поїхав звідси *ВН*. 2. *допом. дієсл., передає завершення дії в цілому або її початкової фази*; **сынып т′етти** він зламався *ВН*; **дынай т′етий** починає тонути *СБ*; **хапахланып т′етий** перевертається навзнак і лежить *СМ*; **ӧскен т′еткен** він виріс *Г*; **айаґым майышый т′етий** моя нога підвертається *У*; *пор.* **гит-, д′ет-, д′ит-, йид-, кит-, т′ит-, ћит-**.

т′етив відхід *О*.

т′етим відхід *О*.

т′етиӂи який іде звідси *О*.

т′етиль- відходити, йти геть *О*; **кишилер ӧльнӱп т′етилеӂек, тӱркӱлери халынаӂах** люди повимирають, а пісні їхні залишаться *НМ*.

т′етир- (**т′етрий**) приносити, приводити, привозити; **бир йере т′етир-** з'єднати *Г*; **четин-уӂун т′етирельмей** він не може звести кінці з кінцями *СБЧ*; **мен она бир эвлад т′етирир эдим** я б йому привела (народила) дитину *Б*, **чах эве т′етиреӂек эт′ен** він повинен був привезти до самого дому *СГ*; *пор.* **кетир-**.

т′етириль- бути привезеним, принесеним *О*, *К*.

т′етириш підношення, подарунок *НБЄ*.

т′етирт- *спон.* *О*, *К*.

т′етиш відхід, віддалення, хода *О*.

Т′етишов *прізв.*

т′етиш-т′елиш короткочасна поїздка туди й назад *О*.

т′етрий *див.* **т′етир-**.

т′етэн бавовна; полотно; **т′етэн тоху-** ткати полотно *ВН*, *У*, *Г*, *СЛ*, *СК*; *пор.* **четэн**.

т′етьре- ригати *О*; *пор.* **т′ет′ир-, чечер-, чечир-** II.

т′етьрев зригування, відрижка *О*.

т′ет′ир- ригати, зригувати *О*; *пор.* **т′етьре-, чечер-, чечир-** II.

т′ет′ирев зригування *О*.

т′ет′ирик відрижка, зригування *О*.

т′ет′ирин- відригуватися *О*.

т′ет′ирок гребінь півня *К*; *пор.* **т′ит′ирик**.

т′ет′ирт- викликати зригування, відрижку *О*.

т′еф насолода; сп'яніння; **т′еф ал-** діставати насолоду *СБ*, *Г*, *СГ*, *М*; **т′еф т′ечир-** перепочивати *СЛ*; **т′еф эт-** отримувати задоволення, розважатися, насолоджуватися *СБ*, *Г*, *СК*; *пор.* **д′еф**.

т′ефиль поручитель *[М]*; **т′ефиль ол-** ручатися *[М]*.

т′ефин I смертний одяг; біла хустина, що її вішають на руку небіжчику; саван; **ал т′ефин** пурпуровий саван *Г*; *пор.* **кефин**.

т′ефин II: **шу т′ефинин сарайлара мерд олур** ? *СК*.

т′ефинник (**-ги**) смертний одяг *Б*; **т′ефинник тик-** шити смертний одяг *Б*.

т′ефлен- п’яніти, п’янчитися, сп’яніти *СЛ*, *СГ*, *СК*.
т′ефлет- напоїти, сп’янчити *СГ*.
т′ефли напідпитку, п’яний *Г*, *СЛ*, *К*, *СГ*.
т′ефлик (**-ги**) сп’яніння, для задоволення *СЛ*; **т′ефлигим вар** я п’яний, напідпитку, мені весело від вина *СЛ*.
т′еч пізно *ВН-У*, *К*; **т′ечтэ** увечері, пізно *О*; **т′ечт′ерек** допізна *Б*; *пор*. **д′еч**, **чеч**.
т′еч- (**т′ечий**) *ВН-К* 1. минати, проходити; **т′ечти о кӱннер энди** минули вже ті дні *Б*; **коп вахт т′ечмеди** *ВН*, **чох т′ечмеди** *Г* минуло небагато часу; **т′ечт′ен йыл** минулого року, торік *Б*; **барйам т′ечт′ен сора** після того, як свято минуло *СМ*. 2. переходити, переправлятися; **т′ечийлер стол артна** проходять за стіл *Б*; **мен атлам т′ечем ону** я перескочу через нього *У*; **йол т′еч-** переходити через дорогу *Б*; **бойдан арйахка т′еч-** переправлятися на протилежний берег річки *У*; **т′ечти бешинӂи классха** він перейшов до п’ятого класу *ВН*; **т′ечип т′ет-** проходити, проїздити мимо *СМ*; **т′ечий т′етий** проходить мимо *Б*. 3. переживати; **йа мен не т′ечтим** а я що пережила *У*. 4. підходити, годитися, бути придатним, личити, ходити, бути в ужитку, стосуватися; **бу ат т′еген сора бу районче т′ечен олмазлар** після появи цього коня в районі гідних не лишилося *НЛ*; **даан т′ечий бу башмеклер** ці черевики є ще придатними *СБФ*; **бу саа т′ечий ни?** чи тобі це підходить? *К*; **бишийд′е т′ечмей** нікуди не годиться *СМ*; **т′ечмеэн шийлер** непристойні речі *У*; **бишийе дэ т′ечмеэн адам** ні до чого не придатна людина *К*; **нас т′ечмей кӱрешмеэ?** як не слід боротися? *К*; **т′ечмеэн ахча** неходові, фальшиві гроші *СБ*; *пор*. **д′еч-**, **йеч-**, **кеч-**, **чеч-**.
т′ече ніч, уночі *СБ*; **бу заваллы т′ечесин кӱндӱз этий, сачын сибирт′и этий — четин-уӂун т′етирельмей** цей бідолаха перетворив свою ніч на день (працює цілодобово), волосся — на віник (занедбав себе), а звести кінці з кінцями не може *СБЧ*; *пор*. **геӂе**, **д′еӂе**, **ӂеӂе**, **йеӂе**.
т′ечеле- ночувати *СБ*.
т′ечелик на ніч *СБ*; **бир т′ечелик** на одну ніч *СБ*.
т′ечер чинний, ходовий, підходящий *О*.
т′ечерлик придатність, обіжність, збут *О*.
т′ечив переправа, брід *О*.
т′ечик- запізнюватися, баритися *О*; *пор*. **кечик-**.
т′ечикмез невідкладний, терміновий *О*.
т′ечиктир- відкладати, затримувати *О*.
т′ечиль- *пас*. *О*; **т′ечильмез** непрохідний, непролазний *О*.
т′ечим збут, прокорм *О*.
т′ечимсиз негожий, непідходящий, незлагідний *О*.
т′ечимсизлик незлагідність, розбрат *О*.
т′ечин- 1. жити, існувати, проживати, добувати засоби для життя; **тэк ӧзӱне т′ечиний** живе тільки для себе *ВН*. 2. відійти, померти *О*; *пор*. **д′ечин-**, **кечин-**, **чечин-**.
т′ечиндир- забезпечувати існування, давати засоби для життя *О*, *Б*.
т′ечиниль- житися *НМ*; **т′ечинлий гӱзель** живеться добре *НМ*.
т′ечиниш життя, існування *СБ-СЛ*, *СГ*; **т′ечиниш гӱзель, ама**

исаннар пӱсӱр — **бек аста** життя гарне, але люди погані — дуже хворі *СГ*; **йарамаз т′ечиниш** негідне, погане життя *П*; **биз кӧрмедик т′ечиниш** життя ми не бачили *Б*.

т′ечиниш- жити разом *У*.

т′ечинишлик (**-ги**) життя, існування, умови життя *СМ*, *Б*, *СЛ*; **т′ечинишлик йорух т′етий** живеться успішно *СМ*.

т′ечинишӱв життя, спосіб життя *СБЧ*.

т′ечир- проводити, переправляти, протягати, продівати, протягати, надівати, нанизувати, настромляти, пропускати, згаювати, терпіти, проживати, переживати, перекладати з мови на мову *СБ-К*; **авур вахтларын т′ечирдик** ми пережили тяжкі часи *СБ*; **хайыхне бизни т′ечирийлер** нас перевезуть човном *Б*; **т′ечирий тизд′инни холуна харшы** намотує повід на руку *Б*; **бу дӧгӱшнӱ т′ечиргенче йаш бойуму халдырдым** поки пережив цю війну, я згубив свою молоду долю *СБФ*; **йипке т′ечир-** нанизувати на нитку, на вірьовку *СБ*; **халач сабаннара т′ечир-** надівати калач на дишло плуга *СЛ*; **дэвени йине кӧзӱндэн т′ечирме алы бар** він здатен провести верблюди через вушко голки *СМ*; **тасма т′ечир-** пропускати тасьму, поворозку *СМ*; **беласын т′ечирий абу хоранда** лихо терпить оця сім′я *СМ*; **кӧкӱс т′ечир-** зітхати *Г*; *пор.* **д′ечир-**, **кечир-**, **чечир-** I.

т′ечириль- бути переправленим, проведеним, переведеним *О*.

т′ечирит- *спон. О*.

т′ечириш- *сп.-вз. О*.

т′ечириштир- переносити, уникати *О*.

т′ечирмек переклад *СМ*.

т′ечирт- переправляти; **бойну т′ечиртэжеклер мал блен халхны** переправлятимуть худобу й людей через річку *ВН*.

т′ечит брід, перехід, переправа *У*, *Г*, *СЛ*; *пор.* **чечит**.

т′ечкен минулий *СБ*.

т′ечле- запізнюватися *О*.

т′ечлик призначений на вечір *О*.

т′ечме брід *Б*.

т′ечмез неходовий, нечинний *О*.

т′ечмиш минулий *О*, *Г*.

т′ечтир- *спон. О*.

т′ечт′ерек пізніше *НМ*; **бир афта т′ечт′ерек т′ельд′ен болсаң** якби ти приїхав на тиждень пізніше *НМ*

т′ешиш ченець, монах *[Г]*; **т′ешиш тэ мусурман, йахтын да йандырдын бизи** чорнице-мусульманко, ти змусила нас страждати *[Г]*; *пор.* **кешиш**.

т′ешнеш ченець, монах *[СЛ]*.

т′еэп прийшовши *У*; *див.* **т′е-**.

т′и I 1. *підр. спол. енкл.* що, який, котрий; **мен дийим т′и**: ″**наныз чичек**″,— **дийим** кажу: ″візьміть квітку″ *М*; **о дий т′и маа**: ″**онда чаре йох**; **сизе бында чаре вар**″, — **дий** він каже мені, що туди вам не можна, вам можна тут *М*; **Ашых Ғарибин анасы дий т′и хызна**: ″**д′ийин, вар йенд′еннере**″ мати Ашиха Гаріба каже дочці: ″одягнися, сходи до нашої невістки″ *СК*; **дийлер т′и, дэнизин чине вармыш мина, патламыш та** кажуть, що в морі була міна і що вона вибухнула *СК*; **даскалица дий т′и**: ″**т′ельдим да алып т′еттим эвдэ, ҷылыттым ону**″,— **дий** учителька каже: ″я забрала її до додому й відігріла″ *У*; **ишиттим т′и, назлы йарем эльлер алды** я чув, що мою кохану дівчину забрали люди *Г*; **сӧле, недир о т′и, о хадар дэрендэн сӧле-**

дин? скажи, що то сталося, що ти так здалеку заводиш розмову? *СЛ*; **öле эттим т′и, ичмедим** я зробив так, що не випив *СГ*; **атлар öле т′и** коні такі, що аж *СГ*. 2. *у складі спол.* **йа т′и, т′им т′и, хайсы т′и** тощо. 3. *підр. спол.* що, який, котрий, щоб; **абу Виталик т′и айахташлых этий** цей Віталик, з яким він товаришує *У*; **о "анда" дэд′енчерек, о йетиштирд′ий т′и мында болмаға** поки він скаже "там", цей мусить устигнути опинитися тут *СМ*; *пор.* **д′и, ки**.

т′и II *пит. частка з укр.* чи; **т′и йохтур т′и шин ичмеэн?** чи нині нема таких, що не п'ють? *М*.

-т′и *спон. енкл.* -но *П*, *Б*, *СЛ-СГ*; **айт-т′и сен** скажи-но ти *П*; **динне-т′и** послухай-но *Б*; **чағыр-т′и** поклич-но *СЛ*; **бах-т′и** подивися-но *К*, *СГ*; **охун-т′и** почитайно *К*; **су т′етрийим-т′и** принесу-но я води *СГ*; *пор.* **-чи**.

т′и- I одягати *СБ*; *пор.* **т′ий-**.

т′и- II приходити *Г*; **нерадан т′и(й)ийси?** звідки ти йдеш? *Г*; *див.* **т′е-, т′ель-**.

т′иат папір, аркуш, книга, гральні карти *СМ*, *СЛ*, *СГ*; *пор.* **к′аат, к′ағат, кеат, киат, т′аат, т′ағат, т′ағыт, т′ийат**.

т′иби як, подібно *Б-К*; **кӱмес т′иби ӱйӱң босун** нехай у тебе буде хата з курник *СМ*; **алай дэд′ени т′иби** так, як сказано *Б*; **олар т′иби** як вони *[Г]*; **бунун т′ибиси** такий, як цей *СЛ*; **пармах т′иби халын** утовшки з палець *СЛ*; **алай дэд′ен т′иби бу хысайахлы барый, тапай о букананы** так, як сказано, ця жінка йде і знаходить ту бабусю *Б*; *пор.* **гиби, д′иби, киби**.

т′ибик (**-ги**) як, подібно *ВН-К*; **шиндэт′и т′ибик** як нинішній *ВН*; **хорхкан т′ибик барий** іде нібито з острахом *СБ*; **хара кӱйӱ т′ибик** чорний, як сажа *НМ*; **оон т′ибик** як він *СМ*; **т′ирд′ени т′ибик ҷанавар башын ӱзий** тільки-но той заліз, вовк відірвав йому голову *СМ*; **бала т′ибик ол-** поводити себе, як дитина *Б*; **сениң т′ибиги** такий, як ти *Б*; **нестэ т′ибик** як це, як це сказати *Г*; **ат т′ибик хуватлы** сильний, як кінь *К*; **öкмек т′ибик** як хліб *К*; *пор.* **гибик, д′ибик, ҷибик, йибик, кибик**.

т′изли таємний, таємно *ВН*, *СБ*; *пор.* **гизли, д′изли, изли, йизли, кизли**.

т′ий- (**т′ийий**; **т′ийей** *СМ*) одягати, взувати *ВН-К*; **айағыма т′ийме айаххабым йох эди** у мене не було що взути *П*; **т′ийип хачып** бігти, одягшись нашвидкоруч *О*; **т′ймеди сыртна алай урба** він не носив такого одягу *Б*; *пор.* **ҕий-, д′ий-, йий-**.

т′ийаот чебрець *НМ*; *пор.* **т′ийевот**.

т′ийат папір, аркуш, книга, гральні карти *НМ*, *Г-СК*; *пор.* **к′аат, к′ағат, кеат, киат, т′аат, т′ағат, т′ағыт, т′иат**.

т′ийдир- одягати, взувати кого, наряджати *ВН-К*.

т′ийдирт- *спон. О*, *К*.

т′ийев жених, зять для старших *ВН-У*, *СЛ*; **т′ийевниң рафы салта да öксек** слава зятя є завжди високою *СБФ*; *пор.* **д′ийов, кийев, кийов, кийöв, кӱйев, т′ийев, т′ийов, т′ийöв**.

т′ийевдэш свояк *Б*.

т′ийевлен- ставати женихом *О*.

т′ийевлик урба одяг жениха *У*.

т′ийевот *бот.* чебрець *НБЄ*, *О*; *пор.* **т′ийаот**.

т′ийиз повсть.

т′ийизҗи шаповал *Б*, *К*.

т′ийиз-пийиз різна повсть і таке інше *О*, *К*.

т′ийизчи шаповал *СБ*, *Б*.
т′ийизчилик шаповальство *К*.
т′ийик 1. дикий; дикий звір; дичина; косуля, сарна; **т′ийик айван** дика тварина *Г*; **т′ийик домуз** вепр, дикий кабан *О*; **т′ийик дӧгӱш** запеклий бій *ВН*; **т′ийик ӂолап** *бот.* вівсюг *СЛ*; **т′ийик дут/тут** ожина *О*, *БК*, *К*/*СБ*, *СМ*; **т′ийик пичен** *бот.* пирій *БК*; **т′ийик тарахот** *бот.* кріп дикий *БК*; **т′ийик таш** необроблений, природний камінь *Б*, *К*; **т′ийик папий** дика качка *НМ*; **т′ийик тиш** ікло (у свині) *Б*; **т′ийик хаз** дика гуска *НМ*; **т′ийик эти** дичина, м’ясо дикої тварини *Г*. 2. страшний, жахливий; сором’язливий; нервовий; жахливо, страшно; **тэним бек т′ийиктир** я дуже соромлюся свого тіла *СБ*; **маа пек т′ийик, мен хорхайым** мені дуже страшно, я боюся *К*; **эр бир тӱрлӱ т′ийик шийлер** різноманітна нечисть *СМ*; *пор.* **кийик**.
т′ийиклен- дичавіти *О*, *К*.
т′ийиклет- доводити до здичавіння, змушувати соромитися, ставити в незручне становище *СБ*, *О*, *К*; **мен т′ийиклетмем халхны** я соромлюся людей, я не хочу ставити людей в незручне становище *СБ*.
т′ийиклеттир- *спон.* *О*, *К*.
т′ийиклеттирт- *спон.* *О*, *К*.
т′ийиклеш- *К*.
т′ийиклештир- *спон.* *К*.
т′ийиклештирт- *спон.* *К*.
т′ийиклик дикість *О*, *Г*, *К*; дичина *Г*.
т′ийиль- надіватися, взуватися, бути надітим, узутим *О*, *К*; **т′ийильген урба** ношена сорочка *К*; **т′ийильд′ен** поношений *О*; **т′ийильмед′ен** *О*, **т′ийильмеэн** *К* ненадіваний, неношений.
т′ийик-т′ийиксре- божеволіти *Б*.
т′ийим одяг *О*, *БТ*, *К*; *пор.* **кийим**.
т′ийимли одягнений *СБ*, *СМ*; **т′ийимли болғайляр урумӂасна** щоб були одягнені по-урумському *СМ*.
т′ийимлик для одягання *О*.
т′ийимни одягнений *К*.
т′ийимсиз погано одягнений *О*.
т′ийимсизлик брак одягу *О*.
т′ийин- одягатися, наряджатися *ВН-К*; **т′ийнеӂек** він має одягти *СБ*; **т′елин т′ийинен тӱркӱ** пісня одягання нареченої *БК*; *пор.* **ӂийин-**, **д′ийин-**, **йийин-**, **кийин-**.
т′ийиндир- одягати кого *ВН-К*; **т′ийов т′ийиндирген йыры** пісня, що співається під час одягання жениха *СБ*.
т′ийиндиргиз- одягати *ВН*.
т′ийиндирт- змусити одягати, наряджати *О*, *К*.
т′ийиниль- одягатися, взуватися (про одяг, взуття) *О*.
т′ийиниш манера одягатися, одяг, вбрання *О*.
т′ийис кір *НБЄ*.
т′ийов *ВН*, *СБ*, *Г*, *СГ-СК*, **т′ийӧв** *СК* жених, зять для старших; *пор.* **д′ийов**, **кийев**, **кийов**, **кийӧв**, **кӱйев**, **т′ийев**.
т′илим килим *П*, *СМ*, *Б*, *Г-К*.
т′илит 1. замок *П-СГ*; **т′илитт′е анахтар сайла-** добирати ключа до замка *БТ*. 2. ключ *СГС*.
т′ильсе церква *М*; *пор.* **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **клисе**, **т′исе**, **экилисе**, **экклисе**, **эклисе**.
т′им 1. *пит. займ.* хто; **т′имниӈ** *ВН-У* / **т′имнин** *ВН-У* / **т′имин** *СМ-СК род. в.* кого, чий; **т′имд′е** *П*, *СМ*, **т′име** *К дав. в.* кому; **т′имни** *ВН-У*, **т′ими** *Г-СК зн. в.* кого; **т′имдэ** *місц. в.*; **т′имдэн** *вих. в.*; **т′имнер** *мн.* хто — про багатьох *Б*; **т′им болса/оса** хтонебудь *О*/*К*; **т′имниз?** хто ви такі? *ВН*; **т′иминиз бар?** хто в

вас є? *Б*; **т′ими йырлай, т′ими ашай, т′ими ойняй** хтось із них співає, хтось їсть, хтось танцює *СЛ*; **т′ими миний, т′ими тӱший** хтось із них підіймається, хтось злазить *СГ*; **т′имин неси бар** що в кого є *Б*; **т′имниӈ/т′имин арабасына миндиӈ, аныӈ йырын йырла** на чийого воза сів, того й пісню співай *СБА/НМ*. 2. *у складі спол.:* **т′им т′и** котрий; **т′им т′и эртэн халхар, дуруп не йазар?** хто встає рано, що пише, встаючи? *СЛ*; **т′им т′и алыш бу шарабы ичер дэ айлыныш сизе дэр... штэ о т′еретин, базирд′ан аға, танырсын да Ашых Ғариби** хто, взявши це вино й повернувшись до тебе, скаже... от саме в ту мить ти, пане купець, і впізнаєш Ашиха Гаріба *СК*; *пор.* **д′им, ким**.

т′имене скрипка *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СК*; **т′имене башы** голівка грифа скрипки *ВН*, **т′имене бойуну** гриф скрипки *НМ*; **т′имене хулах** вушко *ВН*; **т′имене хурйух** струнотримач *ВН*; **т′имене чал-** грати на скрипці *СБ*; *пор.* **т′емене**.

т′именче кеманче, скрипка *СК*; *пор.* **т′еманче, т′емече, т′имече**.

т′имер деякий, певний *СБ*; **т′имер заман** часом *Б*; **т′имер хонах сойдан да йахын болий** деякі приятелі кращі за родичів *СБЧ*.

т′имердэ інколи, іноді, часом *СБ*, *О*, *БТ*, *К*, *М*, *СК*; **т′имердэ ахмах да нам сатай** часом і дурень напускає на себе форс *СБЧ*.

т′имери дехто, дещо *ВН*, *О*; інколи *О*; **т′имери ший** деякі речі *ВН*.

т′имериси дехто з них *ВН*, *О*, *К*.

т′имерсе дехто *К*, *М*; інколи *П*, *СМ*; **т′имерсе байляй, т′имерсе бош тутай** часом прив'язують, часом тримають на волі *П*.

т′имерси декотрі, дехто з них, хтось *П-Б*, *СЛ*; часом *П*.

т′имече кеманче, скрипка *СК*; *пор.* **т′еманче, т′емече, т′именче**.

т′имин *род. в. займ.* **т′им** кого, чий *НМ*.

т′имиси дехто з них, хтось *У*; **т′имиси бахай, т′имиси йох** хтось дивиться, хтось не дивиться *У*.

т′имнин *род. в. займ.* **т′им** кого, чий *П*.

т′имниӈ *род. в. займ.* **т′им** кого, чий *СБ*.

т′имсе *СБ-СК*, **т′имсей** *О*, *К* хтось, хто-небудь; ніхто (при запереченні); **т′имсе дэ хорхмады** зовсім ніхто не побоявся *СБ*; **т′имсе да тӱшӱнмеди ама, болду бела** ніхто навіть не подумав, але трапилося нещастя *П*; **т′имсе дэ бильмей ону** ніхто того не знає *Б*; **т′имсе йох** нікого немає *Г*; **т′имсейе бильдирмейӂек ӧзнӱ** нікому себе не відкриє *Г*; **т′имсе т′имсенин сазӂысына дэмесин** щоб ніхто нічиєму музикантові не казав *СЛ*; **бир т′имсе/т′имсей** *Г* / *О*, *К* хтось, хто-небудь; ніхто (при запереченні); **бир т′имсем йох** у мене нікого немає *У*; **бир т′имсени бед′енмей** ніхто йому не подобається *У*; **эр т′имсе/т′имсей дэ** *Г/О* кожен, кожний; жоден (при запереченні); *пор.* **д′имсе, кимсе**.

т′имсейсиз безрідний, одинокий, сирота *О*.

т′имсейсизлик самотність, безрідність, сирітство *О*.

т′имсесиз безрідний *К*; **бир т′имсесиз** круглий сирота, цілковито самотня людина *К*.

т′имсечик хоч хтось, бодай хто-небудь, будь-хто *СБ*, *Б*.

т′ине знову *СБ*; *пор.* **гене, д′ене, йене, йени** II, **йине** II, **кене, т′ене, эне**.

т′иноня ал- розговлятися *Г*; *пор.* **киниониа**, **кинонийа**, **киноноиа**, **коино**.

т′иприк вія *Г*; *пор.* **т′ирпик**.

т′ир бруд, багно, гидь, мерзота; **т′ир чыхар-** виносити бруд *СМ*; **йўзўме бўйўк т′ир т′етирдим** я дуже зганьбив себе *СЛ*; *пор.* **кир** I, *див.* **т′ир-пир**.

т′ир- (**т′ирей** *СМ*, *Б*; **т′ирий** *П*, *Б*) входити *ВН-К*; **харғышың хойунуңа т′ирсин** хай це прокляття обернеться проти тебе самого *СБА*; **сен т′ирдин меэм ханыма** ти мені допік *Б*; **т′ир-чи анда чине** ану залізь туди *СМ*; *пор.* **гир-**, **д′ир-**, **кир-**.

т′ира візництво, перевезення, транспортування *СМ*, *К*, *М*; **т′ира ал-** возити вантажі *О*; **т′ира алт′ет-** вивозити, відвозити *ВН*; **т′ираа вар-** піти візникувати *К*; **дэрйадат′и балыхлар т′ира тутханнар т′итмеэ** річкові риби найняли візників, щоб їхати *Г*.

т′ираҗи *ВН*, *СЛ*, *М*, **т′ираҗы** *ВН*, *СМ*, *К* візник, фурман.

т′ираҗылых візництво, візникування *О*, *К*.

Т′ирако *прізв.*

т′иралых транспортування *О*, *К*.

т′ирамит черепиця; *пор.* **т′иремит**.

т′ирамитли з черепицею, черепичний *О*, *К*.

т′ирамитчи черепичник *О*, *К*.

т′ирамитчилик черепичництво *О*, *К*.

т′иратас 1. судома *К*; **элим т′иратас олду/тутту** мою руку звело судомою *К*; **т′иратас тапты** напала судома *К*. 2. гігрома руки *О*.

т′иргиз- вводити, впускати, влаштовувати *СБ*.

т′иргизт- *спон.* *СБ*.

т′иргин пробивний, пронозливий *СБ*; **бири — т′иргин, хош хонах, бири — назлым, утанчах** один вхожий, приємний гість, другий — делікатний, соромливий *СБЧ*; *пор.* **т′ирт′ин**.

т′иргинли йисан товариська людина *СБЧ*.

т′ирдир- вводити *О*, *Г*, *К*.

т′ирдирт- *спон.* *О*, *К*.

т′ирд′изли пронира, пролаза *О*.

т′ирд′ин догідливий *СМ*.

т′иремит черепиця *СБФ*; *пор.* **т′ирамит**.

т′иреч вапно *П*, *О*, *К*, *СГС*; **т′иреч таш** вапняк *К*.

т′иречле- вапнувати, білити вапном *О*.

т′иречлен- *пас.* *О*.

т′иречлет- вапнувати *О*.

т′иречлеттир- *спон.* *О*.

т′иречли вапняний, який містить вапно *О*.

т′иреш балка, сволок *СМ*, *НКД*, *СГС*; *пор.* **т′ириш**.

т′ирив вхід, в'їзд *О*.

т′ирим входження, вхід, в'їзд *О*.

т′ириш сволок, балка; *пор.* **т′ериш**, **чириш**.

т′ириш- входити разом, втручатися, вмішуватися, братися, приступати, починати, мати причетність, стосуватися, намагатися, клопотатися *СБ*, *СМ*, *Б*; **т′етэйим, зенд′инненийим, шоп мен бабаңын шорбаҗлигине т′иришмейим** піду, розбагатію, щоб не мішатися у батькове господарство *Б*.

т′иришикли беручкий, ретельний, заповзятий *О*.

т′иришле- ставити сволок *О*.

т′иришлик (**-ги**) причетність *СМ*.

т′ириштир- *спон.* *О*.

т′ирштирт- *спон.* *О*.

т′ирйес пасльон *Г*; *пор.* **т′ерйез**.

т′ирле- бруднити; ганьбити *О*, *К*.

т′ирлен- бруднитися, ганьбитися, бути виробленим у бруд; бути ганьбленим *СМ*, *К*.

т′ирлет- бруднити; ганьбити *СБ*, *О*, *БТ*, *К*.
т′ирли брудний, забруднений; **сен аны т′ирли хол билен тутма** ти не чіпай його брудними руками *СБЧ*.
т′ирлилик бруд, неохайність, бридота, гидота *О*.
т′ирли-мирли *К*, **т′ирли-пирли** *СМ* брудний, замазаний, задрипаний.
т′ирпи їжак; **т′ирпи ана** *СМ*; **т′ирпи бала** їжаченя *П*, *О*, *К*; **бир т′ирпи ана баласын сыйпап: "вай меним памух балачыгым",**— **айтый** їжачиха, гладячи своє їжаченятко, приказує: "ой ти моя пухната дитинко" *СМ*.
т′ирпик вія, вії *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *СГ*; **т′ирпикин öстӱрдӱм** я його нізащо похвалив — відростив йому вії *СБА*; *пор.* **т′иприк**.
т′ирпилен- наїжачуватися, опиратися, противитися *О*, *К*.
т′ирпилет- здіймати волосся дибом, куйовдити *О*, *К*.
т′ирпили колючий *О*, *К*.
т′ир-пир усілякий бруд *О*, *К*.
Т′ирт′а *ж*.
т′ирт′е- зачіпляти, защипувати, застібати *К*.
т′ирт′евӱч баранець, зачіпка з ріжками, що вдівається в кільце ланцюга, вуздечки *К*; *пор.* **титревӱч**.
т′ирт′ин бідовий, пронозливий *СМ*; *пор.* **т′иргин**.
т′ирчин негарний, потворний *О*; *пор.* **чирт′ин**.
т′ирчинлик потворність *О*.
т′исе *Г-СК*, **т′исле** *СБ*, *К* церква; *пор.* **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **клисе**, **т′ильсе**, **экилисе**, **экклисе**, **эклисе**.
т′ит- (**т′итий**) іти звідси, піти *[ВН, П, СМ]*, *У-СК*; **излен т′ит-** іти по слідах *У*; **йӱзлери сне басып т′ит-** іти його слідами *К*; **йӱрегим йанып т′итэр** я змучилася, моє серце палає *У*; *пор.* **гит-**, **д′ет-**, **д′ит-**, **йид-**, **кит-**, **т′ет-**, **ћит-**.
т′итап (**-бы**) книга, книжка; *пор.* **китап**, *див.* **хырхт′итап**.
т′итижи який іде, від'їздить *К*.
т′итиш відхід, від'їзд *К*.
т′итли (<**т′илитли**) замкнений на замок *[Г]*.
т′ит′ирик гребінь півня, курки *Г*; *пор.* **т′ет′ирок**.
т′öр сліпий; **баштан ғарип, көздэн т′öр** головою нікчемний, очима сліпий *СБЧ*; **анда йер т′öр — харанлых** місце там сліпе, темрява *ВН*; **т′öрлар** сліпі *У*; **т′öр бол- / ол-** сліпнути *ВН*, *О* / *СК*; **т′öр олсун** щоб вони посліпли *ВН*; **т′öр сычан** сліпа миша *СМ*, *У*, *К*; **т′öр хайа** підводна скеля, поріг *О*; **т′öр хуйу** сухий колодязь *СБ*, *Г*; **т′öр сарош/шарош** п'яний до нестями *СБ/Б*; **хайтый йуртха т′öр сарош, бурну йезик, чöби бош** приходить додому п'яний до нестями, ніс розбитий, кишені порожні *СБЧ*; **т′öр эт-** сліпити, осліплювати *О*; **анаңың т′öрӱ** *лайл.* ти, сліпець своєї матері *СБ*; **боғазы т′öр** ненажерний *СБ*; **т′öр базара вармай, т′öрсӱз базар да олмай** сліпий на базар не ходить, але й без сліпого базар не буває *СЛ*, *К*; *пор.* **кöр**.
т′öрбоғаз ненажера *О*, *Б*.
т′öрлан- осліпнути *О*, *Б*, *К*, *СК*; **көзлерне т′öрланды** він осліп на очі *Б*.
т′öрлух сліпота, темнота, невігластво *О*, *К*.
т′öрсӱз без сліпого *СБ*, *П*, *СМ*.
т′öрсычан кріт, сліпак *К*; **т′öрсычан обалары** кротові, сліпакові купки *К*.
т′öрчибин сліпень, мошва *Г*, *К*.
т′ӱт′ан крамниця *ВН*; *пор.* **тӱк′ан**, **тӱт′ан**.

Ҥ

ҥит- іти в напрямку звідси, піти звідси, піти геть, відходити, від'їздити звідси *[М]*; *пор.* **гит-**, **д′ет-**, **д′ит-**, **йит-**, **кит-**, **т′ет-**.

У

у він, вона, воно, той, та, те *ВН*, *СБ*, *П*, *О*, *Г*; **унуң** *ВН*/**унун** *ВН-П*/**уун** *ВН*, *СБ*; **уңа** *ВН*; **ундан** *ВН*; **у блен** з ним *СБ*; **уларға** *ВН*; **у йанна бйанна** туди-сюди *П*; **у хыз** та дівчина *ВН*; *пор.* **о**.

уба гора *Г*; *пор.* **оба**.

убадахла- скакати учвал, чвалом, галопом *СЛ*.

увала- 1. м'яти, валяти, збивати докупи *СЛ*. 2. прати *НБЄ*.

увлуш- здіймати гвалт, галдикати разом *СГ*; **хушлар увлушур** птахи галасуватимуть зграєю *СГ*; *пор.* **овлуш-**, **увулуш-**.

уву- вити, ревти *О*.

увул- вити *О*, *СГ*.

увулда- вити *СЛ*, *К*.

увулдат- *спон. К*; **увулдатма көпеи** зроби, щоб собака не вив *К*.

увулдаттыр- *спон. К*.

увулдаш- *сп. К*.

увулдаштыр- *спон. К*.

увулдаштырт- *спон. К*.

увулт- *спон. О*.

увулттур- *спон. О*.

увулу виття, завивання *О*.

увулуш- здіймати виття разом *О*; *пор.* **овлуш-**, **увлуш-**.

увулуштур- *спон. О*.

уғадар стільки *СБ*, *БТ*; *див.* **у**, **хадар**.

уду *мин. час зв'язки* **э-** був, була, було *[Г*, *М*, *Кб.]*; **йох уду** не було *[Г]*; **отурур уду** він сидів був *[Кб.]*; *пор.* **уйду**, *див.* **э-**.

уҕ кінець *О*; *пор.* **уч**.

уҕу *див.* **уч**.

уҕуз дешевий, дешево; **эн уҕуз олдухта бунун аты бин алтына сатылыр** щонайдешевше його кінь може бути проданим за тисячу золотих *[СК]*.

уҕузла- робити дешевшим *О*.

уҕузлан- дешевшати *СБ*, *К*, знецінюватися *О*.

уҕузландыр- *спон. К*.

уҕузландырт- *спон. К*.

уҕузлат- *спон. О*, *К*.

уҕузлаттыр- *спон. О*, *К*.

уҕузлух дешевина, дешевизна, *О*, *К*, *СК*; **эн уҕузлух та бин алтына сатылый** найдешевше він може бути проданим за тисячу золотих *[СК]*.

уз I добро, розумно, добре *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*, *СГ*; **аз босун да, уз босун** *СБЧ*, **аз осун — уз осун** *Б*, *К*, **аз да боса, уз босун** *П*, **аз олса да, уз олур** *СГ* нехай буде мало, але добре.

уз II молозиво *СМ*, *Г*, *К*; **уз көбетэ** пиріг із молозивом *Г*; *пор.* **буз** II.

уз III вузький, продовгуватий, подовжений *О*.

уз- накреслювати лінію, креслити, закреслювати, викреслювати, перекреслювати *СГС*.

узайт- подовжувати, витягати *СБ*.

узан- тягтися, тягнутися, щоб дістати, дотягатися, потягатися, розтягатися, лягати, витягнувшись; **хылыча узан-** потягтися до шаблі *Г*.

узанылдырыл- бути продовжуваним, продовжуватися *К*.

узат- продовжувати, подовжувати, розтягати, простягати; **узатып айт-** говорити з протягом

СМ; **вахт узат-** тягти час *СЛ*; **эль узат-** простягати руку *СЛ*.
узаттыр- *спон*. *О*, *К*.
узаттырт- *спон*. *О*, *К*.
узатхы основа тканини *ВН*, *БТ*, *Г*, *К*; **ухатхы чоз-** натягати основу *Б*.
узатыл- бути простягненим *О*, *К*.
узах замок, з'єднання, стик колод у замок *СБ*, *СМ*, *У*.
узах (**-ғы**) 1. далекий, далечінь, далина, далеко; **узах йол** далека дорога; **узах йолдан анем д'елир** моя мати їде здалеку *ВН*; **узах йер** далеке місце, далекий край; **узах хал-** віддалятися *СБ*; **узах холдан** з довгої руки — здалеку *СМ*; **узах дöгӳль** недалеко *М*; **аллах узах этсин ишитэннердэн** боронь боже вас від почутого *М*; **узаға вар-/т'ит-** піти далеко *Г*, *К*; **узахка** далеко *ВН*, *О*; **узахларда** у далеких краях *Г*; **бек узахта** дуже далеко, в дуже далекому місці *СГС*; **узахтан** здалеку *О*, *СЛ*, *К*. 2. давній, давно; **узах заман** далекий, давній час *К*; *див*. **узун-узах**.
узахла- замикати *СБ*, *НМ*, *О*, *К*.
узахлан- замикатися на замок *О*.
узахлан- віддалятися *О*, *К*.
узахландыр- віддаляти, відтягати *О*, *К*.
узахлы I далекий, розташований далеко *О*, *К*.
узахлы II замкнений *НБЄ*, *О*.
узахлых (**-ғы**) далечінь, дальність, віддаленість, відстань.
узвар узвар, компот.
узла- годувати (дитину) *Б*; **пара узла** погодуй трішки *Б*.
узлан- куштувати *Б*; **пара узланғансы?** ти трішки з'їв, покуштував? *Б*.
узлаш- дійти згоди, домовлятися, порозумітися *Г*, *СГ*.
узлу з певним способом поведінки; **тэрен узлу** потаємний *БТ*.
узувлу розтягнений *Б*; **узун арабам узувлу** мій довгий віз розтягнуто на всю довжину *Б*.
узуллух довжина *СБ*; *див*. **узун**.
узун довгий, тривалий, високий; **узун босун чечинишиңиз** довгих вам літ життя *СМ*; **узун бойлу** *У*, *СЛ*, **узун бойлӳ** *НМ* високий; **узун бойлу талдэрек** висока верба *Г*; **узун вахт** тривалий час *К*; **узун ӧмӳр** довге життя *У*; **узун тиль** довгий язик *СМ*; **узун холдан торғай да толмаған** з далекої руки й горобець не наїсться *СБА*, *СМ*; *див*. **уп-узун**.
Узун *прізв*.
узунжа довгуватий *О*, *К*.
узунлан- довшати, подовжуватися, витягатися, розтягатися *О*.
узунлат- подовжувати, розтягати *О*.
узунлаттыр- *спон*. *О*.
узунлаш- довшати, розтягатися *О*.
узунлаштыр- *спон*. *О*.
узунлух довжина, протяжність *О*.
узуннан- довшати, подовжуватися, витягатися, розтягатися *К*.
узуннат- подовжувати, розтягати *К*.
узуннаттыр- *спон*. *К*.
узуннаш- довшати, розтягатися *К*.
узуннаштыр- *спон*. *К*.
узуннух (**-ғу**) довжина, зріст *[Г]*, *К*.
узун-узах дуже довго *ВН*; **узун-узах йашар эдик бир йердэ** ми дуже довго жили в одному місці / разом *ВН*.
узунчых довгенький *СГС*.
уй хата *СБЧ*; **уйда** в хаті *СБЧ*; *пор*. **уй**, **ӱ**, **ӱй**, **эв** I.
уй- (**уйар**, **уйай**; **уйӱр** *СБ*) 1. підходити, годитися, вдаватися, догоджати; **бир бирне уй-** *У*; **бу оңа уйай** це до того підходить *П*; **уйай ны?** годиться? *К*; **эт'имиз уймайых** ми не ладимо *К*; **заман саңа уймаса, сен заманға уй** якщо час тобі не підходить,

сам пристосуйся до часу *П*; **суларын уймадығындан** через непридатність води *[М]*. 2. поміщатися *НБЄ*; *пор.* **ӱй-**.

уй- II видовбувати, вирізати *Г*.

уйа гніздо, кубло, лігво, барліг; **көпек уйа(сы)** собаче кубло *СМ*; **уйа йап-** *Г*, **уйа йаса-** *СМ* робити гніздо; *пор.* **йува** I, **ӱйе**.

уйалан- гніздитися, робити собі гніздо, кубло, барліг, лігво.

уйаландыр- *спон.* *О*, *К*.

уйаланырт- *спон.* *О*, *К*.

уйалат- *спон.* *О*, *К*.

уйалаш- гніздитися разом *О*, *К*.

уйалка віялка для зерна *НКД*.

уйан- прокидатися, просинатися, пробуджуватися.

уйандыр- будити.

уйандырт- змусити будити.

уйаных який не спить, пильнує.

уйаныхлых неспання, пильнування.

уйар гідний, підходящий *П*; **табай өзӱ уйарын** знаходить собі подібного, гідного себе *П*.

уйат- будити.

уйаттыр- *спон.* *О*, *К*.

уйғуз- вміщувати, підганяти, прилагоджувати, пристосовувати *О*.

уйғуздур- *спон.* *О*.

уйғун гідний, відповідний, підходящий, доречний, достойний *О*, *Г*, *К*; **о тиль бизим тиле уйғундыр** та мова підходить, є подібною до нашої мови *К*; **сен биздэн уйғун билийсин** ти ліпше за нас знаєш *К*; **уйғун йер** підходяще, належне місце *О*; **уйғун тӷетир-** прилаштуватися, знайти спосіб *Г*; **даа уйғун** іще кращий *К*.

уйғунӂа більш підходящий *К*.

уйғунлат- пристосовувати, приноровлювати, прилаштовувати *О*.

уйғунлаттыр- *спон.* *О*.

уйғунлатыл- пристосовуватися, підганятися *К*.

уйғунлаш- пристосовуватися, прилаштовуватися *О*, *К*.

уйғунлаштыр- *спон.* *О*, *К*.

уйғунлу підходящий, доречний *О*.

уйғунлух зручність, відповідність, доречність *О*.

уйғуннан- пристосовуватися *К*.

уйғуннандыр- *спон.* *К*.

уйғуннандырт- *спон.* *К*.

уйғунну підходящий, доречний *К*.

уйғуннух зручність, відповідність, доречність *К*.

уйғуннухсуз незручність, невідповідність, недоречність *К*.

уйғунсуз непідходящий *БК*.

уйғунсузлух незручність, невідповідність, недоречність *О*, *К*.

уйду *мин. час зв'язки* **э-** був, була, було *[Г]*; *пор.* **уду**.

уйдур- I вигадувати, придумувати, творити, підганяти, пристосовувати, догоджати прилагоджувати, прилаштовувати; **тӷилитлере анахтар уйдур-** добирати ключі до замків *К*; **йеннери уйдуруп хой-** приточувати рукава *М*; **лахырды уйдур-** бесідувати, пліткувати *Б*; **тӱркӱ уйдурдлар** вони склали пісню *У*.

уйдур- II дати видовбати; **портакалы уйдурдум, ичне дӷӱльлер долдурдум** я видовбав помаранч, усередину наклав повно квіток *СГ*; *пор.* **ойдур-**, **ой-**.

уйдурт- пристосовувати *О*, *К*.

уйдурттур- *спон.* *О*, *К*.

уймах I успіх, везіння *О*, *К*.

уймах II наперсток *Г*; *пор.* **оймах**.

уйу- спати *П*, *М*, *СК*.

уйун- зварюватися — про молоко *Г*; **уйунған/уйунма пенир** а) сир із молока, яке зварилося, б) із кисляку *Г*.

уйур- запаморочуватися, непритомніти *П*; **уйурмушсун** ти забувся (від кохання) *П*.

уйуш- годити, догоджати один одному, погоджуватися, лади-

ти між собою, узгоджувати, домовлятися, порозумітися, погоджуватися *ВН*, *Г-К*; **забитлер блен/забитлернен уйушмайып дэртлере баттым** не зійшовшись із офіцерами, я постраждав *[ВН/Г]*; **өгӱ айтты мы, арты да ону уйушуп айтый** що сказав передній, те підтверджує й задній *П*; **оон бле уйушум, хачха ондан сатын алмаға сыйыр** я з ним домовляюся, за скільки купити в нього корову *СМ*.

уйушмазлых незговірливість, неузгодженість, відсутність домовленості, згоди, злагоди *О*, *К*.

уйуштур- *спон*. *О*, *К*.

уйуштурт- *спон*. *О*, *К*.

указ указ, наказ *[М]*.

украинҗас по-українськи *К*.

уламе богослов *[К]*; *пор*. **оламе**.

улан син, хлопець, парубок *ВН-У*; *мн*. **улаллар** сини *СБ*; **улан бала** син *ВН-П*; **дэве хадар уланың болғанчас карға хадар хоҗаң босун** хай краще в тебе буде чоловік убільшки з грака, ніж син з верблюда *П*; *пор*. **оғлан**, **олан**.

улан- поправлятися, приходити в норму *У*; **бир кӱн ола дэли гӧнлӱм уланыр** колись моє серце заспокоїться *У*.

уланлы який має сина *О*.

уланлых прийомний син *СБ*, *О*.

уланчых (**-ғы**) синок, хлопчик *ВН*, *СБ*.

улар *мн*. *займ*. у вони *ВН*; **улар бе** з ними *ВН*; **уларның, уларын, уларың** *род*. *в*. *мн*. *займ*. у їх *ВН*; **уларға** *дав*. *в*. *мн*. *займ*. у їм *ВН*; **уларны** *зн*. *в*. *мн*. *займ*. у їм *ВН*; **уларда** *місц*. *в*. *мн*. *займ*. у їм *ВН*; **улардан** *вих*. *в*. *мн*. *займ*. у їм *ВН*; *пор*. **алар**, **олар**, **онлар**, **оннар**, *див*. **у**.

улах (**улағы**) ягня *СБЧ*; козел *СБ*.

Улахлы Улакли *Б*, *У*, *К*.

улахыллы мешканець Улаклів *Б*, *У*, *К*; **улахыллы бир адам** людина з Улаклів *У*.

ултурйа проскура *НБЄ*; *пор*. **натырйа**, **нутурйа**, **ӱльтӱрйа**.

улу великий *ВН*, *Г*, *СЛ*; **улу йол** велика дорога, шлях *ВН*, *Г*.

улу- вити *СБ*, *П*, *СМ*.

улуҗума п'ятниця *НБЄ*; *див*. **жума**.

улух жолоб, рівчак *СБ*, *[Г*, *СЛ*, *К]*; **су** (**сулар** *[СЛ]*) **ахар улух-улух // тыных-тыных, чешмелер алтын улух** річка тече повноводо// тихо-тихо, джерела — як золоті жолоби *[Г*, *СЛ*, *К]*; *пор*. **улух**.

улхма об'їдки *НБЄ*; *пор*. **лохма**, **лохум**, **лухма**, **лухум**.

улухса роділля, породілля *СБА*; **йатый улухса т'ибик** вилежується, як породілля *СБА*; *пор*. **лохса**, **лухса**.

улья олія *ВН*.

улюшня люшня *Г*; *пор*. **люшна**.

ум *пит*. *частка* чи *Б*, *Г*, *СЛ*, *М*; **йох ум** чи є *Б*, *Г*; **эсиң бар ым сеэң йохса эсиң йох ум?** є в тебе розум чи немає? *Б*; **чох ум т'иттлер, аз ым, алтай бир кӱз ӱм** чи довго вони йшли, чи недовго, півроку чи рік *Г*; **азбарче йох ум?** чи немає його у дворі? *СЛ*; **бильмейим, вар ым, йох ум** не знаю, чи є, чи немає *М*; *пор*. **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӱ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ун**, **ӱм**, **ӱн**, **ым**, **ын** II.

ум- (**умар**) сподіватися, припускати, розраховувати, покладатися *[Г*, *М]*; **бизим хеласетлигимизе сени имдатчы хоруйужу умарыз** сподіваємося на тебе як на помічницю й заступницю *[Г]*.

ума увесь, усі *[СК]*; **ума харлар йағар-йағар, ӧртӱлӱр йизлер** сніг усе падає й падає, закрив усі сліди *[СК]*; **ума/ӱме хушлар д'ибик йӱксек учарсын** ти високо літа-

єш, як усі птахи *[СК]*; *пор.* **умме, умумийе, ӳме**.

умме увесь, усі *[СК]*; **ӧле гӳзель дэлханны йохтур умме дӳнйада** *[СК]*; *пор.* **ума, умумийе, ӳме**.

умроздан *див.* **зан** III.

умсан- припускати, сподіватися *ВН*.

умумийе соборний *[Г]*; *пор.* **ума, умме, ӳме**.

ун борошно; крохмаль; **ун чекмолоти** борошно *СЛ*; **ун эт-** виробити в борошно *К*; **ах ун** біле борошно *СБФ*; **картопля уну** крохмаль з картоплі *Г*.

ун 1. *пит. частка* чи *К*. 2. *підр. спол. енкл.* якщо *К*; **бизим эве отруй ун йеди җан, сет′из җан, олар дийлер**... якщо в нашій хаті мешкає сім душ, вісім душ, то вони кажуть... *К*; *пор.* **им, ин, ми, му, мӳ, мы, ни** II, **ну, нӳ, ны** II, **ум, ӳм, ӳн, ым, ын** II.

ундан *вих. відм. займ.* **у** з нього, від нього *ВН*.

унла- посипати борошном *О*.

унлат- виробити в борошно *О*.

унлу борошняний, із борошном, у борошні *СБ*, *О*.

унлух посуд для борошна *О*.

унна- виробити в борошно *Б*, *К*, *СК*; **уннай ӳстӳн** посипає себе борошном *Б*; **д′ендин уннай** обсипає себе борошном *СК*.

уннан- виробитися в борошно *СЛ*, *К*, *СК*.

уннат- посипати борошном, виробити в борошно *К*.

унну борошняний, з борошном, на борошні *К*.

унун, унуң *род. в. займ.* **у** його *ВН*.

унут- 1. забувати. 2. гадати, надумувати, подумати *Г*; **мен унуттум: бу — тэк мышых** я подумав: це — тільки кішка *Г*.

унутлуй *див.* **унутул-**.

унутмахлых забудькуватість.

унуттур- змушувати забувати.

унутул- (**-тлуй**) забуватися, бути забутим.

унутуш- забувати одне одного.

унутушлух забудькуватість *К*.

унутуштур- *спон. К*.

унутуштурт- *спон. К*.

уңа *дав. в. займ.* **у** йому *ВН*.

уп-узун довжелезний *О*, *СЛ*.

упара опара *У*.

упряж упряж, збруя *П*.

уп-узун довгий-предовгий, довжелезний *СЛ*.

ур- (**урай**; // **урий** *ВН*, **уруй** *СМ*) бити, ударяти, стріляти; **урду кӧкреги чиндэн/кӧкрегиче** він ударив його в груди *ВН*; **уруй башна харшы** б'є його по голові *П*; **хаз урдух** ми забили гуску *СБ*; **уруй ӧзӳн сувға** кидається у воду *СБ*; **уруйляр машинаға** сідають на машину *Б*; **эд′ерими сыртыма уруп обайа җывырдым** поклавши сідло собі на спину, я вибіг на гору *[СК]*; **нас урду ӧзӳн кравата** як кинеться на ліжко *Г*; **уруп зыбарт-** забити, як щось нечисте *Б*; **уруп ӧльдӳр-** забити *Б*; **о балчых чиндэн уруп т′ельсе** якщо він проскочить через те багно *Б*; **айландырып ур-** бити з розмаху *О*.

урба одяг, плаття, сукня, сорочка *СБ-СК*; **урбалар** вбрання *СБ*; **меним тахым урба йаңи** увесь мій одяг новий *НБЄ*; **сачахлы урба** сукня з оборкою *Г*; *пор.* **руба, уруба**.

урбалы одягнений *СБ*: **сийа урбалы** в чорному вбранні *СБ*.

урбалых відріз на сукню, на одяг *О*, *К*.

урбаха сорочка *Б*, *У*.

урбашка сорочка чоловіча.

урғун закоханий *Г*, *СГ*; **урғун олуй хыза** він закохався в дівчину *СГ*; **урғун-урғун дост бағына вардығым** // **орғун-орғун дост ба-**

ғына вардым я пішов до саду вельми коханої подруги *[Г/СК]*.

урдур- дати бити, забити *СБ*, *О*, *У*, *К*; **чаң урдурмады** не замовляли бити у дзвони *СБ*.

урдурт- *спон*. *О*, *К*.

урйан: **жӱмнесиндэн урйан халдым** я втратив усе *[Г]*.

урлуй стукається *СМ*; *див*. **урул-**.

урлур стукається *М*; *див*. **урул-**.

урлух (**-ғу**) насіння, зерно *ВН*, *СБ*, *НМ*, *Б*, *Г-К*, *СК*, **урлух ашы** зернятко насінини *Г*; **урлух йағы** олія *Г*; **урлух сач-** висівати насіння *СБФ*; **урлуға т′ит-** іти в стрілку — про цибулю, часник *К*; *пор*. **орлух**.

урлухла- давати насіння, плоди, родити *О*, *К*.

урлухлух на насіння *НБЄ*, *О*, *К*.

урлухсуз без насіння, безплідний *О*, *К*.

урнуй старається, намагається; закохується, утьопується *СМ*; *див*. **урун-**.

уроз щастя, удача *[НМ]*; **вай, хурозум, вай, хуроз — о да бана бир бӱйӱк уроз** о мій півню, ой, півнику, він же для мене найбільше щастя *[НМ]*; *пор*. **ороз**.

уртла- хлебтати, хлистати *СБ*.

уру I яма для зерна *К*.

уру II гній, слиз *СЛ*; *пор*. **ирин, йирин**.

уру III: **уру тиш** ікло (собаки, вовка, кабана) *Г*.

уруба одяг *[Г*, *М*, *Кб.]*; *пор*. **руба, урба**.

урул- (**урлуй**, **урлур**) битися, битися, ударитися, бути битим, ударюсь, побитим, стрімко кинутися, податися, зрозуміти, допетрати; **йенед′е пенҗере урлуй** знову стукають у вікна *У*; **хапум урулду** постукали до мене у двері *СМ*, *У*, *К*; **хапумуз урулду** хтось постукав до нас у двері *ВН*; **ӧли чыхмаған чаң урулмай** *СБ*, **ӧлӱ чыхмаан чан урулмай** *СЛ* поки не винесли покійника, у дзвони не дзвониться.

урум урум; грек; **урум алхы, мына бу — греклик** урумський народ — це оці греки *СБ*; **урум алхы Эст′и Хырыма отруй** уруми живуть у Старому Криму *М*; **урум кӧйлери** урумські села *СЛ*, *СК*; **урум ойуну** урумський танець *СК*; **урум падшасы** грецький цар *СГ*; **урум тили** урумська мова *Б*; **урум тиль блен ӧгрен-** навчатися урумською мовою *СМ*; **урум тӱркӱ** урумська пісня *Б*; **урум халхы** народ урумів *У*; **урум эльли** який походить із краю урумів або з Греції *СБ*; *пор*. **рум**.

Урум Греція *[Г]*; **долаштым Урумму, т′ездим Хырымы** я об'їхав Грецію, обійшов Крим *[Г]*.

урумҗа *Б*, **урумҗаз** *К*, **урумҗазна** *СЛ*, **урумҗас** *Б*, *К*, *СК*, **урумҗасна** *СМ*, *Г*, *К* по-урумськи.

урумҗасы урумський варіант *Б*.

урумлан- ставати урумами, греками *О*.

урумлух місцевість, заселена урумами, урумська національність *О*.

урумнан- ставати урумами *К*.

урумнандыр- *спон*. *К*.

урумнух (**-ғу**) уруми, греки, урумське населення, місцевість, населена урумами, греками *СЛ*, *К*; **урумнух падшаы** грецький цар *СГ*; **мен варайым, бизим урумнухтан саа бир хыз тапайым** піду, знайду тобі дівчину з-серед наших урумів *СГ*.

урумча *СБ*, *О*, *М*, **урумчазна** *У*, **урумчас** по-урумськи, по-грецьки *СМ*, *У*, *[Г]* по-урумськи, по-грецьки.

урумче по-урумськи *[Г]*.

урун- (**урнуй**) битися, ударятися, стикатися, зіштовхуватися, на-

магатися, вдаватися, звертатися, возитися, метушитися, закохуватися; **урнуй-урнуй бу хыз — сув ичамай** як ця дівчина не силкується, води не може попити *СМ*.

урундур- *спон*. *О*.

урунуш зіткнення *О*, *К*.

урус росіянин *О*; *пор*. **рус**.

урусча російська мова, по-російськи *О*, *М*.

урух *[Г*, *М*, *Кб.]* **уруh** *[Кб.]* дух; **Азиз Урух** Святий Дух *[Г*, *Кб.]*.

уруш бій, битва, бійка, сутичка *О*, *К*.

уруш: ай доғар уруш йанда місяць сходить на місячному боці *П*.

уруш- битися, боротися, мати сутичку *П*, *Б*, *К*, сваритися *О*; **хылычлар биле башлайляр урушмаға** починають битися на шаблях *П*.

уруштур- *спон*. *О*, *К*.

уруштурт- *спон*. *О*, *К*.

урчух (-ғу) 1. веретено; **урчух башы** кочальце, голівка веретена *СБ*, *О*, *Г-К*; **урчуғун башы — дэрмен ташы** кочальце її веретена — млинове жорно *СЛ*; **урчух йип** веретено, пасмо ниток *СГ*; **урчух курчоғу** гачок веретена *СБ*; **урчух хурйуғу** пузце, черево — стрижень веретена *К*; **метэр урчух** веретено для сплітання і змотування подвійної нитки, вертушка у прядці *СБ*. 2. прядка; **урчух татлысы** вергуни *Г*, *СГ*; *пор*. **ӳрчӳхле-**.

урчухла- прясти *Б*.

урядник урядник *К*.

усал ледачий, ледащо, недбалий, халатний, кволий, слабкий *Г*, *К*; **усал адамын не ожағы тӳтэр, не хазаны хайняр** у ледачого ні димар не димить, ні чавун не кипить *Г*; *пор*. **осал**.

усаллан- ледачіти, ставати недбалим *К*.

усалландыр- *спон*. *К*.

усаллат- *спон*. *К*.

усаллых ледацтво, недбальство *К*.

усан- нудьгувати, нудитися, скучати, стомлюватися *СЛ*, *СГ*; **жандан усан-** стомлюватися душею *СЛ*, *СГ*.

усандыр- набридати, докучати, обтяжувати *[Г*, *К]*; **азиз фикир этти йолунҗейедэк хайрысыны/ғайырсыны усандыр(м)айым / нышандырмайым дэди** святий подумав і вирішив до кінця свого шляху більше нікого не обтяжувати *[К/Г]*.

услан- бути приведеним до ладу *[Г*, *СЛ]*; **сийа зилифлер усланмыш** твої чорні кучері в порядку *[Г*, *СЛ]*.

уста майстер, ремісник; **уста бек** пан майстер *СЛ*; *пор*. **сута**, **устаз**.

устабашы старший майстер *СБ*.

устажы ремісник, майстер *О*.

устаз майстер, ремісник *СГ*; *пор*. **сута**, **уста**.

усталых майстерність, вправність *О*.

устра *О*, *[Г]*, **устура** *НБЄ* бритва; *пор*. **стра**, **стура**, **сутра**.

усул прийом, спосіб *СЛ*, *К*; **усул эт-** уживати певного способу, знаходити спосіб *СЛ*.

Усульянов *прізв*.

утан сором'язливість, соромливість *О*.

утан- соромитися, стидитися, ніяковіти, нітитися.

утандыр- соромити, ганьбити, змушувати осоромитися *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.

утандырыл- бути присоромленим, осоромленим *О*, *К*.

утанмаз безсоромний.

утанмазлых безсоромність.

утанч сором, стид *СБ*.

утанчах сором'язливий, соромливий, ніяковий *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.

утанчахлых сором'язливість.
утулок втулка *П*.
уун *род. в. займ.* у його *ВН*, *СБ*; **уун ӱчӱн** через нього *СБ*.
уф *вигук полегшення К*.
уфала- м'яти, терти, молоти, тіпати *Г*; *пор.* **уфла-** II.
уфалан-: уфаланыш ағла- ридати, голосити *Г*.
уфах дрібний *Г*.
уфахча дрібнуватий *О*.
уфачых-дӱфечик таш дрібнесенькі камінці *Г*.
уфла- I полегшено зітхати, охати, ахати *О*.
уфла- II вилущувати зерно *Г*; **урлух, какороз уфла-** облущувати насіння соняшнику, кукурудзи *Г*; *пор.* **уфала-**.
уч (ужу; ужӱ *Я*) кінець *Б*, *У-СГ*, *[Кб.]*; **ӱчт′ийевин ао ужу — печт′е чырай осун** кінець приймака — бути заслоною для печі *Б*; **алды бир парча топрах, бағлады платоғун ужуна** узяв трішки землі, зав'язав у куточок хустки *Г*; **варды башы ужна** підійшов до її узголів'я *Г*; **меэм башым ужуна** у мене в головах *СГ*; **ӧлӱм ужуна отруй** він стоїть однією ногою в могилі *Г*; **хамчи ужу халайли** на кінці батога свинець *СГ*; **тилин ужу** кінчик язика *К*; **тилим ужӱне айляный** крутиться в мене на язиці *Я*; **йаттым айахлар ужуна** я лягла в ногах *У*; **бириси башы учунда ве ӧбири айахларындан йана турур удулар** один з них стояв у нього в головах, а другий біля ніг *[Кб.]*; **Христос башым ужуна, хурт айағым ужуна** Христос у мене в головах, черви в мене біля ніг *СЛ*; *пор.* **уж**.
уч- (учай) літати, падати, стрибати, залазити; **уланчых учту, йылады** хлопчик упав і заплакав *НБЄ*; **хуйуче учхан ай** місяць упав у колодязь *У*; **учар эдим дашан сува** я б кинувся у бурхливу річку *СБ*; **мышых учса** якщо кішка стрибне *СБ*; **учуп т′ель-** прилітати *СМ*, *Г*, *СЛ*, *К*; **учуп т′ет-** полетіти *Б*; **махаслар учту тавана** крокви попадали на горище *Г*.
учах літак *ВН*, *К*.
учмах рай *О*.
учмахлы який перебуває в раю *О*.
учсуз безкінечний *СЛ*.
учсуз-бучсуз без кінця-краю *СЛ*.
учтур- *спон. О*, *К*.
учтурт- *спон. О*, *К*.
учун- лякатися, здригатися *СБ*, *О*.
учур- примушувати літати, випускати, упускати, дозволяти упасти, роняти, ронити, звалювати; **учурдум элимдэн Дэвруш кератым** я втратив свого скакуна Девруша *СБ*; **элиңдэн учурус** втратиш *СЛ*.
учурт- *спон. О*, *К*.
учурум провалля, урвище *СМ*, крута скеля *О*.
учуш- літати разом, злітатися, пурхати *О*.
учхала- літати безладно, перелітаючи з місця на місце *О*, *К*.
учхалан- роїтися, ширяти *О*.
учхун іскра *СБ*.
учхун- лякатися, боятися, здригатися *О*.
уш розум *О*.
уша- бути схожим, подібним *СБ*; *пор.* **ошa-**.
ушак дитина *[М]*.
ушан- утихомирюватися, заспокоюватися, утішатися *СБ*.
ушат- I вважати схожим, уподібнювати, порівнювати *СБ*.
ушат- II утішати, заспокоювати *СБФ*.
ушах (-ғы) дитина, хлопець, підліток, молодик, парубок *ВН*, *[Г]*, *СЛ*, *М*, *СК*; **ушах тӱшӱр-** скида-

ти дитину, робити аборт *М*; **вахтсыз ушах** нещасний хлопець *[ВН]*.

ушахла- пліткувати *О*.

ушлу розумний, кмітливий, розсудливий, благородний *О*.

Ӱ

ӱ хата, будинок, дім, житло, кімната, приміщення *СБ*; **т′ирген бир ӱ ч(и)не** він зайшов до якоїсь хати *СБ*; **ӱдэ т′ель-** приходити додому *СБ*; **йаланӂыныӈ ӱсӱ** хата брехуна *СБФ*; *пор.* **уй, ӱй, эв** I.

ӱдӱ *мин. час зв'язки* **э-** був, була, було *[М]*; **кӧрӱр ӱдӱ** він бачив був *[Г]*.

ӱӂе *СК*; *див.* **йӱӂе**.

ӱз- рвати, зривати, смикати *СБ*, *У*, *Г*; **алма ӱз-** рвати яблука *НБЄ*; **соған ӱз-** рвати цибулю *СБФ*; **чичек ӱздӱм** я зірвав квітку *У*; *пор.* **йӱз-**.

ӱзг′ар вітер *[К]*; *пор.* **лӱзйар, рӱзг′ар, ӱрӱзд′ар**.

ӱзек розвір *СБ*; *пор.* **ӧзек**.

ӱзенд′и стремено *[ВН]*; *пор.* **зенги, зенд′и, зинги** I.

ӱзер *сл. ім.* верх; **адэт ӱзерине** за звичаєм *[М]*; **ол эвгениозун ӱзерине** після тієї освяти *[Г]*; **шу дэрйа ӱзерине дуран йемиӂи Ашых Ғариб олду бекчи бу ӂенке** Аших Гаріб, судноплавець, що стоїть на цій річці, став переможцем у цій баталії *Г*; **бен бу йолун ӱзерине д′езамаз олдум** я вже не здатен ходити цим шляхом *Г*; **айах ӱзерине** на своїх ногах *[Кб.]*; **ӱзерине албрати** на себе *[Г]*; **ӱзериндэ** на ньому *[Г, М]*; **анам да йох, бабам да йох, хардаш, йар севдасы ӱзеримдэ йох** у мене немає ні матері, ні батька, ні молодших брата чи сестри, ні коханої *СЛ*; **су ӱзериндэ халды** він лишився на поверхні води *[Г]*.

ӱзере за, згідно *[Г]*; **адэт ӱзере** за звичаєм *[Г]*; **кезер иди айах ӱзере** ходив на ногах *[Г]*; **туралым эйлик ӱзере** підіймімося для добра *[Г]*.

ӱзери зовнішній бік *[Г]*; **йалдыздан парлар иди ӱзериси ве чыхарысы** зовні й усередині вона блищала від позолоти *[Г]*.

ӱзре згідно *[М]*.

ӱзӱль- рватися, відриватися, вириватися, відчіплятися, збуватися *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СК*; **белим ӱзӱльдӱ** я надірвався — надірвав собі поперек *ВН*; **бу иштэн ӱзӱльдӱм** я збувся цієї роботи *СБФ*; **ӂанын тэниндэн ӱзӱльдӱ** твоя душа покинула твоє тіло *СК*.

ӱй хата, будинок, дім, житло, кімната, приміщення *ВН-СМ*; **ӱй артна** за двором, на вулиці *НБЄ*; **толу ӱйӱм** у мене повна хата *ВН*; **ӱй йаса-** будувати хату *СМ*; **ӱй тӱбӱ** підлога *СБ-СМ*; **ӱй шорбаӂи** господар дому *СБ*; **ӱйге чых-** виходити заміж *СБ*; **ӱйдэ бар азбарым, ӱйӱм** у мене вдома є садиба, хата *П*; **ӱйдэ бар**іти додому *СМ*; **ӱйдэ йат-** ночувати вдома *СМ*; **т′ет ӱйдэ** іди додому *ВН-СМ*; **ӱйдэ хайт-** повертатися додому *ВН, П*; **ӱйдэ хайтмай** додому не повернеться *П*; **бир ӱйд′е чырах кӧрӱнӱй** у якомусь будинку видніється свічка *СМ*; **ӱййе мен бердим аз-авлах ремонт** хату я підремонтував *П*; **ӱйнуӈ тэмели** підвалини хати, фундамент *СБ*; **ӱйче** до хати, в хату *ВН*; *пор.* **уй, ӱ, эв** I.

ӱй- підходити, бути впору, відповідати, вміщуватися *СБФ*; *пор.* **уй-** I.

ӱйдӱр- підганяти, прилаштовувати, прилагоджувати, вміщувати *СБФ*.

ӱйдэт′и що є вдома, домашній *П*, *О*.

ӱйе гніздо, кубло, лігво, барліг *СБ*; **ӟанавар ӱйесне көргенин кӱтий** вовк чинить так, як бачив у себе в лігві *СБФ*; **кӱчӱк ӱйеси** собаче кубло, будка *НБЄ*; *пор.* **йува** I, **уйа**.

ӱйле обідній час *СБ*; **ӱйле вахт** обідня пора *СБФ*; **ӱйледэ т′елирим** приходжу в обід *СБ*; *пор.* **өле** I, **ӱле** II.

ӱйлелик в обідній час *СБ*.

ӱйлен- одружуватися, женитися, заводити хату, господарство *О СБ*.

ӱйлендир- одружувати, женити *СБ*.

ӱйлӱ одружений, хазяйновитий, який має хату, господарство *О*; *пор.* **ӱлӱ**, **эвли**.

ӱйлӱ-эшикли який має притулок, власне житло, дах над головою *О*.

ӱйлӱк домашній *О*.

ӱйсӱз-йуртсуз бездомний, безпритульний *О*.

ӱйчӱк хатка *ВН*.

ӱле I люлька *Б*, *К*, *СГ*; **ӱле ич-** палити люльку *Б*, *СЛ*; **ӱле йах-** запалювати люльку *СЛ*; **ӱле чабуху** цибух люльки *Б*.

ӱле II полудень, обід *СБ*, *Б*, *Г-К*; **ӱле вахт(ы)** обідня пора *СБ*, *СЛ*; **ӱле вахтында** в полуденний час *К*; **ӱледэ** в полудень *НБЄ*; **ӱледэн сора** після обіду *Г*, *К*; **ӱлениз хайыр** добрий день *К*; *пор.* **өле** I, **ӱйле**.

ӱле III: **гӱн доғар ӱле-ӱле, йар д′елир гӱле-гӱле** сонце сходить поступово, мить за миттю, моя мила підходить, посміхаючись *[СГ]*.

ӱледэт′и обідній, полуденний *О*, *К*.

ӱлелик 1. полудень, обідня пора, обідній час, обідня перерва, в обід, в обідню пору *НБЄ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*. 2. обід *НБЄ*; **ӱлелик аша-** обідати *НБЄ*.

ӱлеликсиз без обідньої перерви *СБ*; **далапт′ер-ишт′ир ӱлеликсиз дэ халий, осал-дэмблельлиге дэ йетиший** старанний і працьовитий лишається навіть без обіду, й обід дістається ледачому й недбалому *СБЧ*.

ӱлен- одружуватися *СБ*; **бу киши чаре табыш ӱленмей** цей чоловік ніяк не може женитися *НБЄ*.

ӱлендир- одружувати *СБ*.

ӱлӱ одружений, сімейний *СБ*; *пор.* **ӱйлӱ**, **эвли**.

ӱльтӱрйа проскура *О*; *пор.* **натырйа**, **нутурйа**, **ултурйа**.

ӱм *пит. частка* чи; **дӧгӱш ӱм — сизге белли он дӧрт сенеэн дӧгӱшӱ** що стосується війни, вам відома війна чотирнадцятого року *СБ*; **ӱч кӱн ӱм тутайляр өле** тримають так днів зо три *СЛ*; **өртӱк ӱм?** чи закритий? *СК*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӱ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӱн**, **ым**, **ын** II.

ӱме (**ума**) весь, увесь *СК*; **ӱме дӱнйа** весь світ, всесвіт *[Г]*; **ӱме мемнет′ет** уся країна *Г*; **ӱме хушлар д′ибик, йӱксек учарсын** ти літаєш високо, як усі птахи *СК*; *пор.* **ума**, **умме**, **умумийе**.

ӱмит надія *У*; **ӱмит эт-** сподіватися, мати надію *ВН*; *пор.* **имтэтмӱтэт-**, **ӧмит т′ес-**, **ӧмтэт-**, **ӧмӱт эт-**, **ӱмтэт-**, **ӱмӱт**, **эмит**, **эмтэт-**.

ӱмитлик эт- плекати надію *ВН*.

ӱмтэт- сподіватися, надіятися, бажати, прагнути *СБ*, *П*, *Г*, *СГ*, *СК*; **ӱмтэтим көрмеге хардаш-**

лармы я плекаю надію побачити своїх молодших родичів *СБФ*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, ӧмит т′ес-, ӧмтэт-, ӧмӱт эт-, ӱмит, ӱмӱт, эмит, эмтэт-**.

ӱмӱт надія *[М]*; **ӱмӱт калмамыш иди** надії не лишилося *[М]*; **ӱмӱт эт-** сподіватися, мати надію *[М]*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, ӧмит т′ес-, ӧмтэт-, ӧмӱт эт-, ӱмит, ӱмтэт-, эмит, эмтэт-**.

ӱн 1. *пит. частка* чи *К*; **кӧпрӱй ӱн, кӧпӱрмий ми?** чи кипить, чи не кипить? *К*; 2. *підр. спол. енкл.* як тільки *К*; **мышых кӧрӱй ӱн сычаны, аман тутай** кішка, як тільки побачить мишу, зразу хапає *К*; *пор.* **им, ин, ми, му, мӱ, мы, ни** II, **ну, нӱ, ны** II, **ум, ун, ӱм, ым, ын** II.

ӱр- плести *НБЄ*, *[М]*; **сепет ӱр-** плести кошик *НБЄ*; *пор.* **ӧр-**.

ӱре- гавкати *НБЄ*.

ӱрк- (**ӱркей, ӱркем** *Б*) сахатися, здригатися, відскакувати з переляку, переполошитися *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *СГС*.

ӱркеч лякливий, боязкий, полохливий *О*.

ӱркечлик лякливість, боязкість, полохливість *О*.

ӱрктӱр- злякати, налякати, відлякати, полохати *О*, *К*.

ӱрктӱрт- *спон. О*, *К*.

ӱркӱк лякливий, боязкий, полохливий *О*, *К*.

ӱркӱн- злякатися, перестрашитися, сахнутися *К*, *СГ*.

ӱркӱт- налякати, перелякати, переполошити, сполохати *О*, *СЛ*, *К*.

ӱртӱттӱр- *спон. О*, *К*.

ӱркӱш- сахатися один від одного *О*.

ӱркӱштӱр- *спон. О*.

ӱрӱзд′ар вітер *[Г]*; *пор.* **лӱзйар, рӱзг′ар, ӱзг′ар**.

ӱрчӱхле- прясти *Б*; *див.* **урчух**.

ӱс (**ӱсме, ӱсне, ӱсӱндэн**) *спрощений варіант сл. ім.* **ӱст** верх *СМ-У*, *К-СК*; **ӱсме** на мене *У*; **ӱсне** на нього, на ньому *СМ*; **калача ӱсне пычағы бар** у жмуті волосся в неї на голові є ніж *СБ*: **сеэн ӱсне дэ алы бар айтма, меэн ӱсне дэ алы бар айтмаға т′ерекмед′ен шийлер** він здатний говорити непристойні речі й про тебе, і про мене *СМ*; **йеди йылын толмаан ӱсне халған ӱч кӱн** до виповнення семи років лишилося три дні *Б*; **т′ирий, хап(у) ӱсне хойай ао сабан** приходять і ставлять у дверях того плуга *Б*; **крават ӱсне** на ліжку *У*; **миний ат ӱсне** сідає на коня *Б*, *К*; **сычрай миний ат ӱсне** стрибає на коня *У*; **он йылын ӱсне т′елий бу эриф** на кінець десятого року приходить той чоловік *У*; **бир ат ӱсне эт′и җан** двоє на одному коні *СГ*; **хойай буну ат ӱсне** садить його на коня *СГ*; **а шин бир нестэ ӱсне топаться этийлер** а тепер тупцюють на якомусь такому місці *М*; **хапуун ӱсне чыхсын** хай вийде на ворота *СК*; **алий мых ӱсӱндэн хамчисин** знімає з цвяха свого батога *СБ*; **йер ӱсӱндэн** від поверхні землі *СМ*; *пор.* **ӱст**.

ӱскӱт (<**сӱкӱт**) мовчання *[Г]*; **ӱскӱт хасеветли турур эди** вона сиділа в мовчазній тузі *[Г]*.

ӱст 1. верх, поверхня, верхній одяг; **о чыхмаз эди ӱстйе** воно б не стало відомим — не вийшло б на поверхню *П*; **хохуй ӱстлери** їхній одяг пахтить *У*; **ӱстӱ йалтрай, ичи/тӱбӱ халтрай** зовнішність у нього блищить, а внутрішність/спід дрижить *СМ*, *Б*, *Г*, *М*/*К*; **ӱстӱ тэмиз** наш одяг чистий *П*; **ӱстӱ — гӱмӱш/алтын, диби — йез** верх у нього срібний/золотий, а основа — ла-

тунна *СК*; **толай ўстўн өле пускачыхлар** уся поверхня твого тіла покривається такими пухирцями *СЛ*; **хол ўстў** верхній бік долоні *СБ*. 2. голівка чобота. 3. *сл. ім.* верх; **ўстўме** на мені *Б*; **ўстне дэ чаршаф, тўптэн дэ чаршаф, ортада йўн** простирадло зверху, і знизу простирадло, а всередині вовна *СЛ*; **йер ўстне** по землі *СБ*; **харлар ўстне** на сніг *СБ*; **ай сырт ўстне — чобан айах ўстне, ай бурун ўстне — чобан сырт ўстне** місяць на спині — чабан на ногах, місяць на носі — чабан на спині *СБФ*; **миний жиҗасы дрек ўстне** його старша сестра залазить на дерево *Б*; **харт олду о ат ўстне** постарів він на тому коні *СЛ*; **ат ўстўне** на коні *ВН*; **миний дэвениң ўстўне** сідає на верблюда *СБ*; **ўстўне минейим** сяду на нього *СМ*; **ўстўне өкелен-** гніватися на кого *[Г]*; **башынын ўстўне** над його головою *СК*; **йар ўстўне йарем бар** крім однієї любки, в мене є ще одна любка *Б*; **онун ўстўне дурду** зупинилася над ним *М*; **таш ўстўне** на камінь *У*; **хапуун ўстўне** над дверима *СГ*; **төпелер ўстўндэ** на вершинах *К*; **ўстўндэн** зверху *НБЄ*, *СЛ*; **эт ўстўндэн йўзўм йерлер** після м'яса їдять ізюм *СК*; ◇ **ахшам ўстў** надвечір *СЛ*; *пор.* **сине**, **сна**, **сне**, **снен**, **стне**, **стнен**, **стў**, **стэн**, **ўс**.

ўстўндэки який лежить зверху на чому, на поверхні чого *[Кб.]*; **мезарын ўстўндэки таш** надмогильний камінь *[Кб.]*.

ўстўндэтґи який лежить зверху на чому, на поверхні чого *СК*.

ўт- смалити, палити *НБЄ*, *П*, *О*, *Б*.

ўтле- прасувати праскою *СБ*, *БТ*, *Г*, *К*, *СГ*; *пор.* **ўтўле-**.

ўтлен- прасуватися, бути прасованим *БТ*, *К*.

ўтлендир- *спон. К*.

ўтлендирт- *спон. К*.

ўтлениль- бути прасованим *К*; **ўтленильген шийлер** прасована білизна *К*.

ўтлет- *спон. К*.

ўтлеттир- *спон. К*.

ўттўр- дати смалити *О*.

ўттўрт- *спон. О*.

ўтў праска *СБ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **ўтў бек кўчлў** праска є дуже гарячою *СБФ*.

ўтўле- прасувати праскою *ВН*, *СБ*, *О*, *Г*, *К*, *СГ*; *пор.* **ўтле-**.

ўтўлен- бути прасованим, прасуватися *О*.

ўтўлет- дати прасувати *О*.

ўтўлеттир- *спон. О*.

ўтўлў прасований *О*.

ўтўль- смалитися *О*.

ўтэ- смалити *К*.

ўтэн- смалитися *К*.

ўтэниль- бути смаленим *К*.

ўтэт- *спон. К*.

ўтэттир- *спон. К*.

ўф *насл. втягання повітря*, *всмоктування рідини СЛ*; **ўф этий, чекий, тэким дэ алый суйу** сьорбає і всмоктує всю воду *СЛ*.

ўфўр- дути, дмухати, пухкати, продувати *О*, *Б*, *СЛ*, *К*, *СК*, *[Кб.]*; **хырсламасан о йандан бийандан, шорбажи олмайсы өле пек, пек ўфўрўп т'итамайсын** якщо нічого ніде не вкрадеш, то дуже хорошим господарем не станеш, особливо не розпухкаєшся *К*; *пор.* **фўр-**.

ўфўрт- *спон. О*, *К*.

ўфўрттўр- *спон. О*, *К*.

ўфўрўль- надуватися, роздуватися, роздмухуватися, надиматися *О*, *К*.

ўфўрўм подув, подих, повів *О*.

ўч три; **ўч көпчекли брычка** трикінна бричка *СМ*; **ўч көшели**

трикутний *О*; **ӱчӱмӱз** ми троє *СБ*; **ӱч-дӧрт** три-чотири *ВН*.
ӱчев троє *ВН*.
ӱчевлеп по троє *О*.
ӱчер по три *[Г]*, *СГ*; **ӱчер адам** по три людини *У*.
ӱчерле- брати по три *К*.
ӱчерлен- *пас*. *К*.
ӱчерлендир- *спон*. *К*.
ӱчерлик троячка, три карбованці, три гривні *К*.
ӱчйол розвилка *СЛ*.
ӱчкӱйев приймак *СЛ*, *К*; *пор*. **ӱчтʹийев**, **ӱчтʹийов**.
ӱчкӱндӱр буряк *СБ*, *СЛ*; **хызыл ӱчкӱндӱр** червоний, столовий буряк *НБЄ*.
ӱчле- довести до трьох, розділити на три, скласти втроє *О*.
ӱчлен- потроїтися *О*.
ӱчлендир- потроїти *О*.
ӱчлендирт- *спон*. *О*.
ӱчлет- потроїти *О*.
ӱчлеттир- *спон*. *О*.
ӱчлеш- троїтися, потроїтися *О*.
ӱчлештир- *спон*. *О*.
ӱчлӱ потрійний *О*.
ӱчпармах вила-трійчата *О*.
ӱчсӱ троє з них *ВН*; *див*. **ӱч**.
ӱчтʹийев приймак *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*; **ӱчтʹийев отур-** жити в приймах *СМ*; **меним алым ӱчтʹийевдэн азна гӱзельдир** моє становище є трохи кращим, ніж у приймака *СМ*; **ӱчтʹийев собаан чырайы осун, бабасынын шерааты осун** бути приймаком означає бути заслоною до печі й судовим вироком для батька *СЛ*; *пор*. **ӱчкӱйев**, **ӱчтʹийов**.
ӱчтʹийевлик становище приймака *СМ*.
ӱчтʹийов приймак *СЛ*, *СГ*; **ӱчтʹийов вар-** піти в прийми *СК*; *пор*. **ӱчкӱйев**, **ӱчтʹийев**.
ӱчӱ *післяйм*. для, задля, ради *СМ*; **аның ӱчӱ** тому *СБ*; **ғарип халх ӱчӱ** про бідних людей *СМ*; **абу җевиз сеэн акан ӱчӱ, абу җевиз сеэн халларың ӱчӱ** цей горіх в ім'я твого старшого брата, а цей горіх — в ім'я твоїх рук *Б*; **мен ӱчӱ олар фитʹирсиз миллет** як на мене, вони дурні *У*; **не ӱчӱ?** чому? *К*; **олар ӱчӱ** про них *Б*; **он ӱчӱ** тому *П*; **сеэн ӱчӱ йа меэн ӱчӱ** про тебе або про мене *П*; **халх ӱчӱ** про людей *СМ*; *пор*. **ичин**, **ичӱн**, **ӱчӱн**, **чин** II, **чӱн**.
ӱчӱн *післяйм*. для, задля, заради, через *СБ*, *СМ*, *Г*, *М*, *СК*; **аның ӱчӱн** для нього *СБ*, *О*; **бек осал адам ӱчӱн бу сӧлений** це говориться про дуже ледачу людину *СК*; **баш ӱчӱн** задля колоса *М*; **бир гӱль ӱчӱн** задля однієї квітки *СГ*; **не ӱчӱн** *СБ*, *М*, **ни ӱчӱн** *СБ* чому, для чого, навіщо; **сениң ӱчӱн** через тебе *СБ*; **эттʹен шийи ӱчӱн** за зроблену ним роботу *Г*; *пор*. **ичин**, **ичӱн**, **ӱчӱ**, **чин** II, **чӱн**.
ӱчӱнҗи *СБ*, *П*, *СЛ*, **ӱчӱнҗӱ** *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*, *СК* 1. третій. 2. третя страва *СМ*.
ӱчӱнҗӱлӱк третє місце *О*.
ӱчӱнчи *[Кб.]*, **ӱчӱнчӱ** *Г*, *К-М* третій.
ӱчӱсӱ троє з них, усі троє *СМ*, *Б-Г*, *СГ*, *СК*; **алар ӱчӱсӱ йырлар эдлер** вони всі троє співали *У*; *див*. **ӱч**.
ӱшен- лінуватися *[Г]*, *СК*.
ӱшкӱн- злякатися, сполохатися, сполошитися, втекти з переляку *О*, *К*.
ӱшкӱт- злякати, сполохати *О*, *К*; *пор*. **щӱкӱт-**.
ӱшкӱттӱр- *спон*. *О*, *К*.
ӱшӱ- мерзнути, перемерзати, захолонути, замерзнути, закоцюбнути, застуджуватися *СБ*, *О*, *У*, *СЛ-СГ*.
ӱшӱн- морозити, лихоманити, бути в гарячці *О*.

ўшўндўр- викликати лихоманку, гарячку *О*.
ўшўр- роздувати (вогонь) *О*.
ўшўт- дати змерзнути, студити, морозити, заморозити *О*, *К*.
ўшўттўр- *спон*. *О*.

Ф

фазилетлик (-ги) доброчинність *[Г]*.
фазы [=**фары**] фара *СМ*.
файда користь, вигода, прибуток; **сендэн файда ичтэ дэ йох** *СГС*, **сендэн файда олмай** *НКД* з тебе жодної користі не буде; **мен оон файдасын көрмийим/саймайым** я не бачу в цьому користі *К*; **файда эт-** здобути прибуток, мати користь, бути корисним *СМ*, *[Г]*.
файдала- використовувати з вигодою *О*.
файдалан- користатися, мати користь *М*.
файдалы корисний *Б*, *М*.
файдалых корисність, вигідність, прибутковість *О*.
файдасыз некорисний, даремний, даремно, без користі *П-У*, *К*, *СК*; **файдасыз ший** некорисна, марна річ *Б*.
файдасызлых некорисність *О*.
факат однак, проте *[Г]*.
факир бідний, бідняк *[Г*, *К]*; *пор*. **фахир**, **фукаре**, **фухаре**.
факир-фукаре біднота *[М]*.
факудў *бот*. сочевиця *ВН*.
фал ворожіння, ворожба *Б-СЛ*; **фал ач-** *Б*, *Г*, *СЛ*, **фал бах-** *НБЄ*, *У* ворожити; **бени фаллере оғраттын** ти змусив мене мучитися здогадами *СЛ*; *пор*. **фел**.
фал- розсипатися *СБ*; **фалған картоп** розсипчаста картопля *СБФ*.
фала- прати *Б*, *У*; *пор*. **вала-**, **йувала-** I.
фалан- пратися *БТ*.
фалҗи *СМ*, **фалҗы** *Б*, *У*, *Г* ворожбит, ворожка; **фалҗы пукана** ворожка *СЛ*.
фалҗылых ворожбитство *О*.
фалташ ворожильний камінець *О*; **фалташ көз** з великими очима *О*; **көзлери фалташ т'иби йанай** очі палають, як ворожильні камінці *СЛ*.
фалын- (**фалный**) багатися, збагатися *СМ*.
фаныдўнйа тлінний світ *[Г]*; *пор*. **баридўньйа**, **варедўнйа**, **паридўнйа**, **фаридўнйа**, **фаридўня**.
фарах слюда *Г*.
фарелен- блищати сяяти *СГ СК*.
фаридўнйа, **фаридўня** тлінний світ *[М]*; *пор*. **баридўньйа**, **варедўнйа**, **паридўнйа**, **фаныдўнйа**.
фарик [=**фариһ**] **ол-** відступати *[Г]*; *пор*. **ферик бол-**.
фарла- виблискувати, сяяти, блищати *К*.
фарлан- робитися блискучим, сяяти, світитися *О*.
фарс перс *О*.
фартух фартух *У*.
фар-фар йан- палахкотіти *Г*.
фарх різниця, суть; **фархына бар-/вар-** *ВН*, *Б* / *К* розрізняти, розбиратися, доходити єства, сутності; **бардым фархына** до мене дійшло *ВН*; **фархына варан адам** здогадлива людина *К*.
фарылда- блищати, сяяти *О*.
фарылдых блискучий *О*.
фарыл-фарыл фарла- яскраво блищати, сяяти *О*.
фасик даремний *[М]*.
фасыл 1. переказ, історія, подія, пригода, анекдот *ВН*, *П*, *НМ*, *Б*, *Г*, *СГ*; **Алемин фасылы** оповідання про Аліма *[Г]*; **йахын алмай бу фасыл** не припускає, щоб таке сталося *П*; **маа беле-**

беле фасыл олду зі мною сталася така пригода *Г*; **не бўйўк фасыл бу** яка це значна подія *Г*. 2. дивний, дивакуватий *О*.

фасыллых дивовижність, дивакуватість *О*.

фат- кришити, молотити, розбивати на дрібні шматки *СБ*, *СМ*, *БТ*; **бабам фатты ағач** мій батько порубав дрова *НБЄ*; **фат бир парачых ӧкмекни, бер доңузға** накроши хліба, дай свині *НБЄ*; **уланлар фаттлар пенжерени** хлопці розбили вікно *НБЄ*.

фата *СМ*.

фатиль пухкий *ВН*; **фатиль хамур** пухке тісто *ВН*.

фатых розбитий на дрібні шматки, розкришений, розтовчений, подрібнений, розламаний, поламаний *НБЄ*, *О*.

фах маленький, дрібний, дрібні гроші *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *М*; **фах ахча** дрібні гроші *СМ*; **фах ашухлар** дрібні кістки руки, стопи *СБ*; **фах бала** дрібні діти *Б* **фах тўфек** сільськогосподарські культури, крім злаків *П*; **фах хардаш** менший (малий) брат *ВН*; **фах ший** дрібниця *СБ*, *СМ*; **фах-фах фишнечиклер** дрібні вишеньки *Б*.

фахир бідний *[Г]*; *пор*. **факир**, **фукаре**, **фухаре**.

фахла- робити дрібним, розбивати, дробити, кришити, товкти, м'яти, тіпати *ВН*.

фахлат- роздрібнювати, дробити, міняти гроші на дрібні *СБ*.

фахлых дрібнота *О*.

фахча дрібнуватий *О*.

фачых дрібненький *К*.

феврар лютий *[Г]*.

федиз эт- хрестити (людину) *К*; *пор*. **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **фетиз**, **фитиз**, **Фота**, **фотис**, **фтиз**.

Федоров *прізв*.

фей ціна *СГ*; **нас фейи сенин фишнелерин?** яка ціна твоїх вишень? *СГС*; *пор*. **фий**.

фейдэ користь, вигода, прибуток *СБ*; *пор*. **пайда**, **файда**.

фейдэли корисний *СБ*.

фейдэсиз безкорисний *СБ*.

фейрик велике курча *Г*; *пор*. **пейрик**, **перик**, **ферик**.

Феклапа (<**Фекла апа**) тітка Векла, тітко Векло, пані Векло *СБФ*.

фел ворожіння, ворожба *[СЛ]*; **феллере оғрат-** змусити мучитися здогадами *[СЛ]*; *пор*. **фал**.

фелан певний, такий-то, той-то, той, певна людина *СБ*, *П*, *Б*, *Г-СГ*; **фелан йердэ** у певному місці *Б*, *СГ*; **фелан йердэн алдых** ми взяли в певному місці *СБ*; **фелан йылы** певного року *СЛ*.

феланҗы такий-то, певна людина *О*.

феланчасне якось так *Г*.

Фелахтов *прізв*.

фелек (-ги) доля, рок *[Г*, *СЛ*, *СК]*; **фелек панҗасы** лапи долі *[Г]*; **залым фелек** жорстокий рок *[Г]*; **сандра фелек** примарна доля *[Г]*; **фелек панҗасы сыхты белими** лапи року стисли мій стан *[Г]*; **бен фелеге пенҗе чалдым — авҗуйум, авадайым** я кинув виклик долі — я мисливець, я на волі *[СК]*.

фелемек неохайний, одягнений без смаку, верткий, *іст*. фламандець *К*; **фелемек т'ибик донан-** наряджатися яскраво, без смаку *К*; **фелемек дӧн-** вертітися, крутитися, пурхати *Я*.

фелис вельвет; **бойумҗез сийа фелис** мою фігуру облягає вельвет *НЛ*; *пор*. **филиз**, **филис**.

фельсиз недоладний, нікчема *[Г]*.

фена поганий, злий *Б*, *[Г]*, *СГ*, *[М]*; **фена хасталых** погана, тяжка хвороба *[М]*.

фена дал: **топар-топар булут хопар фена далындан/Ах Фенар дағындан** хмари здіймаються купами з-над гори Ах-Фенар *[К]*.

феналан- обізлитися, злитися, ставати жорстоким *О*.

феналых (**-ғы**) поганий стан, погана справа, щось погане, пагані речі, зло, шкода, злість, ниціть, жорстокість *О*, *[Г]*, *СГ*, *[М]*.

фенар ліхтар, маяк *К*; **фенар феси** феска особливого крою *СК*.

фенер ліхтар *О*.

Фени *село* Фени *СБ*.

фент спритність, трюк, вибрик, витівка, виверт, забаганка *О*; **Ахчахыз билир фентини** Ахчахиз знає твої витівки *Г*; **Ахчахыз, билирим фентини** Ахчахиз, я знаю твої хитрощі *СЛ*; **уйма, сахын** (**уйма-сана** *СЛ*), **Оленька, Николайын фентине** Оленько, стережися, не догоджай Миколі, не виконуй його забаганки *СГ*.

фентле- хитрувати, обдурювати *О*.

фентлен- бути обдуреним *О*.

фентли спритний, вигадливий *О*.

фентсиз нехитрий *О*.

фентли йисан хитра людина *СБЧ*.

ферағ радість, утіха *[СГ]*; **бу дӱнйанын ферағы да — о да бизе аз олур** утіхи цього світу — їх нам замало *[СГ]*.

ферасет мудрість *[М]*.

ферахлан- радіти, утішатися *[Г]*; **ҷаным пек ферахланыр буна** душа моя дуже радіє з цього *[Г]*.

ферахлых (**-ға**) радість, утіха *[Г]*.

ферик самка (у птахів) *О*; *пор.* **пейрик**, **перик**, **фейрик**.

ферик бол- втрачати потяг, бажання *СБ*; **тӱштӱ ичиме бир от — аштан, йухудан ферик болдум** мене охопила туга — я втратив сон і апетит *СБЧ*; *пор.* **фарик ол-**.

ферис верста *СБ*.

ферйат плач, ридання, стогін, крик *[Г]*; заклик на допомогу *О*; **ферйат эт-** голосити, ридати *[Г]*; *пор.* **фирйатлан-**, **фырйат**.

ферйатлан- голосити *[Г]*.

ферман лист, наказ, указ *Б-СЛ*, *[М]*; **падышах берий ферман** цар видає указ *Б*; **ферман йаз-** писати указ *[М]*; *пор.* **фирман**.

фершал фельшер *СМ*, *СК*.

фес феска *ВН-П*, *СГ*, *СК*; **дал фес** феска з китицею *П*, *Г*; **эгмиш фенар фесини** ти нахилив свою феску *СК*; *пор.* **пес**.

фесатлых вада, недолік *[Г]*; **сенин себебиндэн фесатлыхтан хелас олдух** завдяки тобі ми позбулися вад *[Г]*.

фесильген / **фесильд'ен** *Г*, **фесильт'ен** *Б бот.* волошка; *пор.* **Василькон**.

фесфесе нерозумні слова, вчинки *СБФ*.

фет завоювання, підкорення *[Г]*; **душманнарыны фет эйледин** ти подолав своїх ворогів *[Г]*; **хуветин фет олунмаз** твоя сила нездолання *[Г]*.

фетиз хрещення *Б*; **фетиз эт-** хрестити *Б*, *СЛ*, *Г*; *пор.* **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фитиз**, **Фота**, **фотис**, **фтиз**.

фетиско хрещеник, хрещениця *Г*; *пор.* **фитиско**.

фиған голосіння *[Г]*; **фиған эт-** голосити, ридати *[Г]*.

фидан пагін, паросток, лоза *ВН*, *СБ*, *Б-СЛ*, *СГС*; **фидан бой(у)** *Г*, *СЛ*, **дал фидан** тонкостанний, струнний *ВН*, *У*.

фиданлых розсадник *О*.

фидэ розсада, відросток, саджанець *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *К*.

фидэле- садити саджанці, розсаду *СБ*, *НКД*.

фий ціна *СМ*; **зийадэ фий** зависока ціна *НМ*; *пор.* **фей**.

фийильли йисан невибаглива, нежадібна людина *СБЧ*.
фийильсиз ненаситний *СБЧ*.
фикир думка *[Г, М]*; **фикирлерине кельди ол ҫоғап** ті слова прийшли їм на згадку *[Кб.]*; **фикир эт-** думати, замислюватися *[Кб.]*; *пор.* **фит′ир**, **фт′ир**, **эфт′ар**.
фикирсизлик бездумність, недбалість *[Г]*.
филанча човен *Г*.
Филахтов *прізв.*
филенка вид човна *СК*.
филиз вельвет *СЛ*; **бойунҫез сийа филиз** твій стан облягає чорний вельвет *СЛ*; *пор.* **фелис**, **филис**.
филипет: **филипетэ ӳч метох баҕышлады** подарував філіпетові три хутори *[Г]*.
филис I вельвет *СБФ*; *пор.* **фелис**, **филиз**.
филис II паросток, відросток *СБФ*.
фильҫан чашка, кухлик *ВН*, *Б*, *Г*, *К*.
филь слон *ВН*.
фильля гніздо *ВН*.
фильтик (**-ги**) ґніт *Г*; **фильтик хойдум собаа** я сунула ґнота в піч *Г*; *пор.* **фитиль**, **фтиль**.
фирҫон фургон, візок, екіпаж *Б*, *СЛ*; *пор.* **фырҫон**.
фирйатлан- стогнати, голосити *[Г]*; *пор.* **ферйат**, **фырйат**.
фиркат розлука *[У]*; **фиркат келамын вар** ти маєш щось сказати про розлуку *[У]*.
фирман указ *У*; *пор.* **ферман**.
фисле- нацьковувати *К*; **сени фислий маа харшы** він нацьковує тебе на мене *К*.
фисле- цькувати *СГ*.
фистан сукня *СК*; **сырма фистан** сукня з парчі, тафти, іншої подібної тканини *СК*.
фитбол футбол *У*.
фитиз эт- святити *Б*; **папаз фитиз этий ашлар сӳтне** піп святить страви *Б*; *пор.* **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фетиз**, **Фота**, **фотис**, **фтиз**.
фитиль ґніт *СМ*; *пор.* **фильтик**, **фтиль**.
фитиско хрещеник, хрещениця *БТ*; *пор.* **фетиско**.
фит′ир думка, мислення, глузд, розсудливість, пам'ять, задум, намір, бажання *СБ*, *Б*, *[Г]*, *СЛ-СГ*, *СК*; **бир фит′ире вардых** ми надумали *СГ*; **фит′ир эт-** думати *[Г]*; **чыхармам ахлымдан, фитьримдэн сени** я не можу викнути тебе зі своїх думок, зі своєї свідомості *[СК]*; **ахыл бар, фит′ир йохту** розум є, розсудливості немає *СБФ*; *пор.* **фикир**, **фт′ир**, **эфт′ар**.
фит′ирлен- мати намір *О*.
фит′ирлеш- обмінюватися думками *О*.
фит′ирли який має певну думку, склад мислення, вдумливий, розсудливий *СБ*, *П*, *БТ*; **йаман фит′ирли киши** зловмисна людина *СБ*; **адам фит′ирли т′ечин-** жити по-людськи *Б*; **ахыллы-фит′ирли** розумний, розсудливий *К*.
фит′ирсиз бездумний, зухвалий, нерозсудливий *ВН*, *СБЧ*, *СМ*, *БТ*, *У*.
фишна вишня *СБ*.
фишне вишня *ВН*, *СБ*, *СМ-СГ*; **фишне дирек** *НКД*, **фишне тирек** *У* вишневе дерево; **фишне суйу** вишневий сік *Г*.
фишнелик вишняк *О*.
Фодлаш *прізв.*
фодумлан- гордитися, пишатися, бундючитися, зазнаватися *О*.
фодумлат- *спон. О*.
фодумлаш- випинатися один перед другим *О*.

фодумлу гордий, пихатий, гоноровитий, бундючний *О*.
Фонтоз *ж*.
Фота Хрещення, Водохреща, Йордань *СК*; *пор*. **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фетиз**, **фитиз**, **фотис**, **фтиз**.
фотис ол- хреститися *[Г]*; *пор*. **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фетиз**, **фитиз**, **Фота**, **фтиз**.
франчиль булка *О*.
фррр *насл*. *хурчання*, *лопотіння СЛ*; **фррр — дээн, учту т′итти гӧгерӂин** голуб залопотів крилами й плетів *СЛ*.
фрулетка прольотка, дрожки, дрожка *У*.
фтиз эт- хрестити, святити *Б*; *пор*. **баптизма**, **вабз**, **ваптиз**, **ваптизма**, **ваптис**, **лаптиз**, **федиз**, **фетиз**, **фитиз**, **Фота**, **фотис**.
фтизлен- хреститися *Б*.
фтиль ґніт, ґнотик *Г*; *пор*. **фильтик**, **фитиль**.
фт′ир думка *Г*, *К*, *СГ*; **фт′ир адам** мудра людина *Г*; *пор*. **фикир**, **фит′ир**, **эфт′ар**.
фу *вигук-зітхання СЛ*; **″фу-у″, — дий аға, кӧтэрилий** ″фу-у″,— зітхнув брат і підвівся *СЛ*.
фукаре бідний *[М]*; *пор*. **факир**, **фахир**, **фухаре**.
фунар джерело, криниця *[СГ]*; *пор*. **пунар**.
фурсант вер- давати можливість *[Г]*.
фуртуна буря, шторм *[Г]*; *пор*. **фыртына**.
фурун піч для хліба *Г*; **фурун сипирт′еси** віник для печі *Г*; *пор*. **фырныз эт-**, **фырын**.
фуф *вигук-зітхання Г*; **″фуф″, — дэди, халхты** ″фуф″,— зітхнув він і встав *Г*.
фухаре бідний, бідняк *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **фухаре тӱш-** збідніти *[Г]*; **фухаре хары** бідна жінка *СЛ*; *пор*. **факир**, **фахир**, **фукаре**.
фӱр- дути, дмухати, віяти *НБЄ*; **чхары сувух йель фӱрий** надворі дує холодний вітер *НБЄ*; *пор*. **ӱфӱр-**.
фызыо училище ФЗО *Б*.
фындах пелюшка, повивач, обгортка *НМ*, *О*, *К*; *пор*. **хундах**.
фындахла- сповивати, обгортати, обв'язувати *СМ*, *К*, *СГ*.
фындахлат- *спон*. *О*, *К*.
фындахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
фындахлы сповитий, обгорнутий, загорнутий, перев'язаний *О*, *К*.
фындых (-ғы) лісовий горіх, фундук, ліщина *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*, *СК*.
фындыхлых горішник, зарості ліщини *О*, *БТ*, *К*.
фырғон фургон *СГ*; *пор*. **фирғон**.
фырйант ридання, голосіння, стогін *Г*; **ағлайып фырйант этэрсин** ти плачеш і стогнеш, голосиш *Г*; *пор*. **ферйат**, **фирйатлан-**.
фырла- пурхати, порхати, пурхнути, полетіти, чкурнути *О*, *К*.
фырлат- змушувати пурхати, літати, підкидати *О*, *К*.
фырныз эт- пекти хліб *ВН*; *пор*. **фурун**, **фырын**.
фырсант нагода, сприятливий випадок, привід *П*, *Г*; **ашамаа да фырсант йохтур** навіть поїсти не випадає *П*; **мевлам фырсант версе, бизи дэ йӱрӱтӱр** якщо бог захоче, то й нас проведе куди слід *[Г]*.
фыртына буря, шторм *П*, *О*, *пор*. **фуртуна**.
фыртынала- бушувати *О*.
фыртыналы бурхливий *О*.
фыр-фыр *насл*. *кружляння*, *обертання*, *хурчання О*, *Г*; **фыр-фыр эт-** кружляти, хурчати *Г*.
фырчы I щітка, тіпало, чесало *О*.

фырчы II діжка *СЛ*; *пор.* **фычи**, **фычы**.
фырчыла- чистити щіткою, тіпалом, чесалом *О*.
фырчылан- чиститися, бути чищеним *О*.
фырчыландыр- *спон.* *О*.
фырчылат- *спон.* *О*.
фырчылаттыр- *спон.* *О*.
фырылда- хурчати, кружляти, розпалюватися, розганятися *СМ*, *У*, *К*.
фырылдавух дзиґа, хурчальце, іграшка, яку розкручують *О*.
фырылдат- розкручувати дзиґу *О*, *К*.
фырылдаттыр- *спон.* *О*, *К*.
фырын піч *Г*, *СЛ*, *НКД*, *СГ*; **фырын сипирт′еси** віник для печі *Г*, *СЛ*; **бир фырын ӧкмек** одна випічка хліба *НКД*; *пор.* **фурун**, **фырныз эт-**.
фырынӂы пекар *Г*, *К*.
фыс вер- нацьковувати *[Г]*.
фыстых *бот.* земляний горіх, фісташка *О*, *К*.
фыс-фыс *насл.* *сопіння*, *шепотіння*, *шипіння* *О*, *К*; *пор.* **фыш-фыш**.
фысылда- шипіти, сопти *О*, *К*.
фысылдат- *спон.* *О*, *К*.
фысылдаш- сопти один одному в обличчя *О*, *К*.
фысылдаштыр- *спон.* *К*.
фысылдаштырт- *спон.* *К*.
фысырда- шепотіти, шурхотіти *О*, *К*.
фысырдат- *спон.* *О*, *К*.
фысырдаш- розмовляти пошепки, шепотіти *О*, *К*.
фысырдаштыр- *спон.* *К*.
фысырдаштырт- *спон.* *К*.
фычи діжка *СБФ*; *пор.* **фырчы** II, **фычы**.
фычы діжка, бочка, барило *СЛ*, *СК*; *пор.* **фырчы** II, **фычи**.
фышна- сопіти, сопти, дихати з задишкою *О*, *БТ*, *К*.
фышнат- змусити сопіти, довести до задишки *О*, *К*.
фышнаш- сопіти один одному в обличчя *О*, *К*.
фышт геть *О*, *К*; *пор.* **пист**, **пишт**.
фыш-фыш *насл.* *сопіння* *О*, *К*; *пор.* **фыс-фыс**.
фышырда- шепотіти, шептати, шурхотіти *К*.
фышырдат- *спон.* *К*.
фышырдаш- розмовляти пошепки, шепотіти *К*.
фышырдаштыр- *спон.* *К*.
фышырдаштырт- *спон.* *К*.

Х

хабаат вина, провина *СБ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *М*; **хабааты йох** він не винен *СБ*; **хабаат чек-** відбувати покарання *Г*; *пор.* **кабаат**, **хабайат**, **хабатла-** II, **хабейет**.
хабаатла- карати *Г*, *СГ*.
хабаатлы *СБ*, **хабаатлы** *Г* винний, який завинив.
хабайат провина *ВН*; *пор.* **кабаат**, **хабаат**, **хабатла-** II, **хабейет**.
хабалаш- пишніти разом *О*.
хабалаштыр- *спон.* *О*.
хабар хабар *Г*, *К*; *пор.* **абер**, **хабер**.
хабар- підходити (про тісто), надиматися, розбухати, пухнути, покриватися пухлинами, пухирями, бульками, харапудитися, пундючитися, принди́тися *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*.
хабарт- надимати, пузирити, пінити, парити (молоко) *О*, *Г*, *К*.
хабартма випуклість *О*.
хабарттыр- *спон.* *О*.
хабарчых гордовитий, бундючний *НБЄ*.
хабарых надутий, набундючений, пухлий, пишний, пухкий *О*, *К*.

хабарыхлан- надиматися, роздуватися, ставати пухким *О*, *К*.
хабарыхлых припухлість, здуття, пухкість *О*, *К*.
хабат шар, пласт, поверх, ярус, листок (пирога) *ВН*, *СБ*, *Б*, *У*; **йеди хабат пердэ артына отруй т′елин** наречена сидить за сімома завісами *Б*; **йеди хабат йер тўбўндэн ҷоғабым севлеҷегим** я скажу слова свої з-під семи шарів землі *У*.
хабатла- I нашаровувати, складати шарами *О*.
хабатла- II звинувачувати, карати *Г*, *СГ*; *пор.* **кабаат**, **хабаат**, **хабайат**, **хабатла-** II, **хабейет**.
хабатлан- бути нашаровуваним, нашаровуватися *О*.
хабатландыр- *спон*. *О*.
хабатландырт- *спон*. *О*.
хабатлаш- нашаровувати разом *О*.
хабатлаштыр- *спон*. *О*.
хабатлаштырт- *спон*. *О*.
хабатлы I який має певне число шарів, листковий *О*.
хабатлы II винний *Г*; *пор.* **хабаатлы**.
хабатсыз який не має шарів *О*.
хабах I (**-ғы**) гарбуз; **башым хабах болду/олду** в мене розболілася голова *СБФ*/*НКД*; **хабах бердати** гарбуза, відмовити сватам *[М]*; **хабах кукуч** гарбузове насіння *П*; **пишт′ен хабах** печений гарбуз *СМ*; *пор.* **хабах**, *див.* **ташхабах**.
хабах II (**-ғы**) кришка *СМ*; *пор.* **хапах**.
хабахбаш дурний, недоумкуватий, нетяма *СБ*, *О*.
хабахлы з гарбузом *К*.
хабахлых гарбузиння, гарбузище — поле, засіяне гарбузами *К*.
хабдэ серце *У*.
хабейет вина, провина *СБФ*; *пор.* **кабаат**, **хабаат**, **хабайат**, **хабатла-** II.
хабейетли винний *СБФ*.
хабер звістка, повідомлення, новина, привітання *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СЛ*, *М*; **сенин хаберине вар мы?** чи ти знаєш? *НМ*; **хабер ал-** отримувати звістку *У*; **хабер йибер-** посилати звістку, сповіщати *О*; **хабер эт-** повідомляти, сповіщати, попереджати *СБ*, *НМ*, *О*, *Б*, *М*; *пор.* **абер**.
хаберҷи вістовий, посильний, кур'єр *О*.
хаберле- повідомляти *О*.
хаберлен- бути сповіщеним, діставати повідомлення *О*.
хаберлендир- *спон*. *О*.
хаберлендириль- повідомлятися, бути сповіщеним *О*.
хаберлендирт- *спон*. *О*.
хаберлет- *спон*. *О*.
хаберлеттир- *спон*. *О*.
хаберлеш- *сп.-вз*. *О*.
хаберлештир- *спон*. *О*.
хаберли обізнаний, сповіщений, попереджений *О*.
хаберлик обізнаність *О*.
хаберсиз невідомий, без вісті, необізнаний *О*.
хаберсиз-тэберсиз без вісті *О*.
хабер-тэбер різні новини, звістки, чутки *О*.
хабул прийом, прийняття, згода *ВН*, *Б*, *У*, *[Г]*, *К-М*; **хабул бол-/ол-** бути прийнятим *ВН*/*У*; **хабул олсун йўред′им** нехай моє серце змириться, згодиться *[ВН]*; **хабул эйле-/эт-** приймати, давати згоду, згоджуватися *[Г]* / *Б*, *У*, *К-М*; *пор.* **кабул**.
хабун- поїсти нашвидкоруч, перекусити, закусити *СМ*, *БТ*; **хабунма т′ерек: йолдан киши** треба перекусити: людина з дороги *НМ*.
хабунт- *спон*. *О*.
хабунуш- *сп*. *О*.
хабунуштур- *спон*. *О*.
хабурға ребро; *пор.* **хабырға**.

хабурғаҗых реберце *К*.
хабурғасыз без ребер, безреберний *О*, *К*.
хабурғачых реберце *О*.
хабур-чубур усіляка всячина, мотлох *О*, *К*; *пор*. **абур-чубур**.
хабух (**-ғу**) кора, шкаралупа, лушпиння, луска, шкіра, шкірка, шкоринка; **баха хабуху** жаб'яча ікра *П*; **йылан хабуху** шкура змії *Г*; **соған хабуғу** лушпиння цибулі *СБ*, *СЛ*; **т'естане хабуу** шкаралупа каштана *СГ*; *пор*. **хабых**.
хабухлан- обростати, укриватися корою, лускою тощо *О*, *К*.
хабухлу з корою, лускою *О*, *К*.
хабухсуз без кори, луски *О*, *К*.
хабуш- хапати, накидатися разом, виривати один в одного, гризтися *О*.
хабуштур- *спон*. *О*.
хабырға ребро *К*; *пор*. **хабурға**.
хабых шкаралупа, лушпиння, луска тощо *СБ*; **сирт'е хабыындан чыхканда хабыын бегенмеген** гнида вилізла зі свого яйця, й воно їй не сподобалася *СБА*; *пор*. **хабух**.
хав трут, губка, запал, *бот*. грибтрутовик *О*, *Г-К*; *пор*. **хув**.
хавал 1. сопілка, флейта, кларнет; **хавал чал-** грати на сопілці *Г*. 2. *бот*. дудник, дягель, дурман, бодяк, бісдерево *НМ*.
хавала- гавкати *К*, *СГ*.
хавалдых вид тростини, очерету *О*.
хавалҗы сопілкар *О*, *К*.
Хавалҗы *прізв*.
хаваллых *бот*. бузина червона, калинка (*кущ*) *НМ*, *К*.
хавалля *бот*. бузина червона, калинка (кущ) *Г*.
Хавана *прізв*.
хавахдэрек *бот*. тополя *СЛ*; *пор*. **ағтэрек**, **ахдрек**, **ахтэрек**.
хавға скандал, сварка, суперечка, лайка; **хавға эт-** сваритися, лаятися, скандалити *М*, *СК*; *пор*. **хавғат-**, **хавғет-**.
хавғаҗы сварливець, скандалист, буян, бешкетник, задирака.
хавға-көтэк сварка, бійка *СМ*.
хавғала- скандалити, сваритися, лаятися *О*, *К*.
хавғалат- *спон*. *О*, *К*.
хавғалаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хавғалаш- сваритися, лаятися, скандалити між собою *О*, *К*.
хавғалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хавғалы скандальний, сварливий, який посварився *НБЄ*, *О*, *К*, *М*.
хавғалых скандал, сварка *СМ*.
хавғасыз урівноважений, несварливий *О*, *К*.
хавғат- сваритися, лаятися *Г*, *СЛ*; **эт'и адам хавғатийлер** двоє людей сваряться *СЛ*; *пор*. **хавға эт-**, **хавғет-**.
хавғет- сваритися, скандалити, лаятися *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; *пор*. **хавға эт-**, **хавғат-**.
хаве I кава *О*, *Г*.
хаве II 1. міцний, потужний, могутній, твердий, дебелий, добротний *СБ*, *СМ*, *У*, *СГ*, *СК*; **хаве тут-** міцно тримати *СМ*. 2. твердиня, фортеця *Г*; **Измайыл хавеси** фортеця Ізмаїл *Г*; *пор*. **хави**.
хавелен- міцніти, сильнішати, набиратися сил, видужувати *О*.
хавелендир- зміцнювати, посилювати *О*.
хавелендирт- *спон*. *О*.
хавелеш- міцнішати *О*.
хавелештир- зміцнювати *О*.
хавелештирт- *спон*. *О*.
хавелик потужність, могутність, міцність, міць, сила *О*, *У*.
Хавҗу *прізв*.
хави міцний, дужий, сильний, твердий, міцно, сила, потуга *ВН*, *П*, *У*, *Г*, *СЛ*; **эпсиндэн хави** дужчий за всіх *ВН*; **хави йўрек** міцне серце *П*, *У*; **ону ха-**

ви тутун тримайте його міцно *Г*; **д′ельди бени хан арап хавиле дурду, т′ест′ин-т′ест′ин хылычыйлен энсемдэн урду** хан арап став наступати на мене усією своєю потугою, рубонув мене по потилиці своєю гострезною шаблею *СК*; *пор*. **хаве**.

хавилен- міцніти *К*.

хавилендир- *спон*. *К*.

хавилендирт- *спон*. *К*.

хавилет- *спон*. *К*.

хавилеттир- *спон*. *К*.

хавилеш- міцніти *К*.

хавилештир- *спон*. *К*.

хавилештирт- *спон*. *К*.

хавилик міцність, дужість *К*.

хавиликсиз неміцний, непотужний, слабкий *К*.

хавиль эт- давати слово, говорити *М*, *СК*; **бир бирине хавиль этэр** запевняють один одного *[СК]*.

хависиз безсилий *К*.

хависизлен- втрачати силу *К*.

хависизлендир- *спон*. *К*.

хависизлендирт- *спон*. *К*.

хависизлик безсилля *К*.

хавйар кав'яр, риб'яча ікра *М*; *пор*. **хайвар**.

хавлу рушник *К*, *СГ*; *пор*. **йавлух**.

хавра- сохнути, пересихати, жолобитися, коробитися *О*, *К*.

хаврат- сушити *О*, *К*.

хавраттыр- *спон*. *К*.

хаврул- смажитися, пектися; **бахла хаврулуп халған** квасоля вигоріла (від спеки) *Г*; **хаврулсун** щоб він згорів *СК*; **йандым-хаврулдум — отурмаа йерим йох** я зовсім замоталася, замучилася — і присісти ніколи *Б*.

хавтан кафтан *[Г]*.

хавуз збоїни (після обмолоту) *К*.

хавун I диня; **бийаз хавун** біла диня *Б*; **тырнах хавун** *сорт дині з лускуватою*, *ніби нігтики*, *шкіркою ВН*, *СМ*.

хавун II: **хавун** (<**хавурулған**?) **хаймах** згущене молоко *К*.

хавур- (**хавуруй**; // **хавруй** *К*) смажити, пекти.

хавурма печеня, смаженина *О*, *Б*, *Г*, *К*.

хавурт- засмажити, підсмажити, спекти *О*, *У*, *К*.

хавурттур- *спон*. *К*.

хавуртур- *спон*. *О*, *К*.

хавуртурт- *спон*. *О*, *К*.

хавурул- смажитися, нагріватися, пектися, засмагати; **йаныш хавурулуп хал** щоб ти згорів *СБФ*.

хавурух висохлий, худий, чахлий, засмажений *О*, *К*.

хавуш- з'єднуватися *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **асретлер/севдалых хавушмаз мы?** невже закохані, що пристрасно прагнуть одне одного, не з'єднаються? *[СК/СЛ]*.

хавуштур- з'єднувати *Г*.

хавушух з'єднаний *У*.

хағдыр- дати стукати, бити, дозволити стусати, стусонути, трясти *О*; *пор*. **хах-**, **хахтыр-**.

хағы поштовх, стусан *О*.

хағыв стук, удар *О*.

хағыл- бути ударени, ображеним, скривдженим, зганьбленим, ударятися, битися *О*.

хағылт- *спон*. *О*.

хағылыш зіткнення, сутичка *О*.

хағын- обтрушуватися, струшуватися, стріпуватися *О*.

хағылыш зіткнення, сутичка *О*.

хағылыш- битися *О*.

хағыш грюкіт, стукіт, брязкіт, удар *О*.

хағыш- битися *О*.

хағыштыр- *спон*. *О*.

хағыштырт- *спон*. *О*.

хада- прибивати *У*.

хадар *післяйм*. до певної міри, кількості, до, в межах, близько; **о сычанын кичиги — ат хадарын бӱйӱгӱ** найменша з тих мишей

є більшою за ту, котра ростом з коня *НМ*; **абеле хадар öсей, болғаны хадар да öсей** росте до такої висоти, росте, як звичайно *НМ*; **абу хадар** от стільки *ВН*; **бир афта хадар** близько тижня *К*; **бир саат хадар** до години, з годину *К*; **бу хадар** стільки; **паасы бу хадар** коштує стільки *Г*; **не хадар** скільки; **не хадар хойас, о хадар да т′етий** скільки покладеш, стільки й витрачається *П*; **не хадар хыйметі?** яка його ціна? скільки це коштує? *ВН*; **о хадар** стільки *СЛ*, *СМ*, *Г*, *СК*; **не хадар стэсе, о хадар верий о** скільки захоче, стільки він і дасть *СГ*; **о хадар иш** стільки роботи *ВН*; **о хадар т′амиль** настільки кмітливий *СМ*; **о хадар севийсин йа** аж так ти кохаєш *СГ*; **мен сеэн хадар бильмем** я стільки, як ти, не знаю *СБ*; **бири бирине жевап биле вермеэ хадар оламадылар** вони не змогли навіть щось відповісти один одному *[Кб.]*; **бир айаын алынжес хадар öбүрүн köпек ашай** поки одну ногу підніме, другу собаки з'їдять *Б*, *Г*; **у сениң хадар болғанчах сен дэве хадар болус** поки воно стане завбільшки з тебе, ти будеш з верблюда *СБФ*; **о меэм хадар болғанчерек, мен дэве хадар болум** поки воно стане таким, як я, я буду з верблюда *СМ*; **у хадар коп** так багато *СБ*; **хороз хадар** убільшки з півня *ВН*; *пор.* **адар, ғадар, кадар.**

хадарча: о хадарча — **ағызйапар** саме в цю пору, на масниці *СЛ*.

хадарчых: бу хадарчых стілечки *Г*.

Хаджинов *прізв. див.* **ажы.**

хадий кухоль, келих, чарка *К*; **хадий досту** чарочний приятель *К*; *пор.* **хадый, хадэ, хадэй, хадэйи.**

хадир I вартість *П*.

хадир II стан, становище *Б*; **хадириндэн бильмейлер** ним не опікуються *Б*; *пор.* **атир** II, **хадыр** I, **хатир** II, **хатыр** IV.

хадифе оксамит *О*; *пор.* **кадифе, хадфе, хадыфе, хатве, хатфе.**

хадифели оксамитний, оксамитовий, з оксамитом *О*.

хадфе оксамит *[СК]*; **хадфе йастых** оксамитова подушка *[СК]*; *пор.* **кадифе, хадифе, хадыфе, хатве, хатфе.**

хадый кухоль, келих, чарка *Г*, *К*; *пор.* **хадий, хадэ, хадэй, хадэйи.**

хадым слуга *[Г]*.

хадыр I 1. стан, становище, самопочуття *СК*; **хадырым билинмез** мого стану ніхто не знає *[СК]*; **хадырындан бильмий** зовсім нічого не знає про нього *К*. 2. владний, здатний *[Г]*; **не хадар истэрсен йапмайа, хадырсын, ниже ки жўмледэн хуватлысын** ти здатен зробити все, що забажаєш, оскільки ти є могутнішим за всіх *[Г]*; **инсанын тили сöлейип йазмайа хадыр дögүльдүр** людська мова не здатна висловити й описати *[Г]*; **хадыр эт-** надавати сил, зміцнювати *[Г]*; *пор.* **атир** II, **хадир** II, **хатир** II, **хатыр** IV.

хадыр II пам'ять *СБ*, *К*; *пор.* **атир** I, **атыр, хатир** I, **хатыр** III.

хадыр III готовий *СБФ*, *[Г]*; **хадыр болса ашажах** готовий з'їсти гамузом *СБФ*.

хадыфе оксамит *О*, *БК*; *пор.* **кадифе, хадифе, хадфе, хатве, хатфе.**

хадыфечичек *бот.* чорнобривці *БК*; *пор.* **харакöз хадыфе.**

хадэ кухоль, келих, чарка, кварта, миска; **йахшы аш хадэйе халғанчас, хурсағым патласын** ніж добрий харч залишиться у мисці, краще нехай у мене че-

рево лусне *П*; **калата ичий эт′и хадэнен** хрещений батько п'є з двох келихів *Б*; *пор.* **хадий, хадый, хадэй, хадэйи**.

хадэй кухоль, келих, чарка *СБ, Б, Г-СГ*; **хадэй ортахлары** чарочні приятелі *К*; **хадэй шарап** келих вина *[Г]*; *пор.* **хадий, хадый, хадэ, хадэйи**.

хадэйи *К*; *пор.* **хадий, хадый, хадэ, хадэй**.

хадэм щастя, успіх, удача, везіння *[У, СЛ]*; **хутлу да хадэмнер осун** хай будуть щасливі й удачливі *У, СЛ*.

хадэр I ціна, вартість *О, СГ*; *пор.* **хадир** I.

хадэр II міць, сила, здатність, здібність *О*; **хадэр оса, анечигим, учар да барыр эдим** якби я був здатен, мамочко, я полетів би до тебе *Б*; **хадэр эт-** намагатися, докладати зусиль *СМ*; **алай көрмемиш: стий тутуп алмаға, хадэр этий** такий жадібний: прагне захопити, намагається з усіх сил *СМ*; *пор.* **хадир** II, **хадыр** I.

хадэрли I цінний *О*.

хадэрли II міцний, сильний, здатний *О*.

хаҗет потреба, прохання, клопотання *[Г]*; **хабул эйле хаҗетими** прийми моє наполегливе прохання *[Г]*.

хаз гуска, гусячий; **хаз бала** гусеня *НБЄ, О, НКД*; **хаз ата/хуроз** гусак *НБЄ/О*; **т′ийик хаз** дика гуска *НМ*; *див.* **хазот**.

хаз- (**хазай**) копати, рити; **хазма чухуру — д′ендин тӱшерсин** не рий яму — сам упадеш *СГ*.

хазайах стос кізяку в вигляді гусячої лапи *О, К*.

хазамух *мед.* кір *БК*; *пор.* **хузамух, хызамух**.

хазан казан, чавун, каструля; **хазан ас-/хой-** готувати їсти — вішати казан; **кишиниң оҗағына хазан асай** живе за чужий рахунок — вішає казан на чуже вогнище *СБА*; **ачха хазан астырма** не доручай голодному готувати їсти; **хазан чине** у казані, каструлі, чавуні *СБ*; **чочха хазан** великий чавун варити свиням *Г*; **хазан хайнай — туз т′ерек, бала йылай — сӱт т′ерек** казан кипить — треба солі, дитя плаче — треба молока *СМ*, **эртэ турған хазан хырай, йухлаған да таш ашай** хто рано встає, вишкрібає казан, хто спить — їсть камінюку *СБЧ*; *див.* **хазанайах**.

хазан- заробляти, придбавати, надбавати.

хазанайах таган, триніг для казана — підставка на трьох ніжках ставити казан на вогнище або з трьох жердин — вішати над вогнищем *СМ, К*.

хазандыр- дати заробити, змусити заробляти *О, К*.

хазандырт- *спон. О, К*.

хазанҗы I майстер, що виготовляє каструлі, казани *О, К*.

хазанҗы II заробітчанин *К*.

хазанч заробіток, прибуток, користь, нажива; **хазанча т′ит-** іти на заробітки *СК*.

хазанчлы прибутковий, вигідний, із добрим заробітком, зароблений *О, К*.

хазаныл- (**-нлый**) зароблятися, бути зробленим *П, О, К*.

хазармы казарма *СГ*.

хазах 1. українець; росіянин; **маскал ны, кацап ны, хазах ны — эпси дэ бир хазах** чи москаль, чи кацап, чи українець — однаково хазах *К*. 2. наймит *Б*; *пор.* **казак, хазаххыз**.

хазахҗас по-українськи, по-російськи *К*.

хазахлан- українізуватися, русифікуватися *Б, У, К*.

хазахлых українці, росіяни *О*, *К*.
хазаххыз(ы) наймичка, служниця *О*, *Б*, *К*.
хазахча *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, **хазахчаз** *ВН*, *У*, *К*, **хазахчазна** *У*, **хазахчас** *ВН*, *П*, *СМ*, *У*, *СЛ*, *СГ-СК*, **хазахчас(ы)на** *СБ*, *О*, *К* по-українськи, по-російськи.
хазғыч копальна лопата *О*.
хаздыр- дати копати *ВН*.
хазе нещастя, лихо, біда *Б*.
хазель листя *Г*; **сўрўндўм хазельлере** я зашпорталася в листі *СК*.
хазеп (-би) 1. нещастя *[Г]*; **хазебе оғра-** зазнати нещастя, потрапити в біду *[Г]*; **эй, беним хазеп чекен хулларым** о мої замучені раби *[Г]*. 2. гнів *[Г, М]*; **йа рабби, йетишир хазебини бана чевир дэ хулларыны эсирґе** о боже, оберни свій гнів на мене й помилуй рабів твоїх *[Г]*; **аллағын хазеби савуша** гнів божий спаде *[Г]*; **йунахларыны ағласыннар, оларнен раббийи хазебе кетирдилер** щоб оплакали гріхи свої, що ними викликали гнів божий *[Г]*; **эфендим, хазебиниз бендэн узак олсун** мій пане, нехай твій гнів омине мене *[М]*; ◇ **хазеп эт-** ображати, кривдити *[М]*.
хазепет Лихо, нещастя, неприємності *[М]*; **хазепетэ оғра-** потрапляти в неприємне становище, зазнати лиха *[М]*.
хазир нинішній, існуючий *[М]*; *пор*. **хазыр**.
хазна казна, скарбниця, скарб *СМ*, *[М]*.
хазнадар скарбник *[Г]*.
Хазнаферов *прізв*.
хазне скарб *[Г]*.
хазнажы скарбник *К*.
хазот(у) *бот*. 1. спориш, шпориш, куряча трава, гусятник, моріжок *НБЄ*, *СМ*, *У-СГ*. 2. перстач гусячий, гусяча лапка, рябинник дорожній *У*.
хазрет шанобливе звертання до бога, високоповажної особи *[Г, М]*; **аллах хазретлери** господи боже *[Г]*; **хазрети Авраам** високоповажний Авраам; **хазрети Моиси** високоповажний Мойсей *[Г]*; **хазрети Давид** ваша величносте Давиде *[Г]*; **эпископос Иов хазретлерине** до його святості єпископа Йова *[М]*.
хазувлу викопаний *У*.
хазыв копання, риття *О*.
хазывлы викопаний, виритий *К*.
хазыҗы копач, землекоп *О*, *К*.
хазыл- бути копаним, ритим *СМ*, *К*.
хазылы викопаний, виритий *О*.
хазылы прив'язаний до стовпа *[Г, СК]*: **арабат хазылыдыр/хазылыйды** арабський скакун прив'язаний / був прив'язаним до стовпа *Г/СК*.
хазыр готовий *[К]*; *пор*. **хазир**.
хазых (-ғы) жердина, паля, кіл, кілок, жердка *СБ*, *СМ-СГС*; **хазых хах-** забивати кілок *Г*; *пор*. **Дэмирхазых**.
хазыхла- прикріпити до кілка, укріпити кіллям, кілками, палями, посадити на палю *О*, *К*.
хазыхлат- *спон*. *О*, *К*.
хазяйка хозяйка, господиня, жінка *Б*.
хазяйкалых эт- виконувати жіночу, хатню роботу *Б*.
хаиль згодний *СБЧ*; *пор*. **кайиль, хайил, хайиль, хайл, хайль, хайыл**.
хаип пропащий *СБЧ*; *пор*. **айб эт-, айип, айыб эт-, айып, ғайыб, ғайып, хайип, хайып**.
хаире люб'язний, ласкавий, милостивий *[Г]*; *χαιρε και χαρη− τομενι ο* K*υριος μετα συ* милостивий і милосердний господь з тобою *[Г]*.

хай який, котрий; як *НМ*, *Б*; **хай отурус?** як ся маєш? *НМ*; **хайы** котрий з них *Б*; *пор.* **хайы** I.

хайа I скеля, кам'яна брила, крижина; **сениң йерине хайа-таш йаратылғай эди — чолмадым өгүзлер элькелерин хашыр эдилер** краще замість тебе було б створено скелю — принаймні воли чухали б об неї холки *СБЧ*.

хайа II де, куди *ВН*, *СБ*, *У*; **хайа да боса** де-небудь, десь, кудись *НБЄ*; **хайа жыйын жыйылий, анда** де збирається гуляння, там *СБ*; **хайа хойдум мен аны?** куди я його поклав? *СБ*; **хайа т'етис?** куди йдеш? *СБ*; **хайда** де, куди *ВН-У*; **хайалардан** з яких місць, звідки *СБ*; *пор.* **хайда**, **ханда**.

хайажых крижинка *К*.

хайал примара *[Г]*; **шейтан хайалы** диявольська мара *[Г]*; *пор.* **хейал**, **эал** I.

хайалы скелястий, із крижинами *О*, *К*.

хайалых скелясте місце, згромадження каміння *СЛ*, *СГ*.

хайан звідки — *недалеко порівняно з* **хайдан** *СБ*; **хайан да боса** звідки-небудь, звідкись *НБЄ*; *пор.* **хайдан**, **хайы** II, **хайын** III, **хандан**.

хайачых маленька скеля *О*.

хайван тварина *[Г, М]*; *пор.* **айван**.

хайвар кав'яр, риб'яча ікра *О*; *пор.* **хавйар**.

хайварҗы фахівець, що добуває, готує й продає риб'ячу ікру *О*.

хайваргы з риб'ячою ікрою *О*.

хайгы турбота *[М]*; *пор.* **хайғы**.

хайғана яєшня *К*, *СГС*.

хайғанах яєшня *СБ*, *П*.

хайғы журба, турбота, клопіт *СБ*, *У*, *К*; **не хайғыға батмышсын?** чим журишся? *СБ*; *пор.* **хайгы**.

хайғысыз безжурний, безтурботний, безклопітний *Г*, *СГ*.

хайда де, куди *ВН-У*; **хайда т'етэс?** куди йдеш? *Б*; **хайда айляндырдың — анда айляный** куди повернув — туди він і пішов *П*; **хайда атэш тӱшей, анда йанай** де вогонь упаде, там і горить *Б*; **хайда бардың? хайдан т'ельдиң? хайда т'етэҗекси?** куди ходив? звідки прийшов? куди підеш? *Б*; **хайда да боса** будь-де *СМ*; **ишлей алай йердэ, хайда алы бар алмаға өзне** працює в такому місці, звідки можна брати собі *СМ*; **мен наз олайым сеэн хысайахлы, хайда меэм холларым йохтур?** як я стану тобі за дружину, коли в мене немає рук? *Б*; **хайдадан т'елис?** звідки йдеш? *НМ*; *пор.* **хайа** II, **ханда**.

хайдан звідки *ВН-У*, *К*; **хайдан т'елеҗекси?** звідки ти йдеш? *Б*; **хайдан алдың ону?** звідки ти його взяв? *У*; **т'ельдик өзӱ ветанымызға, хайдан чомах т'ет-т'ен мени хыдырмаға** ми прибули в нашу вітчизну, звідки чумак пішов мене шукати *Б*; *пор.* **хайан**, **хайы** II, **хайын** III, **хандан**.

хайдант'и звідки родом, походженням *О*.

хайдат'и у якому місці знаходиться *О*.

хайий лишається *СЛ*; *див.* **хал-**.

хайил згодний *СБ*; **хайил болбути** згодним, погоджуватися *СБ*; *пор.* **кайиль**, **хаиль**, **хайиль**, **хайл**, **хайль**, **хайыл**.

хайиль (хайли) згода, згодний, задоволений *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; **хайиль бол-/ол-** бути згодним, погоджуватися, згоджуватися *ВН*, *СБ* / *Г*, *К*; **хайли болса** якщо буде його згода *У*; **хайиль эт-** погоджуватися, давати згоду *СБ*, *СМ*, *К*; **кӧк не йавғанда йер хайиль этмеген** хіба земля не при-

ймає того, що падає з неба? *СБЧ*; *пор.* **кайиль**, **хаиль**, **хайил**, **хайл**, **хайль**, **хайыл**.

хайильлен- погоджуватися *О*.

хайильлендир- *спон.* *О*.

хайильли згодний *О*.

хайильлик згода *О*.

хайильлы згодний *К*.

хайильлых згода *К*.

хайильлыхсыз незгода *К*.

хайильсыз незгодний *О*.

хайильсызлых незгода *О*.

хайип втрата, зникнення, пропажа, щезання, згубний, пропащий *СБ*, *О*, *Б*; **хайип бол-** зникати, щезати *О*; **хайип исан** пропаща людина *СБЧ*; **хайип эт-** втрачати, губити *О*; *пор.* **айб эт-**, **айип**, **айыб эт-**, **айып**, **ғайыб**, **ғайып**, **хаип**, **хайып**.

хайиплен- зникати, щезати *О*.

хайипли зниклий, щезлий *О*.

хайипсын- сумувати по кому *О*.

хайиш ремінь *СМ*; *пор.* **хайыш**.

хайка [=**хакики**] справжній, істинний *[Г]*.

хайл згодний *СБ*, *СЛ*, *М*, *СК*; **хайл ол-** бути згодним, погоджуватися *СБ*, *СЛ*, *М*, *СК*; **хайл эт-** давати згоду *СГ*; *пор.* **кайиль**, **хаиль**, **хайил**, **хайиль**, **хайль**, **хайыл**.

хайли значний, чимало *[Г]*.

хайль згодний *СМ-СК*; **хайль ол-** бути згодним, погоджуватися *СМ-СК*; **Ашых Ғариб тэ хапусна отруй, диннений оларын айтханнарын: хайсы нас хайль олуй Ашых Ғарибтґе тґельмедґе** Аших Гаріб стоїть за дверима, слухає, котра з них і як погоджується піти за нього *Б*; **хызым хайль олса, аман верим** якщо моя дочка згодна, віддам зразу *СК*; **хайль оса** якщо він згодний *У*; **хайль эт-** давати згоду *СМ*, *У*, *СГ*; *пор.* **кайиль**, **хаиль**, **хайил**, **хайиль**, **хайл**, **хайыл**.

хайляр (<**халыйляр**) лишаються *Б*; *див.* **хал-**.

хаймах вершки, сметана, пряжена сметана, ряжанка, збиті вершки з цукром *ВН*, *СБ*, *СМ-К*; **хаймах йағы** вершкове масло *О*; **хавун хаймах** згущене молоко *К*; **чий хаймах** вершки, сметана *К*.

хаймахла- заправляти сметаною, ряжанкою *О*, *К*.

хаймахлан- утворюватися сметані, бути ласкаво прийнятим *О*, *К*.

хаймахландыр- *спон.* *О*.

хаймахландырт- *спон.* *О*.

хаймахлат- *спон.* *О*.

хаймхлаттыр- *спон.* *О*.

хаймахчичеги *бот.* ромашка *Г*.

хаймахчы ласий до сметани, ряжанки *О*, *К*.

хайн *див.* **хайын** I.

хайна свекруха *СБ*, *П*, *НКД*; *пор.* **кайнана**, **хайнана**, **хайняна**, **хайын** I.

хайна- кипіти, вирувати, бурхати, нуртувати, бурлити, шумувати, клекотати, клекотіти, гарячитися, збуджуватися, нервувати, злитися *ВН-Б*, *К*, *М*, *СК*; **ханымыз хайнай** проливається наша кров *СБ*; **хайна, меним хазаным, алты ай, бах, мисафирим, йеди ай** кипи, мій казане, шість місяців, очікуй, мій гостю, сім місяців *СБФ*; *пор.* **хайня-**.

хайнав кипіння *О*.

хайнавлы кип'ячений, провареній *О*.

хайнаға старший шурин, шуряк, швагер *К*; *пор.* **хайын** I.

хайнал- бути кип'яченим, звареним *О*, *К*.

хайнана свекруха, теща *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СЛ-СГ*; *пор.* **кайнана**, **хайна**, **хайняна**, **хайын** I.

хайнат- кип'ятити *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СГС*.

хайната свекор, тесть *СБ*, *П*, *БТ*, *К*; *пор.* **хайын** I.

хайнатыл- кип'ятитися *О*, *К*.

хайнатым заварка *О*.

хайнах 1. киплячий, віруючий, кип'ячений, варений; **хайнах сув** кипляча вода, окріп, кип'яток *СГС*. 2. окріп, кип'яток *СБФ*.

хайнаш- кип'ятитися, зварюватися (про скисле молоко), нервувати, гарячкувати, гніватися, метушитися, хвилюватися *О*, *К*.

хайнаштыр- *спон.* *О*, *К*.

хайны *див.* **хайын** I.

хайня- кипіти *Г*, *СЛ*; *пор.* **хайна-**.

хайняна теща, свекруха *Г-К*; **хайнянаан эн ийисиндэн душник йапарлар** із найкращої тещі, свекрухи роблять душника *СЛ*; *пор.* **кайнана**, **хайна**, **хайнана**, **хайын** I.

хайпыш-майпыш косо-криво *БТ*.

хайр эт- допомагати, давати результат *СК*.

хайрет I благо *[К]*.

хайрет II подив *[Г]*; **хайретэ т'ель-** дивуватися, захоплюватися *[Г]*.

хайрсызларынен: стэфанос эттилер ве чох зиннетинен ве ғайыр хайрсызларынен (=хайыр сазларынен) / сазларылан і повінчали з великою пишнотою і гарною музикою *[К/Г]*.

хайсы який, котрий, хто з них *ВН-У*; **хайсы коп ишлей?** хто з них більше працює? *СБ*; **бар жук, хайсы йер чине отруй** є жуки, котрі сидять у землі *П*; **хайсы табай, она берийлер хазанмаға йемиш** хто знайде, тому дають у винагороду ласощів *СМ*; **раст'елий о тэрек, хайсын о тўзетт'ен** натрапляє на те дерево, що вона його поправила *СМ*; **падшахлар махтаныйляр, хайсынын гўзель атлары бар** царі вихваляються, у кого з них кращі коні *Б*; **хайсы бир** хтось *ВН*; **хайсы бир** якийсь, котрийсь *ВН*, *СМ*; **хайсы бир сағат хадар** на якусь годинку *ВН*; **хайсы бир пўсўр ший** якась погана справа *СМ*; **хайсы йердэ** де, в якому місці, куди *О*; **хайсы йердэн** звідки *О*; **хайсысы** котрий з них *О*.

хайсы т'и котрий *СМ*; **бахша бир адам, хайсы т'и йўрўтўй** інша людина, та, котра керує *Б*; **дэре йағасна тохтаған чумаклар... баздырйаннар, хайсылар т'и йўрўйлер алайы падышахлыхны** біля яру зупинилися чумаки... купці, котрі їздять по всіх країнах *Б*.

хайт- (**хайтый**) повертати назад, повертатися, вивертатися; **хайта-хайта** повторюючи, повторно, знову і знову *СБФ*; **хайтмаз йол** незворотна дорога *СЛ*; **холу хайтсын** щоб йому руки повивертало *СБ*; **хайтып т'ель-** повертатися назад, приходити знову *СБ*, *П*, *Г*; **мен андан хайтып т'есем** якщо я звідти повернуся *Б*; **т'ери хайт-** повертатися назад *ВН*, *П*, *Б*; **хайттлер т'ери** вони повернулися назад *ВН*; **хайтхан т'ери** повернувся назад *Б*.

хайта навпаки *НКД*, *СГС*; **бала мана ичтэ дэ мишат этмей, о маа, хайта, эгленҗе** дитина мені зовсім не заважає, вона мені, навпаки, за забавку *СГС*; **хайтадан** знову, повторно *Г*, *К*.

хайтан шнур *ВН*, *Б*; **хайтан хаш** брови шнурочком *Б*; **йыбрышым хайтандан йалын д'еректир** грива, напевно, з шовкового шнура *СЛ*.

хайтар- повертати, завертати, відгортати, відгинати назад; **йерийе хайтар-** повертати назад *К*.

хайтарма хайтарма — урумський груповий танець.
хайтармахсыз незворотний *О*.
хайтарт- примусити повернути назад, завертати *ВН*, *О*, *К*.
хайтарыл- бути повернутим *О*, *К*.
хайтарыш повернення, відповідь *О*.
хайттырыл- бути повернутим *О*.
Хайтул *прізв*.
хайтыв повернення *О*.
хайтывсыз незворотний, безповоротний *О*.
хайтыш повернення *О*.
хайтыш- повертатися разом, кілька разів *О*, *К*.
хайы I котрий (з них) *Б*, *СК*; **хайы ўйдʹе отрус?** у якій хаті ти мешкаєш? *НМ*; **хайы оларын араларындан гўзель?** котрий з них є найкращим? *Б*; **хайы кöйдэн сен?** із якого ти села? *СК*; **тʹеменежи тʹи, хайы чалыный тʹемене** скрипаль — той, що грає на скрипці *СБ*; *пор*. **хай**.
хайы II де, звідки, куди *ВН-П*, *У*; **хайы билийси?** звідки знаєш? *СБ*; **хайы даан стэс, анда тʹетийлер** їдуть де завгодно *П*; **хайы тʹиттиң сен бу урба блен?** куди ти пішла в цьому платті? *СБ*; **буз сне, хайы буз йылым-йылым этий, йалтрай** на льоду, де лід виблискує, блищить *СМ*; **хайы той, анда йырлайляр** де весілля, там співають *СМ*; *пор*. **хайан**, **хайдан**, **хайын** III, **хандан**.
хайыл згодний, задоволений *П*, *СМ*, *Г-М*; **она да хайыл** згоден і на це *Г*; **мен сана хайылым** я з тобою згоден, я тебе прощаю *СЛ*; **хайыл бол-/ол-** *ВН*, *СМ* / *П*, *[Г]*, *М* погоджуватися; *пор*. **кайиль**, **хаиль**, **хайил**, **хайиль**, **хайл**, **хайль**.
хайыллых (-ғы) згода *СЛ*.
хайын I (**хайны**) свекор, тесть, сват; **хайын аға** дівер, шурин, швагер, шуряк *О*; **хайын ана** теща, свекруха *О*; *пор*. **кайнана**, **хайна**, **хайнана**, **хайняна**; **хайнаға**, **хайната**.
хайын II *бот*. береза *Г*; **хайын ағач** береза, ясен *СМ*; **хайын тэрек** *бот*. ясен *НМ*; *пор*. **аххайын**, **харахайын**.
хайын III звідки *СБ*, *СМ*; **хайын шиттиң бу йырың?** де ти почув цю твою пісню? *СБ*; **хайын тʹелис?** звідки йдеш? *НМ*; *пор*. **хайан**, **хайдан**, **хайы** II, **хандан**.
хайып (-бы) втрата, зникнення, щезання, згубний, гиблий *ВН*, *СБ-Б*, *[Г]*, *М*; **хайып мўшкўль дэрдэ дўштўм** мене спіткали тяжкі, згубні муки *[СК]*; **хайып бол-/ол-** пропадати, гинути *ВН*, *СБ*, *СМ* / *Б*, *[К]*, *М*; **хайып болсах** якщо загинемо; **хайып болайых** загинемо *ВН*; **атайым özўм дэрйаға да хайып олайым** кинуся-но я в річку й загину *Б*; **сорма хайыбы нетэйим?** чи не розгніваю тебе, запитавши? *СБ*; **сорма хайыбы олмаз** запитати не гріх *СБ*; **сорма хайып олмасын** чи можна спитати? *Б*; **веран хайыт (=хайып) чöлў чине мезарымы печатлатсын** у дикому гиблому полі нехай запечатають мою могилу *[СМ]*; **хайып эт-** занапащати *Б*; **не бар не йох, эпсин дэ хайып этийлер** нищать усе, що є *Б*; *пор*. **айб эт-**, **айип**, **айыб эт-**, **айып**, **ғайыб**, **ғайып**, **хаип**, **хайип**.
хайыр I добро, добрий, щасливий, благословенний *СБ*, *[Г]*; користь, вигода, бариш *О*; **хайыр бол** будь здоров *О*; **хайыр тʹемеди** на добро не вийшло *Г*; **хайыр эклисе** гарний храм *[Г]*; **хапымызның öгў хайыр** у нас гарне подвір'я *СБ*; **бабанын хайыры жойулсун** батькові твоєму ковінька — хай пропаде доб-

ро твого батька *К*; **о бек беним дайымдыр, эр эвлады хайырдыр** той вельможа мій дядько, усі його діти в порядку *СК*; **хайыр ола** хай буде на добро (коли хто чхне тощо) *Г*, *СЛ*, *СГ*; **хайыр ола да д′ельди четэ, ачылды гёзлери** діло добре закінчилося, очі прозріли *СК*; **бир хайры/ғайры йере варайым ки, хайырым чох ола** піду-но я в інше місце для мого більшого добра *[К/Г]*; **хайыр эт-** давати добрі результати, бути корисним *О*; **хайыр эт, дэңизге ат, халх бильмесе, балых билий** зроби добро й кинь у море, якщо народ не взнає, узнає риба *СБФ*; **ахшам хайыр** *П*, **ахшамларыныз хайыр олсун** *СЛ* добрий вам вечір, доброго вечора; **саба(ңыз) хайыр** *СБФ*, *СМ*, **сабах/сабалар хайыр о(л)сун** *Г-К* доброго ранку; **абетиниз/ахбетиңиз хайыр олсун/осун** і вам усього найкращого *Г/СМ*.

хайыр II хитрощі *[Г]*; **шейтанын хайыр** хитрощі, витівки диявола *[Г]*; *пор*. **шер**.

хайыр III інший, крім, окрім *П*, *[Кб.]*; **хайыр тўрлў** інакше *[Кб.]*; **ахчадан хайыр** окрім грошей *П*; **мендэн хайыр** крім мене *У*; **сендэн хайыр эпси дэ т′етт′еннер** крім тебе, усі пішли *БТ*; **ондан хайыр** крім нього *К*; **бабамдан хайыр** крім мого батька *СК*; *пор*. **айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыры, хары** II.

хайыр IV ні, немає *СМ*, *[М]*.

хайыр- I гнути, нагинати, нахиляти, відламувати, відчахувати, віддирати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СК*; **бойну хайыр-** нагинати шию *СК*; **җель хайыхны хайырый** вітер нахиляє човен *СМ*.

хайыр- II дбати *[Г]*; **хеласлығымыз ичўн хайыралым** подбаймо про своє спасіння *[Г]*.

хайырла- вітати, поздоровляти, бажати добра *О*, *К*.

хайырлан- бути привітаним *К*.

хайырлат- давати обіцянку, обітницю *О*.

хайырлаш- доходити згоди, домовлятися *О*.

хайырлаштыр- *спон*. *О*.

хайырлы вигідний, корисний, прибутковий *О*.

хайырлых на добро, на користь *К*; **хайырлых осун** хай піде на користь *К*.

хайырсыз невигідний, невдалий *О*, *У*, *К*; **не хайырсыз сағатта чыхтым йа бен йоллара** несприятливої пори я вирушив у дорогу *У*.

хайырсызлан- ставати гіршим *О*.

хайырсызлых ницість, підлість, мерзота *О*.

хайырлы благословенний *СЛ*; **хайырлы саатта олсун** у час добрий *СЛ*.

хайырсыз недобрий, лихий *СЛ*; **хайырсыз йеҗе** лиховісна ніч *СМ*; **хайырсыз сағат** лиха година *У*; **хайырсыз хал-** лишитися в нещасті самому *СМ*.

хайыры інший, інакший, крім, окрім *О*, *[Г*, *К*, *М]*; **ондан хайыры** крім нього *О*, *К*; *пор*. **айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр** III, **хары** II.

хайырыл- відхилятися *БТ*.

хайырым турбота, опіка, дбання, допомога *[Г]*.

хайысы який, котрий *СЛ*; **хайысы вар эдин** ось який ти, виявляється *СЛ*.

хайыт *див*. **хайыш**.

хайыф шкода, жаль, прикро *СБФ*.

хайых (-ғы) 1. кривий, косий *СМ*. 2. крайка, пояс із тканини, косинка *СМ*, *СГ*. 3. човен; *пор*. **хыйых**.

хайыхчы човняр, перевізник *О*, *Б*, *Г*, *К*, *СК*.

хайыш ремінь *СБ-СМ*, *Г-СГ*; **хайыш бетли** ремінна морда *СЛ*; **хайыш хушах** ремінний пас *СБ*; **көпеин хайышы** ошийник для собаки *Г*; **титревўч хайыш** повід із собачкою, защіпкою *К*; **шайтан хайыш** шкіра навколо нігтя *СБ*, *Г*, *СГ*; *пор*. **хайиш**, *див*. **өзекхайыш**.

хайышчы ремінник, шорник *О*.

хак право, закон, справедливість, справедливий, праведний, істина, правдивий, платня *[Г*, *М]*; **хаклан** по закону, по правді *[М]*; **хак тарафындан** по справедливості *[Г]*; **хак шераат кўнў** день праведного суду *[Г]*; **хак шераатчы** праведний суддя *[Г]*; **хак аллах** істинний бог *[Г]*; **хак иман** істинна віра *[Г]*.

хаклаштыр- змушувати розплачуватися *[М]*.

хал стан *ВН*, *[М]*; **бу халдайым** я в такому стані *[М]*.

хал- (**халый**; // **халий** *СБ*, *СЛ*; **хайий** *СЛ*) 1. лишатися, залишатися, відставати, втрачати; заспокоюватися; **халаҗах тўбўне** буде переможеним *ВН*; **халған ишке хар йавай** на полишену роботу падає сніг *СБЧ*; **халий маңа** залишиться мені *ВН*; **чыхты өке — т'етти баш, халды өке — хайда баш?** розгнівався — злетіла голова, заспокоївся — де голова? *СБА*; **а штэ ондан халды да уланын хасталыгы** і відтоді хвороба облишила хлопця *У*; **саңа мы халды мы бени йаманнамаға?** чи ж тобі мене ганити? *У*; **көз(лер)индэн халды** вона втратила очі *Г*; **ардына хал-** лишатися позаду *СГ*; **ардындан хал-** відставати від кого *СК*; **халанлары** решта з них *[Кб.]*. 2. *допом. дієсл.*, *передає завершену дію*; **бала байылды халды** дитина знепритомніла *К*; **бузлаған халған** він замерз *У*; **гөрмейен халды** не помітив *[СБ]*; **дарылған халған** порозповзалися *Б*; **д'еберип халыныз** щоб ви повиздихали *СГ*; **җыйылып хал-** зібратися *Б*; **йайылған халған** він розлігся *Г*; **йиберильд'ен халған** він розбестився *СМ*; **йухлады халды** він заснув *Г*; **йухлай халый** остаточно засинає, зовсім помирає *П*, *СМ*; **йыхылды халды йердэ** вони попадали на землю *У*; **көрмейип халды** він не побачив *ВН*; **ташланып халған** покинутий *СМ*; **чўрўп халсын андаче** нехай він там згниє *Б*; *пор*. **кал-**.

хала- складати, споруджувати, влаштовувати, розкладати, обкладати, облицьовувати, обличковувати, личкувати *У*, *К*; **хуйу ташха хала-** обкладати колодязь камінням *К*; **атэш/от хала-** розкласти вогонь *У*; **собайы хала-** накласти палива й приготувати піч до розпалювання *К*.

халабалык колотнеча *[М]*.

халабалых скандал, суперечка, сварка, колотнеча, веремія, метушня, юрба, юрма, натовп *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*; **бу халабалыхка ни тапмаға болий?** що можна знайти серед такого безладу? *НБЄ*.

халабалыхла- скандалити, сваритися, галасувати, галдикати, метушитися *О*, *К*.

халабалыхлаш- *сп. О*, *К*.

Халабузар *прізв*.

халав накладання палива перед розпалюванням *К*.

Халаҗы *прізв*.

халай олово, олов'яний *СБ*, *О*, *Г*.

халайҗи *Г*, **халайҗы** *СБ*, *О* лудильник.
Халайҗы *прізв*.
халайла- лудити *О*, *Б*, *СК*; **хашығым халайладым** я полудив свою ложку *СК*.
халайлан- лудитися *О*.
халайлат- *спон*. *О*.
халайлаттыр- *спон*. *О*.
халайли з оловом, покритий оловом; **хамчин сапу/ужу халайли** пужално оздоблено оловом / на кінці батога олов'яний наконечник *У*, *К/СГ*.
халайлы лужений *О*.
халайля- лудити *Г*.
халан- складатися, розкладатися, бути складеним, розкладеним *О*, *К*.
халат канат *[Г]*.
халат- *спон*. *О*, *К*.
Халатлы *прізв*.
халаттыр- *спон*. *О*, *К*.
халач калач — вид круглого плетеного пирога, бублик *СБ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*; **бурма халач** плетений калач *Б*.
халаш- *сп*. *О*, *К*.
халаштыр- *спон*. *О*, *К*.
халва халва — ласощі зі смаженого борошна з медом *ВН*, *СБ*, *СМ*, *СЛ*; **тэль халва** *див*. **тэль**; *пор*. **алва**.
халдыр- I залишати, лишати, покидати, відкладати, затримувати, відривати, не давати змоги; приховувати; **о бизни ач халдырмаз** він нас голодними не залишить *Б*; **коп иштэн сени халдырдым** я надовго відірвала тебе від роботи *ВН*.
халдыр- II піднімати, підіймати, підводити, здіймати, підносити *[ВН*, *У*, *Г*, *СГС]*, *М*, *СК*, *[Кб.]*; **халдырдығы хадар** скільки міг підняти *[Г]*; **халдырып аттым өлўсўнў** я підняв і викинув його мертве тіло *[Г]*; **баш халдыр-** повставати, підіймати голови *[Г]*; **эль халдырып дува этсем** якщо здійму руки й помолюся *[У]*.
халдырт- змусити залишити *О*, *К*.
халдырыл- бути залишеним *О*, *К*.
халдырых зайвий *О*.
хале туалет, нужник *О*, *БТ*, *СЛ*, *К*, *СГС*; **бох халеси** неохайний туалет, нужник *СЛ*; *пор*. **ғале**, **ғали**, **ғели**.
халем I перо для писання, ручка *СБ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *[М]*, *СК*; **халем билен чекильмиштир хашлери** пером підведені її брови *[СБ]*; **хашлери вар халем чатма** брови в неї зрослися, мов намальовані *[М]*; **халем бота** гарна постава, ладний стан, стрункa фігура *Г*; *пор*. **калам**.
халем II образ *[Г]*; **халеме т'ельприймати** явний образ *[Г]*; **аллах халеми т'ельмез эр йердэ** скрізь, де образ бога не відкривається явно *[Г]*.
халем III справді *К*; **йа о халемдэн чох ашай ны?** а насправді хіба він багато їсть? *К*.
халеп (**халеби**) стайня *СБ*.
халера холера *СБ*.
хализ тут же *Б*; *пор*. **халис**.
халип колодка, форма, модель, копил *СБ*; **халипке ал-** натягати на копил *СБ*; **бир халипйе болуп** будучи однієї думки, будучи згодні між собою *П*; *пор*. **халуп**, **халып**.
халис 1. справжній, дійсний *Г*, *СК*; **халис эвлад** справжній син *[Г]*; **"Арзылен Ғамбер" — бу халис масал, штэ** "Арзу й Гамбер" — це справжня казка *СК*. 2. зараз, зразу, якраз *СБ*, *Б-СГ*; **бу туфлялар маңа халис** ці черевики якраз на мене *НБЄ*; **базар кўнў хализ** якраз у неділю *У*; **халис халхны жыйайляр энди** уже якраз збирають народ *У*; **халис дэрменд'е харшы т'елийлер**

саме під'їздять до млина *Б*; **тут-туғу йолум халис шу Тифлиздэдир** мета моєї подорожі саме цей Тифліс *СЛ*; *пор.* **хализ**.

халлы кривавий *СБ*; *див.* **хан** I.

халма залишений, який лишився *СГ*; **эски заманнардан халма** що лишився з давніх часів *[Г]*.

халош I галоша *СБ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*.

халош II холоша *Г*.

халпазан опецьок, карапуз, телесик — повна дитина *К*; шахрай, ошуканець, негідник *О*; *пор.* **калпазан**.

халпах (**-ғы**) капелюх, шапка.

халпахчы шапкар *О*.

халпахчылых шапкарство *О*.

халтра- тремтіти, дрижати, труситися, битися, колотитися, тріпотіти, хвилюватися, тривожитися; **халтрар йўрек** серце заходиться *СБ*; **сипирт'е дэ халтрай** навіть віник дрижить *СЛ*; **хорхудан халтра-** тремтіти від страху *БТ*; **хорхудан тэним халтрады** моє тіло тремтіло від страху *К*; *пор.* **халтыра-**.

халтравух тремтячий, дрижачий, тряский, мерзляк *К*.

халтравухлу тремтячий *К*.

халтравухлух тремтіння *К*.

халтрат- трясти *У*, *К*.

халтраттыр- *спон.* *К*.

халтыра- тремтіти, дрижати, труситися; **йўред'им халтырай** моє серце тремтить *ВН*; **йўреги балых т'ибик халтырай** серце в нього б'ється, як риба *СБФ*; *пор.* **халтра-**.

халтырав тремтіння *О*.

халтыравух тремтячий, дрижачий, тряский, мерзляк *О*.

халтыравухлух тремтіння *К*.

халтырат- трусити, трясти, колотити *О*, *К*.

халтыраттыр- *спон.* *О*, *К*.

халтыр-халтыр халтыра- тремтіти, дрижати всім тілом *П*.

халуп колодка, форма, модель, копил *О*, *Г*, *К*; *пор.* **халип**, **халып**.

халупла- натягати на копил, на колодку, розправляти *О*, *К*.

халуплан- набувати форми *О*, *К*.

халупландыр- надавати форми *О*, *К*.

халупландырт- *спон.* *О*, *К*.

халуплат- надавати форми *О*, *К*.

халупсуз без форми, без колодки *О*, *К*.

халупчу копильник, колодочник, майстер робити форми, колодки, копили, моделі *О*, *К*.

халх народ, люди, населення, людина *ВН-У*; **алай халх ҷыйылды** зібрався весь народ *У*; **биз халхтайы хошулмамыз халхка** ми не приєднуємося до людей, як інші люди *Б*; **бизим халх барған шийерд'е** один із наших людей подався до міста *СМ*; **халх көзў** чужі очі, людські очі *ВН*; **халхка чых-** вийти в люди *СМ*; **урум халхы** урумський народ, уруми *Б*; *пор.* **алх**.

халх- вставати, підійматися, зводитися, зніматися, здійматися; **халхмаз олдун, назлы йарем** ти вже ніколи не встанеш, мій милий *У*; **халхып тур-** вставати *О*; **абдрап халх-** зіскакувати *СЛ*; **отруп халх-** присідати *СЛ*; *пор.* **калк-**.

халхлых народність, властиве народові *О*.

халхын- підводитися *О*.

халхых піднятий *О*.

халхыш- підніматися, здійматися, підводитися *О*.

халын товстий; **халын ағач** товсте дерево *СМ*; **халын дувар** товста стіна *СБФ*; **халын йип** товста нитка *СБ*; **халын тэри** товстошкірий *НБЄ*; **халын хафа** твердолобий, тупоголовий

СК; **халыны эт′и пармах** воно завтовшки з палець *К*.

халын- залишатися, позалишатися *НМ*; **кишилер ӧльнӯп т′етилежек, тӯркӯлери халынажах** люди повмирають, а пісні їхні залишаться *НМ*.

халынла- робити товстим *О*.

халынлан- товстіти, товщати, повнішати, товстішати *СБ*, *СМ*.

халынлат- робити товстим *О*.

халынлаттыр- *спон*. *О*.

халынлаш- товстішати *О*.

халынлаштыр- *спон*. *О*.

халынлых товщина, товстота *ВН*, *О*.

халыннан- товщати, товстіти, товстішати, повніти *СЛ-СГС*.

халыннандыр- *спон*. *К*.

халыннат- *спон*. *К*.

халыннаттыр- *спон*. *К*.

халыннаттырт- *спон*. *К*.

халынных товщина, товстота *К*.

халып колодка, форма, модель, копил *ВН*, *Б*, *Г*; **эт′и халып бир** однакові, як дві колодки, — обоє рябоє *Г*; *пор*. **халип**, **халуп**.

халых відсталий *О*.

халыш- відставати разом *О*.

хальб серце *[М*, *Кб.]*; *пор*. **ғалиб**, **ғалип** I, **кальб**.

хам йе- журитися, сумувати *СК*.

хама палаш *ВН*, *К*; вид мітки на вусі вівці (*див*. **шан**) *У*, *К*; **керата урдум хамайы** я ударив коня палашем *[ВН]*.

хама- відчувати оскому *О*; **тишлери хамады** він набив собі оскому *О*.

хамаз якийсь служитель, можливо, донощик або наглядач *[Г]*; **иллем ол каленин бир хамазы вар иди, олара дэр ки: ″сизе сӧйлейим, нечӯн аламадыныз бу калейи; каленин тӯбӯндэ бир эклисе вардыр Архангелозун адына; орайа варырлар дува этэрлер аллаға; онун ичӯн аламайсыныз″** і при тій фортеці був якийсь служитель, він їм сказав: ″я вам поясню, чому ви не змогли здобути цієї фортеці; під фортецею є церква в ім'я Архангела; вони туди ходять і моляться богові; через те ви не здобули″*[Г]*.

хамазлык эт- ображати, кривдити *[М]*.

хамала- мацати, нападати *ВН*, *Г*; **хамалап ал-** хапати *ВН*.

хамат- викликати оскому *О*.

хамаш- бути осліпленим яскравим світлом, відчувати оскому *СБ*, *Г-К*; **бахан гӧзлер хамашыр** хто дивиться на нього, тому засліплює очі *Г*; **кӧз хамашыр иди бахмайа** очима неможливо було дивитися через сяйво *[Г]*; **хамашыр дишим** у мене на зубах виникає оскома *СЛ*; **тишлери хамашты** він набив собі оскому *К*.

хамаштыр- викликати оскому *К*.

хамаштырт- *спон*. *К*.

хамашых осліплений яскравим світлом *О*; який набив собі оскому *К*.

хамашыхлы сліпучий, осліплюючий *О*, *К*.

хамашыхлых осліпленість світлом, сяйвом *О*.

хамғах *бот*. перекотиполе, курай, солянка *П*, *СМ*, *У-СЛ*.

хамиш очерет *ВН*, *П*, *У*; **хамиш хулах** гострі стоячі вуха (у коня) *ВН*; *пор*. **камыш**, **хамуш**, **хамӯш**, **хамыш**.

хамишлет- дати зарости очеретом *СБ*.

хамле вагітний *[Г]*; **хамле хал-** завагітніти *[Г]*.

хампа *бот*. лопух *СМ*, *Б-Г*, *К*; **хампа йапрах** *бот*. лопух *У*; *пор*. **ғампа**, **ғампезек**, **хампезек**.

хампалых зарості лопуху *О*.

хампезек *бот.* лопух *П*; *пор.* **ғампа**, **ғампезек**, **хампа**.
хамт слава *[Г]*.
хамур тісто *ВН-У*; **хамур аш** локшина, куряча юшка з локшиною *СБ*, *СМ*; пельмені *П*; **хамур бас-** місити тісто *ВН*, *Б*, *У*; **ачи хамур** *СМ*, **минд'ен хамур** *П* дріжджове тісто; **бу хамурға бир хыл бар** у цьому тісті є якась волосинка — тут щось не гаразд *СБА*.
хамурла- замазувати тістом *О*.
хамурлан- замазатися тістом *О*.
хамурлу в тісті, обмазаний тістом *О*.
хамурсуз без тіста *О*.
хамут хомут *О*, *К*.
хамутла- надівати хомут, хомутати *О*, *К*.
хамутлан- хомутатися *О*, *К*.
хамутландыр- хомутати, надівати хомут *О*, *К*.
хамутлат- *О*, *К*.
хамутлаттыр- *О*, *К*.
хамутчу хомутар, хомутник *О*, *К*.
хамут-манат капець, капут, кінець *У*.
хамуш *бот.* очерет, тростина, рогіз, аїр, куга *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ-СК*; **хамуш башлары памухлу** качалки рогозу / волоті очерету пухнасті *СЛ*; **хамуш хулахлары бир бирине чатылый** вуха в нього, як листочки очерету, торкаються одне одного *СК*; **стамбух хамуш** вид високого й товстого очерету *СМ*; **хоға хамуш** *бот.* куга *СМ*; *пор.* **камыш**, **хамиш**, **хамӱш**, **хамыш**.
Хамуш тарама Очеретна балка *Г*.
хамушлух зарості очерету, очеретняк, плавні *ВН*, *О*, *Б*, *К*, *СГ*.
хамӱш очерет *СБ*; **хамӱш ӱй** очеретяна хата *СБ*; *пор.* **камыш**, **хамиш**, **хамуш**, **хамыш**.
хамчи батіг, пуга, хлист, малахай, нагайка; **хамчи сапу** кнутовище, батожище, пужално, пужак *СГ*, *СК*; **катраллы/катранны хамчи** намазаний дьогтем батіг *СБ/Р*; **чонтух хамчи** коротка нагайка з коротким пужалном — для вершників *СГ*; **ао хойларны башладылар хамчилер бе урмаға** почали бити тих овець батогами *ВН*; **хамчи урдум атыма** я ударив коня нагайкою *СК*; **кӱз т'елий — йалчи битирий ишин, хатраллай хамчисин, асай мыхка** настає осінь — бідняк закінчує роботи, намазує дьогтем батога, вішає на цвях *СБ*; **мен асайым хамчийи** я повішу нагайку *Г*; **хамчим астым бир чивд'е** я повісив свого батога на цвях *У*; **хамчим чети халайли** наконечник мого батога олов'яний *У*; **сен алай адам осаң, мӱдэм дэ т'ест'ин тутмаға т'ерек, шоп сен т'ерекмеэн ший этмед'ейс, эп тэ хамчид'е тутмаа т'ерек** якщо ти така людина, то тебе треба тримати жорстко, щоб ти не влазив у непотрібні справи, під батогом треба тримати *СМ*; *пор.* **хамчу**, **хамчы**.
хамчиҗи майстер, що робить нагайки, батоги *О*.
хамчиле- бити, періщити нагайкою, батожити *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*.
хамчилен- бути побитим нагайкою, батогом *О*, *К*.
хамчилет- *спон.* *О*, *К*.
хамчилеттир- *спон.* *О*, *К*.
хамчилеш- *сп.-вз.* *О*, *К*.
хамчилештир- *спон.* *О*, *К*.
хамчилештирт- *спон.* *О*, *К*.
хамчичик батіжок, нагаєчка *СМ*
хамчу батіг, нагайка *СК*; *пор.* **хамчи**, **хамчы**.
хамчы батіг, пуга, малахай, нагайка, бич *СБ*, *СМ-СГС*; **хамчы сапу** кнутовище, батожище, пу-

жално, пужак *СМ*, *Б-Г*, *К*; *пор.* **хамчи**, **хамчу**.

хамыш очерет, тростина *СБ*; **хамыш хулах** гострі й прямі вуха (у коня) *У*; *пор.* **камыш**, **хамиш**, **хамуш**, **хамӳш**.

хан I кров; **хандан айахташ** побратим *СК*; **хан арасна т′ир-** дошкуляти, допікати *СБ*; **хан йут-** ковтати кров *СК*; **долдурмасан, хан олур** як не наллєш, буде кровна образа *СК*; **вер бир су ичейим, ӧлӳрӳм — ханым олурсун** дай мені попити води, бо якщо помру, будеш повинна в моїй смерті *СК*; **хан тамары** вена, артерія *Г*; **хан ташы** рубін *Б*, *СГ*; **хан тӧк-** проливати кров *Г*; **ханым хайнай** у мене кров кипить — я розгнівався, розпалився *СБ*, *К*; **ханы хайнай** він дуже закохався *О*; **хан хардаш** брат по крові; щирий товариш *О*; **хан хус-** блювати кров'ю *СК*; **хан эт-** мститися (на крові) *Г*; **ханына т′ир-** дістати до живого, дошкулити, завдати комусь великої кривди *Б*, *Г*; **хара ханнар ахар ғарип йӳректэн** чорна кров тече з мого серця *[Г]*; **ах жид′ерим ал ханнара бойанды** мої легені заливає червона кров *[СК]*; *див.* **хантамур**.

хан II 1. хан *Г*, *СК*; **ханым** мій князю *[СК]*; **хан Арзы** пані Арзи *[СК]*; **хан Эваз** пан Еваз *[СК]*; **хан Эрас** шаноблива назва річки Ерас *[Г]*.

хан III заїжджий двір, караван-сарай *[Г]*.

хан IV увігнутий бік бабки *ВН*, *Г*, *СГ*; **тал-хан чевириль-** перекидатися через голову *СГ*.

хан- вгамовувати спрагу *У*; **сув ичтим хана-хана** я напився води досхочу *У*.

хана I де *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *У*; **т′ельлер: ″йа хана?″— дий** приходять і кажуть: ″а де він?″ *У*; *пор.* **ана** IV.

хана II ану, нумо *СМ*, *У*; **хана, алт′ет меэм хызымы да** ану, відвези й мою дочку *СМ*; **хана, эпсимиз дэ хапуға?** ану, чи всі ми вдома? *У*; *пор.* **ана** IV, **кана**, **кане**, **хане** II, **ханы**.

хана- кривавитися, кровоточити *ВН*, *СБ*, *НКД*, *СГС*, *СК*; **оун йарасы ханай** у нього з рани йде кров *О*, *НКД*.

ханама кровотеча *О*.

ханат крило, махове перо; плавник; **ханатларыны ачар эди** він розпускав крила *Г*; **балых ханатлары** плавники риби *СМ*; **ханатнен сипир-** змітати крильцем *К*; **ханаты сыных, бойуну бурух** крила зламано, шию скручено — ні опори, ні надії *СБА*, *СМ*.

ханат- побити до крові, викликати кровотечу, скривавити, виробити в кров *О*, *К*.

ханатла- окриляти *О*.

ханатлан- окрилятися, обростати маховими крилами, заробляти на життя самому *О*, *К*.

ханатландыр- окриляти *О*, *К*.

ханатландырт- *спон.* *О*, *К*.

ханатлат- окриляти, дорощувати до самостійного віку *О*, *К*.

ханатлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

ханатлаш- *сп.-вз.* окриляти, допомагати зіпнутися на ноги *О*, *К*.

ханатлаштыр- *спон.* *О*.

ханатлаштырт- *спон.* *О*.

ханатлы крилатий *О*, *К*; **алты ханатлы серафим** шестикрилий серафим *[Г]*.

ханатсыз безкрилий *О*, *К*.

ханатчых крильце *О*, *К*.

ханги котрий *[М]*.

ханғыр- 1. зриватися, кидатися *Г*, *СЛ*; **ханғырып т′ит-** перескакувати *Г*. 2. ламати *[Г, СГ]*; **ханғырмышым сазым** я зламав свого саза *[Г, СГ]*.

ханда де *Б*, *У*, *[СК]*; *пор*. **хайа** II, **хайда**, **ханда**.

хандан звідки *Б*; *пор*. **хайан**, **хайдан**, **хайы** II, **хайын** III, **хандан**.

хандиль лампадка, кадило *СБ*; *пор*. **кандиль**.

хане I домівка, хата, будинок, приміщення, кімната *ВН*, *СБ*, *Б-СЛ*, шинок *[СЛ*, *СГ]*; підлога в приміщенні *О*; **ханедэн ханейе шаган учурдум** я пускав сокола по кімнатах *Г*; **йенди ханемиз** наша власна хата *СБ*; **уста Ғарибин ханеси** хата маестро Ашиха Гаріба *СК*; **йендим халдым ханейе татлы шарап ичмейе** а сам я лишився в шинку пити солодке вино *[СГ]*.

хане II ану *СМ*; **хане, отур ашамаға** ану, сідай їсти *СМ*; *пор*. **кана**, **кане**, **хана** II, **ханы**.

ханет крило, крила, велике перо на крилах, хвості, махове перо *[ВН-СК]*; **ханет ач-** розправляти крила *[Г*, *СЛ]*; **учма, харға, тутарым сени, ханетлериңи йулхарым сениң** не літай, галко, спіймаю тебе, усе пір'я повискубую тобі *П*; *пор*. **ханат**.

ханетли крилатий *[Г*, *СГ]*.

ханҗер кинжал *СК*; *пор*. **ғанҗер**.

ханҗых сука, самиця собаки, вовка, зрадник, шахрай, підступна людина *О*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; *пор*. **канҗык**, **ханчых**.

ханҗыхлых віроломність, зрадливість, зрадництво *О*; розпуста *К*.

ханла- скривавити, викликати кровотечу, вимазати в кров *О*.

ханлан- кривавитися, вимазатися в кров *О*.

ханлат- *спон*. *О*.

ханлаттыр- *спон*. *О*.

ханлаттырт- *спон*. *О*.

ханлы кривавий, скривавлений, повнокровний, міцний, сильний *ВН-СМ*.

ханна- кривавити, викликати кровотечу *К*; кривавитися *НКД*.

ханнан- кривавитися *К*.

ханнат- *спон*. *К*.

ханнаттыр- *спон*. *К*.

ханнаттырт- *спон*. *К*.

ханны у крові, кривавий, скривавлений, повнокровний, здоровий *Г-СК*; **ханны йашлер төкерим** я литиму криваві сльози *[СК]*; **аз ханны** малокровний, немічний *К*; **толу ханны** повнокровний, здоровий *К*.

Ханны тарама *назва балки*, *хутора Г*.

ханраван скривавлений, увесь у крові *О*, *К*.

Хансай *прізв*.

хансыз безкровний, немічний, хирлявий, кволий *СБ*, *О*, *К*.

хансызлан- втрачати кров *О*, *К*.

хансызландыр- *спон*. *О*, *К*.

хансызландырт- *спон*. *О*, *К*.

хансызлых безкровність *О*, знекровленість, малокрів'я *К*.

хансыра- кривавитися, стікати кров'ю *О*.

хантамур вена, артерія *НМ*, *К*.

хантар 1. безмін, ваги, терези *Г*, пружинні терези *К*; **хантар терези** пружинні терези *К*; **алымсыз-салымсыз хантарлары не чӱн тартарсыз?** нащо ви тягаєте терези, якими ні зважити, ні продати? *[Г]*. 2. *міра ваги* — 44 ока або 125 фунтів; *пор*. **кантар**.

ханчых (-ғы) сука *Г*, *СЛ*; *пор*. **канҗык**, **ханҗых**.

ханы ану *Г*; *пор*. **кана**, **кане**, **хана** II, **хане** II, **ханы**.

ханыана свекруха, теща *О*; *див*. **хайнана**, **хайынана**.

хап I (**хабы**) покриття, шкаралупа, панцир, футляр, кришка, обкладинка *СБ*, *СЛ*; кишеня *О*; куль *О*; ◇ **бу йисанның/сойумузның хабы тар — т'ельгэни биле аш хотар** цей наш родич

сором'язливий — як тільки прийде, відразу насипай їсти *СБА*, *СБЧ*; *див*. **айаххабу**, **айаххабы**, **айаххап**.

хап II шматок, таблетка, пілюля, пігулка *О*.

хап- (**хапай**; **хабай** *СМ*) хапати, схоплювати, кусати, їсти, куштувати; **хаймах хаптым** я сьорбнув сметани *ВН*; **тутай хапайляр буну** ловлять його *СБ*; **хапай тутай харпуз** хапає кавун *СМ*; **аман хап тутайляр** відразу хапають *СЛ*; **анем сӱтӱн хапмышсын** ти пив молоко моєї матері, ти мій молочний брат *СБ*; **хапты алды** він схопив *СК*; **хапыныз Арзынын колвасындан** покуштуйте колива в ім'я Арзи *СК*.

хапа- зачиняти, закривати, покривати, накривати, заганяти *СБ*, *У-СГ*, *СК*; **хале хапа-** замкнути, поставити в сортир — *у шашках К*.

хапавлу заарештований *Г*; **хапавлу адамнар** арештанти *Г*.

хапал оточення, облога *О*.

хапал- закриватися, зачинятися, потрапляти до в'язниці, бути зачиненим, закритим, ув'язненим *СБ*, *О*, *У*, *К*.

хапалу закритий, зачинений, в'язень, ув'язнений *СБ*.

хапалы зачинений *СЛ*, *НКД*, *СГС*.

хапама покриття *О*, *СЛ*; **хапама курк** критий кожух *СЛ*.

хапан- закриватися, зачинятися, бути закритим, зачиненим *О*, *СЛ*; **дуттуғу ишлериниз хапансын бӧгӱн** щоб ви свої справи сьогодні ж припинили *СЛ*.

хапаных зачинений, закритий, замкнений, пасмурний, похмурий, темний *О*, *К*, *[Кб.]*; **хапаных ава** пасмурна погода *К*; **хапаных эв** зачинена, замкнена хата *К*.

хапардна за дверима *К*; *див*. **ард**, **арт**, **хапу**.

хапардына на задвірках *СЛ*, *СГ*.

хапартна *Б*, **хапартына** *П*, *СМ* за дверима; **ишлед′ен балта хапартына туруй** сокира, якою працювали, лежить за дверима *СМ*; *див*. **хапу**.

хапат- зачиняти, закривати *О*, *К*; звеліти зачинити *[Г]*.

хапаттыр- *спон*. *О*, *К*.

хапах (-ғы) кришка, заслона, заслінка, дверцята, ляда, віконниця; **хапах йап-** закривати кришкою *Б*, *У*; **бечке хапах** заслона до печі *ВН*; **кӧз хапах** *СБ*, *У*, *К*, **кӧз(ӱн) хапағы** *Г*, *К* повіка, віко; **пенҗере хапах/хапағы** віконниця *Б*, *У*; **таван хапах** ляда горища *У*; **тиз хапах** колінна чашечка *СБ*, *Г*; **хуту йуварланған, хапағын булған** коробка котилася, із кришкою зустрілася *СГ*; **араба хапахланған сора йол чох ачылый** після того, як віз перекинеться, багато шляхів відкриється *НМ*; *пор*. **хабах** II.

хапахла- 1. закривати кришкою *НБЄ*. 2. перевертати, перекидати, звалювати *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*; **ур хапахла** збий (з ніг) *СМ*.

хапахлан- падати, перевертатися *П-У*, *СЛ*, *СГ*.

хапахлы зачинений кришкою, лядою, з кришкою, лядою, панцирем *СЛ*; **хапахлы баха** черепаха *О*.

хапачых кришечка *Б*; *див*. **хапах**.

хапйа у дворі *Г*, *СГ*; **хапйа айлян-** заходити до кого *СГ*; **варды хапйа** він приїхав до воріт *СЛ*.

хапйу *Г*, *СК*, **хапйӱ** *СГ зн*. *в*. *ім*. **хапу** ворота, двері .

хапла- накривати, укривати, покривати, облицьовувати, обличковувати, личкувати, обшивати *ВН-П*; **хаплама тон** критий сукном кожух *СБ*.

хаплав покриття, покривало, завіса *СБФ*, *О*, *К*; **куркун хаплаву** покриття кожуха *К*.

хаплан I тигр *К*, *СГ*; *див*. **асланхаплан**.

хаплан II критий, покритий *К*.

хаплан- накриватися, покриватися, облицьовуватися, обшиватися, бути накритим тощо *О*, *К*, *[Кб.]*; **хапланған курк** критий кожух *К*.

Хаплан *прізв*.

хаплат- дати покривати *О*, *К*.

хаплаттыр- *спон*. *О*, *К*.

хаплу критий, який має покриття, кришку, панцир; **хаплу тон** критий кожух *ВН*; пиріжки зі свіжим сиром *СГС*; **хаплу баха** черепаха *СЛ*.

хаплу-хуплу бахалар різноманітні черепахи *СЛ*.

хаплы критий, який має покриття, кришку, панцир *О*.

хаплы-хуплу бахалар різні черепахи *Г*, *К*.

хапӧгӱ подвір'я, двір *СМ*, *У-К*, *СК*; **хапӧгне** у дворі *СМ*, *У-К*, *СК*; **хапӧгне чых-** виходити у двір *Г*; **хапӧгӱдэн эчкисин алды** у них із двору забрали козу *СМ*; **хапӧгӱне** у дворі *У*.

хапс эт- ув'язнювати *[М]*; *пор*. **хапус**.

хаптыр- дати взяти в рота, дати поїсти, пожувати *СК*; **кӧкӱс хаптыр-** дати дитині грудь *К*.

хаптырға гаманець *О*.

хаптырт- *спон*. *О*, *К*.

хапу (*дав*. *в*. **хапйа**; *зн*. *в*. **хапуйу**, **хапйу**, **хапйӱ** *Г-СК*) 1. двері, ворота; **ач хапйу** відчини двері *Г*; **хапу арасындан бах-** дивитися крізь щілину прочинених дверей *Г*; **хапу ач-** відчиняти двері; **хапу йап-** зачиняти двері *СБФ*, *НМ*, *Б*; **хапу ӧрт-** зачиняти двері *НКД*; **араба хапу** ворота *Б*, *К*; **эв хапу** хатні двері *К*. 2. двір; **хапу алдына** у дворі *О*; **хапу ӧгӱ** *ВН*, *О*, *У*, *К*, **хапун ӧгӱ** *СМ*, **хапунун ӧгӱ** *НМ*, *У*, *К* двір, подвір'я; **хапу ӧгне** у дворі *О* (*пор*. **хапӧгӱ**); **хапу сибир-** підмітати подвір'я *СМ*; **хапу сне хомушу** сусід через двір *Б*; **сен чыхтын т'иттин бу хапудан дэ бу хапуйу бед'енмед'ен** ти походиш із цього двору, і цей же двір тобі не подобається *Г*; **хапуға** у дворі *СМ*; **хапуға отур-** сидіти вдома *СМ*; **йӱрӱйлер хапу хапудан** ходять дворами *У*; **о т'етмеди хапудан** не відходив від двору *У*; **т'етсин хапудан** нехай іде з дому *Б*; **хапудан чых-** виходити з двору *У*; **хапумузун ӧгӱ давул да зурна** в нас у дворі бубон і кларнет *У*; **айляный буларын хапусна** забігає до них у двір *Г*; **т'им хапусна т'ирий, о папаз болуй** до кого у двір (кобила) зайде, той і буде попом *СМ*; **бабаан хапусна отур-** жити в батьків *К*; **бирин хапусна да бармаз эдлер** ні до кого в двір не залазили *У*; **варий бир падшаын хапусна айляный** звертається до двору якогось царя *СГ*; **ишлейим хапусна** я працюю в нього при дворі *СГ*; **хардашым хапусна эв йаптым мен** у свого молодшого брата у дворі я збудувала хату *СК*; *пор*. **капу**, **хапӱ**, **хапы**.

хапудат'и який у дворі *Б*.

хапужу воротар, вартовий, сторож *О*.

хапулан- найматися на службу *О*.

хапуландыр- влаштовувати на службу, привчати до двору *О*.

хапулу з дверима, воротами, лядами; **хырх хапулу пӧрӱп** погріб із сорока лядами *СГ*.

хапурда- вирувати *О*.

хапус эт- *[М]*; *пор*. **хапс эт-**.

хапучу воротар *[Г]*.

хапуш хапання, захоплювання *О*.

хапуш- хапати разом, виривати один в одного, гризтися *К*; *пор.* хабуш-.

хапуштур- дати змогу розхапати, розтягти *О*; нацьковувати собак один на одного *К*.

хапӱ двері, ворота *СБ*; **хапӱ алдына** у дворі *СБ*; **хапӱм урулду** мені у двері постукали *СБ*; *пор.* **хапу**, **хапы**.

хапӱсӱз без дверей.

хапхан капкан, пастка *П*, *СМ*, *К*; сильце *О*.

хап-хара зовсім чорний *СМ*, *У*, *К*.

хапхаралых *О*, **хапхараных** *К* суцільна темрява, тьма, пітьма, чорнота, глупа ніч.

хапхач прибивачка у ткацькому верстаті *Г*.

хапчух гаманець, ворочок, мішечок *О*.

хапы двері *ВН*; **хапымызның өгӱ хайыр** у нас гарний двір *СБ*; *пор.* **хапу**, **хапӱ**.

хапын- підобідати, перекусити, поїсти нашвидкоруч, підхопити (завагітніти) *СМ*, *Б*, *Г*, *К*.

хапындыр- *спон. К*.

хапындырт- *спон. К*.

хапыныш- *К*.

хапыныштыр- *спон. К*.

хапыныштырт- *спон. К*.

хар сніг, сніговий, сніжний; **хар йавай** сніг іде *СБ-Б*; **хар йағған — излер өртӱльген** сніг випав — сліди закрито *СГ*; **хар оба** сніговий замет, кучугура *НБЄ*; **хар топу** сніжка, грудка снігу *О*.

хара 1. чорний, темний, безпросвітний, поганий, злий; **хара балчых** чорна грязь *П*; **хара ат** простий кінь *ВН*; **Хара дэңиз** Чорне море *О*; **хара йӱзлӱ** смаглявий на лице *Б*; **хара кӱнлер** чорні дні *[СЛ]*; **хара өгӱз** рядовий віл *СМ*; **хара хабер** сумна звістка *О*; **хара көтэр-/көрсет-** піднімати на жердині щось із одягу, шматину, скликаючи людей на обід чи подаючи інший умовний знак *К*. 2. земля, суходіл *СБ*, *К*; **йер-хараға йӱрмеген чана** негодяща річ, нездатна людина *СБА*; **тӱптэн хара ӂой-** рвати землю з-під ніг, настирно нападати, не давати проходу *К*; **хара истван** смертний вінок *У*. 3. зіниця; **гӧзӱн харасы** зіниця *СГ*; *пор.* **кара**, **хараз**, **харез**, *див.* **хап-хара**, **харакӧз**, **харасевда**, **харатуруп**, **харахаш**.

Хара *прізв.*

хараағач *бот.* берест *НМ*, *СБ*, в'яз *О*; *пор.* **харағач**.

харабалых *іхт.* мин, минок *СМ*.

харабаш ченець, чернець, монах; служниця, наймичка *О*.

харабашот *бот.* суховершки *БК*.

Хараберюш *прізв.*; *пор.* **Бӱрӱш**.

харабибер *див.* **бибер**.

харабоғаз жадібний, жаднюга, жадоба *Г*; **харабоғаз хайалардан атай** жадоба скидає зі скелі — жадібність губить людину *Г*.

харабоғдай *бот.* гречка *Г*, *К*.

харабӧӂек *ент.* жук-гнойовик, жук-могильник *Г*.

Харабӱрӱш *прізв.*

харав догляд, нагляд *О*.

харавӂы сторож, вартовий *О*.

харавла- очікувати, сторожити, стерегти, підстерігати, вартувати *О*, *Б*, *СГС*.

харавлан- наглядатися, доглядатися *О*.

харавлат- *спон. О*.

харавлаттыр- *спон. О*.

харавлу сторож, вартовий *П*, *У-СГ*, *СК*; **харавлу дур-** *СК*, **харавлу отур-** *У-СГ* стояти на варті, на сторожі; *пор.* **каравул**, **харавул**.

харавлух (**-ғу**) платня, належна за вартування *Г*.

харавсыз бездоглядний, безпритульний *О*.

харавсызлых бездоглядність, безпритульність *О*.
харавул варта *ВН*, *СБ*, *М*, *СК*; **харавул тут-** охороняти *СБ*; *пор.* **каравул**, **харавлу**.
харавчи вартовий, сторож *Г*.
харағач берест *К*; *пор.* **хараағач**.
харадэңизли чорноморець *О*.
хараж наклеп *О*.
хараҗа 1. чорнуватий, смаглявий, темний *О*. 2. косуля *Г*, *К*.
Хараҗан *прізв*.
хараҗигер печінка *НБЄ*, *СГС*.
хараҗижер печінка *СБ*, *К*.
хараҗла- зводити наклеп *О*.
харажу косуля *[Г]*.
хараз [<харайазы] ыстван смертний вінець, вінчик — стрічка з початком 91 псалма, що кладеться на лоб померлому *Б*; *пор.* **хара**, **харез**, **харайазы**.
харайазы чорне письмо, нещасна доля, рок *[ВН]*; **ах маңлайда харайазы башыма йаздылар** мені на чолі чорним письмом написали мою долю *[ВН]*.
харайемиш *бот.* лавровишня *Г*, *К*.
харайер чорнозем *У*; могила *О*.
харайол лихо, лихоліття, біда *О*.
харайўзлў 1. чорномазий *К*. 2. безчесний, безсовісний *О*.
харайылан *зоол.* полоз *Г*.
харакöген *бот.* бодяк *НБЄ*.
харакöз чорноокий; *бот.* чорнобривці *К*; **харакöз хадыфе** *бот.* чорнобривці *БК*; *пор.* каракöз, **хадыфечичек**.
харала- чорнити, фарбувати в чорний колір *О*.
харалан- темніти, чорніти, фарбуватися в чорне *НМ*, *О*, *К*.
хараландыр- *спон.* *О*, *К*.
хараландырт- *спон.* *О*, *К*.
харалат- *спон.* *О*, *К*.
харалаттыр- *спон.* *О*, *К*.
харалаттырт- *спон.* *О*, *К*.
харалаш- *сп.-вз.* *О*, *К*.
харалаштыр- *спон.* *О*, *К*.
харалды темний силует, темна сильвета, постать, фігура, тінь, пляма, контур *О*.
хараллых темрява, темінь, темнота, темний, темно *СБ*; **авада думан зильдэн хараллых** надворі морок, чорніший за смолу *[СБ]*.
харалты I тінь, темний силует *Г*.
харалты II двір *СГС*; **харалты чине** у дворі *СГС*.
харалы з чорнотою *О*.
харалых чорнота, морок *ВН*, *О*; **харалых йеҗесине** темної ночі *[ВН]*.
хараман темний, смаглявий *О*; **тохатлы хараман пелван** сильний смаглявий богатир *[СК]*; *пор.* **Караман**.
Хараман *прізв*.
харангылых темрява *СБ*.
харанғы темний *СБФ*.
харанғылых темрява, темнота, темінь *СБ*.
харанлик темрява, темінь, темний, темно *ВН*.
харанлых темрява, темінь, темний, темно *ВН*, *П-У*, *М*; **харанлых йеҗесине** темної ночі *П-Б*.
харанных темінь, темрява *Б*.
харанфиль *бот.* гвоздика *НМ*, *У*, *Г*, *СГ*.
хараных темрява, темінь, темнота, темний, темно *СМ-СК*; **хараных апус** темна в'язниця *[Г]*; **хараных аран** темний сарай, темна конюшня *СЛ*; **хараных йеҗе(си)** темна ніч *У-К*; **хараных йер** темниця, в'язниця *СЛ*; **хараных йере хойарлар** посадять до темної, до в'язниці *СЛ*; **хараныхка** затемно *Б*; **зильдэн хараных** темрява, чорніша за смолу *[Б]*.
хараныхла- затемнювати *О*.
хараныхлан- затемнюватися, ставати темним, темніти, смеркати, бути темним *О*, *Г*, *К*.
хараныхлат- затемнювати *О*, *К*.

хараныхлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хараныхлаш- разом зустрічати темноту *О*.
хараныхлаштыр- *спон*. *О*.
хараныхлых темрява, темінь, морок, пітьма *О*.
харап зіпсований, зруйнований, розбитий, спустошений, змарнований, занапащений *СМ*, *СЛ*, *СГ-СК*; **харап бол-/ол-** бути понівеченим, зруйнованим, спустошеним, змучитися, змарнуватися, занапаститися *О*/*Г*; **ичер эдим мен шарап — олду алым харап** пив я вино — занапастив здоров'я *СЛ*; **харап олунду** він занапастився *К*; **харап эт-** руйнувати, спустошувати, нівечити, марнувати *О*; **стӱнӱ харап этти** він понівечив увесь свій одяг *К*.
Хара-Павло *прізв*.
харапипер *див*. **пипер**.
харапичен *бот*. пирій *НБЄ*, *НМ*, *БТ*, *СЛ*, *К*.
Харапичен *прізв*.
хараплан- занепадати, занапащатися, нівечитися *О*.
хараплых зруйнованість, занепад, зіпсованість, зіпсуття, занапащеність, знівеченість *О*.
харар- чорніти, темніти, меркнути, мерхнути, тьмяніти *У*.
харарла- обіцяти *Г*, *СГ*.
харарт- чорнити, затемнювати, псувати *СМ*, *Г*, *СЛ*, *К*.
хararттыр- *спон*. *О*, *К*.
харасабан рілля, оранка на зяб, чорний пар *О*, *К*.
Харасахал *прізв*.
харасевда безнадійне кохання, меланхолія, апохондрія *О*.
харат простий кінь *Б*, *Г*, *К*; *див*. **ат**, **хара**.
харataван стеля, підбита дранкою, драницею *О*.
харатавух водяна курка, нирок, нурець *СМ*.
харатлы на чорному коні *СЛ*.
харатопрах чорнозем.
харатрек *бот*. берест *НМ*; *пор*. **харатэрек**.
харатуруп *бот*. чорна редька *К*.
харатэрек *бот*. берест *НМ*; *пор*. **харатрек**.
харат'елин білка сіра *О*.
харахайын *бот*. липа *СБ*; *про*. **хайын**.
харахан чорна хвороба, синюха *К*; **харахан тапсын** щоб тебе синюха побила *К*.
харахаш чорнобровий, чорнобривий.
Харахаш *прізв*.
харахашлы чорнобровий, чорнобривий *Б*.
Харахла Малий Янисоль *НБ*, *СМ*.
харахорай *бот*. буркун *СЛ*.
Харахурсах *прізв*.
харахурт *ент*. каракурт *О*.
харахуш 1. степовий орел *О*, *Б*, *К*; шпак *К*. 2. край клепки — над поперечною виїмкою для дна дерев'яної діжки *Г*.
харахчы грабіжник, розбійник *О*.
харахчылых грабунок, розбій, грабіжництво *О*.
харахыш сувора зима, найхолодніший період зими *О*, *К*.
хара-чал темно-сірий, темно-чалий *ВН*.
харбаба дід мороз *Г*, *К*.
харға галка, грак, ворона *ВН*, *СБ*, *Г*- *СГ*; **харға ни көрий, аны да кӱтий** галка що бачить, того й дотримується *НБЄ*; **харға харғаға көзӱн чығармай** грак гракові ока не виклює *СБФ*; **харға харғанын гӧзӱнӱ чхармаз, көпек көпегин тэрисни йыртмаз** грак гракові ока не видере, собака собаці шкуру не подере *СГ*; *пор*. **ғарға**, **карға**.
харға- лаяти, клясти, проклинати, сварити, накликати нещастя, лихо.

харғав лайка, кляття, клятьба, прокляття *О*.
харғавжу який лає, проклинає, ганьбить, гудить, хає, сваритьсяся, лайливець, сварливець *О*.
харғавуш сварка *СМ*.
харғал- бути вилаяним, обхаяним, проклятим *О*.
харғала- лаяти, гудити, ганьбити, обхаювати, паскудити *О*.
харғалан- *пас*. *О*.
харғалат- *спон*. *О*.
харғалаттыр- *спон*. *О*.
харғалаш- *сп.-вз*. *О*.
харғалаштыр- *спон*. *О*.
харғалаштырт- *спон*. *О*.
харған- лаятися, кляти, негодувати, обурюватися *ВН*, *СМ*, *Г-К*.
харғасоған(ы) *бот*. гусяча цибуля, жовта проліска *Г*, *БК*.
харғат- *спон*. *О*, *К*.
харғаш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
харғе галка, грак, ворона *[Г*, *К*, *СК]*; *див*. **харға**.
харғын- лаятися *[СЛ]*; **харғыныш өзӱ башына** лаючись про себе *[СЛ]*; *див*. **харған-**.
харғыш лайка, кляття, клятьба; **харғыш эт-** лаяти, ганьбити, клясти, проклинати *О*, *К*.
харғышла- проклинати *О*.
харғышлы лайливий, вилаяний, проклятий, клятий *О*, *Г*, *БК*, *К*.
харғышлых прокляття *О*, *К*.
харғышлы клятий, проклятий *[Г]*, *СЛ*; **харғышлы йер** проклята земля *[Г]*.
хардаш молодший брат, сестра; молодший родич, близька людина; **хардашлар** молодші родичі *СБФ*; **хардашым** брате — звертання до молодшого *СБ*; **ака-хардаш** брати *П*; **кичи/кичкене** *ВН*, **кичик** *Б*, **кӱчӱк хардаш** *М* наймолодший брат; **эт′инӂи хардашым** молодший після мене брат *П*; *пор*. **кардаш**, *див*. **хызхардаш**.
хардашлан- брататися *О*, *К*.
хардашлых братерство *О*, *К*.
хардашчасына по-братерськи *О*.
хардэш брат *[ВН-СК]*; *див*. **хардаш**.
харе чорний *[ВН-СК]*; **харелер д′ий-** *[ВН]*, **харелере бат-** *СГ* одягтися в чорне; *див*. **хара**.
харез зло, запеклий, затятий, завзятий *У*, *СК*; **зенд′иннер-а харез зенд′инненмеэ, ғарип саймайляр** багатії ж завзяті до збагачення, бідняків не шанують *СК*; **харез душман** запеклий ворог *У*, *СК*; **харез кӱтийлер саңа** тримають на тебе зло *У*.
харезли ворожий, зловмисний *[Г]*.
харезлик шахрайство, підлість, злочинність *СК*.
харер міра, в міру, достатньо, доволі, поступово; поменше, дешевше, приступніше; **пек чох айттын, харер сӧле — алайых** ти назвав дуже високу ціну, скажи поменше — візьмемо *СЛ*; **штэ абеле, сеэн харердир** такий от, як ти *СК*; **бир харер** поступово *ВН*; **д′иттим бир харер йол** я пройшов чималу відстань *Г*; **не дэ ишлеселер — бир харер** що б не робили — роблять однаково *К*; **эт′и адам бир харер оса, бир бирин бир йере бир йере тапай, эбе** подібні люди десь-таки одне одного знаходять *К*; **бир сағат харер** з годину *Б*; **бу харер хойайсы, о йухарый** оце стільки покладеш, воно тоншає *СЛ*; **о харер** щось подібне *Г*; **Ашых Ғарип тэ о харер** і Аших Гаріб того самого віку *Г*; **орта харер** посередньо, так собі *У*; **харери йохтур** немає впину, міри *[Г]*; **харерин биль-** знати міру в чому *СМ*, *Б*; **харерине** за своєю мірою *СМ*; **бир харерин бильмеэ т′ерек** слід знати міру *СМ*; **харер-харер** поступово *У*.

хареринҗе в міру *[Г]*; **хареринҗе ичелим** пиймо в міру *[Г]*.
харерле- робити достатнім, помірним *О*.
харерлет- стримувати, вгамовувати до належної міри *О*, *К*.
харерлеттир- *спон*. *О*, *К*.
харерлеш- *сп*. *О*.
харерлештир- *спон*. *О*.
харер-марер у міру, поступово *Г*; **харер-марер вер, аллах** подай, боже, якомога більше — про людину, котра не знає міри *Г*.
харерсиз несталий, непевний, змінний, нерішучий *О*, *К*.
харерсизлик несталість, змінність, непевність *О*, *К*.
харҗ видатки *М*; **харҗ эт-** витрачати *М*.
харийа *дав*. *в*. жінці *СГ*; *див*. **хары**.
харийе *дав*. *в*. жінці *СК*; *див*. **хары**.
харийи *зн*. *в*. жінку *СЛ*, *СГ*; *див*. **хары**.
харийнен із жінкою *[М]*; *див*. **хары**.
харитомени милостивий *[Г]*.
харйа- гострити, мантачити *СБ*, *П*, *Б*, *СГ*.
харйав гостріння *О*.
харйал- гостритися, бути нагостреним *О*.
харйат 1. благочинність, служба священика; **харйат эт-** служити службу *[М]*. 2. завзяття *[М]*; *пор*. **гарйат**, **гарйет**, **карйатлык**, **хырйат**.
харйат- дати гострити *О*.
харйаттыр- *спон*. *О*.
харйах брусок, мантачка, точило *НБЄ*, *П*, *О*, *Б*; **харйах таш** гострильний камінь, брусок, мантачка, точило *К*, *СГ*.
харйахла- мантачити, гострити *Б*.
харйаш- допомагати гострити, гостритися одне од одне *О*.
харйаштыр- *спон*. *О*.
харла- I іти снігові *ВН*.
харла- II набирати *СБ*; *пор*. **хармала-**.
харлав істик, лопатка чистити чересло, леміш, взуття *О*, *К*.
Харлампий *ч*.
харлан- обліплюватися, покриватися снігом *О*, *К*.
харлат- здіймати сніг *О*, *К*.
харлар *мн*. жінки *Б*, *Г-К*, *М*, *СК*; *див*. **хары**.
Харлаш *прізв*.
харлы сніговий, сніжний, засніжений; **харлы дағ** снігова вершина, льодовик *Б*, *Г*, *СГ*; **бабе дэдигин харлы дағыдыр** твій батько — снігова вершина *[Г]*; **харлы йавун** дощ зі снігом *У*.
харлых охриплий, хрипкий *К*; **харлых сес** хрипкий голос *К*; *див*. **харыл-**.
хармала- лапати, мацати, облапувати, обмацувати, обшукувати, нишпорити *СМ*, *СЛ-СГ*, *СК*, перевертати, переплутувати *БК*; **хармалап бах-** оглядати обмацуючи *СМ*; **хармалап тап-** намацувати, налапувати *К*.
хармалан- облапуваним, бути обмацуваним, обшукуваним *О*, *К*; **харманалыш** навпомацки *О*.
хармалат- *спон*. *О*, *К*.
хармалаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хармалаш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
хармалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хармалаштырт- *спон*. *О*, *К*.
харман тік *[Г]*.
хармах (-ғы) гачок, вудка; **хармах сурух** вудлище *О*; *пор*. **кармах**.
харма-харшы прямо навпроти *О*.
харма-хар(ы)шых плутанина, заплутаність, безлад, хаос, заплутаний *О*, *К*; *див*. **харыш-**.
хармахчы рибалка *О*.
харны- ламати *[М]*; **харнымышым** (<**ханғырмышым**?) сазым *[М]*; *пор*. **карна-**, **ханғыр-**.

харпаба дід, дідусь *СГС*; *див.* **баба**, **харт**, **хартбаба**.
харпуз кавун *СМ*; **хара харпуз** чорний кавун *СМ*.
харт старий, древній, черствий; стара людина, дід, баба (рідко); **хартлар** старі *ВН*, *У*; **харт киши** стара людина *П*; **харт эр киши** старий чоловік *НБЄ*; **харт хатын** стара жінка *НБЄ*; **бек харт** дуже старий *СБ*; **харт бол-/ол** постаріти *ВН-У*/*Г-СК*; **харт болғанчах йох бол** ніж бути старим, краще не жити зовсім *СБЧ*; **харт бол/ол** доживи до старості, довгих літ *О*/*К*; **адың биле харт бол** довгих тобі літ у добрій славі *СБЧ*; **эт′иниз бир йердэ харт олунуз** доживіть разом до старості *СК*; **харт папу** старий дід *ВН*; **харт пукана** стара бабуся *СГ*; **харт хыйар** старий огірок *Г*.
хартай- старіти *ВН-П*, *О*; **меним анам-бабам хартайдлар** мої батьки постаріли *НБЄ*.
хартайт- робити старим *О*.
харталхуш орел *Г*; *пор.* **карталхуш**.
хартана баба, бабуся, стара жінка, знахарка, знахурка, ворожка.
хартане бабуся *[Б]*.
хартбаба дід, дідусь *Б*, *Г*.
хартлан- старіти.
хартлаш- старіти разом *О*, *К*.
хартлых (-ғы) старість; **хартлығма халдым өзүм** я лишився на старості один *БТ*; **хартлыға т′ечвийти** у відставку, піти на пенсію *Г*.
хартоз картуз *Г*; *пор.* **картоз**.
хартозлу в картузі *Г*; **хара хартозлу йаш** хлопець у чорному картузі *Г*.
харт-парт, **харт-тарт** старий-престарий *СЛ*.
харт-хурт усі старі *СБЧ*.
хартче по-старечому *НБЄ*.
харч видатки, витрати, трати *О*; **харч бол-** витрачати, тратити, робити видатки *О*.
харча-парча эт- розбивати на шматки, на друзки, ущент *О*, *К*.
харчичек *бот.* проліска, підсніжник *Г*, *К*.
харчла- тратити, витрачати *О*.
харчлан- потратитися, мати видатки *СМ*.
харчлат- *спон.* *О*.
харчлаттыр- *спон.* *О*.
харштыр- місити, змішувати, розмішувати *П*, *СМ*, *У*, *НКД*, *СГС*; **өгүзлер харштырыш йўрўй** воли ходять, мішають *П*; *пор.* **харыштыр-**.
харшы 1. протилежний бік; **о харшынен бу харшы төкўльмўш мермер дашы** від протилежної сторони до цієї розкидано мармур *Г*; **харшыға хавун йерлер** на протитилежному боці їдять кавуни *У*; **анда, абу харшыға, бир киши отурур эди** там, навпроти цього місця, сидів один чоловік *СМ*; **харшыныза отруйум** я сиджу навпроти вас *Г*; **харшыда аст′ер дизильди** на протилежному боці було вишикувано військо *[СК]*; **харшыда бостан йектим** на протилежному боці я посіяв баштан *[СК]*; **харшыдан** з протилежного боку *О*, *К*. 2. навпроти, проти, супроти, назустріч, прямо, віч-на-віч, упритул, перед; **харшы-харшы планымыз, харшы да тўт′анымыз** наші садиби навпроти, і крамниці наші також навпроти *Г*, *СЛ*, *СГ*; **җеле харшы** проти вітру *Г*, *К*; **эр киши д′е харшы бу айтылый** це говориться проти чоловіків *СМ*; **папуға харшы** проти діда *У*; **җана харшы чыхай** виходить на горе, проти душі *БК*; **чапай эрифе харшы** біжить назустріч чо-

ловікові *СГ*; **харшыға/харшыйа** навпроти, супроти, назустріч *О* / *К*; **харшыйа хойум йезер** мої вівці ходять навпроти *СБ*; **харшыма чыхты** вийшов мені назустріч *У*; **кӧзетме дэ стэмем харшысна** мені навіть дивитися на нього противно *Б*; **харшысна чыхай** виходить йому назустріч *СМ*, *К*; **харшысына** назустріч кому *О*; **душмана харшы** перед ворогом *ВН*; **харшы ал-** зустрічати *СМ*, *У*, *СЛ*, *СК*; **харшы ол-** заважати *Б*; **харшы чых-** виходити назустріч *СЛ*, *СК*; **туварға харшы чых-** зустрічати череду *Б*. 3. до, на, об, по, в бік, навколо; **амбарға харшы ас-** вішати на амбар *ВН*; **октябрь йедиси, сет′изне харшы** сьомого жовтня, в ніч на восьме *К*; **уруй башына харшы** б'є по голові *П*; **хазан столға харшы** чавун на столі *СМ*; **хапағы уруй башна харшы** б'є її кришкою по голові *СМ*; **йерд′е харшы ур-** ударяти об землю *СМ*; **лиший тулаға харшы** зачіпляється за цеглину *СМ*; **маңлайыма харшы урду** ударив мене по лобі *СМ*; **чохрахка харшы** біля криниці *Б*; **йиберий жапа харшы** пускає з гори — в бік урвища *Б*; **т′ечирий тизд′инин холуна харшы** пропускає повід через руку *Б*; **сабанға харшы халач т′ечиримиз** на плуг надіваємо калача *Б*; **кӱнд′е харшы шле-** працювати на сонці *У*; **хапуға харшы байля-** прив'язати до дверей *У*; **сармаланый картузна харшы** обвивається навколо картуза *У*; **диреге харшы бағла-** прив'язувати до дерева *Г*; **кӱнеше харшы** на сонці *Г*; **мен атлара харшы бахар эдим** я дивився на коней *СЛ*; **меэм кӧпеклерим байли диреге харшы** мої собаки прив'язані до дерева *К*; **бахты — йара харшы бир хапу вар** дивиться, збоку в урвищі — двері *СГ*; **пенҗереси айа харшы — бен д′еламам йара харшы** її вікно проти місяця — я до милої прийти не можу *М*; **сен маа харшы айлянып та бахмадын** ти навіть не обернувся й не подивився в мій бік *К*; **собаа харшы йатты** ліг біля печі *СК*; **урай йере харшы** б'є об землю *СК*; **ӧле эт′и тайах, бири салланый харшына, уруп йере харшы** такі дві палиці, одна, теліпаючись на (кінці) другої, б'є по землі *К*; *пор.* **каршы**.

харшыдад′и зустрічний *Б*.

харшыдат′и розташований навпроти *НМ*, *СК*; **харшыдат′и серайлар** палаци, розташовані навпроти *СК*.

харшыйаға протилежний бік *К*.

харшыйах протилежний бік *О*.

Харшыйах Заріччя *СМ*.

харшыл- мішатися, вмішуватися, каламутитися, втручатися, плутатися, переплутуватися, бути мішаним, перемішаним, каламученим, помішатися, збожеволіти *СБ*, *Б*, *Г*, *СГС*; **йип харшылды** нитка заплуталася *К*; *пор.* **харышыл-**.

харшыла- зустрічати, заперечувати, супротивитися, чинити опір, спротив *О*, *[Г]*, *К*.

харшылав зустріч, прийняття, прийом, гостина *О*.

харшылан- бути зустрінутим, зустрічати спротив, опір, заперечення *О*, *К*.

харшылат- *спон.* *О*, *К*.

харшылаттыр- *спон.* *О*, *К*.

харшылаш- зустрічатися, зустрічати один одного, чинити опір один одному *О*, *К*.

харшылаштыр- *спон.* *О*, *К*.

харшылаштырыл- *пас*. *О*, *К*.
харшылых відповідь, заперечення, протиріччя, спротив, протидія *О*, *К*; **харшылых айт-** відповідати, заперечувати *К*; **өгүне бир бирине харшылых йырлар эдик** раніше ми співали одні проти других *Б*.
харшылыхлы суперечливий, супротивний, протидіючий.
харшылыхсыз беззаперечний, незаперечний, безперешкодний.
харшых змішаний, перемішаний, заплутаний, сплутаний, переплутаний *НБЄ*, *К*; *пор*. **харышых**.
харшыхлых плутанина, безлад *К*.
харшэт- іти назустріч *СЛ*; *див*. **харшы, эт-**.
хары I (**харийа** *СГ*, **харийе** *СК*; **харийи** *СЛ*, *СГ*) жінка, дружина *СМ*, *Б*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **хары урбасы** жіноча сукня *Г*; **хойнуңа йатан харыңа йынанма: хары — тильт′и** не вір жінці, що лежить у тебе на грудях: жінка — лисиця *СЛ*; **хары(н)ын сачы узун, ах(ы)лы хыса** у жінки волосся довге, а розум короткий *СЛ*, *СГ*; **хары-хожа/хожа-хары** чоловік і жінка *П*, *Г*, *СГ*, *СК*.
хары II крім, попри *О*; **мендэн хары** крім мене *О*; *пор*. **айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр** III, **хайыры, хары** II.
харыҗых жіночка *СЛ*.
харыл- сопіти, сопти, хрипіти, хрипнути, охрипнути, захрипнути, хропти *О*, *Б*; **сесим харылый** голос у мене хрипне *Б*; **сеси харылды** він охрип *К*.
харылт- *спон*. *О*.
харылғач ластівка *Г*, *СЛ*, *СК*; *пор*. **сарылғач**.
харын (харны) живіт, черево, утроба, лоно; **харным ач** я голодний *СЛ*; **харның мейвасы мубареклидир** благословен плід утроби твоєї *[Г]*.
харынҗа мурашка *СЛ-СК*; **харынҗа уйасы** мурашник *СЛ*, *К*.
харых хриплий, хрипкий *О*, *К*.
хары-хожа чоловік і жінка *П*, *Г*, *СГ*, *СК*; **хары-хожа бол-** одружуватися *П*.
харыш п'ядь, чверть — відстань між кінцями розтягнутих великого й середнього пальців руки *ВН*, *СЛ*, *СГ*; **җирен тайын ағызы бир харыштыр ачылмыш** рот рудого коня розтягнуто на цілу чверть *[СБ*, *СЛ]*.
харыш- втручатися, змішуватися *Б*, *Г*, *К*, *СК*.
харышла- міряти п'ядями, чвертями *О*.
харышлый *див*. **харышыл-**.
харыштыр- змішувати, мішати, місити, замішувати, розмішувати, плутати, переплутувати; **харыштырып айт-** говорити по черзі *СБ*; **харыштырып отурзаважати** *БТ*; **лаф харыштыр-** пліткувати *СК*.
харыштырт- *спон*. *О*, *К*.
харыштырыл- змішуватися, переплутуватися *О*, *К*.
харышыл- (**-шлый**) мішатися, розмішуватися, перемішуватися; помішатися, збожеволіти *ВН*, *СБ*, *Г*, *К*, *М*; **харышылды Полахның барахлары тарзы** заплутався, як Полахові кудлаті собаки *СБ*; **харышылған** помішаний *ВН*; **йўреим харышлый** мені вадить, мене нудить *Г*, *К*; *пор*. **харшыл-**.
хар(ы)шых змішаний, сплутаний, переплутаний, безладний, хаотичний *СБ*, *О*, *К*.
харышыхлых змішаність, переплутаність, заплутаність, плутанина, плутанка, безладдя *О*.
харынт′и жінчин *СК*.
хасаба селище *[Г]*.

хасап різник *СБ*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; *пор.* **касапхана**.
Хасап *прізв.*
хасапчи *СЛ*, *СГС*, **хасапчы** різник *Г*, *К*, *СК*.
хасапчылых різництво *О*, *К*, *СК*; ~ **эт-** різникувати *СК*.
хасартхы клішня *О*; *ент.* ґедзь *СГ*.
Хасаф йурту назва села *Г*.
хасевет журба, туга, жаль, сум, печаль, образа, скорбота, хандра, страждання, турбота, горе, біда, лихо, клопіт, турбота; **хасеветлер** ті, хто журяться одне по одному *[ВН*, *СМ]*; **хасевет бильмед′ен адам** людина, яка не зазнала лиха, журби, безжурна людина *Б*; **меэм тэк хасеветим о эт′ен** у мене оце, мовляв, єдина турбота *К*; **пек хасеветтэ иди** він був у великій засмуті *[Г]*; **не хасеветтэсин йа сен?** чим ти зажурився? *СГ*; **хасевет дағыт-** розганяти журбу *Г*; **хасевет көр-** зазнати горя *Б*; **хасевет тут-** *СМ* / **чек-** *Г*, *СК* / **эт-** *Б*, *СЛ*, *М*, *[Кб.]* страждати, тужити, сумувати, журитися, переживати, виявляти стурбованість; **хасеветлер хошулмаз мы?** чи ті, що тужать одне за одним, не з'єднаються? *СМ*; *пор.* **касавет**, **хасет**.
хасеветле- переживати *ВН*, *БТ*; засмучувати *О*, *К*.
хасеветлен- сумувати, тужити, журитися, горювати *О*, *Б*, *У*, *К*.
хасеветлет- засмучувати *О*, *К*.
хасеветлеттир- *спон. О*, *К*.
хасеветли сумний, смутний, засмучений, зажурений, печальний, скорботний, стурбований, заклопотаний, у журбі, тузі, горі; **хасеветли йухуйа батмыш** ти заснув тяжким сном *СЛ*.
хасеветлик смуток, журба, скорбота, заклопотаність, стурбованість *О*, *К*.
хасеветсиз безжурний, безтурботний, без горя, байдужий *О*, *[Г]*, *К*, *СГ*.
хасер куль, лантух, центнер *СМ*; **беш он хасер заре** п'ять-десять кулів, лантухів, центнерів зерна *СМ*; *пор.* **асыр**, **хасыр**.
хасет дума, мрія, бажана доля *СБФ*; **хасет эт-** думати, мріяти, переживати, хвилюватися *СБФ*; *див.* **хасевет**.
хасим *К* ділення, дільба, поділ.
хаснах (**-ғы**, **-наы**) обичайка, бандаж, обід (бубона, сита), клепки, зібрані докупи, діжище, край шкіри, натягненої на обичайку бубна *НМ*, *Г*, *К*; **элеин хаснағы** обичайка сита *Г*.
хаснахла- натягати сито на обичайку *О*.
хаснахлат- *спон. О*.
хаснахлы з обичайкою *О*.
хаснахсыз без обичайки *О*.
хаст злий намір *Г*; **җан алмайа хасты вардыр** у нього є злий намір забрати душу *Г*.
хаста хворий *СБ*, *СМ-У*, *К*, *[Кб.]*; **хаста бол-** хворіти, захворіти *О*; **хаста йат-** тяжко хворіти, злягати від хвороби *О*; **хаста — тӧшек чине, сав — мезар чине** хворий — у ліжку, здоровий — у могилі *СМ*; *пор.* **аста**.
хастаҗан хворобливий, немічний, слабий, хирлявий *О*.
хасталан- захворіти, розхворітися *ВН*, *П-Б*, *СГ*.
хасталандыр- *спон. О*.
хасталандырт- *спон. О*.
хасталат- *спон. О*, *БТ*.
хасталаттыр- *спон. О*.
хасталы хворий *П*.
хасталык хвороба *[М]*; **бени ағыр хасталык булду** на мене напала тяжка хвороба *[М]*.
хасталых (**-ғы**) хвороба, немічність, слабість, епідемія *СМ*, *[Кб.]*.
хасталыхлы хворий, недужий, хворобливий *О*, *БТ*.

хасталыхсыз нехворий *О*.

хас-хаты зовсім твердий, черствий, жорсткий *О*, *К*.

хасыр 1. рядно, дерюга *[Г]*. 2. куль, лантух, центнер *НМ*, *О*; *пор*. **асыр**, **хасер**.

хат I ряд, лава, шеренга, шерега, шерег, шар, поверх, ярус, коса, раз; **ӱч хат сарды** загорнув у три шари *СГ*; **д′ирим хат пердэйи парлады** вона розірвала двадцять шарів завіс *СК*; **йеди хат пердэ** сім шарів завіс *СЛ*; **пӧрӱб, йеди хат хапу тӱбӱне** на дні погреба, що його закривають сім ляд *СЛ*; **эки хат** два яруси *[Г]*; **эт′и хат таван** подвійна стеля *СГ*; **сачын сет′из хат** твоє волосся заплетено в вісім кіс *СБ*, *Б-Г*, *К*, *СГ*; **верди оларын эт′и хат масрафларны** відшкодував їм їхні видатки удвічі *Г*; **бин хат** тисячу разів *[Г]*; **бир хат савурлуй** один раз віється *К*; *див*. **хатэр**.

хат II лист, письмо *СГ*; **даскалин хаты** *лайл*. учительська підтирка *СГ*.

хат- I (**хатай**) твердіти, твердnути, задубіти, засихати, черствіти, ставати жорстким, гуснути, загусати, околівати *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-К*; **хатхан халған** задубіли *ВН*; **хатай халий** околіває *Г*; **талағы хатты** йому звело селезінку *Г*; **хатыш кӱль-** реготати до упаду *О*, *К*.

хат- II додавати, приєднувати, ходити до когось *СГ*; **тоз думана хатты** змішав пилюку з туманом — здійняв страшенну куряву *СК*; **эшхын эшхына хатан оғлан** парубок, що заводить щораз нову коханку *СК*.

хаталан- качатися, вертітися, валятися, котитися вниз, скочуватися, часто до когось ходити, вештатися, тинятися, швендяти *СБ-У*, *СЛ*, *К*; **о хадар ичсең, йат та хаталан, тур да хаталан** як ти так п'єш, то падай і качайся *СМ*; *пор*. **каталан-**.

хаталат- качати, котити, валяти *СБ*, *О*, *К*.

хаталах 1. грудкуватий, зваляний *О*. 2. кільце, петля для замка, для зчеплення ланцюга, бабка *ВН*. 3. падуча хвороба, епілепсія *ВН*, *СМ*. 4. ґедзь *Б*, *К*; *пор*. **каталах**.

Хаталах *прізв*.

хатве оксамит *СК*; *пор*. **кадифе**, **хадифе**, **хадфе**, **хадыфе**, **хатфе**.

хатир I (**хатри**) 1. пам'ять, свідомість, розум, думка, намір, бажання *У*; **тӱшмей хатирме** не можу згадати *ВН*; **бир ший хатирме тӱштӱ** мені спала на думку одна річ *У*; **ӧлӱлерин хатирлерин бах-** поминати померлих *Б*. 2. повага, пошана, шаноба, увага; **сеэң хатириң ӱчӱн** з поваги до тебе *НМ*; **хатри ичин** ради нього *[М]*; **хатир бильмей** безсовісний, нешанобливий *Б*; 3. образа *СБ*; **хатирин ал-** ображатися *СБ*; *пор*. **атир** I, **атыр**, **хадыр** II, **хатыр** III.

хатир II стан, становище *СМ*; **сеэң хатириң ӱчӱн** за твоє здоров'я *НМ*; **хатириндэн биль-** розуміти чиє становище *Б*; **тох ачның хатирин бильмей** ситий стану голодного не розуміє *П*; **ал-хатир сора-** розпитувати про здоров'я *СБФ*; *пор*. **атир** II, **хадир** II, **хадыр** I, **хатыр** IV.

хатирли здоровий, у доброму стані *О*.

хатирсиз нездоровий, у поганому стані *О*.

хатла- класти шарами, нашаровувати, робити складки, брижі, складати тканину тощо.

хатлав складання шарами, нашаровування *О*, *К*.

хатлавлы нашарований, шаруватий, ярусами, листковий *О*, *К*.
хатлам шар, ярус *О*.
хатлама листковий пиріг, калач, корж із листкового тіста, рулет *ВН-П*, *Б*, *К*; пончик *НМ*; оладки *О*; **беч хатлама** листковий пиріг, спечений у печі *ВН*, *СБ*.
хатламачых рулет *ВН*.
хатламлы шаруватий, листковий *О*.
хатлан- I 1. шаруватися, бути складаним шарами, збиратися у складки, зморщуватися, брижитися *СБФ*, *О*, *К*. 2. затримуватися, очікувати *[Г]*; переносити, витримувати, пристосовуватися, призвичаюватися, терпіти, миритися, змиритися, коритися, скорятися, звикати *О*; **жэфалара хатлан-** зазнавати мук, переносити приниження *[Г]*; **чох бўйўк сёзлере ид'ит хатланыр** парубок наражається на дуже серйозні розмови *СК*.
хатлан- II грубішати, тверднути *СЛ*; *див*. **хатылан-**.
хатландыр- нашаровувати, складати *О*, *К*.
хатлат- нашаровувати, складати *О*, *К*.
хатлаш- нашаровуватися одне на друге *О*, *К*.
хатлы шаруватий, складений шарами, ярусами, у скількись поверхів *О*, *К*; **дёрт хатлы эв** чотириповерховий будинок *К*.
хатма затверділий, задубілий *О*.
хатмер складка, зморшка, брижа, згортка, шаруватий, листковий *О*, *НКД*, *СГС*; **хатмер пита** корж із листкового тіста *НКД*; *пор*. **пепейти**.
хатмерлен- укриватися складками, зморшками *О*.
хатмерлеш- *вз*. *О*.
хатмерли складчастий, зморшкуватий, шаруватий *О*.
хатна- ходити, їздити, проїздити, навідуватися *Г*, *СК*; **орада да хатнар эт'ен йемилер, хайыхлар** туди плавали кораблі, човни *СЛ*.
хатралла- намазувати дьогтем *СБ*.
хатран дьоготь; **хатран хофа** мазниця *М*; *пор*. **катран**.
хатт обмеження *[М]*.
хатта нарешті *[Г]*.
хатта ки більше того *[К]*.
хаттыр- робити твердим, давати затверднути *СБФ*, *О*, *К*.
хаттырт- *спон*. *О*, *К*.
хатун-хожа жінка й чоловік *П*; *пор*. **катын**, **хатын**.
хатфе оксамит *СК*; **топ хатфе** тюк оксамиту *СК*; *пор*. **кадифе**, **хадифе**, **хадфе**, **хадыфе**, **хатве**.
хат-хаты дуже твердий *О*, *К*.
хаты твердий, черствий, міцний, тяжкий, грубий, жорсткий, суворий, жорстокий, лютий; **хаты бурун** твердий носак (взуття); **хаты йатмаға** твердо лежати *СБ*; **хаты йўрек** суворе серце *СМ*; **хаты тэль** твердий дріт *СМ*; **хаты хамур** тверде, густе тісто *НБЄ*; **йуваш атның тэпмеси хаты болий** *СБА*, **йуваш атын тэкмеси хаты** *СГ* сумирний кінь хвицає безжалісно.
Хатыбель *прізв*.
хатылан- тверднути, ставати жорстким, грубим *О*, *К*.
хатылаш- *вз*. *О*, *К*.
хатылаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хатыллар *мн*. жінки; *див*. **хатын**.
хатылых твердість, жорсткість, міцність *О*, *К*.
хатын (**хатны** *НМ*; **хатыллар** *ВН*, *П*, *СМ*) жінка, дружина, заміжня жінка *ВН-У*, *К*; **хатын ал-** женитися *О*; **кишиниң тавуғу да хаз тарзы, хатыны да хыз тарзы** в іншого і курка — як гуска, і жінка — як дівка *СБФ*; *пор*. **катын**, **хатун**.

хатынлы одружений, жонатий *О*.
хатынлых становище жінки *О*.
хатынсыз без жінки, нежонатий *СМ*.
хатынсызлых нежонатість *О*.
хатын-хоҗа чоловік і жінка *ВН*.
хатынчасына по-жіночому *О*.
хатынчых жіночка *О*.
хатыр I мул, осел *Г*, *М*, *СК*; хатыр хулах *Г*.
хатыр II шкарбун, розтоптаний черевик, чобіт із обрізаною халявою *СБ*, *К*, черевик на дерев'яній підошві *О*; взуття у вигляді "калош" із сап'яну *М*.
хатыр III 1. пам'ять, свідомість, розум, думка, намір, бажання *СБ*, *П*, *СМ*, *Г*, *М*; **хатырыңызда мыдыр ки сизе дэди** чи ви не пам'ятаєте, що він вам сказав? *[Кб.]*; **тўшмей хатырма** мені не спадає на думку *СБ*; **тўштў хатырма** я згадав *У*. 2. повага, пошана, шаноба, увага *СМ*; **хатырың бўйўк** ти велика цяця *СМ*; *пор*. **атир** I, **атыр**, **хадыр** II, **хатир** I.
хатыр IV становище, стан, самопочуття, настрій *СМ*; **тох ачның хатырын (хадырын) бильмей** ситий стану голодного не розуміє *СБЧ*; **ал-хатыр сорамаған суфраға йанашма** не розпитавши про справи й самопочуття, до столу не наближайся *СБЧ*, *Б*; *пор*. **атир** II, **хадир** II, **хадыр** I, **хатир** II.
хатыр-хатыр (<**хатар-хатар**) один за другим *П*.
хатых згущена ряжанка, яка може довго зберігатися; **хатых айран** розбавлений хатих *СЛ*; **хатых без** тканина для зціджування хатиху *НКД*; **хатых майа** закваска для хатиху *БТ*; **хатых сув** *Б*, *К* сироватка.
хатыхла- заготовляти хатих, приправляти хатихом *СБ*, *О*, *К*.
хатыхлы приправлений хатихом *О*, *К*.
хатэ помилка, похибка, нещасна пригода, нещастя, тяжке горе; **казе хатэсине вер-** ввести у спокусу *[Г]*; **хатэ т'ечир-** терпіти нещастя *СМ*; **хатэйе оғра-** потрапити в нещасну пригоду, зазнати лиха *СЛ*, *К*.
хатэлик хибність, помилковість, неточність *О*.
хатэр рядами, лавами, шеренгами; **аст'ер д'еий хатэр-хатэр** військо йде лавами *СК*; **хуш хатэр-хатэр** птахи — зграями *СК*; *див*. **хат** I.
хатэсиз без помилки, без похибки *О*, *К*.
хатэсизлик безпомилковість, непомильність, несхибність *О*, *К*.
хафа голова *К*, *М*; балда *СГ*; **халын хафа** твердолобий, тупоголовий *СК*; *пор*. **гафа**, **кафа**.
хафес клітка *[СК]*.
хафиль забуття, збайдужіння, неуважність *[Г*, *СЛ]*; **эгленип хафиль халдым** я затримався й забувся *[СЛ]*; **хафиль йуху** глибокий сон, до забуття *[СЛ]*; **хафиль сözлер** байдужі, образливі слова *[Г*, *СЛ]*; **хафиль хал-** лишатися байдужим, відступатися *[Г]*.
хафлен- жахатися *[Г]*.
хафлет забуття *[Г*, *СЛ*, *М]*; **хафлет йухуйа батмышсын** ти поринув у забуття, заснув тяжким сном *[Г*, *СЛ]*; **гörмейип хафлет халмышым** я його не бачив і зовсім забув *[М]*.
хафлых (=**хавф** *[К]*) жах *[Г]*.
хафтан кафтан *ВН*, *СБ*, *Б-СК*.
хах- I (**хағай** *ВН*, *СБ*, *СМ*, **хахай** *Б*, *У*, *СГ*) ударяти, бити, стукати, збивати, розпушувати, ляпати, бити в долоні, трусити, трясти, витрушувати, вибивати, колотити, молотити, coiare, укра-

сти; **бир бирне хах — эт′иси бир** стукни один об одного — обоє однакові *НМ*; **айахларын хах-** дригати ногами *У*, *СГ*; **хахай айахларын, д′еберий** дригає ногами й подихає *СГ*; **йайу хах-** вибивати верети, доріжки *Г*, *К*; **йайымларын хахай** вибивати серветки (на машинці) *У*; **лезґинканы да хахтым** і лезгинку ушкварив *Б*; **хаґай алий каранасын** хапає й забирає його корону *СБ*; **хаґай алый** захоплює *СМ*; **хахай алий** хапає *Б*; **хахты алды хылычы** він схопив шаблю *Г*, *СЛ*; **хахып ал-** схопити *К*, *СГС*; **хахып алып т′ельлер, т′етирдлер** схопили й привезли *У*; **башыма хахай алый** у мене в голові стукає *У*; *пор.* **хаґдыр-**.

хах- II вставати *П*, *СК*; *див.* **халх-**.

хахалда- реготати, хихикати, сміятися *О*, *БТ*, *У*, *К*, *СГС*; **хахалдап кӱлий** регоче *К*.

хахалдаш- *сп.* *У*.

хахам рабин *О*; **хахам башы** головний рабин *О*.

ха-ха-ха ха-ха-ха *СЛ*, *СГ*.

хахач в'ялена бараняча туша, в'ялене м'ясо *ВН*, *СМ*, *Г*, *К*.

хахный *див.* **хахын-**.

хахра навіс, піддашок, повітка *ВН*.

хахтыр- дати ударити, *пас.*, *спон.* coiare *О*, *К*.

хахтырт- *спон.* *О*, *К*.

хахтырыш- *сп.-вз.* coiare *К*.

хахыл- битися, стукатися, забиватися, рвонутися, стрепенутися, струшуватися, стріпуватися *Г-К*; **мых хахылды** цвях забився *Г*; **аман о саат хапусу хахылды падшаан** саме в цей час у двері до царя постукали *Г*; **хахылып турду** він зісочив *К*.

хахылда- реготати *Г*.

хахын- (**хахный**) струсонутися, стріпнутися, обтрушуватися *Г*, *К*; **кӧпек хахный** пес обтрушується *Г*.

хахыш- битися *СГ*.

хач I хрест; **хач хой-** *СБ-Б*, *Г*, *СГС*, *СК*, **хач эт-** *СК* класти хрест, хрестити(ся); **ашап тойдум, хачымы хойдум** я наївся й перехрестився *СМ*.

хач II скільки; **хач тэне** скільки штук; **хач ӂан** скільки душ *СМ*; **хач йашна** скільки йому років; **хач йылдан бери** скільки вже років *М*; **хач кӱндэ** за скільки днів *Г*; **хач т′ере** скільки разів *К*; **бир хач** кілька, декілька, небагато, трохи; **бир хач вахт** деякий час *ВН*; **бир хач хабах** декілька гарбузів *Г*; **хача/хачха** почім, за скільки, по скільки *Г-СК/ВН-У*; **хача йа бу тосуннар?** почім ці бички? *Г*; **хача верийсиз?** почім продаєте? *К*; **бильмем хачка эт′ени** я не знаю, почім вони *СМ*; **т′ележек июнин... июлин хачына, бильмем** якого числа червня... липня, я не знаю *У*; *пор.* **кач**.

хач- (**хачай**) бігти, бігати, тікати, уникати; **алып хачай ону** утікає з нею *Б*; *пор.* **кач-**.

хачан коли, в який час *ВН*, *СБ*, *СМ-У*, *СЛ*, *М*, *[Кб.]*; **хачан да боса** будь-коли, коли-небудь *НБЄ*; **хачан барыйымыз т′елинни алмаґа, "Авадан учан зерзелер" йырлам** коли ми йдемо забирати наречену, я співаю "По небу летять пташки" *У*.

хачанґачек доки *ВН*.

хачар утікач, дезертир *О*, *К*.

хачах утікач *О*; *пор.* **качак**.

хачла- хрестити, перехрестити *СБ-Б*, *СЛ-СГ*; **хачлап хойай** кладе навхрест *СМ*.

хачлан- бути хрещеним, хреститися *СБ*, *Б*; **хачланґан** хрещений *НБЄ*; **мына хачланым саңа** ось я тобі божуся *Б*.

хачландыр- хрестити, перехрестити *О*, *К*.
хачлат- похрестити *О*, *К*; відхрещувати, замовляти, заговорювати, відшіптувати, лікувати знахарським способом *СМ*.
хачлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хачлаш- хрестити один одного, хреститися разом *О*, *К*.
хачлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хачлы з хрестом, хрещений, хрестоподібний, упоперек, поперечний *СМ*, *У*, *К*; **хачлы ағач** намогильний хрест *СЛ*; *пор*. **качлы**.
хачтыр- дати втекти *О*, *К*.
хачтырт- *спон*. *О*, *К*.
хачхын утікач *СМ*; проводжаючий *О*.
хачхынлы непосидющий, рухливий, моторний *О*.
хачхынлых утеча, становище втікача *О*.
хачыв втеча *О*.
хачым розмір, міра *О*.
хачын- ухилятися, уникати *О*, *К*.
хачынҗы *К*, **хачынҗы** *О*, *К*, *СГС* котрий по порядку.
хачыныл- бути таким, якого уникають *О*, *К*.
хачыр- дати втекти, упускати, проганяти, пропускати *СБ*, *Г-СГ*.
хачырт- *спон*. *О*, *К*.
хачырыл- бути змушеним утікати, бути відпущеним *О*, *К*.
хачырылт- *спон*. *О*, *К*.
хачыш втеча *О*, *К*.
хачыш- розбігатися, утікати, бігти врозтіч *О*, *К*.
хаш 1. брова, брови; **хаш ал-** висмикувати брови *СБ*; **хаш бер-** привітно зустрічати *СБ*, *П*; **йисанға ашыны берме — хашыны бер** людині пропонуй не їжу, а свою привітність — свої брови *СБ*; **хаш ойнат-** грати бровами *Б*, *У*; **ни аш, ни хаш, ни ахча, ни бохча** ні їжі, ні привітності, ні грошей, ні гостинця *СБЧ*; **хошулу/хошма хаш** брови, що зрослися посередині *Б*. 2. перетинка; печатка, камінь персня. 3. лука сідла; **эгер/эдʹер хашы** лука сідла *СБ/СГ*; *пор*. **хаш**.
хаша скребло, скребниця, греблиця, згребло *П*, *К*, *СК*; **тʹестиририм, керат, сана алтындан хаша** я замовлю для тебе, мій коню, вирізати скребницю із золота *СК*.
хашав скребниця *К*.
хашавла- чистити скребницею *К*.
хашавландыр- *спон*. *К*.
хашавландырт- *спон*. *К*.
хашавлат- *спон*. *К*.
хашавлаттыр- *спон*. *К*.
хашавлаттырт- *спон*. *К*.
хачавлаш- *сп*. *К*.
хачавлаштыр- *спон*. *К*.
хашаға скребло, скребниця *О*, *Б*.
хашағала- чистити скребницею *О*.
хашағалан- *пас*. *О*.
хашағалат- *спон*. *О*.
хашағалаттыр- *спон*. *О*.
хашала- чистити скребницею *К*.
хашаландыр- *спон*. *К*.
хашаландырт- *спон*. *К*.
хашалат- *спон*. *К*.
хашалаттыр- *спон*. *К*.
хашалаттырт- *спон*. *К*.
хашалаш- *сп*. *К*.
хашалаштыр- *спон*. *К*.
хашлав сноза, снози — перетинки навхрест у вулику-дуплянці *Г*.
хашлама хашлама — танець, танцюють навхрест *НМ*.
хашлан- схрещувати руки *К*; **хашландым** я схрестив руки *К*.
хашли хрещений (батько, мати, дитина), хрещеник *О*.
хашлу бровастий, із бровами *[СГ]*; **харе хашлу** чорнобровий *[СГ]*.
хашлы 1. з бровами, бровастий; **хара/харе хашлы** чорнобровий *ВН-СК/[СЛ]*. 2. з перетином, перехрестям, перетинкою, оздо-

бою тощо; **хашлы ағач** намогильний хрест *БК*; **хашлы йол** перехрестя шляхів *Г*, *СЛ*; **хашлы йўзўк** перстень із печаткою, каменем *СБ*.

хаштыр- мішати, перемішувати *СБ*, *СМ*, *К*; *див*. **харыштыр-**.

хашух ложка *ВН*; *пор*. **хашых**.

хашха лисинка, зірка — пляма, латка, цятка іншого кольору на лобі, на тілі тварини, мордочка, морда *СБ*, *О*, *Б*, *У*, *СЛ*, *К*, *СК*; **маңлайа хашха** на лобі латка *СБ*; **ал хашха ат** кінь із червоною латкою на лобі *Б*; **йылдыз хашха ат** кінь із зіркою на лобі *У*, *К*; **айағы хашха** у нього білі (до колін) ноги *СБ*; **хызыл хашха хойун** вівця з червоними латками *СЛ*; **бой хашха** з білими латками на тілі *СБ*.

хашхаш пельмені з юшкою *НМ*, *Б*; *пор*. **хашыхаш**.

хашы виріб із шкіри *НБЄ*.

хашы- чухати, чесати, терти *СБ*, *Б*, *НКД*, *СГС*.

хашыв чухання, чесання *О*, *К*.

хашыл- (**хашлый**) тертися, ластитися; **алай бек йарамаз — йыланға да хашлый** такий нерозбірливий — навіть до змії ластиться *СМ*.

хашын- (**хашный**) чухатися, чесатися, відчувати свербіння, шукати приводу для сварки, прискіпуватися *СБ-Б*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*; **йабан/йанашаңдан бит тишлемесе, хырлы бир хашынмас** якщо стороння воша не вкусить, не розчухається *СБ*/*СБЧ*; **хашный** він чухається, йому свербить *К*.

хашындыр- *спон*. *О*, *К*.

хашыныш- *вз*. *О*, *К*.

хашыт- дати почухатися *О*, *К*.

хашыттыр- *спон*. *О*, *К*.

хашых (**-ғы**) ложка; **бош хашых авузға бармай** порожня ложка до рота не йде *СБЧ*; **бу меним авузумуң хашығы дўгўль** *СБЧ*, **бу меэм ағызым хашығы дöўль** *СЛ*, *СГ* ця ложка не для мого рота — ця справа не по мені, це діло не для мене; *пор*. **хашух**.

хашыхаш пельмені з юшкою *Б*; галушки *СБ*, *К*; *пор*. **хашхаш**.

хашыхла- брати ложкою, по ложці *О*; **хашыхлап аша-** їсти ложками *К*.

хашыхлых ложечниця — з кришкою, вішається на стіну *Б*, *К*.

хашыхчы ложкар *О*.

хванч радість *СБФ*; *пор*. **хуванч**.

хват сила *СБФ*, *О*; *пор*. **кувет**, **хуват**, **хувет**.

хватлы *див*. **хуватлы**.

хвач обхват, оберемок, обійми, кулач — а) маховий сажень — відстань між кінцями середніх пальців розіп'ятих рук; б) короткий сажень — відстань від плеча до затиснутої долоні, кулака протилежної витягнутої руки *К*; *пор*. **хулач**.

хвачла- обнімати, міряти кулачами *К*.

хвачлан- *пас*. *К*.

хвачландыр- *спон*. *К*.

хвачландырт- *спон*. *К*.

хвачлат- *спон*. *К*.

хвачлаттыр- *спон*. *К*.

хвачлаттырт- *спон*. *К*.

хвачлаш- обніматися *К*.

хвачлаштыр- *спон*. *К*.

хвачлаштырт- *спон*. *К*.

хвачлых розміром з кулач *К*.

хе *вигук* хе, ех *Б*.

хеатлых *див*. **шеатлых**.

хедайе *у тексті* **хетайе** приношення, дарунок, пожерта *[Г]*.

хедайет *у тексті* **хетайет** дар *[Г]*.

хежап эт- соромитися, стидитися *[Г]*.

хезар тисяча *[Г]*; **хезар бин, эсапсыздыр** їх є тисяча тисяч, безліч *[Г]*.

хей *вигук* гей, о *[Г]*.
хейал дух, привид, марево, видіння *[Кб.]*; **бу не хейалдыр, ве не сейирдир, ве ахыл эрмеэҗек хекметли ишлердир?** що це за видіння, що за видовище, і що за чудеса, яких не осягнути розумом? *[Кб.]*; *пор.* **хайал**, **эал** I.
хейат життя *[Г]*.
хекмет 1. мудрість, премудрість, знамення, чудо *[Г, Кб.]*. 2. оповідання про чудеса *[Г, Кб.]*; **хекметлер эт-** являти знамення, показувати чудеса, чудуватися *[Кб.]*; *пор.* **икмет**, **ökмет**, **экмет**.
хекметли мудрий, премудрий, наділений мудрістю, чудесний, дивний *[Г, Кб.]*; **хекметли тӱш** мудрий, дивний, пророчий сон *[Г]*.
хелак ол- гинути, помирати *[Г]*.
хелас спасіння *[Г]*; **хелясымыздан ötӱрӱ** задля нашого спасіння *[Г]*; **хелас ол-** звільнятися, визволятися, спасатися *[Г]*; *пор.* **эласлых**.
хеласетлик (**-ги**) спасіння *[Г]*.
хеласлик (**-ги**) прощення *[Г]*.
хеласлы спасенний, який веде до спасіння *[М]*.
хеласлых (**-ғы**) спасіння *[Г]*; **хеласлых бул-** знаходити спасіння *[Г]*.
хем *спол.* і *[М]*; **хем җан тарафундан хем дӱнйамдан** і з боку духовного, і з боку мого світського життя *[М]*; *пор.* **hем**, **эм** I.
хемен відразу, тут же, зразу *[Г, М]*.
хер кожний, кожен *[М]*; **хер тӱрлӱ отлар** різні, різноманітні трави *[М]*; *пор.* **hер**, **эр**.
херувим херувим *[Г]*.
хесар фортеця, мур *[Г]*.
хетайе *див.* **хедайе**.
хетайет *див.* **хедайет**.
хиба эт- дарувати *[К]*.
хибе эйле- дарувати *[М]*.
хийанетлик кривда, знущання *[М]*; **эйханетлик** (=**хийанетлик**) **эт-** кривдити *[М]*.
хийамет підступ, зрада; **хопту бизе хийамет** проти нас учинено підступ *ВН*; **хопту хийамет** виникла зрада *У*.
хилесиз без хитрощів *[Кб.]*.
хиротонус эйле- / **эт-** рукоположити, надавати сан священика *[М]*.
Хирсантий *ч.*
хлапак хлопак, хлопчак, хлоп'я *О*.
хлом лоша до року *К*; *пор.* **хулом**, **хулон**, **хулум**.
хлый косий, кривий, косо, скоса *Б*; **кӧзлери хлый** у нього косі очі *Б*; **хлый кӧзет-** дивитися скоса *Б*; **мен дуйдум, шо баба хлый-хлый бахай меним тарафма** я відчув, що батько скоса поглядає на мене *СГС*; *пор.* **хылый**.
хм *вигук подиву* хм *У-СЛ*.
хо- класти, покласти *Г, СГС, [Кб.]*; **не хоған о казанокчеэ?** що поклали в це відро? *Г*; *пор.* **ко-**, **кой-**, **хой-**.
хоба печера *ВН, СК*.
Хобан *річка* Кубань *[ВН]*.
хобдал виїмка, підкоп, печерка під урвищем *Б*.
хобдала- відшаровувати, розшаровувати *О*.
хобдалан- відшаровуватися, розшаровуватися *О*.
хобдаландыр- *спон. О*.
хобдаландырт- *спон. О*.
хобдалат- *спон. О*.
хобдалаттыр- *спон. О*.
хобдалаш- *вз. О*.
хобдалаш- розшаровуватися *О*.
хобуз 1. одно-, дво-, чотириструнний щипковий або смичковий музичний інструмент із чашоподібним резонатором без верхньої деки *СБ*. 2. хвалько *НБЄ*; **хобуз йисан** пихата, бундючна, гордовита людина *СБЧ*.

хобузлан- бундючитися *НБЄ*.
хобух відламаний, відчахнутий, відірваний, обірваний, рваний, ламкий *О*; *пор.* **хопух**, *див.* **хоп-**.
хоға, **хоға хамуш** *бот.* куга *СМ*; *пор.* **коға**, **хуға**.
Ходалах *прізв.*
хожа чоловік *СБ-СК*; **хожаа** вервидавати заміж *СГ*; **хожа(й)а чых-** виходити заміж *Г*, *СЛ*, *СГ-СК*; **хожа-хары** *СЛ*, **хожа-хатын** *СМ* чоловік і жінка; **дэве хадар уланың болғанчас карға хадар хожаң босун** хай у тебе буде чоловік убільшки з грака, ніж син з верблюда *П*; **хороз осун да, хожан осун**: **нас та оса, хожан** нехай у тебе буде чоловік, хоча б навіть як півень: який би не був, а все-таки твій чоловік *СГ*; *пор.* **ожа**.
хожалы заміжня *О*, *К*.
хожар- старішати *[Г]*.
хожасыз незаміжня *СМ*, *СЛ-СГ*; **хожасыз хары йўгенсиз ат**: **анда стэй, онда варый** незаміжня жінка все одно, що незанузданий кінь: куди хоче, туди й іде *СЛ*, *СГ*.
хозалва халва з горіхами *К*; *пор.* **хозхалва**.
хозға- рухати, ворушити, торкати, тручати, зрушувати, зганяти з місця, підганяти *СБ*, *СМ*, *СЛ-СГ*; колихати, колисати *СБФ*; колупати *К*; присікуватися, прискіпуватися, шукати привід для звинувачення, рити під ким яму *О*, *К*; **тиш хозға-** колупати в зубі, в зубах *К*.
хозғав рухання, ворушіння, підганяння *О*.
хозғал- зрушитися, ворухнутися, зрушити з місця, колихнутися *СБ*, *СЛ-СГ*; бути зрушеним з місця *К*; **йериндэн хозғал-** зніматися з місця *СГ*.
хозғала- наполегливо ворушити, розворушувати, тручати, штовхати, смикати; присікуватися, чіплятися *О*, *К*.
хозғалан- ворухнутися, зрушитися *О*, *К*.
хозғалат- ворухнути, поворушити, зрушити *О*, *К*.
хозғалаттыр- *спон.* *О*, *К*.
хозғалаш- рухатися, ворушитися, штовхатися разом *О*, *К*.
хозғалаштыр- *спон.* *О*, *К*.
хозғалт- розворушити, розтривожити; присікатися, прикопатися, підкопатися *О*, *К*.
хозла- нестися, відкладати яйця, приводити ягнят, ягнитися; **йабаны хозла-** брехати *СЛ*; **йымырта хозла-** нести яйця *П*, *СМ*, *У-СЛ*, *СГ*; **тырнах хозлай** під нігтем з'явилася біла цятка *СБ*; **хойун хозлады ўч тэне хозу** вівця привела трьох ягнят *СГ*; **хына/шеп хозлап чыхай** хна/галун виходить на поверхню кристалами, як піна *БК*.
хозлат- *спон.* *О*, *К*.
хозу ягня до року, ярка, ярчук; **хозу бала** маленьке ягня *НБЄ*, *У*; **хозум/хузум** моє ти ягнятко *К*, *СК*; **харға-хозулар** (<**харға-хузғунлар**) гайвороння, ворон'ня, гайворони й круки *[Г]* — *див.* **хузғун**; *пор.* **хузу**.
хозуҗух ягнятко *К*; **хозуҗуум** моє ти ягнятко *К*.
хозулу суягна *Б*, *Г*, *СЛ*, *СК*.
Хозулу *прізв.*
хозухулах *бот.* щавель *О*, *К*; *пор.* **атхулах**, **хулахот**.
хозучух ягнятко *О*.
хозхалва халва з горіхами *ВН*; *пор.* **хозалва**.
хой I вівця; **хой аран** кошара, вівчарня *СБ*; **хой баш** одна вівця *Б*; **хой йўн** овеча вовна *П*; **хой тэри** овеча шкура, овчина *У*.

хой II: **хой вер-** дозволяти *[Г]*, пускати *[Г, СК]*; **мени хой вермийор** не пускає мене *[Г]*; *пор.* **хой вер-**.

хой- (**хойар**, **хойай**) 1. класти, ставити, складати, насипати, наливати, призначати, лишати, поселяти, припиняти; **бизни хойдлар хонахларға** нас поселили на квартири *ВН*; **таванға хойдлар** склали на горище *СБ*; **хойайляр жумран тутмаға** призначають ловити ховрахів *СБ*; **тавлухка хойай хызыны** лишає свою дочку в лісі *СМ*; **хоймадылар бени стэдʼен йериме** не віддали мене, куди я хотіла *Б*; **йенедʼе бир йердэ хоймай жаду** відьма знову-таки ніде не дає їм спокою *Б*; **атларны аранға хой-** ставити коней до стайні *У*; **ад хойдавати** імʼя *Б*; **йапу хой-** ставити паркан *К*; **өзӳн хой-** поводити себе *П*, *СМ*; **өзӳн йуваш хой-** показувати себе лагідним *П*; **пухов хой-** надівати путо *СК*; **стол, софра/суфра хой-** накривати стіл *У*/*П*; **стол артына хой-** посадити за стіл *У*; **су хой-** наливати воду *К*; **тахмах хой-** давати прізвисько *НМ*; **фидэ хой-** садити розсаду *ВН*; **хач хой-** хреститися *СМ*; **храр хой-** давати обітницю *П*. 2. *допом. дієсл.*, *передає завершену дію*; **пиширип хойду** наварив *ВН*; **дағытый хойай** розтринькує повністю *СМ*; **айтты хойду** він розповів *У*; *пор.* **ко-**, **кой-**, **хо-**.

хойан заєць; **хойан бала** зайченя *СБ*, *СМ*; **хойан тэри шапкасы** шапка в нього з зайця *Б*; **йер хойан** тушканчик *СБ*; **йурт хойан** кріль *СБ*.

хойанӂы зайчатник, мисливець на зайців *О*, *К*.

хойдур- *спон.*

хойдурт- *спон. О*, *К*.

хойӂух овечка *Б*, *К*.

хойу густий; темний, завзятий, затятий *ВН*, *СБФ*, *СГС*; **хойу лафет-** говорити густо *СГС*; **хойусу** гуща з чогось *ВН*; ◇ **хырсызын хойусу** затятий злодій *К*.

хойуӂа густуватий *СГС*.

хойул- 1. бути покладеним, поставленим, накритим, кластися, ставитися, проводитися; **суфра хойулған** стіл накрито *П*; **хойулӳй софралар** накривають столи *СГ*; **бу йорту йыл да боса хойулур эди** це свято проводилося щороку *П*. 2. покладатися *К*; **мен саа хойулуйум** я на тебе покладаюся *К*.

хойула- згущувати *О*, *К*.

хойулан- густіти, бути згущуваним *О*, *К*.

хойуландыр- згущувати *О*, *К*.

хойуландырт- *спон. О*, *К*.

хойулат- згущувати *О*, *К*.

хойулаттыр- *спон. О*, *К*.

хойулаш- згущуватися *О*, *К*.

хойулаштыр- згущувати, доводити до загуслого стану, робити густим *О*, *К*.

хойулма покладений, поставлений *К*.

хойулун- бути покладеним *[Г]*.

хойулух густота, загусліть *О*.

хойун (**-йну**) I груди, пазуха; **хойун ӂӧбӳ** нагрудна кишеня *СМ*, *СК*; **хойунна таш тутай** він тримає камінь за пазухою *СБФ*; **хойунуӈа тʼирсин** хай воно тобі й повернеться *СБ*; **хойнуӈа йатан харыӈа йынанма: хары пек алдатый, тильтʼи тʼибик** не вір жінці, що лежить у тебе на грудях: жінки дуже дурять, як лисиці *СЛ*; **хойунна йатан хожана, харына йынанма: хары — тильтʼи, хожа — ӂанавар** не вір чоловікові, жінці, щолежить у тебе на грудях: жінка — лисиця, чоловік — вовк *СГ*; **баӂы-**

ны сорарсан, эли хойнуна ти запитуєш про свою сестру — вона склала свої руки на грудях — від безнадії *СК*; **йўзў хойун** обличчям униз *Г*, *[Кб.]*; **йўзў хойун сўрўклений** плазує обличчям по землі — низько кланяється *Г*.

хойун II вівця; **хойунуң аҗели т′есе, чобаның тайағна ыжыхланый** як вівці прийде смерть, вона треться об ґирлиґу чабана *Г*; **йаш хойун** молода вівця *НКД*; *пор.* **койун**.

хойур- I ставати густим, загусати, густішати *ВН*, *О*, *К*; **т′елий кислед′ен ögей ана — эпси дэ азыр, хойуруп-тўйўрўп эпси дэ азыр** приходить мачуха із церкви — усе готове, готове повністю — і загусло, й усілося (відстоялося, настоялося, просякло) *Б*.

хойур- II розкладати *СМ*, *К*; **оҗах хойур-** розпалювати вогнище *СМ*, *К*.

хойурт- згущувати *О*, *К*.

хойуш спосіб класти, ставити *СЛ*.

хойчух овечка *О*.

хол рука *ВН-У*; **хол алыш-** тиснути руки, здороватися, прощатися за руку *НБЄ*; **хол араба** ручний візок *О*; **хол биле заре атай** розкидає зерно руками *П*; **хол йавлух** носова хустка *О*; **хол кötэрген ава / хол кötэрмек** урумський танець із піднесеними руками *СМ*/*НМ*; **хол платох** хусточка *СБФ*; **хол т′емиги** кістки руки *О*; **холнуң ўстў/стў** верхній, зворотний бік долоні *СБ*/*НМ*; **холу тутай, авузу йутай** руками хапає, устами ковтає — все вміє робити добре і спритно *СБЧ*; **хол тут-** підтримувати *О*; **хол туттур-** змусити підтримувати *О*; **машалла хол т′елишине** чого тільки ти не вмієш *СБЧ*; **хол хах-** ударити по руках, згодитися *О*; **хол холға** пліч-о-пліч *О*; **хол чалғы** ручна коса *П*; **тутамай özўн холға** не тримає себе в руках *СМ*; **узун холдан торғай да тоймаған** з далекої відстані допомога дуже мала — з довгої руки й горобець не наїсться *СБА*; **холларына шайтан тўкўрген** він є майстром своєї справи — йому чорт плюнув на руки *СБ*; **холу алтын т′есей** його руки крають золото — вправний *СБА*; **холу хурусун** щоб йому руки повсихали *СБЧ*, *СМ*; **холундан иши чыхмай** за роботу не береться *СМ*; **биший дэ холундан чыхмай** у нього нічого не виходить *СМ*; **холундан йибермей** зі своїх рук не випускає *СМ*; **бош хол** неощадливий, щедрий *СБЧ*; **оң хол тарзы ший** зручна річ, як права рука *СБЧ*; **сағ хол** права рука *К*; **сол хол** ліва рука *К*; **сол холдан йўрген ат** підручний кінь — що йде з лівого боку *К*.

хол- просити *Г*, *СЛ*.

холай легкий, зручний, відповідний, належний, легко, зручно *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г-К*; **алла холай т′етирсин** боже поможи, помагайбі *Г*; *пор.* **колай**, *див.* **хоп-холай**.

холайарах полегше *Г*.

холайҗа легше, порівняно легко, легкуватий *О*, *К*.

холайла- полегшувати, робити зручним, давати нагоду *СБ*, *О*, *К*, *СК*; **хоншумузун хызыны д′ендиме холайладым** я підібрався до сусідової дочки *[СК]*.

холайлан- легшати, полегшуватися, зручнішати *О*, *К*.

холайландыр- полегшувати, пристосовувати *О*, *К*.

холайландырт- *спон.* *О*, *К*.

холайлат- полегшувати, пристосовувати *О*, *К*.

холайлаттыр- *спон.* *О*, *К*.

холайлаш- легшати, зручнішати, спрощуватися, налагоджуватися *О*, *К*.
холайлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
холайли *К*, *СГ*, **холайлы** *О*, *У*, *К* зручний, приступний, сприятливий, придатний, підходящий; **хомшун хызы холайлы** *У*, **хоншу хызы холайли** *СГ* сусідова дочка є дуже приступною.
холайлых зручність, легкість, забезпеченість, комфорт, вигода, полегшення, пільга *О*, *К*.
холайсызлых незручність, недоречність, нісенітниця *О*, *К*.
холайче легенько, легкувато, доволі легко, полегше *НМ*.
холап холоп *У*.
Холап *прізв*.
холаплан- бундючитися *У*.
холлаш- *сп.-вз*. тиснути руки *О*, *К*.
холлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
холлаштырт- *спон*. *О*.
холлу з руками, помічниками, підтримкою *СБ*, *О*.
холлух бокові кілки, що вставляються обабіч у подушки для утримання короба воза, полудрабків *Г*, *К*.
холсуз безрукий *СБ*, *СМ*, *Б*.
холсузла- позбавляти руки, підтримки *О*.
холсузлан- втратити руку, підтримку *О*.
холсузлух відсутність підтримки, одноосібництво *О*.
холтух (**-ғу**) пахва *СБ*, *НМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*, суглоб плеча, плече *НМ*, *Б*; **холтуғун түбӱ** пахва *Б*; **холтуғуна сазы сахлады** заховав саз під пахву *Г*; **холтуғундан тут-** схопити кого під руку *СК*.
холтухла- брати під руку, попід плечі, підтримувати *О*, *К*.
холтухлат- *спон*. *О*, *К*.
холтухлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
холтухлаш- братися під руку, підтримувати один одного *СМ*, *К*.
холтухлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
холум *див*. **хонушу-холум**.
хол-хардаш приятелі *СЛ*.
холхурбан [<**хул хурбан?**] свято жертви, жертви рабів господніх — курбан *[Г]*.
холчах рукавиця, рукавичка.
хомру горлиця *К*; *пор*. **хумру**.
хомушу, **хомшу** сусід, сусідній *Б*, *У*, *К*; **хомушу хатыны** сусідова жінка *Б*; **хомшу отур-** жити по-сусідськи *Б*; *пор*. **коншу, хонуш** I, **хонушу, хоншу, хумушу**.
хон- (**хонар**, **хонай**) сідати (про птаха, сонце), зупинятися на нічліг, ночувати; **кӱн хонду** сонце зайшло *СМ*; **анда доғай, онда хонай** де вродиться, там і сідає *Г*; **хайда хонай, анда оңай** де сідає, там і придбаває *СБЧ*.
хонах гість, гостина, місце для гостини, притулок, квартира, ставка, табір; знайомий, приятель *О*; **эр бир кӧйе эвин-хонағын осун** хай у тебе має бути притулок у кожному селі *СГ*; **хонаха** в гостях *СК*; **напажам хонаға?** що мені робити в гостях? *К*; **хонах ал-** брати на ночівлю *СЛ*; **ғарип ғарипни хонахка алған, алып ону көпек уйаға барған** бідняк бідняка пустив ночувати, а сам пішов до собачого кубла спати *НМ*; **истэйим бир хонах** я прошу притулку на одну ніч *[СЛ]*; **хонах ол-** зупинятися на ночівлю, ночувати *СЛ*, *СГ*; **хонах тӱш-** зупинятися на ночівлю *СЛ*; **хонахларға хой-** поселяти на квартири *ВН*.
Хонахбей *прізв*.
хонахла- поселятися, селитися *НМ*.
хонахлан- розташовуватися на ночівлю, бути запрошеним у гості, бути в гостях *О*, *К*.
хонахлаш- товаришувати, ставати приятелями *О*, *К*.

хонахлаштыр- *спон. О, К.*
хонахлых приятельські стосунки *О, К.*
хонахчылых гостинність *О.*
хондур- садити, ставити, опускати; давати притулок, брати на ночівлю; **хондурмаа йер тапмайляр** не можуть знайти місця, куди його посадити *СЛ*; **далдан дала хондурдулар** переганяли з гілки на гілку *СК.*
хондурт- *спон. О, К.*
хонуч халява *СБ, НМ, Б, Г, К*; литка ноги *О*; **хонучун хулағы** вушко халяви *Б.*
хончулух матеріал на халяви *К.*
хончу халява *О*; *див.* **хонуч.**
хончулу з халявами *О.*
хончулух матеріал на халяви *О.*
хонуш I сусід, сусідка *СМ-У, СГ, М*; **хонушлар** сусіди *М*; **эпси хонушлар жыйылый** збираються всі сусіди *СМ*; **хонушлары** його сусіди *У*; *пор.* **коншу, хомушу, хомшу, хонушу, хоншу, хумушу.**
хонуш II гуляння, застілля, учта, вечірка *О, К.*
хонуш- гуляти, бесідувати за столом, випивати, розмовляти; стати сусідами, посусідитися, рідднитися, родичатися *НБЄ, СБФ.*
хонушма гуляння, бесіда за столом, гульба *Б, К, СГ*; **хонушма йап-** справляти гуляння *К*; **хонушма тўркў** застільна пісня *Б.*
хонушна конюшня *СГ*; *пор.* **конушна.**
хонушу сусід, сусідка *ВН-П, У, СГ, СК*; **хонушуға** у сусідів *ВН*; **хонушсу** його сусід *СК*; **йурт алма — хонушу ал** купуй не садибу, а сусіда *СБФ*; *пор.* **коншу, хомушу, хомшу, хонуш** I, **хоншу, хумушу.**
хонушулаш- ставати сусідами *О.*
хонушулух сусідство *О*; **хонушулух эт-** посусідитися *О.*
хонушу-холум усі сусіди *СБЧ.*
хонушчух *ласк.* сусід, сусідонька, сусідочка *СМ.*
хоншу сусід, сусідка *СБ-М*; *пор.* **коншу, хомушу, хомшу, хонуш** I, **хонушу, хумушу.**
хоп- (**хопай**) ламатися, рватися, відчахуватися, зриватися, починатися швидко, раптом, несподівано, відпадати, відскакувати *[Г]*; **белин хопай** у нього ламає в попереку *К*; **хопту бир йағмур** *Г*, **йағмур хопту** *К* зірвався дощ; **йериндэн хоп-** зрушитися зі свого місця *СМ.*
хопар- ламати, відламувати, рвати, відривати, розривати, зривати *СБ-СК*; **дреклери хопар-** виривати дерева *Г*; **хопарды атты отуз тохуз пердэйи** вона зірвала тридцять дев'ять завіс *Г*; **тоз хопар-** здіймати куряву *П, СЛ*; **чичек хопар-** рвати квіти *К.*
хопарт- *спон. О, К.*
хопарттыр- *спон. О, К.*
хопарттырт- *спон. О, К.*
хопарыл- бути ламаним, відламаним, ламатися, відламуватися, відчахуватися, розчахуватися *О, К.*
хоптур- відламувати, відривати *О, К.*
хоптурт- *спон. О, К.*
хопух відламаний, ламкий *К*; *пор.* **хобух.**
хопха дерев'яне відро, цебер *СМ, СЛ, Зп., СК.*
хоп-холай зовсім легко *О, К.*
хопча гаплик, гачок, застібка *СМ.*
хопчала- застібати *О.*
хопчалан- застібатися, бути застебнутим *О.*
хопчалат- застібати *О.*
хопчалаттыр- *спон. О.*
хопчалаш- *сп.-вз. О.*
хопчалаштыр- *спон. О.*
хопчалы із застібкою *О.*
хопчасыз без застібки *О.*

хор I жар, тліюче вугілля, головешка *ВН*, *НМ*, *К*; **хор ат-** кидати жар, підпалювати, розпалювати, настроювати кого проти кого, роз'ятрювати *Б*; **хор олзгоряти** *СК*; *пор.* **хурулу** II.

хор II нікчемний *[Г]*; **хор бах-** нехтувати, зневажати *[Г]*.

хора 1. загорода, загорожа, паркан. 2. город *СБФ*, *СГ*, *СК*. 3. ґанок *СБФ*; *пор.* **кора**.

хорай сухий бур'ян, сушняк; *бот.* курай, перекотиполе *СБ-Б*, *Г*, *К*; *пор.* **хурай**.

хорай- оточувати *П*; **беш йўз атлы хорайып алды да — йене да хутулдум** п'ятсот вершників мене захопили в оточення, але я знову-таки врятувався *П*.

хорайлы з кураєм, перекотиполем *О*.

хорайлых місце, поросле кураєм, перекотиполем *О*.

хорала- оточувати, оточити; **хоралап ал-** оточити й спіймати *ВН*, *СБ*, *Г-СГ*, *СК*.

хорама: **хорама йол** верета з клаптів, доріжка з дрантя *СБ*; **бабам-ненем хорама йолларға йўрмеген** мої батьки по килимових доріжках не ходили *СБЧ*; *пор.* **хурама**, **хурома**.

хоран гуртовий танець *М*; **хоран тэп-** танцювати гуртом *М*.

хоранда сім'я, родина, подружжя *ВН-СГ*; **хоранда ӧльґен сора о хайтый** після того, як помер чоловік, вона повернулася *К*; дружина, чоловік; **хорандам ӧльдў** моє подружжя померло, мій чоловік помер *ВН*; **тайфа-хоранда** родина, сімейство *СБЧ*.

хората сварка, гвалт, колотнеча *СБ*, *У*, *СГ*; весела бесіда, жарт *О*; умисне, серйозно *НМ*; **йаваш-йаваш хората болуй** колотнеча, сварка виникає стиха *СБЧ*, *СМ*.

хорйат довбня, йолоп, слабкий, негожий *У*, дивак, дивакуватий *О*.

хорйатлых дивацтво *О*.

хорла- розпалювати, розпікати, допікати, дратувати, мучити *ВН*, *СЛ*, *СГ*; **хорлама бизи** ви нас не дратуйте, не розлючуйте *Г*; **хорламаныз идґити дэ — вериниз идґитэ хызы** не мучте хлопця — віддайте йому дівчину *СК*.

хорлан- горіти жаром, розжарюватися, розпалюватися, нервувати, переживати, мучитися *ВН*, *Г-К*.

хорлат- розпікати, розгарячити, роздратувати, посварити *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*; **ат хорлат-** *СЛ*; **хорлаттым киратым** я розгарячив свого коня *СБ*.

хорлаш- допікати, дошкуляти один одному *О*, *К*.

хорлух місце, посуд для жару; переживання, страждання *О*, *СЛ*; **хорлуґа хайыл олған сора хорланаӂахсын** згодившись страждати, мусиш страждати *СЛ*.

хороз півень *ВН*, *СБФ*, *Г*; **хороз сахалы/цариси** сережки півня *Г/ВН*; **хороз хадар босун, хожаӈ босун** хоч би й убільшки з півня, але нехай у тебе буде чоловік *ВН*; *пор.* **хуроз**.

Хороз *прізв.*

хорозлан- кокошитися, задиратися *СБФ*.

Хорозчух *прізв.*

хору- боронити, захищати, берегти *[Г]*, *СГС*.

хоруйужу заступник *[Г]*.

хорума захист, заступництво *[Г]*.

хорун- стерегтися, остерігатися *О*.

хорх- (**хорхай**) боятися, лякатися; *пор.* **корк-**.

хорхах боязкий, лякливий, боязкий, боягуз *О*, *К*, *СГС*.

хорхахлых боязкість, лякливість, боягузтво *О*, *К*.
хорхахчы боягуз *БТ*.
хорхач боягуз *СБ*, *О*, *К*.
хорхлу страшний, страшно *Г*; *пор*. **хорхулу**.
хорху страх, переляк, переполох *У-СГ*, *[Кб.]*; **хорху т'ес-** виливати переполох *К*; *пор*. **корку**.
хорхув страх, переляк, тривога *СБФ*, *О*, *СГС*.
хорхувлу лякливий, боязкий *О*.
хорхувсуз безстрашний *О*.
хорхувсузлух безстрашність, сміливість *О*.
хорхужу боягуз, боязкий *О*, *К*.
хорхул- боятися, лякатися, побоюватися *О*.
хорхулу страшний, жахливий, жахкий, небезпечний, страшно, жахливо, лячно *О*, *У-К*; **хорхулу адам** страшна людина *Г*; **хорхулу тӱш** жахливий сон *СЛ*; *пор*. **хорхлу**.
Хорхулу *прізв*.
хорхулух страховище, страховидло, опудало *О*, *К*.
хорхун- боятися, побоюватися *НБЄ*, *О*, *Г-К*.
хорхундур- страхати, лякати *О*, *К*.
хорхундурт- *спон*. *О*, *К*.
хорхунҗах боягуз *НБЄ*.
хорхунч страх, боязкість *О*, *К*.
хорхунчлу страшний, жахкий, жахливий, зловісний, небезпечний, загрозливий *О*.
хорхунчлух жахливість, загрозливість, лякливість *О*.
хорхусыз без страху *П*.
хорхут- лякати, страхати, грозити, погрожувати, загрожувати *СБ-БТ*, *У-СГС*.
хорхуш переляк, переполох *СБФ*; **хорхуштан охут-** відшіптувати від переполоху — виливати переполох *СБФ*.
хорхуш- боятися, страхатися, лякатися один одного *О*, *К*.
хосча *див*. **хошча**.
хотар- розливати, насипати, розподіляти, роздавати (їжу) *СБ*, *СМ-У*, *К*, *СГС*; опорожняти, спустошувати *О*; **аш хотар-** розливати юшку, суп, рідку страву *СБ*, *СМ-У*; **хотарыш андан тӧкӱм** наллю звідти *У*; **аш — хотарғанның, иш — беҗергенниң** їжею порядкує той, хто її роздає, справою — хто її опанував *СБА*.
хотарт- *спон*. *О*, *К*.
хотарыл- розливатися, роздаватися *О*, *К*; опорожнятися, оправлятися *К*.
хотах penis *СМ*, *Г*.
Хотлубей *див*. **Хутлубей**.
хотур короста, парша, сверблячка, свербіж.
хотурлан- покриватися коростою.
хотурлат- заражати коростою.
хотурлу коростявий.
хотурот *бот*. кропива *НБЄ*.
хофа цеберка; **хатран хофа** мазниця *М*.
хох I перегній (сухий) *НМ*, *Г*.
хох II запах *К*; *пор*. **хоху**.
хох- пахнути *ВН*.
хохла лялька *СМ*, *Б*, *СГ*.
хохла- нюхати, обнюхувати *СМ*, *К*, *СГС*, *СК*.
хохлан- нюхатися ким *К*, *СК*.
хохлат- дати нюхати *О*, *К*.
хохлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хохлаш- нюхати один одного, нюхатися, обнюхуватися, знюхатися, змовитися *О*, *К*.
хохлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хохлу пахкий, пахучий, пряний, ароматний *СБ*, *Г*; *див*. **хохулу**.
хоху запах; **хоху ший** щось пахуче *СБ*; *пор*. **хох**.
хоху- 1. пахнути *СБ*, *О*, *Б-К*, *М*, *СК*. 2. нюхати *НБЄ*, *СБФ*, *НКД*.
хохув запах *СМ*, *Б*; **авузундан хохув т'итип т'елий** у нього з рота йде запах *СМ*.
хохувлаш- обнюхуватися *О*.

хохувлу пахучий, пахкий, із запахом *О*.
хохул- (**хохлуй**) пахнути, пахтіти, викликати бажання нюхати, приваблювати запахом, нюхатися *К*, *СЛ*.
хохула- нюхати *Б*.
хохулан- відчуватися на запах *[Г]*.
хохулу з певним запахом, пахкий, пахучий, ароматний, пряний *О*, *Г*; **хох(у)лу чичеклик** пахкий квітник *Г*.
хохут- робити пахучим, пахким, наповнювати запахом *О*.
хохуттур- дати понюхати *О*.
хохуш- нюхати один одного, нюхатися, обнюхуватися, знюхатися, змовитися *О*.
хоч I старовинний екіпаж, карета, кибитка, будка, амбар на високих палях *[Г]*; **д′етириниз филанчай — минсин анем хочуна** подайте човна — нехай моя мати сяде до будки *[Г]*.
хоч II кінні перегони *[СК]*: **хоч ид′итэ чивтэ/чифтэ йара йох дöгӳльдӳр, вар, эфендим** кінні перегони не обходяться без сутичок і ран, мій пане *[СК]*.
хочу 1. кінні перегони; **хочу ат** скакун *ВН*, *СК*. 2. скакун *М*; *пор*. **хош** II, **хошу**.
хочхар баран.
Хочхар *прізв*.
хош I кіш *СБ*, *СЛ*.
хош II кінні перегони *Б*, *СЛ*; **хош чап-** скакати навперегони *Б*; **хош чаптыр-** пускати наввипередки *СБЧ*; *пор*. **хочу**, **хошу**.
хош III приємний *СБ*, *П*; добро, честь, пошана *О*; добряк *[Б]*; **хош йердаллы** з гарною шийкою *СБ*; **хош хонахлых эт-** приймати гостя з пошаною *Б*; **хош т′ельдиң(из)** *СБ*, *П*, *СМ*, *У*, **хош т′ельдин(из)** *СМ*, *У*, **хош сефа(йа) д′ельдин(из)** *К*, *СГ* здрастуй(те), ласкаво просимо; **бен бир хош Т′öроғлуйум** я добряк Тьороглу *[Б]*.
хош- (**хошай**) з'єднати, з'єднувати, сточувати, додавати, приєднувати, домішувати; **бир бирин йерне хош-** *Б*, **бир йере хош-** *СК* з'єднувати докупи.
хошавуч пригоршня *О*, *К*.
хошах (**-ғы**) пара, парний *СМ*, *Б*, *К*; **хошах ал-** узяти до пари *Г*; **эвленген бири — хошағын булған** одружився один — знайшов собі пару *СГ*.
хошахла- брати до пари, парувати *О*, *К*.
хошахлан- братися, йти, жити парами *О*, *К*; **хошахланып чыхар-** виходити попарно *О*, *К*.
хошахландыр- *спон*. *К*.
хошахлат- спаровувати, з'єднувати в пару *О*, *К*.
хошахлаш- об'єднуватися в пару, паруватися *О*, *К*.
хошахлы парний *О*.
хошахлых парність *О*, *К*.
хошахлан- паруватися, братися, ставати в пари; **хошахланып йӳр-** ходити парою *У*.
хошахлых (**-ғы**) призначений до пари, суджений *СЛ*.
хошлан- мати задоволення, приємність, насолоду, насолоджуватися, утішатися *О*.
хошландыр- удовольняти, давати насолоду, утішати *О*.
хошлаш- подобатися, мати насолоду один від одного, прощатися *О*.
хошлуй *Б див*. **хошул-**.
хошма з'єднаний, об'єднаний, змішаний *О*, *Б*, *К*; **хошма хаш** брови, що з'єднуються посередині *Б*.
хошу кінні перегони *СБ-У*, *СЛ*, *К*; **хошу ал-** перемогти в перегонах *Б*, *У*; **аблар алый онун хошусун** вони й виграють ті перегони *Б*; **хошу аты** скаковий кінь *П*; **хо-**

шу чап- скакати в перегонах *Б*, *СЛ*; *пор.* **хочу**, **хош** II.

хошул- (**хошлуй**) об'єднуватися, приєднуватися, вмішуватися, втягатися, бути з'єднаним, доповненим, змішаним, бути причетним *К*; **хошлаах** приєднаймося *Г*; **бир бирине хошул-** об'єднуватися, з'єднуватися, єднатися *У*; **бир йере хошул-** влізти в недобру справу, ускочити в халепу *Г*; **хошлаах биз бир йердэ** зійдімося *Б*; **хошулду ойуна** він приєднався до гри *СЛ*; **хошулмай бунун ишне** він не втручається в його справи *Г*; **халхка хошул-** спілкуватися з людьми *Б*; **хошулдух, дёрт бала хоштух** ми поєдналися, звели докупи чотирьох дітей *Б*; **т'име хошулсан, онун т'ибик олуйсу** з ким поєднаєшся, таким і станеш *К*; *пор.* **кошул-**.

хошулу з'єднаний *Б*; **хошулу хаш** брови, що з'єднуються посередині *Б*.

хошулуш- з'єднуватися, об'єднуватися, змішуватися *О*, *К*.

хошулуштур- *спон.* *О*, *К*.

хошулуштурт- *спон.* *О*, *К*.

хошум додаток, добавка, надбавка, збільшення, прибавка *О*.

хошух приєднаний, доточений, доданий *О*, *К*; **хошух хаш** брови, що з'єднуються посередині *О*; **хошух хашлы** зі з'єднаними бровами *О*.

хошча ліпше *[Г]*; **бир хосча** (=**хошча**) **бахар** придивляється уважніше, пильніше *[Г]*.

хёкўмет мелеклери ангели влади *[Г]*; *пор.* **ёкмет-**, **ёкўм**, **hёкўм**.

хёрмат повага, пошана *[Г]*.

хрaр обіцянка, обітниця *П*, *Г*; **хрaр вер-** обіцяти *Г*; **хойайлар/берйенлер хрaр алмаға бир бирин** дають обітницю одружитися між собою *П*.

хрaрла- обіцяти *СМ*.

христиан *[М]*, **христианос** *[М]* християнин.

христийанҗасына по-християнськи *[Г]*.

христийан християнин *[Г]*; **христийан велааты** християнська держава *СК*.

христийани *мн.* християни *[Г]*.

Христос Христос *Б*; **Христос барйам** Різдво Христове *О*.

хррр *насл.* *хурчання*, *лопотіння* *СЛ*; **хррр — дээн, учту т'ирди гёгерҗин** голуб залопотів крилами й полетів *СЛ*.

Хрстос ёкмек *див.* **Хртоз ёкмек**.

Хртоз/Хртос Христос *Б*, *Г/СГ*; **Хртоз анести — анестээ анести** Христос воскрес — воістину воскрес *Г*; **Хртоз барйам** Різдво Христове *Б*, *Г*; **Хртоз барйамных** на Різдво Христове *Б*; **Сётўр Хртоз** свято Спаса — Христа-Спасителя *Г*.

Хрстос Христос *СМ*, *Г*, *К*; **Хрстос ёкмек** пасхальний пряник у вигляді хреста *К*, пасхальний хліб на п'ять-шість кілограмів із голівкою півня з тіста і пучечком шерсті в центрі *СМ*, *Г*, *К*.

Хрустос Христос *НБЄ*; **Хрустос барйам** Різдво Христове *НБЄ*.

Хрымлы *прізв.*, *НЛ*.

хсайахлы жінка *НКД*; *див.* **хысайахлы**.

хтойзна *К*, **хтойизна** *К* хтозна.

хтуз нещасний *К*; *пор.* **кўтсўз**, **хутсуз**, **хутуз**.

ху- гнати, проганяти *СБ*; **чахырсаң — т'ельмей, хусаң — т'етмей** запросиш — не прийде, не запросиш — образиться *СБЧ*; *пор.* **хув-**.

хуба тонкий *У*; **хуба хашлы** з тонкими бровами *У*.

хубатал(ы) *бот.* верба плакуча *Г*.

хубе баня, купол *[Г, М]*.

хув трут, губка *О*; *див.* **хав**.

хув- (**хувай**) гнати, проганяти, виганяти; **хувдлар** вони прогнали *ВН*; **эвдэн хувуп йибер-** вигнати з дому *У*; **артына хув-** ганятися за ким *СМ*; **хувуп йибер-** проганяти *СМ*, *Б*; **хувуп т'етирди чах кöйе** гнався за нами до самого села *СЛ*; **машына хув-** вести машину *К*; *пор.* **ху-**.

хувала- ганяти, переслідувати, підганяти, полювати.

хувалан- бути гнаним, переслідуваним, гнатися *О*.

хувалат- ганяти *О*, *К*.

хувалаш- ганятися один за одним.

хувалаштыр- *спон.* *О*, *К*.

хуван- радіти, веселитися *СБ*, *О*.

хувандыр- радувати, утішати, веселити *СБ*, *О*.

хуванч радість *СБ*, *О*; **хуванч меним йўрегим** у мене на серці радість *СБ*; *пор.* **хванч**.

хуванчлан- радіти *О*.

хуванчлы радісний *О*.

хуванчлых радість, веселість *О*.

хуванч-сўйўнч безмежна радість, радісно, весело *СБ*.

хуват (// **хват** *СБФ*, *О*) сила, міць, енергія; **хуваты йох** у нього немає сил *ВН*; **хуватма кöре** по моїх силах *П*; **хуватнен ал-** брати силою *Г*; **хуват берий табанна** упирається підошвами *СМ*; *пор.* **кувет**, **хват**, **хуват**, **хувет**.

хуватла- посилювати *О*.

хуватлан- сильнішати, міцніти *О*.

хуватландыр- зміцнювати, посилювати, підкріплювати *О*.

хуватлат- посилювати, зміцнювати *О*.

хуватлы сильний, міцний.

хуватлылых потужність *О*.

хуватсыз безсилий, слабкий, немічний; **хуватсыз йер** слабке місце *НМ*.

хуватсызлан- виснажуватися, вимотуватися, змучуватися, слабнути, знесилюватися *О*.

хуватсызлых безсилість, неміч, знесиленість, виснаженість *О*.

хувғала- ганяти, переслідувати *О*.

хувғалат- *спон.* *О*.

хувғанлых переслідування, вигнання *О*.

хувдур- змусити ганяти, гнати.

хувдурт- *спон.* *О*, *К*.

хувет 1. сила *[Г*, *Кб.]*; **хувет мелеклери** ангели сили *[Г]*. 2. сильний; **азиз аллах, азиз хувет, азиз ölўмсўз, эсирге бизи** святий боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас *[Г]*; *пор.* **кувет**, **хват**, **хуват**.

хуветлен- зміцнюватися *[М]*.

хуветли сильний *[Кб.]*.

хуветсиз кал- знесилюватися *[М]*.

хувужу який жене, проганяє, чогось добивається *О*.

хувул- (-влуй) 1. бути гнаним, переслідуваним *О*, *К*. 2. народжуватися (про лоша) *СЛ*.

хувулуш- ганятися один за одним *СЛ*.

хувур- смажити *ВН*.

хувурул- смажитися, бути смаженим *СМ*.

хувух I полова, збоїни, звійки (те, що відвіюється) *О*.

хувух II пухир, сечовий міхур *СБ*.

хувуш I порожній, дупло, порожнина, порожнеча, пустота *СБ*, *П*, *Б*, *Г*, *СГ*, *СК*; *пор.* **хулуш**.

хувуш II вигнання, заслання *О*.

хувуш- ганятися один за одним, переслідувати один одного *О*, *К*.

хуға *бот.* куга *Б*; *пор.* **коға**, **хоға**.

худа сват; шанована людина, поважний гість *НМ*, *К*; **худалар** свати; **худа алх** весільні гості *Б*; **худа вар-** іти свататися *К*; **худа йибер-** посилати сватів *Б*, *У*.

худағы *Б*, *СЛ*, *К*, *СК*, **худағый** сваха *П*; *пор.* **худайы**, **худэғий**, **худэйи**.

худаҗых сваток, свашечка *К*.

худай сват *СМ*.

худайы 1. сваха *НБЄ*, *О*, *БТ*, *У*; **йохка Марйа да худайы** як немає більше нікого, то й Марія сваха *НБЄ*. 2. кума *О*; *пор.* **худағы**, **худэғий**, **худэйи**.
худалат- робити сватами *О*, *К*.
худалаш- ставати сватами *О*, *К*.
худалаштыр- *спон*. *О*, *К*.
худалых становище свата, сватівство, свояцтво *О*, *К*; **худалых т'ель-** прийти свататися *У*.
худача дочка свата, свахи *О*, родичка невістки *НБЄ*.
худачых сваток, свашечка *СМ*.
худрет могутність, сила, снага, міць, потуга, спромога, спроможність *Г*; багатство, добробут, достаток *О*; **ни худрети бар, аны т'ийиндир-** одягати те, на що спроможний *СБ*; **худрет (<халем) илен чекильмиштир көзлерим, хашлерим** брови й очі в мене підведені *[ВН]*; *пор.* **кудрет**, **худурет**.
худретли сильний, могутній *О*.
худретлик могутність *Г*; багатство *О*.
худретсиз безсилий *Г*; незаможний, нетяга, неімущий *О*.
худретсизлик несила, неспроможність, немічність *О*.
худур- казитися, біситися, бавитися, лютувати *СГС*; **бу көпек худурған** цей пес сказився *СГС*; *пор.* **хутур-**.
худурет сила, спромога, змога, спроможність *СБ*; **худуретине көре** за змогою, згідно своїх сил *СБ*; *пор.* **кудрет**, **худрет**.
худэғий сваха *ВН*; *пор.* **худағы**, **худайы**, **худэйи**.
худэйи сваха *СБ*, *СЛ*; **йохка Марйа да худэйи** як нікого немає, то й Марія — сваха *СБФ*; *пор.* **худағы**, **худайы**, **худэғий**.
хуҗах обійми, обхват, оберемок *СЛ-СГС*; **бир оҗах саман** оберемок соломи *НКД*.
хуҗахла- обнімати *СЛ-СК*.
хуҗахлан- *пас.* обніматися *К*.
хуҗахландыр- *спон*. *К*.
хуҗахландырт- *спон*. *К*.
хуҗахлат- *спон*. *К*.
хуҗахлаттыр- *спон*. *К*.
хуҗахлаш- *сп.-вз*. обніматися, обійматися *Б*, *Г*, *СЛ*, *К*.
хуҗахлаштыр- *спон*. *К*.
хуҗахлаштырт- *спон*. *К*.
хуҗур дивний, незвичний, недоречний, неналежний *О*, *К*; погано, невдало *СГ*; **хуҗур лаф** недобрі слова *У*.
хуҗур погано, невдало, дивний, незвичайний, екзотичний, нісенітний *О*, *К*, *СГ*.
хуҗурлу хитромудрий, загадковий, дивний, екзотичний *СБЧ*, *К*; небезпечний *ВН*.
хуҗурлух незвичність, ненормальність *О*, *К*; веселий настрій *У*.
хузамух кір *СГС*; *пор.* **хазамух**, **хызамух**.
хузғум-харғалер гайвороння *СК*; *пор.* **ғузғу**, **хузғун**.
хузғун (-уллар *ВН*) крук, ворон *ВН*, *М*; *пор.* **ғузғу**, **хузғум**.
хузу ягня *Г*; **хузум-диване** моє ягнятко, моя кохана *Г*; **хузум Эваз** мій милий Еваз *СК*; *пор.* **хозу**.
хуйу колодязь; **хуйу авуз** верхній зруб колодязя, цямрина *СБ*; **хуйу башна** біля колодязя *У*; **т'өр хуйу** *СБ*, *Г*, **хуру хуйу** *СЛ*, **чөр хуйу** *СЛ* сухий колодязь.
хуйуҗу копач колодязів, колодяжний майстер *О*, *К*.
хуйуҗулух колодяжництво *О*, *К*.
хуйулма водяний вир *О*.
хул раб, невільник, кріпак, слуга, наймит, рабський, кріпацький *ВН*, *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **хул болстати** рабом *О*; **аллағын хулу** раб божий *[Г]*; **ашлы хулу** помічник хрещеного батька на весіллі *СГ*; **көпекин хулу** собачий слуга, негідник, покидьок,

сучий син *У*; **шинҗик/шинт′и урум законнары — севен севенин хулу** тепер серед урумів закон — кохати самовіддано *К*; **йатма хулу эт-** *див.* **йатма**.

хулағындат′и що є в тебе у вусі *СЛ*; **йўз бин алтын хулағындат′и кўпелер** сережки в твоїх вухах коштують сто тисяч золотих *СЛ*.

хулаҗых вушко *К*.

хулан- використовувати, користуватися, застосовувати *Б*, *Г-СК*; **биз хуланыйых бу себеркайы /себерканен** ми користуємося цією цеберкою *К/НКД*; **хулан, Эваз, сенин сачлерин** Евазе, зроби щось приємне своїм волоссям *СК*; *пор.* **хуллан-**.

хуландыр- дати користуватися *[М]*; **ахыз, сачын хуландыр, сарып бойну доландыр** мила, візьми своє волосся й обвий ним шию *[М]*.

хулах (**-ғы**) 1. вухо, вушко (казана, каструлі, скрипки тощо); **хулах ас-** звертати увагу, цікавитися, уважно слухати *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **хулах асма-** не звертати уваги *СГ*; **хулағын ичи** внутрішнє вухо *Г*; **хулах сал-** прислухатися *Г*; **хулах тоз(у)** місце без волосся навколо вуха *СБ*, *Б*, *Г*, *К*; **хулах тэшиги** отвір вуха *Г*; **хулах уруп ишит-** уважно слухати *СЛ*; **хулах хой-** вислуховувати *СЛ*; **хулахларым чыңлады** у мене задзвеніло у вухах — хтось мене згадує *О*; **көз-хулах бол-** наглядати, доглядати *СБЧ*; **хамиш/хамуш/хамыш хулах** *див.* **хамиш/хамуш/хамыш**; **хатыр хулах** ослячі вуха *Г*; **чалғы хулағы** п'ятка коси *СБ*, *П*; **лафың(ыз) аллаан хулағына осун** ваші слова та богові в вуха *СЛ*; **бунун хулағына т′ирмеди бу лаф** ці слова до нього не дійшли *Г*. 2. відгалуження яру, ущелини, рукав річки, відріг гори, хребта, кінець; **дөрт хулағы бар о пситирин** у того печива чотири кінці *Б*; **тарама хулағы** вибалок, приярок *СЛ*, *К*.

хулахлан- нагострити вуха, прислухатися *О*, *К*; *див.* **татлы хулах**.

хулахлы з вухами, вухатий *О*, *К*.

хулахлых завушник, шори *СБ*, *К*.

хулахот *бот.* щавель *БК*; *пор:* **атхулах, хозухулах**.

хулач обхват, оберемок, обійми, кулач — а) маховий сажень — відстань між кінцями середніх пальців витягнутих рук; б) короткий сажень — відстань від краю плеча до затиснутої долоні, кулака протилежної руки *ВН*, *СМ*, *К*; *пор.* **хвач**.

хулачла- обнімати, обіймати, вимірювати обхватами, оберемками, кулачами *О*.

хулачлан- обніматися, вимірюватися обхватами, оберемками, кулачами *О*.

хулачлат- *спон. О*.

хулачлаттыр- *спон. О*.

хулачлаш- *сп.-вз.* обніматися, обійматися *О*.

хулачлаштыр- *спон. О*.

хулачых (**-ғы**) вушко *ВН*, *СК*.

хуллан- бути на службі *[Г]*; використовувати що, користуватися чим *О*, *К*; *пор.* **хулан-**.

хулландыр- дати використати *О*.

хулланыл- бути використовуваним, використовуватися *О*.

хуллух рабство, невільництво, кріпацтво *О*.

хулом, хулон лоша до року *К*; *пор.* **хлом, хулум**.

хулонна- жеребитися *К*.

хулонну жереба (кобила) *К*.

хулум лоша до року *СБ*, *НМ*, *О*, *У*, *Г*; *пор.* **хлом, хулом, хулон**.

хулумла- жеребитися *НБЄ*, *О*, *У*.

хулумлу жереба (кобила) *О*.
хулумна- жеребитися *Г*, *СК*.
хулумну жереба (кобила) *Г*.
хулунч радикуліт *СЛ*; **хулунч т'ирди белиме** мене схопив радикуліт *СЛ*.
хулуп (-бу) дужка відра *СГ*.
хулуш порожній, дупло, порожнина, порожнеча, пустота *СМ*; **хырсызын арты хулуш** у злодія в задниці дірка *СМ*; *пор*. **хувуш** I.
хум пісок; **алма хумдайы** розсипчасте яблуко (як пісок) *У*.
хуман куман, куманець *Г*.
хумаш тканина, шовк *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СГ*, *СК*, атлас *СБФ*, *НКД*, *СГС*; коштовна тканина *У*, *СЛ*; **хумаш кофта** шовкова блуза, сорочка *Б*; **тоннан хумаш д'ийамадым** я не носила шовку й хутра *СК*.
хумжу пісковик — хто добуває, возить і продає пісок *СГ*.
хумжух піщинка *К*.
хумлу піщаний *О*; **хумлу йер** піщане місце *У*.
хумлух піщане місце, піски *О*.
хумна- I приводити лоша, жеребитися *СГ*.
хумна- II обкидати піском *БТ*.
хумну піщаний *К*.
хумнух піщане місце *СЛ*, *К*.
хумру горлиця *СЛ*, *К*; *пор*. **хомру**.
хумсал піскуватий *О*.
хумсаллых піскувате місце, супісок *О*.
хумушу сусід *К*; **хумушлар арасна** між сусідів *К*; *пор*. **коншу, хомушу, хомшу, хонуш, хонушу, хоншу**.
хумчух піщинка *О*.
хунан молода кобила *СГ*.
хунанжи *У*, **хунанжин** *У*, *К* зріла телиця двох-трьох років.
хунанжы телиця *К*; телиця до року *НКД*.
хунанжын зріла телиця двохтрьох років *СМ*, *БТ*, *Г*, до року *НКД*.
хундах 1. пелюшка *СБ*; **хундах бав** повивач *СБ*. 2. колиска *СБФ*; *пор*. **фындах**.
хундахла- сповивати *СБ*.
хупе кульок *К*.
хуп-хуру зовсім сухий *СЛ*.
хур- I (**хурай**) будувати, споруджувати, складати, упорядковувати, споряджати; **аст'ер хур-** шикувати військо *Б*, *СГ*; **вадэ хур-** встановлювати термін *СК*; **дўгўн хур-** справляти весілля *Г*, *СГ*; **йай хур-** натягати лука *Г*; **мевлет хур-** складати угоду, домовлятися *Б*; **софра/суфра хур-** *СГ/П* накривати на стіл.
хур- II (**хуруй**) сохнути, висихати *СБФ*, *Г*, *СЛ*; **кёзйаштан хурмады** не просихала від сліз *СБЧ*; *пор*. **хуру-**.
хурабйе вид печива *СК*.
хурай *бот*. курай, перекотиполе *Б*; *пор*. **хорай**.
хурама клапоть, шматок, шматина (тканини) *О*, *К*; довгий і широкий пояс із тканини, що **кошеви** — розпорядник весілля надіває на себе після одягання жениха, затикаючи за нього ті дві свічки, котрі горіли під час одягання *ММ*; **хурама йорган** ковдра із клаптів *О*; *пор*. **хорама, хурома**.
хурамалы із клаптів, шматків *О*, *К*; **хурамалы йорган** клаптева ковдра *К*.
хурбан 1. жертва, пожертва *СБ*, *О*, *СГ*, *СК*; **хурбан ада-** *У*, **хурбан кес-** *[Г]*, **хурбан сой-** *Б* приносити жертву, жертвувати; **хурбан бол-** ставати жертвою *О*; **хурбан олайым** пробач *СГ*; **хурбан олайым — мени йолдан чыхарма** я перепрошую — не затримуй мене *СК*; **дилиңе хур-**

бан олайдым *Г*, **дилине хурбан олайым** *СК* я готовий виконати будь-яке твоє бажання; **хурбан т′ет-** стати жертвою, загинути *СБ*; **хурбаны т′ет айтхан сӧзиме, басхан йизиме** ти не вартий ні моїх слів, ні мого сліду *СБЧ*; **бабаан хылычындан хурбан т′итэӂексин бу ишлер ичӯн** ти через ці справи загинеш від батькової шаблі *СЛ*; **хурбан эт-** приносити жертву, жертвувати *[Г]*. 2. поминальний обід *НБЄ*; *пор*. **холхурбан**.

хурбанлых призначений для пожертви *О*.

хурбет чужий, чужина *СБ*; *пор*. **ғурбет**.

хурбетлик (**-ги**) переживання за батьківщиною, за коханою, коханим *СБ*; **йар хурбетлиги чекий** переживає, що втратила коханого *СБ*; **Арзу да тӯший йар хурбетлиги чекмейе** Арзу починає страждати від розлуки з коханим *СБ*; *пор*. **ғурбетлик**.

хурған сушений *П*, *К*; *див*. **хур-** II.

хурғах посуха *ВН*, *НБЄ*, *БТ*, *К*; **хурғах ава** посушлива погода *У*; *пор*. **хуруғах**.

хурғахлых посуха, посушлива пора, суха погода; посушливе місце *[Г]*; **хурғахлых ава** посуха, посушлива погода *У*.

хурдур- дати побудувати *О*, *Б*, *К*.

хурдурт- *спон*. *О*, *К*.

хурйух (**-ғу**) 1. хвіст, курдюк, гузир волока, хвостовик скрипки, струнотримач; **хурйух баш** *анат*. копчик *СБ*; **хурйух баш т′ельфінішувати** впритул один за другим *К*; **хурйух йағы** курдючний жир *О*; **сабан хурйух** чепіга, чепіги *Б*, *Г*. 2. прихвостень; **ид′ит ид′итэ бӯйурған, ид′ит тэ хурйуғна бӯйурған** хлопець наказав хлопчині, а хлопчина — прихвостневі *СГ*.

хурйухлу хвостатий; хвалько *ВН*; **хурйухлу ӂаду** хвостата відьма *НМ*; **хурйухлу йылдыз** комета *О*, *К*, падуча зірка, метеор *К*.

хурма *бот*. хурма *ВН*, *У*, *СК*.

хуров іній, паморозь, наморозь *СМ*; **хуров тӯштӯ** випав іній *СМ*.

хуроз півень *СБ-У*, *К*; *пор*. **хороз**.

хурозлан- кокошитися, задиратися, пиндючитися *НБЄ*, *О*, *К*.

хурозлат- *спон*. *О*.

хурозлаш- пиндючитися, випинатися один перед другим *О*, *К*.

хурозлаштыр- *спон*. *О*, *К*.

хурозчух півник (цукерка) *У*.

хурома клапоть, шматина тканини *ММ*; **хурома бохча** хустина з різнокольорових клаптів тканини, в яку зав’язували одяг жениха, посилаючи його до священика для благословіння *ММ*; *пор*. **хорама**, **хурама**.

хурсах (**-ғы**) живіт, черево, шлунок; **бох хурсах** ненажерний черевань *СБА*; **сығырын хурсағы шишти** корова обдулася *Г*; **йахшы, незетли аш халынӂез йаман хурсах патласын** ніж смачна страва залишиться, нехай краще поганий живіт лусне *СЛ*, *СГ*.

хурсахлы череватий *О*.

хурсачых ковбик *ВН*, *О*, *К*.

хурт I черв’як, черви, плодожерка.

хурт II *див*. **харт-хурт**, **хонушу-хурт**.

хурт- сушити *У*; **хуртаӂах** *майб*. *час* висушить *У*; *див*. **хурут-**.

хуртай- червивіти *СБФ*.

хуртар- спасати, визволяти *[Кб.]*; *пор*. **куртар-**.

хуртла- зачервивитися *П*.

хуртлан- червивіти *О*, *К*.

хуртландыр- згноїти, дати зіпсуватися, розвести червів *О*, *К*.

хуртлат- *спон*. *О*, *К*.

хуртлу червивий.

хуртлу-битли бідняк, злидень, вошива голота *О*.
Хуртоз *СБФ*, **Хуртос** *НБЄ* Христос.
хуртот *бот*. м'ята *НБЄ*.
хуртчух черв'ячок *О*.
хуру 1. сухий, сухорлявий; сухе місце *К*; **хуру билен йаш та йанай** із сухим горить і зелене *СБЧ*; **хуру йемиш** сушена садовина, сухофрукти *К*. 2. сушена садовина, сухофрукти *Г*, *СГ*. 3. самотній *ВН*, *П*, *СМ*, *Б*, *Г*; **хуру жаным** самотня моя душа *СБ*; **бен бир хуру баш оландырым** я лишився сам-один *Г*; **хуру башыма** на мою самотню голову *СЛ*; ◇ **хуру хал-** позбутися, втратити *СБ*, *СМ*; **хурудан йанған** згорів дощенту *У*.
Йалы: Хуру Йалы *річка* Сухі Яли *У*, *К*.
хуру- сохнути, висихати, засихати; *пор*. **хур-** II.
хуруғах сухий, висохлий, посушливий, посуха *О*; *пор*. **хурғах**.
хуруғахлых посуха *О*.
хурул- бути побудованим, зведеним, створеним, поставленим, організованим, заснованим, зібраним, приготованим, вишикуваним, настроюватися, строїти з себе, принди тися *ВН*, *У*, *Г*, *СЛ*, *К*; **софра хурулду** стіл накрито *Г*, *СЛ*; **саз хурулду, наз т'ерек, ӧле** саз настроєно так, як слід *Г*, *К*.
хурул- висихати, зсихатися, розсихатися, шкарубнути *О*, *К*.
хурулған курган *О*.
хурулда- хропіти, хропти *СБ*, *О*, *К*; хрюкати *НБЄ*.
хурулдав хропіння *О*, *К*.
хурулдат- *спон*. *О*, *К*.
хурулдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хурулдаш- *сп.-вз*. хропіти *О*, *К*.
хурулдаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хурултай з'їзд *СГ*.
хурулу I споряджений; **хурулу софра** накритий стіл *СЛ*.
хурулу II палкий, полум'яний *СМ*; **хурулу йаных** люта пожежа *СМ*; *див*. **хор** I.
хурулух сухість; посуха *О*, *К*.
хурум сажа, кіптява, кіпоть *О*.
хурума сушена садовина, сухофрукти *О*.
хурут- сушити; **йаш бойуму хуруттулар** убили — присушили мене молодого *Б*; *пор*. **хурт-**.
хурутма сушена садовина, сухофрукти *О*.
хурутул- бути висушеним, сушитися *О*, *К*.
хуручух сухенький *ВН*.
хурхулда- хрюкати *О*, *К*.
хурхулдав хрюкання *О*, *К*.
хурхулдат- *спон*. *О*, *К*.
хурхулдаш- хрюкати разом, перехрюкуватися *О*, *К*.
хурулдаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хуршов обруч, бандаж, залізна шина колеса, рифа *ВН*, *СБ*, *НМ*, *О*, *Г*, *К*; *пор*. **хуршув**, **хыршов**.
хуршовла- набивати обруч, рифу *О*, *К*.
хуршовлат- дати набити обруч, рифу *О*, *К*.
хуршу обруч *НБЄ*.
хуршув обруч, рифа *СБ*; *пор*. **хуршов**, **хуршу**, **хыршов**.
хуршум I свинець *НМ*, *О*, *К*; куля *СМ*; **хуршум ат-/чал-** вистрілити кулею *СГ*/*К*; **йағлы хуршум** намащена жиром куля *К*; *пор*. **хуршун**, **хушум**.
хуршум II дво-, чотириструнний щипковий музичний інструмент із невеликим шароподібним резонатором і дуже довгим загнутим назад грифом *К*.
хуршумла- покривати свинцем *О*, *К*.
хуршумлан- покриватися свинцем *О*, *К*.

хуршумлат- дати покрити свинцем *О*, *К*.
хуршумлу свинцевий, зі свинцем *О*.
хуршумну свинцевий, зі свинцем *К*.
хуршун свинець *СБ*; *пор*. **хуршум**, **хушум**.
хус- (**хусай**) ригати, блювати *СБ*, *СМ*, *[Г]*, *К*; **баш хус-** випускати колос, колоситися *П*, *Б*, *К*; **боғдай баш хусай** пшениця викидає колос *Б*; *пор:* **кус-**.
хусис властивість *[Г]*; *пор*. **хусуз**, **хусус**.
хусмах блювота *СБ*.
хустунмах стогнання, зітхання *О*.
хусуз, **хусус** властивість, іпостась *[Г*, *М]*; **бу хусустан** з цією метою, спеціально *[М]*; *пор*. **хусис**.
хусуса особливо *[Г]*.
хусух блювота *К*; блювотний, який викликає нудоту, блювоту *О*.
хут щастя *О*.
хутар- рятувати, спасати, захищати, вигороджувати *СМ*, *У-СК*; вимикати *К*.
хутаран спаситель *СГС*.
хутарт- *спон*. *К*.
хутарттыр- *спон*. *К*.
хутарттырт- *спон*. *К*.
хутарыҗы спаситель, спас *[Г]*.
хутарыл- спасатися *К*, *СГС*.
хутла- I поздоровляти *[М]*; святкувати, присвячувати, жертвувати *О*.
хутла- II рятувати *П*; *пор*. **хутула-**.
хутлан- I робитися щасливим *О*.
хутлаш- II вітати один одного, бажати щастя *О*.
хутлаштыр- *спон*. *О*.
хутлу щасливий *СБ*, *О*, *У*, *СЛ*, *М*; **Йылбашыңыз хутлу осун** з Новим роком *Б*.
Хутлубей *прізв*.
хутлуй *теп*. *час* рятується *СМ*, *Б*, *Г*; *див*. **хутул-**.
хутлулух щастя *О*.
хутра хутір *У-К*.
хутруй *див*. **хутур-**.
хутсуз нещасний, бідний *ВН*; *пор*. **кӱтсӱз**, **хтуз**, **хутуз**.
хутсузлух нещастя, лиха доля *О*.
хуту коробка, скринька, ящик; **хапах хутуну табай** кришка коробку знайде *СБФ*; *пор*. **куту**, **хуты**.
хутуз нещасний *ВН*, *[Г]*, *СЛ*, *К*; *пор*. **кӱтсӱз**, **хтуз**, **хутсуз**.
хутузлух нещасність *К*.
хутузчух нещасненький *Б*.
хутул- (**хутлуй**; **хутлий** *Б*, **хутулуй** *К*) звільнятися, рятуватися, спасатися, збутися, спекатися, вириватися, відриватися, відчіплятися, зіскакувати; **ишлердэн хутулған сон** закінчивши роботи *ВН*; **хутулалмай ғариптэн** не може відкараскатися від біднякa *П*; **хутлуй халый бишийдэн дэ** втрачає все *Г*; **хутлуй туладан** відчіпляється від цеглини *СМ*; **айахлары хутлуй** ноги зірвалися — не втримався ногами *У*; **хутулуйляр т'итийлер** зриваються вскач *К*; **чоха чапан аздан да хутулуй** хто женеться багато за чим, втрачає й мале *СГ*.
хутула- спасати *П*; *пор*. **хутла-** II.
хутулдур- рятувати, спасати, звільняти *О*, *К*.
хутулмахлых викуп *О*, *К*; **хутулмахлых ал-/вер-** дати/взяти викуп *К*.
хутулт- рятувати, спасати, звільняти *О*, *К*.
хутулуш порятунок, спасіння, звільнення *О*, *К*.
хутур- (**хутруй**) скаженіти, сказитися, казитися, лютувати, біситися *СБ*, *НКД*; **хутурған көпек** скажений пес *К*; **ава хут(у)руй** погода лютує *НКД*; **хут-**

руп т΄итий він розізлився, розлютувався *НКД*; *пор.* **худур-**.

хутурт- бісити, доводити до люті, нацьковувати *СБ*, *О*, *Г*, *К*.

хутурттур- *спон.* *О*, *К*.

хутурух скажений *О*.

хутуруш- бісити один одного, казитися, біситися, шумно себе поводити *О*, *К*.

хутуруштур- *спон.* *О*, *К*.

хутхар- рятувати, спасати, звільняти, виручати, позбавляти *ВН*, *СМ*, *Б*, *У*, *СЛ*.

хутхарт- *спон.* *О*.

хутхарттыр- *спон.* *О*.

хутхарыл- рятуватися, бути врятованим *О*, *У*.

хуты коробка *[Г]*; **мерикеп хутысы** чорнильниця, каламар *[Г]*; *пор.* **куту**, **хуту**.

ху-у *вигук-зітхання* о-ох, ху-у *О*.

хуч нещастя, лихо, біда *О*; **бре, хуч алыма, дэлханнылар** ану, хлопці, мені на лихо *[М]*.

хучах (**-ғы**) обхват, обійми, оберемок *СБ*, *О*, *Б*, *У*; **бала халды хучағыма** у мене на руках лишилася дитина *СБ*; **бир хучах тобан** оберемок соломи *СБФ*; **хучах ал-** брати (дитину) на руки *СБФ*; *пор.* **хуҗах**.

хучахла- обіймати, обнімати, пригортати, приголублювати *СБ*, *О*, *Б*, *У*, *[Г]*, *СЛ*.

хучахлан- бути обнятим, обхопленим, пригортатися *СБ*, *О*.

хучахлат- *спон.* *О*.

хучахлаттыр- *спон.* *О*.

хучахлаш- обійматися *СБ*, *О*, *БТ*.

хучахлаштыр- *спон.* *О*.

хуш птах; **хуш бала** пташеня, курча *СБ*; **хуш сӱтӱ** пташине молоко *О*; **авзу билен хуш тутай** він ловить ротом птахів — дуже здібний, заповзятий, спритний *СБ*; **ағызынен учан хушу тутарсын** ти ловиш устами птахів на льоту *[Г]*.

хуша- оточувати *СМ*, *Б*; **хушайып алды** оточили й захопили *Б*.

хушан- підперізуватися, чіпляти собі на пояс; **хылыч хушан-** начепити на себе шаблю *П*.

хушах пояс, крайка — із довгої, до трьох метрів, і широкої смуги бавовни, ситцю, камки, шовку, пас, пасок, ремінь; **хушах аша-** дістати ременя *У*; **хушахтан кӱреш-** боротися на захват за пояси *К*; **архан хушах** очкур *К*; **пӱскӱльлӱ хушах** пояс із китицями *К*; **хайыш хушах** ремінний пас, пасок *СБ*; **ший хушах** пояс із тканини *СБ*.

хушахла- перев'язувати поясом, крайкою, паском *О*; бити паском *К*.

хушахлан- перепоясуватися, надівати пояс, пасок *О*, *К*.

хушахлат- надівати на кого пояс, пасок *О*, *К*.

хушахлы з поясом, крайкою, паском *О*, *К*.

хушахчы майстер робити пояси, крайки, паски *О*.

хушачых (**-ғы**) ремінець *П*.

хушлух становище птаха *Г*.

хушот(у) *бот.* спориш, шпориш, гусятник, куряча трава, моріжок *БК*.

хушум свинець *СБ*, *Г*, *СГ*, олово *СБ*, *СГС*; **хушум сахасы** свинцева паця *СГ*; *пор.* **хуршум**, **хуршун**.

хушхонмаз *бот.* ліцій, люція, повій, дереза *СЛ*, *К*; держидерево, гадючник *О*.

хушчу птахівник, птахолов *О*, *К*.

хыбла *СБ*, *Б*, **хыбле** південь *[Б]*; **хыбладан** з півдня *СБ*; **хыблелере овратай эдиң йолуңу** ти мав би піти на південь *[Б]*.

хыбырда- ворушитися, рухатися, возитися, кушпелитися, вовтузитися, кишіти *СБ*, *О*, *К*; **хы-**

бырдаған хырны авай хто ворушиться, подолає гору *СБА*.
хыбырдав ворушіння, рух *О*.
хыбырдавух який ворушиться, возиться, кишить, рухливий *О*, *К*.
хыбырдан- ворушитися, вовтузитися, кушпелитися *О*, *К*.
хыбырдат- ворушити, рухати, змушувати рухатися *НБЄ*, *СМ*, *К*.
хыбырдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хыбырчых кучерявий *СБ*; *пор*. **кыбырчых**, **хыбырчых**, **хымыр**.
хывыр- вити, завивати, накручувати *О*, *К*.
хывырла- вити, крутити *О*.
хывырлат- завивати, накручувати, кучерявити, робити кучері *О*.
хывырт- *спон*. *О*, *К*.
хывырчихлен- закручуватися, витися, кучерявитися *СБ*.
хывырчых кучерявий, виткий, кучері *О*, *Б*, *СЛ-СГ*; *пор*. **кыбырчых**, **хыбырчых**, **хымыр**.
хывырчыхлан- завиватися, закручуватися, кучерявитися *К*.
хывырчыхлат- завивати, накручувати, робити кучері *СБ*, *Б*, *К*.
хывырчыхлы з кучерями, закручений, скуйовджений *СГ*.
хывырыл- витися, завиватися, скручуватися, закручуватися, кучерявитися *О*, *К*.
хывырых завитий, закручений, накручений *О*, *К*.
хыдрийлер шукають *П*; *див*. **хыдыр-**.
хыдыр- (**хыдырый**, **хыдрый**) шукати, розшукувати; **т'им хыдрый, о тапай** хто шукає, той знаходить *СГ*.
Хыдырлез Хидир-Ільяс, Хизир-Ільяс — мусульманське ім'я пророка Іллі; **Хыдырлез эфенди** всемогутній пророче Ілля *[СК]*.
хыдырт- доручити розшукувати *О*, *Г*, *К*.
хыдырттыр- *спон*. *О*, *К*.
хыдырыл- бути розшукуваним, розшукуватися *О*, *Г*, *К*.
хыдырылт- *спон*. *О*, *К*.
хыжы сверіпа *СГ*, *М*; **хыжы йағы** сверіпова олія *СГ*; *пор*. **ажы-гужу**, **арджы-гурджу**, **гажу-гужу**, **гажы-гужу**, **хычы**.
хыжылы-мыжылы айт- говорити з викрутасами *СБ*.
хыз (**хызы**, **хзы**) дівчина, дочка; **хыз бала** дівчинка; **хыз баллар** дівчата *У*; **хыз торун** онука *НБЄ*; **хыз эвлад** дочка, спадкоємиця *СБ*, *У*, *М*, *СК*; **хыз бала эвне мисафир: бögün вар, йарын т'елин т'итэр** дочка — гість у хаті: сьогодні вона тут, завтра піде заміж *СЛ*; **хыз олғанда** коли була дівчиною *У*; **бüйüк хызым** моя старша дочка *П*; **билирим т'и, сиз женнетэ варырсыз, улу хызларынен сефа сürерсиз** знаю, ви потрапите до раю, матимете приємність спілкуватися там із великими дівами *[СЛ]*; *див*. **хызхардаш**.
хыз- (**хызай**) нагріватися, розжарюватися, гарячкувати, гніватися *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.
хыза- зазіхати, заздрити; **алтына хызай** позаздрив на золото *Г*.
хызамух кір *СЛ*; *пор*. **хазамух**, **хузамух**.
хызар- багровіти, палати, червоніти, розчервонітися, розжарюватися *ВН*, *П*, *О*, *[Г]*, *К*; **сувухтан онун бети хызарды** його обличчя розчервонілося від морозу *О*.
хызарт- викликати побагровіння, почервоніння *О*, *К*.
хызарттыр- *спон*. *О*, *К*.
хызартыл- бути розпаленим, доведеним до червоноти *О*, *К*.
хызарыл- почервоніти *О*, *К*.
хызарых почервонілий, розпалений, запалений *О*, *К*.

хызарыш- доводити один одного до почервоніння, розпалюватися разом *О*.
хызарыштыр- *спон. О*.
хызарыштырт- *спон. О*.
хызған жадібний *СБФ*, *СЛ*; *див.* **хызғанч**.
хызған- шкодувати дати, жаліти дати, скупитися *СБ-У*, *К*, *СГ*.
хызғанч жадібний, скупий, скнара; **хызғанчның малын йит ашай, архасын да бит ашай** худобу скнари жеруть собаки, а спину — воші *СБА*; **хызғанчтан хышта да хар алалмас** у скупого навіть снігу серед зими не випросиш *СБЧ*.
хызғанчлых жадібність, скнарість *О*, *У*, *К*; **хызғанчлыхтан ӧльґен** помер від скупості *У*.
хызғылт червонуватий *О*.
хызғын гарячий, завзятий, запальний, збуджений *О*, *К*.
хызғын- кишіти, кушпелитися *О*.
хызғынлаш- розпалюватися, розігріватися *О*.
хызғынлы гарячий, запальний, розпалений, роздратований *О*.
хызғынлых гарячкуватість, запальність, розпаленість, роздратованість, розлютованість *О*.
хыздыр- гріти, пекти, розпалювати, розпікати, розігрівати, розжарювати, збуджувати, дратувати; **кӯн хыздырый** сонце пече, палить *СМ*, *Б*, *СЛ*; **эт онун көзлерин хыздырый** вид м'яса викликає в нього апетит *О*.
хыздырт- *спон. О*, *К*.
хыздырыш- *О*, *К*.
хыздырыл- (**-рлый**) бути обуреним, обурюватися *СЛ*.
хызӂас по-дівочому *К*.
хызӂыґаз дівчинка *СЛ*.
хызӂых дочка, дівчинка *ВН*, *Б*, *К*.
хызлых (**-ғы**) дівочість, дівоцтво, становище дівчини, дівочі часи *ВН*, *СБ*, *СК*; **хызлығымы билдирмедим** я не давала знати, що я є дівчиною (не чоловіком) *ВН*, *К*; **хызлығна** коли була дівчиною *СК*; **хызлых эт-** поводити себе по-дівочому *К*.
хызмет служба, робота, завдання, доручення, послуга, прислуговування; **хызмет битир-** надавати послугу *П*; **сен меним хызметим битирежекси** ти виконаєш моє доручення *СБ*; **о меэм хызметим битирди** він зробив мені послугу *К*; **мен хызметими ахлаштым** я віддячив за послугу *К*; **хызмет питир-** надавати послугу *СГС*; **о мана чох хызмет питирди** він для мене багато зробив *СГС*; **хызмет тутса — от-йалын** якщо візьметься за справу, то в нього все горить у руках *СБЧ*; **хызмет эт-** служити, працювати, виконувати доручення, допомагати, прислуговувати; **эт′и холға бир хызмет** для обох рук робота одна *СБФ*; **хызметэ вар-** іти по допомогу *К*, *СК*; **хызметэ д′ир-** вступати на службу *СГ*; **хызметэ йолла-** посилати по допомогу *СГ*.
хызметк′ар слуга *[Г, М]*.
хызметли послужливий *О*, *К*.
хызметсиз непослужливий *О*, *К*.
хызметт′ар слуга *У*, *Г*, *СГ*; **хызметт′ар хыз** служниця *Г*.
хызметчи слуга, служитель, служниця, прислуга, наймичка, обслуговувач *СБ*, *О*, *К*.
хызхардаш *СБ*, *СМ-СК*, **хызхардэш** *СБ*, *СК* молодша сестра.
хызчасына по-дівочому *О*.
хызчых дівчинка *Б*.
хызыл 1. червоний, рум'яний *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *СЛ*; **хызыл йанахлы** червонощокий, рум'янощокий *ВН*; **хызыл тары** червоне просо *СБ*; **хызыл топрах** червона глина *ВН*, *НБЄ*, *Б*; червонозем

О; **хызыл фишне** червона вишня *ВН*. 2. *бот*. кизил *О*; **хызыл сопа** кизиловий ціпок *О*; *див*. **хып-хызыл**.

хызылбаш перс *[М]*.

хызылбет черволиций *СБ*; **хызылбет алма** червонобоке яблуко *СБФ*.

хызылла- фарбувати, забарвлювати в червоний колір *О*.

хызыллан- червоніти *О*.

хызылландыр- робити червоним, забарвлювати в червоне *О*.

хызылландырт- *спон*. *О*.

хызыллат- *спон*. *О*.

хызыллаттыр- *спон*. *О*.

хызыллы червонуватий *О*.

хызыллых червонота *О*.

хызылханат *іхт*. червонопірка, краснопірка *СМ*.

хызылчых *бот*. кизил *Г*, *К*.

хызын- кишіти *О*.

хызыхсын- цікавитися, виявляти інтерес *О*.

хызыш- робитися гарячим, розпалюватися, гарячкувати, хвилюватися *О*, *К*.

хызышла- різати навскоси, краяти *О*.

хызышлан- різатися, бути різаним навскоси *О*.

хызышлат- *спон*. *О*.

хызыштыр- розпалювати, роздратовувати, збуджувати *О*.

хый- (**хыйай**) 1. косити, дивитися косо, різати навскоси, краяти, сікти. 2. мучити, не жаліти; **хыймаға стэмем сени** не хочу тебе кривдити *Б*; **җан хый-** мучити, завдавати страждань *СЛ*; **бен хыйамам, сен хыйарсын җанымы** я тебе жалію й інакше не можу, а ти мене мучиш *СК*; *пор*. **хыйма-**.

хыйа косий, кривий, навскіс, навскоси, скошений, перекошений *О*.

хыйаҗа навскоси *О*.

хыйала- рухатися навскоси *О*.

хыйалат- рухати навскоси *О*.

хыйамет кінець світу, стихійне лихо, буря, ураган, чудо *ВН*, *О*; **хопту хыйамет** почалася смута, настало лихоліття *[ВН]*.

хыйан эт- шкодити *О*.

хыйар огірок *П*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **хыйар җый-** збирати огірки *Г*; **йаш /тазе хыйар** молоді огірки *Г*.

хыйафет 1. вбрання *[Г]*; **фухаре хыйафет** одяг бідняка *[Г]*. 2. зовнішність; **кылых хыйафет** зовнішній вигляд *[Г]*; *пор*. **кыйафет**.

хыйах осока *БК*.

хыйаххамуш осока *Г*.

хыйбет ціна, цінність, вартість *Б-Г*, *К*, *СГ*; **хыйбет хулан-** дбайливо використовувати *Г*; *пор*. **кыйметли**, **кыйметсиз**, **хыймет**.

хыйбетле- цінувати, шанувати *К*.

хыйдыр- *спон*. *О*.

хыйма фарш; **хыйма йаса-** робити фарш *У*; **хыйма т'ес-/чек-** різати, перекручувати м'ясо на фарш *Б*.

хыйма- жаліти, щадити, співчувати, скупитися, зважуватися *СМ*, *У*, *К*, *СК*; **бирин хыймай** нікого не жалів *ВН*; **Миляан бабасы маа хыймаз эди** батько Мілі жалів мене, співчував мені *К*; **хыймадым бармаға** я зважився піти *О*.

хыймаз ласкавий, жалісний *Б*.

хыймала- рубати, сікти на дрібні шматки, робити фарш *О*, *К*.

хыймалан- рубатися, сіктися на дрібні шматки *О*.

хыймаландыр- *спон*. *О*.

хыймаландырт- *спон*. *О*, *К*.

хыймалат- *спон*. *О*, *К*.

хыймалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

хыймалаттырт- *спон*. *О*, *К*.

хыймалы з фаршем *О*, *К*, *СГС*; **хыймалы эриштэ** локшина з фаршем *Г*.

хыймас: **хыймас т′ибик** нібито не жаліє *Б*, *У*; **өзӳ хатыны хыймас т′ибик — барий башхасна** своя жінка нібито не жаліє — йде до іншої *У*.
хыймет вартість, ціна *ВН*, *СМ*, *СЛ*, *СК*; **не хадар хыймети?** скільки це коштує? *ВН*; **хыймети-ни т′ес-** призначати ціну *СЛ*; *пор.* **кыйметли**, **кыйметсиз**, **хыйбет**.
хыймете- цінувати, оцінювати *О*.
хыйметлен- бути оціненим, цінуватися, оцінюватися *О*.
хыйметлет- *спон. О*.
хыйметлеттир- *спон. О*.
хыйметлеш- *спон. О*.
хыймети вартий, цінний, важливий *О*.
хыйметсиз безцінний *О*, *[Г]*.
хыйметсизлик безцінність, нікчемність *О*.
хыймылда- ворушити *О*.
хыймылдан- ворушитися *О*.
хыймылдат- ворушити *О*.
хыймылдаш- ворушитися *О*.
хыйна- мучити, катувати, піддавати тортурам.
хыйнав гніт, муки, катування, тортури *О*, *К*.
хыйнавҗы мучитель, утискувач, гнобитель, кат *О*, *К*.
хыйнал- мучитися, бути замученим, страждати *НБЄ*, *СМ*, *Б*, *К*.
хыйналдыр- змушувати мучитися *О*, *К*.
хыйналдырт- *спон. О*, *К*.
хыйналы замучений *О*.
хыйнат- *спон. О*, *К*.
хыйнаттыр- *спон. О*, *К*.
хыйнаттырт- *спон. О*, *К*.
хыйнаш- *сп.-вз. О*, *К*.
хыйнаштыр- *спон. О*, *К*.
хыйпыш кривий *НКД*.
хыйыл- скоситися, перекоситися, скривитися, бути відрізаним навскоси,порубаним, посіченим *О*.
хыйым спосіб рубання, січення, січка *О*.
хыйымлы посічений *О*.
хыйымсыз т′ибик досхочу, щедро *СМ*.
хыйын мука, страждання, тортури, тяжкий, тяжко *СБ*, *П*, *О*, *Г*, *БК*, *СГС*; **ғарипйе хыйын** бідному тяжко *П*.
хыйынлаш- важчати, труднішати, ускладнюватися, мучитися разом, мучити один одного *О*.
хыйынлаштыр- *спон. О*.
хыйынлы тяжкий, скрутний, болісний, страдницький *О*.
хыйынлых труднощі, скрутність, страждання *О*.
хыйынных муки, труднощі, скрута, скрутність *О*, *К*.
хыйынсын- вважати себе обтяженим, сприймати щось як скруту, муку, страждання *О*.
хыйынч пригнічення, гніт, тиранія, деспотизм, жорстокість *О*.
хыйых кривий, косий, навскоси; косинець *У*; пояс із тканини *СГ*; вид мітки на вусі вівці (*див.* **шан**) *У*, *К*; **сычан т′итт′ен хыйыға** Миша побігла навскоси, мимо *К*; *пор.* **хайых**.
хыйыхла- різати навскоси *О*.
хыйыхлат- *спон. О*.
хыйыхлаттыр- *спон. О*.
хыйыхлы-айахлы на босу ногу *БТ*.
хыйычых кривенький, косенький *П*; **татлы хыйычых** вергуни з тіста на яйці з цукром та горілкою *П*.
хыйыш кривий, криво *СБ*, *СМ*, *БТ*, *К*, *СГС*; **хыйыш бах-** дивитися скоса *К*; **авузу хыйыш** у нього кривий рот *СБ*.
хыйыш- кривитися, нахилятися, скошуватися, підвихнутися *О*, *У*, *К*; **онун авузу хыйышты** у нього рот перекривився *О*.
Хыйышавуз *прізв.*
хыйышайах кривоногий *О*.

хыйышшлых кривизна *О*.
хыйышшла- кривити, нахиляти, скошувати *О*.
хыйышшлан- кривитися, нахилятися, скошуватися, перекошуватися, коситися *О*, *У*, *К*.
хыйышшлат- викривляти, нахиляти, скошувати *О*, *К*.
хыйышшлых кривизна, скошеність *О*, *К*.
хыйыштыр- *спон*. *О*, *К*.
хыйыштырт- *спон*. *О*, *К*.
хыйышых кривий *О*, *К*.
хыл грубе, кінське волосся, щетина, волосся на статевих органах, під пахвами, волосінь смичка, вудки, ость, вусик колоса; **хыл көстэк** путо з кінського волосся *К*; **хыл тизд′ин** повід із кінського волосся *К*; **ахыл билен ах хыл бир дўгўль** розум і сиве волосся не те саме *СБЧ*; **бу хамурға бир хыл бар** у цьому тісті є якась волосина — тут є якась заковика *СБА*.
хыл- чинити, здійснювати, виконувати *СЛ*; **лаф хыл-** говорити, розмовляти *[Б]*; **намаз хыл-** молитися, здійснювати намаз, молитву *[СЛ]*; *пор*. **кыл-**.
хылабадан нитка з золота й шовку, сухозлітка, сухозлотиця, мішура *СБ*, *Б*; **хылабадандан йипимиз** у нас нитки з мішури *Б*.
хыландар аскет, пустельник *[Г]*.
хыллан- покриватися волоссям, щетиною тощо *О*, *К*.
хыллы з волоссям, щетиною тощо *О*, *К*.
хылный *див*. **хылын-**.
хылсыз без волосся, щетини тощо *О*, *К*.
хыллы з волоссям, волохатий *К*.
хылчых ость, вусик колоса, тонкі кісточки риби *СМ*, *К*; **боғдай хылчых** ость пшениці *О*.
хылчыхлы з остям, кісточками *СМ*.
хылчыхсыз безостий, без дрібних кісточок *СМ*.
хылый косий, кривий, кривоокий *О*, *БТ*, *К*; **хылый көз** кривоокий, косий *БТ*, *К*; *пор*. **хлый**.
хылыйлан- ставати косим *О*, *К*.
хылыйлат- косити оком, скошувати око *О*, *К*.
хылын- (**хылный**) вередувати *О*, *Б*, *К*.
хылындыр- *спон*. *К*.
хылындырт- *спон*. *К*.
хылыныш- *вз*. *К*.
хылыныштыр- *спон*. *К*.
хылынч примха, вередування *К*.
хылынчлы примхливий, вередливий, капризний *К*.
хылынчлых примхливість, вередливість, капризність *К*.
хылых (**-ғы**) зовнішність, образ, подоба *[Г]*; **ол мелайиклер архондас адамнарын хылығына кирдилер** ті ангели увійшли в подобі старійшин *[Г]*.
хылыч шабля, меч; передплужник, череслo; *карт*. жир, трефа; кинжал *К*; **эт′и хылыч ойнай бир бирне харшы** дві шаблі вимахують одна проти другої *Г*; **хылыч башы** набалдашник ефеса шаблі *Б*; **хылыч хушан-** підперізуватися шаблею *СГ*; **хылыч чек-** витягати шаблю *М*, *СК*; **хылычнен т′ес-** рубати шаблею *Г*; **хылычтан чеч-** загинути від шаблі *СЛ*.
хылычла- рубати шаблею, мечем.
хылычлат- *спон*. *О*, *К*.
хылычлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хылычлаш- *сп.-вз*. *О*, *К*.
хылычлаштыр- *спон*. *О*, *К*.
хылычлы 1. із шаблею, мечем, передплужиком, череслом *[Г]*, *К*. 2. *карт*. валет *К*.
хым- моргати, підморгувати *СБФ*; *пор*. **хып-**.
хымыр кучерявий *ВН*; **хымыр көтлў папийим** мої каченята з

кучерявими хвостиками *ВН*; **хымыр хозу тэриси** каракуль *ВН*; *пор*. **кыбырчых**, **хыбырчых**, **хывырчых**.

хымырсха мурашка; вид мітки на вусі вівці (*див*. **шан**) *У*; *пор*. **хырмысха**.

хын піхви, стручок, *анат*. піхва.

хына хна; *бот*. жовто-зелено-чорний лишайник, росте на камінні, з нього виробляють червоно-коричневу фарбу, яка має ту саму назву; **хына йезиль-** розводитися хні *М*; **сийа зилифине ал хыналар силинди** її чорні кучері натерто червоною хною *[СК]*; **хынам эзильди** мою хну розведено — мене видають заміж *Г*; **хына уз-** (=**йез-**) *М* розводити хну; *пор*. **кыналы**.

хына- мучити *Г*; *див*. **хыйна-**.

хынала- фарбувати хною *О*.

хыналан- фарбуватися хною *О*.

хыналат- пофарбувати хною *О*.

хыналаттыр- *спон*. *О*.

хынгыр упертий *НБЄ*; **хынгыр ағач тарзы** упертий, як колода *НБЄ*.

хып- моргати, блимати, кліпати, мружити *Г*, *К*, *СК*; **көз хып-** підморгувати, блимати *Г*, *СК*; *пор*. **хым-**.

хып-хызыл зовсім червоний, яскраво-, ясно-червоний *О*.

хып-хырмызы зовсім червоний, яскраво-червоний, багровий, пурпуровий *О*, *У*, *К*.

хыпыш- мружитися *К*.

хыпышых примружений *О*, *К*.

хыр 1. степ *СГ*; **хырға** в долину, з гори *СБ*. 2. гірський хребет, пагорб *СБ*, *СК*; **хыбырдаған хырны авай** хто ворушиться, перелізе через гірський хребет *СБА*; **өрине дэ бир, хырға да бир** що з гори, що на гору *СБА*.

хыр *насл*. *хропіння Г*; **хыр-хыр йухла-** спати хропучи *Г*.

хыр- (**хырар, хырай**) ламати, розбивати, нищити, знищувати, винищувати, шкребти, чистити, зчищати, дерти, здирати, прополювати, сапати, терти, перетирати; кусати — про бліх, блощиць *К*; **алыңыз хырх балта, хырыңыз дирек** візьміть сорок сокир, зрубайте дерево *Б*; **арман хыр-** чистити тік *Г*; **йымырта хыр-** лупити, розбивати яйця *ВН-СЛ*; **картоп хыр-** терти картоплю *Г*; **отлар хырмаа т'ерек** треба винищувати бур'яни *К*; **хазан хыр-** чистити казан *Г*; *пор*. **кыр-**.

хыраа іній *К*; **хыраа тӳштӳ** випав іній *К*.

хырал хыз королівна, принцеса *Г*, *СГ*; *пор*. **кырал кыз(ы)**.

хыран мор, зараза, лихо; нищення *[Г]*; непутній, непутящий *О*.

хырар I обіцянка, обітниця, згода, угода; **хырарым йохтур** я не дав згоди *СЛ*; **хырар бер-** давати згоду, дозвіл *П*; **хырар эт-** присягати, давати обітницю; **бен Ашых Ғариби чах жыйын йеҗеси севдим, йендими дэ хырар эттим: олған Тифлис отлара йансын — тэк бир Ашых Ғарибим халсын** я покохала Ашиха Гаріба іще в ніч балу і вирішила для себе: нехай увесь Тифліс згорить у вогні — тільки залишиться мій Аших Гаріб *СЛ*; **хырарындан дӧнен ид'ит йар дӧгӱль** юнак, який зрікається свого кохання, не є справжнім коханим *СК*; *пор*. **ыкрар**, **ыхрар**, **эхрар**.

хырар II: **халмады дизиме хырарым** коліна у мене підкошуються — в моїх колінах не лишилося твердості *У*.

хырар III: **гӧңӱль сендэн халды хырар** моя душа гине через тебе *Б*, *К*.

хырарла- обіцяти *СБ*, *СМ*, *СЛ-СГ*; доручати *СК*; **хырарламахтан мал битмей, алла сахласын бермектэн** від обіцянок худоби не меншає, боронь боже роздавати *СБЧ*; **хырарлаан шийин дэгери бўйўк** обіцяна річ має велику ціну *СЛ*.

хырғавуч скребниця, скребло, шкребло *СЛ*.

хырғыз I розбійник *О*.

хырғыз II киргиз *У*.

хырғызлан- гризтися, сваритися, сперечатися *О*.

хырғызлаш- гризтися, сваритися, сперечатися між собою *О*.

хырғызлых розбій *О*.

хырғый шуліка, яструб *ВН*; *пор*. **кырғый**, **кырлы**.

хырғынных винищення *[Г]*.

хырғыч скребло, скребниця, шкребло, чистик, чистилка від грязі для взуття, терка *П*, *СМ*, *Г*; *пор*. **хырчы**.

хырғычла- шкребти, скребти, чистити скребницею *О*.

хырғычлат- *спон*. *О*.

хырдыр- змусити або дати поламати, зруйнувати, розвалити, знищити, шкребти, чистити, терти тощо *СБ*, *О*, *К*.

хырдырт- *спон*. *О*, *К*.

хырдыч степ, цілина *БК*, *К*; *пор*. **хырдыш**, **хыртыш**.

хырдычлых цілинний степ *К*.

хырдычпичен *бот*. ковил *БК*.

хырдыш цілина *ВН*, *Б*, типчак *О*; *пор*. **хырдыч**, **хыртыш**.

хырдышлых цілина *Б*, тапчаковий степ *О*.

хырйат честь *О*; *пор*. **гарйат**, **гарйет**, **карйатлык**, **харйат**.

хырйатлы чесний *О*.

хырйатлылых чесність *О*.

хырлы бир раптом, ні з того ні з сього, ні сіло ні впало *СБ*; **алай бир киши — хырлы бир йисанның кöзўндэн чöп чығармай** та-ка вже людина — за так ні в кого не вийме смітинку з очей *СБ*.

хырмавух *бот*. повитиця, березка, в'юнок *СБФ*; *пор*. **сармашых**, **чармавух**, **чырмавух**, **шармашых**.

хырмызы червоний *П-СК*; **хырмызы тал** *бот*. червонотал *Г*.

Хырмызы *прізв*.

хырмызыҗа червонуватий *О*, *К*.

хырмызыла- рум'янити *О*, *К*.

хырмызылан- рум'янитися, бути рум'яненим *О*, *К*.

хырмызылат- *спон*. *О*, *К*.

хырмызылы червонуватий *НМ*.

хырмызылых червонота, почервоніння, рум'янок *О*, *К*.

хырмызыханат і*хт*. червонопірка, краснопірка *К*.

хырмысха мурашка *СБ*, *СМ*, *Б*; вид мітки на вусі вівці (*див*. **шан**) *К*; **хырмысха тарзы гўмўре** рясно — як мурашок *СБ*; *пор*. **хымырсха**.

хырпа- тіпати, мучити *О*, *К*.

хырпала- тіпати, мучити, знущатися *О*, *К*.

хырпалан- тіпатися, тріпатися, зношуватися, мучитися, вимотуватися, виснажуватися *О*, *К*.

хырпалат- *спон*. *О*, *К*.

хырпалаш- *сп.-вз*. *О*, *К*.

хыр-р-р *насл*. *хропіння О*.

хырсла- красти, злодіювати, бути злодієм *СБ-СГ*.

хырслав крадіж, злодійство *О*.

хырслан- бути украденим, крастися *СМ*, *Б*, *К*.

хырслат- *спон*. *О*, *К*.

хырслаттыр- *спон*. *О*, *К*.

хырсыз злодій, крадій, розкрадач *СБ-СК*; **хырсызын арты хулуш** задниця у злодія дірява *СМ*; **хырсызын хойусу** затятий злодій *К*.

хырсызла- красти *О*, *К*, *СГ*.

хырсызлама крадькома, по-злодійському *О*.

хырсызлых злодійство, крадіжництво *СБ-СГ*; **хырсызлых эт-** займатися злодійством *СБ-СГ*.

хыртыш цілина *СЛ*; *пор.* **хырдыч**, **хырдыш**.

Хыртыш назва пасовища *СГ*.

хырх 1. сорок; **хырхтан зийадэ о энди** йому вже за сорок *У*; **барйам хырхы** на сороковий день Великодня *Г*, *М*; **хырх — артың /кӧтӱн пырх** сорок — з тебе посипався порох *СМ*/*К*; **хырхка т′ельдиң — хырхылдың** дожив до сорока — підстригся *СБА*; **хырх оруч** сорокаденний піст *Г*; **хырхы бир кӱндэн ӧльсӱн** нехай помре на сорок перший день після цього *У*; **хырх-элли жан** сорок-п'ятдесят душ *СМ*. 2. сороковини; **хырхын эт-/хырхы вер-** справляти сороковини по кому *НБЄ* / *Б*; *пор.* **кырх**.

хырх- (**хырхай**) стригти; **баш хырх-** підстригати голову *СЛ*; **бал хырх-** качати мед *СМ*; *пор.* **кырк**.

хырхайах *ент.* сороконіжка *О*, *К*.

хырхар по сорок *СЛ*.

хырхаш поминальний обід на сороковини *ВН*, *СМ*.

хырхма стрижений, підрізаний *О*.

хырхмач стригунець — одноріч не лоша *Г*.

хырхтыр- дати стригти, стригтися в перукаря *О*, *К*.

хырхтырт- *спон.* *К*.

хырхт′итап книжка — частина шлунка жуйної тварини *СБ*.

хырхы ножиці стригти овець *Б*; **адам хырхы берд′ендэ мен тайағмы ташладым** коли в людей справляли сороковини, я кинув свого кийка *[Б]*.

хырхыв стриження *О*.

хырхыҗы стригаль, постригач *О*, *К*.

хырхыл- стригтися, підстригатися, бути підстриженим *СБ*, *Г-К*.

хырхын- бути стриженим, стригтися *НМ*, *Б*, *Г*, *К*.

хырхынҗи *СЛ*, *СГ*, **хырхынҗы** *НБЄ*, *О*, *Б*, *К*, *СГ* сороковий.

хыр-хыр йухла- спати хропучи, хропти під час спання *Г*.

хырхых підстрижений, підрізаний *О*.

хырхыш- *сп.-вз.* *О*, *К*.

хырхыштыр- *спон.* *О*, *К*.

хырчы чистилка *СБ*; *пор.* **хырғыч**.

хыршов обруч (бубна) *НМ*; *пор.* **хуршов**, **хуршув**.

хырыл- бути поламаним, знищеним, розбитим поламаним, страченим, зішкрябаним, зчищеним, ламатися, знищуватися, руйнуватися, коритися, скорятися, підкорятися; **ичмекашамах — ачтан хырылмах** пити-їсти — померти з голоду *СБ*; **кӧчер хырылды — араба хапахланды** вісь поламалася — віз перекинувся *СГ*; **харт хырлый эбет: падшаан лафы — ону дэгиштэрмеэ чаре йох** звичайно, старого стратять: слово царя — його змінити не можна *СГ*.

хырылда- хропти, хрипіти, шипіти *О*, *БТ*, *СЛ*, *К*.

хырылдавух хриплоголосий *О*; хропливий, хропун *К*.

хырылдат- *спон.* *О*, *К*.

хырылдаттыр- *спон.* *О*, *К*.

хырылыш- сваритися, битися *О*.

Хырым Крим; **Хырым йемиши** кримський овоч *У*; **хырым татар** кримський татарин *У*.

Хырымли *прізв.*

хырын- I ламатися *О*, *К*.

хырын- II стригтися, підстригатися *Б*, *К*; *див.* **хырхын-**.

хырых 1. зламаний, поламаний, розбитий, переламаний, злам, перелом; **йаш җанымын йӱреги хырых** моя молода душа занепала *СЛ*; **йаш йаремин йӱре-**

ги хырых моя молода любка засумувала, впала у відчай *СГ*; **ханаты сыных, бойну хырых** він втратив опору й надію — крила в нього поламані, шия зламана *Б*. 2. хрипкий *НБЄ*, *Б*.

хырыхлых руїни, розвалини, розбитість, зламаність *О*, *К*.

хырыхчы костоправ *О*, *К*; злидень, розбійник *О*.

хыса короткий *СЛ-СК*; **хыса йен урба** сукня з короткими рукавами *НКД*; **ахылы хыса** розум у нього короткий *СЛ*, *СГ*; *пор*. **хысха**.

хысаӂа короткуватий *К*.

хысаӂых коротенький *К*.

хысайахлы жінка *СБ-СГ*; **хысайахлы кӧльмеи** жіноча спідня, нічна сорочка *Г*; **хысайахлы падшах** цариця *Г*, *СГ*.

хысар- коротшати *Г*, *К*,.

хысарт- робити коротшим *К*.

хысарттыр- *спон*. *К*.

хысарыл- коротшати, скорочуватися *К*.

хысарылдыр- *спон*. *К*.

хысарылдырт- *спон*. *К*.

хысарых укорочений, скорочений, короткий, куций *К*.

хысарыхлых короткість, куцість *К*.

хысарт- скорочувати *Г*, *СГ*.

хысачых коротенький *СГС*.

хысма складаний ніж *ВН*.

хысмет доля, щастя *ВН*, *О*, *Б-СГ*; **хысмет ара-/эра-** шукати долі *СГ/[Г]*; **хысмет т′ес-** визначати долю *Б*; **хысмет хыдыр-** шукати долі *СЛ*; **хысмет эт-** щастити; **аӂеп, хысмет этэр ми хара хашны сармайа?** цікаво, чи мені пощастить обнімати чорноброву? *Б*; **аӂеп, хысмет этэр ми хошахланып йӱрмед′е** цікаво, чи пощастить ходити в парі *У*; **эписинин хысметини т′ести** він поклав кінець щастю всіх *СЛ*; *пор*. **кыспет**.

хысметли щасливий *О*, *К*.

хысметсиз нещасний *О*, *К*.

хысметсизлик нещасливість *О*, *К*.

хыста- гнатися, переслідувати, заганяти в глухий кут, у безвихідь, притісняти *ВН*, *К*; **артына хыстаған** погнався за ним *ВН*; **бир бирин хыстайляр** ганяються один за одним *ВН*.

хыстав гонитва, погоня *К*.

хыстан хрещений *СК*; **хыстан ана** хрещена мати *СК*; **хыстан баба** хрещений батько *СК*; **хыстан оғлу** хрещений син, хрещеник *СК*; **хыстан хыз** хрещена дочка *СК*.

хыстан- 1. бути переслідуваним, загнаним у глухий кут. 2. дуже хотіти в туалет *К*.

хыстандыр- *спон*. *К*.

хыстат- *спон*. *К*.

хыстаттыр- *спон*. *К*.

хысташ- *сп.-вз*. *К*.

хысташтыр- *спон*. *К*.

хысташтырт- *спон*. *К*.

хыстыр- затикати, запихати, підбгати, засукати (поділ, поли, хвіст), підкорочувати *Б*, *СГ*; **алый балтаны, хыстырый бельне** бере сокиру, затикає собі за пояс *Б*.

хыстырыл- застрявати; **хыстырлып халый** застряє *СМ*.

хысха короткий, куций *ВН-К*; **хысха айахлы** коротконогий *Б*; *пор:* **хыса**.

хысха- стискати *К*; **сыӂах хысхай** спека душить *К*.

хысхаӂа коротше, стисло *О*.

хысхайахлы жінка *ВН*, *СБ*, *О*.

хысхал- бути зменшеним, скороченим, укороченим *О*.

хысхала- робити коротшим, скорочувати *О*.

хысхалан- коротшати, скорочуватися *О*.

хысхалындыр- *спон*. *О*.

хысхалат- *спон*. *О*.

хысхалаттыр- *спон*. *О*.
хысхал- бути зменшуваним, скорочуваним *О*.
хысхалых короткість *О*.
хысхар- меншати, коротшати, скорочуватися *О*, *Б*.
хысхарах коротше *О*.
хысхарт- робити коротшим, меншим, скорочувати *НМ*, *О*, *Б*.
хысхартыл- бути зменшуваним, скорочуваним *О*.
хысхарыл- скорочуватися, коротшати *О*.
хысхач рак, кліщі, обценьки *СБФ*, *СМ*, *Б*, *СЛ-СГС*.
хысхачых коротенький *ВН*, *О*, *К*.
Хысхачых *прізв*.
хысхын заздрісний, ревнивий *Б*.
хысхынҗы заздрісник, ревнивець *О*.
хысым жменя, пригоршня *О*; **бир хысым ун** пригоршня борошна *О*.
хысым рідня, родичі, родич; **Эфθимиозун хысымы эди** він був з Ефтимієвого роду *[Г]*.
хысыр ялова, нетільна, нежереба; **хысыр сығыр/сийир** ялова корова, корова-ялівка *СЛ*/*НБЄ*, **хысыр твар** ялова худоба *К*.
хысырлых безпліддя, яловість *О*, *К*.
хысых здавлений, стиснутий, затиснутий *СК*.
хыт скупий, жадібний, нестача, нестатки *О*; **хыт бол-** зазнавати нестатків *О*.
хытлаш- ставати рідкісним, дефіцитим *О*.
хытлых (**-ғы**) нестача, брак, неврожай, нестатки, голод *СМ*, *Б*, *Г-К*; **хытлых заман** голодний, скрутний час *Б*; **хытлых йыл** тяжкий, неврожайний, голодний рік *СМ*, *Г*; **хытлыға оғрат-** потрапити в біду, в тяжке становище, скруту *СЛ*.
хытмыр скупий, скнара *У*, *К*; *пор*. **кытмар**.
хытмырлан- виявляти скнарість *К*.
хытмырлат- *спон*. *К*.
хытмырлаш- скупитися *К*.
хытмырлых скнарість *К*.
хытых лоскіт *К*; *пор*. **кытык**, **кытых**.
хытыхла- лоскотати *БТ*, *К*.
хытыхлан- лоскотатися *К*.
хытыхландыр- *спон*. *К*.
хытыхландырт- *спон*. *К*.
хытыхлат- *спон*. *К*.
хытыхлаш- *сп.-вз*. *К*.
хытыхлаштыр- *спон*. *К*.
хытыхлых лоскітність *К*.
хычир- кричати *НБЄ*, *У*; **хычирий тахым тарлыхка** галасує на весь провулок *НБЄ*; *пор*. **хычыр-**.
хычрый *див*. **хычыр-**.
хычхыр- кричати *ВН*; **хычхырийлер** кричать *ВН*.
хычы сверіпа *У*; *пор*. **ажы-гужу**, **аржы-гуржу**, **гажу-гужу**, **гажы-гужу**, **хыжы**.
хычыр крик *О*.
хычыр- (**хычырый**, **хычрый**) кричати, гукати, кликати *ВН-СГ*; **йыр хычыр-** горланити пісні *СЛ*; **хавал хычырый** сопілка співає *Г*; *пор*. **хычир-**.
хычыравух крикливий, галасливий, горластий, крикун, крикло *О*, *БТ*, *Г*.
хычырт- *спон*. *О*, *К*.
хычырттыр- *спон*. *О*, *К*.
хычырых крикливий *О*.
хычырыхла- накричати на кого *П*.
хычырыш крик, галас, суперечка, сварка, гвалт *О*, *К*.
хычырышлых галасування, сперечання, галасливість *К*.
хычырыш- кричати разом, перегукуватися, здіймати галас, гвалт *О*, *СЛ*, *К*.
хычырыштыр- *спон*. *О*, *К*.
хычырыштырт- *спон*. *О*, *К*.

хыш зима; **хышажаз халды эт′и ай** до зими лишилося два місяці *СГС*; **хышта** взимку *ВН-СМ*, *У*, *Г*, *К*, *СГС*; **йазы-хышы** літом і взимку *О*, *К*.
хышла- зимувати *ВН*, *СМ-У*, *К*; **бир хыш хышладых** ми перезимували одну зиму *ВН*.
хышлав зимівля, зимовище, зимівник *О*, *К*, *СГ*.
хышлат- дати перезимувати *О*, *П*, *К*, *СК*; **малны хышлатыйляр** утримують худобу взимку *П*.
хышлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
хышлах зимівник *О*.
хышлы зимовий *О*, *К*.
хышлых 1. зимовий, на зиму *ВН*, *О*, *У*, *К*, *СГ*; **хышлых азирле-** заготовляти на зиму *БТ*, *СМ*; **хышлых ону тутмайляр** його не тримають, не зберігають на зиму *П*; **хышлыхка чызма** чоботи на зиму *СБ*. 2. узимку, цілу зиму, впродовж зими *СК*.
хыштат′и зимовий *О*, *К*.
хышым гнів божий, злий дух, рок *О*.
хышын узимку *П*.

h

h *вигук зневаги* а *СБ*, *У*, *СК*.
hавес захоплення, завзяття *[М]*; *пор*. **авес**.
he гей *СБ*, *Г*.
hем *спол*. і *[М]*; *пор*. **хем**, **эм** I.
hер кожний, кожен *[М]*; **hер кӳн, hер саат** щодня, щогодини *[М]*; *пор*. **хер**, **эр**.
hет *вигук зневаги, презирства* тьху *СБ*.
hик *насл. гикання* гик *У*.
hо *вигук-зітхання* ох *СГ*.
hӧкӳм влада, право, владність *[Кб.]*; *пор*. **ӧкмет-**, **ӧкӳм**, **hӧкӳм**, **хӧкӳмет**.
h-h-a ага *СГ*.

Ц

цапа сапачка *БТ*; *пор*. **чапа**, **чапи**.
цари гребінь птаха *ВН*; *пор*. **чари**, **чары**, **чери**.
цеберка цеберка *СМ*, *Б*, *У*, *Зп*.; **эт′и цеберка холуна** у руках у неї дві цеберки *Б*; *пор*. **себерка**, **сиберка**, **чеберка**, **чыбырка**.
цеберкажы жерстянщик *Б*.
цев цівка, дуло, жерло *О*.
ценек вила *ВН*; *пор*. **сенек**.
Цимидан *прізв*.
ципа ціп *К*; *пор*. **сипа**.
ципала- молотити ціпом *К*.
ц-ц-ц *вигук подиву О*; *пор*. **нц-нц-нц**.
цывка трубка, цівка *О*.
цыгар цигарка *Б*.
цырцырна цвіркун *ВН*; *пор*. **сычырна**, **чырчырна**, **чычырна**.
цыца *дит*. цицька *О*.

Ч

ч (<**ич**) *сл. ім*. внутрішня частина; **т′ет ӱйче** йди до хати *ВН*; **урду кӧкреги кӧкрегиче/чиндэн** *ВН*; **ӱй чтэн чых-** виходити з дому *СМ*; **чине** в ньому, в нього, сюди, до; **кӧй чине** у селі *ВН*; **хазан чине** у казані *СБ*; **ӱ чне/чӱне** до хати *СБ/НБЄ*; **бир дағның чине** в якихось горах *П*; **отруй йер чине** сидить у землі *П*; **ӱй чине** до хати *П*; **алый т′елий ону ӱй чине** заводить її до

хати *СМ*; **йа т′им чыхарый йол чине папуч?** а хто роззувається на півдорозі?; **папучлар чине т′етэс** ідеш у черевиках *СМ*; **санчай йер чине** застромляє в землю *СМ*; **сен т′ир анда чине** залізь туди *СМ*; **халайым анда чине** лишуся в тому місці, там *Б*; **хуйу чине** у колодязі *Б*; **бир ший т′етти кӧзӳм чине — ону чыхарамадым** щось ускочило мені в око — я його не змогла вийняти *У*; **куфня чине аш пиширим** варю в кухні суп *У*; **эв чине** удома *У*; **йувасын чине** у гнізді *СГ*; **пенҗереэн чине** у вікні, на підвіконні *М*; **дэнизин чине** у морі *СК*; **эвин чин брахый хачайляр** кидають усе, що в хаті, й тікають *СГ*; **зан чиндэн айдайляр** женуть полем *ВН*; **кӧльчӳк чӳндэн** з калюжок *ВН*; **ӳ чӳндэн** із хати *НБЄ*; **йер чиндэн картопну ашай** їсть картоплю в землі *П*; **ӳй чиндэн чыхмай** не виходить із хати *П*; **т′елийлер кӧй чиндэн** приходять із села *Б*; **балчых чиндэн чых-** перелазити через багно *Б*; **тапай отлар чиндэн** знаходить у траві *У*; **чых мында чиндэн** вийди звідси *Б*; **т′етий чӧль чиндэн** іде степом *СБ*; **аран чиндэн** зі стайні *Г*; **мен бӳгӳн бир тӳш гӧрдӳм, тӳш чиндэн мана аллах сӧледи, шоб мен эве хайтайым** я сьогодні бачив сон, уві сні бог мені сказав, щоб я повертався додому *СГС*; *пор.* **ич**.

чаар- кликати *СМ*; *пор.* **чар-, чағыр-, чахыр-, чығыр-**.

чабан I чабан *СБФ*; *див.* **чобан** I.

чабан II спритний, жвавий, кмітливий *О*.

Чабаненко *прізв.*

чабанла- жвавішати *О*.

чабанлан- метушитися, поспішати *О*.

чабанлат- робити спритним, жвавим, кміливим *О*.

чабанлаттыр- *спон. О*.

чабанлаш- пожвавлюватися *О*.

чабах лящ, чабак *СМ*; **хырмызы чабах** карась *СМ*; *пор.* **чапах**.

Чабах *прізв.*

чабик прудкий, швидкий *СМ*.

Чабичик *прізв.*

чабув біг, забіг, змагання з бігу, скачка, перегони *О*; **чабув ат** скаковий кінь *О*.

чабух швидкий, прудкий *О*; **чабух ат** прудкий кінь *О*.

чабухлаштыр- підганяти, змушувати прудко бігти *О*.

чабухлух поспіх, поспішність, поспішливість *О*.

чабуш біг, скачка, перегони *ВН*, *СМ*.

чабуш- скакати, бігти разом, навперегони *НМ*, *О*; **чабушаҗах йер** місце для перегонів *НМ*.

чабуштур- *спон. О*.

чабуштурт- *спон. О*.

чавар- розповсюджувати, розсіювати *[К]*; **нур чаварды** він сяяв, сіяв проміння *[К]*.

чавдар жито; **чавдар ӧкмек** житній хліб *СБ*.

чавдарлы із житом, житній *О*, *К*.

чавдарлых житнє поле *О*, *К*.

чавка чайка *К*; грак *СЛ*.

Чавка бурун назва джерела *СБ*.

чавуп *дієприсл.* від **чап-** біжучи *СБ*; **чавуп т′елим** прибігаю *СБ*.

чавуш урядник, десятник, старший працівник, бригадир, ланковий *ВН*, *К*; **хороз таң эрт′ен турур эди, майлемизниң чавушу эди** півень уставав рано на світанку, він був урядником нашого кварталу *[ВН]*.

чавушийлер стараються *ВН*; *див.* **чалыш-**.

чавып *дієприсл.* від **чап-** біжучи *СБ*.

чағ вік *СГС*.

чағар- гукати, кликати, запрошувати *О*; *пор.* **чағыр-**.
чағрий *СГ див.* **чағыр-**.
чағрый *Б див.* **чағыр-**.
чағрыр *СМ див.* **чағыр-**.
чағрыш- кричати разом *Г*, *СЛ*.
чағыҗы оскаржувач, скаржник, донощик, виказувач *О*.
чағыр- (**чағрый** *П-М*, **чағрий** *СГ*, **чағрыр**) 1. гукати, кликати; називати, звати, запрошувати; **чағырсаң — т′ельмей, т′есе дэ — т′етмей** кличеш — не приходить, прийде — не йде геть *СМ*; **чағырманҗез софраа отурма** поки не покликали, до столу не сідай *СЛ*, *СГ*; **чағырып дэ-** проголошувати *М*. 2. співати (про птахів) *СМ*; *пор.* **чаар-**, **чар-**, **чахыр-**, **чығыр-**.
чағырт- примушувати гукати, кликати, посилати покликати *О*, *Б*, *У*, *Г*.
чағырыл- бути покликаним *СЛ*.
чағ[ыр]ыр пропозиція *О*; **чағ[ыры]рына сат-** продавати за ціну, яку оголошено *О*.
чадыр намет, шатро *ВН*, *У*, *Г*, *СГ*; кибитка *[Г]*; **чадыр хур-** напинати шатро *У*; *пор.* **чатыр**.
чай I річка; **Борлу чай** річка Борлу *[СК]*; **Орлу чай** річка Орлу *[СК]*.
чай II чай *ВН*, *К*.
чайна- жувати, плямкати, чвакати, ремигати *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; *пор.* **чайне-**, **чайня-**, **чейне-**, **чийне-**.
чайнав жування, ремигання *О*.
чайнавҗы який жує, ремигає *О*.
чайнавух який весь час жує *БТ*.
чайнал- бути жованим, пережованим *СБ*, *О*, *К*; **йериний чайналғанын да йутмаға** лінується навіть розжоване ковтати *СБЧ*.
чайнала- розбовтувати, розколочувати *О*.
чайналат- *спон.* *О*.
чайнат- дати жувати *О*, *У*, *К*.
чайнахлан- жуватися, пережовуватися *О*.
чайне- жувати, ремигати *СБ*; *пор.* **чайна-**, **чайня-**, **чейне-**, **чийне-**.
чайной чайна *Б*.
чайня- жувати, ремигати *Г*; *пор.* **чайна-**, **чайне-**, **чейне-**, **чийне-**.
чайпа- чіпати, зачіпати *О*.
чайха- полоскати *О*, *Г*, *К*, *СГС*.
чайхал- бути полосканим *О*.
чайхан- полоскатися *О*, *К*.
чайханыл- бути полосканим *К*.
чайхат- дати полоскати *О*, *К*.
чайхаттыр- *спон.* *О*, *К*.
чайхане чайна *Г*.
чайхе- полоскати *СБ*; *пор.* **чайха-**.
чайыр I улоговина, долина, луки *СБ СК*.
чайыр II *насл. раптової дії*, *бурхливого потоку СЛ*; **чайыр долу көзлер ағлер** очі плачуть ручаями *СЛ*; **бени йеди йыллых нышаннымдан чайыр-чайыр айырды** він раптом розлучив мене з моєю нареченою, з якою ми заручені вже сім років *СЛ*; **бени отлара йахтын чайыр-чайыр** ти змусив мене несподівано й тяжко страждати *СЛ*; *пор.* **җыйар**.
чако *карт.* 1. преферанс *СМ*, *Г*. 2. очко *СМ*.
Чаков *прізв.*
чакта-макта так-сяк *У*.
Чаку *прізв.*
чакуч молоток, молот *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*; *пор.* **чокуч**, **чокуш**.
чакучла- бити молотком *О*, *К*.
чакучлат- *спон.* *О*, *К*.
чакучлу із молотком *О*.
чак-чак *насл. стуку О*.
Чакыл *прізв.*; *пор.* **чахыл**.
чакылда- бряжчати, брязкотіти, лунко стукати *О*, *К*.
чакылдав дзвін, брязкіт *О*, *К*.
чакылдавух стукітливий, брязкітливий *К*.
чакылдат- *спон.* *О*, *К*.

чакылдаттыр- *спон. О, К.*
чакылдаш- перестукуватися *О, К.*
Чакыр *прізв.* сіро-синій *О.*
чал I сивий, сивуватий, з сивиною, сірий, білий, білосніжний, чалий; **чал баш** сива голова *НБЄ*; **чал ат** чалий, сірий, сивий / гнідий кінь *ВН-СК/НКД*; **менim чалым** мій чалий кінь *СМ*; **чал урба** сіра сукня *НБЄ*; **чал хороз** сірий півень *ВН, СМ, СЛ, СК.*
чал II гілка, кущі, чагарник *СГС*; *див.* **чалы.**
чал- (**чалай**) 1. ударяти, різати, косити, жати (не серпом); **пичен чал-** косити сіно *Б*; **от чал-** косити траву *СМ*; **бойнумдан чалдылар** мене рубонули по шиї *К*; **хуршум чалса** якщо вдарить куля *СМ*; **барйам т'ечкен сора хынайы кӧтне чал** як свято вже минуло, натирай хною собі задницю *К.* 2. грати на музичному інструменті; **ава чал-** *СМ*; **ғармошкаға чал-** *У*; **дӱгӱн чал-** грати на весіллі *Г*; **т'емене чал-** *Б*; **мен т'емене чалайым, саз** я граю на скрипці, на сазі *СК*; **чалан ший** музичний інструмент *К*; **ӧзӱн чалай** гне своєї *П.* 3. красти.
чала *див.* **бала-чала.**
Чалав *прізв.*
чалатлы вершник на чалому коні *Б.*
чалач курінь *СК.*
чалаш курінь, землянка; **араба чалаш бе** критий віз, кибитка *ВН.*
чалаш-палаш як-небудь, так-сяк *О.*
чалашчых курінчик *О.*
чалбаш сивоголовий *НМ, К.*
Чалбаш *прізв.*
чалғу коса *ВН.*
чалғы 1. коса; **чалғы сап(ы)** кісся *Б, У*; **чалғы чал-** косити косою *О, К*; **чалғы чалмах** косовиця *О*; **хаты чалғы** неклепана коса *СГ*; **хол чалғы** невелика коса з короткою ручкою для однієї руки, різак *П*; **орах орар эт'енлер чалғы биле** вони жали косами *П.* 2. музика *П-Б, СЛ.*
чалғыжи косар *НМ, СЛ*; музикант *СЛ.*
чалғыжы косар *СБФ*; музикант *СБФ, О, К, СГ.*
чалғылжа сіруватий *СЛ.*
чалғылых жнива, косовиця *К.*
чалдыр- дати косити *Б.*
чалдыр- 1. змушувати косити, жати. 2. замовляти грати *Г*; **ава чалдыр-** замовити грати музику *СГ*; **т'емене-даре чалдыр-** просити грати на скрипці й на бубоні *Г*; **биз чалдырыых** ми розважаємося музикою *Г, К, СГ.* 3. дати вкрасти *П, Б, К, СГ, СК.*
чалдырт- *спон. О, К.*
чалдырттыр(т)- *спон. О, К.*
чалжы косар, музика, музикант *СБФ*; *див.* **чалғыжы, чалыжы.**
Чалкӧз *прізв.*
чаллан- сивіти *ВН, БТ, К*; **чалланыйсын, ахылыңдан да тайайсын** і сивієш, і з глузду з'їжджаєш *ВН.*
чаллар I (<**чалдылар**) вони косили *У.*
чаллар II *мн.* дзвони *СБ*; *див.* **чан, чаң.**
чаллых I сивина *К.*
чаллых II чагарник *НБЄ, СГС*; *див.* **чалы** I, **чалылых.**
чаллых III зарості трави, сіножать *СБФ*; *див.* **чал-.**
чалман торба *СЛ, СГ*; *пор.* **челман.**
чалпа- відштовхувати, трусити *К.*
чалпандыр- штовхати, трясти *К.*
чалт швидкий, швидко, незабаром *СБ, О, Г-СК*; **чалт йап сазымы** швидко полагодь мого саза *СБ, СГ, СК*; **чалттан** незабаром, швидко *О, Г*; *пор.* **чат** II.

чалтла- змушувати поспішати *О*.
чалтлан- поспішати *О*.
чалтлат- *спон*. *О*.
чалтлаттыр- *спон*. *О*.
чалтлаш- поспішати разом *О*.
чалтлаштыр- *спон*. *О*.
чалтлаштырт- *спон*. *О*.
чалтлых терміновість, поспішність *О*.
чалтча пошвидше, швиденько, швидкувато *О*.
чалха- розбовтувати, збивати, розколочувати *СГС*.
чалы I кущі, чагарник *Г*, *СЛ*, *СГС*; **тит′ен чалысы** зарості колючок, колючий чагарник *СЛ*.
чалы II музика, звук музичного інструмента *О*.
чалыҗы музикант *ВН*, *СМ*, *О*, *К*, *СК*; косар *О*.
чалыҗылых заняття музиканта *О*, *К*; косарство *О*.
чалылых чагарник, чагарі; *пор*. **чаллых** II.
чалын- 1. ударятися, кидатися *СМ*; **көзне алай чалынған** йому так здалося *СМ*. 2. бути кошеним, коситися *ВН*, *О*, *У*, *К*; **чалынған йер** викошене місце, стернище *НКД*. 3. грати, братися, виконуватися на музичному інструменті — про музику *К*; **сазҗы — сазны хайы чалный** сазджи — це той, що грає на сазі *СБ*; **чалыныр давул** грають на барабанах *СК*.
чалындыр- *спон*. *К*.
чалындырт- *спон*. *К*.
чалых спритний, моторний, запальний, палкий, захоплений *О*, *К*; скошений *К*.
чалыхлых швидкість, моторність, спритність *К*.
чалыш 1. гра на музичному інструменті, манера грати *СЛ*, *СК*. 2. вправний, ретельний *К*.
чалыш- працювати, трудитися, старатися, намагатися *ВН*, *СБ*, *М*, *СК*; **ахча чалыш-** заробляти гроші *СБ*.
чалышлых вправність, ретельність, старанність *К*.
чалышма робота, діяльність *О*.
чалыштыр- дати працювати, заробити *СБФ*, *О*.
чалышхан працьовитий, роботящий, вправний, ретельний *О*.
чаман неповороткий, ледачий, повільний, в'ялий *О*, *У*, *К*; норовистий *О*; **чаман ат** ледачий кінь *У*.
чаманлан- *О*, **чаманнан-** *К* ставати норовистим, ледачим, кволим, неповоротким.
чамашыр білизна *Г*, *СГ*, *СК*; **чамашыр йув-** прати білизну *СГС*, *СК*; **чамашырлар бӱкленди** білизну складено, зібгано *[СЛ]*.
чамла- *див*. **патла-**.
чамур грязь, багно, глина, глинян ний розчин *Б*, *Г-СК*; **чамур йайдыр-** розкладати глиняний розчин *Г*; *пор*. **җамур**, *див*. **балчых-чамур**.
чамуржу пічник *СГ*.
чамурла- бруднити багном, вимазувати гряззю *К*.
чамурлу із грязі, глини, у грязі, багні, грязький, багнистий, покритий глиною *СГС*, *СК*.
чамурлух ач- замішувати глину *К*.
чамурнане *бот*. м'ята болотна *БК*.
чамурхамуш *бот*. куга *БК*.
чан дзвін, дзвоник; **чан ур-** *СБ*, *П*, *Б*, *Г*, *К*, *СГС*; **чан ур-** бити у дзвони *К*; **чан урул-** дзвонити в дзвони *СЛ*; **чанлардан урулду** ударили у дзвони *П*.
чана сани, санчата *СБ-Б*, *К*, *СГ*; **чанаан тӱбне** під саньми *К*.
чанала- сунутися, буксувати, повзти, ковзати *О*, *К*.
чаналат- дати змогу сунутися *О*, *К*.
чаналы санний *О*.
чанах (**чанағын**/**-наан**; **-нағы**/**-наы** *Г-СК*) миска для їжі *ВН-СК*; та-

рілка, таріль *СБФ*, *К*; горщик *Б*, *К*; **бир чанах аш** миска супу *СБ*; **чанаан тӱбне** на дні миски *К*; **таш чанах** череп'яна миска *СБ*; **чанах чығар-** розносити поминальну їжу, коливо *НБЄ*; *див*. **кӧтчанах**, **чӧльмек-чанах**.

чанахлых мисник *О*, *К*.

чаначых мисочка *СБ*.

чандир жила *О*.

чандирли жилавий *О*.

Чандыр *прізв*.

чанкурчобан *бот*. якірці, кавунці, баранці *Г*.

Чанта *прізв*. торба, ранець *О*.

чаң (**чаллар**) дзвін, дзвоник *СБ*; **чаң куле** дзвініця *[Г]*; **чаң урбити** у дзвони *О*; **чаң урул-** битися, бити у дзвони *СБ*, *Б*.

чаңҗы дзвонар *О*.

чаңлых дзвініця *О*.

чаңчых дзвіночок *О*.

Чаңыл *прізв*.

чап- (**чабар** *СБ*; **чабай** *ВН*, *СМ*; **чапай** *Б*, *НКД*, *СГ*) бігти, бігати, скакати, мчати; **чапан ат** скаковий кінь *К*, *СК*; **бек чапхан ат** дуже прудкий кінь *СМ*; **чабуп хайт-** прибігати назад *СМ*; **чалашы йанған чингене тарзы чап-** бігати, як циган, у якого згорів курінь *СБФ*, **чапхан атын башына урма** коня, що біжить, по голові не бий *Г*; **чапхан атын тизд'инин тартма** не натягай повід коня, що біжить *НМ*; **чапып т'ельди** прибіг *НКД*; *пор*. **чавуп**, **чавып**.

чапа сапачка *СМ*, *БТ*, *Г*, *К*, *СГС*; мотика *О*, *К*; **чапа сапу** держак сапачки, сапильно *СМ*; *пор*. **цапа**, **чапи**.

чапала- I сапати сапачкою *СБ*, *О*, *СГ*; рихлити мотикою *О*, *К*.

чапала- II бігати, ганятися *СГС*; *пор*. **чапхала-**.

чапалан- борсатися, тріпатися, тріпотіти, виборсуватися, метушитися, снувати, дригати *СБ*, *СМ*, *СЛ*, *К*; мучитися *О*, *К*.

чапаландыр- *спон*. *О*, *К*.

чапалат- дати змогу сапати *О*, *К*.

чапалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

чапалаш- метушитися, копошитися, вовтузитися *О*, *К*.

чапах лящ *К*; *див*. **чабах**.

Чапек *прізв*.

чапельле- плескати, ляпати в долоні, аплодувати *СБ*, *К*; *пор*. **чапинне-**, **чепельле-**.

чапи 1. козел *Г*; **т'ийик чапи** косуля *Г*; **чапи баласы** козеня *Г*. 2. сапачка *СБ*, *П*; *пор*. **цапа**, **чапа**.

чапик прудкий, швидкий, спритний, швидко *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*, *СК*; **чапик инсан** швидка, моторна людина *СМ*; **чапик йӱр-** швидко рухатися *СМ*; **чапик шле-** швидко працювати *СМ*.

Чапик *прізв*.

чапикле- поспішати *О*, *К*.

чапиклен- заметушитися *СМ*, *К*.

чапиклет- прискорювати *О*, *К*.

чапиклеш- прискорюватися *О*, *К*.

чапиклештир- *спон*. *О*, *К*.

чапиклештирт- *спон*. *О*, *К*.

чапин- підбігати *Г*, *К*.

чапинка дощ із вітром *Г*, *К*, *СГ*; **чапинка йағмур** злива з вітром *Г*; **йавун йавай чапинка т'ибик** дощ іде поривами, зливою *СМ*.

чапинне- плескати в долоні *К*; *пор*. **чапельле-**, **чепельле-**.

чапмала- безладно бігати, метушитися *СМ*.

чапраз 1. застібка, гачок гаплика *ВН*, *Б*; 2. застібка, місце з'єднання бортів одягу *ВН*, *Б*; **ахыз, мемең кӧрӱнӱй чапразын арасындан** дивися, через застібку видніються твої груди *Б*.

чаптыр- I дати бігти, гнати риссю, скакати (кіньми) *СБ*, *О*, *К*, *СК*; **хош чаптыр-** пускати навипередки *СБЧ*.

чаптыр- II обприскувати *ВН*.
чаптырмах швидкий танець *СМ*.
чаптырт- змушувати бігти *О*, *К*.
чапуш біг, хода, скачка *У*, *СЛ-СГ*; **җирен тайын чапушу кӧр-сене** подивися-но, як біжить рудий кінь *[СЛ]*.
чапуш- бігати разом, бігти навперегони *Г-К*, *СК*.
чапушмах перегони *Г*, *К*.
чапхала- бігати, метушитися *НБЄ*, *СМ*, *Г*, *К*, *СГ*.
чапхалат- дати змогу бігати *О*, *К*.
чапхын прудкий, стрімкий, швидкий, який біжить *СБ*, *Б*, *СЛ-СГС*; **чапхын су** стрімка вода, потік *СЛ*.
чапхынлых *О*, **чапхынных** прудкість, стрімкість *К*.
чапчах дерев'яна діжка, бочка, барило, бодня *СБ-К*; **чапчах бетмез** барило меду *У*.
чапчаххамуш *бот*. аїр *БК*.
чапчахчы бондар *О*, *К*.
Чапчахчы *прізв*.
чапыш- бігти разом *К*.
чар- кликати, гукати, запрошувати *О*; **чарған-барған** той, хто кличе на допомогу *О*; *пор*. **чаар-**, **чағыр-**, **чахыр-**, **чығыр-**.
чаравар можна *СГС*; *див*. **вар**, **чаре**.
чарбав(у) ремінець уширшки з півтора — два з половиною сантиметри для зав'язування постолів, обмоток, поворозка, тасьма *Г*, *СЛ*; *див*. **бав**, **чарых**.
чарбак верхова тварина? стіна, мур? *[Г]*; **минмейейдим йӱксек чарбак ӱстӱне** не слід було мені підніматися на високу..? *[Г]*.
чардах балкон *Г*, *СЛ*, *М*.
чардыр- змушувати гукати, кликати *О*.
чардырт- *спон*. *О*.
чаре 1. можливість можна, спроможність, здоров'я. 2. ліки; **хайда чаре атылмаға?** куди можна кинутися? *ВН*; **чаре ми алай?** чи можна так? *СБ*; **чаре бар** можна *СБ*; **ааң чареси бар** він може *СБ*; **чареңиз бар т'етип хыдырмаға** ви можете піти шукати *СМ*; **нас чаре бар алай?** як так можна? *У*; **не бар чаре саңа кӱч т'есе т'ечинме** якщо, можливо, тобі доведеться тяжко в житті *Б*; **онун чареси бар эди чӱрӱтмейе** його можна було погноїти *П*; **чаре боса** якщо можна *СБ*; **чаре булсун бу дэрдэ** нехай він знайде спосіб позбутися цього болю *СГ*; **чаре вар** *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК* можна; **чаре вар сӧлемеэ** можна сказати *Г*; **чаре вар т'есмеэ** можна різати *М*; **чаре им, чаре йох ум?** можна чи не можна? *П*; **сенин чарен йох ум?** ти не нездужаєш? *Б*; **чаре йох маа да шанма** не можна вірити навіть мені *Г*; **чаре йох ну сизге йатмаға бир т'ечелик хонах?** чи можна зупинитися у вас на одну ніч на ночівлю? *СБ*; **чарем вар** я можу *СГ*; **чох чареси йох** у нього можливостей небагато *Б*; **чаре олур исе** якщо можна *СЛ*; **чаре олур му?** чи можна? *СГ*; **чаре тап-** розібратися, знайти причину *Б*, *Г*; **тапты чаресин** знайшов засіб *ВН*; **табайымыз чаремизни** знайдемо вихід *ВН*; **чаре табалмай** не може знайти виходу *П*; **чаресин тапмайым** не можу знайти виходу з цього *СЛ*; **нас тапаймыз онун чаресин, шо ӧле ший этмесин?** до чого б нам удатися, аби він такого не робив *Б*; **тапмам чаресин айтма** не можу знайти нагоди сказати, не знаю, як сказати *У*; **эр бир шийин да чаресин табай** він може розібратися в будь-якій справі і знайти вихід *П*; **чаре эт-** бути корисним *Г*; **сенин т'ибик**

эшеге сöз не чаре этэр? що допоможуть слова такому ослові, як ти? *[Г]*.

чаресиз неспроможний, нездатний, незаможний, безвихідний, безнадійний, немічний, нездоровий *ВН-СМ*, *У*, *К*, *СГС*; **чаресиз эрифчик** немічний, хирлявий хлопчик *У*; **чаресиз бала** немічна, хвороблива дитина *У*.

чаресизже слабенький *Г*.

чаресизлен- нездужати *О*, *К*.

чаресизлик бехвихідь *О*, *К*.

чари гребінь птаха *О*; гребінь і сережки півня *Б*; *пор*. **цари**, **чары**, **чери**.

Чарик *прізв*.

чарйох не можна; **чарйох о лаф айтмаға** цих слів говорити не можна *П*; **чарйох эди т'етмеге** іти було неможливо *ВН*; **лишмеэ чарйох исанға** до людини чіплятися не можна *П*; **йа не чӳ чарйох?** а чому не можна? *СМ*; **ону йиберме чарйох бир йана да** його нікуди пускати не можна *К*; **бу лафы унутмаа чарйох** цих слів забувати не можна *СГС*; **она пший дэ сöлемеэ чарйох** йому нічого не можна сказати *СК*; *див*. **йох**, **чаре**.

чармавух *бот*. повитиця, березка *СБ*, *О*; *пор*. **сармашых**, **чырмавух**, **шармашых**.

чароса якщо можна *Г*.

чарп- ударяти, бити, шарпати, зачіпати, нападати, хапати долонею, черпати *ВН*, *О*, *Г-СГ*; **эль чарп-** плескати в долоні *СЛ*.

чарпун зіпсований, негожий *О*.

чарпун- борсатися, битися, шарпатися, збуджуватися, дрочитися, вередувати *О*, *Б*.

чарпух зіпсований *К*, ненормальний *О*.

чарпухлан- псуватися *О*, *К*.

чарпухлат- псувати *О*, *К*.

чарпухлух зіпсованість *К*, ненормальність *О*.

чарпуш- штовхати один одного, штовхатися, битися *О*.

чарпуштыр- зіштовхувати *О*.

Чарт'ел *прізв*.

чарух постіл *СБ*, *П*, *Г*; **бабаан эст'и чарухлары чайня да тойма** щоб ти жував старі постоли твого батька і не наїдався *Г*; *пор*. **чарых**.

чарх колесо *[Г]*.

Чарчол *прізв*.

чар-чӧп сміття, мотлох *НБЄ*.

Чарчы *прізв*. дрібний торговець, крамар *О*.

чаршамба середа *[Г]*, *СГС*; **чаршамба кӳнӳ** середа *[Г]*; *пор*. **чаршембе**.

чаршаф простирало *П*, *О*, *СЛ*, *К*, *СГС*; *пор*. **чаршоф**, **чаршу**, **шаршаф**.

чаршафлых тканина на простирала *О*, *К*.

чарше критий базар *ВН*; **чарше базары** критий ринок *У*; *пор*. **чаршу**, **чаршы**, **шаршы**.

чаршембе середа *НМ*, *О*, *БТ*, *Г*, *СЛ*, *К*; *пор*. **чаршамба**.

чаршоф простирало *ВН*; *пор*. **чаршаф**, **чаршу**, **шаршаф**.

чаршу 1. покривало, простирало *СЛ*. 2. критий ринок *СЛ*; *пор*. **чаршаф**, **чаршоф**, **чаршы**, **шаршаф**, **шаршы**.

чаршы ринок *[М]*; *пор*. **чарше**, **чаршу**, **шаршы**.

чары гребінь півня, наріст на носі індика *СБ*, *НМ-У*, *К*; *пор*. **цари**, **чари**, **чери**.

чарыжы той, хто гукає, кличе *О*.

чарыл- бути покликаним, запрошеним *О*.

чарыт- змушувати кликати, гукати *О*.

чарыттыр- *спон*. *О*.

чарыттырт- *спон*. *О*.

чарытыл- бути покликаним, запрошеним *О*.
чарых (**-ғы**) постіл, постоли, переважно з сиром'ятної шкіри, шкарбун; **чарых баву** *У*, **чарых бағы** *СГ* поворозка зі шкіри для постолів; **чарых бурмасы** завороти постола *СГ*; *пор.* **чарух**.
чарыхлы взутий у постоли *О*, *К*.
чарыхчы постоляр *О*, *К*.
чарыш- кликати, запрошувати один одного *О*.
чарышыл- бути покликаним *О*.
чат I сучок *СГС*.
чат II швидко *О*; **эрт′е чатха** ранньою порою *О*; **чатым йох** у мене немає часу *О*; *пор.* **чалт**.
чат- збивати, з'єднувати, сточувати, зшивати (на швацькій машині) *ВН*, *СБ*, *СГ*; **ўч ағачтан табутуму чаттылар** мою домовину збили з трьох деревин *ВН*; **хашын-гёзўн чатмышытыр** вона нахмурилася, насупилася *СБ*.
чат- досягати *СБФ*; *пор.* **ҷет-**, **йет-**.
чатал розгалуження, відгалуження, розвилка, розсоха, рогатка, підпора з такої гілки, рогатина, вила-двійчата, вид мітки на вусі вівці (*див.* **шан**) *СБ*, *СМ-СГ*, *СК*; **чатал т′ит-** розколотися, розчахнутися *СК*.
чаталҷы хто ставить підпори *О*.
чаталлан- роздвоюватися, розгалужуватися *О*.
чаталландыр- розгалужувати, роздвоювати *О*.
чаталлаш- роздвоюватися, розгалужуватися *О*.
чаталлаштыр- *спон.* *О*.
чаталлы роздвоєний, розгалужений *О*; **ўч чаталлы сенек** вила-трійчата *СБ*.
чаталлых розгалуженість *О*.
чатал-матал так-сяк, як-небудь *НМ*, *О*.
чата-пата лафет- теревенити *К*.
чатах стріха *О*; *пор.* **сачах** I.
чатла- тріскатися, лускатися, лопатися, покриватися шпаринами *СБ*, *Г-СГ*.
чатлавух який тріскається, тріснутий *СБ*, *О*, *К*; *бот.* лісовий горіх, фундук *О*.
чатлама тріщина *О*.
чатлан- тріскатися *О*.
чатлат- колоти, розколювати, дробити, товкти *СМ*, *СЛ*, *К*.
чатлаттыр- *спон.* *К*.
чатлах шпарина, тріщина, щілина, тріщини на шкірі, тріснутий, потрісканий *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.
чатлахлы з тріщинами, шпаринами, щілинами *О*, *К*.
чатлахлых потріскане місце *О*, *К*.
чатма 1. каркас *М*. 2. з'єднаний *М*; **хашлери вар халем чатма** брови в неї зрослися, мов намальовані *М*. 3. кізяк, нарізаний квадратами, різак *СК*, *М*; корж кізяку *О*; *пор.* **ҷатма**, **чатхы**, **чаты**, **чатыхы**.
чат-пат тас-сяк, зрідка, рідко, дене-де, іноді *О*.
чатхы лутка, коробка вікна, дверей, одвірок *П-Б*, *Г*, *СГ*; *пор.* **чаты**.
чаты 1. лутка, коробка вікна, дверей, одвірок *Г-СК*; **чаты т′ибик тэриси** у нього шкіра тверда, як одвірок *СК*. 2. з'єднаний; **чаты хаш** з'єднані посередині брови *О*; *пор.* **чатма**, **чатхы**, **чатыхы**.
чатыл- з'єднуватися, збиватися докупи *СК*; **хамуш хулахлары бир бирине чатылый** його вуха, як очеретяні листочки, стукаються одне об одне *СК*.
чатыр намет, шатро *К*; *пор.* **чадыр**.
чатырда- тріщати, тріскотіти *СБ*, *О*, *К*, *СГС*.
чатырдавух тріскачка, тріскучий, тріскотливий *СБ*, *К*.
чатырдат- скреготати *О*, *К*.

чатырдаттыр- *спон. О, К.*
чатырды тріск, тріскотнява *О.*
чатыр-чатыр стук-грюк *Г.*
чатыр-чутур *насл. тріску, хрускоту О, К.*
чатыхы лутка, одвірок *О*; *пор.* **чатхы, чаты.**
чатыш- зіштовхуватися, суперечити одне одному *СГС.*
чаф-чаф *насл. чвакання, плямкання О.*
чафылда- чвакати, плямкати *О.*
чафылдат- *спон. О.*
чафылдаш- *сп. О.*
чах аж, аж поки; **чах Камараға т′етий** іде аж до Комара *У*; **чах Киевдэн** аж із Києва *У*; **чах айатче чыхардлар** випровадили аж у сіни *ВН*; **чах шеэрге т′еткеллер** вони поїхали аж до міста *СБ*; **чах анда т′етмейим** аж туди не піду *П*; **чах сўйўнўс** аж радієш *СМ*; **чах сон** аж потім *СБ*; **чах тўптэн** з самого дна *СМ*; **чах хайда барып халды штэ** ось аж куди потрапив *СМ*; **чах йенди уйанынҗес** аж поки він не прокинувся *[Г]*; **чах йендим/ёзўм шашып халдым** аж я сама здивувалася *К*; **ач — чах йўрек эмей** такий голодний — аж серце ссе *К*; **булар йылайлер чах, салдатлар** аж так вони благають, солдати *ВН*; **ао тарама чыхай чах Улахыл кўйне** та яруга йде аж до Улаклів *К*; **нас т′итти, аш пишкен сора чах д′ельди** як пішов, то прийшов, аж коли було приготовано їжу *СГС*; **чах онда** аж туди *М.*
чах- (**чахай**; **чағай** *СМ*) кресати, викрешувати, виказувати, доносити *СБ-У, К*; **чахмах чағай/чахай** кресало креше *СБ/П.*
Чахан *прізв.*
чахла- розбирати, розуміти, відчувати, зауважувати *СБ, СМ, К*; **чахлады, шо чалт ёлеҗек** він зрозумів, що незабаром помре *СБ.*
чахлых губка, трут *Б.*
чахмах 1. кресало; кремінь; **чахмах таш(ы)** кремінь до кресала *Б, Г, К*; **чахмах чағай — от йағай** кресало креше — вогонь горить *СБЧ.* 2. балабухи гною, багна на боках худоби *К.* 3. донос; ◇ **ёзи ахмах, тили да чахмах** сам дурний, а язиком чеше *СБЧ.*
чахмахлан- забрьохуватися, укриватися балабухами *СМ*; **сийыр тэкмиль дэ чахмахланған** корова зовсім забрьохалася *СМ.*
чахмахлы кременевий *О, К.*
Чахравух *прізв.* крикун *О*; *пор.* **чахыравух.**
чахт эт- намагатися, старатися, добиватися *[Г, К].*
чахтыр- 1. змусити викрешувати вогонь *О, К.* 2. *спон., пас.* coiare — про жінку *К.*
чахы складаний ніж *П-Б, Г-СГ.*
чахыҗы донощик, виказувач *О.*
чахыл галька *СЛ.*
чахыл- засліплюватися очам *СГ*; **гўзельлигиндэн гёзлерин чахылый — о хадар гўзель** вона настільки гарна, що від її краси аж очі засліплюються *СГ.*
чахыл-чахыл *насл. яскравих бризок СК*; **чахыл-чахыл суйлар ахар хайанын эрасындан** яскравим потоком біжить вода поміж скель *СК.*
чахыр колесо для намотування ниток *СБ, О.*
чахыр- (**-ий**) кликати, гукати, запрошувати *СБ*; **тойға чахырсалар — бармайым, чахырмасалар — ачоланайым** на весілля покличуть — не піду, не покличуть — ображуся *СБА*; *пор.* **чар-, чар-, чағыр-, чығыр-.**
чахыравух крикливий, крикун *СБ.*

чахычы хрестовина для намотування нитки на шпульку *БТ*.
чашыт шпигун *О*.
чашытла- шпигувати *О*.
чашытлых шпигунство *О*.
-че *афіксоїд* в, всередині *ВН*, *К*; **тʼет ӱйче** іди до хати *ВН*; **эвче** в хаті *К*.
Чебаненко *див*. **чобан**.
чебер вправний, умілий *О*.
чеберка цеберка *СБ*; *пор*. **себерка**, **сиберка**, **цеберка**, **чыбырка**.
чеберлен- ставати вправним, умілим *О*.
чеберлендир- *спон*. *О*.
чеберлет- робити вправним, майстром *О*.
чеберлик уміння, вправність, мистецтво *О*.
чевирбаш чока *Г*.
чевир- (**чеврий**) повертати, обертати, ворочати, вивертати, міняти, перетворювати, використовувати *СМ*, *Г-СГ*; **бӱйӱк ишлер чевир-** оперувати великими справами *К*; **чевирди тэпеэ кӧзлерини** обернув очі вгору *Г*; **тʼесе чевир-** вивертати гаманець *Г*; **тэрс чевир-** вивертати на зворотний бік *К*, *СК*.
чевириль- повертатися *Г-СГ*; **чевирлий** повертається *Г*.
чевре коло, довкілля, оточення; навколо *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *СК*; **чевре җаным ставроз** у мене на шиї хрестик *СЛ*; **чевресине дур-** ставати навколо чого *СК*; **чевреси чичеклик, гӱльлер** навколо нього квітники, троянди *Г*; **Алебин/Алибин чевреси гӱльдӱр** в Алеппо скрізь троянди *Г*, *СЛ* / *СК*; **алмайы пычахладым, чевресини сачахладым** розрізав я яблуко й поробив зубчики по колу *СЛ*; **бир чевре йапай тӱркӱйнен** робить одне коло з піснею *СК*; *пор*. **чураййахка**.
чеврий *див*. **чевир-**.
чевриль- обертатися, повертатися *У-СГ*; **сол да йанна чевириль** повернися ліворуч *К*.
чегер кущ, чагарник *СГ*.
чегертки коник *ВН*.
чез- (**чезий**) розв'язувати, розстібати, розпускати (ремінь), вирішувати *СБ*, *Б-СК*, *[Кб.]*; **чезди башындан бурунчасын** стягла з голови хустку *Г*; **дӱгме/тӱйме чез-** розстібати ґудзики *Б/СК*; **йаха чез-** розстібати комір *Г*; **хасталыхтан чез-** рятувати від хвороби *[Кб.]*; **хушах чез-** розстібати ремінь *У*; *пор*. **тʼез-** II.
чездир- дати розв'язати, розстебнути *Б-СК*; **дӱгме чездир-** *Г*; **дӱгмелерими чездирмедим** я не давала розстібати ґудзиків *К*.
чезик розв'язаний *[Кб.]*.
чезиль- бути розв'язаним, відчіплятися, відв'язуватися, розв'язуватися, розпускатися, розпорюватися, відстати, відчепитися, відв'язатися *У-СЛ*, *СК*.
чейне- жувати *СБ*, *СК*; *пор*. **чайна-**, **чайне-**, **чайня-**, **чийне-**.
чейнев жуйка, жування *СБ*.
чек I межа *ВН*; *пор*. **чет**, **чыт**.
чек II сумнів, підозра *О*; **чек бол-** сумніватися *О*.
чек- (**чекий**) тягти, молоти, палити тютюн, пропускати через м'ясорубку, важити, зважувати, переживати, зазнавати, терпіти; **чекип ал-** витягати, забирати *У*, *Г*; **чекип бах-** зважити, визначати вагу *Г*; **чекип чыхар-** витягати *У*; **эм асретлик, эм ғурбетлик чекерим** я страждаю як від розлуки з коханою, так і від ностальгії *[СК]*; **бела чек-** зазнавати горя, лиха *СБ*, *К*; **ғариплик чек-** потерпати від бідності *Б*; **дане чек-** молоти зерно *НМ*; **сығар чек-** палити цигарки *М*; **тӱтӱн чек-** палити тютюн, затягатися димом *К*;

ун чек- молоти борошно *СМ*, *Б*, *НКД*; **хылыч чек-** потягти шаблею *СГ*.
чекара межа *СБ*.
чекеле- сильно тягти *Б*; **башын сачын чекелей** тягає за чуба *Б*.
чеки 1. терези, ваги *СМ*; **чекид′е хой-** важити на терезах *СМ*. 2. паління тютюну *О*; **чеки чек-** палити тютюн *О*.
чекили зважений *О*.
чекиль- бути витягненим, натягнутим, зваженим, підведеним, підмальованим, пережитим, відступати, відходити геть, витягатися, *узаг.-ос.* тягати, втягатися, вдихатися — про дим; **хызлар аман чекиль(ди)лер-т′ит(ти)лер** дівчата відразу відступили й пішли геть *Г*; **халемийлен чекильмиштир хашлерин** твої брови намальовано пером *[СК]*; **ардына чекиль-** відступати *СК*.
чеким затяжка тютюном *О*.
чекин сором'язливий, стриманий, боязкий *О*.
чекин- подаватися назад, відступати, ухилятися, стримуватися, соромитися *СБ*, *О*, *Г-СГ*.
чекиндир- подавати назад, присоромити, угамувати *О*, *К*.
чекиндириль- бути поданим назад, угамованим *О*, *К*.
чекиндирт- *спон.* *О*, *К*.
чекинҗилик соромливість, сором'язливість, ніяковість, стриманість, несміливість *О*.
чекиниш- соромитися один одного, відступати разом *О*, *К*.
чекиништир- змушувати соромитися, подавати назад *О*, *К*.
чекинме коливання, нерішучість, сумнів, стриманість, сором'язливість, ніяковість *О*.
чекинмезлик хоробрість, сміливість *О*, *К*.
чекинҗилик сором'язливість, стриманість, ніяковість *О*.
чекинсиз безстрашний, завзятий, зухвалий *О*, *К*.
чекинт- *спон.* *О*.
чекиш суперечка, сварка, тяганина *О*, *К*.
чекиш- відступати назад разом, соромитися один одного, сперечатися, сваритися, тягатися *О*, *К*.
чекишме зітхання *О*.
чекиштир- змусити сперечатися, сваритися, посварити *О*, *К*.
чеккеле- тягати, розтягати, смикати *К*, *СГ*.
чеккелеш- тягатися, возитися *СЛ*.
чекле- тягати, розтягати *СГ*; *див.* **чеккеле-**.
чеклен- сумніватися *О*.
чеклендир- викликати сумнів, підозру *О*.
чекли сумнівний, підозрілий *О*.
чекме шухляда *О*, *К*.
чекмеҗе шухляда *О*, *СГС*.
чекмен сукно, рядно, свита, сіряк, плащ із брезенту, сукна із башликом, відлогою.
чекменҗе шухляда *НМ*; **столун чекменҗесине көзет** подивися в шухляді стола *НМ*.
чексиз безсумнівний, вірний *О*.
чектир- *спон.* *ВН*, *О*, *К*.
чектире корабель *[Г]*; *пор.* **чектэри**.
чектирт- *спон.* *О*, *К*.
чектэри корабель *[Г]*; *пор.* **чектире**.
Челгий *прізв.*
челеби шурин, шуряк, швагер — молодший брат жінки, дівер — молодший брат чоловіка *П*, *НМ*, *Б*, *К*.
челек (-ги) відро, цеберка, дійниця, цебер, цебро, шаплик *СБ-Б*, *Г-К*.
челекле- міряти, брати, лити відрами *О*.
челеклет- *спон.* *О*.
челекчи майстер робити відра *О*.

челин- збожеволіти *К*; **челинген** помішаний *К*; **челинмеэ чаре** можна з глузду з'їхати *К*.
Челих *прізв*.
челиче пармах мізинець *Б*; *пор*. **т'еличе**, **т'ельче**, **чельче**.
челман торба *Г*; *пор*. **чалман**.
Челпанов *прізв*.; *див*. **Чолпан**.
чель- приходити *СЛ*; *пор*. **гель-**, **д'е-**, **д'ель-**, **йель-** II, **кель-**, **т'е-**, **т'ель-**.
чельник помішаний, несповна розуму *К*.
Чельтер *прізв*.
чельтэк решето *СГ*; пустоголовий *К*.
чельтэр вергун *СМ*; *пор*. **чильтэр**.
чельтэрме вергун *ВН*.
чельче мізинець *П*, *НМ*, *Б*, *У*; **чельче пармах/бармах** мізинець *НМ*, *Б*, *У* /*П*; *пор*. **т'еличе**, **т'ельче**, **челиче**.
Челях *прізв*.
чембер хустка для голови *СБ*, *К*; *пор*. **ҷембер**, **т'ембер**.
чемен сукно *СК*.
чемчек стручок *О*; *пор*. **ст'емчек**.
чемчекле- покриватися стручками *О*.
чемчекли зі стручками *О*.
чемчексиз без стручків *О*.
чен широкий *К*; *пор*. **йеңли** II, **кӧн** II, **т'ен**, **т'ең**.
ченгарби мелодія *Г*; **ченгарби чал-** *Г*, **ченгарби чек-** *Г* грати мелодію; **ачан чекти ченгарбии бу, сазы — эпчии шашып халды** коли він заграв, на сазі — усі здивувалися *Г*.
ченге щелепа *Б*, *[Г]*; *анат*. ясно, ясна *СБ*, *СГС*; **ченгелер бузулий** ясна руйнуються *СБ*; *пор*. **ченд'е**, **чеңге**.
ченд'е щелепа *Б*, *У*; *пор*. **ченге**, **чеңге**.
ченд'ель гак, кішка *Б*, *Г*, *К*; **ченд'ель сарай айаыны** обхоплює його ногу (своєю ногою), ніби гаком *Г*.
ченҷель гак, кішка *К*.
чеңге щелепа *СБ*; *пор*. **ченге**, **ченд'е**.
чепек дерть *СЛ*; *пор*. **т'ебек**, **т'епек**.
чепель брудний, неохайний, безлад, сміття, бруд *СБ*, *СМ*, *БТ*, *К*; **чепель ава** сльота *СБ*, *К*; **чепель кӱчӱкниң арт айағы т'ибик** брудний, як задні ноги собаки *СБЧ*.
чепельле- I смітити *БТ*, *К*.
чепельле- II плескати, ляпати в долоні, аплодувати *СБ*; *пор*. **чапельле-**, **чапинне-**.
чепельлен- бруднитися *О*, *К*.
чепельлик бруд, неохайність *О*, *К*; смітник *К*.
чепче ополоник *Г*; *пор*. **т'епче**.
чер внутрішня частина *СК*; **чердэн** зсередини *СК*; **чер тарафы** внутрішній бік *СК*; *пор*. **ичери**, **чери** II.
Чердакли/Чердаклы *прізв*.
черен копиця, скирта *ВН-П*, *НМ*, *Б*, *Г-СГ*; **черен тӱштӱ/хойулду — кӱз т'ельди** копиці поставлено — надійшла осінь *СБЧ*; **черен кӧрдӱн — кӱз кӧрдӱн** ти побачив копиці — побачив осінь *СЛ*.
черенле- робити копиці *НБЄ*, *О*.
черенлет- *спон*. *О*.
черенлеттир- *спон*. *О*.
черенлеттирт- *спон*. *О*.
черенне- робити копиці *К*.
череннет- *спон*. *К*.
череннеттир- *спон*. *К*.
череннеттирт- *спон*. *К*.
чери I гребінець півня *СБ*; *пор*. **цари**, **чари**, **чары**.
чери II внутрішня частина, всередину *М*, *СК*; *пор*. **ичери**, **чер**.
чер(и)йе обличчя *СБФ*; *пор*. **чехре**, **чирайсыз**, **чырай**.
черийесиз блідий, поганий на вигляд *СБФ*.

черик чверть, четвертина; чверть — відстань між розтягнутими кінцями великого і вказівного пальців *ВН*, *О*, *Г*, *К*; **черик саатта** за чверть години *[Г]*; **черик-черик эт-** розрубати на чотири частини *М*; **бир дөрт черик өксеклиги** висотою з чотири чверті *СМ*.

черикле- міряти чвертями, ділити на чотири частини *О*, *К*.

чериклет- *спон*. *О*, *К*.

чериклеттир- *спон*. *О*, *К*.

чериклеттирт- *спон*. *О*, *К*.

черикли: **эт′и черикли** із двох четвертин *К*.

черили: **тик черили** з прямим гребінцем *СБ*.

Черили *прізв*.

черильли *див*. **черили**.

Черичи *прізв*.

черкез дӱгме черкеські ґудзики *Г*.

Черкес керман *село* Черкескермен *[М]*.

Черли *прізв*.

Чернец *прізв*.

Чернов *прізв*.

черпак черпак, відро черпати воду *СЛ*.

черт 1. удар руба 2. *вид мітки на вусі вівці*; *див*. **шан**.

черт- бити (рукою, кулаком), ляскати, клацати (пальцями); наголошувати в розмові *О*, *Б*, *К*; **лаф арасна биший-биший черт-** акцентувати на чомусь у розмові *К*; **шамарнен черт-** давати ляпаса *К*; **эль черт-** робити щеплення на руці *К*.

черттир- *спон*. *О*, *К*.

черттирт- *спон*. *О*, *К*.

Черт′ез *прізв*.

черчек правда, істина *П*; **черчектэн** справді *СЛ*; *пор*. **д′ерчек**, **керчек**, **көрчек**, **т′ерчек**.

чет край, кінець, межа, берег, околиця; **четтэ дэ гӱзель** скраю також гарно *К*; **четтэн д′елий ӱч атлы** від околиці їде троє вершників *П*; **чет пармах** безіменний палець *К*; **чах о четйе чыхып т′етмейим** аж на той край не побіжу *П*; **отуруңлер бир четке** сідайте на краю *СБ*; **четт′е дэрмен бар эди** на околиці був млин *Б*; **четин чыхар-** виконувати, доводити справу до кінця *СМ*; **четне басхан** наступив на край *П*; **авузунуң четлери** куточки рота *СБ*; **бармах/пармах чети** пучка пальця *СБ*/*НМ*; **көйӱн четне** на краю села *У*; **хушаан чети** кінець ременя *К*; **хылычымың чети дийди гӱмӱше** ефес моєї шаблі оздоблено сріблом *[СБ]*; *пор*. **чек** I, **чыт**.

четле- відсторонюватися, ухилятися *О*, *К*.

четлет- відсторонювати *О*, *К*.

четлеттир- *спон*. *О*, *К*.

четлеттирт- *спон*. *О*, *К*.

четли крайній, з кінцем, краєм, наконечний, наріжний *О*, *К*.

четлик який знаходиться на кінці, наконечний, наріжний *СМ*, *СЛ*; наконечник батога, нагайки, стріли *СМ*; **четлик көше** крайній ріг (села) *СЛ*.

четтэнт′и крайній, перший від краю *К*.

четтэси крайній *НБЄ*.

четтэт′и эв крайня хата *Г*; **четтэт′и эвлердэ** у крайніх будинках *СК*.

чет-уҗ самий край, кінець; **четиуҗу йохтур** кінця-краю немає *Б*; **четин-уҗун т′етирельмей** не може звести кінці з кінцями *СБЧ*; **четне-уҗуна чыхай блай** урешті-решт виходить так *СМ*.

четэль тили іноземна мова *К*.

четэн полотно *СЛ*; *пор*. **т′етэн**.

Чехославйа Чехословаччина *СК*.

чехре обличчя *[Г]*; *пор*. **чер(и)йе**, **чирайсыз**, **чырай**.

чеч пізно *СМ*, *СЛ*, *К*; **чече халзапізнюватися** *К*.

чеч- (**чечей**) минати, проходити, переходити, годитися *П-К*; **чечти беш йыл** минуло п'ять років *СМ*; **кӧйлерни чеч-** проходити селами *П*; **чеченнердэ** в минулому *Г*; **чечейлер стол артна** проходять за стіл *Б*; **чечкен** минулий *К*; **чечмез мал** неходовий товар *К*; **чечтʹен заман** минулий час *Б*; *пор*. **дʹеч-**, **йеч-**, **тʹеч-**.

чечер- відригувати *СМ*; *пор*. **тʹетʹир-**, **тʹетьре-**, **чечир-** II.

чечик брід *К*; *див*. **тʹечит**, **чечит**.

чечин- жити, існувати *СМ*, *У*, *СЛ*, *К*; **о чечиний, биз чечинамамыз** він живе, а ми жити не можемо *Б*; *пор*. **дʹечин-**, **кечин-**, **тʹечин-**.

чечиндир- створювати умови для життя *К*.

чечиниш життя, буття, існування, проживання *СМ*, *У*, *К*; **йахшы чечинишин олсун** хай ваше життя буде щасливим *У*; **чечиниш эт-** жити *СЛ*, *К*.

чечинишлик (**-ги**) життя, можливість жити, життєві умови *СЛ*, *К*.

чечир- I продівати, пропускати, проводити, згаювати, тлумачити, перекладати *СМ-К*; **авеле кӯн чечирир эдлер** отак вони проводили день *Б*; **чох ший кӧрдӱм, чох ший чечирдим** я багато чого бачив, багато пережив *Б*; **кӧздэн чечир-** переглядати, перевіряти на власні очі *НМ*; **хызны оздан чечирий** перевозить дівчину через річку *НМ*; **йипни йинеэн кӧзне чечирий** продіває нитку в голку *НМ*; **казаноум чечирдим башыма** я наділа цеберку на голову *СЛ*; **кӧпчек кӧчерине чечир-** надівати колесо на вісь *Б*; *пор*. **дʹечир-**, **кечир-**, **тʹечир-**.

чечир- II ригати, зригувати *БТ*, *К*; *пор*. **тʹетʹир-**, **тʹетьре-**, **чечер-**.

чечирик відрижка *К*; **чечирик чыхты** відригнулося *К*.

чечириль- відригуватися *К*.

чечирин- відригуватися *О*.

чечириш- зригуватися *К*.

чечирт- викликати відрижку *О*.

чечит брід *К*; *пор*. **тʹечит**.

чечтир- *спон*. *К*.

чечтириль- *пас*. *К*.

чешин наряджений, нарядний, велемовний *О*.

чешин- наряджатися *О*.

чешиндир- наряджати *О*.

чешиндирт- *спон*. *О*.

чешинли наряджений *О*.

чешинлик нарядженість, велемовність, красномовство *О*.

чешит рід, сорт, вид, фасон, підходящий *О*, *К*; **чешит тʹийинген** нарядно одягнений *К*.

чешитле- сортувати *О*.

чешитлет- *спон*. *О*.

чешитли певного сорту, різний *О*; нарядний *К*.

чешме криниця, джерело, русло *СБ-СМ*, *Г-К*, *СК*; **чешмелердэн ахан сулар тэмиздир** вода, що тече із джерел, чиста *СК*; *пор*. **дʹечме**, **дʹешме**.

чешмелик криниця *СЛ*.

чештэр чештер — струнний щипковий музичний інструмент *Б*.

чи *спол*. *енкл*.; *пор*. **тʹи**, *див*. **йа чи**.

-чи *посил*. *частка* -но *Б*, *У*, *Г*; **айт-чи** скажи-но *Б*, *Г*; **бах-чи** *Б*, **кӧзет-чи** подивися-но *У*; **тʹир-чи анда чине** залізь-но туди *СМ*; *пор*. **-тʹи**.

чибин муха; **сениң кӧзиңе чибин дэ дэве кӧрӱний** у твоїх очах навіть муха виглядає з верблюда *СБА*; *пор*. **чыбын**, *див*. **атчибин**, **балчибин**, **сӱрйӱчибин**, **тʹӧрчибин**.

Чибин *прізв*. *СБ*, *К*.

чибинле- (**-лий**) наповнюватися мухами *СМ*; тікати від мух *О*; **эшек чибинлений** осла обсіли мухи *СМ*.
чибинлик місце, де багато мух *О*.
чибинне- відмахуватися від мух *К*.
Чибичик *прізв*. *СБ*, *Г*.
чив кілочок *У*, *СГ*.
чивильдэш- щебетати *К*.
чивт *Г*, *СК*, **чивтэ** *СК* пара; **сана бир чивт җоғабым вар — сөлейим** є в мене для тебе пару куплетів — заспіваю *Г*, *СК*; *пор*. **җифт**, **чифт**, **чифтэ**, **чўфт**, **чўфтэ**.
чигерчик коліщатко *У*.
чигит насіння соняшника *СК*; **чигит йағ** соняшникова олія *СГ*.
чид′ер легені, печінка *[У]*; **ах чид′ер** легені *[У]*; *пор*. **җигер**, **җиғер**, **җид′ер**, **җиҗер**, **чид′ер**.
чизиль- розпускатися, розпливатися, розчинятися *[СК]*; **көзлерим бузу чизильди** розтанув лід моїх очей — з моїх очей зійшла полуда *[СК]*; *див*. **чезиль-**.
чизма чобіт, чоботи *НКД*; *пор*. **чызма**.
чий сирий, недоварений, незрілий *СБ*, *Б*, *К*, *СГС*; **чий йип** саморобна нитка з льону, коноплі, переважно для вишивання *НМ*; **чий отлар** свіжа, зелена трава *СЛ*; **чий топ** гра в ганчір'яного м'яча *СБ*; *див*. **чийхаймах**, **чипчий**.
чийез придане, посаг, віно *СБ*; **хыз хундахка, чийез сундухка** дочка в колисці (в пелюшках), придане — в скрині *СБФ*; *пор*. **җейез**, **җеэз**, **җийез**.
чийин вишивка *НБЄ*.
чийинли урба вишивана сукня *НМ*.
чийли недозрілий, сирий, недоварений *О*, *К*.
чийлик сирість, недовареність, недозрілість *О*, *К*.
чийли-пишли недоварений, недопечений, напівсирий *ВН*, *СМ*.
чийне- I вишивати *СБ*, *СМ*.
чийне- II жувати *СК*; *пор*. **чайна-**, **чайня-**, **чейне-**.
чийнек візерунок *НМ*.
чийнекли з візерунком *НМ*.
чийнели урба вишита сукня *НМ*.
чийнен- плямкати *СК*.
чийхаймах вершки, сметана *ВН*, *НМ*, *О*, *Б*, *Г*, *К*; *пор*. **чихаймах**.
чил куріпка *СМ*; **чиллар** куріпки *СМ*; *пор*. **чиль**, **чыл**.
чиле моток, бобіна ниток *О*, *СЛ*; **бир чиле йиплик** моток, бобіна пряжі *СЛ*.
чилингир кляча *НБЄ*.
чили-пишли недоварений *СБ*; *пор*. **чийли-пишли**.
чиль куріпка *СМ*; *пор*. **чил**, **чыл**.
чильле- натирати хліб часником, цибулею *СБФ*.
чильтэр вергун *НКД*; ватрушка *О*; *пор*. **чельтэр**.
чимен луки *[СК]*; *пор*. **чуман**, **чыман**, *див*. **чайыр-чимен**.
чимирдэн- здригатися від холоду, гребувати *СБ*, *СМ*, *К*.
чимирдэт- викликати огиду, відразу *О*, *К*.
чимле- брати пучками, щипати, щипнути *СБ*; **йисан, хырх йашна т′ельгенси — ӧзиниң чимлеп алмаға ахылың йох** чоловіче, ти дожив до сорока років, а в самого ні пучки розуму *СБЧ*.
чим-чий зовсім сирий, незрілий *К*.
чимчик щипок *О*, *К*, пучка *Г*.
чимчикле- щипати *О*, *Б*, *К*.
чимчиклет- *спон*. *О*, *К*.
чимчиклеттир- *спон*. *О*, *К*.
чимчиклеш- *О*, *К*.
чимчиклештир- *О*, *К*.
чимчиклештирт- *спон*. *О*, *К*.
чин I правильний, справжній, правильно, вірно *О*.
чин II *післяйм*. про, для, задля, через *СБ*, *М*, *СГ*; **не чин** чому,

для чого *СГ*, *М*; **аон чин** про нього *СБ*; *пор.* **ичин, ичӱн, ӱчӱ, ӱчӱн, чӱн**.

чингене циган *ВН*, *СБ*; **чингене чалай, гурт ойнай** циган грає, гурт танцює *НБЄ*; *пор.* **чинд′ене, чинҗене**.

Чингене *прізв*.

чингенече по-циганському *СБ*.

чиндэ *див.* **ч**.

чиндэн *див.* **ч**.

чиндэт′и внутрішній *СМ*; **кора чиндэт′илери** ті з них, які знаходяться у дворі *СМ*.

чинд′ене *П*, *Б*, *У*, *К*, *СГ*, *СК*; *пор.* **чингене, чинҗене**.

чине *див.* **ч**.

чинҗене *СМ*, *БТ*, *У*, *К*; *пор.* **чингене, чинд′ене**.

Чинҗене *прізв*.

чинҗенеҗас по-циганськи *К*.

чинҗенечас(ы)на *СМ*.

чини фарфоровий, фаянсовий посуд *Г*, *СЛ*.

чипбурун кирпатий *О*.

чипче курча; **чипче чыхар-** виводити курчат *СМ*.

чип-чий зовсім сирий, незрілий *О*.

чип-чип *вигук для підкликання курей* ціп-ціп, ціпу-ціпу *НБЄ*.

чипчих птах *БТ*.

чирайсыз блідий *СГС*; *пор.* **чер(и)йе, чехре, чырай**.

чириш сволок *НМ*; *пор.* **т′ериш, т′ириш**.

чиришли зі сволоком *О*.

чиркефлик (-ғи) бруд, нечистота, бридота, гидота *[Г]*.

чиркин потворний, негарний, поганий *ВН*, *СБ*, *СГ*; *пор.* **чирт′ин, чирчин**.

чиркинник потворність *СГ*.

чирпи хмиз, хворостина *К*; **хаты бохма чирпи санчас — мен хорхмайым сендэн** застромиш хворостину в моє тверде гімно — я тебе не боюся *К*; *пор.* **чирпи, чурпу, чырпы**.

чирт′ин потворний, гидкий, бридкий, поганий *ВН-К*; **чирт′ин лаф** брутальні слова *У*; **чирт′ин ший** брудна справа, мерзота, паскудство *Б*, *Г*; *пор.* **т′ирчин, чиркин, чирчин**.

чирт′инне- спотворювати *К*.

чирт′иннен- поганіти, спотворюватися, спаскуджуватися *Б*.

чирт′иннет- *спон. К*.

чирт′иннеш- *сп.-вз. К*.

чирт′иннештир- *спон. К*.

чирт′инник потворність, бридкість *К*.

чирчин потворний, бридкий, поганий *П*, *О*, *СЛ*, *К*; *пор.* **чирт′ин**.

чирчинле- спотворювати *О*.

чирчинлен- спотворюватися *О*.

чирчинлет- спотворювати *О*.

чирчинлеш- спотворювати один одного *О*.

чирчинлик потворність, бридкість, мерзотність *О*.

чирчинне- спотворювати *К*.

чирчиннен- поганіти, спотворюватися, спаскуджуватися *К*.

чирчиннет- *спон. К*.

чирчиннеш- *сп.-вз. К*.

чирчиннештир- *спон. К*.

чирчинник потворність, бридкість, мерзотність *К*.

чифит пара *СБ*; **эт′и чифит ӧгӱз** дві пари волів *СБ*; *пор.* **җифт, чивт, чивтэ, чифт, чифтэ**.

чифт пара; **йӱз чифт дэве** сто пар верблюдів *СБ*; **чифт башына сазҗымыз йохтур** виявляється, в нас не на кожну пару є музикант *СЛ*; **чифт нал** пара підків *СК*; **чифт ӧгӱз** пара волів *СК*; **беш чифт ӧгӱз** п’ять пар волів *СМ*; **чифт тосун** пара телят *Г*; **саҷа бир чифт җоғабым вар** у мене є для тебе пара куплетів *[Г]*; *пор.* **җифт, чивт, чивтэ, чифтэ, чӱфт, чӱфтэ**.

чифтле- парувати, робити парним *О*.

чифтлен- паруватися, бути з'єднаним у пару *О*.
чифтлеш- з'єднуватися в пару *О*.
чифтлешме злучання, спарювання *О*.
чифтлештир- *спон*. *О*.
чифтли парний *О*.
чифтлик парність, призначений для пари *О*.
чифтэ пара *У-Г*, *СГ*, *СК*; **чифтэ сабана йекейик** запряжемо парою до плуга *Г*; **чифтэ даул хахылды** ударили в барабани *СГ*; **чифтэ савур-** кидати пилюку ногами *У*; **чифтэ-чифтэ** парами *Б*; **чифтэ-чифтэ мектуп йаздым йенди ханеме** я писав і писав листи до себе додому *СЛ*; ◇ **сизе дэ, худаларым, алла бағышласын чифтэлеринизи** мої свати, нехай бог простить вам ваші спільні гріхи *СЛ*; *пор*. **җифт**, **чивт**, **чивтэ**, **чифт**, **чўфт**, **чўфтэ**.
чифтэр по парі *СК*; **йўзў(м) чивтэр (чифтэр), хан Эвазым, ағлеме** я наодинці з тобою, мій хане Евазе, не плач *[СК]*; **йўзўм чифтэр — бахайых эт'имиз бир биримизе** ми сам-на-сам — дивимося один на одного *СК*.
чихаймах сметана *СБ-СМ*, *К*; *пор*. **чийхаймах**.
чиче- цвісти, квітнути *ВН*, *СМ*.
чичейе всередину *НМ*; *див*. **ич**, **ч**.
чичек 1. квітка; **чичек ач-** розквітати *СМ*, *НКД*; **чичек йапрахлары** пелюстки *СЛ*; **чичек хопар-** рвати квіти *К*; **шефтали чичекленди, чичеги көпчекленди** персик розцвів, його квіти розкрилися коліщатами *[СК]*. 2. *мед*. віспа; *пор*. **сучичек**.
чичекле- цвісти *П-Б*, *К*, *СГ*.
чичеклен- розквітати *О*, *К*, *СК*; **йолларын чичекленди** твої шляхи розквітли *[СК]*.
чичеклет- *спон*. *О*, *К*.
чичекли 1. квітчастий, квітучий; конопатий, у веснянках. 2. *карт*. дама *СМ-Г*, *К*, *СК*.
чичеклик квітник *О*, *Г*, *К*.
чичекчи квітникар *О*, *К*.
Чичекчи *прізв*.
чичен *бот*. підсніжник *НБЄ*.
чичи м'який, ласкавий, тихий *О*; *пор*. **җиҗи**.
чиш *дит*. сеча *О*, *К*; **чиш эт-** пісяти *О*, *К*.
чобаллых эт- чабанувати *СБ*; *пор*. **чобанлых**.
чобан I (**-аллар** *СБ*) 1. чабан, вівчар, баранник, пастух, скотар; **Чобан араба** Чумацький Віз, Велика Ведмедиця *СБ*; **чобан бах-** пасти отару *Б*; **чобан дўдўгў/дўдўў** сопілка, дудка *О/К*; **чобан йўр-** чабанувати *Г-К*; **Чобан йылдыз(ы)** Венера *О* (*див*. **Чолпан**); **чобан көпеги/ көпеи** вівчарка, вовкодав *О/К*; **чобан сеси** грубий голос, як у чабана *М*; **чох чобан арасна хой арам д'еберий** де чабанів багато, там вівці дохнуть вір мору *СГ*. 2. отара *СМ*, *Б*; **чобаны чобан бағай** пастух доглядає отару *СМ*; *пор*. **чабан** I.
чобан II чиряк, фурункул, нарив *К*, *СГС*.
Чобан *прізв*.
чобанҗи *СМ-Г*, **чобанҗы** *СМ-У*, *К* чабан, баранник, пастух; **чобанҗи йўр-** чабанувати *У*, **чобанҗы чобан бахай, авузундан май ахай** чабан доглядає овець, з рота в нього тече жир *Б*.
чобанҗылых чабанування *К*; **чобанҗылых эт-** чабанувати *К*.
чобанҗых I вівчарик *К*.
чобанҗых I прищ, прищик *К*.
чобанлых *СМ*, *СЛ*, *М*, *СК*, **чобанных** *Б*, *К* чабанство, вівчарство; **чобанлых/чобанных эт-** бути пастухом, пастирем, чабанувати *Б* / *СЛ*, *К*, *М*, *СК*.

чобантит′ен(и) *бот.* якірці, кавунці, баранці *БК*.
чобанчых I вівчарик *О*.
чобанчых II прищ *О*.
чоҗух дитина *[Г]*, *СК*; *пор.* **җожух**.
чоз- (**чозар**, **чозай**) тягти, протягати, витягати, розтягати, розв'язувати, розпускати, розплутувати, пороти, виводити (пісню) *СБ*, *Б*, *У*; **узатхы чоз-** натягати основу для тканння на верстаті *Б*.
чозғу основа тканини *О*.
чоздур- *спон.* *О*.
чоздурт- *спон.* *О*.
чозул- бути розтягуваним, розплутуваним тощо *О*.
чозулу розплутаний, розпущений, розпоротий *О*.
чозух розплутаний, розпущений, розпоротий *О*.
чозуш- допомагати один одному розтягати *О*.
чойун чавун *ВН*, *О*, *СЛ*, *К*.
чойунка йоллары залізниця *СК*.
чок багато, дуже *[М]*; *пор.* **чох**.
чокла- опускатисся на коліна *О*; *пор.* **чӧк-**.
чоклат- ставити на коліна *О*.
чоклаттыр- *спон.* *О*.
чоклаттырт- *спон.* *О*.
чокурлу даш необтесаний камінь *Г*; *пор.* **чӧкӱр**.
чокуч *СБ*, **чокуш** *П* молоток; **чокушнуң буруну** гострий кінець молотка *П*; *пор.* **чакуч**.
чокуш- цокатися (чарками) *НБЄ*; *пор.* **чӧкӱш-**.
чолапий ліва *К*.
чолах ліва *СБ*, *СМ*; *пор.* **Чулах**.
Чолах *прізв.*
чолахлан- ставати лівшею *О*.
чолахлых лівацтво *О*.
чолмадым принаймні *СБ*; *пор.* **чомадым**.
чолмасам принаймні *Г*; *пор.* **чомаса, чомасам**.
чолом: чолом бер-, чолом эт- кланятися, вітати, бити чолом *О*.
Чолпан йундуз *ВН*, **Чолпан йылдыз** *СЛ*, *К* Венера.
Чолпан *прізв.*
чолпу друшляк (із лози), шумівка *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*.
чолпулух кількість лози на друшляк *НМ*.
чоль поле *П*; *див.* **чӧль**.
чом- (**чомай**) тонути, поринати, загрузати *СБ*, *СК*; **баттым-чондум** (=**чомдум**) **балчых чине** я загруз у багні *НБЄ*.
чомадым наприклад *СГ*; *пор.* **чолмадым**.
чомара відлюдькуватий *СБЧ*.
чомаса, чомасам принаймні, хоч, хоча, хоч би *Б*, *У*, *Г*; **чомасам ӧзӱ харларым тапсам** тепер мені хоча б своїх жінок знайти *К*; **чомасам гӧзлерин йуммаап атласан, биший олмаз** навіть якби ти кинувся, не заплющивши очей, все одно нічого б не вийшло *СК*; *пор.* **чолмасам**.
чомах I кий, дубина *Б*.
чомах II чумак *СБ*, *Б*; **Чомах йол** Чумацький шлях *СБ*; *пор.* **чумак**.
чомахла- бити києм *О*.
чомача заноза (в ярмі) *СБ*, *СМ*, *Г*, *К*; *див.* **омузчомача**.
чомдур- потопити *СК*.
чомуч полоник, черпак *ВН*, *СБ*, *О*, *К*; *пор.* **чӧмӱч**.
чомучла- брати полоником, черпати *О*, *К*.
чомучлат- *спон.* *О*, *К*.
чонкурчобан *бот.* якірці, баранці, кавунці *Г*.
чонтух обтятий, обрубаний, тупоносий, куций, кургузий, куцохвостий *СБ*, *П*, *О*, *К*, *СГ*; **чонтух сопа** короткий кий, кийок *П*; **чонтух хамчи** нагайка *СГ*.
Чонтух *прізв.*

чонтухла- обтинати, робити куцим *О*, *К*.
чонтухлан- робитися куцим *О*, *К*.
чонтухлат- *спон*. *О*, *К*.
чонтухлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чонтухлаттырт- *спон*. *О*, *К*.
чоплах лисий, голий, пустельний *Б*, *К*; **чоплах баш** лисоголовий *СБ*, *Б*; **чоплах йер** голе місце *К*; *пор*. **чуплах**, **чыплах**.
чора наймит, холоп *О*, *К*; *пор*. **чырах**.
чоралан- лаятися, сваритися, грубо й гучно розмовляти *О*, *Б*, *Г*.
чорап в'язані вовняні шкарпетки, панчохи *О*, *СЛ*, *СГ*.
чорах криниця *П*; *пор*. **чохрах**.
чорлан- сваритися, лаятися, гніватися, злитися *П*, *Б*, *У*.
Чорнамор *прізв*.
чорт вид мітки на вусі вівці *У*, *К*; *див*. **шан**.
чортан щука *СМ*.
Чотай *прізв*.
Чотий *прізв*.
чофут єврей *[Кб.]*; *пор*. **жыфут**, **чуфут**.
чох (чоғу) багато *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; **сен чоғун алдың, мен азын алдым** ти взяв багато з того, я взяв мало *СМ*; **чох арасы тґечти** минув великий проміжок часу *Г*; **мендэн чох бўйўк эди о адам** та людина була набагато старшою за мене *СЛ*; **чох бейўк шенлик** превелика веселість *[Кб.]*; **чох заман** довго, у багатьох випадках *СМ*; **чох йаша** будь здоров *СМ*, будь ласка, нема защо *ВН*, спасибі *У*, *Г*; **чох торуну бар** у нього багато онуків *ВН*; **чох хасевет** великі переживання, велике горе *[Г]*; **чох эйи иди** було дуже добре *[Г]*; **бир чох хоранда** багато родин, сімей *У*; **пек чох** дуже багато *СЛ*; **йўздэн чох** більше ста *СГ*; **хоранда чох боса** якщо родина велика *СМ*; **чоха дögўль** не надовго *Г*; **чоха чапан аздан да хутулуй** хто прагне багато, втрачає й мале *СГ*; **оон öкеси чохка да бармай** його гнів далеко не заходить *СМ*; **олардан чоху мында халды** багато з них залишилися тут *К*; **чох(у)су** багато з них, багато з цього, більшість з них, здебільшого *СМ*, *У*, *К*, *М*, *СК*; **комсомолецлер эди чохусу** більшість із них були комсомольцями *К*; *пор*. **чок**, **чохтан**.
чоха сукно *О*; *пор*. **чува** I.
Чохбашлы *прізв*.
чохла- збільшувати, примножувати, додавати *О*, *К*.
чохлан- більшати, примножуватися *О*, *К*.
чохлат- *спон*. *О*, *К*.
чохлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чохлух багато, велика кількість *СМ*, *К*.
чохмар кий, кийок *СБ*; **дэли чохмар жыйай** дурень (замість господарства) збирає кийки *СБА*.
чохрах (-ғы) криниця, джерело *СБ*, *У-СЛ*, *СГ-СК*; **чохрах башна** до криниці *Г*; **чöр чохрах** сухий колодязь *СБ*.
Чохрах тарама *назва балки Г*.
чохсан- *О*, **чохсун-** *К* скупитися для себе, обмежувати себе, відмовляти собі.
чохтан віддавна *К*, *СК*; **чохтандан халма тґаат** дуже древня книга *К*; **чохтан бери** давно, здавна *СЛ*; **сеэн бильгенин мен чохтан унуттум** те, що ти взнав, я давно забув *СГ*; **чохтан дґельдин ми сен бында?** чи давно ти сюди приїхав? *М*; **чохтан чох** дуже довго, дуже давно *СМ*, *У*, *СЛ-СГ*, *СК*; **бек чохтан** дуже давно *У*; **пек чохтан вар эди Ной** Ной жив дуже давно *Г*; *див*. **чох**.

чохтанғы *У*, **чохтанд′и** *СМ*, *БТ*, *У* давній, стародавній; **чохтанд′и тӱркӱ** давня пісня *У*.
чохтандат′и давній *НМ*.
чохтант′и давній, древній, старовинний *К*, *СГ*; **чохтант′и заманданвід** давніх часів *СМ*; **чохтант′и шиий** давня річ *М*.
чохча багатенько, багацько *О*, *Б*, *СЛ-СГ*.
чохчалан- побільшуватися, зростати *Г*, *СК*.
Чочарай *прізв*.
чочха свиня *СБ*, *П*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **чочха бала** порося *СГС*; **чочха бах-** доглядати, розводити свиней *Г*; **чочха сажасы** свинячий саж *СГ*; **чочха хазан** чавун варити свиням *Г*.
Чочха тарама Свиняча балка *П*.
чочхажы свинар, свинопас *О*.
чочхалых свинство *О*.
чош добрий настрій, піднесення, натхнення *К*; **туварчин чошу тувар т′ельд′ен/т′етирд′ен сора чыхар эт′ен** настрій у чередника з'являється після того, як прижене худобу *К*; **элимин тэлиндэн чошум чыхты** ударивши рукою по струнах, я відчув натхнення, піднесення *Б*.
чош- (**чошай**) виявляти бажання, завзяття, натхнення, зацікавленість, захоплюватися, надихатися, хвилюватися, відчувати натхнення, захоплення *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *СК*; **чошса — дэңиз болий, чошмаса — доңуз болий** якщо буде настрій — стане морем, якщо настрою не буде — стане свинею *СБА*; *пор*. **ӂош-**.
чоштур- зворушувати, викликати натхнення, завзяття, запал *О*, *СЛ*, *К*.
чошхун добрий настрій, піднесення, натхнення, завзяття, завзято, азартно, запально *ВН*, *БСЛ*; **чошхун чал-** грати натхненно, запально, з настроєм *Г*, *СЛ*; **чошхуна** щоб його розважити, для його розваги *Б*, *ВН*; **назлы йарем чошхуна** на утіху милій, милому *У*.
чӧб *див*. **чӧп** II.
чӧббре мерва — відходи від плавлення воску *Г*.
чӧк- присідати, осідати, ущухати *Б*, *Г*, *К*, *СК*; зменшуватися на зріст *К*; **йер чӧксе, т′ерек башламаа сачмаа** як земля просяде, треба починати сіяти *К*; **д′ельди чӧктӱ боран д′ибик, хыш д′ибик** він напав, як буран, як люта зима *[СК]*; **тиз чӧк-** ставати на коліна *Г*; **йере тиз чӧк-** ставати навколішки *Г*; **тиз чӧкти олан падшаға** хлопець став навколішки перед царем *Г*.
чӧктӱр- ставити на коліна; звалювати *О*, *[Г]*, *СЛ*; **дэве чӧктӱр-** змушувати верблюда ставати на коліна *СК*.
чӧктӱрт- *спон*. *О*.
чӧкӱк який опустився, присів на коліна *О*, зменшився на зріст *К*.
чӧкӱр таш необтесаний камінь *СБ*; *пор*. **чокурлу**.
чӧкӱрлӱ таш необтесаний камінь *Г*.
чӧкӱш- цокатися (чарками) *СБФ*; *пор*. **чокуш-**.
чӧль степ; поле, галявина в лісі, полонина в горах; **чӧль ишлери** польові роботи *К*; **сечильмез дағлерин чӧльлери** не розглядіти гірських полонин *[СК]*.
чӧльлӱк (**-гӱ**) степ, безлюдне місце *О*, *СЛ*, *К*, *СК*.
чӧльмек горщик, глечик *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*.
чӧльмек-чанах посуд *О*.
чӧльмекчи гончар *СМ*, *Б*.
чӧльмекчилик гончарство *О*.
чӧльсахызы *бот*. козелець, скорзонера *БК*.
чӧльторғай ӂайворонок *БК*.

чӧм- заривати, закопувати *СГС*; **ханны урбашкайы о чӧмдӱ йер чине** скривавлену сорочку він закопав у землю *СГС*.
чӧмӱч ополоник, черпак *СБ*, *Б*, *У*; *пор*. **чомуч**.
чӧп I бур'ян, відходи (зокрема, соломи), сміття, скалка, скіпка, смітинка; **көздэн чӧп чыгар-** виймати смітинку з очей *Б*.
чӧп II (**чӧби**, **чӧбӱ**) кишеня *ВН*, *СБ*; **чӧби бош** кишені в нього порожні *СБ*; **чӧбӱ чиндэн** з його кишені *ВН*; *пор*. **ӟӧп**.
чӧплӱ засмічений *НБЄ*.
чӧплӱк сміття, смітник *СМ-У*, *К*, *СГС*; **чӧплӱк йапу** саманний паркан *СМ*.
чӧплӱклен- засмічуватися *СМ*.
чӧплӱклӱ зі сміттям *СГС*.
чӧпрек пелюшка *СБ*.
чӧр 1. сліпий. 2. висохлий, без води *СБ*, *СЛ*; **чӧр хуйу** *[СБ]*, *СЛ*, **чӧр чохрах** сухий колодязь, висохла криниця *СБ*; *пор*. **т'ӧр**.
чӧрек прісний хлібець *Б*; *див*. **ахчачӧрек**.
Чӧрекчи *прізв*.
чӧрлан- сліпнути *СК*.
чӧрт вид мітки на вусі вівці *МГ*; *див*. **шан**.
чубар строкатий, перістий, рябий, конопатий, чубарий; рудий *БТ*; *іхт*. окунь *СБ*, *СМ-Г*, *К*, *СК*; **чубар ат** чубарий кінь *К*; **чубар байтал** ряба кобила *СМ*; **чубар бахла** строката квасоля *Г*; **чубар тухум** строкатий вид, сорт *У*; **чубар харпуз** рябий кавун *СМ*; **чубар чочха** ряба, латата свиня *СГ*, *пор*. **чупар**.
Чубар *прізв*.
чубаркарға сорока *НМ*.
чубарла- робити рябим, строкатим *О*, *К*.
чубарлат- *спон*. *О*, *К*.
чубарлаттыр- *спон*. *О*.
чубарлаттырт- *спон*. *О*.
чубарлы строкатий *О*, *К*.
Чубаров *прізв*. *СГ*.
чубархарға сорока *К*.
чубуӂух паличка *СЛ*.
чубур- бігти юрбою *О*.
чубурум низка *О*.
чубуруш- бігти юрбою *О*.
чубух (**-ғу**) пагін, гілка, прут, лозина, хлудина, жердина, кий, кийок, цибух люльки *ВН*, *СБ*, *Б-Г*, *К*; люлька *СК*; **чубух урбити** киями *Б*; **чубух урулду** був побитий кийками *ВН*; **Чубух афтасы** Вербний тиждень *СГ*.
чубухла- побити прутом, кийком, кієм *О*, *К*.
чубухлан- бути побитим лозиною, кийком, кієм *О*, *К*.
чубухлат- *спон*. *О*, *К*.
чубухлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чубухлу смугастий *О*.
чубучух (**-ғу**) люлечка *[СК]*.
чува I сукно, суконна свита *[Г*, *К]*, *СГ*, *М*; **чува урбасы** свитка із сукна *М*; **директерлин тибине дэ чува (манела) хоймушлар ки эклисейи йыхсыннар, дэй** під стовпи підклали сукно (свічники *[К]*), щоб підпалити церкву *[Г]*; *пор*. **чоха**.
чува II: **чува т'ибик ахты** вода побігла потоком *СЛ*; *пор*. **ӟува**.
чувал чувал, мішок; **чувал йип** зав'язка, поворозка *СБ*; **бир чувал бӱтӱнчӱк, байлянмаған** цілий чувал, незав'язаний *ВН*; **дэлик чувал** дірявий чувал *П*; **ахылыннан чувала т'ир** із твоїм розумом залазь у мішок *СГ*; **тӧклен чувал долмаз** розсипаного чувала не наповнити *СГ*.
чувама: **чувама курк** дублена шуба, кожух, дублянка *СК*.
чувурул- розмотуватися *О*.
Чукурна *прізв*.
чул попона, ганчір'я, лахміття *СБ*, *СМ*, *Г*, *СГ*, *СК*; онуча, обмотка *О*; латка *К*; **чул йип** дран-

ки, стьожки *ВН*, *К*; **чул лафет**говорити дурниці *СБ*.
Чулах *прізв*. *СБ*; *пор*. **чолах**.
чулғов онуча *П*, *СМ*; **чулғов сар**намотувати онучі *П*, *СМ*.
чуллан- обтріпатися, подертися, бути замотаним у ганчір'я *О*, *К*; **сычан архаҗыгы чулланған** спинка у миші подралася *К*.
чуллат- обтріпати *О*.
чуллу з ганчірками, одягнений у лахміття *У-К*; **чуллу йупка сыртна** на ній подране плаття *Г*; **чуллу тазы** задрипаний хорт *У*.
Чуллу Вараник *прізв*.
чуллу-муллу задрипаний *У*.
чулма *бот*. терен *ВН*, *СМ*; алича *О*; слива *СБ*; **көген чулма** терен *СБ*; **тӧгерек чулма** кругла слива *СБ*.
чуламлы сливовий *НБЄ*.
чулмалых зарості терну *СМ*, аличі *О*.
чулух бовтень, бовток, бовтун, бовтюк, бовтяк *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *К*.
чулухлан- протухнути — про яйце *К*.
чул-чубур лахміття, ганчір'я, дрантя *НБЄ*.
чул-чуруп лахміття, дрантя *О*.
чумак чумак *Б*; *пор*. **чомах** II.
чуман луки *СК*; *пор*. **чимен**, **чыман**.
чумбалаш- перекидатися через голову *ВН*.
чумур кліщ *НБЄ*; **чумур тарзы йабуштуң** учепився ти, як кліщ *НБЄ*.
чумурча *бот*. чебрець *Г*, *К*; *пор*. **чымырча**.
чумух penis *СБ*.
Чунах *прізв*.
чупар рябий *Г*; *пор*. **чубар**.
чуплаҗых голенький *К*.
чуплах голий, без одягу, непокритий, лисий *ВН*, *СБ*, *Б-СГ*; **чуплах йӱр-** ходити голим *У*; **чуплах эт-** роздягти догола *О*; *пор*. **чоплах**, **чыплах**.
чуплахбаш лисий, голомозий *СБ*, *Г*, *К*.
чуплахла- оголяти, роздягати *О*, *К*.
чуплахлан- оголятися, роздягатися догола, облисіти *НБЄ*, *О*, *К*.
чуплахлат- *спон*. *О*, *К*.
чуплахлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чуплахлых відсутність одягу, нагота, голизна *СМ*, *Б*, *К*, *СК*.
чуплачых голенький *О*.
чуп-чуплах зовсім голий *К*.
чуп-чуплаҗых голісінький *К*.
чураййахха скрізь навколо *НБЄ*; *див*. **йах, чевре**.
чурлах-чуплах зовсім голий *О*.
чурман- заплутуватися — про нитку *ВН*.
чурпу хмиз *О*, *К*; *пор*. **чирпи**, **чырпы**.
чурпулух сухий чагарник *О*.
чур-чуплах зовсім голий *СМ*, *К*.
чуфут єврей; **чуфут битленсе, эст′и тэфтэрлерни ахтарлай** єврей, завошивівши, гортає старі зошити *СМ*; **чуфта** євреєві *ВН*; *пор*. **җыфут**, **чофут**.
чуфутчас *К*, **чуфутчасына** *О* по-єврейськи.
чухланч безмежно *НКД*; **хсайахлы севиний чухланч** жінка рада безмежно *НКД*.
чухур яма, западина, заглибина; могила *СГС*; **чухур хаз-** копати яму *СБ*, *П*; **хазма чухур кишиге — ӧзӱң учас** не копай яму іншому — сам упадеш *СБФ*.
чухурла- робити яму *О*, *К*.
чухурлан- западати, провалюватися, ввалюватися *О*, *К*.
чухурлат- рити, копати *О*, *К*.
чухурлаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чухурлу поритий, у ямах *О*, *К*.
чухурлух місце, де багато ям, зрите ямами *О*, *К*.
чухчи-/чухчу- копати, рити, колупати *СБ*; **чухчу / чухчи бираз**

топрахны копни землю *СБ*; *пор.* **чӱхчӱ-**.
чухчула- колупати *О*.
чучул чубок, чубчик *О*.
чучул- роздягатися *О*.
чучуллан- підняти, настовбурчити чубок *О*.
чучух penis *К*.
чӱ для, задля, за, ради *ВН-У*, *К*, *М*; **мен эвлендим айырылмах чӱ дӧӱль** я одружився не для того, щоб розлучатися *К*; **бунун чӱ** за це *ВН*: **не чӱ** / **ни чӱ** чому, для чого, навіщо *СМ*, *СЛ*, *СГ*, *СК* / *СБ*; **не чӱ былайсы?** чому ти такий? *СМ*; **он чӱ** тому *П*, *У*, *М*; **онун чӱ** за нього, за те *Б*, *У*; **оон чӱ айтый да ону** тому він так і каже *Б*; *пор.* **ӱчӱ**, **ӱчӱн**, **чӱн**.
чӱй лозина, кілок, клин, стрижень, чока, притика *СБ*, *О*, *Б*.
чӱйлӱ підпертий клином, чокою, притикою *О*.
чӱкӱндӱр буряк *ВН*.
чӱлькӱ панчоха *СГС*.
чӱн *післяйм.* для, через, за, про *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г-СГ*, *СК*; **аңнамаңаны чӱн** через його нерозуміння *Б*; **гӱзельлиги чӱн** за її красу *СК*; **мем чӱн** про мене *Г*; **өзӱм чӱн** за мене самого *СГ*; **саалых чӱн** для здоров'я *СЛ*; **чыхарий альд'и падшаан верген т'иатыны буну соймах чӱн** виймає той лист, що його дав цар, про те, щоб її зарізали *СГ*; **не чӱн** чому, для чого, нащо *ВН*, *Г-К*; **он чӱн** / **оон чӱн** тому *СМ*, *СЛ* / *СК*; *пор.* **ичин**, **ичӱн**, **ӱчӱ**, **ӱчӱн**, **чин** II.
чӱндэн *вих. в. сл. ім.* **ч** з середини нього *П*; **не тапты ӱй чӱндэн** що він удома знайшов *П*.
чӱне *дав. в. сл. ім.* **ч** в середину нього *СМ*; **кӧй чӱне** у селі *СМ*.
чӱнки *[Г*, *М]*, **чӱнкӱ** *[Г]* оскільки; **чӱнкӱ мендэн пхадар зарыныз вар — нӧчӱн бӧгӱнеҗе айтмайсыз маа буну?** оскільки вам від мене така велика шкода, чому донині ви мені про це не казали? *Г*.
чӱнкӱм чому, оскільки *У*, *Г*, *СЛ*; **чӱнкӱм сен олдун гӱзель** оскільки ти стала такою гарною *Г*.
чӱнт'и *Г*, **чӱнт'им** *СК* оскільки.
чӱп-чӱрӱк зовсім гнилий *О*, *К*.
чӱр- гнити, псуватися *ВН*, *СБФ*, *Б*, *У*, *К*; **чӱрген сув** протухла вода *ВН*; **чӱрсӱн халсын** хай згниє *Б*, *У*; *пор.* **чӱрӱ-**.
чӱрек хліб *СК*.
чӱрӱ- гнити, розкладатися, пріти, трухнявіти *СМ-СК*; *пор.* **чӱр-**.
чӱрӱк гнилий, прілий, трухнявий, зіпсований *СБ*, *НМ*, *Б*, *НКД*, *СГС*, *М*; *див.* **чӱп-чӱрӱк**.
чӱрӱклӱк гнилість, трухнявість, гнилизна, звалище *О*.
чӱрӱт- гноїти, псувати *П*, *О*, *К*.
чӱрӱш збірчастий *ВН*; **чӱрӱш ҷый-** зізборювати *ВН*; *див.* **бӱрӱш-чӱрӱш**.
чӱфт пара *К*; **байтал чӱфтӱ савуруй** кобила хвицає двома ногами *К*; *пор.* **ҷифт**, **чивт**, **чивтэ**, **чифт**, **чифтэ**, **чӱфтэ**.
чӱфтле- брати парами, пускати парами, парувати *К*.
чӱфтлен- братися парами, рухатися парами, паруватися *К*.
чӱфтлендир- *спон. К*.
чӱфтлендирт- *спон. К*.
чӱфтлеш- *сп.-вз. К*.
чӱфтлештир- *спон. К*.
чӱфтлештирт- *спон. К*.
чӱфтлӱк парність *К*.
чӱфтсӱз безпарний, непарний *К*.
чӱфтэ савур- хвицати двома ногами *У*; *пор.* **ҷифт**, **чивт**, **чивтэ**, **чифт**, **чифтэ**, **чӱфт**.
чӱхчӱ- копати, рити (не лопатою), колупати *СБ*, *К*; *пор.* **чухчу-**, **чухчи-**.
чӱхчӱле- порити, поколупати *К*.

чхар- виносити, виймати, знімати *СМ*, *П*, *СГ*, *СК*; **чхарды картозуну** він зняв свого картуза *СК*; **урба чхар-** знімати сорочку, сукню *Г*, **харґа харґанын гӧзӱнӱ чхармаз** ворона вороні око не виклює *СГ*.

чхары зовні, назовні, надвір, зовнішній *НМ*, *О*, *У-К*, *М*; **чхары т′ет-** виходити назовні *У*; **чхарыйа** назовні *К*; *пор.* **чыхары**.

чхарыдат′и зовнішній *К*.

чхур яма *СЛ*.

чыбын муха *СБФ*; *пор.* **чибин**.

чыбыр- збридитися *К*.

чыбырка відро, цеберка *НБЄ*, *СБФ*; *пор.* **себерка**, **сиберка**, **цеберка**, **чеберка**.

чывылда- щебетати, цвірінькати, цвірінчати *О*, *К*.

чывылдат- *спон.* *О*, *К*.

чывылдаш- цвірінькати, щебетати разом *О*, *К*.

чывылдаштыр- *спон.* *О*, *К*.

чыґар- виводити, виносити, витягати, роздягати *ВН-П*, *Б*; **чыґар халач** винось калач *СБЧ*; **бабам мени чыґарды ӱйдэн** батько випровадив мене з дому — щоб жив окремо *П*; *пор.* **чыхар-**.

чыґарын- роздягатися *ВН*, *СБ*.

чыґрый *див.* **чыґыр-**.

чыґрыш- вигукувати разом *Б*.

чыґыв нарив, болячка, висип *О*; **чыґыв чыхты** нарвало, вискочила болячка *О*.

чыґымсыз невезучий, непутящий, недоладний *СБ*; **чыґымсызның арабасы да авай, сыйырын да йылан савай** у невезучого і віз ламається, і корів гадюка доїть *СБЧ*.

чыґыр- (**чыґрый**) кликати, гукати *У*, *К*, *М*, *СК*; *пор.* **чаар-**, **чар-**, **чаґыр-**, **чахыр-**.

чыґырт- доручати покликати, заспівувати *Б*, *К*, *СК*; **чыґыртым бӱльбӱль т′ибик** я заспіваю соловейком *Б*.

чыґыртмах *бот.* кропива *Б*; *пор.* **гыӂыртхан**, **ғыжыртма**, **ғыжыртхан**.

чыґыртыр- *спон.* *Б*.

чыґырыл- бути названим *М*.

чыґырых прядка *ВН*.

чыґыш вихід, поява, виїзд, схід (сонця) *О*.

чыґыш- виходити назустріч один одному *О*.

чыда- терпіти, витримувати *СБФ*.

чыдав терпіння, витримка *СБФ*.

чыдат- змусити терпіти *СБФ*.

чыз- (**чызай**) креслити, проводити риску, лінію *ВН*, *СМ*, *Б*, *[Г]*, *СЛ*, *К*.

чызґала- креслити, розкреслювати *СМ*.

чыздан боязкий, боягуз, лякливий *СБФ*.

Чыздан *прізв.*

чыздыр- дати креслити *О*, *К*.

чыздырт- *спон.* *О*, *К*.

чызлавух нарив, чиряк, фурункул *О*.

чызма чоботи; **чызма башы** голівка чобота *НМ*; *пор.* **чизма**.

чызмажы швець *СБ*, *СМ*, *К*.

чызмажылых шевство *О*, *К*.

чызмачых чобіток *СБ*.

чызыл- креслитися, окреслитися, бути розкресленим, сформуватися *СМ*, *СЛ*, *К*; **чызылган йер** окреслене місце *СЛ*; **хоранда чызылган энди** родина вже сформувалася *СМ*.

чызылт- *спон.* *О*, *К*.

чызылы накреслений, прокреслений, підкреслений *О*, *К*.

чызымсыз неокреслений *[Г]*.

чызых (**-зыґы**, **-зґы**) 1. лінія, риска, межа. 2. план, подвір'я, садиба, обійстя, город *СМ*, *БТ*, *СЛ*, *К*; **чызых арасна** між лініями *СМ*; **чызых хапусу** ворота

К; **чызых хой-** проводити межу *СМ*; **чызыхче** на городі *НКД*.
чызыхла- розкреслювати *О*, *К*.
чызыхлан- розкреслюватися *О*, *К*.
чызыхлы 1. розкреслений *О*, *К*. 2. з городом, садибою *К*.
чый- ухилятися, зневажати (прохання) *СЛ*; **алла разы осун сӧзӱмдэн чыйамадығына** спасибі, що ти не зміг знехтувати моїми словами *СЛ*.
чыйыр стежка (протоптана худобою) *СМ*, *К*.
чык- виходити *[М*, *Кб.]*.
Чыкы *прізв*. згорток, вузол *О*.
чыкылда- цокати *О*, *К*.
чыкылдав цокання *О*, *К*.
чыкылдат- *спон*. *О*, *К*.
чыкылдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чыкылдаттырт- *спон*. *О*, *К*.
чыкырда- скрипіти, скреготати, хрустіти *О*, *К*.
чыкырдат- *спон*. *О*, *К*.
чыкырдаттыр- *спон*. *О*, *К*.
чыкыр-чыкыр *насл*. *хрусту*, *скреготу О*, *К*.
чыл куріпка *СБ*, *СМ*; стрепет *О*; *пор*. **чил**, **чиль**.
чылан- розмокати, мокнути *СБ*; **авузуна бахла чыланмай** у нього в роті квасолина не розмокне *СБА*, *СБЧ*.
чылпыр щітка ззаду над копитом у коня *П*.
чылпых загноєний (про око) *О*.
чылпыхлан- гноїтися *О*.
чылпыхлат- дати гноїтися *О*.
чылых бовтун, бовтюк, бовтяк *СГ пор*. **чулух**.
чыман луки *СК*; *пор*. **чимен**, **чуман**.
чымбар чинбар *К*.
чымна гній на оці *К*.
чым-чырт зовсім тихо, тихесенько *К*, цілковита тиша *СБФ*.
чымырча *бот*. чебрець *СЛ*; *пор*. **чумурча**.
чын частівка, частушка *ВН*, *Г-СК*.
чынла- співати частівки *ВН*.
чынна- *Г-СК*, **чыңла-** *СБ*, *СМ*, **чыңна-** *Б*, *У* дзвеніти, бриніти в вусі; **чыннасын/чыңнасын хулахлары** хай йому дзвенить у вухах *Г-СК/У*; *пор*. **ҕыңла-**.
чыңыл дзвоник *П*.
чыплах голий *ВН*, *СБ*, *[К]*; *пор*. **чоплах**, **чуплах**.
чыплахлых (**-ғы**) голизна *[Г]*.
чыпчых дрібна пташка *Б*.
чыпыр-чыпыр *насл*. *потоку*, *ручая Г*; **чыпыр-чыпыр кӧзйашлар ахай дувардан** зі стіни сльози ллються потоками *Г*.
чырай обличчя, колір, вираз обличчя *СБ*, *СМ-СК*; **чырай солдур-** погубити *СБ*, *У*; **гӱль чырай** рум'яне, усміхнене обличчя *Б*, *Г*; **собаан чырайы** заслінка *СМ*, *СЛ*; **ӱчт′ийев собаан чырайы осун** приймак мусить стати заслоною до печі *СЛ*; *пор*. **чер(и)йе**, **чехре**, **чирайсыз**.
чырайлан- набути привабливості, стати гарним на обличчя *О*, *К*.
чырайландыр- надавати обличчю гарного вигляду *О*, *К*.
чырайлы з гарним лицем *О*, *К*.
чырайсыз безбарвне, бліде, негарне обличчя *О*, *К*.
чырах (**-ғы**) 1. свічка, каганець, світильник *НБЄ*, *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*. 2. слуга, товариш *Г-[К]*, *СК*; *пор*. **чора**.
чырахла- висвітити карту *СГ*; ускочити в халепу *Г*.
чырахлых свічник *О*, *К*.
чыркылда- цвірінькати, цвірінчати *О*, *К*.
чыркылдат- *спон*. *О*, *К*.
чыркылдаш- *сп*. *О*, *К*.
чырлама чебурек *ВН*, *СБ*, *СМ*, *БТ*, *У*, *К*, *СГ*.
Чырламаҕы *прізв*.
чырмавух *бот*. повитиця, березка *СБ-У*; *пор*. **сармашых**, **хырмавух**, **чармавух**, **шармашых**.

чырп- зачепити, зачіпати *О*.
чырпмалы зачеплений *О*.
чырпы хмиз; *пор*. **чирпи**, **чурпу**.
чырпылых сухий чагарник, сушняк *СБФ*.
чырт-чырт *насл. тріску О, К*.
чыртылда- тріщати, скрекотати, клацати *О, К*.
чыр-чуплах зовсім голий *СБФ*.
чырчыр чебурек *ВН, СБ, Г, К-М*; вергун *НКД*; **чырчыр хавур-** смажити чебуреки *Г*.
чыр-чыр *насл. голосу цвіркуна О, К*.
чырчырна коник, цвіркун *СМ, Б, К, СГС*; *пор*. **сычырна**, **цырцырна**, **чычырна**.
чырылда- цвірінькати, цвірінчати, щебетати *О*.
чырылдавух який цвірінькає *О*.
чырылдат- *спон. О, К*.
чырылдаттыр- *спон. О, К*.
чырылдаш- *сп. О, К*.
чырым короткий сон *О, К*; **бир чырым ал-** подрімати *К*.
чырымла- *О*, **чырымна-** *К* подрімати.
чыт паркан *О*; *пор*. **чек** I, **чет**.
чыта- загороджувати *О*.
чыта- вичікувати, чатувати *О*.
чытат- *спон. О*.
чытаттыр- *спон. О*.
чытырда- хрустіти, тріщати, скреготіти *О, К*.
чытырдавух тріскотливий, хрускотливий *О, К*.
чытырдат- *спон. О, К*.
чытырдаш- *сп. О, К*.
чытырдаштыр- *спон. О, К*.
чытырлы з тріском, хрускотливий *О*.
чытыр-пытыр *насл. легкого тупоту О, К*.
чытыр-чытыр *насл. хрусту, тріску СБФ, О, К*.
чых роса *НБЄ, О, К, СГС*; **йер сӱтне тӱштӱ бир чых** на землю впала роса *СГС*.
чых- (**чығай** *ВН-П*, **чыхай** *СМ-СК*) виходити, вилазити, виринати, випадати, вибувати, сходити (про посіяне), вилуплятися, виявлятися; **тавдан чығай бир атлы** із лісу виїздить вершник *СБФ*; **чығып т′еттилер башымдан** повипадали в мене з голови *ВН*; **чыхтым мен квартираға** я вийшов на квартиру *П*; **баштан тӱшӱнӱйлер — пек гӱзель т′елин, о да чыхай пӱсӱр** спершу думали — гарна невістка, а потім виявилася поганою *К*; **чығас андан** закінчиш оце *СБ*; **заре башлай чығып ӧсмейе** зерно починає сходити *П*; **т′им вахтлы — она чыхсын** хто щасливий — хай випаде йому *У*; **пармах чыхты** палець вивихнувся *СМ*; **кӧклере чыхты** вознісся на небо *[Г]*; **йолдан чых-** збиватися з дороги *СБ*; **су тӱбӱндэн чых-** виринати *Б*; **хожаға чых-** виходити заміж *ВН*; **эль чыхкан** рука вивихнулася *Г*.
чыхар- виводити, витягати, виганяти, знімати (одяг, взуття) *СМ-СК*; **тахым четин чыхарма т′ерек** усе треба виконати до кінця *СМ*; **колхоздан чыхар-** виключати з колгоспу *Б*; **бала чыхар-** виводити дітей — пташенят *СМ*; **хол чыхар-** вивихнути руку *СМ*; **чыхар сыртындан т′ийимини** знімай із себе одяг *СЛ*; **кӧльмеини чыхарды** він зняв свою сорочку *СЛ*; **папуч чыхар-** роззуватися, знімати черевики *СМ, Б*; **чарых чыхар-** знімати постоли *У*; *пор*. **чығар-**.
чыхарда зовні, надворі *НБЄ, [Г], К, СГ*; **дувар чыхардасы** зовнішня стіна *НБЄ*; *див*. **чыхары**.
чыхардаки зовнішній *[Г]*; *див*. **чыхары**.
чыхардан іззовні *СБФ, О, К*; *див*. **чыхары**.

чыхардат′и зовнішній *ВН*; *див.* **чыхары**.
чыхарный *див.* **чыхарын-**.
чыхарт- *спон.* *О*, *Г*, *К*.
чыхартан зовні, іззовні *О*, *К*; *див.* **чыхары**.
чыхарттыр- *спон.* *О*, *К*.
чыхары зовні, назовні, надворі, надвір; **чыхары бар-** сходити надвір *Б*; **дэниздэн чыхары булунду** опинився на березі — зовні моря *[Г]*; **чыхары йандан** з зовнішнього боку *СЛ*; **чыхары йанна** назовні *СЛ*; **чыхары йаныңдан** із зовнішнього боку *[Г]*; **чыхары йибер-** випустити надвір *У*; **чыхары хал-** лишатися надворі *Г*; **халдым чыхары бир бала билен** я лишилася на вулиці з дитиною *ВН*; **чыхары чых-** виходити назовні *СМ*, *Г*; **чыхарыйа** назовні *К*; **чыхарыда** надворі *[Г]*, *К*, *СГ*; **чыхарыдан** іззовні *СБФ*, *О*, *К*; *пор.* **чхары**.
чыхарыл- (**-рлый**) бути витягнутим, виведеним, винесеним, зніматися *СМ*, *К*; **папуч чыхар(ы)лый** черевики знімаються *СМ*.
чыхарылт- *спон.* *О*, *К*.
чыхарын- (**-рный**) роздягатися *СМ*, *Б*, *У*.
чыхарындыр- роздягати, допомагати роздягатися *БТ*.
чыхарынт- *спон.* *О*.
чыхарыш- виймати один в одного *О*, *К*.
чыхлан- покриватися росою, промокати від роси *О*, *К*.
чыхлат- замочити росою *О*, *К*.
чыхлы росяний *О*, *К*.
чыхчых росинка *О*, *К*.
чыхчыхбалабан равлик, слимак *СГС*.
чыхыв вихід, схід *О*.
чыхыҗы який виходить *О*.
чыхыл- *узаг.-ос.* виходити *[М]*.
чыхым витрати, видатки *О*.
чыхых вивих, вивихнутий, звихнутий *СМ*, *К*, *СГС*; **холуң чыхых** рука в тебе вивихнута *СМ*.
чыхыхлых вивих, вивихнутість *К*.
чыхыш вихід, поява, вилазка *О*.
чыхышла- карати, мститися, провчати, кривдити *Б*.
чычырна цвіркун, коник *О*, *Г*, *К*; *пор.* **сычырна**, **цырцырна**, **чырчырна**.

Ш

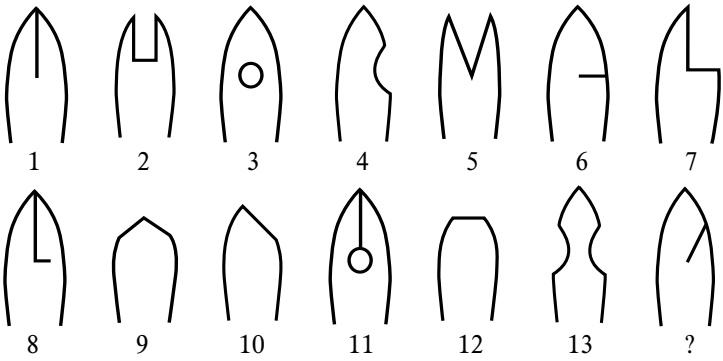
шаад свідок *СЛ*, *К*, *СК*; **йаланҗы йалан айтый, шаады да йалан айттырый** брехун бреше, а його свідок підбріхує *СЛ*; **шаад ол-** бути за свідка *СЛ*; *пор.* **шаат**, **шағат**, **шағит**.
шаадэтлик *на письмі* **саадэтлик** свідчення *[Г]*; **саадэтлик эйле-** свідчити, засвідчувати *[Г]*.
шаар поет *Г*, *СЛ*, *СК*.
шаат (**шааты**; // **шаады** *СЛ*, *К*, *СК*) свідок; **йаланҗынын шаады/шааты йанна** у брехуна свідок завжди поряд *СК*/*СГ*; *пор.* **шаад**, **шағат**, **шағит**.
шаатлых свідчення, свідоцтво, становище свідка; **шаатлых эт-** свідчити, засвідчувати, виступати свідком *П*, *М*, *[Кб.]*; *пор.* **шеатлых**.
Шабан *прізв.* нахлібник, дармоїд *О*.
шабат субота *СБФ*.
Шаблатов *прізв.*
шаған сокіл *[Г]*; **йаврум шаған учурмушум уйадан** я випустив соколеня з гнізда *[Г]*.
шағат свідок *Б-К*; *пор.* **шаад**, **шаат**, **шағит**.
шағатлых свідчення, становище свідка *О*; **шағатлых эт-** свідчити *О*.

шағит свідок *СБЧ*; *пор.* **шаад**, **шаат**, **шағат**.
шаз ол- стати винятком *[К]*.
шай 1. так, таким чином *ВН*. 2. добре, гаразд *О*.
шайли порядний *О*; **шайли көпек** *ірон.* порядний пес *К*.
шайтан сатана, диявол, чорт, нечиста сила *СБ*, *П-Г*, *К*; **шайтан хайыш** шкіра навколо нігтя, занігтиця *СБ*, *Г*, *СГ*; **шайтан алсын аны** чорт його забери *НБЄ*; **шайтан бильсин** чортзна *П*; **шайтан бильсин аны** чорт його знає *СБ*; **шайтан билий** чортзна *У*; **шайтаннар маған тапайляр она** нечисті йому заважають *Б*; **шайтанлар тґесин ахыңдан** нехай чорти володіють тобою — іди ти під три чорти *НБЄ*; **энди эпчиимиз шайтанын йолуна йўрўйўк** тепер ми всі ходимо шляхами сатани *Г*; *пор.* **шейтан**.
Шайтанайах *прізв.*
шайыр *насл. раптової дії, бурхливого потоку СК*; **бу дўньйада шайыр зарлых чекейик** на цьому світі ми страждаємо від потоку лих *СК*; *пор.* **чайыр**.
Шґакир *прізв.*
шакырда- цокотіти, клацати, тріщати, скреготіти, ляскати *О*, *К*; **хорхумдан тишлерим шакырдай** у мене від страху зуби ляскають *К*.
шакырдавух тріскачка *О*, *К*.
шакырдат- *спон. О*, *К*.
шакырдаттыр- *спон. О*, *К*.
шакырды брязкання, бряжчання, дзвін *О*, *К*.
шакыр-шукур *насл. клацання, ляскання, скрекотіння О*, *К*.
шал шаль *СБ*, *К*; **топ шал** *вид шалі К*; *пор.* **шале**, **шалий**.
шалвар штани; **аман атты тўштў шалварчеэ** він зразу ускочив у штани *Г*.
шалварчых (**-ғы**) штанці *СБ*.
Шалдырван *прізв.* фонтан *О*.
шале шаль, тепла хустка *Г*, *СЛ*; *пор.* **шал**, **шалий**.
шалий шаль *У*; **шало шалий** *вид шалі У*; *пор.* **шал**, **шале**.
шалла- заручати, сватати, мітити *СБ*; *пор.* **шанла-**, **шанна-**.
шаллан- заручатися, свататися *СБ*, *П*.
шаллар *мн.* знаки *СБ*, *[СМ]*; *див.* **шан**.
шаллы заручений *СБ*; *див.* **шан**.
шало *див.* **шалий**.
шалтыр- (**шалтрый**) тремтіти, хитатися *К*.
шалтыра- деренчати, бряжчати *О*.
шалтыравух який бряжчить, деренчить *О*.
шалтырат- *спон. О*.
Шам Дамаск *СЛ*.
шамама сорт дрібної запашної дині; ханька *НМ*, *О*, *Б*, *Г*, *СК*; *пор.* **шимане**.
шамар ляпас *СБ*, *Б*, *Г-СГ*; **бир шамар харыйа** як дасть ляпаса жінці *Г*; **шамар аша-** дістати ляпаса *СГ*; **шамар ур-** *К*, *СГ*, **шамар чек-** *СЛ* дати ляпаса.
шамарла- бити долонею, давати ляпаса *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*.
шамарлан- дістати ляпаса *О*, *К*.
шамарлат- надавати ляпасів *О*, *К*.
шамарлаттыр- *спон. О*, *К*.
шамалаш- давати ляпаси один одному *О*, *К*.
шамарлаштыр- *спон. О*, *К*.
шамата шум, галас, гвалт, скандал, сварка *СБ*, *О*, *Б*, *[Г]*, *К*.
шаматаҗы крикун, галасун, скандаліст, сварлива людина *О*, *К*.
шаматала- здіймати шум, галас, гвалт *О*, *К*.
шаматалат- *спон. О*, *К*.
шаматалы шумний, галасливий, крикливий *О*, *К*.
шамдан свічник *О*, *СГ*.
Шамдан *прізв.*

шан 1. знак. 2. подарунки при заручинах, сватанні, сватання; **болуй бўйўк шан, этэй бай бўйўк той** справляють бучні заручини, багатій робить велике весілля *П*; **шан ал-** — **шан бер-/вер-** заручатися: подавати — отримувати заручальні подарунки *СМ/К*; **шан йўзўгў** обручка *У*; **шан эт-** заручати *П*. 3. тавро, мітка — розріз, зріз, виріз на вусі вівці; **шан хой-** мітити, робити мітку, тавро *К*; **шан хулаға хойулий** мітка ставиться на вухо *К*.

Ось назви урумських міток, що могли всіляко варіюватися; у лапках — їх дослівні переклади; жирним курсивом — українські відповідники.

1. **җырых** "розпоротий, розтин", **йарых** "розтин " — ***поротина*** — вухо розпорюють уздовж від кінця до середини;
2. **көземе** "долото" — ***шічка*** — прямокутний витин від кінця вуха;
3. **көземек** "пробійник" — *кулька* — отвір посередині вуха;
4. **ойух** "виїмка" — ***вищик*** — витин з якогось боку півколом;
5. **прон** "виделка", **чатал** "розсоха, рогатка" — гострокутний витин від краю до середини вуха;
6. **пчахбатых** "заглиблення від ножа", **йарых** "розтин, розруб, розколотий" або **тʼесик** "розріз, проріз" — ***поротина*** — розтин упоперек спереду або ззаду до третини або до середини вуха;
7. **солах** "стільник, щільник" — ***ерлець***, ***ирлець*** — витин прямокутним сектором від кінця і з якогось боку до середини вуха;
8. **сырға** "сережка" — ***поротина*** з продовженням упоперек вуха від середини вперед чи назад;
9. **хама** "палаш" — ***ерлець***, ***ирлець*** — кінець вуха обрізають з двох боків у вигляді гострого кута;
10. **хыйых** "скіс, косий" ***скісок*** — кінець вуха зрізають навскоси;
11. **хымырсха** "мурашка" — ***поротина*** з ***кулькою***;
12. **черт** *ВН-СК*, **чорт** *У*, *К*, **чёрт** *МГ* "удар рубом, утинка" — ***притьмо*** — кінець вуха відрізається впоперек;
13. **чифт ойух** подвійний ***вищик***; *пор*. **нишан**, **ншан**, **нышан**.

шан- (**шаный**) вірити, довіряти, покладатися, бути певним *ВН*, *Б*, *Г*, *НКД*, *СГС*; **шаныр отруй эт′и җан, лафетий** сидять собі двоє, довірливо розмовляють *СМ*; **өзне шан-** покладатися на себе *СЛ*; *пор*. **ишан-**.

шандыр- запевняти, переконува-

ти, вселяти надію, доручати *О*, *У*, *К*, *СГ*.

шандырт- *спон*. *О*, *К*.

Шанд′ерийле/шаған т′ибик Ордан чыхтым із Шан-Гереєм (?) / соколом я вилетів з Ора *СК/СЛ*.

шанла- заручати, сватати, мітити *О*; *пор*. **шалла-**, **шанна-**.

шанлан- заручатися, свататися *СБ*, *О*, *БТ*, *У*.

шанландыр- *СБ*, *О*, *У*.

шанлат- сватати, заручати *О*.

шанлы заручений, мічений *О*.

шанмах надія *СГС*.

шанна- заручати, сватати, мітити *СМ*, *Б*, *К-СК*.

шаннан- заручатися, свататися *СМ*, *У*, *СЛ-СГ*, *СК*.

шаннандыр- заручати *СМ*, *К*.

шаннат- сватати, заручати *О*, *К*.

шанны заручений, засватаний, наречений, наречена, чоловік, дружина *Б*, *У*, *К*, *СК*.

шанырлы довірливий *СГС*.

шап I галун, квас, дубильний розчин; **дэлиге шап да шет′ер** дурневі і галун — цукор *НБЄ*, *СБФ*; *пор*. **сеп** I, **сепи**, **шап** I, **шеп**.

шап II гоп, геп, гуп, бебех, хап *Г*, *К*; **шап хадах урду торбайы** бебех — кинув торбу на цвях *Г*; **шап т′ельди бир дэне даа — о, басып ашааннардан — хахты алды абу буту** раптом підійшов якийсь чоловік, із таких, що нахабні за їжею, — і безцеремонно вхопив це стегно *К*.

шапако роззява *Г*.

шапалка: **шапалка дараты** незграбна фігура *К*.

шапара скло, шибка *СБ*.

шапкачых (-чығы, -чыы) *СБ*, *У*.

шапла- обробляти галуном, дубити *О*, *У*, *К*.

шаплама голівка чоловічого статевого члена *О*.

шаплан- оброблятися галуном, дубитися *О*, *К*.

шаплат- *спон*. *О*, *К*.

шаплаттыр- *спон*. *О*, *К*.

шаплик шаплик, бодня на сало *СМ*.

шапувал шаповал *Б*; **шапувал дарады/дараты** фігура шаповала *У/К*.

шапур- (шапрӱй) бовтати, пінити, розбовтувати, розколочувати *О*, *К*.

шапурлат- бовтати *О*, *К*.

шапылда- хлюпати, хлюпатися *О*, *К*.

шапылдат- *спон*. *О*, *К*.

шапылдаш- *сп*. *О*, *К*.

шапылдаштыр- *спон*. *О*, *К*.

шапылды хлюпання *О*.

шапыр-шупур слан- промокнути наскрізь *Г*.

шараба вид воза — шарабан *О*.

шарап (-бы; шагаб *[СЛ]*) вино; *пор*. **шерап**.

шараплы з вином, винний *О*, *К*.

шарапчы винар, винороб *О*, *К*.

шарапчылых виноробство, винарство *О*, *К*.

шарапчи винар, винороб *Г*.

шарвуш п'яний *[СК]*; *пор*. **сарош**, **сархош**, **шарош**.

шарка собака, вівчарка *ВН*, *СМ*, *У*, *СЛ*, *СГ*; цуценя *Г*; **шарка бала** цуценя *П*; **немце шаркасы** німецька вівчарка *У*.

шармашых *бот*. повитиця, березка, повійка, кручені паничі *К*; *пор*. **сармашых**, **хырмавух**, **чармавух**, **чырмавух**.

шарош п'яний, п'яниця *ВН*, *СМ-К*; **шарош адамнарға, худаларға йырлам** я співаю до п'яних людей, до сватів *У*; **азӂых шарош** напідпитку *СЛ*; *пор*. **сарош**, **сархош**, **шарвуш**.

шарошла- п'яніти *ВН*, *Б*, *Г*, *СЛ*.

шарошлан- п'яніти, ставати п'яним *ВН*, *О*, *Б*, *Г-К*; **шарошланып патозлайых** сп'янчимося і деремо пісні *Кам*.

шарошлат- напоювати п'яним, сп'янчувати *О*, *Г*, *К*.
шарошлух сп'яніння, пияцтво *О*, *Г*, *К*.
шарошча напідпитку *У*.
шарп- різко бити, зачіпати *СБ*; **шарпсын сени** а щоб тобі *СБ*; *пор*. **чарп-**.
шарт умова, вимога, доказ, припис *Г*, *М*.
шарт шарах, хрясь, рип *СЛ*, *СГ*; **шарт ачылды хапу** *СЛ* / **шартаждах — ачлый хапу** *Г* рип — відчинилися двері; **шарт урай — хырай** хрясь — б'є-рубає *СГ*; **шарт урду ашыы** шарах — ударив по бабці *СЛ*.
шарт-шурт *насл. стрімкого руху, різкого удару О*, *К*.
шартылда- тріщати *О*, *К*.
шартылдавух тріскучий, тріскачка, хлопавка *О*, *К*.
шартылдат- *спон. О*, *К*.
шартылдаттыр- *спон. О*, *К*.
шартылды тріск *О*.
шаршаф підодіяльник *СМ*; простирало *Б*; *пор*. **чаршаф**, **чаршоф**, **чаршу**, **чаршы**.
шаршафла- надівати підодіяльник *СМ*.
шаршы базары *ВН*; *пор*. **чарше**, **чаршу**, **чаршы**.
шарылда- шурхотіти *У*.
шарыл-шырыл *насл. дзюрчання О*, *К*.
шат-пат зрідка, випадково *О*.
шатырда- тріщати *О*, *К*.
шатырдат- *спон. О*, *К*.
шатырдаттыр- *спон. О*, *К*.
шатыр-шатыр *О*, **шатыр-шутур** *К*, *Г насл. шелесту*, *шурхоту*, *хряскоту*, *ляскоту*; **хамчи шатыр-шатыр ойняй** батіг теліпається з виляском *Г*; **шатыршатыр йазай мектуб** пише листи — аж шурхіт іде *СЛ*; **шатыршутур ачай хапулары** з хрясотом відчиняє двері *СЛ*; **шатыр-шутур фырғон д'елир** фургон під'їздить із шурхотом *СГ*.
шафиль слина *О*; **шафиль көпек** *лайл*. слинявий пес *О*.
шафильавуз слинявий, слинько, слинтяй *О*.
шафильле- слинити *О*.
шафильлет- заслинити, обслинити *О*.
шафильлеттир- *спон. О*.
шафильли слинявий, слинько *О*.
шафран ящірка *К*; *див*. **кулукшафран**.
шах шах; **шах йўзў мермер дирек** обличчя шаха — мармурова колона *СК*.
Шах *прізв*.
шаха жарт; **шаха ал-** сприймати жарти *СМ*; **шаха эйле-** *Б*, **шаха эт-** жартувати *У*, *СЛ*, *СГ*; **шахадан** жартома *СБФ*.
шахажи жартун *НМ*.
Шахажи *прізв*.
шахажы жартун *СБ*, *О*, *Б*, *К*.
шахала- жартувати *СМ*, *Б*, *К*.
шахалан- жартувати *П*.
шахалаш- жартувати один з одним, між собою *О*, *К*.
шахах жартун, жартівник *О*.
шахахчы жартун *БТ*.
шахбаз спритний, кмітливий *Г*; *пор*. **шахпаз**.
шахфе *див*. **шеврет**.
шахе эт- жартувати *СБ*.
шахет- жартувати *Г*; **меннен шахетме** зі мною не жартуй *Г*.
шахпаз спритний, кмітливий *К*; *пор*. **шахбаз**.
шахпет (=шевкет) величний *[СБ]*; **шахпет (=шевкет) сурат** величне обличчя *[СБ]*; *див*. **шевкетли**.
шахс обличчя *[СБ]*.
Шахсене *ж. [СБ*, *Г*, *СЛ*, *М*, *СК]*.
Шахфелек (-ги) *ч. [Г*, *СЛ*, *СК]*.
Шахфелет *ч. [СБ*, *М]*.
шаш- 1. роздвоюватися, розходитися *[СБ*, *СМ*, *Г*, *СЛ*, *СК]*; **йол быradан/бурадан шашмаз**

мы? хіба дорога звідси не розділяється? *[СЛ/СБ]*. 2. дивуватися, розгублюватися, сторопіти, бути здивованим, враженим; **шаштын мы сен?** чи ти здурів? *СК*; **шашып хал-** розгублюватися *СМ*, *Б*; **шашай халый** дивується *СМ*; **шашхан-шашмалаған** він зовсім розгубився *П*, *У*.

шаша блиск, сяйво, велич, пишнота *О*.

шашалы блискучий, пишний, високопарний, дивний *О*.

шашарка хто весь час сміється, кокетуючи *СБ*, *Б*.

шашаркалан- викаблучуватися *Б*.

шашаркалы кокетливий, манірний, маніжний *Б*.

шашарма колотнеча, плутанина, запаморочення *О*.

шашмала- розгублюватися, метушитися, плутатися, заплутуватися, застигнути від несподіванки, збиватися з пантелику, панікувати.

шашмалан- розгублюватися, заплутуватися *О*, *К*.

шашмалат- плутати, збивати з пантелику, шугати *СМ*, *К*.

шашмалаттыр- *спон*. *О*, *К*.

шаштыр- дивувати, ставити в незручне становище, заганяти в глухий кут, вражати, дивувати *О*, *К*.

шаштырт- *спон*. *О*, *К*.

шашхын який дивується, розгублений *О*, *К*.

шашыл- дивуватися самому по собі *О*, *СК*.

шашын- розгублюватися *Г*.

шашыр- розгубити, проґавити; **ахыл шашыр-** втрачати глузд, розгублюватися, сторопіти, остовпіти, проґавити *СБ*, *О*, *Г*, *К*, *СГ*, *[Кб.]*; **шашырмадым** я не проґавив *К*; **боғаз тґӧр йисан ашавны шашырмай** ненажерна людина їжі не пропускає *СБЧ*, *Б*; **йендини шашыр-** помішатися, збожеволіти *Г*.

шварйа кокетливий, манірний *К*; *пор*. **шуварйа**.

шеатлых (// **хеатлых** *[К]*) свідчення *[Г]*; *пор*. **шаатлых**.

шевкетли величний *[М]*; **шевкетли падышағымыз/падышахымыз** наш величний цар *[М]*.

шеврет *[Г]*, **шефре** *[Г*, *СЛ]*, **шефрет** *[СЛ]* знаменитість, уславлена особа; **хырх сетґиз шевретим/шефретим вар — он этґи халды** було в мене сорок вісім знаменитостей — лишилося дванадцятеро *[Г*, *СЛ]*; **шефрелер/шахфелер бильмез беним ғарип алымы/эвалымы** уславлені не знають усієї прикрості мого становища *[Г*, *СЛ/СК]*.

шевх: абетиниз-шевхунуз хайыр олсун здрастуйте, доброго вам самопочуття і радості — відповідь на привітання *СЛ*.

шевхлу сяючий, світний *[Г]*.

шегирт *[Г*, *Кб.]*, **шеғирт** *[М]*, **шедґирт** *СЛ* учень.

шей річ *СБ*, *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *М*; **бир шей** щось *СМ*; **бир шейдґе дэ беңземей** це ні на що не схоже *Б*; **ҷӱмне шей олду** все сталося, все виникло *[Г]*; *пор*. **ши**, **ший**.

шейер місто *СБ*, *Г-СК*; *пор*. **шейир**, **шер** II, **шеэр**, **шийер**, **шир**, **шиэр**.

шейерли городянин *К*, *М*.

шейир (**шейри**) місто *Б*, *Г-К*; **шейре дӱш-** знеславитися на все місто *К*; **шейре тӱш-** потрапити до міста, знеславитися на все місто *Б*, *У*; *пор*. **шейер**, **шер** II, **шеэр**, **шийер**, **шир**, **шиэр**.

шейирли городянин *К*.

шейсиз без речей; **бир шейсиз** без нічого *Б*.

шейтан диявол, чорт *ВН*, *Г*, *СЛ*, *СГС*, *М*; **кешишлер шейтана**

уйдулар ченці піддалися дияволові *[Г]*; **шейтан да йохтур** ні чорта немає *СЛ*; **шейтан алсын** чорт його забери *СГС*; **шейтан араба** велосипед *О*; **шейтан билий** чортзна *СГС*; *пор.* **шайтан**.

Шейтан *прізв.*

шейтанла- клясти, чортувати *О*.

шейтанлат- проклинати *О*.

шейтанлы проклятий *О*.

шейтанлых хитрощі, підступи, підступність, чортовиння *О*.

шейтанна- клясти, проклинати, чортувати *К*.

шейтаннат- проклинати *К*.

шейтанны проклятий *К*.

шейтанных хитрощі, підступи, підступність, чортовиння, прокляття *К*.

шекер цукор *[Г, М]*; *пор.* **шет'ер**.

шекерлен- наливатися, посипатися цукром *[У]*.

шекиль форма, вигляд; **не шекиль** в який спосіб, як, яким чином *[Г, М, Кб.]*; **не шекиль сöйлер азиз Ѳеолоґос Ғриґориос** як говорить святий Григорій Богослов *[Г]*; *пор.* **шет'иль**.

шекирт- піти поспіхом, побігти *[К]*; *пор.* **севирт-, сегирт-, сед'ирт-, сейирд-, секирт-, сийирт-, шекирт-**.

шекли страшний, жахливий *СБ*.

шен веселий *Г, К-М*; **пек шен йўрекли адам** людина дуже веселої вдачі *Г*; *пор.* **шең**.

шенлик веселість, радість *[Кб.]*.

шенне- веселити *К*.

шеннен- веселитися *Г-СК*.

шеннендир- *спон. К*.

шеннендирт- *спон. К*.

шеннеш- *сп.-вз. К*.

шеннештир- *спон. К*.

шеннештирт- *спон. К*.

шенни йўрекнен з радістю, радо, з радісним серцем *БК*.

шенник (-ги) веселість, розваги, для веселощів *Г-СГ*.

шең веселий *ВН-У*; ◇ **шең саз йисан** весела людина *СБЧ*; *пор.* **шен**.

шеңлен- веселитися *СБ*.

шеңлендир- веселити *О*.

шеңлендирт- *спон. О*.

шеңлет- веселити *О*.

шеңлеттир- *спон. О*.

шеңлеш- веселитися *О*.

шеңлештир- *спон. О*.

шеңлик веселощі *СБ, О*.

шеңнен- веселитися *СМ*.

шеп галун, квас, дубильний розчин *Г, СЛ, СГ*; **саа шеп тэ бир, шет'ер дэ бир** тобі однаково — що цукор, що галун *Г, СГ*; *пор.* **сеп I, сепи, шап I**.

шер I 1. хитрощі, витівки; **шейтанын шери** хитрощі, витівки диявола *[Г]*. 2. вада; **көзлер шериндэн** через недогляд *ВН*.

шер II місто *[СЛ]*; **шере дўш-** зневажитися *ВН*; *пор.* **шейер, шейир, шеэр, шийер, шир, шиэр**.

шерааt суд, присуд, розсуд *Г-М*; **йенди шерааtына брахты онлары** він дав їм можливість вирішувати самим *[Г]*; **шерааt т'есвиносити вирок** *Г, К*; **тамам т'естин шерааты** ти вирішив цілком вірно *СЛ*; **шерааты битмиш д'есильмиш** питання вирішено остаточно *[Г]*; **ахыр шерааt** останній суд *[Г]*; **жемаат шерааt** громадський суд, суд громади *К*; *пор.* **шерайат, шераэт**.

шерааtчы суддя *[Г]*.

шераб *див.* **шерап**.

шерайат суд *СБ*; **шерайат т'ескен бармах авурмай** палець, відрізаний судом, не болить *СБА*; *пор.* **шерааt, шераэт**.

шерап (-бы) вино *[СБ, Г, СЛ, СК]*; *див.* **шарап**.

шерапхане шинок, ресторан *СЛ*.

шераэт суд *[Г]*; *пор.* **шерааt, шерайат**.

шербет медовий напій *Г*, *СЛ*.
шеремет настрій *К*.
шеристэ [=**фериштэ**] ангел *[Г]*.
шериф благословенний, священний *[М]*; **азиз номос шерифин хеласлы йолларыны гöстэр-** показувати спасенні шляхи за благословенним (письмом) святого закону *[М]*; *пор*. **сериф**, **шерриф**; *див*. **Деврати Шериф**, **Йуд-Шериф** *[М]*.
шерифли *див*. **йудлу-шерифли** *[М]*.
шерриф святий, благословенний; **ниже Дионисиос Ареопаитис ве Дамаскинос Йоаннис шерриф тʹитапларында бейан этэрлер** як оповідають у своїх благословенних книгах Діонісій Ареопатіс та Іоанн Дамаскин *[Г]*; *пор*. **шериф**.
шетʹер цукор; **шетʹер савут** цукорниця *НБЄ*; *пор*. **шекер**.
шетʹержи кондитер *О*, *К*.
шетʹерле- посипати цукром *О*, *К*.
шетʹерлен- посипатися цукром, підсолоджуватися *О*, *К*.
шетʹерлет- додавати цукор *О*, *К*.
шетʹерлет- *спон*. *О*, *К*.
шетʹерли з цукром *НБЄ*, *О*, *К*.
шетʹерлик цукорниця *СГС*.
шетʹерхамуш *бот*. цукрова тростина *О*.
шетʹиль форма *[Г]*; **адам шетʹили** по-людському, людяно, як люди *Б*; *пор*. **шекиль**.
шефаф постать (світна, світла, ясна), світло, сяйво, щось світле *[Г]*, *СГ*, *[М]*, *СК*; **шефаф урду пенжередэн шишейе** через вікно щось засяяло *СК*.
шефафлы сяючий, світний, осяйний; **шефафлы мағлут** [=**мағлук**] світило *[Г]*; **шефафлы айдынных** світле сяйво *[Г]*; **шефафлы сурат** ясне обличчя, ясний вид *[М]*.
шефре, **шефрет** *див*. **шеврет**.
шефтали 1. *бот*. персик *СБ*, *СМ*, *У*, *К*, *М*, *СК*; *бот*. рослина 25-35 см увишки з звисаючими пухнастими зеленими плодами діаметром 3-4 см *СБ*, *НМ*. 2. поцілунок *[М]*; **бир шефтали версене** дай-но один поцілунок *[М]*.
шеэр місто *СБ*, *Б*, *Г*, *К-СК*, *[Кб.]*; *пор*. **шейер**, **шейир**, **шер** II, **шийер**, **шир, шиэр**.
ши річ *СБ*; **йохту бир шиимиз дэ** у нас нічого немає *СБ*; *пор*. **шей**, **ший**.
ший 1. річ, справа, явище; **бӱйӱк ший** велике діло *СК*; **дӱнйа тӱрлӱ шийлер** різноманітні явища *Г*. 2. речі, одяг, білизна; **йамавлу ший** латаний одяг *СМ*; **ший вала-/йув-** прати білизну *П*/*У*. 3. тканина; **ший хушах** пояс, пас із тканини *СБ*; **халын ший** товста тканина *СМ*. 4. щось, щонебудь; **айтмаға энди халмады ший** уже не лишилося нічого, про що можна було говорити *СБ*; **олмайан ший** щось небувале *СГ*; **бизим сувармаға ший йохтур** у нас поливати нічим *У*; **варыйсын она бир шийе** ідеш до нього по що-небудь *СГ*; **авара ший** щось погане, зло *СЛ*; **белалы ший** морока *К*; **жыйай бир картуз ший — бӱрӱльдʹен** збирає картуз того — ожини *У*; **сизе тʹетирдим бир талай ший** я вам принесу чимало *Г*; **бир ший** що-небудь *ВН*; **бир ший болған** щось сталося *П*; **бир ший дэ айтма** нічого не кажи *Г*; **хазахчаз бир ший да** по-російськи нічого *У*; **бир шийсиз** без нічого *ВН*; **нафле ший** марна справа *СГ*; **баба чох ший сӧлер эди бизе** батько нам багато чого розповідав *СЛ*; **нас ший ӧле бу колхоз шийи, малы — наз ӧле тутуп чаре?** що це таке — оце колгоспне майно, худобу — як

можна отак хапати? *К*; **эр бир ший азир** усе готово *П*; *пор.* **шей**, **ши**.

шийер місто *ВН-У*, *СЛ*, *СГ*; **шийер халхы** міські люди *У*; **шийере тӱш-** знеславитися на все місто *Б*; *пор.* **шейер**, **шейир**, **шер** II, **шеэр**, **шир, шиэр**.

шийерли городянин *О*.

Шийерли *прізв.*

шийсиз без речей *СБ*,*-СМ*; **халый бир шийсиз** лишається без нічого *П*, *СБ*; **бир шийсиздэн** знічев'я, безпідставно *СМ*.

шийчик щось мале *ВН*, *СБ*, *У*, *Б*; **бир шийчик** щось маленьке, незначне *СБ*; **бир шийчик тэ** нічогісінько *ВН*; **бир шийчик этамадым** я нічогісінько не зміг зробити *Б*; **эр бир шийчик та гӱзель олуй** усе до дрібниць буде добре *У*.

шильтэ ґніт, ґнотик *СЛ*.

шимане ханька *СБ*; *пор.* **шамама**.

шимди тепер, нині, зараз *СБ*, *[Г]*.

шимчик зараз, теперечки *СГ*.

шин зараз *ВН-СГ*; **шиндэн дʼери** відтепер *СЛ*; **шиндэн сона/сон/сора** віднині, відтепер *У*/*К*/*СМ*, *Б*; *пор.* **эндэн**.

шинди зараз, тепер; **шинди отрыйух хорхусыз** тепер ми живемо без остраху *П*; **шинди энди** тепер уже *ВН*.

шиндийеӂез дотепер *[Г]*.

шиндик зараз *СК*; **бу шиндик этʼинӂи таблети** тепер оце другий куплет *СК*.

шиндики нинішній *[М]*.

шиндилик на сьогодні *[М]*.

шиндитʼи теперішній, нинішній, сучасний *О*.

шиндичик теперечки *ВН*, *СМ*.

шиндэдʼи нинішній *БТ*, *У*.

шиндэтʼи вахт теперішні часи *ВН*, *К*.

шиндʼерек дотепер *СМ-У*.

шинеӂе дотепер *К*.

шинеӂес на цей раз, тепер *СЛ*.

шинечерек дотепер *К*.

шинӂик тепер, теперечки *ВН*, *Г-СК*; **шинӂик дʼиби дӱгӱль** не так, як тепер *СК*.

шини зараз, тепер *Г-СК*.

шиник тепер *К*, *СГ*.

шининтʼи хызлар *М*.

шинни тепер, зараз *Г*, *СЛ*, *М*.

шинтʼи нинішній *К*.

шинчик теперечки *П-Б*.

шир: **шире дӱш-** знеславитися на все місто *ВН*; *пор.* **шейер**, **шейир**, **шер** II, **шеэр**, **шийер, шиэр**.

ширет хитрий, здібний, лукавий, підступний *ВН*, *СМ*, *Б*, *К*; **ширет бол-** хитрувати *О*; **ширет дӱнясы — доғрулух йохтур** світ лукавий — правди немає *НМ*; **ширет йӱрӱт-** хитрувати, лукавити *СМ*; **ӧле шийлере меэм ширетим йох** на такі речі в мене хитрощів не стане *СК*.

Ширет *прізв.*

ширетлен- хитрувати, лукавити *СМ*, *К*.

ширетлет- робити хитрим *О*, *К*.

ширетлеттир- *спон. О*, *К*.

ширетли хитрий *СЛ*.

ширетлик хитрість, хитрощі, лукавство *О*, *У*, *К*.

Ширин мырза мирза Ширін *[М]*, *СК*.

шит- (**штэр**, **штий**; // **шитий** *П*) чути; **шитмеди** він не чув *П*; **шитмек шиттик** чути ми чули *ВН*; **шитмем** не чую *СБ*; **штир эдик** ми чули були *ВН*; **сағыр шитмесе дэ, уйдуруй**: *"***штийим***"* глухий хоч і не чує, але вигадує: *"*чую*"* *СГ*; *пор.* **ишит-**, **ишт-**, **эшит-**.

шитиль- (**шитлий**) чутися, бути чутним, почутим, стати відомим *СМ*, *БТ*, *Г-К*, *СК*; **маӈа шитильди** мені почулося *БТ*; **чах бунда шитлий** чути аж тут *СК*.

шитлий *див.* **шитиль-**.
шитме слух *К*.
шитмезлик непослух *О*, *К*.
шиттир- дати послухати, сповістити *О*, *К*.
шиттирт- *спон.* *О*, *К*.
шиш пухлий, пухлина *У*, *М*; **шиш аша** їж падлючину *О*, *К*.
шиш- (**шиший**) повніти, поправлятися, повнішати, пухнути, обдуватися *СБ*, *СМ*, *У-М*; **сығырын хурсағы шишти** корова обдулася *Г*; **ашадым-шиштим** я наївся донесхочу *СБА*; **ичти-шишти** він перепив *НМ*; **йўректэн шиш-** пухнути з голоду *СЛ*, *СГ*; **ичтґен-шиштґен** напився до нестями *Б*; **шишип хал** щоб ти опух *НБЄ*; *див.* **ич-**.
шише скло, шибка, пляшка, пуделко *ВН*, *П-СГ*, *СК*; **шише рахынен урдум бетне** я ударив його пляшкою горілки в обличчя *К*; **шишеэн башын ач-** відкорковувати пляшку *О*, *пор.* **ише**.
шишежи скляр, склороб *О*, *К*.
шишек молода вівця після року *Г*.
шишечик пляшечка *СБ*.
шишик пухлина, гуля, набряк, опух, здуття, напухлий, розпухлий, запухлий, опухлий *СБ*, *СМ*, *К*, *СГС*.
шишиль- напухати, наривати *Б*, *Г*; **пармағым шишлий** палець у мене нариває *Г*.
шиширир- наповнювати, надувати, набивати, нагодувати досхочу *ВН*, *СМ*, *У*, *Г*, *СГ*; давати пухнути, набрякати *К*.
шиширт- дати опухнути, набрякнути *О*, *К*.
шишман товстий, повний, жирний, дебелий *О*.
Шишман *прізв.*
шиштир- *спон.* *О*.
шишт'енлик опух, здуття *О*.
шиэр місто *Г*; *пор.* **шейер**, **шейир**, **шер** II, **шеэр**, **шийер**, **шир**.
шлапулда- хлюпати, плескати *К*.
шлапулдан- хлюпатися, плескатися *К*.
шлапулдандыр- *спон.* *К*.
шлапулдат- *спон.* *К*.
шлапулдаттыр- *спон.* *К*.
шлапулдаттырт- *спон.* *К*.
шлап-шлап *насл.* *хлюпання*, *плескання*, *ляпання* *О*, *К*.
шле- (**шлий**) працювати, робити; **шлеген ши(й)** зароблене, заробіток, заробок *СБ*; **ўй шлеэн балта хап(у) артына халый** сокира, що збудувала хату, лежить за дверима *П*; **аға, меэм хызым сеэн хадар шлемез ми?** ага, чи моя дочка не працює стільки, як твоя? *Б*; **скўлў шле-** переробляти льон *Б*; *пор.* **ишле-**.
шлек исан працьовита людина *П*.
шлет- давати роботу, змушувати працювати *СМ*, *Б*.
шлий працює; *див.* **шле-**.
шлона жировик, пухлина *К*; **доғма шлона** природна пухлина *К*.
шмар знак (очима, жестом) *О*; **шмар эт-** показувати жестом *[Г]*, підморгувати *О*, *К*; *пор.* **ишмар**, **шымар**.
шмарла- показувати на мигах, моргати *О*, *К*.
Шмыл *прізв.*
шо що; **кўрўнмий зар, шо мен миллионер т'иби йўрийим** не видно хіба, що я ходжу, як мільйонер *ВН*; **бу да севинди, шо сағ хайтты** а цей радий, що повернувся живий *Г*.
шо… шо *розд.* *спол.* ні… ні; **олар обижать этмей шо бабаны, шо ненени** вони не ображають ні батька, ні матері *Б*.
шоб щоб; **бизим бабалар стэмедлер, шоб бизим сколя болғай** наші батьки не хотіли, щоб була наша — урумська школа *НМ*.

шоп щоб; **архан абеле сырыхнен, шоп тутмаа (шопсуз урумҗасна чыхмай айтмаа) — тутмаа хойун да алып соймаа** така жердина з вірьовкою, щоб ловити (без "щоб" по-урумськи сказати не виходить) — ловити овець і, спіймавши, різати *К*.

шорба юшка, бульйон, суп *ВН*, *СБ*, *Б*, *Г*, *К*, *СК*; **тӱй шорба** пшоняний суп *СМ*, *Б*.

шорбаҗи господар, хазяїн, чоловік *ВН-Г*, *К-М*; **о шорбаҗи адам, мен ғарип тэ** він із господарів, а я бідна *У*; **шорбаҗи ала /бит'е** хазяйка *ВН/Г*; **ӱй шорбаҗы** господар дому, хазяїн *СБА*.

шорбаҗилен- розпоряджатися, хазяйнувати *СГ*.

шорбаҗилик (-ги) господарство *ВН-СМ*, *К*, *СГ*; **шорбаҗилик тут-** утримувати господарство *СМ*; **шорбаҗилик чевир-** порядкувати господарством *СМ*; **шорбаҗилик эт-** хазяйнувати *СМ*, *Г*; **сен маа шорбаҗилик этэҗексин?** ти будеш мною керувати? *Г*.

шорбаҗисиз хал- лишитися без хазяїна, без чоловіка *Б*.

шорбаҗлик (-ги) господарство *П*, *Б-СЛ*, *СГ*, *СК*; **шорбаҗлик дӧндӱр-/эт-** керувати господарством *Г/Б*, *СГ*.

шорбаҗы *СБ*, *П*, *У-СЛ*, *СГ*, *СК*.

шорбаҗылых господарство *СБ*, *СГ*.

шорбалых продукти на суп *О*, *К*.

шорбачи господар *СК*.

шорва юшка, суп *СГС*, *М*.

шофер шофер *Б*, *У*.

шох жвавий, завзятий, спритний *СБ*, *СМ*; пустотливий, бешкетливий *СБФ*; *пор*. **шуғ**.

шохмах кий, кийок *[СЛ]*; *див*. **чомах I**, **чохмар**.

шт-: **штэр эдим** я чув був *СБ*; *див*. **шит-**.

штан штани, кальсони, жіночі рейтузи *ВН-У*; **кӧлек штан** спідня білизна *У*.

штий чує; *див*. **шит-**.

штэ от, ось; **штэ алай болус** таким і будеш *СБ*; **штэ о бар** отаке є *П*; **йа о штэ алай бир ший дэ тамыздырмады** вона так нічого й не закапала *У*; **штэ авеле** ось так *Г*; **штэ кӧпек** от собака, от пес *Г*; **штэ, т'елий бир адам** от, приходить якась людина *СЛ*; **штэ абрада** ось тут *К*.

штэр почує *СК*; *див*. **шит-**.

шт'ар приємно, добре, насолода *О*, *К*; **олан, шт'ар лишти саа** дуже, тобі повезло *К*; *пор*. **шт'ар**.

шу цей *[П]*; **шу сефер** цього разу *[П]*.

шуварйа смішливий, кумедний *Б*; *пор*. **шварйа**.

Шуват *прізв*.

шувла- шуміти, шелестіти *К*.

шувулда- шуміти, шелестіти, гудіти *СБ*, *О*, *К*.

шувулдат- *спон*. *О*, *К*.

шувулдаттыр- *спон*. *О*, *К*.

шувулду шум, гул *СГ*.

шувул-шувул *насл*. *сильного шуму НКД*; **йавун шувул-шувул йағай** дощ ллє з шумом *НКД*.

шуғ жвавий, веселий, пустотливий, маніжний *О*; *пор*. **шох**.

Шулғова *село* Шулгова *[СК]*; **Шулғова кӱркӱ** кожух із Шулгови *[СК]*.

шума піна, шум, шумовиння *О*.

шумалан- пінитися, шумувати *О*.

шумалат- пінити *О*.

шумуш пиріг з гарбузом або вишнями у вигляді кошика *Б*.

шунда тут *Г*.

-шуну *посил*. *енкл*. *О*; **айт-шуну ану** скажи *О*; *пор*. **-са**, **-сана**, **-се**, **-сене**, **-сеэ**.

шупанка вівця *[СК]*; **шупанкалар да — бизимҗе дӧгӱль** але шупанка — це не по-нашому *СК*.

Шура *ім'я У*, *М*.
шўбе сумнів; **шубейе кир-** сумніватися *[М]*.
шўбели сумнівний *СЛ*.
шўкир эйле- дякувати *[М]*.
шўкр эт- дякувати, славити, прославляти *[М]*.
шўкўр хвала, слава, подяка, вдячність, спасибі *Г-СГ*, *СК*, *[Кб.]*; **аллахка шўкўр** / **шўкўр аллаға** / **шўкўрлер олсун аллаға** спасибі, слава богу *СБФ/СК/[Г]*; **шўкўр йаратана** / **шўкўрлер осун йаратана** спасибі творцеві *СЛ/СК*; **шўкўр олсун сана** спасибі тобі *[Г]*; **шўкўрлер осун — аллах салых версин** спасибі — дай боже здоров'я *СК*; **шўкўр эт-** дякувати *[Г*, *Кб.]*; **аллахтан шўкўр** спасибі від бога *К*.
Шўкўрбек *ч. К*.
шўкўрле- дякувати *О*, *[Г]*, *К*.
шўкўрлен- звертатися з подякою, бути вдячним *О*, *[Г]*, *К*.
шўкўрлўк вдячність *О*, *К*.
шўкўт- лякати *СМ*; *пор*. **ўшкўт-**.
шығын: **шығын сусузлуғунда су арзулар** ..? у безвіддя прагнуть води *[М]*.
шыкырда- скрипіти, скреготіти, скреготати *О*, *К*.
шымар знак, жест *Г*; **шымардан анна-** розуміти на мигах, з жестів *Г*; *пор*. **ишмар**, **шмар**.
Шымыл *прізв*.
шын шина, залізний обруч *СБ*, *Г*, *Зп*.
шын-жыйын гуляння, веселощі, гульба *СЛ*.
шып *насл. різання СЛ*; **шып эт-ти йиберди — эт'и пармағын хылыч т'есей верий** провів по шаблі — і шабля порізала йому два пальці *СЛ*.
шыпла- набивати *СБ*; **шыпладым хурсағымы** я набив своє черево *СБА*.
шыпшып шипшина *К*.
шыра сік *О*, *К*.
шыралан- наливатися соком *О*, *К*.
шыраландыр- *спон. О*, *К*.
шыралат- наливати соком *О*, *К*.
шыралы соковитий *О*, *К*.
шыр-шыр эт- шелестіти *ВН*; **шыр-шыр этэр хамишим** мій очерет шумить *[ВН]*.
шырылда- дзюрчати *СМ*, *К*.
шырылдат- *спон. О*, *К*.
шытырда- тріщати, тріскотіти, торохтіти, скрипіти *К*.
шыхла- терти *НБЄ*; *пор*. **жыхла-**, **ыжыхла-**.

Щ

щерб недолік *К*.
щыпцы защіпка *П*, *Г*, *К*.

Ы

ы *вигук* ех *Г*.
ығы *вигук* ага *Г*.
ывға підбурювання *[Г]*; **шейтанын ывғасыйлен ökеленмиш** розгнівався, підбурений дияволом *[Г]*.
ыжыхла- терти, гладити рублем *Г*; *пор*. **жыхла-**, **шыхла-**.
ыҗыхлан- тертися, чухатися, гладитися *Г*.
ыйыл- провалюватися під кригу *О*; *пор*. **ойул-**.
ыйылт- *спон. О*.
ыкрар визнання, дозвіл *[Г*, *СЛ]*; **ыкрар эйле-** визнавати, признаватися, розказувати *[Г]*; **җандан-йўректэн доғрусуну с[öлейим] — ыкрар эйле бана** я кажу правду від щирого серця — повір мені, покладися на мене

[СЛ]; *пор.* **хырар** I, **ыхрар**, **эхрар**.

ыкрах відраза, неприйняття, антипатія *[Г]*; **ыкрах эт-** відчувати нехіть, відразу *[Г]*.

ым *пит. частка* чи; **айтмай ым масал?** чи не розказує казки? *СБ*; **бар ым** чи є *Б*; **тары мы, боғдай ым** чи просо, чи пшениця *Г*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӱ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӱм**, **ӱн**, **ын** II.

ымда тут *СЛ*; **аз ым тʹитти, чох ум тʹитти, алтай бир кӱз ӱм тʹитти** чи мало йшов він, чи багато, півроку чи цілий рік *СЛ*; **аз ым, чох ум тʹитий, бу ат тохталый** чи мало він їхав, чи багато, його кінь зупиняється *К*; **атыш ым, тутуш ум стийсин?** ти хочеш стрілятися чи битися? *СГ*; **ана, меэм бабам бар ым йохсам йох ум?** мамо, батько в мене є чи немає? *СК*; *пор.* **бунда**, **бында**, **мда**, **мында**.

ын I *парне слово до* **ӂин**: **ынсын мы, йохсам ӂинсин ми, йосам адам оғлу адамсын?** ти дух, чи джин, чи звичайна людина? *Г*.

ын II *пит. частка* чи; **не стийс мендэн — хырх ат ын, хырх пычах ын?** що ти від мене хочеш — сорок коней чи сорок ножів? *Б*; **йазғаннар ын, айтханнар ын — айталмам** чи написали вони, чи сказали — не знаю *У*; **алыйсыз ын хонах?** чи приймете на квартиру? *К*; **мында да йазайляр ын тʹаат ӱсне — сора оннан тʹелип, тʹиме не хадар йазылған, алмаа** а оскільки записують тут на папері, то потім, повернувшись звідти, можна буде забрати, скільки кому було записано *К*; *пор.* **им**, **ин**, **ми**, **му**, **мӱ**, **мы**, **ни** II, **ну**, **нӱ**, **ны** II, **ум**, **ун**, **ӱм**, **ӱн**, **ым**.

ынт- не зважуватися говорити *О*.

ынчха- стогнати *О*.

ынчхат- *спон. О*.

ынчхаттыр- *спон. О*.

ынчхаш- *сп. О*.

ыраатлых спокій *[К]*; *пор.* **ираатсыз**, **рағат**, **раат**.

ырахы горілка *П*, *Г*, *СК*; *пор.* **ирахы**, **рахы**.

ырғат робітник, наймит; **ырғат йӱр-** *СМ*, *БК*, *К*, **ырғатлых эт-** *К* працювати в наймах, наймитувати.

ырғатлыдан з робітників *БТ*.

ырғах ключка, ґирлиґа *Б*, *К*; *пор.* **рғах**.

ырғачы самка, самиця *К*, *СГ*, *СК*; **ырғачы бузов** телиця *СГ*; *пор.* **орғачы**.

ырғы- I гарячитися, розпалюватися *НМ*; **ырғыдʹен энди — ӧзӱн тутамай** він розгарячився — не стримується *НМ*; **ырғып тʹеч-** перестрибувати, перескакувати з розгону *СМ К*; **айахларынан ырғый тэпелий, урай** люто хвицає ногами, б'є *СК*.

ырға- II гарчати *СМ*; **ырғый** гарчить *СМ*; *пор.* **ырыл-**.

ыржа прохання *СЛ*, *СК*; **меним саа бир ыржам вар** у мене до тебе є прохання *СК пор.* **иржа**, **ирижа**, **рижа**.

ырмак *[Г]*, **ырмах** *[К]* потік.

ырыз совість, стид, сором *СБ*; **халған саңа да бет-ырыз** і в тебе ще лишилася якісь честь і совість *СБЧ*; *пор.* **ғырызсыз**, **йырызлы**, **рыз**.

ырызсыз безсовісний *СБ*; **ырызсыз йисанға сорав-сувал йох** безсовісну людину питати нічого *СБЧ*.

ырыл- гарчати *О*; *пор.* **ырғы-**.

ырылда- гарчати, огризатися *О*, *К*; *пор.* **рылда-**.

ырылдав гарчання *НМ*, *О*.

ырылдат- дратувати собаку, змушуючи гарчати *О*, *К*.

ырылдаттыр- *спон. О, К.*
ырым повір'я, забобон *О*; **ырым киши** гидлива людина *НМ.*
ырымла- ворожити, чаклувати, чарувати, напускати чари *О.*
ырымлан- бути зачакльованим, завороженим, зазнавати чар, наслання *О.*
ырымлат- змушувати чаклувати, заворожувати *О*; викликати гидливість *НМ.*
ырымлаттыр- *спон. О.*
ырымлы замовлений, завороженний, зачарований *О.*
ыса *ум. форма зв'язки* **э-** якщо *[Г]*; **вар ыса** якщо є *[Г].*
ыстван вінець, вінок, вінчання *Б, К*; **хараз ыстван** смертний вінець *Б*; **хара ыстван хойулса да, мырадыма т'елейим** навіть якщо мені загрожує смертний вінець, я все одно доб'юся бажаного *К*; *пор.* **истван, истэфан, стван, стфан, стэфан, стэфанос, стэфен,** *див.* **хараз.**
ысыр- гризти, кусати *К.*
ытраш ол- голитися, голити себе *[П]*; *пор.* **траш.**
ыхрар визнання, переконання, сподівання, надія *[Г]*; **ардымдан т'еленнере вермез эдим ыхрарым, өгүмдэн д'итеннере дэ вермез эдим ишт'арым** тим, що були позаду мене, я не давав надії, тим, що були попереду мене, я не давав фори *[Г]*; **эр не исе ыхрара кельди, асылажах адамы хутардыгы** якщо й визнати що-небудь, так це порятунок людини, яка мала повіситися *[Г]*; **ыхрарым будур ки йунахлар аф олмасы ичүн бир ваптиз вардыр** визнаю одно хрещення на відпущення гріхів — сповідую єдине хрещення для відпущення гріхів *[Г]*; *пор.* **хырар I, ыкрар, эхрар.**
ыхыхлан- *див.* **ышыхлан-.**
ыштан штани, сподні *Б*; **көлек ыштан** чоловіча спідня білизна, сорочка й кальсони *Б.*
ыштах (-ғы) бажання, прагнення *СЛ* ; *пор.* **ичтах, иштах.**
ыших коханий *СК*; **ышхын — дэлханны мы, оғланы мы, хызы мы — шаннысы** коханий — чи парубок, чи дівчина — заручений *СК*; *пор.* **ашых II, ошх, эшк, эшх.**
ышхты *див.* **ышых-.**
ышхы струг *Г.*
ышык світло *[Г]*; **ышык вер-** світити *[Г].*
ышыклы ясний, світлий, яскравий *[Г].*
ышыр- (**=итир-**) роняти, ронити *[СК]*; *див.* **итир-.**
ышых (ышхы) світло, сяйво *СЛ*; **күндоғуштан ышхын доғду** твоє світло з'явилося на сході *СЛ.*
ышых- (ышхты) ламати *[Г]*; **ол кичичик эклисейи ышхты, даа бүйүк йаптырды** він зламав ту малу церкву й збудував іще більшу *[Г].*
ышыхлан- діставати світло, прозрівати *[Г]*; **эма оланлар ыхыхланды** [**=ышыхланды**] сліпі прозріли *[Г].*
ышыхлы ясний, світлий, яскравий *[Г].*
ы-ы *насл. реву СЛ.*

Э

э I (**<эди**) *мин. час дієсл. зв'язки* **э-** він був; **толдурур э** він насипав, наповнив *У.*
э II ну, якраз, от *Г, СГ*; **э штэ** ну от *СМ*; **э хызымы вереҗегим буна бек хорланыйым** ну, якраз йому я й віддам свою дочку — це мене дуже бентежить *Г.*

э- бути, стати; **вар эмез малым** є в мене небувалий кінь *[СМ]*; **штэ, ӧле эдиг(и)ни топлай д′ендине, ӧле адамнары** такої-от поведінки людей він до себе і збирає *СК*; *див.* **эди**, **эт′ен**.

-э *посил. енкл.*; **сен не ӱчӱн быраа чыхайсын-э?** і чого ти тут видивляєшся? *М*; **тохтал-э** зупинися-но *Г*.

эал I мара, примара, мрія *[Г]*; *пор.* **хайал**, **хейал**.

эал II пригода, випадок *[Г]*; **эал кӧр-** зазнати пригоди *[Г]*; *пор.* **ал** I, **эвал**.

эбе авжеж, звичайно, адже *СМ*, *К*; **о тири эбе, ӧльмеди** він, звичайно, живий, не помер *СМ*; **инт′ар этме сен буну, айттын эбе** не відмовляйся, адже ти це казав *К*; *див.* **эбет**.

эбед вічний *[Г]*; **эбедлерин эбедлерине дэгли** вовіки вовіків *[Г]*.

эбеда досконалий, неперевершений, райський *[К]*; **эбеда бӱльбӱльлер** неперевершені — райські солов'ї *[К]*; *пор.* **эда**.

эбеди вічний, вічно, в віках *[М]*.

эбедийадак навіки *[М]*.

эбедийед вічність; **жӱмне эбедийедлердэн эвель бабадан доғмуштур** рожденний від отця раніше всіх віків *[Г]*.

эбедийедэк довічно *[Г]*.

эбэдийет вічність *[Г]*.

эбедиль вічний *[Г]*.

эбет так, звичайно, адже; **блай о турмай эбет** так воно, звичайно, не стоїть *П*; **мен т′емик ашамайым эбет** звичайно ж, я кісток не їм *Г*; **йох эбет?** хіба ні? *Г*, *К*; **йа эбет?** певно, так? *К*; **сен мана эксикче хой, туз эбет бек ағыр** ти мені насипай поменше, сіль же важка *СГС*; *пор.* **эльбет**.

эбетчи підбрехач *О*.

эбӂи всі *СЛ*; **эбӂи** усі вони *СЛ*; *див.* **эп**, **эпчи**.

эв I хата, будинок, кімната; **эв ардына** (*пор.* **эварды**) за хатою *Г*; **эв ичерси / эвин ичи** внутрішність хати *НКД*; **эвин ич(и)ни бойалама** білити в хаті *НКД*; **эв йап-** *М*, **эв йаса-/сал-** *Б* будувати, ставити хату; **эв(ин) дӱбӱ/тӱбӱ** долівка, підлога *СГ/У*; **эв тэпеси** дах хати *НКД*, *СГС*; **эв хапу** хатні двері *К*; **эв чыхарсы** зовнішній бік хати *НКД*; **эвдэ** вдома *СБ*, *СЛ*; **барый эвдэ** іде до хати *СМ*; **т′ельдим эвдэ** я приїхав додому *Б*; **т′етирим эвдэ** приношу додому *У*; **эвдэ алып т′ельди** приніс додому *Б*, *У*; **эвдэ т′ель-** їхати, приїздити додому *Б*, *У*; **эве** додому *СЛ*, *СГ*; **эвин стӱ доғру эт′ен** дах був рівним *СМ*; **эв чине** в хаті *У*; *пор.* **уй**, **ӱ**, **ӱй**.

эв II гей *О*.

эва айва *ВН*, *СБ*, *Б*, *СЛ*, *К*; **бири эва/ива, бири пива** одне з них айва, друге — пиво *СГ*.

Эваз *ч., ж. [СБ, П, Г, СЛ, СГ, СК]*; *пор.* **Эйваз**.

эвал стан, становище, випадок, пригода, нещасний випадок *П*, *Г-К*, *СГ*; **бу не эвал?** що за недобра пригода? *Г*; **бу дӱньйанын эвалы неӂе, неӂдир** чого тільки не буває на цьому світі *[СК]*; **йазылмамыш ферман д′елир йар эвалындан** надходить неписаний лист про пригоди моєї милої *К*; **эвал биль-** пізнавати недобру суть явища *Б*; **эвал бильдим** я відчув, пізнав це на собі *У*; **севдалых эвалындан ону чекеннер билий** про муки кохання знають ті, хто їх терплять *К*; **бу дӱнйаның эвалындан ӂой-** зжити з цього світу *СБ*; **эвал ол-** траплятися нещастю *Г*; **боғма мени — бир даа эвал осун падшаға, балаа дэгмек, бир даа йуртуна басмах**

не души мене – хай буде нещастям для мене іще колись чіпати царя, його дітей, іще сюди приходити *Г*; *пор.* **ал** I, **эал** II.

эвалла на бога, ради бога, добре, гаразд, будь ласка, на щастя, спасибі *О*, *Г*, *СЛ*, *СК*; **эвалла, жоғабларына сағ ол** гаразд, спасибі тобі за твої слова *СК*.

Эвангелисмос *[Г, Кб.]*, **Эвангель**, **Эванд′елио** *[Г]* Євангеліє, Блага вість, Добра вість.

эварды задвірок *Г*, *СЛ*; **эвардына** на задвірках *Г*, *СЛ*.

эв-барх садиба, сімейне вогнище *Б*, *Г*, *СГ*, *СК*; **эвин-бархыны сатсын** хай продасть хату і все майно *Б*, *СЛ*.

эвгениас эт- освячувати *[Г]*.

эвгениоз освята *[Г]*.

Эвдиш *ж*. *СБ*.

эвдэт′и домашній *К*; **эвдэт′илер** домашні, родичі *К*.

эвд′ерек аж додому *У*.

эвейик хушу горлиця *[Г]*; *пор.* **овайык**, **ӧвейик**.

эвели рано, раніше, перше, старий, древній *СБ*, *ВН*, *СМ-У*, *СК*, *[Кб.]*; **эвели замандан бери** з первісних часів *НМ*.

эвель рано, раніше, перше, старий, древній; **бендэн эвель** раніше за мене *М*; **эвель заман** раніше, в попередні часи, спершу *П-Б*; **эвель заманы** у раніші часи *П*; **эвельдэн** раніше, давно *[Г, Кб.]*; **эвелиндэ** раніше *СБ*.

эвельдэт′и давній, колишній, попередній *ВН*.

эвельд′и раніший, колишній *О*.

эвельки перший, початковий *[Г, М]*.

эвельси колишній, раніше *СБ*.

эвельт′и перший, початковий, колишній, раніший, старовинний; **эвельт′и заман** раніші часи *СМ*, *Б*; **эвельт′и заманға** в давні часи *СМ*; **эвельт′и лаф** слово попередньої доби, давнє слово *СМ*; **эвельт′и тапмажалар** давні історії *СМ*; **эвельт′и түркүлер** давні пісні *СК*.

эвельчасна по-колишньому, подавньому *СМ*.

эвҗигез хатка *Г*.

эвза (<*авузу*) лезо *[СЛ]*; **сен хартлығында хылыч эвзасындан т′итэҗек олуйсун му йохсам?** чи ти на старості вирішила піти під лезо шаблі? *[СЛ]*.

эвинҗе по-домашньому *СЛ*.

эвл ол- *див.* **эвл[е] ол-**.

эвлад дитина, нащадок, спадкоємець *ВН*, *СМ*, *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; **хыз эвлад** дочка, спадкоємиця *ВН*, *СЛ*; **эр эвлад** син, спадкоємець *СЛ*; *пор.* **эвлат**, **эвляд**, **эвлят**.

эвладлых за дитину *СГ*.

эвлат дитина, нащадок, спадкоємець *Б*, *Г-К*, *М*; **эвлат ал-** усиновляти *О*; *пор.* **эвлад**, **эвляд**, **эвлят**.

эвлатла- усиновити, удочерити *О*.

эвлатлан- заводити дітей *О*, *К*.

эвлатлы який має дітей *О*.

эвлатлых становище спадкоємця, усиновлення, удочеріння *О*, *К*.

эвлатсыз бездітний *О*, *К*.

эвлатсызлых бездітність *О*, *К*.

эвл[е] ол- бути так *СБ*; *пор.* **ойле**, **ӧйле**, **ӧле** II, **эле**, **элем**, **эль ол-**.

эвлен- женитися; *пор.* **ӱйлен-**.

эвлендир- женити; **оларын ағаларына стийлер буну эвлендирмеэ** хочуть видати її заміж за свого ватажка *СЛ*.

эвлет- женити *О*, *К*.

эвли одружений, жонатий, заміжня; *пор.* **ӱйлӱ**, **ӱлӱ**.

эвлоғиа 1. благословення *[Г]*. 2. проскура *[Г]*.

эвлоғис эт- благословляти *[Кб.]*.

эвлоимени благословенний *[Г]*.

эвляд/эвлят дитина, нащадок, спадкоємець *Г*, *СЛ* / *К*; *пор.* **эвлад**, **эвлат**.

Эвмеон ч. Євмен *[Г]*.
Эвре *ж. СК*; *див.* **Феврония**.
эврет жінка *[Г]*; *пор.* **аврет**.
эвсабу господар (дому) *СЛ*; *пор.* **саап**, **сайып**, **сахип**, **саһп**.
Эвтуш Явтух *СБ*.
эвхи благословення *[К, Г]*.
эвхиэвлоғиа благословення *[М]*.
эвчеэ в хаті *К*; *див.* **ч**.
эг- (**эгей**) нахиляти *Г, СЛ, СК*; **ҷамилерин эгмеси** церковні поклони *[У]*; **башыны тизине эг**низько кланятися — головою дістаючи до колін *Г*; *пор.* **эң-**.
эге терпуг, напилок *НБЄ*; *пор.* **эдʹе**, **эдʹев**, **эйе**.
эгей сіє *[Г]*; *див.* **эк-**.
эгер I сідло *СБ*; **эгер хашы** лука сідла *СБ*.
эгер II *спол.* якщо; **бен эгер кӧзӱмӱнен мых йерлерини кӧрмесем, ве пармағымы мыхларын йерине хомасам, ве элими хабурғасынын дэлигине хомасам, — дэди ки,— бен инанмам** якщо я своїми очима не побачу його ран від цвяхів, і своїх пальців не вкладу в ті його рани, і не просуну своєї руки в отвір між його ребрами, я не повірю,— сказав він *[Кб.]*; *пор.* **эгер**, **эйер** II, **энгер**, **эндʹер**, **эндʹерим**, **эндʹир**.
эгерек тирло, водопій *К*; *пор.* **эгерек**, **эдʹерек**, **эйерек**.
эгилик нахилений *О*.
эгилим нахил, похилість *О*.
эгилиш- нахилятися разом *О*.
эгиль- нахилятися *П-СМ, СГ, СК, [Кб.]*; *пор.* **йиль-**, **эдʹиль-**.
эгильт- нахиляти *О*.
эгир-мӱгӱр бойну шия в нього вигнута-перегнута *Г*.
эгле- затримувати, забарити *СГ*; *пор.* **эйле-** I.
эглен- 1. баритися, затримуватися, перебувати, проводити час, розважатися, забавлятися, бавитися; **мен бӱгӱн азчых эгленирим, бетʹим** сьогодні я, напевно, трохи забарюся *СГС*; **эгленип хал-** затриматися, запізнитися *[СК]*. 2. повертатися, вертатися, відвертатися *[СМ]*; *пор.* **эғлендир-**, **эйлен-** I, **эңлен-**.
эглендир- збувати час, розважати; **ӧмӱр эглендир-** проводити життя *СЛ*; **эглендир сени** розважай себе *Г*.
эгленҷе розвага, забава, забавка, утіха.
эглениш зігнутий, нахилений *К*.
эгрен- відчувати відразу, гидувати, гребувати *К, СГС*; *пор.* **игрен-**, **ирен-**.
эгрендир- викликати відразу *К*.
эгрендирт- *спон. К*.
эгренҷи гидливий *К*.
эгренҷилик гидливість *К*.
эгренч гидкий, огидний, бридкий, неохайний *К*.
эгри кривий *ВН*, набакир, набік *К*; **эгри хылыч** крива шабля, ятаган *Г*; *пор.* **гри**.
эгер *спол.* якщо, хоч *[М]*; **эгер эйи эгер фена** хоч добрий, хоч поганий *[М]*; *пор.* **эгер** II, **эйер** II, **энгер**, **эндʹер**, **эндʹерим**, **эндʹир**.
эгер ки якщо *[М]*.
эглендир- затримувати *[М]*; *пор.* **эглен-**, **эйлен-** I, **эңлен-**.
Эғрипос адасы *назва острова [Г]*.
эғян *див.* **эйан**.
эда 1. завершення, закінчення *[У, М]*; **эда ол-** завершуватися, конати, іти з життя *[М]*; **шу севдадан эда олсам** якщо сконаю через це кохання *У*; **эда эт-** сповняти, виконувати *[М]*. 2. досконалий, неперевершений, райський *[Г, СЛ]*; **эда бӱлбӱль** *[Г]*, **эда бӱльбӱлӱ** *[Г, СЛ]* неперевершений соловейко; **мийане хурулмуш эда бӱльбӱльлер, сыра-сыра тизилир урум дʹӱзельлер** тут розсілися райські солов'ї, ши-

куються рядами урумські красуні *[К]*; *пор.* **эбеда**.

эди *мин. час дієсл. зв'язки* **э-** був; **о эди концлагерьге, илишкен эди** він був у концтаборі, потрапив туди *ВН*; **бир бӧльмече отурур эдик, беш ҷан** жили ми в одній кімнаті, п'ять душ *ВН* **йырлар эдим** я співала була *ВН*; **биз дэ анда эдик і** ми там були *П*; **наз эдиҥ сен кичик олғанда?** яким ти був, як був малим *У*.

Эдирне Едірна, Андріанополь *Г*; *пор.* **Эдрене**.

эдлер *мн.* вони були *У*, *СЛ*; *див.* **эди**.

эдна дрібний, нікчемний *[К*, *М]*.

Эдуш *ж.* Явдоха.

эдэпсиз непристойний, невихований, непорядний, брутальний, грубий *[Г]*.

эдэпсизлик/этэпсизлик невихованість, непорядність *[Г]*.

Эдэса *назва міста на Середземному морі [Г]*.

эдʹе *О*, *К*, **эдʹев** *Б* терпуг, напилок; *пор.* **эге**, **эйе**.

эдʹеле- пиляти терпугом, напилком *О*, *К*.

эдʹелет- *спон. О*, *К*.

эдʹер сідло *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; **эдʹер хашы** лука сідла *К*; **эдʹер хой-** надівати сідло *Б*; *пор.* **эйер** I.

эдʹерек тирло, водопій *К*, *БК*; *пор.* **йегерек**, **эгерек**, **эйерек**.

эдʹерле- сідлати *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; *пор.* **эйерле-**.

эдʹерлет- сідлати *О*, *К*.

эдʹерлеттир- *спон. О*, *К*.

эдʹерлештир- дозволити сідлати один для одного *О*.

эдʹерли осідланий *СЛ*, *К*, *СК*; **эдʹерли ат** осідланий, верховий кінь *СК*; **йаштан бери авесим атын эдʹерлисине** змолоду я кожаюся в конях, що ходять під сідлом *СЛ*.

эдʹиз близнята, близнюки *О*, *БТ*, *К*; **эдʹиз хары** жінка, що народила близнюків *К*.

эдʹизле- народити близнят *О*, *К*.

эдʹизли яка має близнят *О*.

эдʹиль- нахилятися, схилятися, кланятися *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; *пор.* **йиль-**, **эгиль-**.

эдʹильт- нахиляти, змушувати кланятися *К*.

эҷель нагла смерть *СБ*, *Г*, *СК*; **эҷер** (=**эҷель**) смерть нагла *[СК]*; *пор.* **аҷель**.

эҷельсиз без видимої причини для смерті *СК*; **эҷельсиз тʹитэн хардэшим** мій брат помер без видимої причини *[СК]*.

эҷер *див.* **эҷель**.

эз- (**эзий**) товкти, м'яти, місити розбавляти, розчиняти *СЛ*, *К*.

эзберле- працювати неякісно, недбало, неретельно *К*.

эзги мелодія *СБ*; *пор.* **йездʹи, эздʹи**.

эздир- дозволяти давити *К*.

эздʹи мелодія *СМ*, *У*, *К*, *СГ*, *СК*; *пор.* **йездʹи, эзги**.

эзиет чек- зазнавати утисків *[Г]*; *пор.* **азйат**, **изиет**, **эзийет**.

эзийет утиски, приниження, страждання; **бизлери эзийет ичиндэ брахма** не покинь нас у стражданні *[Г]*; *пор.* **азйат**, **изиет**, **эзиет**.

эзиль- (**эзлий**) бути роздавленим, розтовченим, розмішаним, розчиненим *Г*; **ах дэдикчез ах ҷиҷерим эзильди** не встиг я ахнути, як мої легені було роздавлено *СЛ*; **хынам эзильди** мою хну розведено — мене видають заміж *Г*; **алтын таз ичиндэ хынасы эзильди / алтын таз ичине хына эзильмиш** її хну розведено в золотому тазу *СК*.

эзлий потовчеться *Г*; *див.* **эзиль-**.

эзмери смаглявий *СК*; *пор.* **эсмери**.

эирини умин мир вам *[Кб.]*.
эй I *ств. частка* так, гаразд, добре *НМ*, *У*, *К*; **эй, ну, т'иттилер олар эт'иси** гаразд, ну, пішли ці двоє *СГС*; **эй-эй** так-так *СМ*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.
эй II 1. *вигук на привертання уваги* гей, ей; **эй аллаым** о боже мій *Г*; **эй ағелер** гей, панове *П*; **эй олан** гей ти *ВН*; **эй ахыз** гей ти *ВН*, *П*; **эй балам** гей дитино *СМ*; **эй, вах, эй** ой-йой-ой *СЛ*. 2. *вигук подиву* ну *[Г]*; **эй сенин сабуруна** ну й терпіння у тебе *[Г]*.
эйа *вигук звертання* гей, о *СГ*; **эйа йаратан аллах** о боже-створителю *СГ*.
эйал-бейал *[СК]*, **эйан-бейан** *[Г]* туди-сюди; **эгян-бейан** (=**эйан-бейан**) туди-сюди *[Г]*; **кўндўз эйан-бейан, йеӂе дўш олсун** *[Г]*, **кўндўз эйал-бейал, д'еӂе дўш д'ибик** *[СК]* удень іще так-сяк, а вночі — як мара.
эйваз осуд *[Г]*; **имди хактыр раби ве адалетлиги север тилер эргесин амелине кöре эйвазыны этэр** тепер праведний бог, що любить справедливість, засудить його згідно вчинку його задля мети, що він її домагався *[Г]*.
Эйваз ч., ж. *ВН*, *Б*, *СК*; *пор.* **Эваз**.
эй-вей ой-йой *СБ*; **эй-вей — йылай Арзу** ой-йой — плаче Арзу *СБ*.
эйе терпуг, напилок *П*; *пор.* **эге**, **эд'е**, **эд'ев**.
эй[е]ӂан збудження, хвилювання, піднесення, натхнення, переживати *[М]*; **уйатмайа эйӂан эттим** прагнучи розбудити його, я дуже хвилювалася *[М]*.
эйер I сідло *П*; *пор.* **эд'ер**.
эйер II *спол.* якщо *П*, *К*, *М*; *пор.* **эгер** II, **эӄер**, **энгер**, **энд'ер**, **энд'ерим**, **энд'ир**.
эйерек тирло *П*; *пор.* **йегерек**, **эгерек**, **эд'ерек**.
эйерле- сідлати *СЛ*; *пор.* **эд'ерле-**.
эйиӂе гарно, добре *[Г*, *М]*.
эйи 1. добрий, хороший *ВН*, *СМ-СК*; **эйи амель** доброчинність *[М]*; **эйиси** найкращий *ВН*; **эйи эт тэ эйи бул** роби добро — добро й знайдеш *СГ*; **пек эйи** дуже добре *Г*. 2. *ств. частка* так, добре, гаразд *О*, *Г*, *СЛ*, *СГС*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйилик**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.
эйиӂилик добро *О*.
эйиле- поліпшувати, покращувати *О*.
эйилен- поліпшуватися *О*.
эйилет- поліпшувати *О*.
эйилеш- *сп.-вз.* *О*.
эйилештир- *спон.* *О*.
эйилик (**-ги**) добро, благо, богоугодна справа *Г*, *СЛ*, *М*; **эйилик этт'енси бир ший — сени саймайляр** ти зробив якесь добро — тебе не шанують *СМ*; **эйилик-т'е болсун** *СМ*, **эйилик осун** *Г* хай буде на добро; **эйилик эт-** влаштовувати свято *СМ*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйлик**, **элик**, **эльлик** I.
эйиликли корисний, благородний, плідний *О*.
эйиликлик достаток, добробут *О*.
эйин червень *НБЄ*.
эйи-ош добре, щасливо, благополучно; **бен эйи-ош** у мене все добре *Г*; **бен эйи-ош оӂа Алеп шейрине йахыннаштым** я щасливо дістався до благословенного міста Алепа *СЛ*.
эйле- I затримувати *Г*; *див.* **эгле-**, **эле-** II.
эйле- II чинити, робити *[СЛ*, *М*, *СК]*; **не эйлейим?** що мені робити? *[Г]*; *пор.* **эле-** III.
эйлен- I перебувати, проводити час *[К]*; *пор.* **эглен-**, **эӄлендир-**, **эӈлен-**.

эйлен- II обертатися, крутитися, кружляти *НБЄ*; **эйленип көзет-** озиратися *НБЄ*; *пор.* **айлан-**, **айлен-**, **айлян-**.

эйленмелик: **бир пара шорбаҗылых бар эди, эйленмелик** було в нас невеличке господарство, достатнє, аби крутитися *СБ*.

эйлик (-ги) добро, для добра *У*, *СЛ*, *СГ*; **эйлик осун, балам, не олаҗах** нехай буде на добро, моя дитино, те, що має статися *Г*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **элик**, **эльлик** I.

эйлим моя родино *[Б]*; *пор.* **айле**, **але** I, **иле** I.

эйт- говорити *ВН*, *П*; **нас эйттиң?** як ти сказав? *П*; *пор.* **айт-**.

эйханетлик *див.* **хийанетлик**.

эк- сіяти; *у Маркова — ***йек-*** *ММ*.

эк *скорочена форма 1 ос. мн. зв'язки мин. часу* **эдик**: **тутар э(ди)к** ми ловили були *СБ*; **алай ögренир э(ди)к** так ми навчалися *У*; **билир э(ди)к** ми знали *У*; *див.* **эди**.

экен *предик. форма перепов. мод. дієсл.* **э-** був нібито, начебто є; **ичейм экен, ичмейм экен, ичем, эсирмем экен** ніби п'ю, ніби й не п'ю, вип'ю, ніби й не п'янію *У*; *пор.* **икен**, **ит'ен**, **эт'ен**. **Экзархов** *прізв. СЛ*.

экзомолоғис сповідь *[М, Кб.]*; **экзомолоғис ол-** сповідатися, каятися *[Кб.]*; **экзомолоғис эт-** сповідати, приймати сповідь *[М]*; *пор.* **эксимолоз**, **эксомолоғис**.

эки два *[Г, М]*, *СК*; *пор.* **ики**, **эт'и**, **эчи**.

экилисе церква *[М]*; *пор.* **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **клисе**, **т'ильсе**, **т'исе**, **экклисе**, **эклисе**.

эким лікар *[Г]*.

экинҗи *[Г]*, *СК*, **экинчи** *[М]* другий.

экишер по два *П-Б*; *пор.* **эт'ишер**.

экклисе церква *[К]*; *пор.* **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **клисе**, **т'ильсе**, **т'исе**, **экилисе**, **эклисе**.

экле- доточувати, додавати *СГС*.

эклисе церква *[Г, М]*; **умумийе ве ресўллийе эклисе** соборна й апостольська церква *[Г]*; *пор.* **килсе**, **кильсе**, **кисле** I, **клисе**, **т'ильсе**, **т'исе**, **экилисе**, **экклисе**.

экмек хліб *СБ*, *СГ*, *М*, *СК*; **т'есильген тилим экмекке йабушмай** відрізану скибку до хліба не приліпити *СБА*; **туз-экмек** хліб-сіль *СК*; *пор.* **öкмек**, **öтмек**, **этмек**.

экмет 1. премудрість *[Г]*. 2. історія, оповідь *[Г]*; *пор.* **икмет**, **öкмет**, **хекмет**.

экметли мудрий *[Г]*; **экметли мўжўзет** промовисте знамення *[Г]*.

эксан помилування, прощення *[Г]*; **эксан эйле-** помилувати *[Г]*; **мерхаметли эксан этиҗи рабби** милостиво прощаючий бог *[Г]*.

экси обоє *СК*; *пор.* **эт'и(си)**, *див.* **эки**.

экси- зменшуватися *СБ*, *СМ*; **артсын — эксимесин, ташсын — тögўльмесин** хай збільшується — не меншає, переливається через край — не розливається *СБЧ*.

эксик недолік, вада, недостатній, неповний *У*, *[Г]*, *К*, *М*, *СГС*; недоумкуватий *К*; **эксик ашама т'ерек** їсти слід поменше *СМ*; **ондан эксик** менше десяти *Г*; **эксик ол-** бракувати, не вистачати *[Г]*.

эксикле- робити недостатнім *О*.

эксикли низький *М*.

эксиклик (-ги) нестача, брак, недолік *О*, *[Г]*, *СЛ*, *К*, *[М]*; **хуветим эксиклиғиндэ** коли в мене так мало сил *[М]*.

эксиль- меншати, ставати недостатнім.

эксильме зменшення, спад *О*.
эксильт- *спон*. *О*, *Б*, *К*.
эксимолоз сповідь *Б*; **эксимолоз эт-** сповідувати *Г*; *пор*. **экзомолоғис**, **эксомолоғис**.
эксомолоғис ол- сповідатися, каятися *[Г]*; *пор*. **экзомолоғис**, **эксимолоз**.
эксин- бути безкорисним, непридатним, ставати недоладним *О*.
эксит- зменшувати, віднімати *О*.
экчи коза *СГС*; *див*. **ички**, **эчки**.
экшер по два *ВН*; **экшер дэне** по дві штуки *СМ*; *див*. **эки**, **эт′и**.
экши кислий, прокислий, скислий *Б-СГС*; прогірклий *О*; **экши сӱт** кисле молоко, кисляк *К*.
экши- ставати кислим, скисати *СМ*, *Б*, *К*, *СГС*; прогіркнути *О*; **экшид′ен ксель** прокислий кисіль *СМ*; **экшид′ен сӱт** прокисле молоко *Б*; **сӱт экшип йутулған** молоко скисло й сіло *К*; *пор*. **йекши-**.
экшижа кислуватий *БТ*.
экшиот *бот*. *кисла трава*, *зовні подібна до кропу Г*.
экшит- *спон*. *О*, *К*.
эла карий *Б-СК*; **эла гӧз** *[Б-Г*, *СГ]*, *М*, **эла көз** *У*, *СЛ*, **эла гӧзлер** *СК* карі очі; **эла көзлӱм сен беним** моя ти кароока *СК*.
элал чистий, дозволений (релігією); **жаным элалым, көзӱм элалым** моя ясна душе, моє світле око *[ВН]*; **биң кӱмӱш — арам пара, эт′и капик — элал пара** тисяча срібних — нечисті гроші, дві копійки — чисті гроші *[СМ]*; **элал эйле-**, **элал эт-** прощати *[Г*, *СЛ]*; **ах сӱтӱн, ах анем, элал эт бана** *[Г]*, **ах сӱтӱнӱ элал эт бана** *[СК]* прости мені твоє чисте молоко, моя мамо; **ханым элал да, жаным элал, азиз алланын йолуна** я нічим не завинив — ні тілом, ні душею — на святому божому шляху *[СК]*.
эласлых (-ғы) спасіння *[М]*; *пор:* **хелас**.
элваз йигит достойний юнак *СБ*.
элван прислуга *ВН*.
эле так *[Г*, *К]*; **ане, башым ағырый, эле йӱрегим** мамо, в мене болить голова, так само й серце *[Г]*; *пор*. **ойле**, **ӧйле**, **өле** II, **эвле ол-**, **элем**, **эль ол-**.
эле- I (**элий**) сіяти, просіювати, віяти; **су элеңиз йанмыша** полийте водою моє полум'я *ВН*; **кӱрек биле эле-** віяти лопатою *П*.
эле- II затримувати *СК*; *див*. **эгле-**, **эйле-** I.
эле- III робити *Г*, *СК*; **жоғап эле-** відповідати *СК*; **ал пошуму чул элейим** я свою червону хустку зроблю тобі попоною *СБ*; *див*. **эйле-** II.
-эле *спон*. *енкл*. -но; **т′ель мында-эле** а йди-но сюди *Г*; **бахайым-эле** подивлюся-но *Г*; **мен варып т′етиирим-эле** піду-но я принесу *СЛ*.
элек (-ги) сито, решето; **элек хаснағы/хаснасы** обичайка сита *Г/К*; **элек йӱрӱт-** пліткувати — носити сито *СМ*; **элек сат-** дурити — продавати сито *СБ*; **элек тойу** весілля сита — весільний обряд *М*; **элек бле оздан сув ташымаға тойға** носити воду в решеті з річки на весілля *СМ*.
Элекбаш *прізв*.
элекле- сіяти ситом *О*.
элеклен- сіятися ситом *О*.
элем так *[ВН]*; **башым ағырый, элем йӱрегим** у мене болить голова, так само й серце *ВН*; *пор*. **ойле**, **ӧйле**, **өле** II, **эвле ол-**, **эле**, **эль ол-**.
элеме просіяний *О*, *К*.
элен- просіюватися *О*, *К*.
элет- *спон*. *О*, *К*.
элефер: **элефер охталанды** (=**алифим нохталанды**) мій алиф написано з крапкою *[СГС*, *СК]*.

элиачых щедрий *О*.

элиачыхлых щедрість, відкритість *О*.

элик (**-ги**) 1. добро, благо, доброчинність, благодійність, благодіяння, милість; **ах, йа рабим, сенин элигин чохтур** ех, о господи, милість твоя велика *[СК]*; **элик блен бер-** віддавати добром *СМ*; **элик битир-** зробити добро *У*; **элик осун** хай буде на добро *Г*; **хызы эликнен вермесе, дӧгӱшӱп алаҗағым** якщо він не віддасть свою дочку добром, то я заберу боєм *СК*; **элик стэ-** бажати добра *СГ*; **элик эт-** чинити добро *СМ*, *Б*; **д′ель, бир элик эле, хан арап, элик зай олмаз** будь ласка, хане арапе, змилуйся, милість не шкодить *СК*; **элик гӧр-** пізнати добро *СК*; **элиге элик олса, хара ӧгӱзе пчах олмаз** якби за добро платилося добром, то робочий віл під ножа не потрапив би *СГ*. 2. домашнє свято, гуляння *СБ*, *Г*; **элик тут-** справляти весілля, свято, поминки тощо *Г*; **элик туттур-** *спон*. *Г*; **дӱгӱне варыйсын — элик, элиге варыйсын, атир ӱчӱн** ідеш на весілля — це домашнє свято, ідеш задля доброї справи, з поваги *СК*; *пор*. **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **эльлик** I.

Элим ч. Алім *СБ*.

элимдэт′и йӱзӱгӱм перстень, що в мене на руці *Б*

элиндэт′и який знаходиться у нього в руках *Б*.

Элифер ч.

элли *див*. **эльли**.

эллиника грецька мова *[М]*.

элма яблуко *[Г]*; *див*. **алма**.

Элма су річка Альма *[М]*.

элфаз слова, мова *[М]*.

эль I рука *[ВН-У]*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **ағу алдым элиме ичмеге** я взяв у руки отруту, щоб випити *СБ*; **эль алыш-** тиснути руки один одному, здороватися за руку *БТ*, *Г*, *СЛ*; **элин хырылсын** щоб тобі руки вломилися *СК*; **элиннен вер, айағыннан вар да ал** дай руками, а забирай ногами *СГ*; **эльнен сачар эт′еннер** сіяли руками *СЛ*; **эльнен хах-** махати рукою *К*; **элиндэн тутту** узяв його за руку *СЛ*; **эль чарпыш-** разом плескати в долоні *СЛ*; ◇ **ӧзӱ элине т′итсин** нехай кінь біжить своєю волею (не підганяй) *К*; *див*. **элиачых**, **эльвер-**, **эльйазы**.

эль II люди, народ, чужі люди *СБ*, *СМ-СК*; **эль холундан тойум йохтур** з чужої руки ситим не будеш *П*; **эльлере вердим сени** віддав тебе іншим людям *СМ*, *СК*; **элин карысы** чужа жінка *[М]*; **энди балларын элине хал** тепер лишайся на руках у дітей *М*; **эльдэн эле д′идэр намы Тифлизин** *Г*, *СК*, **т′итэр эльдэн эле намы Тифлизин** *СЛ* по всіх країнах шириться слава Тифліса; **эль гӧзӱ йарых версе(йди), т′имсе**: **″вай, гӧзӱм″**,— **дэмез эди** якби людські очі давали світло, то ніхто не казав би: ″ой, мої очі″ *СГ*; **эль кӧзӱнҗе айтылған лахырды** слова, сказані про людське око *СБЧ*; **ғурбет эли** *Г*, *СЛ*, **ғурбет эль** *СК* чужина.

эль ол- бути так *Б*; *пор*. **ойле**, **ӧйле**, **ӧле** II, **эвле ол-**, **эле**, **элем**.

эльбет авжеж, аякже, звичайно, безумовно *О*, *СЛ*, *К*; *пор*. **эбет**.

эльбетчи піддакувач *О*.

эльван гасло *СЛ*.

эльвер- задовольняти, підходити, личити *[ВН]*, *О*, *К*, *СГС*; **о чалыҗы, бен тӱркӱҗӱ — эльверир бизе** він музика, я люблю пісні — це нам підходить *[ВН]*; **эльвермез бизе бырада дурмах**

нам не годиться тут стояти *[Г]*; **эльверсе, хонуш** якщо тобі це підходить, бесідуй *СГ*.

эльверт- підганяти, пристосовувати, робити підходящим *О*, *К*.

эльйазы підпис *[Г]*, *К-М*; **эльйазы хой-** ставити підпис *СГ*; *пор.* **ильлязы**, **эльлязы**, **элязы**.

эльке холка *СБ*.

эльле- перебирати, розмішувати руками *К*.

эльлештир- роздавати, розносити *НКД*; **баллар арасна эльлештир-** роздавати дітям *НКД*.

эльли п'ятдесят; **эльли — ишиң / ишин бельли** п'ятдесят — з тобою все ясно *Г/К*; **мен энди хартым, эльлийе йахыннашыйым** я вже старий, наближаюся до п'ятдесяти *СГС*; **Тройца да барйам эльлисине** свято Трійці на п'ятдесятий день (Великодня) *М*; *пор.* **эльни**.

эльлик I добро, домашнє свято *СБФ*, *НКД*; **эльликке эльлик этильсе, хара хозуға пычах урулмай** якби за добро робилося добро, то чорне ягнятко ножем би не зарізали *СБФ*; **хомушум маа т'елий эльлиге** сусід прийшов до мене на домашє свято *НКД*; *пор.* **игилик**, **ийи**, **йейи**, **эй** I, **эйи**, **эйилик**, **эйлик**, **элик**.

эльлик II народ *СГ*; **чох эльлик** багато народу *СГ*.

эльлинҗи п'ятдесятий *НБЄ*.

эльлязы підпис *СБ*, *Г*; **эльлязы хой-** ставити підпис *Г*; *пор.* **ильлязы**, **эльйазы**, **элязы**.

эльмаз діамант, алмаз *СБ*, *СЛ*; *пор* **эма** II.

эльмас таш кришталь *[Г]*.

эльмек бантик у вузлі *СМ*; шнурок, поворозка *СМ*; *пор.* **ильмек**.

эльни п'ятдесят *СМ*; **эльни — ишлериң бельли/беңли** п'ятдесят — з тобою все ясно *СМ*; *пор.* **эльли**.

эльнинҗи п'ятдесятий *О*.

Эльпида *ж.* Надія *СГ*.

эльсе *ум. форма дієсл. зв'язки* **э-** якщо; **т'елир эльсе** якщо прийде *Б*; *див.* **э-**.

эльсиз без рук, безрукий *ВН*, *Г-СК*, без підтримки *К*.

эльсизлик відсутність рук, підтримки *К*.

эльт'и раніше *Б*, *У*; *пор.* **эвельт'и**.

эльфазлы тиль красномовний язик *[Г]*.

эльчи посол *НМ*.

элязы підпис *К*; *пор.* **ильлязы**, **эльйазы**, **эльлязы**.

эм I *спол.*і, також, а *ВН*, *СБ*, *О*, *[Г]*, *К*; **эм бир-эки йыл т'ери** а два-три роки тому *СБ*; **йарын энди сен ону — эм башхасны — ону эталмайсы** *П*; **эм т'етирим** то й принесу *Г*; **бир йахтан красныйлер, эм бир йахтан махновиц** по один бік червоні, по другий бік махновці *ВН*; **сормайа эм этмейе** питати й робити *М*; **Эст'и Хырыма варсаныз, эм алайы урумнар** якщо поїдете до Старого Криму, там усі уруми *М*; **недир бу тўшўнип ве эм кезип хасевет этэрсиниз?** про що це ви так без упину думаєте й переживаєте? *[Кб.]*; *пор.* **хем**, **hем**.

эм... **эм** і... і; ні... ні; **эм йырларым, эм ойнарым** і співаю, і танцюю *СМ*; **эм сучлу, эм кўчлў** і винний, і сильний *СБ*, *П*, *СМ*, *Б*, *К*; **эм о йах, эм бийах** і по той бік, і по цей бік *Б*; **эм сув алдым, эм нане** я набрала і води, і м'яти *У*; **эм хуруй, эм тўтўнўй** і горить, і тліє *СЛ*; **эм хырмызы, эм гўльгўльлў** і червона, і квітчаста *СЛ*; **эм айахташ, эм хардаш** і подруга, і сестра *СГ*; **эм даре чалайды, эм**

сӧлейди, эр биший дэ билийди він і на бубоні грав, і співав, і все знав *СК*; **эм йашатмай, эм ӧльдӱрмий** ні жити не дає, ні вбиває *Г*.

эм II *скорочена форма 1 ос. од. зв'язки мин. часу* **эдим**; **ӧлежек эм** я померла б *У*; *див.* **эди**.

эм- (**эмий**) смоктати *СМ*, *Б*, *СЛ*, *К*; *пор.* **йем-**.

эма I сліпий; **эма оланлар ышыхланды** сліпі прозріли *[Г]*; *пор.* **эмма**.

эма II алмаз *[СБ]*; *див.* **эльмаз**.

эмаз молитва, намаз *[Г]*; **ӱле эмазында** під час обідні — обідньої молитви *[Г]*; *пор.* **намаз, немаз**.

эманет пам'ятна річ, застава *Г*, *СЛ*; *пор.* **аманат**.

эмдат милість, помилування; **эмдат бул-** знайти спасіння, порятувати *[Г*, *СК]*; **эмдат эле сен, аллағым, д'ел, хыйма бени** змилуйся, боже, прийди, пожалій мене *[СК]*; **эмдат эйле-** зробити ласку, змилуватися *[Г]*; *пор.* **имдат, медэт**.

эмди тепер *[Г]*; *пор.* **имди, энди, эндэ**.

эмдир- дати смоктати *О*, *К*.

эмдирт- *спон. О*, *К*.

эмель *див.* **тэмель**.

эмен 1. зразу, зараз же, знову, так само, саме, тільки *Г*, *[Г]*; **Ғедеон митрополитос бени йолламады эмен онун хонағында хызмет этэр идим** митрополит Гедеон мене не відіслав, і я служив у його резиденції *[М]*. 2. і, також *[М]*; *див.* **эптэн-эмендэн**.

Эмен *іст.* Амман *[Г*, *СЛ]*; **хойунун сӱрӱсӱ Эмендэн д'елир** отари овець ідуть із Аммана *[Г*, *СЛ]*.

эмже стрий, дядько по батькові *Б*, *Г*, *СЛ*, *СГ*, *М*; *пор.* **эмми**.

эмза підпис *[М]*.

эмиз грудний *О*, *К*; **эмиз бала** немовля, грудна дитина *О*, *К*; **эмиз бузов** теля, якого годує корова вименем *О*.

эмиздир- годувати груддю, вименем *НБЄ*, *О*, *К*.

эмиздирт- *спон. О*, *К*.

эмизли грудний *О*, *К*.

эмизлик 1. соска *СЛ*, *СГ*. 2. *бот.* березка, берізка, оплітка, повійка *Г*; кручені паничі *Г*; глуха кропива *СЛ*.

эмин запевнення; **эмин эт-** запевняти присягою *[Г*, *СК]*; **антэмин хур-/эт-** присягати *[Г]*.

Эминӂи *прізв.*

эмир I (**эмри**) наказ, дозвіл, воля, влада *СБ*, *Б*, *Г-СК*; **эмир бер-/вер-** віддавати наказ, давати дозвіл *Б/Г*, *К*; **эмир верил-/олун-** надходити наказові *СГ/М*; **эмир эт-** наказувати, доручати, дозволяти *СБ*, *Г-К*; **эмир этиң ата минмеэ — эмирим** дозвольте мені сісти на коня — дозволяю *СЛ*; **эмирдэн чых-** порушити наказ *СГ*; **эмри** його воля *[Г]*; *пор.* **ӧмӱр** II, **эмр эйле-**.

эмир II емір, князь *[У*, *СК]*; **эмир хызы** дочка еміра, князя *[У*, *СК]*.

эмир III життя *СБФ*; **мендэн эмир/ӧмӱр — сендэн тэмир** від мене життя — від тебе залізо, шабля, все в твоїх руках *СБФ/Б*; *пор.* **ӧмӱр** I.

эмит надія *У*, *К*; **эмит эт-** надіятися, сподіватися *К*; *пор.* **имтэт-, мӱтэт-, ӧмит т'ес-, ӧмтэт-, ӧмӱт эт-, ӱмит, ӱмтэт-, ӱмӱт, эмтэт-**.

эмитсиз безнадійний *К*.

эмитсизлик безнадійність *К*.

эмиш I ласощі *СБ*; *пор.* **йемиш**.

эмиш II *суфіксоїд мин. часу перепов. мод.* нібито був, начебто є *[ВН-СК]*; *пор.* **имиш, -миш, -муш, -мӱш, -мыш**; *див.* **э-**.

эмма сліпий *[Г]*; **эмма оланлар ыхыхланды** сліпі прозріли *[Г]*; *пор.* **эма**.

Эммауз *назва села [Кб.]*.

эмми дядько по батькові *[Г]*; *пор.* **эмже**.

эмр эйле- наказувати *СБ*, *[Г*, *К*, *М]*; *пор.* **ӧмӱр** II, **эмир** I.

эмтэт- сподіватися, плекати надію *СМ*, *Б*, *У*, *К*; *пор.* **имтэт-**, **мӱтэт-**, **ӧмит т′ес-**, **ӧмтэт-**, **ӧмӱт эт-**, **ӱмит**, **ӱмтэт-**, **ӱмӱт**, **эмит**.

эмчек сосок *ВН*, *СБ*, *Б*; **эмчек бер-/хаптыр-** дати дитині грудь, цицьку *СБ*; *пор.* **ӧмчек**.

эн I ширина *[Г]*, *СГС*; **энине бӧйуна** уздовж і впоперек — ушир і вздовж *[Г]*.

эн II рукав *Б*; *пор.* **йен**, **йең**.

эн III най-; **эн бӱйӱк** найбільший *Г*; **эн бол** найбільш просторий *Г*; **эн гӱзель бала** найгарніша дитина *СБ*; **эн ийиси** найкращий з них *СЛ*; **эн кичиги** найменша з них *Б*; **эн пӱсӱр атлар** найгірші коні *Б*; **эн кичии** наймолодший з них *Г*; **эн кӱчӱк хызым** моя наймолодша дочка *М*; **эн первой** найперший *СК*; **эн пӱсӱр** найгірший *Б*; **эн севд′илим** моя найулюбленіша *[СЛ]*; **эн уҗузлух та бин алтына сатылый** найдешевше може бути проданий за тисячу золотих *СК*; **Ашых Ғарибин эн кӧзӱндэт′и чырағым** я найближчий товариш Ашиха Гаріба *СЛ*; *пор.* **эң**.

эн- I 1. сходити, спускатися, спадати *СМ*, *Г-СК*, *[Кб.]*; **йешиль йапрах энер гӱздэ директэн** зелене листя восени спадає з дерев *[Г]*; **кӧклердэн энди** зійшов з неба *[Г]*; **кӧктэн йере эн-** сходити з неба на землю *[Кб.]*; **ид′ит аттан энсе, д′ене атланыр** молодець, злізши з коня, знову сідає верхи *[СК]*. 2. досягати *[СЛ]*; **бен мырадыма эндим** я досяг бажання *[СЛ]*; *пор.* **ин-** I.

эна-дэна-рэс, эндик-пендик-жес, эна-дэна-раба, эндик-пендик-жаба — один, два, раз, один, два, джес, один, два, раба, один, два, жаба — *лічилка СМ*.

энгер *спол.* якщо; **энгер бегенирсен, хал бурада** якщо тобі подобається, лишайся тут *[Г]*; **сорду олардан ол йердэн ӧтӱрӱ, ве энгер ки эвельдэн эклисе вар мыйды онда** він запитав їх щодо того місця, чи не було там церкви раніше *[Г]*; *пор.* **эгер** II, **эҗер**, **эйер** II, **энд′ер**, **энд′ерим**, **энд′ир**.

энди тепер, зараз, уже, іще; **бар эди энди эр бир сой иши** тоді були вже найрізноманітніші речі *ВН*; **энди хуваты йох** тепер уже сил немає *ВН*; **энди хартайды** він уже постарів *СБ*; **шинди энди** тепер уже *ВН*; **шинди энди сахынмайым бу т′ирамит** тепер уже я не боюся за цю черепицю *П*; **биз энди йаш эдик** ми були ще молодими *ВН*; **мен энди онда вардым** я туди вже ходив *СГ*; **мен энди вармадым** я ще не ходив *СГ*; **биз энди харт** ми вже старі *М*; *пор.* **имди**, **эмди**, **эндэ**.

эндир тік *СБ*, *БТ*; **эндир бас-** молотити зерно на току *НБЄ*; *пор.* **индир**.

эндир- спускати, зганяти вниз *Г-СК*; **эралы эндирдим сизе** я зігнав для вас оленя з гори *Г*; **дувардан дувара сазым эндирдим** я перевішував саза з однієї стіни на другу *Г*.

эндэ уже, зараз *П*, *О*, *СГ*; **меним айаххабуларым эндэ парландлар** мої черевики уже порвалися *СГ*; *пор.* **имди**, **эмди**, **энди**.

эндэк (-ги) рів, рівчак *ВН-СМ*, *К*; огорожа, паркан — із дерну, кізяку, каменю *К*; **җатма эндэк** огорожа з кізяку *К*.

эндэклен- відгородитися ровом, парканом *К*.

эндэклет- відгородити *К*.
эндэкли з ровом *О*, парканом *К*.
эндэндэт′и давній *ВН*.
эндэнд′ери відтепер, через це *[Б, Г, СЛ, СК]*; *див*. **андан**.
энд′е старша невістка *СБ*; **Над′енд′е** (<**Надя энд′е**) тітка Надія *СМ*; *пор*. **инд′и, йенге, йенд′е, йенђе**.
энд′ер *спол*. якщо *ВН, СБ, Б, У, СК*; **энд′ер сен мени севген осаң** якби ти мене кохав *СБ*; **энд′ер аслы олса, бӧкӱльдӱ белим** якщо це правда, мені кінець *Г*; **энд′ер аз, энд′ер чох — сениндир** хоч мало, хоч багато — всі твої *[Г]*; **энд′ер азиз энд′ер йунахт′ер** хоч святий, хоч грішник *[Г]*; *пор*. **эгер** II, **эґер, эйер** II, **энгер, энд′ерим, энд′ир**.
энд′ерим якщо, виявляється *[ВН, У-К]*; **бен санеттим, ғариб анем — энд′ерим ажель** я гадав, моя нещасна матір, а це виявилася смерть *[Г]*; *пор*. **эгер** II, **эґер, эйер** II, **энгер, энд′ер, энд′ир**.
энд′ир якщо *ВН*; **энд′ир ӧльсем, йол йанына кӧмсӱнлер** якщо помру, нехай поховають край дороги *[ВН]*; *пор*. **эгер** II, **эґер, эйер** II, **энгер, энд′ер, энд′ерим**.
эне знову *[СЛ]*; *пор*. **гене, д′ене, йене, йени** II, **йине** II, **кене, т′ене, т′ине**.
энеке матінко *К*.
эниш схил, узгір'я, узвіз, низ пагорба, долина, низина, низовина, похилий *ВН, Б, У*; **энишке** унизу *СБ*; **эниш йан** захід, місце заходу сонця *[СЛ, СК]*; **ай доғар эниш йандан, кӱн доғар кӱнеш йандан** місяць сходить з місячного боку, сонце сходить із сонячного боку *[СЛ, СК]*; **эниш, эниш, энише, вардым дӧгӱше** спускаючись нижче й нижче, я вступив у сутичку *Б*; **киратым суйу ичмийор, эниш-йохуш динемийор** мій скакун води не п'є, спусків-підйомів не розбирає *Г*; *пор*. **эңиш**.
энишле- спускати *О*.
энишлен- спускатися *О*.
энишлет- змушувати спускати *О*.
эништа *СБ, П, НМ, У*, **эништэ** *П, СГС* зять для молодших, чоловік старшої сестри; *пор*. **нышта**.
энни широкий — про тканину *СГС*.
энсе потилиця *СГС, СК*; *пор*. **эңсе**.
энсиз I неширокий, вузький *СГС*.
энсиз II без рукавів *СГС*.
энчек кишка *ВН*; *пор*. **ичек**.
эң най- *ВН-СМ*; **эң артына халлишатися** позаду всіх *СМ*; **эң ахылнысы** найрозумніший з них *СМ*; **эң бӱйӱгӱ эдим** я була найстаршою з них *СБ, У*; **эң гӱзель** найгарніший *СБ*; **эң йахшы** найкращий *СБ*; **эң кичиги** найменший *У*; **эң кобу** щонайбільше *ВН*; **эң тӧпедэд′и путах** найвища гілка *У*; **эң чоғу ӱчдӧрт саат** щонайбільше три-чотири години *СМ*; *пор*. **эн** III.
эң- згинатися, нахилятися *О*; **баш эң-** нахиляти голову *О*; *див*. **эг-**.
эңгеригок-беңгеригок кукаріку *СБ*; *пор*. **гингериго-бингериго, кекерико, кекерику, кикирикук, кикирйакук**.
эңдир- нахиляти, опускати *О*.
эңильлик (**-ги**) легкість *[Г]*; *пор*. **йеңиль**.
эңиш схил, спуск, узвіз *[ВН, СБ]*; **папийлер д′елир эңиштэн** качки йдуть узвозом з долини *[ВН]*; **дӱштӱм/чыхтым эңише** я спустився в долину *[СБ]*; **жый, падышах, аскерни, йолла дӧгӱшке, халма энишке/эңише** збери, царю, військо, пошли на битву, не лишайся на узвозі *У*; *пор*. **эниш**.

эԓле- розширювати *О*.
эԓлен- розважатися *О*; *пор*. **эглен-**, **эғлендир-**, **эйлен-** I.
эԓли широкий *О*.
эԓлик ширини, широта *О*.
эԓлет- робити широким *О*.
эԓсе потилиця *СБ*, *[Г]*, *СГ*, *СК*; *пор*. **энсе**.
эосфорос (**-зу**) сатана *[Г]*.
эп весь, постійно, весь час; **эп сычаннар** усі миші *У*; **эп ӧгрениймиз** ми весь час навчаємося *У*; **эп бирдэн** повністю, цілком *О*; **эп гӱзель шийлер** усе гарне *Г*; **эп стий** весь час просить *Б*; **эп та ач** весь час голодний *У*; **эп та да** весь час *У*; **эп та/тэ бир** все одно *У*/*ВН-СК*; **эп тэ бир оса, доғмаа да ҭерекмей** якщо все однаково, то не слід і народжуватися *К*; **эп тутмасы белалы эди** його спіймати завжди було морокою *Г*; **эп тэ бӱйӱк ишлери айтый о балаға** вона весь час наказує тій дитині робити великі роботи *Б*; **эп тэ дэ** все-таки, завжди *СМ*; **архаԓ боса, эп тэ дэ гӱзель болуй** якщо в тебе є підтримка, то все буде гаразд *СМ*; **о адам эп тохтамажԓа айтыр эди** та людина говорила без зупинки *У*; **онлар эп олунса керек** усе те мало здійснитися *[Кб.]*; **эпимиз** ми всі; **эпиниз** ви всі *Г*.
эпархиа єпархія *[М]*.
эпижик (**-ги**) усенькі; **эпижигиниз** ви всі до одного *СЛ*.
эписи разом, усі вони, кожний з них, усе; **эписи секиз ай** усього вісім місяців *М*; **эписиндэн зийадэ** над усе це *[Г]*.
эпископос (**-зу**) єпископ *[М]*.
эпитропос опікун, попечитель *[М]*.
эппейи доволі гарний *О*; значний, значно *К*; **йерлерне эппейи ший бар** у землі є що завгодно *П*; **эппейи зийадэ** значно більше *К*.
эппейижа *О*, **эппейижԓе** *К* значніше, ще більше.
эппи все, дуже багато; **энди эппийи билий олан** хлопчик уже знає все *СЛ*; **сен энди эппийи д′ечингенсин** ти вже пережила все на світі *СГ*; **эппийи вахт т′ечти** минуло чимало часу *СЛ*; **эппийи йер т′итти** пройшов усе що можна, побував скрізь *СЛ*.
эприль квітень *НБЄ*.
эпс(и) всі *ВН*, *У*, *К*; **ахча да бар, эпс та бар** і гроші є, і все є *У*; **эпс тэ** всі до одного *ВН*; **эпс тэ бир** всі є однаковими *К*; **эпстэн бӱйӱк эв** найбільший з усіх будинок *ВН*.
эпси вони всі, це все, усі, всі, усе; **он бармахтан эпси дэ бир авурий** із десяти пальців усі болять однаково *СБ*; **холуна эпси ӧкӱм** вся влада у нього *П*; **эпси йердэ дэ алай** і скрізь так само *У*; **эпсин дэ берди** усе те він віддав *ВН*; **бильген шийим энди эпсин унуттум** я забув уже все, що знав *СБ*; **эпси тӱрлӱ** всілякий *БТ*; **эпсин дэ тэмиз** усі чисто *Б*; **аннама о аннай ама, эпсин дӱгӱль** розуміти він розуміє, але не все *У*; **эпсиндэн хави** найсильніший з усіх *ВН*; **эпсинен гӱзель** краще за всіх *К*; **эпси алхы жԓыйды бӱйӱк** старший зібрав усіх людей *К*; **эпси бир** усе одно *П*, *СМ*, *СК*; **эпсиԓиз маԓа бир** усі ви мені однакові *СМ*; **эпси дэ пший йохту, пока онун сырасы д′ельмеди иш ишлемеэ** усе було нічого, поки не довелося йому робити якусь роботу *СГС*.
эпсижи вони всі *НКД*; **эпсижине** їм усім *НКД*.
эпсичик усе-все *Б*, *У*; **эпсичи(г)и** вони всі, усі вони *ВН*, *К*; **эпс-**

чиги да гӱзель вони всі до одного гарні *У*; **эпсичигин атларын озай** він переганяє коней усіх господарів *Б*; **эпсчии** усі вони *Б*.

эптэн-эмендэн давним-давно *СБ*.

эпчи усе це, всі вони *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; **эпчии бир** все одно *Г*; **эпчииндэн гӱзель** найкращий за всіх *Г*; **эпчиниз** ви усі *Г*; **эпчиси** вони всі *СЛ*.

эпший усе; **эпшии дэ вар** усе в нього є *К*.

эп-эйи зовсім добрий *О*.

эп-эйиӂа доволі добре, порівняно краще *О*.

эр I чоловік, чоловічий; **эр авасы** чоловічий танець *М*; **эр адам** чоловік *П*, *Б-СК*; **эр адам кӧльмеи** чоловіча сорочка *Г*; **эр бала** хлопець, хлопчик *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *М*; **эр доғмуш** родич чоловічої статі *Б*; **эр киши** чоловік *ВН*, *СБ*, *СМ*, *К*; **эр хардаш** молодший брат *НБЄ*, *О*, *К*; **эр торун** онук *НБЄ*; **эр эвлад/эвлат** нащадок чоловічої статі, син, годувальник *М/БТ*.

эр II кожен, кожний; **эр ахшам** щовечора *СГ*, *СК*; **эр бир** кожен, кожний, усі; **эр бир сой** різного роду *ВН*, *К*; **эр бир тӱрлӱ** всілякий, усіляко *СБ*, *СМ*; **эр бир тӱрлӱ отлар** різні трави *СМ*; **эр бир тӱрлӱ исаннар вар** люди є різні *М*; **эр бир тӱрлӱ алла-** пояснювати всіляко *СМ*; **эр бир ший** усе *П*, *СК*; **эр бир шийчик** зовсім усе *У*; **эр вахт** *НМ*, *СГС*, **эр вахыт** *М* завжди; **эр дайыма** повсякчас, повсякчасно *[Г]*; **эр заман** завжди *НМ*; **эр йана** скрізь, повсюдно *СЛ*; **эр йандан** зусібіч *СБ*; **эр йердэ** скрізь *О*; **эр йердэн** звідусіль *О*; **эр йыл** щороку *М*; **эр ким ки** кожен, хто *[Кб.]*; **эр кӱн** щодня *О*; **эр т′ез** кожен, кожний; **эр т′ез-д′е** кожному *СМ*; **эр т′ези** кожен з них *П*; **эр т′ес** кожен *ВН*, *СГ*, *СК*; *пор.* **хер**, **hер**.

эр- I досягати, осягати; **бу не хейалдыр, ве не сейирдир, ве ахыл эрмеэӂек хекметли ишлердир** що це за видіння, що за видовище, і що це за чудеса, які не осягнути розумом *[Кб.]*.

эр- II (**эрий**) танути *[П, Б]*; **харлар эрсе** як розтануть сніги *[П]*; *пор.* **ири-** II, **йери-**, **йири-**, **эри-**.

эра 1. проміжок, протока, просвіт, щілина *[ВН-СК]*; **не бахайсың/бахайсын эрадан?** чому ти дивишся так байдуже через щілину? *[Г/СГ]*; **эрадан сулар ахар** через протоку тече річка *[Г]*. 2. *сл. ім.* між, поміж, серед *[ВН-СК]*; **эрасына** між ними *[ВН]*; **эрамыза** серед нас *[Г]*; **эрамызы боз-** сварити нас *[ВН]*; **эт′имизниӈ эрасына айрылых олду** між нами щось сталося, ми розлучилися *[СБ]*; **йешиль йапрах эрасында хырмызы д′ӱль ғонӂеси** серед зеленого листя червоний бутон троянди *[СМ*, *Б*, *СЛ*, *К]*; **хыр эрасында** серед степу *[СГ]*; **йастых эрасында** між подушок *[СК]*; *пор.* **ира**, **ара**.

Эрасу бойу *[Г*, *СЛ*, *СК]*, **Эрасув** *[СГ]* річка Ерасу.

эра- шукати *[ВН-СК]*; **беним эрадығым Ашых Ғариптир** *[СК]*; *див.* **ара-**.

эракуп *див.* **эрахуп**.

эрал косуля, газель, сарна *[Г*, *СЛ]*.

Эрал суйу річка Ерал *[Г]*.

эрам нечистий *[СК]*; **йухусу эрам т′итэӂек** сон пропаде *[СК]*; **йарем йухуда булунса, йухусу эрам д′идэр** якщо мила спить, то сон у неї пропаде *[СК]*; **хардаш олсан да, д′ель йаныма, не д′ирдин эрам ханыма?** якщо ти мені сестра, прийди, чим я так дошкулив тобі? *[СК]*; *див.* **арам**.

эран стайня *[СБ]*; *див.* **аран**.
Эрас: **хан Эрас** *поважана назва річки* Ерас *[Г]*.
эрахуп: **мен эрахуптан/эракуптан/эрукуптан бир абер алдым** я дістав звістку з далеких країв *[Г]*.
Эрберҗан шеэри *назва міста СК*.
эрге мета, намір *[Г]*.
эрдан шийка *Г*; *пор.* **йердан**.
эрезе засув, клямка *О*; **җаңғыржоңғыр эрезе** клямка — дзень-дзелень *СГ*; *пор.* **эрзе**.
эрезеле- зачиняти на клямку, на засув *О*.
эрендэ рубанок, струг, фуганок *СБ*, *НМ*, *БТ*, *Г*, *К*; *пор.* **эрене**.
эрендэле- стругати *НБЄ*, *НМ*, *Б*, *К*.
эрендэлен- стругатися, бути струганим *О*, *К*.
эрендэлет- змусити стругати *О*, *К*.
эрене стамеска *Б*; *пор.* **эрендэ**.
эрет эт- відкидати, нехтувати *[Г]*.
эрет'ет колотнеча, безладний рух, метушня *К*
эретикос єретик *[Г]*.
эрзе клямка *СМ*; *пор.* **эрезе**.
Эрзерум *[Г*, *СК]*, **Эрзерум / Эрзулум Саз / Эрзурум** *[СЛ] назва міста*.
эри- плавитися, танути, розчинятися, гаснути, чахнути, худнути *Б*, *О*, *СК*; **йўрек йағым эриди дэ халмады, шиндэн сора саңа йынам халмады** моя душа змучилася, більше немає сил страждати, більше немає в мене й віри до тебе *Б*; **эриди, халмады йўрек йағым** я зовсім змучився, печаль висушила мене *СК*; *пор.* **ири-** II, **йери-**, **йири-**, **эр-** II.
эрик слива; **хара эрик** чорнослив *НКД*; *пор.* **йерик**.
эрикли сливовий *О*, *К*.
эрин ледачий, ледар *О*; лінь *БТ*.
эрин- лінуватися *О*, *Б*, *К*; *пор.* **йерин-**.
эринчек ледачий, несумлінний, недбалий, ледар *О*, *БТ*, *К*.
эрит- плавити, розтоплювати, розчиняти *СМ*, *СК*; **дэмири эритэн кömўр дögўль мў?** хіба не вугілля плавить залізо? *[СК]*; **сенсиң беним йўрек йағымы эритэн** це ти змушуєш мене страждати *[СК]*.
эритиль- *пас.* *О*.
эритир- *спон.* *О*.
эриф певна — невідома — людина, чоловік, хлопець; **бир эриф** одна людина, хтось *ВН*; **җигит эриф** молодець, молодчина *СМ*, *К*; **йитолунун эрифи** сучий син *Г*, *К*.
эрифчигез хлопчина *К*.
эриш лайка, змагання, суперництво, сварка, бешкет, бешкетливий, пустотливий, балуваний, непристойний, лайливий *О*, *Б*, *К*.
эриш- сперечатися, сваритися, сердитися, дратуватися, пустувати, бешкетувати, вередувати, викаблучуватися; **эришме** не пустуй, не бешкетуй *У*; **сирт'еге эришип кölегини отха урмайляр** розгнівавшись на гнид, сорочку в вогонь не кидають *СБЧ*; **олар башлайляр эришмед'е бир биринен** починають вони між собою сперечатися *Б*.
эришлеш- сперечатися *О*, *К*.
эришли сварливий, задиракуватий, забіякуватий *О*.
эришлик сварка, лайка *О*.
эриштир- дратувати, зачіпати, доводити до суперечки, сварити *НБЄ*, *НМ*, *БТ*, *СЛ*, *НКД*, *СГС*, *СК*; **ат эриштир-** дратувати, підганяти коня *СГ*.
эриштэ локшина *НКД*, *СГС*; **сўтлў эриштэ** локшина з молоком *НКД*; **хыймалы эриштэ** локшина з фаршем *НКД*.

эрйан вражений, зачудований *[СК]*; **эрйан ол-** дивитися з недоброю цікавістю *[СК]*.
эрк воля *[Г]*; **йенди эркине** на власну волю *[Г]*.
эркек чоловік *[Г, К]*; *пор.* **эрт′ек**.
эркен рано, вранці *[Кб.]*; *пор.* **эрт′ен, эрчен**.
эркӱнлӱк щоденний, буденний, на кожен день *О*.
эрли заміжня, замужем, яка має чоловіка *О*.
эрмени вірменин.
эрселе- тіпати *О*; *пор.* **ӧрселе-**.
эртэ 1. рано, раніше, ранній; **эртэ пиш-** рано визрівати *СМ*; **эртэ тур-** вставати рано *СБ, У, Г*; **эртэ турған ач халмай** хто рано встає, голодним не лишається *СБФ*; **эртэ турғанға аллах берий** хто рано встає, тому бог дає *СБА*; **эртэ турмаз, бет йумаз** він рано не встає й не вмивається *СБЧ*; **саба эртэ** рано вранці *СМ, К*; **йарын саба эртэ** завтра рано вранці *СГ*; **эртэ харпуз** ранні кавуни *СМ*; **даан эртэ** іще раніше *НКД*; **эртэдэн** раніше *Б, К*, зранку *О, К*. 2. наступний день; **җумаа эртэси** субота; **базар эртэси** понеділок.
эртэҗа раненько *О*.
эртэҗе раніше, доволі рано *СЛ, К*.
эртэз гӱнӱ наступного дня *СГ*.
эртэзи ахшамы наступного вечора *СГ*.
эртэлеп раніше, раннього ранку *ВН, О*.
эртэлет- зробити зарано *К*; **эртэлетип боғдай сачханнар** вони посіяли пшеницю зарано *К*.
эртэн рано *СМ, СЛ*.
эртэс наступний (у часі); **эртэс ахшамы** наступного вечора *СГ*; **эртэс базары** наступної неділі *Г*; **эртэс йыл** наступний рік *СГ*; **эртэс йылы** наступного року *Б*; **эртэс кӱн** наступного дня *СБ, СЛ*; **эртэс кӱнӱ** наступного дня *ВН, П-К*.
эртэси наступного дня *СГ*; **эртэси гӱнӱ** *СГ* наступного дня; **эртэси йыл/йылын** наступного року *М*.
эртэт′и ранній *О, К*; **эртэт′и патылҗан** ранні томати *К*.
эрт′е балуваний, ніжний, пестун *СБ, О, К*; **эрт′е ӧсий** росте в пестощах *К*.
эрт′ек самець *СБ, СМ, Г-СК*; **эрт′ек доңуз** кнур *НБЄ*; **эрт′ек кучук** пес *НБЄ*; **эрт′ек мышых** кіт *НБЄ*; **эрт′ек эчки** козел *НМ*; *пор.* **эркек**.
эрт′еклен- відчувати хіть, статевий потяг *К*; **эр эрт′елений** чоловік хоче жінку *К*.
эрт′еле- балувати, пестити, ніжити *О, К*.
эрт′елен- пеститися, ніжитися, ластитися *О, К*; хотіти жінку *К*.
эрт′елет- *спон. О*.
эрт′елеш- *сп.-вз. О*.
эрт′елик розпещеність, балуваність, розбещеність *О*.
эрт′ен рано, раніше *П, Г, СЛ, СГ*; давно *СК*; **эрт′ендэн** зранку *СК*; *пор.* **эркен, эрчен**.
эрт′енҗе раніше, доволі давно *Г, СК*.
эрт′если кожний *[Г]*; **олар (мелеклер) ишитмедэн аллағын фермануны дуйарлар, ве даа эрт′еслинин тэрт′алы вардыр, ве халеме т′елирлер** вони (ангели), не чуючи, сприймають накази бога, і в кожного з них є своє призначення, і вони здатні приймати певні образи *[Г]*.
эрукуп *див.* **эрахуп**.
эрхардаш *Г*.
эрчен рано *СЛ*; *див.* **эркен, эрт′ен**.
эс розум, пам’ять, свідомість; **эсим д′ельди башыма** я отямився, опритомнів *ВН*; **эси җо-**

йулду він втратив свідомість *СЛ*; **башма эсим халмады** у мене в голові розуму не лишилося *Г*; **эси ҷойулған** він втратив пам'ять, свідомість *К*; **эсим ҷойулду** я знепритомнів *СГ*; **эсим д'ельди башыма** я отямився, опритомнів *К*, *СГ*; **эсим дэ учту меэм** я втратив розум, глузд, знепритомнів *У*.

эс- віяти, дути; **ҷель эс-** віяти вітрові *Г*.

эса *ум. спосіб зв'язки* **э-** якщо *СБ*; **ни айтмай эсам** що б я не сказав *СБ*; *пор.* **иса**, **исе**, **эсе**.

эсап (-бы) число, кількість, сума, рахунок, рохрахунок, зміст, обставини, причина, клопіт, турбота; **бу тўркўнўн эсабы блай** основа цієї пісні така *П*; **алай эсаплар** такі справи *НМ*; **эсап ал-** розраховуватися *СМ*; **эсаба ал-/эсапха ал-** враховувати *К/О*; підраховувати; **эсап бер-** давати розрахунок *Б*; **ӧзӱ ӧзне эсап бер-** розважати, розмірковувати *Б*; **эсап кӧр-** розраховуватися *Б*; **чомасам эсаб олур чӧлӱчеэ йӱрмеэ** хоч буде розрахунок ходити на його полі *Г*; **эсаб эт-** рахувати, розраховувати *К*, *СГС*; **т'елир о эсаба** вийде на ту ж суму *Г*; **эсап/эсабна биль-** уміти рахувати *СК*; **эсапха т'ельмей** не виходить *СБ*; **эсап ӱстӱне эсап вар** на кожен рахунок є перерахунок *Г*, *СЛ*; **Ғамбер шиткен энди бу эсабы** Гамбер почув про ці обставини *СГ*; **аблай эсаплар** такі обставини *СМ*; **беним эсабым йохтур Ғариби уйатмайа** мені немає сенсу будити Гаріба *Г*; **бу эсап чӱн** з такої причини *Г*; **не эсаплар олду?** що за пригоди сталися? *Г*; **не чирт'ин эсаплардыр булар беним башыма** що за прикрощі звалилися на мене *СЛ*; **ой, анасын эсабы** що за клопіт *СЛ*; **она кӧрӱнӱй штэ, шо бек бӱйӱк эсап** а йому здається, що справа велика *СМ*; **хыз дуйду эсабы** дівчина зрозуміла суть справи *Г*; **эсабы йох** він не має до цього стосунку *СМ*; **эсап эт-** рахувати, розраховувати *О*, *К*.

эсапла- рахувати, підраховувати *О*, *[Г]*, *К*.

эсаплат- *спон.* *О*, *К*.

эсаплаш- розраховуватися, рахуватися *О*, *К*.

эсаплы обачний, який живе по розрахунку *О*, *К*.

эсапсыз незліченний, незчисленний, без ліку, чисельний *Г*, *СЛ*, *М*; **эсапсыз борчум вар** маю незчисленні борги *[Г]*; **эсапсыз мал** незчисленне багатство *[Г]*; **эсапсыз малым вар** у мене є незчисленна кількість худоби *Г*; **эсапсыз ҷаны ағырды анасына** він безмежно образився на матір *Г*; **адсыз-эсапсыз** незчисленна кількість *О*, *К*.

эсапчы рахівник; людина, яка все розраховує, обачна *К*.

эсапчылых посада рахівника *К*; уміння розраховувати *О*, *К*.

эсах (<**изах**) пояснення *[Г]*; **йазарыз ӧбӱр хекметлерин эсах тамамныгы ичӱн** опишемо задля повноти висвітлення інших премудростей *[Г]*.

эсбап (-бы) одяг *[Г]*; **эсбабыйлан бени ӧртэр иди** вона прикрила мене своїм одягом *[Г]*; *пор.* **эсвап**, **спап**.

эсбаплы одягнений *[К]*; **парлах эссаплы** (=**эсбаплы**) яскраво, блискучо одягнений *[К]*.

эсвап (-бы) одяг, шати *[Кб.]*; **бир генч йигит отурур уду сағ йана бейаз эсвап кийинмиш** по правий бік стояв молодий хлопець, одягнений у білий одяг *[Кб.]*; *пор.* **эсбап**, **спап**.

эсе *ум. спосіб зв'язки* **э-** якщо, а *ВН*; **о эсе аҗель** а це виявилася смерть *СМ*; *пор.* **иса, исе, эса**.
Эсевет *ж.*
эсен здоровий *СБ*; **кӱнӱ бӱгӱн сав-эсен** на сьогодні він живий-здоровий *СБЧ*.
эсен-аман щасливо, благополучно, добре *ВН*.
эсильлик старість *К*; *див.* **эслилик**.
эсир- п'яніти *ВН*.
эсирге- прощати, помилувати *[Г]*.
эсирд'е- милувати, прощати *[Г]*, *СЛ*; **сени дэ аллах эсирд'есин хатэдэн, беладан** хай бог милує й тебе від лиха та біди *СЛ*.
эсирик п'яний *НБЄ*, *У*.
эскина *див.* **эшк**.
эсле- зауважувати, помічати, пам'ятати *О*.
эслен- бути зауваженим, поміченим *О*; ставати розсудливим, старіти *К*; **кӱчӱҗӱк йарен эсленмиш** твоя невеличка мила стала розсудливою *[Г, СЛ]*.
эслет- *спон. О*.
эсли розсудливий, свідомий, дорослий, літній *ВН, О, Б, К*.
эслиҗе більш старий *Г*.
эслилен- мужніти *СК*.
эслилик розсудливість, зрілий вік, старість *О, К*.
эсме, эсми смаглявий *СК*; **эсме гӱзель Мухтар паша** гарний, смаглявий Мухтар паша *Г*; *пор.* **йосма**.
эсмери смаглявий *[Г, СК]*; **эсмери гӱзели җандан северим** я кохаю чорняву красуню всією душею *[СК]*; **эсмери дӱльбер** смаглява красуня *[Г, СК]*; *пор.* **эзмери**.
эсми *див.* **эсме**.
эснаф ремісник *[М]*.
эсне заможний; **ве энгер падышахлар, ве энгер хул, ве ки фухарелер, ве энгер бӱйӱк эснелер** хоч царі, хоч раби, хоч бідняки, хоч великі вельможі *[Г]*.
эсне- позіхати, потягуватися *СБ, СМ, БТ, К, СГС*; дрімати *К*.
эснев позіхання, позіх *О, К*; **эсневнен талаш-** страждати на позіхання *К*; **эснев тутхан** напало позіхання *К*.
эснет- викликати позіхання, змусити позіхати *О, К*.
эсперино *[М]*, **эсперинос, эсперинос** *[Г]* вечірня служба.
эссаплы *див.* **эсбаплы**.
эссиз без свідомості, без пам'яті, непритомний, безтямний *О, К*.
эссизлик непритомність, безтямність *О, К*.
эссизҗе не сповна розуму *У*; **пара эссизҗе** трохи несповна розуму, дурнуватий *У*.
эст'и I пелюшка *НМ*; **бала эст'иси** дитяча пелюшка *НМ*.
эст'и II старий, древній, стародавній, давній; **эст'и дар** старий дідуган *СК*; **эст'и заманы** старі часи *П*.
Эст'и Карани Стара Карань, Гранітне *СК*.
Эст'и кӧй Старобешеве *СБ*; Старомлинівка *СМ*; Стара Карань, Гранітне *Г*.
Эст'и Камара Старий Комар *ВН*.
эст'и-мӱст'ӱ старий-престарий *К*.
эст'илен- старішати, старіти, зношуватися *СБ, О, К*.
эст'илик старість *О, К*.
эст'ир- старішати, старіти, занепадати *О, Б, К*.
эст'ирт- старити, доводити до занепаду *О, К*.
Эст'и Хрым *М*, **Эст'и Хырым** *П*, *М* Старий Крим.
эст'ихырымлы *К*, **эст'ихырымны** *М*, *СК* мешканець Старого Криму.
эсфағмени різання *[Г]*.
эт м'ясо, м'яз; **эт аш** пельмені з юшкою *П*; **җаны пек ағрый** —

этин-тэнин ашай душа в нього болить, дуже переживає *К*; *пор.* **йет**.

эт- (**этэр**, **этий**; **этэй** *СМ*, **эдэр** *[М]*) робити, чинити, здійснювати; **этмеэ — т′ерек баш** робити — треба голова *П*.

этбурун шипшина *СГС*; *пор.* **йитбурун**, *див.* **бурун**, **йит**.

этижи який робить; **жӱмне неснелери тэкмиль этижи** який усе наповняє, доводить до повноти, досконалості *[Г]*.

этиль- робитися, бути зробленим; **этилип битмед′ен** незавершений, недороблений *БТ*.

этиш- I робити разом, спільно *К*.

этиш- II наздоганяти, устигати, вистачати *ВН*, *СБ*, *БТ*; **вахытта этиштиң** ти встиг вчасно *СБ*; **этиштлер артымызға** вони нас наздогнали *ВН*; **этишти атлы** над′їхав вершник *СБ*; **ахылы этишмей** йому бракує розуму *БТ*; **чабып этиш-** наздогнати бігом *НБЄ*; *пор.* **йетиш-**.

этиштир- устигати, досягати, наздоганяти *ВН*, *НБЄ*; **бештэн онға этиштирмеген** не доганяє від п′яти до десяти *СБА*, **мен этиштирмем тахым ишми этмеге** я не встигаю поробити всю мою роботу *НБЄ*.

этли із м′ясом, м′ясний, угодований, м′ясистий, повний *О*, *Г*, *НКД*, *СГС*; **этли фишнелер** м′ясисті вишні *СГС*.

этмек хліб *К*; **этмек өп-** цілувати хліб *СК*; *пор.* **өкмек**, **өтмек**, **экмек**, *див.* **туз-этмек**.

этмеклик хлібниця *СГС*.

этраф сторона, бік, околиця *О*, *Г*; **варсан о этрафа** якщо підеш у ті краї *Г*; **долаштым Хырым этрафларыны** я обійшов Крим уздовж і впоперек *Г*; **этрафымда** навколо мене *СЛ*; **этрафына** навколо нього *СК*; **дӱнйанын этрафына** в усі сторони світу *[Кб.]*; **этрафына душманнарын дизильмиш** твої вороги вишикувалися зусібіч *СК*.

этрафтат′и навколишній *О*.

Этрене Едірна *[Г]*; *пор.* **Эдирне**.

эттир- давати робити *О*, *К*, *СГ*.

эттириль- *спон. О*, *К*.

этчи м′ясник *СГС*.

этэк (-ги) пола, поділ, край; **этэклерин хыстырды** вона підібгала поли *СГ*; **этэгин дэ т′есип ташламаа т′ерек** треба його покарати раз і назавжди — відрізати поли й викинути *К*; **сувға бармаған этэклерни кӧтэрме** поки не дійдеш до води, поли не піднімай *СБФ*.

этэклеш- хапати один одного за поли, сваритися *О*.

этэкли широкополий *О*; з подолом *К*.

этэпсизлик *див.* **эдэпсизлик**.

эт′ев двоє *О*, *К*.

эт′евлешип об′єднавшись удвох *О*, *К*.

эт′ен *предик. форма перепов. мод. дієсл.* **э-** нібито був, начебто є; **бар эт′ен** *СБ*, **вар эт′ен** *К*, *СГ* був собі, нібито був; **берир эт′ен** давав *П*; **алты йӱз хойу бар эт′ен** у нього начебто було шістсот овець *СБФ*; **йох эт′ен** кажуть, не було *СМ*; **атар эт′еннер** нібито викидають *НМ*; **йох эт′ен о эвдэ** його не виявилося вдома *Б*; **наз да оса, мен дэ хазахлардан эт′еним** як би там не було, я також, виявляється, з українців *К*; **о да бильмей, не эт′ен тырнавуч** а він не знає, що таке граблі *П*; **сачар эт′еллер** сіяли були *СБ*; **сизд′е да аз эт′ен** а вам, виявляється, мало *У*; *пор.* **икен**, **ит′ен, экен**.

эт′ендэ коли він був *К*.

эт′еч *досягальна форма дієсл. зв′язки* **э-** як тільки, якщо вже;

йахшылых болур эт′еч йаманлых да ны т′ерек? якщо вже є добро, то нащо іще й зло? *СБЧ*.

эт′и два; **падышах эт′и айтмай** цар двічі не говорить *К*; **эт′имиз** ми двоє *НКД*; **эт′иси** ці двоє з них *ВН*; **ötünч ашаған эт′и ашай** хто живе в борг, проїдає удвоє *СБЧ*; **эт′и атай** кидає вдруге *П*; **эт′и эт′ийе** двічі по два *К*; **эт′ийе бöль-** ділити на два *К*; *пор.* **ики**, **эки**, **эт′и**, **эчи**.

эт′ийүзлү лукавий, лицемірний *О*, *К*.

эт′ийүзлүлүк лукавство, лицемірство *О*, *К*.

эт′иле- подвоювати, ділити на дві частини *О*, *К*.

эт′илен- *зв.-пас.* *О*.

эт′илеш- подвоюватися *О*.

эт′или подвійний, двійка *О*, *К*.

эт′илик подвійність *О*, *К*.

эт′им лікар, знахар; **эт′им хары** лікарка *СМ*; **Лохман эт′им** легендарний східний лікар Лохман *Г*; **эт′им эт-** лікувати *К*.

эт′имлик лікарювання, знахарство *О*; **эт′имлик эт-** лікарювати, бути знахарем *П*.

эт′инжи другий *СБ*, *СМ*, *Б*, *О*, *Г-СК*, друга страва *СМ*.

эт′инчи другий *Г*; **эт′инчи т′ерет** другого разу *П*.

эт′ишер по два *О*, *К*; *пор.* **экишер**.

эулоғиос благословенний *[Г]*.

Эфангелиос Євангеліє *[Г]*.

эфенди пан, господь *[Б, НМ, Г, М, СК, Кб.]*; **эфендим** мій пане *[Б, М]*; **самур эфендим** моя пані-соболю *[Г]*.

эфет: **эфетлер осун** хай будуть щасливі *[Б]*; *пор.* **афет**.

Эфимианос (**-зу**) *ч.* *[Г, К]*.

Эфимия *ж.*

эфти молитва, яку а) беруть молоді у себе вдома від священика на п'ятий день по весіллі *ММ*; б) приймає породілля на сороковий день після народин *НБЄ*.

эфт′ар думки *СК*; **тилифтар олдум эфт′арымдан** у мене від думок зовсім замакітрилося в голові *СК*; *пор.* **фикир**, **фит′ир**, **фт′ир**.

эфт′арлан- замислюватися, зусмучуватися, журитися, горювати *СЛ*, *СК*.

эфхи благословення *[Г]*.

Эфθимиос, **Ефтимос** *ч.* *[Г]*.

эх I ех *Г*; **эх эт-** ехати, охати *Г*.

эх II *див.* **эш**.

эхли *див.* **эшли**.

эхрар обіцянка, обітниця *[Г, СЛ]*; **эхрар вер-** обіцяти *[Г, СЛ]*; **эхрардан дöн-** порушувати обітницю *[Г]*; *пор.* **хырар** I, **ыкрар**, **ыхрар**.

эхтиғат *див.* **эхтийат**.

эхтиғатлы *див.* **эхтийатлы**.

эхтиза потреба *[М]*; **бу кутулары алты айдан алты айа ачсыннар эпитропослар ве онда ӂем олунан акчелери алсыннар сколянын эхтизасы ӱчӱн** ці скриньки щопівроку нехай опікуни відкривають і зібрані там гроші беруть на потреби школи *[М]*.

эхтизатлы *див.* **эхтийатлы**.

эхтийар старий, старійшина *[Г, К, М]*; **эхтийар вахты** пора старості *[М]*; *пор.* **ихтийар**.

эхтийарлых (**-ғы**) старість *[Г, М]*.

эхтийат 1. тверда, глибока, ревна, завзята віра *[М]*; **кимки Йоаннийе эхтийат этэрсе** хто увірує в Івана (Хрестителя) *[М]*; **эғер биздэ эхтийат вар иса** якщо в нас є віра *[М]*. 2. шаноба, пошана, повага *[Г, М]*; **Панайа кörӱнмӱш она тӱшӱндэ бир эхтишамны ана кибик, кӱнештэн зийадэ шефаф верир эди, ве тэселла сöзлер сöйледи она ки, хорхмасын, дэй, ве йене дэди она: "чӱнки эхтиғатын (=эхти-**

йатын) вар бана, иштэ оғлумуң хуветийлен хутардым сени ол дэнизин ажы боғулмасындан″ Богородиця явилася йому уві сні як поважна мати, сяючи яскравішим за сонце сяйвом, сказала йому слова утіхи, щоб не боявся, і також сказала йому: ″оскільки в тобі живе велика пошана до мене, силою мого сина я врятувала тебе від прикрого потопу в морі″ *[Г]*; **Панайа чох эхтийаты олма илен** через своє особливо шанобливе ставлення до Богородиці; **она гетиресиниз эхтийатынызы ве сёзўнў эшитэсиниз** ви повинні виявити йому свою повагу й слухати його слова *[М]*. 3. завзяття, ревність, наполегливість *[Г]*; *пор.* **ихтийат**.

эхтийатлы 1. віруючий, вірний; завзятий, ревний *[Г*, *М*, *Кб.]*; **жан тарафындан да пек эхтийатлы иди, Христос эфендинин темам тэнбехлерини тутан хулу иди** душею він був глибоко віруючим, був рабом господа Христа й дотримувався усіх його заповідей *[Г]*; **эхтийатлы ве итиматлы христианлар** сповнені віри й глибоко віруючі християни *[М]*; **бир эхтийатлы кешиш** один поважний чернець *[Г]*; **пек эхтийатлы адам** надзвичайно релігійна людина *[Г]*; **эхтийатлы бўйўк Константинос падышах** ревний у вірі великий цар Костянтин *[Г]*; **эхтиғатлы** (=**эхтийатлы**) **бўйўк падышағы русларын** ревний у справах віри великий російський цар *[Г]*; **чок эхтизатлыдыр** (=**эхтийатлыдыр**) **жанымызын хеласлығыжы** спаситель наших душ, у якого ми твердо віримо *[М]*. 2. шановний, поважний; **эв ичўн йаздым эхтийатлы Йанакийе** стосовно будинку я написав шановному Янакі *[М]*.

эхтийатсыз маловірний, безвірний, невіруючий, невірний *[Кб.]*.

эхтимал эт- знайти шанс, скористатися нагодою *У*; **д′ель, эт′имиз бир эхтимал этэйик, бу дўньйада шайыр зарлых чекейик** прийди, давай використаємо шанс і гірко поплачемо на цьому світі *[СК]*.

эхтишам розкіш, пишнота, слава *[Г*, *К]*; **эхтишам илен биле** у славі, зі славою *[Г*, *К]*; **чох эхтишам илен айазма этэрлер** відправляють хрещення із великою пишнотою *[Г]*.

эхтишамлан- прославлятися, славитися *[Г]*.

эхтишамлы добропорядний, достойний, гідний пошани *[М]*.

эхтишамны величний, пишний *[Г]*; **эхтишамны эклисе** велична церква *[Г]*.

эһваз відплата, відшкодування, покарання *[К]*.

эч зовсім *[М]*; **эч буннардан бир файдасы йоктур** від них жодної користі немає *[М]*.

эчи два *СЛ*; *пор.* **ики**, **эки**, **эт′и**.

эчки коза; **эрт′ек эчки** козел *К*; **ырғачы эчки** коза *К*; *пор.* **ички**.

эчкиҗик козеня *Б*.

эш *[ВН*, *У-К]* / **эх** (=**эш**) *[Г]* коханий, друг; *пор.* **йеш**.

эш- розвалювати *О*, *БТ*, *К*.

эшек (**-ги**) осел, ішак, кобилка у скрипці *НМ*, *Зп.*; **Хырым эшеги** *лайл.* кримський осел *Г*; **ёльме, эшегим, арпа ашас** (**йерсин** *ВН*), **т′елеҗектэ — кўрпе** не помирай, віслюче, їстимеш ячмінь, а згодом — крупу *СБФ*; **көпек олуй эшеги** у нього й осел загавкає *СЛ*; *пор.* **ишек**.

эшекҗас по-ослячому *К*.

эшеклен- зробити дурницю *О*.
эшеклик дурість, упертість *О*.
эшекчасына по-ослячому *О*.
эшекчи погонич осла *О*, *К*.
эшиль- валитися, обвалюватися *СМ*, *Г*, *К*; **тэпе эшильди** дах обвалився *Г*.
эшир- *парне слово до* **ашыр-**.
эшит- чути *[Г, М]*; *пор.* **ишит-**, **ишт-**, **шит-**.
эшк утіха, насолода, вдоволення *[М]*; **аллах эшкына/эскина олсун** ради бога *[М/Г]*; *пор.* **ашых** II, **ошх**, **ышх**, **эшх**.
эшкиаре, **эшк′аре** *[Г]* відверто, явно, гласно.
эшли: **эхли** (=**эш** *[К]*) // **ашлы** дружина *[Г]*; *пор.* **ашлы**, **эш**.
эштир- дати почути *О*, *К*.
эштэ алай *СБ*.
эшх кохання, коханий *[СК]*; **сенин эшхын бени йахып йандырыр** тяжке кохання до тебе виснажує мене *[СК]*; **эшх олсун — т′итэйик сизин ветана** хай живе кохання — поїдемо на твою батьківщину *[СЛ]*; **назлы йарем эшхуна** задля кохання до моєї милої любки *[Б]*; **не хадар пул арҗ эттиниз бу беним ғарип эшхума?** скільки грошей ви витратили на це моє нещасне кохання? *[Г]*; **аллағын эшхуна/эшхына** ради бога *[Г/К]*; **бир эклисе йаптылар Панайанын доғдуғу кўнўн эшхуна** побудували одну церкву на славу Богородиці *[Г]*; **долдур-долдур, вер, ичейим назлы йарем эшхуна** налий-налий, дай, я вип'ю за кохання до моєї милої *[Г, К]*; **эшхын эшхына хатан оғлан** парубок, що заводить щораз нову любку *[СК]*; *пор.* **ашых** II, **ошх**, **ышх**, **эшк**.
эшхун: **ачма, эшхун, пердэлери** не відчиняй, милий, штори *[Г]*.
эшхуна приятель *[У]*; **авадан учан беш турна, бир бирине эшхуна** по небу летять п'ятеро журавлів, вони люблять один одного *[У]*.
эшхундат′и масрафы видатки на твоє кохання *Г*.

Ю

Юзов Юзів, Юзівка — *стара назва Донецька К*.
Юра *ч. У, СЛ, К, СГ*.
Юраға дядько Юрко *Б*.
Юрушев *див.* **йўрўш**.
Юрьев *прізв*.

Я

Янаки *ч*.
Янатьев *прізв*.
Яни *прізв*.
Яниев *прізв*.
Яныхбаш *прізв*.
Яшаров *прізв*.; *див.* **йаша-**.

Олександр Миколайович ГАРКАВЕЦЬ

Народився 19 жовтня 1947 року в с. Світлий Промінь Старобешівського району Донецької області. Мовознавець, тюрколог, україніст, поет, перекладач. 1970 закінчив відділення української мови та літератури філологічного факультету Харківського державного університету. 1970 року в Інституті сходознавства АН СРСР захистив кандидатську, а 1987 року — в Інституті мовознавства АН СРСР докторську дисертацію зі спеціальності "Тюркські мови" — про давні й сучасні тюркські мови в Україні та їхні взаємини з мовами регіону.

1970-1971 працював у редакції газети "Соціалістична Харківщина", 1971-1972 у видавництві Харківського університету, 1972-1975 аспірант Інституту мовознавства АН УРСР та Інституту сходознавства АН СРСР, 1975-1988 працював в Інституті мовознавства АН УРСР молодшим, потім старшим науковцем і одночасно викладав українську мову в Київському державному університеті (1978-1981, 1984-1985). 1988-1992 завідував відділом російської мови та соціолінгвістики (взаємодії мов) Інституту мовознавства АН КазРСР, 1992-1993 виконував обов'язки представника Товариства "Україна" в Казахстані, 1993-1994 був директором з науки та культури Казнацкультфонду, 1992-1994 заввідділом Тюркського степу Інституту сходознавства АН України, 1994-2000 — гол. редактор казахстанського урядового тижневика "Українські новини", 1999-2000 директор Інформаційно-аналітичного центру компанії "Латон". Зараз керує Центром євразійських досліджень "Дешт-і-Кипчак" й одночасно працює головним науковим співробітником в Інституті історії та етнології Національної академії наук Казахстану.

1990-2000 — голова Українського культурного центру в м. Алма-Аті, 1994-1995 — депутат Верховної Ради Республіки Казахстан, заступник голови Комітету у справах культури, засобів масової інформації та громадських організацій ВР РК; з 1994 по 1998 — член Комісії з прав людини при Президенті РК; з 1992 — член Консультативної, відтак Національної ради з державної політики при Президенті РК.

Автор понад 130 наукових статей і 16 книг, переважно з тюркології та взаємодії мов, зокрема: Конвергенция армяно-кыпчакского языка к славянским в XVI-XVII вв.— Киев: Наукова думка, 1975; Кыпчакские языки: куманский и армяно-кыпчакский.— Алма-Ата: Наука, 1987; Тюркские языки на Украине.— Київ: Наукова думка, 1988; два посібники "Ана тили" та дві читанки "Ана тилинде" з кримськотатарської мови — для 7 і 8 класів (Київ: Рад. школа, 1988; 1989); Крымскотатарско-русский словарь (спільно з Ш.Асановим та С.Усеїновим.— Київ: Рад. школа, 1988); проект Закону Казахської РСР "Про мови в Казахській РСР" (1989); 11 лінгафонних додатків до самовчителя і підручників з казахської мови для 2-11 класів.— Алма-Ата: Квест, 1989-1990; Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії: Каталог.— Київ: Українознавство, 1993; Уруми Надазов'я. Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки.— Алма-Ата: Укр. культ. центр, 1999 (50 арк.); Армянско-кыпчакская Псалтырь, 1575/1580 (спільно з Е.Хуршудяном).– Алматы: "Дешт-и-Кыпчак", 2001.

Має державні відзнаки, зокрема: Відмінник освіти УРСР (1988), медаль А.С.Макаренка (1989), заслужений журналіст України (1997), лауреат Президентської премії миру та духовної злагоди (1997, Казахстан).